

भेदतं गुणदुःखयोरनुगुणं सर्वस्ववस्थासु यद्

विभ्रामौ हृदयस्य यत्र जरसाप्यस्मिन्नदायो रसः ।

कोलेनावरणालयात् परिणतै यत् स्नेहसौ स्थितम्

भद्रं तस्य गुमानुपस्य कथमप्येकं हि तत्कथ्यते

મહિલા મિત્ર.

(વાર્ષિક.)

પુસ્તક ૨ છું. સને ૧૯૨૨.

સંપાદક:

શ્રી. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ જી. એ.
શ્રી. શારદા મહેતા જી. એ.

અમદાવાદ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી
પ્રસિદ્ધ કર્યું.

મૂલ્ય બાર આના.

ધી ન્યુ પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સમાં
કુંજવિહારી ગોપીલાલ દુ એ છાપ્યું.
૧૧૫ રીચર્સોલ, અમદાવાદ.

નિવેદન.

મહિષાસિનિ વાર્ણિકનો પ્રથમ અંક ૧૯૨૨ માં બહાર પાડ્યો હતો. તે અંકથી અમે પોતે મંતુરુ નહોતાં. તેની ઘણી ઉણપો અમારી જાણમાં હતી. જાહેર છાપાંએ તેના ગુણ 'મનુ' યથાસ્થિત નિરીક્ષણ કર્યું હતું. અને તેને ઉત્તરોત્તર વધારે ચક્રી... દર્શા પ્રાપ્ત કરાવવાની અમારી ઉમેદ હતી. આ અંક અમને મલ્લે નિરાશાજનક લાગે છે. પ્રથમ બ્રૂક્સ એ થઈ કે આ વર્ષનો અંક ત્રીજેખંડો અંક દ્રાવવાની ધારણા રાખી. ગુજરાતમાં ત્રીજેખંડો આંગળીને વેદે ગણાય તેટલાં છે. તે જાણવા છતાં આ સાદમ આદર્શ. એ બ્રૂક્સ દેવાય ન. ત્રીજો નમૂનો ઘણા જ થોડા લેખો મળ્યા. તેને માટે રાહ લેવા પછી ત્રીજર્ગની પ્રગતિમાં ઉત્સાહ લેનાર લેખક ગંધુઓને આ અપૂર્ણ કામ પુરું કરવા સહાયના કરવા

વિનંતિ કરી. તેમની મદદની આશામાં એ ત્રણ માસ કાઢ્યા. તે સર્વનું પરિણામ એ થયું કે આ અંક ઘણો જ મોડો નીકળ્યો. એપ્રિલની આખરમાં જોટલા લેખ હતા તેટલા છાપખાનામાં મોકલી શરૂઆત કરી અને અને તેટલા પ્રયાસથી આ નાનો અંક પ્રજા સમક્ષ ધર્યો છે. વાચકવર્ગ ચાર પાંચ લેખકાનું માસિક વાંચતાં કદાચ કંટાળશે પણ અમે નિરુપાય હતાં.

અમને લાગે છે કે આમ પ્રોત્સાહન ન મળવામાં દોષ અમારો જ હોવો જોઈએ. બાકી ગુજરાતી ભાષામાં આજકાલ અસંખ્ય માસિક વગેરે પત્રો નીકળે છે તે લેખ માટે ભૂખે મરતાં નથી. તો પછી અમે લેખકોમાં એવી શ્રદ્ધા ન પ્રકટાવી શક્યાં કે જેથી તેમની દૃષ્ટાને પાત્ર થઈએ. આ સ્થળે ફરીથી લેખક વર્ગને આમંત્રણ કરવાની રજા લઈએ છીએ કે આ પત્રમાં આ વખત લેખ મોકલવા ન બન્યું હોય તે હવે મોકલશે તો ત્રીજો અંક અમારી ઉમેદ મુજબ ટાલી શકીએ. લેખ સ્ત્રીઉપયોગી જેને કહેવામાં આવે છે, તેટલા સંકુચિત ક્ષેત્રમાં લખવાની જરૂર નથી. સામાન્ય માહિતીના લેખો, વિજ્ઞાનના સરસ પ્રશ્નો તેમ જ જગતના બનાવો પરના વિચારસમુદ્ધો વગેરે અનેક પ્રકારના લેખો આમાં દાખલ થઈ શકશે. વાર્તાઓ તેમ જ કવિતાઓને પણ સ્થાન મળશે. સ્ત્રીવર્ગની પ્રગતિ સંબંધી માહિતી સર્વથી વધારે જરૂરની માની છે; દરેક પ્રશ્ન, સ્ત્રીઓ પરત્વે તેની અસર, સ્ત્રીજાતિને તેનાં લાભહાનિ એવા દૃષ્ટિબિન્દુથી ચર્ચા એ ઇચ્છવા જેવું છે અને સ્ત્રીઓ માટે નીકળતાં માસિકોમાં તેને અત્ર સ્થાન મળે એ સ્વાભાવિક છે. તથાપિ સ્ત્રીજાતિને આગળ વધારવા માટે તેમના જ્ઞાન સમુચ્ચયમાં ઉમેરો કરવો, તેમને પોતાની દશાનું વાસ્તવિક જ્ઞાન પરોક્ષરીતે કરાવવું અને તેઓને જગતના ઉત્કર્ષમાં કેટલા અગત્યના ભાગ ભજવવાના છે તે તેમની દૃષ્ટિસમક્ષ આદર્શરૂપે મૂકવું એ કાર્ય આવાં માસિકોના લેખોથી થઈ શકે. તેમ છતાં સામાન્ય રીતે રચાયેલ વંચાય તેવા સર્વ વિષયો વિવિધતા માટે તેમ જ સ્ત્રીઓના માનસિક વિકાસ માટે આ માસિકમાં દાખલ કરવામાં આવશે. મારે ગુજરાતના તમામ લેખકપદ્મજીઓ તથા શાળિકોઓને આ આમંત્રણ સ્વીકારવા વિનંતિ છે.

માસિક અગર વાર્ષિક પત્રોનાં તંત્રીઓ! માહિત્યગ્રસિક લેખકોની સહાયતાની અપેક્ષા રાખે એમાં અયોગ્ય કંઈ નથી. તંત્રીઓ નાંધી લખે, લેખ પણ લખે, પુસ્તકોનાં અવલોકનો લખે, એ આશાતંત્રી તરફથી વાંચનાર વર્ગ રાખે એ વાંચની છે, પણ તંત્રીને માથે અંકને

વ્યતો બેઠે જોઈને મુધાગણની ગોળના ઘડવા બેસીયું તો ક્યાં પાટ આવવાતે? આ વર્ણની માનુને પંદર વર્ણની વડુના આદર્શ દ્રાષ્ટ કાળે પણ એક હોઈ શકે? મારામા ખૂબો પાડ્યા કરે પણ જીવાનીઆં તો જે ધાર્યું હોય તે જ કરશે. પરંતુ ધણીધાર આવી મદાઓ ઉઠરની પ્રગ્નનો ઉત્સાહ નેહી પાડે છે અને લોકે જનની પ્રગ્નની આંડે આવે છે. પણ સમય, મમજનુ કામ કરે જાય છે. એને દ્રાષ્ટ દોષી શકતું નથી તેથી જ્યારે મદાઓના જૂના વિચારોમાં ફેરફાર થઈ શકે તો નથી ત્યારે અનેક ખીજાં નિમિત્ત કારણોને પરિણામે સંયુક્ત કુટુંબની સંસ્થા છિન્ન ભિન્ન થતી જાય છે. ધધા ગોળગાર ને બદાને જીવાન જોયાં ગોળાનો સંસાર બેઠે ખેડી જ છે.

ન્દાની-એક ન્દાની આગાઓનું લખિય મુધારવાનો સૌથી સારામાં મારો રતો ના જ છે કે તેમની કળવણીમાં બહુ જ વધારો કરવો. કન્યાશાળાઓના સખ્યા છે તના કરનાં વીસ ગણી વધારવી. પોચથી બાર વર્ણની દેડે છોકરીને માટે પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત કરવું. કન્યાશાળાઓમાં શારીરિક શિક્ષણ, શૃલ્કવસ્થા, લલિત કળાઓને આવસ્યક ગણવાં. કન્યાના શિક્ષણને ફરજિયાત કરવામાં આવે બહુ ઉપયોગી કાર્ય કરી શકશે. આ ઉપરાંત ઉઠરના યુવકો કન્યાઓના ઉદ્ધાર માટે ધણી મોટી સેવા બજાવી શકશે ચોં વર્ણની કે મોળ વર્ણની અંદરની કન્યા અમારે લગ્ન માટે ખર્ચે નહિં એવો આગ્રહ જો દરેક યુવક કરે તો:—

‘અધીરા એ બુંગે કુમુમ દળી મરી બળ કરી’ એ વાક્યનો અંતે પ્રસંગનો અવકાશ જ ના રહે. સરકાર કાયદા કરે તેમાં કોઈ પ્રગ્નનું વળતું નથી. વડોદરા નરેશો બાળકને માટે દંડ રાખ્યો છે. લોકો દંડ આપીને પણ લગ્ન કરે છે. પ્રગ્ન-વર્ણની ભાવના બદલાવી જોઈએ. બાળકને અટકશે તો બાળવિધવાની સંખ્યા ઓછી થશે. તંદુરસ્ત, શુદ્ધિશાળી મન નૈયાર થઈ શકશે.

હવે આપણે જે જીવાન જોઈને એકધવાયો સંસાર બેસતાં જોયાં તેના તરફ દર્ષિ કરીએ, તેમની સ્થિતિ સૌથી વધારે ક્ષોભી છે. ન્દાની ઉમરમાં માતા થવાનો પ્રસંગ આવે છે. ઉપરા ઉપરી બેચાર આળેદા થાય છે. શરીર ધસાઈ જાય છે, પોતાની જાતને આશંક્ય રાખવાને કે બાળકની તંદુરસ્તી માથવવાને કોઈ પણ દક્ષાજ આવડતા નથી. ઘરમાં કોઈ સલાહ આપે એવું પ્રાંત ઉમરનું માણસ નથી હોતું. સુવાચક વખતે કેમ

મહિલા મિત્ર.

સ્ત્રીઓની સામાજિક સુધારણા.

ધન વૈભવ અને પ્રતિભાની દેવી શ્રી કમળા અથવા લક્ષ્મીજી ગણાય છે. સૃષ્ટિની આદિ શક્તિને જગજ્જનની તરીકે અર્ધ અપાય છે. દેશ-સવાસી મહાદેવની અર્ધાગના તરીકે શ્રી પાર્વતીની પૂજા થાય છે. ભગવાનની સાથે શાંધિકાની સ્તુતિ થાય છે. રામચંદ્રજી સાથે સીતાજીનો યજ્ઞો ગાન ગવાય છે.

આ પ્રમાણે સ્ત્રી જાતિને આતિ મહત્ત્વનું સ્થાન આપેલું આપણે જાણીએ છીએ, છતાં આજની આપણી સ્ત્રીઓની દિયતિ બેધશું તો એમાં ખેસુમાર સુધારણો અવકાશ છે એમાં કોઈથી ના કહી શકાશે નહિં.

આપણા દેશનું વસ્તીપત્રક જોતાં જણાય છે કે પાશ્ચાત્ય દેશો માફક આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા પુરુષ કરતાં વધારે નથી.

માત્ર ઐટ સિટનમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા પુરુષો કરતાં ત્રીસ લાખ જેટલી વધારે છે, આપણા દેશમાં સ્ત્રી કરતાં પુરુષોની સંખ્યા શીતર લાખ વધારે છે તેથી જ આપણા દેશમાં લગ્ન એ દરેક સ્ત્રીનું પરમ કર્તવ્ય ગણાયું છે. સ્ત્રી જાતિના રક્ષણાર્થે લગ્ન આવશ્યક છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા ઘણી વધારે હોવાથી તેમને પોતાનું જાતે દોડી લેવાની જરૂર પડે છે. અને તેને પરિણામે ધંધા રોજગારમાં સ્ત્રીઓ સ્પર્ધા કરી રહી છે. અને કાંઈક અંશે પુરુષથી સ્વતંત્ર રહી શકે છે. આ પ્રમાણે હિન્દ અને સિટનની પરિસ્થિતિ જ જુદી છે એટલે જે પ્રયોગો સિટનની સમાજ સુધારવા માટે ઉપયોગમાં આવે તે હિન્દને અનુકૂળ નહિં આવી શકે. આપણે તો આપણા મગજમાંથી જ તોડ કઢાવવો પડશે.

પહેલ વહેલી દષ્ટિ આપણે દીન, અનાથ, કચરાઈ ગયેલી, પરાધીન વિધવા ઉપર નાખીશું. દરેક પાંચ સ્ત્રીએ એક વિધવા છે. અને એમાંની ૨૮ ટકા ચાખ્ખા વર્ષની અંદરની છે. આ વિધવા સ્ત્રીઓની દશા સુધારવા માટે જુદાં જ માર્ગ લેવો પડશે.

સારા કુટુંબની વિધવા અથવા અનાથ સ્ત્રીઓ જેઓ પોતાનો વખત તદ્દન નકામો ગાળે છે, અને પોતાનું જીવન વ્યર્થ ગાળે છે તેમને આ વિષયો ગ્રીષ્મીને તૈયાર કરી શકાય. જનસમાજનું આ મહાન કર્તવ્ય છે. દાકતરો, શિક્ષકો, નાયણો, જાત્રાસંચાની અધિકારી, શહેર સુધારકની તપાસ કરનાર બાઇઓ, આ સર્વ પ્રકારની બાઇઓ દ્વારા આપણને સારી સંખ્યામાં મળતી નથી. આપણે વીસમી સદીમાં છીએ તો એ આપણી પ્રગતિ તો દૃશ્ય વીજળીના જમાનામાં 'કાડીઆંના દોરા જેવી છે.

સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્થિતિમા પણ ઘણા સુધારો થવાની જરૂર છે.

આ બધાં કામ પુરુષો કરવાના નથી. સ્ત્રીસમાજે આપણા દેશમાં રચવાવવા માંડી છે તે એક સુલ વિદ્યન છે. આ મહાજેદારા જાનની ખીલવણી થઈ શકશે અને તેને પરિણામે તદુરસ્તી 'વધશે. જ્ઞાન અને આરોગ્યની વૃદ્ધિ પણ થઈ શકશે. સ્ત્રીસમાજેના કાર્યક્રમ સંગીન થવાની જરૂર છે. એમાં જીવ રેડવાની જરૂર છે. દરેક ગામમાં જે ચાર શિક્ષિત સ્ત્રીઓએ મળીને ઉત્સાહથી આ કાર્ય પોતાનું કરી લેવાની જરૂર છે.

ખડાદરા.

}

સૌ. શારદા મહેતા.

શીખ ધર્મ અને શીખ સ્ત્રીઓ.

પંજાબની અંદર નાનખાના સાહેબમાં થએલા ખૂનના સમયથી ને આજે ગુરૂકા બાગમાં ચાલતા રમખાણને લીધે અકાળી સંપ્રદાય તરફ સૌનું લક્ષ દોરાયું છે.

x

x

x

x

x

અકાળીઓની હસ્તનૃ બર રહસ્ય સમજવા માટે એ સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિ વિષે જ્ઞાન હોવું જરૂર છે. અકાળીઓના હસ્ત ગાજરીય નથી પણ ધાર્મિક છે. અકાળીઓ સુધારક છે, ધાર્મિક પવિત્રતા માટે જ પર્વો ઉપર ઉત્પન્ન થયા. અને આજે પણ અર્પવિત્રતા દર કરવા માટે જ લડ લઈને બેસા છે. દરેક સુધારક મંળમાં જે જનન હોય છે તે અકાળીઓમાં નોંધએ છીએ અને પોતાના સિદ્ધાન્તને માટે દરેક પ્રકારનો આત્મબોજ—જાનમાત્ર અને સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાને તેઓ તૈયાર થયા છે. તેથી શીખધર્મનો કુદો ધનિદાસ બાણવા આવશ્યક છે.

શીખધર્મના સ્થાપક ગુરુ નાનકના પુત્ર બાબાશ્રી ચંદ્રી જ મતભેદ શરૂ થયો છે. શીખધર્મનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગૃહજીવનની પવિત્રતા વધારવા તરફ છે. બાબાશ્રી ચંદ્રના પંચનું વક્ષણ ઉદાસીનતા તરફ છે. અને તેથી ઉદાસી નામના પંથના સ્થાપકોમાં એમનું નામ પણ ગણાય છે. ગુરુ નાનકના અવસાન પછી તેમના એક એકા ગુરુ આંગડ શીખપંથની ગાદીએ બાબા અને બાબાશ્રી ચંદ્ર ઉદાસી પંથના આગેવાન થયા. ત્રીજા ગુરુ અમરદાસે શીખ પંથને ઉદાસીઓથી તદ્દન જુદો પાડ્યો. બાબા ગુરુ રામદાસે અમૃતસર વસાવ્યું, અને તેને શીખ લોકોનું મુખ્ય ધામ બનાવ્યું. ગુરુ નાનકનું જન્મસ્થાન નાનખાના સાહેબ ઉદાસીઓનું ધામ બન્યું. આ પ્રમાણે આ બે પંથ બિલકુલ જુદા પડી ગયા. દસમા ગુરુ ગોવિંદના સમયમાં ખ્રીસ્ત બે પંચ ઉત્પન્ન થયા. નિર્મળ અને અકાળી. ગુરુ ગોવિંદે કેટલાક શીખોને સંસ્કૃત નથા ધાર્મિક શાસ્ત્રોના અભ્યાસ માટે કાશી મોકલ્યા હતા. એ પાછા ફર્યા અને શીખ ગુરુઓના ઉપદેશમાંથી તરવો કાઢી તેમણે વ્યવસ્થિત મીમાંસાની રચના કરી. ગુરુ ગોવિંદની મુસલમાનો સામેની લડાઈમાં શરૂઆત થોડાંઓ હતા, એ અકાળી (ચિરંજીવ) કહેવાયા, અને એ મહાન ગુરુની લશ્કરી તથા રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ તથા બોધ આ પંથે સ્વીકાર્યાં. ૧૭૮૮માં ગુરુ ગોવિંદ-સિંહના મરણ પછી ગુરુ અંકાએ શીખ પંથમાં કેટલોક ફેરફાર કરવાની શરૂઆત કરી ત્યારે આ અકાળીઓ તેની સામે પડ્યા, અને તેમણે તત્ ખાત્રા (એટલે ખરા ખાત્રા)નું નામ ધારણ કર્યું.

ગુરુ ગોવિંદે શીખ પ્રવ્રતને નવું સ્વરૂપ આપીને આત્મસંરક્ષણ માટે લાયક બનાવી, અને તેમની પાસે કેશ, કાંગ, કુંડ, કચ્છ તથા કીરપાણુ ધારણ કરાવ્યાં. જે શીખોએ આ પાંચ ચીજ ધારણ કરીને અમૃતપાનની ક્રિયા સ્વીકારી તે લોકો અમૃતધારી કહેવાયા, અને જે જે પહેલા નવ ગુરુઓના ઉપદેશ પ્રમાણે જ વર્તતા તેઓ સદ્ગુરુધારી કહેવાયા. x x અમૃતધારી અને સદ્ગુરુધારી એમ શીખોના બે ભેદ રહ્યા. નિર્મળ શીખો આ પંથના બાહ્ય જુદા અને અકાળીએ રાષ્ટ્રીય ઐતિક બનીને શીખ પ્રજાનું રાજ્ય સ્થાપવાનું કાર્ય ઉપાડ્યું. x x ધીમે ધીમે બાહ્યો અને અકાળીઓમાં રાજ્યસત્તા માટે કુસંપ દાખલ થયો. કુસંપ અને દેપને લીધેજ ગુલામીનો પગ સંચાર થયો. શીખવિશ્વેદો થયા, ત્યારપછી તેમના ધર્મનો પુનરુદ્ધાર થવા માંડ્યો. રાજ્ય તરફથી અનેક અન્યાયો થયા તેથી ત્રણે મુધારક

આટલે મુશ્કીનો લાગ આસો મામના 'યુગધર્મ' પડ્યો લીધો છે.

શીખોએ નિશ્ચય કર્યો કે શીખધર્મ પર બાહ્યથી તથા પૃથ્વીઓને દાખ દાઢી નાખવો અને દીરપાણુ ધારણ કરી.

ઇ. સ. ૧૯૧૬ ની સાલમાં જલ્દીઆંવાલા બાગની કનલમાં મોટો ભાગ શીખોને હતો. એ કનલના ત્રામવી રાજકીય ચળવળ તરફ તેઓ જુનુંસામેર ધસ્યા.

ચુરકા પાગ અને અકાળીઓનો સત્યાગ્રહ આગે ઘેર ઘેર જાણીતો થઈ રહ્યો છે. તેમની કથા સમસ્ત દેશના અસહકારના ઇતિહાસનો એક યશસ્વી ભાગ છે. અકાળીઓએ આપણો ઉદ્ધાર માટે સાચા અને સીધો માર્ગ બતાવ્યો છે. દરેક માર પુષ્પની ત્રિષ્ટિ માફક ઝીંકી લઈ, અને અંથ સાહેબનું નામ ઈર્ષ ધુળમાં કે પાણીમાં રોળાય—એવા શુદ્ધ સત્યાગ્રહનું દર્શન હિન્દના ઇતિહાસમાં ગાંધીજીના શબ્દોમાં આ સાચા સિપાહીઓએ જ કરાવ્યું છે. અકાળીઓ આપણા દેશમાં અમર થયા છે. તેમનો ઇતિહાસ સોનેરી અક્ષરે લખાશે.

શીખ લોકોએ જે ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા માંગ્યો તેમાં સ્ત્રીઓ તરફ દુર્લક્ષ થયું નહોતું, શીખ લોકો પ્રથમથી જ સ્ત્રીજનતિ તરફ માનની લાગણીથી જ જોતા આવ્યા છે. અને એકંદરે શીખ ધર્મશુદ્ધોએ કાંઈ અવનવું ચેતન આપણા દેશમાં આણ્યું છે.

સ્ત્રી, પુરુષ બન્નેના કુદરતી લક્ષ્ણો સ્વીકાર શીખ ધર્મ કે જે. ગુરુ નામક એક જગ્યાએ કહે છે કે “સ્ત્રી જનતિ જે રાજા અને પયગમ્બરોને જન્મ આપે છે તેને શા માટે દુષ્ટ ગણી બેઠીએ ?”

સ્ત્રી જનતિને શીખ ધર્મ જાણુ પવિત્ર ગણે છે. તેનાં નેમાં પદવી પુરસ્કાર કરતાં પણ ચઢતી ગણાય છે. તેથી શીખ શુદ્ધોએ દેવની નારી પ્રતિમા કરીને અર્ધ આપવા માણ્યું. પુરુષની લાકિનને ‘સ્ત્રીના શીયળની ઉપમા આપવા માંડી.

મુસલમાનની સત્તાના સમયમાં સ્ત્રીજનતિ ઉપર બહુ બળાટકાર થતો. પોતપોતાની કેમોમાં પણ સ્ત્રીજનતિની અંધમ ગણતરી થઈ. શીખ-ધર્મનાં આરંભથી પુરુષની કિંમત વધી તેની સાથે સ્ત્રીઓને પણ માન મળતું થયું. ખરિશ્તીએ એક અપૂર્વ પૂજ્યજીવ સ્ત્રીજનતિ પ્રત્યે શીખ લોકમાં જનન થયો. કાંઈ પણ સ્વાર્થ કે વિદારની લાવના રહિત માત્ર સન્માન આપવા બાતર શીખ યુવકો અને વૃદ્ધો સ્ત્રીજનતિના દિતેન્દ્ર અને ભક્તો

યયા. કાંઈ પણ દેકાણે સ્ત્રીગતિનું મહેલ પણ અપમાન થતું જોવામાં આવે તો તરત શીખ યુવક ઉશ્કેરાઈ જાય.

આ ભાવનાને લીધે સ્ત્રીઓમાં પણ નવીન જાગૃતિ આવી. તેમને ધાર્મિક ક્રિયામાંથી અત્યાર સુધી બાતલ કરવામાં આવતી હતી તે બધા હક્ક મળ્યા. માત્ર ધરના અને કુટુંબ વ્યવહારનાં કાર્ય ઉપરાંત પ્રભુ પ્રેમનો પ્રકાશ બોગવવાની તેમને સંપૂર્ણ છૂટ આપવામાં આવી. આપણા દેશની સ્ત્રીઓના નસીબમાં એકંદરે તો અધકાર હોય છે. તેમાંજે જો પ્રભુ-લક્ષ્મીની ભોળાઈ પણ કાંઈ અંશે રોકવામાં આવે તો તો પુરી કમખખતી. એના સમગ્ર દુઃખમાં ભગવાનની સહાય ના હોય-તેના દાર આગળ જઈને પોતાનું હૃદય ને ખાલી ના કરો શકે તો તેના સંકટની અવધિ આવી રહે ! ગુરુ નાનકના હૃદયમાં આ હતભાગી બક્ષિઓને માટે દયા ઉપજી અને લક્ષ્મીનાં દાર તેમને માટે ખુલ્લાં મકાયાં. ધાર્મિક સંઘમાં તેમને આવવાની છૂટ મળી. દરેક દરેક ધર્મક્રિયામાં સામીક થવાની તેમને પરવાનગી મળી. કાંઈ પણ આમાનિક ફરિ તેમને આ કાર્યમાં બાધ કરી શકે નહિ. હજી પણ દરેક સલામાં, દરેક મંદિરોમાં પુરુષની સાથે સ્ત્રીઓ પ્રવેશ કરી શકે છે. ભજન સંગીત પણ સ્ત્રીપુરુષ એકઠાં મળીને કરે છે. એવાં સંયુક્ત ભજન સાંભળ્યાં હોય ત્યારે જ ગુરુ નાનકે કેટલું ક્યું છે તેનો ખ્યાલ આવે.

ત્રીજા શીખ ગુરુ અમરદાસને સ્ત્રીઓ માટે ઘણું જ પૂન્યભાવ હતો, કારણ કે એક સ્ત્રીને લીધે જ તેમની ઉન્નતિ થઈ હતી. એની કથા એવી છે કે સાહ વર્ધની તેમની વય થઈ, ત્યાં સુધી તે શીખ નહોતા થયા. નાનકે ગુરુ ત્યારે શીખ ધર્મનો બોધ કરતા તે સમયે તે હતા, પણ તેમને તે જોગખ્તા પણ નહોતા. ત્યારે ત્રીજા ગુરુ આંગડ થયા ત્યારે પણ તેમને તે વિશે કાંઈ જ માહિતી નહોતી. ગુરુ આંગડની દોકરી બીબી અમરનાં ત્રણે તેના પિત્રાઈ આ અમરદાસ સાથે થયું હતું. અને પાસેના જ ઘરમાં તેઓ રહેતાં હતાં. એક દિવસે. શ્રદ્ધવારમાં વહેલી ઉઠીને અમરે પોતાના છટ ગુરુનાં રચેલાં પદ લજકારતી હતી. અમરદાસની ધર્મ જીતાસા જાગ્રત થએલી હોવાથી તે પથારીમાં સૂતાં સૂતાં સાંભળતા હતા. પદ પૂરું થતાં જ અમરદાસે અમરને કહ્યું કે મને ત્હારા પિતા પાસે લઈ જા. તે તેમને લઈ ગઈ. અમરદાસની લક્ષ્મી એટલી વધી ગઈ કે આંગડ પછી તે ત્રીજા ગુરુ થયા.

ગુરુ અમરદાસને પદાને રીવાજ જરા પસંદ નહોતો. કાંઈ સ્ત્રી મેં લાંછીને સંગતમાં આવે તો તેની ચાદર ખેંચી નાખવાનો આશ્રય ને કરતા.

આને પરિણામ સ્વામ્યાનુ સરસ્વતી વધતુ થતુ ગયુ. સ્ત્રીઓને પોતાને પણ પોતાની ગિયતિનું જ્ઞાન થયુ. અને ત્યાર પછી તેઓ પોતાનો ગયાવ કરતી થઇ. પુરુષના ધર્મની રક્ષક સ્ત્રીઓ ગણાવા લાગી. છદ્દા ગુરુ હરગોવિંદે કહ્યું છે કે “સ્ત્રીઓ નો પુરુષનો અંતર્દીપ છે.”

એક પ્રસંગે એક શીખ મંદિર પર મુસલમાનોએ હુમલો કર્યો. તે પ્રસંગે પુરુષ યોદ્ધાઓ બીજે યોદ્ધાઓના હતા. એકદમ બસો સ્ત્રીઓ બહાર નીકળી પડી અને ઘોરા ઉપર બેસીને રહ્યાં થઇ. કેટલાક કલાક સુધી લડાઇ ચાલુ રહી. છેવટ મુસલમાનોને હાંપી કલાડ્યા. શત્રુનો ઝુડો અને તમારું શીખ સ્ત્રીઓએ ખુંટી લીધું. હજી પણ એ એક મંદિરમાં શોભે છે. આ પ્રમાણે શીખ સ્ત્રીઓને કીર્તિ મળી. તેઓ બુદ્ધ કરી શકતી, રાત્રી કરી શકતી અને પુરુષનાં હરેક કાર્યમાં ભાગ લેતી.

શીખ ધર્મની દીક્ષા આપતી વખતે અમૃત (પાણી) પાવાનો ધારો છે. એક વખતે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પાંચ મહાન યોદ્ધાઓને દીક્ષા આપવા માટે આ અમૃત તૈયાર કરતા હતા તે વખતે તેમની પત્ની માના માદેવજીકાર પતાસાં નૈવેદ્ય કરવાને લાગ્યાં. ગુરુએ પતાસાં લીધાં અને અમૃતમાં નાંખ્યાં અને કહ્યું કે “ મોઝ્ય પ્રસંગે ત્વમે પતાસાં લાગ્યાં. હવેના અમૃતમાં ખરે જ સ્ત્રીઓ મધુરતા લાવે છે.”

હજી પણ ત્યારે શીખ લોકોને દીક્ષા આપવામાં આવે ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે ગુરુ ગોવિંદ તે ખાલસાના પિતા અને માતા સાદેવજીકાર તે ખાલસાનાં માતા છે.

સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે આ પ્રમાણે શીખ પ્રત્યમાં પૂજ્ય છે. તેમની ધર્મ લાવનાની ખીલવણી જ એ પ્રકારની છે. તેમની નીચે ને ધૈર્ય ને સહનશીલતા અને સૌમ્ય પ્રાતિક્રિયા છે તે દર્શનત્વ મોઝ્ય છે. એક કહીકત બીજી યરજીકારની છે. ઝવડી લડાઇ પુરી થયા પછીનો પ્રસંગ છે. ગુરુ ગોવિંદસિંહ અને મુગલો વચ્ચે આ છેલ્લો જ વિગ્રહ હતો.

સર હિન્દ પાસે એક આમઝ આગળ લડાઇ પુરી થઇ છે. રાત અધારી છે. કાળાં વાદળાંથી આકાશ ઘેરાઇ ગયેલું છે. શત્રુના તેમ જ શીખ લોકનાં શબ્દથી મંઝામઝૂમિ ઘવાઇ ગઇ છે. દૂર દૂર ડોળેલા સરકારની ટુકડીઓ નાપણાં કરી કરીને તાપે છે. મધ્ય રાત્રિ બીની ગયા પછી એક શીખ સ્ત્રી લાઇમાં મલાલ લઇને આવે છે. તદ્દન નિર્લંગપણે તે ના શબ્દો વચ્ચે જોઈ માર્ગ કાપે છે. અને એક પછી એક બહાર

જાત બાઈઓનાં શયને હિંચકાને લાંબા વાળથી ઝોળખી ઝોળખીને એક ઠેકાણે ઢગલો કરે છે. પછી યાકોને વિચારમસ્ત થઈને બેસે છે. ધર્મ-ગુરુના આદેશની ખાતર દીવાની અંદરના પતંગીઆની માફક આ મહાન યોદ્ધાઓએ પોતાની જાતને અંધારાની છે તેને માટે પ્રશંસાની દૃષ્ટિથી તેમના તરફ નજર નાંખે છે. વળી વિચાર કરે છે, “અરેરે! શી ઓ લોકની દશા છે! આવી રીતે તેમની પવિત્ર દેહને પડી રહેવા દેવી એ તો પાપ જ ગણાય. અત્યારે તેમની ભગિનીઓ, માતાઓ, પત્નીઓ અંધી હોત તો જરૂર તેમને ઠેકાણે પાડત; પણ કાંઈ નહિં. આ વીરાતું ભગિનીકર્તાવ્ય હું કરીશ. હું તો જીવતી છું ને!” આમ કહીને તે આસપાસથી પાંદ્યા અને લોકડાં વીણી લાવે છે. પછી હાથ જોડી નમસ્કાર કરીને ઉભી રહે છે. અને પ્રાર્થના કરે છે. દરેક ગુસ્તું અને મહન્તોતું અને વીરપુરોતું સ્મરણ કરે છે. તેના ગાત્ર ઉપર અખંડ અશ્રુની ધાર વહે જાય છે. સત્યની ખાતર આ યોદ્ધાદર નરોએ પ્રાણ સમર્પણ કર્યા છે તેથી તેવું હૃદય વલોવાઈ જાય છે. જે યોધાઓ મૃત્યુવશ થયા છે અને જેમણે તેમને કતલ કર્યા છે તે સદુને માટે ઈશ્વર પાસે વચ્છાન માગે છે, અને મસ્તક નીચું નમાવે છે. અને એમ કરીને ચિતાને અગ્નિસ્પંડકાર કરે છે. એક ક્ષણમાં નવાળા આકારા સૂંધી પહોંચે છે અને ચારે તરફ પ્રકાશ ફેલાય છે. પાસે જ પડેલા મુગલ દળને જાણ થતાં જ ગભરાઈને તેઓ તે રંધળે આવી પહોંચે છે. આની પહોંચતાં જ એક ભયંકર ચિતા આગળ આ અખળા-પણ વીરાંગનાને ઊભેલી જૂએ છે. તેઓ આશ્ચર્યમ્મદ થઈ જાય છે અને તેને અનેક પ્રશ્ન કરે છે. તે નિરુત્તર ઉભી રહે છે. કારણ કે સત્ય તેનાથી કહેવાય તેમ નહોતું અને અસત્ય ઉચ્ચાર કરવો નહોતો. મુગલ સિપાહીઓ ધણા જ ગુસ્સે થઈ જાય છે. અને ત્યારે તે કાંઈ જ ઉત્તર દેતી નથી ત્યારે હાથ પકડીને તેને ચિતામાં હડસેલી દે છે. આ પ્રમાણે બીજી શરણુકાર પોતાના સગા નહિં છતાં ધર્મબંધુઓને માટે મૃત્યુવશ થવાનું પસંદ કરે છે. ધન્ય છે આ સ્ત્રીને અને ધન્ય છે ભારત માતને ! x

યોદ્ધા.

}

સૌ. શાવહ મહેતા.

x આમાંની કેટલીક દકીકત એક સીધા પત્રિકા ઉપરથી લીધી છે.

આને પરિણામે સ્ત્રીઓનું સંરક્ષણ વધતું થતું ગયું. સ્ત્રીઓને પોતાને પણ પોતાની સ્થિતિનું ભાન થતું, અને ત્યાર પછી તેઓ પોતાનો જવાબ કરતી થઈ. પુરુષના ધર્મની રક્ષક સ્ત્રીઓ ગણાવા લાગી. જદા ગુરુ હરગોવિંદે કહ્યું છે કે “સ્ત્રીઓ તો પુરુષનો અંતર્દીપ છે.”

એક પ્રસંગે એક શીખ મંદિર પર મુસલમાનોએ હુમલો કર્યો. તે પ્રસંગે પુરુષ યોદ્ધાઓ બીજા રોકાએલા હતા. એકદમ જાસો સ્ત્રીઓ બહાર નીકળી પડી અને ઘોડા ઉપર બેસીને રક્ષામી થઈ. કેટલાક કલાક સુધી લડાઈ ચાલુ રહી. છેવટ મુસલમાનોને હાંકી કલામ્યા. શત્રુનો ખુડો અને નગાર્ શીખ સ્ત્રીઓએ ઝુંટવી લીધું. હજી પણ એ એક મંદિરમાં શોભે છે. આ પ્રમાણે શીખ સ્ત્રીઓને કીર્તિ મળી. તેઓ યુદ્ધ કરી શકતી, રાજ્ય કરી શકતી અને પુરુષનાં હરેક કાર્યમાં ભાગ લેતી.

શીખ ધર્મની દીક્ષા આપતી વખતે અમૃત (પાણી) પાવાનો ધારો છે. એક વખતે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પાંચ મહાન યોદ્ધાઓને દીક્ષા આપવા માટે આ અમૃત તૈયાર કરતા હતા તે વખતે તેમની પત્ની માના સાહેબકાર પતાસાં નૈવેદ્ય કરવાને લાગ્યા. ગુરુએ પતાસાં લીધાં અને અમૃતમાં નાખ્યાં અને કહ્યું કે “યોગ્ય પ્રસંગે તમને પતાસાં લાગ્યાં. જીવનના અમૃતમાં ખરે જ સ્ત્રીઓ મધુરતા લાવે છે.”

હજી પણ ન્યારે શીખ લોકોને દીક્ષા આપવામાં આવે ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે ગુરુ ગોવિંદ તે ખાલસાના પિતા અને માતા સાહેબકાર તે ખાલસાનાં માતા છે.

સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે આ પ્રમાણે શીખ પ્રગતમાં પૂજ્ય લાવે છે. તેમની ધર્મ લાવનાની ખીલવણી જ એ પ્રકારની છે, તેમની સ્ત્રીઓમાં જે ધૈર્ય જે સહનશીલતા અને સૌમ્ય સાત્વિકતા છે તે દૃશ્ય નથી. એક કહીકત બીજી શરણકારની છે. જનતી લડાઈ પુરી થયા પછીનો પ્રસંગ છે. ગુરુ ગોવિંદસિંહ અને મુગલો વચ્ચે આ છેલ્લો જ વિમલ હતો.

સર હિન્દ પાસે એક ગામડા આગળ લડાઈ પુરી થઈ છે. રક્ત અધારી છે. કાળાં વાદળાંથી આકાશ ઘેરાઈ ગયેલું છે. શત્રુના તેમ જ શીખ લોકનાં શખથી મંઝામજૂમિ જ્યાં ગઈ છે. દૂર દૂર જલેલા લોકો રની ટુકડીઓ તાપણાં કરી કરીને તાપે છે. મધ્ય રાત્રિ વીતી ગયા પછી એક શીખ સ્ત્રી હાથમાં મશાલ લઈને આવે છે. તંદન નિર્ભયપણે તે આ શખની વચ્ચે થઈને માર્ગ કાપે છે. અને એક પછી એક બાદાદર

જાત લાઘવોનાં શબ્દને ઉચ્ચકારને લાંબા વાળથી ઝાળખી ઝાળખીને એક
 ઠેકાણે ઢગલો કરે છે. પછી યાજ્ઞને વિચારઅસ્ત થઈને જેસે છે. ધર્મ-
 ગુરુના આદેશની ખાતર દીવાની અંદરના પતંગીઆની માફક આ મહાન
 યોદ્ધાઓએ પોતાની જ્ઞાતને અંખલાવી છે તેને માટે પ્રશંસાની દૃષ્ટિથી
 તેમના તરફ નજર નાંખે છે. વળી વિચાર કરે છે, “ અરેરે ! શી ઐ
 લોકની દશા છે ! આવી રીતે તેમની પવિત્ર દેહને પડી રહેવા દેવી એ તો
 પાપ જ ગણાય. અત્યારે તેમની ભગિનીઓ, માતાઓ, પત્નીઓ
 અંહી હોત તો જરૂર તેમને ઠેકાણે પાડત; પણ કાંઈ નહિં.
 આ વીરોત્તું ભગિનીકર્તવ્ય હું કરીશ. હું તો જીવતી છું ને ! ”
 આમ કહીને તે આસપાસથી પાંદડાં અને લાકડાં વીણી લાવે છે. પછી
 હાથ જોડી નમસ્કાર કરીને ઉભી રહે છે. અને પ્રાર્થના કરે છે. દરેક
 ગુરુતું અને મહન્તોતું અને વીરપુરોતું રમરણુ કરે છે. તેના ગાલ ઉપર
 અખંડ અશ્રુની ધાર વહે જાય છે. સત્યની ખાતર આ જહાદ્દર
 નરોંએ પ્રાણ સમર્પણુ કર્યા છે તેથી તેતું હૃદય વલોવાઈ જાય છે. જે
 યોધાઓ મૃત્યુવશ થયા છે અને જેમણે તેમને કતલ કર્યા છે તે સહુને
 માટે હૃદય પાસે વરદાન માગે છે, અને મસ્તક નીચું નમાવે છે. અને
 એમ કરીને ચિતાને અભિશંકાર કરે છે. એક ક્ષણમા જ્ઞાના આકાશ
 સૂધી પહોંચે છે અને ચારે તરફ પ્રકાશ ફેલાય છે. પાસે જ પડેલા મુગલ
 દળને જાણ થતાં જ ગભરાઈને તેઓ તે રંભજે આવી પહોંચે છે. આવી
 પહોંચતાં જ એક ભયંકર ચિતા આગળ આ અખળા-પણુ વીરોંગનાને
 ઊભેલી જૂએ છે. તેઓ આશ્ચર્યમૂલક થઈ જાય છે અને તેને અનેક પ્રશ્ન
 કરે છે. તે નિરુત્તર ઉભી રહે છે. કારણ કે સત્ય તેનાથી કહેવાય તેમ
 મહોતું અને અસત્ય ઉચ્ચાર કરવો નહોતો. મુગલ સિપાહીઓ ધણા જ
 ગુસ્સે થઈ જાય છે. અને જ્યારે તે કાંઈ જ ઉત્તર દેતી નથી ત્યારે હાથ
 પકડીને તેને ચિતામાં હડસેલી દે છે. આ પ્રમાણે બીજી શરણુકાર પોતાના
 સગા નહિં છતાં ધર્મજીયુઓને માટે મૃત્યુવશ થવાનું પસંદ કરે છે.
 ધન્ય છે આ સ્ત્રીને અને ધન્ય છે ભારત માતને ! x

પંકાદશ.

}

સૌ. શાવદા મહેતા.

માસિની.

—એક અંકી નાટક—

પાત્રો :

માસિની.	રસનિધિ.
શ્રીમતી.	રમેશ.
સાસતા.	નીલકુમાર.
રોહિણી.	ડાક્ટર.
વજ્રલાવતી.	પ્રેમસંકર.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ : માસિનીનું રાવનગૃહ. સમય : મવારના આંધ.

(માસિની સૂતી છે. શ્રીમતી જરાક દૂર વિચારમાં ખંડી છે.)

શ્રીમતી: (અગત્ય) પ્રીતિ એટલે દુઃખ જ હશે? પણ પ્રીતિ એટલે શું? મને તો આ કંઈ સમજતું નથી. આ પ્રીતિ હશે! કાણ જાણે...પ્રીતી જ વળી ખીજું શું? પ્રભુ! પ્રભુ! આંધ આંધ દિવસથી આ છોકરી ઘડીવાર જાગી નથી. આવી તે પ્રીતિ? ગાળાંઆ હશે છે કે કંઈ માથે પ્રીતિ ન કરવી! પણ...પણ શું? પ્રીતિ કાંઈ કરી થતી હશે ને.....

માસિની: (ઉઘમાં ગાય છે.)

રાત પીતી વ્હાણું વાણું પણ અધારાં ના ખૂટે,

દહન ભર્યા અંતરમાં મહારા અરણ્યોદય ના થશે.

શ્રીમતી: માસિની! (ઉત્તર મળતો નથી.) (સ્વગત) વળી કંઈ રવાનું આવ્યું હશે. લોક કહે છે...હશે હો કહેતા: મારે લોકને શું કરવું છે? આ બિચારી છોકરી! ને રસનિધિ એ ક્યાં પ્રીતિ કરવા આવ્યો હતો? પણ હવે એ એ અહીં આવતાં હશે છે. કાણ જાણે કેમ...હા. પણ જગત્ એમ કેમ કરવું હશે? ને દિવસે એ મુદજ પૂછ્યું: 'રસનિધિ, કેમ હવે આવતા નથી!' ને એટલામાં તો એ ગઈ પડ્યો. એને એ શું શું વીનતું હશે, કાણ જાણે. મારું તો મન મંડાય છે: મહાગથી તો આ અણું નથી નેવાનું. ને હવે તો એ અહીં છે કે ક્યાંક ગયો.....

માસિની: (ઉઘમાં) ગયો? ના, ના જાય ક્યાં? હજી તો અહીં જ છે.

શ્રીમતી: માલિની ! ઉઠ તો આ સવાર ચમ્ર. (માલિનીનાં સરીરે હાથ ફેરવી જગાડે છે.)

માલિની: (આંખ ઉઘાડીને) એ તો ગયો જ ને ત્યારે ? (સ્વસ્થ થતાં) મ્હોટી ખ્હેન !

શ્રીમતી: કેમ ખ્હેન ? શું છે ?

માલિની: કંઈ નહીં સ્વપ્નું હશે.

શ્રીમતી: (સ્વગત) આનું તો કંઈ જીવન છે ? દિવસ ને રાત જાગતાં ને ઉઘતાં સ્વપ્નાંજ સ્વપ્નાં. (પ્રકટ) માલિની ! એ શાનું સ્વપ્નું હતું ?

માલિની: સ્વપ્નું ? કાણ જાણે. પણ એને ત્યાં આપણે જાણ્યું ?

શ્રીમતી: કાંતે ત્યાં ?

માલિની: એને ત્યાં જાણ્યું ?

શ્રીમતી: એ તે કાણ પણ ?

માલિની: એ ? કાણ...એ ? એ.. રમનિધિ ! એને ત્યાં આપણે જાણ્યું ?

શ્રીમતી: (સ્વગત) ખસ્યું પાછું. પ્રભુ ! પ્રભુ ! કંઈ ઘડીએ આ સ્ત્રીપુર-
વને તહે' ઘડયાં છે ? જાણે સ્વપ્નમાં જ ન જીવતાં હોય ! (પ્રકટ)
ખ્હેન આપણે એને અહીં બોલાવી શું. 'એ આવશે અહીં હં...'
(બોલતાં બોલતાં વિચારમાં પડી જાય છે ને મનમાં બળડે છે.)
આવશે ? કાણ આવશે ? એ ક્યાં છે, તે તો જાણતાં નથી. (ઉંડા
નિસામો નાંજે છે.)

માલિની: એ સ્વપ્નું જ હશે, નહીં મ્હોટી ખ્હેન ?

શ્રીમતી: હારતો.

માલિની: ત્યારે એ કેમ આવતો નથી ? આપણે એને ત્યાં જાણ્યું ?

શ્રીમતી: એક દિવસ જાણ્યું; ચાલ હવે ઉઠે છે ?

માલિની: કાંઈ બારણું ઠોકે છે ? મ્હને લાગે છે કે કાંઈ આનું.

શ્રીમતી: એ તો પવન હશે.

માલિની: પવન ? બસ પવન જ ?

(આંખો મીચી સધ જામ છે ને ગાય છે)

મ્હને લાગે આજે જગત તિમિરાજાદિત બધું,

ન બાનુરશ્મિથી મમ જગ પ્રકાશિત બનતું.

શ્રીમતી: (સ્વગત) લોક કહે છે સ્ત્રી પુરુષને જીતી મળવા જ ન દેવાં. એ સાચું હશે ? કાણ જાણે. પણ એમ તો એ બધુંજ જાણુને મળે છે, કાંઈ ને માટે તો કંઈ આવું નથી કરતી. ને કોઈના પર

રમેશ કરે એમાં શું ? એમાં શું.....એમાં શું શું ? પણ રસનિધિ
કેવો લલો પુવાન છે ! માલિની એની માથે કેવું મુખ પામે...
પણ, પણ શું ? (વિચારમાં પડે છે.) કાણ મળે આનું શું પરિ-
ણામ આવશે—આવાં લમ આપણા સમાજમાં ક્યાંથી સંભવ !
ને...(બારણું ઉઘડે છે તે નોકર દપાસ આપી ચાલ્યો જાય છે.
દપાસ જોતાં. સ્વગત) રસનિધિ ! રસનિધિ ! તું એ કેવો વિચિત્ર
છે; આઃ આઃ દિવસથી તું દુનિયામાં વસે છે કે નહીં એનો
પતોજ નથી ! ને રમેશ કહે છે કે એ લોકો તો ખીજ જગ્યાએ
રહેવા ગયાં છે ને.....

(રમેશ પ્રવેશ કરે છે.)

રમેશ : મોટાડી બહેન ! બોજાનાયના દહેરા આગળ...

શ્રીમતી : માલિની ઉંચે છે રમેશ ! ચાલ ખીજ ખડમાં જઈએ.

માલિની : (ઉંધમાં) બોજાનાયના દહેરા પાસે રસનિધિનું ઘર છે (તેઓ
જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ : રસોડું. સમય : તે જ.

શ્રીમતી : મુ કહેનો દનો તું ?

રમેશ : રસનિધિનું ઘર જઈયું હું—બોજાનાયના દહેરા પાસે એનું ઘર છે. પણ

શ્રીમતી : તને કાણે કશું ?

રમેશ : કાલેજ કશું હતું કે એટલામાં ક્યાંક છે. કાલ રાતે હું ત્વમને
જાગરણ કરવાનું કર્તવ્ય નીલકુમારને ત્યાં ગયો પછી અમે માથે
ન્યાંથી દુરવા ગયેલા. મદારેવમાં પૂજન અને ગાયન દતાં ત્યાં થોડીવાર
બેસા ને પછી પાછા આવતા દતા ત્યારે એક ઘર આગળ ઘડ-
દરની ગાડી ઉભી હતી ને નોકરો દોઝદોઝ દેના દતા—

શ્રીમતી : (ગભરાઈને) કોના ઘર આગળ ? પછી ?

રમેશ : મને જરા વેચ પડ્યો. હું ને નીલકુમાર ત્યાં ઉભા રહ્યા. પછી
એક માણસ ત્યાંથી જનો દનો ન્દેને આ કાનું ઘર છે એમ અમે
પછી જોયું ને.....

શ્રીમતી : શું ?

રમેશ: તે રસનિધિનું ઘર જ હતું. થોડીવારે ડાકટર પાછા ગયા. એક નોકર-
ને બોલાવીને મેં કાણુ માંદું છે એમ પૂછી લેયું. રસનિધિને
મહેજ તાવ આવે છે:

શ્રીમતી: તું મળ્યો એને ?

રમેશ: ના હું ઘરમાં તો ન ગયો. એને ત્યાં જીતું કાંઈ મદને ઝાળખતું
પણ નહીં હોય, ને આવી વેળાએ ત્યાં જઈએ તે વખતે કાંઈને
ન ચે મમે, ખરું ને ? એના પેલા જુના ઘરમાં પણ હું કાંઈ દહાડો
નહોતો ગયો. એ તેથી જ નહીં આવતો હોય; પણ હમણાં માસિ-
નીને કહેવું નહીં હું નહીં તો એ વધારે દિલગીર થશે.

શ્રીમતી: તે તો નહીં કહીએ. પણ તું પાછો જરા ખમર તો દહાડજો.

રમેશ: ખમર કાઢીશ; એકવાર સવારમાં તો હું ત્યાં જઈને આવ્યો. પેલો જ
ચાકર દૂરી મળ્યો, તહેલે કંઈ કે 'તમિયત છે એવીને એવી છે.'
એવું ચિંતા કરવા જેવું કંઈ નહીં હોય ને સાંજે હું જઈશ ત્યાં
પણ માસિની કેમ નથી ઉડી હજી ! એને શીક નથી.

શ્રીમતી: શીક છે, પણ એ ચે વિચિત્ર ડોકરી છે; શું કરવું ! ને એનાપર
તે રોષ કરવો કે એની દયા ખાવી ! એ બિચારી ચે આણું ખમે
છે ? પણ મદને એમ થાય છે કે આપણે તે કેવી મુશ્કેલીએને
કેટકેટલા અતુલવેદમાંથી પસાર ચવાનું લખાવી લાવ્યાં છીએ !
ને લેકિને તો હસવું સૂઝે છે; કહે છે ડોકરીને મોંએ
ચઢાવી ને લાડ લડવ્યાં ને છૂટ ખદુ આપી તેનાં ફળ મળ્યાં છે
કહેના-એમાં વળી ફળ શું મળ્યાં હેં ? મદને તો એ બિચારી
દુઃખ પામે છે, તે લાગે છે. આ બધું-આવું જે જે કંઈ દુનિ-
યામાં બને છે તે પ્રભુ જ કરે છે ને ? એમાં બિચારાં મનુષ્યનો
ગો દોષ ? ત્યારે એ પ્રભુ ચે એવું શા માટે કરતો હશે ?

રમેશ: પ્રભુ ? એ તો એક દહાડો મ્હારા હાથમાં આવશે કેની તો એને તો-

શ્રીમતી: ચૂપ, બોલ્યો પાછો ?

રમેશ: (હસતાં હસતાં) ત્યારે શું કરે ! શા માટે એ એવું કરે છે ત્યારે ?
માણુમ સુખી થાય, નો કરેશે પ્રભુએ કર્યું; સાદું કામ કરે તો કહેશે
પ્રભુએ સારી મનિ આપી; દુષ્ટી થાય, તો કરેશે પાપનું ફળ
મળ્યું-લાગે કરીને દુષ્ટી થયું; ખોટું કામ કરે તો કહેશે, અવગા
મનિ સૂઝી; પણ દુષ્ટી કરનાર ને અવગા મનિ સૂઝાનાર

પણ એ પ્રભુ જ નહીં ? શા માટે એ અધાને જ સારી મતિ ન
સુઝાડે ? પાપ, અનાચાર, અવળી મતિ બધું એનું જ સરજેલું
નથી ? ને.....

(માલિની ગાતી ગાતી આવે છે.)

રસસાગર એ નીરખી નીરખી
ભૂસી ભાન કંઈ ઉર આશ ધરીઃ
રસપાન કરી રસસાગરનું
રસમરત ખની રૂપવાય સચું !

માલિની: રમેશ ! બોજાનાયના દ્વેશ પામે રસનિધિનું ઘર છે એમ કાળે
કહ્યું ? એ તો કદેનો હતો કે એનું ઘર ચંદન વાડી આગળ છે.
તે રમેશ જોયું છે બોજાનાયનું દ્વેદે ?

રમેશ: ના, મેં તો નથી જોયું.

માલિની: ત્યારે સ્વપ્ન હતો. (વિચારમાં પડે છે.)

(પડોશના વસજાવતી આવે છે.)

શ્રીમતી: (સ્વગત) આવ્યાં પાછાં, સવારમાં લોડી ઉકાળવા. (મકટ) આવ્યો,
ત્તમે કંઈ આત્મારમાં નવરાં પડ્યાં ?

વસજાવતી: ના રે, નવરાં શાનાં ? એ તો કાલે કેટકે કહ્યું કે માલિનીના
શરીરે કીક નથી રહેતું; ને રમેશભાઈ સવારમાં જોલા મંદાર
જતા હતા તે મદારા મનને કે કંઈ તરું જુનું બન્યું કે શું ?
અમરથી ખગર કાઢવા આવી હતી. મને તો આવું કંઈ સાંભળું
એટલે જીવ ઉઝો ને ઉઝો રહે.

રમેશ: એ ત્તમારો સ્વભાવ પડ્યો જાણી. તરું જુનું વળી શું બતવાનું
હતું ? એ તો મદારા એક મિત્રને કીક નોતું તે જોલો ખગર
કાઢી આવ્યો.

વસજાવતી: કેને રસનિધિને ?

માલિની: રસનિધિને ? રમેશ.....

રમેશ: ના, ખીજો એક છે. ત્તમે કાંઈ ત્તને જોળખનાં નથી. ને ગિયારો
કાલે જ હોટાઉદેપુરથી આવ્યો ને રમ્તામાંથી મારો ચંદને આવ્યો.
તેથી મોલો હતો.

વસજાવતી: પણ કદે છે રસનિધિને મેં કીક નથી; ન્દમે તો જાણતા હશે.

રમેશ: ના, હું તો કંઈ જાણતો નથી. ન્દમાને ત્યાં જાતી આખા ગામની

ખજર-આવે છે. એના કરતાં ત્હમે ભાબી રેંટીયો ફેરવો નો સારું નહીં ?

શ્રીમતી: વજ્રભાવતી. ત્હમારો મહેશ રહે છે કે શું જુઓ ને.

વજ્રભાવતી: ના, ના. એને તો હું હમણાં જ ઉંઘાડીને આપી છું. ને રમેશ ભાઈ, રેંટીયો ફેરવવાને તો અમે ક્યાં નવરાં છીએ ? અમારે આખા ગામની વાનો શું કરવા કરવી પડે ? એ તો કાલે ભોળા-નાથના દહેરામાં વાનો થતી હતી, કે રસનિધિને, તો ફીક નથી ને.....ખજુ મૂઝા લોક તો કંઈ કંઈ વાતો કરે; કહેતાં જે શરમ આવે, પણ એ હમણાંનાં અહીં આવતા નથી ખરું ?

શ્રીમતી: કંઈ કામમાં રોકાયા હશે.

વજ્રભાવતી: કહે છે એ અહીં આવે છે તે એનાં ઘરનાંને ગમતું નથી ને. લોક વાતો કરે છે. લોક ને જે કંઈ ધધો નથી તો.....

(હાથમાં એક તપેલી લઈને પ્રેમશંકર પ્રવેશ કરે છે.)

પ્રેમશંકર: (ખરણામાં પેસતાં) રમેશ. વજ્રભાવતી આવ્યાં છે કે અહીંયાં ?

રમેશ: હા. ભાબી જાઓ, ત્હમને ભાઈ શોધે છે.

વજ્રભાવતી: ખજુ, આમ પાછળ શું આવતા હશે ? આખું હું હમણાં.

પ્રેમશંકર: કંઈ શીકર નહીં નિરાતે આવતે; એ તો.હું કહેવા આવ્યો છું

કે આ તપેલીમાંની મજાઈ આપણે ખડે આજે બિલાડીએ ખાધી !

વજ્રભાવતી: હાસ ! હાસ ! એ તો હું ઢાંકવી જ બૂલી ગઈ.....

(મગાં મગાં બેઠે ચાલ્યાં જાય છે.)

માંસિની: રમેશ, ભોળાનાથના દહેરા પાસે જ રસનિધિનું ઘર હશે હં.

રમેશ: વાઝ. હું શોધી કાઢીશ હોં. તું કંઈ ચિંતા ન કરીશ.

માંસિની: આજે જ શોધી કાઢજે, પછી આપણે એને ત્યાં જઈશું હં. પણ એ કેમ નહીં આવતો હોય ?

શ્રીમતી: કોઈવાર માણસ ખીજા કંઈ કામમાં રોકાય તો ન જે આવી શકે; જા હવે ન્હા, ધો, કંઈ કામ કર ઉઠ.

(માંસિની ઉઠીને ખીજા ખંડમાં જાય છે. જતાં જતાં ગાય છે.)

તિસે ના ક્યાંયે એ પ્રિયતમ ! કવિતા ગઈ ગઈ, "

કહો જો ! જ્ઞાતાંઓ ! ક્યમ કરી ત્રીજાવું મમ સખી ?

પ્રવેશ ૩ જો.

સમયઃ-અપોર. સ્થળઃ રસનિધિનું ઘર.

(રસનિધિ અસ્વસ્થ સતો છે ને ડાકટર નાડી તપાસે છે.)

ડાકટરઃ (થોડીવારે) વિચાર ન કરો, વિચાર ન કરો; જે હોય તે જોલી નાંખો ખુલ્લા દિલથી સમજ્યા મિસ્તર ? તમારા શરીરને તો કંઈ રોગ નથી થયો.

રસનિધિઃ (કંટાળાથી) પણ મ્હેં ક્યારે કશું કે મ્હને રોગ થયો છે ? મ્હને કંઈ જ થયું નથી ને મ્હારે એ ડાકટરોનું ને એવા ડાકટરનું કંઈ જ કામ નથી એમ કેટલીવાર તો મ્હેં કહ્યું.

ડાકટરઃ ત્યારે આમ સુધ્ધ શાના રહો છો ? ઉઠો, હરો, ફરો, વાંચો, લખો, આમ પડી શાના રહો છો ?

રસનિધિઃ પડી રહું છું એ તો મ્હને એમ ગમે છે તથી. ને વાંચું છું તે ખરો... (રહેજા વિચારમાં પડે છે ને પછી) પણ શું વાંચું ? કવિતા વાંચું છું હું તો, પણ તે યે માલિની વૃત્ત કે ? ના, ના માલિની વૃત્ત શું-માલિની. હા, માલિનીની કવિતા વાંચું છું...

(ડાકટર હસે છે. પછી ગંભીર થઈને)

ડાકટરઃ માલિની વૃત્ત જ હું જાણું; તેમાં શું, જે ગમે એ વાંચો ને. ત્યાં ત્યાં આનંદમાં રહી ને નકામા વિચાર ન કરો એટલું જ હું તો કહું છું. ત્હમને કવિતાનો બહુ શોખ છે ખરું ?

રસનિધિઃ કવિતાને હા, પણ હમણાં તો બહુ બાંચવું નથી ગમતું... શું વાંચું ? કંઈ નહીં; માલિનીને...

ડાકટરઃ તેમાં શું, ત્હમે માલિની વૃત્ત.....

રસનિધિઃ માલિની વૃત્ત નહીં, માલિની.

ડાકટરઃ જે હોય તે, ત્હમને જે ગમે એ ત્હમારે કરવું ને આનંદમાં રહેવું સમજ્યા ?

રસનિધિઃ જોઈશ.

(ડાકટર નત્ય છે. બહારની પરસાળમાં લલિતા ત્હમને રોકે છે.)

લલિતાઃ ડાકટર સાહેબ ! કેમ લાગે છે ત્હમને ? એવું કંઈ ડેકાણું પડિને ? આમ ક્યાં સુધી ચાલશે ? એની એ ચિંતામાં અમે તો અધમ્યાં થઈ ગયાં ને એ તો કહે છે મ્હને કંઈ જ થતું નથી.

ડાક્ટર: એને કંઈ નથી ખેન, ત્હમે નહામાં ગભરાઓ છો.

સહિતા: કંઈ નથી? પણ ત્યારે એ આમ કેમ કરે છે? બાંહે માડો ના થયો હોય.....

ડાક્ટર: ગાંઠા બાંઠા કંઈ નથી ચયા; એ તો એક મુઠ્ઠેલો રોગ છે-સાહિત્યનો રોગ છે; કવિતા ને નાટક ને વૃત્ત ને છદોમાં મર્યા રહે ત્હમનાં મગજ એવાં જ થઈ જાય. એ લોકને ખીજું કંઈ જાન ન રહે. એ જાણને કવિતાનો છંદ જાણ્યા જણાય છે, માલિની જગ માલિની વૃત્ત કહે છે; એ રોગનું ઓગસતું પણ કવિતા જ છે ને પદ્ય પણ કવિતાનું મુમન્યાં? માલિની વૃત્તની થોડીક કવિતાઓ આજી આપો એટલે શાંતિ થશે.

સહિતા: (આશ્ચર્યથી) આ તો બા નવું દીકું; આવો તે કંઈ રોગ હોય! બહુયે લોક કવિતા વાંચે છે તે બધાને આવું થતું દશે? ત્યારે એને દરે શું કરવું?

ડાક્ટર: કંઈ નહીં, મેં કહ્યું એ જ-માલિની વૃત્તમાં જોડતી કવિતા હોય એ મેળવી એને આપે જાઓ ખીજું શું; પણ ખાતરી સાચક-શુદ્ધ માલિની વૃત્ત જોઈએ, નહીં તો બરાબર ગુણ નહીં લાગે, સમન્યાં? પછી કેમ થાય છે એ જોઈશું. કવિતા આખા પછી એ દિવસ રહીને મ્હને ખબર કહાવજો. (જાય છે.)

સહિતા: (સ્વગત) જતમતો બદલાયો ને રોગ પણ બદલાયા. આવો રોગ તો બા આજે દીકો. જોઈ; રોહિણીને કહું, કવિતા તો એ પણ બહુ વાંચે છે; એ વળા ક્યો રોગ છે તે પૂછી જોઈ-એ જાણતી દશે. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ: રમેશનો અભ્યાસખંડ. સમય: બપોર.

(રમેશ ને નીલકુમાર માલિની વિષે વાતો કરે છે.)

નીલકુમાર: પણ મ્હને તો લાગે છે કે માલિનીને ખરી વાત કહી દેવી એ જ દીક છે. આમ ક્યાં મુઠ્ઠી છૂપાવશે? ને એને ક્યારે સાહે ચશે ને બંદાર ક્યારે નીકળવા દશે એ કંઈ નિશ્ચિત છે?

રમેશ: એ ખરું; પણ કહીએ તો તો એ ત્યાં જવા તૈયાર થાય ને એનાં ધરનાં તો બિચારાં આ વાત જાણતાં પણ નહીં હોય.

નીલકુમારઃ નહીં જાણતાં હોય તો જાણશે; સારું જાણે તે એમાં છૂપાવવા જેવું શું છે ?

રમેશઃ અરે, પણ એ માંદો છે એની જ એ લેકોને ઓછી ચિંતા થતી હશે ? એવી વેળાએ કેઈનાં મન દુખાય ને.....

નીલકુમારઃ પણ આમ તો એ ગાંડી કંઈ જશે.

રમેશઃ ત્યારે શું કરવું ? તેથી કાંઈ અજાણ્યા ઘરમાં જવાય ? એને જરા ડીક થાય પછી હું જઈશ ને પછી શું કરવું તે જોઈશું. પણ ત્યાં મુખી આને કેમ સમજાવવી એ વિચાર આપણે કરવાનો છે.

નીલકુમારઃ ત્હમે લેકો હાથે કરીને દુઃખી થાઓ છો ને ખીજીને દરો છો. બધામાં જ ત્હમને લેકોને વિચાર કરવા સિવાય બીજું કંઈ સૂઝતું જ નથી.

રમેશઃ ને ત્હને બધામાં વાંધો ઘડવા સિવાય બીજું કંઈ નથી સૂઝતું, ખરું ને ?

નીલકુમારઃ એમ નહીં. પણ મ્હને તો આ બધું સ્વમાં જેવું વિચિત્ર લાગે છે. વાર્તામાં ને સ્વમાં આવી તો બને. પણ રસનિધિ સાથે એને આટલો બધો સંબંધ ક્યારથી એને શી રીતે થયો ?

રમેશઃ શી રીત એ તો કોણ જાણે; અકસ્માતથી. એવા સંબંધ કાંઈ ક્યાં થાય છે ? એ બી. એ. ક્લાસમાં હતો ત્યારે 'કાલેન્દ્રી' આવનાં ટ્રણીવાર હું એને ચલા પાયા તેડી લાવતો. ધીરે ધીરે એ ઘરમાં બધાં સાથે લગી ગયો ને માલિનીને તો કવિતા ને વાર્તાની વાતો કરનાર મળે તો ખાવાનું ને ઉઘવાનું મેં ભૂલી ગય છે એ તું જાણે છે ને ? આથી એ બે જણ જ્યારે મળે ત્યારે અમુક કવિ આવો, ને અમુક કવિતામાં આ દોષ છે ને આ ગુણ છે, ને અમુક નરલક્યા કે વાર્તા લેખકની સ્વચિત્ર નહીં પણ કોઈ બીજી ભાવામાંથી ક્યાંનર કહેલી છે વિગેરે વાતો કલાકા મુખી કર્યા કરતાં; ગુજરાતના ન્હાના મોટા બધા સાક્ષરો પર એ શોધા યથેચ્છ ટીકા કરનાં ને.....

નીલકુમારઃ (હસતાં હસતાં) ને ગુજરાતી સાહિત્યનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવનાર સર્વશ્રેષ્ઠ સાક્ષરોની નામાવજિમા રસનિધિ ને માલિની મિત્રા બીજું એક પણ નામ મેં શું ગમ્ય નથી એમ પણ કંઈ નાંખતાં એમ ને !

રમેશ: (હસતાં) એમ જ-એમ જ કહેતો; પણ મરકરીમાં-ગંભીરને ખાતર; (ગંભીર ચત્તાં) એ તો હશે પણ.....

નીલકુમાર: પણ શું ? એવી વાતો તો એ ઘણાની સાથે કરે છે; આપણી સાથે પણ નથી કરતી ?

રમેશ: કરે જ છે, હું ક્યાં ના કહું છું ? પણ એક દિવસ રસનિધિની થોડીક કવિતા એણે વાંચી.....

નીલકુમાર: પછી ?

રમેશ: પછી એને કવિતા રચવાનો શોખ લાગ્યો ને રસનિધિ પાસે શીખવા માંડ્યું; તે પછી તો એ બે જણ કવિતા લખ્યે જ લખ્યા; ઓ હો હો ! કંઈ કવિતા એ લોકોએ...શું હસે છે તું !

નીલકુમાર: સ્હીડાઈશ, નહીં રમેશ; પણ હસવું આવે છે એને શું ટક ? શું ત્યારે કવિતામાંથી જ આ એમની અદ્ભુત કવિતા શરૂ થઈ કેમ ?

રમેશ: કવિતામાંથી તો શું; કાણ જાણે. એમ તો કેમ કહેવાય ? કવિતાનું તો જ્ઞાનું; અકસ્માતથી-માત્ર અકસ્માતથી, પણ આપણા સંસારમાં એવા અકસ્માતનાં પરિણામ સારાં નથી આવતાં એટલું જ. મૂતે ને મોટી જ્ઞાનને ચિંતા થાય છે ને તેથી જ.

નીલકુમાર: પરિણામ તો આણીયે એવાં આવે.

રમેશ: આણવાં આપણા એકલાના હાથમાં નથી હોતાં તો. ખાત્રી બમને કંઈ આ બધું મમતું હશે ને.....

“ રમેશ ! જરા અંદર આવ તો. ”

(અંદરથી શ્રીમતીનો અવાજ આવ્યો.)

(રમેશ ને નીલકુમાર અંદરના ખંડમાં જાય છે.)

માલિની (ઉઘમાં ગાય છે.):-શ્રીતિની જ્વાલાઓ શમીશ કવિતા મલી હવે !

રમેશ: ઓ હો ! આજ તો માલિની ગાય છે ને શું; શું ગાય છે જ્ઞાન ?

શ્રીમતી: આપણે એ ઉત્તર ને તું સાંભળ ને.

રમેશ: કેમ ?

શ્રીમતી: કેમ શું ? જોતો નથી, સ્વપ્ન માત્રાજ્ય ચાલે છે !

રમેશ: એમ ? પણ હેને જરા જાગાડી...(માલિનીને જાગાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે.)

(જાગ્યા વિના જ તે ફરી ગાવા માટે છે.)

અરેરે ! ત્યાં તો કે અનિલ જલરી હારવ કરતી,
 ધીરી ધીરી આરી હરી ગઈ ફરી તે નવ ગઈ;
 દસી ખીલાવીને સુખદ મુરબીઓ કંઈ દઈ
 દીધા મ્હારે દેગે મધુર કવિતાનો રસ હારો !

નીલકુમાર: અરેરે ! આ કેમ ખમાય ?

ચામતી: દેવાઈ ગયાં છીએ ભાઈ; દેવધી બધું ખમતાં શીખાય. ખંદેન,
 માસિની...(માસિનીને)

માસિની. (રહેજી જનમન ચનાં.)

બધું આણું જોનાં હલ મમ દર્શ ઉજળું,
 જન્મુ છે રે ! આજે સુશ્યા જગ મંગીતમય થું ?
 ત્હને બેરો દેવા મમ હલ્ય ઉમુદ જનનું,
 ત્હને અર્પો દેવા જીવન ગમ આ આજ તલપું.

રમેશ: માસિની ! માસિની ! થું છે ખંદેન !

માસિની: (આંખો ઉધારીને) કંઈ નથી: કાણુ જાણું થું હાય ? દા, દા:
 રમેશ, મ્હને જ્વનું આણું. રવનું-રેણું રવનું રે ! રમેશ,
 જાણાનાયના દોરો પાસે અનિધિનું ધર છે એમ નું જ કહેને
 હતો ને !

રમેશ: ના એ તો રવનું હતું.

માસિની: રવનું હતું ? કેવાં રવનું ! બધાં જ રવનું ! ત્યારે સાચું થું ?

રમેશ: ખીનું સાચું રવનું આણું ?

માસિની: જાણું રસનિધિના ભાઈએ કંઈ કે એ તો મહિ છે ને હું એને
 ઘેર ગઈ. જાણાનાયના દોરો પાસે એનું ધર છે.

ચામતી: દોરો: એ તો રવનું જ દાં ખંદેન, માલો આપણે.....

માસિની: ઉઠાં તો રહે: પછી હું એને ઘેર ગઈ ને હું એટલે મરી એટલે
 'માલ'એ આરણાં દઈ દીધાં ને હું ત્યાં પડી ગઈ. આખો દારો
 હું ત્યાં પડી રહી પણ કાંઈએ મ્હારા તરફ જોયું નહીં. એક
 રાતે સિપાઈ 'ચોર' હતી મ્હને આંખીને સહ જોતો ને આખી રાત
 પોલિમ ચોરી પર મ્હને જોમરી મ્હી. નવી કીનારા પર પોલિમ
 એટ હતી: આમે તીરે રસનિધિના જુના જંગલમાં જુગ દીરા
 મજગના દના: એક જોરમાં જુગની પથારીમાં રસનિધિ મના
 દના:-પણ પોસિમની નજર મજગીને હું નહીં જાણીતી ત્યાં

ગજ ત્યારે બધા દીવા ટપોટપ ઓગવાઈ ગયા ને પેલો સિપાઈ
પાછો મ્હને પકડી ગયો, પછી...

શામળી: હશે હવે યાદ ન આવે તો રહેવા દે: એમાં શું-સ્વપ્નાં નો ગમે
એવાં આવં.

માલિની: હમે થોડું જ છે. પછી બીજે દહાડે મારો કેસ આગ્યો ને આપણા
મેજસ્ટ્રેટ સાહેબે મ્હને ઝાળખી ને આવા સારા માણસની છોકરી
ચોરી કરવા ન જાય એમ કહી પોતાની સાથે મ્હને ઘેર તેડી
લાવ્યા. પછી શું થયું...હા, રસ્તામાં એમણે રસનિધિની ખૂબ
વાતો કરી પણ પછી શું તે યાદ નથી. પણ કેવું સ્વપ્નું !

રમેશ: પણ એમ તો, મ્હને યે સ્વપ્નાં તો એવાં એવાં આવે છે કે ત્હને
કહું તો તું કહેશે કે 'એવાં તો બા મ્હને પણ નથી આવતાં:'
આવે, સ્વપ્નાં નો ખવાને જ આવે.

માલિની: પણ આવું ? ને ત્યારે એ રહે છે ક્યાં-અહીં રહે છે કે ખંગલામાં
રહે છે કે ક્યાં છે ? ત્હને રમેશ શોધ્યું પછી ઘર ?

રમેશ: ના, પણ આજે જવાતો છું-જાઉં છું હમણાં.

નીલકુમાર: આમે ત્હમે અમને ચલા પાઓ પછી જઇએ.

(બધાં ઉઠે છે.)

માલિની: (જતાં જતાં)

ન હયા, ના જાનુ. દિવસ પણ મુને નવ ગમે,
ન રાત્રિએ પેલાં કુમુદિની, શશી, તારક ગમે !

પ્રવેશ ૫ મા.

સ્થળ: રસનિધિનું શયનગૃહ સમય: સંધ્યા.

(રસનિધિ સૂતો છે. રાદિણી ને લલિતા ધીરે ધીરે વાતો કરે છે.)

રાદિણી: કપાળ ગડટગનું; કહે છે સાહિત્યનો રોગ છે !

લલિતા: પણ એ કંઈ જુદું કહે ! એમણે રોગનું નામ પણ કહ્યું. માલિરોગ
કે માલિની રોગ કે એવું કંઈ કશું.

રાદિણી: ત્હમે યે શું બા માલિરોગ ને માલિની રોગ કહો છો ? માલિની-
જત કવિનાના એક જંદુલું નામ છે: બાછને એ જંદુ ગયું ગમે
છે ને એણે પોતે પણ કેટલીક કવિતા એ જંદમાં રચી છે.

સસિતા: ડાક્ટરે એવું કંઈક કહ્યું કે એવી કવિતાઓ વાંચ્યાથી એનો રોગ જરો? પણ એ વળી કેવો રોગ? ત્યારે આપણે.....

રસનિધિ: (મીચેલી આંખોએ) કોઈ બારણું ફેંકે છે બહેન?

રોહિણી: ના, એ તો પવનથી ટોકાયું.

સસિતા: (રોહિણીને) શું કરીશું ત્યારે? આપણે ત્યારે આપણે કદી એવી કવિતાઓ મગાવીશું?

રોહિણી: (હસીને) ત્હમે તો બા બોળાં છે. ડાક્ટર, જેવા ડાક્ટરનામાં પણ દર્દીનું મન પારખવાની શક્તિ આવી જ કરો એ મ્હેં નવું જાણ્યું. માસિનીટતની કવિતાઓ મગાવ્યાથી શું વળરો? એવી કવિતાઓ તો ભાઈ પાસે જોઈએ એટલી છે; ને તે એને મેંજ જાણતાં નથી આવડતી?

સસિતા: પણ ત્યારે છે શું તે કદી કે ને બાપા! આ દમણનાં છોકરાં-ઓની વાતોમાં બરમ જ બહુ-કંઈ ખુલ્લું સમયગત્ય જ નહીં. ત્યારે એને દેવે શું કરવું એ તું ક્લીમ? કે આમ પડ્યા રહેવા દેવો?

રોહિણી: શું કહું હું ત્હમને? જુઓ; પછી સ્વીગરો ના હં, કહું છું. જુઓ, માસિની, નામની એક છોકરી છે.....

સસિતા: ત્હનું શું?

રોહિણી: બહુ સારી છોકરી છે, જાણે એને જોયાં જ કરીએ તે એની સાથે વાતો કર્યા જ કરીએ એવી છે; ને ત્હમને વહુ કરી સાવવાનું મન થાય એવી છે કે હં કે બા.....

સસિતા: ખરેખર? (દરખાઈ જાય છે.)

રોહિણી: ત્યારે ખાટું કહું મું? અરે એવી છે કે ત્હમે ત્હને જોઈને માંડં પેલાં થઈ જાએ. બાઈએ ત્હને જોઈ છે ને એને ત્હની સાથે...

રસનિધિ: બહેન! કોઈ આશું હવે હમણાં?

રોહિણી: ના બાઈ, એ તો હું ને બા જ જોએ.

સસિતા: (રોહિણીને) ત્હની સાથે શું?

રોહિણી: શું વળા? ત્હની સાથે પરખતું મં. પણ એનું અધું એમનાથી ત્હમને કહે.....

સહિતા: તે પરશુવાની ચિંતા તે એને હોય કે અમને હોય ? ગાંડો જ છે ને ? ને ડાકટર કહે છે ગાંડો તો કંઈ નથીને.....

રસનિધિ: મ્હને લાગે છે કે નક્કી કાંઈ બારણું ઠોકે છે.

રોહિણી: કાંઈ ઠોકતું નથી, અમરથી ત્હને જેમ પડતો હશે.

રસનિધિ: હશે: આમ તો કેટલાયે લોક આવી આવી ને પાછાં આપ્યાં જતાં હશે.

સહિતા: આવેલું વળી કાણુ પાછું જવાનું હતું: ચાલ શાલ ઝોઢી રાખ નહીં તો તાવ ભરાશે.

રસનિધિ: આજે પવન બહુ !

રોહિણી: ના પવન તો કંઈ એટલો બધો નથી પણ—

રસનિધિ: ત્યારે થોડી વાર તો બારણું ખુલ્લું રાખો; વખતે કાંઈ આવે.

(રોહિણી બારણું ખાલી નાંખે છે.)

સહિતા: ભાઈ ! આજે ત્યારે માટે શું ખાવાનું બનાવું ?

રસનિધિ: મ્હારે માટે ? કંઈ સરસ બનાવો બા; મ્હારે એકલાને માટે નહીં, આજ આ બધાને માટે કંઈ ખૂબ સરસ ખાવાનું બનાવો જોઈ; આજે આપણે બધાં સાથે જમીશું. હાં બા !

સહિતા: (આનંદથી) ખરેખર ?

રસનિધિ: હા, આજે જનલે હું સાચે યજ્ઞ ગયો હોઉં એવું લાગે છે-લાગે છે શું, ખરેખર જ સારો યજ્ઞ ગયો હું. અહા હા ! કેવો સરસ પવન આવે છે !

રોહિણી: આવો પવન ત્હને બહુ ગમે છે ખરું ?

રસનિધિ: હા, તું કંઈ ગાય તો વધારે ગમે. પણ કાંઈ આવતું દેાય એ નથી લાગતું ?

રોહિણી: કાંઈ નથી. ચાલ ગાઈ; શું ગાઈ કરે જોઈએ.

રસનિધિ: ગમે તે ગા; નહીં તો પેલું 'નયન યુગલ શા જે જોઈએ તારા બે !' એ ગા જોઈ.

રોહિણી: હા. (ગાય છે.)

નયન યુગલ શા જે જોઈએ તારા બે

ધડી ધડી અમરીને: પાદળાંમાં ફૂલો

ત્યમ પ્રિયતમ ! તું

લમ કહેવાય છે. બાળપણમાં ચતા આવા લમમાં દાંપત્ય જીવનની ઉત્તમ ભાવના તો ક્યાંથી જ હોય?

હૃદય હૃદય સાથે નેહાતાં નથી—દમ થાય છે—પણ તે દેહનાં જ—જાંઝે આવા લમમાંથીએ કવચિત, કવચિત, પ્રેમી દંપતી પણ નીવડે છે. ને તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ મુખી હોય છે. પણ તે તો સોરટી રૂપે જ.

મ્હારી સખીના લગ્ન વિશે પણ કાંઈક તેવું જ બનેલું. પ્રેમાળ માત-પિતાએ પુત્રી સારૂ વર નેએસો. તેમાં કુળ તથા ધનને પસંદગી આપેલી. તેનાં લમ—એક શ્રીમંતના પુત્ર સાથે નાનપણમાં જ શાંતિના રીવાજ મુજબ કરવામાં આવ્યા હતાં. શ્રીમંતના પુત્રો પ્રામાન્ય રીતે નોકર ચાકરના દલદા વાતાવરણમાં ઉછરતા નજરે પડે છે. તેના પરિણામે ઉત્તમ સંસ્કારોથી તેઓ અલિપ્ત રહે છે. કહે છે કે “લક્ષ્મીને અને સરસ્વતીને મેંત્રી હોતી નથી” એ કથન મ્હારી સખીના પતિવિશે કાંઈક સત્ય હતું. બાળપણથી જ સારા સંસ્કાર તેમના ઉપર પડ્યા જ નહોતા. કેળવણી પણ તેમણે પૂરી લીધી નહોતી. “શ્રીમંતના પુત્રોને ભણવાની શી જરૂર છે?” આવી માન્યતા કેટલાક શ્રીમંતો રાખે છે. તેવી રીતે પોતે પણ ધનવાન હોઈ બચ્ચું અનાવશ્યક છે એમ માની અભ્યાસ બંદ કરેલો નહિ.

પત્ની વીશે—તેમને બહુ માન નહોતું એટલું કહેવું જ બગ છે. પુણ્યના કામમાં સમગ્રવા જેટલીયે શક્તિ તેઓમાં ક્યાંથી અંભવે એમ તે માનતા. પોતે કસબમાં, નાટકોમાં, કે ગમે ત્યાં સ્વચ્છંદે દરે ફરે, પત્નીને તે સખંધી રહેજ પુછવાનો ચે શું દક્ક, આવી તેમની દંપતીજીવન વિશે ભાવના હતી. આવા ભાવનામય પ્રદેશમાં મ્હારી સખીનો ગૃહસંસાર ચાલતો હતો.

કામળ પુષ્પ, આમ શુષ્ક પ્રદેશમાં ખીલવા સરળતું. પુષ્પના રોપાને કળીઓ ચઢ. કળીઓ પુષ્પ બની. પણ તેની લમ પૂર્વેની, ઉત્તમ ગૃહસંસાર ચલાવવાની આરાના રોપાને ન તો કળી ચઢે—કે ન તો ફલ થયાં.

એ આશા તો ઉવટ મુધી નિરાશ જ રહી.

દ્વિંદુ શાસ્ત્રોમાં પત્નિ સેવાનું માદાન્ય બહુ મોટું છે. સ્ત્રીઓ માટે પતિસેવા સરળ છે. પણ બાંહેજ પત્ની તરફની દરજ વિશે એક પ્રકરણ પણ લખાયું હોય. આમ જાંઝે સ્ત્રીઓ પતિની નિષ્કામ સેવા કરતી આવી છે ને કહે છે.

મહારી સખી, સાસરે રહ્યા પછી સમજી શકી કે તેના તથા તેના પતિના વિચારમાં બહુ ફેર હતો. પોતાના પતિની અયોગ્ય આસાઓ મુઠ્ઠાં તે અનુસરતી. ઘરમાં તોડકર ચાકર હોવા છતાંયે પોતે ઘરનું કામ ઘણું ખર્ચે જાતે ઉપાડી લેતી. સવારથી સાંજ સુધી સતત ગૃહકાર્ય મુંઝે મહોયે કરી જતી. આમ, આટ આટલી નિષ્કામ સેવાયે પણ પતિદેવ રીઝવા નહિ. ઘણા શ્રમથી ઉઠાવેલ એક કાર્યમાં માણસ ત્યારે નાસીપાસ થાય ત્યારે કેવું અસહ્ય દુઃખ થાય છે ? પોતાના અથાગ અપ્રતિમ પ્રેમના બદલામાં પતિ તરફની સખ્ત કટોરતા ત્યારે તેણે અનુભવી ત્યારે તેને અસહ્ય દુઃખ થયું.

નજવા નિમિત્તને ગંભીર રૂપ આપી પતિ તરફથી અસહ્ય શબ્દો વિના દોષે તે સહેતી. એક દિવસ કલેશ વિનાનો જાય તે સોનાનો, એવું તેનું નિત્યજીવન બન્યું.

* * * *

આટ આટલું દુઃખ સહન કર્યો છતાંયે તેના મનથી તેના પતિ વિશેના ભાવમાં સહેજે ન્યૂનતા થઇ નહોતી, એ ખરેખર ! તેના હિય સંસ્કાર તે તો પોતાની દુઃખદ સ્થિતિ સારૂ પોતાના ભાગ્યને જ દોષ દેતી.

પણ ચોમાસાના ચોમેર સખ્ત તોફાનમાં ઓલાં ખાતી જીવનનૌકા સંસાર-સમુદ્રમાં આમ કયાં સુધી નબી શકે ? શ્રીજમની પ્રવંડ ગરમી સામે મૂળમાં રહેજ પણ જળના સિંચન વિના-કોમળ પુષ્પજતા કયાં સુધી ટકી શકે ? દિન પર દિન તરુલતા કરમાતી થઇ, અને અતે જે એક વખત કોમળ પુષ્પ ઢળી હતી, તે સતત પરિતાપ સહતી સહતી-સદાને માટે શુષ્ક શાખા ઉપરથી નીચે ખસી પડી. ઢળીને પુષ્પ થવાની આશાંક્ષા ઢળીમૂત ના થઇ.

.સો. ખાલાગવરી.

ઇતિહાસને જ્યાં દષ્ટિ આપણે જ્યારે એ આદર્શને સદૃશ દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ ત્યારે જણાય છે કે સ્ત્રી આત્માની સમુખ પુરુષ આત્મા બહુજ ન્યૂન છે. જ્યારે જ્યારે પુરુષઆત્માએ કોઈ પણ પ્રશંસનીય કામ કરેલું છે ત્યારે ત્યારે તેના મૂળમાં સ્ત્રીઓના આત્માનો જ હાથ જોવામાં આવે છે. એ વાતનો કોઈ પણ ઇનકાર કરી શકે તેમ નથી કે સ્ત્રીઓમાં પુરુષો કરતાં અધિક સહનશીલતા, આધીનતા અને હૃદયનમ્રતા જણાય છે. તે બિચારી સુખચાપ દુઃખ સહે છે, અને પતિની આજ્ઞા પાળે છે, કદી આનાકાની કરતી નથી અને કદી પણ પતિ ચરણોમાં એનો પ્રેમ કમ થતો નથી. પતિ લુલો હોય, લંગડો હોય, ક્રોધી હોય, કે નિર્ધન હોય પણ તે તો તેને ઇશ્વર તુલ્ય સમજે છે, ને પ્યાર કરે છે પતિના દુઃખમાં દુઃખ એને પતિના સુખમાં સુખ માને છે. જમે તેવી આકૃત આવે તો પણ પતિવિરુદ્ધ થવું એના સંકલ્પમાં પણ આવતું નથી. પતિનો વિયોગ થવાથી બહુધા ભારત વર્ષની દેવીઓએ પતંગીઆની પેઠે પોતાના પ્રાણોને તુચ્છ સમજીને પોતાના સ્વામીઓ પાછળ જાતનાં બલિદાન આપેલાં છે.

એ દહેવાય સાચો પ્રેમ ! અને એ જ સાચી ભક્તિ કે જેમાં મુઝદાસ ચિત્ત પુરુષમાં સંજીવની શક્તિનો સંચાર કરવાનું સામર્થ્ય છે. અને જે કામર હૃદયને પણ શરૂતા અને વીરતાથી પરિપૂર્ણ કરે છે. એ જ વિચિત્ર શક્તિ અધમ ગતિએ પહોંચેલી જાતિઓને અને દેશોને પિદા, કળા કૌશલ્યના શિખર પર મૂકી શકે છે. મદાયારનું સંગઠન કરી પતિત જાતિઓને શુભ શુભોથી વિશુદ્ધિત કરવામાં એ જ સ્ત્રીઆત્મા સમર્થ છે. એ શક્તિનો સ્પર્શમાત્ર કાંટાઓને સુગંધિત પુષ્પ બનાવી દે છે; અને નિરુદ્ધ તથા નિરુસાહી પુરુષના મનમાં ઉદ્યમતરંગ ઉછાળે છે.

શ્રી રામ જે કે જીવનના દરેક વિભાગમાં એક ઉચ્ચ આદર્શ દેખાડે છે; પિતાની આજ્ઞા માનીને વનમાં ગયા, દરેક કષ્ટ સહ્યું, દૈત્ય રાવણને માર્યો અને પ્રજાનું ધર્મનીતિ અનુસાર પાલણ પોષણ કર્યું, પણ આપણે પુછીશું કે એવી કઈ વસ્તુએ શ્રી રામને સત્યનું આદર્શ—પુરુષોત્તમ બનાવ્યા; અને કઈ શક્તિથી એમણે સતોષ અને ધૈર્ય વડે સઘળી આપત્તિઓ ઝીલી લીધી. જે વિચારદૃષ્ટિથી જાણીએ તો તે શક્તિ સીતાજી દતાં. સીતાના અપૂર્વ પ્રેમ અને અખંડ પ્રીતિથી જ રામ એ આદર્શ સુધી પહોંચવાને સમર્થ થયા. રામ શાંતિ અને ધર્મની ધારા દતા, કે જે પોતાના કિનારાથી દૂર દેશોમાં ફેલાઈને દરેક વ્યક્તિને પ્રયુક્તિ કરતી,

પરંતુ સીતા એ સ્રોત હતી કે બાંધી એ ધારા વહેતી હતી અને જે એ ધારાને પરિપુર્ણ રાખતી હતી, અને એને સંસારસાગર સૂધી પહોંચવામાં બલપ્રદાન કરતી હતી.

ઇતર દેશોના કવિઓ અને વિદ્વાનોએ પણ સ્ત્રીઆત્માના મહત્વના પ્રભાવનો અનુભવ કર્યો છે, તે તેની બહુ પ્રશંસા કરી છે. એમણે નિશ્ચય કર્યો છે કે મનુષ્યોના જીવનની શોભા અથવા ઈશ્વરચરણોમાં પ્રેમ સ્ત્રીઓના પ્રતાપથી જ છે. સ્ત્રીઓના ગંભીર આત્મિક બળ વિના આ સંસાર કેવળ દુઃખસાગર જ બને છે. સંસારમાં જે પવિત્રતા, આનંદ અને શાંતિ જોઈએ છીએ, તેને માટે વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓ જ ધન્યવાદને પાત્ર છે. દુઃખમાં કહીશું કે આ અસાર સંસારસાગરથી પાર ઉતરવા માટે સ્ત્રીઓની અખંડ શ્રદ્ધા, પૂર્ણ વિશ્વાસ, અને એનો નિર્માળ પ્રેમ જ એક માત્ર અદ્ભુત નીકા છે કે જે મનુષ્ય જાતિ અને દેશને માટે મુક્તિની સાધક બની શકે છે.

આશા છે કે વિદ્વન્મય સ્ત્રી આત્માની મહાનતાને સારી રીતે સમજીને સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિમાં તન, મન, ધન અર્પણ કરશે. સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ જ દેશોન્નતિનું પરમ સાધન છે.

કુમારી કૌમુદીબહેન ન. ત્રિવેદી.

બાળસન્ન.

આ બાળત ઘણી વાર લેખો આવેલા છે છતાં તે તરફ ધ્યાન અપાએલું ઝાઝું જોવામાં આવતું નથી. મારી નજરે એવા બે ચાર બનાવ દીક્ષામાં આવ્યા કે જેથી કરીને-મને-બાળ એ વિષય લખવાને સ્ફુરણ થયું, તેથી આશા રાખું છું કે વાંચનાર બહેનો તથા ભાઈઓ આ બાળત બાળમાં લઇ તે માટે ઈર્ષ પણ પગલાં ભરશે. તેમ થશે તો હું હૃતાર્થ ચંદ્રિશ.

આજકાલ આપણા હિંદુ લોકોમાં બાળસન્ન કરવાનો ઘણો જ ખરાબ અને હાનિકારક રિવાજ પડી ગયો છે. તેનો સુધારો ચાલે તો જ તેમની સંસારસ્થિતિનું સુખ અને ઉન્નતિનું દારૂ ઉઘડશે. ધરની શાંતિ વિના ખીળ સુધારો શક્ય છે. સંસારસુખની સુધારણામાં બાળસન્ન વિષે સુધારો

દરેકો એ સર્વ મુખનું મુખ છે. જે વખતે બાગોડા કંઈ સમજતાં નથી તે
 વખતે સગાઇ કરી નાંખવી એ અન્યાય છે. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ આયુષ્યની
 બાજતમાં ઓછી છે તેનું કારણ બાળકમ છે. સ્ત્રીઓને સોળ વર્ષે યુવાની
 આવે છે, અને પુરુષને ૨૦ વર્ષે આવે છે, એવો વૈદક સાત્ત્વમાં નિયમ
 છે. જો પુરુષ યુવાન હોય અને સ્ત્રી નાનું બાળક હોય તો તે જોડું મુખી
 થતું નથી અને સ્ત્રી યુવાન હોય અને પુરુષ નાનો હોય તો પણ તે જોડું
 મુખી થતું નથી. આપણા લોકો બાળપણથી જ વેવાઈશાળ કરી બાળકના
 મનમાં જુદો જ ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. વર વડુની વાતો કરવાથી નિર્દોષ
 દિલમાં વિકાર ઉત્પન્ન થઈ ખરાબી થાય છે, જુવાની વહેલી આવે છે.
 અને શરીરનાં દરેક અવયવો પૂર્ણ રીતે ખીલી સજ્જતાં નથી. તેથી ઘડપણ
 વહેતું આવે છે. આજ માથાપ છોકરોને કહેશે કે જોડા તારે માટે વડુ કેવી
 લાવીશું ? જાહેન તારે પરજીવું છે કે ? વર કેવો લાવીશું ? તું સાચરે જાહેન
 કે ? તારે સાસરેથી આવેલું ઘરેલું જાહેન પહેરશે કે ? વગેરે વાક્યો બોલી
 નાનપણથી જ તેમના મનની શક્તિઓ સામરા તરફ દોરે છે. સસરા કોણ ?
 વડુ કોણ ? વર કોણ ? એવી વાતોનો એમના મિત્રમાં ભાસ પડી જવાથી
 નાનપણથી જ તેમની નસમાં વિકાર રૂપી રૂધિર વહે છે, બાળકોને આવી
 વાતોથી તાન અભાવનાં જ રાખવાં જોઈએ કારણ કે તે વખતે વિદ્યાભ્યાસ
 અને નિર્દોષ રમન મમત એ જ તેમનું કર્તવ્ય છે. સંસાર રાગથી કંઈ
 પણ વાત ન જાણાય ત્યારે જ પદ્મચર્ચ બરાબર પગાય. ત્યારે જ તેમનું
 અંતઃકરણ વિદ્યા અભ્યાસમાં જોઈએ તેટલું શક્તિમાન થાય. પરંતુ હાલનો
 સાન આં અને દસ દસ વર્ષનાં બાળકોમાં વરવડુના વિચાર યોગાઇ રજા
 છે. તો પછી અભ્યાસ ! સાઈ રજ થવાની કે પરાક્રમ વડે જવાડુનગર
 વધવાની આશા ક્યાંથી ! મોઝ ઉગરે આવે ત્યારે તેમના અભિપ્રાયથી
 તાલકાળ લગની સાથે જ થાય તો સાઈ તાલ સુધરેલા રેગમાં તથા
 નાચર, ધૂમી, દંતુ વગેરે નૃત્તિમાં સમે રજાથી મારો મુલાકા થયો છે.
 આપણા પૂર્વજોમાં પણ તેવો જ દિવાળી-દનો, પરંતુ હાલ તો મારા પરની
 દન્યા જતી રહેશે કે મારા ધરનો વર જતો રહેશે એમ જાણી નાનપણથી જ
 તેમનાં સમ કરી નાંખે છે. તેથી માથાપ રૂપ, ચુણ, આરોગ્યના વગેરે
 કંઈ જોનાં નથી. અને અતે દુઃખતાવક પરિણામ નીપજે છે. સાઈ મારું
 ખાતું ખાતું ઓઢતું પહેરતું ને મદાલતું એટલું જ કારણથી નાના બાળકો
 સમે વખતે કહોત કરે છે. પરંતુ ઓઢતું સમજાવના પ્રસાદમાં આવી
 ખતાય છે. કારણ કે વેવાઈશાળના જેવું ખાતું એકે સાઈ નથી. નેનો તો

મુને જ છૂટકો થાય છે. નીચ વર્ણમાં તો છેડો ફાડી આખો એટલે ખીન્નું
જોગા લે પરંતુ ઉત્તમ વર્ણથી તેવું બનવું નથી. પરંતુ એક માળાપ
સાદું નાનપણમાં કરી આખા જન્મારા મુંઝીનું સાલ ઉભું કરે છે. દેશની
ચત્રીમાં વિદ્યા અને કળાકૌશલ્ય વડે શક્તી મળે છે. અને પડતીમાં ચોર
અને કુમારને લાલ મળે છે. તેમ આ છે.

બાળકમ ચરાથી ઘરમાં રાણીજી પધાર્યા કે ભાઈ સાહેબનું ભણવાનું
ગય થાય છે. અને ગુજરાન ચલાવવા માટે કંઈ ઉઘમ કરવો પડે છે.
તેથી કામચલાઉ વિદ્યાને લીધે દલકી તોડરી કે ધધો કરવો પડે છે,
અને થોડા પગારમાં પરાણે ગુજરાન ચલાવી આખો જન્મારો ગરીબ
અવસ્થામાં મુત્તરવો પડે છે. અને શરીર પણ બગડે છે. અપરિપક્વ વયે
ક્રમ ચરાથી નિર્મળતા અને આધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ જ સ્ત્રીઓને
નખખાઈ થઈ આખરે ક્ષય થાય છે. આજકાલ ઘણા યુવાનો શરીર
પુટ થવા સાથે દવાઓની ખાખો ખાવા સાથે વૈદને ત્યાં ધક્કા ખાય
છે, એ કેવો અફસોસ ! યુવાનીમાં દુઃખ કેવો ? કળતર કેવું ! નખખાઈ કેવી !
આ ઉપરથી જણાય છે કે બાળકમથી પુરુષ તથા સ્ત્રીઓની ક્ષીણતા
છે. નખખા શરીરથી પ્રજા જળદીણુ, હિમ્મત વિનાની તથા અનેક આધિથી
ભરેલી ઉત્પન્ન થાય છે. અને આયુષ્ય અદ્ય થાય છે. તેથી દેશની પડતી
આવે છે. ઘણા લોકો ખર્ચ થવાની હોજીને લીધે એક છોકરીને પરણાવતાં
ખીજને પણ તેની સાથે નાની હોય છે છતાં પણ પરણાવી દે છે બાળકમથી
છોકરાં ભણતા નથી એટલું જ નહિ પણ છોકરીઓનું એ ભણતર બગડે
છે. કારણ કે નાનપણથી સાસરે જતું પડે છે. ત્યાં ધરધંપામાં તથા
સંસારવદેવારમાં પડવાથી ભણવાનું રદી ગય છે. તેનાં માળાપની કદાચ
ભણવાની મરજી હોય છે, તો પણ તેના સાસરા તરફથી મના થાય છે
કે અમારે કંઈ તેની બાજરી ખાવી નથી. અમારે તો ધરનું કામ કરશે
એટલે થયું. આથી બિચારી છોકરીનો ભવ બગડે છે, અને તે અભણ રહે
છે. બાળપણમાં શુદ્ધ કેળવણી, ગંભીર અને ક્રમાશીલ હોતી નથી. તેથી
નાના વયમાં પરણેલાં બેઠાંનાં પેટ નાનાં હોવાથી સેજ કારણસર તકરાર
થાય છે, આવો અણબનાવ ઘણા વખત મુંઝી આવે છે જેથી આખરે તેનું
પરિણામ એ આવે છે કે કન્યાને કાઢી મૂકે છે, અને તેનો ઘણી ખીજ
બેરી કરે છે. અને શોકનું સાલ થઈ તે બિચારીનો ભવ બગડે છે પુરુ-
ષના પણ બે બાપડીઓ દરાથો ભોગ જ મળે છે. એક ખીજનો ધર્મ શો
છે, અન્યોઅન્ય કેમ વર્તવું, સામુસસર તથા દેરાણીજેઠાણી. સાથે

નહિ. પરંતુ યોગ્ય ઉંમર થગે યોગ્ય વર જોઈ પરણતરશે તો તેઓ સુખી થઈ આરોગ્યવાન અને તંદુરસ્ત રહેવાથી જાણા આયુષ્યવાળાં થશે.

સૌ. નર્મદા માતીલાંસ.

સિદ્ધાર્થનો ગૃહત્યાગ.

“ ઓ તાત ! પ્રિયા ! ઓ પુત્ર !

ઓ માત ! પ્રભ ! સુખસુખ !

મુજ હૃદયપ્રીતિનાં અંગ ત્હમે સહિ ! અંગ હો મહારાં,
જન-પંથુ જગતા કર્યાણુ યજ્ઞપર હોમું અંગ સહિ મહારાં ! ”

મહારાજા શુદ્ધોદને યુવરાજા સિદ્ધાર્થ અને એમની પત્ની યશોધરાને પ્રેમ અને સૌંદર્યપૂર્ણ વાતાવરણમાં રાખ્યાં હતાં એમને માટે ધણા મહેલો હતા છતાં દાકમાં ‘ વિશ્રામવન ’ નામનો નવો મહેલ બાંધાવ્યો હતો, જેની મુંઝરતા આગળ દેવલયન પણ લજવાય. આવા રમખીય મહેલમાં એની મનોરમા યશોધરા સાથે રહી શૃદ્ધાગના ખ્યાલો કુમાર વીસરી જશે એવી મહારાજાને મંત્રણું થતાં હતી. અસ્થિતની ભવિષ્યવાણી વારંવાર એમને હંમેશાં યાદી આવતી. વળી પેને રવેનમાં કુમારને માથુના વેપમાં શૂદ્ધ હોડી જતા જોયા હતા. એ જાને વાતનું રમરણુ યતાં એમના હૃદયને અત્યંત પીડા થતી, આથી એમણે કુમારના બાગની આસપાસ જળરો દોનારો રાખાતી કીધી અને જળમે ઝાકી પડેશે રાખ્યો અને એવો બંદોબસ્ત થયો કે મહારાજાના દુકમ વિના કુમારને એની બહાર જવા દેવા નહિ.

આ બધી સાવચેતી રાખ્યાથી મહારાજાને કુમાર મારેનો ભય દંઈકે ઓછો થયો. વળી કુમારની સેવામાં રહેલા માણસોમાંથી કોઈ માંદું પડે તો ત્હને, કુમારને ખજાર ન પડે એમ ચુપચુપ દર કરવાની પણ આજ્ઞા અપાઈ ગઈ.

આ બધાં કારણોથી થોડો વખત કુમાર બહારની દુનિયાના કલેરા, સંતાપ અને તાડમારીથી અજાન રહી સૌન્દર્ય, પવિત્રતા અને કોમળતાની માર્તંદપ યશોધરાની સાથે આનંદ અને સુખમાં દિવસો બતીન કરવા લાગ્યા.

ત્યારે યશોધરાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો ત્યારે રાગતે અપાર આનંદ થયો. તેમને લાગ્યું કે પ્રેમના સગળ બધને બધાયાથી ગૃહત્યાગના વિચારને કુમાર તદ્દન બૂલી જશે, હવે હું શાન્તિથી મરીશ, મહારાજ રાજ્ય મહારાજ કુમાર શોભાવશે, અને આદર્શ રાજા નીવડશે, ” એવા હર્ષોદ્ગાર વારંવાર તેમના મોંમાંથી નીકળી જતા.

ત્યારે સિદ્ધાર્થની શી રીયતિ હતી ? તે સુખી હતો, તેની સ્ત્રી અને પુત્રપ્રતિ હોનેા અત્યંત પ્રેમ હતો, છતાં મધ્ય રાત્રિએ સ્વપ્નમાં તેમ જ જાગતાં તેમના હૃદયમાં પ્રશ્નો ઉઠી રહેતા કે, “ જિંદગીના આ બધાં સુખો નિત્ય હોઈ શકે ? ” “ જાગતના સર્વ મનુષ્યો હમારા જેટલાં સુખી હશે ? ” “ એ સહુ જોવા મહારાજ આ મહેલ છોડી જવું ન જોઈએ ? ”

એક દિવસ પ્રેમના પિંજર બહાર જઈ કપિલવસ્તુમાં ફરી બહુ જોવાનો તેણે નિશ્ચય કીધો. ત્યારે મહારાજાએ આ જાણ્યું ત્યારે ગામમાં દાંડી પીટાપી કે કુમાર ફરવા નીકળે ત્યારે રસ્તાઓને તથા ગૃહોને સુંદર ધ્વજ, તોરણથી શણગારી દેવા અને કાંઈ પણ વૃક્ષ, બીમાર, અને મૃત્યુ પામેલાને કુમારની નજરે પડ્યા દેવા નહિ.

સ્ત્રીઓએ સુંદર શણગાર સજી ગૃહોને તોરણોથી અને વાવટાઓથી શણગાર્યાં, આંગણે સાધીયા પુર્યા અને મંદિરોમાં પણ જ્વન જ્વલની શોભા થઈ રહી અને આખું નગર નંદનવન જેવું શોભી રહ્યું. સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો સુંદર વસ્ત્રાલંકાર સજી યુવરાજની પધરામણીની વાટ જોતાં દેશભે દેશભે ઉભાં રહ્યાં.

કુમારનો વિશ્વાસુ સારથિ કુમારને ભાવિ રાગ તરીકે સન્માન આપતો રથમાં બેસાડી હાઈ આવ્યો. જાગતને સુંદર સ્વપ્નમાં તેમ જ સુખી જોઈ કુમાર સંતોષ પામ્યા. તેમને લાગ્યું કે પોતે જેમ, સ્ત્રી, પુત્રના પ્રેમમાં અને વિવિધ વૈભવોમાં સુખી હતા તેમ જાગત પણ સુખી છે.

તેમણે સારથિને કહ્યું, “ રથ આગળ ચલાવ; જાગત આનું સુખી હશે તે હું આજ સુધી ધારતો નહોતો. સુખનિમગ્ન લોકોને જોવા હજી હજારું છું. લોકો માત્ર મને જોયાથી જ અને મહારાજી પ્રીતિ મેળવ્યાથી આટલો આનંદ પામે છે તો શા માટે એમને છોડી ચાલ્યા જવું ? ”

આગળ ચાલતાં એમણે એક દીન વૃક્ષ માણસને ધ્રુજતે પગે ચાલતો જોયો. કુમારનો રથ જોતાં પોતાના અચક્ષત હાથોમાં ધરેલું લિહાપાત્ર આજીજ કરતી આંખોએ તેમની આગળ તેણે ધર્યું. એ ગિયારા વૃક્ષને

રાજાએ કાઢેલા હુકમની ખજાર નહોતી. કુમારના રથની આગળ ત્રેને બેતાં લોકો એક સામટા બોલી ઉઠ્યા, “આળ્યો જા ! આળ્યો જા ! કુમાર ત્રેને બેથ ત્યાર પહેલાં આળ્યો જા, નહિ તો મહારાજાનાં ગુરુસામાં આવી પડીશ.”

પણ કુમારની નજર તેના ઉપર પડી ચૂકી હતી. તેણે પોતાના સારથિને કહ્યું. “ એને કંઈક આપ.” “અને ત્હમે પણ આ બિચારા અશક્તને મદદ કરે.” લોકો તરફ જોઈ તેણે વધાર્યું. પછી સારથિને ત્રણ ગૂઢ તરફ લઈ જવાનું કહી બોલ્યા. “ આલો દયાજનક દેખાવ મેં કદી પણ જોયો નથી. ત્યારે આપણે બધાં વૃદ્ધ ચંદ્રશંકર ત્યારે આપણી પણ આવી જ સ્થિતિ થશે ? અરેરે ! જે જિંદગીને હું સુખી અને સુંદર ધારતો હતો તે મનુષ્ય જિંદગીની આ દશા ! ”

આ દયાજનક દેખાવની છાપ કુમારના કોમળ હૃદયમાં ઉંડી પડી રહી. અને એના એ વિચારથી એમનું વદન હંમેશાં શોકગ્રસ્ત રહેતું. એમની માનીની યશોધરા પણ એ શોકરેખા એમના વદનપરથી દૂર નહોતી કરી શકતી.

એ જ રાત્રિએ મહારાજાને વિચિત્ર સ્વપ્ન આવ્યું, જે સ્વપ્ને મહારાજાના હૃદયને ચિંતાતુર કરી દીધું. સ્વપ્નમાં એમણે એક મીનારાને ઉંચે ચઢતાં ચઢતાં છેક આકાશ સુધી ઉંચે ચઢતાં જોયો. એ મીનારાની ટોચે કુમારને જોયા. ત્યાંથી તે જાતજાતનાં રત્નો, દુનિયાને છેડેથી ધસઘાઘ આવેલાં લોકો તરફ બોળ્યા ભરી ભરીને વેરતા હતા; આ ગૂઢ સ્વપ્નનો અર્થ મહારાજા ઉઠેલી ન શક્યા, અને એમને લાગ્યું કે આ સ્વપ્ન આવતી આવતી આગાહી હતો. આથી એમણે વિદ્વાનોને એકઠા કરી સ્વપ્નનો અર્થ પૂછ્યો, પણ કોઈથી એનું તાત્પર્ય ન મળ્યું. આખરે એક સંન્યાસીએ આગળ આવી કહ્યું; “ રાજા વ્યર્થ સંતાપ શા માટે કરે છે ? આ સ્વપ્ન ઉપરથી ત્હારો કુમાર સંસાર ત્યાગ કરશે. એમ સમજાય છે અને ઉપદેશ રૂપી રત્નો ત્યારે દિશાએ વેરી શાન્તિ અને સંતાપ દેલાવશે; કુમારને મહેલમાં પુરી રાખવાનો પત્ત ન કરીશ, જગત્ એના ઉપદેશની વાટ જોઈ રહ્યું છે.”

પુત્રહાનિના ભયથી મહારાજાએ કુમારના મહેલની આસપાસ વધારે બંદોબસ્ત રાખ્યો. છતાં વૃદ્ધને જોયા પછી દુનિયાને ખરા સ્વરૂપમાં જોવાનો કુમારનો નિશ્ચય તેઓ દેરવી શક્યા નહિ.

કુમારે એક દિવસ ગુપ્ત વેષે નગર જોઈ આવવાની માગણી કરી; મહારાજાએ પોતાની મરજી ઉપરાંત જવાની આજ્ઞા આપી. કુમાર પોતાના

વિશ્વાસુ સારથિ અને ઘોડા નોકરો સાથે સામાન્ય મનુષ્યને વંપે નીકળી પડ્યા. કામદારોને કામ કરતાં જોઇ તેમને સતોષ થયો. રાજકુળમાં ઉચ્ચ વૈભ-
વમાં મહાક્તાં મનુષ્યો કરતાં એ લોકોનું જીવન તેને વધારે રસમય લાગ્યું.
પણ આગળ ચાલતાં ભયંકર રોગથી પીડાતો એક રોગીને જોયો. તે દુખથી
જૂઓ પાડતો હતો; “અરેરે! મહને કોઇ મહારાં કુપડાંમાં કંઈ જાવકે ત્યાં હું
નીરાંતે મરું. “આ જોઇ કુમારનું દયાળું હૃદય દ્રવી રહ્યું. જમીન પર એસી
જઇ કુમાર ત્હેનું માથું પોતાના જોળામાં લઇ જોડ્યા, “અરેરે! કેવો
ભયાનક દેખાવ!” સારથિએ કહ્યું; મહારાજ, “ત્હમે આટલી સંભાળથી
સેવા કરો છો છતાં ત્હમારે મારે પણ આવા જ દુઃખો નિર્માયાં હશે.”
કુમારે પુછ્યું; શું ત્યારે દરેક ગેગ અને ચિંતામાં જ જીવન ગાળવાનું?”
રથને મહેલ તરફ વાળવાનું કહી તે મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા, “મહારૂં
અને મહારાં સંબંધીઓનું જીવન કેવી રીતે મુખપુર્ણ થઈ શકે, ઘેર જઇ
એ વિષે ચિંતન કરી દુઃખો દૂર કરવાના ઉપાયો શોધી શકું.” આગળ
ચાલતાં રસ્તામાં જે બીજો દેખાવ જોયો એથી તો એમનું અંતઃકરણ
મુશ્કેલ જ ઉઠ્યું. લોકો એક રાજ આગળ એસી કક્ષાંત કરતા હતા.

સારથિએ તેને સમગ્લચું; “કુમાર, આ માણસ મરણ પામ્યો છે,
અને તેથી લોકો કક્ષાંત કરે છે, દરેક મનુષ્યે મૃત્યુને વશ થવાનું છે પાંડી
ને વદ્ધ હોય કે જીવાન હોય, ગરીબ હોય કે શ્રીમંત હોય.”

“ઓ જગત્! ત્હને ત્હારા દુઃખોમાંથી હું શી રીતે મુક્ત કરું?”
કુમાર મનમાં જોડ્યા. “મનુષ્યને શેની જરૂર છે તે હવે હું સમજ્યો, હું
મહારી આંખો આગળનો પડો ખસી ગયો છે, હવે હું બધું જોઇ શકું છું.”

આગળ ચાલતાં એમને એક સંન્યાસી મળ્યો. ત્હનું માથું અને પ
ઉઘાડા હતા, હાથમાં દંડ અને એક લિલાપાત્ર પકડ્યાં હતાં અને કમ
આસપાસ માત્ર એક વસ્ત્રનો કટીદા વીંટાળ્યો હતો. છતાં ત્હેને સતોષી અં
ચિંતારહિત જોઇ કુમારે ત્હેને ત્હેનું કારણ પુછ્યું. સંન્યાસીએ જવા
દીધો “હું મુક્તિના માર્ગની શોધ કરું છું?” “હું પણ તેની શોધ
નીકળી પડીશ!” કુમાર જણડ્યા અને એ જ ચિંતન કરતા કુમા
પોતાને મહેલ આવી પહોંચ્યા. મહેલમાં બધાં શાન્ત નિદ્રા લેતાં હતા
કુમારે યશોધરાને પણ નીરત્રિ ઉંઘતાં જોઈ એને છોડી જવાને ખમ
કુમાર દુઃખી થતા ત્યાં, ઉભા હતા. ત્યાં યશોધરાએ ઉઘમાં ઉઘે નિશ્ચ
નાખ્યો, કુમારે તેને જગાડી નિશ્ચાંસ નાખવાનું કારણ પુછ્યું.

યશોધરા બોલી; “ મહેં સ્વમમાં એક વૃષભને નગરમાંથી નહામી આવનાં લેયો. ત્હેને કપાળે એક હીરો ઝગઝગતો હતો. મહારી પાસે એ દોડી આવ્યો. હું તેની ગરદનપર હાથ નાખવા ગઇ ત્યાં તે મહારી આગળથી સટકી ગયો. વળી દંડના માનમાં ફરફરતી ધનને પડી જતાં લેખ અને તેને ખદલે રત્નથી ભરેલા વિચિત્ર અક્ષરોવાળો વાવટો લેયો. લોકો અંદર લખેલા અક્ષરો વાંચી આનંદ પામતા હતા. સુંદર ફૂલોથી સજ્જ તેને વધાવતા હતા. એ બધું તો ફીક દતું પણ પછીથી “ વખત આવી પહોંચ્યો છે ” એ શબ્દો મેં સાંભળ્યા. મેં આગપાસ લેયું તો ત્હમે હતા નહિં અને માત્ર ત્હમારાં વસ્ત્ર જ મહેં લેયાં. મહારા ચોટલામાં ખોસેલાં ફૂલો, હાથનાં રત્નગતિ કંટેણો એક પછી એક પડી ગયાં. ઉવટે મહારા માથા પરનો મુકટ પણ પડી જઈ લાંગી ગયો. ગાંડની જેમ હું એ બધી વસ્તુઓ શોધવા લાગી. પાછો તે જ વૃષભના બરાડવાનો ખવાજ મેં સાંભળ્યો. ઓ ! મ્હને આનો અર્થ સમજાવો, મ્હને, આ બાળકને અને ત્હમારી પ્રજાને કે જે બધાં ત્હમારે માટે પ્રાણ આપવા તૈયાર છીએ તેમને હોડી ચાલ્યા ન જાય, માત્ર ધીરજનો એક જ શબ્દ દહો.”

કુમારે નીચા નખી પ્રેમથી યશોધરાની આંખમાંનાં આંસુ લુછ્યાં, અને બોલ્યા, “ મહારી યશોધરા હું ત્હને કેવી રીતે આશ્વાસન આપું ? કદાપિ ત્હારું સ્વપ્ન ખરી બીનાની આગાહી દોષ એ સંભવિત છે છતાં પણ તું ખાતરીથી માનજે કે ત્હારા પ્રત્યેનો મહારો પ્રેમ અખંડ જ છે. જગતને દુઃખમુક્ત કરવાની મહારી અભિલાષા તું જાણે છે, ત્યારે વખત આવશે ત્યારે મ્હારે ત્હને હોડી જતી પડશે. હું ત્હને અંપૂર્ણ પ્રેમથી ચાહું છું તેથી જ ત્હને હોડી જઈશ, હું જે કરું છું તે ત્હારા સુખ માટે જ કરું છું. ત્હારા પ્રત્યેના પ્રેમથી જ હું જૂન માનતો પ્રેમ અનુભવું છું; યશોધરા, શાન્ત થઈને નિદ્રા લે અને મ્હને શાન્તિથી વિચાર કરવા દે. ” યશોધરા પ્રત્યેના આ તેના છેલ્લા ઉદ્ગારો હતા. તેને લાગ્યું કે તે વધારે મેકારો તો યશોધરાનો સમગ્ર પ્રેમ તેને જવા નહિ દે. યશોધરા અરવરથ ચિતે રોની રોની ઉંધી ગઇ.

પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર આકાશ અગ્નિવાણી રજો હતો, તારાઓ ચમકી રહ્યા હતા, ત્હેને જોતાં કુમાર હસી રહ્યા. પવન મંદમંદ વાઈ ત્હેના કાનમાં રહી ગયો કે, “ તૈયાર થા આજની જ રાત્રિ ત્હાને મૃત્યાગ મરિ નિર્ભાળ થઇ છે. જગતને દુઃખમાંથી જુલાવ, સમય આવી પહોંચ્યો છે. ”

તેનું પ્રેમજ્વલ હૃદય તેની ચીડી યજ્ઞોધરાને ઝેડે જ વખત જોવા તકથી રહ્યું, તેના દુધમલ જાળકને ચુંબન કરવા પગડા મારી રહ્યું. પણ સિદ્ધાર્થ તેમ કરવા હીંમત ન કરી શક્યા. તેઓ જાગી ઉઠી કલ્પાંત કરે તો તેમને ત્યજી જવાં અશક્ય લાગ્યું.

સિદ્ધાર્થ પ્રેમ અને મન-માનથી યજ્ઞોધરાના પગ આગળ જઈ નમ્યા. એ એના જન્મ જન્મ-માંતરની સુખ દુઃખની સાચી ભાગિયણ હતી. તે તેના સામું આંસુભરી આંખે જોઈ રહ્યા. પછી ઝોરડો છોડી ચાલ્યા ગયા સંસાર-ત્યાગની પણ આવી પહેંચી હતી. તેને માટે પોતે તૈયાર પણ હતા છતાં આનંદ, પ્રેમ અને સૌન્દર્ય એ જાણું તરછોડતાં રહ્યું હતું. હૃદય કચરો મળતું હતું.

પોતાના સારથિને જણાવતાં તે બોલ્યા: “ મહારા વિશ્વાસુ મિત્ર ! મહારો ઘોડો તૈયાર કર.” સારથિએ પ્રશ્ન કર્યો, “ રાત્રિએ સ્ત્રી, પુત્ર, પિતા અને રાત્ર્ય છોડી, કુમાર ! ક્યાં જાવ છો ? ” “ જો મહારા મિત્ર ! મને ના અટકાવ, જંગલ મહારી વાટ જોઈ રહ્યું છે, મહારે જન્મું જ જોઈએ ! ” કુમારે મીઠાશથી કહ્યું.

ઉઠો નિશ્વાસ નાંખતો સારથિ ઘોડો તૈયાર કરી લાવ્યો. એ વફાદાર પ્રાણી પોતાના સ્વામી સાથે જવા આવુર હતું.

જ્યારે વખત આવે છે ત્યારે પ્રભુ પોતાના સાચા સેવકો માટે માર્ગ ખુલ્લા કરી આપે છે. હમણાં પણ તેમ જ મળ્યું. ‘ અંધ દરવાજા સહેલાઈથી ખોલાયા. ચોક્કીદારો ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યા હતા. કુમાર સિદ્ધાર્થ પોતાના ઘોડાની પીડપર સ્વાર થઈ પોતાના સાચા સારથિ સાથે મહેલ છોડી ચાલ્યા ગયા. જંગલને દુઃખમુક્ત કરવાના ઉપાયો ગોધી ન શકે ત્યાં સુધી માત્ર એક ભમતા સાધુ થવાને, સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ અને રાત્ર્ય છોડી ચાલતા થયા તેની દાષને ખચર ન પડી.

આ મહાન ત્યાગ વખત આખું જંગલ નિદ્રાધીન હતું. માત્ર પશ્ચિમ-માનો પ્રકાશિત ચંદ્ર તેને જોઈ રહ્યો, અને તારાઓ પણ પોતાની સંમતિ આપતા આકાશમાં ચમકી રહ્યા.

શ્રીમતી અબલા બોઝ.

(સર જગદીશચંદ્ર બોઝનાં સુશીલ પત્ની.)

એ પણ એક અન્યાય જ છે ને કે મદાન પુરુષોની પત્નીઓ ગમે તેવી હોય તો એ બેઠકએ તેટલા પ્રકાશમાં આવી શકતી નથી. તેમના પતિઓનું તેજ એટલું સમય હોય છે કે પત્નીઓનો પ્રકાશ જાંબો પડે છે. મોટામાં મોટા તત્ત્વવેત્તા હોય, સાયન્ટિસ્ટ હોય; રાજકીય નેતા હોય, કે મોટા ચિત્રકાર હોય ને નો એકેએ ગણાય. તેને એ સ્થિતિએ લાવવામાં તેની શાન્ત મુશીબ, ધર્મપત્નીએ કેટલીએ મદાયતા કરી હોય પણ તેની સ્તુતિ જગત કરી કરતું નથી અને તેના ગુણો દોકેલા જ રહે છે. એ ખરું છે કે મદાન પુરુષોની સદસ્યરી યસા માટે પત્નીમાં વિશાળ ગુણોની આવશ્યકતા છે. પરંતુ વિજ્ઞાનીના પ્રકાશ આગળ એમના દીવા જાંબો જ રહેવાના. આપણા ઋષિગણોને આ જાગ્યેલો ખ્યાલ દેતો અને તેને સીધે પ્રાચીન સમયમાં ગુરુકુળો અને આશ્રમોમાં એવો સદાગે માટે નિયમ કરવામાં આવેલો કે જેટલું માન ઋષિઓને અને ગુરુઓને અપાય તેટલા જ માનનો અધિકાર ઋષિપત્ની અને ગુરુપત્નીઓને હોવો જોઈએ.

સર જગદીશચંદ્ર બોઝને અર્વાચીન સમયના મદાન ગુરુ તરીકે ગણવામાં આવે છે, પણ તેમના જેવા પુરુષને યોગ્ય આદર્શ પત્ની અને મદાન મનારી તરીકે તેમનાં સુશીલ પત્નીની સ્તુતિ એટલે અંશે જગત કરતું નથી. બાકી આજે ભારત વર્ષમાં આંગળીને પંડે ગણાય એટલી અગ્રગણ્ય સ્ત્રીઓ છે, તેમાં લેડી બોઝ ખરેખર પ્રથમ પંક્તિમાં આવો શકે. જગતમાં સંસ્કારમુદ્ધારના પ્રદેશમાં તેઓ સ્વર્ગ મત્તા ધરાવે છે. અને ધર્મી ત્યાંની પ્રગતિઓ તેમને સીધે સ્થપાઈ છે.

લેડી બોઝ, તેમના સ્વભાવે કેળવણીએ અને કુટુંબના સંબંધને સીધે જ મદાન દાર્ઢ માટે ને નિર્માણી થઈ છે તેને ખરેખર અનુકૂળ છે. તેમના પિતા સ્વ. દુર્ગો મોદન દાસ પાલ સમાજના ચુરત સભ્ય હતા, કલકત્તાના જાગૃતના વડાન હતા, અને કન્પાઉન્ડરશીના દદ દિમાયતી હતા. કલકત્તાની બહુ જ પ્રખ્યાત ધર્મોલી શાળા જેની વ્યવસ્થા એટલી સારી થઈ કે પાછળથી તેની એટલુંન ડોમેન થઈ તેને ગ્યાપવામાં ધણો આગળ પડેલો બાગ નેદેએ લીધો હતો. તેમના પિતા માટે લેડી બોઝને ધણી જ લાગણી

હજી પણ છે. તેમનાં માતા તેમને ગાગક મંત્રીને ગુજરી ગયાં હતાં એટલે
 માના અને પિતા જન્મેની ગરજ તેમના પિતાએ સારી હતી. તેથી તેમને
 માટે અત્યંત સ્નેહ અને માન તેમને કાયમ છે. પોતાની પુત્રી અગત્યને વિદ્યાનું
 જ્ઞાન આપવાની તેમને હોંસ હતી. તેથી તેમને મદ્રાસની મેડીકલ કોલેજમાં
 તેમણે ૪ વર્ષ મોકલ્યાં. પણ ત્યાંની હવા માફક આવી નહિ અને તાવ લાગુ
 પડ્યો. તેથી જલુ જ નાસીપાસ થઈને ઘેર પાછાં આવ્યાં. પણ જેટલું જ્ઞાન
 મળ્યું તેટલું તેમને ઉપયોગમાં આવ્યું. જુવાન સાયન્ટિસ્ટ જગદીશ બોસ
 ઇંગ્લેન્ડ અભ્યાસ કરીને તે જ વખતે પાછા આવ્યા. તેમની સાથે પરિચય
 કરવામાં એ જ્ઞાન સાધનબૂત થયું. જગદીશ બોસ તેમના કરતાં ૭ વર્ષ
 મોટા હતા. અને તેમની પસંદગીથી જ તેમનું લગ્ન તેની સાથે થયું. લેડી
 બોસનું વય તે વખતે ૨૨ વર્ષનું હતું. પિતાનું કુટુંબ તો ધનાઢ્ય હતું અને
 શ્રીમંતાઈની બધી ટેવો તેમને પડી હતી. પતિને માથે તો દેવું હતું. પણ
 સફલાએ આપણી સ્ત્રીઓના સ્વભાવ પ્રમાણે પતિના સુખદુઃખમાં લાગ લેવા
 એ પ્રથમ ધર્મ માનીને પોતાની એક આરામની ટેવો તેમણે જાણુ ઉપર
 મૂકી દીધી. પહેલાં ઘોડાં વર્ષ જલુ આપણનાં ગયાં. ઘર ભાડું જલુ ખર્ચાય
 નહિ એટલે કોલેજથી જલુ જ દૂર સરતા ભાડાના મકાનમાં રહ્યા. જેટલો
 વખત પતિ કોલેજમાં શીખવવા જાય તેટલા વખત સાદે એકલાં તેમને
 રહેવું પડતું તેથી જરાં કંટાળાભરેલું લાગે. પણ રજના દિવસોના સહ-
 વાસથી બધું બૂલાઈ જવાતું. લાંબી રજમાં તક્ષિણ, નલંદ કાશ્મીર,
 આજન્ડા, વિગેરે સ્થળો તેઓ નેવા જતાં અને આપણા દેશના ઇતિહાસનું
 પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરતાં. દરરોજ સાંજે પતિને ફરવા જવાને આગ્રહ કરે
 અને પહાડો ઉપર માછલોના માછલો પગે ચાલે. મુસાફરી દરમ્યાન અને
 ઘરમાં પતિના ખોરાકની જલુ જ સંભાળ લે. ઘરના બધા કામકાજની
 દેખરેખ રાખે. ઘરની ભોંય પથરાની તે દિવસમાં એ વાર રોજ ધોવડાવ
 ઘરની દરેક સીજ વ્યવસ્થિત રાખે, પતિનું લક્ષ હમેશા વિદ્યાનના કાયદા
 ઉકલવામાં એટલે કાંઈ કામ તેમને સોંપાય નહિ. ખોટર અલવવા મરિ
 તો એ તેમની મુનસી ઉપર આધાર ના રખાય. પણ એક ગાયતમાં
 તેમને જલુ જ ચોકસાઈ જોઈએ છે. તે એ કે પોતાનાં કપડાં હમેશા જલુ જ
 સ્વચ્છ અને સફાઈખંધ હોવાં જોઈએ. ઘણા લોકો કામમાં મશ્ગુલ હોય તે
 જાતિ સફાઈ અને સ્વચ્છતા ઉપર જરા લક્ષ નથી આપતા. ગમે એવાં
 ગંદા જેમ તેમ કપડાં પહેરે છે. આસપાસ જોવાનો તેમને અવકાશ પણ
 હોતો નથી. પણ આ માણસનો તો રોજના વ્યવહારમાં પત્ની એ જ

એમની આંખ ઠાન અને હાથ છે. શરૂઆતમાં લેડી બોક્ષને મુસાફરીને બાદ જ કંડાજો હતો પણ પછી તો પતિની સાથે અનેક દેશોમાં તેમણે મુસાફરી કરી અને જગતનાં જૂઠાં જૂઠાં સ્ત્રીપુરુષોનો મેળાપ કર્યો. એમના જેટલી મુસાફરી હાથે જ કાંઈ આપણા દેશની સ્ત્રીએ કરી હશે. યુરોપ, અમેરિકા ત્યાં ગયાં છે ત્યાં એમને ઘણા મિત્રો થયા છે.

એમને પોતાને સંતતિ કંઈ નથી પણ હાણેજ લગ્નજીવનને પોતાના બાળક કરતાં વધારે ટાળીથી ઉઠેરે છે. બાલ્ય કન્યાશાળાનાં તે મંત્રી છે, તેમ જ નારીશિક્ષાસમિતિ તરફથી આવતી જ શાળાઓની અવગ્યા તે કરે છે. એકંદરે ૫૦૦ કન્યાઓ અને પુરુષ સ્ત્રીઓ અને માનાઓની કેળવણીની દેખરેખ તે રાખે છે.

બધુ જ બાળક ઉતર્યા હોદરીઓને કેળવણી આપવાનો તેમણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. તેમણે અને તેમની બે ત્રણ બેનપણીઓએ મળીને એક વખત પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે સંમેશા કસરત કરશે અને દેશની સેવા અર્થે જીવન આગવું. ઘણા વખત સુધી પોતાની સંસ્થાઓમાં સરકારના પૈસાની મદદ નહોતી લીધી પણ છેવટ એમને સાર્યું કે એ પૈસો આપણોને આપણો ને આપણો જ છે. ત્યારે જ શાળામાં પોતે અને પોતાનાં બાંકુએ ૪૦,૦૦૦ રૂ. આપ્યા હતા તેમાં સરકારી ગ્રાન્ટ લેવા માંડી.

સ્વદેશી માટે તેમને ઘણો દૃઢ આગ્રહ છે. પોતાના ઘરમાં એક પણ વિદેશી ચીજ વાપરતાં નથી. રહેણી કરણી બધું આપણા રીવાજ પ્રમાણે છે. માત્ર સાવ-સના ઉપયોગની વસ્તુઓ પાશ્ચાત્ય.

સ્ત્રીઓના રાજકીય દૃષ્ટિ માટે તે સતત પ્રયત્ન કરે છે. અનેક પ્રગતિઓમાં તે ભાગ લે છે. દાસમાં તેમણે સેવાસદન અને વનિયા વિશ્વામ જેવી એક સંસ્થાનો આરંભ કર્યો છે. પોતાના પતિની મદદમર્યાદાથી રહીને પોતાની પછાત રહી ગયેલી જગિનીઓની અત્યંત મેવા ને અનવી રચ્યાં છે.

આપણી અદેતોને નેમના જીવનમાંથી અનેક પ્રકારે શિદ્ધાં મળે તેમ છે.

મહાત્મા બુદ્ધ.

જગતમાં મહાન ધર્મપ્રવર્તકા યહ ગયા છે તેમાં મહાત્મા બુદ્ધનું ધર્મ ઉચું સ્થાન છે. તેમનો ધર્મમત માનનારાની સંખ્યામાં કુલ દુનિયાની વસ્તીનો ધણો મોટો ભાગ સમાય છે. તેમના જીવનવૃત્તાંત અનેક પુસ્તકોમાં અનેક લેખોમાં લખાયાં છે અને તે મુજબે વ્યાખ્યાનો પણ ચર્ચામાં છે તથાપિ આ વાર્ષિકમાં કેટલાક મોટા ધર્મપ્રવર્તકોનાં દુક જીવન વ્યાખ્યાનો વિચાર કર્યો છે અને તે મુજબ પ્રથમ ચરિત્ર મહાત્મા બુદ્ધનું લેવામાં આવે છે.

ઈસવી સન પૂર્વે છસો વર્ષપર આર્યો પંજાબમાંથી ઉતરી ગંગા નદીને કિનારે આવી વસ્યા હતા. પોતે જેમને જાણ્યા છે એવી અનાર્ય પ્રજા પ્રત્યે તેઓ તિરસ્કારથી જોતા. પોતાની આર્ય જાતિનું અભિમાન તેમનામાં આપી રહેલું હતું. તે સાથે જ તેમની અંદર માંદોમાંદો પણ અદાત ઉતરતાં કુળોનું અભિમાન દૃઢ થઈ જવાથી કુલીન આર્યો સામાન્ય પ્રજાજનોને પોતાનાથી ધણા ઉતરતા ગણતા. રાજ્યંશી આર્યો પોતાને ઉત્તમ માનતા. વળી ધર્મ ગુરુઓ પોતાનું અદીઆતાપણું દર્શાવતા. એ જાને વર્ણો કારીગર અને વેપારી વર્ગને ઉતરતી ગણતી. આમ જાતિભેદનાં બંધનો સુદૃઢ થવા લાગ્યાં હતાં. વેદના કાળનું બેદરદિત નિર્દોષ આનંદપૂર્ણ જીવન નષ્ટ થઈ ગયું હતું. અને તે કાળની પ્રવૃત્તિપૂર્ણને સ્થાને ઉતરતા પ્રકારના દેવોનું આરાધન શરૂ થઈ ગયું હતું. રાજકીય ઘટના પણ જુદા જુદા રાજાઓનાં નાનાં રાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગઈ હતી અને એ રાજ્યો પ્રજાનાં હિત તરફ ખાસ ધ્યાન આપતા નહોતા.

આવા સમયમાં ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા સદીમાં બનારસથી થોડે દૂર આવેલા કપિલ વસ્તુ નામે નગરમાં શુદ્ધોદન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એની પ્રજા શાક્યના નામથી ઓળખાતી. રાજ્યમાં નદીનાં પાણીથી ખેતી સારી ચાલતી અને પડોશના રાજા સાથે મિત્રાદ હતી. પડોશના રાજાની જે કન્યાઓ શુદ્ધોદન જોડે વરેલી હતી. રાજાની અડતાળીસ વરસની ઉંમર થઈ ત્યાં સુધી તેને સંતાન નહોતું. તે પત્ની તેની મોટી રાણી મહામાયા ગર્ભવતી થઈ ને પ્રસવ માટે પિતાના રાજ્યમાં જવા નીકળી. સુકામ કરને કરને જતાં રસ્તામાં જ બુદ્ધનો જન્મ થયો. સિદ્ધાર્થ એનું નામ પાડ્યું હતું અને

વળી કુટુંબના ગૌતમ નામથી પણ તે ઝોળખાતા. ઝોગશીલ વર્ગની ઉમર તેમનું લગ્ન પોતાના મામાની દીકરી યશોધરા વરે થયું. તે પછી રાજ્ય-વૈભવનાં સંપુર્ણ સુખ ભોગવવામાં તેમનું જીવન અતીત થવા લાગ્યું. એટલે સુધી કે તેમના સંબંધીઓએ રાજ્યને સંભળાવ્યું કે, આ પ્રમાણે રાગકુમાર મોજશોખમાં મગ્યા રહેશે તો અણધારી લક્ષ્મી પ્રસંગે દેશનું રક્ષણ ટાળ કરી શકશે. ગૌતમે આ વાત જાણતાં પોતાના પરાક્રમની આજ્ઞાતી પ્રજા-જનને આપી.

આ પછીના સમયની વિશેષ માહિતી મળતી નથી. ગૌતમની ઉમર ત્રીસેકની થઈ તે વખતે દુઃખી મનુષ્યોને જોઈ તેમના હૃદયમાં ભારે મથન થયું, અને સારથિ સાથે ફરવા નીકળ્યા તે પ્રસંગ સુવિદિત છે. એ દરમીયાન ગૌતમને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. આ જનાવથી પ્રજામાં સર્વત્ર આનંદ ફેલાયો. માત્ર ગૌતમને પોતાને કાંઈક જુદોજ અનુભવ થયો. જગતનાં દુઃખ જોઈ તેમનું મન વ્યાદૂત થયેલું હતું. ધન, વૈભવ, રાજ્યપાટ સર્વ નકામાં છે અને ખરું સુખ એમાં નથી એમ એમનું મન સાક્ષાત્કાર કરતું હતું તેવામાં પુત્રજન્મથી તેમને લાગ્યું કે સંસારપાશનું નવું બંધન વાગ્યું. તે તોડવા માટે મુશ્કેલી લધશે. સંસાર અસાર છે, એ વાત વધારે ને વધારે એમના મનમાં ઘોળાવા લાગી અને પોતે અજ્ઞાન પામર છે એમ સમજવા લાગ્યું. આસપાસ દુઃખ પ્રવર્તી રહ્યું છે તેવા સંસારમાં પોને રાજ્ય વૈભવનો સુખોપભોગ કરવો તેમને ક્યો નહી. જ્ઞાન મેળવવાની અતિ તીવ્ર ઇચ્છા થઈ અને સંસારનો ખરો અનુભવ જાતે મેળવવા પોતે દૈ સંકલ્પ કર્યો. અને પુત્રવત્સલ માતપિતા, પ્રિય પત્ની, તથા પુત્ર અને અખુટ સમૃદ્ધિ એકે ઝટકે ત્યાગ કરી એક રાત્રે આ વિશાળ દુનિયાની સપાટી પર એક લિપ્તુક જની ઘરગાર વિનાના થઈ માત્ર પોતાના સારથિને સાથે રાખી નીકળી પડ્યા. લાગતું એક જ્વલંત દર્શન હમેશને માટે મનુષ્યજાતિ સમક્ષ મૂક્યું.

સંસારમાં વ્યાપી રહેલાં દુઃખથી કાયર થઈ માત્ર ગૃહત્યાગ-સુખત્યાગ કરીને ગૌતમ અટક્યા નહીં. એ દુઃખનો ઉપાય શોધવામાં અને ખરા સુખની પ્રાપ્તિ કરવામાં અને જગતને મહાન સત્યોનું દર્શન કરાવવામાં તેમણે અવશેષ જીવન કાઢ્યું. અને તેથીજ આજે અસંખ્ય લોકો તેમને ભગવાન ખુદ તરીકે પુજે છે, તેમના આદેશને અનુસરે છે, અને તેમના અનુયાયી નહીં તેવા પણ હજારો મનુષ્ય, જગતની એક મહાન અકિન તરીકે પુણ્ય-ભાવથી તેમના તરફ આદર ધરાવે છે.

ઘેરથી નીકળી આગળ જતાં મગધ દેશની રાજધાનીમાં ગૌતમ આવી પહોંચ્યા. તે પહેલાં તેમણે પોતાના સારથિને વિદાય કરી દીધો હતો. મગધની રાજધાની ગાત્ગૃહમાં તેમણે બે આઠાણે પાસે અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. તેથી પણ તેમના મનને સંતોષ થયો નહીં, અને વિધ્યાયત્નના અરણ્યમાં જ્યાં જ વર્ષ સુધી પાંચ સાન શિષ્યો સાથે જાતે અભ્યાસ કરવા માંડ્યું, તથા બ્રૂખ્યાં રહી દેહકષ્ટ કરવા માંડ્યું. આ દેહકષ્ટથી પોતે અત્યંત અશક્ત થઇ ગયા. તે પછી કાંઇક આહાર કરવાનો શરૂ કર્યો. જેથી તેમના શિષ્યો નારાજ થઇ તેમને છોડી ચાલ્યા ગયા. મોઢથી મુક્ત થઇ અસંતુષ્ટ વૃત્તિથી ગૌતમે સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો હતો. બીજા પાસે શિક્ષણ લેવાથી, એકાંતવાસમાં ધ્યાન અને અભ્યાસથી પણ તેમના મનનું સમાધાન થયું નહીં. એમ ફરતા ફરતા તે નદીને કિનારે આવી અડયા. સુખતા નામની ગ્રામ્ય કન્યા પાસેથી અન્નપ્રદણ કરી એક વિશાળ વૃક્ષની નીચે આહાર કરવા બેસા. ત્યાં ઘણો વખત બેસી આગળ શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. આ વૃક્ષ બેઠો મૃત્યુ વૃક્ષના નામે આજ સુધી પ્રસિદ્ધ છે. એ વિચાર માગામાં એમને પોતાનું ગૃહ, ગ્રામ્ય, કુટુંબ વૈભવ વગેરે વિવિધ સ્વરૂપમાં આકર્ષાવા લાગ્યાં. એ સર્વને પરદરીને હજી એવી શાંતિ તેમણે મેળવી નહોતી કે પરમ સંતોષ થાય. તેમના મનનું મંથન હજી ચાલુ હતું, અને નિશ્ચિંતતા આવી નહોતી મૃત્યુ માર્ગનું દર્શન થયું નહોતું. તેથી એક તરફ મંસા-રની જટુલા અને અસારતા તથા બીજી તરફ પોતાના પૂર્વજીવનનાં સુખ વચ્ચે દારણ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું. અતિ તેમની ધર્મપરાયણતા બળવાન બની અને તેનો જય થયો. આ મંથન પછી ગૌતમના મનનું સમાધાન થયું. ચિત્તની નિશ્ચિંતતા તેમનામાં આવી અને તેઓ 'બુદ્ધ' એટલે જ્ઞાની બની અમુક નિર્ણયપર આગ્યા. હવે તેમને સંસારની લાલચોનું બળ અધિકતર સમજાયું. સત્યને મુમજી તેને વળગી રહેવાની લગભગ અશક્તતા જેવી મુરકેલીનું ખટું લાન થયું. પોતાના સરખી રિચિતિના માણસો સિવાય બીજાને માટે લાલચો છતરી કંઈ જ નહોતી અને પોતાના સરખા જ્ઞાન અને એકનિષ્ઠા વિનાના મનુષ્યો માટે પોતાના જેવો એક જ શાંતિ મેળવવાનો માર્ગ કષ્ટ ન જણાયો. પોતે જે દેહકષ્ટ ખમેલાં તેનો યશ સ્વીકાર્યો નહીં તેમ જ એવા તપનો કાંઈ લાભ નથી એમ તેઓ તે પછીથી માનવા લાગ્યા. મનુષ્યજાતિ પ્રત્યેનો મદલાવ અને પ્રેમ એ તેમના જીવનનાં ચાલક બળ હતાં. તેને પરિણામે પોતાના સિદ્ધાન્તો જગત્તે સમજાવવા નિશ્ચય કર્યો. આ સિધ્ધાન્તો મગધ દેશના આઠાણ પોતાના શરૂઆતે પ્રદર્શિત કરવાનો

ગૌતમે વિચાર કર્યો. તઓ મરણ પામેલા છે એમ જણાયું. અને તે પછી પોતાના પાંચ શિષ્યોને તેનો ઉપદેશ કરવા તે શિષ્યો જ્યાં હતા ત્યાં ગૌતમ જુદે પ્રયાણ કર્યું. રસ્તામાં તેઓ ક્યાં જાય છે એમ કોઈએ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં જુધે જે જવાબ દીધો તે તેમના જીવનકાર્યનું દર્શન કરાવે છે. જુધે કહ્યું ‘ વાણારસી નગરીમાં જઈ છું. ત્યાં જઈ સત્યનું રાજ્ય સ્થાપવાનો, અંધકારમાં ઘેરાએલાને પ્રકાશ દર્શાવવાનો તથા મનુષ્યોની આગળ અમરતાનાં દ્વાર ખુલ્લાં કરવાનો મારો ઉદ્દેશ છે.’ એ રીતે અતે પોતે વણારસીમાં આવી પહોંચ્યા. આ સ્થળે જુધના સિધ્ધાંતોનું દુકામાં અવલોકન કરવાથી તેમની કાર્યદિશાપર વધારે પ્રકાશ પડ્યો. તેમના મતે જે કાંઈ દેહમય છે તે જડ હોઈ અંતવાળું છે, કારણ કે તેની અંદર નાશનાં બીજ સ્વભાવતઃ રહેલાં છે. મનુષ્ય ત્યાં સુધી દેહ વડે જડ જગત સાથે બંધાયેલો છે ત્યાં સુધી તે દુઃખ, નાશ અને મૃત્યુને પાત્ર છે. ત્યાં સુધી તેનામાં અપવિત્ર કામનાઓ છે ત્યાં સુધી તેને અનૃત્તિ અને અસાંતિ રહેવાની. દેહને કષ્ટ ઋષ્ટ પોતાને સુધ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા છે. મનુષ્યના હૃદયની નૈતિક બ્રહ્મતા તેને આ જડ સ્પૃશ્ન દેહ સાથે સાંકળી રાખી અને જડ જગત સાથેનો અધોગતિવાળો સંબંધ રખાવે છે. આવી બ્રહ્મતાવાળા મનુષ્ય કોઈ કોઈ સર્વવર્તનશાલી હોય તેથી તેનો કાંઈ ઉધ્ધાર થતો નથી. માત્ર તેથી તો કેટલોક વખત વધારે તે ટકી શકે. અને બીજે જન્મે કાંઈક અદતી સ્થિતિ મેળવે. ત્યારે તમામ બ્રહ્મતા અપવિત્રતા જડભૂગથી દૂર થાય ત્યારે જ આ જાનનાં અસ્તિત્વનાં બંધનમાંથી મનુષ્ય મુક્ત થાય અને એવી સ્થિતિને પહોંચે કે ત્યાંથી જન્મ મરણના ફેરા ટળી જાય. મોક્ષ સંબંધે આ જુદો સિધ્ધાંત હતો. જોધ મતનો મજા પામે ચાર મહાન સત્યો ઉપર ચર્ચાઓ છે. (૧) જન્મ લેનારને દુઃખ તો સદા સાથે જ રહેલું છે. (૨) મનુષ્ય કે છતર પ્રાણી પૃથ્વીપર કે સ્વર્ગમાં ત્યાં હોય ત્યાં તેનું અસ્તિત્વ ઇચ્છા કે કામનાના પરિણામરૂપ હોય છે. (૩) આ ઇચ્છાનો નાશ થાય નહીં ત્યાં સુધી અસ્તિત્વનો નાશ થાય નહીં અને ત્યાં સુધી અસ્તિત્વનો પણ નાશ થવાનો નહીં. (૪) અને આ ઇચ્છાનો નાશ કરવા માટે નિર્વાણના ચાર માર્ગ દર્શાવેલા છે. તે મિત્રાય બીજે કોઈ ઇલાજ નથી. એ ચાર માર્ગ અથવા સાધનમાં પ્રથમ તે હૃદયની જાગૃતિ છે. એ જાગૃતિ ક્યારે થાય છે કે ત્યારે મનુષ્ય આ જીવનમાં દુઃખોનું રહસ્ય સમજે છે, તથા સંસારનાં મુખ જીવને ઉપાધિરૂપ છે એમ માને છે ત્યારે થાય છે. તે પછી બીજું યગથીકે તે અપવિત્ર કામનાઓ અને દ્વંષનો ત્યાગ છે. તે પછી દુષ્ટ

વાસનાઓ, અજ્ઞાન, સંશય, અગ્રહ, અસ્તિત્વના અને કોઈનો ત્યાગ કરવાનું છે. સર્વસામાન્ય પ્રેમ એ ગૌરવ મતનો આંતરિક સિદ્ધાંત છે. આદર્શ સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી મનુષ્ય હેતુ શ્રેણીપર આવે છે. તેને અજ્ઞાન, વિદ્યાર અને પાપનાં બંધનોમાંથી છૂટવાની ઝડપ પડે છે, જેને અતિ તે જન્મ-મરણની દશાથી મુક્તિ થાય છે. નિર્વાણ તેની સમીપ જ છે. આ દેહમાંથી છૂટતાં તે સર્વ પ્રકારનાં બંધનોમાંથી મુક્તિ મેળવે છે અને સદાની શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે—જુદના ઉપદેશનો આ સાર છે.

ગૌતમ જુદની આદૃતિ ભવ્ય અને અવાજ આકર્ષક હતો. તેમનામાં દર નિઃશ હતી અને પોતાના મનના વારનવિકલ્પણાપર તેમને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. જુધના પ્રયમના પાંચ શિષ્યો તેમના નવા મતના પ્રથમ અનુયાયીઓ બન્યા. તે પછી બીજા ત્રીસ આગીશ માણસો શિષ્ય થયા અને એક એ સ્ત્રીઓ. એ પણ તેમની શિષ્યાઓ થવાનું સ્વીકાર્યું. ધર્મગ્રંથમાં અસાધારણ ગુપ્ત શક્તિ રહેલી છે એવી માન્યતા જૈન મતમાં નથી, તેમ જ સંસારત્યાગથી મોક્ષનો માર્ગ સરળ થઈ શાંતિ પ્રાપ્ત કરાય છે એ મત આગળ પડેલો હોવા છતાં સંસારમાં રહેનારા ગૃહસ્થ પણ મોક્ષને પથે જઈ શકે છે અને ઉત્તરોત્તર ઉન્નત જન્મ પ્રાપ્તિ સ્વકર્મથી પોતાની મુક્તિનાં સાધન મેળવી શકે છે એમ માનેલું છે.

દેવસાક શિષ્યોને પોતાના સિધ્ધાંતો બરાબર સમજાવ્યા પછી જુધે તેમને કહ્યું કે આપણને જે મત્તલું દર્શન થયું તે મનુષ્યજાતિમાં પ્રસારવા માટે સર્વેએ જુદી જુદી દિશામાં જઈ મનુષ્યમાત્રને તે સમગ્રવચ્ચ સનત પ્રપાસ કરવા. તે પછી દર વર્ષે વર્ષે યજુમાં મહત્તમ જુધ તેમના સર્વ શિષ્યોને એકઠા કરતા અને ચામાસું પુરું થયે મહા ઉપદેશના કાર્ય માટે આવ્યા જતા. મગધ દેશના બિશિયાર રાજ્યએ જુધ ભગવાનને વેલુવન નામે વાડી જેમાં વાંસનાં પુષ્કળ વૃક્ષો હતાં તે બેઠા કરી. આ વાડીમાં દર વર્ષે ચાતુર્માસ ગાળવાતો જુધે નિયમ રાખ્યો હતો. યજુયાગમાં કાંઈ ફળ નથી એમ જુધના શિષ્યોએ ઉપદેશ કરવા માર્ગે અને જુધે દર્શાવેલા નિર્વાણના માર્ગનું વિવરણ કરવામાં તે સર્વે પ્રવ્રત થયા.

રાગ્ન ગુધોદને લગ્નરે જાણ્યું કે ગૌતમે અરણ્યવાસ તત્ત્વે છે અને ઉપદેશ કરવા તે હામ હામ દૂર છે ત્યારે પોને મરતા પહેલાં પુત્રનું સુખ નિવાની નેમણે ઈચ્છા દર્શાવી. ગૌતમ કપિલવસ્તુ ગયા. ત્યાં શહેર બહાર ઉતર્યા તેમને મળવા તેમના પિતા તથા સુજીવીઓ આવ્યા. પરંતુ નેમણે નેમને સાધુને

ઉચિત માન આપું નહીં. સામાન્ય ગિવાજ મુજબ યીજે દિવસે ઘેર ભોજનનું નિમંત્રણ પાશુ ન કર્યું. આથી તેમને ગામમાં ભિક્ષા માગવા જવું પડ્યું. શુધેાદત્તને આ ખબર સાંભળી દીક્ષગીરી યજ્ઞ અને ઘેર ઘેર ભિક્ષા ન માગવાનું ગૌતમ બુધ્ધને કહ્યું, તેમને રાજમહેલમાં તેડી ગયા અને રાજપુત્રને ન જાગતું આવું વર્તન ઊંડી દેવા સમજાવ્યા. બુધ્ધને જ્ઞાન થયું હતું અને સંપત્તિ પરનો મોહ જનો રહ્યો હતો. તેમણે પોતાના વિચાર બાપ આગળ પ્રદર્શિત કર્યા. રાજમહેલમાં સહુ તેમને મળવા આવ્યાં હતાં પણ યશોધરા નહોતી. ગૌતમ તેની પાસે આવશે અને પોતાને માટે હજી કંઈ રોડગતિ તેમનામાં રહી હશે એમ તેણે ધાર્યું હતું. ગૌતમ બુધ્ધ યશોધરાને ત્યાં દાજર ન વેંઠ સમજી ગયા કે હજી યશોધરા વાસનાઓથી મુક્ત નથી. પોતે તમાગી હતા તેથી સ્ત્રીનો સ્પર્શ વર્જ્ય હતો છતાં યશોધરાને મળવા મળ્યા. તેમને જોતાં જ યશોધરાથી ન રહેવાયું. તેમને અરજી પડી તેણે અત્યંત રૂદ્ધ કર્યું. રૂદ્ધથી હૃદય ભાર લગ્નકા યથા પછી તેને જ્ઞાન થયું કે હવે તેની અને તેના પતિની વચ્ચે અસંબંધનીય અંતર હતો. શુધેાદત્તે યશોધરા બુધ્ધના વંશમાં પછી જે નં કરશે વેંડતી તે રજ્યંત્યાં અને તેના અખંડ પ્રેમનું વર્ણન કર્યું. બુધ્ધે આ સાંભળીને તેને દૃષ્ટાત સંલગ્નાવ્યું. યશોધરા બૌદ્ધ-મનની માનનારી બની અને બુધ્ધના અવસાન પછી બુધ્ધના સ્થાપેલા સાધ્વીઓના મંથમાં દાખલ થઈ ગઈ. ગૌતમે પોતાના માવજા ભાઈ નરને પોતાનો શિષ્ય બતાવ્યો. યશોધરાએ પોતાનો પુત્ર રાહુલને ગૌતમ બુધ્ધ પાસે મોકલ્યો. તેને પણ સમજાવીને ગૌતમે પોતાના મંથમાં દાખલ કર્યો. આથી શુધેાદત્તને ધણી ખેદ થયો. જે પુત્ર અને એક પૌત્ર ત્રણ પોતાની પામેથી યાત્રી જવાયો તેના મનને ધણી જ્ઞાનિ થઈ.

બુધ્ધના એક શિષ્યે પોતાના ગામમાં જઈ ધર્મોપદેશ કરવાની આતા માગી. બુધ્ધે તેને કહ્યું, 'ત્યાંના લોક તોફાની છે, તને કદુ વચન કહેશે તો શું કરીશ ?' તેણે કહ્યું 'હું તેમને ઉત્તર નહીં વાળું !' 'તને મારશે ના ?' 'તો સાચું હું મારીશ નહીં.' 'તને મારી નાંખશે તો ?' શિષ્યે ઉત્તર દીધો, 'મૃત્યુ જીને કાંઈ દુઃખદાયક નથી. ધણીકે ગંભીરના મોદથી ફટવા મૃત્યુ લાંબું કરી માગે છે. હું મારા મૃત્યુને મમીપ નેના કે ફર ખમેડવા એકે તરફ પ્રવળ દરવાનો નથી !' આ જવાબથી સતુષ્ટ થઈ એ ગામને ઉપદેશ કરવા જવાની પરવાનગી બુધ્ધે આપી.

ધર ઊંડા પછી પીસતાળીમ વર્ષ સુધી બુધ્ધે કમળ કરીને ધર્મ-સિધ્ધાંતનો ઉપદેશ કર્યો. વર્ષા ઋતુમાં પોતાના વિદ્યારમાં આવી રહેવું અને

ગાદીના વખતમાં ગંગાના પ્રદેશમાં બ્રમણુ કરી ધર્મવિસ્તાર કર્યો એ તેમનો દાર્ઢ ક્રમ હતો. ગિંબિસાર પછી અગ્નતશત્રુ ગાદીએ આવ્યો. તેણે બુધ્ધના દામમાં વિક્ષેપ નાંખવા માંડ્યો. આ સમયમાં તેમના પિત્રાદિ લાઇ આનંદ તેમના સહચારી હતા. તે સદા તેમની સાથે રૂંતા અને તેમના અંતકાળ સુધી સમીપ હતા.

હવે બુધ્ધનું વય એંશી વર્ષનું થયું હતું એક ગામથી બીજે ગામ જતાં રસ્તામાં, ગૌતમ બુધ્ધની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ હતી. વચ્ચે નદી આવી તેમાં પાને સ્નાન કર્યું. આ સ્નાન છેલ્લુ જ થયું. તે પછી તેમણે આગ્રમ લીધો અને આનંદ પાસે પીવાનું પાણી માંડ્યું. તેમનેલાંડુ કે તેમનું અવસાન નહક છે. હતાં ધીરે ધીરે આગળ ચાલ્યા અને કુશીનગર પાસે હિરણ્યવતી નદીને કિનારે ગઈ પહોંચ્યા. આ તેમનું છેલ્લું વિશ્રામસ્થાન હતું. આનંદને પોતાની ઉત્તર દિશા સંબંધી વ્યવસ્થા કરવાની સૂચના આપી, તથા માંડ્યે તેમના મંદળ પછી કેમ વર્તવું તે પણ સમગ્રવ્યું. આ સાંભળતાં આનંદનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું અને ત્યાંથી ખસી જઇ તેણે રડવા માંડ્યું. ગૌતમે તેને પાસે બોલાવી સોંપ્યન આપ્યું અને કહ્યું 'કે તું ગાદી કરીશ નહીં કેમકે આ દેહ મોટા વહેણે નાશ તો પામવાનો જ છે. એની અંદર જ પોતાના નાશની સામગ્રી ભરેલી છે. મારા પ્રિય શિષ્યો ! આનંદે મારી સેવા એકનિષ્ઠાથી કરી છે. હવે કેમ વર્તવું તે પણ મેં એને કહ્યું છે. માટે તમે સર્વ એના કલ્પા પ્રમાણે ચાલજો. મને નિર્વાણ પ્રાપ્ત થયું છે અને મારે દર્શાવેલે માર્ગે ચાલજો તો તમે પણ તે પ્રાપ્ત કરશો. હું તમારી પાસેથી જાઉં છું પણ મારાં વચનો અને મારા ઉપદેશોદ્વારા તમારી સમક્ષ જ છું એમ માનજો. તમને કાઇ સંશય હોય તો મને પુછી લો.' કાઇએ ઉત્તર આપ્યો નહીં. થોડીવારે ફરીથી બુધ્ધે કહ્યું 'પ્રિયજનો ! જેનાથી હવન મળે છે તેજ તેના નાશનું કારણ છે એ સત્ય સતત ધ્યાનમાં રાખજો, કદી ભૂલજો નહીં.' આ તેમનાં છેલ્લાં વચન હતાં.

એક સમૃદ્ધિવાન ગંભ્યનો અધિપતિ, સત્યની ખાતર, મનુષ્યજાતિના ઉપ્ધાર ખાતર, સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી આખા હવન દરમીયાન ત્યાગી તરિકે અહીં તહીં ફરી આત્મસમર્પણ કરે એ જગત્ સમક્ષ ચિરકાળને માટે અનન્ય ઉદાહરણ છે. સત્યના શ્રાવન માટે તેમણે કંઈ મંથન તથા તેના પ્રસાર માટે કરેલા પ્રયત્ન સફળ થયા અને દુનીયાની વસતીનો ઘણો મોટો ભાગ તેમના ધર્મને સ્વીકારનાર થયો. જગતના એક મહાન ધર્મના સ્થાપક તેઓ થયા અને ત્યાગના અગ્રણિમ ચરિત્રના આદર્શરૂપ મનાયા છે.

તેમના સિંધાતોમાં સંયમને અતિશય પ્રાધાન્ય આપેલું છે અને દેહની નશ્વરતાપર ભાર મૂકી સંસારની અસારતા પગલે પગલે જણાવી છે. એક સાંઘ્યા સંયમી, ત્યાગી અને શુદ્ધ વર્તનવાળા મનુષ્યનો ઉપદેશ બીજો હોય શકે જ નહીં. છતાં મનુષ્યમતિ માટે તેમને અનહદ પ્રેમ હતો અને પોતાના શિષ્યોને પણ સર્વ પર પ્રેમ શખવા તેઓ અંત મુખી ઉપદેશ કરતા.

(અગ્રેષ્ઠને આધારે.)

સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ.

ઈસુખ્રિસ્તનું જીવન.

ઈસુખ્રિસ્ત, હઝરત મહમદ, શ્રી છુદ્દદેવ શ્રી કૃષ્ણ વગેરે મુખ્ય ધર્મસંસ્થાપકો પરમાત્માના અવતાર અથવા પેગંબર હતા કે નહિં એ અતિ વાદ્યસ્ત વિષયમાં ન ઉતરતાં આજ ઈસુખ્રિસ્તના પુણ્યજીવનમાંથી માનુષિક અંશે લેઈ, એ જીવન આપણને કેવી રીતે આદર્શરૂપ હવું એ ખતાવવાનો પ્રયત્ન કરીશું.

આજના વ્યાખ્યાનમાં સરજતા ખાતર ઈસુના જીવનના નવ મુખ્ય ભાગ પાડીશું. (૧) ઈસુખ્રિસ્તનું કુટુંબજીવન. (૨) ધર્મસંસ્થાપક તરીકે મદિરમાં જીવન. (૩) ભક્તિમય જીવન. (૪) દેશનંધુઓની સેવામાં ગાળેલું જીવન. (૫) ધર્મ અને સત્ય માટે વેડેલું કષ્ટ. (૬) પરાપકારી જીવન. (૭) ધર્મોપદેશક તરીકેનું જીવન. (૮) ગુરુજીવન. અને (૯) ઈસુખ્રિસ્તના જીવનની અસર.

(૧) કુટુંબજીવન—કુટુંબના એક અને સ્નેહ અર્થે સમસ્તજીવન ગાળનાર પુર્વદેશવાસીઓને કુટુંબસ્નેહનો પ્રભાવ સમજાવવો પડે તેમ નથી. કુટુંબમાં દરેક મનુષ્યની રિયતિ ભાઈ, બહેન, પુત્ર, પુત્રી, માતા, પિતા વગેરે અનેક સંબંધમાં કેવળ અદૃશ્યની છે; મનુષ્યની ત્હેમાં કોઈ પ્રકારની સ્વતંત્રતા નથી, છતાં બાંધુ પ્રત્યેનો સ્નેહ કેવો નૈસર્ગિક હોય છે ? અન્ય મનુષ્યો કરતાં ભાઈ અથવા બહેનને માટે વિશેષ લાગણી શા માટે ? એક જ કુટુંબમાં ઉછરેલાં અન્ય માનસપનાં બાળકો પ્રત્યે અને સમાં ભાઈ બહેન પ્રત્યેની લાગણીમાં તફાવત શા માટે ? આ લાગણીનું કારણ આપી શકાય તેમ નથી. એ ભાવનાનું પૃથક્કરણ કરવાનો અર્થ પ્રયત્ન નહિં કરીએ. સંતાનો

* Imago Christi નામના અગ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આધારે ૧૯૧૦ માં આ લેખ સાદિત્ય સભામાં નિગમ્ય રૂપે વંચાયો હતો.

પ્રત્યે માતૃપિતાની અને માતૃપિતાની સંતાનો પ્રત્યેની લાગણી મનુષ્ય અને પશુઓમાં સમાન છે; પરંતુ કુટુંબસ્નેહ એ મનુષ્યત્વનું લક્ષણ છે, અને જ્યારે જ્યારે એ લાગણી નષ્ટ થાય છે ત્યારે ત્યારે મનુષ્યત્વમાંથી પશુત્વમાં અધોગતિ થાય છે એમ સમજવું. ‘લાઘ, બહેન !’ એ શબ્દ કે’વા મોહક છે ! મોડી રાત્રે કોઈ આપણું ખાણું કોઢવું આવે, તે દશ હજાર માઈક દરથી આશુ’ હોય, કદી પણ આપણે ત્હેને જોઈ ન હોય પણ “ત્હમે મ્હને ન ઝોળખ્યો ? હું ત્હમારો લાઘ થાઉં !” એ ઉદ્ગાર સાથે આપણા મનમાં કે’વી લાગણી થાય છે ? દશ હજાર માઈકનું અંતર નષ્ટ થાય છે; આપણા હૃદયના અન્તરમાં ત્હેને સ્થાન મળે છે. આ કુટુંબવત્સલતા એ દૈવી ગુણ છે અને મનુષ્યોના દૈવી ગુણોનું પૃથક્કરણ કરવાની ધૃષ્ટતા હજી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ કરી નથી.

કુટુંબસ્નેહની આવી લાગણી દદ કરવાનો ઈસુખ્રિસ્તે ધણો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એમના કાળમાં જલુ જ સામાન્ય મુલક કારણો માટે છટાછેડા કરવાનો રિવાજ હતો, ઈસુએ આ સ્થાને જલુ જ આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો. લક્ષ્મી સંસ્થા દદ રહે-લક્ષ્મી એ માત્ર કરાર ન બને એ એમનો દદ આગ્રહપૂર્વક મત હતો. ઈસુના આ સખળ પ્રયત્નથી આજ ખ્રિસ્ત જનસમાજમાં લક્ષ્મી કરતાં પહેલાં પુખ્ત વિચાર કરવાનો પ્રચાર અને લક્ષ્મી થયા પછી એક સ્ત્રીની હયાતીમાં કોઈ પણ કારણસર અન્ય સ્ત્રીનું પાણિગ્રહણ ન કરવાનો રિવાજ પ્રચલિત છે.

ખાલકો માટેનો ઈસુનો જોડો ગ્રેમ સર્વપિદિત છે. આ એમની લાગણી પોતે ગૃહસ્થાશ્રમમાં ન હોવા છતાં છે એ એમના હૃદયની વધારે કામળતા બતાવે છે. ખાલકો માટે કેવળ સ્નેહની લાગણી પણ અને મનુષ્યમાં સામાન્ય છે, પણ ત્હેમના ઐહિક, આમુષ્મિક શ્રેયને માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા, ખાલકના સરલ હૃદય માટે ભક્તિભાવ, ‘ખાલકોને ખદારી પાસે આવતાં રોકો નહિ કારણ કે સ્વર્ગનું રાજ્ય એવાંઓનું જ છે,’ એવી નિષ્કપટ નિર્દોષ ખાલકના આત્મા માટે ઉચ્ચ લાગણીથી ત્હેણે ખાલકોવાળા ગૃહને સ્વર્ગ બનાવી દીધું. આવા પ્રકારની લાગણી અન્ય ધર્મસંસ્થાપકોમાં જોવામાં આવતી નથી. ઈસુને પોતાના કુટુંબ માટેના સ્નેહ અને કુટુંબ પ્રત્યેના ધર્મની લાગણી માટે એક જ દર્શાવ બક્ષ થશે. જે ક્ષણે વધરથાલ ઉપર એ મહાત્માનું શરીર અત્યન્ત કષ્ટ પામતું હતું, ખ્રિસ્ત મત પ્રમાણે સક્ષ જગતના પાપનો ભાર તે ઝીલતો હતો, જે વખતે ચિત્ત કેવલ શાન્ત રાખી પરમાત્મામાં

સંયુક્ત રાજવાનો પ્રયત્ન ચાલતો હતો, તે વખતે ત્હેના પરમ મિત્ર પ્રત્યે ઇચ્છુના ઉદ્દેશ શા હતા ? ” જહોન, ભાઈ, મહારી માતાને ત્હને સોંપું છું, ત્હને કોઈ રીતનું કપ્ડ આવવા દેઈશ નહિ; હવે તું એનો પુત્ર અને એ મહારી માતા ! ”

પરંતુ ખાતક તે હમેશ ખાતક જ નથી ઉમર લાયક ચતાં ત્હને અમુક પ્રકારની સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. અમુક ઉમર પછી માખાપનો ત્હને આજ્ઞા કરવાનો અધિકાર ઓછો થાય છે, એ માન્યતા ઇસુએ પોતાના જીવનમાં દેખાડી હતી ઇસુના જીવનનો ઉદ્દેશ પૂરેપૂરો ન સમજવાથી મેરી અનેકવાર એને અંતરાય રૂપ થતી. ત્યારે સમજાવીને, અને દેઈશીક વાર જરા કંટોરતાથી પણ એમણે નેને પોતાના ઉચ્ચ વ્રતમાં વચમાં આવવા દીધી નહોતી. એક પ્રસંગે ઇસુ એક દેઈશી ઉપદેશ આપવામાં શેઠાચક્ષા હતા તે વખતે એમને કહેવામાં આવ્યું કે ત્હમારી માતા વજેરે ત્હમને મળવા ઇચ્છે છે. ઇસુએ જવાબ આપ્યો — “But who is my Mother and who are my Brethren? whosoever shall do the Will of God, the same is my brother, and sister, and mother.” (મહારી માતા કોણ ? મહારા ભાઈ કોણ ? ઇશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે તે મારા ભાઈને તે મારી માતા.) માત પિતા તેમ જ શિક્ષકે આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જોવી છે કે ખાતકોને એવા પ્રકારની કેળવણી આપવાની ત્હમની ફરજ છે કે જેથી મ્હોડી ઉમરે તે કોઈની પણ સહાયતા વિના પોતાની મેળે જીવનયાત્રા સરજતાથી કરી શકે, અનેક મુશ્કેલીઓની સ્થાને સ્વજનથી ટકી શકે, અને ધર્મ અને નીતિના જર્માથી રૂપલિત થાય નહિ. ક્યે વખતે ખાતક આ સ્થિતિએ પહોંચે છે ? કહેવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ ગૃહ અને શાળા બન્નેની કેળવણીનું અંતિમ હક્ક આ જ હોવું જોઈએ.

ધર્મના વિષયમાં પિતા પુત્ર વચ્ચે મતભેદ પડે—આ જમાનામાં એવા પ્રસંગોનો સંભવ અધિક છે—ત્યારે કેવા પ્રકારનું વર્તન રાખવું તે ઇસુએ પોતાના જીવનમાં જતાવ્યું છે. પોતાની ધર્મસજ્જની માન્યતા જૂદી હોય અને પિતા અથવા વડિલોની જૂદી દોષ એવે પ્રસંગે અનેક રીતે હૃદયમાં ખિન્નતા, વિષાદનો અનુભવ આ યુગના વિચારશીલ પુવકને યવા વિના નહિ રહ્યો હોય. અન્ય મનુષ્યોને સમજાવવાનું કામ જેટલું સહેલું છે તેટલું વડિલોને સમજાવવાનું સહેલું નથી. એક જ કુટુંબમાં મતભેદ સહન કરવાની ઉદારતા બહુ જ થોડા મનુષ્યો જતાવી શકે છે, એટલે

આવે પ્રસંગે ઉંઘાં મન ચહ કુટુંબશાન્તિમાં ખસેલ પડે છે. આવું માન-
મિક દષ્ટ પેદાતા મેંકડો યુવકને હસસવું છવન લેવાથી જણાશે કે લેની
પણ એ જ પ્રકારની રિયલિટી હતી. કયા મહા યુગને એ પ્રકારનું દષ્ટ નથી
વેલવું પડ્યું ?

ઇસુએ આ ગણતરી પ્રથમથી જ કરી હતી. તે કહે છે,—"Think
not that I am come to send peace on earth, but a
sword. For I am come to set a man at variance
against his father, and the daughter against her
mother, and the daughter-in-law against her mother-
in-law. And a man's foes shall be those of his own
household. (જ્યેતમાં સાન્નિ સ્થાપવાને નુ આશોલું એમ ધારણે મા.
મારાં વચનથી પુત્ર પિતાની વિરુદ્ધ પડશે, પુત્રી માતાની વિરુદ્ધ પડશે, અને
વહુ સાસુથી લિન્ન મત ધરાવશે. એક ઘરનાં જ મનુષ્યો શત્રુ બનશે.)
અન્તરના અવાજને-ઇશ્વરદત્ત મહત્ત્વવિવેકશક્તિને દરેક વખતે પ્રધાનપદ
આપ્યું, એ ઉપર વ્યગતના દાહ મનુષ્યોનાં-દાહ મતાનો દાહ નથી-એવો
ઇસુનો ઉપદેશ હતો.

(૨) ધર્મસંસ્થાપક તરીકે મંદિરમાં છવન:-ઇસુખ્રિસ્તે ધર્મ
સ્થાપ્યા. દેવળની કે મંદિરની સ્થાપના કરી નથી. તે વખતનાં મંદિરમાં જ
એ ઉપદેશ કરના, અને લેમાં જે અનિષ્ટ અણે માલમ પડે તે નિરૂપણે
ફર કરવા તે પ્રયત્ન કરના. ત્યારથી ખ્રિસ્તી church (મંદિર)ની સ્થાપના થઈ
ત્યારથી લેની સાથે પ્રથમના અનિષ્ટ અણે દાખલ થયા અને ઇસુના ધર્મમાં
અને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં મદત્તના બેદો પડ્યા. જ્યાં જ્યાં ધર્મસંસ્થાપકોએ
ધર્મની સામાન્ય જાગૃતિ-ધર્મનાં આવશ્યક અંગ અને ધર્મની અરિત્ર
અને છવન ઉપર થતી અસર-ગનાવવા અને તે વિશે ઉપદેશ કરવા
ઉપરાંત ધર્મના આભરણો માટેનાં વિધાનો સ્થાપ્યાં છે, લેના નિયમે
અને કાયદા કાનુનો ધડ્યા છે, ત્યાં આવા જ પ્રકારનું ધર્મના વાસ્તવિક વ્ય-
ક વચ્ચે અને પ્રચલિત ધર્મ વચ્ચે અંતર પડી ગયું છે; અને એ અનાવશ્યક
અણે મારે જ અનેકવાર અધડ, યુદ્ધો થયાં છે, લાખો નિર્દોષ માણસોનાં
સોદી રેડાયાં છે.

ઇસુખ્રિસ્તનું સુપ્રમિદ્ધ વાક્ય છે કે, "I come to fulfill not to
destroy" પરંતુ તે સાથે તે વખતનાં મંદિરોમાં જે જે અનાચાર,

જડતા અને વ્યાપારી બુદ્ધિ પ્રસરી રહ્યાં હતાં, તે સહામે ઇસુએ તુમુલ્લ યુદ્ધ કર્યું છે.

ઈશ્વરભક્તિ માટે યોગ્યભેદમાં મંદિરો અને દેવજોની સ્થિતિ આવા પ્રકારની શાથી થાય છે તે જરૂર નપાસીએ. પ્રથમ તો દરેક ધર્મમાં મંદિરો મનુષ્યોની સામાજિક હિપાસના માટે બંધાય છે. ધીમે ધીમે એમાં માનુષી અંગો દાખલ થાય છે ચમત્કારની કથાઓ, પૂનરીઓ અને પાદરીઓના સ્વાર્થ માટે યાજ્ઞેલાં વિધાનો, પોતાનું સામાજિક કાયમ રાખવા માટે અન્ય ધર્મો અને ધર્મમંદિરોની નિન્દા-વગેરે અંશો ઉમેરાતા જાય છે, બાલક કિયાને પ્રાધાન્ય અપાતું જાય છે, ધાર્મિકતાની જાહેર ખજરનાં ચિહ્નો વધતાં જાય છે અને અતે આ સર્વ અંશો અમુલની ઈશ્વરી પવિત્ર ભાવના સાથે સેળબેળ થઈ ક્યાં આવશ્યક અને ક્યાં અનાવશ્યક અંગો છે એની ભ્રમણા થઈ જાય છે.

આ રીતે જ સર્વ ધર્મમાં ધર્મનાં આન્તર સ્વરૂપ ભુસાઈ જઈ બાલક સ્વરૂપને મહાત્મ્ય આપવામાં આવે છે. આવા, મનુષ્યોએ યોજેલા-ધુસાડી દીધેલા-અંશોને આવશ્યક, દૈવી અંશો, અતઃકરણ પૂર્વક માની ધણી ભાવિક જનો તે વિનાસકાંચે પરંપરાથી માનતા આપ્યા છે, અને એવા અંશો ન માનનારાને નારિતક-ધર્મહીન મણે છે.

ધર્મની આવી જ્ઞાનિ થાય છે તે પ્રસંગે અને અધર્મનું જોર વધે છે ત્યારે કોઈ મહાપુરુષ જાગે છે. તે ધર્મમંદિરમાં પેટેલો આ સડો નિરૂપણે અને ખરેખરો ઢહાડે છે, તે વખતે ધર્મની અંધાધુંનીમાં માણા બાંધી બેઠેલા અનેક રૂઢિના દાસો-અજ્ઞાનમાં રજામાં ખાતાં, અંધારામાં ફરફટ કરતાં ધ્રુવડ, ચીજડીઓની માફક-અનેક ધર્માન્ધ મનુષ્યો બખાળા પાડે છે; પરન્તુ આવા મહાત્મા પુણ્ય કર્મ કરે છે એટલે તેમને કોઈને ડર નથી હોતો. અને તેઓ અતે ધર્મને ત્હોના અસત્તા દૈવી પાયા ઉપર મૂકે છે. આવા પુરુષો તે ધાર્મિક સુધારકા છે.

મહાત્મા ઇસુ આવા પ્રકારનો ધાર્મિક સુધારક હતો. એના વખતમાં પેલેસ્ટાઈનના ધર્મની સ્થિતિ આવા જ પ્રકારની હતી. મનુષ્ય આત્મામાં દૈવી ઝરો-પ્રભુમય અમૃતતત્ત્વ સુદાર્ઠ જાય છે, જીવન શુદ્ધ લાગે છે. ત્યારે તે ઝરણનો પરમનિધિ ઈશ્વર ત્હોની તરફ મનુષ્યનું મન સ્વાભાવિક રીતે જાય છે અને ત્યાંથી અમૃતનું પાન કરી હૃદયમાં અમૃતસિંચન કરી જીવનવ્યવહાર માટે નવું જાજ મેળવી મનુષ્ય આત્મા પાછો વ્યવહારનાં

કાર્યોમાં જાગે છે. આત્મ નામ પ્રાર્થના છે—ઈશ્વરની માનમિક પુત્ર છે. પરંતુ ધણીવાર પુત્રનું આ સ્વરૂપ જડી જઈ એમ ધારવામાં આવે છે કે પ્રાર્થના અથવા પુત્ર તે આપણું ઈશ્વરને એક પ્રકારનું દેવું વાળવાનું છે, એક પ્રકારની દેવતે રામને આપવાની ખંડણી છે. અને તેથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે આથી પુત્ર અને પ્રાર્થના નિઃસ્વયવહારનાં કર્મ જેવાં યાત્રિક કર્મ સહ જાય છે. આવી માન્યતાને કીધે ધીમે ધીમે પુત્રના વિધાતોના પ્રકાર વધવા જાય છે—પુત્રના દાઢ વૈભવ વધે છે અને પછી પુત્રની સામગ્રીઓની દરાહઓ થાય છે—વેપાર ચાલે છે. અમુક પ્રકારનો પોશાક, જગા. વખત, વ્યક્તિ, સગીન વગેરે અનુક્રમે આવશ્યક ગણાવા લાગે છે, અને આ રીતે પુત્રની સ્થૂણ કાર્યોમાં ગણના થાય છે. પેલ્લરદા-હનમાં ધર્મની આથી જ અધોગતિ થએલી ઈસુએ જોઈ અને યાત્રાનાં સ્થાનને માત્ર બેપારીઓના લાભ માટે ભરના મેળાનાં સ્થાન થઈ ગયેલાં જોઈને અને ધર્મની સાથે એવા ણીજન ગોણુ ઉદ્દેશોનો સમાવેશ થયેલો જોઈ તેણે ધર્મને સુધારવાનો અને નવા ધર્મ સ્થાપવાનો એમ બે પ્રયત્નો સાથે આદર્યા. પ્રચલિત ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં ધર્મનાં ગોણુ—સૂર્યધર્મમાં અંતરાયરૂપ થતાં—અંગો દેહરૂં અંગે છે તે આજનો વિષય નથી, પરંતુ ઈસુએ સર્વ આજ્ઞાસ્વરૂપનો અનાદર કર્યો હતો તે નિર્વિવાદ છે.

(૩) ઈસુનું ભક્તિમય જીવન—ઈસુના ભક્તિમય જીવન વિશે વિચાર કરતા પ્રથમ એમની પ્રાર્થના કરવાની પદ્ધતિ વિશે વિચાર કરવો જરૂરનો છે. મદિદેમાં, દેવજોમાં, વગેરે જગહેર સ્થળોમાં ઘંટ વગાડીને, આગતિઓ ઉતારીને, જૂઓ પાડીને પ્રાર્થના. ભજન કર્યાદિ કરવાનો જે ગિવાજ પેલ્લરદાહનમાં તે વખત હતો તેની રહામે ઈસુએ પ્રથમ વાંદો દેખાવ્યો. પ્રાર્થના તે મનુષ્યાત્માની પરમાત્મા સાથે, હૃદય હૃદય સાથે આત્મા આત્મા વચ્ચેનો નિખાલસ વાત છે—મન ખાલી કરવાનું છે; યાગકનું માતા પાસે પોતાનાં કર્યોનું, મુશ્કેલીઓનું નિવેદન છે; એ પ્રાર્થનાનો હેતુ અને અર્થ જીવસે પ્રમત્તવ્યો. આ કારણથી જ તે પ્રાર્થના માટે સદા એકાંતવાસ પસંદ કરતા. આ સર્વ એકાંતવાસમાં ઉચ્ચગિરંગ ઉપર પ્રાર્થના કરવી તેમને સદુથી વધારે પ્રિય હતી. સ્થૂણ જગતથી ઉચ્ચે પર્વત ઉપર સ્થૂણ શરીરની સાથે મન પણ, આત્મપાત્રની ઉચ્ચતા, એકાન્ત, ગંભીર, મનોહર. શાન્ત, ઉજ્જવળ પ્રતાપી દેખાવથી, ઉચ્ચ થાય છે—સદૃશ વાતાવરણમાં વિહાર કરે છે અને પરમાત્માની અદ્ભુત લીલાનું જાન પર્વતશ્રેણ ઉપર આથી વધારે થાય છે.

કંમુ ધિરત આવી રીતે એકાન્તમાં તેમ જ શિથિની સાથે પ્રાર્થના કરતા. સામાજિક પ્રાર્થનાના અનેક લાભોનો એક લાભ એ થાય છે કે એક વ્યક્તિના હૃદયના ઉંડાણમાંથી નીકળતી પ્રાર્થના ખીણ વ્યક્તિમાં નેજ, પ્રકાશ, ઉત્કલ્પતા ઉત્પન્ન કરે છે—અર્થ પ્રદીપ્ત કરે છે, અને પોતાની સાથે ખીણ અનેક વ્યક્તિઓના આત્માને સચેત ગનારી ઉત્તમ સ્થિતિ પર લઇ જાય છે. હિન્દુસ્થાનના વર્તમાન ભક્ત બાણુ કેશવચન્દ્રસેનના મંડળમાંના બાણુ ત્રિલોકિનાથનાં ભજનો જોએ વાંચ્યાં હશે તેમને વિદિત હશે કે એમનાં સર્વ શ્રેષ્ઠ ભજનો કેશવબાણુની અતીવ હૃદયભેદક પ્રાર્થનાનું જવણુ કરી તત્કાળ જ રચાયેલાં છે.

છવનમાં દરેક મદત્વના અવસરે કંમુ ખાસ પ્રાર્થના કરતા. પ્રાર્થના-થી એક નવા જ પ્રકારનું જળ આવે છે—શરીરમાં રધિર કાંઇક વિશેષ વેગથી દોડે છે—એવી જાતના અનુભવથી થોડી માન્યતાવાળાઓને આ પદ્ધતિ યોગ્ય જ લાગશે. ત્યારે ત્યારે કામનો બોલો ખાસ વિશેષ હોય, ત્યારે કંમુ ખાસ કરીને વધારે પ્રાર્થના કરતા. આપણામાંના ઘણા "ઘણું કામ છે; પ્રાર્થના, પાકપૂજ કરવાની ક્યાંથી દુરસદ લાગીએ" એવો વિચાર કરીએ છીએ. કંમુધિરત કહેતા કે કામ વધારે હોય તો પ્રાર્થનાની શાન્ત એકાગ્ર ચિત્તથી પરમાત્માના નામરમરણુની વિશેષ આવશ્યકતા છે. એક દાના માણસ મારે કહેવાય છે કે તે એમ કહેનો કે મારે એટલું બધું કામ છે કે મને ઉતાવળ કરવી, રધવાટ કરવો પાસવે એમ નથી. He was too busy to be in a hurry. તેના કહેવાની મતલબ એ હતી કે તેને એટલું બધું કામ હતું કે રધવાટ અથવા ઉતાવળ કરે તો કાંઈ જ કામ થઈ શકે નહિ. સંસારમ્બદારના કામમાં શાન્તિ અને ચિત્તની સ્વચ્છતા પ્રાર્થનાના અભ્યાસથી જોવી આવે છે તેવી જીજ્ઞાસાથી આવતી નથી.

When the dust of business so fills your room that it threatens to choke you, sprinkle it with the water of prayer, and then you can cleanse it out with comfort and expedition.

અર્થાત્ તમારા ઘરમાં જ્યાં કામકાજની ધૂળ જલુ ઉડી મુંગળાવે ત્યારે પ્રાર્થનાથી જળ છાંટવાથી તે સાફ કરવાનું કામ મરળ અને ઝટ થશે.

સાક્ષ્ય, પ્રતોષનો વહેરે વિનાશકારી, અને મનને અંધગતિએ સહ જનારા પ્રગંઝો આવે ત્યારે હિમ્મત ખામ પ્રાર્થના કરતા. કંમુધિરના છવનમાં

પ્રાર્થનાનો પરમ હૃદયબેદક પ્રસંગ તે 'એથસીમેન' આગળની ત્વેની પ્રાર્થના છે. જગતના કોઈ પણ મનુષ્યના મુખમાંથી આવા પ્રકારની અને આવે પ્રસંગે પ્રાર્થનાના ઉદ્ગાર નીકળ્યા નથી અને ન્યાર પછી વધસ્થંભ ઉપર જે પરમશાન્તિ, અનુરૂણોષ સમાવીતતા કંમુષ્ચિત્તને બનાવી છે તે આ પ્રસંગે કરેલી પ્રાર્થનાઓ મળેલા જગથી જ છે એ નિઃસંશય છે. કંમુષ્ચિત્તના જીવનનો અંત પણ પ્રાર્થનામાં જ આવ્યો. ત્વેના અસ્જ્ઞાનના છેકા શબ્દે પ્રાર્થનાના હવા. આપણામાંના સર્વના જીવનની છેલ્લી ઘડીઓ કેવા પ્રકારની જશે તે કોણ કહી શકે ? પરંતુ પ્રતિદિન પ્રાર્થનાનો અભ્યાસ શાખ્યો હશે તો સ્વાભાવિક રીતે જ જીવનની અંત સંજોગે પણ પ્રાર્થનાના ઉદ્ગાર થઈ જશે અનેક ભક્તિમાન જીવોએ કંમુષ્ચિત્તની માફક પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરનાં પ્રાણ સમર્પણ કર્યો છે. " પરમપિતા, અમારા આત્મા ત્વમારે ચરણે સોંપીએ છીએ "—એવા ઉદ્ગાર સાથે અનેક ભક્તોએ આ જીવનયાત્રા પૂરી કરી છે.

(૪) દેરાઈયોની મેવામાં ગાગેલુ જીવન—આમાન્ય રીતે પૂર્વના દેશોમાં મહાત્મા-મહર્ષિઓનાં જીવન એકાન્તમાં જગતના કોણકોણી દૂર, નિર્ગર્નમાં, પ્રકૃતિની સંગતિમાં ગાગેલું આપણે જાણીએ છીએ. આવા પ્રકારના જીવનથી હૃદિને અને વિચારશક્તિને જે અનેક જાતની અમર થાપ છે તેનો પુર્ણ લાભ આપણા દેશને મળ્યો છે. ઉપનિષદો અને વેદનાં સૂત્રોમાંની મંબીરતા, અને ગ્રંથ તત્ત્વજ્ઞાન તેઓ જે જગતના વ્યાવહારિક મનુષ્યોથી રચાયાં હોય તેો કદાપિ આવી શક્યાં ન હોય. આજના જમાનામાં અનેક વ્યવસાયી માણસ આજ, મનુષ્યની હૃદિશક્તિનાં અદ્ભુત દર્શનરૂપ મળ્યો કરી શકે નહિં એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ એવા પ્રકારના જીવનની આવી અનેક રીતે ઉપયોગિતા છતાં અનાથ. દુઃખી, ધર્મહીન. નિર્ધન, અજ્ઞાન મનુષ્યના જીવનમાં આશા, આનંદ, સાંત્વન, જગ, ઉત્પન્ન કરવા મરિ મનુજ બંધુઓમાં રહી તેઓની સાથે જીવન ગાગનાર પારમર્થિક જીવોનાં જીવનની ઉપયોગિતા કેટલેક અંતે વધારે છે. આપણા દેશમાં શ્રી જુહાદેવ અને ત્વેમના અનુયાયીઓએ આતું જીવન ચર કર્યું અને હસસ અને ત્વેમના શિષ્યોએ પણ એ જ પ્રકારના ઉચ્ચ જીવનનું દર્શન આપી લોકોને એવાં કાર્યોમાં પ્રેર્યાં. યુરોપ, અમેરિકાનાં ઘટ્ટર બનારો જેવાં અનાથાગ્રમો અને સેવાર્થગિઓનાં દયાનાં કૃત્યો આવાં આશ્ચર્ય જીવનની અમરનું જ પરિણામ છે.

જ્ય એટલે પાદુલી લોકોને મન પ્રમાણે "જ્ઞાપેવા" તારણ કરનાર પરમાત્મા

જનકુટુંબમાં અવતાર લેવાનો છે. ઈશ્વરિસ્તનો જન્મ એક દરિદ્ર મુનારના કુટુંબમાં થયો ત્હેમાં પણ પ્રભુનો એક ઉરો શુભ સંકેત દર્શિતોયર થાય છે. ગરીબાઇ, દરિદ્રના એ કોઇ રીતે શુભ કાર્યમાં અંતગ્રાસ્ય નથી, પ્રભુ દીનજન્મ છે એની સાચીની આપવા માટે જ પરમાત્મા અનેકવાર ધર્મપ્રચારકો સામાન્ય જનોથી લીણાયકા વર્ગમાં જ ઉત્પન્ન કરે છે. મ્હેનતમજૂરી કરી પ્રમાણિકપણે જીવન ગાળનાર કાર્મિક મનુષ્ય તિરસ્કારને કે અવગણનાને પાત્ર નથી એ ઉચ્ચ મિદ્ધાન્ત મજામૂત કરવાને, ગરીબાઇની મદત્તા જણાવવાને જ આવા પુરોનો જન્મ દરિદ્ર કુટુંબોમાં થાય છે.

પરન્તુ, જે કે દરેક જનનો પ્રમાણિક ધંધો માનનીય છે છતાં યધા જ ધંધા સરખા માનનીય નથી. 'દેટલાક એવા ખામ ધંધા છે કે જેથી મનુષ્ય જન્મુઓના શ્રેયાર્થે પ્રત્યક્ષ રીતે પ્રયત્નો કરવાની સરક્તતા યઇ શકે છે. આવા કાંઇક ખ્યાલથી ઇશુએ પોતાનો કુટુંબનો મુનારનો ધંધો મકી ધર્મોપદેશકનો માર્ગ સ્વીકાર્યો.

જીન્દગીમાં દરેક મનુષ્યને જે જે કામ માટે નિર્માણ કર્યો હોય તે તે કામ યોગ્ય રીતે ન થાય તો ત્હેનુ જીવન વૃથા ગયું અને સામાન્ય જ્વલ્લારિક કામોની પણ જવાબદારી મનુષ્યને શિર ભારે છે. અને એવાં કામો માટે પણ જશ્વરને જવાબ દેવો પડે એવાં કાદરદનો ઉપદેશ દેતો.

આજગતમાની મુપ્રસિદ્ધ talents ની વાર્તા આ જ ઉદેશથી જીમ્મે દલી દતી. એનું તાત્પર્ય એનું છે કે આપણે દરેક, આપણને મળેલી જુદીશક્તિ અને અનુકૂળતાના પ્રમાણમાં કરેલા કામનો પુરો દિસાજ માલિકને આપવાનો છે, અર્થાત્ આપણને મળેલું ધન, વૈજય, અધિકાર કે અનુકૂળતાનો ગેરઉપયોગ ન કરીએ એટલું જ માત્રે જામ નથી, પરન્તુ તે ગર્વનો જનનો સરઉપયોગ ન હોયો હોય નોપણ જશ્વરની નજરમાં આપણે દોષયુક્ત ફરી ચુક્યા. ઇશુ ખ્રિસ્તના આ ઉપદેશને લીધે જ પશ્ચિમની પ્રજામાં ફરજતી ભાવના-sense of duty-આપણી પ્રજા કરતાં વધારે જોવામાં આવે છે.

(૫) ધર્મ અને સત્ય માટે વેડેલું કપ્ડા—એક વિદ્વાન લેખક દરે છે: "Work is but one half of life, suffering is the other." (કામ એ જીવનનો અડધો ભાગ છે. ખાટીનો અડધો તે દુઃખ છે.) દરેક જીવનના આવા જરાનાર સરખા પ્રમાણમાં જે ભાગ પડતા નથી, પરન્તુ જગતના દનિદામમાં કોઇ પણ રથને કાંઈ વિના કાંઈ

મણુ મહત્કૃત્ય યયાનો દાખલો દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. સુખના અસ્ખલિત પ્રવાહવાળી છ'ંદગી કોઈ વ્યક્તિની જતી નથી તે છતાં આપણે અનેકવાર ક્યોથી, મુશ્કેલીઓથી પાછા ફરી જઈએ છીએ, હાથમાં લીધેલું કામ છોડી દઈએ છીએ. દુઃખ એ જગતમાં સર્વ કોઈના અનુભવમાં મોટું વહેલું આવે જ છે. વિપત્તિ, મુશ્કેલી, દુઃખ, શોક-એ સર્વ જગતમાં યાત્રતા મનાતન સામાન્ય નિયમો પ્રમાણે હોય છે જ.

“ There is no flock, however watched and tended,
But one dead lamb is there;
There is no fireside however defended,
But ha a vacant chair.”

(ધેરાનું કોઈપણ ટોળું એવું નથી કે ગમે તેવા જતન છતાં તેમાંનું એકાદ ઘેટું મરી ગયું ન હોય. તેમ જ ગમે તેવા સુરક્ષિત ઘરમાં પણ એકાદ વ્યક્તિનું મ્થાન ખાલી ન હોય એમ બનતું નથી.)

તો પછી સામાન્ય વ્યવહારનાં કાર્યો કેવી રીતે કરવાં એ શીખવું નેટનું જરૂરનું છે તેટલું જ સંસારવ્યવહારમાં આવતી મુશ્કેલીઓ અને ક્યોતે કેમ નિવારણ કરવાં એ શીખવું પણ નેટલું જ અગત્યનું છે. આ પ્રસંગે કાંઈક અપ્રત્યુત વાત કહેવાની રજા લઉં છું. આજ કાલ દેશવણીમાં, સરક્ષતા, થોડા વખતમાં, થોડી મહેનતે થયું મમ થાય એવી યોજનાઓ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય દોરાનું લેવામાં આવે છે. છોકરાંઓ ગન્મત સાથે કેમ જાન મેળવે, સામાન્ય વ્યવહારમાં નિરૂપંચાગી એવા અધરા ગણિતના કે એવા બીજા વિષયો કેમ દૂર દૂરી શકાય-વગેરે દૃષ્ટિબિન્દુથી દેશવણીના કમની યોજના થતી લેવામાં આવે છે. છેક ન્દાનાં ખાજકો માટે તો આ સર્વ રીતે યોગ્ય જ છે. લાલુનું એ એકે રમતનું જ અંગ છે એવી સમજણથી જ ખાજકોને જ્ઞાન આપવાની શક્તિ થતી લેઈએ; પરંતુ જેમ જેમ ખાજક મોટું થતું જાય તેમ તેમ એ સમજણ દૂર થતી લેઈએ, જ્ઞાનનો માર્ગ સરલ નથી. જગતમાં અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ આવશે ત્હેની મદામે ટકર ત્રીજવા માટેની દેશવણી શાળામાં જ મળવી લેઈએ. અને એટલા માટે જ દેશવણીના કમમાં માત્ર સરક્ષતા ઉપર જ લક્ષ્ય રાખવું લેઈએ નહિ એના મદારો નમ્ર અભિપ્રાય છે.

પરોપકારાર્થે જીવન અર્પણ કરનાર મહાત્માઓમાં ઈશુ નેવી મરણની યાતના વેનાર વિરલ જ નબરે પડે. અને ને છતાં કેવી શાંતિ,

કેટલી ક્ષમા ! વધરથલ ઉપર કંપારી છુટે એવી યાતના સહન કરતાં, દુઃખનોના પ્રહાર, અપમાન, વગેરે સાંભળતાં શાંત ચિત્તથી એ મહાત્માએ પ્રાર્થના કરી: “ પિતા, આ મનુષ્યો શું કરે છે તે તેઓ સમજતા નથી માટે તેઓના અપરાધ ક્ષમા કર ! ” ક્ષમાનું આવું ઉચ્ચવચ્ચ દષ્ટાંત ભાગ્યે જ મળી આવશે. આવા ધોર સ્પષ્ટ સહન કરનારને આદર્શરૂપ ગણનાર પ્રબળનો ગૃહ અને કુટુંબથી હજારો માધવ દર બધા-અત્યંત વિદરાળ મનુષ્યોમાં જન્મ-ધર્મ બોધ કરે, તેઓનાં સાંસારિક જીવન સુધારવાનો પ્રયત્ન કરે. પારકાને માટે પોતાની કાંઈ પણ સુખેષણાની દરકાર ન કરી પરમુક્તમાં મૃત્યુ પણ પામે એવાં હજારો વીરરત્નો ઉત્પન્ન કરે એ આશ્ચર્યની વાત નથી. “ Bear thy cross and follow me. ” (તારે માથે પડેલી વિપત્તિ વેઠી લે અને મારું અનુકરણ કર.) એ મહાત્મા ઇસુનો ઉપદેશ યુરોપ અમેરિકાનાં પરાપકારી સ્ત્રી પુરુષો પોતાના જીવનમાં પુરેપુરો ઉતારી શક્યાં છે.

ઇસુખ્રિસ્તના જીવનમાં એક વિશેષતા છે. ખીજાંના સાંસારિક દુઃખમાં દિક્ષાસો દેવો, તહેમનાં દુઃખોમાં ભાગ લેવો અને તે દુઃખો નિવારણ કરવાને જનતો પ્રયત્ન કરવો એ પરમાર્થનું કામ છે જ. પરંતુ ખીજાં મનુષ્યોનાં પાપનો ભાર પોતાને માથે ઝોરી લેવો, તહેમનાં પાપથી ઉત્પન્ન થતી જ્ઞાનિ પોતાને ઉત્પન્ન થવી અને એ સર્વના પાપની સજા ખીજાંને બદલે પોતે સહન કરવી એ નવીન પ્રકારનો પરમાર્થ છે. એક ઝોટા કુટુંબમાં બધાં જ માણસો પાપી હોય, બાપ વ્યસની અને લાંપટ હોય, મા અનીતિમાં કુમેલી હોય, છોકરાઓ ચોર, ગુન્હેગાર હોય, અનેકવાર જ્ઞેષ્યાત્રા કરી આજ્ઞા હોય, છોકરીઓ નિરંકુશ જીવન ગાળી અનેક પ્રકારનાં લગ્ન-રપટ દૃત્યો કરનારી હોય, તેવા કુટુંબમાં એક પવિત્ર, નિખાલસ, શુદ્ધિમાન પ્રજા, કામળ લાગણીવાળી કન્યા કાંટામાં હોજા કામળ ગુલાબની જેમ શોભતી હોય. આવી કન્યા કુટુંબની સર્વ નાલેસી, ગેરઆચર અને પાપ પોતાને શિર સમજે છે. જાતલતા લોકની દીકાના પ્રહારની કુટુંબનાં ખીજાં જનો તો લેશ માત્ર દરકાર કરતાં નથી, પરંતુ તે સર્વ પ્રહારો આ સુન્દરીના મર્મસ્થાનમાં પ્રવેશ કરે છે. આ રીતે આ કુટુંબના પાપનો ભાર માત્ર આ કામલાંગી વહે છે. કુટુંબી જનોની તહેના પ્રત્યેની નિર્દયતા પણ તે ગુમ રાખે છે. આવી સ્થિતિ ઇસુની માનવ કુટુંબમાં હતી. મનુજન્મ-ધુઓનાં દુષ્ટલોચી આ પવિત્ર મહાત્માના હૃદયને અત્યંત આધાત થયો, પોતાનાં જ અપદૃત્યો જોઈતું દુઃખ થયું અને તે સર્વનાં

પાપના નિવારણુર્થે તેમણે વધરથાંત્રની ચાતના સહન કરી. પારકાનાં દુઃખ અને પાપ પોતાને માથે બોરી લેનાર આવાં દષ્ટાન્તો જગતના ઇતિહાસમાં જીજ્ઞાં નથી. પરમાત્માની ઇચ્છા ત્હેમને કષ્ટ વેદાયવાની હતી તો ત્હેની ઇચ્છાને તે આનન્દથી તાબે ચલા. “પ્રભુ ત્હમारी ઇચ્છા સદા પૂર્ણ થાઓ”- એ ખ્રિસ્તિ ધર્મના જીવનના પરમ મૂલના ઉપદેશનો, ઇસુખ્રિસ્તે પોતે અમૂલ્ય કષ્ટ વેડી સાક્ષાત્કાર કરી આણો. એ જ જિજ્ઞાસુ દષ્ટાન્ત લઈને “Bear thy cross and follow me” એ શાસ્ત્રનો પરમ ઉપદેશ ધ્યાનમાં લઈ, હઠારો ખિસ્તી સત્પુરુષો અને સત્તારીઓ આજ જીવનયાત્રાનાં અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ શાંતિથી, દિવ્યાનન્દથી વેઠે છે અને પોતાનું અને આસપાસનાનું જીવન સાર્યક કરે છે.

(૬) ઇસુનું પરોપકારી જીવન:—ઇસુની પરોપકારની ભાવના ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરવાના ઉદ્દેશથી કે મોક્ષ મેળવવાના ઉદ્દેશથી નહોતી, પરંતુ મનુષ્યમાં દૈવી અંશ છે એમ તે માનતો તેથી હતી. પરમાત્મા માટેનો ત્હેનો પ્રેમ અને મનુજ જન્મ્યો પ્રત્યેનો પ્રેમ તે એક જ હતો, એ લિન્ન લિન્ન લાગણીઓ ન્હોતી. મનુષ્યમાં તે ઇશ્વરનું દર્શન કરતો, મનુષ્યને ઇશ્વરનો અંશ માનતો, ઇશ્વરના પ્રેમનું સ્થાન માનતો; માટે મનુષ્ય ઉપર-સમસ્ત માનવ-જન્મુ ઉપર ત્હેનો સમાન પ્રેમ હતો. પરોપકારની ઉલ્લેખ ઇચ્છા આવા પ્રકારની લાગણીથી ચાલે છે. મનુષ્ય માત્ર દિવ્યતાનાં અધિકારી છે, એટલે અદ્યમાં અદ્ય મનુષ્યની સેવા તે પ્રભુની સેવા છે એવી લાગણીથી જ પરોપકાર યજ શકે છે. “In as much as ye did it unto the least of these, ye did it unto me.” (હકકમાં હકક મનુષ્ય પ્રત્યે કરેલી સેવા તે મારી જ સેવા છે) એમ તે વારંવાર કહેતો. મનુજ જન્મ્યો માટેની પ્રેમની ભાવના સર્વ લક્ષ્યજનોમાં જોવામાં આવતી નથી. ભગવાનના ગુણનું સતત કીર્તન કરનાર, ભગવાનને જ પ્રસન્ન રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કેટલીકવાર મનુષ્યના પ્રયત્નો અને કષ્ટોનો પરિહાસ કરે છે, તેમને મિથ્યા શ્રમ ગણે છે અને તેથી ત્હેમનાં દુઃખો માટે બેદરકાર અને છે. પરંતુ ઇસુનો પરમ ઉપદેશ એ હતો કે જે મનુષ્ય પોતાના જન્મ્યોની સેવા કરે છે તે જ પરમાત્માની પરમ સેવા કરે છે અને તે જ પરમાત્માના પ્રેમ અને દૃષ્ટાને પાત્ર થાય છે.

હાલના જમાનામાં પરમાર્યના દષ્ટિબિન્દુનું એક બીજું તત્ત્વ નજરે પડે છે. નાસ્તિક અથવા સંશયવાદિઓ પરમાત્માના અસ્તિત્વને ન સ્વીકારવા છતાં, પરસોક અને આત્માના અસ્તિત્વનો પણ અસ્વીકાર કરવા છતાં પરો-

પ્રકારમાં, મનુષ્યોના કષ્ટનિવારણાર્થે ચતા પ્રયત્નોમાં મદદ કરે છે. એવા પરમાર્થની સંસ્થાઓ ચલાવે છે. આવા મનુષ્યો એટલું તો કમૂચ કરે છે કે હસસ જેવા મહાન્માનાં ઉચ્ચ દૃષ્ટાન્તોથી તેઓની પરમાર્થની ભુક્તિ સતેજ થઈ છે, પરંતુ તેઓનું કહેવું એવું છે કે મનુષ્યના જ્ઞાનની અંગે મનોબળની એવી સ્થિતિ આવી છે કે હવે પરમાત્મા અથવા પેગમ્બરના આશરા સિવાય, કોઈની પણ પ્રીત્યર્થે નહિં પણ માત્ર મનુષ્યોનાં કષ્ટો નિવારણ કરવાના જ શુભ હેતુથી પરોપકારની આવશ્યકતા છે અને પરોપકારની આવી સંસ્થાઓને કોઈ પણ ધર્મ કે મત સાથે સંબંધ રાખવાની હવે જરૂર નથી. આ દલીલોનો જગ સુદ્ધમ રીતે વિચારીકરવાની જરૂર છે. આવા પ્રકારનું પુણ્ય કર્મ થતું હોય, કોઈ પણ રીતે જગતમાં પરમાર્થનાં કાર્યો થતાં હોય, તે યવા દેવાં એ સર્વ રીતે યોગ્ય છે. જગતમાં કષ્ટ, દુઃખ, પાપ એટલું બહુ છે કે ત્હેના નિવારણ માટે જેટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા ઓછા છે, અને તેટલા માટે અમુક જ પ્રકારે એવા પ્રયત્નો થવા જોઈએ અથવા અમુક જ સંસ્થાઓને કે મનુષ્યોને એવા પ્રકારના પ્રયત્નો કરવાનો હક છે એમ કહેવું નિરયદ છે. કોઈ પણ હેતુથી મનુષ્યો સ્વાર્થત્યાગ અને પરોપકારનું ધન સ્વીકારે એ સર્વ રીતે યોગ્ય જ છે; પરંતુ એવી સંસ્થાઓથી લાંબો વખત એવા પ્રકારનાં કામ થઈ શકે કે નહિં એ શક્ય પડતું છે. આનું કારણ તપાસીએ.

મનુષ્યોને એક બીજા સ્નેહની લાગણી એ એક સ્વાભાવિક ગતિ છે અને તેથી ધર્મવિહીન મનુષ્યો પણ કોઈકવાર મનુષ્યોના સ્નેહાર્થે અકબુત કૃત્યો કરે છે. પરંતુ પરોપકાર, પરમાર્થ માટે મનુષ્યસ્નેહ કરનાં વધારે દૃઢ ચળેલી અને સામાન્ય લાગણી સ્નેહને ટકર ઝીંકવાની છે અને તે લાગણી તે સ્વાર્થ છે. સ્વાર્થની આ લાગણી મનુષ્યમાં એટલી જડ પાતી તે ઓછી છે કે ધર્મના બલવિના એ જડમૂળથી ઉખડી જાય એ અસંભવિત છે. ધાર્મિકતામાં-મનુષ્યમાં દિવ્યાંશ છે, મનુષ્યનો આત્મા અમર છે અને પરલોકમાં ત્હેની ઉત્તરોત્તર ઉત્તિ છે એ ભાવનાઓમાં-જે બલ રહેતું છે તે બલ ધર્માવિહીન નારિતકમાં કદા આવી શકે નહિં અને એવા બળવિના યોનાના પરમ સ્વાર્થ અને બીજાનાં દિલના યુધ્ધ પગ્થ્થે એના મનને ટકાવી રાખનાર કંઈ બળ છે ? જે નારિતક લાલ્સ એમ કહે છે કે મનુષ્યોની હંદગી એટલી દુંદગી છે કે તેટલા દુંદગ પ્રમયમાં જેમ અને તેમ થાઈ દુઃખ પડે એવા પ્રયત્ન કરેલા જોઈએ તે નારિતક થોડા વખત પછી એમ પણ કહેશે કે મનુષ્યની હંદગી દુંદગી છે તો એટલા થોડા કાળ

માટે પડતા દુઃખના નિવારણ માટે વૃંથા પ્રયત્ન સા માટે ? નાસ્તિકતા આથેની પરોપકારની ભાવના યુરોપમાં પ્રથમ ક્રેન્ય રેવૅન્ડયુશન પદેશાના જમાનામાં શરૂ થઇ. મનુષ્યો તે વખતે એવા એક જમાનાની આગાહી કરેલા હતા કે ત્યારે જગતમાં સ્વાર્થની ભાવના નાશ થશે. બધે સલાહ શાન્તિ પસરશે અને જીવન ઉન્નત થશે. પરંતુ ક્રેન્ય રેવૅન્ડયુશનના ઉત્પાત્ક લેખકોના કાર્યને અતે કદી જગતમાં નહિ જણાયેલો એવો ખુનરે-રેશનો જમાનો આવ્યો. સ્વાર્થની પરમ સીમા યહ ગઇ. ક્રેન્ય રેવૅન્ડયુશને મેંશો કેર વર્તોગો પણ તહેની સાથે એક વાન દડ રીતે સિંદ્ર કરી આપી કે મનુષ્યોની સ્થિતિ સુધારવા માટે જોયેલો પ્રેમ પરમાત્મામાં અધ્ધા અને ધર્મ જગતી જ આવે છે, શુદ્ધ નાસ્તિકવાદથી નહિ.

એટલા જ કારણથી, મનુષ્ય નિર્જલ જ છે અને નિર્જલ જ રહેશે એટલા જ માટે પરોપકારની ભાવના ધાર્મિકતાની, ઈશ્વરપરાયણતાની સાથે દૃઢ સંલગ્ન છે. આપણા દેશમાં અને અન્ય દેશમાં પરોપકારની સર્વદેશીય સામાન્ય સંસ્થાઓ કહાડતા આ વાત ખુબ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે કે કાંઈ પણ મતવાદિઓને બાધ ન આવે એવા ઉદ્દેશથી, ધર્મના, ઈશ્વર-પરાયણતાના સર્વ અંશોથી વિમુખ રાખેલી કાંઈ પરોપકારની સંસ્થા કોઓ વખત ટકી શકવાની નથી. રોમન કેથોલિક મંદિરમાં અને બીજી ખ્રિસ્તી પરોપકારી સંસ્થાઓમાં જોઇશું તો માનુષ્ય પર્યો કે જીસસનાં જીવનનો આદર્શ જ એ સર્વ શુભ કાર્યોને ટકાવી રાખે છે. જીસસની પ્રીતિને અર્થે, પ્રભુ પ્રીત્યર્થે આ કામ થાય છે એવી ભાવનાથીજ sisters of charity (સેવાભગિનીઓ) અને જનરલ જીયની મહાન સંસ્થા પરમાર્થનાં કામ કરે છે. ધર્મનું આ તત્ત્વ તહેમાંથી લેઇ લેતાં તે ગંજીફાના ખંગલાની માફક આખી સંસ્થા તીચે પડી જશે.

ઇસુખ્રિસ્ત પરોપકારનાં કામ બે રીતે કરતા (૧) જુખ્યા અનાથ મનુષ્યોને દાન કરીને (૨) માંદા રોગી મનુષ્યોની શુશ્રૂષા કરીને; અને આ કામ તહેણે ખાસ મહત્ત્વનું જાણ્યું હતું તે એટલા પરથી જણાય છે કે બીજા કાંઈ કામમાં નહિ પણ આ જ કામમાં ગોતાના શિષ્યોને તે સામીજી રાખતા. તહેમની પાસે વખતો વખત એવાં કામ કરાવતા અને તે સંબંધે સૂચના આપતા.

ધર્મોપદેશક તરોફે જીવન:—આખી જિન્દગીમાં એક બે વખત આપણે કાંઈ ઉત્કૃષ્ટ વક્તાને સંભાળીએ તો આપણને જીવનપર્યંત તહેની

સ્મૃતિ રહે છે. આપણે કોઈ એવા ધર્મોપદેશકનું વ્યાખ્યાન માંલગીયે કે જેણે આપણને ધર્મનો નવો જ માર્ગ જતાઓ હોય, જીવનના મહા પ્રશ્નોનું કોઈક અસૌકીક રીતે નિરાકરણ કર્યું હોય તો જીંદગી સુધી આપણા મગજ ઉપરથી તેની છાપ બસાઈ જતી નથી. તો મહાત્મા ઇસુના વચનામૃતનું પાન કરનાર ધન્ય જીવંતી કેવી સ્થિતિ થઈ હશે? Sermon on the mount (પર્વતપરનું વ્યાખ્યાન) પ્રથમ જ ઇસુના મુખમાંથી શ્રવણ કરનાર પેલેરતાઇનની મહાભાગી પ્રજાના હૃદયમાં કેવાં ઉંડાં આન્દોલનો થયાં હશે? ત્રીસ વરસ સુધી દેશની ધાર્મિક રિયલિટીને અને પ્રચલિત ધર્મપુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી ઇસુએ વ્યાખ્યાન કરવાનો આરંભ કર્યો. તેનાં વ્યાખ્યાન સર્વ વર્ગના મનુષ્યોને અસર કરી શક્યાં હતાં. લોકોનાં ટોળાંને ટોળાં કામ ધંધા મૂકી ગન્ધાવનની ગોખીઓ શ્રાદ્ધજ્ઞની મોરકી પાછળ ઘેરી ગઈ હતી, તેમ ઇસુના વ્યાખ્યાન સાંભળવાને ઘેઝાં યતાં હતાં. આ વ્યાખ્યાનોમાં આવું શું આકર્ષક તત્ત્વ હતું? પુરોપની પ્રાચીન પ્રજ્ઞઓનાં ચિંત્રામાં, વક્તાને ખેંદાંમાંથી નીકળતી મુવર્જુની સાંકળો વડે લોકોને પોતાની તરફ ખેંચતો હોય એવી રીતે ચીતરવામાં આવતો. ઇસુના વ્યાખ્યાનોમાં આવી મુવર્જુની સાંકળ કઈ હતી? તે વખતના જુલુ લોકોના ધર્મગુરુઓનાં વ્યાખ્યાનો વિદ્વતાવાળાં હતાં અને એવા વિદ્વાનો ધણા હતા; પરંતુ ઇસુ, અનુભવથી નિરન્તર ધાર્મિક જીવનથી ઉત્પન્ન થતા ભકિતભાવથી, પ્રભુના સદવાસથી થએલી પવિત્રતાથી, અન્ય મનુષ્યો કરતાં અનન્ત ક્રોધિ ઉન્નત રિયલિટીએ પહોંચેલા આરિઝ્યના બળથી, વ્યાખ્યાન કરતો. "He spoke and it happened with authority and not as the scribes." (તે જે કહેતો તે પોતાના જ અધિકારથી કરતો પંડિતોની પેઠે નહિ) આ તેની ખાસ વિશેષતા હતી. આપણા હાલના ધર્મોપદેશકો પાસે લગભગ બધા બીજા ધર્મોત્થાઓનાં વચનો સમાવેશ છે, તે ઉપર વ્યાખ્યાનો કરે છે. અત્યંત સુધ્ધિશક્તિથી તેના પૂર્વ પક્ષ ઉત્તર પક્ષની પરીક્ષા કરે છે. પરંતુ પોતાનાં ધાર્મિક અનુભવ, પ્રભુ માર્ગેના માહત્તર્યની જીવન ઉપર જે જતતી અસર થાય તેવી દર્શાવા શક્તિ નથી અને એટલે અંશે એમનાં વ્યાખ્યાનો અસર કરી શક્તાં નથી. ખાસ કેશવચંદ્રમેનનાં વ્યાખ્યાનો મોદમત્તની પેઠે શ્રોતાજીને મુગ્ધ કરતાં; સ્વામિ વિવેકાનન્દે શીકાઓમાં પોતાનાં ભાષણોથી પશ્ચિમના ધાર્મિક જીવોને દિન્દુરનાનતા ધર્મ અને નવજાન માટે સન્માનની ગતિ ઉત્પન્ન કરાવી એ સર્વ એમની વિદ્વતા, ભાષાની જટા, વર્તનવ ઇત્યાદિ ઉપરાંત પરશ્વજના ગાદ અદવામથી પ્રદીપ થએલા ભક્તિભાવ,

અને આકર્ષક શક્તિના ગળથી વિશેષ હતું. They spoke as they had seen, they had experienced (તેઓ પોતે જોયેલી અને અનુભવેલી વાતો કહેતા) આટલાજ માટે મદિરામાં સમાગ્નેમાં, દેવળોમાં કે મસીદોમાં વ્યાખ્યાન કરનાર ભાષ્યકારોની પદ્ધતિવાળાની જરૂર નથી. ન્યાય, વ્યાકરણ મીમાંસાના નિયમ પ્રમાણે સર્વ પક્ષની શુદ્ધિથી તુલના કરી અમુક પક્ષ સચોટ સાબીત કરનાર જોટલી અસર કરી શકે છે તદ્દેના કરતાં શ્રોતાજનોનાં હૃદય પીગળાવનાર, પાપોનાં, દુઃખીયોનાં જીવનના અંતિમ તત્ત્વને સ્પર્શ કરી કંઠોર હૃદયમાંથી પણ અશુભ પ્રગટાવનાર ભક્તજન વધારે ડાઘી ચિરસ્થાયી અસર કરે છે.

ઇસુનાં વ્યાખ્યાનોની એક ખીજ વિશેષતા હતી. આ વિશેષતા પૂર્વના મૂર્ખ દેશોમાં પ્રાચીત કાળમાં જોવામાં આવતી. પોતાનાં વ્યાખ્યાનોની અર્થ રચુદ કરવાને તે દૃષ્ટાન્તો, parables આપતો. આ દૃષ્ટાન્તો એવાં યોગ્ય, સામાન્ય મનુષ્યની સાદી જીવનમાંથી લેવામાં આવતાં કે તે તત્કાળ અસર કરતાં. આવાં દૃષ્ટાન્તોની ઐતહાસિક કીમત પણ ઘણી છે. તે વખતના પેસેરટાર્ઝનના લોકનાં સાંસારિક જીવન, તદ્દેમની રહેણી કરણી, પહેરવેશ વગેરે સર્વજો આદ્યજનમાંનાં દૃષ્ટાન્તોથી ખ્યાલ આવે છે. વળી ખીજ વાત એ દક્ષમાં રાખવાની છે. કે શ્રોતાજનોમાંના સામાન્ય શુદ્ધિવાળાઓ ઉપર પ્રેમ લાવને દીધે જ આવાં દૃષ્ટાન્તો લઈ તદ્દેમને ધર્મના, ભક્તિના અધરા પ્રત્યે સમજાવવાનો ઇસુ પ્રયત્ન કરતો. જ્યારે કોઈ સત્ય શ્રોતાજનના મન ઉપર હાવવા માગતા હોય તે વિશે વક્તાનો ઘણો આગ્રહ હોય. તેની પોતાની એ વિશેની સંપૂર્ણ માન્યતા હોય, સારે જ અનેક જનતા પ્રમત્તો કરી શ્રોતાજનોને પોતાના સિધ્ધાન્તો સમજાવવાનો પ્રયાસ થાય છે. માત્ર ઉપર દપકે વિચાર કરનાર, પોતાના અભિપ્રાય માટે જ આગ્રહવિનાના માત્ર બોલવાની સફાઈવાળા વક્તાઓ કદી આવો પ્રયત્ન કરતા નથી.

પરંતુ વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ કરતાં વ્યાખ્યાનના ત્રિયયથી જ જીસસ લોકોનું આકર્ષણ કરી શકતો, અને આજ એ જ કારણથી લગભગ એ હજાર વર્ષ પછી પણ આપણને એ શબ્દો ઝીડી અસર કરી શકે છે. Prodigal son અને Lost sheep વગેરે દૃષ્ટાન્તોથી પાપીઓને પણ લાગતું. કે જગ-જગનનીના શાન્તિકોશમાં તદ્દેમને માટે પણ સ્થાન છે. પૃથ્વીપતિએ આપેલી જ્ઞાન મૂડી ગુમાવીને કુમારોં યથેચ્છ જીવતી રાખનાર: સર્વ દુર્વિદ્યારની રશ્મિ શિથિલ કરનાર: અનેકવાર પાપમાં પડનાર લતલાગી જીવને પણ ઇશુખ્રિસ્તના વચનામૃતથી સાંત્વન મળતું. પ્રભુ પતિતપાવન છે. પતિત

સ્થાપ્યું હતું. તે સમયે આર્ય લોકનો મૂર્તિપૂજક ધર્મ બધે પ્રવર્તેલો હતો અને તેમાં મનાઓનાં પેલિત્ર સ્થળોમાં મેળા ભરવામાં જ તે પ્રવૃત્તિનો મુખ્યત્વે સમાવેશ મનો હતો. ચાકતો આવેલો સંપ્રદાય ગણ સહુ એ મુજબ વર્તતા. તેઓ અનેક દેવાને આરાધના. એ સર્વ દેવાનો દે અલ્લાહ ગણાતો અને તેના નામથી સર્વ કાનકરાર થતા. છતાં સામા પૂજામાં અલ્લાહ નહીં પણ હિનરતા દેવોને સ્થાન મળતું. તે દેવો જુદી જુદી ટોળીઓનાં મનવાંછિત પુરાં પડી શકતા એમ માનવામાં આવતું. ધર્મ માત્ર થોડો ઘણો અંશ રહ્યો હતો. બાકી આર્ય પ્રજા દારૂ, શિકાર, જીંગા અને ઇશકમાં મશગુલ રહેતી અને વેર રાખવામાં, ટંટા, હુંટફાટ કરવા તથા કીર્તિ મેળવવામાં પોતાનો સમય કાઢતી એમ તે વખતનાં કાનં પડથી જણાય છે. પોતાની આજરૂ તથા કુળાલિમાન ખાતર સારાં કા કરવા તે લોકો પ્રેરાતા પરંતુ ઈશ્વરનું નામ તેમાં જણાવું નહીં તેમ જ તેની જરૂર પણ તેમને લાગતી નહીં. પોતાના બાહુબળ અને તકવા એટલા પર તેમને પુરું થતું હતી.

આ રીતે આર્યોનો ધર્મ અધઃપતન પામ્યો હતો. થોડા વિચારશીલ માણસો સિવાય એ ધર્મને શુદ્ધ કરવાની જરૂરીયાત પણ તેમને સમજાઈ નહોતી. એવા વિચારવંત મનુષ્યો મદીનામાં વધારે હતા અનેક દેવોને બદલે એક અલ્લાહને તેઓ માનવા લાગ્યા હતા. મૂર્તિપૂજા અત્યાસ્તવિકપણું તેમને જણાયું હતું. આ લોકો પોતાને 'હનીફ' કહેવડાવતા. એમના સમાગમમાં મહમદ આવ્યા. અને તેમના સિદ્ધાંતોને મહમદના હૃદયમાં અનુકૂળ રચાત મળ્યું. એકાંતમાં એમી આ સંબંધે તેમને વધારેને વધારે વિચાર કરવા માંડ્યો તથા પોતાનું જીવન ત્યાગમય કરવા માંડ્યું. વિચારની દરમ્યાંથી તેમને લાગ્યું કે એ સિદ્ધાંતો મનુષ્યમાંથી સમેજવવાનો ઈશ્વરી આદેશ તેમને થયો છે અને અલ્લાહનો પેગામ જંગલને પહોચાડવાની તેમની ફરજ છે. પોતાના હૃદયમાં જે વિચારોનું જંગલ હતું હતું તેના ટેકામાં હનીફના સિદ્ધાંતો આવી મળ્યાં અને ધર્મપ્રવર્તનનું મહાન કાર્ય તેમણે ઘણા ઘણા વિચાર કર્યા પછી સત્ય પ્રાપ્ત કરી આરંભ્યું. દંતકથા એવી છે કે એકાંતમાં પોતે જ્યાં મનન કરતા હતા ત્યાં સ્વર્ગના શીરસ્તાએ આવી તેમને ઈશ્વરી સંદેશ દર્શાવ્યો. ત્યાંથી આવીને એ હકીકત તેમણે પોતાની પત્નીને વિદિત કરી. તેણે તે વાતને ટેક આપ્યો. આ પછી મહમદે પોતાની સ્ત્રી અને બીજા કેટલાક સંબંધીઓ તેમ જ નોકરને પોતાના મતનાં અનુયાયી કર્યા. એમ થોડા વખતમાં તે

પેગંબર મહમદ.

જગતના મહાન ધર્મપ્રવર્તકોમાં પેગંબર મહમદનું સ્થાન હિંચું કે. આશતા ધર્મમાં અપૂર્ણતા જણાવાથી અથવા કાઠવાર ધર્મહીનતા કે ધર્મવ્રજતા અતિશય યવાથી સત્યનું શોધન કરનાર મનુષ્યો નીપજે છે. અને પાતાને જે સત્યનું દર્શન થાય તે સત્ય જગતમાં પ્રવર્તાવવા તેઓ પ્રયાસ કરે છે. જે જે ધર્મ પ્રવર્તકો યથા તેમણે એ જ કાર્ય કર્યું છે.

મુખ્યત્વે એશીઆમાં અને થોડે ઘણે અંશે આફ્રિકા તથા યુરોપમાં જે મુસલમાની ધર્મ પ્રસરેલો છે, તે આજથી તેરસો વર્ષપર જીલકૂલ નહોતો. પેગંબર મહમદ ઇ. મ. ૬૨૨ ની સાલમાં મક્રેથી નાસીને મદીને ગયા તે સાલથી મુસલમાનો પોતાનું વસ્ત જણે છે અને મહમદના જન્મ કરતાં તેમની એ હીજર કરવાની એટલે જતા રહેવાની સાલ વધારે મહત્વની ગણાઈ છે. તે વખતે અરબસ્તાનમાં નાનાં નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં અને જુદી જુદી કોમો ત્યાં વસતી હતી.

મહમદના પાપ તેમના જન્મ પહેલાં જ મરણ પામ્યા હતા અને તેમની માતા તેઓ જાળક હતા ત્યારે મૃત્યુ પામેલાં. તેથી મહમદ પોતાનાં દાદા પાસે અને દાદા મરણ પામ્યા ત્યારે કાકા પાસે રહેતા હતા. એ યુનેની ગિયનિ ગરીબ હોવાથી તેમને નાનપણમાં ગરીબાઈનાં દુઃખ વેડવાં પડેલાં. એટલી હદીકત તેમના જાળપણની મળી આવે છે.

ત્યારે તેઓ પચીસ વર્ષના યથા ત્યારે તેમના કાકાએ તેમને ખદીજ નામની શ્રીમંત વિધવા સ્ત્રીનો ત્યાં તેના ધંધાના કામકાજ માટે દાખલ કરાવ્યા. તે કામ માટે તેમને પેલેરેટાઈન, સીરીઆ વગેરે પ્રદેશોમાં મુસાફરી કરવી પડતી. એ જ ખદીજ સાથે આગળ જતાં મહમદે લગ્ન કર્યું. દળરત મહમદ જાને હોંશીઆર, આઝ્ઝહાર અહેરાવાળા અને ગૌર વર્ણના હતા. તેમનું લગ્ન તેમનાથી એકી હિંચરની સ્ત્રી સાથે કરેલું પણ તે લગ્ન પરત્વે તેઓ સુખી હતા. તેમને પરિવાર પણ મોટું હતો. તેમના બે પુત્રો નાનપણમાં ગુમરી ગયેલા. તેમની ક્ષતિમા નામની છોકરી મુઘસિદ્દ છે. તે અલો તાક્ષીનના દીકરા અલી સાથે પરણી હતી.

લગ્ન પછી ધર્મને લગતા એક નવા મંડળના સમાગમમાં મહમદ આગ્રા. આ મંડળ મદીના, મક્કા અને તાહકના વિચારવંત પુરોએ

સ્થાપ્યું હતું. તે સમયે આરણ લોકનો મર્તિપૂજક ધર્મ જયે પ્રવર્તેલો હતો અને તેમાં મનાએલાં પવિત્ર સ્થળોમાં મેળા ભરવામાં જ તેની પ્રશ્તિનો મુખ્યત્વે સમાવેશ થતો હતો. ચાલતો આવેલો સંપ્રદાય ગળી સડુ એ મુશ્કેલી વર્તતા. તેઓ અનેક દેવોને આરાધના એ સર્વ દેવોનો દેવ અશ્વાદ ગણાવે અને તેના નામથી સર્વ ક્રાંતકરાર થતા જ્યાં સામાન્ય પૂજનમાં અશ્વાદ નહીં પણ હિનરતા દેવોને સ્થાન મળતું. તે દેવો જુદી જુદી ટેળીઓનાં મનચાંછિત પુરાં પડી શકતા એમ માનવામાં આવતું. ધર્મનો માત્ર થોડો ધણો અંશ રહ્યો હતો. ગાંધી આરણ પ્રગ્ન દારુ, શિકાર, જુગાર અને દરકમાં મશગુલ રહેતી અને વેર રાખવામાં, ટંટા, કુંટકાટ કરવામાં તથા કીર્તિ મેળવવામાં પોતાનો સમય કાઢતી એમ તે વખતનાં દાખા પરથી જણાય છે. પોતાની આગર તથા ડુગાલિમાન ખાતર સારાં કામ કરવા ને લોકો પ્રેરતા પરંતુ હિંદુત્વ નામ તેમાં જળ્યાતું નહીં તેમ જ તેની જરૂર પણ તેમને સાગતી નહીં. પોતાના ગાદગળ અને તકવાર એટલા પર તેમને પુણ્ય થકા હતી.

આ રીતે આરણોનો ધર્મ અપાપનન પાળ્યો હતો. થોડાક વિચારશીલ માણસો સિવાય એ ધર્મને શુદ્ધ કરવાની જરૂરીયાત પણ તેમને સમજાઈ નહોતી. એવા વિચારવંત મનુષ્યો મદીનામાં વધારે હતા. અનેક દેવોને જાહેર એક અશ્વાદને તેઓ માનવા લાગ્યા હતા. મૈત્રિપુત્રનું અપારતવિકાસતું તેમને જળ્યાતું હતું. આ લોકો પોતાને 'દનીશ' કહેવાન તતા. એમના સમાગમમાં મદમદ આવ્યા અને તેમના સિદ્ધાંતોને મદમદના હૃદયમાં અનુકૂળ સ્થાન મળ્યું. એકાંતમાં એકી આ રાંજધે તેમણે વધારેને વધારે વિચાર કરવા માંડ્યો તથા પોતાનું જીવન ત્યાગમય કરવા માંડ્યું. વિચારની દશામાંથી તેમને લાગ્યું કે એ સિદ્ધાંતો મનુષ્યમાર્ગને સમંવત્તવાનો હિંદુ આદેશ તેમને યોગ્ય છે અને અશ્વાદનો પેશામ જગતને પદોચ્ચારવાની તેમની જરૂર છે. પોતાના હૃદયમાં જે વિચારોનું જગ જાગ્યું હતું તેના ટેકામાં દનીશના સિદ્ધાંતો આવી મળ્યા અને ધર્મપ્રવર્તનનું મદમદ દુર્ધ તેમણે ધણ ધણ વિચાર કર્યા પછી મન્ય પ્રાપ્ત કરી આરંભ્યું. દંતકથા એવી છે કે એકાંતમાં પોને ત્યાં મનન કરતા હતા ત્યાં અર્ધના શીરસ્તાએ આવી તેમને હિંદુ સંદેશ દર્શાવ્યો. ત્યાંથી આવીને એ દક્ષીણ તેમણે પોતાની પત્નીને વિદિત કરી. તેણે ને વાતન દેશ આપ્યો. આ પછી મદમદે પોતાની સ્ત્રી, અને જીવન કેટલાક સંજંધીઓને તેમ જ નોકરને પોતાના મનનાં અનુયાયી કર્યાં. એમ થોડા વખતમાં ને

સર્વતું એક નાતું સરેખું મંડળ થયું અને તેઓ એકાં, યદ્ય ધર્મરત્ની ભક્તિ કરવાં લોગ્યાં. એકે મિત્રનાં ઘરમાં પોતાના સિધ્ધાંતોનું તેમણે વિવેચન કરવાનું શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં એ સિધ્ધાંતનો ફેલાવો થયો નહીં. લોકની આવી બેદરકારીથી મહામંદનો ધર્મ પ્રવર્તાવવાનો જુરસો તીવ્ર થયો, અને ચાંચતા ધર્મ પર તેમના પ્રદાર તીક્ષ્ણ થવા લાગ્યા. મક્કાના લોકોને આ પસંદ ન પડ્યું. તેમણે મહામંદના કાકાને મહામંદને સમજાવવા કહ્યું. કાકા એ મહામંદને કહ્યું. પણ મહામંદે કહ્યું કે ગમે તે થાય પણ મરતા સુધી હું મોરા સિધ્ધાંતો છોડવાનો નથી. કાકાએ કે જાણ કરાચી મારો મનોવૃત્તિ બદલાવાના નથી. થોડો વખત શાંતિમાં ગયા પછી ફરીથી મક્કાવાસીઓ અને મહામંદ વચ્ચે તકગરૂં ચાલવા માંડી. મક્કાના લોક મહામંદ તરફ અખત અજુગમે ધરાવતા અને તેથી ધર્મ-પ્રસારનું કામ ત્યાં બરોગર ચાલ્યું નહીં. એ અરસામાં પેગંબરની સ્ત્રી ખાદીજા તથા તેમના મુરબ્બી કાકા મરણ પામ્યા. હવે-મક્કા છોડવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. ત્યાંથી નીકળી તાઈફ ગામમાં તે ગયા, પરંતુ ત્યાંના લોકો તેમને ત્યાંથી ફાંટી કઢાડ્યા. ત્યાંથી પાછા મંદે જવાનો તેમણે વિચાર કર્યો. ખાદીજાના મરણ પછી જે મદીને તેમણે ફરીથી લગ્ન કર્યું. મદીનાના કેટલાક માણસોએ મહામંદના ધર્મોપદેશનો સ્વીકાર કર્યો અને તે પછી તેનો ફેલાવો થવા લાગ્યો. મક્કાવાસીઓએ મહામંદના અનુયાયીઓને ઘણા ત્રાસ આપ્યા. તેથી તેમાંના ઘણા મક્કા છોડીને મદીને ગયા.

મહામંદે હજી મક્કા છોડ્યું નહોતું. અતે ત્યારે તેમની છાંદગી નેખ-મમાં આવી ત્યારે એકાએક મક્કાથી તેઓ મદીના નાસી ગયા. આ વખતથી મુસલમાની લોકની સાત શરૂ થતી ગણાય છે. મદીને ગયા પછી તેમના ધર્મનો પ્રસાર એકદમ વધી ગયો. આ વખતે તેમણે આપણા નામની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યું. મદીનાનું સામાજિક તથા રાજકીય વાતાવરણ મહામંદની સત્તા વામવા માટે આનુકુળ થઈ પડ્યું. અને ત્યાં તેઓ સમર્થ પુરુષની પદવી પામ્યા. લોકોને ન્યાય આપવાનું કામ તેમણે માથે લીધું અને તેમાં ઘણી ફતેહ તેમને મળી. તેમની મતા તથા માન તેથી ઘણાં વધ્યાં. મિસ્કતની વ્યવસ્થા, સ્ત્રીઓના હક વગેરેમાં ચાલતા આવડતા કાનુનોમાં તેમણે ઘણા સુધારા કર્યો. અજ્ઞાહની છાંદગી સાથે ગરીબોને ખેરાત કરવાનું પુણ્ય પણ એ વખતથી જ તેમના અનુયાયીઓમાં મનાયું. મહામંદના અનુયાયીઓની એક ટોળી જાની, અને ધર્મ તથા સામાજિક સંબંધોથી તેમનામાં એકથ વધ્યું.

મુસલમાન ધર્મનું કોઈક સ્વરૂપ હવે જણાવીશું. એ ધર્મના પાંચ મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે (૧) પરમેશ્વરનું એકત્વ, (૨) નિમાઝની ફરજ, (૩) ખેરાત એટલે દાનનું મહત્ત્વ, (૪) રમગીતના અપવાસ, (૫) મુક્કાની ફરજ. મહમદે જણાવેલા ધર્મના આ સિદ્ધાંતો ઇસ્લામીઓ દીલોગતનથી સ્વીકારે છે અને ફરજામને એક જીમ્મને જોડનાર ધર્મરૂપી સાંકળ માને છે. દરેક મુસલમાન વચ્ચે સાહચર્યો દોરો લેઈએ, એમ નેઓતો અભિપ્રાય છે. ધર્મના સાધન વડે સમાજને મુઅયરિયન કરવાનું કાર્ય ઇસ્લામે દર્શુ હતું. મહમદના વખત પહેલાં આલી રહેલા જાહેર કંઈક અંશે નિયંત્રિત થયા હતા. ઇસ્લામની નજરમાં સર્વ ઇસ્લામીઓ સરખા છે એ ભાવનાની જાગૃતિ ધમ જેથી સમાધાનના ભાગ નીકળવા લાગ્યા. જો કે તે પછી ઘણી લડાઈઓ ચાલુ હતી. તથાપિ એથી પણ વધારે અન્યવરથા પહેલાં હતી એ તો નિર્વિવાદ છે.

ધર્મના જાળથી હિતવસ્તુ ચએલા અંદાજ હિયર રચાએલી રાજ્યવ્યવસ્થા એ મહમદે પ્રાપ્ત કરેલી મદાન સિદ્ધિ હતી. ધર્મપરની ધદાને ક્ષિધે મુસલમાનોએ જે અરજીન કાર્યો કર્યા છે તે જગતના દનિદાસમાં મશહૂર છે. અન્ય દેશોએ મામે પુર કરવામાં ઇસ્લામીઓએ આગળ પડી પોતાનું જાળ વધાર્યું. મતિ પુગ્ડાની સામે તત્તવારથી લડી ધર્મશંરથાપના કરવાનું કાર્ય મહમદ અને તેના અનુયાયીઓએ આદર્યું હતું. હવે ઇસ્લામીઓની પ્રતિષ્ઠા અરજશયાનમાં રથપાછ હતી. નેઓની સાંખ્યા મોટી નડોતી પણ નેમનો ગુપ અને ધર્મજાળ એવાં હતા કે ત્યાં ત્યાં તેમને કનેદ મળતી. અરજ-જ્ઞાનના કોશિ હવે નેમનું ગોગર સમજવા લાગ્યા અને ધણા આદેશોએ ફરજામી ધર્મ સ્વીકાર્યો. મહમદે મુક્કા હત્યું અને ત્યાંની મતિઓનું ખંડન કર્યું. જૂના ધર્મરચાનોનો નાશ કર્યો. માત્ર 'શાયા' ને રહેવા દીધું, જેને અજાપિ મુસલમાનો પણ પવિત્ર અજા તરીકે માને છે.

આરઓના જુના પંચાગમા વરમની ગજનરી વંજેમાં મહમદે ગંત ફરજાર લખાઈ કર્યો અને જાર ચાંડ મામનું વરમ ગજારાનો ગિવાઈ ચાલુ કર્યો.

જેમ જેમ મહમદની કીર્તિ વધતી ગઈ તેમ તેમના ધર્મનો પ્રચાર થતો ગયો અને અરજજ્ઞાન પછી આસપાસના બંદામા ધર્મ ધ્યાવડા માટે મહમદને વિમરો ઓછ કરવા પડેલા. ઇસ્લામનું મુખ્યસ્વરૂપ, તેમજ રહેતું નીનક જાળ એ જ નેના પ્રમાણનું મુખ્ય સાધન યા પડ્યું પણ મહમદને એટલેથી સુનોય ન થયો. પેતાનો ધર્મ એથી પણ વધારે વિરતા-

રંગાને શ્રીમદ્ દેશ તરફ પ્રપાણ કરવાનો તેમણે ઇરાદો કર્યો. સવળી નૈવરીઓ
યધ હતી પણ તેટલામાં ઇ. ગ. ૬૩૨ માં નેમનો કાળ ચલે.

ઈસ્લામીઓએ જગતના દત્તિદાસમાં મદાન લાગ લગવેલો છે. અને
દુશ્મ પણ ઇસ્લામ એ ધાર્મિક નેમ જ પ્રવર્તીય જાણ છે. તેના સંસ્થાપકમાં
અસાધારણ પરાક્રમ હોવું જોઈએ, એ માન્ય કરવું જોઈએ. જડ ધાતી
ખેડેલા, દેહાઓથી ચાકતા આવેલા સંપ્રદાયને મુળમાંથી ઉખેડી નાંખી મૂર્તિ-
પૂજા, અનેક દેવની ભાવના તથા અનેક વહેમોનું નિકંદન કરી શુદ્ધ માર્ગનું
દર્શન કરાવનાર વ્યક્તિ અસામાન્ય શક્તિ ધરાવનાર હોય એમ સ્વાભાવિક
રીતે માનવું પડે છે. મહમદ પેગંબર દુનીઆના મદા પુગ્યોની ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં
આવે છે, અને જે શુદ્ધ માર્ગનું તેમને દર્શન થયું, જે શ્રદ્ધાની તેમને પ્રેરણા
થઈ તે ગમે તે કંઈ મહીને પણ સર્વ સમક્ષ જાહેર કર્યા. તેમ જ ધર્મ ખાતર
સર્વસ્વ સમર્પવાનું જે આત્મજાળ તેમના જીવનમાં હતું, તે માટે કોઈ પણ
અન્ય ધર્મના અનુયાયીઓને તેમને માટે પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય જ. દુની-
આમાં કોઈ પણ પ્રભુ જે ધર્મપરની શ્રદ્ધામાં દદ હોય તો તે ઇસ્લામીઓ
છે. Fāṭih એ ઈસ્લામીઓનું ખાસ લક્ષણ છે. જોઈ ધર્મે ગંધમ તથા
ત્યાગને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. ખિસ્તી ધર્મમાં પ્રેમનું ઉંચું સ્થાન તે ધર્મે
જતાયું છે અને મુસલમાનો ધર્મપરની શ્રદ્ધા માટે જાણીતા છે. ઝોરાસ્ત્રના
ધર્મને સમસારને અગ્રસ્થાન મળેલું છે. મનુષ્યાત્મા અને પરમાત્માના
સંગંધ માટે મનુષ્ય જાતિ અનાદિ કાળથી હૃદયમંથન કરતી આતી છે
અને કોઈ કોઈ કાળે પરમાત્મા શુદ્ધ માર્ગના પ્રદર્શક પેદા કરે છે, જેથી
ધર્મનો સ્ત્રોત અખંડ વહે છે.

મુસલમાની ધર્મનું પવિત્ર પુસ્તક તે 'કુરાન' છે. તે અરબી ભાષામાં
લખાયેલું છે. ત્યારે ત્યારે ખ્યાન અને યોગમાં સત્ય વાતો પેગંબરને જણાતી
ત્યારે તે ઇશ્વરી પ્રેરણા જણી એ અન્યમાં તેમણે નોંધેલી ક્યવાઓલી છે. x

સ્રો. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ.

જે બહેનો આ ઉચ્ચ શિક્ષણનો લાભ લેવા ઇચ્છતી હોય તેમણે પ્રથમ પ્રો. કર્વેના વિદ્યાપીઠની વર્નાક્યુલર ફાઈનલની પરીક્ષા માટે તૈયારી કરવી. પરીક્ષાના વિષયો એવા મુરબ છે કે સામાન્ય બુદ્ધિવાળી પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી ઘેર બેઠાં તેનો અભ્યાસ કરી શકશે. આ વિષેની વધુ વિગત માટે “વનિતા વિશ્રામ મહિલા વિદ્યાલય,” ખાડીઆ અમદાવાદ, એ સ્ત્રીઓને લખવું.

ભદ્ર પાસે.
અમદાવાદ.
તા. ૧૪-૩-૨૩

}

મંત્રીઓ

ગુજરાત સ્ટ્રીટીંગ્સ સોસાયટી મંડળ.

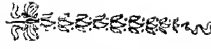
સૌ. પાર્વતીકુંવર સ્મારક

સ્ત્રી હુન્નરકલા પ્રદર્શન.

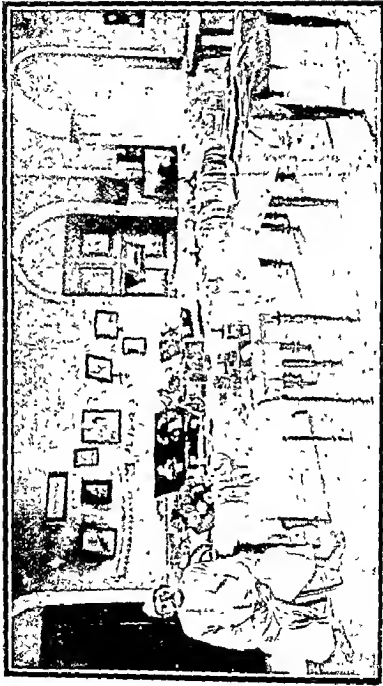
સ્વ. રાવ મહેશ મરીપતરામ સ્વરામના નામથી સવુ ફાઈર્ડ પરિશિત છે. તેમનાં પત્ની પાર્વતીકુંવર ત્યારે સ્વર્ગવાસ પામ્યાં ત્યારે તેમનું સ્મારક રહે એવા હેતુથી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને દરનક એક ફંડ આપવામાં આવ્યું હતું. તે ફંડના આજમાંથી સોસાયટી તરફથી પુરસ્કા પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે. સને ૧૯૧૦ માં ગુજરાત વ. સોસાયટીના કાર્ય-કર્તાઓએ તે ફંડમાંથી સ્ત્રી હુન્નરકલાનું પ્રદર્શન ભરવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. તે પરથી તે સાક્ષમાં એવું એક પ્રદર્શન અમદાવાદમાં ભરવામાં આવેલું. અમદાવાદમાં માત્ર સ્ત્રીઓના કામનું પ્રદર્શન કદાચ એ પહેલ વહેવું હશે. તે પ્રદર્શનની યોજના માથો કરનાં પણ વિશેષ સન્માન મળે.

૧. ગુજરાતમાંથી જાત જાતની કારીગરીના નમુના આવ્યા હતા અને નમુનાની સંખ્યા પણ મોટી હતી. કલાની દૃષ્ટિએ કદાચ તે બહુ ઉંચા પ્રકારના ન હોવાય તથાપિ ઘણી સ્ત્રીઓએ તે માટે ખામ નમુના જાનારી તેમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લીધેલો એ નિર્ણય છે.

તે પછી ૧૯૧૮ની ગ્રાંથમાં અમદાવાદના મહિલા મંડળ તરફથી તેવું જ એક પ્રદર્શન ભરાયું હતું. તેમાં જવાદના નમુના કોઈક એકાદ હતો; પરંતુ સહિરના નમુના પહેલા પ્રદર્શન કરતાં ઘણા ગરીબાના પ્રકારના હતા. સંખ્યા પણ સારી હતી. મહિલા મંડળમાં રાજીવળ વહેરેનો વર્મ સાક્ષનો હતો તેનો લાભ લેનારાંએ ફેટલાક ઉત્તમ નમુનાઓ મોકલા દતા. પરમા-

મહિલા મિત્ર.

પાવૈતીશ્વર સ્વામીજી

કક્ષાઓ સૌન્દર્યની ઉત્પાદક છે અને મનુષ્યની સૌન્દર્યની ભાવનાથી ગ્રેષ્ઠ-
એકી હોય છે, તેમ જ તે ભાવનાની પોષક પણુ બને છે. પરમાત્માએ
સૌન્દર્યની ભાવના મનુષ્યમાં સ્થાપી છે અને તેનો અવિભાવ મોકળે સાથે-
સાથિરચનામાં કર્યો છે. એ સૌન્દર્યનું પાન કરવું એ મનુષ્યજન્મનો એક
ઉત્તમ વ્હાવો છે.

લખિત કક્ષાઓ સ્ત્રીઓની પોતાની જ છે એમ કહીએ તો ચાલે. એ
કક્ષાઓ નો ઉત્કર્ષ અંગો જ મુઘટિત રીતે કરી શકે. તે તરફ આપણી
સ્ત્રીઓનું લક્ષ ટેરવું આવશ્યક છે. આ જડ જગતના બીજા આનન્દો
કરતા કક્ષાના આવિર્ભાવથી ઉપજતો આનન્દ દિવ્ય અંશથી ભરપૂર છે.
અને એ આનન્દ દિવ્યતાની ઝાંખી કરાવે છે. એવા ઉચ્ચ પ્રકારના આનંદનાં
લાગી થવાનું જ્ઞેમનાથી બને તઓનું જીવન ધન્ય છે. પ્રભુનો એ પ્રસાદ
પામવામાં ગરીબ થીમન્તનો બેદ નથી રહેતો, આપણી સ્ત્રીઓ એવા
આનન્દનો અસ્વાદ લે અને બીજાને લેવડાવે એ અભિલાષી છે.

સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ.

રાંધ્યા વગરનું ભોજન.

રંધાઈની કળા તે માણસની જ છે. બીજાં પ્રાણીઓ ધનરૂપિન, અથવા
માંગોદાર કરે છે તે એમને એમ જ આવે છે. ખોરાકને મુદ્દ કરી તેને
વિવિધ પ્રકારે રાંધી તેમાં કળાનું તત્ત્વ દાખલ કરી જીવિતો ઉપયોગ કરવાનું
કામ મનુષ્ય જ કરી શકે છે. માણસો પણુ ઘણા પ્રાચીન જમાનામાં જેવી
સ્થિતિમાં મળે તેવી સ્થિતિમાં ખોરાકનો આદાર કરતા અને જગતી
પ્રજ્ઞાઓમાં રાંધણ કળા ઘણી જ પ્રાથમિક પાયરીએ છે. એક દષ્ટિ પણુ
ધઉંનાં છાંપન પકવાન અને તેથી પણુ વધારે વાનીઓ ખનાવવાના કુન્નદ
માણસ જાણે છે. વિવિધ વાનીઓ ખનાવી તેને લાંબા વખત સુધી રાખી
મુકવાની રીત પણુ તેણે શોધી છે, અને દેશ પરદેશ જ્યાં અમુક ચીજો ન
મળે ત્યાં મુઘડાઈથી, ન જાગે તેમ ને મોકલવાના પ્રયોગ પણુ સકળતાથી
માણસોએ કર્યા છે. દુકામાં ખોરાકની જોટલી વિવિધતા યદ્ શકિ તેની
પરિસીમાએ માણસ ખરોચ્યા છે એમ કહીએ તો ચાલે.

તેમ છતાં યુરોપના છેલ્લા યુદ્ધ વખતે 'લાખો' માણસ માટે રસોઈ પકાવવાનો મહાન પ્રશ્ન ખડો થયેલો. અને એટલા બધા માણસોને ગમે તે જગાએ, તન્દુરસ્તીને નુકસાન ન પહોંચે એવો પૌષ્ટિક ખોરાક પહોંચાડવાનું કામ જેવું તેવું નહોતું. હાલ દરમીયાન એ અપૂર્વ પ્રશ્નને જાત જાતની તક પ્રશ્નિઓ જગાડી હતી તે જ સમયે કાંઈને ખ્યાલ થયો કે સામાજિક સુધારણા (civilisation) આટલી દહે પહોંચી તેથી તો કેટલીક બાબતમાં મનુષ્યજાતિ અસહાય બની ગઈ. પુરાનન જમાનામાં કાચી વનસ્પતિ, ઘાસ માંસ વગેરે માણસો ખાઈ શકતાં-પચાવી શકતાં અને વધારે તન્દુરસ્ત રહી શકતાં. તેને બદલે રાંધવાની, અને તેમાં વળી ભાત-ભાતનાં બોજાની પીડા ક્યાં વહેરી! રાંધવાની ખટપટ વધી પડી અને પરિણામે તન્દુરસ્તી ઘટી, દાંત નબળા પડ્યા અને રાંધવામાં જરા પણ ઉણપ રહે તો આરોગ્ય ખગડે એવી સ્થિતિએ દાયે કરીને આપણે આવી ગયા. આથી કેટલાક ચિંતકોના મનમાં મચન ચલાવ્યું. મી. યુરેસ માછલુ નામનો ચિંતક (જેના લેખ પરથી આ લેખનું સૂચન થયું છે) તે કહે છે કે ' અહો ! રાંધવાની કળા નાબૂદ થાય તો કેટલી બધી જાંબળ મટી જાય. રસોઈઆના મીઠાજ કેવા ઉતરી જાય અને ખેડાનાં માન પણ ઘટે, વાસણ-કુસણ માંજવાની આપદા મેટિ ભાગે ટળી જાય અને વખત અને માણસો બીજું કામ કરવા માટે ફાજલ પાડી શકાય ! '

એ તો સર્વ કાંઈને કબુલ કરવું પડે છે જીવંતીને ખાતર ખાનપાન છે, ખાનપાન ખાતર જીવંતી નથી. છતાં આપણે ખાનપાનને ખાતર જીવંતી હોય તેથી જીવંતી બનાવી દીધી છે. દરેક જણ દરેક ઉદ્યોગ, કામ, નવસાય, જે માંછ કરે તે પેટ ભરવા ખાતર જ કરે છે એવું થઈ ગયું છે. કારણ કે પેટ ભર્યા વગર ચાલે તેમ નથી અને તે માટે કામ પણ કરવું જ પડે. તે કામ માટે માણસનો તમામ સમય રોકાઈ જાય છે. ગરીબ વર્ગ માત્ર પેટ પૂરતું મેળવવા માટે આંધા દહાડે મજૂરી કરે છે, શ્રીમંત વર્ગ વધારે પૈસા મેળવી વધારે ઉંચા પ્રકારનાં બોજાન જમે છે. ગરીબ વર્ગના તો લગભગ બધા વખત ઘરનાં તમામ માણસોને માત્ર પેટ પૂરતું મેળવવા પૈતરું કરવાનું હોય છે. તેમનાં બોજાન રાંધવા માટે તો જુજ વખત જ કાલમાં આવે છે.

મી. એર્ડ નામે ગૃહસ્થ માને છે કે માણસનો ખોરાક આ જમાનામાં પણ રાંધ્યા વગરનો બનાવી શકાય અને પોતાના શિદ્ધાંતના સમર્થ-

નમાં તે ઘણું લખે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે મહાત્મા ગાંધી ફળ અને શીંગ ખાઈ ચકાની શકે છે. આદાર સંબંધે મી. એડના સિધ્ધાંત શા છે તે નીચેના ઉત્તરો પરથી સમજાશે:—

“રહેણાં, પુષ્ટિનાં તરખાંની જમાવટ કરેણાં, આથેણાં અને બીજી રીતે નૈયાર કરેણાં ખોરાક હંમેશ વાપરેણાં એ રોગ માત્રનું મૂલ્યગત કારણ છે. ખોરાકની અંદર જે જીવનપણું છે તે તેને બાકાથી, શેકવાથી, તળવાથી રાસાયણિક ફેરફારો થઈ નાશ પામે છે. એટલે જે ખોરાક આપણે ખાઈએ છીએ તે ખરાં રીતે જોતાં જીવરહિત છે. એમાંથી ક્યત: પેદા થતા ઝેરથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે.

“આપણા દેશમાં (ખજાંડાને ઉદ્દેશીને) સમસ્ત પ્રજાનું ચોપણુ થાય તેટલા જથ્થામાં ફળ તથા વનસ્પતિઓ ઉગાડી શકાય, જેથી બહારથી તે આજીવાની જરૂર ન રહે. હાલ છે તેથી વધારે વસતીને પણ પુરૂં પડે તેટલું તે ઉગાડી શકાય અને પ્રજાને પૂર્ણ તન્દુરસ્તીમાં રાખી શકાય. ગાયના દુધમાં જે તરખાં છે તે તેના વનસ્પતિના આદારમાંથી આવે છે. આપણે પણ જે નરખ જાળવણીમાં દુધથી મેળવતા તે મોટપણે જૃથ્વી પરની મજબૂ વનસ્પતિ ખાઈને મેળવી શકીએ.

“મન અને શરીરનું સંપૂર્ણ સમતોલનપણું એટલે કદી થાક ન લાગવાં કદી આઉથરાન થયું, હંમેશ કામ કરવાની ચોખ્ખતા હોવી અને સંતેજોને અનુકૂળ થવાની શક્તિ હોવી એ છે. અર્થાત્ ગમે તે કામ કરવાને નૈયાર હોયું, ગમે ત્યાં, ગમે તેની જોડે, ગમે તે જગ્યાએ, ગમે તેવી પ્રજામાં જવાની શક્તિ, ગમે ત્યાં મુછ શકયું, ગમે તે ખાઈ શકયું અને ગમે તે પહેંડી શકયું—એ સર્વ હોય તે ખરૂં સમતોલનપણું છે. આત્માનું મમતોલનપણું તે ગમે તે રિયનિ પ્રાપ્ત થાય તેમાં શાંતિ અને એકચિત્ત રહેવું તથા જડ વસ્તુથી કેવળ સ્વનંત્રતા, જગતકર્તા સાથે પ્રત્યક્ષ યોગ અને જીવનપર પરિપુર્ણ શ્રદ્ધા તથા મૃત્યુ માટે નિર્ભયતા એ છે.

“ત્યારે, સ્વાચરના પહોરમાં ઉઠીને જે ઝેરનો ખાંસ દરરોજ આપણે સોથી પડેલા પીએ છીએ તે છોડી દેવા અને તેને બદલે ફળ ખાવાં. તે પછી જમવા ને બદલે દાચી ખાઈ શકાય તેવી લાજ, (સિનેડ) ફળથી ચલાવયું. આ વસ્તુથી સતોષ થાય છે એટલું જ નહીં પણ તે પુષ્ટિકારક પણ છે. ને પછી જોને ‘હંચ’ ફરિવામાં આવે છે ને તો મુઠી દહએ તો કાંઈ જ અડચણ પડે તેમ નથી. આથી આપણું આરોગ્ય સાફ રહેશે એ

વાત નિઃશ્વસ્ય છે. અને આપણા મનથી પણ શું સુખી નહીં થઈએ ? કેટલા બધા ડાકટરો છુટા થશે, કેટલી બધી રસોઇ કરનારીઓ અને રસોઇઆ ક્ષણમાં ઉપરોગી સેવા બજાવશે ? (લગાઇ દરમીઆન આ દકીકત પ્રથમ પ્રગટ કરેલી.)

“આ ખોરાકપર મને ખીલકુલ રૂચિ નથી કારણ કે, કમનસીબે ફળ અને સાદાં શાકભાજી ખાવાની મેં દરકાર રાખેલી જ નહીં. પણ લગાઇનો વખત અને તે વખતે કરવી જોઈતી કરકસરની જરૂરીઆતથી મને લાવતો ખોરાક ન ખાવાનું બળ હવે મેળવી શકાય છે. સવારમાં નાસ્તા તરીકે હું એક ફળું ખાઉં છું. બપોરે લંચ કે બોજન જે ક્લો તે વખત સેસેડની ભાજી અને ફળથી ચક્કાવું છું. ટેવ પડવાથી આગળ જતાં આ મુશ્કેલી ઓછી લાગે છે અને ટમાટા, નારંગી, કેળાં અને સફરજનના આહારથી ગદુ ખુશીથી રહી શકાય છે.”

કાંઈ નવાં સિધ્ધાંત આપણી આગળ અને ત્યારે તેની પુર્ણ પરીક્ષા કરવી જોઈએ. તેની શાસ્ત્રીય સારાસારતા તપાસવા ઉપરાંત અવદારમાં તે કેવાં પરિણામ ઉપજાવશે એ પણ વિચારવું જોઈએ. ખોરાકમાં માત્ર ફળ અને ફળી શાકભાજી એ યોગ્યતા શક્ય છે કે નહીં અને જો શક્ય અને તો જનસમાજ માટે હજી છે કે નહીં તે એ પ્રશ્નોના જવાબ પર તેનું નિરાકરણ થઈ શકે. એ યોગ્યતા શક્ય છે એમ ઘણાનું માનવું છે. અને તે જો સર્વત્ર સ્વીકારાયતો હજી પણ છે કારણ કે નેટ્રી વખત, પદાર્થ અને મહેનતનો ખર્ચાક યામ તેમ છે. તે યોગ્યતાથી ખેતીવાડી ખાગ્યાની વગેરેને ઉત્તેજન મળે તેમ છે. અને માંસાદારનો ત્યાગ થાય તો ને દયાપૂર્ણ તથા સ્વચ્છ, છે એ નિર્વિવાદ છે. હવે તપાસવાનું એ રથું કે સરીર-મુખાકારીને તે અનુકૂળ આવે તેમ છે કે નહીં. આ મોટા સવાલ છે.

ઘણા દાકતરોનો મત એવો છે કે દુનીઆમાં બુખમરાથી માણસો મરે છે તેટલાં જ અતિ આહારથી મરે છે. કદાચ આ અતિશયોક્તિ હશે. તથાપિ એટલું તો ખરું જ છે કે સામાન્ય રીતે માણસો જોઈએ તે કરતાં વધારે જ્યાંમાં અને વધારે Carbo-hydrates વાળા (સ્ટાર્ચ એટલે મીઠાશ વગેરે) વાળા પદાર્થો ખાય છે. ને ઓછા યામ, એકાદ વખતનું બોજન ખીલકુલ ઓછું થાય તો નુકસાન નથી બદલે કાપશે છે. મીઠા એટની યોગ્યતામાં આ ગધું આવી જાય છે તે ઉપરાંત ફળોમાં આવતું પાણી, સજીવ સોડા, લોદ, અને ખીનત કાગે ગદુ ગુણકારી નીવડે છે.

પરંતુ ખોરાકનાં ખીજ તર્યો જે વસ્ત્રીઆનનાં મનાય છે તે તેમાં પુરતાં આવે છે કે નહીં ને વિચારવાનું છે. આપણા હિંદ દેશમાં મગફળી અથવા ભોંયસીંગ કહેવાય છે ને ખોરાકમાં લેઈતું ચરખીનું તૈલિક તત્ત્વ બહુ સારી રીતે પુરૂં પાડી શકે છે એ ખ્યાનમાં લેવા જેવું છે. ખીજાં સર્વ એ જાનનાં સુખ ફળો જેવાં કે બદામ, અખોડ, પીસતાં વગેરે તે જ કામ કરે છે પણ તે સદુમાં મગફળી ઘણીજ મસ્તી છે.

આ રથજે એક વાત લક્ષમાં રાખવાની છે, કેટલાક ખોરાકના પ્રકાર ગેગનિવારણ માટે ઘણા કાયદાકારક હોય છે, તેટલે દરજ્જે કાયમના ખોરાક તરીકે તેની કીમત નથી હોતી. માટે કામચલાઉ ખોરાક અને કાયમના આહારનો બેદ પાડવો જોઈએ છીએ. દુધનો ખોરાક કે અપવાસ અમુક રોગ મટાડવામાં ઘણા કાયદાકારક હોય પણ તે ખોરાક કદાચ કે અપવાસ કરી દમેશ ન હોવાય તે રીતે જો મીઠાં એઈની આહાર પદ્ધતિથી ઘણાકના ગેગ ગયા હોય તો તે ઉપરથી એકદમ એવું અનુમાન ન બાંધી શકાય કે એ આહાર સર્વસામાન્ય ગતી શકે.

કાચા, વગર રાધેલા ખોરાકનો અર્વચ પ્રચાર થાય તો પદ્ધતિ, વખત, પરતંત્રતા કંટાળો, નોકરોનો વાગ્ગ (જે આજકાલ અત્યંત છે) તે સર્વ નો બચાવ થાય એમાં તો કાંઈ સંશય જ નથી. દરે, તેથી ન-દુરસ્તી પર કેવી અસર થાય એના પ્રયોગો સાગ્ગ માણસો પર લાંબા વખત સુધી અજમાયાં લેવા જોઈએ.

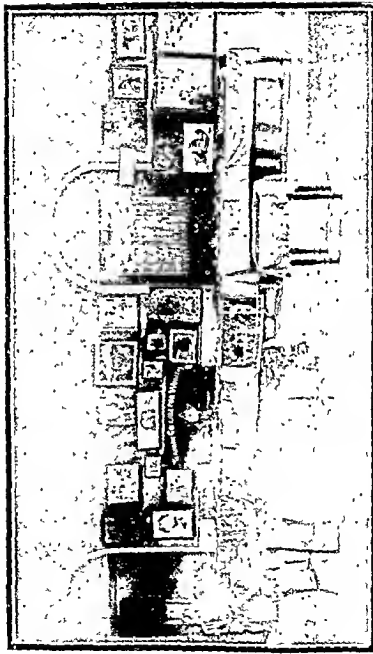
મૂળા, કાંદા જેવી કાચી વનસ્પતિઓ ગુર્જકારી છે એ તો સર્વ જાણે છે. ફળ મેવો પણ સરીરને ઘણાં તરત્તો પૂરા પાડે છે. શાકભાજીઓના રસ દાદી ન નાંખના તે સહિત તે લેવાય તો પાચનક્રિયાને ધણે જ આરામ મળે તથા કોઈને સાક થવાની શુભમતા થાય. વળી લાંબીનાં રાના રજકણોનો મમ્લ વધારવામાં 'ઓઝીન' વાયુની જરૂર પડે છે તે પણ પુરતા જથ્થામાં તેમાંથી મળે તેમ છે. મી. એઈ પોને આંખ ખોરાક ખાઈને જ ચલાવે છે અને જે પદ્ધતિ તેમણે જોગને માટે યોગ્ય દર્શાવી છે તે પોતાના અનુભવ પડી જ બદાર પાડી છે, અને તેમ કરવામાં કાંઈ સ્વાર્થનો દેવ હોય એમ જણાવું નથી.

દરે એ આહારની વિગદ જણાવી વાતોનું ન્યાન કરવું ધરે છે. પ્રથમ તો ઉપર ઉતારેલા કાષ્ઠમાં ગાય કાંઈ વનસ્પતિ ખાઈને પોષણ મેળવે છે એ દર્શાવે મનુષ્યને લાગુ પાડવામાં કાંઈ અર્થ નથી. માણસની

હિપર ખોરાકની બિન્નતાનો આધાર રહે છે એ વાત લક્ષ્યદાર જીવી જોઈએ નહીં, તેમ જ એકતા એક માણસને વખતના તથા પરિસ્થિતિના ફેરફાર સાથે આધારનો ફેરફાર કરવાની પણ જરૂર પડે છે.

તો પણ ખોરાકની જુદી જુદી વસ્તુઓ સંખ્યાગતે માણસોનાં પર અન્નમાત્રી જોવાથી કાંઈક વધારે જણવાનું મળે એ નિઃસંશય છે. આજની આવેલી પ્રથા જલ્દથી જ નહીં એવો ઘણાકનો આશય હોય છે; તે જ પ્રમાણે કાંઈક નવું કાંઈકે સખ્યું કે કશુંકે તે પકડી લેવું, તેનો અમલ કરવો, અને ધરનાં ચક્ર પર તેનો અનુચિત આશયથી અમલ કરાવવો એવા પણ ઘણા હોય છે. આવા પ્રમો સમયે તેની નવીનતાથી તણાઈ જવું ન જોઈએ. કાંઈક વિચાર પુરક, અકસ્તમાં અમ બેસતી યોગના હોય તો ધીરે ધીરે અમલમાં મુકવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ સર્વ દક્ષીણ પરથી એટલું તો ફલિત થાય છે કે ખોરાકને સ્વાદિષ્ટ બનાવના પર આપણે એટલું ખ્યાન આપીએ છીએ તેટલું તેનું જે મુખ્ય કાર્ય છે—ચરીર સંવર્ધનનું અને ચરીર રક્ષણનું—ને ખાજન પર ખ્યાન આપતાં નથી. રસોઇની કળામાં પ્રવીણ સ્ત્રીઓ ભાતભાતના રસોઇના પ્રકાર બનાવવામાં દક્ષતા અને નિપુણતા ધરાવે છે અને તે સોખ વધારી તે કળાને પરિપુર્ણતાએ પહોંચાડે છે તે તેમને માટે માન જર્ણુ છે. પોતાનાં કુટુંબીજનને ખોરાક સાચું અને સ્વચ્છ જમાવવા માટે ખામ કાળજી રાખવાની મોટી ફરજ શ્રદિભૂતી છે. અને તો જનને ગંધ અથવા રસોઇ કરનાર હોય તો તેને મૂલના આપે અને જાતિ દેખેલ ગંધ પણ ધરનાં સૂરને સ્વચ્છ અને ભાવનું જોગવન જમાવવામાં જે મદદ સતોષ રહ્યો છે તે અનુભવીઓ જ જાણે છે, પણ એટલેથી જ શ્રદિભૂતી ફરજની પર્ણાપ્તિ થતી નથી. ધરનાં દરેકને શું ભાવે છે એટલી જ ફરજ ગણી તેમને મનને ભાવનું રાંધી રંધણી આપવું એટલેથી ખસ નથી કાઢ્ય એવી તો ધરનાંની છબને માત્ર રમીજી જનારી આરોગ્યને દાગિ પડેલે નેંચ રહેલું લઈ જવાય છે. અને એકવાર સ્વાદની ઇન્દ્રિય ઉત્તેજિત કરી નેંચેલ પાત્રી એટલે પડી જતા પણ માદું જોગવન રચવાનું નહીં. અને એનું ધનું સરમ સંધનારાંના ધરના પૂર્ણ તો જમાવા વખત સમયમય જાતના—જુપમગાર બની જાય છે. આજ આ નીજું જોઈએ છે ને આ પાનજું છે, આ મોજું છે ને આ પાનજું છે એમ જણાવવા દરનાર બની જાય છે, જેમ મારું ખાપ તેમ હમ વધારે તેજ બને છે. આમ કંઈવાની

મતલબ એવી નથી કે જેતેતું કાનું પોતાનું, રસહીન, સ્વાદહીન, ટાકું, કાચું-પાકું જમાડવું. પણ સ્વાદની ઈન્દ્રિયે સંયમમાં પણ રાખવાની જરૂર છે. સાદો પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવા અવશ્યક તરફ પણ દુર્લભ ન કરવું. દરેક ગૃહિણીને પોતાના કુટુંબીઓમાંથી કોને ક્યાં તરવોની જરૂર છે એવું જ્ઞાન હોવું જોઈએ તે માટે ખોરાકના પદાર્થમાં ક્યાં તરવો રહેલાં છે તેની ખાસ માહિતી જોઈએ અને તે પછી જોને જોવો થોડે તેવો ખોરાક આપવાની કાળજી રાખવી જોઈએ. કારણકે તેમ ન થાય તો ખોરાક પોતાનું કાર્ય કરી શકતો નથી, અને પરિણામે રોગ અને કાંતો જોઈએ તે કરતાં વધારે કે કાંતો જોઈએ તે કરતાં જોડો ખોરાક અપાય છે. રસોઇ તે રસાયન છે અને રસોઇના પદાર્થની રાસાયણિક પરીક્ષા પ્રત્યેક ગૃહિણીને હાંધી આવશ્યક છે.

જેમ પ્રત્યેક ગૃહિણીને કુટુંબીઓ માટે વધારેમાં વધારે યોગ્ય ભોજન-વ્યવસ્થા કરવાની ફરજ છે તેમ તે ફરજમાં જો સરલતા થઈ શકતી હોય તો તેમાં સદાપતા કરવી એ કુટુંબીઓની ફરજ છે. સ્ત્રીએ જેટલું બંને તેટલું કરી આપવું એ સ્વીકાર્યો પછી પુરુષોએ આના વગર આસે નહીં, પેશું નો કદી ન ખરાય, એવી ચટ જનના સુધી ન રાખવી જોઈએ. એક સ્ત્રી માંકી-ફંખાણ મંદવાડમાં-હતી. તેનો ઘણી, બીજાના હાથનું લાવે નહિ તેથી તેની પાસે પચાડી આગળ રોધવાની સામગ્રી અણાવી રંધાવી જમતો. એ ખઈ બનેલું છે. ફરજની પણ કાંઈ હદ હોય. 'કુકર' જેવી વ્યવસ્થાઓ ઘણા પુરુષો ના પસંદ કરતા હશે. રસોઇ કરીને જમાડે માટે તો પદસા ખરચી પરણ્યા હોય તે આપું સહન રોના કરે.

ઉપર કથું તેવું રાંધ્યા વગરનું ભોજન તો માણસની તંદુરસ્તી માટે પુરતું છે એ સિદ્ધ કરવાનું છે પણ જેટલી વખત જમવું જરૂરનું છે તેટલી વખત રાંધેલું ન જમાય તો તો ખુશીથી આસે. તેથી પણ વખત ને મહેનતનો ખચાવ થાયજ. કદાચ પપ્પસાનો પણ થાય. પણ તો પછી પેલી રસીયણ છલનું ચું થાય. અહીં સ્વીકારવું જોઈએ કે સ્ત્રીઓને પણ ખાવાંતો શોખ જોડો નથી હોતો તેથી તેઓ પણ તેવું સાદું માદું ભોજન કદાચ ન પસંદ કરે. ફરીથી ભાર દઈને કહેવાનું કે રસોઇ કરીને અગર કરાવીને કુટુંબીઓને જમાવ્યાં એ ભારે જવાબદારીભરેલી ફરજ ગૃહિણીની છે, જ અને તેમાંથી છટકી જવાનો આ લેખનો હેતુ નથી. તંદુરસ્તી, વખત, પદસા, અને નોકરોથી સ્વતંત્રતા એ સર્વ કામ થતો હોય તો આ બાગત વિચારવા જેવી તો છે જ.

સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ.

એક લિક્ષા.

એક ગામમાં અનીતિમાન જીવન ગાળનાર એક સ્ત્રી રહેતી હતી. ગામનાં વયોવૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષો તેને ધિક્કારતાં અને એમ માનનાં કે એના સમાગમથી ઉછરતા યુવાનો અને યુવતીઓ અવળે માર્ગે જાય છે, અને પોતાનાં જીવનનો દુરુપયોગ કરે છે.

એ ગામના બધા માણસોએ એના ઘરને નિશ્ચય ક્યોં કે ગમે તે રીતે, પાપમય જીવન ગાળનાર પેલી સ્ત્રીને, ગામની ખ્દાર કાઢી મૂકવી. સૌથી પહેલાં તો એમણે એ સ્ત્રીને એ ગામ છોડીને બીજે કયળે જવાની વિનંતિ કરી. પણ તેમ કરતાં જ્યારે એણે ગળકાર્યું નહિ ત્યારે લોકોએ એને ધમકી આપી કે તું અહિંથી નહિ જાય તો અમે તને ગણાકાદે કાઢી મૂકીશું. પેલી સ્ત્રી જાગરી હતી, અને જાણતી હતી કે એના પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાની કોઈની દિંમન આશવાની નથી. એટલે એણે લોકોની ધમકી ઉપર જરાએ ખ્યાન આપ્યું નહિ.

ગામના લોકો પેલી સ્ત્રીથી બહુ કટાક્ષ ગયા હતા અને ગમે તે રીતે એનો અંત લાવવા ઇચ્છતા હતા. છેવટે એમણે એમ ધાર્યું કે એ સ્ત્રીનું ઘર રાત્રે બાળી નાંખવું એટલે એ પીડા પૂરી થાય.

નિરાધાર એકલી રહેતી સ્ત્રીનું ઘર બાળનાં કયા માણસનું મદદ ક'યા વગર રહે ! લોકોએ ધાર્યું કે સંત કશીર જેવા પુરુષ ગામની પામે જ રહે છે તો, આનું સખખન પગલું લેતાં પહેલાં, એ બાળનામાં એમની સલાહ લેવી.

તેઓ કશીર પામે ગયા અને સધળા વાત નેમને જણાવી. કશીરે થોડો વિચાર કર્યા પછી કહ્યું કે આજ નમે ગદા એમનેએમ પાછા જાય. અને કાલનો દિવસ ખાલી જવાનો, પછી પરમ દિવસે નમને યોગ્ય લાગે તો એ દુષ્ટ સ્ત્રીનું ઘર બાળી નાંખજો.

બીજે દિવસે સવાર પડી એટલે કશીરજી પોતાનું મિશ્રાપાત્ર લઈને મિશ્રા માંગવા નીકળ્યા. ઘણા દિવસથી કશીરે મિશ્રા માંગવા જવાનું છોડી દીધું હતું. એટલે એના મિત્રોને ગુન્દેવનું આ વર્તન જાણને નવાજ, સાગી મુઠાં મુઠાં એમણે સૌએ પણ પોતાનાં મિશ્રાપાત્ર લીધાં અને ગુન્દેવની પાછળ સાથવા માંડ્યું. કશીરે નેમને સૌને પાછા મોકલ્યા.

કપીરજીએ શેરીએ શેરીએ ફરવા માંડ્યું. ફરતે ફરતે છેવટે પેત્રી સ્ત્રીના ઘર આગળ તે આવીને ઉભા રહ્યા. સંત કપીરને આજે પોતાને આંગણે જોડેલા જોડા એ જાઈના આશ્ચર્યનો પાર ના રહ્યો. એકદમ ચોડે લોટ લઈને તે ઝોટલે આવી અને કહ્યું “લો મહારાજ.” કપીરે લિહા-પાત્ર ઉઠું કરી દીધું અને કહ્યું કે “એ નહિ જોઈએ.” પેત્રી સ્ત્રી અંદર જઈને થોડા પૈસા લઈ આવી અને કહ્યું કે “આ પૈસા તો રવીકારો.” કપીરે હસતે મોંઝાએ જવાબ દીધો—“જહેન મારે એની જરૂર નથી. ત્રાંખા સમયથી મને એના મોઢા ઉતરો ગયો છે.” પેત્રી સ્ત્રી ગુંચવાઈ. પછી અંદર જઈ પોતાનાં કિંમતી કપડાં લઈ આવી અને સંતની આગળ ધર્યા. મંબીર વદને કપીરે કહ્યું—“હું તારાં કપડાંને શું કરું?” એની મુંઝવણનો પાર ના રહ્યો. એણે ગળામાંથી મોતીની માળા ઉતારી, હાથમાંથી હીરાનાં કંકણ કાઢ્યાં, આંગળાઓ ઉપરથી ઝગઝગતી વીંટીઓ ઉતારી અને પગનાં ઝાંઝર છોડ્યાં અને બધું સાધુની આગળ ધર્યું અને બોલી “કપીરજી હવે તો પ્રસન્ન થાવ!” કપીરે હસતાં હસતાં કહ્યું કે “લક્ષ્મણા કુમેશ્વરું બધું દ્રવ્ય મારી આગળ તું ઠાકવે તા એ મારે એ શા ખપતું? હું ધનનો ભુખ્યો નથી.” ગળગળે કહે તે બોલી “મહારાજ કૃપા કરીને કહો કે આપ શું લેવા આપ્યા છો, કમોડીની હવે તો હજી થઈ.”

કપીરે ધીમેથી કહ્યું, “આ મૂર્ખ ધન પાછું લઈ લે. મારે તો માત્ર એક જ વસ્તુ જોઈએ છે એ અને તે તારા જીવનનું કલંક. માત્ર તારા એ જીવનની જ હું યાચના કરવા આપ્યો છું. એટલું તું આપી દઈશ તો હું માફ અહોભાગ્ય માનીશ. અને માફ જીવન સાર્યક થયું એમ મને લાગશે.”

આખમાં આંસુ સાથે તે બોલી, “કપીરજી! મારાથી સહમગ્નતું નથી કે હું માફ એ કલંક તમને શી રીતે આપું?” કપીરે શાંત ચિત્તથી જવાબ દીધો; “જહેન તું ગભરાઈશ નહિ. જેમ સાપ પોતાની કાંચળા શરીર પરથી ઉતારી નાંખે છે તેમ તારું કલંક તારા જીવન પરથી ઉતારી મને આપી દે.”

તે ઝોટકાનાં પગથીયાં નીચે આવી અને, “લક્ષ્મણો મહારાજ,” એમ રડતે રડતે બોલતાં કપીરને ચરણે પડી અને કપીરનાં ચરણ પોતાનાં આંસુથી ધોયાં.

અનેક લોકોએ નિર્મલ જલથી કપીરનાં ચરણકમલ ધોયાં હતાં પણ આજે એક પતિત સ્ત્રીના ખરા પશ્ચાત્તાપનાં આંસુથી એના પગને

જેવું સુખ વળ્યું તેવું કદીએ પેદાં એણે અનુભવ્યું ન હતું.

કમીરે પેત્રી સ્ત્રીનો હાથ લઇને એને ઉભી કરો અને કહ્યું—“લગવતિ હવે ખસ કરો, ખડુ થયું.” તેણે ઉત્તર દીધો—“કમીરજી આજે પતિનને તમે પાવન કરો છે હવે એને તમારી સાથે લઇ આવ ”

કમીરની સાથે પેત્રી સ્ત્રી ગઇ. એ એની શિખા જની અને ખડુ ભાવથી એની સેવા કરવા મંડી. હવે તે અચળ શ્રદ્ધાથી કમીરની ભક્તિ કરતી અને ઘણું પવિત્ર અને ધાર્મિક જીવન ગાળતી.

કમીરની એક દૃઢ ભક્ત તરફિ જગતમાં પોતાને જાણીતી કરી એ મત્યુના દ્વારમાંથી અત્તાત પ્રદેશમાં આવી ગઇ. x /

સોદામિની નીલકંઠ

સ્ત્રી કેળવણીના આંકડા.

મુંગાઇ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના નિવેદન (૧૯૨૦-૨૧) માં કન્યા તથા સ્ત્રીકેળવણીનું પ્રકરણ છે તેમાં કેટલીક જાણવા જેવી વકીલ છે, તે નીચે બતાવી છે.

કન્યાકેળવણીનું પ્રમાણ.

આખા ઇલાકાની સ્ત્રી જાતિની સંખ્યામાંથી ૨.૧ ટકા જેટલી કન્યાઓ કેળવણી લે છે. મુસ્લિમના ઘણાખરા દેશોમાં આશરે ૧૫ ટકા કેળવણી લે છે, એટલે આપણે કેટલા પછત છીએ તેનું પ્રમાણ જણાઇ આવશે; પણ આપણા ઇલાકાના જુદા જુદા ભાગમાં જે પ્રમાણ છે તેમાં શુદ્ધતાને સરમાવા જેવું નથી.

મુંગાઇ વિભાગ.	૧.૬ ટકા
ઉત્તર „	૩.૪ „
મધ્ય „	૧.૫ „
દક્ષિણ „	૧.૮ „
સિંધ „	૧.૬ „

ઉચ્ચ પ્રાથમિક વર્ગો.

પ્રાથમિક કેળવણી વિષે ખાસ અગત્યની યાગત એવી છે કે ધણી જ થોડી સખ્યા ઉંચાં ધોરણોમાં અભ્યાસ કરે છે. હાલમાં ૧૬૭૪૫૬ કન્યાઓ પ્રાથમિક શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે તેમાંથી માત્ર ૩ દસ જેટલી ઉંચાં ધોરણો એટલે પાંચમાથી સાતમા ધોરણોમાં શીખે છે. ન્યાં મુખી દરેક ન્યા ઉચ્ચ પ્રાથમિકમાં આવે નહીં ત્યાં મુખી કેળવણીની અસર થઈ શકે નહીં. આપણી છોકરીઓ ખાર વર્ષની થઈને નિશાળો છોડી દે છે અને ખાર નર્સ મુખીમાં જે અભ્યાસ થાય છે તે સારા શિક્ષકોના અભાવે એટલે નકામો હોય છે કે સરકાર-પ્રગતના પૈસા વ્યર્થ ખર્ચાય છે.

મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓની કેળવણીના નિવેદનના પેરા ૮૯ માં જોઈ શકાશે કે જે સંસ્થાઓના નામ આવ્યાં છે તેમાં મુજરાતની એક પણ સંસ્થા નથી. સરકાર પૈસા ખર્ચે છે તેનો ઉપયોગ કરી લેવો એ હુન્નર મુજરાતીઓને આવડતો નથી. મુજરાતના દરેકે દરેક ગામમાં આવા વર્ગો કાઢી શકાય અને સરકાર તરફથી મદદ મેળવી લેવાય. એવા વર્ગોમાં નીચે જતાવેલા વિષયોનું જ્ઞાન આપવાની યોજના થઈ શકે છે. શિવજી, ભરત કામ, અકસ્માત વખતે ઇલાજ, આરોગ્ય જ્ઞાન, ગૃહવ્યવસ્થા, રાંધવાનું, અંગ્રેજી ભાષા, સ્વભાષા, મુંગીત, નર્મીય, વિગેરે.

આ ખાતાનાં વધારાના નિવેદનના ૫૫ માં પાના ઉપર સ્ત્રીઓ માટે ઔદ્યોગિક શાળાઓની લકીકત આપી છે. તેમાં ૧૪ સંસ્થાઓને વાર્ષિક રૂ. ૧૮૧૧૫ની મદદ કેળવણીખાતા તરફથી મળે છે. માત્ર એક જ સંસ્થા મુજરાતની છે અને તે મીરાનરી ચલાવે છે.

આ લકીકત ઉપરથી અનુમાન એવું કરી શકાય કે સરકારની મદદથી આવી સંસ્થાઓ કાઢી શકાય છે એવી માહિતી જ આપણા લોકોને નથી. કેટલીક સંસ્થાઓ ચાલે છે તે પણ મદદ લેતી નથી. જો કે ખાતા તરફથી કાંઈપણ કનડગન થતી નથી. પરણેલી છોકરીઓ તથા મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ માટે ઘરઉપયોગી વિષયોના જ્ઞાનના પ્રચાર માટે દરેકે દરેક ગામ-વલ્લમાડ મુરત, ખારડોલી, ભટ્ટ, અકેલેશ્વર, જંજુબર, નડીઆદ, ખેડા, વિરમગામ શા માટે આવા વર્ગો ન કાઢે ?

ધી ન્યુ પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સ

૧૧૫ રીચીસ્ટ્રી,

અમદાવાદ.

અમારે ત્યાં દરેક જાતનું છાપ-
વાનું જામ કામ મુંદરે રંગબેરંગી
ઉંચા પ્રકારની શાહીથી રાકમ-
સર કરી આપવામાં આવે છે.
માસિકા તેમજ ચોપડીઓ છપા-
વનાર માટે મગવાતા સારી છે.

सुखे भोगे भोगे भोगे भोगे भोगे तथै च ।

परमेश्वर दुखे नित्य करमाणि तथै च सुखम् ॥

આપણો સમાજ.

૪૬

હું નથી ધારતો કે મારા દેશજંદુઓ
જેઓ સમાજની અંદર રહેતા છે તેઓને
મારે બાબુએથી વધારે પ્રાણુશક્તિના પ્રગળ
વેગનો અનુભવ થતો હોય ! આપણા સામા-
જિક જીવનમાં હિંચા ઝોવારાંઓ આવી રહેલા
છે; તે ઝોવારાંઓને સુંદર પગથીઆંની નીચ-
રણી પણ છે. તેનાં ભૂરાં-દાગાં-પાણીપર
પુરાણાં વસ્ત્રોની છાયા પડે છે. તે વસ્ત્રોની
છાયામાંથી કાપડ પોતાના મધુર દહુકા કરી
રહેલી છે ! પણ એ ગધું જતાંઓ આપણે
સમાજ ગંધીઆર પાણીની જગો જેવો છે.
તેમાં પ્રવાહનું વહેણ ક્યાં છે ? તેમાં મોર્ગનો
ક્યાં થાય છે ? સમુદ્રમાંથી ભરતી તેમાં ક્યારે
આવે છે ?

(સ્વીન્ડનાથ ટાગોરનાં સંસ્મરણો.)

નિવેદન.

મહિલામિત્રનું ત્રીજું પુસ્તક વાંચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કરતાં અમને આનંદ થાય છે. આ વાર્ષિક સ્ત્રી જાતિની, ઉપયોગી સેવા યત્નને એ હેતુથી પ્રતિવર્ષ પ્રકટ થાય છે. આ અંકને પ્રકટ થતાં ઘણા વિલંબ થયો છે અને તે કારણથી અમારાં માનવતા, લેખકોને પોતાનાં લખાણ બહાર પડેલાં જોવા માટે ઘણી રાહ જવી પડી છે તેમની ક્ષમા માગીએ છીએ. આ અંકે મોડો પ્રકટ કરી શક્યાં છીએ તેનાં કેટલાંક અનિવાર્ય કારણો હતાં તે સર્વે ન દર્શાવતાં તે ખાતે વાંચક વર્ગને તે દરશુજર કરવા વિનંતી કરીએ છીએ.

આ અંકમાં વિવિધ પ્રકારનાં લેખો મુકવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમ જ મહિલામિત્રના ઉત્કર્ષમાં રસ લેતા ઉત્સાહી બહુઓ સાથે મળી આ પન વધારે ઉપયોગી કરવા માટે તેમની સલાહ અને મુશ્કેલીઓ માગી છી. તેને પરિણામે આ અંકમાં મહિતી વિભાગ મુકવામાં આવ્યો છે, જે શુભરાત્રી સાહિત્યના સ્ત્રીવિભાગમાં નવીન દિશામાં પ્રયાસ છે અને તે આવકાર લાયક લેખોને એવી ઉમેદ છે. એ 'મહિતી' વિભાગમાં આવેલી જાપાનેઝી આ પ્રયત્ન પ્રયત્ન હોય તે ઘણે અંગે અપૂર્ણ હોવા સંભવ છે. વાંચનારાં તરફથી તેની ચંદર પુષ્ટિ સહનઓ અને ઉમેરો આને એમ અને ઇચ્છીએ છીએ. એ વિભાગને જેમ જેમ તેમ ખીલવવા માટે તથા અન્ય લેખો માટે 'શુભરાત્રી' સાહિત્યસંદેશ તેમ જ સ્ત્રી વર્ગના હિતેચ્છુઓને અમારે સાર્દર આમંત્રણ છે.

હાલ સ્ત્રીઓ માટેના સાહિત્યમાં દિનપર દિન ઉમેરો થતો જાય છે. એ સર્વેનાં દૃષ્ટિ બિન્દુ જુદાં જુદાં હોય સર્વને આપણાં સાહિત્યમાં સ્થાન છે. સ્ત્રી વર્ગની સેવા સાહિત્યદ્વારા અનેકવિધ - અર્થ રીતે તેમ છે. તેઓની શૈક્ષણિક, સામાજિક, ધાર્મિક, નૈતિક, માનસિક, શારીરિક વગેરે ઉન્નતિ

કરવાના મહાન સાધનરૂપ તેમને માટે રચાણું સાહિત્ય થાય એ નિઃસંશય છે. શહેરમાં વસનારી સ્ત્રીઓ ગયાં વીસ વર્ષ કરતાં ઘણી બાબતોમાં આગળ વધી છે. પરંતુ હજી તેમનામાં જોષ્ટ્રએ તેટલી પ્રગતિ નથી, તેમ ગામડામાં વસનારી સ્ત્રીઓ કેવળ પછાત છે. તેમના ઉદ્ધાર અર્થે તો હજી ઘણું કામ કરવાનું છે. તેમને માટે શિક્ષણનાં દાર ઉઘડે, તેમનું શિક્ષણ વિસ્તાર પામવું જાય ત્યારે જ સાહિત્ય મારફતે તેમની ઉન્નતિ સાધી શકાય. હજી આપણા દેશમાં નિરક્ષર સ્ત્રીઓની સંખ્યા અતિશય મોટી છે માટે જોઓને કાંઈક સેવા કરવાની ઇચ્છા હોય તેઓ પોતાના ગામ કે લતામાં પોતાની નિરક્ષર બહેનોને વાંચવા લખવાનું શિક્ષણ આપવા માટે યોજના કરે કરાવે એ સ્ત્રી વર્ગની ઉન્નતિના પ્રથમ પગથીઆરૂપ છે. નિશાળો કાઢવી, તેમને વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવી એ મોટા ખર્ચ અને ભારે જવાબદારીનું કામ છે. પરંતુ ઘરમાં નાના વર્ગે ચલાવવા, અક્ષરજ્ઞાન આપવું, ચાહુ બનાવોતી માહિતી આપવી એ દરેક સુશિક્ષિત બહેન ગમે એવા નાના ગામડામાં વસતી હોય તે કરી શકે તેમ છે. તેથી સર્વ બહેનો પોતાના જ્ઞાનનો લાભ બીજાને આપવા તત્પર થાય એવું અમે તેમને સૂચન કરીએ છીએ. જ્યાં મુધી નિરક્ષરતા દૂર નહીં થાય ત્યાં મુધી દેશની ઉન્નતિની આશા મિથ્યા છે. શિક્ષણ અથવા કેળવણી એ લગભગ તમામ અભિજ્ઞાનો નિવારક ઉપાય છે એમ સર્વાનુભવે સિદ્ધ થયું છે.

આ અંકના સર્વ લેખકોનો સામયો ઉપકાર માનીએ છીએ. તે ઉપરાંત લેખો મોકલી આપવા માટે ગ્રે. બજારવંતરાય કાકીરનો આ સ્થળે ઉપકાર માનવો ઘટે છે. તેમણે અમારા આ કાર્ય પ્રત્યે ઘણી સહાય-જૂતિ દર્શાવી છે તે માટે ખાસ આભારી છીએ. તેમના સરખા સાહિત્યમાં અગ્રસ્થાન પામેલા સદ્ગૃહસ્થ અમારા કાર્યની કદર કરે એ અમને ઉત્સાહ પ્રેરનારું છે કારણ કે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ ઉચ્ચ સ્થાને સ્થપાય એવું અમારા પત્રમાં ઘણું પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. ઉપયોગ અને વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ અમારો મંત્રાર એકત્ર થઈ શકે છે. તેથી સાહિત્યપ્રેમીઓ આ કાર્યને સહાયતા કરે એ અમે અમારું લાઘ્ય સમજીએ છીએ.

મહિલામિત્ર માટે ચિત્રોની માગણી કરી હતી. અમદાવાદની લાલ-સંકર મહિલાપાઠશાળામાં ચિત્રકલાનો વિષય ઐચ્છિક વિષય તરીકે શીખવાય છે. તેમાં વિદ્યાર્થી બહેન કાન્તા દ્વારકાદાસ કાકીરનું સૃષ્ટિસૌન્દ-

યૈનું દૃશ્ય અમને મળ્યું છે જે એક સ્ત્રીની કૃતિ તરીકે અત્રે પ્રકટ કરતાં અમને આનંદ થાય છે.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી આ પત્ર નીકળે છે, તે દ્વારા ગુજરાતી સ્ત્રીઓ માટે યત્નિયિત અમને કાંઈ દરવાની આ તક મળે છે તે માટે તે સંસ્થાનાં ઝણી છીએ. પ્રતિવર્ષ આ શુભ કાર્યની પ્રગતિ થાય અને લેખક તથા વાંચક વર્ગની સહાનુભૂતિથી આ વાર્ષિક એક આદર્શ-ભૂત પત્રની કાટિએ પહોંચે એ અસિદ્ધાપા છે.

અમદાવાદ.
એપ્રિલ ૧૯૨૫.

સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ.

સૌ. શારદા મહેતા.

સંપાદકો.

મહિલા મિત્ર. (વાર્ષિક)

૧૯૨૫.

અનુક્રમણિકા.

લેખ.	પૃષ્ઠ.	લેખક.
સ્ત્રી ધર્મ.	૧ રા.	અંબેલાલ સવરામભાઈ દેસાઈ.
દેવવાણી.	૧૦ રા.	દીનેન.
અપ્રકાશ કિરણનો દિવ્ય પ્રકાશ.	૧૧ રા.	બસુભાઈ રૂઘનાથજી મળાણી.
વીરમાતાના હાલરૂઝાં.	૨૬ રા.	કવિ હરગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી
સોજત તેવી અસર.	૨૮ રા.	ચીમનલાલ માધવલાલ દકિર.
રામરાંભ્યાણિયેક અને વનવાસ.	૩૬ રા.	જયંતિલાલ ચક્રભાઈ ભટ્ટ.
સોયદામ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપ.		
વાતી જરૂર.	૪૧ સૌ.	કૃષ્ણગૌરી હીરાલાલ રાવળ.
સ્ત્રી ધર્મ, (ગરબી)	૪૬ સૌ.	શાસ્ત્રી વાસુદેવ જ્યેષ્ઠરામ સર્મા.
તળહાનો અવાગ.	૪૮ સૌ.	ચેતન્યબાળા મજસુદાર.
ગાલકને સવાગ.	૫૨ સ્વ. રા.	ચંદુલાલ ધીરજીરામ.
પુત્રનામૃતો.	૫૩ રા.	કૃષ્ણલાલ એમ. દાકોર.
માટલી અથવા લોટા ધુમાવવાનો		
જરબો.	૫૪ સૌ.	કૃષ્ણગૌરી હીરાલાલ રાવળ.
ભણેલી સ્ત્રી.	૫૫ સૌ.	સરોજિની મહેતા.
આમંત્રણ.	૫૬ રા.	દીનેન.
અસ્પૃશ્ય સાહિત્યની કવયિત્રીઓ	૬૧ રા.	મ. જ. ભ.
સ્ત્રીઓને મળવા જોઈતા હક	૬૫ રા.	મણિલાલ.
કલ્પના.	૭૨ રા.	હરિલાલ મળશંકર મળાણી.
બાલસાહિત્ય.	૭૩ જ્ઞેન	કૌમુદી ભોગીન્દ્રરાવ દીવેડીઆ.
વસન્તલીલા.	૭૫ રા.	હિંમતલાલ જગન્નાથ પંચોળી.
વિયોગી પ્રિયતમ.	૭૬ સ્વ. સૌ.	બલ્યાગૌરી માતરીઆ.
ગુજરાતી પત્રપ્રદર્શન.	૭૭ સૌ.	વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ.

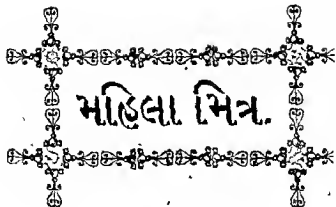
માહિતી વિભાગ.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફૅર વિમેન. ૮૩ રા. ગરુલાલ ગોપીલાલ ટ્રુ.
 સ્ત્રી લેખિત્રગો. ૯૧ રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ.
 સ્ત્રી ઉપયોગી ૨૫૦ પુસ્તકોની યાદી.

(વિપયની નોંધ સહિત) ૧૦૩ રા. નવલરામ જગન્નાથ ત્રિવંદી.

ગુજરાતનાં સ્ત્રી રત્નો. ૧૨૬ રા. મણિલાલ જગન્નાથ ભટ્ટ.
 સ્ત્રી ઉપયોગી ગુજરાતી પત્રો. ૧૩૮ રા. રામમોહનરાય જસવંતરાય.

મહિલા મિત્ર.

સ્ત્રી-ધર્મ.

ભુવિષ્યમાં જે મહાન યુદ્ધ થવાનું છે તેનો પહેલો મારગ્યો આજે સર કરી લેવો છે એ વાત સ્ત્રીઓએ પણ સમજી લેવી જોઈએ. મંસારમાં એટલી બધી નીચતા છે કે કોઈ કોઈ વખત મનુષ્યને એવો સિદ્ધાંત પડેવો પડે છે કે જે ઉચ્ચ હોતો નથી અને તેને પોતાની મનુષ્યતાનો પરિચય આપવાને લડવું પડે છે. એવા વખતે સ્ત્રીઓએ એમાં સામેલ થવું જોઈએ, નહીં તો તેઓ તેને નીચે પાડી નાખશે. એ વાત સમજ્યા પછી સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય મહત્ત્વ પૂર્ણ, બની જાય છે. અને તે તેઓની સામે, આવીને ઉભું રહે છે. મનુષ્ય બહુધા સન્માર્ગના સંકીર્ણ કિનારાપર આવીને વિચલિત થઈ જાય છે, તે વખતે સ્ત્રી જ તેને નિશ્ચય પર લાવે છે. જે પતિ તરફ તેનું શુદ્ધચરિત્ર હશે તો તે તેને પોતાના શુભોદ્દેશી અલંકૃત કરશે, અને જે નીચ હશે તો પતિને નીચે પાડી નાખશે. જ્યારે બન્નેના આત્માઓ એક જેવા જ થઈ જાય છે અને બન્ને ઉચ્ચ પ્રકૃતિનાં હોય છે સારે મંસારમાં તેઓનું એવું તેજ જ્વાલ જાય છે કે આંખોને પરમાત્માના અસ્તિત્વ ઉપર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ બેસી જાય છે. એનાથી આંખોને એવો પણ—જે આજ સુધી ન થયો હોય

જોતાના દેશ આપણાં અને સ્વર્તન બનાવતાં અિટિય. સરકારનાં કારાગૃહમાં યુગ્મોતેર દિવસ સુધી અન્નજળનો ભાગ કરી પ્રાણત્યાગ કરનાર પ્રસિદ્ધ આત્મત્યાગી વીર ટ્રેન્સ મેફરિસનીએ લખેલા "Principles of freedom." નામના પુસ્તકના એક પ્રકરણનું ભાષાંતર.

તો-વિશ્વાસ બેસી જાય છે કે તેઓનું આશ્ચર્યમય ઇવન અનાદિ કાળથી અનંતકાળ સુધી મંગળમય અને સુન્દર છે; એનાથી આપણને માત્રુમ પડે છે કે પતિ અને પત્નીના આશ્ચર્યપૂર્ણ સંગંધની ઉત્પત્તિ અને ભવિષ્ય એ શું છે? એકનું રહેવું બીજાને માટે અત્યંત આવશ્યક છે. જો એક બીજાથી જુદું રહે છે, અથવા જો તેઓ સંપર્કથી રહેતાં નથી તો ઇવનની રમણીકતાનો અને તેની જ્યોતિની પૂર્ણતાનો અનુભવ એમાંથી એક પણ કરી શકતું નથી. દરેક પુરુષ અને સ્ત્રીએ એ બાજત સારી રીતે સમજી લેવી જોઈએ, અને તેમણે એ પણ જાણી લેવું જોઈએ કે કોણ જાણે ક્યે વખતે, રાત્રના બજાર નહીં પણ પોનાના કર્મચારિ-યોના બજાર પર શાસન કરનારો કોઈ ન્હાનો મોટો અધિકારી આપણામાંથી કોઈને પણ દયાવી દેશે. આપણા ઉપર એવા જ શાસકોનું રાજ્ય છે. આપણા કેટલાકે લાઈએ બોગવિદ્યાસમાં દિવસો વ્યતીત કરે છે અને શાસકોની હામાં હા બેજવી દે છે. માણસો મનુષ્ય બનીને તંગ હાથતમાં રહી શક્તા નથી તે તો બેકાર રઢીને મજા ઉગાવવા માગે છે. એવા માણસોને માટે ખરનાડ શ્રીએ ગોખ જ કહ્યું છે કે:—“તેઓના આત્મા ગુલામ છે.” જો આપણે વીરતાપૂર્ણ ભવિષ્યને માટે તૈયારી કરવી હોય તો આપણે એવી ખુશાહઓની સામે લડવું પડશે. જો આપણે આપણા રાષ્ટ્રની ગુલામીને નસાડવા માગતા હોઈએ તો પ્રથમ પ્રત્યેક વ્યક્તિની ખુશામદની આદતને છોડાવવી પડશે. ભાવિ પુદ્ધને માટે એ જ આપણું શિક્ષણક્ષેત્ર છે. આપણી લક્ષનાઓએ પણ એ વાત હૃદયમાં હસાવવી જોઈએ. અને એવી મહિલાઓએ તો અવશ્ય એ વાત હૃદયંગમ કરી લેવી જોઈએ કે જેઓ આનંદપૂર્ણ ધૃષ્ટિ ઇવનના કરતાં આત્મસન્માનની સાથે જુએ મરવાનું પસન્દ કરે છે. એટલા માટે સર્વ કાર્યકર્તાઓને રાષ્ટ્રીય લાવોથી પૂર્ણ સમજીને અમે કહીએ છીએ કે:— “જો તમારા હાથમાં સ્ત્રી-કળવણીનું કાર્ય હોય તો તેઓને જાણવો કે ગુલામીના લાવથી ભરેલા આત્માવાળા મનુષ્યનો તેઓ તિરસ્કાર કરે, અને તેઓની એવાં સ્વપ્નથી દાર્દિર ધૂણા કરે કે જે એવા આત્માઓનું મદ્યજ છે.”

(૨)

જો આપણી વીર સ્ત્રીઓને માટે કંઈક લખવા હવું હું. ત્યારે આપણે કોઈ મહાન કાર્યને માટે આપણને અથવા બીજાને ઉત્સાહિત કરવા માગીએ છીએ ત્યારે એવી તીરાંગનાઓનું અને એવા વીર પુરોનોનું

આપણે ઉદાહરણ આપીએ છીએ કે જેઓએ મુશ્કેલીઓ વેડી છે, જેઓ શરાતનથી યુદ્ધમાં પડ્યાં છે અને જેઓ સામી છાતીએ લડાઈનાં મેદાનમાં ખપી ગયાં છે. એવાં મનુષ્યો જ આપણે માટે જીવનને ધન્ય કરનારી મિદ્ધત મૂકી ગયાં છે. એ આપણે માટે ઝાઝી શરમની વાત નથી કે, આપણે આપણા વીર પુરુષોનો ઇતિહાસ ઝાઝો જાણીએ છીએ. એનાથી પણ અધિક શરમની વાત તો એ છે કે, આપણે આપણી વીરાંગનાઓને માટે કંઈ પણ જાણતા નથી. અને જો કદી આપણે કોઈનું મહિમા-કીર્તન કરીએ છીએ તો તેનાથી આપણો બરાબર ધાટ બેસતો નથી. x x x આપણાં જીવનપર કવિતાએ પ્રભાવ નાખી મૂક્યો છે. દેશલક્ષિતાના હિતમાં એ પ્રભાવ ઠીક નથી. આપણે કોઈના સર્વનાશની કથા સાંભળીએ છીએ ત્યારે દયાથી પીગળા જઈએ છીએ, અને આપણે પોતાને માટે અને સર્વને માટે આપણામાં સહાનુભૂતિ ઉછળા આવે છે. ભાવની લહેરમાં વહીને આપણે આપણી નસોને ઢીલી કરી નાખીએ છીએ. એ કરુણા આપણને દુર્ગંધ કરી નાખનારી છે. એનાથી માણસ પડે છે કે લોહીની અંદર ઉછળતો ગરમાટ નથી, આપણાં જીવનપર આપણો અધિકાર નથી, અને આપણામાં એવો દૃઢ નિશ્ચય નથી કે, જ્વજને પકડીને એક સ્થાનમાં મચ્છા રહીએ અને યુદ્ધને સમાપ્ત કરીએ. હવે એવો સમય આવ્યો છે કે જો પેઢીએ સમસ્ત કચુરાનની કીર્તિનાં ગીતો સર્વત્ર સાંભળ્યાં હતાં, તે આજે તેનાથી પણ અધિક વીર તથા સુંદર આદર્શવાળા દાનની ધર્મપત્નીનાં ગુણગાન કરે છે.

(૩)

ત્યારે આપણે સ્ત્રીઓના વિશેષતા-પ્રદર્શક ગુણો પર વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે સૌજન્ય, કૌમળતા, સહાનુભૂતિ તથા કરુણાના ભાવો ધ્યાનમાં આવે છે. અને ત્યારે કોઈ સ્ત્રીમાં એ ગુણ પોતાનો, ગાદ રંગ બેસાડે છે એને તેની સાથે સહનશીલતા, સાહસ, અને વીરનાના મનુષ્યોચિત ગુણો હોય છે, ત્યારે તે સ્ત્રીને વીરાંગના સમજવામાં આવે છે. આયરિશ નેતા દાનની પત્ની એવી જ હતી. અમે તેની પ્રશંસા નિર્ભય ચર્ચા કરી શકીએ છીએ. તેની દરેક પ્રકારની પરીચ્છા ચર્ચા હતી અને તેમાં તે તદ્દન સત્યવાદી જ નીવડી હતી. પોતાના પતિની ભક્તિ કરીને અને તેને સ્વદેશનાં કાર્યમાં ઉત્સાહ આપીને તેણે જે કામ કર્યું છે તેની મહાત્મ પ્રશંસા થતી જોઈએ. જો કે તેનો પતિ માર્યો ગયો હતો, અને તેને પતિના ગ્રેમ અને

તેના ઉત્સાહપૂર્ણ જીવનથી વંચિત રાખવામાં આવી હતી, તેપણુ તેની સત્યતાએ લોકોને આશ્ચર્યમાં નાંખી દીધા હતા.

એવો પ્રશ્ન ઉભો થઈ શકે છે કે “ટોનની જીવિત અવસ્થામાં તેની પત્નીનો તેના પ્રત્યે પ્રગાઢ પ્રેમ હતો અને તેને લીધે જ તે પતિવ્રતા રહી હતી.” પણ નહીં; તેના પ્રારંભિક જીવનમાં દયાભાવ મુખ્ય હતો; પણ પછી ન્યારે તેના ઉપર દુઃખ પડ્યું ત્યારે તેણે એવા ધૈર્યનો પરિચય કરાવ્યો કે જેનાથી તેની ખરેખરી મહત્તા ચમકવા લાગી. જે પ્રેમથી તેઓ બન્ને-પતિપત્ની-બન્ધાયાં હતાં તે સાધારણ નહોતો. એ બન્નેનાં જીવનચરિત્રો વાંચવાથી તે સ્પષ્ટ અને સુંદર રીતે માલુમ પડે છે. ટોન ધીર, સંગઠન કર્તા, જળરજસ્ત લડવૈયો, દૂરદર્શી, વિચાર કરનારો, અદમ્ય, ઉત્સાહી અને જનમથી જ નેતા હતો. પ્રેમમાં મગ્ન થયેલાં બાળકોની માફક તે પ્રેમભર્યા હૃદયથી પોતાની પત્નીને લખે છે કે:—“મને સદા તમારું અને બાલકોનું જ ધ્યાન રહે છે.” એ પત્રનું છેવટ એવું છે કે:—“મારા તરફથી વારંવાર બાલકોને સુખ્મન કરજો. હું જીવનધન અને પ્રાણપ્રિયે ! ભગવાન તમોને સદા સુખી રાખે.” એ આશ્ચર્યની વાત નથી કે, ન્યારે પોતાના કાર્યના આરંભમાં ટોન પ્રચારકાર્યને માટે અમેરિકાથી ક્રાન્સ જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો, તે વખતે પણ તેને પોતાનાં અસહાય બાલબન્ધ્યાંની યાદ આવવાથી કંઈ થઈ રહ્યું હતું. તેને એવો ખ્યાલ આવતો હતો કે “આ સંકટમાં મારી સ્ત્રી શું કરશે? તે રડતાં રડતાં મને બાલ બન્ધ્યાંની હકીકત સંભળાવશે? મારી પ્રતિજ્ઞાની વાત કરશે? મને પ્રેમની યાદ દેવડાવી ગદગદ કંઠથી એમ કહેશે કે “દેશનું કામ મૂકી દો.” સાંભળે. એવા સંકટના સમયમાં પોતાની સ્ત્રીની ધીરતા માટે ટોન શું લખે છે? તે લખે છે કે:—“મારી પ્રતિજ્ઞા અને હિતને માટે મારી સ્ત્રીનાં સાહસ અને ઉત્સાહ લેશ માત્ર પણ ધટ્યાં નહોતાં તેણે મને કહ્યું કે;—“તમે તમારી પ્રતિજ્ઞા પર મંડયા રહો અને દેશ પ્રત્યેનો તમારો ધર્મ જાળવો. તમારી એરહાનરીમાં ધરતું સર્વ કામકાજ હું સંભાળીશ. દેશનાં કામ વખતે બાલબન્ધ્યાંની તથા મારી કિચિત પણ ચિન્તા ના કરો. જે પરમાત્માએ વખત કવખતે આશ્ચર્યજનક રીતે અમારું રક્ષણ કર્યું છે તે અમને આ દુઃખમાં ભુલ્લી જશે નહીં.” સાચી સ્ત્રીની આ અચુક વાણી છે. જે વખતે તે ટોનને વિદાય કરે છે તે વખતે તેનું શરીર કમ્બે છે પરંતુ આંખોમાંથી એવી ન્યોતિ નીકળે છે કે જેનાથી સુખ્ય પણુ લક્ષિત થઈ જાય. એ ન્યોતિને તેના અદિતીય પતિ ટોન

સિવાય અન્ય કોઈ પણ જોઈ શક્યું નહોતું. એ સ્ત્રીની અટલ ધીરતાની
 અમિ-પરીક્ષા એવા બીપણ ભવિષ્યમાં લેવામાં આવી હતી કે જ્યારે
 દેશનું કામ નષ્ટ બ્રહ્મ યર્ષ મધું હતું અને દોનને પોતાનો પ્રાણ અર્પણ
 કરીને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડ્યું હતું. જ્યારે દોનનો અન્તિમ સમય
 આવ્યો અને તેના ભાગ્યનો નિર્ણય થઈ ગયો ત્યારે તેણે પોતાની સ્ત્રીને
 પત્ર લખ્યો હતો. દોનની ધીરતાનું એનાથી જાગૃત્વી પ્રમાણપત્ર અન્ય
 કોઈ પણ હોઈ શકે નહીં. દોને લખ્યું કે:—“ હે પ્રાણપ્યારી! હવે
 નિદાય આપો. આ પત્ર સમ્પૂર્ણ કરવો એ મારે માટે અસંભવિત યર્ષ
 મધું છે. મેરીને મારાવતી પ્રેમ કરજો અને સર્વથી અધિક એ વાત
 યાદ રાખજો કે બાલ્યવચ્ચાનાં માતા અને પિતા તમે જ છો. મારા
 તરફના તમારા પ્રેમનું પાકું પ્રમાણ તમે એ બાલ્યવચ્ચાનાં શિક્ષણને માટે
 તમારું પોતાનું રક્ષણ કરીને જ આપી શકો છો. શક્તિમાન પ્રભુ તમે
 સર્વનું ભણું કરો!” કેવો સુંદર પત્ર છે. જે વાત એમાં લખવામાં
 આવી છે તેનાથી વધુ બળ એ વાત પર છે કે જે કહેવામાં આવી નથી.
 સ્ત્રીને માટે રડવું નહીં અને પોતાનું દુઃખ ગણવું નહીં. એ પત્રમાં જ એક
 સ્થળે દોને લખ્યું છે કે:—“ તમારે અને બાલકોને માટે હૃદયમાં જે
 ભાવો ઉત્પન્ન થઈ રહ્યા છે તેને શબ્દો પ્રકટ કરી શકતા નથી. એટલા
 માટે હું એવો પ્રયત્ન કરીશ નહીં. કોઈ પણ પ્રકારનાં દુઃખો માટે રડવું
 એ મારી અને તમારી ધીરતાને બદલે લગાડે છે.” એટલા માટે જ દોનની
 પત્ની પોતાનાં કૃષ્ણમય હૃદયમાં દારુણ પરીક્ષાની સામે શાન્ત ચિત્તથી
 થઈ હતી. દોનનો પોતાની પત્ની તરફનો પૂર્ણ વિશ્વાસ બતાવે છે કે તે
 વીરાંગના પતિની આજ્ઞાઓનું કેવા પ્રકારે પૂરેપૂરું પાલન કરતી હતી.
 દોનનાં મરણ પછીનું તેની પત્નીનું હૃદય નંદરેક જગ્યાએ સાદી આપે
 છે કે તેણીએ પતિની આજ્ઞા જરા પણ ખાડિત થવા દીધી નહોતી. દોનનો
 પુત્ર જે પિતાના મરણ સમયે માત્ર બાલક હતો તેણે પોતાની જુવાનીમાં
 પોતાની સ્મૃતિઓ લખી છે તેમાં એક સ્થળે તે પોતાની માતાની
 સીધી અને સાદી પ્રશંસા કરે છે. જુઓ, એમાં કેવું જાગૃત્વ ભરેલું છે!
 તે લખે છે કે:—“ મારી જ્યેષ્ઠી માએ મારું પાલણ પોપણ મારા પિતાના
 સર્વ ભાવો અને સિદ્ધાંતોને અનુસાર જ કર્યું છે.” માતાની પ્રશંસાને માટે
 એટલા શબ્દો પૂરતા છે. આગળ સાંભળો. “ શ્રીમતી દોન સંતાનની
 સેવામાં પોતાને પણ જૂલી ગઈ હતી અને ગર્વ સાથે તેણે પોતાની તથા
 પોતાની સંતાનની સ્વતંત્રતાનું પૂરેપૂરું ધ્યાન રાખ્યું હતું. ક્રાન્સના

એક સેનાપતિની સ્ત્રી હતી, તેની સહાયતાનો સ્વીકાર કર્યો નહોતો તો પણ ક્રાન્સના સપૂતોએ તેનું સન્માન કર્યું હતું.

ટોનનાં મૃત્યુ પછી એક વર્ષ પછી લૂશ્યાં બોનાપાર્ટે ક્રાન્સની રાષ્ટ્રીય સભામાં એક ઓળખીતી ભાષણ આપ્યું હતું. તેમાં શ્રીમતી ટોનની પ્રશંસા કરતાં તેણે કહ્યું હતું કે:—“જે ટોનની સેવા તમારા ભાવેને ઉત્તેજિત કરવાને માટે પુરતી ન હોય તો હું એવી ઉચ્ચ વિચારવાળી સ્ત્રીના સ્વતંત્ર વિચાર તથા દૃઢતાનો ઉલ્લેખ કરીશ કે જે પોતાના પતિની તથા પોતાના દેશબંધુઓની કમર પર આધારીડની મુક્તિની લાક્ષણિકતા પોતાનાં આંસુઓ સાથે વહેવડાવી રહી છે. તેના મ્હેરા પરના દુઃખના ભાવો સાથે આયરિશ તેજ કેવી રીતે ચમકી રહ્યું છે તે તમોને બતાવવાને હું ઇચ્છું છું. તે મ્પાર્ટીનીઃ એવી ગમણીઓની યાદ દેવડાવે છે કે જેઓ પોતાના દેશબંધુઓ યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી જ્યારે પાછા ફરતા ત્યારે તેઓને અને મૈત્ર્યને ઉત્સુકતાભરી ‘દષ્ટિથી જોવા દોડી જતી અને જ્યારે તેઓને પોતાનો પતિ, પુત્ર અને ભાઈ સ્વર્ગે સંચર્યા છે એ સમયે ત્યારે તેઓ કહેતી કે ‘તેઓએ પોતાના દેશને માટે...’ તેઓ પ્રજાતંત્રને માટે મરી ગયા છે.” જ્યારે... ટોન... અને તે પોલિયન બોનાપાર્ટે સમર્થારી કરી રહ્યો હતો, તે... શ્રીમતી

પોતાના પતિને કેવી વીરતા સાથે બાલકોની જવાબદારી લેવાનું વચન આપ્યું હતું; અને પોતાનાં ઘેર કપોના દિવસોમાં પણ તેને પોતાના વચનનું કેવી રીતે અક્ષરશઃ પાલન કરવું પડ્યું હતું. તે સત્યપર દૃઢ રહી હતી, તેની શક્તિ અને ભક્તિની તો ઉપમા જ આપી શકાતી નથી. તેના જે પુત્રો રોગથી કાળના ગ્રાસ બન્યા હતા અને બચેલા પુત્રને રાત દિવસનાં શુશ્રુષાથી તે યમરાજને ઘેરથી પાછો લાવી હતી. એ, છોકરાને તેણે ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ આપ્યું હતું અને પ્રેમપૂર્ણ ગર્વ સાથે તેને સૈનિકના કાર્યમાં જોડ્યો હતો.

એકવાર કોઈ નીચ હૃદયના પુરુષે ઇશારતથી ટોનની ધર્મપત્નીને કહ્યું કે:—“તમે રૂપિયા માગવા મારી પાસે આવ્યાં છો.” તે વખતે તેનાં હૃદયમાંથી વીરોચિત અભિમાનના એવા શબ્દો નીકળ્યા કે:—“આટલાં સંકટો સહ્યાં પણ બીજાની આગળ હાથ લંબાવવાનું કદી પણ હું શીખી નથી.” પોતાનાં સર્વ કષ્ટોમાં તે તેજસ્વી, સાદસી, શિષ્ટાચારી અને પોતાનાં કર્તવ્ય તરફ સદા જાગ્રત રહેતી હતી. વિષ્ટ સમય આવવા છતાં પણ તે પોતાનાં કર્તવ્યથી વ્યુત ન થઈ; તેણે પોતાનો ધર્મ પૂરેપૂરો બજાવ્યો. વર્ષો પછી જ્યારે તે પોતાના પુત્રને સૈન્યમાં નોકરીએ મોકલે છે ત્યારે એવી રીતે કમ્પતી તે તેને વિદાય કરે છે કે, જેની રીતે કટલાયે વર્ષો પહેલાં પોતાના પતિને આશ્વાસન આપીને દેશ પ્રત્યેનો ધર્મ પાળવા તેણે તેને મોકલ્યો હતો. આજે તે પોતાના એકના એક પુત્રથી જુદી પડે છે. તેનું હૃદય તેના શબ્દોમાં જ જુઓ:—“આજ સુધી મને પોતાને એ વિચારવાનો વખત પણ મળ્યો નહોતો કે મારો વિલિખમ મારો છે. મારો એ એકનો એક પુત્ર છે. હું એ વિચાર કર્યા કરતી હતી કે ટોનનો પુત્ર મને સોંપવામાં આવ્યો છે. પરંતુ વિદાય કરતી વખતે પ્રકૃતિએ પોતાનું જોર જણાવ્યું. હું એક ખેતરમાં એસી ગઈ. મારી સામે સફેદ અને લાંબી સડક હતી. હું સડક પર પુત્રો જ પુત્રો દેખતી હતી. મારી વિચાર શક્તિ હુમ્મ થઈ ગઈ હતી. એ વખતે મને એમ જણાતું હતું કે જાણે જીવનભરની સર્વ યંત્રણાઓ એકી વખતે મારા ઉપર તુટી પડી છે અને મને ઘેરીને તે ઉભી રહી છે. મને તે વખતે એક જબરજસ્ત ઇચ્છા થઈ આવી. અને તે ઇચ્છા સદાને માટે આંખો બંધ કરી દેવાની હતી. હું એ જ સ્થિતિમાં ફેટલોડ વખત રહી; મને ઘેર પાછો ફરવાનું પણ મુશ્કેલું નહોતું. એટલામાં એક નાનું પક્ષી મારી પાસેની ઝાડીમાંથી ઉડ્યું અને મારા શિર ઉપર જોળાકારે લમવા લાગ્યું.”

ઓહ ! હવામાં તે ડેવું સુંદર અને પ્રકુલ્લિત કરનારું ગાન ગાઇ રહ્યું હતું ? તેના અવાજે મને શાન્તિ આપી અને બેભાનપણામાંથી જગાડી. મારા હૃદયમાંથી ધ્વનિ નીકળ્યો કે “એને તારા પતિ દેને તારી પાસે મોકલ્યું છે.” એટલેહું મારા નિર્જન ઘેર પાછી ચાલી આવી.” એ દશ્ય આપણાં હૃદયને મીણુ બનાવી દે છે. ડેવી પતિવ્રતા સ્ત્રી તે હતી. તાપમાં તદ્દન એકલી માથું નમાવીને ધાસપર બેસી છે. પક્ષીનું ગાન સાંભળતાં તે સમજે છે કે પતિએ મીઠું આશ્વાસન આપવાને એને મારી પાસે મોકલ્યું છે. એવી સ્ત્રીને જોઈને બળ શીણ થઈ જાય એવા ભાવો આપણામાં ઉત્પન્ન થતા નથી. પણ આપણને માનુષ્યમિ અને તેના નિવાસિગોને માટે અભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે; આપણા વિચાર દૃઢ અને નિશ્ચિત બની જાય છે; આપણાં હૃદય કાર્યક્ષેત્રમાં અવતીર્ણ થવાનો પોકાર કરે છે; અને આપણે રહતી સૂરતનાં નથી પણ આપણું લોહી સ્વદેશનું હિત કરવાને માટે ઉઠાળા મારી રહ્યું છે એમ આપણને જણાય છે.

સ્ત્રી—ધર્મનું એ વીરતાપૂર્ણ ઉદાહરણ આપણે આપણી સ્ત્રીઓની આગળ જ નહીં પણ આપણા પુરુષોની સામે પણ રાખવું જોઈએ. વાચકોને એથી જણાશે કે સ્વદેશભક્તિ હૃદયના કામળ ભાવોનો નાશ કરતી નથી પણ ઉલટી તેને જગાડે છે અને વિસ્તૃત કરે છે. આપણને એવું વિચારવાનો અભ્યાસ પડી ગયો છે કે સિપાઈઓમાં પ્રેમ અને કરુણાના ભાવો હોતા નથી. આપણે એમ જાણીએ છીએ કે, એ ગુણ એની દૃઢતા નષ્ટ કરી નાખશે અને એનું કામ ચાર ગણું વધારી દેશે. પરંતુ આપણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, મનુષ્યોચિત ગુણોનો અભાવ આપણાં સર્વ કાર્યોને નિર્થક કરી દે છે. ત્યાં મુધી આપણે શાણા થતા નથી અને આપણી રંગેરંગમાં કવિતાને રસ બોલેતા નથી ત્યાં મુધી તો આપણે કાંઈ પણ સિદ્ધાંત પ્રમાણે કામ કરવાને તૈયાર રહીએ છીએ; પરંતુ જ્યારે પ્રકૃતિ આપણા ઉપર પોતાનું રાજ્ય ચલાવે છે, ત્યારે સુસ્ત સિદ્ધાંતવાદી પણ કામને વશમાં રાખી શકતો નથી. આપણે એ વાત યાદ રાખવી જોઈએ અને મનુષ્ય જનનું જોઈએ. આપણે શબ્દોથી નહીં પણ કાર્યથી કહી રહ્યા છીએ કે—“આયક્ષાડને માટે ટૂંપા કરીને ગૃહસંસારની જાળમાં ફસાશે નહીં.” એ દૃષ્ટિથી તો આપણે એમ પણ કહી શકીએ છીએ કે—“આયક્ષાડને માટે ટૂંપા કરીને આપણી રંગેરંગમાં

રક્ત પ્રવાહને 'રોડી દો.' એમ થવું અમુકવિત છે. અને દર્દાચિત સંભવિત હોય તો એ વાત ધૃષ્ટિત છે. સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને તો ખભાથી ખભું મેળવીને પોતાનાં જીવનમાં મહત્ત્વપૂર્ણ અને સ્વચ્છ ધર્મનું પાલન કરવું પડે છે. એ ધર્મની જગ્યાએ એવું પ્રકૃતિવિરુદ્ધ જીવન વ્યતીત કરવું જેમાં ન તો તપોવનના એકાંતવાસનો આનન્દ મળે કે ન તો સંસારમાં પણ આપણે કાંઈક દરી શકીએ, તે અત્યંત વિકટ અને ખરાબ છે.

આપણું સૌભાગ્ય છે કે દોનની સ્ત્રી આપણાં ડમાં પેદા થઈ હતી. એ ઉદાહરણથી કાંઈ પણ સ્ત્રી શીખી શકે છે કે બહાદુરમાં બહાદુર માણસની ટક્કર શું નથી કરી શકતી? માણસે એ દર્શાવેલી એવી જાતું જોઈએ કે સ્ત્રી અને પુત્ર બંને કષ્ટ ભોગવે પણ તેઓને શુભામ અને કાયર બનાવવાં એ પાપ છે. સંસારમાં એવાં નિષ્કપટ હૃદયનાં માણસો પણ વર્તમાન છે કે જે પોતે પોતાની દેહથી સર્વ કષ્ટો સહન કરવાને તૈયાર હોય છે, પણ તે પોતાનાં કુટુંબીઓનાં કષ્ટ જોઈ શકતાં નથી. તેના પરિવારનો સ્નેહ તેને જડી લે છે અને પતન તરફ ધસી જાય છે. એવું કદી પણ ન થવું જોઈએ. જો કર્તવ્યનું પાલન કરવામાં પુત્ર અને દક્ષત્ર પર આપત્તિ આવવાનો અન્દેશો હોય, અને એટલા માટે જ જો કર્તવ્યોને એક બાજુ મૂકી દેવાં પડે તો સ્ત્રી ધર્મપત્ની નહીં પણ ભારરૂપ બની જાય છે, સન્તાન પતિત જીવ બની જાય છે અને તે ત્રિશંકુની માફક અધર લટકી રહે છે. તે પોતાનું માયું ઉંચું કરી શકતો નથી અને પ્રભુ તથા મનુષ્ય પ્રત્યેક તરફનું પોતાનું કર્તવ્ય જાળવવાને માટે પણ અયોગ્ય બની જાય છે.

પોતાનાં પ્રેમીઓની અગ્નિ-પરીક્ષા થઈ રહી હોય ત્યારે તેથી માણસે ગભરાવું જાણ્યું નહીં. તેણે શક્તિભર એવા જનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે તેઓ પરીક્ષામાં પાસા ઉતરી જાય. ત્યાર પછી સત્યનો મહિમા અને સત્યાગ્રહી સ્વભાવની સત્યતાના બરોસા પર પોતાનાં પ્રેમીઓના વિજયને છોડી દેવો જોઈએ. પરિણામમાં એવાં માણસને તથા એવાં પ્રેમીઓને એવો બદલો મળે છે કે જેનો તેને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ હોતો નથી.

સાંભળો, જે યુદ્ધમાં આટલી પરીક્ષા લેવામાં આવે છે તે તેના જીવનમાં એવા નવા અને સ્વચ્છ લાવોને લાવશે કે, જેનો સમાજના સમાગમમાં તેને આજ સુધી પત્તો પણ લાગ્યો નહીં હોય; તેનાથી તેને અધિક સહાયભૂતિ, પારકાનાં દુઃખોનો અનુભવ, વિનય અને શક્તિ પ્રાપ્ત થશે. એ

પરીક્ષાથી જીવનના નવા પડદાઓ ઉઘડશે. અને સમાજને માટે હૃદયમાં ઉદાર વિચારો પેદા થશે. સારાંશ કે, એ યંત્રણામય પરીક્ષા દ્વારા જ જીવનમાં જ્ઞાન, દરુણા અને વીરતાના અપૂર્વ મિશ્રણનો આનંદ મળે છે; અને એવું જીવન પછી એમાં ફેટલાયે દોષ, લડાઈઓ, ઝગડાઓ અને યાતનાઓ કેમ ન હોય તો પણ તે સદા શ્રેષ્ઠ અને મનોહર છે.

અલથાણા:
પોસ્ટ: સુરત.

} અમ્બેડકાર સવરામભાઈ દેસાઈ.

* દેવ-વાણી.

નિદ્રા દેવીને જોજો બાળક સુતું હતું. પાસે બેસી તેની માતા રડતી હતી, તેના હૃદય-દેવ અકળાએલા સાંઠે સમા વાવાઝોડે ઉછળતા સાગરમાં સંક્રામે ખેલતા હતા.

વાવાઝોડું વધું, માછીઓનાં ઝુંપડાં સુધી પાણી ચઢ્યાં અને માતા રડી, મારા સ્વામી; મારા નાથ ! પાછા આવો. તેની માળાના મણકા એક પછી એક સરતા હતા. બાળક ઉંઘતું અને માતાના ધુંટણે નમેજા વદન સામે મક્કડાતું.

માતા બેસી, મારા વ્હાલા બાળ ! તારી નિદ્રાને અગવ્યાજતાં આ આશચિદ્ધો હું વધાવી લઉં છું કેમકે હું, જાણું છું કે દેવો તારી માથે પિતૃત માનવ કળે અરપટ એવી ગોઠિ કરે છે.

અને આમ દેવો તારી આસપાસ વીંટળાઈ તારી રક્ષા કરે છે ત્યારે જો મારા પ્રિય ! મારી માથે તું પણ તારા મૃદુ હાથ જોડ અને વિનવ કે તેઓ તારા પિતાની રક્ષા કરે.

કેમકે મને ખબર છે કે દેવો તારા સમક્ષ કંઈક ખોલે છે.

વ્હાણું વાચું.....

અને ઉપાના નાથ સાથે તેહબીની પ્રિયાએ નિજ નાથને જોયા. તેના પ્રેરિત બાળકના પિતાને જોતાં તે દર્શનપ્રેમી ખુશ રડી.

દોઆ દેતે દિલે બાળકને તેણે ખુશ ચુમ્યું અને લાડનાં અંગેજી કરાવ્યાં; કશું કે હું બળતી હતી કે દેવો તારા કાનમાં કંઈક કહી રહ્યા હતા.

દીતેત.

અપ્રકાશ કિરણનો દિવ્ય પ્રકાશ.*

પ્રો. જગદીશચંદ્ર બાએ વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં જે અપૂર્વ શોધ કર્યો છે, તેની થોડી ઘણી માહિતી હવે ધણાખરા લોકોને થએલી છે. પણ તેની જ તાલીમથી તૈયાર થએલ, અને કેટલીક વ્યાખ્યાતમાં તેને માટે આગ્રહ ધરનારા બાબૂ પ્રફુલ્લ કુમુદ મુકરજના અપૂર્વ શોધની દેશમાં ખ્યાતિ થવી જોઈએ તેટલી થઈ નથી. તેનું એક કારણ એ કે, 'બાબૂ પ્રફુલ્લ કુમુદે પોતાના શોધની ઉપપત્તિ અને તે વિષયના પ્રયોગ સંબંધે ઇંગ્લેન્ડમાં અથવા બંગાળીમાં પણ પુસ્તક લખ્યું નથી. બીજું એ કે એ શોધ પ્રસિદ્ધિમાં આવે એવી તેની પોતાની જ ઇચ્છા હવે રહી નથી. 'શોધ અપૂર્વ' અને ક્રાંતિકારક તો ખરો; પણ તેથી જગતનું એકંદર રીતે નુકસાન થશે માટે તે આપણી સાથે જ ભરમીભૂત યાંચ એ વધારે સાફ' એવી તેની કલ્પના-એટલે જુલ ભરેલી કલ્પના છે. અને તેથી તેણે પોતાની શુરુ કિસ્મી આજ મુધી કાઢીને ખતાવેલી નથી. હિંદુસ્તાનમાંના બીજા મુદ્દમ શોધોનું જેવું થયું તેવું જ આ શોધનું પણ થશે, એવું લક્ષણ દેખાય છે. પણ તેનો ઉપાય નહીં! તેનો શોધ કેવા પ્રકારનો હતો અને તે જગતને નુકસાનકારક થશે એમ તેને કેમ લાગે છે, એ આગળના તેના એક બંગાળી શિષ્ય તરફથી આ લેખકને પત્રદ્વારા ખબર પડી છે. એ પત્રના આધારે જ અહીં તેનું જે વર્ણન કરેલું છે, તે વાંચકોને બોધપ્રદ થશે એવી આશા છે.

પ્રથમ એ કહેવું જોઈએ કે, બાબૂ પ્રફુલ્લ કુમુદ એ એક સારા શ્રીમંત જમીનદાર હતા, અને તેનું શુદ્ધિચાંચલ તથા કલ્પનાશક્તિ તીવ્ર હતાં. અને વિશેષ એ કે શ્રીમંત હોવા છતાં તેનામાં જ્ઞાનજ્વાલસા ખૂબ હતી. તેથી પણ વિશેષ એ કે-તેનો સ્વભાવ સુશીલ અને પરોપકારી હતો. બી. એ. થયા પછી તે પ્રો. જગદીશચંદ્ર બોઝના પ્રેમાળ અને સ્ફુર્તિદાયક સહવાસનો અને શિક્ષણનો અનુભવ લેવા લાગ્યા. કેટલાંક વર્ષો આ નિરુપમ સાત્વિક મુખનો સ્વાદ લીધા પછી, પ્રફુલ્લ કુમુદના મનમાં આગ્યું કે આપણે આપણા શુરુ પ્રમાણે કંઈ વિશિષ્ટ શોધ કરવાના કામમાં, આપણું ધનસર્વસ્વ, શુદ્ધિસર્વસ્વ, અને આયુસર્વસ્વનો ભોગ આપવો.

*પ્રો. વામનરાવ મહાર જેથીના નવપુષ્પકરણક નામે હુંકી વાર્તાઓના મરાઠી પુસ્તકમાંથી એક વાર્તાનું અનુવાદ.

પ્રે. બોઝને પોતાના શોધના કામમાં પ્રકુલ્લ કુમુદ આવશ્યક થયેલા હોવાથી, તેણે ‘ મારી ખાતર પણ હજી બીજાં થોડાં વર્ષ મારી પાસે રહે,’ એમ કહ્યું અને પ્રકુલ્લ કુમુદે એ કબજા કર્યું. પરંતુ થોડાએક માસમાં તેના પરિપક્વ મગજમાં એક વિલક્ષણ શોધની કલ્પના આવી. અને તે થોડી મુદતમાં એવી પ્રળળ યજ્ઞ કે, તેને બીજું કંઈ જ સૂઝે નહીં એવી સ્થિતિ તેનીયજ્ઞ ગઈ. ઘરમાં, બહાર, જગતાંને ઉંઘતાં જરસ શોધનો જ વિચાર. મદનબાણુથી કામી થએલા નાયકની સ્થિતિનું કોઈ કાવ્યમાં અથવા નાટકમાં જેવું વણુ ન કરેલું હોય ને, તેવી તેની સ્થિતિ યજ્ઞ. મિત્રમંડળ ગાંડો યજ્ઞ ગયો છે કે શું એમ સમજી એજા કરવા લાગ્યું. તે પોતાની સ્ત્રી તરફ દુર્લક્ષ કરવા લાગ્યો તેથી પ્રથમ તો તેને કંઈ જુદી જ શંકા આવી. તે ખૂબ રીસાણી, પણ આ ગૃહસ્થને શોધ સિવાય બીજું ત્રીજું કંઈ જ સૂઝતું ન હોવાથી. તેણીના રીસાવાનો કંઈ જ ઉપયોગ થયો નહીં પણ તેથી તો ઉલટો, આ માનિની ગૃહિણીનો સંતાપ આર વધારે પ્રજ્જ્વલિત થયો. શું કરે અને શું ન કરે એવું તેને યજ્ઞ લાગ્યું. પ્રે. બોઝે પણ પ્રકુલ્લ બાણુ તરફ સહાનુભૂતિ દેખાડી નહીં. ‘ તમારી કલ્પના બરાબર છે; પણ અભ્યવહાર્ય છે. એટલુંજ,’ એવી રીતે પ્રેમાળ લાવે પણ કંઈક તિરસ્કારથી કહીને પ્રે. બોઝે પ્રકુલ્લ કુમુદને રસ્તે પાડ્યો. પરંતુ તેનો નાદ કેમે કરી છૂટ્યો નહીં. એને છેવટે ના હજાજ સમજીને, બોઝે, “આપના શોધનું કામ ઘેર બેસીને સ્વસ્થપણે અને એકાગ્રતાથી જોતા રહેશો તો ઠીક પડશે.” એવી સૂચના કરી.

એવી રીતે સારી કુરસદ મળ્યા પછી અને એવીશે કલાક પોતાના યજ્ઞ પછી, પ્રકુલ્લ બાણુએ પોતાના ઘરની રસાયનિક પ્રયોગશાળા ઘણી જ વિશાળ બનાવી, અને તેને લઈને ઘરબાર ફના ફાટીયા યજ્ઞ ગયું. પત્નીનાં કંઈ જર જવાહીરતું પણ, કાચના વાસણોમાં, નસિકાયત્રોમાં અને એસીડોમાં ફાંતર યજ્ઞ ગયું. તેની સ્ત્રીને પોતાનો ઘણી છેક જ ગાંડો યજ્ઞ ગયેલો લાગવા માંડ્યો; અને દાગીના ગયા ત્યારથી તો તે ઘનુ સમાન જ લાસવા માંડ્યો. પણ તે બીચારી શું કરી શકે!

અશિક્ષિત તથા ઐહિક વિશ્વાસવૃત્તિવાળી સ્ત્રીની તો નહીં જ, પણ પોતાના શુશિક્ષિત તથા રસિક મિત્રોની સહાનુભૂતિ તો મળશે જ એવી સમજણથી પ્રકુલ્લે તેઓની સાથે થોડો કાળ મળતી ગ્રાસ રાખી; પણ તેઓએ પણ આ અભ્યવહારિક નાદ તેને છોડી દેવાનું કહ્યું. પરંતુ

આપણા ગુરુ પ્રમાણે શોધ કરીને આપણા દેશનું નામ દુનિયામાં આપણે પણ માન મરતબાવાળું કરીયે; એવી સાત્ત્વિક મહત્વાકાંક્ષા તેનામાં તે વખતે બહુ જ બળવાન હોવાથી, આખું જગત ઉલટી ગયું અને ખાવા ધાયું તો પણ તેણે પોતાનો નાદ છોડ્યો નહીં; અને પરમેશ્વરે પણ તેનો વધારે અંત લીધો નહીં.

વીજળીની મદદથી પદાર્થોના રંગો એકદમ કેવા બદલી શકાય છે, તે સંબંધે વીજળીશાસ્ત્રીઓ વાંકિદ છે. વ્યાવહારિક પ્રયોગથી જ નહીં, તાત્ત્વિક ઉપપત્તિની દૃષ્ટિથી પણ આ ઉપરથી પ્રકુલ્લના વિચાર ક્રાંતિકારક થઈ ગયા. ઈંગ્રેજમાં જોને “ક્ષ” કિરણો (X Rays) કહે છે, તેની મદદથી ભીંતની પછવાડે શું ચાલે છે તે દેખી શકાય છે; પેટીમાં શું છે એ હાંકણું ઉઘાડ્યા શિવાય જોઈ શકાય છે; પેટમાં સોય ક્યાં અટકી રહી છે, રોગ ક્યાં છે એ સમજી શકાય છે. “રૅન્જન” નામના શાસ્ત્રીએ શોધેલા આ ક્રાંતિકારક શોધ કરતાં પણ પ્રકુલ્લ બાણુનો શોધ વધારે મહત્વનો તથા જગતને હલમથાવી મૂકનાર હતો. “ક્ષ” કિરણોને તેના શોધકના નામ ઉપરથી ‘રૅન્જન’ કિરણો પણ કહે છે. તેવી રીતે પ્રકુલ્લ બાણુનાં કિરણોને “પ્રકુલ્લ કિરણો” કહેવામાં હરકત નહીં. “ક્ષ” કિરણોના યોગથી સામાન્ય દૃષ્ટિને અદસ્ય હોનારી વસ્તુ જોઈ શકાય છે. “પ્રકુલ્લ કિરણો”ની મદદથી કોઈ પણ ચીજ સામાન્ય દૃષ્ટિને અદસ્ય થાય છે એટલે આ કિરણોનું કાર્ય ‘રૅન્જન’ થી ઉલટું છે. “રૅન્જન કિરણો” અદસ્યદર્શક છે. “પ્રકુલ્લ કિરણો” અદસ્યકારક છે. આ બીજાં કિરણોનો પ્રકાશ વિશિષ્ટ પ્રકારની તથા સ્થિતિની વીજળીથી એકાદ વસ્તુ ઉપર પ્રસરીને કે તુર્ત તે વસ્તુ-નિર્જીવ અથવા સજીવ અદસ્ય થાય છે. સ્ત્રીઓ, છોકરાંઓ, તથા પુરુષો ઉપર પ્રયોગ કરી જોયો તો તે પણ અદસ્ય થઈ ગયાં. એટલે કે તેઓ નાશ પામ્યાં નહીં, પણ જ્યાં ત્યાં હોવા છતાં પણ સામાન્ય મનુષ્ય જોઈ ન શકે તેવાં તે થઈ ગયાં !

બાણુ પ્રકુલ્લ કુમુદે Berkeley's Theory of Vision (બાર્કલીનું ચીઅરી આફ વિઝન) નામનું પુસ્તક વાંચ્યું ત્યારથી તેની એવી ખાત્રી થઈ હતી કે, રંગ એ વસ્તુમાં વાસ્તવિક નથી હોતો, પણ તે જોનારની દૃષ્ટિ, તેનું સ્થાન, તેના ઉપર સૂર્યનાં કિરણો કેટલી હીમીતો ખૂણો કરીને પડે છે, તેની આસપાસ કેવી ચીજો હોય છે, ધજેરે બાજતો લઈને રંગ

બદલાય છે. “ પાત્રી તેરા રંગ કૈસા ? તો હસમે મીલા વૈસા. ” પાણીનું જ શા માટે, સર્વ વસ્તુની સ્થિતિ આવી જ છે. પદાર્થવિજ્ઞાન શાસ્ત્રનાં આધુનિક તત્ત્વો સુદ્ધાં એમ જ કહે છે, કે એકાદી વસ્તુનો રંગ એટલે તે વસ્તુમાં કાંઈ સ્વતંત્ર તત્ત્વ છે એમ નહીં; પણ તેના ઉપર આવી પડનારાં અનેક અને અનેકવિધ કિરણો પૈકી જેનું તે વસ્તુથી પોષણ થઈ શકતું નથી એટલે કે જે તે વસ્તુમાં લીન થઈ શકતાં નથી, તે કિરણોનો રંગ એ વસ્તુને ચઢે છે. આંખા લીલા હોય છે, તેનો અર્થ આંખા ઉપર જે કિરણો પડે છે તેમાંથી લીલાં શિવાય ધત્તર કિરણોના અંશો આંખામાં લીન થાય છે. લીલાપણું વાસ્તવિક રીતે આંખામાં નથી, અર્થાત્ બહારનાં કિરણોમાં છે.

આ વાતમાં બાણ પ્રફુલ્લ કુમુદ વિચાર કરવા લાગ્યા પછી તેને એવી કલ્પના સૂઝીકે, વસ્તુ ઉપર પડનારાં મર્વ પ્રકારનાં કિરણો શોધી લઈને, આત્માધીન અથવા આત્મલીન કરવાની શક્તિ જ તે વસ્તુમાં કાંઈ પણ કારણથી પ્રાપ્ત થઈ, તો તે વસ્તુમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો રંગ હોઈ શકનાર નહીં, એટલે કે તે અદસ્ય થઈ જવી જ જોઈએ.

સૂર્યકિરણોનું પૃથક્કરણ કરીને તેમાંથી સાત સાત રંગ બતાવવાનો પ્રયોગ, અથવા સાત રંગના કાગળોના દુકડા કમળ જેવી આકૃતિ વાળાં પુદાં ઉપર ચોરીને તેને ફરફરાટ ગોળ ફેરવવાથી ઉત્પન્ન થતો ધોળો રંગ કરી બતાવવાનો પ્રયોગ પુષ્કળ વાંચનારાઓએ જોયો હશે. હાય આલા-કાથી, વસ્તુને નજર સામે જ ગેજ કરી દેવાનો ખેલ ધણા માણસોએ જોયેલો હશે. પણ હાય આલાકાથી તો નહીં પરંતુ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી એકાદી વસ્તુ-બોલતાં ચાલતાં માણસ પણ અદસ્ય કરી બતાવવાનો પ્રયોગ બાણ પ્રફુલ્લ કુમુદે કરી બતાવ્યો. તે બદલ આશ્ચર્ય થયા વગરનું કોણ રહેવાનું ? આ શોધનું જ્ઞાન ચયા પછી યોગી લોકો એકદમ ગુપ્ત કેવી રીતે ચાય છે. તથા કોઈ ન જાણી શકે તેમ વિશિષ્ટ સ્થળોમાં કેવી રીતે વિચરે છે, તેની પણ કલ્પના થઈ શકશે.

ઓઝીસીજન, લાઇકોજન વગેરે વાયુ અદસ્ય જ હોય છે. ભારે વસ્તુ ક્ષી માટે તેને રંગ હોવો જ જોઈએ એ કલ્પના જોડી રહે છે. ભારે એ દર્શનાત્મક રંગ શોધી લેવાની વિશિષ્ટ શક્તિ ઉપર અવગંધીને રહેલું હોવું જોઈએ. વીજળીના યોગથી વર્ષુગ્રાપક શક્તિમાં ફરક પડે છે, એ પ્રયોગથી સિદ્ધ થઈ શકે છે.

ત્રાંજાનો વાળ જેવો બારીક તાર વીજળી સર થયા પછી તુર્ત કેવો બદલાઈ જાય છે, એ વાત વીજળીનો દીવો જ્યારે કરતો સમજાવે છે. વીજળીના પણ એ પ્રકાર છે. એ બે પ્રકારનો ચોક્કસ પ્રમાણમાં જ અને સુક્તિથી ઉપયોગ કરી જોવાથી, કાંઈ પણ વસ્તુ દૃષ્ટિથી અગોચર થઈ શકશે, એવી પ્રકૃત્તિબાણની કલ્પના હતી. અને તે અનેક પ્રયોગ પછી ખરી ઠરી.

પ્રકાશ એટલે શું? એ વિષયમાં આધુનિક પદાર્થ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જાણનારાઓએ જે નિર્ણય કરાવેલો છે. તે પણ આ બાબત સમજવાને માટે સાઈ જેર આપી શકે તેમ છે. ‘ધયર’ નામની અતિ સૂક્ષ્મ હવા કરતાં પણ પાતળી અને સર્વગામી વસ્તુ જગતમાં બધે પ્રસરેલી છે. તેનામાં વિશિષ્ટ પ્રકારના તરંગો અથવા લહરી ઉત્પન્ન થાય કે વિશિષ્ટ પ્રકારના રંગો દેખાય છે. એવો તે જાણનારાઓનો મત છે. લહરી લહરીમાં અંતર અને તેના વેગ ઉપરથી એકાદ વસ્તુનો રંગ ટરે છે. દર સેકન્ડે અમુક લાખ મેલ વેગ હોય તો તે લહરીથી અમુક રંગ નિષ્પન્ન થાય છે: આવા પ્રકારનો નિશ્ચિત નિયમ પણ શાસ્ત્ર જાણનારાઓએ પ્રયોગ ઉપરથી કરાવેલો છે. ત્યારે ગણિત શાસ્ત્રથી જ એ સિદ્ધ થાય છે કે, ‘ધયર’ ની લહરીનો વેગ અમુક પ્રમાણનો કરવાથી પ્રકાશ અથવા રંગ બીજકુલ દેખાવાનો નહીં. આવા પ્રકારની ધયર-લહરી આપણાથી કૃત્રિમ રીતે વિજળીની મદદથી ઉત્પન્ન કરી શકાય એમ પ્રકૃત્તિ બાણ કહેતા. હાલમાં જે દોરડાં વગરના ચંદ્રથી તાર મોકલવામાં આવે છે. તે વિશિષ્ટ વેગથી ધયર લહરી ઉત્પન્ન કરીને તે દ્વારા મોકલાવાય છે તે તે હવે પુષ્કળ લોકોથી જાણીતું થયું છે. ત્યારે વીજળીની મદદથી “અપ્રકાશ” ની લહરી ઉત્પન્ન કરતાં આવડે એટલે એકાદ વસ્તુ અપ્રકાશ અથવા અદૃશ્ય કરવી અશક્ય નહીં, એ ઉધારું જ છે.

આવી આવી વિચારસરણીથી પ્રેરાઈને પ્રકૃત્તિ કુમુદે ચાર વરસ સુધી ઘરબાર સ્ત્રી, છોકરાં, કાંઈના તરફ જરા પણ ન જોતાં, એકામતાથી, પ્રથમ બોઝની પ્રયોગશાળામાં, અને પછી પોતાની ખાનગી પ્રયોગ શાળામાં પ્રયોગ કર્યો. પણ કાંઈ પણ કરતો યશ મળે નહીં. તો પણ તેણે હતાશ મયા વગર પોતાના પ્રયોગો ચાલુ જ રાખ્યા. તેની સ્ત્રીએ આ નાદ અથવા તેના મત પ્રમાણે આ ગાંડપણ, છાંડી દેવા સંબંધે સારી પેઠે કહી જોયું, પણ વ્યર્થ. પ્રકૃત્તિ કુમુદને સ્ત્રીની સાથે એ શબ્દ બોલવાનું અથવા તેના ચાર શબ્દ સ્વસ્થ મનથી સાંભળવાનું પણ સુઝતું નહોતું, ત્યારે

સકવાના નહીં. લોકો આપણી પાસે સાચું જોડવા નથી, જે તે વ્યવહારમાં વારાંગના પ્રમાણે ઔપચારિક હારથ, આનંદ, અભિનંદન, આદર-સન્માર ઇત્યાદિ વ્યક્ત કરે છે, એ વિષયમાં વિશેષ વૈષમ્ય દેખાતું નથી. કૃત્રિમતા, ટોંગ, કપટ ઇત્યાદિકનાં સુખકર અને મોદકારક વાદળો સમ્યક્ સ્વરૂપી પ્રખર સૂર્યની આડે નહોત તો જગતમાં સંતાપજવાણો હાહાકાર મચી રહ્યો હોત. કપટી ઓઝોનાં પાપાત્મક અગ્નિઓ અને એવી જ રીતે પ્રકૃતિનાં પણ એવા જ પ્રકારનાં અગ્નિઓ નવાણું ટકા શુભ હોય છે, તે પ્રમાણે જો તે ન ટોત તો સર્વ જામિ ખૂલી લોહીથી લાલ થઈ ગઈ હોત. દરેક માણસ જો દરેક વખત માણું જોવા માટે તો એક ધડી પણ જોડા ઉડ્યા શીવાય જનાર નહી. સંસ્કારમાંથી માયા જે દિવસે જશે, તે દિવસ પ્રત્યક્ષ નહીં આગ્યો છે એમ સમજવું. સંસ્કારમાં માયા છે માટે તેમાં કાચ છે, આરામ છે, આનંદ છે. ગાયના અ-લાવથી ખૂન અને મારાગારી પણ યજ્ઞનાં, અથવા પરસ્પરનું નિઃશ્વેસ શુખ પણ મળે. પણ એ બીજું શુખ મળતું સુશોભ છે માટે તે માયા જ લક્ષી, એમ જ સામાન્ય માણસ જોવાનાં.

પણ આ વિષયોંતર પૂર્વ કરતા કરતા ખૂબ લંબાણ થયું. જાણ પ્રકૃતિ કુસુદને 'અપ્રકાશ કિરણો' નો શોધ કરવાની પ્રયત્ન દર્શાવે છે મર્દ, તેનું આપણે વિવેચન કરતા હતા. આ નાદથી અથવા મોંડપણની પૂનમાં તેણે પોતાની કહેલે રસાયન રાજામાંના રતવળી જવાણામાં અને એસીડમાં નાખીને તેની રાખ કરી નાંખી એ ઉપર કહેલું જ છે. જ્યાં માણસો તેને ગાંઠમાં ખપાવવા લાગ્યા. તેને મોંડાની દરિયાનામાં ગો-કલવાનું ખાસ તેની સીના-મનમાં એક દિવસ આપું હતું: પણ કાણ તાણે શું થયું કે તે જેલ તેમ જ હતો: અને એ આ દેશ ઉપર ઈશ્વરનો મોટો ઉપકાર જ એમ સમજવું જોઈએ. કારણ કે, આ જેલ જામ રતા પડી એક વર્ષની અદર જ 'અપ્રકાશ કિરણો'નો શોધ જગતમાં પ્રકાશિત કરવાનો વખત આગ્યો. અને પ્રકૃતિ કુંડ: 'કલ્પેત: કલ્પેત હિ પુનર્નયતો વિધતે' એ ન્યાયથી અનંત: જ પ્રકૃતિ કુંડ: પ્રમાણે લેખવા લાગ્યા, અને પોતાની કીર્તિના શુભામ ચદ વચને આનંદ આપવા લાગ્યા.

આ અર્થે આપણી જંગલમાં માત્ર ફેટલાય અન્ય અને હાહાકાર થયો! પણ તેનું વર્ણન આગળ કરતાં: પ્રકૃતિ દેવે આંધ્ર ત્યારે જ કર્યું સારું.

વીજળીની મદદથી “અપ્રકાશ કિરણો” જોઈએ ત્યારે ઉત્પન્ન કરતાં આવડ્યા પછી, વીજળી જેમાં ભરી રાખી હોય, એવા પ્રકારની સારી, જલદી તદ્દયાર થઈ શકે તેવી સુંદર વસ્તુ કેવી રીતે બનાવી શકાય, તે બાબતમાં પ્રકૃત બાબતું ચિત્ત પરોવાયું. વરાળની શક્તિની તાર્કિક દૃષ્ટિના મનમાં આવ્યા પછી તેને ઇજ્જતમાં પૂરીને લગામમાં જાવતાં સૂધી વચ્ચે કેટલાંએ દિવસો જેવી રીતે ગયેલા, તેવી રીતે આ શોધની બાબતમાં પણ થયું. પણ એમ કરતે કરતે આખરે કાંઈ પણ વસ્તુને અથવા માણસને જોઈએ ત્યારે અદૃશ્ય કરનારી ‘અપ્રકાશ વીંટી’ તેણે પોતાની અતુલ દૃષ્ટાન્તા સામર્થ્યવડે અને દૃષ્ટતાથી શોધી દેહાડી. ખડીયાને, કાગળને, કુતરાંને. મીંદાંને પ્રયોગ ખાતર વીંટી બાંધી લેવા પછી, તે અદૃશ્ય થયેલાં અનેકવાર જોઈને પ્રકૃત બાબતે જે આનંદ થયો હશે તેની યથાર્થ દૃષ્ટિના જેના હાથે એકાદ મોટું કામ થયું હશે તેને જ બરાબર આવવાની.

પ્રકૃત બાબતે પણ આનંદથી એટલા ફક્તી ગયા કે, કાંઈ પૂછવું જ નહીં. અનેક દિવસો પછી અથવા વર્ષો પછી સ્ત્રીની સાથે સ્વસ્થ, પછે અને આનંદિત ચહેરે તે દિવસે જ્યારે ને બોલવા લાગ્યા, ત્યારે તેમની સ્ત્રીને પ્રથમ એમ લાગ્યું કે, તેનું ગાંડપણ આજે ખૂબ વધી ગયું છે કે શું. પણ પતિએ “અપ્રકાશ વીંટી”નો ધરમાંની વસ્તુઓ ઉપર જ્યારે પ્રયોગ કરી બતાવ્યો. ત્યારે તેણીને જે આશ્ચર્ય અને આનંદ થયેલ, તેની યથાર્થ દૃષ્ટિના પ્રકૃત બાબતે પણ તે વખતે આવવી શક્ય નહોતી.

આ શોધની વાત હાં હાં કરતાં કલકતા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ. વીંટીનો સ્ત્રીમત પ્રકૃત બાબતે ફક્ત એક રૂપીઓ જ રાખી હતી. કારણ કે પૈસા મેળવવા એ ખેવ ક્યારેય પણ નેમનું ન હોતું. તેણે ગીલીટ કરેલી દસ લાખ વીંટીઓ પ્રયોગ માટે આલેખી હતી, તેમાંના નવ લાખ પ્રયોગ કરવામાં જ ફેફટ ગયું. અને એક લાખ સીતકમાં હતી. આ એક લાખ વીંટીઓ એક દિવસમાં જ ખત્તાસ થઈ ગઈ. કારણ કે અદૃશ્ય થઈને ગમે ત્યાં અને ગમે તેવી રીતે વિહાર કરવાની ઈચ્છા જોને ન હોય !

પણ આ શોધથી એ શહેરમાં અત્યંત અનર્થ થવા માંડ્યો. પ્રકૃત બાબતે ઘેર લોકોનાં જે જુઠાં જુઠાં આવે તેઓ “અપ્રકાશ વીંટી” પડેરીને અચિચાર પણે ચાતવા માંડે. તેથી થયું શું કે, પુલક લોકો મોટર નીચે અને ઘોડાગાડી નીચે કચરાર્થ સૂવાં. કેટલાંકના

સાષ્ટક નીચે પગ મરડાણા અને ફેટલાંક માણસો, રસ્તામાં જતાં આવતાં માણસો સાથે અથડાઈ પડવાથી, તે માણસોનાં તથા તેમનાં પોતાનાં માથાં રંગાણાં. ઠેક ઠેકણે લોહીની નદીઓ અને ચંપાઈ ગયેલા અવયવો નીકળે, ખૂનનો વારંવાર અનુભવ હોય તેવા પોલીસો પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા.

નાટકશાળામાં, નિશાળામાં, હોટેલોમાં મીઠાઈવાળાની દુકાનોમાં, વેચાવાડામાં, રાજકીય સભામાં, એમ દરેક ઠેકણે આ ક્રાંતિકારક શોષથી ધોંધલ મચી ગઈ.

હોટેલોમાં, રસ્તામાં અદસ્ય થઈને આવેલી જલ્દ વૈખાનવ—મરનદી બાઈઓની એટલી ગદી થઈ કે તે હોટલના માલીકે હોટેલનાં અંદરનાં બાર બંધ કર્યાં. અને અદસ્ય થઈને આવેલાં લોકોને દરમ થયા શીવાય અંદર અવાય જ નહીં એમ ક્યું. ‘અપ્રકાશ વીંટી’ ની વાત શેઢેરમાં પ્રસરી ત્યારપછી ત્રણ દસાઈની અંદર જ હોટેલોમાં લોકોનાં જુઠાં જુઠાં આવયા સાચ્યાં, પણ તેમાંય તે ખ્યાનમાં રાખવા જેવી વાત એ છે કે, તે દુકાનો ઉપર સીંધી પહેલી સ્વારી પડવાળી, નવેણે રહેનારી, અને મરનદી બાઈઓની હતી. પાછળથી ક્યાકાર પુરાણીઓ આવ્યા. તેમાં એક વેદમાર્નડ હતા, અને જીવન એકે ગીતામાંના શ્રાવિક, રાજસ અને તામસી આહાર ઉપર ક્યામાં પ્રવચન ચલાવેલું હોવા છતાં હોટેલમાંના તામસી ખોરાકની મીઠું, મરચું લગાડીને ખૂન જ ખખર લેતા હતા. જલ્દ સ્ત્રીઓને દુકાનમાં જવા દીધી કે ગુર્ત જ કાંઈ દેખી ન શકે એ હેતુથી તેઓ વીંટીની કાળ દેશાવીને અદસ્ય ચલી હતી. પણ ગુર્ત જ તેઓને ત્યાં ફેટલાએ સનાતનીઓના અવાજ સંભળાવા સાચ્યા અને પછી ધીમે ધીમે એક પછી એક એમ દરેકે ‘અપ્રકાશ કિરણો’ નો ભુરખો લાડી નાંખવા માંડ્યો. જલ્દ સ્ત્રીઓને આ દુકાનના રીતરીવાજની ખજાર ન હોવાથી કોની પાસે શું માગવું એ પદેલાં તો ખ્યાનમાં જ આવે નહીં; પણ એક વાચાળ પુરણી હોટેલમાંના પદ્મમાંનાં દીંગણાં હોટેલમાં જ—પોતાના નવેણીયા ઘરમાં નહીં—ખાતા એક દના તેણે તે બાઈઓની બધી અડચણ દૂર કરી. હોટેલ શીખેલી અથવા શીખતી હોય તેવી બાઈઓ અને છોકરીઓ પણ ત્યાં ‘અપ્રકાશ વીંટી’ લઈને આવી હતી; પણ તેઓ આ દામમાં જરા પાછળ પડી ગઈ હતી. આ ભણેલી સ્ત્રીઓની વાંચા-વાંચ જે ટોણું આપ્યું તેમાં ધણું છોકરાંઓ હતાં. કોઈએ તપાસ કરી

હોત તો તેને માલમ પડ્યું હોત કે, જે ઓડીંગમાં અને ઘરમાં નવેણ વગેરેના જે અતિ આકર નિયમે પાળવામાં આવે છે, તેમાંનાં ઘણાંખરાં આ છોકરાંમાં હતાં.

સલામત્વની મજા આ કરતાં જૂદી જ હતી. એક રાજપૂતી સલામાં તે દિવસે વીંટીવાળા સરકારી નોકરાએ એટલી ગદી કરી કે, ગુંગળાઇને મરવાનો જ વખત આવ્યો. પણ પ્લેટફોર્મ ઉપરના સોએક લોકો અને નીચેના હજારેક લોકો એટલા જ ફક્ત દ્રશ્ય હતા. એમણે પણ ‘અપ્રકાશ વીંટી’ આ સાથે આણી હતી. અને તે એવી ઇચ્છાથી કે, વક્તાનું ભાષણ નીરસ થયા માંડ્યું, અથવા ખૂબ લંબાણું, તો અદ્રશ્ય ઘડને ત્યાંથી પસાર થઇ શકાય. અને તેવો જ પ્રસંગ તે જ દિવસે એક ઠેકાણે આવ્યો. વક્તાના ભાષણનો સાંને ૬ વાગ્યે પ્રારંભ થયો, અને નવ વાગ્યે ખલાસ થયું ! તે વખતે સલામાં પ્લેટફોર્મ ઉપર સોમાંથી ફક્ત દસ જણ જ સીલકમાં હશે. એ લોકો પણ કેમ રહ્યા એમ પૂછો તો, અધ્યક્ષ વિદ્વાન, એટલે પ્રસિદ્ધિ પામેલા ગૃહસ્થ હતા. તેનું ભાષણ સાંભળવાની સંધિ ઘણા દિવસે આવેલી હોવાથી તે જવા દેવાની તેઓની ઇચ્છા નહોતી. વક્તાનું ભાષણ થયા પછી આ થોડા માણસોએ એટલા આનંદથી, ઉત્સાહથી, અને ખૂબ જોરથી તાળીઓનો ગડગડાટ કર્યો કે, વક્તાને સાફ લાગ્યું કે ખરાબ લાગ્યું, એ કંઇ કહી શકાય નહીં. તે પછી અધ્યક્ષનું ભાષણ શરૂ થયું. ઘેરથી પુષ્કળ તૈયારી કરીને યોગ્ય રાખેલા સર્વ વિચાર ઓતાઓને સંભળાવવાનો તેનો નિશ્ચય થયેલો હોવાથી, તેનું ભાષણ દર વાગ્યા તોપણ પૂરું થયું નહીં. આખરે પૂરું થયું ત્યારે તેને વક્તા પ્રમાણે તાળીઓનો ગડગડાટ મળ્યો નહીં. કારણ કે, સેક્રેટરી શીવાય ત્યાં બીજાં કોઇ હાજર જ નહોતું !

પ્લેટફોર્મ ઉપરના પ્રતિષ્ઠિત લોકોએ અને તે દિવસના વક્તાએ પણ “ અપ્રકાશ વીંટી ” નો ઉપયોગ કરીને ઘરનો જ રસ્તો લીધો હતો. સેક્રેટરીએ, અધ્યક્ષે ઉત્તમ કાર્ય કર્યા બદલ ખૂબ લાંબો લાંબો આભાર માન્યો, અને તે જગ્યાના માલીકનો પણ તે જગ્યા આપ્યા બદલ તે એ પ્રમાણે જ આભાર માનવાનો હતો; એટલામાં ટેમ્પલ ઉપરના વૉલશીટમાંની મીથુનતી હરી ગઇ, અને તેણે અધ્યક્ષની ખુરસી તરફ જોયું તો ત્યાં કોઈ જ નથી એમ તેને લાગ્યું.

બીજી એક સલામાં એવી જ મળે થઈ. એક પ્રાગતિક પક્ષના શૂદ્રસ્થ રાષ્ટ્રીય શૂદ્રસ્થ ઉપર તૂટી પડ્યા, અને બોલ્યા કે “આ જલાલ લેકો રાષ્ટ્ર-ધાતકી છે. એઓ સ્વાર્થશાધુ છે. તેઓને રાષ્ટ્ર દરતાં પોતાનું માન વધારે છે. એ લેકોને ફસાવીને તેઓના પૈસા ઉઠાવે છે:” આવી રીતે શરૂ કરેલું ભાષણ છેવટે એટલી દલ સૂધી વધી ગયું અને તેના જ પક્ષમાંના એક શાળા શૂદ્રસ્થને એટલી રીસ ચડી કે ‘ગણી ગણીને જોડા મારવા, એવી ઇચ્છા થઈ, પણ પ્રતિષ્ઠિતપણાને લીધે એ કેમ કરી શકાય. એટલામાં ‘અપ્રકાશ વીંટી’ સાથે આણી છે એમ તેને યાદ આવ્યું, અને તેણે પગનું ખાસનું કહાડીને વક્તાના ગાલ રંગી નાંખ્યા. અધ્યક્ષથી શું થયું એ સમજી શકાયું નહીં; પણ ભાષણકર્તાને લોહીસોડાણ સ્થિતિમાં પ્લેટફોર્મ ઉપર પડેલો જોઈને તેણે સ્વયંસેવક મારફત તેને ડોક્ટરને લાં મોકલાવ્યો, અને સલાના કામની શરૂઆત કરી.

હવે રાષ્ટ્રીય પક્ષમાંથી એક જનસદ દેશાભિમાની શૂદ્રસ્થ બોલવા લાગ્યા. અને તેણે પ્રસ્તુત વિષય છોડી દઈને સામાજિક સુધારક લેકોને તે રાજસલામાં ઉદાર ક્યો. અને “એ લેકો પોતાના કામચલાવની પ્રેરણાથી જ સુધારાનું જાંડ ઉઠાવે છે,” કત્યાદિ અનર્ગલ પ્રભાવ તે કરવા લાગ્યા. એ જોઈને જુવાનીઆઓમાંથી એક રાષ્ટ્રીય શૂદ્રસ્થનો પિત્તો ઉઠ્યો અને તેણે ‘અપ્રકાશ વીંટી’ ની કળ દળાવો અને અદસ્થ થઈને તે વક્તાને પ્લેટફોર્મ ઉપરથી નીચે ફેંકી દીધો.

આથી સલામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. જેઓને ‘અપ્રકાશ વીંટી’ની વાતની ખજાર નહોતી, તેને આંદો કાંઈ જૂનાવળનો પ્રકાર છે, એમ લાગ્યું. અને તેઓ ગલરાઈને નાચી ગયા. જાણીનાને ખરા પ્રકારનું અનુમાન થઈ શકે તેમ હતું. છતાં એકસ ગાળુ પકડી શકાય તેમ પણ નહોતું. અમારા વક્તાને તમારામાંનાએ જ કાંઈએ ઈંગ કરી, એવી રીતે મવાલ અને જલાલ પક્ષના લેકો સામસામા એક બીજાને કહેવા લાગ્યા. અને સલામાં એક મુદ્દળી મળ્યું મન્વી રહી. આખરે પોલીસોએ વચ્ચે પડીને ફરિયાદને ફરિયાદ લગાવ્યા, સારે સાર્વજનિક શાંતતાનું રક્ષણ કર્યું એમ તેઓના મનમાં સમાધાન થયું.

“અપ્રકાશ વીંટી” એ બીજી ઓર એક ગણીમાં જે જૂલમ ગણાવે તેમાં રક્તપાન નો નહોતો, પણ નિમિત્ત અપર્યાપ વધારે હતો. લેકો જોશે, એ બીકે હવે નિંદિ દેવાથી ફરિયાદો ‘પ્રતિજ્ઞિત’ શૂદ્રસ્થોએ વેસ્યાઓની મેડીના દાંદરા ગણવા માંડ્યા. ફરિયાદ

વંશ્યાઓની નાની ખેલીઓ તે દિવસે ચિહાર ભરાઇ ગઇ. ખેલીમાં દાખલ થતાં વાર જ પોતા ઉપરથી ‘ અપ્રકાશ વીંટી ’ રૂપી શુરખાઓ કહાડી નાંખવામાં આવતા. પણ તેઓની વાંસોવાંસ તેઓની સંસારખેર સ્ત્રીઓ વીંટી પહેરીને હાંજ આવી હતી, કે જેઓને પોતાના પતિના ઢંગની ખબર હતી. તેમણે પણ જ્યારે પોતાની વીંટી રૂપી શુરખાઓ કહાડી નાંખ્યા અને એક બીજાને ઝોળખ્યાં ત્યારે પુરુષો સરમના માર્યા બેહોશ થઇ ગયા. અને બીજી જ પળે ત્યાંથી તેઓએ ગસ્તો માપ્યો.

એક વેશ્યાની છોકરી પોતાના હલકા ધંધાથી કંટાળી ગઈ હતી. તેની મા તેને ‘ આ આપણે પરંપરાગત ધર્મ છે ’ એમ કહેતી; પણ તે છોકરીને આ ધંધો બીલકુલ પસંદ નહોતો, પણ માની વિરુદ્ધ થવાનું નૈતિક ધૈર્ય તેનામાં બીલકુલ ન હોતું. મા મરી જવા પછી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે આ ધંધો છોડી દેવો. પણ આગળ ઉપર કેવો અને કઇ રીતે વ્યવહાર ચાલે ! એ ભીતિથી તેના મનની ગડલાંગ થતાં થતાંમાં ‘ અપ્રકાશવીંટી ’ નો શોધ જાહેરમાં આવ્યો. તે દિવસે અંધ્યાકાળે સ્નાન કરીને રામપંચાયતન પાસે પોતે એકલી પૂજા કરતી બેઠી હતી, “ હે રામ હોં અનેક પાપિણીના ઉદ્ધાર કર્યા છે. તું હવે મારો ઉદ્ધાર કરીશ કે ! આજથી હું પાપાચરણ છોડી દેવાની છું. આ નિશ્ચય કાપમ રહે તે માટે તારે મને સહાયતા આપવી જોઈએ. મને સ્વપ્નમાં નહીં તો ક્યારેય પણ દર્શન દે, એટલે માફ મન પ્રસન્ન થશે, અને નિશ્ચય દૃઢ થશે.” એવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરીને તેણીએ દેવ આગળનું તીર્થ લીધું અને બંને આંખે લગાડ્યું, અને આંખો પાછી ઉઘાડીને જુવે છે તો તેને એક સ્વામીની લગ્ય મૂર્તિ આખડીઓ પહેરેલી, લગવાં વસ્ત્રો ધારણ કરેલી, એવીનાં દર્શન થયાં. તેને થયું કે પ્રત્યક્ષ રામચંદ્રજીએ આપણને દર્શન દીધાં છે. તે એવાકળા ઉઠી અને બોલો પાથરીને તે મૂર્તિની ગંધઅક્ષતથી પૂજા કરવા માંડી. એ જોઇને સ્વામી બોલ્યા “ હે સ્ત્રી હું. પૂજા કરાવવા આંહીં આવ્યો નથી.” પણ તે પાશ્વર્યાપથી દમ્બ થયેલી યુવતીએ ભક્તિપૂર્વક પૂજા કરીને નિરાંજન લીધું ત્યારે સ્વામી ઝોશિઆળા થઇ ગયા અને કંઈ પણ ન બોલતાં મેડી ઉપરથી હતરી પડીને, ‘ અપ્રકાશ વીંટી ’ ની સહાયતાથી અદસ્ય થઇ ગયા, અને પોતાના મડનો માર્ગ લીધો.

આ વીંટીનો પ્રભાવ લોકોનાં બોલવા ચાલવા ઉપર જે થયો તે કંલ પાર આવે તેમ નથી. ટિટેકીવ લોકોએ આ વીંટીનો અરંકિશી હોવાનો

કોઈ પણ જગ્યાએ રાજકીય વાત કરી શકવાની સગવડ જ રહી નહિ. આસપાસના લોકોની ટીકા કરીએ તોય તેઓ ‘અપ્રકાશ વીંટી’ પહેરીને અડખે પડખે ઉભાં ન હોય એમ કેમ કહી શકાય! આ બીકથી લાપણમાંથી લોકનિંદાનું અંગ તો છેક જ ગયું. સંભાળણુરૂપી કળમાંથી લોક નિંદાનો રસ છેક જ ગળી પડવા પડી કેારી ખાલો અને ઢળીયા તો કેને ગમનાર! કોઈને કોઈની સાથે કાંઈ બોલવાનો ઉત્સાહ જ રહ્યો નહીં. તોફાર શેઠની નિંદા કરવા લાગે કે, શેઠ કદાચિત વીંટીની કળ દબાવીને ‘પોતાનું’ દરજ્જા સ્વરૂપ એકદમ પ્રગટ કરે. એવી જ બીકથી લોકનાયકની, મિત્રોની, ગુરુની શિષ્યની, જોળખીતા, અથવા અભ્યર્થના માણસની કોઈની કાંઈ નિંદા કરવાની સોંપ જ રહી નહીં. તેથી ઘણાંખરાંને મન પોતાનાં મોહોડાં શીવી લીધાં જેવાં જ થઈ ગયાં.

રાત્રે વરવહુની વાતો પણ રોજના પ્રમાણે ખુદ્દા દિલથી થતી અટકી. વહુને જોમ આવે કે એકાદી શોકય વીંટી પહેરીને આરકામાં આવીને બેઠી દશે. અને વરને એમ થાય કે વીંટીની મદદથી પોતાની વહુએ એકાદા યારને ઘરમાં આણીને સંતાડી મૂક્યો હશે.

રાત્રે નાટકશાળામાં કંઈ જૂદા જ પ્રકારની ગમ્મત થઈ. સ્ત્રીઓની જગ્યા તે દિવસે એકદમ બધી ભરાઈ ગઈ; પણ આરચેરદ્વામાં બેઠેલા અને ગેલેરી ઉપરના પુરુષોએ દુરળીનો લાંબો ઢુંદી કરીને તે તરફ ખુબ જોયું. પણ એક પણ સ્ત્રી દેખાય તો સોગમ. એ જોઈને અનેક ગ્રોખીન ગૃહસ્થોએ ક્રોધથી દુરળીનો ફાડી નાંખી. જે સંસારમાં સ્ત્રીઓ નહીં, જે નાટકમાં સ્ત્રીનું પાત્ર નહીં, જે નાટકશાળામાં સ્ત્રીઓ નહીં, તે સંસાર કેવો, તે નાટક કેવું, અને તે નાટકશાળા કેવી! એમ કહીને કેટલાક લોકો નાટક જોવાનું છોડીને ત્યાંથી ચાલતા થયા. પણ નાટકશાળામાં તેથી લોકોની સંખ્યા રોજ કરતાં કંઈ કમી થઈ નહીં. કારણ કે ‘અપ્રકાશ વીંટી,’ પહેરીને કેટલાય માણસો તે દિવસે ખુદાગખસ રીતે અંદર ગૂંચા દતા. કેટલાય ગૃહસ્થોએ પોતાના ઘરની સ્ત્રીઓને પુરુષોની ખુરશી ઉપર પોતાની પાસે જ બેસાડી હતી. પણ હવેટ લોકોની નજરથી તેને ત્રાસ ન થાય માટે સ્ત્રીઓની આંગળીમાં વીંટી પહેરાવી હતી. પણ તેથી એવું થયું કે, એક મુંઝે સુદાં મુંડીને ચક્રવર્તીન દગ્ગમત કરેલો જલ, પણ ધાગો તે બેઘરમ પુરુષ ‘અપ્રકાશ વીંટી’ પહેરીને ત્યાં આવ્યો હતો, તેણે લાં ખુરશી ઉપર મોંઘ બેઠેલું નથી, એમ જાણીને એક ચોંદ પંદર

વર્ષની મુઝ બાલિકાના ખોળામાં પોતે બેસી ગયો. તેથી તે મુઝાએ ગભરાઇને ચીચીવારી પાડી, અને તે જીવ જવાની સ્થિતિમાં આવી પડી.

આવી રીતે આપણા શોધથી અનર્થ થાય એવી પ્રકૃત્ત બાબતે દર્શના પણ નહોતી. પણ તેને ત્યારે આવા પ્રકારની હાજરો આપત્તિઓની બીજો દિવસે ખબર પડી, ત્યારે તેને એમ થવા લાગ્યું કે, આપણી વીંટીઓ વેચવાનું કામ બંધ કરવું કે કેમ ? લોકો શું કહેશે, એ વિચારના છળથી અને દાસત્વથી લોકોને-પુરુષોને અને સ્ત્રીઓને પણ છોડાવવાનો આપણને યશ મળશે એમ તેને લાગતું હતું. પણ આપણી વીંટીના યોગથી ઉલટું જ પરિણામ આવે છે એ જોઇને તેના કામળ હૃદયને અતિશય દુઃખ થયું.

પણ તેના નશીબમાં તેનાથી પણ અધિક દુઃખ જોવાનું હતું. 'અપ્રકાશ વીંટી' નો શોધ થયા પછી એક મહિનાની અંદર જ, દિલ્લીમાં બ્રાહ્મનો પ્રચંડ સ્ટ્રોક થયો. તેથી આ વીંટીનો તથા બ્રાહ્મનો કંઈ પણ સંબંધ હોવો જોઈએ, એવી કેટલાક પોલીસખાતાવાળાને સૂચના મળી. બસ, થયું. પ્રકૃત્ત કુમુદને એક કલાકની અંદર જ પોલીસવાળા ઉપર લઇ જવામાં આવ્યો. કોને કોને વીંટીઓ વેચી છે. તેનાં નામ નિશાનનો પ્રકૃત્ત બાબતો ચોક્કસ ઉત્તર દઇ શકાયો નહીં. તેથી તે પોલીસ લોકોના મગજમાંનો સંશય વધારે દઢ થયો. નરમાસ હારેલી રીતે સમજાવવાથી પ્રકૃત્ત બાબત કંઈ કશુંક થયા નહીં ત્યારે સમજાવવાના બીજા ધણા ખરા સંસ્કારોનો તેને યથાવિધિ અનુભવ મળી ગયો. છેવટે જરા થોભો, થોભો, બધું કહી દઉં છું, એમ કહીને તેણે વખત માગી લીધો, અને સંધિ સાધીને ખીરસામાંની એક વીંટીની કળ દબાવી, અદૃશ્ય થઇને ત્યાંથી તે પસાર થઈ ગયા.

ઘેર આવીને જૂલે છે તો, વીંટી માટે આંગણમાં સ્ત્રીઓની, છોકરીઓની, છોકરાઓની, મોટા માણસોની, છુટ્ટા છુટ્ટીની, સુધારક-ઉદ્ધારકની, સુશિક્ષિત-અશિક્ષિતની, સાહેબોની-મડમોની સખત ગદી જામેલી. પણ વીંટીના વ્યાપારથી લોકોનું અને આપણું પણ હિત કરતાં અહિત વધારે થશે, એ બે દિવસના અનુભવ ઉપરથી સારી રીતે સમજાઇ ગયેલું હોવાથી, તેણે પોતાની સ્ત્રીના કાનમાં જાની વાત કહી અને પોતે ક્યાં જનાર અને ક્યાં રહેવાના છે તેની માહિતી દઇને પોલીસના તેમ જ ધરાકના ત્રાસમાંથી મુક્ત થવા માટે નામ હામ બદલીને ક્યાંક ગુપ્ત થઈ ગયા તે હજી પણ ગુપ્ત જ છે. *

અચુભાઈ રૂઢનાથજી મૂળાણી.

વીર માતાનાં હાલરડાં.

૧

સુધળ સુધ મારા મેધેરા વીર
તુને દેખી મારે દૈડે ધીર.
હાથથી ગયું ફરી કદશે હાથ,
વેરી વસમા સામે 'ભીડી બાથ.
બાપનાં ઉડાં લેશે વેર,
ખોયલ ભાં પાછી આણુશે ચેર.
સુધ જા, બાપુ, હજી તારે છે વાર
રણમાં ખેલવા ખાંડની ધાર.
સિંધના તે તો સિંધ જ થાય,
એ નેં કાઢતી રહેએ દબાય.
વાવડો^૧ આ મર^૨ ઝપડું^૩ દરે,
ના મુજ બાપસો એથી ડરે;
મર ને કડકા આખે થાય,
નેં મુજ વીર જરા ગભરાય;
સુધ જા સુધ મુજ ફેસરી વીર.
હરખે મુઝાવે જનેતા ધીર.

૨

ભાઈ મારો છે તરવારિયો,
મલક^૪ ઓળે મારા ભાઈનો ધિયો.
ભાઈ તો હાથમાં જરછી ધરે,
વેરીને રામો ઉજળી ધા દરે.
ભાઈ મારો તો ચડશે ધોડે,
વાંસે ટોળી ભાઈબંધની રોડે.
મારતે ધોડે ભાઈ રણમાં ધસે,
ઉભી માતાનાં કાજજ દસે,
માથે નવધંડૂ^૫ ને કોપ^૫ કટાર,
હાથમાં ભાંડો ભાઈ ધોડે ટટાર,

ફરકે મુહુંની પાતળ દોર,
 મરકતે મોંએ, રૂંડો અંગમરોડઃ
 ન્યાળી ન્યાળી માનાં કાળજ હસે,
 એની છબી ના દેખેથી ખસે.
 હમણાં તું લાઇ સુધ જા, સુધ,
 ઝોરો ઝોરો આવે દી તુજ લાઈ.
 વીરની મા હાલા બહાલા, કરે,
 સામી જોતી જોતી વાતું કરે.

૩

મરને શિયાળવાં લાળી કરે,
 વાઘ લલે રાને ધુરડી મરે;
 રૂવાકું તોય ન ફરકે, વીર,
 જોતાં તુને માને દેએ ધીર.
 તું કરશે વેરી પાંશરા,
 તું ધુજવશે બાધીઠ ધરા.
 ભરશે લાલો તારો આકાશ,
 હરશે તું વેરી દુડાની આશ.
 તેજ તારી નેં અ્યાને રહે,
 માર ! માર ! કરતી માયાં લહે.
 ગાંડા ઘોડા પર ગાંડો સવાર
 કાણુ ઝીલે એ જરછીની ધાર.
 વાઘફાળ કે મેંગળજ ઝીલે,
 જોઈ બાપલો કાળજ ખાલે.
 સુધ જા સુધ, મારા રણુના રાજ,
 છે હજી આગળ કામોપે. ઝાઝા.

૪

નીંદરડી કર, રે નીંદરડી કર,
 હમણાં તો, વાલમા, નીંદરડી કર.
 તારા બાપુ છે ગરજમાં ગયા,
 માંડી પર છે સ્વાર જ યયા.

આવશે મારણ મોંઘેરાં કરી,
 લાવશે લુંદું એ દરની ખરી.
 ચારણ મારણ ભાટનેભટા^૧
 લાહુ આરોગશે પામશે મતા^૨
 ધોળશે અમલું^૩ શેર શેર રોળ,
 રાત દી ઉડશે જમણી મોળ.
 ખેસશે દાકાર બની દણી,
 જક્ષીશું દેશે સૌને ધણી.
 ભાઈબંધુ^૪ને ધોળા ભરી
 પાશે અમલ હેસે હેસે કરી.
 ડાયરા^૫ મધ્ય તુને, ભા, લૈ,
 ચપટીના તાલથી રમતું ટૈ,
 તુને રીઝવશે તારા બાપ,
 આવશે કાલ સંવારે આપ.
 નીંદરડી કર; રે નીંદરડી કર,
 હમણાં તો, વાલભા, નીંદરડી કર.

કવિ: હરગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી.

(સંપાદક વલ્કલ)

સોબત તેવી અસર.

આજે બપોરે બાર વાગે બી. એ. નું પરિણામ જાણવાનું હતું.
 પાણીના રેલાની માફક નવનીત બપોરના બે વાગે તારની રાહ જોતો
 હતો. વખત વખતનું કામ કર્યું જતો હતો. સુમારે ચારનો અમલ થયો
 મરંતુ તારવાળાની સાયકલની ઘંટડીનો અવાજ સંભળાયો નહિ. મનુષ્ય
 માત્રને કંઈ પણ વસ્તુ મળવાની હોય અને તે જ્યારે પ્રાપ્ત નથી થતી
 ત્યારે તેનું મન જેમ પાકું થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે નવનીતનું સુખાવિંદ
 જે બપોરના પ્રકૃષ્ટિત લાગતું હતું તે જ મોઢા ઉપર ને સમયે જ્ઞાનિ ફેલાઈ

૧ બાલણ. ૨ દાનદક્ષિણામાં. ૩ કસુંબો, જોરવાથે બહુવચન.
 ૪ ભાઈબંધુનું બહુવચન. ૫ મંડળ; દરબાર.

ગઘ. નવનીત બધી પરિક્ષામાં પાસ થતો હતો તેથી તેના પાસ થવાની આશા સર્ગાંબહાલાંઓને તેમ જ સ્નેહી-વર્ગને હતી. રાતના આઠ થયા એટલે તેના પાસ થવાની આશા સર્વેએ છોડી. ઘરમાં સર્વત્ર દિલગીરી છવાઇ. પિતા તથા ભાગનીના આગ્રહથી નવનીત નામનું જ ખાવા બેઠો. બે ત્રણ મીનીટમાં જમીને ઉડી ગયો. પ્રિય વાંચક ! આશા જ્યારે નિરાશામાં ફેરવાઈ જાય છે ત્યારે તે વખતે જમવાનું ક્યાંથી લાવે ? નવનીત જમીને ઉડ્યા બાદ કોઇની સાથે વાત કર્યા વિના પોતાની રૂમમાં સુવાને બહાને ચાલી ગયો; ભવિષ્યમાં શું કરવું તે વિષે વિચાર કરવા લાગ્યો. અભ્યાસ તરફ, નાપાસ થવાથી તિરસ્કાર છુટ્યો. રાતના એક સુધી વિચારમાં ગાળ્યા બાદ છેવટે એવા નિશ્ચય ઉચર આવ્યો કે હાલ તરત એક મહિનો ભરૂંમાં ગાળવો અને પછી મુ'બાઇ જઇને કોઈ સારી રૂમમાં નોકરી કરવી. બે વાગે નવનીતની આંખ મળી.

નવનીતના પિતા ભગવાનલાલ તલાટી હતા. તેમને પગાર રૂપીયા ૨૦ મળતો હતો. તે વખતે હાલના જેવી સપ્ત મોંઘવારી નહોતી તેથી ઘરનો નિભાવ સારી રીતે ચાલતો હતો. ૫૭ વર્ષની ઉંમરે તેઓએ પેન્શન લીધું. પેન્શન માત્ર દશ રૂપીયા જ મળતું હતું તેમને મંત્રતમાં નવનીત તથા સુશીલા. ભગવાનલાલની પત્ની લાડકોર બન્ને છોકરાંઓને ન્હાનાં મુકીને મૃત્યુ પામી હતી. તેણીના મૃત્યુબાદ ઘરનો બોજો ભગવાનલાલ ઉપર આવી પડ્યો હતો. સુઠ પિતાએ નમાયાં બાળકોને માતાની ખોટ જણાવા દીધી નહોતી. નવનીતને સાત વર્ષની ઉંમરે નિશાળે મુકવામાં આવ્યો. નવનીતની રમરણુ શક્તિ સારી હતી તેથી તે પ્રતિ વર્ષે પાસ થવા લાગ્યો, અને ધીમે ધીમે બી, એ. સુધી પહોંચ્યો. નવનીત બી. એ. ની પરીક્ષામાં નપાસ થયો તે જ અરસામાં ૨૬ વર્ષની કુંવારી સુશીલાને એકદમ ન્યુમોનીઆ લાગુ પડ્યો અને ત્રણ દિવસની સપ્ત માંદગી ભોગવી પિતાની બહાલસોઇ પુત્રી માતાને બેટવા ચાલી ગઇ; સુશીલાના મૃત્યુ બાદ ભગવાનલાલ કથળી ગયા અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમને સુખ આપનાર હોય તો તે માત્ર નવનીત જ.

+ + + + +

એક દહાડો નવનીત તથા ભગવાનલાલ ચાંદનીમાં જમ્યા બાદ અગાશીમાં બેઠા હતા. ભગવાનલાલે નવનીતનો ગળ જાણવાને વાસ્તે પૂછ્યું, “જેમ ભાઇ, ત્હારી કોલેજને પ્રુફવાને માત્ર એક જ અડવાડીયું બાકી

રહ્યું તેથી આ વર્ષે અમદાવાદની કાલેજમાં કે મુંબાઈની કાલેજમાં જવા વિચાર છે? જે વિચાર તે ક્યો હોય તે તું મને વગર ખેંચાયે જણાવ.”

નવનીત—બાપાજી ખરું, પુછાવો તો મહારે અગાડી અભ્યાસ કરવાનો વિચાર જ નથી. આ એક જ પરિક્ષામાં નપાસ થવાથી હું ઘણો નાશીપાશ થઈ ગયો છું; હાલ તરત તો હું મુંબાઈ જઈશ અને ત્યાં કોઈ સારી પેઢીમાં નોકરી કરીશ.

ભગવાનલાલ—દરેક જગ્યાએ વગવરીલાવાળાઓનું થાય છે. આપણને તેથી કંઈ ઓળખાણ નથી એટલે મુંબાઈ જેવા મોટા શહેરમાં નોકરી મેળવતાં ત્હને બહુ મુશીબતો નડશે.

નવનીત—બાપાજી તેવું કંઈ નથી. જે માણસનું નશીબ તેજ કરતું હોય છે તો ખીન વસીલાઓ પણ ફાવી જાય છે, અને વગવાળાઓ હાથ ધમ્મતા રહી જાય છે. માકુસાચાનો શાન્તિલાલ મુંબાઈમાં ઘેનેટ વિક્સીયમની કંપનીમાં સેક્રેટરી છે અને તેને મોટા માણસોની સાથે ઓળખાણ છે તેથી તેની લાગવગથી મને નોકરી મળવા સંભવ છે. તમે મુંબાઈ જવા રજા આપો તો મહારો વિચાર સોમવારે રાતના અહીંથી નીકળવાનો છે.

ભગવાનલાલ—ત્હને મુંબાઈ મોકલવાને કોઈપણ જાતની મને હરકત નથી. હવે સરકારી નોકરીમાં પહેલાંની માફક આગળ વધવાનું ક્ષેત્ર રહ્યું નથી. સર સીદારસ, ખુશામત, દાંભિકપણું, અને ઘડાંએને પણ અસત્ય બોલનાર હમણાંની નોકરીમાં ફાવે છે. આપણા લેક્ટી સરલ હૃદયના, સત્યમાર્ગે ચાલનારા તેમ જ હાથ હા કરનારા નહિ તેથી હમણાંના આપણી ન્યાતના ઠેટલાક બધુઓ જે સરકારીનોમરી કરે છે તે ફાવી શકતા નથી. અમારા વખતના અંગ્રેજ અમલદારો સત્યને ચાલનારા હતાં અને ખુશામત કે ડોળથી અંજાઈ નહોતા જતા; પરંતુ ખરું કામ કરનાર તથા સત્યમાર્ગને વળગી રહેનારાઓની યોગ્ય કદર કરતા અને વખત આવે સાહે પ્રમોશન આપવાનું પણ સુકર્તા નહિ. ખાનગી નોકરીમાં આપણા યુજરાતમાં ક્ષેત્ર બહુ ઓછું છે; પરંતુ મુંબાઈ જેવા વિશાળ શહેરમાં એક નિષ્ઠાથી નોકરી કરનાર પ્રમાણિક તથા સત્યમાર્ગને વળગી રહેનાર આગળ પર સારી રીતે

વધી શકે છે. મહાદેવી મામાના બચ્ચુનો દાખલો લે. એણે મુંબાઈમાં નોકરીની શરૂઆત રૂ. ૨૦ ની કરી હતી અને પંદર વર્ષની નોકરી દરમ્યાન રૂ. ૭૦૦ મળે છે. આ બધું તેની એક નિષ્ઠા તથા પ્રમાણિક-પણાને લીધે જ છે. મુંબાઈ જેવા મહોટા શહેરમાં એક બીજી બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ કે શેર બજાર, મહાત્મકર્મી કે પુનાની શરતોમાં કાઈ દિવસ જતું નહિ તેમ જ વાવદાના શેરો લીધા કે દીયાનો ધંધો કરવો નાહ. મુંબાઈમાં સદો અનેક રીતનો ચાલે છે. તેમાં શેરનો, સુનાનો, અળસીનો તથા રૂનો સદો ધણા સાધારણ રિથિનિના કરે છે. શરૂઆતમાં કદાચ બસો પાંચસો મળે છે તેથી દરખાઈ જઈને ધમધોદાર સદો કરે છે અને એક વખત હજાર બારસો મુકે છે. તે પૈસા પાછા મેળવવાને વારતે હાથો લુગારી જમણું રમે તેમ આંખ મીંચીને સદો કરે છે અને પછી માથે હાથ મુકી રહે છે. માટે લાઇ તું આ બધાથી અત્રગ રહેજે અને મહારીશીખામણ તું યાદ રાખજે.

નવનાત મુંબાઈ જવાને ઘણા ઉત્સુક હતો. જે દિવસો જતા તે તેને એક વખત જેવા મહોટા દેખાવા લાગ્યા. આખરે જરાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. સગાબંધાનાં મળી તથા વૃદ્ધ પિતાની આશિષ લઈ નવનીતે મુંબાઈ તરફ પ્રયાણ કર્યું. નવનીતે મુકામ શાન્તિલાલને ત્યાં રાખ્યો. શાન્તિલાલની પત્ની સૂર્યકાન્તા સારા સ્વભાવની અને બધાની સાથે મળતાવડી હતી. દંપતી વચ્ચેની ગાઢ પ્રીતિની પ્રસાદી નહાનો વીરેન્દ્ર ઘરમાં કલોલ કરી બધાને આનંદ આપતો હતો. શાન્તિલાલે પોતાની લાગવગથી એક સારી મીઠની ઓરીસમાં ૬૦ રૂપીઆના પગારથી નવનીતને નોકરીમાં રખાવ્યો. નવનીતને શરૂઆતમાં સારો પગાર મળ્યો જણી ભગવાનલાલ ખુશ થયા અને દાગળ લખી શાન્તિલાલનો ઉપકાર માન્યો.

+ + + + + + + +

દિવસો ધીમે ધીમે પસાર થવા લાગ્યા. નવનીતનું મન નોકરીમાં ચોંટ્યું ખરું. તેનું કામ ભેદને તેના સાહેબે તેના પગાર વધારી બીજે વર્ષે ૮૦ રૂપીઆ કરી આપ્યો. હાલના સમયમાં મુંબાઈનીવાસીઓને જે દાંઈ મળે છે તેના ઉપર સતોષ નહિ રાખતાં શેરબજાર અને ધોડાની શરતોમાં પૈસા શોધે છે. તેમાં કમાય છે તેમ જ ખુબે પણ છે. તે જ પ્રમાણે નવનીત મહાત્મકર્મી પુના વગેરે સ્થળોએ ધોડાની શરતોમાં જવા લાગ્યો અને વૃદ્ધ પિતાની શીખામણ એક વર્ષમાં ભુલ્યો ગયો. ધીમે ધીમે તેને

નીતના જે દોસ્તો છે તે કાંઈ સારા નથી. તેઓ જ નવનીતને ખોટા રસ્તે દોરે છે; બ્યારે તેઓ તેને પાયમાલ કરશે ત્યારે જ તેઓ રહેશે. આ બધી હદીસત બાબતો પછી ભગવાનસાથ ધણી દીક્ષગીર થયા અને કહ્યું—“શાન્તિ હું નહોતો બાણતો કે નવનીત મ્હને મ્હારી વૃદ્ધાવસ્થાએ આટલું બધું દુઃખ ઉત્પન્ન કરાવશે. ગમે તેમ સુક્તિ કરી નવનીતને એ ધધામાંથી મુક્ત થાય તેવું તું કર. બે તે કંઈ ઉધું ચતું કરી બેસશે તો મ્હારા નામને જાદો લગાડશે.”

શાન્તિલાલ—ચાચા મ્હારાથી જેટલું બન્યું તેટલું હું કરી ચુક્યો છું; બ્યારે મ્હારી પાસે કંઈ પણ ચાલી ન રહી ત્યારે જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું.

ભગવાનસાથ—શાન્તિ તું આજે રાતના મેલમાં મુંબાઈ પાછો જા. હું ત્યાં આવત પણ મ્હારી અપંગ અવસ્થાને લીધે મ્હારાથી મુંબાઈના દાદરો ચડી શકાશે નહિ. હું ત્હને એક દાગળ લખી આપું છું તે તું નવનીતને આપજે અને તેની શું અમર થાય છે તે મ્હને લખી જણાવજે.

શાન્તિલાલ ખીજે દિવસે સાત વાગે મુંબાઈ જાવી પહોંચ્યો. નવ વાગે તે નવનીતને મળવા ગયો. નવનીતે રૂમ છુદી રાખ્યા પછી તે કાંઈ દિવસ રૂમ તરફ ફરક્યો પણ નહોતો અને આજે શાન્તિલાલને આવેલો જોઈને તે ગભરાયો. શાન્તિલાલે નવનીતને ભર્યતો દાગળ આપ્યો. દાગળ વાંચી રહ્યા પછી શાન્તિલાલે તેના મ્હેર સામું જોયું તો માલમ પડ્યું કે લાઇને આ દાગળની પણ અમર યદ નહિ તેથી પુછ્યું—“કેમ લાઇ મ્હારે ચાચાને શું જવાબ લખવો?”

નવનીત-હજી મ્હેં કંઈ વિચાર ક્યો નથી. હું આજે રાતના જાપાઈને દાગળ લખીશ અને જે વિચાર થશે તે તેમને લખી જણાવીશ,” શાન્તિલાલને ઉડતો જવાબ મળ્યાથી તે સમજી ગયો અને કહ્યું—“વાર ત્યારે તું રાતના દાગળ લખવાનું શુકતો નહિ. મ્હારે ઓશીસે જવાનો વખત થયો છે તેથી હું જઈશ.”

નવનીત-હા લાઇ આવજે દાગળ વિશે તું બેશીકર રહેજે. હું જરૂર આજે રાતના લખીશ.”

શાન્તિલાલે ઘેર જઈને ભગવાનજીને ભર્ય દાગળ લખ્યો કે નવનીત એમને એમ પાંસરો યાચ તેમ નથી. એ તો બ્યારે ખેતા ખારો ત્યારે કેટલો આવશે. બ્યાં સુધી તે પોતે નહિ સમજે બ્યાં સુધી આપણે જેટલા પ્રયત્નો કરશું તે બધા વ્યર્થ છે. શાન્તિલાલનો દાગળ વાંચી તેમને ઘણો ઉદ્વેગ થયો પણ બ્યાં પોતાના પુત્રનો વાંક ત્યાં ખીળ કોને કહે મનમાં બધું સમજી બેસી રહ્યા.

x

x

x

x

x

ઉપલા બનાવને દોઢ વર્ષ થઈ ગયું. બધા દિવસો માણસના એક સરખા જતા નથી; તેમ નવનીતનું પણ થયું. નવનીતથી ઉતાવળમાં શેરના ઘંઘામાં ગંભીર લુલ્લ થઈ ગઈ અને તે લુલ્લને પરિણામે લગભગ રૂ.૫૦૦૦) રૂપિયાની ખોટ ગઈ. આ વખતે નવનીતને શાન્તિલાલના શબ્દો યાદ આપ્યા અને તે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. તેની પાસે દશહજાર રૂપિયા હતા પરંતુ બાકી પંદરહજાર ક્યાંથી લાવવા તેની વીમાસભામાં તે પડ્યો. મુકરર કરેલે દિવસે જો પૈસા ન ભરે તો બજારમાં આપડ જાય. તેથી લાચારીયે તે તેના જુના દોસ્ત શાન્તિ પાસે ગયો. નવનીતને આવેલો જોઈ શાન્તિલાલ તથા તેની પત્ની સૂર્યકાન્તાને તે નવાઈ લાગી નહિ પરંતુ બધું રહસ્ય તેઓ સમજી ગયાં. નવનીતે બધી વાત શાન્તિલાલને કહી. શાન્તિલાલે કહ્યું—“નવનીત મહેં ત્હારું ભવિષ્ય આગળથી લાખી રાખ્યું હતું, મહેં ત્હને કેટલી કેટલી સીખામણો આપી અને ન કહેવાય તે શબ્દો પણ કહ્યા હતા. પરંતુ તે વખતે ત્હારી અહદશા નમણી હતી તેથી તે સીખામણો તે સાંભળી ન સાંભળી કરીને કાઢી નાંખી. અત્યારે ત્હારા લાગીદારો તેમ જ ત્હારા હિતેથીજે કે જેઓ તને ઉંધે રસ્તે દોરવતા હતા તેઓ ક્યાં ગયા ? નવનીત ત્હને આખરે તેઓએ દેસાઓ અને બધો ટોપલાનો ભાર ત્હારે માથે મુકી છં પાંચ કરી ગયા વધારે શું કહું ?”

નવનીત શાન્તિલાલનું જોણનું સાંભળી રૂડી પડ્યો. ગમે તેવાં પાપાણુ-ઉદ્યના માણસોને દયા આવે તો પંછી શાન્તિલાલ જેવા સરલ હૃદયનાને દયા ન આવે તે કેમ અને ? નવનીતનું કલ્પાંત-જોઈ શાન્તિલાલ તથા સૂર્યકાન્તાને દયા આવી અને તેમણે તેને ધીરજ આપી શાંત પાડ્યો. સાંજના શાન્તિલાલ પૈસાની ‘સગવડ કરી’ આપ્યો અને નવનીતની સાથે જઈ પૈસા ભરી આપ્યો. નવનીત શાન્તિલાલનો ઉપકાર માર્નવાનો હતો.

પરંતુ શાન્તિલાલે અટકાવ્યો અને કહ્યું—“ નવનીત મહે' ને કંઈ કંઈ છે તે કંઈ ત્હારા ઉપર ઉપકાર કરવાની ઇચ્છાએ નહિ પણ એક મિત્ર તરીકેની ગરજ સારી છે.

x x x x x + x

નવનીતને ઠોકર વાગવાથી તે સુધરી ગયો, અને શેર સદા તેમ જ સરત આદિમાં ઝંપલાવાનું શુભી ગયો. સ્વદેશી માલ શિવાય ખીન્ને કોઈ પણ માલ વાપરવો નહિ એવું તેણે પ્રત લીધું. નવીત વનિતાવિશ્રામ, હોમરમ લીગ, વીગેરે લોકાપયોગી કામોમાં ઉમંગથી ભાગ લેવા લાગ્યો. ભગવાનલાલ નવનીતને સુધરી ગએલો જોઈ ધણા ખુશ થયા અને ગઈ ગુજરી શુભી ગયા.

જ્યારે જ્યારે શેરબગર, રેસીઝ વીગેરે બાબતો ઉપર વાતો નીકળતી ત્યારે નવનીત કહેતો હતો—“ કોઈપણ ડાહ્યા માણેસે શેરબગરના સદામાં કે સરતના મેદાનમાં પડવું નહિ. એવા જંદમાં પડેલા ધણા ખીન્ને મંડો-વવસારૂ આપણા મિત્રો થઈ આવે છે પણ તેવાની સોબતથી હંમેશાં અલગ રહેવું.”

કેશવ-આશ્રમ,
મુંબાઈ.

} ચીમનલાલ ગાંધવલાલ ઠાકોર.

રામરાજ્યાભિષેક અને વનવાસ.

લોકના રામનો આજે યૌવરાજ્યાભિષેક છે,
વસે આનંદ સર્વત્ર, સીતાને ત્યાં વિશેષ છે. ૧

હર્ષના સૌ પ્રસંગો એ, દેવની કરુણા જ છે,
માનતા, વર્તતા સીતા, સીતાની ગળહસિ એ. ૨

હર્ષસ્થ પેકાં પ્રભુ-મંદિરે તે,
ધ્યાનસ્થ દ્યાં જે ધડીમાં પડી તે.
પ્રત્યક્ષ હૈયે જગનાથ યાતાં,
આનંદ આનંદ રમી રહ્યો ત્હાં. ૩

સીતાના મ્હેલમાં આજે, માણસો ઉભરાય છે,
હસે છે સર્વનાં હૈયાં, હર્ષનો અવતાર છે. ૪

રથે છે હુલ્લાસે પરિજન બધાં સ્વસ્તિક રૂડા,
ગુથે છે કા બીજાં, સુરભિ કુલની ઔષ્ઠ રચના.
કરે છે તૈયારી કુશળ જન સૌ તોરણ તણી,
દાસે છે ન્યાં ત્યાં સૌ સગય-રચતી કાર્ય-સરણી. ૫

ન જાણે જનકી નાય
પ્રભાતે શું થવાનું છે.
ક્યાંથી તો જનકી જાણે,
ઘડીમાં શું થવાનું છે. ૬

સીતાના શુભ મ્હેલમાં દદ શ્રદ્ધ શ્રીરામ આવ્યા ખરા,
કિંતુ કાંઈ ન બોલતાં નયનને નીચાં નમાતી ઉભા.
દૂટયો સ્વેદ બધે, વિવર્ણ, બનતાં, મોદુંય જાંખુ પડ્યું,
અંતઃશોક વિરોધવા બહુ મધ્યા કિંતુ ન ચાલી શક્યું. ૭

સીતાને કેમ કે'વારી, ભીરુને, પ્રેમરૂપને,
ફક્ત એ કારણે ખિન્ન, મુદ્રા શ્રી રામની બને. ૮

જેતાં વેંત જ વ્યાકુલોદય બધી શ્રીરામની બેઠ્યા
પામ્યા ક્ષોભ અચાગ અંતર વિષે રોહાતની રોહિની. ૯

“શું છે નાય ! પ્રભુ શું છે ? શા છે આ બેદ આપને ?
શોક—સંતપ્ત પૂછે છે, સીતા શ્રી રામને હવે. ૧૦

મુદ્દર્ત આજે અભિપેક્ષનું છે,
નક્ષત્ર પુણ્યે ગુરુ અંદ્રમા છે.
આનંદ આનંદ બધું રટે છે,
ત્યાં શોક આવો પ્રભુ શું ધટે છે ? ૧૧

નથી ધરાયું કયમ છત્ર માથે ?
ન નાખતું ચામર કોઈ આજે ?
બંદી જતો ક્યાં સઘળા ગયા છે ?
કોઈ નથી સેવક કેમ સાથે ? ૧૨

પાળા પગે અત્ર સુધી પધાર્યા ?
હાથી અને માંવત કેમ નાચ્યા ?
જોડેલ ચચ્યાર મહાશ્વ જોને
ક્યાં છે તહમારો રથ ભગ્ય આજો. ૧૩

દહીં અને ગાક્ષિક શુભ નીરે
તીર્થસ્થળોના કળશો ભરીને
બોલાવતા બાલ્યજી કેમ આજ
નથી તમેને મહા-શાંતિ કાળ ?” ૧૪

વચન વિનયવાળાં લચ્ચર્યાં આટલા જગ્યાં,
દડ દડ દડ ચાલી અઝુની ઉબ્બુ ધારા.
ઉદય મંદિર ધુંટાયો શ્વાસ ઝાઝો સોનાને
કશું નવ પછી બોલી ત્યાં રાક્યાં રામને એ. ૧૫

કરીને એકડું ધૈર્ય, રામાવી શોકવહિને,
ધર્મગોગી મહાન રામ, સીતાને હળવે કહે. ૧૬

“તાતની એમ આજ્ઞા છે, જે મ્હારે વનમાં જવું,
રહેવું ચૌદ વર્ષો ત્યાં, કારણે અત્ર હું કહું. ૧૭

કેંકેથી માતને તાતે, આપીઆં વરદાન જે,
પ્રસંગ દાન સિદ્ધિનો, આજો તે આજની કણે, ૧૮

સુત્યપ્રતિષ્ઠા મમ તાત રાદા પ્રશસ્ત,
કેંકેથીના કાળુ વિષે ચિરકાલ જલ.
‘આપીશ’ એમ વચનો નીકળ્યાં મુખે ને,
પ્રાણાર્પણે પણ પળે વચને પિતા તો. ૧૯

માગી લીધાં ઉભય વચનો આજં કેંકેથીએ એ,
પોતાના કા અધમ જનના દુષ્ટ બોધે ભગીને.
સીતા મ્હારે વનગર્દિ જવું આજ તેથી પરે છે,
મ્હારે રથને ભરત કરશે રાજ્ય એવું હવું છે. ૨૦

ન લોપું તાન-આજા હું, સ્વપ્ને જનકનંદિનિ !
“તાતની રાજા નિશાને, નિરવઘ કહે જધી. ૨૧

તજી હું તાતની આજ્ઞા, ન છાડું જીવવા પ્રિયે !
વશ માળાપને રે'વું, સર્વથા પુત્રધર્મ એ. ૨૨

પ્રત્યક્ષ દેવ-નિજ માત પિતા શરુને,
સંતુષ્ટ જે નય કરે વચને રહીને.
ક્યાંથી અલક્ષ્ય પરમેશ્વરને કરે તે,
સંતુષ્ટ, કુશર ઉપાસનના પ્રકારે ? ૨૩

માળાપની પરમ લક્ષિતવડે પમાય
ત્રેલોક્યના સકલ દેવ તથા પ્રસાદ;
ધર્મार्થ કામ સહુ ક્રેષ્ટ પમાય તેથી
આરાધનાં અવર છે ન પવિત્ર એવી. ૨૪

આળો છું હું જનકતનયા, જાઉં છું એમ કે'વા,
મહારી ચિંતા ઠશી ન કરવી એટલું ખાસ કે'વા.
મહારી શ્લાઘા ભરતેનિકટે બોલવીએ જરીના,
ઝાઝિવાળા સહન ન કરે પારકાની પ્રશંસા. ૨૫

રે'વું તારે અતુકુળ સદા ખેદ ચિંતા તજીને,
રાજા એ છે ભરત હમણાં વાત એ સંરેખીને.
છે એ ન્હાનો દિયરં તુજનો વાત સાચી બધી એ
અભારે એ પણ નૃપતિ છે, બાળ-રાજા નથી એ. ૨૬

મહારી આજ્ઞા હૃદય ધરજો સર્વથા સુપ્રસન્ન,
હૃયે જાઉં શિરપર ધરી તાતેઆજ્ઞા અરણ્ય,
સાધ્વી સ્ત્રીને ઉચિત સધળાં રાખજો અંજપાન,
સાદાં મિઠાં શુચિ હૃદયમાં, છે પ્રભુના વિરામ. ૨૭

બહેલાં ઉડી પ્રતિદિન કરી દેવપૂજા સમાપ્ત,
જાળે સીતા વિનય વદને વંદવા તાત-પાદ.
બોણું એનું હૃદય રડશે હું અહીંથી જવાથી.
સેવા સીતા પરમ કરજો સર્વદા ધ્યાન રાખી. ૨૮

ટહાવરયા, પરમ નળજી તાતવું છે ચરીર,
ચિંતા એની પ્રતિપળ મને ચિત્તમાં છે વિશેષ.
શાંતિ એને ઉર મહિં રહે કેમ એ શાંધી કાઢી,
સેવા સીતા સરસ કરજો, સર્વદા ધ્યાન રાખી. ૨૯

મ્હારે માથે પ્રજ્વળ મમતા રાખનારી જલેતા
 છે કૌશલ્યા વિમળ-વહતી સ્નેહની શુભ ગંગા,
 એણે વેડ્યાં કંઈ કંઈ વતો આપણી કાજ સીતા
 એને થાશે અધિક સઉથી ખેદને દુઃખ ચિંતા. ૩૦

કાંઈ એણે હવન-તપમાં દુર્બળા દેહ-યશિ
 સકાશે તે અધિક્તર સંતાપ દેશે થવાથી,
 એની પાસે નિશ્ચિન રહી ક્રિષ્ણ સન્માન આપી,
 સેવા સીતા સરસ ઠરજે, સર્વદા ધ્યાન રાખી, ૩૧

સુમિત્રા માત કૈકેયી, રાજી જેમ રહે સદા,
 વર્તવું તેમની સાથે રાખીને કુળની પ્રથા; ૩૨

કૈકેયી માતનું તેમાં, ખાસ સન્માન રાખવું,
 ન લાગે તેમને ઝોણું, એટલું યાદ રાખવું. ૩૩

કૌશલ્યા આપણી માતા, ને ખીજાં આરમાન છે,
 નં એવો રાખસો બેઠ, મ્હારે સર્વે સમાન છે. ૩૪

રાટુદ ને ભરત પ્રાણ થકી મ્હને છે
 વ્હાણા નિરંતર વધુ મુજ પંધુઓ એ.
 સંભાગજે ઉભય પુત્ર સમાન જાણી
 એને તમે જનની માફક હેત આણી. ૩૫

ભરતનું નદિ વિપ્રિય વાંચ્છનું,
 ભરતનું સદૃ દેખ જ ઇચ્છનું,
 ભરત કેવળ રાજ્યપતિ નથી,
 ભરત છે કુળનોય હવે પતિ. ૩૬

સેવા જો સર્વથા યાપ, શીલથી ને પ્રયત્નથી,
 પ્રસન્ન થાય તો ગજ, પ્રદાપે વિપરીતથી. ૩૭

નથી કદી દહો ના તમે મ્હને જો,
 હજી સુધી દાઢ સમે ગ્રિયા પહી તો,
 લજ્જથી નદિ હજી 'ના' દહીને,
 કુળરીતિ ધર્મ સ્વભાવ સંરેખીને. ૩૮

સોયકામ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂરિયાત.

વિદ્યા અને હુન્નર એ બન્ને મનુષ્ય માત્રને ઉપયોગી છે. પણ તે બંનેમાં વિદ્યાવાન મનુષ્યને તેના આશ્રવદાતા અથવા કદરદાન આદર ન મળે તો કાંઈ પ્રસંગે ક્ષમાતું સંકટ સદન કરવાનો વિદ્યુત પ્રસંગ સદજમાં આવી પડે છે; પરંતુ હુન્નરવાળાં મનુષ્યો જ્યાં જાય ત્યાં જલદીથી તેમના આદર મળી આવતાં તેઓ પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને ભાગ્યશાળી નીવડે છે. વિદ્યાવાળાં માણસોને ધણે ભાગે પોતાનો ધંધો શોધવા જવાની ફરજ પડે છે. અને હુન્નરવાળાં માણસોને તેમ કરવાની જરૂર ન પડતાં લોકો આપો આપ-પોતે જ તેનું ઘર શોધતા જાય છે, અને કામ કરાવી તેમની મહેનત આપે છે. એ રીતે વિદ્યા કરતાં હુન્નરવાળાં માણસો વધારે સુખી થાય છે. પણ સૌથી વધારે ઉત્તમ અને વાસ્તવિક તો એ છે કે જેઓ સદ્વિદ્યા શીખવાની સાથે સારા હુન્નર પણ શીખેલાં છે તેઓ વધારે માન અને આનંદથી સંતોષકારક રીતે પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવે છે.

આપણા પ્રાંતમાં કન્યાશાળાઓ સ્થાપન થયા પછી શાળી સરકારે અને કેળવણીખાતાના અનુભવી અને ડાહ્યા અધિકારીઓએ કન્યાઓને લખવા વાંચવા વગેરેનું કામ શીખવવા ઉપરાંત બહુ ડહાપણથી તે સાથે “ સોયકામ ” શીખવવાની ગોઠવણ ધણાં વરસથી દાખલ કરેલી છે, પણ લખવાને દિલગીરી ઉપજે છે કે જેટલે દરજ્જે આ વિષયમાં કન્યાઓ સફળ થવા આપણે આશા રાખીએ તેટલે દરજ્જે તેઓ આ ઉપયોગી વિષયમાં ફતેહમંદ જણાતી નથી, અને વાર્ષિક પરીક્ષા સમયે જો સર્વે રચણે વધારે તપાસવામાં આવે તો સામાન્ય માઈથી પાસ થવા જેટલું જ તેઓ શીખે છે.*

આ સ્ત્રી-ઉપયોગી મહત્ત્વના વિષયમાં તેઓ જે ટાંછ થોડું શીખે છે તેટલા અધુરા શિક્ષણથી ભવિષ્યમાં તેમની અને તેમના કુટુંબની

* આ વાત સર્વેને સરખી રીતે લાગુ પડે નહિ. કારણકે જેટલીએક કન્યાશાળાઓ એટલી ઉત્તમ પ્રકારે આવે છે કે તેમનું રવજ સોયકામ વગેરે જોઈ દરકોઈ પ્રેક્ષક પોતાનો આનંદ અને સંતોષ ખતાવે છે.

ઉત્તરિ થતી નથી. અને અનુભવ આગળ વધારવામાં ન આવે તો કદાચ થોડું શીખેલી હોય તે પણ ધીમે ધીમે ભુલતી જાય છે અને શીખેલાં તથા નહીં શીખેલાં એ બંને સરખાં જુ યદ્ય રહે છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ કેળવણીખાતાના સમજી અને વિદ્યાન અધિકારીઓએ ઘણાં વરસથી ધોરણોમાં આ “સોયકામ” તો ઉપયોગી વિષય દાખલ કરેલો છે છતાં પણ કન્યાઓ આ કાગમાં જોઈએ તેવી કુશળ જણાતી નથી તો તેનાં શાં શાં કારણો છે તે ઉપર જરા નજર કરવાની જરૂર જણાય છે.

- ૧ કન્યાઓને શીખવા જેવું ખરું કામ તો ઉપરનાં ધોરણ—૪-૫ અને છઠ્ઠામાં જણાય છે. છટું ધોરણ શીખવાનો કામ તો ગણુ જ થોડી કન્યાઓ લે છે કારણ કે મોટાં શહેરોની કેળવણેલી ઉચ્ચ શાલિઓ સિવાય બાકી સર્વત્ર દાનિકારક ગાળાગળ અને રજોદર્શન પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં સારારે વળાવવાનો અનિષ્ટ રીવાજ ઘણા ભાગમાંથી હજી જોઈએ તેવો કમી થયો નથી તે સર્વને જાણીતી વાત છે. હવે ધોરણ ૪—૫ શીખનારી કન્યાઓ કાંઈક વયમાં આવેલી હોવાથી તેઓ અનેક પ્રકારનાં ગૃહ-કાર્યોમાં રોજાએલી રહેવાથી શાળામાં તેમની દાખરી અનિયમિત હોવાને કારણે તેઓ જોઈએ તેવું સારું ધ્યાન આપતી નથી, અને જરાગર શીખતી નથી.
- ૨ કન્યાઓ દમણાં આપ્યા વરસમાં શીવણનું એકાદ કપડું તૈયાર કરી સોય કામનો જે કાંઈ જીજ્ઞાસુ અનુભવ મેળવે છે તેમાં વિશેષ અનુભવ મેળવવા શાળામાં સોયકામ અને ભરત-ગુંથણમાં ખર્ચ કરવાનેટલી વિશેષ રકમની મગવડ ધજેખરે ઠેકણે હોતી જ નથી. સોયકામના કંટીજાંટની રકમ ઘણી જીજ્ઞાસુ હોય છે, અને શીખનાર કન્યાઓની સંખ્યા વિશેષ, અને તેમાં કપડાં વગેરેની મોંઝવારીને લીધે કન્યાઓને સોયકામ વગેરેનો વિશેષ અનુભવ કરાવવા બની શકતું નથી. x
- ૩ દાઘમાં અમદાવાદ, નડિવાદ, સુરત, ભરૂચ વગેરે સ્થળે મોટી સંસ્થાઓમાં ખાસ મોયકામ અને ભરત-ગુંથણમાં ઘણી પ્રવીણ પારસી કે ખ્રિસ્તી બહેનો વગેરેને મોટે પગારે એ વિષય શીખવવા માટે રાખવામાં આવેલાં જોવામાં અને સાંભળવામાં આવે છે. પણ તે

x જ્યાં નાણાંની તંગી હોય, તેવે સ્થળે અનુભવી અને સુદ્ધિમાન શિક્ષિકા કન્યાઓને તેમના ઘરનું કપડું મંગાવી શીખવે છે અને એ રીતે કન્યાઓને શીવણ કામમાં તૈયાર કરે છે.

સિવાયનાં ઘણુંખરે સ્થળે કન્યાશાળાઓમાં હવે તો શિક્ષિકાઓ જ પોતપોતાના વર્ગમાં આ વિષય શીખવે છે હવે ત્યાં કન્યાશાળા આખા હોય અને એકાદ ઉપ-શિક્ષિકા દ્રેષ્ટ-ક હોય કે ન પણ હોય તેવે સ્થળે માત્ર એક જ મુખ્ય શિક્ષિકા બધા વર્ગો ઉપર સોયકામ વગેરેની દેખરેખ રાખે એ કેટલું મુશ્કેલી ભરેલું કામ છે એ વિષે લખવાં કરતાં સુત્ર વાચક બંધુ અને ભગિનીઓએ વિચાર કરી લેવાનો છે.

હમણાંની કેટલીએક દ્રેષ્ટ-ક શિક્ષિકાઓ વિષે બોલતું કે લખતું મને ઠીક જણાતું નથી, પણ પ્રથમથી તે સર્વ જાહેનોની કામા માગી મારા જાણવા પ્રમાણે સત્ય કહેવામાં આવે તો ઘણીખરી દ્રેષ્ટ-ક જાહેનો સોય કામમાં સુંદર બખીઆ મારવા સિવાય વેતરવાના અને ભરત-ચૂંચણના વિષયોમાં ખિસ્તિ અને પારસી-જાહેનો જેવી બહુ કુશળ જણાતી નથી. એક દ્રેષ્ટ-ક શિક્ષિકાએ ચોળા પહેરી હતી, તેમાં કરચલી પડેલી હતી અને ચોળાના કડકા તેના માથે પ્રમાણે નહોતા. વેતર્યાના કામમાં ખાખી જણાતાં મેં તેમને પૂછ્યું કે જાહેન ! આ ચોળા કાણે શીવી હતી ? તુત જ જવાબ મળ્યો કે-એ ચોળા મેં વેતરી છે અને મારી જ શીવેલી છે. મેં મારા લાંબા અનુભવમાં ઘણી જગાએ જોયું છે કે દ્રેષ્ટ-ક શિક્ષિકા જાહેનોમાં હજી કેટલીએકને તાકાવાળી અને પાછળના કાપવાળી ચોળી, પોશકાં, ઝાલકાં અને બાળકોની ચીદીઓ વગેરે જોઈએ તેવાં વેતરતાં અને શીવતાં આવડતાં નથી. તો પછી તેઓને હાકરાઓ (અથવા પુરુષ વર્ગ)નાં ખમીસ તો આવડે જ ક્યાંથી ? અને આવી અધુરા તાનવાળી જાહેનો પોતાની શિષ્યાઓને કેવી રીતે શીખવી શકે ? અને પોતાના કુટુંબને પણ કેવે પ્રકારે લાભ આપી શકે ? એ આપણે વિચારી લેવાનું છે.

પોતાના જાતિ લાભંગ સિવાય કાંઈ પણ જાહેન આ કામમાં હોંશિયાર થઈ શકતી નથી. કેટલીએક શિક્ષિકાઓના કુટુંબમાં તેમની માનાએ અથવા પિતા-બ્રાતા કે પતિ કેળવણીએલા હોઈને નવાં નવાં કામ શીખવવાને હોંશિયા હોય છે તેમના જ કુટુંબની અથવા તેજા સારા કુટુંબની સોચતમાં રહેનારી જાહેનો શીવવા વગેરેના હુન્નરમાં જોઈએ તેવી ચાલાક અને નિપુણ હોય છે.

૪ મોટી આખાદ કન્યાશાળાઓમાં સોંજર કંપનીના (હાથના અથવા પગના) સંચા આપવાની જરૂર જણાય છે. દેશની હાલની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં હવે તે સમય છે કે નજીકમાં આવેલાં લોકો છે. મંદાતમા

ગાંધીજીના રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના અગ્રેસરોએ અને સ્ત્રીશિક્ષણી મંડળનાં ઉત્સાહી વિદ્વાનોએ, હવે આ વિષય ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવા જોતું છે. સારે હવે ક-યાઓને સોયકામમાં વિશેષ કુશળ બનાવવા શું કરવું જોઈએ ?

૫ ઉપરનાં ધોરણોમાં વિશેષ હાજરી રાખી સોયકામ અને ભરત-ગુંથણમાં વિશેષ કુશળતા બતાવનાર બહેનોને ખાસ-ધનામો-આપવાની યોજનાથી ચર્ચા જોઈએ.

૬ હાલમાં કન્યાશાળાઓમાં જે કંટ્રીજન્ટ રકમ મળે છે તેમાંનો અમુક ભાગ-સોયકામ અને ભરત-ગુંથણના કામમાં વપરાય છે. પ્રથમના કરતાં હાલમાં કાપડના ભાવ તેજ છે. તેમ જ ભરત-ગુંથણના સામાન (દોરાની આંટીઓ વગેરે) ઘણા મોંઘા ભાવે વેચાય છે. પહેલાં ખીજ ધોરણથી કન્યાઓને સોય કામ શીખવવામાં આવતું હતું પણ હાલનાં નવાં ધોરણોમાં પહેલા ધોરણથી જ કન્યાઓને સોય દોરા આપી થોડું થોડું શીખવવાની શરૂઆત કરવાની છે. વગેરે કારણોને લીધે જોઈએ તેવી સારી રકમ મળ્યા સિવાય આ કામમાં સુધારો-વધારો થઈ શકે નહિ તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે. તો તમામ કન્યાશાળાઓના હાલના કંટ્રીજન્ટમાં (તેમાં શીખનારની મંખ્યા અને મિલિતના પ્રમાણમાં) સગભમ જેવડો વધારો કરવાની જરૂર જોતું જણાય છે.

૭ જૂના સમયમાં કેટલીએક જગ્યાએ બપોરે તરફથી છોકરાઓના જે હેડમાસ્ટરો તે વખતની સેકન્ડ ગ્રેડ (તે હાલની વર્તમાનકર કાર્નિલ) પરીક્ષામાં જે પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ પાસ કરાવે તે પ્રમાણે તેમને વિદ્યાર્થી દીક અમુક રૂપિયાનાં રોકડ ધનામો આપવામાં આવતાં હતાં અને તેમની સાવકાત વિશેષ ગણવામાં આવતી હતી. એ જ રીતે હમણાં પોતાની શાળામાં જન્મ પ્રકારનું સોય કામ શીખવનાર મુખ્ય શિક્ષક બહેનને વિશેષ સાવકાતવાળાં ગણવાની સાથે તેમને આવું પગાર ઉપરાન્ત ખાસ કેસ તરીકે કાંઈક વિશેષ એવાવન્સ (અથવા ધનામ) આપવામાં આવે તો તેથી પણ આ મદત્વના વિષયને લાભ થવા આશા રહે છે, અને સાવક સ્ત્રી-શિક્ષકોને આથી કાંઈક જીતેજન પણ મળશે.

૮ અનેક કારણોથી હાલમાં દેશમાં સર્વત્ર ભારે મેંઘવારી ચાલે છે તેના વિષ્ટ પ્રશ્નમાં સ્ત્રીઓએ અનેક પ્રકારતા મૃદ-ઉંઘોને શીખવાની

અતિ જરૂર છે. બધા ગૃહ-ઉદ્યોગમાં “સોય કામ” એ વધારે સગવડતાવાળો ઉપયોગી હુન્નર છે. ભરત-ગુચ્છકામ આપણને જેટલે દરજ્જે ઉપયોગી છે તેના કરતાં હાલના સંજોગમાં “સોય કામ” સર્વેને વધારે ઉપયોગી જણાય છે. હાલમાં એક સાદા પોલકાની શીલાઈ આડ આના ગણાય છે પણ તે ગરમ કે રેશમી હોય તો એક રૂપિયા ભાગે છે. ફેન્સી પોલકાની શીલાઈ માટે તો કાંઈ કહી શકાય તેમ નથી, કારણકે તેને અનેક રીતે સુંદર બનાવવામાં કસર રાખવામાં આવતી નથી. પણ કદાચ તેની વધારે કિંમત ન ગણીએ તોપણ મોટાં શહેરોમાં તેની શીલાઈ હાલમાં રૂપિયા બે ત્રણથી કમી લેતા નથી છતાંદિ કારણોને લીધે હાલના સમયમાં સોયકામનો હુન્નર શીખવા-શીખવવા તરફ મોટી વયની બહેનોએ વધારે ધ્યાન આપવું એ પસંદ કરવા જેવું છે.

જેઓને કપડાં વેતરવાની પુરેપુરી સમજણ માથે સોયકામ માફે આવડે તેઓએ આગળ વધીને સીવવાના સંચાએ કામ કરતાં શીખવું જોઈએ. હવે મોટાં શહેરની ધણીખરી કન્યાશાળાઓમાં સીવવાના મંચા દાખલ થઈ ગયા છે. ‘હારમોનીઅમ’ એ સંગીતના આનંદમાં વૃદ્ધિ કરનાર છે. પણ તે આનંદ મોટાં સુખી કુટુંબોના લાગ્યમાં સર્જીત છે. હાલમાં દેશની સ્થિતિ જોઈએ તેવી સતોપકારક એને સુખી નથી. હાલના સંજોગોમાં ગૃહ-મંદિરની ભવિષ્યની દેવીઓને સંસારમાં સુખી કરવા સોયકામના હુન્નરમાં વિશેષ આગળ વધારવાની જરૂર છે. અને તે પ્રમાણે વેળાસર થવા કન્યાઓને તથા તેમની કેળવણી અને ઉમંગી મુખ્ય શિક્ષિકાઓ વગેરેને (સીવવાનો સંચો શીખવનારને ખાસ-વધારાના એલાવન્સ તરીકે) યોગ્ય ઉત્તેજન આપવાની વિશેષ જરૂર જણાય છે. અમને ઊમેદ છે કે નવી લોકલેન્ડ તથા દેશી રાજ્યના મહારાજા સાહેબ અને તેમના વિદ્વાન મંત્રીઓ તથા સ્ત્રીકેળવણી મંડળનાં વ્યવસ્થાપકો અને નામદાર બ્રિટિશ મહારાજ્યના શાણા અને અનુભવી વિદ્વાન વડાં અધિકારીએ સોય કામના હસ્તશિક્ષણને ઉદારતાથી ખીલવવા વિશેષ ધ્યાન આપવા-અંપાવવા બંનતો ચત્ન કરવાની તસ્દી લેવો કૃપા કરશે તો એક પ્રકારની દેશસેવા બજાવવા ઉપરાન્ત તરુણ બહેનોની મોટી શુભાશિષ મેળવવા લાગ્યવંત થશે. મંચતુ.

સૌ. કૃષ્ણાગૌરી હિરાલાલ રાવળ: હે. મિ. હુણાવાડો.

સ્ત્રીધર્મ.

ખારા નવરાત્રીમાં ગાવડ માટે ગરબી.

પતિને તે જ પ્રિયા.

(સારૂં સારૂં રે સુરત શહેર મુંબઈ અલખેલી-એ રાગ.)

- સર્ખો પતિ દરખે એમ વર્તે પતિને તે જ પ્રિયા;
 સર્ખો-પતિ વશ થાયે જોથી એવી આ જ ક્રિયા.
 ધર્મ પોતાનો ખરો પાળતી પતિને ધ્યાનમાં ધારીરે;
 પ્રેમસ્વરૂપ એ મ્હારો સમજીને પ્રેમામૃત પીનારી૦ પતિ. ૧
 પતિ નામના જળ જળીને હૃદયે દરખી વર્તેરે;
 નિત્ય નેહથી પ્રભુનું ને પતિ-પૂજન પ્રેમે કરતી૦ પતિ. ૨
 સ્વર્ગગતિ એ સ્ત્રીની જાણે પ્રભાતે વહેલી ઉઠેરે;
 પ્રાતઃસ્નાન કરીને પ્રભુનું પતિનું સુખનું નિરખે૦ પતિ. ૩
 શૌચ ક્રિયા સધળી પરવારે પતિના પહેલાં નિત્યેરે;
 ઘરનાં કાર્યો ધ્યાન દઇને સારી રીતે કરતી૦ પતિ. ૪
 પાત્ર રમેણું શુદ્ધ કરીને ધી ધાન્ય રમ તેલરે;
 ખર્ચ ખુટણું દ્રવ્ય તપાસી કરે ખર્ચ વિચારી૦ પતિ. ૫
 પ્રાતઃસ્નાન કરીને પ્રેમે સસરા સાસુને નમનારે;
 માતપિતા પતિ વડિલ થકી જે મળ્યાં વસતે ધરતી૦ પતિ. ૬
 મનવાણીને ક્રમે કરીને આજી પતિની પાળેરે;
 પતિના હિતમાં મિત્ર જનીને છાયાએ ચાલે૦ પતિ. ૭
 પાકવિધિથી પાક જનાવી સસરા સાસુ પતિનેરે;
 તર્પી પતિની આશિષ લઇને પ્રેમે પોતે જમતી૦ પતિ. ૮
 જમ્યા પછીથી જાકી રહેલાં કામકાજને આજીરે;
 હર્ષથકી પૂર્ણ કરે છે સાયંપ્રાતઃકાળ૦ પતિ. ૯
 અવસર મળતાં સદ્મથોને વાંચે નિત્યે પ્રેમેરે;
 રજની વેળે પોઢયા પતિને પ્રેમ થકી રીઝાવે૦ પતિ. ૧૦
 નિદ્રાધીન પતિને જોઇને પોતે નિદ્રા લેતારે;
 પતિના જગતા પહેલાં જાગી નિત્ય નિયમને સંજતી૦ પતિ. ૧૧
 વિદેશમાં પતિ હોય કદાપિ સાહે વેશે રહેતારે;
 સૌભાગ્યતણાં ચિન્હોને પ્રેમે અવશ્ય પોતે ધરતી૦ પતિ. ૧૨

- નિત્ય પતિનું ધ્યાન ધરીને દિતમાં પ્રીતિ ધરતીરે;
રમત પારકે ધેર જવાનું હાસ્ય વળી પરહરતી૦ પતિ. ૧૩
- સુશીલું ભૂષણ પરં એ અશ્વંદાર અલાવેરે;
પતિનેજ ભૂષણ માનીને મેળાવડા ન જોતી. પતિ. ૧૪
- દેવતીર્થ શુક ધર્મ પતિને નિશ્ચય મનથી માનેરે;
સર્વ જગતમાં સૌથી મ્હારે સ્વામી અતિએ શ્રેષ્ઠ૦ પતિ. ૧૫
- સ્વામી સુખમાં સુખ છે મારું મનમાં એતું માનીરે;
સુખ કે દુઃખમાં લાગ લગ્નને પતિ પ્રીતિ રહે ધારી૦ પતિ. ૧૬
- હશે સાચો જે પતિ વિરહને મલ અને દુઃસંગરે;
મમે તેમનું શયન અટનને ત્યજે પરગૃહવાસ૦ પતિ. ૧૭
- એવી સ્ત્રી જે સંતતિ માટે લાગ્યશાળી કહેવાયરે;
લક્ષ્મી યદી જે નથી ન્યૂન કેં ધરના દીપક જેવી૦ પતિ. ૧૮
- પતિ હમ્મજા વિષુ યગ્નવતાદિક સતીએ નહિ આચરવારે
પતિ આસાથી યગ્નવતાદિ કરીને સ્વર્ગે જાય૦ પતિ. ૧૯
- જે નારી પતિનું સુખ હમ્મજે જન્મે ખીજે જન્મરે;
મૃત હવત પતિનું સાખી સ્ત્રી ખોટું કદી નવ કરે૦ પતિ. ૨૦
- દેહવાણીને મને કરીને રખાય આ વર્તનરે;
સત્કાર્તિ જગમાં સ્વામીનું સુખ પરત પમાય૦ પતિ. ૨૧
- સુદન્યા રીતા સાવિત્રી વળી અનમૃયા દેવીરે;
કીર્તિ જેની જગમાં જામી પતિને પ્રેમે સેવી૦ પતિ. ૨૨
- હમ્મજા પતિસુખ મુક્તિ કેરી જેના મન હોયરે;
વાસુદેવ પતિ પ્રેમ ધરીને મનવાંછિત સુખ હોય૦ પતિ. ૨૩

શાસ્ત્રી વાસુદેવ જ્યેષ્ઠારામ શર્મા. મુ. ઉમરેહ.

મુચના:—નવરાત્રીમાં ગવાતા ગરબાઓમાં, મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓ ને માટે આ ગરબો યોજવામાં આવ્યો છે; અને જનસમાજની આ ગરબા પ્રત્યે અભિરચિ થાય અને સ્ત્રીઓમાં છટપટી હાલુતી તરીકે વહેંચાય અને સ્ત્રીઓ ગાઈ તેનો અમલ કરે એવી લેખક હમ્મજા રાખે છે. આ ગરબીમાં તંત્રી તરફથી અહીં યથોચિત યોગ્યે દેર ક્યો છે.

તત્ત્વડાનો અવાજ.

શિષ્યોની મંડળી વચ્ચે ગુરુ બેઠા છે. વાદવિવાદ ચાલી રહ્યા છે. વચ્ચે વચ્ચે ગુરુજી પાત્ર ભેદ ભોધ આપતા જાય છે. આમ ગુરુ શિષ્યોનો સંવાદ ચાલી રહ્યો છે. ત્યાં થઈને એક ગણિકા જતી હતી. ગણિકાને ભેદને મહાત્માને કંઈક અણગમો આવ્યો એટલે તેમણે મોં ફેરવી નાખ્યું.

ગણિકા આ વાત સમજીને ઊભી રહી અને પેલા સાધુ તરફ ભેદ તેણે કહ્યું, “ મહારાજ, તમે મોં ફેરવી નાખ્યું તે હું સમજી છું પણ હું એટલું જ તમને કહું છું કે મરતી વખતે બધું સંભાળજો. ”

શિષ્યોને ગણિકાના બોલવામાં કંઈક રહસ્ય હોય એમ લાગ્યું તેમણે ગુરુને પૂછ્યું, “ આ નીચ વૃત્તિની સ્ત્રીને આટલું બધું જ્ઞાન ક્યાંથી હશે ? ” ગુરુજીએ ફક્ત ફક્કો જ જવાબ દીધો, પૂર્વ જન્મનો જેવો સંસ્કાર. ”

ગુરુજીના શરીરને આજે ઠીક નથી. તેઓ મૃગયર્મ ઉપર કામળા બીજાની સ્ત્રી છે. શિષ્યો ગુરુજીની સેવા કરી રહ્યા છે. કેટલાક શિષ્યો ગુરુજીની આસપાસ વિંટાઈને પડ્યો બોલ ઝીઝવાતે તત્પર થઈ રહ્યા છે.

આજે તો ગુરુજી છેક બેસાન જેવા થઈ ગયા છે. હવે છવ જવાને થોડી જ વાર છે. ત્યાં એક દેડનું તવડું પુંકાયું. ગુરુજીને કાને તે અવાજ પડ્યો. એમણે હેલો શ્વાસ લીધો, અને આંખ મીચાઈ.

રાતના દેડને ઘેર આજે ઉત્સવ થઈ રહ્યા છે. ગામમાં સાકર વહેંચાઈ રહી છે. પચાસે વર્ષે તેને ઘેર છોકરો આવ્યો હતો. દેડના હરખતો તો પાર નથી. લોકોએ પણ ‘જોકરો આવ્યો તે બહુ સાફ થયું’ એમ કહેવા માંડ્યું.

ગુરુજી દેડનું તવડું સાંભળતાં મરણ પામ્યા; તેથી આ દેડને ઘેર એમને અવનરવું પડ્યું; પરંતુ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી આ વખતે તેમને ગયા જન્મની સ્મૃતિ રહી હતી. દેડને ઘેર જન્મ લેવો પડ્યો તેથી એ બહુ પરતાવા લાગ્યા. ન્હાનું બાળક તો કેમે ક્યું ધાવતું નથી. બાધા આખડીઓ અને ઘેરા ધાગા કરતાં થોડો ઘણો ફેર પડ્યો. પણ આ કારણ બાળક તો આ બોળીઆમાંથી શી રીતે છવ છટે થાય તેના જ વિચાર કરી રહ્યું હતું.

વિચાર કરતાં પાંચ વર્ષ વહી ગયાં. કાંઈ પણ ઉપાય ના મૂક્યો. જેવટે તેણે અર્પવાસ કરી પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર કર્યો. તે દિવસથી તે પાંચ વર્ષ છોકરાએ ખાવાનું છોડી દીધું.

દેડ તો બહુ દુઃખી થવા લાગ્યો. “પાંચ વરસનો છોકરો ખાતો નથી તો એને કોઈની નજર તો નહીં લાગી હોય?” દેડે છોકરાની નજર બાંધી ફેટલી ફેટલી બાધાઓ રાખી પણ છોકરો ખાતો ન થયો.

એક દિવસ પેલો દેડ ગણિતના ઘર આગળ ક્યારે વાગવા ગયો હતો. ત્યાં ગણિતએ છોકરાની ખજર પૂછી. દેડે કહ્યું, “આ, છોકરો તો ખાતો નથી.” એટલે ગણિતએ છોકરાને પોતાને ત્યાં લાવવાનું કહ્યું.

દેડ છોકરાને લઈને ઘોડીક વારમાં આવ્યો. ગણિતએ છોકરાને એક ઓરડામાં મૂકાવ્યો, અને પછી બારણાં બંધ કરાવી દીધાં. ગણિત પેલા છોકરાને જળ છાંટી કહેવા લાગી, “મહાત્માજી, જાગો. એમ અપવાસ કર્યે કાંઈ વળવાનું નથી. અને કદાચ જીવ જશે તો ઉમ્મટી આત્મહત્યા ધરશે; અને ફરીથી જન્મ લેવો પડશે. પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા વગર છૂટકો નથી. માટે અહિં દેડના બોળીઆમાં રહી ઈશ્વર-નમરણ કર્યા કરો. તે દહાડે મારું મોં નેઈ ક્યવાતા હતા તો હવે દેડનો અવતાર શેં ભોગવાશે? મારે જે આ તમારા જેવો જ જન્મ ભોગવવાનો છે. જીવ, હવે ધેર જઈને ખાઓ. પ્રભુ કરશે તો આ આપણો છેલ્લો અવતાર છે. વીસ વરસ થતાં પ્રભુના ધામમાં જવાનું છે મારે સનતજી, આનંદથી દિવસ ગાળો—” ગણિતએ બારણાં ઉઘાડી નાખ્યાં. દેડને છોકરો સોંપી દીધો. છોકરો તો હવે ખાઈ પીને ઉઠવા લાગ્યો. દિવસ ઉપર દિવસ જવા લાગ્યા.

આજે છોકરાને વીસ વર્ષ પૂરાં થયાં છે. એને પ્રભુના ધામમાં જવાની ઘડી આવી પહોંચી છે. છોકરાને દેહત્યાગ કરવાને હતો, તેમાં વળી આજે એના બાપને કોઈની કાણે પરગામ જવાનું થયું. રાત્રની દેવડીએ સૂવાનો આજે એનો વારો હતો. બાપ છોકરાને તે કામ સોંપી ગામ ગયો.

છોકરો તત્કાલે લઈ રાત્રની દેવડીએ રાત ગાળવા ગયો. ત્યાં સૂતો સૂતો એ વિચાર કરવા લાગ્યો—“હવે મારો આત્મા આજે ઉડું ઉડું કરી રહ્યો છે. પણ આ રાત્રનું શું થશે? હું એને શેં માર્ગ બતાવું જે મારો ઝણાનુબંધ પુરો થાય.”

પહેલો પહેલ થયો. પેલા છોકરાએ તત્કાલ ધૂંધું અને પછી બોલવા લાગ્યો—“જનમ દુઃખી જરા દુઃખી દુઃખી દુઃખી દુઃખી પુનઃ પુનઃ હે રાજ જગત્તે રે જગત્તે.” વચમાં વચમાં સાંભળેલા ગાયનની એકાદ હીટી એ ગાવા માંડ્યો—“સંસાર સમજી લે શાણા મુસાફરખાનું.” પેલો છોકરો તો પછી ઉઘી ગયો.

રાત્રને આજે જરાબર ઉંઘ આવતી નહોતી. તે પાસાં ફેરવ્યા કરતો હતો. અત્યારે તત્કાલે અવાજ અને તે સાથે વળી કોઈ બોધનું વચન

સંભળાય છે એ શું હશે ? તે વિચારવા લાગ્યો. થોડી વાર વાટ જોઈ. હવે શું થાય છે તે સાંભળવાને એ કાન માંડી રહ્યો.

ખીંને પહોર થયો. પેલા છોકરાએ તત્કાલે કુંકયું અને લગ્નકાર્ય, “કયું સો રહા મુસાશીર, ખીતી હવ દેન સારી” — આ લીટી ઉમટાવી ઉમટાવીને તે ગાવા મંડ્યો. રાત્રીએ આ શબ્દો સાંભળ્યા અને આખી રાત જાગવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ત્રીજે પહોરે છોકરો પાછો જાગ્યો અને અને તત્કાલે કુંકયું. રાત્રીએ ખીંનું લજન ફરીથી સાંભળ્યું. “એ.....શા સુખે સુતો, સંભારને શ્રી હરિ, શક થઈ શું સુતો સોડ તાણી.” ઢેડને ત્યાં લજન કરવા જતાર મહેતાજીનું પ્રભાતીયું એણે શરૂ કર્યું.

ચોથે પહોરે છોકરો ફરીથી જાગ્યો અને તત્કાલે કુંકયું. હવે મળરકું થયું હતું. એણે ખુલ્લે સ્વરે ગાવા માંડ્યું, “તારો અવસર એળે જાય રે, જન્મળી જીવડા ! તારું ખેતર હરણું ખાય રે, જન્મળી જીવડા—”

સવાર પડતાં છોકરાની નોકરી પૂરી થઈ. તે પોતાને ઘેર ગયો. તેના બાપ અત્યારે ગામથી આવેલો હતો. અહિં રાત્રીને તો આ શીખા-મણુના શબ્દો બાથુ જેવા વાગ્યા. તે ઉડીને તરત નાહી ઘોષ આંખો મીંચી ભ્રમિત થઈ ગયો હોય એમ ભેસી રહ્યો. રાણી અને પ્રધાન બધાં મળી રાત્રીને સમજાવવા લાગ્યાં અને પૂછવા લાગ્યાં કે, રાત્રીને શું થયું ! રાત્રી એક જ જવાબ આપવા લાગ્યો કે “જેણે મને કાંતે રાત્રે બોધ કર્યો તે મારા શરૂને બોલાવો.”

પ્રધાને કહ્યું, “રાત્રીજી, આપને સ્વાપ્ન તો નથી આવ્યું? રાત્રે એવો બોધ તે કોણે આપ્યો ? બીજી કાંઈ નિશાની આપો તો કોઈ માણસ બોળાય પણ ખરો.”

રાત્રીએ તત્કાલેનો અવાજ સાંભળ્યો હતો તે વાત પ્રધાનને કહી. રાત્રીમાં સાંભળેલા લજનની હુંદા થોડીક બોલી જતાવી. પ્રધાને જાણ્યું કે તત્કાલે તો ઢેડ જ કુંકે તેથી દેવડી ઉપર બેસનારનાં જ એ લજન હશે એમ એને લાગ્યું. તેણે તપાસ કરાવ્યો કે ક્યા ઢેડનો વારો ગઈ કાલ આવ્યો હતો. તપાસ કરતાં પેલા ઢેડનું નામ ખજર પડ્યું. તરત જ પ્રધાને પોતાના સાથે સુખપાત્ર મોકલી.

પેલો ઢેડ તો રાત્રીનું તેડું જોઈ ગલરાઈ જ ગયો. પોતાનાં એકનાં એક છોકરાને રાત્રીજી શું કરશે? નોકરીમાં તો એની કાંઈ ભૂલ નહીં થઈ હોય ? તે રાત્રીના માણસોને વિનવવા લાગ્યો, “ભાઈ એને લઈ જઈશું

કરવો છે ? એની ભૂલ થઈ તો એના વતીના હું આવું. મને શિક્ષા કરો એને નહીં. 'અંધા કેરી લાકડી, હું દુનળીનું ધન,' જેવો એ મારો એકનો એક છોકરો છે."

સીપાઇઓને જેટલી વાતની ખબર હતી તેટલી વાત કહી દેડને સમજાવ્યો કે, ત્યાં તેના છોકરાને બહુ માન મળશે ને કશું ખીલા જેવું નથી. એટલે દેડે છોકરાને મોકલ્યો. છોકરો સુખપાલમાં બેસી દરબાર આગળ આવ્યો.

રાજા આસન ઉપરથી ઉઠી પેલા છોકરા તરફ ગયો, અને તેને નમસ્કાર કરી બોલ્યો, "હે ગુરુજી, મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. હું અત્યાર સુધી ઉંધા જ કરતો હતો. હવે હું જાણ્યો છું. મહારી શંકાઓનું હવે તમે સમાધાન કરો. પહેલાં તો મને એ વિચાર આવે છે કે આપ જેવાને આ દેડને ત્યાં શાથી જન્મ લેવો પડ્યો ?"

દેડે કહ્યું, "હે રાજા, આપણા ગામની પેલી ગણિકા છે તેને તું બોલાવ. મારો, તારો અને એનો પૂર્વજન્મનો ઋણ સંબંધ છે અને આપણો સાથે જ ઉદ્ધાર છે."

ગણિકાના આવ્યા પછી દેડે ફરીથી બોલવાનું શરૂ કર્યું. "ઓ રાજા, પૂર્વજન્મમાં પણ તું રાજા હતો અને આ તારી કુંવરી હતી. અને હું શુરુ હતો. રાજકુમારીને નૃત્યનો ઘણો શોખ હતો. અંત સમયે તેને તેની જ સ્મૃતિ રહી અને ગણિકાનો અવતાર આવ્યો. મને એ શિષ્યા ધણી જ વહાલી હતી તેથી તેટલો જ અણુગમો આ જન્મે થયો હતો. શુરુ તરીકેની મારી ફરજ અધુરી રહી અને અંતકાળે 'મરણે યા મતિઃ સા ગતિઃ' કહે છે તેમ દેડના તલૂકાનો અવાજ મારે કાને પડ્યો ને મેં દેહ છોડી. ગઈ કાલે મેં તલૂકું ફૂંકી લીધું અને ભગ્નતમાં રાત ગાળી. હવે આપણો સંબંધ પંખીના મેળા જેવો હતો તે પૂરો થયો છે. આ માટીના માળખા-માંથી આપણા જીવંત હવે છૂટા થઈ ઉઠી જશે—"

એ આમ બોલે છે એટલામાં ત્યાં એકએક મહોટો કડકા થયો; બધાંયે ભયનો માર્ગ આંખો મીચી દીધી. પછી આંખ ધીમે રહીને ઉઘાડીને જુવે છે તો પાસે અદ્ધર એક વિમાન હવામાં ઉભું છે. ત્રણે જણે એમાં બેઠાં છે. આતે સ્વપ્ન કે સાચું એમ સૌ વિચાર કરતાં ઉંચે જોઈ રહ્યાં છે.

સૌ. ચૈતન્યમાળા મજમુદાર.

સ્વ. ચંદુલાલ ધીરજીરામ વૈદ્યકૃત

બાલકને સ્વાગત.

પતિપત્નીની પ્રેમઅધીને
દઢતર કરનારાં બાળક હે !
અવતરજો માનવ મંદિરિયે
પ્રકાશ મંદિરના !

પ્રેમપુષ્પ ! તું માટે ધેલાં
પ્રાણ પાથરે તુજ પારણીયે,
હાલરડાં ગાયે હૈડાનાં
માતતાત લેજાં !

રૂઢન ખરેખર રાજ્યદંડ તવ,
જો સત્તાને અધીન રહેતાં,
ચુંગન લેતાં, ખંડણી ભરતાં,
માતતાત ધેલાં !

આંખે જોાપે નર પ્રભુનાં,
મરકટકડાં નંદનવન ઝરણાં !
અવતરજો માનવ મંદિરિયે
પ્રકાશ પૃથ્વીના !

સંપાદક—વેણીલાલ ગીરધરલાલ ભટ્ટ.

વચનામૃતો.

એક ખેડુત વાવેતર કરવાને ખેતરમાં જતો હતો.

જતાં જતાં ખીની પોટલીમાંથી કેટલાંક ખી રસ્તામાં પડી ગયાં. આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓ તે ખી ઉપાડી ગયાં.

આગળ જતાં ત્યાં એક ટેકરી આવી. ત્યાં થોડાં ખી પડી ગયાં. તે ઉઘ્યાં ન ઉઘ્યાં ત્યાં તો સૂર્યના તાપથી અને પાણીની તંગીને લીધે સુકાઇ ગયાં.

ખેતરની વાડમાં કેટલાંક ખી પડ્યાં. વરસાદ આગ્યો અને કાંટા ભેગાં તે પશુ ઉગી નીકળ્યાં પરંતુ છેડત્તા મોટાં થતાં પહેલાં તો વાડ તેમના ઉપર ફરી વળી અને તે ખીયારો ફસાઇને કરમાઇ ગયાં.

ખેતરની ફળદ્રુપ જમીનમાં જેટલાં ખી પડ્યાં એટલામાંથી સારો પાક થયો અને ખેડુતની મહેનત બર આવી.

* * *

એક પુરાણી વચનામૃત વાંચતો હતો.

રસ્તે જતાં વટેમાર્ગના કાન ઉપર કેટલાક શબ્દો અચડવા પરંતુ તેની અસર લાગે તે પહેલાં તો પાપી સેતાન આત્રી તે શબ્દને ભુલી ગયો.

શ્રોતાજનોમાંથી કેટલાંકે હર્ષથી સર્વે વચનામૃતો સાંભળ્યાં પણ જ્ઞાનના અભાવને લીધે તેની કાંઈ અસર તેમના ઉપર થઇ નહિ.

કેટલાંકે હર્ષથી સાંભળ્યાં અને તે પ્રમાણે તેમનું વર્તન સુધાર્યું પરંતુ તેની અસર ઘર કરે તે પહેલાં તો તેઓ ખીયારા દુતીયાની જગ્ગ-જમાં પાછાં સપડાઇ ગયાં અને તેની લાલચમાં એવાં તો લપટાઇ ગયાં કે ફરી છુટી શક્યાં જ નહિ.

બાકી રહેલાંઓએ વચનામૃતોનું શ્રવણ હર્ષથી એક ચિત્તે કર્યું અને તે પ્રમાણે પોતાની જાંઘળી સુધારી આ વિકટ સંસાર સાગર તરી ગયાં.*

કૃષ્ણલાલ. એચ. ઠાકોર.

માટલી અથવા લોટા ધુમાવવાનો ગરબો.

બાહ્યણા વગેરે કેટલીએક સાતિઓમાં સ્ત્રીઓનાં શ્રીમંત તથા દીકરાઓની જનોઇ વગેરે શુભ પ્રસંગે પોતાને ત્યાં “માતા” (અથવા “જગ”) વળાવતાં માટલીઓ ધુમાવવાનું ગીત હાવ-ભાવ સાથે ગાવામાં આવતું હતું. અને ગુજરાતમાં હજુ પણ કોઈ કોઈ રચને તે ગવાય છે.

આજથી લગભગ અરાડ વર્ષ ઉપર લુણાવાડા સ્ટેટના મંત્રી પદે સુપ્રસિદ્ધ સુધારક રા. બ. હરગોવિન્દદાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા હતા. તે પ્રસંગે રેવાકાંડા એજન્સિના મહેરબાન પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ લુણાવાડે પધારી લેડી રે કન્યાશાળામાં ઇનામ વહેંચવા પધારવાના હતા. એટલે નવીન ગીત-ગરબા, સંવાદ વગેરેની તૈયારીઓ ચાલતાં કન્યાકિળવણીના કાર્યમાં જિતસાહી રા. બ. કાંટાવાળા સાહેબે તે પ્રસંગે (તા. ૧૫-૨-૧૯૦૬) કન્યાશાળાની બાળાઓને લોટા સાથે ગાવાતા જૂના ગીતની ઢબે નવીન ગીત બનાવી આપ્યું. તેને હમણાં લાંબો સમય થયો છે તોપણ લોટા સાથે ગાવાનાં જે થોડાંએક ગીતો હમણાં ચાલે છે, તોમાં આ ગીતથી એક નવીન વધારો થાય છે. કન્યાઓને માટે સાદી, અને સરસ ભાષામાં રચેલું આ સુબોધક ગીત પ્રકટ થવાથી તે કન્યાશાળાની જિતસાહી શિક્ષકા બહેનોને ઉપયોગી થઈ પડશે એવી જામેદારી આ નીચે જૂના-દેશી ગીતની ચાર લીટી આપવાની સાથે નવીન ગીત આપવામાં આવ્યું છે.

ગરબો.

મારું સોનાનુંરે બેડીકું, ગોવાળીઆરે લોલ.
મારી રૂપલા ઉઢાણી, ગોવાળીઆરે લોલ.
અમે સાતાંની સદિયરો, ગોવાળીઆરે લોલ.
અમે સરોવર પાણી ગર્વાતાં, ગોવાળીઆરે લોલ.

એ રાહ.

ગેતી ચાલો ઝટ આજ, પાણી કાજરે લોલ.
લાવો લાવો રૂડો સાજ, પાણી કાજરે લોલ.
મુઠ્ઠા બેકું રૂકું માથે, પાણી કાજરે લોલ.
દોરી ઉઢાણી લો સાથે, પાણી કાજરે લોલ.
પહેરો ચોળા અને ચીર, પાણી કાજરે લોલ.
લાવો ન્હાવો ઘોંધા નીર, પાણી કાજરે લોલ.

કૂવા કાંઈ લો સંભાળ, પાણી કાજેરે લોલ.	
ખેંચો ઘડા સર્વે બાળ, પાણી કાજેરે લોલ.	૨
આંટી આવે તો ધડાય, પાણી કાજેરે લોલ.	
ભાગે ઘડો ને ભરાય, પાણી કાજેરે લોલ.	
ખેડું માથે લેછ આલો, પાણી કાજેરે લોલ.	
વાતે જાય વેળ ઠાલો, પાણી કાજેરે લોલ.	૩
ધારો ખેડા બણી ધ્માન, પાણી કાજેરે લોલ.	
જેથી ચામ નહીં જન, પાણી કાજેરે લોલ.	
ખેડું મેશી આવો રમવા, પાણી કાજેરે લોલ.	
નોઢી ધોધ જાયો જમવા, પાણી કાજેરે લોલ.	૪
ખંધી પાટી પુસ્તક લાવો, બણવા કાજેરે લોલ.	
વેળાસર નિશાળે આવો, બણવા કાજેરે લોલ.	
શીખો પાઠ ધ્માન ધારી, બણવા કાજેરે લોલ.	
નીત વિદ્યા પામે સારી, બણવા કાજેરે લોલ.	૫

સૌ. કૃષ્ણગૌરી હિરાલાલ રાવળ. લુણાવાડા.

ભણેલી સ્ત્રી.

ભણેલી સ્ત્રી એ કાષ્ટ વિચિત્ર પ્રાણી છે, સામાન્ય જનસમૂહથી જુદી છે, એવી માન્યતા માત્ર અશિક્ષિત નહિ પણ સુશિક્ષિત વર્ગોમાં પણ છે એ ખરેખર ખેદજનક છે. દેશમાં જ્યારે સ્ત્રીકેળવણીની આદતી બંધી અગત્ય છે તે જ વખતે કેળવાયલા વર્ગો પણ ભણેલી સ્ત્રીઓની નિંદા કરે ત્યારે ઉન્નતિની આશા કેમ રખાય ? માસિકમાં નવલ કથાઓમાં, નાટકોમાં ભણેલી સ્ત્રીને ઉતારી પાડવાના પ્રયત્નો થાય ત્યારે જનસમાજ ઉપર શી છાપ પડે ?

ભણેલી સ્ત્રી વિષે જાત જાતની કલ્પનાઓ આવે છે. ઘણા એવ ધારે છે કે ભણેલી સ્ત્રી માત્ર વિલાયતી ફેશનના અનુકરણમાં કાળ વ્યતીત કરે છે. પણ મુખ્યાત્મ જેવાં શહેરની ઉંચી કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓ કે કોલેજોમાં ભણતી કન્યાઓ જોતાં નજરે પડશે કે તેઓ પોષાકમાં બહુ સાદી હોય છે. અજ્ઞાત અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ પેડે એ લોકો ઉડતા વાગ સાથે, ગમે તેમ પહેરેલાં કપડામાં કે અસ્વચ્છ તો નહિ જ હોય. પણ સુધડતા એ

ફેશન નથી. મુઘડતા તો મનુષ્ય માનવમાં અને ખાસ કરીને સ્ત્રીમાં તો હોવી જ જોઈએ. શિક્ષિત મનુષ્ય અશિક્ષિત કરતાં વધારે મુઘડ હોય જ. મને યાદ છે કે ઘણાં વર્ષ ઉપર એક કાઠીવાવાડી પુરુષ પહેલ પહેલે અમદાવાદ આવ્યો ત્યારે એક મલામાં તેણે એક યુગરાની સ્ત્રી કોન્ટ્રીએને જોઈને કહ્યું હતું કે “આ.....જેન હોય એમ મનાવું નથી. અમારા કાઠીવાવાડમાં તો એમને પિંખે એમ કહેવાય છે કે એ તો ઉંમી એડીનાં જૂઠાં ફેશનેશન કપડાં ને ચરમા સિવાય બહાર પગ મૂકતાં નથી અને આજે વખત અંગ્રેજમાં જ વાનો કરે છે.” આવી માન્યતા સામાન્ય રીતે ભણેલી સ્ત્રીઓ માટે અત્યારે પણ સાત છે. મોટાં શહેરોમાં બે ચાર અંગ્રેજ મોપરીઓ શીખીને ભણેલી હોવાનાં ડાળ કરતી, વાનમાં મોટા (કે જોટા) અંગ્રેજ રાખેલા પાપરતી ઘણી સ્ત્રીઓ નજરે પડે છે. આવી સ્ત્રીઓ ફેશનમાં રમી પમી રહે છે અને નાદક ભણતરને લાંછન લગાડે છે. જનમયદ ભણેલી સ્ત્રી પિંખેનો અભિપ્રાય ઉંમી ફેળવણી લીધેલી મુડીભર સ્ત્રીઓ ઉપરથી નાદિ પણ આવી દગલા બંધ અર્ધ દંધ સ્ત્રીઓ ઉપરથી બાંધે છે. થોડું ભણેલી સ્ત્રી આવી ફેશનેશન હોય તો વધારે ભણેલી તો વધારે હોય એમ માની લે છે. પરિસ્થિતિ આવી ઉતરી છે એ આંખે જોવા છતાં કાંઈ મનમાં દુઃખાવવા પ્રવૃત્ત કરતું નથી.

ભણેલી સ્ત્રીને ધરતું કામદાન જ આવડે, એ તો માત્ર પુસ્તકો જ વાંચી જાણે એ માન્યતા તો સર્વમામાન્ય છે. આવી માન્યતા રાખનારાઓ દરિ ભણેલી સ્ત્રીઓના મંચારમાં નજર કરી જોઈ છે ? એમની સાથે પૂર્ણ પરિચયમાં આવ્યા સિવાય આંખ અભિપ્રાય બાંધી દેવા એ કેટલું અંગોચ છે ? બાળ્યવસ્થામાં મલ્લે સમય વિલોપાદ્યતામાં મંચાર હોય એટલે બીજી સ્ત્રીઓ કરતાં એમને કદાચ કામ કરવાના પ્રયત્ન થોડા મળ્યા હોય એ સ્વાભાવિક છે. પણ વિદ્યા શૃદ્ધાઈની વિરોધી છે એમ શમારે માની લેવું ? ભણેલી કે અભણ પણ સીમંત કુટુંબની સ્ત્રીઓને ઘરકામ કે રસોઈ આવડતાં નથી એવું માધારણ રીતે જોવામાં આવે છે. અને તેમાં કાંઈ નવાઈ જોવું નથી જ. જોને જો કામ કરવાનો પ્રયત્ન મળે ન હોય તે તેને ન જ આવડી શકે. પછી પાસે કે ભણેલી સ્ત્રી અભણ સ્ત્રીઓ જેટલી ચતુરાઈ કે જડપથી ધરતું કામ કરી શકતી ન હોય તો એમાં જરૂર મદદરતું શું છે ? ભણેલો પુરુષ અભણ પેડે મજુરનું કે પટ્ટાવળાનું કામ કરી શકે છે ! તો પણ સ્ત્રી આત્મવિકાસ કે જીવિજાનની જરૂર અજાતી જ નથી એ મને નેવી સુગ્રહિત કે જીવિમતી હોય પણ તેની કસોટી સુમેલગાવી શકે તો જ માય અરજ.

પુરુષને જરા ઓછા પગારની નોકરી લેતાં પણ સારમ લાગે-એમ ડીઝો વધારે તેમ જનસમાજમાં તેની પાયરી પણ ઉઠેલી. પણ સ્ત્રી તો ભલે મહા-પંડિતા કે સીનીયર રેંગલર હોય પણ આવરણી અલે ત્યારે જ તેનો જ-મારો સાર્થક થાય !

ભણેલી સ્ત્રી પતિને સુખી ન કરી શકે, તે તે પોતાના હક્ક માટે નિરં-તર લડત ચલાવે, એવી માન્યતા પણ કેટલાકની છે. આ બાબતમાં પણ એનો એ જ પ્રશ્ન પૂછી શકાય કે ભણેલી સ્ત્રીના સંસારમાં ઉંડા ઉતરી કાણે જોયું છે ? ભણેલી સ્ત્રીઓના કયા પતિઓએ પોતાના પ્રત્યે અચોક્કસ કે અસબ્ય વર્તનની ફરિયાદ કરી ? સામાન્ય સ્ત્રીઓ પણ ન ચલાવી લે એવા પતિને નિભાવતી તેનું માન રાખતી ભણેલી સ્ત્રીઓ નજરે પડે છે. વળી ભાષણો કે લેખોમાં સ્ત્રીઓના સામાન્ય હક્ક માટે લડત ચલાવતી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ સામે બંડ ઉઠાવતી જ હશે, એમ શા માટે માની લેવું ? ચોતે સ્વતંત્રતાનો આસ્વાદ લીધો હોય એટલે પોતાની બીજી-બહેનોને સ્વાતંત્ર્ય સુખની અધિકારી કરવા પ્રયત્ન કરતી હશે એને તે માટે જ એ લડત ચલાવતી હશે એમ કેમ ન માનવું ? વળી ધારે કે કેળવણી સ્ત્રી પતિનું અધમ દાસત્વ સ્વીકારવા રાજી ન હોય તેમાં ખોટું શું છે ? શિક્ષિત પુરુષ પોતાના રાજ પાસેથી, પોતાના શેઠ પાસેથી, સ્વાતંત્ર્યની-સ્વમાનરક્ષણની આકાંક્ષા રાખે તો તે ઇષ્ટ ગણાય, એવો પુરુષ સર્વત્ર માન પામે-આદર્શ તરીકે મૂકાય. પણ શિક્ષિત સ્ત્રી જો ઘરમાં પણ રહેજ સ્વાતંત્ર્યની ઇચ્છા કરે તો તે ઉદ્ધત, ઉચ્છૃંખલ, બંડખોર ગણાય.

વળી કેટલાકની માન્યતા એવી છે કે ભણેલી સ્ત્રી અહોરાત્ર-ઘરમાં કે બહાર જેની તેની જોડે સાહિત્ય ત્રિપયક ચર્ચા જ ચલાવે છે ! આ હાસ્યા-સ્પદ માન્યતા ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ તે તો સમજી શકાતું નથી. પણ એવી માન્યતા રાખનાર એટલો પણ વિચાર નહિ કરતા હોય કે ભણેલો પુરુષ જેટલો સંસાર વ્યવહારમાં રહે છે તેટલી જ સ્ત્રી રહે છે. સંસારનાં બીજાં કાર્યો પર પણ તે બંનેને લક્ષ આપવું પડે છે. જો ભણેલી સ્ત્રી રાત દિવસ આમ ચર્ચાઓ જ કર્યા કરતી હોય તો ખરેખર તે કુટુંબને, સર્ગબંધાવાંને મિત્રોને કંટાળા રૂપ જ થઈ પડે. તેને પોતાને જ પોતાનું જીવન નીરસ થઈ પડે. ભણેલી સ્ત્રીને સ્વાભાવિક રીતે સાહિત્યમાં રસ હોય અને પ્રસંગોપાત તેની ચર્ચા પણ કરે જ. પણ તે હિપરથી માની લેવું કે તેને ચર્ચા સિવાય જીવનમાં બીજો કાંઈ હેતુ જ નથી, સામાન્ય વ્યાવહારિક બાબતોનો તે કશું-ભર પણ વિચાર કરતી નથી એ કેટલી મૂર્ખતા છે ? કેટલીક રહેજ સાજ

લભેલી સ્ત્રીઓ કદાચ પ્રસંગ સમજ્યા વિના સર્વા દરતી હોય તો તે ઉપરથી સર્વ શિક્ષિત સ્ત્રીઓ ઉપર એ આરોપ મૂકવો એ બહુ જ અન્યાય છે. અર્ધ શિક્ષિત સ્ત્રીઓને પોતાના યત્નિચિત્ જ્ઞાનનો આડંબર કરવાનું બહુ મન હોય છે. રખેને પોતાને કોઈ અલક્ષ્યમાં ગણી કહાડે એવી ભીતિ હોય છે. અને તેથી જ જ્યાં ત્યાં પોતાની છાપ પાડવા મિચ્યા પ્રયત્ન કરે છે. પણ ભાર્ત્વહરિ ના શબ્દો ભૂલવા ન જોઈએ કે અલ્પજ્ઞ મનુષ્ય જ પોતાને સર્વજ્ઞ સમજે છે. અને સુશિક્ષિત મનુષ્ય પોતાને અલ્પજ્ઞ સમજે છે. દારણ કે ધાતું, શીખવાથી જ તેને ખચર પડે છે કે જ્ઞાનમુદ્ર કટલો વિશાળ છે અને પોતે તેમાંથી કેટલું થોડું મેળવી શકે છે.

કેટલાક લેખકોને એવી ટેવ હોય છે કે ગમે તે બહાને આપણી લભેલી સ્ત્રીઓની ઝાટકણી કહાડવી. પછી વિષય તુર્કસ્તાનનું નવું રાજતંત્ર, અમેરિકાની કોઈ પરિપદ કે જાપાનનો ધરતીકંપ-ગમે તે હોય. ગમે તે દેશની સાખી સ્ત્રી શોધી કહાડી તેની સરખામણીમાં આપણી લભેલી સ્ત્રીઓને ઉતારી પાડવા તેઓ પ્રયત્ન કરે છે. આટલો બધો લભેલી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે દ્વેષ શા માટે? લભેલી સ્ત્રીઓ દેશમાં ગણીમાંડી છે. તે પોતાને માર્ગ જાણે છે, કોઈની વચમાં આવતી નથી. એમનું દૃષ્ટાંત લઈ બીજી સ્ત્રીઓને પોતાના સંસાર બગાડ્યા હોય એવું પણ જાણ્યામાં નથી. તો પછી જ્યાં ત્યાં તેમને ઉતારી પાડવાનું દારણ શું? અર્ધદંડ્ય સ્ત્રીઓથી સમાજને ધાતું નુકશાન થાય છે એમ લાગતું હોય તો સ્ત્રીઓને સારું શિક્ષણ આપો. પણ લભેલી સ્ત્રીની નિંદા દરી કેળવણીનો વિરોધ કરવાથી ઉત્પત્તિ અટકે જ અને પરિણામે હાનિ-સમસ્ત દેશને જ થાય.

કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના દ્વેષનું ઉડામાં ઉડું દારણ તો પુરુષોની તેમનામાં જાણે અજાણે રહેલી છુપ્યા જ છે, એમ લાગે છે. બીજાં સર્વ બ્રહ્માનાં જ છે. સ્ત્રીઓ લભે, જે જે વાતો પુરુષો જાણે તે બધી સમજી શકે તો પછી પુરુષની શ્રેષ્ઠતા ક્યાં રહે? શિક્ષિત મનુષ્ય ગોત્ર સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરે જ. અને સ્ત્રીઓ શિક્ષણ મેળવી સ્વતંત્ર થાય તો પછી બિચારા પુરુષોને શો આશરો? પુરુષોની લાવના સમજી શકાય તેવી છે. પચાસ વર્ષથી મળેલી મજૂરો ઉપરની સત્તા મીલ માલેકોથી નથી તથા શકાતી; દોઢસો વર્ષથી મળેલી હિંદ ઉપરની સત્તા પરદેશી રાજ્ય-કર્તાઓથી નથી તથા શકાતી તો સર્જનગ્રાળથી મળેલી સ્ત્રીઓ પરની સત્તા પુરુષોથી ન તથા શકાય તેમાં આશ્ચર્યજનક કશું નથી!

સો. સરોજિની મહેતા.

+આમંત્રણ.

“ Hark ! they whisper ! Angels say,
Sister spirit, come away. ”

Pope.

તે દેવભૂમિ માં આવજો.

આવજો જ્યાં વિશ્વનાં તોફાન ના,
આત્મા તણાં જ્યાં વસ્તુ બદલાતાં નહિ,
દુઃખ દર્દની બેદક ચીસો ધ્રુવજાય ના,

ત્યાં દેવભૂમિમાં આવજો.

ભય પાપને જ્યાં સ્થાન ના.

આવજો જ્યાં પ્રેમને શાંતિ મળે,
નિર્ભય નિરંતર નેહનાં ઝરણાં વહે.
મધમધ અનિલે પુષ્પના પરિમલ ઉડે,
ત્યાં પુષ્પભૂમિમાં આવજો.

ઉન્નતવળ અને ઉન્નત સહુ.

આવજો જ્યાં જીવધારી શોભતા,
પ્રત્યેક જગ-ઉદ્ધાનથી પુષ્પો શુદ્ધાં,
દર્શન યજ્ઞી તમ જીવને શાંતિ મળે,
તે દેવભૂમિમાં આવજો.

એકાંત જીવન ગાળનાં

આવજો માતા અહીં દેખી ઠરે;
જેણે હીચિયાળ્યાં બાળપણુ તમ સ્નેહથી
સુરગંગ આરે પુનઃ નિઃ સંભાળશે !
ત્યાં સ્નેહ-ભૂમિમાં આવજો.

એકલાં મુકી ગયાં,
 આવળે બહાલાં તણાં દર્શન યશે,
 વાણી પરિચિત પ્રેમની જ્યાં સુણશે,
 બહુ કાળથી લુદાં પડ્યાં જ્યાં બેઠશે
 ત્યાં પુણ્ય-ભૂમિમાં આવળે.

રડતાં દુરે આધાર ના
 આવળે તોફાન સૌ પૂરાં હવે.
 પિતા લુગે જ્યાં વાટ નિજ તનુજની,
 આંશુ ખુટ્યાં તમ નેનમાં અવધિ હવે,
 ત્યાં પિતૃ-ભૂમિમાં આવળે.

ત્યાં અવિચળ ધામમાં
 આવળે. કાળનાં સ્મરણો ન જ્યાં,
 સર્વત્ર ફરકે જયપતાકા આવળે.
 પ્રેમ ફરકે, અંત નિરાશા ન જ્યાં
 એ હવે ! તુજ માલિકનાં દર્શન યશે
 ત્યાં દેવ-ભૂમિમાં આવળે.

દીનેન.

સંસ્કૃત સાહિત્યની કવયિત્રીઓ.

પ્રતિભાને જ્ઞાતિ વિશેષની અપેક્ષા નથી. કાવ્ય—પ્રતિભાનો સંબંધ આત્મા સાથે છે. સ્ત્રી યા પુરુષ ભેદનું તેને કંઈ કામ નથી. પુરુષ કદી એવો દાવો કરે કે, કવિતાના જેવી સુંદર લક્ષિત કળાનો અંકુર તેના જ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ સુંદર શબ્દાવલી રૂપે બહાર લસે છે, તો તેનું આમ કહેવું જીવું જ બાજીવું. ખરી વાત તો એ છે કે કવિતા, સંગીત અને ચિત્રકળા વગેરે મધુર અને હૃદયહારી કળાઓનું બીજ નારીઓના નાજીક અને વિદ્યાસી હૃદયમાંથી જ રચી શકે છે, પુરુષોના હોર હૃદયમાંથી નહિ. હાલે આગળ વધેલા યુરોપી સંસારમાંનાં ઉદાહરણો બાબુએ રાખી નવીન કેળવણી પામેલ હિંદી સંસારમાંના ઉદાહરણો લઈએ તો તેમાં પણ સ્ત્રીઓની પ્રતિભા કંઈ ઓછી માણુમ નથી પડતી. આજ મર્યાદિત કેળવણીમાં બ્યારે સ્ત્રીઓની પ્રતિભા ઝળમી રહેલી જોવામાં આવે છે ત્યારે બ્યારે ભારતમાં સાર્વજનિક કેળવણી હતી ત્યારે સ્ત્રી કવયિત્રીઓ થઈ હોય એમાં નવાઈ પામવા જેવું શું છે ?

સૌથી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગ્રંથ ઋગ્વેદમાં કેટલાંકે ઋચાઓ સ્ત્રી કવિઓની જનાવેલી છે. સ્ત્રીઓની જનાવેલી ઋચાઓ પ્રિયારથી તેમ જ કવિતાની જનાવટથી પુરુષોની કૃતિથી જરાં ઉતરતી નથી. વેદ પછી બૌદ્ધિક શક્તિનો કાળ આવ્યો અને ઉપનિષદો વગેરે રચાયાં. આમાં પણ મૈત્રેયી અને ગાર્ગી જેવી ઉચ્ચતમ બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓ થઈ. ગણિત જેવા શુદ્ધ વિષયમાં ભાસ્કર-રાયાર્થની પુત્રી લીલાવતીએ, અને દર્શન શાસ્ત્રોના તાર્કિક ગૃહ જ્ઞાનના વાદવિવાદોમાં મંડનમિથુની સ્ત્રી સરસ્વતીએ નામના મેળવેલી છે. બૌદ્ધ અને જૈન કાળમાં પણ ઉચ્ચ પ્રતિભાવાળી સ્ત્રીઓ તે તે સાહિત્યને શોભાવી ગઈ છે, તો પછી લક્ષિતકળા જેવા દોષમાં સ્ત્રીઓની ખોટ પડે એવું બને જ કેમ ?

સંસ્કૃતના પૂર્ણ બહારના વખતમાં ઘણી સ્ત્રી કવિઓ થઈ હશે એમાં તો શંકા નહિ જ, પરંતુ ઘણી જ થોડીનાં નામ સાહિત્યમાં સંગૃહીત થયાં છે. સ્ત્રી કવિઓએ લખેલું એકે અર્ખંડ કાવ્ય હાલ ઉપલબ્ધ નથી, પણ તેમના રસાલંકારથી પૂર્ણ કેટલાક શ્લોક કોષ કોષ વિદ્વાનોએ પોતાના ગ્રંથમાં ઉદાહરણ તરીકે ઉતારેલા મળી આવે છે. આવા જે છુટક શ્લોક મળી આવે છે તે તેમની ઉચ્ચ પ્રકારની કાવ્યશક્તિની સાબ આપે છે. કેટલીક કવયિત્રીઓના તો બહુ જુજ શ્લોક કલિંક-ઉતારેલા જણાયા છે

આત્રી ઉત્તમ પ્રતિભાવાળી સ્ત્રીઓને લગતી કંઈ જ હકીકત સાહિત્યમાં નોંધાયેલી નથી. કંઈક તો નામ માત્ર જ ઓળખાતી રહેલી છે, અને તે નામને માટે પણ કહિં અધરો-મતભેદ છે. ‘વિન્નકા’ નામની કવયિત્રીનું નામ ઘણાં ઉદાહરણોમાં બોલામાં આવે છે. એની કવિતા ગદ્ય પ્રતિભાસાળી અને રસિક છે. એની રચનાની મધુરિમા એવી તો સરસ છે કે તે વાંચતાં જ હૃદય ઉલ્લાસથી ભરાઈ જાય છે. વિન્નકાનું પણ ટાઇ અખંડ કાવ્ય કે લેખ મળ્યાં નથી, એ દુઃખની વાત છે. જુદા જુદા કાવ્યરત્નોના સંગ્રહોમાં અને અનંકારનાં પુસ્તકોમાં એનાં પદ ઉદ્ધૃત થયેલાં જ કાળના સપાટ સામે ગયા ગયેલાં છે. આ પ્રતિભાસાળી કવિ ગાઇના જીવનની તો કંઈ જ ઉપરેખા મળતી નથી. અગાન કાળના અભેદ અંધકારમાં તે તો કહિંએ અદૃશ્ય થઈ ગયેલ છે. એનું નામ પણ હેરફેર પ્રખ્યાતનું મળી આવે છે. ટાઇએ વિન્નકા, ટાઇએ વિન્નકા અને ટાઇએ વિદ્યા એમ એનો નામ નિર્દેશ કરેલો છે. કાવ્યાદર્શના મંગળાચરણમાં ઉદ્ધૃત કરેલો વિન્નકાનો શ્લોક છે.

નીલોત્પન્નદલશ્યામાં, વિજ્ઞકાં મામજાનતા ।

દૃયૈવ દંડિના પ્રોક્તં, સર્વથુક્તા સરસ્વતી ॥

“કાળા કમળના દળ જેવી સદૃશ હું વિન્નકાને નહિ ઓળખતા હોવાથી જ ટંડી કવિએ અમરતી સરસ્વતીને ‘સર્વથુક્તા’ કહી છે.” આ ઉપરથી જાણાય છે કે ટંડી કવિના પછી વિન્નકા થયેલી છે, અને મમ્મ-ટાદિ ખીજ આલંકારિકાએ ઉદ્ધૃત કરેલાં એનાં પદ ઉપરથી એમ કહી શકાય તેમ છે કે, એ ઘણું કરીને નવમા સદાયમાં થઈ હશે. અનંકારના ગ્રંથોમાં ઉદાહરણ તરીકે એના શ્લોકો લેવાયા છે તે જ એની વિદ્વતા અને કાવ્યાસ્વારસ્ય દેખાડે છે. તે પોતે પોતાને સ્વામવર્ણની વર્ણવે છે એટલે કેટલાક વિદ્વાનોનું એમ કહેવું છે કે, ‘કાણ્ડી’ ને નામે જે કવ-યિત્રી પ્રસિદ્ધ છે તે જ વિન્નકા; અને કાણ્ડી તે એક જણીનાં જ બે નામ છે. ખીજું નામ દેશવાચક છે, એટલું જ. વળી એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે, ખીજા પુલકેશી રામના વડા કુંવર અંત્રાહિયની રાણી જેનું મોટું નામ ‘વિન્નમલદારિકા’ હતું તે વિન્નકા છે. બે આ છેલ્લું અનુમાન માનીએ તો વિન્નકાનો સમય બે એક શતક પહેલાં એટલે ઇ. સ. ૬૬૦ ની લગભગ આવે. વિન્નમલદારિકાના અમથના કેટલાક સંસ્કૃત લેખ મળી આવે છે. અંત્રાહિય આખા મહારાષ્ટ્રનો રાજા હતો અને કણ્ડક એના

રાજ્યની હદમાં આવી જાય છે એટલે વિજયલક્ષ્મિકે 'કાર્યાર્થ' કહેવાય હોય તે અંશવિત છે. આપણે ઉતારેલા શ્લોકમાં વિજયકાળે પોતે સરસ્વતીરૂપ હોવાનું જણાવ્યું છે અને રાજશેખરે પણ વિજયકાળે 'સરસ્વતીય કાર્યાર્થો' એમ કહેલું છે. આ અનુમાન તેનાં પોતાના લેખથી એટલે કે દંડી પછી થવાના તેના પોતાના ઉદ્ગારથી જણાય છે. એટલે તે સાતમી આઠમી સદીમાં નહિ પરંતુ નવમી સદીમાં થઈ હશે. આ સિવાય બીજું કંઈજ વિજયકાળ અંગ્રહી જણવામાં આવેલું નથી. વિજયકાળની કવિતાનું માત્ર એકાદ ઉદાહરણ આપીએ:—

કવેરભિપ્રાયમશઙ્ગોચરં ।

સ્ફુરન્તમાર્દ્રેષુ પદેષુ કેવલમ્ ॥

વદ્ધિરંગૈઃ કૃતરોમવિક્રિયં ।

જનસ્યતૂર્ણીભવતોડયમંજલિઃ ॥

શબ્દોથી નહિ પરંતુ આર્દ્ર પદોથી જ વાંચનારને રસ ઉત્પન્ન કરી શાશ્વતને મૌન બનાવી દે છે તે કવિને હું અંજલિ આપું છું. અન્યોક્તિ દ્વારા પણ તેણે બહુ રસિક ઉક્તિઓ વાપરી છે. વિજયકાળના પદો વિદ્વાનો અને કવિઓએ અંતઃકરણથી વખાણેલાં છે. એની કાવ્યપ્રતિભા મારા હવિને છક્ક મારે એવી હતી અને તેણે જ એને સરસ્વતીની ઉપમા અપાવી છે.

આત્મકારિકાએ જેનાં વખાણ કરેલાં મળી આવે એવી બીજી એક કવિત્રી તે 'મુલદ્રા' છે. આનાં પદ એટલાં બધાં મળી આવેલાં નથી, તેમ કાષ્ઠ કાવ્ય કે લેખ પણ ઉપજાવ્યું નથી છતાં રસિકોનું ધ્યાન ખેંચાય એવી કવિતા તેણે કરેલી હોવી જોઈએ. આ વિદ્વાની બાઈઓનાં પદ ઉદ્ધૃત કરતાં કોઈએ કાષ્ઠ ગ્રંથનું નામ દીધું નથી એટલે એનું અનુમાન થાય છે કે, તેઓએ કાષ્ઠ ખાસ ગ્રંથ લખ્યા નહિ હોય પરંતુ વખતો વખત કવિતાના ઉભરા આવતાં છુટક પદો બતાવ્યાં હશે. મુલદ્રાનાં કાવ્યો-પદો રાજશેખરના સમયની આસપાસ વિદ્વાનો અને કવિઓમાં બહુ માન પામેલાં હોય એમ લાગે છે. મુલદ્રાના કવિતાઆતુર્યનાં વખાણ કરતાં રાજશેખર પોતે કહે છે કે:—

પાર્થસ્ય મનસિ સ્થાનં લેખે સ્વલુ સુભદ્રયા ।
કવીનાં ચ વચોવૃત્તિચાતુર્યેણ સુભદ્રયા ॥

સુભદ્રાએ જેમ અર્જુનના મનમાં વાસ કર્યો હતો તેમ સુભદ્રાએ પણ વાણીની ચતુરાઈને લીધે કવિઓનાં મનમાં સ્થાન લીધું હતું. આ કવયિત્રી દશમા શતકમાં થઈ ગયેલી મનાય છે.

દેશ્યહરિતની નામની એક ત્રીછ કવયિત્રીની કવિતા પણ બહુ સુંદર છે. એનાં પદ્યો ઝાઝાં મળ્યાં નથી. કલિંકજ કોઈએ એકાદ બે પદ્ય આપ્યાં છે. પરંતુ સ્વાધીપુલાક ન્યાયે-વિદ્વાનોએ તેને એક પ્રતિભાશાલી કવયિત્રીમાં ગણી છે, અને ખરેખર તેનાં કાવ્યો મનોહારી હશે જ એમાં શંકા નથી. ત્રીચેના પદ્ય ઉપરથી તેની કવિતાશક્તિ પરખાઈ આવે છે:—

ત્રિનયનજટાવલ્લીપુર્ણ મનોભવકાર્મુકં ।

ગ્રહફિસલયં સંધ્યાનારીનિતંબનચક્ષતમ્ ॥

તિમિરભિદુરં વ્યોમ્નઃશૃંગં નિશાવદનસ્મિતં ।

પ્રતિપદિ નવસ્યેન્દ્રોર્ધિવં સુસ્વોદયમસ્તુ ચઃ ॥

મં.રિક્ષ નામે એક ચોથી સ્ત્રી કવિ પણ એક ઠેકાણે ગણાઈ છે. એની કવિતા ઝોતઝોત શૃંગાર રસથી ભરેલી છે. એનો મમય કે એનું વૃત્તાંત કંઈ ઉપદ્રવ્ય નથી. પાંચમી કન્દલેખાનું એક પદ્ય વલ્લભદેવ કવિએ ઉલ્લેખ કરેલું છે. એની રચના અને ભાવ પણ સારા છે. છઠી માસલા નામે સ્ત્રી કવિ ગંધર્વ સાદિસમાં ઉલ્લેખાઈ છે. એની રચના સુંદર અને રસભરી છે. એની રચનાઓ આ નમૂનો પાંચમા યોગ્ય છે:—

પતિ—શૃંગાર કેનાસિન્ધ્વં ?

પત્ની.....પ્રકૃતિરિયમંગલ્ય નનુ મે ।

પતિ—મલ્લાધૂમા કસ્માત ?

પત્નીગુરુજનમૃદે પાચકતમા ।

પતિ—સ્મરન્યસ્માન્ કશિન્

પત્ની.....નદિ નદિ નદોદયમગમત્ ।

પતિ—સ્મરોત્કંપં ઘાન્ટા મમ દૃદિ નિપત્ય પ્રદદિતા ॥

સાતમી શિક્ષાભદ્રારિકા નામે સ્ત્રી કવિ પણ થયેલી છે. સાહિત્યમાં કવયિત્રીઓનાં નામ આપ્યાં છે એટલે એમ માનવાનું નથી કે કવચિત્ દોષ-
ક જ સ્ત્રી લખતી, વિદ્વધી થતી કે કવિ બનતી. પણ અનેક સ્ત્રીઓ લખતી
અને સારી વિદ્વાતા પ્રાપ્ત કરતી હતી. અલગત, હિંદુ મંસારની રચના એવી
છે કે, સામાન્ય વર્ગની સ્ત્રીઓને લખવાનો અવકાશ મળતો જ નથી અને
જેઓ અવકાશ કાઢી શકે છે, તેઓ તો અલગત, અસલથી લખતી જ.
આમાં પણ ઘણીકે તો રાજરાણીઓ છે અને બીજી કદાપિ મોટા રાજ-
શ્રિત પંડિતોની પત્નીઓ હશે એમ અનુમાન કરવું જોઈ નથી.

મં ૪૦ લ ૦

સ્ત્રીઓને મળવા જોઈતા હક.

હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓને કંઈ હક નથી, તેઓ શુદ્ધામ જેવી છે, વગેરે
વગેરે તેમની અધમાવસ્થા બતાવા માટે મુરોપમાં લખાય છે, પણ છેક તેવું
નથી. આર્યોની જાહોજલાલી અને સંસ્કૃતિના સમયમાં તેઓ પુષ્કળ છુટ
ભોગવતી હતી અને અત્યારે પણ ઉચ્ચ વર્ણોમાં અને સુખી ગૃહોમાં તેઓ
સુખકર સ્વતંત્રતા બોગવે છે. અલગત રૂઢ અધિકાર બેઠે સ્ત્રીપુરુષની છુટમાં
તફાવત તો હોય જ. હિંદુસ્તાનમાં વળી શુદ્ધરાત તો સ્ત્રીઓની છુટને માટે
સૌથી પહેલે નંબરે આંખે છે. સ્ત્રીઓને સુખ અને સ્વાતંત્ર્ય છે, પરંતુ તે
મર્યાદિત છે. જમાનો બદલાયો તે સાથે એમાં ફેરફાર થવાની જરૂર છે,
અને કેટલાક વધારે હક તેઓને આપવાનો વખત આવી જાયો છે.

કેળવાયલી સ્ત્રીઓએ આખી દુનિયા પર લગભગ જુદે જ ઠેકાણે પોતાના
હક માટે લડત શરૂ કરેલી છે. કેટલેક ઠેકાણે તેમને પુરુષ જેટલા જ હક
અપાવા માંડ્યા છે. અહિં હિંદુસ્તાનમાં પણ એ લડત શરૂ થઈ છે. મુંબા-
ઈમાં તેની ઝોળી થઈ છે. લણવામાં, નોકરીયાકરી કરવામાં, જાહેર
દિશ્યાલોમાં અને વરણીવાળી સંસ્થાઓમાં તેમનો સ્વતંત્ર મત કબુલ
રાખવામાં આવતો જાય છે. આપણી ધારાસભાઓમાં વખતો વખત તેમના
હકધલાકામાં સુધારા થાય એવા ખરડાઓ આવે છે. જો કે એ ખરડાઓ
હાલ મોટે ભાગે હીડી જાય છે તોપણ ભવિષ્યને માટે સારી આશા આપનારા
છે એમ તો કહેવાય જ.

ઘણીવાર એમ બને છે કે, સુધારવા જેવી નાની નાની બાબતો રહી જાય છે, અને મોટી—પણ જોઈતી અગત્યની અથવા જનમમાન્યમાં થોડી જ ઉપયોગી બાબતો આગળ આવી મોટું રૂપ લે છે. ડાર્ટમાં વકીલાત કરવાની, ડારેપોરેશન કે ફૅસિલમાં એમવાની વગેરે બાબતો મારે સ્ત્રીઓ અને સુધરસા ઉદાર વિચારના પુરુષો મોટી લડત ઉઠાવે છે; ન્યારે મિત્રકત મંબંધી, વારસા સંબંધી, પરણેતરપણાના હક બોગવવા—લેવા સંબંધી વગેરે નાની નાની બાબતોમાં સ્ત્રીઓને બીલકુલ હક નથી, તે બાબતો સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના લક્ષ્ય બદલાર જ રહી જાય છે, આ નાની જેવી લાગતી બાબતો હિંદુ સંસારમાં સ્ત્રીઓને કેવી મુશ્કેલીઓમાં રાખે છે, કેવી વિપત્તિઓ પાડે છે અને કેવી ખુનામરડી કરાવરાવે છે, તે વિચારવા જેવું છે.

એક મહેતી, ડારકુની કરનારી, કે જ્વતમહેતતથી આશ્ચર્યક કરનારી સ્ત્રી ડાર્ટ પેટીએ કે કોઈ એક પોતાના પૈસા મુકવા જાય તો ત્યાં તેના પતિના નામથી તેવું વ્યક્તિત્વ માગવામાં આવે છે. પતિ કાઠી મુકે લરણ-પોપણ કરે નહિ અને લરણપોપણ કરવાને નામે સાથે રાખે તો તેની કમાઈ ખાઈ જાય કે ઉઠાડી મુકે છતાં સ્ત્રીથી કંઈ થાય નહિ તે તેની જનકમાઈની મિત્રકત શેક્તમાં પણ તેવું વ્યક્તિત્વ ન સ્વીકારાય, એ શું સ્ત્રીઓને મારે નાની મુતી મુશ્કેલી છે ? એક દુર્ગમખોર દોંગો પુરુષ પોતાના વ્યક્તિત્વ ઉપર પોતાના પૈસા ગમે ત્યાં શેકી શકે અને એક સ્ત્રી તેમ કરી શકે નહિ, એ શું ન્યાય છે ? આવી બાબતમાં સ્ત્રીને પણ પુરુષ જેટલો જ હક હોવો જોઈએ. તેની જ્વત ઉપર તેવું પિછાણ રાખવું જોઈએ. આવી નાના બનાવ ઘણા બને છે. સ્ત્રી પોતાની ખાનગી મિત્રકત ક્યાંદિ રાખી શકતી નથી, અને રાખી હોય છે તો તે, તેણીએ આપવા માગેલ વ્યક્તિને મળતી નથી પણ તેના નિર્ણય પતિને હાથ જાય છે. પતિ સ્ત્રીને મુશ્કેલ ખાવાનું ને રહેવાનું આપે, મિત્રકતમાંથી કંઈ આપે નહિ, અરે મિત્રકત ઉપર સ્ત્રીનો હક થાયદો એ સ્વીકારે નહિ ત્યાં સ્ત્રીત્વની ગણના ક્યાં રહી ? સ્ત્રીઓ પુરુષોના જેટલી જ છુટકા પોતાની ખાનગી મિત્રકત રાખી શકે અને પોતાને એ તે પ્રમાણે તેની વ્યવસ્થા કરી શકે એવા એને હક હોવો જોઈએ.

એક આઠ દસ રૂપિયા કમાનાર માણસ એક વિધવાની એકની એક છોકરી સાથે પરણેલો. મા મરી ગઈ એટલે બાઈ પાંચેક દગ્ગરનું સર્વસ્વ લઈ આવી. એકલીને નામે કે તેની મિત્રકતની સારી વ્યવસ્થા કરે એવા

ખીજી સગાના નામે મુકાય નહિ તેથી ઘણીના પિછાને રૂપિયા રોક્યા. તથા બાળકો મુકી ચોથી સુવાવડે બાઈ મરી ગઈ. બાઈના કાકાના દીકરા અને બાળકોનું હિત જુઓ એવા સગાનું કંઈ આશું નહિ ને નાંણું ધણીને મળ્યાં. તે ફરી પરણ્યો. જુનીને નવીનાં છોકરાંટોલા ખાતાં ઉછરવા લાગ્યાં અને બાઈની મિત્રકત રહે દહે થઈ ગઈ. માની-મેસાજની મિત્રકત છતાં છોકરાં કંગાલ રીતિમાં ઉછર્યાં ને કંગાલ જ રહ્યાં. આવા કેસ કંઈ એક બે નહિ પણ કિંદુ સંસારમાં હજારો અને છે, માટે સ્ત્રીઓને પોતાની ખાનગી મિત્રકત પોતાના વ્યક્તિત્વે રોકવાની અને તેની વ્યવસ્થા કરવાની છુટ હોવી જ જોઈએ.

ગૃહસ્થ માથાપની છોકરી હોય, ને ગરીબમાં ગરીબ કુટુંબમાં પરણી હોય; માથાપ મરી જાય ને લાઈ ભોજનપ્રતો ગાડી થોડે ફરે અને બહેન અન્નવસ્ત્ર માટે ટળવળે પણ બાપની મિત્રકતમાંથી તેને કંઈ મળે નહિ. છોકરીનું તો કંઈ વ્યક્તિત્વ જ નહિ, આ શું, આયોની સારી વ્યવસ્થા છે? પારસાના કાચદાનાં તો આથી એ નકારાં પરિણામ આવેલાં એવા જાણવામાં આવે છે. શ્રીમંત બાપની છોકરી-વૈભવમાં ઉછરેલી બિચારી હાલ-હાલ ફરે અને ગાંડીરાંડ ભોજન એનાં પિયેરિયાંને ખવરાવે; વળી માતા-મિત્રકત જમા કરનારની ધણીઆણી વેગળી રહી જાય છે અને રડેલી વહુ તારંગધિનાં ફરે છે. આથી વર્તમાને લગતા કાચદામાં પણ સ્ત્રીઓને કંઈક રાહિયત મળે એવા મુધારા કરાવવા જરૂરના છે.

લેમના હક ભોગવવા સંગથી કાચદામાં તો ખાસ મુધારા થવાની જરૂર છે. આવા પ્રસંગો, લોકમર્ધાદાની હક ઓળંગી ગયેલાં હોય એવાં જ દંપતીમાં આવે છે. કાંતો સ્ત્રીને પતિ સાથે, કાંતો પતિને સ્ત્રી સાથે એવો અણબનાવ થાય છે કે લોકમર્ધાદાને વેગળી મુકી કે કંટાળી તેઓ એક ખીજાથી જુદાં પડે છે. આગળ પાછળના લોકો એમના કુસંપ-અણબનાવને વધારી આવે છે અને મમત ઉપર ચઢી મોટે ભાગે પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને કુળજે લેવાને કાચદાનો આગ્રય લે છે. કાચદો બિચારો તેઓ વચ્ચે કેવા પ્રબળ ખુની દોષ ઉત્પન્ન થયેલો છે તે લક્ષમાં લેવાની તકલી લેતો નથી અને કાચદને બાળી આક્રમક કાચદાનું એ કર્તવ્ય પણ ગણાતું નથી. કેટલીક નહિ પુરવાર થાય એવી બાબતો તેમાં સેગમેન થયેલી હોય છે અને લગભગ દરેક દરેક દેશમાં સામાન્ય અમ્મતા કહો કે લોકવાજ કહો તેની લીધે ને સાદીમાં-સ્ટેટમેન્ટમાં આવતી નથી અને કાચદો સ્ત્રીને પતિને

ધેર જવાની ફરજ પાડે છે. પ્રેમ મારી મચરડીને ચતો નથી; પ્રેમ કાયદાને અને કૃષિરના કાયદાને પણ ચાંદતો નથી તો પછી માનવ કાયદાનું શું ગળું! કાયદાએ ફરજ પાડેલાં વહુ વર એકઠાં થાય છે અને ડોર્ટમાંથી નિકળતાં નિકળતાં જ કાંતો તેઓમાં મારામારી ને કાંતો ઝરકા ઝરકી થાય છે અથવા થોડા વખતમાં વિવાદિ પ્રયોગથી એકાદનું મરણ નિપજે છે. આ બાબત ગમે વર્ષે જ કાયદા કૌંસિલમાં ડૉ. ગૌર લાબ્યા હતા પરંતુ હિંદુ તેમ જ મુસલમાન સભ્યોની બહુમતી ખીજી તરફ જતાં તે ખરડો રદ ગયો હતો. આ કચ્છને લગતા કાયદાને લીધે કાંતો પુરુષ કે કાંતો સ્ત્રી એકાદ જણ બળિયાના બે ભાગવાળો કહેનીનો ભોગ બની કાંતો સગડે છે, અને કાંતો કમોતે મરી જાય છે.

આમાં સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વને તો કચરી જ નાંખ્યું છે. ગાય ભેંસ, અરે જડ વસ્તુની માફક મનુષ્યનો કચળો હોય જ નહિ. જો આમ હોય તો પછી મનુષ્યસ્વાતંત્ર્ય રહ્યું જ ક્યાં? સ્ત્રી શું માણસ નથી? તેને શું પોતાનું વ્યક્તિત્વ નથી? તે શું વેચી શકાય એવી જડ વસ્તુ કે મુંચું પ્રાણી છે? સ્ત્રી શું પોતાના તનમનની એ માલીક નહિ! નજરમાં આવે તેમ તે નાંખી દેવાય અને કચળે પણ લઈ શકાય! સ્ત્રીનું માણસપણું જ નહિ. પુરુષ જ એક માણસ-મનુષ્ય કે ગમે તેમ હક-સત્તાથી પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેમ વર્તે અને સ્ત્રી એક ગુચ્છ વસ્તુ કે શુભામડીની પેઠે તેના તોરમાં સગડે કે પ્રાણુ આપે. સ્ત્રીઓના આપઘાતની સંખ્યા ઉપર વિચાર કરતાં હૃદય દ્રવી જાય તેમ છે. માણસ બ્યારે કાંઈ પ્રકારે પોતાની મુશ્કેલીમાંથી છુટવાને નિરુપાય યદ્ય જાય છે ત્યારે જ આત્મઘાત કરે છે; માટે આ કાયદામાં સત્વર સુધારો કરાવવો જોઈએ છીએ. મુમાન હકની વાતો કરતા પહેલાં મનુષ્ય જાતને માટે સર્વસાધારણ જે વ્યક્તિત્વનો હક તે પહેલાં આગળ આણવો જોઈએ.

આગળ ચાલતાં છોકરાંનો પ્રશ્ન આવે છે. આમાં પણ પુરુષને સર્વોચ્ચ અધિકાર આપેલો છે. એક માતા કે જેના કૃષિરથી બાળકનો પિંડ બંધાય છે, જેના દૂધથી તેનું પોષણ થાય છે, જેના હેઠેર પાછળ માતા પોતાના પ્રાણ પાથરી દે છે, તે માતાથી બાળકને કોઈ કુંડી લઈ નિર્ધૂણ બાપને સોંપાવે છે, તેનો વાલી બનાવે છે અને તેના ઉપર સત્તા ચલાવનાર બનાવે છે, એ શું પરંપરાથી ચાલી આવતો, સ્ત્રીના હક હુંડનારો કાયદો ન કહેવાય? પશુસૃષ્ટિ તરફ નજર કરતાં પણ જણાય છે કે જ્યારે ત્યાં માદા જ

બચ્ચાંનું પરિપાલન અને સંજોગન કરે છે. બચ્ચાં હમેશ તેને ચલાય છે અને માદા જેટલી બચ્ચાંને ચલાય છે તેટલું નર ચલાતો નથી. આધાન સમય પછી થનાર પ્રજા સંબંધી નર બીજકુલ કાળજી રહિત ગ્રહે છે. ન્યારે માદા ગર્ભને જન્મ આપે છે તે ઉછેરે છે. પણ પંખીમાં કહિકે માદાની સાથે નર પણ બાળસંજોગનમાં સાથે હોય છે, પણ ન્યારે ભય આવી પડે છે ત્યારે નર નાસી જાય છે તે માદા પોતાના પ્રાણ આપતા લગી બચ્ચાંને સંભાળે છે. આપણામાં વળી કહેવત પણ છે કે, માના રંટિયામાં બાળક ઉછેરે છે અને આપના રાજવૈભવમાં એ સમડે છે, મરી જાય છે કે દુઃખી થાય છે. ન્યારે ખુલ્લું આમ છે ત્યારે બાળકોનું વાલીપણું શા માટે સ્ત્રીને ન હોવું જોઈએ ? કુદરતે તો સર્વત્ર એ જ બતાવે છે કે માતા છે તે બચ્ચાંની વાલી, હિત કરનારી અને સર્વ હકની અધિકારિણી છે.

દુનિયા પરની દરેક પ્રજામાં બળિયાના બે ભાગને ન્યાયે મંસારી કાયદા ધડયેલા છે. પુરુષોએ પોતાની સત્તા બધે ઠેકણે ઉપર રાખી છે આમ સ્વસત્તા ઉપર રાખવા જતાં પુરુષોએ સ્ત્રીઓના વ્યક્તિત્વને કહી સ્ત્રીકાર્ય જ નથી. ધર્મ અને ધર્મને લગતી કથાવાર્તાઓમાં પણ પુરુષો પોતાની સત્તાની જ છાપ પડે એવું લખતા આવેલા છે અને પોતાની સત્તાથી તેમણે સ્ત્રી જાતને સ્વાતંત્ર્યમાં ઉછરવા જ દીધી નથી. તેને વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્ય શું તેનું ભાન જ થાય નહિ એવી અણધાર રાખવા સાથે, તે પોતાની જાતે ખીજાને અધીન રહે એવી છે એવું જ સમજાયા કરે એવી રાખવાનો પુરુષોએ યત્ન કરેલો છે. સ્ત્રી શરીરે અશક્ત છે, તેનું મન નગણું છે, તેની બુદ્ધિ પાનીએ છે, વગેરે અનેક રીતે તેને પુરુષથી ઉતરતી કહેવામાં આવે અને વારંવાર તેમ જ ઠેકઠેકણે એમ જ ઉચ્ચારાવું અને વર્તાવું જોઈ સ્ત્રી જાતિ પણ પોતાના સ્વરૂપને જૂલી જઈ પોતાને તનમનથી નિર્જળ માનવા લાગી, જેમ બીજી વસ્તુઓ પુરુષને ભોગ્ય-ભોજ્ય છે તેમ પોતે પણ ભોગ્ય છે, દાસી છે, તેના પગની રજ છે અને પુરુષની સેવા, અને ભોગ માટે જ તેનું જીવન છે એમ તે માને છે. આ માન્યતાનાં વળાં ને વળાં ચઢી જવાથી સ્ત્રીઓ પોતાને એક સ્વતંત્ર વ્યક્તિ તરીકે તદ્દન જૂલી જ ગયેલી છે. મનુષ્યને જેવું શીખવ્યા કરીએ તેવું તે થાય. સ્ત્રીએ તો પતિની ચિતામાં બળી મરવું જોઈએ, ન બળે તો તેને પરાણે પણ પુરુષો બાળી મુકે, આ શિક્ષણ જમાનાઓ લગી ચાલતાં સ્ત્રીને એવો સ્વભાવ જ ચર્ચિયો કે તેને પતિ મરતાં બળી મરવાનું 'સત' ચંદના લાગ્યું. પ્રથમ અકળારે અને તે

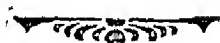
પછી બ્રિટિશ રાજ્યે એ રીત બંધ કરી ત્યારે હવે કેમ સ્ત્રીઓને 'સન' ચઢવું નથી. જનપાનમાં 'આત્મધાત' કરવાનું જ ધર્મિય ચાલતું ને લોક આત્મધાતથી મરી જવામાં સાર્થક્ય માનતા. માનું માયું કાપી નાખનાર માનુષ્યાતી પરશુરામને આપણાં પુરાણોએ ઇશ્વરાવતાર ઢોળી ખેસાડ્યા ને એમ કસાડ્યું કે પિતાની ઇચ્છાએ માનું પણ માયું કાપી નાંખવું એ બાળકનું પરમ કર્તવ્ય છે. મા તુચ્છ કંઈ નહિ ને બાપ જ સર્વસ્વ એ પુરુષસત્તાને સર્વોપરી કરાવવાનું જ સ્વાર્થી શિક્ષણ જ દહેવાય. હાલના સોનો-દયમાં પુરુષોની આ ધૂર્તતા સ્ત્રીઓથી સમજાવા માંડી છે, તેમ સ્વતંત્ર વિચારના વિદ્વાન પુરુષો પણ સ્ત્રીવ્યક્તિત્વને સ્વીકારવા લાગ્યા છે.

હિંદુસ્તાનમાં મતાધિકાર અને વધીલાત દેવવા જેવા મોટા હક મેળવતા પહેલાં સંસારમાં હિંદી સ્ત્રીઓની ઉપર આવા આવા જે પ્રત્યવાયો અને પ્રતિબંધો છે તે પ્રથમ દૂર કરવા કરાવવાની જરૂર છે. સ્ત્રી જાતિને માટે આપણામાં કેટલી લાગણી છે તે સંસારના ઉંડાણમાં ઉતરી જોવાનું છે. ગાડીધોડે દરનારાં અને ઉંચી કેળવણી લઈ આગળ આવેલાં યુગીયાર કુટુંબો સિવાય કાં રહેશેમાં કે કાં ગામડાઓમાં સ્ત્રીઓ તેમ જ પુરુષો જાત્તાનમાં ગોયાં ખાધા જ દે છે ને એમની જમાનાઓ થયાં જે પ્રતિ, રીતભાત અને રહેણી કરણી પડેલી છે તેમાં તેઓ સજાડ્યા કરે છે. કેળવણીનો ઉજ્જેસ સંસારની ઉંડી ગલીકુચીઓમાં દહી પહોંચ્યો નથી ધર્મને નામે, સ્વાર્થી લોકી નાંખીને સારી વાત તેમની આગળ જતાં તરત જ તોડી પાડે છે. ધર્મગુરુઓ અને બાલશોના હાથમાં જ બહુધા જનમંડળ હોય છે. હિંદમાં જ નહિ પરંતુ બીજા દેશોમાં પણ ધર્મગુરુઓ જ જનમંડળને દોરવે છે આ લોકો પોતાની આશ્ચર્યના આધારરૂપ લોકોમાં આત્મી રહીઓ, પછી તે ગમે તેવી હોય તો પણ તેને ફેરવવાની સામે થાય છે.

ધર્મ અને આહુ રીતરિવાજો સ્ત્રીને પુરુષના ખેલણા જેવી માનેલી છે. એટલે સંસારમાં પુરુષોનો હાથ જ હમેશા ઉગ્યો રહેલો છે. જો કંઈ પણ સ્વતંત્રતાનો દક્ક સ્ત્રીઓની પાસે હોય તો તે તેમણે પોતે જ પાનાના જળથી પ્રાપ્ત કરેલાં છે. પુરુષોએ આપેલાં નથી. અત્યારે ત્યારે કેળવણીનો ઉજ્જેસ કેટલેક દેશો સારો પડેલો છે ત્યાં પણ સ્ત્રીઓની માયાનોડ મદનન વગર રાજપુત્રીથી પુરુષો તેમને કંઈ આપતા નથી, માટે સ્ત્રીઓએ જ 'આપ સમાન જળ નદી અને મેધ સમાન ઘળ નદિ,' એ લોકમુખને

પોતાની નજર સામે રાખી પોતાની જાતિના ઉદ્ધારને માટે ચાલુ દિલ-
ચાસ અને ભારે યત્ન કરતાં રહેવાની જરૂર છે.

નબળાઈ, કમજોરી અને કમઅક્ષક્ષ વગેરે બાળ્યનો ખાસી જ તેમના પર
દોષી બેસાડેલી છે. ત્યાં ત્યાં અને જ્યારે જ્યારે સ્ત્રીઓને અવસર મળી
આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે સ્ત્રીઓએ ઉપસા આપેલોને ખોટા
પાડી બતાવ્યા છે. દરેક દેશનો ઇતિહાસ આની સાખ પુરે છે. વળી હ-
મણાં જ્યારે સ્ત્રીપુરુષને સરખી કેળવણી આપવામાં આવે છે ત્યારે પણ
જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓને જોગ મળી આવે છે ત્યાં ત્યાં તેઓ પુરુષો-અરે પુરુષો
મોંમાં આંગળીઓ ઘાસે એવી બાહોશીથી પોતાની ફરજ જાગવી દેખાડે
છે; અર્થાત્ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો એક મગની બે ફાડની જેમ સર્વ શક્તિએ
સમાન જ છે. જાત મહેનતના, લડાઈ-હથિયાર વાપરવાના અને પુરુષને
બંરના બીજા દામદારમાં પણ અવકાશ મળતાં સ્ત્રીઓ કદી પછાત પડતી
નથી; માટે સંસારમાં, રાજ્યમાં ને બીજી જગ્યાએ જીવનની પ્રવૃત્તિઓમાં
સ્ત્રીઓને પુરુષોની સમાન-સરખા હક મળવા જોઈએ. આ હક તેમને
વગર પ્રયત્ન મળે એમ માનવું તદ્દન ભૂલ ભરેલું જ બાણવું. સ્ત્રીઓએ
પોતે પોતાના હક અધિકારને માટે ચાલુ લડત લડવી જ જોઈએ.

કલ્પના.

ગઝલ.

રમે ઉર આંગણે આવી ક્યલીથી પેળા આ ખ્યાલ ?
 રમે—નાચે—નચાવે સંગમાં આ ઉર કાં માર ?
 ભરી કુદરતતણા રમે અદા શી પાંખડી એની !
 દિસે મુઠ્ઠા ત્રોપ શી બળથી ભરેલી પાંખડી એની !
 દિસે પુલકાં થકી મુકુમાર કાયા તોપ ક્યાં ઉડે !
 નરમ એ પાંખપર મુતા ઢલે કંઈ માનવી ઉડે !
 ચળકતી આંખ સૂરજ અંદરનાં તેજે ભરેલી શા !
 તિમિરને બેઠી પ્રકટાવતી લ્યોતિ મધુરી શી !
 મઠપા શા અંગમાં આજા મખૂડે તારસા પેલા !
 ચતા રિણુત સમા અમકાર એને બાલદેશે શા !
 દિસે નાલુક પરંતુ પિંજરે પૂરી રાકાયે ના.
 પકડવા દોડનાં યાદો—કદિ પોંચી રાકાયે ના.
 દિસે ન્હાનું પરંતુ વિશ્વ આખાને સમાવે છે !
 ઉડે આકાશમાં—આકાશ પણ એમાં સમાવે છે !
 ઉપાના રંગ ને સંખ્યા તણી વાપુ હદર જેવું !
 સમુદ્રે વીચીએ ઉઠજે તરલ છે પંખીડું એવું !
 સુવયું ભુલભુલ મુણી કાવલ મુળી છે બંસરી મીઠી !
 ન મારા પંખીડા જેવી ક્વંઈ વાણી મીઠી દીઠી !

તા. ૧૨-૩-૨૪
 નવામગંજ,
 કાનપુર.

}

હરીજાલ મુનશાંકર મૂલાણી.

બાળસાહિત્ય.

બાલકો એક કોઈપણ પ્રજાની મહાન સંપત્તિ છે, અને તેની સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ માટે ચત્ન કરવો એ પ્રજાના નેતાઓનું લક્ષ્યબિન્દુ હોવું જોઈએ. બાલકોને-લવિષ્યની પ્રજાને ઉન્નત કરવાનો એક માર્ગ તેમની આગળ તેમને ઉપયોગી, ઉત્કર્ષક સાહિત્ય રજુ કરવું એ છે. આ વિષયની મહત્તા હદી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નેતાઓએ સારી રીતે જણાવી છે, એ ખરેખર અભિનંદનને પાત્ર છે. બાલસાહિત્યની ખીલવણી માટે તેઓએ જે કમિટી નીમી છે, તેમની મુસનાઓ મુજબ લવિષ્યમાં કંઈ કામ થશે એવી આપણે આશા રાખી શકીશું.

૧. પોતાના અભ્યાસના વખત સિવાયના સમયમાં, બાલકોની માનસિક શક્તિઓ ખીલે, જગતમાં પોતાને કરવાનાં કામ કરવાનું બળ તેમનામાં આવે તે માટે તેમને આનંદ મળે, તે સાથે તેમને જ્ઞાન મળે તેવાં પુસ્તકો પ્રગટ થવાની જરૂર છે.

યુરોપ, અમેરિકામાં અનેક સ્થળસ્ત્રી, અનેક પ્રકાશકો તરફથી, શિક્ષણને લંગતાં ખાતાં તરફથી, બાલવાચનમાળા પ્રગટ થાય છે, બાલકોને વાંચવા જેવું ધણું સરસ સાહિત્ય બહાર પડે છે. કોઈપણ ઇંગ્લેન્ડ પ્રકાશકનું લિસ્ટ આપણે જોઈશું તો તે ઉપરથી આ બિના આપણાથી જોઈ શકાશે. આપણે ત્યાં બાલકો માટે કોઈ વર્તમાન પત્ર છે ? આપણે ત્યાં બાલકો માટે કોઈ સાફ માસિક છે ? આપણે ત્યાં બાલકોને વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન અને વિનોદ મળે એવાં પુસ્તક છે ? ઇંગ્લાંડમાં “ ચિલ્ડ્રન્સ ન્યુસ્પેપર, ” જેવું વર્તમાનપત્ર, “ માયમેગેઝિન ” જેવું માસિક અને અનેક બાલોપયોગી પુસ્તકો પ્રગટ થાય છે.

હમણાં, હમણાં બાલકોને ઉપયોગી સાહિત્ય પુરું પાડવા તરફ વિદ્વાનોની વૃત્તિ દોરાઈ છે. પણ કાંઈક અમુક ધોરણથી, વિચારપૂર્વક સાહિત્ય પરિષદની કમિટી તરફથી અગર ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી જેવી સંસ્થા તરફથી આ દિશામાં પગલાં ભરવામાં આવશે તો તે વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડશે.

એક બગીચો ખીલવવાને માટે આપણે અનેક પ્રકારના પ્રયાસ કરીએ છીએ. સારાં કુંડાંમાં અનુકુળ માટી ખાતર આદિ નાંખીએ છીએ, છાંડ નાંખીએ છીએ, પાણી પાછંએ છીએ, જૂદી જૂદી રીતે દેખરેખ રાખીએ

છીએ, તે જ મુજબ બાલકોફી જગીચો ખીલવવા માટે અનેક સાહિત્ય રચનાં જોઈએ અને તેમાં પુસ્તકો, પત્રો આદિ સાહિત્ય મુખ્ય છે.

હાલ જમાનો બદલાયો છે, લોકોની વાચનની વૃત્તિ અલિટલિધિ પામતી ગય છે. કુટુંબમાં પુસ્તકો ત્યાં ત્યાં માત્રમ પડે છે. બાલકો જે તે પુસ્તકો વાંચવાને દોરાય છે, તેને બદલે બાલકોએ તો અમુક પુસ્તક વાંચવાં જોઈએ, અને તેવાં અમુક પુસ્તક જ તેમને વાંચવા મળવાં જોઈએ એ વાત કુટુંબના વડીલોએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

કુટુંબના વડીલોએ, કુલઓ અને એવી બીજી રોકાણની બાબતોના કેટલોકે ભોગ આપીને પણ પોતાનાં બાલકોનાં વાંચનના વિષયોમાં રમ લેવો જોઈએ અને તેમની સાથે જ કેટલુંક વાંચન કરવું જોઈએ.

બાલકો તંદુરસ્ત બને, પોતાની ભવિષ્યની ફરજો બરાબર સમજે, પોતાના ફેર તરફનું, ગામ તરફનું, કુટુંબ તરફનું, પડોશીઓ તરફનું, કર્તવ્ય સમજે, બાલકો પ્રત્યેની ફરજો મધાયોગ્ય રીતે અદા કરતાં જણે, જંગલની જૂદી જૂદી સ્ત્રીને અને પ્રવૃત્તિઓનું તેમને જ્ઞાન મળવું રહે એવાં પુસ્તક, એવું સાહિત્ય, કુટુંબના વડીલોએ તેમના હાથમાં મૂકવું જોઈએ.

બાલકોને નિશાળે મૂક્યાં એટલેથી જ માત્ર પિતા અગર 'વડીલોનું' કર્તવ્ય સમાપ્ત થતું નથી.

બાલકોનું સાહિત્ય રચવામાં માત્ર જ્ઞાન કાંશી કાંશીને, તેઓ છરવી ન શકે એવી સ્થિતિમાં ભરવાથી કાંઈ લાભ થશે નહિ.

તેમનાં વાંચવાનો વિષય નહોતો તેમ પુસ્તકો પણ નાનાં જોઈએ. તેઓ કંટાળે તેવા, તેમ તેટલા લાંબા લેખ તથા પુસ્તકો જોઈએ નહિ.

બાલકો માટેના લેખ તથા પુસ્તકો માટેની ભાષા હાલના વિદ્વાનોની નહિ, પણ કવિ દ્વપતરામની ભાષા જેવી જોઈએ. તે સાદા પણ સચોટ અસર-કારક શબ્દોમાં લખાવી જોઈએ. વિદ્વાનોમાં અપવા માટે હાલ કેટલાક લોકો અધરા સંસ્કૃત અને બીજી ભાષાના શબ્દો ભરે છે તેથી ભાષા અધરી બની સમજવી મુશ્કેલ થઈ પડે છે. બાલકો માટેનું સાહિત્ય સરલ ભાષામાં લખ-વાની ખાત્રી ખરૂં છે તે સ્ત્રી સજ્જન થઈ જોઈએ. ચુલસત સાહિત્ય સભા, બન્ધુસમાજના સભ્યો, રા. ચન્દ્રશંકર, રા. હિંમતલાલ અંબરીયા, રા. હીરાલાલ પારેખ, સૌ. શારદાબહેન અને ભગિની સમાજની આ વિષ-યમાં ઉંડી લાગણી છે અને એવાં અનેક સજ્જન આ વિષયમાં અભિવ્યક્ત થશે તો આ પ્રકારના સાહિત્યની ન્યૂનતા ઓછી થઈ જશે.

કૌમુદી ભાગીન્દ્રરાવ દીવેટીઆ.

વસન્તલીલાં

રાસ.

વન કુંજ ને નિકુંજે,
રસલીન, પુષ્પ પુન્જે,
સંગવૃંદ ગુંજે આનન્દથી:

સમીર શીત મંદ મંદ મહાસ્રોત રવચ્છન્દથી: વન૦

નવરંગી નવપદ્મવે તરુવર શા સોહાય!
સ્મિતભર મનહર કુત્તડે યૌવનમદ જલદાય:—

પાથરે સુવાસ મંજરી મધુર મહેકતી,
પ્રમત્તશી બની પ્રકુલ્લ પુષ્પના પરાગથી,
વસન્તગીત કાકિલા લલિત ફૂજતી: વન૦

પંખીડાં ક્ષરવ કરી કુદરતલીલા ગાય,
હિસવનો ઉછરંગ શું ઉરથપી ઉભરાય:

બ્રુલાવતા લતા વિહંગ મૂલાવતા ઉમંગથી,
મયૂરવૃંદ નાચતા કલા કરી વિનોદથી.
જોષ રમ્યતા ભરાય ઉરે મોહથી: વન૦

હિંમતલાલ જગન્નાથ પંચોળી.

(સરકારી હાઇસ્કૂલ, સુરત.)

વિયોગી-પ્રિયતમ.

મમ જીવનના પ્રિયતમ ! તમે સંભારજો આ દાસાને,
વીસારશે નહિ કોંકરી જે રટણુ તમ નિશદિન કરે;
આ જીવનને અર્પી દીધું છે, સ્વામી ! તમ ચરણે સદા,
આ કિંકરીને તારજો સંસારમાંથી સર્વદા.

મમ હૃદયપંખીડું, પ્રભુ ! તમ પ્રેમવિણુ તલસીં રહ્યું,
સેવા તમારી નિત્ય કરી જાપો તમારા જાપી રહ્યું.
સ્થૂંક શરીર છે જુદું રહ્યું, તેની મને ચિન્તા નથી,
પણ જીવનને મ્હેં અર્પીયું તમ ચરણમાં પ્રીતે કરી.

વિસરી નથી, વિસરીશ નહિ તમ પ્રેમ મીઠો ક્ષણ કદી.
પૂણું છું હું સર્વસ્વથી પ્રિય મૂર્તિને હૃદયે ધરી;
આ રંક દાસી આત્મવીણુ બીજી શી ભેટ કરી શકે ?
તેને તમારા જીગરમાં ગ્રહજો પ્રીતમ ! સંભારીને.

દુનિયાં તણા વૈભવ બધાં તમ પ્રેમવિણુ કંટક દીસે,
જ્યાં પ્રેમ સાચો હોય ત્યાં સદૃ દુઃખ પણ સુખ લાગશે.

સ્વ. શ્રી. બર્ધબાગીશી માતરીયા.

ગુજરાતી પત્ર પ્રદર્શન.*

અમદાવાદ શહેરમાં પત્રકારોની પરિવહ લેવાનો વિચાર કર્યો તે સાથે પત્રોનું પ્રદર્શન લેવાની યોજના કરી છે તે યથાયોગ્ય થયું છે. આ નવીન દિશાની પ્રવૃત્તિ ખરેખર સત્કારને પાત્ર છે. સર્વ પત્રકારો તરફથી આ પ્રદર્શનમાં નમુનાઓ આવ્યા હશે એવી આશા રાખું છું. સર્વ પ્રદર્શનો લેવાનો જે હેતુ રાખે છે તે આ પ્રદર્શનમાં પણ છે. આપણામાંનાં ધણાં-ખરાં એ સર્વ પત્રોથી પરિચિત હોઈશું તથાપિ કેટલાંક પત્રો કેટલાંકને અને કેટલાંક બીજાને અપરિચિત હશે તેમ જ જેમને પરિચિત હોય તેમને પણ સર્વની સાથે એકી વખતે તુલના કરવાની તક મળે. તે ઉપરાંત સમગ્ર પ્રજાનું ધ્યાન-આ વિષયમાં તો વાંચનાર જગતનું ધ્યાન-એવવાનો આ જમાનાનો આ એક માર્ગ છે. બીજાં પ્રદર્શનો થવાનાં હોય ત્યારે કારીગરો કલાવિધાયકો તેને માટે ખાસ પરિશ્રમ લઈ વિશિષ્ટતાવાળી કૃતિઓ તૈયાર કરે છે, જે નમુના અસામાન્ય હોઈ કારીગરો કેટલી ઉચ્ચ કાદીએ કામ કરી શકે છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. વર્તમાનપત્રો અને માસિકા કાંઈ પ્રદર્શનમાં મૂકવાના ખાસ હેતુથી રચી શકાતાં નથી. તથાપિ તેમાંના કેટલાંક વિશિષ્ટ અંકો કાઢે છે, તેમની તે કૃતિઓ યોગ્ય મંજોગોમાં કેટલે દરજ્જે ચઢીઆતી થઈ શકે તેના નમુનારૂપ બને છે. એ બધું છતાં પત્રોના મામુલી અંકો પણ જાત જાતનાં દિગ્દર્શન કરાવે છે. અને તેમનો એક સંગ્રહ નમુનારૂપે કાઢી રચાને જળવાય તો આગળના જમાનામાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ કીમતી બને તેમ છે.

એક તરફથી વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે એવું પ્રદર્શન લેવા કેટલી સંખ્યા અને વિવિધતા ગુજરાતી પત્રોમાં છે? તે સાથે એમ પણ જોઈએ છીએ કે હાલમાં અનેકનેક નવાં પત્રો નીકળે છે અને કદાચ આપણા પ્રાંતની શક્તિ કરતાં તે વધારા પડતાં થઈ પડવાથી તેમ જ બીજાં અનેકાનેક કારણોથી તેઓ ચિરંજીવ થાય કે નહીં તે પણ અંશય પડતું છે. વર્તમાનપત્રો અને માસિકામાં સૃષ્ટિક્રમના સામાન્ય નિયમ મુજબ Survival of the fittest—યોગ્યતા મુજબ ચિરંજીવતા જાને એમ હમેશા બનતું નથી. કદાપિ ધણાં જ નમાલાં અને વધારે ઉચ્ચ કોટિનાં પત્રો હુંફો વખત ચાલે અને સાધારણ પ્રતિનાં દીર્ઘકાળ ટકે એમ બનવા વધારે મંભવ છે. છેક

ઉપરતા પ્રકારનાં પત્રોનાં ચોજકોની સાધન સામગ્રી પૂરી થતાં વાર નથી લાગતી અને વાંચનારે પણ કંટાળી જાય છે. કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર તેના પ્રવર્તકોએ તે કાર્ય આંદરેલું હોય એટલે સ્વભાવિક રીતે થોડા વખતમાં આટોપી લેવું પડે. બહુ ઉચ્ચ પ્રતનાં પત્રોનો વાંચકવર્ગ પંચિમિત, થોડાં જ તેની કદર કરનારાં હોય, અને તેથી પણ થોડાં તે માટે પૈસા ખર્ચી શકે તેવાં હોય. એટલે તેવાં પત્રોનો નિભાવ એ હજી આપણા દેશને માટે મુશ્કેલ કાર્ય છે તે વાત તેમના પ્રયોજકોને સુવિદિત છે. આપણા દેશમાં તેમ જ અન્ય દેશોમાં પણ પત્રો-ધણા ફેલાવાવાળાં વર્તમાન પત્રો પણ ધણા દ્રવ્યવ્યય વગર ચાલી શકતાં નથી અને એકંદરે journalism એ ધંધા તરીકે કમાણીનું સાધન ભાગ્યે જ બને છે. સરસ્વતી દેરીના સેવકો, દેશની સર્વ પ્રકારની ઉત્તતિના કાર્યમાં રસ લેનાર હિતેચ્છુઓ પેટે પોતાનો ધર્મ માનીને આ કાર્ય ધણુંખરું કરે છે આવા અંતરથી છતાં, આપણો દેશ જ્યાં નિરક્ષર માણસોની ધણી મોટી સંખ્યા છે ત્યાં પણ આટલાં પત્રો નીકળે છે, તીલે-છે અને ઉત્સાહી જનો નવાં નવાં પત્ર કાઢે છે એ આ જમાનાનું શુભ ચિહ્ન છે. પ્રમાણિક હેતુથી, પોતાને બીજા પત્રોમાં યથાયોગ્યતા ન જણાય તે ઉણપ પૂરી પાડવાના પ્રયાસ તરીકે, વિવિધ દૃષ્ટિબિન્દુથી નવાં નવાં પત્રો જન્મે એ દેશજનોનાં હૃદયોના મંથનનું બાહ્ય ચિહ્ન છે-અને સામાન્ય વર્ગના ગમે તેટલા બડબડાટ છતાં, એ પ્રયોજકોની પ્રવૃત્તિ આશ્વાની જ. અલ્પવત્ત જેમના પૈસાવડે કાર્ય કરવાનું હોય તેમને તે શ્વિકર ન હોય તો તેઓ પાસેથી નાણાં લેવા દુરાગ્રહ ન કરવો જોઈએ. તેવાઓ નાણાં આપે એવી આશા પ્રયોજકે ન રાખવી અને તેવા નાણાં આપનારાએ નાણાં ન આપવાં એ વાજબી છે. પરંતુ નવાં પત્રો ન નીકળે એવી ઈચ્છા રાખવી યોગ્ય નથી તેમ તે સફળ થાય-એ સંભવ પણ નથી. જગતમાં ધણા Experiments યાને પ્રયોગો નિષ્ફળ જાય છે. કુદરતમાં પણ જમાનાભરના નિષ્ફળ પ્રયોગો ચાલે છે. તે જ મુજબ પત્રકારોના પ્રયોગો પણ ધણા અફળ જવાના એને તેમાંના કોઈ સફળતા પ્રાપ્ત કરવાના પત્રકારનો હેતુ પ્રમાણિક હોય એ પત્રકારોને જોવાનું છે; તેમનામાં જે કાય ઉપાડ્યું હોય તે દેહ પહેંચાડવાની શક્તિ છે કે નહીં તે પણ પોતે વિચારવાનું છે. તેમ જ જાહેર પ્રજાના મહા મહેનને કમાએલાં નાણાંનો દુરુપયોગ ન થાય તે વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. જે વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાથી પ્રજા તેમને ગમે તેવી નાની રકમ પણ આપે છે તે માત્ર પોતાના ફાંદા hobbiok-નુરંગને ઝીંતોપવા નથી આપતી, પરંતુ ઉપયોગી કાર્યને સંકલ્પતા

દરવા અને સાથે સાથે પોતાને વાંચવાનો હાલ મળે એવા ઇરાદાથી આવે છે. માટે પત્રકારોને પોતાની બારે જવાબદારી ધ્યાનમાં હોવી જોઈએ.

આજકાલ પરિપક્વ અને પ્રદર્શનોનો જમાનો છે. અને એ જમાનાના વહેણ સાથે વહેતું એ પણ અનિવાર્ય છે. એ સર્વના પ્રયોજકો શુભ ભુદિથી કામ દરતા જ હશે. આવાં demonstrations થી ધારે તેટલો નહીં તો થોડો ઘણો ફાયદો-ખાસ કરીને લોકમત કેળવવામાં થાય એ સંભવિત છે. તેમાં નાણાંનો વ્યય થાય છે તે જો લક્ષમાં ન લઈએ તો તેથી નુકશાન કે હાનિ તો નથી જ. અગત્યમૂકના લિખ લિખ શોખ કેળવવામાં આવાં પ્રદર્શનો સહાયભૂત થાય છે એ નિર્વિવાદ છે. અને તેની કીમત રૂ. આ. પા. માં યદ્ય શકે નહીં. હુન્નર કળાનાં પ્રદર્શનોથી હુન્નર કળાને ઉત્તેજન મળે છે અને, હુન્નર કળા ખીલવાથી પ્રદર્શનો ભરવાની વૃત્તિ સતેજ થાય છે એમ એ અન્યોન્યાત્રયે છે. તે જ મુજબ પત્રોનાં પ્રદર્શનોથી લિખ લિખ પત્રોના શુભ દોષ તાદરશ થાય છે અને પત્રકારોના કાર્યને પરોક્ષ રીતે ઉત્તેજન મળે છે, તે જ સાથે પત્રોની સંખ્યા અને સ્થિતિ વધે ત્યારે જ પ્રદર્શન ભરવાની પ્રવૃત્તિ થાય.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં વર્તમાન પત્રો અને ખાસ કરીને માસિકોનો હિસ્સો દિનપર દિન વધતો જાય છે. પુસ્તકોની ગતિની જોડે જોડે માસિકોની પેણુ ગતિ વધતી જાય છે અને એ વેગ સાથે વિશાળતા અને ઉડાણ વધે તથા વાંચક વર્ગની સહાનુભૂતિ દિનપર દિન વધે એ ઇષ્ટ છે. પ્રગતિ ઉન્નતિ સાથે જ પ્રગતિના સાહિત્યની ઉન્નતિ સંકળાયેલી છે. ગુજરાતી સાહિત્ય માટે ઉજળું ભવિષ્ય છે એમ માનનાર આશાવાદીઓના વર્ગમાં હું પોતે છું. એ ભવિષ્ય ધડનાર આજના સાહિત્યસેવકો જ છે. પુરાણ વડ વૃક્ષ સરખી સુદૃઢ અને સર્વ માન્ય સંસ્થાઓ તરફ આદરભાવ રાખીને સાથે સાથે નવ કુસુમિત નાણુક પણ સુંદર વદનરીઓનો સત્કાર કરી સમભાવ દર્શાવે એ સર્વ જનસમાજના હિતેન્દ્રુઓનો ધર્મ છે. પત્રકારો પ્રગતિવર્ગના જ્ઞાનને પોષનાર, તેમની રસવૃત્તિને ખીલવનાર અને ઉચ્ચ ભાવનાને પ્રેરનાર છે. પ્રગતિવર્ગને ઉંચા આદર્શ તરફ લઈ જવામાં પત્રકારો અનેક રીતે સહાયભૂત થઈ શકે છે, અને એવા પવિત્ર કાર્યના પ્રયોજકો પોતાની પવિત્ર દરજ્જાનું યથાયોગ્ય પાલન કરે, પરસ્પર સ્નેહભાવનું અંવધન કરે અને પત્રના આલોક અને વાંચકોનું સહકારીપણું વધે એવા હેતુથી યોજેલાં આ પ્રદર્શન અને પરિપક્વ તે હેતુ સફળ કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

સત્તારીઓ અને સત્તજનો મેં જે જે બોલ તમારી આગળ મૂક્યા છે તેમાં આપ સરખા પ્રતિષ્ઠિત મંડળ, આગળ કહેવા જેવું નવીન કંઈ નથી. આ પ્રદર્શનના કાર્યકર્તાઓએ મારા તરફના સદ્ભાવને લઈને આજની જવાબદારીભરી ફરજ મારે માથે નાંખી છે. મારા વિવેચનમાં અપૂર્ણતા તો છે જ, તે તરફ દુર્લક્ષ કરવા આપ મહુને હું વિનંતી કરું છું. આપણી પ્રગતી પ્રગતિના સર્વ યોગ્ય પ્રયાસોમાં મારી સંપૂર્ણ દીલસોટી છે તે અને સાહિત્ય તરફની મારી શુભેચ્છાઓ દર્શાવવાનો તેમ જ સાહિત્ય માટે તન અને ધનથી અવિશ્રાન્ત પ્રયત્ન કરનારાઓ તરફ પૂજ્ય ભાવ પ્રદર્શિત કરવાનો આ સુપ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તે માટે આભાર દર્શાવવાની આ તક લઉં છું.

સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ.

महिलाभिन्न.

महिली विसाग.

છેલ્લાં હજાર વર્ષ દરમિયાન આપણા સમાજના મૂળ બંધારણમાં અનેક પ્રકારના ફેરફાર થયા અને પરિણામે સ્ત્રીઓની કેળવણી-સુવ્યવસ્થિત શિક્ષણ-છેક નાબુદ થઇ. પચાસ વર્ષ ઉપર આપણા પ્રાંતમાં, આપણા સમાજમાં સ્ત્રીઓમાં લગભગ બધે જ નિરક્ષતા હતી એમ કહીએ તો છેક ખોટું ગણાય નહિ.

આવી સ્થિતિમાં કન્યા કેળવણીનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું. અમદાવાદમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની સ્થાપના તે માત્ર ગુજરાતી સાહિત્યના ઉદ્ધારની સંસ્થાની સ્થાપના જ ન હતી. સોસાયટીદ્વારા કેળવણી અને સમાજ સુધારાના પ્રયત્નોને પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે અનેક પ્રકારે જીવન, ઉત્સાહ અને ઉત્તેજન મળ્યાં છે. આપણા શહેરમાં સખાવતે બહાદુર શેઠાણી હરકુંવરબાઇના ઉદ્ધાર આશ્રયથી પ્રથમ કન્યાશાળા શરૂ કરવામાં આવી અને તેની વ્યવસ્થાનું કામ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને સોંપવામાં આવ્યું. આ પછી કેટલેક વર્ષે રાધપુરમાં શેઠ મગનભાઈ કન્યાશાળા ઉઘાડવામાં આવી. આ બંને કન્યાશાળાઓમાં આપણા સમાજમાં ઉચ્ચ ગણાતી કોમોની કન્યાઓ અભ્યાસ કરવા લાગી.

દેશના સમાજમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન, સમાજમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા અને તેમની સર્વ નૈસર્ગિક શક્તિઓને ખીલવવાની જે તક સમાજ તરફથી તેમને આપવામાં આવી હોય તે ઉપર કોઇ પણ દેશના સમાજની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર રહેલો છે. જે સમાજમાં સ્ત્રીઓને શિક્ષણ અને કેળવણીની અનુકૂળતા ન હોય, જેમાં તેમને પોતાની સર્વ કુદરતી શક્તિઓને ખીલવવા માટે યોગ્ય સાધન ન હોય, એટલું જ નહિ, પણ જે સમાજનાં કેટલાંક બંધારણ અને રીતિઓ એવી હોય કે જેથી એ પ્રકારની ખીલવણીના માર્ગમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અવરોધ થાય, તે સમાજની ઉન્નતિ તેટલે દરજ્જે ઓછી થાય એ નિઃસંશય છે. આપણા સમાજના કેટલાક રિવાજોને લીધે, જે કે કેટલીક કોમોની કેટલીક કન્યાઓ કન્યાશાળામાં જતી હતી, છતાં લગભગ દસ વર્ષની ઉંમરે તેમનું શિક્ષણ સમાપ્ત થતું. આને લીધે થોડું લખવા વાંચવા ઉપરાંત વિશેષ શિક્ષણ નિશાળોમાં કન્યાઓને મળતું નહિ.

૧૮૮૧ રા. સા. મહીપતરામ ટ્રેનિંગકોલેજમાં નીમાયા કે તરત જ ઇંગ્લંડના એમના વસવાટ, દરમિયાન થએલા અનુભવને પરિણામે એમની દષ્ટિ વિશાળ

યજ્ઞેલી હોવાથી, તેમણે કન્યાઓના વિશેષ શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ હાથમાં લીધું. તેમની સૂચનાથી શેક ભગનભાઈ 'કરમચંદની મોટી દોકરી બાઈ સમરથ તરફથી ઝોરી ખેંચા પ્રદર્શિત કરવામાં આવી કે મોટી ઉંમરની કન્યાઓ આગળ જતાં શિક્ષકાઓ થાય તેમને માસિક રોકાવરશિષ્યનું ઉત્તેજન આપવું અને એ રીતે શિક્ષિકાવર્ગ શરૂ કરવો. આ માગણી સ્વીકારવામાં આવી, એને તેમાં બીજાં સખી સ્ત્રી પુરુષોની આર્થિક મદદ મળી.

આ જ વખતમાં શહેરની મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી મંજુ-રા. સા. મહીપતરામના ખાસ પ્રયાસથી-મોટી ઉંમર સુધી કન્યાઓને શિક્ષણ-લેવામાં ઉત્તેજન અર્થે, તેમ જ શિક્ષિકા વર્ગ શરૂ કરવા રોકાવરશિષ્ય આપવા માટે, દર માસે રૂ. ૫૦ ની રકમ મંજુર કરવામાં આવી; આ વખતે ભગનભાઈ કન્યાશાળામાં રા. રા. વિદ્યલદાસ ધનજીભાઈ હેડ માસ્તર તરીકે નિમણાવવા હતા. વિદ્યલદાસ રા. સા. મહીપતરામના ખાતીતા શિષ્ય હતા અને તેમના વિચારના જાંઝા સંસ્કાર તેમના ઉપર પડેલા હતા. લોકોને દાખલો બેસાડવાને, તેમ જ શુભ કાર્ય કાંઈ પણ રીતે જામત રાખવાના ઉચ્ચ હેતુથી પ્રેરાઈ, મોટી ઉંમરની કન્યાઓના આ વર્ગમાં બહારથી કાંઈ કન્યા ન આવે ત્યાં સુધી, પોતાના કુટુંબની અને મિત્રના ઘરની 'કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓને તે વર્ગમાં મોકલવાનો દૃઢ નિશ્ચય તેમણે કર્યો. આ કારણ અનુસાર પ્રથમ વર્ગે શરૂઆતના વર્ગમાં રા. સા. મહીપતરામના પત્ની, રા. લાલશંકરના પત્ની અને રા. વિદ્યલદાસના પત્નીથી આ 'શરૂઆત' થઈ. પોતાના પતિ અને પતિના મિત્ર પાસે શિક્ષણ લેતાં યતા સ્વાભાવિક સંકોચને લીધે લાંબો ધુમટો કાઢીને અથવા નીચું ઝાલીને 'આ સત્કારીઓ વર્ગમાં શિક્ષણ લેતી, તેનો રા. વિદ્યલદાસ જલ્દી રમુજ હેવાલ આપે છે. કન્યાકેળવણી માટે લોકાપવાદનો ભય ન રાખતાં, આ યજ્ઞ સત્કારીઓએ જે હિમતથી શરૂઆત કરી અને ભવિષ્યની સ્ત્રીશિક્ષકાઓનો માર્ગ મુક્ત કરી આપ્યો તેને માટે તેમને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે. જોકે દિર્ઘમત, પોતાના નિશ્ચયને દૃઢતાથી વળગી રહેવાનો આગ્રહ, લોક-સેવાની ઉત્તમ લાવના અને સમાજસુધારાના આદર્શો લોકમાં પ્રચલિત કરવાનો સૌથી સાચો અને-ચોક્કસ-માર્ગ-પોતાના સિદ્ધિ પોને જ પોતાના જીવન-અવહારમાં અમલમાં મૂકી બતાવવા-એ સર્વ માટે તે વખતના સુધારકના આ અગ્રણીઓને નેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે.

આવા પ્રકારની વૃત્તિ હાલ, પ્રયાસ વર્ષ પછી પણ, આપણા 'સુધારકો' માંથી કેટલામાં જોવામાં આવે છે? દેશસેવા અને સમાજસેવાની સંસ્થાઓના સ્થાપકો અને આલોકમાંથી પોતાના કુટુંબી જતોને તે જ્ઞાનમાં સૌથી પહેલા પ્રેરનારા કેટલા નીકળે છે?

આ વર્ગથી 'શ્રીમેત્ર નોર્મલ ક્લાસ' ની શરૂઆત થઈ. આ વર્ગમાં શિક્ષક થવાની લાયકાત મેળવનારાં ઉપરાંત છઠ્ઠું ધોરણ અને તેથી આગળ અભ્યાસ કરતી-નોકરીને અગર ધંધાને માટે નહિ, પરંતુ જ્ઞાન-પ્રાપ્તિને માટે-ખીજ કેટલીક કન્યાઓ પણ હતી. ધીમે ધીમે આ વર્ગમાં લગભગ ત્રીસ કન્યાઓ થઈ. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ત્રણ થી છ રૂપિયા સુધીની સ્કૉલરશિપ આપવામાં આવતી હતી.

સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ કૉલેજનો ઇતિહાસ એ એક દૃષ્ટિથી આપણા પ્રાંતનો પાંખડી અર્ધા સદીનો સમાજસુધારણાના પ્રયાસોનો ઇતિહાસ છે. જે અરસામાં રા. સા. મહીપતરામ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં પ્રિન્સિપલ નીમાયા તે જ અરસામાં, વિજ્ઞાયતથી આપણા દેશની સામાજિક સ્થિતિ અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની સામાજિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવા માટે મીસ મેરી કૉર્પેન્ટર નામે મજારી અને આગ્યાં, હિન્દુસ્તાનમાં જુદાં જુદાં શહેરોમાં તેઓ દુધી અને અનેક આગેવાન પુરુષોની મુલાકાત લીધી. મીસ કૉર્પેન્ટર વિજ્ઞાયતનાં એક અતિ ધાર્મિક, મુશિક્ષિત, વિદ્વાન અને પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબમાં જન્મ્યાં હતાં. લોકસેવાનું તેમને શિક્ષણ આપવા માટે આવ્યું હતું, અને જાડા ધાર્મિક લાવથી આ દેશની અજ્ઞાન અને અશિક્ષિત પોતાની ભગિનીઓની ઉન્નતિ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનું કાર્ય તેમણે માથે લીધું.

મગનલાલ કન્યાશાળામાં વાયન લેખન ઉપરાંત રીવજુ અને ભરત શિખવવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી અને તેને માટે મિસિસ વેનરાઇટ (Mrs. Wainwright) નામનાં અંગ્રેજ બાઈ તે શાળામાં શિક્ષક તરીકે સંખવામાં આગ્યાં. તે શાળાના શિક્ષકોમાં અંગ્રેજ શિક્ષક તરીકે એ બાઈનું નામ સૌથી પહેલું જોવામાં આવે છે. એ બાઈ માત્ર રીવજુ અને ભરત શુદ્ધ શિખવતાં તેમણે થોડા વખત પછી પોતાના જગ્યાનું રાજનામું આપ્યું. મિસ મેરી કૉર્પેન્ટરે અંગ્રેજી આવીને શ્રીમેત્ર નોર્મલ ક્લાસની ચોજના કરી અને એમની ખાસ લલામણથી મિસ એમ્પરલેન નામનાં

બાઈને શ્રીમેલ નોર્મલ ક્લાસનાં મુખ્ય અધ્યાપિકા તરીકે નીમવામાં આવ્યાં. સ્ત્રીશિક્ષકો માટેની સંસ્થા જે વર્ગથી શરૂ કરવામાં આવી તેનાં પ્રથમ લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે આ રીતે મિસ એન્થરલેન ગણી શકાય.

શ્રીમેલ નોર્મલ સ્કૂલની શરૂઆત સને ૧૮૭૦ માં થઈ. થોડા વખત પછી એ સંસ્થાને “શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ” નામ આપવામાં આવ્યું. શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ એ નામ લગભગ સને ૧૮૭૧ થી વાપરેલું જોવામાં આવે છે. “શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ” એ નામ સને ૧૮૭૪ ના અરસામાં પહેલું વહેલું વાપરેલું જણાય છે. શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ માત્ર છ વિદ્યાર્થીઓથી શરૂ કરવામાં આવી. તે વખતે કોલેજના હેડ માસ્તર તરીકે રા. રા. દેવાશંકર અંબારામ ભટ્ટ હતા, અને લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે મિસ મીચલ હતાં. આ રીતે હાલની શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની શરૂઆત સને ૧૮૭૪ માં મિસ મીચલ અને રા. રા. દેવાશંકરને હાથે કરવામાં આવી. તે શાળા તે વખતે મગનલાઈની કન્યાશાળાના મકાનમાંથી ખસેડી ‘સાંદડીશરીમાં લાખા પટેલની પોળને મુનદીજના ઉદ્ધાને નામે ઓળખાતા મકાનમાં શરૂ કરવામાં આવી હતી. આ સંસ્થા શરૂ કરનાર હેડમાસ્તર રા. દેવાશંકર તેમ જ લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિસ મીચલ અને શ્રીમેલ નોર્મલ ક્લાસના પહેલા હેડમાસ્તર રા. વિદ્યલદાસ સુભાગે હાલ હયાત છે, એ પણ આ પ્રસંગે શુભ સુયોગ માનવો જોઈએ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના ચાલકોના શુભ પ્રયાસથી અને સંસારસુધારાસમાજના, ઉત્સાહી નેતાઓના સતત ઉદ્બોધથી આપણા શહેરમાં કન્યાકેળવણી તરફ લોકોનું લક્ષ દિનપ્રતિદિન વધારે ખેંચાતું ગયું. શહેરના આગેવાન ધનિકોની શ્રદ્ધા કન્યાકેળવણીના ઉત્તેજન અર્થે ધન વાપરવાની થતી ગઈ અને તેને પરિણામે આપણા શહેરના મુખ્યસિદ્ધ આગેવાન રોડ બહેચરદાસ લક્ષ્મીએ પોતાની પુત્રી મહાલક્ષ્મીના સ્મરણાર્થે શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે મકાન બાંધવા સારી રકમની બદીસ કરી. તેને પરિણામે સને ૧૮૭૪ ના ઓગસ્ટ માસની બાવીસમી તારીખે મહાલક્ષ્મી શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનનો પાયો નાખવામાં આવ્યો.

સ્ત્રીશિક્ષકો તૈયાર કરવા માટેની સંસ્થા, આપણે ઉપર જોયું તે પ્રમાણે, સને ૧૮૭૧ માં શરૂ થઈ. પરંતુ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનો પાયો સને ૧૮૭૪ માં નાખવામાં આવેલો હોવાથી એ સંસ્થાનો સુવર્ણ-

મહોત્સવ ૧૯૨૪માં જ ગણાય, અને ઑગસ્ટ માસની બારીસમી તારીખે તેને બરાબર પચાસ વર્ષ પૂરાં થયાં છે.

રા. બહેચરદાસ લશ્કરીને આ પદોપધારી કામમાં પ્રેરણા કરવાનું અને માર્ગદર્શકત્વ કામ રા. સા. મહીપતરામ તથા સરદાર રા. બ. સોળાનાથ સારાલાધએ કર્યું હતું; ગુજરાતની સમાજિક તથા ધાર્મિક ઉન્નતિની છેલ્લાં પચાસ વર્ષની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ તેમના જ હિતસાહ, આગેવાની અને પ્રેરણાને લીધે થએલી છે. એ સંસ્થાનું મદાન બંધાવવા માટે આપણે રા. બ. બહેચરદાસ લશ્કરીના ધણા આભારી છીએ તેની સાથે આપણે રા. સા. મહીપતરામ તથા રા. બ. સોળાનાથ સારાલાધનો આભાર માનવાનું શ્રદ્ધાંત્ર લેઈએ નહિ.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનો પામે નંબાયા પછી થોડા માસમાં મિસ મીયત એ સંસ્થાથી છુટાં થયાં અને તેમણે સુરતના તે વખતના એસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર મિ. લિલિ (જેઓ પાછળથી આપણા પ્રાંતના કમિશનર શર ફેડરિક લિલિ તરીકે જાણીતા છે) સાથે લગ્ન કર્યું. ત્યાર પછી શાળાનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે મિસ કોલેટ આગ્યાં.

મિસ કોલેટના કારકીર્દી દરમિયાન સને ૧૯૭૫ ની બારમી જુલાઈને દિવસે મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ નવા મદાનમાં લાવવામાં આવી.

મિસ કોલેટના વખતમાં આ સંસ્થાની ઘણી ઉત્તતિ થઈ. શહેરમાંની મોટી ઉમ્મરની ઘણી કન્યાઓ ત્યાં શિક્ષણ માટે આવવા લાગી. ધીમે ધીમે કન્યાઓને અંગ્રેજી શિખવવાની સગવડ કરી આપવાની માગણી કન્યાઓનાં માતાપિતા તરફથી કરવામાં આવી. તેને પરિણામે એક બે વર્ષના અરસામાં એ સંસ્થામાં અંગ્રેજીનું શિક્ષણ શરૂ કરવામાં આવ્યું. અંગ્રેજી શિક્ષણ શરૂ થયું, તે પછી કોલેજનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિસ સોરાયજી હતાં. એમનું કુટુંબ ઘણું સુશિક્ષિત હતું. એમનાં એક બહેન મિસ મેરી સોરાયજી પણ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકેની માયાં હતાં. તેમનાં બીજા બેન મિસ કોર્નીલિઆ સોરાયજી ઘણાં વર્ષ ઉપર ગુજરાત કોલેજમાં અંગ્રેજીનાં લેક્ચરર નીમાયાં હતાં.

રા. સા. મહીપતરામ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં પ્રિન્સિપલ તરીકે હતા ત્યાં સુધી પ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની સર્વ વ્યવસ્થામાં તેઓ ઘણી મદદ કરતા અને બ્યારે બ્યારે કાંઈ પણ મુશ્કેલીનો પ્રશ્ન ઊભો થતો ત્યારે પ્રાંતના અને ઇલાકાના ઉપરી અમલદારો પણ લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટને રા. સા. મહીપત-

રામની સલાહ લઈ તે પ્રમાણે વર્તવાની સૂચના આપતા. એ સંસ્થામાં હાલનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિસ યજ્ઞને બાદ કરતાં, સૌથી લાંબી મુદત સુધી મિસિસ-મેકરીએ લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે કામ કરેલું છે. એમના જ વખતમાં એ સંસ્થામાંથી પહેલ વહેલી ત્રણ બાળાઓ (એ હિન્દુ અને એક પારસી) યુનિવર્સિટીની મેટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષામાં પસાર થઈ.

ગુજરાતમાં તે અગાઉ કોઈ કન્યા મેટ્રિક્યુલેશનમાં પસાર થઈ હતી નહિ. ઉત્તરોત્તર એ સંસ્થામાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની વૃદ્ધિ થતી ગઈ અને ચાર વર્ષ ઉપર કન્યાઓ માટેની હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ એ બે સંસ્થાઓ જુદી પાડવામાં આવી. આ વર્ષમાં એ બંને સંસ્થાઓ પાછી એકત્ર કરવામાં આવી છે.

આ પ્રમાણે આ સંસ્થાનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ છે. છેલ્લાં વીસ વર્ષ દરમિયાન એ સંસ્થામાં શિક્ષણ લીધેલી અનેક કન્યાઓએ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવ્યું છે. લગભગ પંદરેક સ્ત્રીઓ એન્જીનેટો થઈ છે, અને લગભગ હંમેશા સ્ત્રીશિક્ષકોએ એ સંસ્થામાં કેળવણી લઈ, ગામડાંઓમાં કન્યા કેળવણીનો પ્રચાર કરવામાં મદદ કરી છે. પચાસ વર્ષની કારકીર્દીમાં એ સંસ્થા તરફથી ધણું, સારું કામ થયું છે એ નિઃસંશય છે, અને ગુજરાતની સામાજિક પ્રગતિમાં એ સંસ્થાએ જે ફાળો આપ્યો છે તે માટે સમસ્ત ગુજરાતે તેને અભિનંદન અને આભારની લાગણી દર્શાવવાની ફરજ છે.

આપણા દેશની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર 'સ્ત્રીશિક્ષણ' અને સમાજમાં સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા એ ઉપર રહેલો છે. એ સત્ય તરફ દેશજનોનું વધારે ને વધારે લક્ષ રહે, અને આ સંસ્થા જેવી બીજી અનેક સંસ્થાઓ નીકળે, તથા સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણનો લાભ લેવાની અનુકૂળતા વિશેષ પ્રમાણમાં થાય; તેમ જ કેળવાએલા સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓ ગૃહ, સમાજ અને દેશને ઉત્તરોત્તર સંસ્કારી, સુખી અને ઉન્નત બનાવવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય, તથા આ સંસ્થાની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થઈ તેની શતસંવત્સરી ઉજવવાને પ્રસંગે કન્યાકેળવણીનો એટલા મોટા વિસ્તારમાં પ્રચાર થાય કે દેશમાં એક પણ અલગ કન્યા રહે નહિ એવી સ્થિતિ પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરાવે એવી તેની અંતઃકરણપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

ભરૂચ.

ગદ્ગદાલ ગાંધીલાલ ધુ.

સ્ત્રીલેખિકાઓ.*

સંપાદક:-ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ.

અરવિન્દા. અરવિન્દા શિવભાઈ બાપુભાઈ કુર્ડાળ. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સંવત્ ૧૯૪૩ ના માગસર સુદ ૪ ને દિને થયો હતો. તેમણે ગુજરાતી કેળવણી મગનભાઈ કન્યાશાળામાં લીધી હતી. તેમનું લગ્ન સ્વ. શિવભાઈ બાપુભાઈ સાથે સંવત્ ૧૯૫૬ માં થયું હતું. તેમના પરિચયથી તેમનું લક્ષ સાહિત્ય તરફ ગયું હતું તેઓ પ્રસંગોપાત સુન્દરીમુખોદયમાં લેખ લખતાં અને તેમણે વાર્તાસહસ્રી નામનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. તેઓ સંવત્ ૧૯૭૩ માં વિધવા થયાં.

ઉર્મિલા. સ્વ. ઉર્મિલા દયારામ ગિદ્દમત્ત. રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથનાં પુત્રી. એમનો જન્મ ૧૮૮૬ માં અમદાવાદમાં થયો હતો. તેઓએ ગુજરાતી અને અંગ્રેજી કેળવણી મહાસક્ષમી ફિઝેકલ ટ્રેનિંગ 'કોલેજ' જમાં લીધી હતી. પ્રેક્ટિસર બેઠકના હિફર ઓફ ડૉનન્ટ, ઉપાનન્દિની નામથી બહુ સુંદર અને 'સંસ્કારી ભાષાન્તર' તેમણે કર્યું છે. તે ઉપરાંત 'મિસિસ' સત્યનાથનકૃત વાર્તાનું કમલિની નામથી ભાષાન્તર કર્યું છે. સન ૧૯૧૩ માં તેમનું લગ્ન મિ. દયારામ ગિદ્દમત્ત સાથે થયું હતું. 'સુબાઈ' સેવાસદનમાં તેમણે પ્રશંસાપાત્ર કાર્ય કર્યું હતું અને વાંદરામાં સેવાસદન રચાવી ત્યાં વખાણવા લાયક સેવા અર્પણ કરી હતી. ભરત ગુપ્તજી અને ચિત્રકલામાં તેઓ નિપુણ હતાં. સન ૧૯૧૩ ના ડિસેમ્બર માસની ૧૭ મી તારીખે તેમનું મૃત્યું થયું.

ઉર્મિલા. ઉર્મિલા ભારકર બટુકરામ મહેતા. દિવાન બહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલનાં પૌત્રી. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં સને ૧૮૮૬ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧ લી તારીખે થયો હતો. તેમણે અંગ્રેજી બહુ ધોરણ

*સ્ત્રીલેખિકાઓનાં જન્મ અને તેમ વધારે વૃત્તાન્ત મેળવવા તથા એકઠા કરવાને પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે; છતાં બધા જ આવવા બેઠતા વૃત્તાન્ત આ સંગ્રહમાં આવ્યા નથી. આશા છે કે આમાં નહિ આવેલા વૃત્તાન્ત લેખક બહેનો તથા તેમનાં સંબંધીઓ હવે પછી મોકલી આપવા તરફી સૂચો તે આવશે વળે હમેરી લેવામાં આવશે.

સુધી મહાલક્ષ્મી ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં, મૅટ્રિક ક્લાસનો મુખ્યાધ્યક્ષ એલેક્ઝાન્ડ્રા હાર્ડરૂલમાં અને બિ. એ. સુધી એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો. તેઓ મુખ્યાધ્યક્ષ પુનિવર્સિટીનાં ગ્રેન્ડુએટ છે અને ઇંગ્લાંડમાં જઈ સ્ત્રીઓ માટેની કિંગ્સ કોલેજમાં ગૃહોપયોગી વિજ્ઞાનનો - તેમણે અભ્યાસ કર્યો છે. તેઓ માસિકમાં લેખ લખે છે અને ગુણસુદરીના સહતંત્રી તરીકે વખતો વખત કામ કરે છે. તેઓએ રાજકોટ ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં પ્રિન્સિપાલ તરીકે ફટલોક વખત કામ કર્યું છે. તેમનું લગ્ન રા. રા. ભારકર બટુકરામ મહેતા સાથે થયું છે.

કેશવબા. કેશવબા - વિનાયકરાવ અનંતરાવ-મેઢા. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૨૩ ના જ્યેષ્ઠ વદ ૮ ને દિવસે અમદાવાદમાં આપુલાઈ દયાશંકર દ્રુવ (રા. આનંદશંકરના પિતા) ને ત્યાં થયો હતો. અમદાવાદની રાયપુરની મગનલાઈ કન્યાશાળામાં તેમણે શુજરાતી પાંચમા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો અને થોડું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ મેળવ્યું હતું. પિતામહ જોગનાનાથ સારાલાઈના ઘરમાં ઉછરેલાં હોવાથી મંગીત, ભરત, શુંચણ અને શીવણનું તેમને સારું જ્ઞાન હતું. પાંકશાસ્ત્રનું તેમનું જ્ઞાન અસાધારણ હતું અને સ્નેહીઓની સંચનાથી તેમણે પાંકશાસ્ત્રનામનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું હતું. સંવત ૧૯૩૬ માં તેમનું લગ્ન રા. રા. વિનાયકરાવ અનંતરાવ મેઢા સાથે થયું હતું. સંવત ૧૯૬૧ નાં આશો શુદ્ધ ૭ ને દિવસે તેમનું મરણ થયું.

કુંકુબાઈ. કુંકુબાઈ મોતીલાલ લાલલાઈ. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૧૨ ના ફાગણ વદ ૧ ને દિવસે નર્મદાતીરે એવરીયા ગામમાં થયો હતો. તેમણે તેમનો શુજરાતી વિદ્યાભ્યાસ રાયપુર મગનલાઈ કન્યાશાળામાં કર્યો હતો. અંગ્રેજીનું પણ સારું જ્ઞાન તેમણે સંપાદન કર્યું હતું. સેન્ટ્રેલ અને મટ્રીન એ અંગ્રેજી પુસ્તકનું તેઓએ ભાષાન્તર કર્યું છે અને સરસ્વતી મહાસ્વય નામનું પુસ્તક કથાશ્રવણ ઉપરથી લખ્યું છે. તેમનું લગ્ન ૧૯૨૨ માં કચ્છના દિવાન રા. બા. મોતીલાલ લાલલાઈ સાથે થયું હતું. સંવત ૧૯૪૨ માં તેઓએ દેહત્યાગ કર્યો હતો.

કૃષ્ણાગૌરી. કૃષ્ણાગૌરી હીરાલાલ રાયળ. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૯૭૧ ના તમાર્ય માસની ૨૩ મી તારીખે થયો હતો. શરૂઆતની કેળવણી તેઓએ ઘેર લીધી હતી અને ક્રમે ક્રમે તેઓ ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં

દાખલ થઈ ટ્રેન્ડ શિક્ષક તરીકે ખાસ મયા. હતાં. “ સદ્ગુણી હેમંતભારી ”નાં લેખક તરીકે તેમનું નામ જાણીતું છે. તેઓ લુણાવાડા કન્યાશાળામાં મુખ્ય શિક્ષક છે. તેમનું લગ્ન ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં રા. રા. હીરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ સાથે થયું હતું. તેઓ આસિકા અને વર્તમાન-પત્રોમાં લેખો લખે છે.

ગોદાવરી. ગોદાવરી રણછોડદાસ માધવજી પ્રેમજી. તેમના પિતાનું નામ ત્રિભુવન જાહેરજી છે. ત્રિભુવન તનયાના નામથી તેઓ “ સુંદરી સુબોધ ” “ ક્ષોભમિત્ર ” આદિ પત્રોમાં લેખ લખતાં અદ્વૈતાનંદિનિ એ નામથી તેમનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ જહાર પાડવામાં આવ્યો છે.

ગૌરીબાઇ. તેઓ નાગર હતાં અને ઇ. સ. ૧૭૫૬ ના અરસામાં તેમનો જન્મ હુગરપુરમાં થયો હતો. તેઓ પાંચ વર્ષની ઉંમરે પરણ્યાં હતાં અને પરણ્યા પછી ૮ મે દિવસે વિધવા થયાં હતાં. લેખન અને વાચન તેઓ ધેર શીખ્યાં હતાં. ભાગવત અને ગીતાનાં તેઓ સારાં અભ્યાસી હતાં. તેમણે વૈરાગ્ય, નીતિ અને બ્રહ્મજ્ઞાનનાં પદો લખ્યાં છે. રાવત્ ૧૮૭૬ ના ચૈત્ર માસની શુદ્ધ ૬ ને દિવસે તેમણે યમુના તટે સમાધિ લગાવી દેહત્યાગ કર્યો. સન ૧૮૮૨ માં શ્રી વડનગરાબ્યન્તર નાગર શુભેચ્છક સભાએ તેમનાં પદો પ્રકટ કર્યાં છે.

ચિમનાબાઇ. ના. મહારાણી ચિમનાબાઇ સાહેબ ગાયકવાડ તેઓને મરાઠી, ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનું સારું જ્ઞાન છે. હિંદીજીવનમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન એ નામનું અંગ્રેજી પુસ્તક તેઓએ લખ્યું છે. સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા અને ઉત્કર્ષ માટે તેઓ શુભ પ્રયાસ કરે છે. ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં તેમનું લગ્ન શ્રીમન્ત મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ સાથે થયું હતું.

જમનાબાઇ. રવ. જમનાબાઇ નગીનદાસ ભક્તિદાસ રાઉ. તેમનો જન્મ સન ૧૮૬૨ માં જાણીતા રોડ તાપીદાસ પરજદાસના કુટુંબમાં થયો હતો. તેમણે મુંબાઇમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરી હતી અને સ્ત્રીઓ અને સામાન્ય જનસમાજના સંકટ નિવારણ માટે તેઓ હરહમેશ યત્ન કરતાં. દુષ્ટાળના સંમંથમાં સંકટ વેડી પ્રવાસ કરી ગુજરાતની તેમણે સારી સેવા હાથવેડી છે. તેમણે અનેક પત્રિકાઓ લખી છે અને તેમનાં વિવિધ જંગાએ હંપામણ લાપણો વાંચવા જેવાં છે. તેઓનું મૃત્યુ સને ૧૯૧૬ ની શાલમાં થયું હતું.

જરખાનુ. જરખાનુ મહેરવાનજી કોઠાવાલા. એમનો જન્મ ૧૮૭૮ ના નવેમ્બર માસની ૧૮ મી તારીખે એકઠનમાં થયો હતો. પૂનાની ડાન્વેન્ડ સ્કૂલમાં તેમણે કેળવણી લીધી છે. તેઓનો અભ્યાસ મૅટ્રિક સુધી છે. તેમણે એકંદર ૧૧ પુસ્તક લખ્યાં છે. ૧ આગલા જમાનાનો ફિલસુફ ૨ ખોર-શેઠ અથવા જ્ઞાનની સરસાધ, ૩ રાહુ અકબરનો જમાનો ૪ સુરજમહાલની શેઠાણી ૫ અકબરની દરખાસ્તમાં આલમાઓ. ૬ પ્રિવિલેજ ઓફ એ કાઉન્સેલ (The Privilege of a Counsel) ૭ ઈકઠનના બાગની રાણી ૮ નામાંકિત નારીઓ ૯ ત્રણ પટેલ ખેડેનો ૧૦ મોટા ઘેરની માણેક. ૧૧ સત્યુગની શોધ. સન ૧૯૦૦ માં તેમનું લગ્ન શેઠ મહેરવાનજી હીરજીભાઈ કોઠાવાળા સાથે થયું છે. માસિક વગેરેમાં તેઓ હાલ પણ લેખ લખે છે. ૧૯૧૧-૧૨ ના દુષ્કાળ વખતે તેઓએ પંચમહાલમાં કેટલેક કિચન ખોલ્યું હતું અને ૨૦૦૦, ૨૫૦૦ ગાય અને બીજાં ઢોરને ખયાબ્યાં હતાં.

જસખા. જસખા ભગવાનલાલ દુર્ગાજી. એમનો જન્મ મેવત ૧૯૧૭ ના ભાદરવા સુદ ૮ ને દિવસે ઠાસરામાં થયો હતો. ઠાસરા સ્કૂલના ૬મ્યાઓ માટેના વર્ગમાં તેમણે ગુજરાતી ચોથી ચોપડી સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. શ્રવણ, વાચન અને સત્સંગથી તેમણે જ્ઞાનમાં ધણો વધારો કરેલો છે. તેમણે પોતાનાં ભજન સ્તવનોદિ હરિયશગીત એ નામથી છપાવેલાં છે. મેવત ૧૯૨૮ માં તેમનું લગ્ન અમદાવાદમાં રવ. રાં. રા. ભગવાનલાલ ગોપાળરાય દુર્ગાજી સાથે થયું હતું. તેઓ હાલ પંજી પોતાનો સંપૂર્ણ સમય ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં ગાળે છે.

જ્યોત્સ્ના. જ્યોત્સ્ના વિનોદભાઈ મહેતા. ગ્રા. જા. રમણભાઈ મહીપતરામ તથા સૌ. વિદ્યાબહેનનાં પુત્રી. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં ૧૮૯૭ ના જુન માસની ૧ લી તારીખે થયો હતો. મુંબાઈ યુનિવર્સિટીનાં તેઓ ગ્રેજ્યુએટ છે. તેઓએ બધી કેળવણી અમદાવાદમાં જ લીધી છે. સન ૧૯૨૨ માં તેમનું લગ્ન સુરત નિવાસી રત્ન મારકંડગવ નંદશંકર તુલગ-શંકરના પુત્ર સાથે થયું. " સુન્દરીગુણેષ, " " યુગધર્મ, " " મહિલામિત્ર " અને " ગુણસુન્દરી " માસિકનાં તેઓ લેખક છે. " ગુણસુન્દરી " નાં માસિક તંત્રી તરીકે તેમણે કામ કરેલું છે.

દીવાળીબાઈ. તેઓનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૮૦ ની આલુગાળુમાં થયો હતો. તેઓ હમોઈનાં રહીશ હતાં, તેઓ વિધવા હતાં. ૧૭૬૧ ના

વર્ષમાં તેમના પિતા તેમને એક રામલક્ષ્મી સાધુની પાસે મૂકી આવ્યા હતા. તેમણે રામાયણનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. રાતદહાડો તેઓ રામના ગુણ ગાતાં. રામજન્મ, રામબાળલીલા, રામ વિવાહ, રામ રાન્યાભિષેક વગેરે પ્રસંગોને લગતાં પદ તેમણે સરલ ભાષામાં લખ્યાં છે. તેમનો મરણ સમય એકસ જણાતો નથી.

દીપકબા. દીપકબા હીમતલાલ પી. દસાઈ. એમનો જન્મ સન ૧૮૮૬ ના ઓગસ્ટ માસની તા. ૧૫ મીએ તેમના પિતા દિ. બ. મંથિ-ભાઈ જશભાઈને ત્યાં પેટલાદમાં થયો. ગુજરાતી, વડોદરા કન્યાશાળામાં અને અંગ્રેજી, થર્ડ સ્ટેન્ડર્ડ સુધી મુંબાઈમાં એલેક્ઝાન્ડ્રા નેટિવ ઇન્ટરમીડિયેટ અને થોડોક વખત વડોદરા કમ્પની શાળામાં તેઓ શીખ્યાં. ૧૮૯૩ માં તેમનું લગ્ન રા. હિમતલાલ પરજીલાલ વડોલ સાથે થયું. તેઓએ સ્તવેન મંજરી નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. બીજો કાવ્યસંગ્રહ તેમના તરફથી બહાર પડનાર છે. સંગીતનું ઉત્તમ શિક્ષણ તેમણે મેળવ્યું છે. કાડીયાના ઉત્તમ લલતકામ માટે વડોદરા પ્રદર્શનમાં તેમને સુવર્ણચંદ્રક મળ્યો છે. “ગુણસુંદરી” વગેરે માસિકામાં પણ તેઓ લેખ લખે છે.

ધનદાગૌરી. એમનો જન્મ ૧૮૫૨ માં થયો હતો. નાની વયે તેઓ વિધવા થયાં હતાં. તેમણે ઘર આગળ અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમણે શાંતિ-શિયળ નાટક, ભદ્રવિજય નાટક તથા. અધ્યાત્મનિષ્ઠધમાળા, નામનાં પુસ્તક લખ્યાં છે. શ્રી ક્રેયઃ સાધક અધિકારી વર્ગના સદુપદેશકેશી વિભાગમાં તેમના કેટલાક લેખ પ્રકટ થયેલા છે.

નાની બહેન. નાની બહેન ઉર્ફે શિવગૌરી ગજજીર તેમનો જન્મ સન ૧૮૫૮ માં સુરતમાં થયો હતો. તેઓએ ગુજરાતી જીવંણી લીધી છે સત્તર વર્ષની વયે વિધવા થતાં સામાજિક સેવાનાં કાર્યમાં તેઓ જોડાયાં અને બાણગૌરીની સાથે રહી સુરતમાં વનિતા વિશ્રામની સ્થાપના કરી. મુંબાઈના વનિતા વિશ્રામનાં પણ તેઓ સ્થાપક છે. તેઓ છટા ઉવાયા લેખ લખે છે.

નંદકુંવરબા. મહારાણી નંદકુંવરબા, ગોંડળ. તેમનો જન્મ ૧૮૬૭ માં ધરમપુરના મહારાણા નારણદેવજીને ત્યાં થયો હતો. તેઓ અંગ્રેજી અને ગુજરાતી સાફ જાણે છે. ઈંગ્લાંડનો પ્રવાસ તેમણે કરેલો છે. ગોમંડળ પરિક્રમ નામનું પુસ્તક તેઓએ લખ્યું છે રાજકોટમાં મળેલી ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના સત્કાર મંડળનાં તેઓ પ્રમુખ હતાં.

પ્રમિલા. પ્રમિલા (ઈન્દ્રયા) ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સંવત્ ૧૯૪૩ માં ફાગણ સુદ ૩ ને દિને થયો હતો. તેમણે તેમની કેળવણી મગનભાઈ દંન્યાશાળામાં લીધી હતી. તેમનું લગ્ન સંવત્ ૧૯૫૭ માં સ્વ. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા સાથે થયું હતું. તેમણે તેમના પરિચયથી સાહિત્યનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. અને તેઓ સુન્દરીમુખોદ અને અન્ય માસિકમાં લેખ લખતાં અને તેમણે વાર્તા-લહરી નામનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. તેઓ સંવત્ ૧૯૭૩ માં વિધવા થયાં.

પદ્માવતી. પદ્માવતી પ્રાણુલાલ પ્રજરાય દેસાઈ એમનો જન્મ સુરતમાં વાડીફળાયામાં સંવત્ ૧૯૪૮ માં સરકારી વકીલ રણુભાઈદાસ નાનાભાઈ ને ત્યાં થયો હતો. ગુજરાતી કેળવણી તેમણે ગોધરા અને અમદાવાદમાં લીધી હતી. ૧૪ વર્ષની ઉંમરે તેમનું લગ્ન અમદાવાદમાં સ્વ. પ્રાણુલાલ પ્રજરાય દેસાઈ સાથે થયું અને સત્તરમા વર્ષમાં વિધવા થયાં, પતિના સમાગમથી તેમ સાહજિક ધાર્મિક વૃત્તિઓથી સ્ત્રીઓના ઉત્કર્ષ તરફ તેમનું લક્ષ્ય ખેંચાયું અને અમદાવાદમાં વનિતાવિશ્રામનાં શિક્ષક તરીકે તેમ જીજી રીતે તેઓએ સારી સહાયતા કરી. પાછળથી તેઓ અણુદાવાદની 'મહિલા પાઠશાળા'માં દાખલ થયાં અને ફર્વે યુનિવર્સિટીની શૃદ્ધિતાગમાની પદ્ધતિનેલગતી છેવટની પરીક્ષામાં પાસ થયાં. "સુન્દરીમુખોદ" આદિ માસિકમાં તેમણે અનેક લેખ લખ્યા છે. હાલ પણ તેઓ વનિતાવિશ્રામ આદિ સંસ્થાઓને ધાર્મિક વૃત્તિથી તેમનાં કામકાજમાં સહાયતા કરે છે.

પ્રમુખગૌરી. પ્રમુખગૌરી હગનલાલ રાવળ. તેમનો જન્મ દહેગામ તાલુકાના વડવાસા ગામમાં સંવત્ ૧૯૩૮ ના પોસ સુદી પૂર્ણિમાએ થયો હતો. તેમણે છાત્રાઉદ્દેપુર અને મુંબરામપુર દંન્યાશાળામાં અને અમદાવાદ દિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો અને જૂદી જૂદી જગ્યાએ હેડમિસ્ટ્રેસ હતાં. "બાલોપચાર" નામનું પુસ્તક તેમણે રચ્યું છે. સન ૧૯૨૦ ના બેંગલોર આસની ૩૧ મી તારીખે તેમનું મૃત્યુ થયું હતું.

પ્રમુખગૌરી. પ્રમુખગૌરી મુકુન્દરામ મહેતા. એમણે હુરિનારાયણ આપ્તેની ઉપદેશ નવલકથાને ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે. તેઓ સુરતનાં વતની હતાં. સન ૧૯૨૨ માં તેઓ સ્વર્ગવાસી થયાં.

પ્રેમલીલા. પ્રેમલીલા ગુમન્ત મહેતા. ડૉ. ગુમન્ત બટુકરામ અને સૌ. શારદા ખેડેનનાં પુત્રી. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં સન ૧૯૦૩ ના

સપ્ટેમ્બર માસની ૭ મી તારીખે થયો હતો. તે મુંબાઈ યુનિવર્સિટીમાં બિ. એસ. ગ્રી. પદવી ધારણ કરનાર. પ્રથમ ગુજરાતી બહેન છે. તે પદ તેમણે સન ૧૯૨૪ માં મેળવ્યું. મુકુલ વાર્તા ગ્રંથમાં તેમ અન્ય પત્રોનાં તેઓ લેખક છે. અને “ ગુણસુંદરી ” નાં માસિક તંત્રી તરીકે તેમણે કામ કર્યું છે.

પ્રિયમતી. પ્રિયમતી બહુસુખરામ એન. શુક્લ. એમનો જન્મ સુરતમાં ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં આવળ મુદ પાંચમે થયો હતો. તેઓએ ગુલાબદાસ ભાઈદાસ કન્યાશાળામાં ગુજરાતી સાત ચોપડી સૂધી કેળવણી લીધી. સાધારણ ઇંગ્લિશનો અભ્યાસ તેમણે જાતે કર્યો છે. ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં તેમનું લગ્ન બહુસુખરામ એન. શુક્લ સાથે થયું હતું. તેઓએ થોડો વખત “ ચેતન ” નાં તંત્રી તરીકે કામ કર્યું છે; તેમજ “ સુન્દરી સુબોધ, ” “ સાહિત્ય, ” “ ગુજરાત ” અને બીજાં પત્રોમાં લેખ લખ્યા છે. ઇન્દિરા અને જ્યારે સૂર્યોદય થશે એ નામનાં પુસ્તકો તેમણે મરાઠી ઉપરથી લખ્યાં છે. તેઓ કવિતા પણ લખે છે. હાલ તેઓ સુરત મહિલા વિદ્યાલયનાં જોનરરી શિક્ષિકા છે.

બાઈઆઈ. મિસ બાઈઆઈ પાલમકોટ. શાળાનો અભ્યાસ તેમણે મુંબાઈની બંગાલી સ્કૂલમાં કર્યો હતો અને ઠક્કાનું પૂરું શિક્ષણ સર જમશેદજી જીજીભાઈ આર્ટ્સ સ્કૂલમાં લીધું હતું. લગભગ ૨૩ વર્ષથી તેઓ જાહેરપત્રોમાં લેખ લખે છે અને હાલ, સુપ્રસિદ્ધ સચિત્ર માસિક હિંદી થાઈકનાં તેઓ માસિક અને તંત્રી છે. મુંબાઈના જાહેર જીવનમાં તેઓ ભાગ લે છે અને તેઓ સારા વક્તા છે. ભરતકામ, સંગીત અને ચિત્રકલામાં આ ઇલાકામાં તેમની બરાબરી કરે તેવાં થોડાં જ હશે. તેમના કામની નિપુણતા માટે જૂનાં જૂનાં પ્રદર્શનોમાં તેમને સોના રૂપાના ચાંદ, ઇનામે, પ્રમાણપત્ર આદિ મળ્યાં છે. પોતાની કામનાં હિતનાં કાર્યોમાં પણ તેઓ રસથી ભાગ લે છે.

બાઈગૌરી. બાઈગૌરી હરસુખરાય. એમનો જન્મ સુરતમાં ઇ. સ. ૧૮૫૬ ની સાલમાં થયો હતો. તેમણે ગુજરાતી કેળવણી અમદાવાદની કન્યાશાળામાં લીધી હતી. ચૌદ વર્ષની વયે તેમનું લગ્ન રા. હરસુખરાય સાથે કર્યું હતું. થોડાં વખત પછી હરસુખરાય મરણ પામ્યા હતા. પ્રોધ-માળા, પતિવ્રતા ધર્મ, પ્રજોત્તરમાળા, વગેરે પુસ્તકો તેમણે લખેલાં છે. તેમણે નાની બહેન ગજજરની સાથે રહી સંવત ૧૯૬૩ માં સુરતમાં વનિતાવિશ્રામની સ્થાપના કરી છે.

બાનુ. મિસ બાનુ બમનજી.એઓ વિલાસ નામના સિકંદરાગાદથી પ્રકટ થતા માસિકનાં તંત્રી છે. મહુમ દેસલકા દાદાભાઈની યાદગિરી માટે તેઓએ વખાણવા લાયક ચલ્ન કર્યા છે.

બાળાબહેન. બાળા બહેન ગોપીલાલ ધ્રુવ. સ્વ. સરદાર રાવ બહાદુર ભોળાનાથ સારાભાઈનાં પુત્રી. તેમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૧૪ ના મહા શુદ્ધ ૩ ને દિવસે થયો હતો. તેમણે ગુજરાતી ૬ થી ચોપડીનો અને અંગ્રેજી બીજી ચોપડી સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમનું લગ્ન રા. રા. ગોપીલાલ મણિલાલ સાથે થયું હતું. સ્વ. બાળા બહેનને ગુજરાતી વાચનનો ધણો શોખ હતો. વડનગરા નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતનો તેમનો સંગ્રહ લોકપ્રિય થયો છે. તેઓ સંવત્ ૧૯૭૪ ના જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૮ ને દિવસે મૃત્યુ પામ્યાં.

લીબાઈજી. લીબાઈજી લીમજીભાઈ પાલમકોટ. એમનો જન્મ મુંબાઈમાં થયો હતો. તેમણે મેટ્રિકપુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી છે. તેઓ લરતગુંથણ કળામાં અને સંગીતમાં અસાધારણ પ્રવીણ છે અને તે વિષયમાં અનેક રીતે તેમણે બહુમાન મેળવ્યું છે તેમના ભાઈ અમેરિકા અને યુરોપ ગયા ન્યારે માસિક મળદ પત્ર તેમણે ચલાવ્યું હતું, નિર્દય નણદ, ઇન્સાફની આરતી, સહનશીલ ગુંદરી, વિપરી વનિતા વગેરે પુસ્તકો તેમણે લખ્યાં છે.

મધુરિકા. મધુરિકા પ્રિયમુખરામ મહેતા. એમનો જન્મ મુરતમાં ૧૮૯૧ માં થયો હતો રાણાનું શિક્ષણ એમણે લીધું નહોતું પણ મંત્રકારી કુટુંબમાં ઘેર રહીને ગુજરાતી લખતાં વાંચનાં તેઓ શીખ્યાં હતાં. પાઠ-ળથી અંગ્રેજી અને સંસ્કૃતનો અભ્યાસ મુરત વનિતાવિશ્રામમાં તેઓએ કર્યો હતો. તેઓએ “ સુન્દરીસુભોધ ”માં લહરીની સંજ્ઞાથી કાવ્યો લખ્યાં છે. તેમનું લગ્ન ૧૯૦૦ માં ડા. પ્રિયમુખરામ કૃષ્ણમુખરામ મહેતા સાથે થયું હતું. સન ૧૯૦૬ માં વિધવા થયા બાદ તેઓ મુરત મહિલા વિદ્યાલયનાં શિક્ષક તરીકે અને બીજાં સમાજ સેવાનાં કાર્ય કરે છે.

મોહરબાનુ. મોહરબાનુ ફિરોજશાહ એડનવાળા. એમનો જન્મ ઇ.સ. ૧૮૭૩ ના જુલાઈ માસની ૨૬ મી તારીખે મુરતમાં થયો હતો. મુંબાઈની બંગાળીની જરથોસ્તી હોટીઓની રાણામાં ગુજરાતી અને પૂનાની કોન્વેન્ટ સ્કૂલમાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ તેઓએ કર્યો છે. ૧ દોરડાવા શહેરનું માતી ૨ શાહગઢી ઝીના ૩ દયાવંદનો દિલો

૪ અહેવાલે અગ્રી જરતોસ્ત પ નામાંકિત નારીઓ, ૬ સુખેન્દ્ર માળા ૭ કાળા મહેલની રૂપસુંદરી ૮ હમત, હખખ, હવરેસ્ત આ આઠ પુસ્તક તેમણે લખ્યાં છે. ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં તેમનું લગ્ન શેઠ દિરોજશાહ મંચેરજી એડનવાળા સાથે થયું છે. સંવત ૧૯૫૬ ના મહાન દુષ્કાળ વખતે સંકટ નિવારણના કામમાં તેમણે સ્તુત્ય સહાયતા કરી હતી. તેઓ હાલ પણ માસિકો, અઠવાડિક અને દૈનિક પત્રોમાં ઉપયોગી લેખો લખે છે તેઓ અમદાવાદમાં હતાં ત્યારે “ સરસ્વતી ” નામનું માસિક પ્રકટ કરતાં.

મંગળાગૌરી. મંગળાગૌરી સુનીલાલ હરિલાલ સેતલવાડ. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૨૬ ના આસો વદ ૧૦ ને દિને ભરૂચમાં થયો હતો. ગુજરાતીનો ફક્ત ધોરણ સૂધી અભ્યાસ તેઓએ કર્યો છે. વાતચીત અને સાધારણ લખવા જેટલું અંગ્રેજી પણ તેઓ જાણે છે. મોતીના પડદા કેમ ખનાવવા તે વિષે તેઓએ એક ઉપયોગી પુસ્તક લખ્યું છે. સંવત ૧૯૪૦ માં તેમનું લગ્ન રા. રા. (હાલ રા. જા.) સુનીલાલ હરિલાલ સેતલવાડ સાથે થયું હતું. સ્ત્રીઓના ઉત્કર્ષ માટે તેમને અન્યત્ર લાગણી છે. ભરૂચમાં તેમના નામની લાયબ્રેરી છે. તેઓએ ઇંગ્લાંડનો પ્રવાસ કર્યો છે.

મીરાંબાઇ. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૦૦ ની આબુબાલુમાં છે. સ્વ. ગોવર્ધનરામ એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં થયાનું જણાવે છે. તેઓ મારવાડના જેમલ રાડેડનાં પુત્રી હતાં અને મેવાડના રાણાનાં રાણી હતાં. તેઓ ગુજરાતી નહિ જતાં, ગુજરાત કાઠિયાવાડનો તેમને પરિચય હોવાથી તેઓ ગુજરાતીમાં રસિક પદ, ભજન લખી શક્યાં છે. શ્રી કૃષ્ણનાં તેઓ મહા ઉપાસક હતાં તેમનું મરણ સન ૧૪૭૦ ના અરસામાં થયેલું જણાવવામાં આવે છે. તેઓએ મુંગાર અને ભક્તિને લગતી કવિતા લખી છે.

રાધાબાઈ. રાધાબાઈ. તેઓ દક્ષિણી બ્રાહ્મણ હતાં. તેમનો જન્મ ચોક્કસ ક્યારે થયો હતો તે કોઈના જાણવામાં નથી. તેણે કૃષ્ણબાળલીલા કૃષ્ણવિવાહ, કંસવધ વગેરે વિષે કવિતા લખી છે. તેઓ, મરાઠી ગુજરાતી મિત્ર લખતાં તેમનું મરણ ૧૮૫૭ ની આબુ બાલુમાં થયું હતું.

લવંગિકા. લવંગિકા પ્રિયંવદ નરવરરાય મહેતા. રા. રા. નરમિહ-રાય ભોળાનાથ દિવેદિયાનાં પુત્રી. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સન ૧૮૬૬ નાં સપ્ટેમ્બરની ૧૫ મી તારીખે થયો હતો. તેઓ ‘સુ’બાઈ ‘સુનિવાસિંદિનાં

ગ્રેજ્યુએટ છે. મેટ્રિક સુધી વાંદરાની સેંટ જોસેફ્સ કોન્વેન્ટ સ્કૂલ, અને મિ. એ. સુધીનો એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. સન ૧૯૨૦ ના મે માસની ૨૫ મી તારીખે તેમનાં લગ્ન રા. રા. પ્રિયંવદ નટવરરાય મહેતા સાથે થયું હતું, ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી તેમણે “રોગિઝ ફ્રામ ગ્રીક ટ્રેજેડિ” એ પુસ્તકનું ભાષાન્તર કર્યું છે. માસિકોમાં પણ તેઓ લેખ લખે છે.

વસન્તબા. સ્વ. વસન્તબા ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા. એમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૪૦ ના વૈશાખ વદ બીજને દિવસે થયો હતો. શાળાના શિક્ષણનો લાભ તેઓ બહુ લાંબો સમય લઈ શક્યાં નહોતાં પરંતુ તેમના પિતા રા. રા. હગનલાલ હરિલાલ પંડ્યાના પુસ્તકાલયમાંના ગ્રંથો વાંચી તેમણે વિવિધજ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું અને રા. ચન્દ્રશંકરના સહ-વાસથી તે જ્ઞાનમાં અભિવૃદ્ધિ થઈ હતી. તિર્થુછાલક્ષ્મી અને સદ્ગુણ લક્ષ્મી તથા અન્ય લેખો એ પુસ્તકનાં તેઓ કર્તા છે. સંવત્ ૧૯૭૨ ના શ્રાવણ વદ ૮ ને દિવસે તેઓ મૃત્યુ પામ્યાં હતાં.

વિજયાલક્ષ્મી. સ્વ. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય ત્રિવેદી એમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૪૫ ના વૈશાખ સુદ ૩ જને દિવસે થયો હતો. તેમણે લગભગ બધી કેળવણી મૈર જ લીધી હતી. ગુજરાતી ઉપરાંત તેઓ થોડું અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત પણ જાણતાં. ૧૯૫૭ માં તેમનું લગ્ન રા. હર્ષદરાય વિક્રમલાલ ત્રિવેદી સાથે થયું હતું. લેખનના શરૂઆત તેમણે “મુન્દરી મુખોધ” થી કરી હતી અને કવિતા અને વાર્તાઓ લખનાં. વસન્ત, બુદ્ધિપ્રકાશ, સાહિત્ય વગેરે માસિકોમાં પણ નેમના લેખ પ્રકટ થયા છે. ૧૯૧૩ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૬ થી તારીખે તેમનું મૃત્યુ થયું.

વિદ્યાબહેન. વિદ્યાબહેન રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠ. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સરદારજીહાદુર બોળાનાથ શારાલાલ તે ત્યાં સન ૧૮૭૬ માં થયો હતો. તેઓએ બધી જ કેળવણી અમદાવાદમાં લીધી છે અને ગુજરાતી જીસમાગમાં તેઓ પહેલાં ગ્રેજ્યુએટ છે. તેમણે મુધાહા-શિતી, હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન એ પુસ્તકો અને જ્ઞાનમુધા, મુન્દરીમુખોધ વસન્ત આદિ માસિક અને વર્તમાન પત્રોમાં લેખ લખ્યા છે અને લખે છે. ગુજરાતમાં વખતો વખત પટેલા દુષ્ટાણોમાં સંકટ નિવારણ માટે તેઓએ પ્રયત્નોપાત્ર યત્ન કર્યો છે. સો-હિતને લક્ષ્યતા સર્વ પ્રશ્નોમાં તેઓ હમેશાં અગ્રગામ લે છે. અન્ય મહેર

પ્રવૃત્તિઓમાં પણ જ્યારે જ્યારે તેમની સહાયતાની માગણી કરવામાં આવે છે ત્યારે અંગત પરિશ્રમ ઉઠાવીને પણ, દરેક કામ પોતાનું જ હોય એમ ગણી કાંઈ પણ આડંબર વિના તેઓ પોતાથી બનતી સર્વ મદદ આપે છે. તેમનું કામ ૧૮૮૬ માં રા. બ. રમણલાલ સાથે થયું છે.

વિમળાગૌરી. વિમળાગૌરી મેતીલાલ સેતલવાડ. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૪૯ ના ભાદરવા સુદ ૧૧ ને દિને વડોદરામાં તેમના માતામહ દિ.બા અંબાલાલ સાકરલાલને ત્યાં થયો હતો. અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગકોલેજમાં અંગ્રેજી ચોથા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરી પાછળથી ખાનગી રીતે વધાર્યો હતો. ગુલામગિરિનો ગજબ એ નામનું પુસ્તક “અંકલ ટોમ્સ કેબિન” Uncle Tom's cabin નામના પુસ્તકના અનુવાદ રૂપે લખ્યું છે. તે ઉપરાંત ગુજરાત વનસ્પતિ સોસાયટી માટે અસાઈવેનહોર્નનામના વાર્તાના અંગ્રેજી પુસ્તકનું તેમ જ રવ. રૌમેશ ચન્દ્ર દત્તના એનસ્પંડિયા (Ancient India) એ પુસ્તકનું પણ તેમણે ભાષાંતર કર્યું છે. ઇ. સ. ૧૯૦૭ માં તેમનું લગ્ન રા. રા. મેતીલાલ ચિમનલાલ સેતલવાડ સાથે થયું છે. તેઓએ ઇંગ્લાંડ ફ્રાન્સ સ્વીટ્ઝરલેન્ડ આદિ દેશોનો પ્રવાસ કર્યો છે.

શારદાબહેન. શારદાબહેન સુમન્ત મહેતા. એમનો જન્મ સન ૧૮૮૨માં અમદાવાદમાં સરદાર બહાદુર ભોળાનાથ સારાભાઈને ત્યાં થયો હતો. તેઓએ બીજી જ કેળવણી અમદાવાદમાં લીધી હતી. અને ગુજરાતમાં સન ૧૯૦૧ માં સા. વિદ્યાબહેન રમણલાલની સાથે પહેલાં એન્જલ્યુએટ થયાં હતાં. સન ૧૮૯૮ માં તેમનું લગ્ન ડૉ. સુમન્ત બટુકરામ મહેતા સાથે થયું છે. તેમણે સુધાહરિસિની, પુરાણોની બાલબોધક વાર્તાઓ અને બાળકોનું શૃંગારિક, ફોલોરેન્સ નામકી ગેલનું જીવનચરિત્ર, હિંદુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન વગેરે પુસ્તકો લખ્યાં છે અને, સર્તમાન પત્રો અને ગાસિકામાં લેખ લખે છે. સ્ત્રીકેળવણી અને, સ્ત્રીસુધારણાનાં કામોમાં, પાઠશાળા, વનિતાવિશ્રામ જેવી સંસ્થાઓમાં તેમણે અનેક સેવાઓ અર્પણ કરી છે.

સમવૃત્ત્યા. મગણ્યા ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ. સન ૧૮૮૯ના ડીસેમ્બર માસની ૨૬મી તારીખે તેમનો જન્મ પેટલાદ તાલુકાના મહેસાવ ગામમાં થયો હતો તેમની કેળવણી ગુજરાતી કે દા. ધોરણ સુધીની છે.

તેઓ માસિક અને સામાયિક પત્રોમાં લેખો છે ૧૯૦૩ માં તેમનું લગ્ન રા. બ. ગોવિંદલાલ હાથીલાલ સાથે થયું.

સરોજિની. સરોજિની નાનકલાલ મહેતા. રા. બ. રમણલાલ મહીપતરામ તથા સૌ. વિદ્યાબહેનનાં પુત્રી. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં સન ૧૮૯૯ ના નવેમ્બર માસની ૧૨ મી તારીખે થયો હતો તેઓ મુંબાઈ યુનિવર્સિટીનાં ગ્રેજ્યુએટ છે. સન ૧૯૧૬ માં તેમનું લગ્ન સ્વ. ડૉ. બદુકરામના પુત્ર સાથે થયું. તેઓ વસન્ત, યુગધર્મ, ગુજરાત, નવચેતન, ગુણસુન્દરી વગેરે માસિકમાં છટક લેખો લખે છે. “ ગુણસુન્દરી ” નાં માસિક તંત્રી તરીકે તેમણે કામ કર્યું છે. હાલ તેઓ મહિલા વિદ્યાલયનાં અધિકારી છે. તેઓએ યુરોપનો પ્રવાસ કર્યો છે.

સુમતિ. સુમતિ ભુપતરાવ મહેતા. તેમના પિતા રા. લલિતલાલ સામળદાસ મહેતા. તેમનો જન્મ સંવત ૧૯૪૬ ના વૈશાખ વદ ૩ ને દિને થયો હતો. તેમનો ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનો અભ્યાસ સારો હોવા ઉપરાંત સંસ્કૃતનું પણ તેમને થોડું જ્ઞાન હતું. તેમણે અનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેમાં શાન્તિદા, મધુરી, અગ્નિદેવમાર, કાવ્યઝરણાં, સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ, મુરેશ ને યશોવંશ અને સદ્ગુણીસ્ત્રીઓ મુખ્ય છે. તેઓ એક સંસ્કારી લેખક અને કવિ હતાં. સંવત ૧૯૬૭ ના અષાઢ શુદ્ધ ૧૩ ને દિને તેઓનું મૃત્યુ થયું હતું.

સૌદામિની. સૌદામિની ગગનલાલ મહેતા. રા. બ. રમણલાલ મહીપતરામ અને સૌ. વિદ્યાબહેનનાં પુત્રી. તેમનો જન્મ સન ૧૯૦૩ ના નવેમ્બર માસની ૧૮ મી તારીખે અમદાવાદમાં થયો હતો. તેઓએ સઘળાં કેળવણી અમદાવાદમાં જ લીધી છે અને તેઓ મુંબાઈ યુનિવર્સિટીનાં ગ્રેજ્યુએટ છે. તેમનું લગ્ન રા. રા. લલિતલાલ સામળદાસ મહેતાના પુત્ર સાથે ૧૯૨૪ ની સાલમાં થયું. મુકુલવાર્તા સંગ્રહમાં તેમ મહિલામિત્ર અને બીજાં પત્રોમાં તેઓએ લેખ લખેલા છે.

હરિગુખગૌરી. હરિગુખગૌરી વામનરામ કપિશરામ. તેમનો જન્મ મુરતમાં સન ૧૮૬૫ માં થયો હતો. તેમને ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનું સારું જ્ઞાન છે. તેમણે સતી સીમંતિની, ધર્મશુભ, લગ્ન, હરેન્દ્ર વિરહ વગેરે પુસ્તકો લખી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે. તેમનું લગ્ન રા. વામનરામ કપિશરામ સાથે થયું છે.

સ્ત્રી ઉપયોગી વાચન માટે માર્ગદર્શક થાય એવાં ખાસ
ચૂંટી કાઢેલાં ૨૫૦ પુસ્તકોની યાદી. તેમાં ચર્ચણા
વિષયની નોંધ.

તૈયાર કરનાર.

નવલરામ જગજ્ઞાથ ત્રિવેદી.

નવલકથા અને વાર્તા.

પુસ્તક.	કર્તા	કીંમત
૧ સરસ્વતીચંદ્ર લાગ ૧ થી ૪. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાડી લા.		
૧-૨-૩-૪ ગુજરાતી ભાષાની સર્વોત્તમ નવલકથા. પહેલો લાગ રાજખટપટ, બીજો કુટુંબકથા, ત્રીજો દેશીરાજ્યના પ્રશ્નો અને ચોથો દેશપ્રેમી વિદ્વાનની દેશોદ્ધત્તી ચિંતાઓ દર્શાવે છે.		૩. ૧૨-૧૨
૨ પાટણની પ્રભુતા-કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.		૨-૮
સિદ્ધરાજની બાધ્યાવસ્થામાં મીનગદેવી રાજ્યમાતા તરીકે ગુજરાતનું રાજ્ય ચલાવતી હતી તે સમયની ઐતિહાસિક નવલકથા.		
૩ ગુજરાતનો નાય, કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.		૪-૬
૪ પાટણની પ્રભુતાનું અનુસંધાન. તેમાં ગુજરાતના નાય સિદ્ધરાજ ના સમયના બનાવો સિવાય કાક અને મંજરીનાં કલ્પિત પાત્રોના તથા રાજકુદેવી અને રાજેંગારના પ્રેમ પ્રસંગો વર્ણવ્યા છે.		
૫ વેરની વસુલાત. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.		૩-૮
સામાજિક નવલકથા. તેમાં પ્રેમમાં નિરાશા પામેલી તનમન તથા દેશભક્તિથી ઉલરાતા અનંતાનંદ અને જગત કિશોરના જીવન-પ્રસંગો ઉત્તમ રીતે ચીતર્યા છે.		
૬ કોનો વાંક ? કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.		૩-૮
વિધવાઓનો પ્રશ્ન ચર્ચીતી સામાજિક નવલકથા.		
૭ મારી કમળા અને બીજી વાર્તા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.		૧-૮
સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચીતી ટુંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.		
૮ કરજુથેલો. નંદશંકર તુલજશંકર મહેતા.		૨-૮
ગુજરાતના છેલ્લા રાજપુત રાજા કરજુના સમયની ઐતિહાસિક નવલકથા.		

- ૮ કુંવારી કન્યા. કવિ ભવાનીશંકર નરાસિંહરામ ૧-૪
અણુગમતા લગ્ન સામે ધર્મ કુંવારી રહેલ કન્યાની જીવનકથા.
- ૯ બે બહેનો. હુરગોવિંદદામ દ્વારદાસ કાંટાવાળા. ૧-૦
સુધરેલ પતિને પરણી સુખી જીવન ગાળતી તથા અલણુ અને જૂના વિચારના પતિને પરણી દુઃખી થતી બે બહેનોની દલીલી.
- ૧૦ આનંદાશ્રમ. નારાયણ વિસનજી હંકુર ૧-૪
બંગાળી નવલકથાકાર બેંકીમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયના “આનંદમઝ” નું ભાષાનંતર. હેરડીંગના સમયમાં જાવાઓએ કરેલ બંડની વાત પર તેની રચના થઈ છે. તેમાં વંદેમાતરમ્નું પ્રસિદ્ધ ગીત આવે છે.
- ૧૧ પદ્મિની. નારાયણ વિસનજી હંકુર. ૨-૦
અણાઉદીન ખીલજીની ચિત્તોડની ચડાઈ તથા ચિત્તોડના રાણા ભીમ-સિંહની અત્યંત સ્વરૂપવતી સ્ત્રી પદ્મિનીનું ‘ભરમીમૂત’ ધવું બે પ્રમંગે વર્ણવતી ઐતિહાસિક નવલકથા.
- ૧૨ ઉપાકાન્ત. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેરીઆ. ૨-૦
રસાયન શાસ્ત્રના અભ્યાસની મહત્તા તથા ગરીબોની સેવાકરવાનો ધર્મ સમજાવતી સામાજિક નવલકથા.
- ૧૩ કાઉન્ટ ટોલ્સ્ટોયની હુંડી વાર્તાઓ. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેરીઆ. મહાન રશીયન વિચારક અને લેખકની સામાજિક વાર્તાઓનું દેશ-કાલાનુ રૂપ રૂપાંતર.
- ૧૪ અંગેળીયન નામદસ. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ. ૫-૦
અદ્ભૂત રમણી વાતોનો ખજાનો. (ભાષાંતર)
- ૧૫ કથા મુગિલ સાગર ભાગ-૧-૨. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ. ૧-૦
વાર્તાઓના સંગ્રહના અંતરૂપ ગ્રંથનું ભાષાંતર.
- ૧૬ ગંગા, એકગુજર વાર્તા. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ. ૧-૮
શીવાજીના સુરતની હુંડનો સમય ચીનરતી નવલકથા.
- ૧૭ દિન્દ અને હીરાનીઆ. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ. ૨-૮
હિન્દુસ્તાનની દુર્દશા મંથે દિંદેવી અને હીરાનીઆ વચ્ચે સંવાદ.
- ૧૮ બાલા. રામમોહનરાય જયવંતરાય દેસાઈ. ૧-૪
ગામડાંઓની તથા સ્ત્રીઓની સેવાની મહત્તા તથા અગત્ય દર્શાવતી સામાજિક નવલકથા.

- ૧૯ યોગિની. રામમોહનરાય જ. દેસાઈ. ૧-૪
માખી પત્નીનો જીવનસુવાસ તથા હિંદુ સંસ્કારના રાગદ્વેષ અને
દુઃખો દર્શાવતી સામાજિક નવલકથા.
- ૨૦ રસીલી વાર્તાઓ. ભાગ-૧-૨. ડૉ. જ. દેસાઈ. ૨-૦
વિવિધ સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચાતી ટુંકી વાર્તાઓ.
- ૨૧ શુભાગસિંહ. મણિલાલ નલુભાઈ દિવેદી. ૨-૦
ગોરીની શક્તિ તથા પ્રેમની અદ્ભૂત કથા.
- ૨૨ શુભી ગરીબ. કેપ્પુશરો નવરોજી કાળરાજી. ૩-૦
અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી મોટા કુટુંબ સાથે પસાર થતી ગરીબ વિધ-
વાનું જીવન ચિતરતી, અંગ્રેજના આધારે લખાયેલી પારસી
નવલકથા.
- ૨૩ મુધાહામિની. સૌ. વિદ્યામૌરી રમણલાલ નીલકંઠ. તથા સૌ.
શારદામૌરી સુમંત મહેતા. ૧-૪
વિધવા વિવાહની હિમાયત કરતી સામાજિક નવલકથા.
- ૨૪ નવાયુગની વાતો. ભા. ૧-૨ અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીઆર ૦-૧૦
સામાજિક વિષયોપર લખાયેલી ટુંકી વાર્તાઓ.
- ૨૫ રત્નમયી. ચતુર્ભુજ માણેકશ્વર ભટ્ટ. ૦-૮
પૈસા મેળવવા માટે પરદેશ ગમન કરવાની અગત્ય દર્શાવતી તથા
પતિપત્નીનો પ્રેમ ચિતરતી ટુંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.
- ૨૬ શુજાતની જૂની વાર્તાઓ. મણિલાલ છપારામ ભટ્ટ. ૩-૦
રજપુતાણીઓનો પ્રેમ તથા સૌર્ય દર્શાવતી ટુંકી કથાઓ.
- ૨૭ મુરચી અથવા મુખી સંસાર. મદનલાલ લલિતુભાઈ મુનસફ. ૦-૧૨
વહેમ ત્યાગથી મળતાં શુદ્ધજીવનનાં સુખ વર્ણવતી કથા.
- ૨૮ નંદનવનનો નાશ. જગનલાલ નારાયણ મેશ્રી. ૨-૦
હિંદુસ્તાનના બગીચા જેવા અયોધ્યાના રાજ્યને કંપની સરકારના
તોડરોએ કેવી રીતે પાયમાલ કર્યું તેનો ચિતાર આપતી ઐતિહાસિક
નવલકથા.
- ૨૯ સોમનાથનું શિવલિંગ. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ. ૧-૪
મહામુદ ગીઝનવીએ ૧૦૨૪ માં સોમનાથની હુંટ કરી તે સમયની
ઐતિહાસિક નવલકથા.
- ૩૦ વિક્રમની ચીસમી મદી. સદાશાળા મોતીલાલ ત્રિભોવનદાસ. ૫-૦
આધુનિક જમાનાની ખામીઓ દર્શાવતી સામાજિક નવલકથા.

- ૩૧ અક્ષયવંશોત્તિ. મુમિત્ર. (બન્ધુસમાજ) ૧-૮
આત્મસન્નના વિગયપર ત્રણમેલી સામાજિક નવલકથા.
- ૩૨ નિર્ગુણુ લક્ષ્મી અને સદ્ગુણુ લક્ષ્મી. ધર્મતથા પંડ્યા. ૦-૧૦
ગુણુવાન અને ગુણુહીન જીવેતોનાં જીવન વચ્ચે રહેલો તફાવત દર્શાવતી વાર્તા. પુસ્તકમાં તે સિવાય કેટલાક પ્રકીર્ણ લેખો પણ છે.
- ૩૩ બાદશાહ અને બીરજલ. સુવિચાર દર્શક મંડળી. ૨-૮
આત્મરી દર્શાવતી અને રમુજ ઉત્પન્ન કરતી હુંફી હુંફી વાર્તાઓ.
- ૩૪ મારી પીસ વાર્તાઓ. કેશવપ્રસાદ છાટાલાલ દેસાઈ. ૨-૦
સામાજિક પ્રશ્નો સચોટ ચર્ચતી હુંફી વાર્તાઓ.
- ૩૫ યોગિની કુમારી. છાટાલાલ જીવનસાક્ષ. ૧-૪
ઉન્નત જીવન ગાળવાનો ઉપદેશ કરતી આધ્યાત્મિક નવલકથા.
- ૩૬ હાસ્યમંદિર. રમણભાઈ મનીપતરામ નીલકંઠ. ૨-૦
તથા મૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ નીલકંઠ. ૨-૦
હાસ્યરસ સંપન્ન લેખ અને રમુજ વાતો તથા મંત્રાદિનો મંત્રહ.
- ૩૭ સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ભા. ૧-૨. સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય. ૨-૮
કાઠીયાવાડના પીરો તથા પીરંગનાઓના જીવનપ્રસંગો.
- ૩૮ ક્ષત્રચારિણી. ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા. ૧-૮
સમાજસેવાનો ધર્મ સમજાવતી રચિક નવલકથા.
- ૯ દેવી અગ્નિપુર્ણા. ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા ૧-૮
સમાજ સેવિકા સજારીનું જીવન આલેખતી નવલકથા.
- ૪૦ ચરત બાણુની ત્રણ વાનો. મદાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ. ૦-૧૦
સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક રીતે માનવત્વની સાગણીની પ્રજ્વલતા તથા મદતા દર્શાવતી ત્રણ વાર્તાઓ.
- ૪૧ સ્ત્રીઓ અને સમાજસેવા. બોમ્બેન્દ્રાવ રતનલાલ દીવેડીઆ. ૦-૮
સ્ત્રીઓ માટે સમાજસેવાની અગત્ય દર્શાવતી હુંફી વાર્તાઓ.
- ૪૨ મદુસા. બોમ્બેન્દ્રાવ રતનલાલ દીવેડીઆ. ૦-૮
દિંદુ, મુસલમાન, પારસી અદ્ય દર્શાવતી નવલકથા.
- ૪૩ હુંફી વાર્તાઓ ભાગ ૨-૩. સરનુંસાદિત્ય વર્ષક કાર્યાલય. ૦-૧૨
ગૃહજીવનના પ્રશ્નો ચર્ચતી હુંફી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.
કાલકમાળા અને બોધવચન. ગણેશજી દેસાભાઈ. ૦-૧૨
પ્રચલિત કહેવતોનાં મળ દર્શાવતી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

- ૪૫ રણુજીત કૃતિ સંગ્રહ. રણુજીતરામ વાવોલાઇ. ૨-૮
સાહેબરામ નામની અપૂર્ણ નવલકથા, કેટલીક સામાજિક પ્રશ્નોપર
લખાયેલી હુંપી વાર્તાઓ તથા નાટકોનો સંગ્રહ.
- ૪૬ રમાકુંદરી. મહાશંકર ઇન્દ્રજી દવે. ૨-૮
અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ સ્વાર્થાધિ થઇ કેવી રીતે કુટુંબની પાપમાત્રી કરે છે
તેનો ચિતાર આપતી સામાજિક નવલકથા.
- ૪૭ રૂપનગરની રાજકુંવરી. નારાયણ હિમચંદ્ર. ૨-૦
રજપુત વીરોગનાનો પ્રેમ તથા સૌર્ય દર્શાવતી ઔરંગઝેબના કાળની
ઐતિહાસિક નવલકથા.
- ૪૮ મૂરખરાજ. મોહનદાસ દરમચંદ ગાંધી. ૦-૮
સત્યાગ્રહ અને અસહકારનો પ્રભાવ દર્શાવતી કથા.
- ૪૯ શેરલોકહોમ્સનાં સાહસ કર્મો. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા ૨-૦
અંગ્રેજીમાં લખાયેલ પ્રસિદ્ધ ડીટેક્ટીવ વાર્તાઓ.
- ૫૦ કાદંબરી. હનનલાલ હુરિલાલ પંડ્યા. ૨-૧૨
બાણુભટ્ટના પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત ગ્રંથનું શુંદર લાપાંતર. સંસ્કૃત લાપામાં
આની તોલે આવે એવું એ ભત્તનું બીજું એક પુસ્તક નથી. મૂળની
અલંકારની ખુબીઓ લાપાંતરમાં સફળતાથી ઉતારી છે.
- ૫૧ વિવેકી વિજયા. શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હુરિહર.
ગંસારનાં અનેક દુઃખો શાન્તિથી અને હિમ્મતથી સહન કરતી
આદર્શ રૂપ આર્થ અપજ્ઞાની ગોપિક વાર્તા.
- ૫૨ નિપિત. રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ દલાલ. ૨-૦
રાજાજયદય્ય અને સસાર ચિત્ર આપતી સરસ્વતીચંદની હાથપર
લખાયેલી નવલકથા.
- ૫૩ રોહીતા. કલ્યાણરાવ નયુભાઇ ગેરશી. ૧-૮
વિદુષી સન્નારીના ઇવનસુવાસ.
- ૫૪ ભોજ અને કાળીદાસ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની. ૪-૦
કાવ્યગમત્વતિ વાળા હુંપી વાર્તા.
- ૫૫ હાથ. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ. ૧-૮
વાક્યે વાક્યે અવનવા અલંકારોથી ભરેલ દેવી દર્શપત્ય પ્રેમકથાનો
પૂર્વાર્ધ.

- ૫૬ દિવ્યત્રયોતિ. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાડી. ૧-૮
આર્ય સંસારને અનુકૂળ પડે તેવી રીતે-ત્રેમલગ્નની હિમાયત કરતી
સાંસારિક નવલકથા.
- ૫૭ અયામા. અમીરમીયાં હુમદુમીયાં ફારૂકી. ૦-૧૦
મુસલમાની સાંસારિક રીતરિવાજ આલેખતું ઉર્દુ પરથી લખેલું
પુસ્તક.
- ૫૮ કથામંજરી ભાગ ૧-૨. જીવનલાલ અમરશી મહેતા. ૫-૦
જુદા જુદા પ્રસિદ્ધ લેખકોએ લખેલ ગુણોદય વાર્તાઓનો સંગ્રહ.
- ૫૯ આંદખીળી. પેસ્તનજી જમશેદજી. ૨-૦
અકબરની સામે બાહુદુરીથી લડનાર મુસલમાન વીરાંગનાનું ચરિત્ર
આલેખતી ઐતિહાસિક નવલકથા.
- ૬૦ રજની. સાહિત્યપરિષદ ભડોચા કમીટી. ૦-૧૫
ખંડોમ બાણના જંગાળીપરથી લખેલી એક અંધ યુવતિની દરજી
કથા.
- ૬૧ ટાગોરની દુંડી વાર્તાઓ. રતનેશ્વર ભ. વટ્ઠીસ. ૨-૮
મનુષ્ય હૃદયના લાવોતો આબેહુજ ચિતાર આપતી દુંડી વાર્તાઓનો
સંગ્રહ.
- ૬૨ વાર્તા લહરી. શ્રી. અરવિંદા અને પ્રમીલા. ૧-૦
જુદા જુદા લેખકોએ લખેલી દુંડી વાર્તાઓનો સંગ્રહ. તેમાં સ્ત્રી-
પુરુષના હૃદયની લાગણીઓ તથા વૃત્તિઓનાં શુદ્ધ ચિત્રો આલેખા-
યેલાં છે.
- ૬૩ એક દેવીનો આત્મવૃત્તાંત. મણિરાકર રતનજી ભટ્ટ. ૧-૦
ગોપૃત વીરહોદ્ધમ મીરટરના એક પ્રકરણનું ભાષાંતરઃ એક વિવ્રણ
‘પાલિકાના ઉપાધિઓથી દૂર રહેવાના યત્નનું’ તથા માનુષી ઉચ્ચ-
ત્વ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન આગળનું વૃત્તાંત.
- ૬૪ વડુ હકારણી. જેઠાલાલ દેવસ કર દેવ. ૧-૮
કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની સ્ત્રી ઉપગોષ્ઠી બોલક અને ગ્રંથિત નવલ-
કથાનું ભાષાંતર.
- ૬૫ હું ગુરલા અને મિત્રમંડળ. ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા. ૨-૦
વિનોદાત્મક પ્રસંગોનો સંગ્રહ.
- ૬૬ હાર્યકથામંજરી. જીવનલાલ અમરશી મહેતા. ૨-૦
હાર્યજનક વાર્તાઓ તથા લેખોનો સંગ્રહ.

૬૭ ભારતલોકકથા ભાગ ૧-૨. ગુજરાતી પ્રેસ-મુંબાઈ. ૧-૮
પ્રેમ તથા સૌર્યાનાં અદ્ભુત-દૃષ્ટિ પૂરાં પાડતી ઐતિહાસિક વાતોનો
સંગ્રહ.

૬૮ મુરખો. ગુજરાતી પ્રેસ. ૦-૬
મુરખાનાં પેટ પકડીને હસાવે તેવાં પરાક્રમે (!) નું વર્ત્તાત.

નાટક.

૧. અભિજ્ઞાન શકુંતલા. ઝવેરીલાલ ઉમીયાશંકર યાજ્ઞિક. ૨-૮
મહાકવિ કાળીદાસના પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત નાટકનું ભાષાંતર.

૨. અમરમૃત નાટક. દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા. ૦-૧૨
પતિવ્રતાનો પ્રભાવ દર્શાવતું નાટક.

૩. ઈન્દુકુમાર. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ. ૧-૮
જનના પ્રશ્નની ચક્ષુ મીમાંસા કરતું ભાવપ્રધાન નાટક.

૪. ઉત્તરરામ ચરિત. મણિલાલ નળુભાઈ દિવેદી. ૧-૮
સીતારામનો અદ્ભુત પવિત્ર પ્રેમ વર્ણવતું કરુણ રસપૂર્ણ નાટક.

૫. કાન્તા. મણિલાલ નળુભાઈ દિવેદી. ૦-૧૨
ગુજરાતના રાજા જયશિખરીના સમયની સતીનું ચરિત દર્શાવતું
કરુણાન્ત નાટક.

૬. જ્યાં અને જ્યન્ત. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ. ૧-૪
આત્મજનનો આદર્શ રજુ કરતું વિવિધ રસપૂર્ણ નાટક.

૭. મિથ્યાલિમાન નાટક. દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ કવિ. ૦-૬
મિથ્યાલિમાની રતાંબળા છવરાગ લાટની અને શતી દુર્દશા દર્શાવતું
ચાતુરી અને રમણી લારપુર નાટક.

૮. રાધનો પર્વત. રમણભાઈ મણીપલરામ નીલકંઠ. ૧-૮
વિધવાવિવાહ અને સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિના પ્રયત્નો સર્વોગ
સુંદર નાટક.

૯. લલિતા દુઃખ દર્શક. રણછોડભાઈ ઉદયરામ. ૦-૮
ગુણના કબ્જેડાથી દુઃખી થઇ કમોતે ચરતી બાલાનું જીવન ચીતરતું
કરુણાન્ત નાટક.

૧૦. સીતા. ચુનીલાલ મુળજીભાઈ ત્રિપાઠી. ૦-૧૨
પ્રસિદ્ધ જંગાળી નાટકકાર દ્વિન્નેન્દ્રલાલ રાયના સીતાના ચરિત્રની
વિશુદ્ધિ તથા બળ દર્શાવતા જંગાળી નાટકનું ભાષાંતર.

- ૬૫ રાષ્ટ્રગીત. કન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક. ૧-૦
દેશભક્તિનાં ગીતોનો વિસ્તીર્ણ સંગ્રહ.
- ૧૬ લોકાનંત. રણુજીતરામ યાવાભાઈ. ૦-૧૦
ગુજરાતી લોકાનંતોનો સંગ્રહ: ૨૪. રણુજીતરામના આ વિષયપરના
બે નિબંધો તથા કાકા કાલેલકરે લખેલ “આસ્વાદ”-સાથે.
- ૧૭ ગુજરાતી ગીતાવળી. ભવાનીચંદર નરસિંહરામ. ૦-૮
તેમાં બાળગીતો તથા ઉખાણાઓનો સારો સંગ્રહ છે.
- ૧૮ પ્રેમાનંદની પ્રસાદી. ભાનુસુખરામ નિર્મળરામ-મહેતા. ૧-૮
પ્રેમાનંદનાં કાવ્યો તથા નાટકોમાંથી રસમય સુટંછી ઉપયોગી રીકા સાથે.
- ૧૯ સંગીત મંજરી. હિમ્મતલાલ અણેલાલ અંબરીયા. ૧-૮
નાટકમાં ગવાતાં ઉત્તમ ગાયનોનો જાણીના સંગ્રહકે કરેલો સંગ્રહ.
- ૨૦ વેનચરિત્ર. દક્ષપતરામ ડાલાભાઈ કવિ. ૦-૬
વિધવાઓના પુનર્લેખ કરવાના યાત્રને ટેકા આપનારૂં વિવિધ રમ-
સુકત કાવ્ય.
- ૨૧ વપુરજંદાર. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવેરીયા. ૧-૦
નરસિંહરાવનાં કાવ્યો.
- ૨૨ માંગલિક ગીતાવલી. દક્ષપતરામ ડાલાભાઈ કવિ. ૦-૬
લક્ષ્મ, જનોઈ, સીમંત વગેરે શુભ પ્રમંજોએ ગાવાનાં ગીતોનો સંગ્રહ.

જીવન ચરિત્ર.

- ૧ ઝાંરીની રાણી. મણિલાલ છગારામ ભટ્ટ. ૩-૦
૧૮૫૭ ના બળવા સમયે જલ્દાદુરીથી લડનાર ઝાંરીગનાનું દિલ્લ ઉરે-
રનારૂં જીવન.
- ૨ અમારા જીવનમાંની કેટલીક યાદગિરીઓ. સરસ્વતી મહાપાંચકર. ૧-૧૨.
૨૪. રમાજાઈ રાનડે દૃત તેમના સ્વર્ગસ્થ પતિ મહાન દેશ ભક્ત
મહર્ષિ મહાદેવ ગાંધિંદ રાનડેના શ્રદ્ધજીવનનો તાદશ ગિતાર
આપતા પુસ્તકનું ભાષાંતર.
- ૩ કુમારી કોર્પેન્ટરનું જીવન ચરિત્ર. દેવરામ શિવરામ. ૦-૩
દિંદવાણી મહિલાઓની પરમ શુભેચ્છક અંગ્રેજ ગાર્લના પદોપકાર.
/પરાવજી જીવનનું વર્ણન. પૃ. ૧૪૪
૪. મહાજન મંડળ. પટેલ મનમોહન નરેશભદ્રાજી. ૧૦-૦
હિન્દના મહા પુરોનાં જીવન વર્તમાનો વ્યાપક સંગ્રહ.

- ૫ પાર્વતી કુંવર આખ્યાન. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ. ૦-૩
પતિપરાયણ સન્નારીનું બોધક ચરિત્ર. પૃ. ૬૦
- ૬ છુકર દી વોશીંગ્ટન. ગોવર્ધનદાસ કંહાનદાસ. ૧-૨
અમેરિકાવાસી હજારોઓનો ઉદ્ધાર કરનાર સ્વાશ્રયી મહાત્મા નરનું
જીવન ચરિત્ર.
- ૭ ભારતનાં સ્ત્રી સ્ત્રો. ભાગ ૧-૨-૩ શિવપ્રસાદ દલપતરામ. ૧-૧૪
પ્રાચીન કાળથી તે આજ સુધીમાં હિંદુસ્તાનમાં થયેલ ગયેલ
મહાત્મા સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોનો વિશાળ સંગ્રહ.
- ૮ ભારતની દેવીઓ. સર્વ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય. ૦-૧૫
ભગવતી દેવી અને અધોર કામિની એ બે
પવિત્ર સન્નારીઓનાં જીવનવૃત્તાંતો.
- ૯ મિસ ફ્લોરેન્સ નાઇટગેલનું શારદાગૌરી મહેતા. ૦-૪
જીવન ચરિત્ર.
ધાયણ સીપાઇઓ તથા માંદાઓની માવજત કરનાર અંગ્રેજ
સેવાભાગિનીનું અનુકરણીય જીવનવૃત્તાંત પૃ. ૧૦૪
- ૧૦ મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીનું જન્મ વૃત્તાંત. પ્રાણજીવનદાસ મહેતા. ૨-૦
મહાત્માજીના અંગ્રેજ મિત્ર ડોકે લખેલ પુસ્તકનું ભાષાંતર.
- ૧૧ નંદશંકર જીવન ચરિત્ર. વિનાયક નંદશંકર મહેતા. ૧-૦
“ સુધારા ” ના યુગના સૂરતનું મુંદર ચિત્ર આપતું ગુજરાતના
નવલકથાકારનું જીવન ચરિત્ર.
- ૧૨ લીલાવતી જીવનકલા. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાડી. ૦-૧૨
ગુજરાતના પ્રથમ એલિના વિદ્વાને લખેલ પોતાની સુપુત્રીના
સ્વાર્થલયાગમય અને ઉચ્ચ જીવનનું ધડો લેવા ભોગ વૃત્તાંત.
- ૧૩ મારો જ્વલનો અનુભવ. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી. ૦-૮
મહાત્મા ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભોગવેલ જ્વલનાં સંકટો
તથા તે દ્વારા ભોગવેલ અનુભવોનો જાણવા લાયક હેવાલ.
- ૧૪ સચિત્ર સાક્ષરમાળા. જયસુખરાય પુ. જોશીપુરા. ૨-૦
ગુજરાતના પ્રાચીન કાળથી આજ સુધીના-મૃત તેમ જ વિદ્યમાન
વિદ્વાનોનાં સચિત્ર જીવન વૃત્તાંત.
- ૧૫ ગુર્જર અગ્રેસર ચિત્રાવલી. કેશવલાલ હરિવિદ્યદાસ. ૪-૦
દલપત યુગના મહાત્મા ગુજરાતીઓનાં સચિત્ર જીવનવૃત્તાંતોનો સંગ્રહ.

- ૧૬ બુદ્ધ ચરિત્ર. મણિજ્ઞાન નયુભાષ દેશામ. ૦-૧૦
બોદ્ધ ધર્મના રથાપક, વિષ્ણુના નવમા અવતાર, દેવા અને પ્રેમની
મર્તિ ભગવાન બુદ્ધનું જીવન ચરિત્ર તથા તેમનો અમર ઉપદેશ.
- ૧૭ સ્વામી વિવેકાનંદ જીવન ચરિત્ર. મરતું સાહિત્ય વર્ધક ડાર્યાસય. ૨-૦
હિંદુ ધર્મની કીર્તિ અમેરિકા પહોંચાડનાર દેશભક્ત સ્વામીજીનું દેશ
સ્વધર્માભિમાની હિંદુએ વાંચવા લાયક ચરિત્ર.
- ૧૮ બેન્ગલની કાંકલીન. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેશામ. ૧-૦
સ્વપરાક્રમથી મદાન પદ મેળવનાર પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પુરુષનું ધર્મ
લેવા ભેગ જીવતત્રતાંત. ૪૪ ૩૫૨
- ૧૯ નેપોલીયન બોનાપાર્ટ. મરતું સાહિત્ય વર્ધક ડાર્યાસય. ૩-૦
યુરોપખંડને ધ્રુજવનાર મદાન પીર પુરુષનું જીવન ચરિત્ર.
- ૨૦ સતી ચુની. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી.
ભરૂચના દેસાઈ કુટુંબની પતિપરાયણ સતી સજારીનું જીવનટંત.
- ૨૧ બેન ઓફ આર્ક. હાસમ હીરજી ચારણીઆ. ૦-૧૦
કાંગની પીઠ કન્યાની બહાદુરી તથા દેશભક્તિનું ત્રતાંત.

આરોગ્ય-વૈદ્યક.

- ૧ ધર વૈદ્ય. જટાશંકર હીલાધર. ૩-૦
દરદોનાં લગ્નજા, પર્ય, ઉપાગો, આરોગ્યરક્ષણ, મૃતિકા સંરક્ષણ,
બાળઉદ્ધર, બાળીતાં ઔષધો બનાવવાની રીત, ઔષધિ દ્રવ્યોના
ગુણો વગેરે દર્મેશની ઉપયોગી જામતોનો વિસ્તીર્ણ સંગ્રહ.
- ૨ સારી સંતતિ. જટાશંકર હીલાધર. ૧-૮
અલ્પચર્મનો ગદિગા, સમર્થાવરવાની આવચેની, બાળ ઉદ્ધર વગેરે
ઉપયોગી વિષયોની માહિતી.
- ૩ ધાત્રી શિક્ષા. જટાશંકર હીલાધર. ૨-૪
પ્રસવ પદેલાં, તે દરમ્યાન તથા પછીની સ્ત્રીઓની આવચત વિધે
બાળકો લાયક હકીકત.
- ૪ મોગી પરિચર્યા. જટાશંકર હીલાધર.
માંદોની આવજત, માંદાં માટે બનાવવાની વાનીઓ, લુદા લુદા
મોગોની સારવાર વગેરે વિષયોની માહિતી.
- ૫ અકસ્માત અને તેના ધનજીભાઈ મોરમજી. ૦-૧૨
તાત્કાલિક ઉપાય.

- પાણીમાં ડુબવું, ઝેર ખાવું, હાડકાંઓનું ભાંગવું, મૂર્છા ખાવી વગેરે અકસ્માત બતાવે સમયે રાખવાની સાવચેતી તથા કરવાના ઉપાયોનું વર્ણન.
- ૬ બાળઉછેર, બાળરક્ષણ. મીસીસ જી. કે. ઉપાધ્યાય. ૦-૭
બાળકને કેવી રીતે ધવડાવવું, નહવડાવવું, ખવાડવું, તેનાં હુમડાં કેવાં બેઠકાં વગેરે વગેરે વિષયોનું વિવેચન.
- ૭ સગર્ભા સંરક્ષણ. દેવશંકર મેહતીરામ. ૧-૮
સ્ત્રીઓએ સગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન રાખવાની સંભાળ, ગર્ભવતી સ્ત્રીને થતા ઉપદ્રવોના ઉપાયો, પ્રસૂતિકાળની માવજત વગેરે વિષયોના સંભાવેશ આ અતિ ઉપયોગી ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યો છે.
- ૮ સ્ત્રીઓનો વૈદ્ય ભાગ-૨-૨. જટાશંકર હીલાધર. ૧-૧૨
પ્રદર, આર્તવના રોગો, નિર્જલતા, મુવારોગ વગેરે સ્ત્રીઓના રોગોનાં કારણો, લક્ષણો તથા ઉપાયો.
- ૯ આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી. ૦-૬
હવા, ખાણી, ખોરાક, કસરત, બહુચર્ચ, કુદરતી ઉપાયો વગેરે બાબતો વિષે મહાત્માજીના અતુલવના ઉદ્ગાર.
- ૧૦ દોર્ધાધુપી શરીરે થવાય ? ગોવિન્દલાલ હાથીલાલ ટેસાઈ. ૧-૦
તન અને મનની આરોગ્યતા સંબંધી બોધવચનઃ ડાક્ટર હોલના અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી.
- ૧૧ વિદ્યાર્થીનો સાચો મિત્ર. જોટાલાલ જીવનલાલ. ૦-૮
આરોગ્ય સાચવવાના કુદરતી ઉપાયોનું સચોટ અને સંગળ ભોપામાં આ પુસ્તકમાં, કહેવામાં આવ્યું છે.
- ૧૨ વધુને શિખામણ. રવિશંકર અંબારીયા. ૧-૮
સ્ત્રીના જીવન સંબંધે જરૂરી માહિતી.
- ૧૩ સ્ત્રી-શાસ્ત્ર. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કેપનો. ૨-૮
સ્ત્રીની જાતિને લગતો અનેક ઉપયોગી વિગતો.
- ૧૪ શુદ્ધવસ્થા અને આરોગ્ય વિદ્યા. ડૉ. ત્રિભોવનદાસ ચૌધરીશંકર. ૧-૦
તંદુરસ્તી કેવી રીતે જાળવવી તથા મંદવાડમાંથી તે કેવી રીતે પાછી મેળવવી તે સમજાવવાની ડોશીસ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવી છે.
- ૧૫ મવદંપતીને શિખામણ. યુનીલાલ વર્ધમાન શંકર. ૧-૮
તેમાં ઋતુસાવ, લગ્નવિધી, ગર્ભસંચાર, વિદ્યાર્થનો અભિયોગ વગેરે ઉપયોગી બાબતોની માહિતી એ સ્ત્રીઓના સંવાદ રૂપે આપવામાં આવેલ છે.

- ૧૬ બાળકોનો વૈદ્ય. ગુજરાત આયુર્વેદિક દ્વાર્મસી. ૨-૦
બાળકોનાં દરદોના ધરમતુ ઉપાયો.
- ૧૭ ખાનપાન. ગુજરાત આયુર્વેદિક દ્વાર્મસી. ૨-૦
ખોરાકના પદાર્થોના ગુણદોષોનું વિગતવાર વર્ણન.
- ૧૮ નિર્બળતા. જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી. ૦-૬
નળળાઈનાં કારણો, લક્ષણો તથા ઉપાયોનું વર્ણન.

કલા, વિજ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન.

- ૧ ધરમાં વપરાતી ચીજોનું રસાયણ. નીલકંઠરાય ડાહ્યાભાઈ છત્રપતિ. ૦-૪
રાંધણું વગેરે દરરોજની ક્રિયામાં રહેલ રસાયણ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો
સરળતાથી સમજાવવાનો સફળ પ્રયત્ન.
- ૨ ગૃહવ્યવસ્થા. નીલકંઠરાય છત્રપતિ.
રહેઠાણ, ફસલ, રસોઈ, કપડાં વગેરે વિષયો સંબંધી સ્ત્રીઓને ખાસ
જાણવા લાયક વર્ણન.
- ૩ ગ્રંથશુદ્ધિ. ડાક્ટર ખોરશેઠબાઈ પેરતનજી. ૫-૦
ફમાલ, મોઝાં, ઝલલાં વગેરે ગ્રંથવાની સંપૂર્ણ માહિતી આપતું પુસ્તક.
- ૪ મોતીનાં પડદા. મંગળાગૌરી ચુનીલાલ એતલવાડ. ૩-૦
મોતીના જુદી જુદી જાતનાં તોરણો અને પડદાઓ દ્વારા રીતે
બનાવવાં તેનું વર્ણન.
- ૫ જાદુકપટ પ્રકાશ. ઈન્જીનિયર અમ્બારામ ભાગ૧-૩. ૭-૮
જાદુગરો, જુવા, માતાની ચુંદડી કાઢનાર બાલણો, મદારી વગેરે
માણસોના ભરમ મુઠ્ઠા દરી દેખાડનારે ગમ્મત અને જ્ઞાન આપતું
પુસ્તક.
- ૬ નારી શિક્ષા ભાગ. ૧-૨. કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ દીવેદીઆ.
ભાગ ૧. ૦-૧૦ ભાગ ૨. ૦-૧૨
વિજ્ઞાનના સામાન્ય સિદ્ધાંતો સરળતાથી અને રસપૂર્વક સમજાવનાર ગ્રંથ.
- ૭ સ્ત્રીઓની રંગમુખિ. અણ્ણલાલ છમરામ ભટ્ટ. ૧-૮
સંવાદ તથા વાનોના સ્વરૂપમાં વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજાવતું પુસ્તક.
- ૮ વિદ્યાકલાચિંતામણી. હીરાલાલ ડાહ્યાભાઈ નાણાવડી. ૦-૮
વિજ્ઞાનના મહત્ત્વના સિદ્ધાંતો સરળતાથી સમજાવતું સચિત્ર પુસ્તક.
- ૯ વેતરવા તથા શીર્ષકાની જ્ઞા. શિરીનખાઈ દેરામજી. ૨-૦
સ્ત્રીપંથોગી કળા વિષે ખરી મદદ કરનાર પુસ્તક.

- ૧૦ પાકશાસ્ત્ર. ગં. રવ. લલિતાગૌરી શામરાવ તથા
ગં. રવ. વિમળાગૌરી મગનલાલ. ૩-૦
આ પુસ્તકમાં જુદી જુદી જાતની લગભગ ૩૦૦ વાનીઓ બનાવવાની
રીત, રસોધને લગતી ખીજ કેટલીક ઉપયોગી માહિતિ સાથે આપવામાં
આવેલ છે.
- ૧૧ સામાન્યજ્ઞાન ગ્રન્થમાળા છગનલાલ હાકિરદાસ મોદી.
તથા ઉત્તરો.
હંમેશના ઉપયોગની અનેક જાણતો વિષે માહિતિ.
- ૧૨ પ્રાણીવર્ણન ભાગ ૧ થી ૩. બળવંતરામ મહાદેવરામ મહેતા. ૧-૦
જનાવરો કેવાં છે, તેમના સ્વભાવ, તેઓ શી રીતે ગુજરાન કરે છે,
અને દુનીઆમાં તેમનો શો ખપ છે, તેનું સચિત્ર વર્ણન.
- ૧૩ જ્યોતિર્વિલાસ. ગુજરાતી પ્રેસ.
પૂર્વ તથા પશ્ચિમની ખગોળવિદ્યાને સરળતાપૂર્વક તથા રસભરી
રીતે વર્ણવતું પુસ્તક.
- ૧૪ બાળાજ્ઞાનમાળા. હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા.
પુસ્તક ૧-૨-૩.
સ્ત્રીઓને ઉપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન આપતી વાંચનમાળા.
- ૧૫ ધરતું નામું. વિશ્વમ મોરારજી સોમાણી. ૦-૪
ધરતું નામું રાખવાના કાયદા, તેની રીતો તથા તેના નમુના
દર્શાવતું પુસ્તક.
- ૧૬ ગૃહવ્યવસ્થા. ગંગાસંકર વૈશ્યવ. ૦-૧૨
કપડાં, ખોરાક, ધર, માંદાની માવજત વગેરે વિષયોની સંચાલના
રૂપમાં માહિતિ.
- ૧૭ કળાવિલાસ. ઈશ્વરરામ સૂર્યરામ દેસાઈ. ૦-૮
તેમાં ૧૦૦૧ કળાઓ બતાવી છે, જેના જાણવાથી સંસારમાં કળાવાનો
ભય રહેતો નથી.
- ૧૮ હિંદુસ્થાની સંગીતપદ્ધતિ. ભાલચંદ્ર સીતારામ મુક્યનકર.
ભાગ ૧.
હિંદુસ્થાની સંગીત પદ્ધતિના સિદ્ધાંતોનું વ્યવસ્થિતરૂપે કરેલું નિરૂપણ.
- ૧૯ સંગીત પ્રકાશ. પ્રજ્ઞાત દેવજી.
સંગીતના શિક્ષણમાં ઉપયોગી ગ્રંથ.
- ૨૦ સંગીત રત્નાકર. વાહીલાલ પંડિત.
સંગીતશાસ્ત્રના પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત ગ્રંથનું ભાષાંતર.

નિબંધ.

- ૧ - નિવૃત્તિ વિનોદ. અતિસુખસંકર કમળાસંકર ત્રિવેદી. ૧-૪
 હુંકા નિબંધોનો સંગ્રહ.
- ૨ એમર્સનના નિબંધો. નરભંસંકર પ્રાણીચવન દ્વે. ૨-૮
 મહાન અમેરીકન લેખકના અગ્રેષ્ઠ નિબંધોનું ભાષાંતર.
- ૩ બેકનના નિબંધો. પ્રસિદ્ધ અગ્રેષ્ઠ ગ્રંથકારના પુસ્તકનું ભાષાંતર.
- ૪ મોન્ટેનના નિબંધો. જ્યસુખરાય પુ. જોષીપુરા. ક્રાંસના શ્રેષ્ઠ નિબંધકારના પ્રગ્નપ્રિય પુસ્તકનું ભાષાંતર.
- ૫ સંસાર સુધારો. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા. ૨-૪
 જાળજગન, પુર્નજગન, યાત્રિજગન વગેરે સંસારસુધારાના પ્રમોનીયર્થા.
- ૬ દેશીકારીગીરીને ઉત્તેજન. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા. ૦-૧૦
 ભાગ ૧-૨
 દેશીકારીગીરીની અધમ સ્થિતિ તથા તે સુધારવાના ઉપાયો વિષે
 જુરમાદાર ભાષામાં લખાયેલ પુસ્તક.
- ૭ વ્યાલવિલાસ. અણિલાલ નબુભાઈ. ૧-૪
 સ્ત્રીઓપયોગી હુંકા જીવનવૃત્તાંતો તથા નિબંધોનો સંગ્રહ.
- ૮ નર્મગદ્ય [જૂતું] નર્મદાસંકર લાલસંકર દ્વિ. ૨-૮
 દ્વિ નર્મદાસંકરનાં ગદ્ય લખાણો-મુખ્યત્વે નિબંધો-નો સંગ્રહ.
- ૯ સુદર્શન ગદ્યાવલી. અણિલાલ નબુભાઈ દિવેદી. ૫-૦
 સ્વ. અણિલાલે “સુદર્શન” માસિકમાં લખેલ લેખોનો સંગ્રહ.
- ૧૦ અખણાદિતર્પણ. મીરીસ જી. કે. ઉપાધ્યાય. ૦-૫
 સ્ત્રીઓની અધમ સ્થિતિ તથા તે સુધારવાના ઉપાયોનું સૂચન.
- ૧૧ જીવનનો આદર્શ. જીવાજીવ દેવાલાઈ પટેલ. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનલેખક લેખકૃત Map of life. નું ભાષાંતર. તેમાં
 મનુષ્યજીવન કેવી રીતે સુખમય બનાવવું અને માણસે કેવી રીતે
 વર્તવું તે વિષે લખવામાં આવ્યું છે.
૧૨. પ્રેમ, પ્રેમને, પ્રેમ. અમૃતલાલ સુદરેશ પટ્ટીવાર. ૧-૦
 પ્રેમનો મહિમા, ખરો પ્રેમનો મહિમા કેવો હોય, પ્રેમની અદ્ભુત
 આનંદમય સ્થિતિ વગેરે વિષયોનું લાગણીભરી ભાષામાં વર્ણન.
- ૧૩ બંદીમ નિબંધમાળા ભાગ ૧-૨. જગજીવનદાસ કાળીદાસ. ૦-૧૪
 બંદીમ વિદ્વાન બંદીમચંદના વિનોદાત્મક નિબંધોનો સંગ્રહ.

- ૧૪ દર્શન. કુમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી. ૧-૮
જાણીતા અંગ્રેજ વિદ્વાન રમાઈક્સના પુસ્તક Dantyn લાપાંતર.
- ૧૫ ચારિત્ર. મણિલાલ નળુભાઈ દિવેદી. ૧-૪
રમાઈક્સના પુસ્તક Character નું રચનકાલાનુરૂપ રૂપાંતર.
- ૧૬ સ્ત્રીઓની પરાધીનતા. જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ. ૦-૮
મીલના અંગ્રેજી પુસ્તકનું લાપાંતર. સ્ત્રીઓને પુરુષોના જેટલા હક મળવા જોઈએ તે આ પુસ્તકનો વિષય છે.

નીતિ અને ધર્મ.

- ૧ નીતિશિક્ષણ. આનંદશંકર ખાપુભાઈ ધ્રુવ. ૦-૧૨
સત્ય, પ્રેમ, ન્યાય વગેરે નૈતિક ગુણો દર્શાવતાં દષ્ટાન્તોની કુલચુંચણી.
નીતિના સિદ્ધાંતો સરળ ભાષામાં કરેલ વિવેચન સાથે આ પુસ્તકમાં
જોવામાં આવે છે.
- ૨ ધર્મવર્ણન. આનંદશંકર ખાપુભાઈ ધ્રુવ. ૧-૪
હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તિ વગેરે ધર્મો વિષે જાણવા જોગ
માહિતિ. ૫૪ ૩૨૦.
- ૩ હિંદુ વેદ ધર્મ. આનંદશંકર ખાપુભાઈ ધ્રુવ. ૨-૪
વેદ, પુરાણ, ઉપનિષદ વગેરે ગ્રંથો, વલ્લભાચાર્ય, બ્રહ્મસમાજ વગેરે
પંથો-એ સર્વ વિષે આ પુસ્તકમાં નિષ્પક્ષપાત રીતે માહિતી આપ-
વામાં આવી છે. ૫૪. ૩૨૨.
- ૪ ચંદ્રકાન્ત લા. ૧-૩ ઈશ્વરરામ સૂર્યરામ. ૮-૪
વેદાન્તના સિદ્ધાન્તોને રોચક દષ્ટાંતોથી સરળતાથી સમજાવનાર
લોકપ્રિય પુસ્તક.
- ૫ જાનેશ્વરી ગીતા. સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય. ૨-૦
ગીતાના તત્ત્વજ્ઞાનને સરળતાથી વિસ્તારપૂર્વક સમજાવનાર પ્રસિદ્ધ
મરાઠી પુસ્તકનું લાપાંતર.
- ૬ શ્રીમદ્ ભાગવત લાપાંતર. સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય. ૨-૦
અઢાર પુરાણોમાંના સૌથી વધારે લોકપ્રિય પુરાણનું લાપાંતર. તેમાં
વિષ્ણુની અવતારલીલા વર્ણવી છે.
- ૭ સિદ્ધાન્તસાર. મણિલાલ નળુભાઈ દિવેદી. ૩-૦
સર્વ ધર્મનું નિરીક્ષણ કરી તેમાંથી ઉત્તમ ધર્મ કયો છે તે આ
ગ્રંથના વિદ્વાન કર્તાએ યુક્તિથી દર્શાવ્યું છે. ૫૪ ૪૮૦

૮. હિન્દુસ્તાનના દેવો. કમળાચંકર પ્રાણુશંકર ત્રિવેદી. ૪-૦
 હિન્દુસ્તાનના દેવોનાં સ્વરૂપ, લક્ષણ, ઇતિહાસ વગેરે ઉપયોગી માહિતીનો ગ્રંથ.
૯. કૃષ્ણ ચરિત્ર. 'કૃષ્ણલાલ' મોહનલાલ ઝવેરી. ૧-૮
 બંગાળીમાં બંગ્ગીમચંદ્રે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી લખેલ કૃષ્ણના જીવન વિષેના પુસ્તકનું ભાષાંતર.
૧૦. સ્વર્ગનું વિમાન. અમૃતલાલ મુંદરજી પઠીઆર. ૧-૪
 ધાર્મિક મિદ્ધાંતોને સરળ દૃષ્ટાંતોથી સમજાવવાનો પ્રયાસ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યો છે.
૧૧. પરમદંસ રામકૃષ્ણનાં બોધવચન. ઈશ્વરદાસ કચ્છારામ.
 બંગાળીમાં હિંદુ ધર્મને ફરીથી જીવંત કરનાર, સ્વામી વિવેકાનંદના શરૂનાં તરવરાનથી બરપૂર વચનામૃત.
૧૨. સ્વામી રામતીર્થ. ભાગ ૧ થી ૬. સરજું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.
 સ્વામી રામતીર્થ એમ. એ. હિન્દુસ્તાનમાં તથા હિન્દુસ્તાન બહાર યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, કુજમ વગેરે રથે તેમની વિદ્વત્તા તથા શાધુતા માટે અતિમાન પામ્યા હતા. તેમનાં ભાષણો, લેખો તથા પત્રોનો, જીવન ચરિત્ર સાથે, વિસ્તૃત મંદ્રહ.
૧૩. સ્વામી વિવેકાનંદ ભાગ ૧ થી ૫. સરજું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.
 હિન્દુસ્તાનના ભણેલા માણસોમાં સ્વધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ તથા માન ઉત્પન્ન કરાવનાર દેશભક્ત સ્વામીના ચેતનમદ લેખો ભાષણો તથા પત્રોનો મંદ્રહ.
૧૪. મહાભારતની નીતિકથાઓ. મગનલાલ હરિદૃષ્ણ મહેતા. ૧-૮
 એક પ્રસિદ્ધ બંગાળી પુસ્તકનું ભાષાંતર. નીતિકથાનો મહાભારત ભારત ન વાંચી શકે તે સૌએ આ પુસ્તક તો અવશ્ય વાંચવું જોઈએ.
૧૫. હિંદુ ધર્મની યાદમાજા. જીવજીલાલ અમરસી મહેતા. ૩-૮
 લાક્ષા ઐવનાથના હિંદી પુસ્તકનું ભાષાંતર. તેમાં ધર્મ અને તેના પ્રવર્તકો, વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા, મંદિર, આચાર, ઈશ્વર, ગોક્ષ, સંપ્રદાયો વગેરે ઉપયોગી જાણનોનો સમાવેશ કર્યો છે.
૧૬. તુલસીકૃત રામાયણ. પુરૂષોત્તમ ગીગાભાઈ શાહ ભાવનગર.
 પ્રખ્યાત હિંદી મંદ્રુશિષ્ય તથા વિસ્તૃત ગુરુવાલી રીઠવાળી આગતિ.

ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને પ્રવાસ વર્ણન.

- ૧ ગુજરાત સર્વસંગ્રહ. નર્મદાશંકર લાલશંકર કવિ. ૫-૦
સરકારી ગેઝેટીયર ઉપરથી લખેલ ગુજરાત પ્રાંતના ઇતિહાસ તથા ભૂગોળ વિષે વિસ્તૃત માહિતી આપતો ગ્રંથ.
- ૨ જાપાન. વિદ્યદાસ ધનંજીભાઈ પટેલ. ૧-૦
એશીયાના સૌથી વ્યાગળ પડતા આ દેશ વિષે જાણવા જોગ માહિતી આપતું પુસ્તક.
- ૩ મેવાડની જાહેજલાલી. વિદ્યદાસ ધનંજીભાઈ. ૦-૧૨
ઉદેપુર અથવા મેવાડના રાજ્યના શરવીર રાણાઓ તથા તેમની વીર પત્નીઓનાં અદ્ભૂત પરાક્રમોના હેવાલનું પુસ્તક.
- ૪ રત્નમાળા. દલપતરામ કવિ. ૧-૦
ગુજરાતના રાજવંશો વિષે લાંબાના ચોપડાઓમાંથી મળી આવેલ ઇતિહાસિક હેવાલોનો રસમય સંગ્રહ.
- ૫ રાસમાળા ભાગ ૧-૨. રણછોડભાઈ ઉદયરામ. ૭-૦
અલેક્ઝાંડર ડૉર્સી સાહેબે ગુજરાતના ઇતિહાસનું અનેક સાધનોદારા અંગ્રેજી પુસ્તક તૈયાર કર્યું તેનું ભાષાંતર.
- ૬ અમેરિકાનો પ્રવાસ. સ્વામી સસંદેવજી ૦-૮
સ્વામીજી અવ્યાસ મારે અમેરિકા ગયા હતા ત્યાં તેમણે પોતાનું ખર્ચ જાત કમાઈથી કેવી રીતે ચલાવ્યું તેનું તથા અમેરિકાની અનેક જાણવા જોગ વાતોનું વર્ણન આ પુસ્તકમાં છે.
- ૭ કાશ્મીરનો પ્રવાસ. કલાપી. ૦-૮
પૃથ્વીપરના નંદનવન જેવા આ દેશમાં, કુદરતનું બારીક નિરીક્ષણ કરનાર ઉત્તમ પ્રતિભા કવિએ પ્રવાસ કરેલો તેનું મુંદર વર્ણન.
- ૮ મોદીખાનાથી માર્સેઈસ. જહાંગીર બહેરામજી મર્ઝખાન. ભાગ ૧-૨.
ગમ્મતની સાથે જ્ઞાન આપતું યુરોપના પ્રવાસનું વાંચવા લાયક વર્ણન.
- ૯ દરીયાપારના દેશોની વાર્તા. ગણપતરામ અનુપરામ. ૨-૦
રસિક હબે ભૂગોળનું જ્ઞાન આપતું પુસ્તક.
- ૧૦ હૈલાસ માનસ સરોવર દર્શન. ગિરનાયકર ભગવાનજી બધેકા. ૨-૦
મરાઠીમાં સ્વામી હુસે હિમાલયના પ્રવાસનું બારીક નિરીક્ષણનું અને ઈશ્વરપર અનન્ય શ્રદ્ધા દર્શાવતું પુસ્તક લખ્યું છે તેનું ભાષાંતર.

- ૧૧ હિમાલયનો પ્રવાસ. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર. ૦-૧૨
 “કાકા” ના નામથી જાણીતા થયેલ આ બહુશ્રુત દેશપ્રેમી દક્ષિણી
 સત્જનનું આ આનંદલાયક અને વિચારપૂર્ણ પુસ્તક શુદ્ધ, સરળ
 અને સુંદર ગુજરાતીમાં લખાયું છે.
- ૧૨ પૂર્વ રંગ. દત્તાત્રેય કાલેલકર અને ૧-૦
 નરહરિ પરિખ.
- હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસનું દિગ્દર્શન.
- ૧૩ આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. ઋગ્વેદી. ૩-૮
 હિંદુઓના લુદ્ધ લુદ્ધ તહેવારોની ઉત્પત્તિ, તે પાળવાની વિધિ વગેરે
 જાણતોનું વર્ણન કરતું અત્યંત શ્રમ લઈ તૈયાર કરેલું પુસ્તક.
- ૧૪ પ્રાચીન ભરતખંડનો મહિમા. નારાયણ હિમચંદ્ર. ૦-૮
 પ્રાચીન ભરતખંડે પોતાની કૃતિ કેવી રીતે ફેલાવી હતી, અને
 ખીજી જાતોપર તેણે કેવો ઉપકાર કર્યો છે તેનું વર્ણન.
- ૧૫ બર્નીયરનો પ્રવાસ. મણિલાલ છબારામ. ૧-૦
 ઇ. સ. ૧૬૫૬ થી ૧૬૬૮ સુધી મોગલના રાજ્યમાં એક ફ્રેંચ
 વિદ્વાને કરેલી હિંદુસ્તાનની મુસાફરીનો હેવાલ.
- ૧૬ હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા. જોદાલાલ દેવચંકર દવે. ૭-૦
 હિંદુ, જૈન અને મુસલમાનોનાં હિંદુસ્તાનમાં આવેલાં સર્વ તીર્થો,
 ત્યાં જવાના રસ્તા, ત્યાંનાં બધા લાયક તથા દર્શન કરવા ચોગ્ય
 સ્થળો વગેરે યાત્રાળુઓને ઉપયોગી માહિતિનો સંગ્રહ.
- ૧૭ ગોમંડળ પરિક્રમ. સૌ. નંદકુવરબા. ૫-૦
 ગોમંડળનાં શાસ્ત્રી સાહેબે કરેલ પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાનો તેમણે જાતે લખેલ
 રસિક, અને બોધક હેવાલ.

અર્થશાસ્ત્રને લગતાં અને રાજકીય પુસ્તકો.

- ૧ અર્થશાસ્ત્રની વાતો. ચીમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ. ૧-૮
 તથા મદનલાલ લલ્લુભાઈ મુન્સફ.
 અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો સમજાવનારી ટુંકી વાર્તાઓ.
- ૨ અર્થશાસ્ત્ર. અંબાલાલ સાકરલાલ. ૧-૦
 પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક મીલના અર્થશાસ્ત્રના પુસ્તકનું લાપાતર.
- ૩ અર્થશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો. ચીમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ. ૧-૪
 અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો સરળતાથી સમજાવતું પુસ્તક.

- ૪ બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનનો આર્થિક ઇતિહાસ. ઉત્તમલાલ દેશખાન ત્રિવેદી.
લાગ ૧-૨. ૧-૧૨
કંપની સરકારના અમલમાં કેવી રીતે હિંદ પાયમાલ થયું તેનો ઇતિહાસ.
- ૫ અસહકાર. યુગધર્મ કાર્યાલય. ૩-૦
મહાત્મા ગાંધીજીના અસહકારની દિલ્લયાલને અંગે નવજીવન તથા
ખીજે લખાયેલ લેખોનો સંગ્રહ.
- ૬ હિંદ સ્વરાજ્ય. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી. ૦-૮
હિંદુસ્તાન કેવી રીતે સ્વરાજ્ય મેળવી શકે તે વિષે મહાત્માજીએ
આફ્રિકામાં હતા તે સમયે લખેલ પુસ્તક.
- ૭ હિંદી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસનો ઇતિહાસ. જ. ના. વર્મા અને ભાનુચંદ. ૫-૦
હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ શરૂઆતથી અત્યાર સુધીમાં હિંદને મુક્તિ
અપાવવા માટે કરેલા પ્રયાસોનું દિગ્દર્શન.
- ૮ આટલું તો જાણ્યો. નરહરિ પરીખ.
રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો વિષે માહિતી આપતા લેખો.
- ૯ સ્વાતંત્ર્ય. મહારાણીબાઈ બેલસરે. ૧-૦
સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વવેત્તા મિલકૃત Liberty નું ભાષાંતર. તેમાં ઇતિહાસ,
નીતિશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને વ્યવહારજ્ઞાનનો જાણે ભં-
ગર ભરેલો છે.

માનસશાસ્ત્ર, બાળસ્વભાવ અને બાળશિક્ષણ.

- ૧ માનસશાસ્ત્ર. હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઈ દીવેડીયા. ૧-૦
પ્રૉફેસર જેમ્સના અગ્રેજી પુસ્તકપરથી સાર રૂપે તૈયાર કરેલ આ
અનુવાદ ગુજરાતી સાહિત્યમાં તદ્દન નવીન વિષય રજુ કરે છે. ૫૪ ૨૪૩
- ૨ કેળવણી. બુદ્ધાખીદાસ ગંગાદાસ દેશાઈ. ૧-૦
ઓગણીસમી સદીના મહાન ફ્રીલસ્ટુફ હુબર્ટ રૂપેન્સરના પુસ્તકનું
ભાષાંતર. માનસિક, નૈતિક તથા ચારીરિક કેળવણી વિષે ઉપયોગી ચર્ચા.
- ૩ બાળકનું શૃદ્ધશિક્ષણ. સૌ. સારદા સુમન્ત મહેતા.
બાળકોને ઘરમાં આપવાની નીતિ, શુદ્ધિ, શરીર અને ધર્મની કેળ-
વણીનું વર્ણન.
- ૪ બાળશિક્ષણ. મીસીસ જી. કે. ઉપાધ્યાય. ૦-૮
નાનાં બાળકોના શિક્ષણ વિષે અનુભવી શિક્ષકોએ લખેલ ઉપયો-
ગી પુસ્તક.

- ૫ શિક્ષણનો ઇતિહાસ. મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ. ૩-૦
આ વિષયપર ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલ પ્રમાણુ-ભૂત પુસ્તક.
- ૬ બાળવાર્તા. ગિરજશંકર ભગવાનજી બધેકા ભાગ ૧-૨-૩
૧-૮
બાળકોને કહેવા જેવી આપણા દેશમાં પ્રચલિત વાતોનો મૂળનીજ ભાષામાં લખેલો સંગ્રહ.
- ૭ ટચુકડીઓ વાતો. હરગોવિંદ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા. ૩-૧૨
બાળકોને કહેવા લાયક વાતોનો સંગ્રહ.
- ૮ શિશુસહ્યોધમાળા. મજલાલ પુરુષોત્તમ મહેતા. ૧-૪
મહાભારત, રામાયણ અને પુરાણોમાંથી આર્ય રીતિ, નીતિ અને ધર્મની પસંદ કરેલી, બાળકોને કહેવા લાયક વાતોનો સંગ્રહ.
- ૯ મોટેસરી શિક્ષણ પદ્ધતિ. છોટાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી. ૨-૦
ઈટાલીયન બાઈ મોટેસરીએ નાનાં બાળકોને કેળવવાની નવીન પદ્ધતિ શરૂ કરી છે તેના સિદ્ધાંતો.

પરચુરણ.

- ૧ કહેવત સંગ્રહ. આશારામ દલીયંદ શાહ. ૨-૦
ગુજરાતી કહેવતોનો વિસ્તીર્ણ સંગ્રહ.
- ૨ સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ.
અગ્નિ દુઃખી ભાઈ બહેનો માટે જીવન અર્પણ કરવાનો ધર્મ સમજાવતું પુસ્તક. અંગ્રેજી પરથી લખેલું.
- ૩ કમલાના પત્રો. શિવદાસ ઉત્તમરામ યાત્રિક.
કમલાએ તેના પતિ પ્રત્યે લખેલા, હિંદુ સંસારના વિવિધ રંગોનું દર્શન ચતુરાઈથી કરાવતા, પત્રો.
- ૪ ગૃહસ્થાશ્રમ. ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો ઉત્તમ પ્રકારે કેમ બળવી શકાય તે સમજાવવાનો પ્રયત્ન તેમાં કરવામાં આવ્યો છે.
- ૫ પ્રવાસીના પત્રો. દેશવ હ. ચૈદ. ૧-૪
સમાજસેવકની ભાવનાઓ આલેખતા બોધપૂર્ણ પત્રોનો સંગ્રહ.
- ૬ સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ. અમૃતલાલ મુન્દરજી પઠીયાર. ૧-૮
તેમાં સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યો સાદી ભાષામાં સચોટ રીતે સમજાવવામાં આવ્યાં છે.

- ૭ સ્વર્ગની સુંદરીઓ. અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયાર. ૧-૮
તેમાં સ્ત્રીજીવનનો ઉદ્દેશ સુંદર રીતે સમજાવ્યો છે.
- ૮ સંસારમાં સ્વર્ગ. અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયાર. ૧-૮
કેવી રીતે વર્તવાથી સંસારમાં સુખ મેળવી શકાય તેનું અસરકારક
ભાષામાં કરેલું વર્ણન.
- ૯ સાચું સ્વર્ગ. અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયાર. ૧-૮
ગરીબ દેશખંધુઓની સેવા કરવી તેમાં જ ખરું સુખ રહેલું છે એવું
આ પુસ્તક શીખવે છે.
- ૧૦ સ્ત્રીઓને સદેશ. દેવકીબાઈ વેદ. ૧-૮
મુંબાઈના ગુજરાતી હિંદુસ્ત્રીમંડળમાં જાણીતા વિદ્વાનોએ આપેલ
ભાષણોનો સંગ્રહ.
- ૧૧ સંવાદમાલા. જીવજીવાલ અમરથી મહેતા. ૨-૮
જુદા જુદા લેખકોએ લખેલ ઉત્તમ પ્રતિના ૩૬ સંવાદોનો સચિત્ર સંગ્રહ.
- ૧૨ હિંદુસ્તાનના સામાજિક જીવનમાં સૌ. વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ ૧-૦
સ્ત્રીનું સ્થાન. તથા સૌ. શારદાગૌરી મહેતા.
વડોદરાનાં મહારાણી સ્ત્રીમનાબાઈએ લખેલ અંગ્રેજી પુસ્તકનું ભા-
ષાંતર. તેમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના નિર્વાહ માટે કેવા કેવા
ઉદ્યમ કરી શકે તેનું માર્ગસૂચન પશ્ચિમના દેશોના અનુભવ-
પરથી કર્યું છે.
- ૧૩ જીવાની જાળવવાના ઉપાય. અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયાર. ૧-૮
કેવા ઉપાયોથી સ્ત્રીઓ પોતાનું યૌવન જાળવી શકે, લાંબા કાલ
સુધી ટકાવી રાખી શકે-તેનું દિગ્દર્શન.
- ૧૪ મહાત્મા ગાંધીની વિચારસૃષ્ટિ મયુરાદાસ ત્રીકમજી. ૨-૧૨
અસહકારની હિતચાલ શરૂ થઈ તે પહેલાંના મહાત્માજીના લેખો
તથા ભાષણોનો સંગ્રહ.
- ૧૫ લેખો તથા ભાષણો. અંબાલાલ સાકરલાલ દેશાઈ. ૨-૦
દી. બા. અંબાલાલના સામાજિક, રાજકીય, આર્થિક, સાહિત્ય
વિષયક તથા આરોગ્ય સંબંધી લેખો તથા ભાષણોનો સંગ્રહ.
૫૪ ૭૨+૨૭૫.

ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નો.

Wherever a noble deed is wrought
Whenever is spoken a noble thought,
Our hearts, in glad surprise
To higher levels rise.

Longfellow.

મહારાણી શ્રી ચીમનામાઈ ગાયકવાડ.

દેવાસનાં રાજકુંવરી અને વડોદરાના શ્રીમંત મહારાજ શ્રી સર સયાજીરાવ બહાદુરનાં પત્ની અ. સૌ. મહારાણી શ્રી ચીમનામાઈ સાહેબનું ચરિત્ર શ્રી જાતિની ઉન્નતિ થાય એવાં કામોથી ભરપૂર છે. મરાઠા રાજકુટુંબોમાં ચાલતી સામાન્ય કન્યાકેળવણી મહારાણાશ્રીને તેમના પિયેરમાં મળી હતી, પણ સન ૧૮૮૫ માં વડોદરે આવ્યા પછી તેમને અંગ્રેજ અને ગુજરાતી ભાષાઓનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર પડી અને પોતે જન્મથી જ અંગ્રેજ અને બુદ્ધિશાળી હોવાથી બંને ભાષાઓ સપાટાળે શીખી ગયાં. નામદાર મહારાજ સાથે તે પછી યુરોપનો પ્રવાસ કરતાં અંગ્રેજ ઉપર તો એક અંગ્રેજ બાનુને પણ ટક્કર મારે એવો દાણ તેમણે મેળવ્યો. મહારાણી વિક્ટોરિયાની મુલાકાતમાં તેમણે એવી સભ્યતા, અને વિવેકભરી છટાદાર ભાષા વગેરે બતાવ્યાં કે મહારાણી ખુશ ખુશ થઈ ગયાં. તેમની હોશિયારીથી પ્રસન્ન થઈ તેમણે એમને 'કાઉન ઍફ 'ઇન્ડિયા' નો ખિતાબ આપ્યો.

યુરોપખંડનાં બધા દેશોની મુસાફરી કર્યા પછી તેઓ અમેરિકા અને જાપાન વગેરે દેશોમાં પણ જઈ આવ્યાં. જ્યાં જ્યાં તેઓ ગયાં ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીની હાલત અને કેળવણી વગેરે જુદાં છે, તેં ધ્યાનથી જોતાં અને તે તે પ્રગ્નઓ અથવા સરકારી તરફથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે કેવાં પગલાં ભરાયાં છે અને ભરાય છે, તેની માહિતી મેળવતાં. મહારાણી શ્રી ચીમનામાઈ સાહેબે પોતે જોયેલી અને અનુભવેલી પરદેશી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અને હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની સ્થિતિનો તરોતર ખ્યાલ રાખી Position of women in Indian Life નામે એક પુસ્તક લખી કાઢ્યું. સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો વધારો કરવા તરફ જ નહિ પરંતુ અજ્ઞાન અને લાજને લીધે હિંદુ સ્ત્રીઓ જે દુઃખ દરદે સહન કરે છે તેનો દેશને અનુકૂળ

આવતો ઉપચાર કેમ કરવો તે તરફ પણ મહારાણી ચીમનાબાઈ સાહેબે ડાળજી બતાવી છે. પોતાના રાજ્યમાં તેમ જ હિંદનાં નાનાં મોટાં બીજાં શહેરો વગેરેમાં સ્ત્રી છોકરાંની સારવાર માટે કેવાં પગલાં ભરાયેલાં છે અને ભવિષ્યમાં કેવાં પગલાં ભરાય તેો ગરીબ તબંગર સૌ લાલ લઇ શકે, તે બાબત પણ તેમણે પરદેશમાં લીધેલા અનુભવથી વખતો વખત એવી મંસ્થાઓની મુલાકાતોમાં અને ભાષણોમાં જણાવેલું છે.

રાજવંશીઓને બહાર પડ્યા વગર ગરીબની સ્થિતિનો ખ્યાલ ભાગ્યે જ આવે છે. મહારાણી ચીમનાબાઈ સાહેબે તે ગ્રાંડળનાં મહારાણી નંદકુંવરબાએ બહાર પડી ગરીબની સ્થિતિ અવલોકી છે અને તેમની હાલત સુધારવાને તેમણે પોતાથી બનતું કર્યું છે. મહારાણી ચીમનાબાઈ સાહેબે ગરીબ અનાથ વિધવાઓનાં દુઃખ દૂર કરવા વડોદરામાં ‘અનાથ મહિલાશ્રમ’ ઉઘાડવાની હિલચાલ કરી છે. વળી સુવાવડ અને બાળમં-ગોપનને માટે પણ તેમણે વડોદરાની પ્રજાને બની શકતી મદદ અપાવી સ્ત્રી જાતિનાં દુઃખદરદો દૂર કરવા સંબંધી પોતાની લાગણી બતાવી આપી છે.

સ્ત્રીઓનાં દુઃખદરદો અને સાંસારિક વિડંબનાઓ વગેરે દૂર કરવાનો સૌથી સારામાં સારો ઉપાય કેળવણી છે અને તે તરફ ના. મહારાજ અને મહારાણી હમેશ લક્ષ રાખતાં રહે છે. કેળવણીના સાર્વત્રિક પ્રસાર માટે ફરજિયાત કેળવણી હોવી જોઈએ, જે પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં તે સૌથી પહેલાં વડોદરા રાજ્યે જ અમલમાં મૂકી છે. વૈવાહિક વિષયોમાં પણ વડોદરા રાજ્ય સૌથી આગળ પગલાં ભરી બતાવ્યાં છે; આવી બધી, સ્ત્રીની ઉન્નતિ કરનારી, સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનનો બહોળો ફેલાવો થાય એવી મંસ્થાઓ-શાળાઓ અને લાયબ્રેરીઓ વગેરે સ્થાપવાની, અને કાયદાથી વૈવાહિક સંબંધ સુધરે એવી યોજનાઓ વાળી હિલચાલો વડોદરાનાં મુશિક્ષિત અને દેશપરદેશના અનુભવવાળાં રાજવંશી, શૂદ્રરાજ્ય મલાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી હુન્નર કળાઓ અને આવડો શિખવવા તરફ મહારાણી ધણી ડાળજી બતાવતાં રહે છે. સ્ત્રીઓને હાથે ચયેલી વસ્તુઓનાં, ચિત્ર-કળાનાં અને બીજાં રમત ગમતનાં સાધનવાળાં પ્રદર્શનો ભરાવવાં એને બહેરમાં લાવવી તથા ઉત્તેજિત કરવી એ મહારાણીને બહુ જ પ્રિય પ્રવૃત્તિ છે. કલકત્તામાં પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકતાં તેમણે પોતાના ભાષણમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિને માટે એવા ઉપયુક્ત વિચારો અને કાર્યસાધક બક્ષામણી રજુ કર્યાં હતી જેથી બંગાળની બાલુઓ અને કેળવાયેલો વર્ગ, તેમના સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટેના ઉંડા અભ્યાસ માટે ચક્રિત થઈ ગયો હતો.

સ્ત્રીકેળવણી અને ધંધારસુધારા માટે મહારાણીશ્રીના વિચાર પ્રગતિ કારક હોવા છતાં પણ તે, ગંદાક નીતિએ જેમ જેમ લોકજ્ઞાનમાં આગળ વધતા જાયતેમ તેમ ધીરેથી વધારે કરવાનાં હિમાયતી છે. પોતે પડદાની વચ્ચે હોવા છતાં તેને પ્રગંગ લઈ લઈને જ દૂર રાખે છે. મધ્યમસરના કામળ ને ધીરા માર્ગે પ્રગતિ વધારે સારી થાય છે એવો એમનો અનુભવ એમના વિચારોમાં કેટલીક વાર વ્યક્ત થયો છે. આવા સારા, ઉંડા અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવા તરફ ઝોટગાળા એમના વિચારો અને ઉંડા જ્ઞાન માટે આપણે અહિં જ નહિ પરંતુ મુરોપ અને અમેરિકામાં વર્તમાન-પત્રોમાં તેમનાં પુષ્કળ વખાણુ થયેલાં છે.

પોતે જ્ઞાન લેતા રહેવું અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનનો જનસમાજને લાલ આપવો, એ મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે અને જે કે, આવી કૃતવ્ય-પરંપરાયણતા રાજકુટુંબોમાં દુર્લભ હોય છે, છતાં મહારાણી શ્રી સ્ત્રીમનાજી સાહેબમાં તે કૃતવ્યપરાયણતા પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલી છે અને સતત તેઓ મરાઠી, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી નવનવાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ અને વાચન રાખે છે. સ્ત્રીઓને માટે મહારાણીએ ઘણું કર્યું છે તેમ છતાં જમાનાના અત્તાન પડેથી દગાઈ ગયેલી હિંદુ સ્ત્રીઓ માટે હજી ઘણું ઘણું કરવાનું બાકી છે, જે કરવાને મહારાણી શ્રી સ્ત્રીમનાજી સાહેબ જેવાં સુશિક્ષિત અને અનુભવી મહારાણી, સ્ત્રી જાતિના ઉદ્ધાર માટે ધાતું છવો એજ અમારી આતિમ અભિલાષા છે.

સ્વ. રાણી નંદકુંવરબા.

કાઠિયાવાડમાં આવેલા ગોંડળનાં ઠકરાણી સ્વ. નંદકુંવરબા, પડે રહેનારી રજપુત રાજસ્ત્રીઓમાં એક સુધારક, રજપુત સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો પ્રસાર અને વિશાળ જ્ઞાનનો ઉદય થયેલો જોવાને છતેજર, અને સ્ત્રી-ઉન્નતિ કારક વિચારોનાં પોષક ક્ષત્રિયાણી હતી. ધર્મપુરમાં એમનો જન્મ સન ૧૮૬૭ ની સાલમાં થયો હતો. પિતાને ઘેર તેમને સાધારણ ગુજરાતી કેળવણી મળી હતી. પરંતુ પરણીને ગોંડલ આવ્યા પછી પતિના ઉચ્ચ મંદકારો અને આગળ વધવાના વિચારોએ તેમને ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનો અભ્યાસ વધારવાને ઉત્તજ્યાં હતી. પોતાને સત્ય લાગ તે માર્ગે જવાને તેઓ જરા પણ ડરતાં નહિ. ક્ષત્રિયાણીને શોભે એવી આ નિડરતાને લીધે જ તેઓ ના. ઠાકર સાહેબ સાથે વિદ્યાવત જવાને તૈયાર થયાં હતાં અને રજપુતોમાં તથા રાજવંશોમાં જમાનાઓ થયાં જડ ધાલી રહેલો પડદોનો રિવાજ તેમણે દૂર કરી નાંખ્યો હતો. લોકની ચકચારથી તેઓ જરાપણ ડરતાં કે પાછાં પડનાં નહ.

ના. કઠિાર આદેવ્ય આથે, કાકિયાવાડમાંથી વિલાયત જનાર તેઓ પહેલાં જ ક્ષત્રિયાણી હતાં. ઇંગ્લાંડમાં રહી તેમણે પોતાના અગ્રેજ અધ્યાપ્તમાં પુષ્કળ વધારો કર્યો. ઇંગ્લાંડ જોઈને તેઓ પાછા આવ્યાં નહિ પરંતુ દુનિયાની મુસાફરી તરફ મન દોડાવ્યું. યુરોપના મુખ્ય મુખ્ય દેશો જોઈ તેઓ પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાએ નિકળ્યાં અને અમેરિકા, આસ્ટ્રેલિયા, ચીન ને જાપાનના મુલકો જોયા. પોતાની પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાનો લોકને લાભ મળે એટલા માટે સ્વદેશ આવી ગુજરાતી ભાષામાં તેમણે 'ગોમંડળ પરિક્રમ' નામનું પ્રવાસ પુસ્તક લખ્યું. ગોમંડળ પહેલાં વિલાયતના પ્રવાસનાં કેટલાંક પુસ્તક બહાર પડેલાં હતાં તેથી તેમણે જુદી જ માહિતી આપી. દેશેદેશોવર ફરવાથી માણસ ધણું જોઈ અને શીખી શકે છે. પ્રવાસ પણ જાનાલિ-વૃદ્ધિનું એક ઉત્તમ પગથું છે અને પ્રવાસનાં પુસ્તકોનું વાચન માણસને જાનની સાથે ગમત આપવા ઉપરાંત પ્રવાસ કરવાને પણ ઉત્તેજન આપે છે. ઇંગ્લાંડનાં પ્રવાસનો પુસ્તક ઇતિહાસ લખનારાઓને પણ કિમતી સોંપેલ સમાન યદ્યપડે છે.

જેમ પરદેશ ફરવાથી મનુષ્યને જ્ઞાન મળે છે, તેમ જાહેરમાં આવવાથી પણ લોકાનુભવનું ઉત્તમ શિક્ષણ મળે છે. આ માનનીયતાએ જ સ્વ. રાણી નંદકુંવરબાએ પંડો કાઢી નાંખી જાહેરમાં આવવાનું પક્ષદં કર્યું હતું. પડ-હાને લોધે સ્ત્રીનું વ્યક્તિત્વ અધારામાં રહે છે. દુનિયાં ફરી છે તે પડે રહેતોરીઓના જાણવા કે સમજવામાં આવતું નથી. લોકવ્યવહાર, રીત-રિવાજ, અને ગરીબ તવંગરની ચું પીડાઓ અને કેવા વૈભવ હોય છે, તે, તેઓ જાણી શકતી નથી, એટલે સ્ત્રી કે, જે શુદ્ધસંસારની પ્રધાન આલક છે તે બિલકુલ અજ્ઞાત 'કુવામાંની દેડણી' થઈ રહે છે. નંદકુંવરબા સાહેબથી પડદાની આ ખામીઓ કેળવણી લેતાં વાંત સમજાઈ ગઈ હતીઃ ધર આગળ લણેલા અને જાહેર સાળામાં લણેલા વિદ્યાર્થી વચ્ચે જે તફાવત રહે છે તેથી ઘણા જ મોટો તફાવત પડે લણેલી અને જાહેરમાં આવે દુનિયામાંથી દુનિયાદારીનું જ્ઞાન પામેલી જાણમાં જોવામાં આવે છે. રાજપુત્રાણીઓ અને રાજકુમારિકાઓને પડદામાંથી છુટ આપવામાં આવે તો તેઓ પૌરણિક ક્ષત્રિયાણીઓનો પંક્તિએ ચડી શકે એમ તેઓ માનતાં હતાં અને પોતે જે સ્ત્રી માનતાં હતાં તે જાહેરમાં સૌને સમજાવતાં પણ હતાં.

રાજકુંવરને કેળવણી આપવા તેને ઇંગ્લાંડ મોકલવાને તેઓ બીજાવાર વિલાયત ગયાં હતાં. આ વખતે રશિયાના મરહુમ ડાર્વિન મૅરકોમાં

લિપેક' થવાનો હતો તેથી રાણી નંદકુંવરબા ઝાંરકો ગયાં હતાં ને રૂશિયન રાજવંશીઓની રીતભાત, ધાર્મિક ક્રિયા અને વૈભવ વગેરેની માહિતી મેળવી આવ્યાં હતાં.

રાણી નંદકુંવરબા, જુના વિચારવાળાઓને મોટાં સુધારક અને નવા વિચારોમાં આગળ વધી ગયેલાં લાગતાં હતાં પરંતુ તેઓ હિંદુ ધર્મનાં હિમાયતી હતાં અને હિંદુ દેવદેવીઓ ઉપરની તેમની શ્રદ્ધામાં જંરાએ ફેર પડ્યો ન હતો. દેવી—અંબા ઉપર તેમને પુષ્કળ શ્રદ્ધા હતી. હિંદુ સંસારમાં જે નકારા—દેશ કાળને પ્રતિકૂલ તત્ત્વ અજ્ઞાન કાળમાં દાખલ થઈ ગયેલાં છે તેનાં જ તેઓ વિદ્રેષી હતાં. સારાં અનુભવથી સિદ્ધ થયેલાં અને અનેકાનેક પરધર્મીઓનાં આક્રમણ છતાં ચાતુ રહેલાં હિંદુ ધર્મ અને સંસારનાં તત્ત્વો સામે તેમને અપ્રીતિ તો નહિ પરંતુ બહુ જ ભાવ હતો. ધર્મ જ પ્રજ્ઞને ધરી રાખનારું તત્ત્વ છે એમ તેઓ સમજતાં હતાં. ધર્મ ઉપરની તેમની આવી અચળ શ્રદ્ધાની સાથે તેમણે કરેલો લક્ષ્યગંડી યત્ન આપણને આપે છે.

તેઓ ગુજરાતી સાહિત્યના પણ બડાં અભ્યાસી હતા. સાહિત્યમાં તેઓ બહુ સારો રસ લેતાં અને લાયક લખાણોને ઉત્તેજન પણ આપતાં. રાજકોટ ખાતે ભરાયેલી સાહિત્ય પરિષદના મહેમાનોને આવકાર આપતાં તેમણે સાહિત્ય પ્રતિભા પોતાનો ગ્રેમ દર્શાવી આપેલો છે. છેવટ આપણે સંજેદ જણાવીશું કે, આવી સત્ય અને જ્ઞાનવશીને ચહાનાર, ધર્માળુ, અસ્થાવાન અને સદગુણી નિડર રજપુતાણી રાણીના મરણથી ગુજરાતને ખરેખર ખોટ ગઈ છે, છતાં એમનાં ઉમદા કામો અને ચરિત્ર કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતની ક્ષત્રિયાણીઓને ઉત્તેજન લેવાં યોગ્ય હોવાથી યશઃકાયથી તેઓ આપણી વચ્ચે જીવંત છે, એમ જાણવું અને તેમના ચરિતમાંથી ઉચ્ચ ને ઉન્નતિપ્રેરક તત્ત્વ ગ્રહણ કરવાં એ આપણી ફરજ છે; સાથે એમ કહેવું પણ ખોટું નથી જ કે, હાલ જે રાજવંશી બાલુઓ અને રાજકુંવરીઓ જ્ઞાનવશીલ છે અને સ્વચ્છતિના હિરણ્ય માટે મહેનત કરે છે તે રાણી નંદકુંવરબાના ઉન્નતવળ ચરિત્રને જ આભારી છે.

ગાં. સ્વ. જમનાબાઈ ગોકકાઈ.

ગુજરાતમાં ખાસ કરીને મુંબાઈ જેવા વૈભવી અને મોજી શહેરમાં સ્ત્રીવર્ગમાં લોકસેવા કાર્યોની અને જાહેરમાં આવી સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિના

કાર્મમાં આગળ પડવાની. વૃત્તિ જન્યત કરવા માટે જાણીતાં ધર્મજ્ઞાં આ પરીપકારી બાધનો જન્મ મોઢ વણિક નાતના શેઠ તાપીદાસ વરજદાસના ખાનદાનમાં સંવત્ ૧૯૧૮ ની સાલમાં થયો હતો. જમનાબાઈના પિતાનું નામ તુલસીદાસ અને માતાનું નામ મણિકુંવર હતું. ગૃહસ્થ કુટુંબને યોગ્ય લાડકોડમાં આ બાઈ ઉછર્યાં હતાં. તેમના જન્મનાને બર ગુજરાતી કેળવણી તેમને મળી હતી. ગૃહ કેળવણી તેમનાં ફોધ, જે ધરનું નાવ ચલાવતાં હતાં તેમને હાથે મળી હતી. પરણેલી જિંદગીમાં પ્રવેશ કરતાં ફોધએ આપેલી તાલીમ તેમને બહુ ઉપયોગી થઈ પડી હતી. ઉપવર થતાં જ સુરતના વતની નગીનદાસ ભક્તિદાસ સાથે તેમને પરણાવવામાં આવ્યાં હતાં. સુરત સાસરામાં સાસુ સાવકાં ને આકર નફર પછુ ન હતાં. જમનાબાઈને ધરનું તમામ કામકાજ હાથે જ કરવું પડતું હતું. ગૃહસ્થાઈમાં ઉછરેલાં હોવા છતાં કામ કરી તેઓએ 'કામ કર્યાં તેણે કામણુ કર્યાં,' એ લોકોક્તિ પ્રમાણે સર્ગા અને અડોસીપડોસીની શાળાથી મેળવી ગૃહિણી પદ પ્રાપ્ત કર્યું. નગીનદાસ મેટ્રીક યથા પછી સુબાઈ ભણવા ગયા ને જમનાબાઈને આખા કુટુંબ અને ધરનો ભાર પોતાને એકલે હાથે લેવો પડ્યો.

નગીનદાસની શરૂઆતની તોફારી અને જુવાનીમાં જમનાબાઈને ધરકામની જંગલમાંથી વખત મળતો નહિ, પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમની સ્થિરતા અને સુખ સાથે અવકાશ મળતો ગયો તેમ તેમ જમનાબાઈએ પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો થાય તેવા વાચન તરફ મન લગાડ્યું. મનુષ્ય પોતાના ખરેખરા મનથી જે બાળત-પાછળ લાગે છે તે બાળત ગમે તેવી કઠણ હોય તો પણ પાર પડાય છે. જમનાબાઈ જે કે પોતાને વધારે કેળવણી મળેલી ન હતી તો પણ ખાનગી વાચનથી જ્ઞાનનો સારો સંચય કરી શક્યાં.

જમનાબાઈનો ગૃહસ્થાશ્રમ વખત જતાં બીજી રીતે સુખી નિવડ્યો પણ સંતાન સંબંધી દુઃખ રહ્યું. તેમને દસબાર બાળક થયાં પરંતુ તે જીવ્યાં નહિ. સ્ત્રીઓને સંતાન માટે સાધારણ રીતે બહુ લાગે છે, પણ જમનાબાઈએ તો 'ધૃતિરધ્વજ' ગાની મન વાળ્યું, અને ૧૯૦૩ ની સાલમાં સુબાઈમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે એક મંડળ સ્થાપ્યું, તેવું પ્રમુખપદ તેમને આપવામાં આવ્યું. મિ. નગીનદાસે એ પદને શોભાવવાનું તેમને ઉત્તેજન આપ્યું અને ખરેખર જમનાબાઈએ સંધવા તેમ જ વિધવા અવસ્થામાં પણ તે સ્થાન પર આહુ ચઢી ધલાકાનાં મોટાં નાનાં સૌની શાળાથી મેળવી. સ્ત્રી કેળવણી અને સ્ત્રીજાતિના હિતનાં બીજાં કામ ચાલતાં હતાં એટલામાં

સન ૧૯૧૧-૧૨ માં દુકાળ પડ્યો. ગુજરાતનાં ગામડાંમાં અને રેલવેથી દૂરના પ્રદેશમાં ઘણું મંકટ ફેલાયાના સમાચાર મુંબઈ પહોંચ્યાં. મુર્ગા પ્રાણીઓ અને અન્નવસ્ત્ર વગરનાં માણસોની સેવા બજાવવાનો આ સમય જમનાબાઈએ મદદ આપવાનું ફંડ ઉઠું કરી પકડી લીધો. રૂપિયા અને કંપડાં વગેરે મળી આવ્યું. ગરીબોના રોટલામાંથી પણ તે વહેંચનારા અર્ધ-ભૂખ્યા ઘણું ડાઘી ખાય છે, એમ વર્તમાનપત્રોમાંનાં વખતો વખતનાં વાચનથી મિસિસ સક્કાઈ જાણીતાં હતાં. તેમણે જાતે ગરીબોનાં કુંપડાંની મુલાકાત લઈ તેમને મદદ પહોંચાડવાનો વિચાર કર્યો. ઉનાળાના સખત તાપતડામાં તે કેટલીક તેમના જેવી સેવાશ્રુતિ વાળી બહેનોને લઈ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ તરફ નિકળી પડ્યાં. ગરીબોને તેમને કુંપડે જઈ જમનાબાઈએ આશ્વાસન આપ્યું અને મુર્ગા ઢોરને બની શકે તેવી ધાસની પણ ગોઠવણ કરી અપાવી. જમનાબાઈના આ પરોપકારી કાર્યે મુંબાઈમાં તેમ જ બહાર ઘણી અક્ષર ઉપજાવી. મોટા માણસો અને અધિકારીઓ સુધીએ તેમને 'સીસ્ટર ઓફ મર્સી'નું નામ આપ્યું. અલબત્ત, સેવાધર્મ બજાવવામાં અને બીજાઓમાં સેવાશ્રુતિની લાગણી જગત કરવામાં જમનાબાઈએ, બહાર પડ્યાની પોતાની ટુંકી કારકીર્દીમાં જે કરી બતાવ્યું છે, તે સ્ત્રીઓએ શિક્ષા લેવા જેવું જ કાર્ય છે, એમ હરકોઈ કબુલ કરશે.

મિ. નગીનદાસ સક્કાઈનું મરણ થતાં જમનાબાઈ પ્રતિ આખા દેશમાં દિલસોજી ઉભરાઈ હતી. આગળ જણાવી ગયા તેમ વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં મિસિસ જમનાબાઈએ પોતાની શંસ્થાનું કામ જેવી ને તેવી જ રીતે ચાલુ રાખ્યું હતું. તેમણે પોતાના ચરિત્રથી, ઉછરતા સ્ત્રી વર્ગને, સ્ત્રીઓ મન પર લે તો લોક અને દેશને કેટલી ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેને દાખલો આપ્યો છે અને આપણે મુશ્કેલીએ છીએ કે, ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં તેમણે જે ઉત્સાહ રડ્યો છે તે જેવા ને તેવા જ વેગે ચાલુ વધા કરશે.

શિવગૌરી (નાની બહેન) ગજજર.

અનાથ દુઃખી બાળકો અને ઉંચી વર્ણની વિધવાઓને આશ્રય અને કેળવણી આપવા તથા સ્ત્રી જાતિની બંધી રીતે ઉન્નતિ કરવા તરફ લાગણીથી કામ કરનાર બાળકોમાં શ્રી. ગજજરનાં બહેન શિવગૌરીનું નામ પાંચું જાણીતું છે. મુરતના ગજજર ખાનદાનમાં સત્ ૧૮૫૮ એપ્રિલે બાળકોની વંખતમાં એમનો જન્મ થયો હતો. એ સંમયને 'ચોળ્ય સાંધારણ'

ગુજરાતી લખતાં વાંચતાં તે શીખ્યા હતાં. સત્તર વર્ષની બાળવયે વિધવા મતાં અને પ્રો. ગજ્જર જેવા વિદ્વાન અને ખંતી લાઈની સાથે રહેતાં નાની બહેનને પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવાનો અવકાશ મળ્યો. સુરતમાં બાજીગૌરી જેવાં નગર સંસ્કારી બાઈની સાથે મળી તેમને સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ અને સેવા કરવાની વૃત્તિ થઈ આવી. સંવત ૧૯૬૩ માં બીજી બહેનો અને ઉત્તેજન આપનારા સદ્ગૃહસ્થોના આશ્રયથી તેમણે સુરતમાં 'વનિતાવિશ્રામ'ની સ્થાપના કરી અને ગામ પરગામ ફરી તેના નિભાવનાં સાધન ઉભાં કર્યાં. નાની બહેન ગજ્જર - તેમના બહુમાન્ય બંધુને પગલે ચાલનાર ખંતીશાં બાઈ છે અને એ ખંતીશાપણાએ જ ઉક્ત સંસ્થાને ઉભી રાખવા સાથે બીજાં ગામો અને શહેરોમાંની તેવી સંસ્થાઓનાં પ્રવર્તાવનારને નિભાવ ઉભો કરવાનાં બળ આપ્યાં છે. નાની બહેન લખે છે કે 'મેં કંઈ નોંધતે યોગ્ય કામ કર્યા નથી.' આ એમનો વિવેક એમનું નિરભિમાનપણું બતાવે છે, પણ આપણે તો એમનું નિરભિમાનપણું એમના ફંડ મંડેના બ્રમણથી જ ગણવા-માનવાનું છે. નિરભિમાની હોય તેનાથી જ ફંડ જમા કરી રાકાય છે. એક સુખી કુટુંબની વિધવા, લોક-દીન અનાથ અબળાઓને-માટે-પારકા માટે ગૃહસ્થોને આંગણે જઈ પાચના કરે, એ પરોપકાર, વૃત્તિને માટે કંઈ ઓછું સ્તુતિપાત્ર નથી. સુશિક્ષિત સારા ધરની વિધવાઓ જે નાની બહેન ગજ્જરની માફક અનાથ વિધવાઓના કલ્યાણ માટે ભેખ લે તો વિધવાઓના સંકટ અને દુઃખની જે ફરિયાદો દિશાઓ ગજવી રહેલી છે, તે જરૂર નાશુદ્ધ થાય. સ્ત્રીઓ અને તેમાં પણ ખાસ વિધવાઓનો તો એ ધર્મ જ છે કે, પોતાની દુઃખી બહેનોની બાંધ આલી, તેમને અજ્ઞાનમાંથી અને સંકટમાંથી બચાવી લેવી. શિવગૌરીએ પોતાના નામ પ્રમાણે-કલ્યાણનો માર્ગ લઈ જે પરિશ્રમ લીધો છે, લે છે અને જે દાખલો બેસાડ્યો છે તે, આ જમાનાને યોગ્ય જ છે.

સ્વ. સૌ. બાળા બહેન.

કુલે પ્રસૂતિઃ પ્રથમસ્ય વેધસઃ ।

અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ સરદારશ્રી ભોળાનાથ સારાલાઈનું કુટુંબ કવિતા અને સાહિત્યની પારંપરીય ગંદાવાળું છે એટલે તેમને ઘેર જન્મેલાં બાળા બહેન સાહિત્ય ને ઉંચી કેળવણીને ચકાનાર હતાં એમ કહેવું, એ મોરપિચ્છમાં રંગ પુરવા જવા જેવું છે. બાળા બહેન પોતે સુશિક્ષિત હતાં એટલું જ નહિ પરંતુ તેમણે, ગુજરાતમાં બ્યારે કોઈ હિમ્મત કરી શકતું ન હતું, ત્યારે જમાનાને યોગ્ય ઉંચી કેળવણી

પોતાનાં બાળકો=બાળકોને આપી, હિંચાને જમાનાને યોગ્ય જ્ઞાનનો માર્ગ લોકને ઉઘાડી આપ્યો, એ એમના ચરિત્રને નોંધને યોગ્ય બનાવવાને બસ છે. ગુજરાત અને નાગર કુટુંબોમાંથી તેમની જ એ પુત્રીઓ યુનિવર્સિટીની ફળવણી લઈ પહેલવહેલી ખી. એ. થયેલી છે. વળી કન્યાઓ લેવાદેવાની જે સાંકડી મર્યાદા હતી તેને બહોળી બનાવવામાં પણ તેમણે જ આગેવાની લીધી છે. કન્યાઓને હિંચી-પુરુષોની ટાટિની ફળવણી આપવાની અને વૈવાહિક મર્યાદા વિસ્તૃત કરવાની તેમની નિઃસ્વરતાને એટલા જ માટે ધન્યવાદ ધટે છે કે તેમણે એ માર્ગો ઉઘાડી નાગર તેમ જ ઇતર નાતોને સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે પ્રેર્યા છે.

નાગર વગેરે કોમોમાં જો કે ફળવણી અને ધર્મ મૂળથી હતાં તોપણ નવા જમાનાને યોગ્ય ફળવણી અને ધર્મમાં ઘટિત ફેરફાર થવાની જરૂર હતી. અંગ્રેજ ફળવણીમાંથી સદસદ્ વિવેક ભુદ્ધિ ખિલતાં જ, બંગાળ અને મહારાષ્ટ્રને સાંપ્રદાયિક ધર્મોનું ધર્મિંગ ધ્યાનમાં આવ્યું અને આપણા અસલ વેદ અને ઉપનિષદના ધર્મ ઉપર લક્ષ ગયું. આમાંથી પ્રાર્થના સમાજ અને એક ઈશ્વરની ભક્તિનો ખ્યાલ આવ્યો. ભલેલા આગેવાન બંગાળીઓ અને મહારાષ્ટ્રીઓએ એ રસ્તો ચલાવ્યો અને અમદાવાદમાં બાળા બહેનના પિતા સરદાર ભોળાનાથ ભાઈ અને રા. સા. મહીપતરામે પ્રાર્થનાસમાજ રચાવી તેની પ્રવૃત્તિ ચલાવી. સુસિક્ષિત કુટુંબો તરત જ આ તન સત્યને માર્ગે વળ્યાં. આમાં સ્ત્રી વર્ગે જે ભાગ લીધો તેમાં બાળા બહેન અને તેમનું કુટુંબ પણ મોખરે રહ્યાં. આ ધાર્મિક મંસ્કરણમાં પણ બાળા બહેને જીવતા લગી અચળ શ્રદ્ધા રાખી પોતાને પ્રસંગ મળતાં એ સનાતન સત્ય સમજાવવા શ્રમ લીધો, એમનું ધર. એકેશ્વરની સ્તુતિ-ઓથી નિરંતર ગાજી રહેતું હતું.

વિવાહાદિક માંગલિક અવસરો ઉપર નાગર અને ખીજી નાતોમાં ગવાતાં ગીત અજાનને લીધે, એટલાં બધાં અશુદ્ધ થઈ ગયાં હતાં કે મંસ્કારી સાંભળનારને અણગમો. શાય. બાળા બહેનનું આ ગીતો તરફ ધ્યાન દેવાતું પોતે તે એકઠાં કથા પોતે દરેક સારી રીતે ગાઈ જાણનાર હોવાથી રાગ ઢાળમાં અને શૃદ્ધિમાં મુકી તે બહાર પાડ્યાં. આ બાળા બહેનની ગીતા-વલી એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ કે તેની આવૃત્તિઓ નીકળવા લાગી.

સંસાર શક્ત ચલાવવામાં અને શુદ્ધચિન્તનો વહીવટ કરવામાં પણ તે સર્વ રીતે ફતેહમંદ નિવડેલાં છે. શુદ્ધ વૈલંબી પિતાને ઘેર ઉછરેલાં

હોવા છતાં એમણે પોતાનો સાધારણ સંસાર એવી ગૃહદાર્યકૃષણતાથી ચલાવ્યો છે જેને માટે એમનાં સગાં અને સહવાસી મુક્તકંઠે વખાણુ જ કરે. પોતે જેવાં સુશીલ, સદચુલ્લી અને સુશિક્ષિત બાનુ હતાં તેવું ઉમદા કુટુંબ તેમની આસપાસ બંધાઈ ગયું હતું અને આવાં સારાં સગાં સંબંધી અને સહવાસીઓના આનંદી મંડળથી પુર્ણ સંતુષ્ટ થઈ એમણે પોતાના જીવનને એકેશ્વર ભક્તિમાં બોડી મુક્ત મેળવી છે.

શ્રીમતી કસ્તૂરબા ગાંધી.

હિંદુસ્તાનમાં જ નહિ પરંતુ યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાન સુદ્ધાં પૂર્વ પશ્ચિમ દિગતોમાં હાલ જેવું ચરિત્ર અર્ચાઈ રહેલું છે એવા મહાત્મા મોહનદાસ કર્મચંદ ગાંધીનાં પત્ની શ્રીમતી કસ્તૂરબાના ચરિત્રનો કંઈ ખ્યાલ ન આપીએ તો આ તોષ અધુરી જ કહેવાય. શ્રીમતી કસ્તૂરબા પોરબંદરમાં જન્મ્યાં હતાં. દાહિયાવાડમાં રત્રીકેળવણી તેમના જન્મ વખતે બહુ જ થોડી પ્રસરેલી હતી એટલે જો કે થોડા ગુજરાતી અભ્યાસ ઉપરાંત તેમને કંઈ વિશેષ જ્ઞાન મળેલું નહતું પરંતુ દુનિયાંપર હાકલ પાડી રહેલા ગાંધીજીના સહવાસથી અને તેમની સાથે આફ્રિકા વગેરે દેશોમાં ફરવાથી એમને ઘણા અનુભવ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલાં છે. બાવીસ તેવીસ વર્ષની ઉંમરે તે ઢાળાં પાણી ઓલંગી બહાર ગયાં હતાં અને દક્ષિણ આફ્રિકાની દુઃખી, જુલમી અને વૈભવી પ્રવૃત્તિઓમાં ગાંધીજી સાથે રહી તેમણે દુઃખ અને જુલમ સહેવા ઉપરાંત વૈભવ પણ ખુબ ભોગવ્યો હતો. ગાંધીજીના જીવનમાંનાં જુદાં જુદાં વર્ષોમાં તો સર્વદા સ્વામીને અલિપ્ત રહેતાં અને જો કે તેઓ રંગભૂમિઓ ગળવી શક્યાં નથી તોપણ રંગભૂમિઓ ઉપર પોતાના મતના જે ખેલ લજવાતા હોય તેમાં પૂર્ણ માહિત રહી પોતાની સાચવાળાને ઉત્તેજન આપતાં હતાં. લોક અને દેશસેવા બળવતાં હલકામાં હલકાં કામમાં પ્રવૃત્ત થતાં પણ તે જગ્યાએ શરમાતાં કે સુગાતાં નથી.

આફ્રિકાથી હિંદુ આગ્યા પછી ગાંધીજીએ જે રાજકીય હિલચાલ ઉપાડી છે તેમાં પણ શ્રીમતી કસ્તૂરબાએ બહુ સારો ને આગળ પડતો ભાગ લીધો છે. વળી ત્યારે ગાંધીજી બે વર્ષ કેદમાં ગયા ત્યારે તેમનું બમણું કામ ચલાવવામાં અને ઝુડો ફરકતો રાખવામાં તેમણે કયાશ રાખી નથી.

Sister of Mercy—દયાની બહેન—એટલે દુઃખી અને માંદાની માવજત કરવાનું કામ—આમાં તો શ્રીમતી કસ્તૂરબા એકી છે, કારણકે, ધોર લગાઇ અને બીજા પ્રસંગો ઉપર એમને એ બાબત સારો અનુભવ

થયેલો છે. ગાંધીજીના છેલ્લા મંદવાડમાં તેમણે જે સારવાર કરવા માંડી હતી તે જોઇ અનુભવી નસોં પણ આશ્ચર્ય પામી હતી.

રાજદારી, સ્ત્રી કેળવણીની કે લોકસેવાની દરેક દિલચાલમાં હવે તો તેઓ અનુભવી થઈ ગયાં છે અને તે સર્વેમાં સ્ત્રીઓને ઉત્સાહ આપતાં પોતે પણ ઉત્સાહથી ભાગ લે છે. નોંધને ગોપ્ય ગુણોમાં એમનો પતિની વૃત્તિએ વૃત્તિનો ગુણ સૌથી મોટો અને બોધ લેવા જેવો છે. ધર્મ, સંસાર-વ્યવહાર, કેળવણી અને નાદેર પ્રવૃત્તિઓમાં એમના અને ગાંધીજીના સ્વભાવમાં તેમ જ સંસ્કારમાં મોટો તફાવત હોવો જોઈએ, તેમ છતાં 'જેમ વાળો તેમની રે' એ દ્વિંદો આર્ય સ્ત્રીઓની નીતિને એ સર્વદા અનુસરનાં જ રહેલાં છે. મહાત્માજીની રાતે રાત અને દહાડે દહાડે અલગત સ્ત્રીઓને માટે આર્યોએ ઘડેલી આ નીતિજ એકંદરે ઉત્તમ છે, કારણ કે એથી સંસારમાં સુખ અને સંપ જંપીલું લાલિત્વ વધે છે. 'જાનને' દંપતી પોતાને પસંદ પડતી પણ સન્નિષ્ટાવાળી લોકહિતની દિલચાલોમાં પોતાનાં તન, મન અને ધનથી કામ કરે છે અને એમની ખંત ધીજીઓને અનુકરણીય છે એમ તો કલ્પા વગર ચાલતું જ નથી; એમની દેશને હિતકારક પ્રવૃત્તિ ઈશ્વર લાંબો કાળ ચલાવે, એજ.

સ્વ. સૌ. સુમતિ બહેન.

ભાવનગરના નાગર ગૃહસ્થ જ્ઞાનદાન દિવાન સામળદાસ બાઈનાં પૌત્રી અને હાલના રા. લલ્લુભાઈનાં પુત્રી સ્વ. સૌ. સુમતિ બહેને સાહિત્યમાં પોતાની કૃતિઓથી ગુજરાતની જ્ઞાનવિષયે સારી સેવા બનાવી છે. એમણે ગુજરાતી, કંઈક અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત લાપાને પણ અભ્યાસ કર્યો હતો અને જે કે લરલુવાન વયે તેઓ પરલોક સિધ્ધાવી ગયાં છે તોપણ આ લોકમાં સાક્ષરતા રૂપી યશઃકાચ મુકતાં ગયાં છે, જેથી એમના જીવનની આટલી નોંધ માટે પ્રેરણા થયા વગર રહેતી નથી. સરદાર ભોળાનાથ બાઈનાં તે પાત્રી હતાં એટલે જાનને કુટુંબોના સંસ્કાર તેમના પર પડેલા હતા, કવિતા અને ગદ્ય લખાણમાં તેમના ઉચ્ચ સંસ્કારની છાપ તે વાંચનારને તરત દેખાઈ આવે છે. શુદ્ધ અને સંસ્કારી ગદ્ય સાથે પિંગળનું સારૂ જ્ઞાન હોવાથી તે નિર્દોષ કવિતા પણ ફરી જાણતાં હતાં. 'મુંદરી સુબોધ' અને 'ગીત' માસિકામાં તેઓ વારંવાર સ્વતંત્ર લેખો અને નિબંધો લખી મોકલતાં હતાં. એમણે વાર્તાનાં, કાવ્યનાં અને નાટકનાં કેટલાંક નાનાં નાનાં પુસ્તક જાતે પણ બહાર પાડેલાં છે.

તેમની ધર્મ ઉપર સારી શ્રદ્ધા હતી, તેમ ધર્મ ક્રિયા સંપ્રદાય ચલાવનારાઓમાં મોટી વિદ્વત્તા અને લોકાનુરંજની વાણીનો પ્રતાપ પણ હોય છે, એમ તેઓ માનતાં હતાં. ગુજરાતમાં જાણીતા થયેલા ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો કરનાર શ. અનંતપ્રસાદજીના સદવાસમાંથી એમને ધર્મ સંબંધી ઘણું જ્ઞાન મળ્યું હતું. એમ જણવામાં છે કે, સૌ. સુમતિ બહેને રામાનુજ સ્વામીનું ચરિત્ર લખવા માટેનું અપૂર્ણ જ પડ્યું છે.

ખાનદાન કુટુંબનાં બાળકોની શરીર સંપત્તિને લગતી નિર્જળતા, અશક્તિ અને નાજુકતા સૌ. સુમતિ બહેનને પણ દુર્ભાગ્યે આવી મળી હતી. એવી નાજુક પ્રકૃતિ છતાં પણ અભ્યાસનો અને વાંચવા લખવાનો તેમને એવો અતુરારાગ લાગેલો હતો કે આરોગ્યની દરકાર રાખ્યા વગર પણ તે જ્ઞાનસંચય પાછળ મગ્યાં રહેતાં હતાં. એમનાં લખાણોમાં આ પરિશ્રમે મેળવેલા ઉંચા જ્ઞાનની માર્મિકતા સ્થળે સ્થળ દેખા દે છે. તેઓ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે તેમ વાડમયને પણ તપ માનતાં હતાં અને એ ખ્યેય સાધવામાં આરોગ્યની કંઈ કિંમત આંકતાં નહિ. અત્યંત, બધી વસ્તુઓ નશ્વર છે પરંતુ જ્ઞાન અવિનાશી અને અખંડ છે અને તેની જ્યોત કંદી પણ ઓલાતી નથી. સુમતિ બહેનનું આ મંતવ્ય તેમણે જ્ઞાનની આપ લે કરવામાં સાર્થક કરેલું જ આપણે કહીશું. જ્ઞાનથી બીજું કંઈ આ દુનિયામાં ઉત્તમ અને પ્રાપ્ત કરવા જેવું નથી. અ. સૌ. સુમતિ બહેન ગુજરાતના વાડમયમાં અત્યારે અમર જ છે ને અમર જ રહેશે.

અ. સૌ. સ્વ. વિન્યાસદમ્ભી હર્ષદેશય ત્રિવેદી.

વડોદરાના માણ એકાઉન્ટન્ટ જનરલ રા. રા. પીતાંબર જેઠાલાલજી ત્યાં સંવત ૧૯૪૫ ની અખાત્રીજને દિવસે સ્વ. વિન્યાસદમ્ભીને જન્મ થયો હતો. પિતાના કુટુંબમાં બીજા બહેન વગેરે નહિ હોવાથી વિન્યાસદમ્ભી તેમના ભાઈઓ બેમાં રમતાં ને જણતાં ઉછર્યાં હતાં. તેમને છેક બાળક મુકાને તેમનાં માતા ગુજરી ગયાં હતાં અને તેઓ સાત આઠ વર્ષનાં થયાં એટલામાં તેમના પિતાએ પણ સ્વર્ગવાસ કર્યો હતો. કુટુંબમાં સુખ વૈભવ હોવા છતાં વિન્યાસદમ્ભી આમ નાનપણથી જ માતા પિતાની સંભાળ વગરનાં થઈ પડ્યાં હતાં, એટલે ગુજરાતી અભ્યાસ તો તેઓએ ભાઈઓ સાથે કર્યો. પણ ભાઈઓ અંગ્રેજી નિશાળે જતાં, વિન્યાસદમ્ભીને સ્ત્રીઓને આગળ ઉપયોગી થઈ પડે એવા ઘરકામમાં અને રસોઈમાં જોડવામાં આવ્યાં. નાજુક પણ ચંચળ સ્વભાવની બાળાએ તેમાં થોડા જ વખતમાં પ્રાપ્ત થયેલ મેળવ્યું. વિન્યાસદમ્ભીને અભ્યાસનો અને લખવા વાંચવોનો અંત.

ગત ઉમળકા હતો તેથી તેઓ પોતાને મળતો વખત ગુજરાતી ભાષાનાં પુસ્તકો વાંચવામાં અને કંઈ ને કંઈ કવિતા કે ગદ્ય લખવામાં ગાળવા લાગ્યાં. થોડાં જ વર્ષોમાં તેમણે ઘણું વાંચી નાંખ્યું.

તેર ચૌદ વર્ષની ઉંમરે તેમને ભાવનગરના વકીલ રા. વિઠ્ઠલદાસ ગિરિજાશંકરના પુત્ર મિ. હર્ષદરાય સાથે પરણાવવામાં આવ્યાં. ચતુર અને આકાંક્ષુ વહુએ અહિં સર્વેનાં મન જીતી લીધાં અને આખા ઘરનો બોજ પોતાને માથે ઉઠાવી લીધો. મિ. હર્ષદરાય અભ્યાસ માટે મુંબાઈ ગયા એટલે તો વિન્યાસદમીને વાંચવા અને અભ્યાસ કરવામાં પુષ્કળ વખત મળવા માંડ્યો. આ વખતે પણ તેમણે કવિતા અને ગદ્ય લખવાનું ચાલુ રાખ્યું. ‘ સુંદરી સુબોધ ’ અને બીજાં જાણીતાં માસિકામાં તેમની કવિતાઓ અને લેખો આવવા માંડ્યા. એમનાં ગદ્ય પદે તરત જ રસિક વાચકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું. લખવા અને કવિતા કરવાની શક્તિને ઈશ્વરદત્ત શક્તિ કહેલી છે તે વિન્યાસદમીના લેખોથી સ્પષ્ટ થાય છે, કારણ કે, તેમને પોતાની મેળે વાંચ્યા ઉપરાંત કંઈ ઉદાર અને ઉંચી કેળવણી મળેલી ન હતી. અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો હતો પરંતુ વ્યવસાયી જીવનમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીઓથી એવા અભ્યાસ થઈ શકતા નથી. તેમ એમનાથી પણ સંસ્કૃત કે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ થઈ શક્યો નહિ. માત્ર કુટુંબનાં વિદ્વાન માંડળથી જે લાભ પ્રાપ્ત થયો તે જ. આમ છતાં વાચનમાં તેઓ એવાં તો ખચીત હતાં કે જે કંઈ વાંચે તે સમજીને જ વાંચે. આ ટેવથી સંસ્કૃત અને અંગ્રેજીમાંના સારા સારા વિચારો અને દુયર્કો તેમને આવડી ગયાં હતાં. પ્રો. કાચવટે કહેતા કે, જેને દબ્બર સ્લોક મોટે આવડે તેને અરધ ઉપરાંત સંસ્કૃત આવડ્યું કહેવાય. વિન્યાસદમીનું સંસ્કૃત જ્ઞાન, આ પ્રમાણે ધાર્મિક શ્લોકોના મુખપાડનું હતું.

સૌ. સ્વ. વિન્યાસદમીએ ઘણી કવિતાઓ અને પુષ્કળ ગદ્ય લખેલું છે, અને મારા જાણુવામાં છે તે પ્રમાણે એમનું ગદ્યપદ જાપવાનો વિચાર પણ ચાલે છે. એ ગદ્યપદ જલ્દાર પડશે - ત્યારે એમની પ્રતિભાનું સારું તોલન થશે. તે રસિક, પ્રેમવાળાં અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનાં કાર્યોને આગળ વધારવાને ઉત્સુક હતાં પરંતુ ચોરીસ વર્ષ જેટલી જુવાન વયે જ સંવત્ ૧૯૧૯ માં તેમનો પરલોકવાસ થવાથી ગુજરાતે પોતાની એક જાહોશ સ્ત્રીલેખિકા ગુમાવેલી કહેવાશે. તેઓ પોતાની પાછળ બે ત્રણ સંતાન મૂકી ગયા છે.

મણિલાલ હપ્પારામ.

સ્ત્રી ઉપયોગી ગૂજરાતી પત્રો.

ગૂજરાતી ભાષામાં પાંચ માસિકપત્રો સ્ત્રીહિતાર્થે પ્રકટ થાય છે. સ્ત્રીઓએ, સુન્દરીસુખોદય, વનિતાવિજ્ઞાન, મહિભૂલાપણ, અને ગુણ-સુન્દરી. આ ઉપરાન્ત, સ્ત્રીમિત્ર, વનિતા વિનોદ, દંપતી મિત્ર અને દંપતી હિતેચ્છુ, આદિ ખીજાં કેટલાંક પત્રો પણે આવાજ ઉદ્દેશથી થોડા વધુ વખત પ્રકટ થયેલાં; પરન્તુ તે હાલ બન્ધ પડેલાં છે. ભાવનગરમાં સ્ત્રી સુખદર્પણ નામનું માસિક પત્ર પ્રકાશિત થતું હતું, તેને હવે પછી સ્ત્રી ઉપયોગી વાર્ષિક અન્યમાસના રૂપમાં ફેરવી નાખવાનો વિચાર તેના સંપાદક જણાવે છે.

ગૂજરાતમાં સ્ત્રીઓના હિત, તેમની કેળવણી તથા તેમના ઉત્કર્ષને માટે આટલાંજ પત્રો પ્રયાસ કરે છે, એમ અમારું માનવું નથી; વીસમી સદીનાં આ પહેલાં પચીસ વર્ષમાં, ખાસ કરીને કેળવણીના પ્રદેશમાં, સ્ત્રીઓની પ્રગતિ એવી તો સુન્દર રીતે જામી રહી છે કે તેના આરંભકાળની વસ્તુ-સ્થિતિનું જોને સ્મરણ છે તેને તો ખરેખર બહુ આનન્દની સાથે આશ્ચર્ય થયા વિના રહે તેમ નથી. જ્યાં સ્ત્રીઓનાં જૂજ લખાણો પ્રાપ્ત કરતાં, સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતાં પત્રોના તંત્રીઓને પણ, ઘણી મુશ્કેલીઓ નડતી અને સ્ત્રી લેખના ખાસ અંકોનાં લખાણો તો પુરુષલેખકોની સહાયથી જ તૈયાર થતાં એવા આક્ષેપો નિરન્તર સાંભળ્યાં કરવા પડતા; તે જ સ્થળે અસારે ઘણાં ખરાં ગુજરાતી, પત્રોમાં સ્ત્રી લેખોનું આહુ પ્રકાશનનિહાળાય છે, એટલુંજ નહિ પણ કેટલાંક સન્માનિત પત્રોનાં તંત્રીનાં તંત્રી મંડળમાં પણ વિદ્વધી બહેનોને અત્રસ્થાન અપાતું જોઇએ છીએ.

પરન્તુ આ લેખનો હેતુ માત્ર સ્ત્રીહિતાર્થે આહુ પ્રયત્નો કરી રહેલ અને સ્ત્રી કેળવણી તથા સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે પ્રકટ થતાં પત્રોના ઇતિહાસનું ચરિત્રચિત્ર અવલોકન કરવું એટલેજ છે.

સ્ત્રી યોધ:

(તંત્રીઓ: બહેન શ્રી પૂતળીબાઈ કાળાઈ તથા શ્રીયુત કેશવપ્રસાદ છોટા-લાલ દેસાઈ બી. એ. એલ. એલ. બી; મંત્રી શ્રીયુત જીવનલાલ અમરશી મહેતા. (રેમિ બારપેઈ ૭૨ પૃષ્ઠ.) વસંત અંક તથા જે પુસ્તકો આદકોને ભેટ મળે છે વાર્ષિક લખાનમ રૂ. ૩-૪-૦ સરનામું મંત્રી સ્ત્રીયોધ; પીરમરતારોડ; અમદાવાદ.

ગુજરાતી ભાષાનાં જૂનાં પ્રસિદ્ધ પત્રોમાં સ્ત્રીબોધ જાણીતું છે. ગુજ-
રાતમાં સ્ત્રી કેળવણીના પ્રચાર અને સંસાર સુધારાની પ્રગતિ અંગે, ૧૮૫૭
ના જાન્યુઆરી માસમાં, તે કાળના આગેવાન સુધારકો અને વિદ્વાનો, જેવા
કે શ્રી કરસનદાસ મૂળજી, સર રાંગળદાસ નથુભાઈ, ન્યાયમૂર્તિ ન્હાનાભાઈ
હરિદાસ તથા શેઠ ડોસાભાઈ દેરામજી કામા, આદિ સંજ્ઞનો તરફથી
તેમનું પ્રકાશન શરૂ થયું હતું, અને તે સમયમાં કાગળ અને છાપખાનાની
ઘણી મોંઘવારી હોવા છતાં તેમનું કદ મોટું રાખ્યું હતું તથા એવા લોકહિ-
તાથી પત્રને બહોળો ફેલાવો યાવ તેમજ સાધારણ સ્થિતિના વાંચનારને
પણ તેનો જાલ મળી શકે એ હેતુથી, તેમનું વાર્ષિક લવાજમ માત્ર રૂ. ૧
રાખવામાં આવ્યું હતું, આ મતકાર્મમાં મદદ તરીકે શેઠ ડોસાભાઈ કામાએ
એ વર્ષ સુધી, દરસાલ રૂ. ૧૨૦૦ (બારસો) ની મદદ આપી હતી અને
તે સમયના અનેક શ્રીમંતો તથા સાક્ષરોની ઉદાર સહાય મેળવવા આ
પત્ર ભાગ્યશાળી થયું હતું.

સ્ત્રીબોધની શરૂઆત લગભગથી (એટલે ૧૮૬૪ થી) શેઠ કેપ્પુશરો
નવરોજજી કાબરાજીએ તેમનું તંત્રીપદ સ્વીકાર્યું અને ૧૯૦૪ માં તેમનું
અવસાન થયું ત્યાં સુધી તે કાર્ય તેમણે ઉત્સાહ અને મમતાથી ચાલુ
રાખ્યું હતું. ૧૯૦૩ માં વધતર આચકારા છાપખાનાના માલીકો, જેઓ
ઘણા વખતથી સ્ત્રીબોધની વહીવટી વ્યવસ્થાનું કામ કરતા આવ્યા હતા,
તેઓને તે કર્તવ્યમાંથી મુક્ત થવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ. ત્યારે પણ શેઠ
કાબરાજીએ આ પત્ર તરફની અસાધારણ પ્રીતિને લીધે કેટલી વધારાની કાર્ય-
ધુરા પોતાના ઉપર લઈને સ્ત્રીબોધના પ્રકાશનનું કામ ચાલુ રાખ્યું હતું.

શેઠ કેપ્પુશરોના મરણ પછી આ માસિકનું તંત્ર તેમનાં પુત્રી
શ્રીમતી શિરીન બાઈએ ઉપાડી લીધું હતું અને તે પછી રા. રા. કેશવ-
પ્રસાદ દેસાઈ તથા બહેન સૌ. વિમળાગૌરી સેતલવાડને તે સોંપવામાં
આવ્યું હતું. હાલમાં રા. રા. કેશવપ્રસાદની સાથે શ્રીમતી પૂતળીબાઈ
કાબરાજી સ્ત્રીબોધનાં તંત્રીપદે નિયુક્ત છે અને તેની વહીવટી વ્યવસ્થા
રા. રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતાના જેવા ઉદ્યોગી અને ઉત્સાહી પ્રકા-
શકને સોંપાઈ છે, એ પણ આ પત્રને દિતકારક જ છે. સ્ત્રીબોધના તંત્રીપદ
ને અંગે જેમ વિવિધ શુભ ફેરફારો જોવામાં આવે છે, તેમ તેના કદ
સ્વરૂપ તથા વિષયવસ્તીમાં પણ અનેક પ્રકારની આશાજનક નવીનતા
અને આકર્ષકતા નિહાળી શકાય છે. કદ પ્રથમના કરતાં હોલ નહોતું હોય છે.

પરન્તુ હિન્દુ ગૃહ સંસ્કારનાં જીવનની સાથે તહેનો વધારે નિકટ : મુંબઈ તથા આપણાં સ્ત્રીજીવનના મહા ગ્રંથોના ઉકેલ અર્થે સરસ અને ચાલુ થતો પશુ તહેમાં વધારે જોવામાં આવે છે. અને આ ઉપરાન્ત, સ્ત્રીબોધનો “ બાલક ” વિભાગ તો એ પત્રના નવીન સ્વરૂપની એક સુંદર, સત્કાર લાયક ઉપયોગી વિશેષતા છે, એ નિર્વિવાદ છે.

સ્ત્રીબોધ તહેની સરખાતથી જ સુપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી લેખકોનાં ઉત્તમ લખાણો પામવું આવ્યું છે, અને શેક કાળગણ દૃત અનેક રસીલી, સાંસારિક નવલકથાઓના અનુવાદો પ્રકટ કરવા ઉપરાન્ત, તહેણે સામાજિક સુધારો સાહિત્ય, તથા વિદ્યા-હુત્ર-કળાને લગતા ઉપયોગી લેખો વડે ગુજરાતી સાહિત્ય લંડોળમાં સારો વધારો કર્યો છે. ૧૯૦૮ માં પ્રકટ થયેલ સ્ત્રીબોધની બધૂખીલીનો સ્મારક અંક જોતાં સદજ સમજાય છે કે આ પત્ર, તહેની લાંબી જિન્દગીમાં, ગુજરાતી પ્રજાની કેવી યાદગાર સેવા કરી હોય અને તહેના તંત્રીમંડળ તથા લેખકમંડળને કેવા મહાન્ ગુજરાતીઓએ શોભાવ્યું હતું.

ધણે વખત આ પત્ર સચિત્ર હતું. હાલમાં તહેમાં ચિત્રો જોવામાં આવતાં નથી. પરન્તુ તેથી સ્ત્રીબોધની ઉપયોગીતામાં કંઈ ન્યૂનતા જણાતી નથી. તહેના વિષયોની સરળ, સચોટ, નિર્મળ શૈલી તથા સ્ત્રીકેળવણી અને અને સ્ત્રીઉત્તતિ અર્થે રજુ થતી તહેની ઉપયોગી લેખમાળા, એ તહેની સવિશેષ ઉત્તમતા છે. આ શુદ્ધ પશુ નરચેતનથી ભરપૂર પત્રની સત્સેવાનો લાલ ગૂજરાતને લાંબા કાળ મળે એ પ્રાર્થના છે.

સુંદરી સુબોધ:

[પ્રકાશક અને તંત્રી: રામમોહનરાય જસવંતરાય દેસાઈ. (આઘ સંપાદક: શ્રી બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.) રોયલ આઈ ચેં ૮૦ પૃષ્ઠ. વાર્ષિક લવાજમ- રૂ. ૪-૦-૦ (ખાસ અકો તથા લેટર્સ પુસ્તક માલિકોને મળે છે.) સરનામું: સુંદરીસુબોધ મંદિર, અમદાવાદ.]

સાહિત્ય અને સમાજની સેવાવૃત્તિથી પ્રેરાઈ, શ્રી બન્ધુસમાજે ૧૯૦૩ ના સપ્ટેમ્બરમાં આ પત્રને જન્મ-આપ્યો હતો. તહેના પ્રથમ પ્રકાશન સમયે, ગૂજરાતમાં સ્ત્રીઓને માટે એક સ્ત્રીબોધ માસિક જ હતું. અને તે એક પારસી વિદ્વાનના તંત્રીત્વમાં હોવાથી તથા વિશેષ કરીને હિન્દુ વિચારકો તથા લેખકોની સાથેના તહેનો પરિચય તે સમયે ઓછો થઈ ગયેલો જણાયાથી, સ્વાભાવિક રીતે, હિન્દુસંસ્કારના અનેક ગૂંચવણભરેલા સવાલોના ઉકેલ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કામ કરતા, આવા એક પત્રની ધણી

જરૂર પણ હતી. તેથી આરંભથી જ મુન્દરીસુબોધને ઉદાર સત્કાર મળ્યો અને તેહનું પરિણામ તેના શુભ વિદ્યાર્થીમાં આવ્યું.

સ્ત્રીબોધની પેઠે શરૂઆતમાં, આ માસિક પણ (ટપાલ ખર્ચ બાદ કરતાં) રૂ. ૧માં ગ્રાહકોને આપવામાં આવતું હતું અને દરવર્ષ એક પુસ્તક ભેટ તરીકે હજી સુધી અપાય છે. ૧૯૧૦ ના ઑક્ટોબર માસમાં, મુન્દરી-સુબોધની વ્યવસ્થાને અંગે વધતી જતી જવાબદારી તથા બન્ધુસમાજના સભ્યોની અન્યક્ષેત્રોમાં વધતી જતી પ્રગતિને લઈને, તેહનું તંત્રીત્વ આ લેખકને સોંપવામાં આવ્યું હતું અને હજી પણ તે કર્તવ્ય 'તેહનું' જ છે.

મુન્દરીસુબોધના જન્મકાળથી તેના વિષયોની વિવિધતા એ તેની આકર્ષક વિશેષતા હતી. આ ઉપરાન્ત, જેવી રીતે સ્ત્રીબોધ પત્રે માત્ર સાંસારિક નવલકથાઓના અનુવાદો આપીને આપણા સાહિત્યને શણગાર્યું છે, તેમ દ્રંકી (સંપૂર્ણ) વાર્તાઓની ખીલવટ, જે અભારે આપણાં પત્રોમાં સર્વત્ર દીસે છે, તે ઘણે અંશે 'મુન્દરીસુબોધ' દ્વારા જ આરંભ (અથવા, આરંભ નહિં તો પૂરબેસ) પામી. વળી, સ્ત્રીલેખોની અભિવૃદ્ધિ પ્રીતિપૂર્વક કરવાનો યશ જે આ પત્રને આપવામાં આવે છે તે પણ વાજબી જ છે. અર્થ અને સમયના મોટા ભોગે, શ્રી બન્ધુસમાજે મૂળ-રાતમાં સ્ત્રીકેળવણી અને સંસારસુધારાની પ્રગતિ માટે આપું એક બહુ ઉપયોગી સાધન ઉઠું કર્યું છે, તે માટે તો જરૂર આપણું સાહિત્ય તે મંડળનું હમ્મેશા ઋણી રહેવાનું, એમાં શક નથી.

આ લેખકના તંત્રીત્વમાં આવ્યા પછી, મુન્દરીસુબોધે વિવિધ સુન્દર તેમજ શોકજનક ફેરફાર અનુભવ્યા છે. ૧૯૧૪ માં આ માસિકને ૧૦૦ પાનાંનું કરવામાં આવ્યું અને તે પછી થોડા જ સમયમાં તે સચિત્ર પણ થયું; પરંતુ તેની મૂળ આવૃત્તિ ૩૨ પાનાંની તો તેની સાથે કાયમ જ હતી. અર્થાત્—આ પત્રની બે જૂદી જૂદી આવૃત્તિઓ—એક ન્હાની અને એક મોટી—પ્રકટ થવા લાગી. આમ થવાથી તેની સેવાશક્તિમાં અને લોકપ્રિયતામાં સારો વધારો થયો. છતાં, એટલું સ્વીકારવું પડશે કે મુન્દરી-સુબોધનાં ચોતરફથી થતા સપ્તેમ સત્કારનું એક મોટું કારણ તેના “સ્ત્રીલેખના” ખાસ અંશ હતા.

ફરેવાની જરૂર નથી કે ૧૯૧૧ માં, મુન્દરીસુબોધના પહેલા (બમણા મોટા) સ્ત્રીલેખનો ખાસ અંક બહાર પાડવામાં આવ્યો, તે તૈયાર કરવા માટે એક સ્ત્રી-મેળાવવામાં ઘણી જ મુશ્કેલીઓ નડી હતી. પરંતુ એ

અંક વડે જે ન્હાની શરૂઆત થઈ, તે ઉત્સાહી, યુવાન લેખિકાઓની મમતાળુ સહાયથી ચાલુ રહી અને ધીમે ધીમે ધણા મોટા કદના, વિદ્યુતી અથવા સાહિત્ય પ્રિય બહેનોની સુંદર લેખાવલીથી સુઢાતા, ખાસ અંકોમાં અદ્ભુત વિકાસ પામી, સુંદરીસુબોધના આ સ્ત્રીલેખના અંકોની અસર ભગિની ભાષાઓનાં પત્રો ઉપર પણ થયા વિના રહી નહિં અને મરાઠી ભાષાના આગેવાન માસિક મનોરંજન તથા હિન્દી ભાષાના તે સમયના આગેવાન માસિક નવજીવનમાં પણ તેવા પ્રકારના પ્રયત્નો કરવાની પ્રેરણા થઈ હતી. ગુલશન માસિકના હિન્દુ લેખિકાઓનાં લખાણવાળા તથા પારસી લેખિકાઓનાં લખાણવાળા ખાસ અંકો, તે પણ એ આન્દોલનનું જ પરિણામ હતા.

પરંતુ સુંદરીસુબોધની અસાધારણ સફળતા લાંબો સમય ચાલી શકી નહિં ! દુર્ભાગ્યે આ લેખિકાની ચાલુ (અને કેટલોક વખત, ગંભીર) માંદગીને લઈને તેનાથી પત્રની વ્યવસ્થા તરફ યોગ્ય લક્ષ્ય અપાયું નહિં અને બીજા પણ એવા અનેક અનુભવ નડ્યા કે સુંદરીસુબોધ શ્રુતપ્રાય સ્થિતિમાં આવી ગયું દેખાયું. એને પુનર્મેતન આપવાની નવીન યોજના ચાલુ વર્ષમાં અમલમાં આવી જશે અને જે નૂતનસ્વરૂપમાં તેને પ્રકાશિત કરવું નિર્ધાર્યું છે તે, આશા છે કે, તેની મૂળ લોકપ્રિયતા જળજી રાખશે, અનેક ન્યૂનતાઓ અને ઘણી અનિયમિતા છતાં સુંદરીસુબોધની સેવાની ઉપયોગીતા હજી પણ સ્વીકારાય છે, એ જ એની ફેરફારો છે.

તેવા અંક પ્રકટ થશે ત્યારે એ પત્રનું ઓગણીસી વર્ષ શરૂ થશે.

વનિતા વિજ્ઞાન:

(તંત્રી અને પ્રકાશક: બહેનો શ્રી બાજગૌરી દોલતરાય મુનશી તથા શ્રી શિવગૌરી કલ્યાણભાઈ ગજનર. (ડેમી બાર પેજ ૧૬ ૫૪૪) વાર્ષિક લવાજમ: રૂ. ૧-૮-૦. (સાર્વજનિક સંસ્થાઓને તે વિનામૂલ્યે આપવામાં આવે છે) સરનામું-વ્યવસ્થાપક, વનિતાવિશ્રામ, સુરત.)

પૂજ્ય બહેનો ગં. સ્વ. બાજગૌરી મુનશી તથા ગં. સ્વ. શિવગૌરી ગજનર તરફથી સુંદરીસુબોધના જન્મદિવસમાં એક બહુ ઉપયોગી, ઉત્કર્ષક અને અનાથ અગ્નલાઓને આશીર્વાદસમાન પ્રવૃત્તિ આરંભાઈ હતી, જે હાલ સર્વત્ર વનિતાવિશ્રામ એ નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. દેશપ્રેમી સંસારસુધારક શ્રી બહેરામજી મલબારીએ સેવાસદન નામની સંસ્થા આના જ સ્વૃલ્લ હેતુથી સુબાઈમાં શરૂ કરી હતી, તેની સીધી અસરનું, પણ સ્વતંત્ર આ વનિતાવિશ્રામ પરિણામ હતું. અને તેને અગે વનિતા-

વિજ્ઞાન નામનું માસિકપત્ર ઉક્ત બહેનોના તંત્રીત્વમાં ૧૯૦૯ ના અરસાથી પ્રકટ થવા લાગ્યું. આજ સોળ વર્ષથી આ માસિક બે બહેનો તરફથી પ્રકટ થતું ચાલુ છે અને બહુધા તે સ્ત્રી લેખિકાદ્વારા સ્ત્રીઓને ઉપયોગના વિષયોનું પ્રકાશન તથા વિલોકન કર્યું જાય છે.

મુન્દરીમુખોષ તરફથી સ્ત્રીલેખિકાનો યોગ્ય સત્કાર થયો તથા નવીન લેખિકાઓને સારું ઉત્તેજન મળ્યું, એ ખરૂં છે; પરંતુ લેખિક બહેનોની વધતી જતી જગતિ અને ચેતનાનું દેખીતું એક શુભ પરિણામ વનિતા-વિજ્ઞાન થયું. કારણ કે સ્ત્રીલેખિકાની બહુ છૂટ નહિ, એ સમયમાં સ્ત્રીઓ તરફથી એક પત્રના તંત્રીપદનો સ્વીકાર થઈ તે સારી રીતે ચલાવાય, એ કાંઈ સહેલું કામ નહોતું. અને આ પત્રદ્વારા વનિતાવિશ્રામના જેવી સત્ત્ર-વૃત્તિને પણ પોપણ મળતું ગયું; એટલે ઘણી રીતે તે આવકાર લાપક થઈ પડ્યું છે.

વનિતાવિજ્ઞાન વિશેષ કરીને સ્ત્રીકળવણી અને સ્ત્રીઓની સાંસારિક તથા ધાર્મિક પ્રવૃત્તિને અંગે એક સંરક્ષક તત્ત્વરૂપ સાધન બન્યું છે અને વિધવાજીવનના ઉદાર અર્થે—ચાલુ પ્રથાઓનો વિરોધ નહિ કરતાં તહેને ધાર્મિક તથા લોકોપકારક વસ્તુ આપી, સન્તોષમય કરવા સતત પ્રયાસ કરે છે. અમે તહેને દીર્ઘાયુષ ઇચ્છીએ છીએ. (તહેનું હાલ ૧૬ મું પુરતક ચાલે છે.)

મહિલા બ્રૂણ: ^{૧૬}

[તંત્રી અને પ્રકાશક: બહેન શ્રી રૂઢિમણી, રા. સા. હીરાચંદ બેનીયંદની વિધવા. ઉપતંત્રી: બહેનશ્રી કમળાબહેન દેવચંદ. (શેષલ આઠ પેજ ૨૪ પૃષ્ઠ.) પંડા ઉપર ચિત્ર આપવામાં આવે છે. વાર્ષિક તલાજમ રૂ. ૨-૦-૦. સરનામું—જૈન વનિતાવિશ્રામ, ગોપીપુરા, સુરત.]

આ પત્રનો જન્મ, સુરતના શ્રી જૈન વનિતા વિશ્રામને અંગે, “આવિ-કામુખોષ” એ નામથી પાંચ વર્ષ ઉપર થયો હતો. પરંતુ તહેની સાર્વજનિક ઉપયોગીતા વધે એ હેતુથી, બે વર્ષથી મહિલા બ્રૂણ એ નામથી તહેને પ્રકટ કરવામાં આવે છે. પૂર્વ બહેન ગં. રવ. રૂઢિમણી બહેન* જેવાં યુવાન અને ઉત્સાહી સત્કારી તહેનાં તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક છે. અને ચાલુ

૦ આ લેખ ગ્રાપખાનામાં જતી વખતે આ સંસ્કારી બહેનના અકાળઅવ-સાનના દુઃખદ સમાચાર મળ્યા છે. પ્રમુ એમના અમર આત્મતત્ત્વને પરમ સાન્નિદ્ય અર્પો.

વપમાં, પોતાની અંતઃકવિષ પ્રવૃત્તિમાં સદાય મળે તથા તંત્રીત્વની ગંભીર જવાબદારીના અનુભવ-લઈને પોતાની સાથે એક જીજ્ઞાસાશાળનક બહેન તૈયાર થાય, એ હેતુથી બહેન ગં. સ્વ. કમળાબહેનને ઉપતંત્રી નીમ્યાં છે.

સ્ત્રીઓને હાથે જ અને સ્ત્રીઓને માટે જ, જે કાર્ય વનિતા વિજ્ઞાન કરવું આવ્યું છે, તેમાં મહિલા ભૂખણ સારો વધારો કરે છે, એમાં કહેવા જેવું નથી. ઉદ્દેશ તો વનિતા વિજ્ઞાનના જેવા જ છે, છતાં આ પત્રમાં વિગતની વિવિધતા વધારે છે, પરંતુ તેની સાથે એમ પણ સ્વીકારવું જોઈએ કે વનિતા વિજ્ઞાનની પેઠે માત્ર સ્ત્રીઓનાં જ લખાણ પ્રકટ કરવાનો હેતુ કાર્યક્રમ નહિં હોવાથી મહિલાભૂખણને વધારે છૂટથી લેખકોની મદદ મળી શકે એમ પણ છે. આ પત્રની સેવાઓ કાળો કાળ ચાલુ રહેો એ પ્રાર્થના છે, આ પત્રનું પાંચમું પુસ્તક આવે છે.

ગુણ સુન્દરી:

[તંત્રીઓ: શ્રીયુત જયદ્રશ્ય નાગરદાસ વર્મા, બી.એ. એલ.એલ. બી, એમ. એસ. સી. - કલકત્તા. (સંડન) તથા શ્રીયુત હીરાલાલ હુરજી-વન. ગણાગા, બી.એ., એલ. એલ બી., સોલ્વીસીટર, હાઇકોર્ટ.-અવરધાપક શ્રીયુત સુનીલાલ કુબેરદાસ શાહ (રાયત્ર આડપેશ ૬૦ પૃષ્ઠ) સચિત્ર. લવાજમ-રૂ. ૪-૦-૦. ૪. ખાસ અંદા આપવામાં આવે છે અને જુદા જુદા અંદા વિદ્યુપી બહેનોના તંત્રીત્વમાં પ્રકટ થાય છે. સરનામું ગુણ-સુન્દરી કાર્યાલય. ૫૧, ચોથી ખેતવાડી, રુંગાઈ.]

ગુજરાતી સ્ત્રીઓને માટે એક ઉંચી પંક્તિના માસિક પત્ર,—ગુણ સુન્દરીનો પહેલો અંક ૧૯૨૩ ના સપ્ટેમ્બરમાં પ્રકટ થયો હતો, પરંતુ તેની દોઢે વર્ષની કાર્યક્રમમાં તેણે પોતાની ઉપયોગીતા, રસપ્રિયતા અને નવચેતનાં બહુ સારી રીતે પ્રત્યક્ષ કર્યાં છે. આ માસિકના સંચાલકોનો ઉદ્દેશ એમ છે કે “ સ્ત્રીઓનું માસિક અને તેટલું સ્ત્રીઓને જ હાથે ચાલે તો વધારે ઠીક કહેનાય. ” સ્ત્રીઓને માટે અને સ્ત્રીઓ વડે કાર્ય કરવાની જે મિશ્ન અને પદ્ધતિ કેટલેક અંશે સુન્દરીસુબોધ તથા સ્ત્રીબોધ તરફથી આરંભ પામી હતી અને વનિતાવિજ્ઞાન તથા મહિલા ભૂખણે જેનું સમર્થન કીધું છે, તેનો આગ્રહપૂર્વક સ્વીકાર કરીને આ પત્રના અંપાદકોએ પોતાના માસિકના જૂદા જૂદા અંકો જૂદા જૂદા વિદ્યુપી બહેનોના તંત્રી-ત્વમાં પ્રકટ કર્યાં છે; એટલું જ નહિં પણ તેના બે ચાલુ મહત્ત્વના વિષયો

જેમાં જગતનો સૌથી સચાજનો અહેવાલ આપ્યો કરે છે, તે તેઓએ
 જેમકે બહેનોની દુનિયા જ સખાય એમ વ્યવસ્થા કરી છે. અને હાલના
 તંત્રીઓ, અને તંત્રીપદનો ગંભીર જવાબદારી વિદ્યાર્થી બહેનોને મોંપી,
 પોતે માત્ર વ્યવસ્થાનું કાર્ય પાતાની પાસે રાખશે, એમ ધ્યાન જણાવે છે.

આ માર્ગદર્શક શરૂઆતથી જ સચિત્ર છે. અને તેમાં આવતાં ચિત્રો
 તેમ જ લેખો વાંચનાર મનોહર અને ઉપયોગી હોય છે.

મુખ્યત્વે ગુજરાતી હિન્દુસ્ત્રીમાં જના સુપ્રસિદ્ધ મંત્ર ગ્રીહિતોપદેશનું
 રૂપાંતર થઈ ગુણમુન્દરી જન્મ પામ્યું છે. ગ્રીહિતોપદેશ એક બહુ ઉત્તમ
 સામાયિકપત્ર હતું અને રત્ન શ્રી જગંના લોકેન સકલેના તંત્રીત્વમાં એ પ્રકટ
 થતું હતું, સારસી તે મર્યાદા આદરપાત્ર થયું હતું. પરંતુ ગુણમુન્દરીની
 વિષયવિશાળતા તથા લોકોપયોગીતા તેથી પણ અધિક છે અને હાલના
 ઉત્સાહથી તે ચલાવવામાં આવશે તો લોકનું ભવિષ્ય બહુ ઉજ્જ્વળ છે,
 એમ ખાતરી છે. આ દુન્દર માર્ગદર્શકે અમે દીર્ઘાયુષ્ય ઇચ્છીએ છીએ. હાલ
 તેનું બીજું વર્ષ આવે છે.

સ્તમ્ભોદયમંડપ જસવંતરાય.

બુદ્ધિમંદોશો નો વધારો (સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬)

મહિલા રસ

વાર્ષિક

વર્ષ ચોથું

સન ૧૯૨૬

સંપાદક

સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ નીલકંઠ બી. એ.
સૌ. શારદા મહેતા બી. એ.

મકાસક

કે. વ. શેત્રાણી

अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगुणं सर्वस्यैवस्थासु यद्

विश्रामो हृदयस्य यत्र जरसाद्यस्मिन्नदायं रसः ।

कालेनावरणान्त्ययात् परिणतं यत् स्नेहसारे स्थितम्

यत्र तस्य सुमानुषस्य कथमप्येकं हि तल्लभ्यते ॥

મહિલામિત્ર.

(વાર્ષિક.)

પુસ્તક ૪ થું સને ૧૯૨૬.

મંપાદક.

સૌ. વિદ્યા રમણલાલ નીલકંઠ બી. એ.

સૌ. શારદા મહેતા. બી. એ.

અમદાવાદ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

મૂલ્ય બારે આના.

મુદ્ર : મધુદ્ર ગુલામશંકર બક્ષી

મુદ્રસ્થાન : બી ન્યુ પ્રિન્સીપલ વર્ક્સ,
રતનપોળ-અમદાવાદ.

નિવેદન.

આ વાર્ષિકનો પ્રસ્તુત અંક વાયક વર્ગ રામકે રજુ કરવાની રજા લઈએ છીએ. ગઈ સાલ એમાં માહિતી વિભાગ દાખલ કરેલો તે વિભાગ કાયમનો છે અને તેમાં ઉત્તરોત્તર સુધારા વધારા કરવાની ધારણા મુજબ આ અંકમાં કંઈક ઉમેરા અને ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે. એ માહિતી વાયક વર્ગ તરફથી અમને વિશેષ વિશેષ મળતી જાય એવી અપેક્ષા છે. અને એ વિભાગ લવિષ્યમાં ઉપયોગી સાધન થઈ પડે એવી આશા અમે રાખીએ છીએ. વાયકોનો સહકાર એ જ આ વાર્ષિકના આ અંગના ઉત્કર્ષનું મુખ્ય સાધન છે. આમાં આપેલી માહિતી સિવાય અન્ય જાણતો જે કાયમનું સ્વરૂપ આપવા યોગ્ય હોય તેવી દાખલ કરવા અમે ઉત્કર્ષિત છીએ. જે કોઈ ભાઈ બહેન તે અમને મોકલી આપશે તેનાં આભારી થઈશું.

શુદ્ધતાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો, સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનપ્રચારનો આ પ્રયાસ દિનપરદિન વધારે લોકપ્રિય કરવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે. શુદ્ધ સાહિત્યનો વિવિધ અવનવો ફાલ છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોમાં આવ્યો છે. મંત્રીનતા અથવા શિષ્ટતમ સાહિત્યના દર્શિનિન્દુથી તે સર્વ ઉચ્ચ દક્ષાએ નહીં પહોંચ્યો હોય. તથાપિ લોકપ્રિયતા, વિવિધતા, આકર્ષકતા, રસિકતા અને વિસ્તારમાં એ ફાલ શુદ્ધતાંતનું જૈરવ વધારનાર છે. એ વિવિધ લેખકોમાંના ઉત્સાહી લેખકોને અમારી સવિનય વિનંતિ છે કે તેમના લેખોનો થોડો ધણો ભાગ-વર્ષ દિવસે એક લેખ-અમારે માટે ફાળવ પાડે. સ્ત્રીઓને જ્ઞાનનો સંભાર પુરો પાડવા ઉપરાંત તેમના જીવનમાં રસ રેડે, તેમનાં કલ્પાન્ત હૃદયોને ઉદ્ધાસિત કરે, તેમને આનંદ આપવાનું સાધન બને, વાસ્તવિકતા સાથે ભાવનામય જગતનો આસ્વાદ આપે-કુદમાં તેમનાં સુખ દુઃખનું સાથી બને એવું વાંચન તેમની સમક્ષ રજુ કરવા સર્વ લેખક લેખિકાઓ સહાયતા કરે એવી તેમને નમ્ર વાચના છે.

એક વર્ષમાં સ્ત્રીઓની પ્રગતિની થી નોંધ લેવાય ? છતાં સ્ત્રી વર્ગ આગળ ધપતો જાય છે, તેમનામાં જગૃતિ આવી છે, તેઓ પોતાનાં કામો માટે એકત્રિત થઈ છુટક છુટક પ્રયત્નો કરે છે, તેમનું સ્વમાન તેમને સમ-

જવા લાગ્યું છે અને તેઓ પોતાનું દિલ ફેટીને આ રો સમજતી થઈ છે એનાં પર્ષ દરમીયાન અનેક દષ્ટાંતો બન્યાં છે. તેઓ શિક્ષણ પામી આત્મપાસના જગતની માહિતી મેળવતાં યયાં છે તેનું જ આ સર્વ પરિણામ છે એ નિસંશય છે. શિક્ષણનો પ્રચાર અનક્ષર વર્ગમાં જેમ જેમ થતો જશે તેમ માત્ર શહેરની જ નહીં પણ ગામડાંની સ્ત્રીઓ પણ સ્વચ્છતાના ઉદ્ધારનાં સાધનો સમજતી અને વાપરતી થશે. આપણા સમાજમાં અનેક અનિષ્ટતાઓ જડમૂળથી દૂર થઈ રહેલી છે તે દૂર કરવામાં સ્ત્રીવર્ગની સદાચતા વિના પુરુષોના પ્રયત્ન ધણું થોડું કરી શકે તેમ છે. બાળકને, લગ્ન તેમ જ મરણ પ્રસંગોના અધ- દિત ખર્ચો, વિધવાઓની દુઃખજનક દશા, પ્રજાની શારીરિક અપનાવિ, વગેરેને નિર્મૂળ કરવા માટે સ્ત્રીઓ બ્યારે કટિબદ્ધ થશે ત્યારે જ સિદ્ધિ મળશે. હાલ તો તે સર્વની અનિષ્ટતા તેમને સમજાવવાની જ છે અને તે પછી પ્રસંગે બ્યવહારમાં આક્રમતા રીવાજને છોડવાની હિમત તેમનામાં આણવાની છે. ફરિનું સામ્રાજ્ય એટલું સગળ છે અને તેના અંધનમાં આપણે એટલાં સખત જરૂરિયાતો છીએ કે તેમાંથી ફેટલીક બાજતોમાં તો આપણે કદી પણ મુક્ત થઈશું કે નહિ તે શંકાસ્પદ લાગે છે. ફરિની સામે કોઈ દલીલ નથી, તેની સામે કોઈ પ્રમાણ નથી; તેનાથી કોઈ મોટું નથી, ઇષ્ટાનિષ્ટ તેની આગળ તુચ્છ છે. દુઃકમાં તેના સામ્રાજ્યમાં કોઈને હાલખા ચાલવાની મક્કદ્દર નથી. તેને માન આપનાર, પૂજનાર હોઈ તેના જળરદસ્ત ગદને ઓઠે, દિંદો સ્ત્રી વર્ગ પોતાની ધણીખરી પ્રવૃત્તિઓ ચલાવી રહ્યો છે. તેમની આગળ પિશાળ જગતનું ચાંચનદારા દિવદર્શન દરાવવું, જુદિમની છતાં તેઓ જુદિને ન વાપરવામાં મદત્ત માનનાર હોવાથી તેમની આગળ જુદિની મદત્તા અને ન્યાય . પની તુલના રહુ કરવાં એ જ આ ગદ તોડવાનાં સાધન છે. વિવિધતા ભર્યા સગળ લખાણો આ કાર્ય કરવા સમર્થ છે એ સર્વ દેશના દંતિદાસે સિદ્ધ કર્યું છે અને આપણે ત્યાં પણ તે પ્રત્યક્ષ ચતું જાય છે. તે સામગ્રી તૈવાર કરવામાં સર્વ દેશપ્રેમીઓની સદાચતાની જરૂર છે.

તે ઉપરાંત તેઓને અનુકૂળતાએ, કુટુંબનું કાર્ય કરનાં વધે તે વખતમાં શહેરી તરીકેના જીવનનાં લાગી કરવાં જોઈએ. તેઓ બદાર ન નીકળે ઘરની ચાર દિવાલોમાં પુરાઈ રહે તો એમની દષ્ટિમર્યાદા અંકુચિત જ રહે- વાની. જેમ પુરુષો દ્રવ્યોપાર્જન અને ઉઘમમાં પ્રવૃત્ત રહેવા છતાં જાહેર જીવનમાં લાગ લઈ શકે છે તેમ સ્ત્રીઓ શુદ્ધકાર્ય કરવા સાથે થોડે ઘણે અંશે જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં લાગ લઈ શકે. બધાં નહીં તો ઘણાં તો લઈ શકે જ.

અને જેટલાં લંછ શકે તેમાંનાં લુગ તે લાગ લે છે એ ઇષ્ટ નથી. પોતાની કુરસદનો વખત સુયોગ્ય રીતે વાપરતાં શીખવાની આપણી પ્રગતિ દૃઢ થણી જરૂર છે. આપણી સ્ત્રીઓને થોડી થણી નવરાસ તો મળતી જ હશે. તેનો કેવો ઉપયોગ થાય છે તે આપણાથી અજાણ્યું નથી. ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કરતાં દક્ષિણી સ્ત્રીઓ પોતાનું જ્ઞાન વધારવા ઇતિહાસ છે એમ કેટલેક કેટલાં જોવામાં આવ્યું છે. આ સર્વવ્યાપી સત્ય છે એમ કહેવાનો આશય નથી. તથાપિ મુંબાઈમાં તેમ જ અન્ય સ્થળે મોટી હિમરની સ્ત્રીઓ માટે શિક્ષણ, શીવણ, ઉદ્યોગ વગેરેના વર્ગોને ગુજરાતીઓમાં નિષ્ફળતા મળી છે અને દક્ષિણી બહેનો તેનો લાલ લેવામાં આગળ પડી છે. શું ગુજરાતમાં આપણી બહેનો એવી કેળવણી ગ્રહ છે કે તેમને હવે કેળવણીનાં સાધનની જરૂર નથી? ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ ગઈ સાલ અમદાવાદમાં આવો એક વર્ગ ખોલેલો પણ તેનો લાલ ન લેવાવાથી સંખેદ ગ્રંથ કરવો પડેલો. આતો માત્ર એક જ દષ્ટાંત છે.

હિંદની સ્ત્રીઓ જગતમાં પોતાનું શ્રેષ્ઠ પદ પામે, તેમનાં જીવન ઉત્તમવલ સાથે અને દેશના ગૌરવમાં તેઓ વધારો કરે એ અભિલાષા સાથે અમે વિરમીએ છીએ.

અમદાવાદ.
સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬.

સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ.
સૌ. શારદા મહેતા.
સંપાદક.

મહિલા મિત્ર-પુસ્તકં ચોથું.

અનુક્રમણિકા.

લેખ.

પૃષ્ઠ.

લેખક.

આત્મ જાગૃતિ.
અમરગીતે પંચે.
અનાર્થ.
સ્ત્રી શિક્ષણનો આદર્શ
જનપાનનું કૌટુંબિક જીવન.
બાળ શક્તિ.
એક પોસ્ટ કાર્ડમાં સવાળા.
હજાર શબ્દો.
શિયળ શલ્યગાર.
આપણી રહેણી અને તેનું ફળ.
બાલિકા હેલ્થન ડગલાસ એડમ.
અવળા બોલી.
નણુદલ મોડકાં.
અર્વાચીન સ્ત્રીનો પ્રધાન સ્તર.
બંદીવાન.
સ્ત્રીનું હૃદય.
બળીયા- (રમોલ પોક્સ).
ઈન્ડિયન-ઝા.
ટાઈફોઈડ.
પ્રસૂતિ અને બાળ મરણ.
સુવાવડનો ઝેરી તાવ.
બાળકોના બોરાક વિષે.
પાગલ પ્રવાસી.
વૃદ્ધ.

૧ રા. મંગળદાસ ચતુર્જી કવિ.
૨ રા. પેસ્ટનજી માલુજી કલ્યાણીવાળા.
૪ રા. નાગોરી મનઃમુખલાલ મ. ઝવેરી.
૧૬ રા. મણીલાલ કેશવલાલ પરીખ.
૧૭ " " "
૧૮ " " "
૧૯ " " "
૨૦ હંતસાહી (વિગ્નપુર) .
૨૧ બહેન શાન્તાગવરી નારણજી.
૨૩ રા. અમ્બેલાલ સવરામભાઈ દેસાઈ.
૨૬ રા. રમણલાલ. પી. સોની.
૨૯ ગિરજા બહેન સોની.
૩૦ રા. ભવાનીશંકર સ. પાડક.
૩૬ સૌ. સૌદામિની.
૪૦ કુ. વિનોદિની.
૪૨ રા. પી. આર. દિવેદી.
૪૪ " " "
૪૭ " " "
૪૯ ડૉ. શુભભાઈ મેડોરા.
૫૬ " " "
૬૦ ડૉ. માલુજીભાઈ દંડારીવાળા.
૭૨ સૌ. બાલગવરી બંસીધર પરીખ.
૭૭ રા. ર. પુ. નાગરવાડીઆં.

આપુને ત્યાં.

સ્ત્રી અને પુરુષ.

સામળનાં સ્ત્રીપાત્રો.

૭૭ રા. નરોત્તમ કૃષ્ણલાલ શાહ.

૯૪ રા. ર. પુ. નાગરવાડીઆ.

૯૭ દાન્તામૌરી દ્વારકાદાસ હાટાર.

માહિતી વિભાગ.

સ્ત્રી લેખિકાઓ.

૧૧૧ રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ.

સ્ત્રી હિપયોગી વાચન માટે ચૂંટી ૧૨૪ રા. તલવરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી.

કાદેલાં ૨૫૦ પુસ્તકોની યાદી.

ગુજરાતનાં સ્ત્રી રત્નો.

૧૪૬ રા. મણિલાલ જનારામ.

૧૬૨ "છન્દુ".

સ્ત્રી-હિપયોગી ગૂજરાતી પત્રો.

૧૬૪ રા. રામમોહનરાય જસવંતરાય.

મહિલા મિત્ર.

આત્મ જગૃતિ.

(૫૬.)

(શ્રવણની વાત કાને કહીએ જોવાળીએ ઘેઘાં કાધારે. —એ રાગ.)

અંતરના દેવને જગાડો,

આનંદ હર વાધે ધણોરે.

એને રસસાગરે રમાડો,

આનંદ હર વાધે ધણોરે.

ધ્વજબંસરીતણાં સુધ્ધસન્ન ધારી,

અદ્ભુત આંખડી ઉઘાડો.

સત્યતા સખી રસોઇ સર્વ થકી સારી,

જૂગૃતિથી એને જમાડો.

ઐક્યતાના સર મનમદિરે ગજગતી,

હેરત એ આત્માને પમાડો.

સુંદર શશુમાર શાંતિપાકના સજગતી,

દેખીને રીઝો રાત દાડો.

શુદ્ધ સ્નેહના પૂજ્ય શ્રેષ્ઠ સર સાધી,

ઉધમાંથી એને ઉઘાડો.

નેહ નામ આત્મનેધિપોથીઓમાં નોંધી,

મીઠાં વાણંત સૌ વગાડો.

સુંદર સ્વરૂપ એને ધ્વજબાજ માણી,

સ્વચ્છ બની એને શોભાડો.

મંગળદાસ ચતુર્ભુજ કવિ.

અમરગીને પંથે,

ધીમે ધીમે, પણ પુરતી શ્રદ્ધાથી હું આગળ અને આગળ વધ્યો જતો હતો. હું એકલો જ હતો એમ ન હતું; મારી સાથે એક બીજું ઠીક ઠીક કહેવાય એવું ટોળું ચાલ્યું આવતું હતું.

મારી સાથના ટોળાની માફક બીજા ટોળા પેલું પોતાને, મારે પોતાની ભુદ્ધિ અનુસાર ધીમેથી કે ઝડપથી વધ્યાં જતાં હતાં.

વાત એ હતી કે આ સૌ ટોળાઓ પોતાના જીવનના કોઈક ક્ષેત્રમાં આગળ ધપાવ્યાં જતાં હતાં.

બીજા ટોળાઓ પોતાપોતાના ક્ષેત્રની દિશામાં વિચેરાઈ ગયાં અને હું અને મારું ટોળું અમારા ક્ષેત્રમાં વધ્યાં જતાં હતાં.

તેટલાં દર દરના ઉડાણમાંથી એક દસ્ય અમારી નજરે પડ્યું.

વાંસપર ઉભું કરેલું તે એક પાટીયું હતું.

તે પર એક જ શબ્દ લખાયો હતો.

“કીર્તિ.”

પાટીયાંવાળું મથક હજી તો ઘણું દૂર હતું. તેટલામાં જ મારી સાથ-વાળાઓ પા ભાગ હરખી અને પોણો ભાગ અભિમોનથી ફૂટવા મંડ્યા.

મને પણ આનંદની કાંઈક ભીમિઓ આવી; પણ હું ફૂટકા મારતો ન કેમકે મને મારા ક્ષેત્રના ગિફ્ટ માર્ગની ખબર હતી.

મારી ભીમિઓને હૃદયમાં જ સમાવી, નાચતા ફૂટતા આગળ વધતા મારા સાથીઓને મેં ઉચે દમે પૂછ્યું:

“શી વાત છે? નાચો ફૂટો છો શા માટે?”

તેઓ બે પાંચ માંડે મ્હોં જોઈ રહ્યા; પછી હસીને બોલ્યા:

“આપ મૂર્ખો શાગે છે. પેલું પાટીયું તો જો!”

મારા મ્હોંપર રિમત હાસ્ય ફૂરક્યું; મારા હાસ્યનો અર્થ પ્રભુ જ માત્ર જાણે છે.

તેટલાં પાટીયાંવાળું મથક આવી પહોંચ્યું; મ્હોંપર પેલા જ હાસ્ય સાથે હું પ્રાણો વધ્યો અને સાથીઓને પૂછ્યું.

“હવે શું?”

“ હવે શું ? ” ઉભું રહી ગયે તેઓ જોયું, “ સાવ મૂર્ખો લાગે છે.”

સ્મિતરૂપે ફરકતું મારા મોં પરતું હાસ્ય હવે ખુલ્લી રીતે દયા અને તિરસ્કારનાં ચિહ્નો દેખાડવા લાગ્યું.

હું આગળ વધ્યો; થોડેક ગયો હજી તેટલાં પાછળથી જુમો આવી.

“ ક્યાં જાઓ છો ? ”

હું પાછો વળ્યો અને જોરથી બોલ્યો:

“ સાવ મૂર્ખો લાગો છો.”

પણ મારો આ માર્ગ વધારે બિચ્છ હતો; એ માર્ગે જનાર વટેમાર્ગે પ્રમળ ભાવિ લખાવી દેવાનો હશે એમ હું માનું છું.

નહિ તો એ માર્ગે જવાનું તેને સહે જ કેમ ?

કીર્તિસ્તંભ આગળ હું આગળ ત્યારે મને દૂરના માર્ગના બિચ્છપણા સિવાય બીજું કંઈ દેખાતું ન હતું; પણ હવે જેમ જેમ હું તે કંઈ માર્ગ ધીમે ધીમે કાપતો જતો હતો તેમ તેમ મારા હૃદયમાં રમી રહેતું આશાનું કિરણ પ્રગટવા લાગ્યું.

દૂર દૂરનું આંખું કાળું ધાતું હંમણાં એક પ્રાદીયાંના રૂપમાં દેખાતું હતું. તે પર લખાયું હતું—

“ અમરગીની હદ અહીં ખસારા થાય છે.”

હજી મારે લાંબો માર્ગ કાપવાનો હતો; તેટલામાં પહોંચેથી કુંડતા ચડને થોડાંક ધીમા રાખે મારા કાન સાથે અચડાયા:

“ ક્યાં જાઓ છો ? ”

હું પાછો ફર્યો અને જોરથી જુમ પાડી.

“ અમરગીની હદ અહીં ખસારા થાય છે.”

પેસ્તાનું માલુકું કહ્યાણીવાળા

અનાર્થ.

(૧)

“નિરંજન! માને છે કે નહિ?”

“નહિ! મા! હું ખરૂં કહું છું કે હું નથી પરણવાનો.”

“કેમ?”

“તે પૂછવાનો ત્હને શો અધિકાર છે?”

“નિરંજન! ત્હારા પિતાની ગેરહાજરીમાં હું ત્હને કંઈ કહી શકું નહિ! કંઈ ગાંડી ગાંડો વાતો કરે છે?”

“બસ, મા! હું ત્હને કહી દઉં છું કે હું નથી પરણવાનો, નથી પરણવાનો, તથી, પરણવાનો! વધુ રકચક કર નહિ.”

“પણ, કહેતો ખરો કે કેમ નથી પરણવાનો?”

“બસ, તે કન્યા મ્હને ગમતી નથી.”

“કેમ નથી ગમતી? શું તે ત્હારા કરતાં મ્હોટી છે! બાલિકા છે! અમાન છે! કાણી છે! શું છે?”

“તે તો કંઈ નથી પણ જરાક સામળા છે.”

“સામળા! નિરંજન સામળા એટલે આપણે તથા દેવી! નિરંજન! બાળાઓ બ્યારે “અચ્છો મચ્છો” ઉપાડે છે. ત્યારે શું નયા કહેતી કે કાળા કામણુગારી, રાગ!?” નિરંજન! આનો અર્થ શું? ભલેને રૂપ જરા સ્વામ રહ્યું પણ ચરિત્ર તો ઉજ્જવલ છે ને?”

“મા, તે તો ગમે તેમ હોય. પણ, મ્હારી તો એક જ વાત, નથી પરણવાનો!”

“અરે, નિરંજન! તું સહમજ્જ કે નહિ! શું કન્યા કુંભારના ઘરનું હોય છે કે એક મકી બીણું લઈ આવીયે? ચાલ, ગણો અંક ન. તે ગાંડું ત્હારા મનમાંથી ઠાઠી નાખ!”

“મા, હાંસુ કે બાંસુ, હું કંઈ સહમજ્જ નહિ. મ્હારી તો એક જ વાત કે નથી પરણવાનો, તે નથી જ પરણવાનો.”

“પણ, ત્હારે પરણવું જ જોશે.”

“નહિ જ પરણું.”

“અમે ત્હને બગાડારે પરણાવીશું.”

“તો પરણી રૂલા બાદ પરણનારી કુખી થશે.”

“તે તો તેનાં નંદીજી. નિરંજન! ત્હને બજાર છે કે અમારે નાક કપાય!”

(૨)

નિરંજન અદ્યાર વર્ષનો પુવાન હતો. રસિક હતો. તેણે પોતાનો અભ્યાસ બી. એ. સુધી લાવવાનો વિચાર કર્યો હતો. બી. એ. પસાર થયા બાદ પાર-એટ-હોની પરીક્ષા આપવા એક ગૃહસ્થની સાથે વિશાલત જવાનો તેનો વિચાર હતો. વિચાર પ્રમાણે ગૃહસ્થ પણ હાજર હતો. માત્ર બી. એ. થવું તેટલી જ વાર હતી. પેણુ બી. એ. ક્યાં ફર હવે? માત્ર બે વર્ષની જ વાર હતી. તેથી પસાર થવા બોટે તે પોતાનું બનવું કરતો. અભ્યાસ વધુ અને વધુ ત્વરાથી તૈયાર કરતો હતો. કિસ્સો એ જલ્દી પસાર થવા લાગ્યા. નિરંજનની વિચારનોકા તર્કસાગરમાં ઓશાં ખાવા લાગી. તેની દૃષ્ટિમક્ષ વિશાલતની ગોરી આમડી જ નાચી રહી હતી. ત્યાંનું કોઈકે ગોરું ભુલભુલ પોતાની સાથે લાવવાની તેની દૃઢ ઇચ્છા હતી. પણ તે ઇચ્છા હજી સુધી તેણે કોઈને જણાવી ન હતી. માત્ર કપનાસૃષ્ટિમાં તે અનેક પ્રતિજ્ઞાઓ રચતો અને પાછાં જૂંસી નાખતો. આ વિશાલત ગયો, આ બી. એ. પસાર થયો, વગેરે ધૂનો તેના મસ્તિષ્કમાં પ્રવેશ કરવા લાગી.

પણ મનુષ્ય ધારે છે શું અને બને છે શું! નિરંજનનો પિતા અચાં નકજ ગુજરી ગયો. પોતાનો અભ્યાસ હવે છોડી દેવો પડશે એવું નિરંજનને લાગ્યું. અને અર્થ્યુ એ તેમજ! થોડા દહાડામાં તો તેના કાકાનું પર્વ આવ્યું. તેમાં જલ્દી અભ્યાસ છોડી ચાલ્યા આવવાનું લખ્યું હતું. પોતાનો અભ્યાસ છોડવો પડશે-વિશાલત નહિ જ જવાય-એવું ધારી નિરંજન ક્રોધાવિષ્ટ થયો. પણ વડીલની પાસે શું કરી શકે? હજી તો પિતાના દાખમાં ઉછર્યો હતો તેથી કાકાને સ્થામો જવાજ દેવાનીયે તેની હિંમતે આગ્રી મેહિ. પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ સામાન તૈયાર કરી, કોલેજને છોડી સગામ કરી નિરંજન નિકળી ચૂક્યો. ઘેર જઈ તે ક્રોધથી ધૂધવાતો-કંપાતો-અવાફ બની ઉભો રહ્યો. પોતાના પિતા પાછળ રડ્યોયે નહિ સફેદ ફેંટાઓ. પહેરી બેસી રહેલાં સગાંઓ ખસીયાણાં પ્રડી ગયાં. સામાન ગોઠવી જ્યાં અંદર-બીચ છે ત્યાં તો તેની વિધવા માતા અશ્રુઓ સારતી બેઠી હતી. નિરંજનને બોધ તે કપાનત

“કેમ, કેટલી વાર છે ? હું આવ્યો છું, હો.” પૂર્વે કદિ નહિ અને આજ નિરંજને નિર્મળાને આટલી શાન્તિથી પૂછ્યું. નિર્મળા રસોડામાંથી બહાર આવી. નિરંજનને હાથ પગ ધોવા પાણીના લોટો આપી, તેનાં વસ્ત્રો ખીંટીપર ટાંગી. “પાંચ મીતીટની વાર છે, જરા બેસો તો,” કહી રસોડામાં આવી ગઈ. .

“કંઈ હરકત નહિ, બેઠો છું, પણ જરા તાકીદ રાખજો, મ્હારે પાછું બહાર જવું છે,” કહી નિરંજન આરામાસન પર બેસી સીગરેટ સળગાવી ધૂમ્રના ગોટગોટા કાઢવા લાગ્યો. થોડીવારમાં તો રસોડા તૈયાર થઈ ગઈ અને નિરંજને જની, કપડાં પહેરી સાહેબને બંગલે ગયો. ત્યાં આડી-અવળી વાતો કર્યા બાદ ક્યારે જવાનું છે તે પૂછી લીધું. પંદર દહાડામાં જવાનું નક્કી થયું. સાહેબનું અને વહુજીનું થોડું માખણ લઈ નિરંજને સાહેબના લાલછબોને રમાડ્યા અને મોડી રાત્રે રજા લઈ નિરંજન ઘેર આવ્યો. ઘેર આવ્યો ત્યારે બારેક વાગ્યા હતા છતાંય નિરંજનની રાહ ભેટી નિર્મળા બેસી રહી હતી. નિરંજન આવ્યો અને છુટની વાદળા છાંડતાં બોલ્યો, “કેમ હજી સૂતાં નથી ?”

“ના, આપ નહોતા આવ્યા તેથી ન સૂતી.”

“પણ, હું તો બહાર ગયો હતો—સાહેબને ત્યાં ગયો હતો.”

“અત્યારે કેમ ગયા હતા.” તે પૂછવાનું નિર્મળાને, મન થયું, પણ ઠીક હોય તો સવળું ઉતરે નહિ તો વળી ગુસ્સે થઈ જાય-તેથી ધારૂતી લાગી તેથી શાંત જ રહી.

નિરંજન કપડાં ઉતારી બેઠો. સીગરેટ સળગાવી, વિનાયકભાઈ કેમ વર્તવું તેની જાણે અત્યારથી જ પ્રેક્ટીસ ન પાડતો હોય તેમ સીગરેટ મોઢામાં જ રાખી બોલવા લાગ્યો, “ત્હમે જાણીને ખુશ થશો કે—” નિર્મળાને ધારૂતી લાગી કે નિરંજને કદાચ દારૂ આડે પીધો હશે. પરંતુ આ તો તેના પતિ! કદાપિ નહિ અને આજ જ તેની સાથે આટલી બધી શાંતિથી વાત કરે તે તો તેના ‘ધડી જીવતરમાં ધડી એક સુખની હતી.’ આવી અમૂલ્ય દુર્લભ મળ વચમાં બોલી શુભાવધી એ તેને ચોગ્ય લાગ્યું નહિ. તેથી તેણે મૌનરૂપે અવલંબ્યું. નિરંજન તો મોઢામાંથી ધૂમ્રના ગોટગોટા કાઢી બોલવા જ લાગ્યો.

“ત્હમે જાણીને ખુશ થશો કે આજરોજ આપણા મોનેવંતો સાહેબે પોતાની મુલાકાતનું અપૂર્વ માન મ્હને આપ્યું હતું. વિનાયકની આશીસપર

હેડક્લાર્ડ તરીકે કો'ને મોકલવો તે વિષે સાહેબ વિચાર કરતા હતા ત્યાં તો
 'એ' તેમને નમ્ર અરજ કરી અને માહેબે મહેરબાનીની રાહે અનુમતિયે
 આપી દીધી. ડીયર, જુવેને સાહેબનો આપણા પરનો આ ઉપદાર કંઈ
 જેવો તેવો નથી. છતાં બે વીક્સમાં હું રવાનાયે થઈ જઈશ. સૃષ્ટિના સ્વર્ગ-
 સમા તે દેશનાં દર્શન કરી હું પાવન થઈશ એટલું જ નહિ પણ દેવસભા
 ત્યાંના ઉમરાવોનાંયે દર્શનનો લ્હાવો હર્ષશ. ત્યાંથી પાંચેક વર્ષે હું બ્યારે
 હિન્દ પાછો ફરીશ ત્યારે ડીયર, આપણને ગુજરાનની કશીયે ચિન્તા રહેશે
 નહિ. વળી આવીશ ત્યારે ત્હારા માટે ત્યાંના નોવેલ્ટીઓને સારો જેવો
 ખર્ચનોયે હું લાવીશ. બસ, હમણાં તો જતું એ જ નિશ્ચય; ત્હારેયે મ્હારી
 સફર સફળ થાય તેવું ઇચ્છું જોઈએ.”

નિરંજન તો પૂરે આનન્દમાંજ વાનો કરતો હતો. પણ નિર્મળાને
 તેની પરદેશગમનની વાત સાંભળી કેટલીયે અનિષ્ટ શંકાઓ ઉદ્ભવી.

દરનો પ્રદેશ ! ક્યાં હિન્દના પ્રેમની પ્રતિમા સમા, નિષ્કપટ, સત્યવક્તા
 શ્રદ્ધાવાદી મનુષ્યો ! ક્યાં સ્નાત્યની મૂર્તિસમા, કુટિલરાજનીતિથી ભરેલા,
 કપટી યૂરોપના ઉમરાવો ! હિન્દનું 'સૃષ્ટિના સ્વર્ગ' તું દુર્જલ સ્થાન યૂરોપ
 જેવા અનાયોના પ્રદેશને પોતાનો નિરંજન આપે તે તેનાથી સખાયું નહિ.
 પણ પોતાના પ્રિયતમના પ્રયાણ સમયે અનિષ્ટ ચિન્તાતું તે તેને યોગ્ય લાગ્યું
 નહિ. બહારથી સ્ફટિકની પુતળા સમી ત્યાંની કુટિલ રમણીઓનાં સહવાસમાં
 નિરંજનની પવિત્રતા બ્રહ્મ-શુષિત-થશે તેવી સખળ શંકા નિર્મળાને ઉદ્ભવી.
 નિર્મળા દલીલોથી નિરંજનના મતનું ખંડન કરે છતાંય તે જવાનો હતો તે
 તો જવાનો જ. તે તો પૂરેપૂરે હકયોગી જ હતો, તેની સાથે વાદવિવાદ કર-
 વાથીયે પોતાનો પ્રયાસ સફળ તો નહિ જ થાય તેવી તેને ખાત્રી હોવા છતાંય
 એક વખત તો તેને સ્હમજાવવાનું શરૂ કર્યું, “આપ જાઓ તો આપની
 ઇચ્છા. પણ મ્હારૂં હૃદય તેમાં 'હા' લાગતું નથી. ત્યાંના અનાર્થ લોકોનો
 સહવાસ આપ જેવાના ચારિત્ર્યને બ્રહ્મ કરશે. આપ—”

નિર્મળા હજી તો બોલતી હતી ત્યાં તો 'નિરંજન ક્રોધથી ધુંધવાતો
 બોલી ઉઠ્યો,

“અનાર્થ ! નિર્મળા ! અનાર્થ તો તું છે ! દેવસભા ત્યાંના પવિત્ર
 આર્યોને અનાર્થ કહેતાં તું લાગતી નથી ? અંમિ, વિદ્યુત્, સૂર્ય-જેને ત્હમે
 દેવાંશ માનો છા-તેને કામગ્રીમાં બેઝનાર તો ત્યાંના પવિત્ર આર્યો જ છે.
 ક્યા ત્હારા આપે અંમિથી નોકોઓં અને લોહરચો ચલવવાનું શાખું હતું ?

વિદ્યુતને પકડી, ક્યા ત્હારા હિન્દીએ-થોડી જ પલોમાં દરદરના સંદેશાએ અપાત્યા હતા ? ફોટોગ્રાફીની મદદથી મનુષ્યની આબેહૂમ આકૃતિ કાગળ પર ઉતારવાનું સાહસ ક્યા ત્હારા હિન્દી આપે કર્યું હતું ? નિર્મળા ! તું તો મૂર્ખા થઇ છે ! વળી ધર્મના પુંઝડા સમી ત્હે શું વાંચ્યું નથી કે ઈન્દ્રે કાત્યાવની નામની કોઈક દેવીની સ્તુતિ કરતાં કર્યું કે, “વિદ્યા સમસ્તાસ્તવદરિ મેદા ક્ષિયઃ સમસ્તા સકલા જગત્સુ ।” (વિદ્યા બધીને સહુ મેદ તું છે, સર્વ સ્ત્રિઓમાં તું જ અંશ છે, મા !) પણ, નિર્મળા ! તું જાણે છે કે આ દેવીના અંશ સ્વરૂપ સ્ત્રીયો કય ? એ તો યૂરોપની જ દેવાંદી રમણીઓ ! જો તેનું ન હોય તો નિર્મળા ! તે રમણીઓના શરીર પર જેનું દિવ્ય તેજ દેખવામાં આવે છે તેનું હિન્દી સ્ત્રીઓના શરીર પર કેમ નથી દેખાતું ? નિષ્કલંક ચન્દ્રિકા સમું તે રમણીઓનું ઉત્કલ્પસ આરિય અને હૃદય જોઇ તેમની આમડીય ઉત્કલ્પસ જ બની છે. અરે નિર્મળા ! ત્હારા જેવી સુંદર હિન્દી સ્ત્રીઓને દેખી જૂતોયે લાગી જાય, ત્યારે તેમને નિરખતાં દેવોયે વધુ સમય નિરખ્યા અધીરા બને ! ”

“વળા નિર્મળા ! પ્રેમનાં અરણ્યાં તો ત્યાં જ વહે છે ! ખુશનુમા રહાંજે સુવાન પતિપત્ની, અન્યોન્યના હાથ ઝાલી, નર્મ, સિમતલરી ગોષ્ઠિ કરતાં જતાં હોય ત્યારે શું ખરા સુખનો સ્હાવો નથી મળતો ? તેવા પવિત્ર દેવોર્ને, ઓ નિર્મળા ! અનાર્થ કહેતાં તો તું પોતે જ ત્હારા અનાર્થત્વનું દર્શન કરાવે છે ! ”

નિરંજનનો અપરાધ ન હતો. તેના શિરપર સાડા સાતવર્ષની પનોતી થોટી હતી. તેની શુદ્ધિ બહેર મારી ગઇ હતી. પોતાનું પ્રત્યેક ક્ષણ તે સાચું જ સ્હમજતો. નિર્મળાએ ઘણુંય કર્યું પણ તેના અમૂન ગુપ્ત શબ્દો વિપરીતવુદ્ધિ નિરંજનને ક્યા નહિ. માત્ર ગાલિપ્રદાન કરી તેણે તેનો તિરસ્કાર જ કર્યો.

નિર્મળા ક્ષોયે પ્રત્યુત્તર આપ્યા વિના ચમ્પામાં એક પડખે સઇ ગઇ. રડી રડી ચમ્પાને ભોળની દીધી. તેના પીયરનું સચું કોઇ રત્નું ન હતું તેથી ચમ્પાને જ માતા ગણી, તેની પાસે રડી પોતાનું હૃદય ઠાલ્યું. નિરંજન પણ નિર્મળાના વિરોધથી ધુંધલાતો પડ્યો રહ્યો.

પંદર દિવસ તો સાગરની લહરી માફક વહી ગયા. વિલાપત જવાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. નિર્મળાએ નિરંજનને ઘણાય રહમગત્યો પણ, “અનાર્થ અમળા, તું મ્હને શીખામણ આપનાર કાણુ ? ત્હારે તો મ્હારા ગયા પછીયે મજા જ છે ને ? કાદવાનું મન તો ઘણુંય છે અને ઉપરથી ચરિત

દાખલે છે ? ” કહી નિરંજને લેતા તિસ્કાર કર્યો.

મિત્રોને, મંગળીઓને અને સાહેબને Farewell કરી નિરંજન ઉપડી ગયો.

લોકલાજને લીધે નિર્મળાના મુજરાન ઇત્યાદિની વ્યવસ્થા નિરંજન કરી ગયો હતો.

(૩)

“નિરંજન ! ત્હમે પરણેલા છો કે ?”

“ના, મ્હારી બ્હાલી લીલી ! લગ્નનાં તો મ્હને સ્વપ્નાંયે નથી આવતાં લીલી ! લગ્ન કરવાં અને તેયે જોયોડાક્ષ હિન્દુ સોસાયટીમાં ? ડીયર ! અમારાં લગ્નો કરતાં તો દીંગણા દીંગલીઓ વધારે સારી રીતે પરણે છે. તેમના સંસારમાં તો ચેતનતા અણાવે હજારે મુખ હોય છે. અમારે તો વહુ મ્હોટો ઘૂમટો તાણીને મેસે. વડીલોની હાજરીમાં તો મોઢુંયે બહાર ન કઢાય !”

“એ તો કીક, પણ, બ્હાલી લીલી ! જોવો પ્રેમ ત્હમારે અંહી દેખવામાં આવે છે તેના તો પડઝાયાયે હિન્દમાં નથી દેખાતા ! ધણી હોય મોજાનો, જ્યારે ધણીયાણી શરમાળ-મૂર્ખ !”

“લીલી ! સંધ્યાનાં મુવર્ણ રશ્મિ સાગરની શીતલ સહરીયો પર જ્યારે નૃત્ય કરતાં હોય ત્યારે તો, ઓ મ્હારી લીલી ! ધણીયાણી તે સ્વર્ગીય મુખનો આસ્વાદ લેવાને બદલે રાંધણીમાં ભરાઈ ધૂમાડે આંખેયો ફેડની હોય ! વ્રણા, જો ધણી પોનાની સાથે ફરવા આવવાનો આગ્રહ કરે તો તો જાણે શરમને જ વરેલી હોય અને પરપુરની સાથે ફરવાનું ન હોય તેમ ઝૂંડુંકા કરી ના પાડી દે.

ઓ લીલી ! કહેની, અમારા સંસારમાં સ્વર્ગ શી રીતે હિતરે ?”

“ત્યારે નિરંજન ! ત્હમે સત્ય કહો છો કે ત્હમે પરણેલા નથી ?”

“ઓ લીલી ! હજારે શું ત્હને વિશ્વાસ નથી આવતો ? હું પ્રતિજ્ઞા-પૂર્વક કહું છું કે હું અઘાપિ અવિવાહિત છું.”

“પણ, ત્હમે તો હિન્દુ સોસાયટી સિવાય બીજે ક્યાંય લગ્ન ન કરી શકો, કેમ ?”

“થાય, શરમને સીમાડો બતાવેથી.”

“પણ ધરમનો બાધ તો આવે ને !”

“હા, પણ સાચા પ્રેમ માટે તો તેનેયે તિલાંજલિ આપી શકું.”

“હજી ત્હમે ક્યાં સુધી કુંવારા રહેજો ?”

“ત્યાં સુધી ‘જૂમિપર સ્વગં ઉનારે’ તેરી સદસરી ન મળે ત્યાં સુધી.”

“ત્યારે, મહારા જ્ઞાત્રા નિરંજન ! ત્હમે મહારા માટે શરમને અને ધરમને તિલાંજલિ ન આપી શકો ?”

“આપી શકું. મહારી જ્ઞાત્રી લીલીને માટે તો જાનનીયે કુરબાની કરવી હોય તો તેય કરી શકું. પણ, લીલી ! શું તું મ્હને ચાહે છે ?”

“હા, હા, નિરંજન ! હું ત્હમને ચાહું છું.”

“ખરા જિગરથી ?”

“તે તો હાથીના ચાવવાના અને દેખાડવાના દાંત જનાવવાનું ધોરણ તો ત્હમારા હિન્દમાં રહ્યું. અમે તો અહીં કપડને જણનાં નથી. હું તો ત્હમને ખરા જિગરથી જ ચાહું છું.”

“હે લીલી ! ત્યારે શું તું મહારી સાથે લમ કરવા તૈયાર છે ?”

“હા, હા, નિરંજન ! હું ત્હમારી સાથે લમ કરવાને તૈયાર છું.”

“અને લીલી ! શું તું મહારી સાથે હિન્દ આરીશ ?”

“હા, જો ત્હમને કોઈ જાનનીયે અગ્યણ ન હોય તો.”

“લીલી ! લીલી ! તું તે શું બોલે છે ? મ્હને અગ્યણ ! અને તેજે ત્હારા જેવી રક્ષિત્રી પુતળાને લઈ ચાલવામાં ! પણ લીલી ! ત્હારાં મા-બાપ તો વાંધો નહિ ઉઠાવે ને ?”

“ના, ના, નિરંજન ! બાલકુલ નહિ ! ત્હમારા હિન્દી જેવું અહીં કંઈ નથી !”

“પણ તું કોઈને ચાહે છે ?”

“હા, ચાહું છું, એક મહારા નિરંજનને ! નિરંજન ! આ લીલીને લેવાનો ઘણાય આરી ગયા, પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવા ઘણાય લક્ષ્મણ અને કાટીય આત્મા પણ આ લીલી કોઈનીય ચાહતી નથી. નિરંજનની લીલી બીજાની તે સી રીતે અંધ શકે ?”

“ઓ મહારી લીલી !” કહી નિરંજન લીલીને બેટી પડ્યો. “દેવીના અંશ સમી,” “દિવ્ય તેજ્ઞાત્રી,” લીલાનાં અધારામૃતનું પાન કરતા એક દિન્દુ આર્યને ચીતરતાં અમારી લેખિની કપી.ઈ છે. તે પાપપૂર્ણ વિષયપર અત્યારે પડેો નાંખવો જ ઉચિત છે.

નિરંજનને વિજ્ઞાપન આપ્યે એ વર્ષ તો ઘર્ષ ગયાં હતાં. 'સદિના સ્વર્ગ' નો દર્શન કરવાના તેના કાંડ પૂરા થયા હતા. પોતાની મનેચ્છા પૂર્ણ થઈ એટલે તેનો આગળનો તામરી સ્વભાવ બીલકુલ અદ્ભૂત ગયો હતો. "દેવીની અંશ-સ્વરૂપ" "દિવ્ય તેજધારી" આંગૂઝ મહિલાઓનો અભિનય અને સ્મિત-વાક્યપદ્ધતિ અને સૌન્દર્ય, તેને લક્ષ્યાવનાં. યુરોપમાં આવી તેણે હિન્દને તો સાવ વિસ્મયિત હાલું. લોકો નામની એક આંગૂઝ મુવતી સાથે નિરંજન પ્રેમમાં પડ્યો હતો. લીલીના હાથ લાવ અને વાક્યપદ્ધતિ આગળ નિરંજન સાવ લાચાર બની ગયો હતો. લીલીને પોતાની બનાવી-નિર્મળાનું ઉચ્ચતમ સ્થાન અર્પી-હિન્દમાં લઈ જવા ઇચ્છતો હતો. લીલીયે નિરંજન સાથે હિન્દ જવા ખુશી હતી.

લીલીના પિતા નિરંજનની ઓશીસમાં ક્લાક હતો. તેન ત્યાં થતી ટીપાર્ટીમાં કે ડીનર પાર્ટીમાં નિરંજનને નિમંત્રણ મળતું. લીલી અને નિરંજન અન્યોન્ય સ્લામું બોધ રહેતાં, હસીને વાતો કરતાં. તે હાસ્ય પ્રેમના સ્વરૂપમાં રૂઢિ. લીલી નિરંજનની ચર્ષ.

લીલી ઉગાઉ અને મોજલી હતી. નિરંજનના પગારનો મ્હોટો ભાગ તો લીલીના મોજાં, છુટ અને રૂમાલોમાં જ જતો. નિર્મળાની માફક લીલી રાંધતી નહિ. એક બખરચી અને એક માણસ પણ લીલીની તહેનાતમાં બોધજો. નિત્ય નવાં ફ્રેક અને હેટ, કરચીર અને છત્રી, જે જે લીલી બીજાં પાસે દેખતી તે તે અપાવવાનું નિરંજનને કહેતી. લીલી જેવો ઉગાઉ પત્ની પોતાને મળી તે નિરંજને ચોડા વખત તો નીલાચું પણ પાછળથી લારે પડ્યું. વિજ્ઞાપત જેવા દેશમાં ઉગાઉ ખર્ચ રાખવાથી નિરંજને જે મૂડો એકડી કરી હતી તે સર્વ બંધ બેસી ગઈ, અને તેણે હિન્દ પાછા ફરવાનો નિશ્ચય કર્યો. નિરંજન નિર્મળાને "સુવર, ગધેડી." વગેરે કહી શકતો, પણ લીલીને તો મુઠુ ઠપકા રૂપેય કંઈ કહી શકતો નહિ. નિર્મળા તો હાથે રાંધતી, ઘરનું સર્વ કામકાજ સ્વહસ્તે જ કરતી, છતાંય નિરંજનનું પ્રેમપાત્ર બની શકી ન હતી. લીલી, શેઠાણી માફક અવળાં ખર્ચ કરી બેસી રહેતી. જો નિરંજન કંઈ કહે તો તાકુડીને ઉત્તર દેતી, છતાંય નિરંજન તેને દેવી સ્વરૂપ ગણી તેના પ્રત્યેક ઇચ્છા પૂર્ણ કરતો.

નિર્મળાને કંઈ બોધતું હોય તો નિરંજનને નમ્ર વિનંતિ કરતી, લીલી તો જાણું નિરંજન તોફાર હોય તેમ 'મ્હારે તો બોધશે જ' કહી હુકમ કરતી.

નિરંજન આ સર્વથી કંટાળી ગયો હતો, અને હિન્દ જવા ઇચ્છતો હતો. સાહેબના રાજ મંગાવી, પણ રાજ મંજુર નહિ થતાં, રાજનામું છોડી લીધીની સાથે હિન્દ જવા રવાના થઈ ગયો.

(૫)

હિન્દમાં આવી નિરંજને નિર્મળાને જૂદી રાખી હતી લીલીની સાથે પોતે રહેતો. નિર્મળાને જૂદી રાખવાનું કારણ માત્ર આટલું જ હતું કે નિર્મળા તેની પત્ની છે તેવી જો લીલીને ખબર પડે તો લીલી પાસે પોતે અવિવાહિત હોવાની જો વાત કરી હતી, તેમાં જુદો પડે. આથી નિર્મળાને પોતાથી થોડેક દૂર એક મકાન અપાન્યું હતું. ઓરીસમાં રાજનામું આપ્યું હતું તેથી તે અત્યારે બેઠાર હતો. બેઠારીમાં ઉઠાઉ ખર્ચ ! એટલે નિરંજન પાસે અકિચનત્વ સિવાય બીજું શું હોય ! વળી વિધાવી પણ તેના પ્રત્યે રૂઝી હતી. ઓરીસના જુના ચોપડા તપાસતાં નિરંજનની ત્રણ દબાર રૂપિયાની ખાવડત નીકળી. એક માસમાં તે ભરી દેવાની નિરંજનને તોટીસ મળ્યા. નિરંજન રોજીનસન પાસે ગયો. સુદત જંજારવાની વિવશિ કરી. પણ ગોરાગદરને ક્યામ આમડીવાળાની શી દવા આવે ? તેણે દાવો કર્યો. નિરંજનને એક માસમાં રૂપિયા ભરી આપવાનું હુકમનામું થયું. અને જો નિરંજન રૂપિયા ન ભરી આપે તો રોજીનસન તેને જોતમાં મોકલવાને તૈયાર થયો.

નિરંજને લીલી પાસે થોડો રૂપિયા માગ્યા, પણ ‘નિષ્કલંક ચન્દ્રિકા સગી ઉન્નત્વજ્ઞ અંતઃકરણવાળી’ લીલીએ એક રાત્રી પાછ પણ પરખાવવાની સાફ ના પાડી દીધી. નિરંજને જરા સખ્તાઈ બનાવી. લીલીએ તો રોડકું પરખાવી દીધું, “આટલા જ માટે, નિરંજન ! હું યૂરોપ છોડી હિન્દ નહોતી આવી. ત્હમે હિન્દીઓ આટલા બધા કપરી હો છે તે જો મને પ્રથમથી જ ખબર હોત તો, નિરંજન ! માના પિતાની સ્તેદગરી બોદમાંથી ફરી થઈ, સમુદ્ર ઓળંગી ત્હમारी સદચરી યાન જ નહિ. જે રૂપિયા ત્હમે મને બક્ષીસ આપ્યા તે પર ત્હમારો શો દંક લાગે ? ત્હમે મને રૂપિયા આપો તે શું પાછ ઓઝાવડા માટે ? નિરંજન ! હું ત્હમને સાફસાફ ક્ષી દઉં છું કે હવે પછી ત્હમારે મ્હારી પાસે એક રાત્રી પાછ સરખીયે વાચતી નહિ. નહિ તો મ્હારે નહિ પોસાય !”

નિરંજન પર આફત આવી પડી હતી, તેથી તેનો સ્વભાવ, સ્ત્રીડીવો થઈ ગયો હતો. તેણે લીલીના કોપની પરવા નહિ કરતાં હતું.

“લીલી ! લીલી ! સ્વર્ગ, આખર, માન મર્યાદાને તિલોચ્છિ આપી ત્હારી સાથે લગ કર્યા તેનું આ ફળ ? ગમે તેમ તોયે ત્હારો આપ મ્હારા હાથ નીચેનો કારકુન ! ત્હારી પ્રત્યેક ઈચ્છા પૂર્ણ કરી, ત્હને મ્હારી હથેળીમાં યુકાવી, મ્હારી પોતાની સ્ત્રી કરતાંયે ત્હને વધુ રાખી તેનો, એ નિષ્કુરુદ્ધવા લીલી ! આ બદલો ?”

“નિરંજન ! શું કહો છો ? શું ત્હમારે એક સ્ત્રી છે ?” લીલીના ગાલ અને નેત્ર લાલ થયાં.

“હા, છે, લીલી ! ગંગાના નીરથીયે ઉન્નત્યવ ચારિત્ર્ય અને અંતઃકરણચાળી—”

“ત્યારે તો નિરંજન ! ત્હમે મ્હને છગી છે !” લીલી જીદમ્મદ ઉઠી.

“છગારી ! મ્હે તો ફક્ત વિષય લોલુપ થઈને જ ત્હને છગી. પણ, સ્વાર્થી લીલી ! ત્હે તો મ્હને પાપમાલ કરી નાખ્યો !”

“બસ, નિરંજન ! બસ કરો. હું વધુ માંભળવા નથી ઇચ્છતી. ત્હારે ત્હમારી સાથે રહેવું નથી. જલ્દી મને જતા દો.

• નિરંજનનેય તે વધુ યોગ્ય લાગ્યું. લીલીને જતા દીધી. નિર્મળા પાસે મદદ માંગવા જવાનો તેને વિચાર થયો. પણ ત્યાં જતાં તેના પગ ઉપડ્યા નહિ. ઉવટે કાચાર થઈ તેણે સાદસ કર્યું. નિર્મળાના ઘરમાં ચગ મૂકતાં જ તે રડી પડ્યો. પોતાના હૃદયેશ્વરને રડતો જોઈ, નિર્મળા તેને વગળી પડી. બન્ને એક બીજાને બેઠી રડવા લાગ્યાં. રડી રડી બન્નેએ પોતાનાં હૃદય કાઢ્યાં. જરા શાન્ત પડ્યા આદ નિર્મળાએ નિરંજનને “વધુ પૂછ્યું. નિરંજન રડતાં રડતાં બોલ્યો, “દેવિ ! દેવિ ! નિર્મળા ! મ્હે ખરેખર ત્હને છગી છે ! નિર્મળા ! ત્હારી આખ્ખીયે ઝિન્દગીમાં મ્હે ત્હને સુખ નથી આપ્યું ! ત્હને અનાર્થ બનાવતાં તો એ દેવિ ! હું પોતે જ અનાર્થ બન્યો છું ! હવે ત્હારી પાસે આજીજી કરવા આવ્યો છું.”

“પ્રાણેશ ! આજીજી નહિ, આત્મા કરો.” નિર્મળાએ નિરંજનનાં અશ્રુઓ લૂછતાં કહ્યું.

નિરંજને ખોખરે સાદે બધીયે વાત કહી. નિર્મળાનેયે લીલી પ્રત્યે તિરસ્કાર વજ્રીયો. પોતાનાં સર્વ આબૂપણો-માત્ર એ મંગળ કંકણ-સિંચાપનાં ઉતારી નિરંજનને આપ્યાં.

“નિર્મળા ! તારા—ગરીબ માયનાં—આમૂષણો હું વેચું ?” નિરંજને રડતો રડતો પૂછ્યું.

“પ્રાણેશ ! આમૂષણો બધાં આપે જ અપાયાં છે ને ? આપની ચીજનો આપ ઉપભોગ ન કરો તો બીજું કાણુ કરે ? આપની ચીજની આપ ગમે તે વ્યવસ્થા કરી શકો.”

આમૂષણો ગીરો મૂકી નિરંજન દરજ મુક્ત થયો. આંખોનાં આંસુઓ રહસ્ય હવે તેને સ્વમગ્ન હો.

બામનગર.

નાગોરી મનઃસુખલાલ મ. ઝવેરી.

સ્ત્રી શિક્ષણનો આદર્શ.

આ સમયે દેશને દેવીઓની સહાયતાની જરૂર છે—આપણી સૌથી મોટી જરૂરીયાત એ છે કે આપણને કોઈ ડરાવી ન શકે. આ જરૂરીયાત સ્ત્રી-શિક્ષણ વિના પૂરી થઈ શકે તેમ નથી. સ્ત્રીઓનો હક્ક છે કે તેમને ઉત્તમ ભોજન અને સુંદર વસ્ત્રાલંકાર મળે. તે સાથે તેમનું કર્તવ્ય છે કે તેઓ પાતે તનદુસ્ત રહીને નિરોગી સંતાન ઉત્પન્ન કરે જેથી તેઓ ઉત્સાહપૂર્વક દેશની અને સમાજની સેવા કરી શકે. આજકાલ લોકોમાં એક દોષ થઈ ગયો છે કે તેઓ કપડાં પાછળ વધારે ખર્ચ કરીને ભોજન અને સ્વાસ્થ્યની બાબતમાં બેપરવા બને છે. પણ તેમ ગ્રિફકુશ ન થવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર પહેરે પરંતુ ઉત્તમ ભોજન અને સ્વાસ્થ્યને તેના કરતાં પણ વધારે જરૂરનાં માને. હું ઈચ્છું છું મારા દેશની સ્ત્રીઓમાં તે કોમળતા અને સુંદરતા જરૂર હોય કે જે સ્ત્રીઓનું બૂધણુ છે. તે સાથે તેઓ એટલી મજબૂત અને બળવાન હોવી જોઈએ કે કોઈ તેમના તરફ ઊંચી આંખ કરીને જોઈ પણ ન શકે ! મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો અત્યારે દેશમાં લક્ષ્મીમાઈ અને અદલ્યા બાઈ જેવી દૃઢ હૃદય અને સ્વચ્છ શરીરવાળી શરવીર માતાઓની અતિ આવશ્યકતા છે.

હું એવા વિચારનો નથી કે સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી ભણવાનું નુસ્તાનકારક સમજું. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો તે વર્તમાન કાળની એક આવશ્યકતા છે. તેમાં કંઈ નુસ્તાન નથી પણ ઉલટું અંગ્રેજી ભણવું સાઈ છે પણ તે અનિવાર્ય રૂપમાં આવશ્યકતા નથી જ. અંગ્રેજી ભણ્યા વિના પણ આપણા

કરનો કારભાર ઉત્તમ રીતે ચાલી શકે છે. આપણે અંગ્રેજી ભણીએ અથવા ના ભણીએ પણ આપણે અંગ્રેજી દોષોથી જરૂર બચવું જોઈએ. આપણા જીવનને સાદું અને ધાર્મિક બનાવીએ. સ્ત્રીઓને તેમના જીવનમાં જેવાં કામોની આવશ્યકતા હોય છે એવા પ્રકારનું શિક્ષણ કન્યાઓને આપીએ. અને મરદોને જે કામ કરવાની જરૂર હોય છે તે જ કામ છોડરાઓને શિખવીએ લગાઈના વખતમાં આ વાતનો કંઈ ખ્યાલ નથી રાખી શકતો. પણ સ્ત્રીઓને મરદોનાં અને મરદોને સ્ત્રીઓનાં કામ કરવાં પડે છે. તોપણ સ્ત્રીઓને પહેલાં સ્ત્રીઓને યોગ્ય શિક્ષણ અનિવાર્ય રૂપમાં મળવું જોઈએ. કન્યાઓને કેવળ થોડુંક ગુજરાતી ભણાવી દેવાથી નહીં ચાલે. જે કન્યાઓ રામાયણ અને મહાભારત ન વાંચી શકે તેમનું શિક્ષણ અધુરું અને નુકસાનકારક છે. રામાયણ અથવા મહાભારતમાં એવાં ઉપદેશરતો ભર્યા છે કે જેનાથી આપણી મા બહેનોએ અભવશાં નહીં રહેવું જોઈએ. આપણે યોગ્યમાં યોગ્ય કન્યાઓને એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ કે જેથી તેઓ ગુજરાતી સાહિત્યનો પૂરો અ્યાનંદ લઈ શકે અને તેનાથી જાલ ઉઠાવી શકે.*

મણીલાલ કેશવલાલ પરીખ.

જાપાનનું કૌટુંબિક જીવન.

જાપાનમાં સિતમુઠ વંશના જેવાં કુટુંબ પ્રસિદ્ધ બાપારી કુટુંબો છે. તેમના નીચે પ્રમાણે નિયમો હોય છે. (૧) સઘળાં કુટુંબીજનોએ પ્રેમથી હળીમળીને રહેવું. (૨) કારણ, વ્યર્થ વ્યય નાશનો અને મિત વ્યય કલ્યાણનો માર્ગ છે, એટલા માટે કુટુંબનો હિદેશ મિત વ્યયનો હોવો જોઈએ. (૩) કુટુંબમાંથી કોઈ પણ માણસ કુટુંબની કાઉન્સિલની પરવાનગી સિવાય લમ કરી શકતું નથી અગર તો કરજે નાણાં લઈ શકતું નથી. (૪) આખા કુટુંબની કુલ આવકનો અમુક ભાગ દર વર્ષે કુટુંબના દરેક માણસોમાં વહેંચી આપવામાં આવે છે. (૫) જ્યાં સુધી જીવન હોય ત્યાં સુધી પુરુષે મહેનત કરતા રહેવું જોઈએ. જ્યાં સુધી શરીર સાફ હોય ત્યાં સુધી કામને છોડી શકાતું નથી. (૬) સઘળો હિસાબ કિતાબ કુટુંબની કાઉન્સિલ દ્વારા તપાસવામાં આવે છે. (૭) વ્યાપારમાં સફળતા યોગ્ય માણસોથી કામ લેવાથી મળી શકે છે. એટલા માટે જુના અયોગ્ય માણસોને દૂર કરીને નવા જવાન લાયક માણસોને રોકવા જોઈએ. (૮) કુટુંબનાં સઘળાં માણસોને કુટુંબે નક્કી કરી આપેલા કામમાં લાગી જવું જોઈએ. (૯) કુટુંબના દરેક માણસે ભણી ગણીને પહેલાં

* લાલાજીના એક લાખણમાંથી.

ઉમેદવારની માફક કામ શિખવું જોઈએ. પછી ધીમે ધીમે કામપર નિમાવવા જોઈએ. (૧૦) વ્યાપારમાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ. આજ થોડું તુંકસાન ખાવુંએ આવતી કાલે વધારે તુંકસાન ખાવાના કરતાં સારું છે. (૧૧) ઉપયોગી બાજ-તોમાં બધાની સંમતિથી કામ કરવું પડશે. જો કેાઈ અનુચિત કાર્ય કરે તો કુટુંબની સલાહ ચોગ્ય ન્યાય આપશે. (૧૨) તમે દેવતાઓના દેશમાં જન્મ્યા છો. દેવતાઓની સેવા કરો. બાદશાહનું સન્માન કરો. પોતાના દેશપર પ્રેમ રાખો અને પ્રજાનાં સઘળાં કર્તવ્યનું પાલન કરો.

અનુવાદક: મણીલાલ કે. પરીખ.

બાળ રક્ષા.

અમેરિકાનાં મંયુક્ત રાજ્યોની બાલરક્ષાએ પોતાનો રિપોર્ટ બહાર પાડ્યો છે, જેના અવલોકનથી જણાય છે કે વર્ષ દરમિયાન આઠ મોટાં શહેરોમાં જન્મેલાં ૨૩ હજાર બચ્ચાંની તપાસ લેવામાં આવી હતી. જે સ્ત્રી એકવાર જન્મ આપીને પછી ફરીથી એક વર્ષ પછી જ બચ્ચાને જણે છે, તેનાં બચ્ચાં વધારે મરી જાય છે. તથા જ્યાં ૪ અથવા ૫ વર્ષનું અંતર હોય છે ત્યાં સૌથી ઓછાં બચ્ચાં મરે છે. જે બચ્ચાંની મા તેમના જન્મ પછી એક વર્ષની અંદર મરી જાય છે, તે બચ્ચાં વધારે મરી જાય છે. અર્થાત્ જેતી માતાઓ જીવતી રહે છે તેના કરતાં ચાર ગણા પ્રમાણમાં મરે છે. ૨૦ વર્ષથી નાની ઉંમરની અને ૪૦ વર્ષથી મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓ જે બચ્ચાને જન્મ આપે છે તે ૨૦ થી ૪૦ વર્ષની વચ્ચેની ઉંમરની સ્ત્રીઓનાં પહેલી વારનાં બચ્ચાંથી વધારે મરે છે. પહેલા બચ્ચાના જન્મ પછી માતાના આયુષ્યની બચ્ચાંના મૃત્યુપર કંઈ અસર ના થઈ. પહેલીવારનાં બચ્ચાં બીજા બચ્ચાંઓના પ્રમાણમાં ઓછાં જીવે છે. જે માતાઓ ધરતી બહાર પથ્થુ મળુરી કરે છે તેનાં બચ્ચાં જે માતાઓ ધરતી બહાર કંઈ મહેનત કરતી નથી તેનાં બચ્ચાં કરતાં ૪૦ ધણાં વધારે મરે છે. તપાસના પરિણામે એમ પણ જણાયું કે જેમ જેમ પિતાની આવક કમાણી ઘટતી ગઈ તે પ્રમાણમાં બચ્ચાંઓ વધારે મરતાં ગયાં.

નોંધ-ઉપરના કથનથી સાબીત થાય છે કે સ્ત્રીઓએ ચિતા રહિત બનીને શરીર સુદૃઢ રાખવું જોઈએ. અને ભર યુવાવસ્થામાં જ બચ્ચાને જન્મ આપવો જોઈએ. અને એકના પછી બીજું બચ્ચું ૪-૫ વર્ષ પછી થવું જોઈએ. જેથી તેનું શરીર પણ અરાતર બંધાય અને જીવન અદ્ય હોવાનો સંભવ ઓછો રહે. આ પ્રશ્ન સંસારી જીવોને વિચારવા જેવો છે. અર્ધજ પ્રજ્ઞેત્વપતિ ૩

સોગવિલાસ એ એમાંથી ક્યું ઉચિત છે તે આપોઆપ સમજાઈ જશે.

મણીલાલ કેશવલાલ પરીખ.

એક પોસ્ટ કાર્ડમાં સવાળાર હજાર શબ્દો.

‘ડેલીહેરલ્ડ’ લખે છે:—“અમારી ઓફીસમાં બક્ષગેરિયાના રહેવાસી એક ગૃહસ્થ પેદાકનો પત્ર આવ્યો છે. તેણે કાલે કુર્ષો હતો કે એક પોસ્ટ કાર્ડ પર સૌથી વધારે શબ્દો લખનારાઓમાં મારો નંબર પહેલો છે. તેણે કહ્યું હતું કે એક પોસ્ટ કાર્ડ પર (એક બાલુએ) ૫૮૨૦ શબ્દો લખી ચૂક્યો છે. અર્થાત્ દોલ્લરદોલની ત્રિસદ્ધ વાર્તા “કોંગ્રસોન્ટ” નાં છાપેલાં ૩૧ પૃષ્ઠમાં જેટલું લખી શકાય તેટલું તેણે એક પોસ્ટ કાર્ડ પર લખ્યું છે. તેની પહેલાં ઇટાલીનાસી એક ગૃહસ્થે ૫૪૯૦ શબ્દો લખ્યા હતા. ”

વાનકુંવરના રહીશ એક એંગ્રેજ આ બધાને હરાવી દીધા છે. તેનું નામ જોન એન્ગ્રેસ. એણે પોસ્ટ કાર્ડની એક બાલુએ સ્વમાની મદદ વગર જ સામાન્ય કલમથી ૧૨૧૨૫ શબ્દો લખી કાઢ્યા છે. અર્થાત્ એક વર્તમાન પત્રનાં પૂરાં બે પૃષ્ઠોમાં જેટલા શબ્દો છપાય છે એટલા શબ્દો એક સાધારણ પોસ્ટ કાર્ડની એક બાલુએ લખી કાઢ્યા. આની આંખોની શક્તિ, લખવાની પેનનું માપ, એ તો કોઈ અદ્ભૂત જાદુગર જેવી વાત જ લાગે છે. છતાં નામ કામ સાથે હોવાથી તે એક સત્ય ઘટના છે એમાં તો કંઈ શંકા જ નથી. મનુષ્યપ્રવલ્લ ધારે તે ફરી શકે છે !

મણીલાલ કેશવલાલ પરીખ.

શિયળશાણુગાર.

(લાજ વધારજો લાખેણી-એ રાજ.)

સાંભળજો સરવે સાહેલી,
સૌ સુત જનો શિખ દેતાં બહેન;

શિયળશા શણુગાર સન્ને.

શિયળ સાધોને, સુખ મળે,
તનતાપ વળી સધળાં બ'ટળે,
ફળ મધુરાં જેથી ફળતાં બહેન; શિયળશાં

સીનાએ શિયળ સાચવીયું,
મહીયાં મંદ્ર પણ સુખ લહીયું;
છે શાસ્ત્ર સકલમાં દહીયું બહેન. શિયળશાં

શિયળથી સ્વર્ગ અંહી ભાસે,
શિયળથી યમકિંકર નાસે,
સતી, સાવિત્રિ, સમજાવે બહેન. શિયળશાં

શિયળથી સતીપદ લેવાતું,
દુનિઆલરમાં એ વંચાતું;
વળી જીવન રસભર થાતું બહેન. શિયળશાં

ફિટકાર જનોના શું સંહીશું ?
શું અંધારામાં પડી રહીશું ?
ના, ના, ધપશું, એ દહીશું બહેન. શિયળશાં

શિયળમાં સર્વ ગુણો રાજે,
ના સાચવીયે તો કુળ લાજે,
હાવાં નવ સડવું જાજે બહેન. શિયળશાં

શુભ જીવન ચરિત્રો સતીઓનાં,
વાંચો બહારે ઉચ્ચ કૃતિઓનાં;
શિક્ષણ શીખતાં સતીઓનાં બહેન. શિયળશાં

શિયળબૂધણ તન, શોભાવે,
સન્માન સખી બહુ અપાવે,
મંગલ મંગલ વરસાવે બહેન. શિયળશાં

ઉત્સાહી. (વિજયપુર).

આપણી રહેણી અને તેનું ફલ.

ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણેને સમરીત્યા સેવતાં શિખવનાર અને સંસ્કારસમુદ્ર નારનાર એક માતા જ છે. પુત્ર કુપુત્રો થયા હશે પણ કદી માતાનો પ્રેમ ઓછો થયો સાંભળવામાં નથી. વેદમાં પણ એ જ મુખ્યત્વે વંદ્ય ગણાઈ છે. પ્રથમ માતૃદેવો મવ-ઢી બાદ બીજા દેવોનું શાસ્ત્રથી રમરણ કરાય છે. ત્રીજા શિક્ષક તરિકે પણ તેણીનો જ હુકો જવાબદારી ભર્યો ગણાય છે. સંસ્કૃતમાં જોઈએ છે કે મુક્તિલા માતૃપુષ્પેન માતા પુણ્યશાલી હોય તેની જ પ્રજા સદ્વર્તનશાલી નિવડે છે. સદ્વર્તનની દુંડી વ્યાખ્યા “પ્રાણી માત્રપ્રતિ ઈશ્વરભાવના રાખી કોઈની લેશપણ લાગણી દુભવ્યા સિવાયની રહેણી” એ જ પરંતુ તેની વ્યાખ્યા યથાર્થ સમજવા માટે ઘણા ગ્રંથો અને મહાન પુરુષોનાં ચરિત્રા જોવાં પડે. સત્ય તે શું? દયાપાત્ર કોણ? દાનપાત્ર કોણ? ઉપદેશપાત્ર કોણ? તેના દાન ક્યા? એ ન સમજાય તો સત્ય, દયા, દાન અને ઉપદેશ એ બધાં અમૃતો હજાડળ વિષ તુલ્ય થઈ પડે. પૈસો કમાવા કરતાં તેના વ્યય વખતે ઝાઝાપણની ઘણી જરૂર જણાય છે એ દેખીતું છે. અત્યારે દેજવણી વૃદ્ધિગત થતી જાય છે. અને ગીતા-રહસ્ય જેવો ધર્મનિષ્પક્ક ગ્રંથ મોલુદ છે એટલે અહીંથી અટકી વાચક-વંદનું હું બીજા બાલુએ ધ્યાન ખેંચું છું. સદ્વર્તન એનો સમાવેશ વસ્ત્ર-ભૂષણના રંગાકારમાં નથી, એનો સમાવેશ ડીઝીઓમાં નથી, એનું ખર્ચ મૂલ પ્રમાણસિદ્ધ કર્મ અને જ્ઞાનમાં રહેલું છે. કર્મથી, અદૃષ્ટ ફલ જેવાં કે સુશીલ પ્રજા, સંપત્તિ, સ્વર્ગાદિ લોક ઇત્યાદિની પ્રાપ્તિ ધાય છે. અને જ્ઞાનથી દૃષ્ટ ફલ-મોક્ષ મળે છે. જીવતાં જ મોક્ષ લાભ હોવાથી એ દૃષ્ટ ફલ ગણાય છે. જેને ઈશ્વર ઉપર આસ્થા છે અથવા ઈશ્વરની કૃપાવાળાં પાત્રોને નિરીક્ષણ કરવાની ટેવ છે તેમને આ લેખનું સત્ય જણાતાં ઝાઝીવાર લાગશે નહિ. જરૂરીસ રાનડે, ઓ. ગોખલે, લોકમાન્ય ટીલક, રા. સા. મહીપતરામભાઈ, નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ ઇત્યાદિની માતાઓનાં વૃત્તાંત વાંચવાં તેમને મોટ બસ થશે. કેમકે શંકાઓનું સમાધાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વિના મનમાં દૃઢ થતું નથી. અને દુંડા લેખમાં તેટલી અનેક શંકાઓનું સમાધાન હોઈ શકે જ નહિ. વૃત્ત પ્રત્યક્ષ જોતું હોય તો જે જે સ્ત્રીઓ સૂર્યોદય પૂર્વે જાગી પતિધર્મમાંથી પરવારી સ્નાન કરી કંતો રામાયણનો અથવા વિષ્ણુસહસ્ર નામનો નિત્ય ધ્યાન પૂજનપૂર્વક પાઠ કરતી હશે-તે સર્વથા સુખી હશે.

તેવી જ રીતે ઈશ્વર પૂજન કરનારી, શ્રદ્ધાપૂર્વક વ્રતો કરનારી, યમ નિયમ પાલન કરનારી, ધ્યાન ધારણ સેવનારી પણ તેજસ્વી પ્રગ્નની માતા હશે અને તેને પ્રભાવે તેના ઉલ્લસ કુલમાં સદાચાર અને શૌચાચાર સ્થિર થયા હશે તે જોઈ લેવું. પાંચાલી, સાવિત્રી, સીતા, એવી પુરાણ પ્રસિદ્ધ સતીઓનાં ચરિત્રોમાંથી સૌ પોતાને અનુકૂળ હોય તેટલું ઉપાડી લેનાર આપણામાં કેટલીક જોઈએ છે. કેટલીક જોઈએ સતીઓને કલ્પિત પાત્રો ગણી કાઢે છે અને કેટલીક તો પુરાણને જ માનતી નથી. એટલે એ સતીઓનાં ચરિત્રોને પણ અપ્રમાણ ગણે એ ખુલ્લું છે. હું તમોને ખાત્રીપૂર્વક અને અનુભવ-સિદ્ધ કહું છું કે એ સતીઓનાં ચરિત્રોમાંથી રહસ્ય કાઢતાં શિખીએ તો આપણે માટે બીજી જોવા જાણવાનું કંઈપણ શ્રેય રહેતું નથી. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે “ જો તત્ત્વ સમગ્રયું તો વિદ્યા ભણવાની કશી જરૂર નથી અને જો તત્ત્વ સમગ્રયું નહિં તો વિદ્યા ભણવી તે નકામો શ્રમ માત્ર છે.” ઇન્દ્રિયો ભુદી અને તેનાં રહેવાનાં સ્થાન જૂઠાં. આંખ કાન ઈત્યાદિને આપણે ઈન્દ્રિય તરિકે ઓળખીએ છીએ પણ તે તો તેમનાં સ્થાનકો (ગોઠા) યાને ગોખલા છે. ગોઠક સાગ દેખાય પણ જો તેમાંની ઈન્દ્રિય નહિ થઈ એટલે એ નકામા ગોખલા જ. એવી જ રીતે તત્ત્વ ન સમગ્રયું તો આખું શરીર તે ખોખા-કોથળા જેવું ગણાય. તત્ત્વ બે પ્રકારનાં છે, પારમાર્થિક અને વ્યાવહારિક. એનો પરસ્પર સંબંધ મન અને શરીરના સંબંધ જેવો પરમ નિકટનો છે. શ્વપચ અને ક્ષાલ્મણને સમદષ્ટિએ જોવું એ પારમાર્થિક તત્ત્વ. અને તેમની સાથે વ્યવહાર ચક્રાવવાની રીતિ તે વ્યવહારિક તત્ત્વ છે. અધિકારના તાર-તમ્બચી એકત્વ અને પૃથક્ત્વ આંકી શકાય. સ્વોપરુપો જોઈને “ત્તી આ દેશમા હવા ખાવા સાથે સમાન રીતે ફરનાર ધણું છે તથાપિ પરસ્પરના તો શું પરંતુ દેશના દુઃખે સુદ્ધાન્ત દેહાર્પણ કરનાર યુરોપ ક્રિંવા જાપાન સિવાય અન્યત્ર નથી. અંત્યજોના દુઃખની વાનો કરનાર, તેમની સાથે રોડી-વ્યવહાર કરનાર ધણાને અત્યારે જોઈએ છીએ. પરંતુ કોઈએ તેમનાં દુઃખમાં ભાગ લીધો કે બેટીવ્યવહાર શરૂ કર્યો નથી. રાજ્યપ્રકરણનો પણ વ્યવહાર-માં જ સમાવેશ થાય છે. અંગ્રીજો જેવ નીતિનિપુણ રાજ્યકર્તાને રાક્ષસ તરિકે ઓળખાવનારનું કહેવું સત્ય માની કંટલાએક રાક્ષસ તરિકે તેમને ઓળખવા લાગ્યા. અને ઈશ્વરી કોપથી રાજ્યપ્રજ યથેચ્છ તથા ઈશ્વરનો કોપ થાય તેવાં દુરાચરણ દાખવતા છે, તેમની સાથે એકતા કરવા દોડ્યા. એવી એવી વ્યવહારચત્તતા તાસ્તિકી ભુદિના અભાવે પ્રકટે છે. રસોઈના પદાર્થમાં મીઠું જરૂર હોય તેમાં શર્કરા અને શાકરની જરૂર હોય તેમાં નિમક બેળ-

વગર જેવું વર્તન બંધ પડે અને જે વખતે જ્યાં જેની જરૂર હોય તે જાણ કરતાં આવડે ત્યારે જ વ્યવહારક્ષમતા ગણાય. અત્યારે બાલક જેવી દેશની સ્થિતિ છે. જેને જેવી રીતે દોરી જવા મરજી હોય તે મરજી મુજબ આ દેશને નૃત્ય કરાવી શકે છે. તાત્ત્વિકી બુદ્ધિના અભાવે જ વિપરીત આચરણ આરંભાય છે. અર્થાત્ જ્યાં વ્યવહારશૂન્યતા ત્યાં પારમાર્થિક કથા જ શાની? શુદ્ધ જ્ઞાનતાનીને પણ તત્ત્વવેત્તા ગણવામાં આવે છે. તે પણ આપણી બાલ્યાવસ્થાને જ આભારી છે. કીટ ભ્રમર પદને પામ્યો નથી અને કીટ “હું ભ્રમર હું ભ્રમર” બોલે ત્યમ શિવોદ્ધ” બોલનારા વેદાંતીઓને પણ વેદાંતી તરિકે માનવામાં આવે એમાં આશ્ચર્ય નથી. આ દેશમાં પ્રચલિત એવો આ ઉભય તત્ત્વજ્ઞાનનો અભાવ આ હંકાર લેખથી દર્શાવી હવે એમાં સુધારણા માટે જે ઉપાયો બાણું છું તે હવે પછી નિવેદન કરીશ કેમકે તે આધિક જગ્યા રોકે ત્યમ છે.

ઉમરેકવાસી બહેન શાંતાગવરી નાગશુભ.

બાલિકા હેલન ડગલાસ એડમ.*

હેલન સ્કૉટલાંડના એક પાદરીની પુત્રી છે. હમણાં તેની ઉંમર* ચૌદ વર્ષની છે. જ્યારે એ બાલિકાની ઉંમર ચાર વર્ષની હતી ત્યારની એ કવિતા રમે છે. તે વખતે તેને લખતાં વાંચતાં આવડતું નહોતું, પરન્તુ પોતાનાં મુખે કાવ્ય ગણગણા કરતી હતી. એનું શું કારણ હશે અને બાલ્યાવસ્થામાં એની પ્રતિભાનો ઉદ્ભવ ક્યા કારણોથી યાય છે એ શોધી કાઢવું બહુ મુશ્કેલ છે. હેલનનો સ્વભાવ બહુ શાન્ત અને સરળ છે. હમણાં એ ડંડી નામક નગરની કન્યાશાળામાં ભણે છે. હેલન હસમુખી છે, અને પોતાનાં મિત્રો સાથે ઘણી હળામળાને વર્તે છે. પોતાનામાં કવિત્વ શક્તિ છે એનું તેને જ્ઞાન પણ નથી. એ બાલિકા કવિ તરીકેનો અનુભવ પણ કરતી નથી. પરંતુ એવા મુગ્ધ ભાવને લીધે તેની પ્રતિભામાં કાંઈ પણ પ્રકારનો અંતર પડ્યો નથી. પોતાની કક્ષામાં અન્ય બાલિકાઓની માફક ખ્યાનપૂર્વક પોતાના અભ્યાસની વાતો સાંભળ્યા કરે છે. બાલિકાનું જીવન તદ્દન સાધારણ છે. એનાં માતા-પિતાનું જીવન બહુ જ શાન્ત અને ધાર્મિક છે. ઘરમાં સદા ધર્મ-અર્થાં ચયા

* શ્રીયુત પ્રભાકૃષ્ણ અદ્યોપાધ્યાયના લેખ ઉપરથી.

કરે છે. પરન્તુ ભૂલથી પણ આપણાથી એમ નથી કહી શકાતું કે ધરમાં માતા પિતા સદા ધર્મ-ચર્યા અને ગંભીર વિષયોની વાતો કર્યા કરે છે તેથી હૃદયનમાં કવિત્વ શક્તિનો વિકાસ થયો. જે એમ હોય તો સર્વ પાદરીઓનાં આશ્ચર્યાશ્ચિદ્ધાઓ કવિ અને કવિયિત્રીજ ધાન. જે વખતે આશ્ચિદ્ધ હૃદયન બહુજ નાની હતી, એટલે જે વખતે તે આવી પણ શક્તી નહોતી તે વખતે તેણે નીચે લખેલી કવિતા યનાવી હતી:—

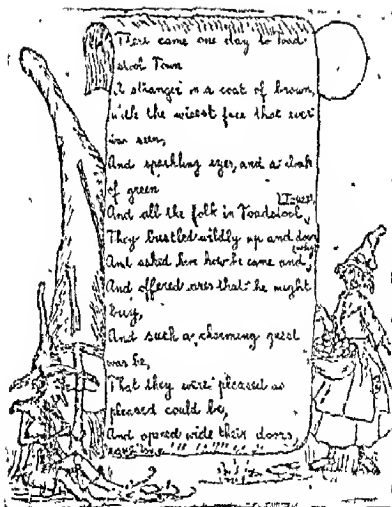
“Two little stars fell out of the bed,
 “Yesterday night when I was sleeping.
 “‘Dear oh dear’ The mother moon said,
 “‘Surely I was my star babies sleeping.’
 “Down they fell from the evening sky,
 “Yesterday night when I was sleeping;
 “Down and down from the heavens height
 “When poor mother moon was still a-peeping.
 “A baby was born on mother’s breast,
 “Round to see it we all came creeping,
 “But those two star babies had made a nest,
 “In babies’ eyes and were soundly sleeping.”

આશ્ચિદ્ધાની કવિતામાં કેવો દ્રામજી ભાવ છે. એ સરળ કવિતાનો અનુવાદ કરવો જરા મુશ્કેલ છે તો પણ તેનો ભાવાર્થ નીચે આપું છું:—

“કાલે રાત્રે જ્યારે હું સૂઈ ગઈ હતી, ત્યારે બે નાના નાના તારા પોતાનાં જિજ્ઞાસાં પરથી પડી ગયા, તેમની ચન્દ્ર મા એ કહ્યું મેં તો મારા નાના બાળુને સૂતા જોયા હતા.

“તેઓ સાંજના આકાશમાંથી નીચે પડ્યા; તે વખતે જ્યારે હું સૂઈ ગઈ હતી ત્યારે આકાશમાંથી, જ્યાંથી ચન્દ્ર માતા હજી પણ જોયા કરે છે ત્યાંથી એ બન્ને નીચે—બહુ જ નીચે પડી ગયા.

“માતાના બોળામાં એક નવું બાલક આવીને બેઠું. તેને જોવાને માટે અમે સર્વ એકત્ર થયાં, પણ તે બન્ને નાના તારા બાળુઓએ તે બાલકની આંખોમાં પોતાને માટે માળાઓ બનાવી દીધા હતા અને તેઓ બન્ને તે માળામાં નિઃશંકપણે સૂઈ રહ્યા હતા.”

કેવી સુંદર કવિના છે? ચન્દામાનું એ નાના તારા બાજકોનું સુવડાવતું, પછી તેનું બિઝાના પરથી પડી જતું, ચન્દામાનું આશ્ચર્ય અને વ્યાકુળતાથી એમ કહી ઉકેલું કે:-“મેં તો મારાં બાજકોને સૂતાં જોયાંતાં” એ બધી કેટલી સુંદર કાવ્યગતા છે? ચન્દા-મા જોઈ રહીંતી અને બાજકો આદાર-માંથી નીચે પડી ગયાં. માના માતૃત્વની, બાજકોનાં બાજ-આપણી અને કવિચિત્રીના હૃદયની સરળતાનું કેવું સુંદર અને કેટલું સુકુમાર ચિત્ર છે. અને વળી તે નાના તારાઓએ આંખોને નવાં બાજકોની આંખોમાં માજો બનાવવો અને ત્યાં નિરાંત પછે સૂ જતું! ખરે! ચોરી અને સરજોરી, Criminal trespass, અને Wrongful Possession બીજા કોને કહે છે? શું બીજા કવિ સમ્રાટ રવીન્દ્રનાથ Crescent Moon લખશે? હેલન, તું બાજ-સરળતા, બાજ-મૃદુતા અને મનોમગ્નધુતાની પુનિત મૂર્તિ છે, હેલન! તો આર પાંચ વર્ષના ઉમ્મરમાં કવિતાતો ઝરો વહેવડાવ્યો છે, ધન્ય છે તને!

જે વખતે હેલન એ વર્ષની હતી તે વખતે તેણે પોતાની લીંગડીને માટે નીચે આપેલી કવિતા બનાવી હતી:-

“I picked her up,

“I laid her down,

“I went and warmed her nightie gown,

“I tucked her in and sang so low

“That she went off to peep-a-bo.”

“મેં તેને ઉઠાડી લીધી અને પછી તેને સૂવડાડી. હું ગાઈ અને તેને રાતના પહેરવાની સાડી ગરમ કરી આપી. મેં તેને ઓઢવાનું ઓઢાવ્યું અને પછી હું ઝોટ્ઝો ધીમે ધીમે ગાવા લાગી કે તે સૂઈ ગઈ.”

હેલનનું બલિષ્ઠ કેવું જનશે, તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. ઘણી પ્રતિભાસંપન્ન વ્યક્તિઓ યૌવન કાળમાં પ્રતિભાહીન થઈ ગયેલી જોવામાં આવી છે. જો “સમ્યક્તા”નો યુગ હેલનને વર્ડસ્વર્થની “લુસી” ની માફક એકલી મૂકી દેવાના દૃષ્ટા કરે તો જરૂર એક દિવસ હેલન સાહિત્યસાગરનું ઉજ્જવળ સ્તન થશે. હેલનના પ્રતિભાદાતાને અમારી પ્રાર્થના છે કે તારા વરદ હસ્તથી હેલનના “નાના હાથો પર અમિત દાનની વર્ષા” કર્યા કરજો.

અખેન્દ્ર સવરામભાઈ દેસાઈ

એક લોકગીત*

૧

અ

અવળા ખેલી !

સોનલ મારા ઘરડાની નાર રે,
જેરે જોષએ તે મંગાવજો.
લાવજો લાવજો શેરડીચુંના પોંકરે,
લાવજો રે જીર માયલાં ઝીંડવાં.
અવળા ખેલી અવળું મ બોલ્યારે,
અવળું ખેલે તે અવગણુ ઉપજો. સોનલ
લાવજો લાવજો સમદર માયલાં ચીરરે,
લાવજોરે આલ માયલાં ઓટણાં. અવળા ખેલી
લાવજો લાવજો સીંગવાળા ધોડારે,
વગર સીંગાળા લાવજો ડોળીયા. અવળા ખેલી
લાવજો લાવજો શોકય માયલાં સાલરે,
લાવજો આગમ નયો ખેટડો. અવળા ખેલી
(રઢીયાળી રાત.)

વ

અવળા ખેલી.

હયા હયા મેડી રે મારાં ધર રે પીચાતીયાં,
તાં રે દળાવો લમર દોલીયા.
એને રે દોલૈયે મારા કીયો લાઈ પોદશે,
વહુ રે કીયાં વહુ દોળે વાવલાં.

*

*

*

*

* રઢીયાળી રાતમાં ‘ અવળા ખેલી ’ નું એક લોકગીત છે. મહિસાંઠા પ્રદેશમાં જ દળનું એક ગીત જવાય છે તે જનને ગીતો અહીં આપ્યાં છે તેની કલ્પના પોતે જ કરી લેશે એવી વિનંતિ છે.

સંપાદક.

વાવ ઢોળતાં વડુવર વાત પૂજતાં,
 કાંઈ નણુદી પાડોશણુ ના રાખીયે;
 લેઈ લેઈ જ્ઞરો રે નણુદલ ખાઈ ખાઈ જ્ઞરો,
 નિત્ય હિડીને 'કરોધ' કરે રે.
 અવળા મહિયરનાં ગોરી અવળું શું બોલો,
 ને રે જોઈએ માગજો રે.
 ખાસણું ખંખેરૂં તો ગોરીઓ આંઝેરી.
 કાંઈ લાખે બે લાખે માડીજાઈ નહિં મળેરે.

*

*

*

ચોખાના ચુડીલા મારે લાવજો કાઠિારીયા,
 રાઈનાં તે કંઈશુ મારે લાવજો રે.
 ચોખાના ચુડીલા કેવા હોય મારી ગોરી,
 કાંઈ રાઈનાં તે કંઈશુ મુજને નહિં મળ્યાં રે.
 માંકણની મોજડી મારે લાવજો કાઠિારીયા,
 કાંઈ ચાંચડીની ચુંદડી મારે લાવજો રે.
 માંકણની મોજડી કેવી હોય મારી ગોરી,
 કાંઈ ચાંચણની ચુંદડી મુજને ના મળા રે.
 બાવળનાં બોરાં મારે લાવજો કાઠિારીયા,
 કાંઈ બોરાંના પૈડા લઈ વેલા આવજો રે.
 બાવળનાં બોરાં કેવાં હોય મારી ગોરી,
 કાંઈ બોરાંના પૈડા મુજને નહિં મળ્યા રે.
 વલ્લાની ફેરી મારે લાવજો કાઠિારીયા,
 કાંઈ આંખાના ટેટા લઈ વેલા આવજો રે.
 વલ્લાની ફેરી કેવી હોય મારી ગોરી,
 કાંઈ આંખાના ટેટા મુજને નહિં મળ્યા રે.
 શિંગડાજો ઘોડો મારે લાવજો કાઠિારીયા,
 વગર શિંગડાજી જોડી લઈ વેલા આવજો રે.
 શિંગડાજો ઘોડો કેવો હોય મારી ગોરી,
 વગર શિંગડાજી જોડી મુજને નહિં મળા રે.

‘અવળા મેયરની ગોરી’ નણુદલ પાડોશમાં ન રાખવાનું કહે છે.

કારણ ? ‘લેઈ લેઈ જાગેનેરે નૃણુદ્ધ ખાઈ ખાઈ જાશે,
નત્ય હિંમને દરોધ કરે રે.’

એ કાંઈ પરવડે ?

પણ હકિરીયો એમ કાંઈ જહેનીનાં વગોવણું સાંભળી રહે ? તેણે તો
અટ સંભળાવી દીધું.

‘કાંઈ લાખે એ લાખે માડીજાઈ નહિં મળે રે.’

‘એમ જો ખાઈ ખાઈ જતી હોય ને લઈ લઈ’

જતી હોય તોય તારૂં શું જોણું યઈ જાય તેમ છે ? તું તારે કાઈ
વાતે અધુરી ન રહેતી—‘જે રે જોઈએ તે માગજો રે.’”

એ ‘અવળા મૈવરની ગોરી’ હકિરીયાનાં આં વેણુ. ક્યાંઈ દિવસો
પછી યાદ દેવડાવે છે ને કેવી કેવી માગણીયો કરે છે ?

‘મોખાના ચુડીલા x x x

રાઈનાં કંઠણુ x x

માંડણુની મોજડી x x x

ચાંચડી ચુંદડી x x

વસ્ત્રાની કેરી x x x

આંખાના ટેરા x

શિંગડાજો ઘોડો x x x

વગર શિંગડાજો જોડી x x x

લઈ વેંલા આવજો રે.

મોજો હકિરીયો એ ચુડીલા-કંઠણુ-મોજડી-છત્યાદિ શોધવા નીકળે
છે પણ એ કોઈ કોઈને મળ્યાં છે તે એને મળે ?

તેનિરાશ યઈને જવાબ દે છે.

‘મુજને નહિં મળ્યાં રે-’

આ આખોય પ્રસંગ રમુજ છે રઢીયાળી રાતમાંના ગીતની સાથે આ
ગીતનું સામ્ય ચોક્કસ જણાઈ આવે છે. પ્રથમ ગીતમાં સાલબો બીજી
સ્ત્રી પરણવા જાય છે અને જુની સ્ત્રીને પોતે પરદેશ જવાનું જ્ઞાનું બતાવે
છે પણ જુની એનો મર્મ કળી જાય છે, જેને લઈને એ આખો પ્રસંગ
જન્મેલો છે. બીજા ગીતમાં સાલબો બીજી સ્ત્રી પરણતો નથી પણ વખતે
પરણવાની આગાહી આપે છે. પ્રાંતિક બેઠને લઈને ગીતમાં ‘પણું લિજના

હિતરવા પામી છે. જેથી ગીતની શીઘ્રતા ઉત્તરી વધી છે. સ્વ. રણુજીતરાગ.
આપના 'લોકગીત' માં પણ આવાં જ લોકગીતો છે જેમાંનું એક નીચે
ઉત્તરી લેખ પ્રમાણ કરીશ.

હિંચી હિંચી મેડીઓ લમરા ગારસડ ગારીઓ.
ગારીઓ ખેડ રે લમરા જે જણાં રે,
જેરે જોઈએ તે માગે મારી ગારી,
પાછલે પરાદીયે ગમ ચાલીશું રે.
ચોખાનો ચુડો લઈ ઘેર આવો મારા માટેઆ.
ગાંધનાં કંઈક લઈ ઘેર આવજો રે.
અવળાં ગોરાદે અવળાં શું બોલો,
અવળાં બોલે દલમાં ઉતરશે રે.
ચોખાચુડો કેમ હોય મારી ગારી,
ગાંધનાં કંઈક કેમ નીપજે રે—અવળાં

રમણલાલ પી. શાંત.

નણુદલ મોકળાં.

(નણુદ લાભીનાં હેતની રૂદ ગતાવતું એક લોકગીત.)

સુતર સુરોન્ન થંલ રચાવજો,
તાં તો ધુધરીઆળા દોલેયા ઢગાવજો.
તાં તો પોદે મારા ફીયા લાખના બેમ,
વડુ રે ધીર્ધ વડુ દોજે પાવલાં.
વાવ દોજતાં વડુવર વાત પૂછતાં,
ચામી સાંભજો આપણા મોટા ધરની રીત,
સકરઆઈ નણુદલને આંણાં મોકલો.
ગોરી તમારે ને સકરઆઈને નહિં બને,
હું તો છો દાંડ બોલ્યા વિના રહેશ,
સકરઆઈ નણુદલને આંણાં મોકલો.
હું તો ઘડું ચોખે ઝટા દેશ,
કાદરા બટી રહાલો નણુદલ મોકળાં.

યવાની છે. કારણ કે તેઓ એક જીવનનાં -મૂનતાપૂરક છે. કેવળ કાના વિના આવશે ?

સ્ત્રીઓની આ જાગૃતિ ને અજ્ઞાન પુરુષોને કેમ માફ નથી આવતી એ હું સમજી શકતો નથી. એમ કહેવામાં આવે છે કે પુરુષો એમ ધારે છે કે જો સ્ત્રીઓ વધારે લજ્જા ને સ્વતંત્રતાની વાત કરે તો તેમનો સંસાર સારો ન રહે. જો આમ હોય તો પુરુષોની તે ભૂલ છે. માન ધર, છોકરાં, વિવાહના પ્રસંગમાં ને લુગડાં ધરણામાં રામતી-તેમજ જ આખી દુનિયાનો સમાવેશ કરતી જીંદગી કરતાં લજ્જાની સ્ત્રી જાહાગની પ્રવૃત્તિમાં રોડાતાં છતાં ધર, છોકરાં ને પુરુષને વધારે સારી રીતે સાચવી શકે. તેના ને કુટુંબના જીવનમાં વધારે આનંદ, રસ ને સંરક્ષક લાગી શકે. કારણ કે તેના વિદ્યા ધણી છે, તેથી તે વિચારી શકે છે. તેનું હૃદય વધારે કેળવાયેલું હોય છે એટલે તે સમજી શકે છે ને લાગણીઓ અનુભવી શકે છે. લજ્જાવાળી સ્ત્રીઓની સહૃદયતા એટલી ચર્મ ન્યય છે તે ખોટું છે. માન એટલું ખર્ચ કે લજ્જાવાળી તેઓ તેમની સરક્ષતા ને સહૃદયતાનો ગેરવિખ્યાત થવા નથી દેતાં.

મોટી ઉંમર સુધી સ્ત્રીઓને કુમારિકા રાખવા એ કેટલાકોને નીતિ ને ધર્મનો વિરહ લાગે છે. સ્ત્રીઓ કુમારિકા રહી શકે કે કેમ એની પણ કેટલાકોને શંકા છે ! પણ તેમની માન્યતાઓ ને શંકા પાયા વિનાનાં છે. તેમ કરવાથી તેમનાં શરીરનો વિદ્યા ધાય છે ને માનસિક વિકાસ માટે અનુકૂળતા ધાય છે. ઈમારત ધર્મ નહિ પાળવાથી શરીરનું સ્વાસ્થ્ય બગડે છે. સ્ત્રી વૈદ્યો કે ડાક્ટરોને ત્યાં જોઈએ ? વિવિધ જાતની સારીરિક પીડાઓથી પીડાતી સ્ત્રીઓ જોઈ જ્યાં આવશે કે નાની ઉંમરમાં સંસારી થવાથી કેટલી આપદ આવે છે. તેવી પત્નીઓ તેમના પતિઓને કેટલી ઉપયોગી થઈ પડે તેની કલ્પના કરવી જ શક્ય છે.

એક યુવાન લેટજે. આગળની કેળવણી લેવા શહેરમાં આવ્યો હોય. ત્યાં તેના વર્ગમાં બહુની છોકરીઓનું જ્ઞાન જુએ, તેમના આદર્શો ને મંદેશ-રનો અનુભવ થાય, તેમના મન ને શરીર ઉપર સ્વતંત્ર વાતાવરણની અણી અસર જુએ, તેમના ઈમારતનું તેજ જુએ. કમલાએ તેને સંરક્ષક વીનાની અભણ પત્ની મળી હોય, તો તેનું હૃદય તેની સ્થિતિ-તેના દુષ્ટતા જીવનની અસમાનતા જોઈ કેટલું રડી ઉઠશે ? તે જ્યાં કરશે કે તેની પત્ની લજ્જાની હોય, સારા સંરક્ષક હોય, તેનામાં સરક્ષતા ને સહૃદયતા હોય તો કેવું સારું ! તે મંદિરે કે તેની પત્ની તેની માથે એકમય થાય, તેમનું જીવન જીવવાને

ચેત્ય બનાવે, તેઓ બન્ને આદર્શ શુદ્ધજન હવે, બાળકોને કેળવે, તેમને ઘણાં સારાં બનાવે....તે ઇચ્છે કે તેની પત્ની તેના કામમાં મદદ કરે, તેના આદર્શોની સિદ્ધિનાં તેઓ સ્વપ્નાં એવે, તેને તેનામાંથી હિસાહ અને ચેરણુ મળે. પરંતુ કપડાં ને ઘરેણાં માટે કંઠસ કરતી-વદતી-ને છોડ્યોને રાગવતી પત્ની તેને નસીબે હોય છે. સમાજ તથા રૂઢિ ઉપર ત્યારે તે અડવાશે, જનું આંસુ આડશે પણ આજ યુવાન જ્યારે મોરો ચાપ છે, તેની પુત્રીને શિક્ષણ આપવાની સ્થિતિમાં આવે છે ત્યારે તેનો કાળ બુદ્ધી જાય છે. જો સ્ત્રીઓ કેળવાય તો સમાજ કેટલીયે ઋણથી પોતાની પ્રગતિ સાધી શકે.

આપણે સ્ત્રીઓને બહુ સત્યાવી છે. તેમની બહુ અવગણના કરી છે. તેને શબ્દે સહચરી ને આચારમાં અનુચરી બનાવી છે. તેમ કરી આપણે આપણી પડતી સ્ત્રીધરી લીધી છે. ચોગ્ર વાંકે તેના ગ્રાણ લેવાયા છે. ઓછી પહેરામણી માટે તેને મદાને માટે ત્યજી દેવાઈ છે. તેના મતની પરવા કરવા પુરુષે ઓછી દરકાર રાખી છે. આમ આપણે આપણી અવનતિ બેઠેરી છે. આપણા શુદ્ધજનના ખરા આનંદો ચાલી ગયા છે અને માત્ર એકધારે પરુ-જીવન જીવાય છે. દંપતી જીવનમાં સાત્વિકતા ને રનેહ નથી. બહુ બહુ તો કેટલાકો સ્ત્રીને પુતળીની જેમ શય્યાગારવામાં જ આનંદ માને છે. હાલની સ્ત્રી કહે છે કે પુરુષો વિપયાપણથી સ્ત્રીના આરાગ્ય તથા વ્યક્તિત્વનો દરકાર કરતા નથી. તે કહે છે કે ‘તમારી વિકાસિતા, વિપયાસના, અસંયમ એ બધાંનો વિચાર નહિ કરવો અને ઉલટી અમારી નિંદા કરવી એ તો અધ-મતાનું પ્રદર્શન જ છે.’ હાલની સ્ત્રી તમારી સાથે સંસારમાં પડવાને અને તમારી તથા કુટુંબની સગવડ સાચવવાને ગુલામી ગણે છે; તેઓ માને છે કે પુરુષોએ તેમને ‘વિકાસનું રમકડું ને વગર પૈસાનો નોકર’ ગણી છે. પવિત્ર કુટુંબભાવના એટલે ગુલામી: દંપતીજીવન એટલે અધમ વિકાસ: સ્ત્રીત્વના ગુણો એટલે પરાધીનતામાં કેળવવા પડતા ગુણો; એવું હાલની સ્ત્રીઓ જે માને છે તે પુરુષોના વિપરીત વર્તનના પરિણામે છે. આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત શું ? કરેલી બૂલનું વળતર શું ? કરેલું પાપ ધોવાં ને કરેલી બૂલ સુધારવી એ જ.

હવે કેટલુંક સ્ત્રીઓ પ્રત્યે:—

સ્ત્રીઓ જાગી છે તે સારી-નિશાની છે. તે ખીજ સ્ત્રીઓને અગૃતિન: હાવવા યત્ન કરે છે તે ઇચ્છવા જોગ છે. આ અગૃતિનો અવસ્થા વખતે તેમણે ધ્યાન આપવું જોઈએ કે અર્વાચીન સ્ત્રીનો. પ્રધાન સ્વર પુરુષનો ધિક્કાર નહિ પણ સમાનતા, સહકાર ને રનેહ હોવો જોઈએ. તેમનો પ્રયત્ન તેમના

વ્યક્તિત્વની રક્ષા માટેનો હોવો જોઈએ, નહિ કે સમાજ ને કુટુંબમાં વિખવાદ
જુરાઇ ઉત્પન્ન કરવાનો. તેમણે પુરુષોની સાથે શ્રેષ્ઠતાની કે શક્તિની
હરિદ્વાષ કરવાની નથી. તેમ કરવામાં તો સ્ત્રી ને પુરુષ અને બૂલશે. સામાન્ય
રીતે પુરુષ ને સ્ત્રી પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ ને શક્તિવાન છે. પણ તે શક્તિઓ
એકબી હોય ત્યાં સુધી તેમાં ખાસ કાંઈ બળ નથી રહેતું. એ શક્તિઓ
વીજળીની નેગેટીવ પોઝીટીવ જેવી છે. એ બંનેનું મિલનજ એક નવું બળ
ઉત્પન્ન કરી શકશે. ધમાલ ભરેલા ને કડોર જીવનમાં પુરુષને પ્રવેશ કરવાનો
છે. કામળ જીવનમાં સ્ત્રીને પ્રવેશ કરવાનો છે. દરેકને પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં
ધન કામ કરી બતાવવાનો અભિલાષ હોવો જોઈએ. તેમના દેહ તેમજ મનશુદ્ધિના
ધર્મ જુદા છે. તે પ્રમાણે તેમનાં ક્ષેત્ર જુદાં છે.

હાલની કાંઈ સ્ત્રીને પુરુષની હરિદ્વાષ કરવાના કામ છે. તે કહે છે કે
“શું એ શક્ય નથી !” હા, છે. સ્ત્રી ને પુરુષ બન્ને મનુષ્ય છે, ને મનુ-
ષ્યજાતને લબ્ધ શુણે તે બન્નેમાં હોય તે સ્વાભાવિક છે. સ્ત્રી પુરુષની ને
પુરુષ સ્ત્રીને હરીદ્વાષ બની શકે પણ પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં મળતી સફળતા
જેવી સફળતા તો ન જ મળે.

હાલની કાંઈ બીજી સ્ત્રીને શ્રેષ્ઠ ગણાવાની હોંશ છે. સ્ત્રી કે પુરુષ એક
ખીજની શ્રેષ્ઠ ગણાવવામાં બૂલ કરે છે. બન્ને સરખાં છે. બન્ને ન્યૂનતાપૂરક
છે. એક ખીજના સહકારથી જ તેમની શક્તિ અગ્રણી ઉઠે છે. એક ખીજના
સહકારથી જ જીવનમાં રમ અને આનંદ આવે છે. હાલની સ્ત્રી બૂલી જાય
છે કે શ્રેષ્ઠતાના કે ઉચ્ચનીચતા ભાવ લિંગતા ને વૈમનસ્યના ઉત્પાદક છે.
એકતા, એકરાગને અલિંગભાવને બદલે લિંગતા ને બેસુરાપણું તેથી દાખલ થાય
છે. તેમણે યાદ રાખવું જોઈએ કે જ્ઞાનની ને શક્તિની શ્રેષ્ઠતા બૂલી તેમણે
એક ખીજમાં તદ્દપતા સાધવાની છે. જો કે ખરી રીતે તો કાંઈ નથી પણ
'પુરુષોનો ધિક્કાર ધિક્કાર' નો પ્રત્યુત્તર 'સ્ત્રીઓનો ધિક્કાર ધિક્કાર'
એમ અપાય ને અમલમાં મુદાય તો સમાજની શી વલે થાય ?

હાલની એક બીજી સ્ત્રી જાહેર જીવનની હિમાયત કરે છે. આમાં
વાંધાનો સ્વર ખરી રીતે હોઈ ન શકે. પહેલાં બીજા રૂપમાં જાહેર જીવન
આપણી સ્ત્રીઓના નિત્યક્રમમાં આવતું. હાલ તે બીજો સ્વરૂપે છે. જાહેર-
જીવનમાં ભાગ લેવો એ જરૂરનું છે. એટલું ખરું કે તેમાં જ રોડાર્થ ધર તરફ
દુર્લક્ષ ન અપાવું જોઈએ. જેનામાં શક્તિ હોય ને સવ્ય હોય તેને જાહેર
જીવન જીવનના કાર્ય તરીકે સ્વીકારવામાં સમાજ કાંઈ જ ન કહી શકે. તેને

માટે કે બીજા કોઈ ધ્યેય માટે કૌમારવ્રત પાળવાની કાંઈને ઇચ્છા હોય તો તે તેમ કરી શકે એમ હોવું જોઈએ.

હાલની કોઈ સ્ત્રી કહે છે કે પુરુષો અમારા ઉપર ધ્રમકાળનો બોલો અણુ નાખે છે. હીક, ત્યારે ઓશીસે ઓશીસે ધક્કા ખાતા, નીચી મુંડીએ કલાકો સુધી કારકુની કરતા, શરીરકષ્ટ વેડી ટૂંકા પગારમાં પણ સ્ત્રીને સંતુષ્ટ કરતા, મીઠોના જીવલેણ સાંઘાઓમાં કામ કરતા કે શરીરચાતના ભોગવતા પતિ (પુરુષો) નો તેમણે વિચાર કર્યો છે ! કુટુંબને માટે કમાઈ લાવવામાં જેમ પુરુષ ઉપકાર કરતો નથી તેમ સ્ત્રી કુટુંબનું કામ કરવામાં કાંઈના ઉપર ઉપકાર કરતી નથી મળીથી પેતિ હાથે કરી 'રસાયણ' કે 'મનુરણ' ગણાવે તો તેમની જેમી ઇચ્છા. પુરુષ નિરાશ થઈ આવ્યો હોય, ચાકીને આવ્યો હોય, કે તેને નિષ્ફળતા મળી હોય ત્યારે તેને શાન્તિ આપતી, તેના દુઃખમાં સહભાગી થવું તે શું ઉપકાર છે ? પહેલાં સ્ત્રી પુરુષના આવા પ્રશ્નો સમાજ આગળ ન દતા, કારણ કે સ્ત્રીને પુરુષ પરસ્પર મંત્રાવી ને વિશ્વાસુ હતાં. દરેક એક બીજાને માટે પ્રેમ પૂરાવતાં ને પ્રેમ બદલો કે ભાગ માટે ખરો ? આવી રીતે સ્ત્રી ને પુરુષના જીવનસર એકલા મળી મધુર સંગીત કરતા ને આથી સમાજ મધુર નાદયુક્ત ને અભેદભાવવાળો બની રહેતો. ત્યાં રહેડ હોય, એક આદર્શ હોય ત્યાં તન્મયના હોય છે. મદારા ત્હારાને બેઠ બૂલાય છે, જેઓ એક બીજાના સુખ માટે આતુર ને અધીરાં હોય છે, તેઓમાં કામની જોડણી નથી હોતી.

કહે છે કે પુરુષને સ્ત્રીના દરકાર નથી વાત ખોટી છે. ભણ્યે જ કોઈ પુરુષ હશે કે જે પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છાને જાણ્યે અજાણ્યે નહિ અનુસરતો હોય. કેટલાય પુરુષોએ સ્ત્રીને દુઃખ ન થાય માટે દારૂ જેવાં વ્યસનો છોડ્યાં છે. ઘણાંય પુરુષોએ પરણી આડેમાર્ગે જવાનું અંધ કર્યું છે. કેટલીએ સ્ત્રીઓએ તેમના પતિને ખરાબ સોજત છોડાવી છે. પુરુષ સ્ત્રીની ઇચ્છાને જાણ્યે અજાણ્યે આધીન છે એ વાતની ખાત્રી તો જીવનના નાના નાના પ્રસંગો પરથી પણ થશે.

કેટલીક સ્ત્રીઓને બાળકો ઉછેરવાં એ વેડ લાગે છે ! કવિઓ કહે છે તે લોકો અનુભવે છે કે સ્ત્રી વાત્સલ્યની, દયાની, કામળતાની ને ઉદારતાની દેવી છે. તે સ્ત્રી આમ કેમ કહી શકે તે હું સમજી શકતો નથી. કદાચ કૌમારના ઉન્માદમાં માતૃપદની સાચી કલ્પના તેવું બોલનારાંમાં નહિ હોય; માતા થઈને એવું બોલનાર કોઈ સ્ત્રી હોય તો જરૂર મૃતે તેની દયા આવે.

તત્ત્વવેદના પાંચ સ્તરીયારના સંબંધમાં કહીશ કે “સ્ત્રીજાતિની સેવા એ પુરુષ જાતનાં પુનર્જન્મ, પુરુષમાં પ્રભુતાના અવતાર. આ સ્વાતુલ્ય માટે આત્માના બે દેહ, સ્ત્રી તે પુરુષ સ્ત્રીને પુરુષના આજ સાચા સંબંધ પ્રભુ પણ એટલા માટે અર્ધનારીશ્વર રૂપે કિતર્થ છે. પુરાણ ધર્મમાં આ હેતુ પ્રગટ કર્યો છે. પુરુષ સ્ત્રીમાં પ્રભુ બુદ્ધિ. સ્ત્રી પુરુષમાં પ્રભુ બુદ્ધિ. એક અન્યને પૂજે તે સેવે. પશ્ચિમમાં સ્ત્રીની જ પૂજા છે. પૂર્વમાં પુરુષની જ પૂજા છે. આ તો મહામિથનની અધુડી, ઉતરી ગયેલી પ્રથા છે. સ્ત્રીને પુરુષનાં પુનર્જન્મ થાય. સ્ત્રી તે પુરુષની નિર્બલતા દૂર થાય. બન્નેની અદંતા દૂર થાય. બન્ને પ્રભુને પરબે બન્ને વામન મટી વિરહ વાધે બહેનો ! તમારે આત્મા જાગે સાચી સ્ત્રી પ્રગટે. સાચા રત્ન ઉતરે સાચી માતા અવનરે. આપે સાચો પ્રાણ તમારું ગૃહ, દેશ અને લોકમાં દેહ ધરે.”

સવાનીશંકર હ. પાઠક.

બંદીવાન.

વસન્ત ઋતુની એક સ્થાને અમે નદી કિનારે આવેલા અમારા ગંગ-લાની અગાસીમાં બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતાં. સ્પર્શિત થવાની તૈયારી હતી, એટલે આકાશ વિધવિધ રંગોથી રંગાર્થ ગયું હતું. પશ્ચિમ દિશામાં સંખ્યા હવી સોળે શણગાર શણને ઉભી હતી. પક્ષિઓ કલોલ કરતાં કરતાં પોત-પોતાના માળા તરફ ઉડતાં હતાં. અમારી વાડીમાંના આંખાપર બેઠેલી કોપલ થોડી થોડીવારે ટકુકા કરતી હતી. તે ઉપરથી અમે પક્ષિઓના જીવનની સ્વતંત્રતા વિષે વાતો કરતાં હતાં. એટલામાં પાંગરામાં પુરેસો પોપટ ‘રામ રામ’ એમ બોલી ઉઠ્યો. પોપટનો અવાજ સાંભળતાં વાર જ મારે. મિત્ર સ્વીન્ડર અજાણી ઉઠ્યો અને બોલ્યો, “તમે પક્ષી પાછો છો એ તો મેં આજે જ જાણ્યું !” મેં ધીમે રહીને કહ્યું “મને પક્ષી પાછવાનો શોખ નથી. એ તો મ્હારી નાની બહેનની બહુ ઈચ્છા હતી એટલે આ પોપટ થોડા દિવસથી આપ્યો છે.” સ્વીન્ડર ગુસ્સાના આવેશમાં બોલી ઉઠ્યો-કેવી નિર્દયતા ! કેટલું ઘાતપ્રીપણ !

આમ એકએક સ્વીન્ડર શું રામ ગુસ્સે થઈ ગયો તે અમે કોઈ સહમણ શક્યાં નહિ. થોડીવાર શાન્ત બેસી રહ્યા પછી ફરી પાછો સ્વીન્ડર બોલ્યો

મારાથી પણ, પક્ષી કે મનુષ્યને પાંજરામાં પુરેલાં જોઈ શકતાં નથી, મને એ દેખાવ જ ત્રાસદાયક લાગે છે. ચોક્ક વખત અગાઉ મેં કેદખાનામાં એક બંદીવાન જોયો હતો, તેના જીવનકથા જો તમે સાંભળો તો જરૂર તમે સૌ મારા મતનાં થઈ જાવ. આટલી પ્રસ્તાવના કર્યા પછી સ્વીન્ડે પોતાની અનુભવ વર્ણવવા માંડ્યો. “ મારા એક મિત્રે મને એક દિવસ કેદખાનું જોવા જવાનું આમંત્રણ આપ્યું. મેં કાંઈ દિવસ કેદખાનું જોયું નહોતું એટલે તરત આમંત્રણ મેં સ્વીકાર્યું, અને બીજો દિવસે અમે કેદખાનું જોવા ગયા.

કેદખાનામાં બીજું કાંઈ ખાસ જોવાનું નહોતું. માત્ર એક જ દર્ય એવું હતું કે હું એ હવે જીવન પર્યંત નહિ ભૂલું. આખું કેદખાનું જોઈ રહ્યા પછી છેવટે અમે એક કેદની કોટડી આગળ ગયા; તેને જન્મભરની કેદની શિક્ષા થએલી હતી. આ બંદીવાન સત્તર વરસથી કેદમાં હતો. જ્યારે તે અરાક વરસનો હતો, ત્યારે તે એક ઝવેરીની દુકાનમાં ધરીગર તરીકે કામ કરતો હતો. પછી એકાએક એને કાણુ જાણે શું થયું તે એ એક છુંટારા-ઓની ટાળામાં ભળ્યો. અને એક દિવસ પોતાના જ શેઠની દુકાન છુંટી, અને પોતાના શેઠનું ક્રોધના આવેશમાં ખૂન કર્યું. પોલીસે તેને પકડ્યો, અને અંતે એને ફાંસીની સજા થઈ. તેણે સહેનશાહને દયા કરવાની વિનંતિ કરી અને પરિણામે એને જન્મભર એકાન્ત કેદની સજા ફરમાન થઈ.

અમે જ્યારે આ બંદીવાનની કોટડીમાં દાખલ થયા ત્યારે એ એની સજામાં પડેલા કાગળ ઉપર સ્થિર નજર રાખીને જોતો હતો. અને પુતળાની પેઠે બિલકુલ હાથ્યા ચાલ્યા વગર ટટાર ઉભો હતો, જોકે તેની ઉમ્મર માત્ર પાંત્રીસ વર્ષની હતી છતાં એના દેખાવ ઉપરથી તે સાડ વર્ષ જેવડો લાગતો હતો. એનું શરીર છેક જીર્ણ થઈ ગયું હતું, અને મ્હોં તદ્દન નિસ્તેજ ને શીંકું લાગતું હતું; ગાંઠમાં ઉંડા ખાડા પડેલા હતા; આંખો હતી મોટી પણ ઉંડા-જીમાં ઉતરી ગયેલી હોય એવી જણાતી હતી. અમને જોઈને એણે નીચા વળીને સલામ કરી. જેમ ક્યુવડ સૂર્યનો પ્રકાશ જોઈને અંજાઈ જાય તેમ એ અમને જોઈને ચકિત થયો હોય એમ લાગ્યું. તેના જ્ઞાનના ધીરે અને નિરાશાસ્પદ હતો અને તેની બોલવાની ઢંગ ઉપરથી એમ લાગતું હતું કે એનામાં હવે સ્વેચ્છા જેવી કંઈ ચીજ નહિ રહી હોય. કેદીના હાથમાં એક બડો કાગળ હતો. અને એના ઉપર એણે ગીતાના, કેટલાક શ્લોકો, આંખળા માણસો મટિની લિપિમાં લખ્યા હતા. અમને દેખાડવા માટે એણે કાગળ ઉંચો કર્યો ત્યારે મેં જોયું કે એનો હાથ અશક્તિને લીધે ધ્રુજતો હતો, અને આંખળાં ઉપરની ચામડી ખરી ગયેલી હતી. મેં બંદીવાનને,

પૂજ્યું કે એ જાતની શિપિ પહેલ વહેલી કેણે ખોળા કહાડી હતી ? એ તરેહની શિપિના સંશોધકનું નામ એ તે વખતે જૂલી ગયો હતો. છતાં ગદુ ઉત્સાહથી સંભારી કહાડવાને પ્રયાસ કરતો હોય એમ લાગ્યું. તેણે બે હાથમાં પોતાનું માથું દાબ્યું અને થોડીવાર પછી એકદમ ખૂબ આનંદમાં આવી જઈને પેલા સંશોધકનું નામ બોલી ઉઠ્યો. આ ક્ષણે મને પેલીજવાર એ એક જીવતા મનુષ્ય જેવો લાગ્યો. માણસના સ્વાતંત્ર્યની સાચી કિંમત મને આજ પછે સૌથી પ્રથમવાર સ્પષ્ટમનઃ મનુષ્યને પરસ્પર સંબંધની કેટલી આવશ્યકતા છે. જુદા જુદા દેખાવ જોવાથી અને અવાજ સાંભળવાથી મનને કેટલો કાયદો થાય છે. અને જોએલી તથા સાંભળેલી વસ્તુઓ યાદ રાખવામાં મગજને કેવો આનંદ પડે છે એ વગેરેનું જ્ઞાન મને અત્યારે જ થયું ! આ બિચારા કેદીને સ્મરણ શક્તિનું કોઈ દિવસ હામ જ પડતું નહિ. એનું જીવન તો એક સુકષ્મ ગયેલા છેડ જેવું હતું. ન એના પર કોઈ દિવસ તાપ કે તડકા પડે કે ન એના પર વરસાદ કે આકાશ પડે. ત્યારે એણે પેલા સંશોધકનું નામ સંભારી કહાડ્યું ત્યારે એના મોં ઉપર એવી છાપ પથરાઈ ગઈ હતી કે એ જોઈ ત્યારે એક સુકષ્મ ગયેલા છેડ ઉપર નવું કુમળું પાંદડું ઉગ્યું હોય એવો દેખાવ જોતાં હોઈએ એમ લાગે.

આ કેદીની દુનીઆ માત્ર ૧૪ શીટ લાંબી અને ૮ શીટ પહોળા ઓરડામાં સમાઈ જતી હતી. મત્તર વરસ એણે એક જ કોટડીમાં માણસ પશુ, કે પક્ષીના સહવાર વિના એકાન્તમાં ગાળ્યાં હતાં ! છતાં કેદીઓના મોં ઉપર ક્યારેય જ જોવામાં આવે એવી એક જાતની અપૂર્વ શાંતિ એના મોં ઉપર જણાતી હતી. થોડીવાર પછી એણે અમને એક લાકડાના કક્કડા ઉપર ચિત્રેલું ચિત્ર જોવા આપ્યું, ચિત્રની અંદર એક સુંદર યુવતી બાગની મધ્યમાં બેઠેલી હતી, અને એના હાથમાં રંગબેરંગી ફુલનો એક ગોટો હતો. બાગની એક બાલુમ પાણીનો એક ઝેળો ચિતર્યો હતો અને બીજી બાલુએ એક અસામાન્ય છતાં જાણે માણસનું ચિત્ર હોય એવું વૃક્ષ ચિતર્યું હતું. એ વૃક્ષ ઉપરથી મોટાં સુશોભિત ફળ લટકતાં હતાં અને એની એક ડાળા ઉપર એક મનોહર પક્ષી બેઠેલું હતું, આખું ચિત્ર ચમત્કારથી ભરપૂર હોય એમ લાગતું હતું. મેં બંદીવાનને પૂછ્યું 'કેમમાં આવ્યા પહેલાંથી તમને ચિતરતાં આવડતું હતું ?' કોઈ સાથે વાતચીત કરવાની બહુ વખતથી ટેવ ન હોવાથી એ મારો પ્રશ્ન બરાબર સમજી શક્યો નહિ. એટલે ઉત્તરમાં બોલ્યો 'સાહેબ, આ ચિત્ર કોઈ નમુના ઉપરથી દોર્લ નથી એ તો મારા કલ્પનાના તરંગોએ ઉપજાવી કહાડ્યું છે.' આટલું બોલીને એણે એક ધીમું

મિત્ર રિમત કર્યું. વજ્રથીએ કોર હૈયાના મનુષ્યનું હૃદય પણ આ રિમત નોંધને પીગળ્યા વગર રહે નહિ, એવું એ હતું. મારી આંખમાંથી એ આંસુનાં ટીપાં સરી પડ્યાં. બંદીવાને પેલા ચિત્રની અંદર પોતે જે વસ્તુની નિરંતર અંખના કરતો હતો તે બધી ચીતરી હતી. સ્ત્રી, ફળ ફુલ, પક્ષી, માણી, વૃક્ષ અને અનંત ભૂંડ આકાશ. આપણને આ વસ્તુઓ કેવી સુલભ લાગે છે ! પરંતુ એ તો જીવંતી પર્યન્ત આમાંથી એકેકે ચીજ પ્રાપ્ત કરી શકે એમ નહોતું ! દૈવની કેવી વિચિત્ર શક્તિ છે ! પેલા કેદીએ કહ્યું. ‘ આ ચિત્ર દોરવામાં મેં સત્તર વરસ કહાડ્યાં છે. અંતક વાર ચિતરું અને પાછું ભૂસી નાખું. દરેક વાર કાંઈક નવું ઉમેરું અને જીવું કહાડી નાંખું, એમ કરતે કરતે છેવટે આ ચિત્ર તૈયાર કર્યું છે. ’ ચિત્ર ખરેખર અદ્ભૂત હતું. ચિત્રકરે પોતાની કલામાં આગ્રેષ્ઠ આત્મા મૂકી દીધો હોય એમ લાગતું હતું. કેટલાં વર્ષોથી એણે બાહ્ય જગત જોયું જ નહોતું છતાં ફળફુલ આકાશ વિગેરે આવી સુંદર રીતે શી રીતે દોરી શક્યો હશે ! આટલાં વર્ષથી એ મૃતપ્રાય જીવન ગાળતો હતો છતાં ‘જીવું’ ચર્ધ ગણેલા શુષ્ક અંતરમાંથી આવી મનોહર યુવતી અને સુંદર ફુલ એણે શી રીતે ઉપજાવ્યાં હશે !

હવે વિચાર કરતાં મને એમ થાય છે કે, મનુષ્યહૃદય કેવું કઠોર હોય છે કે તે વખતે હું નિરાંતે અંતરમાં જળની દુઃખની જ્વાળા ખમી શક્યો. અત્યારે જો કે મને એ વાત કરતાંએ ત્રાસ છૂટે છે. હું મરીશ ત્યાં સુધી એ બંદીવાનની આંખોમાં છૂપાએલો ભાવ નહિં જૂઠી શકું. એ આંખોમાં મૂર્તિમંત દુઃખ વસતું હોય એમ લાગતું હતું, એ આંખોમાં જાણે એણે અત્યાર સુધી અનુભવેલાં અને હવે પછી અનુભવવાનાં મૌન અને એકાન્તનાં અસંખ્ય પડ ઉપર પડ ગોઠવ્યાં હોય એમ જણાતું. એવું દયામગ્નક દારિદ્ર્ય એ આંખોમાં હતું કે એ વર્ણવી શકાય જ નહિ. ત્યારે ત્યારે એ બંદીવાનની આંખો મારી સમક્ષ ખડી થાય છે ત્યારે મને કંપારી છૂટે છે. મહાન દુઃખ અનુભવવાથી એક જાતની પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, એમ એ કેદીની આંખો ઉપરથી જાણી શકાતું હતું. મને તો એમ ખાતરી થઈ હતી કે એ કેદીની ચરણરજ લેવાથી હું પવિત્ર થાઉં. એની સમક્ષ ઉભો હતો ત્યારે એમ લાગતું હતું કે આમ છુટો ને સ્વતંત્ર રહેતો હું એની પ્રત્યે એક જાતનો ગુન્હો કરું છું. વધરચંભ ઉપર લટકાવેલા એક નિર્દોષ મનુષ્યની સહામે એક પાપી તરીકે હું ઉભો હોઉં એવું મને લાગતું હતું. એણે ગમે તેવું ધોર પાપ કર્યું હોય તોએ એના પાપ કરતાં સહસ્ર ગણી વધારે શિક્ષા એને થઈ હતી, અને એણે એ એવા ધૈર્યથી અને હિંમતથી ખમી હતી કે મને એમ

શું કે હું એના પગ નીચેની ધૂળની રજ સમાન છું. મને આખી - મનુષ્ય જાતિ તરફ અંગાધ તિરસ્કાર થયો. જગતના કેદી માત્ર માટે મારા અંતરમાં અસહ્ય વેદના થવા લાગી.

કેદખાનું જોઈને પાછા આવતાં રસ્તામાં ઝાડ, પક્ષી, આકાશ વગેરે સર્વ વસ્તુઓ આનંદમાં મ્હાલતાં હોય એમ મને જણાયું. કુદરતના રાજ્યમાં સૌ સ્વતંત્રતા ભોગવતાં જણાયાં, માત્ર માણસ જ આંમ પોતાના જાતિભાઈને શું કામ નિર્દય રીતે હેરાન કરતો હશે !

તે રાત્રે હું મારા ઘરની બારીમાં બેઠો હતો. નીચે રસ્તા ઉપર ગાડી થોડા દોડતા હતા. લોકો આવજવ કરતા હતા. કોઈક ઘરોમાંથી સંગીતના સ્વર નીકળતા હતા અને કોઈક ઢેકાણે ઉત્સવ ચાલતા હતા. હું એમાંથી કશું દેખતો કે સાંભળતો નહિ. મને તો પેલા જાદીવાનનું શીકું શાન્ત મ્હોં, એની દુઃખના હુંગરથી ભરેલી આંખો અને પેલું મુંઢર ચિત્ર જ દેખાતું. ” રવીન્દ્ર પોતાની વાત પૂરી કરીને એકદમ ચાલ્યો ગયો.

(અંગ્રેજી ઉપરથી.)

સૌદામિની.

સ્ત્રીનું હૃદય.

છેક બાળપણથી હું તો આ જ પૂજારી પાસે રહી છું, અને આ જ મંદિરના ઓટલા મ્હોં વાળ્યા છે. મારા માબાપ કોણ હતાં, તે આજ મુધી હું જાણતી નથી. પણ તેઓ કોઈક રીતે કલંકિત હશે; કેમકે પૂજારીની હું બહુ માનીતા છું, છતાં એ મંદિરના મુખ્ય ખંડમાં જવાની - મ્હને રજ નથી. તોપણ એ અદસ્ય દેવ ઉપર મ્હને અજ્ઞ અદ્વા છે. આખા દિવસમાં મંદિરના આરસપદ્માણના ઓટલા વાળીને સાદ રાખવા સિવાય મારે બીજું કાંઈ જ કામ કરવાનું નહિ.

જામનાં છોકરાંઓ સાથે હું કોઈ દિવસ રમી નથી. હું કુલે પાણી ભરવા જાઉં, તો મારું બેડું કુવામાં હોય, ત્યારે બીજી સ્ત્રીઓ પોતાનાં બેડાં અંદર નાખતી નહિ, વખતે મારા પાણીનો તેમને ઘટો અડકી જાય ને ! હું પાણી માબાપની પુત્રી ખરીતે !

મારા જીવનના વસન્ત ડાગમાં એક સુવક મારો મિત્ર બન્યો. તેનું નામ અમ્બલ. તે કોણ હતા ને ક્યાંથી આવતા તે હું જાણતી નથી. એને

વિશે હું માત્ર એટલું જ જાણતી, કે તેની માતા અપંગ હતી, તેને અમારા મંદિરમાં દર્શન કરાવવા અને ક્યા સંભળાવવા તે લઈ આવતો. અમારી આ મિત્રાચારી માત્ર થોડોજ વખત ટકી. એકાદ વર્ષ પછી અન્યની મા મૃત્યુ પામી, અને અન્ય અમારૂં ગામકું છોડી કોઈ શહેરમાં ચાલ્યો ગયો. જતી વખતે તેણે પોતાને કદી ન જૂલવાનું મારી પાસે વચન લીધું; પણ કોણ કોને જૂલવાનું 'છે, તે હું સારી રીતે જાણતી હતી. આંખા બાળપણમાં એક જ વ્યાક્રા સાથે આપણને જાણખાણ થયું હોય, અને માત્ર તેની જ સાથે આપણે રમ્યાં હોઈએ, તેને કાંઈ જૂલી જવાય? અને એ તો આ ગામડાની નાની સરખી છાંદગી પૂરી કરી, જગતમાં કંપનાવવા જતો હતો; ત્યાં એને હું કેવી રીતે યાદ આવું?

ખીજે દિવસે રહવારે ઉડી, મંદિરના એટલા વાળી, બધી ધૂળ ભેગી કરી હું મારી ઓરડીમાં લાવી એ બધી ધૂળમાંથી કદાચ, એકાદ રજકણતો એના પગને અડકી હશેને? આજે પણ એ ધૂળ મારી ઓરડીમાં એક સુરક્ષિત ખૂણામાં મહેં સંભાળથી સાચવી રાખી છે.

પછી તો ઘણાં વર્ષો વીતી ગયાં.

* * * આખી રાત મૂને, કોઈ દિવસ નહિ આવ્યાં હોય, એવાં ભયંકર સ્વપ્નાઓ આવ્યાં. તેથી રહવારે હું, મારા નિયમ કરતાં બહુ મોડી ઉડી. ઝડ ઝડ સ્નાન કરી, મારા બીના વાળ વાંસા ઉપર સૂકવવા નાંખી, હું મોરનાં પીંછાંથી એટલો વાળવા મંડી. ત્યાં દરવાજા આગળ મોટા બળદ એડેલા, એવો સુંદર રથ આવ્યો. કોઈ દર્શન કરવા આવ્યું હશે, ધારી મેં વાળવાનું ચાલુ રાખ્યું. ત્યાં તો રથમાંથી અન્ય ઉતર્યો! તેની સાથે એક નવ વધુ હતી. પરણીને તરત એ લોકો દેવને પગે લાગવા આવ્યાં હતાં. કન્યાનું પાનેતર હજી નવું જ જણાતું હતું, અને તેના ગીડળની દોરી ઉપરનું કંક હજી ખરી પણ નહોતું પડ્યું.

તે વખતે મને કેવા પ્રકારની લાગણી થઈ હતી, તે હજીએ હું યાદ કરી શકતી નથી. વરકન્યા દેવને પગે પડ્યાં, કન્યા પાછી રથમાં બેસી ગઈ, વર પૂજારી માથે કાંઈ વાત કરતો ઉભો હતો. મારામાં હતી તેટલી હિંમત ભેગી કરી, હું રથ આગળ ગઈ, અને મહેં નવ વધૂને કહ્યું, “જહેન! જરા ધૂંધટ ખોલી તારૂં મહેં તો બતાવ! જોઈ તો ખરી કે તું કેવી એક સુંદર છે!” મારો એક એક શબ્દ કહ્યો ઝેર જોયો, અને અદેખાઈથી ભરેલો હતો; તો પણ મિત્રાચારી નવવધૂએ ધ્રુવે હાથે ધૂંધટ ખોલ્યો. જો તે સુંદર

હોત, તો જરૂર મને તેની અદેખાઈ આવત; પણ બિચારી આ છોકરીમં, રૂપનો છટોએ નહોતો ! તેની આંખોમાં લય અને આશ્ચર્ય બન્ને જણાતાં હતાં. શી વાત કરવી તેનો હું વિચાર કરતી હતી, એટલામાં તો નવવધૂએ ધૂંધટ મ્હોં ઉપર નાંખી દીધો. મ્હોં પાછળ જોયું તો અન્ય આંખો હતો. હું જરા દૂર ખસી ગઈ, એટલે મારા તરફ એક બેદરદારી ભરી નજર નાખી, એ મારી છ-દગીની વસન્ત ઋતુમાં પહેલ વહેલો આવેલો યુવક, સદા માટે આવી ગયો ! રથના બળદને મળે બધેલા ધૂધરાનો અવાજ સાંભળતી હું ત્યાં જ ઊભી રહી. મારી આંખમાંથી એક આંસુ સરખુંએ પડ્યું નહિ. મ્હને થાય છે કે મ્હારે હૃદય જ નહિ હોય, નહિ તો તે જ વખતે તેના વૃત્તિને કહ્યા ના થઈ જત ?

હવે તો પેલી ધૂળની પૂજા કરવામાં, અને મંદિરના એટલા વાળવા-માં જ મ્હારે જીવન વીતાવવાનું. મારે જગત પાસે કશુંએ માગવાનો હક નથી; કેમકે હું તો ક્ષતિ માતાપિતાની પુત્રી છું.

વિનોદિની.

બળીયા-(રમૉલ પૉક્સ)

રમૉલ પોક્સ અથવા જેને મુજરાતીમાં બળીઆ કહે છે તે રોગ મોક્સ જાતના જંતુઓ શરીરમાં દાખલ થવાથી થાય છે.

આ રોગ ઘણો જ ચેપી છે તે દરદીના પ્રત્યક્ષ સંસર્ગમાં આવનારને ઘણો જ જઘડી લાગુ પડે છે. આ ચેપી રોગનાં જંતુઓ શરીરમાં દાખલ થવાના મુખ્ય રસ્તા નાક ને મોઢું છે. જેથી કરીને ત્યારે તે રોગ ચાલતો હોય ત્યારે દરેક મનુષ્યે તે બંને (નાક અને મોઢું) સાફ રાખવાં જોઈએ કે જેથી શ્વાસોશ્વાસ વાટે આ ચેપી રોગનાં જંતુઓ શરીરમાં પ્રવેશ થવા પામે નહિ. ચેપી જંતુઓ શરીરમાં દાખલ થવા પછી દસમાર દિવસમાં ને કોઈ વાર પાંચ દિવસમાં બળીઆ દેખાવ દે છે.

નાક અને મોઢું સાફ રાખવા નીચે મુજબ ઈલાજે લેવા.

અ (૧) જમ્યા પછી હંમેશાં ડાગળા કરી મોઢું સાફ રાખવું.

(૨) મીઠાના પાણીથી નાક અને મોઢું ઘોઈ નાખવાં. (એક નાની ચમચી અથવા પાવલીનાર મીઠું એક શેર પાણીમાં ઓગાળી નાખીને તે પાણી નાક અને મોઢું સાફ કરવા વાપરવું.)

(૩) ગળા અને મોઢાની અંદરનો ભાગ સાફ કરવા સદ્દુ મોઢાના પાણીથી ઢાગળા કરવા ને એક ધુન્ડો પાણી ગળામાં નાખી ૫-૧૦ સેકન્ડે આ...આ...આ...કરી પાણી બહાર ધુન્ડી કઢાડવું આ...આ...આ...કરતી વખતે સદ્દુ પાણી ગળી ન જવાય તેની સાવચેતી રાખવી. મોઢાનું પાણી મોઢામાં તથા ગળામાં ઉંડે સુધી સ્પર્શ કરે તેવી રીતે ઢાગળા કરવા

(૪) સદ્દુ પાણી મોઢા માણસોએ, જે આવડે તો, નાક સાફ કરવા નસકોરામાં ખેંચવું નહીં તો દાતણ પર ૩ વીંટાળીને સદ્દુ મોઢાના પાણીમાં બોળીને તે નાકમાં ધીમે ધીમે ફેરવવું. એમ ૪-૫ ફેરા ફેરવવું ને તેવી રીતે દિવસમાં ત્રણ વાર કરવું જેથી નાક બીજકુલ સાફ રહેશે ને નાકમાં કોઈ બરાબર રહેલાં જંતુઓને નાશ થશે.

(૫) ધરના તમામ માણસોને બળીઆની રસી તાબડતોબ મુકાવી દેવી. એક વખત અગાઉ મુકાવેલી હોય તો પણ ફરીથી મુકાવવા અડચણ નથી. ઉલ્લું તે વધારે સહી સહામત છે.

ચ, જે પોતાના કુટુંબમાં એકાદ માણસને બળીઆ-શિતળા નીકળ્યા હોય તો તે રોગ ફેલાતો અટકાવવા નીચે પ્રમાણે ઈલાજો લેવા.

(૧) તે દરદીને એક અલાયદા અધારા પણ હવા આવે તેવા ઓરડામાં સુવાડવો. અને તે ઓરડામાં દરદીના બીજાના શિવાય બીજું કંઈ પણ ફરનીયર રાખવું નહિ.

(૨) જે માણસ સારવાર કરતાં હોય તે માણસ શિવાય અનતાં સુધી બીજા માણસને દર્દીનાં સંસર્ગમાં આવવા દેવા નહિ.

(૩) જે માણસ સારવાર કરવા રહે તેણે શિતળાની રસી મુકાવી દેવી.

(૪) દરદીને ચામડી ઉપર બદામનું તેલ અથવા વેસેલીન અથવા કારબોલાઈઝડ ઝીસેરાઈન અવાર નવાર પીંછીથી અથવા ઇથી લગાડવું કે જેથી કરીને તે દરદીનાં જંતુઓ દરદીના શરીર પરથી હવામાં ફેલાતાં અટકે. (એક ભાગ કારબોલીક એસીડ અને પાંચ ભાગ ઝીસેરાઈન નાખવાથી કારબોલાઈઝડ ઝીસેરાઈન થાય છે)

(૫) દરદીના નાકમાંથી મોઢામાંથી અથવા દરદીના શરીરમાંથી બીજા કોઈ જગ્યાએથી નીકળતા પદાર્થ જેવા કે પરસેવો, ઝાડો, પેશાબ,

હોત, તો જરૂર મને તેની અદેખાઈ આવત; પણ બિચારી આ છોકરીમાં રૂપનો છટોએ નહોતો ! તેની આંખોમાં ભય અને આશ્ચર્ય બન્ને જણાતાં હતાં. શી વાત કરવી તેનો હું વિચાર કરતી હતી, એટલામાં તો નવવધૂએ ઘૂંઘટ મ્હોં ઉપર નાંખી દીધો. મ્હોં પાછળ જોયું તો અબળ આવ્યો હતો. હું જરા દૂર ખસી ગઈ, એટલે મારા તરફ એક બેદરકારી ભરી નજર નાંખી, એ મારી જીન્દગીની વસન્ત ઋતુમાં પહેલ વહેલો આવેલો યુવક, સદા માટે ચાલી ગયો ! રચના બળદને ગળે બાંધેલા ઘૂંઘરાનો અવાજ સાંભળતી હું ત્યાં જ ઉભી રહી. મારી આંખમાંથી એક આંસુ સરખુંએ પડ્યું નહિ. મ્હને થાય છે કે મ્હારે હૃદય જ નહિ હોય, નહિ તો તેજ વખતે તેના તૂટીને કંકડા ના થઈ જત ?

હવે તો પેલી ધૂળની પૂજા કરવામાં, અને મંદિરના એટલા વાળવામાં જ મ્હારે જીવન વીતાવવાનું. મારે જગત પાસે કશુંએ માગવાનો હક નથી; કેમકે હું તો ક્ષતિ માતાપિતાની પુત્રી છું.

વિનાદિની.

બળીયા-(સ્મૌલ પૉક્સ)

સ્મૌલ પૉક્સ અથવા જેને મુજરાનીમાં બળીઆ કહે છે તે રોગ ચોક્કસ જાતના જંતુઓ શરીરમાં દાખલ થવાથી થાય છે.

આ રોગ ઘણો જ ચેપી છે ને તે દરદીના પ્રત્યક્ષ સંસર્ગમાં આવનારને ઘણો જ જલદી લાગુ પડે છે. આ ચેપી રોગનાં જંતુઓ શરીરમાં દાખલ થવાના મુખ્ય રસ્તા નાક ને મોઢું છે. જેથી કરીને જ્યારે તે રોગ ચાલતો હોય ત્યારે દરેક મનુષ્યે તે બંને (નાક અને મોઢું) સાફ રાખવાં જોઈએ કે જેથી શ્વાસોશ્વાસ વાટે આ ચેપી રોગનાં જંતુઓ શરીરમાં પ્રવેશ થવા પામે નહિ. ચેપી જંતુઓ શરીરમાં દાખલ થવા પછી દસગાર દિવસમાં ને ટોઈ વાર પાંચ દિવસમાં બળીઆ દેખાવ દે છે.

નાક અને મોઢું સાફ રાખવા નીચે મુજબ ઈલાજે લેવા.

અ (૧) જમ્યા પછી હાથેમાં ટાંચણા કરી મોઢું સાફ રાખવું.

(૨) મીઠાના પાણીથી નાક અને મોઢું ઘોઈ નાખવાં. (એક નાની ચમચી અથવા પાવલીબાર મીઠું એક શેર પાણીમાં ઓગાળી નાખીને તે પાણી નાક અને મોઢું સાફ કરવા વાપરવું.)

(૩) ગળા અને મોઢાની અંદરનો ભાગ સાફ કરવા સંદર્હ મીઠાના પાણીથી કાગળા કરવા ને એક ઘુંટડો પાણી ગળામાં નાખી ૫-૧૦ સેકન્ડે આ...આ...આ...કરી પાણી બહાર ધુંકી કઢાડવું આ...આ...આ...કરતી વખતે સંદર્હ પાણી ગળી ન જવાય તેની સાવચેતી રાખવી. મીઠાનું પાણી મોઢામાં તથા ગળામાં ઉડે સુધી સ્પર્શ કરે તેવી રીતે કાગળા કરવા

(૪) સંદર્હ પાણી મોટા માણસોએ, બે આવડે તો, નાક સાફ કરવા નસોકારામાં ખેંચવું નહીં તો દાતણ પર ૩ વીંટાળીને સંદર્હ મીઠાના પાણીમાં બોળીને તે નાકમાં ધીમે ધીમે ફેરવવું. એમ ૪-૫ ફેરા ફેરવવું ને તેવી રીતે દિવસમાં ત્રણ વાર કરવું જેથી નાક બીજકુલ સાફ રહેશે ને નાકમાં કાંઈ ભરાઈ રહેનાં જંતુઓનો નાશ થશે.

(૫) ધરનાં તમામ માણસોને બળીઆની રસી તાબડતોચ મુકાવી દેવી. એક વખત અગાઉ મુકાવેલી હોય તો પણ ફરીથી મુકાવવા અડચણ નથી. ઉલ્લું તે વધારે સહી સહામત છે.

ચ, ને પોતાના કુટુંબમાં એકાદ માણસને બળીઆ-શિતળા નીકળ્યા હોય તો તે રોગ ફેલાતો અટકાવવા નીચે પ્રમાણે ધ્યાન લેવા.

(૧) તે દરદીને એક અલાયદા અધારા પણ હવા આવે તેવા ઝોરડામાં સુવાડવો. અને તે ઝોરડામાં દરદીના બીજાના શિવાય બીજું કાંઈ પણ ફરનીયર રાખવું નહિ.

(૨) જે માણસ સારવાર કરતાં હોય તે માણસ શિવાય બનતાં સુધી બીજા માણસને દર્દીનાં સંસર્ગમાં આવવા દેવા નહિ.

(૩) જે માણસ સારવાર કરવા રહે તેણે શિતળાની રસી મુકાવી દેવી.

(૪) દરદીને ચામડી ઉપર બદામનું તેલ અથવા વેસેલીન અથવા કારબોલાઈડ્ઝ ઝીસેરાઈન અવાર નવાર પીછીથી અથવા ફૂંથી લગાડવું કે જેથી કરીને તે દરદનાં જંતુઓ દરદીના શરીર પરથી હવામાં ફેલાતાં અટકે. (એક ભાગ કારબોલીક ઝેસીડ અને પાંચ ભાગ ઝીસેરાઈન નાખવાથી કારબોલાઈડ્ઝ ઝીસેરાઈન ચાલે છે)

(૫) દરદીના નાકમાંથી મોઢામાંથી અથવા દરદીના શરીરમાંથી બીજા કાંઈ જગ્યાએથી નીકળતા પદાર્થ જેવા કે પરસેવો, ઝાડો, ખેસાંબ,

થુંક, ઉધરી વિગેરે એક વાસણમાં અથવા કપડામાં લઈ બાળી નાખવાં અથવા તો શીનાઈલના પાણીમાં નાખી તે પછી બાળી નાખવાં.

દરદીના સંસર્ગમાં આવેલાં દરેક કપડાં, પીજાનાં. તથા સરસામાન વિગેરે ચીજો શીનાઈલના પાણીથી ઘોછ કરીથી ઉકળતા પાણીમાં નાંખી ઘોછ સાફ કરી નાખવી.

(૬) દરદીના ખોરાક માટે જીણાવવાનું કે ફક્ત હલકા ખોરાક શીવાય (જેવું કે દુધ અથવા કાંઈ) ખીજું કાંઈ પણ આપવું નહીં.

(અ) વારંવાર તરસ ખુબ લાગતી હોય તો સ્ત્રીસરાઈન અથવા ચોખા મધનું દીપુ જુલ પર મુકવું.

(બ) જ્યાં સુધી દરદીની ચામડી ઉપના ફોંછાઓનાં પોપડાં ઉખડી ખીલકુલ સાફ ન થઈ જાય ત્યાં સુધી દરદીને ઘરની બહાર ફરવા હરવા દેવો નહીં. ફોંછા ઉપરનાં પોપડાં ઘણાંજ ચેપી હોય છે ને તેમાં બેસુમાર ચેપી જંતુઓ હોય છે માટે તેનો બાળાને નાશ કરવો અત્રે શીનાઈલના પાણીમાં મેળવી જમીનમાં ઉડા દાટી દેવા પણ શરીરમાં અગર રસ્તામાં ગમે ત્યાં ફેંકી દેવા નહીં; કારણ કે તેમાં રોગ ફેલાવવાનાં જંતુઓ ઘણા પ્રમાણમાં હોવાથી ત્યાંથી પસાર થનાર માણસોના શરીરમાં હવા વાટે પેશી જાય છે. માટે આવાં પોપડાં બાળી નાખવાં તે જ ઉત્તમ છે.

પી. આર. દિવેદી.

ઈન્ફ્લુએન્ઝા:

આ રોગ ઘણો જ ચેપી છે. આ રોગ ઉત્પન્ન કરનારો ચોક્કસ જંતુ શોધી કાઢેલો નથી પણ પુરાવા ઉપરથી માલુમ પડે છે કે આ રોગ કોઈ સૂક્ષ્મ જંતુઓ મારફતે હવામાંથી મનુષ્યોને લાગુ પડે છે.

આ રોગ કેવી રીતે લાગુ છે.

ઈન્ફ્લુએન્ઝા મુખ્યત્વે કરીને માણસોને એક બીજાના સમાગમમાં આવવાથી ચેપી લીંટ તથા થુંક તથા કફ વાટે ચેપ લાગુ પડ્યા પછી ૬ થી ૪૮ કલાકમાં રોગ લાગુ પડે છે. પહેલ વહેલાં ગિદ્દોમાં, શરદી અને માથાના

કુખાવા સાથે તાવં, પગે કળતર અને બરડો ફાટે છે તથા ગંગામાં સોજો આવી જાય છે તે દરદીના કક્ક, શ્વાસ ને લીંટ વાટે તેનો ફેલાવો થાય છે. રોગની શરૂઆતમાં તે ઘણો જ ચેપી હોય છે.

દરદીના કક્ક તથા લીંટનો ચેપ દરદીના સમાગમમાં આવેલા તંદુરસ્ત માણસના ગળા તથા નાકમાં દાખલ થવાથી રોગ લાગુ પડે છે.

રોગ લાગુ પડતો અટકાવવાના ઈલાજો.

- (૧) આરોગ્ય રહેવું અને ચેપ લાગે નહીં તેમ કરવું. આ રોગના સંબંધમાં બંદુ વિચાર કરવા નહિ.
- (૨) નિયમિત ક્ષરત ખુલા હવામાં કરવી.
- (૩) પુષ્ટિકારક યોગ્યો, તાજે ને ગરમ ખોરાક પુરતા પ્રમાણમાં લેવો, પણ અતિશય લેવો નહિ.
- (૪) ચાકી જવાયં તેટલી મહેનત કરવી નહિ.
- (૫) ગરમ કપડાં પહેરવાં.
- (૬) શરદી લાગે તેમ કરવું નહિ.
- (૭) ખાવાપીવામાં મિતાદારપણું જાળવવું.
- (૮) જાહેર જગ્યાઓમાં થુંકું કે કક્ક કાઢવો નહિ તેમ જ ઉધરમ છીંક કે બગાસું ખાતાં મોઢે આડો રમાય રાખવો.
- (૯) કુધ સ્વચ્છ ને તાજું વાપરવું ને ખુબ ઉદાળ્યા સિવાય વાપરવું નહિ.
- (૧૦) સારી હવાવાળા ઓરડામાં કામ કરવું તથા ઉંધવું. હવાની આવ જા છુટ્ટી થાય તેમ બારી બારણાં ઉઘાડાં રાખવાં.
- (૧૧) લીંડવાળા જગાઓ, જેવી કે સલાઓ; નાટકયાળાઓ; સીનેમાઓ; રેલવેઓ અને દ્રામ ગાડીઓ વિગેરેના વપરાશ બંધ કરવો અથવા ઘણી સાવચેતીથી કરવો.
- (૧૨) દરદીના શ્વાસોશ્વાસના સંસ્પર્ગમાં આવવું નહિ.
- (૧૩) દરદીના થુંકે, કક્કે, લીંટ વગેરેથી દૂર રહેવું ને દરદીને કે તેના કપડાંને અડક્યા પછી તુરત હાથ ધોઈ નાંખવા.
- (૧૪) મીઠાનાં પાણીથી મોઢું નાક ને જાંઘ નીચે ખતાવેલી રીત મુજબ સાફ રાખવાં.
- (અ) એકે ચમચી 'મીઠું' સવારે ગરમ પાણીમાં ઓગાળવું ને તે પાણીથી ફાગળા કરવા ને જગામાં ગંગાવારીને બદલ થુંકી કાઢવું.

રાખતો નથી ત્યારે સીધી રીતે તે રોગ તેને લાગુ પડવાનો દરેક સંભવ છે.

૨ પાણી દુધ અને કાહેલાં ફળ ફળાદિનો ઉપયોગ કરવાથી રોગનાં જંતુઓ પરોક્ષ રીતે શરીરમાં દાખલ થઈ તાવ ઉત્પન્ન કરે છે.

૩ દરદીના ઝાડા, પેશાબ કે ચુંક પર બેઠેલી માખીઓ સારા માણસના ખોરાક પાણી કે દુધ ઉપર બેસે છે ને તેથી રોગનાં જંતુઓ માણસના શરીરમાં દાખલ થાય છે.

આ રોગનાં જંતુઓ જે દૂધમાં ખરાબ કુવા કે તળાવનું પાણી મિશ્રિત હોય તેમાં સહેલાઈથી દાખલ થઈ આ રોગનો જલદી ફેલાવો કરે છે.

રોગ લાગુ પડતો અટકાવવાના ઇલાજો.

૧ આ રોગ આવતો હોય ત્યારે કોઈપણ ખોરાક તાજે ને સ્વચ્છ બનાવ્યા શિવાય ખાવો નહિ. તેમ જ પાણી ને દુધ ઉકાળ્યા શિવાય પીવું નહિ. તેમ જ માખીઓથી ખુબ સાવચેત રહેવું. તેમ જ ફળફળાદિ બીલકુલ સ્વચ્છ ખાવાં, વાસી લેવાં નહિ. બજારમાંનાં હળરે માખીઓ બેઠેલી હોય તેવાં ફળફળાદિ અગર મેવો મીઠાઈ બીલકુલ ખાવાં નહિ. બજારમાં વેચાતાં કાહેલાં ઉઘાડાં તરબુચ વિગેરેમાં તેવાં જંતુઓ ધણીવાર મોટી સંખ્યામાં હોય છે માટે તેવાં ઉઘાડાં મુકેલાં ને માખીઓ બેઠેલી હોય તેવાં કાહેલાં અથવા કાપી મુકેલાં ફળોનો કદી ઉપયોગ કરવો નહિ.

૨ ઘરની અંદરની મોરીઓ તથા નગો તથા પાણી જવાના રસ્તાઓ બીલકુલ સ્વચ્છ રાખવાં અને દિવસમાં બે વખત ફીનાઈલ તેના ઉપર ઢાળી સ્વચ્છ રાખવાં.

૩ આ રોગમાંથી આગાદ બચી જવું હોય તો આ રોગની રસી મુકાવવી એ ઉત્તમ માર્ગ છે. રસી મુકાવવાથી કોઈપણ તરેહના ઇજ્જ થતી નથી ને તે મુકાવનાર માણસ તે દર્દમાંથી બચી જાય છે ને જો તે દરદ કદાચ લાગુ પડે છે તો તે ધણું ગંભીર રૂપ લેતું નથી અને સારું થવાની ધણી જ આશા રહે છે.

રોગ લાગુ પડ્યા પછી શું કરવું.

(૧) દરદીને જુદા, શાંત, સ્વચ્છ, હવાવાળા ઓરડામાં સંપૂર્ણ આરામથી સુવાડી મુકવો ને તાવ ઉતારી દેવાને અધીરા થવું નહિ કારણ કે તે તાવ તેની મુદત સુધી રહેવાનો છે.

(૨) દરદીની માવજત કરવા વધારે માણસોએ એકઠા થવું નહિ.

- (૩) દાકતરને બોલાવવો.
- (૪) દરદીના શરીર ઉપરનાં કપડાં, ઝાડા, ધુંક વિગેરે સાફસુફ રાખવાં તથા શીનાઈડિના પાણીમાં બોળીને તેમને નાશ કરવો. (બાળી નાખવાં.)
- (૫) કાંજ દુધ વગેરે પ્રવાહી પદાર્થોના સાદો અને હલકો ખોરાક આપવો.
- (૬) તાજ અને સ્વચ્છ નારંગી, મીઠાં લીંબુની ચીરીઓ, વગેરે તરસ છીપાવવા ચુસાડવી.

આ દરદમાં દરદીની ચામડીપર બદામનું તેલ કે કારબોડાઈઝ્ડ ઓલિસ-રાઈન અથવા વેસેલીન લગાડવાની જરૂર નથી.

- (૭) સંપૂર્ણ આરામ આવી ગયા પછી થોડા દિવસે થોડું થોડું ખુલ્લી હવામાં બહાર નિકળવું.

નિરોગી રી રીતે થવાય ?

- (૧) સ્વચ્છ અને હવા અજવાળા વાળા મકાનમાં રહેવું.
- (૨) મકાનની અંદર અને આજુબાજુ બધે સ્વચ્છ રાખવું.
- (૩) દરરોજ ખુલ્લી હવામાં ફસરત કરવી અને ફરવું.
- (૪) તાજ અને સ્વચ્છ ખોરાક વખતસર અને ખરાબર ચાવીને ખાવો.
- (૫) દાઢ અને બીજા માદક પદાર્થોના ત્યાગ કરવો.
- (૬) દરેક રીતે અને દરેક મંજેગોમાં માખીઓથી બચવું.
- (૭) ઘરમાં કે આસપાસ મચ્છરો થવા દેવા નહિ.
- (૮) નિયમિત અને ઓછામાં ઓછા આઠ કલાક (રાતના ૯ થી સવારના ૫) આરામ લેવો.

આ સલાહ પ્રમાણે દરરોજ વર્તવાથી તમે લાંબું આયુષ્ય ભોગવશો અને દવાનું ખર્ચ બચાવશો.

પી. આર. દ્વિવેદી.

પ્રસૂતિ અને બાળમરણ.

પ્રસૂતિનો વિષય હિન્દુસ્તાન માટે ઘણો શોચનીય છે. આપણા લોકોની સુવાચક કરવાની રીત કાંઈ અજ્ઞ જોવાય છે. હિન્દુ ધર્મના રહસ્યનો અર્થ, જે તે કાયદા બાંધનાર મનુષ્યે સમજાવ્યો છે, તેના કરતાં કાંઈ જુદી જ રીતે કરવામાં આવ્યો છે. આરોગ્યતાના નિયમોને અનુસરીને સુવાચકીને અડકવાનો

રાખતો નથી ત્યારે સીધી રીતે તે રોગ તેને લાગુ પડવાનો દરેક સંભવ છે.

૨ પાણી દુધ અને કોહેલાં ફળ ફળાદિનો ઉપયોગ કરવાથી રોગનાં જંતુઓ પરોણ રીતે શરીરમાં દાખલ થઈ તાવ ઉત્પન્ન કરે છે.

૩ દરદીના ઝાડા, પેશાબ કે યુકે પર બેઠેલી માખીઓ સારા માણસના ખોરાક પાણી કે દુધ ઉપર બેસે છે ને તેથી રોગનાં જંતુઓ માણસના શરીરમાં દાખલ થાય છે.

આ રોગનાં જંતુઓ જે દૂધમાં ખરાબ ડુવા કે તથાવનું પાણી મિશ્રિત હોય તેમાં સહેલાઈથી દાખલ થઈ આ રોગનો જલદી ફેલાવો કરે છે.

રોગ લાગુ પડતો અટકાવવાના ઇલાજો.

૧ આ રોગ ચાલતો હોય ત્યારે કોઈપણ ખોરાક તાજે ને સ્વચ્છ બનાવ્યા શિવાય ખાવો નહિ. તેમ જ પાણી ને દુધ ઉકાળ્યા શિવાય પીવું નહિ. તેમ જ માખીઓથી ખુબ સાવચેત રહેવું. તેમ જ ફળફળાદિ બીજકુલ સ્વચ્છ ખાવાં, વાસી લેવાં નહિ. બગ્ગરમાંનાં દળારે માખીઓ બેઠેલી હોય તેવાં ફળફળાદિ અગર મેવો મીઠાઈ બીજકુલ ખાવાં નહિ. બગ્ગરમાં વેચાતાં કોહેલાં ઉઘાડાં તરબુચ યિગેરેમાં તેવાં જંતુઓ ધણીવાર મોરી સંખ્યામાં હોય છે માટે તેવાં ઉઘાડાં મુકેલાં ને માખીઓ બેઠેલી હોય તેવાં કોહેલાં અથવા કાપી મુકેલાં ફળોનો કદી ઉપયોગ કરવો નહિ.

૨ ઘરની અંદરની મોરીઓ તથા નજો તથા પાણી જ્યાંના રસ્તાઓ બીજકુલ સ્વચ્છ રાખવાં અને દિવસમાં બે વખત ફીનાઈલ તેના ઉપર ફેળી સ્વચ્છ રાખવાં.

૩ આ રોગમાંથી આખાદ બગી જંતુ હોય તો આ રોગની રસી મુકાવવી એ ઉત્તમ માર્ગ છે. રસી મુકાવવાથી કોઈપણ તરેહના ઇન્જ બની નથી ને તે મુકાવનાર માણસ તે દરદીમાંથી બગી જાય છે ને જો તે દરદ કદાચ લાગુ પડે છે તો તે ધણું મંબીર રૂપ લેતું નથી અને સારૂ થવાની ધણી જ આશા રહે છે.

રોગ લાગુ પડ્યા પછી શું કરવું.

(૧) દરદીને જુદા, શાંત, સ્વચ્છ, હવાવાળા ઓરડામાં સંપૂર્ણ આરામથી સુવાડી મુકવો ને તાવ ઉતારી દેવાને અધીરા થવું નહિ કારણ કે તે તાવ તેની મુક્ત સુધી રહેવાનો છે.

(૨) દરદીની માવજત કરવા-વધારે માણસોએ એકાધાનું નહિ.

- (૩) દાકતરને બોલાવવો.
 (૪) દરદીના શરીર ઉપરનાં કપડાં, ઝાડા, થુંક વગેરે સાફસુફ રાખવાં તથા શીનાઈલિના પાણીમાં બોળીને તેમનો નાથ કરવો. (બાળી નાખવાં.)
 (૫) કાંજી દુધ વગેરે પ્રવાહી પદાર્થોનો સાદો અને હલકો ખોરાક આપવો.
 (૬) તાજી અને સ્વચ્છ નારંગી, શીંગાં લીંબુની ચીરીઓ, વગેરે તરસ છીપાવવા ચુસાડવી.

આ દરદમાં દરદીની ચામડીપર બદામનું તેલ કે કારબોનાઈડ ઓઈલ રાખીને અથવા વેસેલીન લગાડવાની જરૂર નથી.

- (૭) સંપૂર્ણ આરામ આપી ગયા પછી થોડા દિવસે થોડું થોડું ખુશ્કી હવામાં બહાર નિકળવું.

નિરોગી રી રીતે થવાય ?

- (૧) સ્વચ્છ અને હવા અજવાળા વાળા મકાનમાં રહેવું.
 (૨) મકાનની અંદર અને આજુબાજુ બધે સ્વચ્છ રાખવું.
 (૩) દરરોજ ખુશ્કી હવામાં કસરત કરવી અને ફરવું.
 (૪) તાજાં અને સ્વચ્છ ખોરાક વખતસર અને બરાબર આપીને ખાવો.
 (૫) દારૂ અને બીજા માદક પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો.
 (૬) દરેક રીતે અને દરેક મંત્રોજોમાં માખીઓથી બચવું.
 (૭) ઘરમાં કે આસપાસ મચ્છરો થવા દેવા નહિ.
 (૮) નિયમિત અને ઓછામાં ઓછા આઠ કલાક (રાતના ૯ થી સવારના ૫) આરામ લેવો.

આ સલાહ પ્રમાણે દરરોજ વર્તવાથી તમે લાંબું આયુષ્ય ભોગવશો અને દવાનું ખર્ચ બચાવશો.

પી. આર. દિવેદી.

પ્રસૂતિ અને બાળમરણ.

પ્રસૂતિનો વિષય હિન્દુસ્તાન માટે ઘણો શોચનીય છે. આપણા લોકોની સુવાવડ કરવાની રીત કાંઈ અજ્ઞાન જેવી છે. હિન્દુ ધર્મના રહસ્યનો અર્થ, જે તે કાયદા બાંધનાર મનુષ્યે સમજાવ્યો છે, તેના કરતાં કાંઈ જુદી જ રીતે કરવામાં આવ્યો છે. આરોગ્યતાના નિયમોને અનુસરીને સુવાવડીને અડકવાનો

નિષેધ કર્યો છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે રસ્તામાંથી આવનાર પુરુષ યા સ્ત્રી પોતાના શરીર ઉપર હાથરો જન્તુઓ લેતાં આવે છે. આ જન્તુઓ સુવાવડી સ્ત્રી કે જોના શરીરના ભાગો ખુલા અને અવ્યવસ્થિત હોવાથી તેમાં એકદમ પ્રવેશ કરે છે. અને તેથી તેને સેપ્ટીસીમીઆ (Septicemia) વગેરે જેરી તાવ લાગુ પડે છે. આવા તાવ અટકાવવાના હેતુથી સુવાવડી સ્ત્રીને અપવિત્ર ગણી તેને અડકવાની મના કરી છે. જ્યારે એથી ઉલટું આપણામાં ધર્મનો ખાધ કાઢી તેને અપવિત્ર અને અસ્પર્શ જાતિ તરીકે લેખવામાં આવે છે. કાષ્ઠક પેદીથી ઉતરી આવેલાં પોતાની ગાનાં, માસીનાં, સાસુનાં, વડસાસુનાં કે દૂરની સગીનાં મેલાં કપડાં સંગ્રહ કરી રાખવામાં આવ્યાં હોય તે તેને આપવામાં આવે છે; અને ઘરનો એકાદ ઓરડો અંધારામાં અંધારો પર્વદ કરવામાં આવે છે; અને તેમાં કાષ્ઠ કેસાણે હવા આવવાનો રસ્તો હોય ત્યાં કુચા મારી દેવામાં આવે છે. સુવાવડીને આપવામાં આવતો ખાટલો પશુ કાચા કે મુંજની દોરડીનો બનાવેલો હોય છે. અને તેના પર તળાઈને બદલે એક બે ટાટના કાચળા પાથરવામાં આવે છે અને ઓઢવાને માટે એક લુના ગાણાતી મોદડી આપવામાં આવે છે. વળી ઓરડામાં જાગાં હોય છે તે પશુ પાડવામાં આવતાં નથી અને તેમાં મચ્છરો લરાઇ રહે છે. આતો સુવાવડીના ઓરડા અને પયારીની વાત ચર્ચ.

હવે એ સ્ત્રીને પોતાને જ ખુશી હવા મળતી નથી તો પછી તેને પેટે જન્મ લેનાર બાળકની શી ગતિ? અઘાન, ગરીબાઈ, ગીચોગીચ વસ્તી, ઘણાં કરનારી અનધક અને બીન કેળવણીથી દાકરો, કુટુંબમાંની કેટલીક ડાકીઓ, પ્રસૂતિ પહેલાં ચએલા ગરમીના રોગો વગેરેને લીધે હિન્દુસ્તાનમાં દર હજારે લગભગ ૬૦ સ્ત્રીઓ મરણ પામે છે.

સુવાવાવડી સ્ત્રીઓના મરણ પ્રમાણનાં મુખ્ય કારણો.

- ૧ હવા અને અજવાળા વિનાનું રહેણાં.
- ૨ નાસારામાં નાસારાં ફાટાંતુડાં ઉતરેલાં મેલાં કપડાં.
- ૩ ઉધ ન આવે એવા કાચીના લરેલા ખાટલા અને તે પર ટાટના કાચળાનાં બીજાનાં.
- ૪ ન પચે એવો ભાર અને તીખો તમનમો ઓરાક.
- ૫ અનધક અને બીન કેળવણીથી દાક મારફતે ચની સુવાવડ.
- ૬ ચાલવાની તથા ખુશી હવામાં ફરવાની ગેરહાજરી અને પ્રસૂતિના ઉધા કલાક સુધી સ્ત્રી પાસે કરાવવામાં આવતું વૈતરં.

- ૭ સુવાવડ પહેલાં ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી ઉલટી, ઝાડો, પગે સોળ, તાવ વગેરે તરફ બતાવવામાં આવતી બેદરકારી.
- ૮ સ્ત્રીને થયેલા ગરમીના રોગોની ન થએલી સારવાર અને તેને પરિણામે જન્મ પામનાર બાળકને પણ હિતરતો રોગ.
- ૯ નાની ઉમરે અને ટુંક મુદતે આવતી વારંવાર સુવાવડ.
- ૧૦ સુવાવડની ખાસ ઇસ્પીતાલો, કે જ્યાં ખુલી હવા, યોગ્ય કેળવાએલી દાઇ તથા ડાક્ટરની મદદ અને નિયમસર રૂચતો ખોરાક વગેરે લાભો તરફ દર્શક.
- ૧૧ આનંદહીન, કલેશમય કુટુંબોના રાત્રિદિવસના ઝગઝગ.

ઉપલાં તમામ કારણોનો આપણે એક પછી એક વિચાર કરીએ.

(૧) હવા અને અજવાળું ન આવે એવા ઝોરડામાં એક સુવાવડી સ્ત્રીના ખાટલાનો ચિતાર આપું. એક પેસાવાળા, પણ ધર્મના ખોટા વહે-મમાં કુચી ગએલા, એક ગૃહસ્થના ઘરમાં થોડા દિવસ પર એક સુવાવડીને જોવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો. આ સ્ત્રીને અત્યાર સુધીમાં પાંચ સુવાવડ થઇ હતી અને તે દરેક સુવાવડમાં બન્ને મહીના સુધી તે સ્ત્રી તાવથી પીડાઇ હતી. છતાં આ વખતે પણ એના એ જ ઝોરડામાં કે જ્યાં એક ખુણામાં જુનાં વાસણોનો ઢગલો, ખીજા ખુણામાં જુની છત્રોઆ તથા ખાસડાનું બાંધેલું બંડલ અને ઝોરડાના મધ્ય ભાગમાં દોરડાથી વીંટાળેલો અદર લટકતો ગોદડાનો વીંટો હતો. ઝોરડામાં પેસવાનું એક જ બારણું અને તે પણ રાતનાં બંધ. પાછલે બારણે એક નાનું જાળાઉં તેને પણ કુચા મારી સજડ કરી દીધેલું. આ સ્ત્રીને તથા તેના તરતના જન્મેલા બાળકને આવી વગર ગુન્હે સજા કરવાનો અને ગુંગળાવાનો અધિકાર તેના સગાંવહાલાંને કેણે આપ્યો હશે? જનવરને પણ હવા અજવાળું જોઇએ છે તો મનુષ્ય જાતને આ શો અન્યાય? કેટલેક ઠેકાણે ડાક્ટરને બોલાવવામાં આવે છે. જનસમા-જને સુધારવાને ઘેર ઘેર આવી બાજતનાં લાપણા મવાં જોઇએ અને દરેક સ્ત્રીને આવી સુવાવડી સ્ત્રીનાં દુઃખમય દર્શન કરાવવાં જોઇએ.

(૨) લુગડાં—સુવાવડના પહેલા દિવસમાં જે લુગડાં એક હિન્દુ સ્ત્રીને આપવામાં આવે છે તે ફેંકી દેવાં પડે. અથવા, જાણી નાંખવાં પડે એટલા માટે બીજા સુવાવડના પ્રસંગ સારૂ અથવા કુટુંબમાં બીજા કોઇ સ્ત્રી માટે સંગ્રહ કરી રાખવામાં આવે છે. આ કપડાં જન્મકાળમાં એક જ વાર

ધોવાયાં હોય છે. આ કપડાં પહેલી વખત વાપરનાર સ્ત્રી ક્ષય, ઝેરી તાવ એવી તાવ, ધનુર વગેરે રોગથી પાડાઈ હોય તો તેનાં જન્તુથી ભરેલાં હોય છે. એક તરફથી જ્યારે ઘરની એકાદ ડોરની અથવા બીન કેળવાએલી આંખ કે જે આખા ગામમાં મજુરી કરી આવેલી, હાનરો લેડાને અડકી આવેલી, (મોટે ભાગે ગાંધી) ને અડકવા દે છે ત્યારે સફેદ ધોળેલાં કપડાં પહેરી આવનાર કેળવાયેલી દાઢ અથવા ડાક્ટરને પાછળથી ન્હાવાની સરત સિવાય અડકવા દેવામાં આવતાં નથી. હિન્દુ મહરથો મોટી મોટી સલામાં લાંબાં લાંબાં લાપલો આવે છે અને સાંભળે છે પણ ઘરમાં આવી બાજતમાં તેમનું કશું ચાલતું નથી. જો ધર્મનો જ બાધ ગણવામાં આવતો હોય તો પાંચ છ કપીઆનાં કપડાં સુવાવડીના દસ દિવસ પછી ચામાટે બાજી નાખવામાં આવતાં નથી ?

(૩) હવે તેની પધારી તપાસો—એ ટાટના કાથળા અને એક કાથળાનું ઝોશીકું અથવા જુના હુચા. સુવાવડ પહેલાં વૈલવથી સુનારી સ્ત્રીને આવા બીજાના પર શી રીતે કુદરતી ઉધ પણ આવે એ ખ્યાલ કરવો સહેજ છે. એક બાજુ તાપ, બીજી બાજુ હવા ને ઉત્તમની ગેરહાજરી ત્યાં ઉધ ક્યાંથી લાવતી ?

(૪) કેટલીક વખત સુવાવડી સ્ત્રીને હદ ઉપરાંત ભારે તથા તીખો તમતમો ખોરાક આપવામાં આવે છે તેથી કેટલાકને ઝાડા થઈ જાય છે, તાવ આવે છે અને મોઢું આવી જાય છે. સુવાવડખાનાની ખાસ ઈરૂંપીતાલોમાં પણ જો ઘેરથી ખોરાક લાવવાની રજા આપવામાં આવે છે તો ત્યાં પણ ભાતાની અંદર શીરો અને ભજીઆં ડાક્ટરની બીકે સંનાડીને લઈ જવામાં આવે છે.

(૫) અનઘડ અને બીન કેળવાએલી દાઢ મારફતે ચની સુવાવડ-વધારે મરણુ તો આ કારણને આભારી છે. શરીરના ભાગોનું બીજકુલ જ્ઞાન ન હોય એવી દાઢઓ ગૃહસ્થના ઘરમાં પણ સુવાવડ કરવા જાય છે. એક મીઠમાં મજુરજી તરીકે કામ કરનાર તેના ઉપરીને ખુશ કરવાના ધરાદાથી સુવાવડ કરવા મગી પડે છે જેથી સુવાવડી સ્ત્રી ઘણા રોગોનો ભોગ થાય છે. સદર્દુ દાઢ મેલાં લુગડાં, પુષ્કળ મેલથી ભરેલું શરીર નખમાં ક્યારે વગેરે સહિત પ્રસૂતિના સમય પહેલાં જુલ જુલ લયકર ઉપચાર કરવા મંડી જાય છે. જરાક પેટમાં ચુંકની ફરિયાદ કરતાં, ડોકરે ઉપર ચડી ગયું છે એમ કરી કાણી વતી આખા શરીરનો ભાર તેના પેટ ઉપર મુકી મસજે છે અને તેને પરિણામે જન્મ આપનાર મા તથા જન્મ લેનાર બાળક બંને

મરણને શરણ થાય છે. આવા દાખલા ઘણાં જોવા મળે છે. આજના સમાજને બીજાકુલ ખજાર પડતી નથી. મારા મિત્ર ડૉ. પીન્ડોએ કરાંચી તરફનો એક બનેલો દાખલો રજુ કર્યો હતો જેમાં એક બીન કેળવાયેલી દાંધળી છોકરાનો જોર જીવનથી પ્રસવ કરાવતાં તેનું ધડ બહાર આવી ડોકું ગર્ભસ્થાનમાં રહી ગયું હતું જેથી જન્મ આપનાર બાઈ પણ મરણ પામી હતી. કેળવાયેલી દાંધળી ધોઈ ધોઈ મૃદુ ટપકાં પહેરે છે અને પ્રસૂતિનું તરત દરદર શકે છે. તેને શરીરના ભાગોનું જ્ઞાન હોવાથી તે ઉંટપૈકું કરતી નથી. અને તેની મદદથી ગર્ભવંતી સ્ત્રીને ઘણી રાહત મળે છે, અને ઘણાં જાન્ય બચી શકે છે. આવી દાંધળી શહેર તેમ જ ગામડામાં ઠેરઠેર દેવી જોઈએ અને જ્યાં જ્યાં ગૃહસ્થાના લક્ષમાં ઉત્સાહી સ્વયંસેવિકાઓ બહાર પડે ત્યાં ત્યાં તેઓને શિક્ષણ અપાવું જોઈએ. આ એક પુણ્યનું કામ છે અને તેમાં પરીપક્ષરી સ્ત્રીઓએ બીન શરમે ભાગ લેવો જોઈએ. ઈસ્પીતાલોમાં ન જઈ શકે એવી સ્ત્રીઓ માટે આઃ આઃ આનામાં ઘેર નર્સો જાય અને ગરીબોને તદ્દન મફત લાભ મળે એવાં ફંડો થવાં જોઈએ. વળી ચાદર તથા બીજાનાં ગરીબોનો ઘેર મફત મળવાં જોઈએ.

(૬) કેટલેક ડોકલો સ્ત્રીઓને પ્રસવ થવાના બરોબર બે ચાર કલાક બાકી રહે છે ત્યાં સુધી વૈતકું કરવું પડે છે, જેવું કે રાંધવાનું, પાણી ભરવાનું, એકવાડ કંઠવાનો વગેરે. હવે ખરી દ્રષ્ટીકવ તો એ છે કે ગર્ભવંતી સ્ત્રીને એક બે માઈન થાકી ન જવાય એટલું ખુટી હવામાં હરવા કરવા દેવી જોઈએ. વળી પગે સોજા આવે, ઉઘડી થાય, તાવ ચડે કે એવાં બીજાં ચિહ્નો જણાય કે તરત જ વહેમ રાખ્યા વિના ડાકટરી મદદ લેવી જોઈએ.

(૭) બાળકને લઈને સ્ત્રીની ઉંમર પાકટ થયા વિના પ્રસૂતિ થાય છે તેમાં પણ સ્ત્રીની ઉંમર ટુંકી થાય છે. અને જન્મ લેનાર બાળકના શરીરના અવયવો વજનમાં તેમ જ બીજવણીમાં વૃદ્ધિ પામતા નથી.

(૮) એક સુવાચક થયા પછી ટુંકી મુદતમાં બીજી સુવાચક આવવાંથી પણ ઘણી સ્ત્રીઓ પ્રસૂતિ પહેલાં જ ભયંકર મંદવાડ ભોગવે છે અને ત્યાર બાદ એકદમ ક્ષય જેવા ભયંકર રોગોને શરણ થાય છે.

(૯) ગરમી જેવા ભયંકર રોગોનો પ્રસૂતિ પહેલાં ગોચર ઉપચાર થવો જોઈએ; નહીં તો બાળક ભાગ્યે જ જીવતું જન્મે છે અને કદાચ, જીવતું જન્મે છે તો તે આંધળું અથવા અધ્ધ આધુણ્યનું થાય છે.

(૧૦) સુવાચકની ખાસ ઈસ્પીતાલો કે જ્યાં ખુટી હવા, સોજા કેળવા-

અમદાવાદ શહેરમાં સુવાવડ માટે ઈસ્પીતાલો છે. તે સગવડનો લાભ ધણી બાઈઓ લે છે. તેઓ બાળ છે અને માને છે કે ત્યાં જવાથી સુવાવડની દરેક રીતની ગ્રંથાળ સારી થઈ શકે છે. જો શરૂઆતથી બાઈને ત્યાં લઈ જવામાં આવે તો નવાણું ટકા બાઈઓ સારી દાક્તરમાં ઘેર પાછી જાય છે. વળી તે ઉપરાંત એ શહેરની મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી નર્સોને (દાયણો) પગાર આપી રાખવામાં આવેલી છે. આ નર્સો શહેરના જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં રહે છે અને સુવાવડના કામમાં શીખીને પાસ થયેલી હોય છે. તેઓ ગરોબોની સુવાવડ કરવા મંદિત બાથ એવી ગોઠવણ છે. આમુખ્ય વગર પૈસે ઈસ્પીતાલમાં તથા વગર પૈસે ઘેર નર્સ મળે તે લાભ અવસ્ય લેવો જોઈએ, તેને બદલે ઘણાં ઘરોમાં અત્યંત આશુસમજુ દાઈઓને બોલાવવામાં આવે છે. આ બેદરકારીથી સુવાવડી બાઈઓના જીવ જાય છે. તેને માટે તેથી બેદરકારી રાખનારાં પરમેશ્વરની નજરમાં તકસીરવાર કરે છે, એ યાદ રાખવું જોઈએ.

સુવાવડના જેરી તાવનાં કારણો—દાક્તરો વિદ્યા પ્રમાણે પુરવાર થયું છે કે દરેક રોગનું મુખ્ય કારણ ઝીણું જંતુઓ છે. એ જંતુઓ એટલાં ઝીણાં છે કે સૂક્ષ્મદર્શક વંચથી જ જોઈ શકાય છે. તેવાં જંતુ માણસના શરીરમાં દાખલ થઈ જુદી જુદી જાતનાં જેર ઉત્પન્ન કરે છે અને જાત જાતના રોગો પેદા કરે છે. સુવાવડીને જેરી તાવ પણ આપાંજ જંતુ દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે. જેથી બકારો, તાવ, ગભરામણ વગેરે થાય છે. આવાં જંતુઓ દરેક ગંદી ને અંધારી તથા બીનાસવાળા અને હવા વગરની જગ્યાએ વધારે પેદા થાય છે. એ જંતુનો નાશ સુરજની ચોક્ખી રોશની, ચોક્ખી હવા તથા ફેટલીક દવાથી કરી શકાય છે. વાપરવાની દરેક ચીજ ચોક્ખી રાખવાથી, સાથુથી ધોઈ સ્વચ્છ રાખવાથી, તે જંતુઓ પ્રવેશ કરતાં અટકે છે. એ રીતે આ જંતુઓનો નાશ કરવાનાં 'મુખ્ય સાધન તે અજ્ઞાન' ચોક્ખી હવા, સુધડાઈ, અને સ્વચ્છ છે અને તે ઘણાં અગત્યનાં છે; તેમ તે મેળવવામાં દાંડ મોટું ખર્ચ નથી થતું, કાર્ષિ પુણ્યે કે એવાં જંતુ આસ-પાસનાં ન લાગતાં સુવાવડી બાઈને કેમ લાય પડે છે, અને જીમને જેરી તાવ કેમ નથી આવતો? તો તેના જવાબમાં કહેવાનું કે સુવાવડમાં બચ્ચાંના જન્મ પછી જેને ઝોર અથવા મેલી કહે છે, તે બદાર પડે છે તે જે લાગમાં લાગેલી હોય છે તે જ્યાંથી તે છુટી પડે છે, ત્યાંની અંદરની લોહીની નસો ઉઘાડી પડી જાય છે અને એ નસોના ઉઘાડા માર્ગ વાટે જંતુઓ સીધાં લોહીમાં જ દાખલ થાય છે. તે ઉપરાંત ઝોર પડવા માટે આશુસમજુ

દાયણો ઉતાવળ કરે છે જેથી તેના ભાગ અંદર તુટીને રહી જાય છે. તથા ઘણીવાર જોઈતી સાવચેતી લેવાની દાયણને ખબર ન હોવાથી ગર્ભસ્થાનમાં લોહીની ગાંઠો રહી જાય છે. તે બગાડ તથા ગાંઠો જ્યાં હોય ત્યાં સેડે છે અને તેમાં જંતુઓના પોપણ માટે અનુકૂળ ખોરાક હોવાને લીધે તેમાં તેઓ વધારે પાકે છે. આ જંતુઓને પાકતાં તથા ચાર દિવસ લાગે છે. અને તે પછી ઝેરી તાવ શરૂ થાય છે. ઉપર દર્શાવી તે લોહીની નસો ઉઘાડી પડી હોય છે, તેને બધે થતાં પાંચ માત્ર દિવસ લાગે છે અને ત્યાંથી જંતુઓ અને ઝેર લોહીમાં ભળી શરીરમાં ફેલાય છે જેના જોરથી તાવ વગેરે વેદના થાય છે.

આપણા દેશમાં ગમે તેવું નાનું અંધારાવાળું ઘર હોય તેમાંથી પણ સૌથી વધારે અંધારો, પવન, હવા વગરનો જોરડો સુવાવડ માટે પર્મદ કરવામાં આવે છે. જુનો દુટમુટ ખાટલો અને તે ઉપર જુનાં ટાટાં ખીજાવવામાં આવે છે અગર ગાણા જેવી મોદડી પાથરવામાં આવે છે. આસપાસ મેલાં ટાટાંના પડદા બાંધી દેવામાં આવે છે કે જેથી જરા પણ હવા અજવાસ આવતો હોય તે બંધ થઈ જાય. વળી અણુસમજી દાઈઓ સુવાવડી બાંધનાં અંગ કેવી રીતે સાફ કરવાં તથા સાફ રાખવાં જોઈએ એ સમજતી નથી. પોતાના મેલા હાથ ને મેલાં કપડાં સાથે તેઓ કામ કરે છે. બેદરકારીથી તપાસ કરતી વખત હાથ સ્વચ્છ રાખવાનું સમજતી નથી. મેલી આંગળીઓ સાથે કામ કરવાથી બહારનાં જંતુને અંદર લઈ જવામાં મહેલાઈ કરી આપે છે. આવી બેદરકારી અને ગફલતીનાં પરિણામે સેંકડો નિર્દોષ બાળકો મરણને શરણુ થાય છે.

શીખેલી દાઈ જંતુનો નાશ કેવી રીતે થાય તે સમજે છે. તે ચોકખી હવા અને ઉજસ આવવા દેવા લલામણુ કરે છે. સાફ, ઉકાળેલાં કપડાં વાપરવા સુચવે છે. સુવાવડમાં વાપરેલી ચીજો ફેંકી દેવાનો રીવાજ આપણા દેશમાં હોવાને લીધે સગાં વહાણાં જુની મેલી અને નાખી દેવા જેવી ચીજો તે પ્રસંગે વાપરે છે. તેથી સારી દાયણની મંલાળ છતાં કોઈ વખત ઝેરી તાવ આવે છે. જંતુઓ લોહીમાં એકવાર દાખલ થયા પછી ઘણીવાર પાછળથી કરેલા ઇલાજો ફાયદાકારક લાગતા નથી અને ડાક્ટરોને બોલાવી છેવટની કરેલી દોડાદોડી, અફસોસ ! કે નકામી જાય છે. જરા જેટલી મંલાળ પહેલી લેવાઈ હોય તો એવી વખત જ ન આવે. એ જાણવાની બધાને જરૂર છે.

આ ઝેરી તાવ અટકાવી શકાય એવો છે, તેથી માણસ જાતની

ફરજ છે કે પોતાનાં મુંગંધીઓને તેમાંથી જ્યાંથી તેમનાં મરણુ થતાં અટકાવવાં. આમ કરવા માટે જે થોડી નીચે સૂચનાઓ આપી છે તે ઉપયોગી થઈ પડશે—

૧ અને ત્યાં સુધી સુવાવડ માટે બાઈઓને ઈરૂપીતાવ હોય તો ત્યાં જ નીચેની કે ત્યાં સારી હવા, ઉગમ, ચોકખાં કપડાં શીખેલી દાયણો તથા ટોનોની સંભાળ, કાંઈપણ ખરચ વગર નોકળો તેટલી મળી શકે છે. ઘરમાં આવડ કરવાથી ખરચ અને ઘરનાં માનુસોને મહેનત પણ વધારે પડે છે. ઉપરાંત એકદમ તાણ આવે, લોહી વહી જાય કે સુવાવડની મુશ્કેલીઓ ત્યારે ડાક્ટરને બોલાવનાં અને તેને માટે જોઈતી ચીજોની તૈયારી કરતાં વિચાર થાય છે તેને કીધે જીવને હાનિ થઈ પાર પહોંચે છે.

૨ ઈરૂપીતાવમાં જો ન જ જઈ શકાય તેમ હોય તો માત્ર શીખેલી દાયણ પાસે સુવાવડ કરાવવી. ચોકખાં લુગડાં હવા ઉગમ વગેરેની પુષ્ટિ મળવડ રાખવી.

૩ કમનસીબે જો ઈરૂપીતાવ કે શીખેલી દાયણની સગવડ ન થઈ શકે તો ઉપર જણાવ્યા મુંગમ હવા ઉગમ અને ચોખાં ઉકાળેલાં લુગડાં વાપવાની ગોઠવણ કરવી. જે દાયણ હોય તેને ચોકખાં લુગડાં પહેરાવવાં તેના હાથ સાથેથી ખુબ ધોવાવવા. સુવાવડ બાઈને પણ ચોકખી રાખવાની તાકીદ કરવી. અણસમણ દાયણો પાસે કદી આંગળાં મુટ્ટી તપાસ કરાવવી નહીં. જો કોઈ પણ રીતે દરકત જેવું લાગે તો તરત ઈરૂપીતાવમાં જવાની કે શીખેલી દાઈ બોલાવવાની કે ડાક્ટરની સલાહ લેવાની તજવીજ કરવી ને તેની સલાહ પ્રમાણે વર્તવું. સુવાવડમાં સહેજ પણ તાવ આવે તો ગફલતમાં ન રહેવું. શરૂઆતથી જ ડાક્ટરની સલાહ તથા દવા લેવી. ઘણીવાર સહેજ તાવ આવે છે એમ ભ્રમમાં રહી કેસ બમાડી દેવામાં આવે છે અને છેલ્લી ઘડીએ ડાક્ટરને બોલાવવાની દોડદોડી કરવામાં આવે છે.

આ થોડી નાની નજીવી દેખાતી પણ મહત્વની ચીજામણો ઉપર જો આપણા લોકો ધ્યાન આપશે તો ઘણી બાઈઓ સુવાવડમાં ખરી સગવડ અને શાંતિ ભોગવશે તથા સુવાવડના તાવ અને તેથી નીપજતાં મરણથી બચી શકશે. ત્યાં આ સૂચનાઓ પર ધ્યાન આપવામાં આવે છે તે દેશોમાં સુવાવડનું મરણુ પ્રમાણ આપણા દેશ કરતાં ઘણું જ ઓછું છે.

ઘરમાં પ્રસૂતિ માટે માની જરૂરીઆતની ચીજો.

(૧) પયારી માટે વોટરપ્રૂફ શીટ અથવા મીણીયું

- (૨) પ્રસૂતિ માટે બે મોટા “એન્સોરજન્ટ પેડઝ.” (ચોકખા ફેની ગાદી)
 (૩) વાદળી જેવા ઉપયોગ માટે—(પાણી ચુસવા) “એન્સોરજન્ટ” કોટન.
 સાધારણ રૂને સોડા બાય કાર્બના પાણીમાં બોળાને ઉકાળાને સુકવવાથી
 તે ઘેર બનાવી શકાય છે.
 (૪) ચોકખા હુવાલો અથવા કોટન—તુલના “ પેડઝ ”.
 (૫) દાયણ અને ડાકટર માટે નખ સાફ કરવા માટે નવું ચોકખું નખનું
 બ્રશ અને સાબુ.
 (૬) “ લાપસોલ ” જેવી જંતુનાશક દવાની શીશી.
 (૭) એનેમલની અથવા કાયની ૩ રક્ષાખીઓ.
 (૮) પાણી માટે સ્વચ્છ ડોલ અથવા તાંબડી.

ઘરમાં પ્રસૂતિ સમયે બાળકમાટે જરૂરીઆતી ચીજો.

- (૧) કંઈકે ગરમ કપડું અથવા “ બ્રાંકેટ ” કે કામળાનો કટકો.
 (૨) દવામાં ઉકાળાને જંતુરહિત કરેલો મુતરનો દોરો અને પાટી, નાળ માટે
 અને નાળ બાંધવા વગેરે માટે.
 (૩) બચ્ચાતી આંખો માટે વાદળા.
 (૪) આંખો માટે બોરીક લોશન.
 (૫) નાતી ખડુલી અને ન્હાવાને માટે વાસણ.

ડૉ. શુભભાઈ મેડારા.

બાળકોના ખોરાક વિષે.

બાળકોની શારીરિક સ્થિતિનો આધાર તેમને મળતા ખોરાક ઉપર
 મુખ્યત્વે દરિને રાખે છે. ખોરાકની બાબતમાં બેઈતી
 બાળકોનું બંધારણ. મૂંઝાળ લીધી હોય તો બાળકનું બંધારણ બાળકણથી
 તે મોટી ઉંમર સુધી દરેક બાબતમાં ઘણું તંદુરસ્ત
 અને મંતોબકારક નીવડે છે.

બાળકોને શો ખોરાક આપવો ? કેવી રીતે આપવો ? અને તેમાં બેઈતા
 ફેરફાર ક્યારે કરવા ? એ મંબધી કેટલીક ગરીબ
 ખોરાક કેવી રીતે વર્ગની સ્ત્રીઓ અજાન હોય છે. જ્યારે કેટલીક મધ્યમ
 વર્ગની સ્ત્રીઓ બેદરકાર હોય છે. અને તેના પરિણામે
 દિવસે દિવસે બાળકોનું મરણ પ્રમાણ આ દેશમાં
 વધતું જાય છે.

જોરાકની અંદર જોઈએ તેવી ચંભાળ ન લેવામાં આવે તો તેના પરિ-
શુભે બાળકને અનેક જાતના રોગો:-અતિસાર,
જોરાકની સંભાળ. ઉઘટી, તાવ, પેટમાં સુંક આવવી વગેરે લાગુ પડે
છે, અને આગળ જતાં ક્ષયરોગ જેવા લયંકર રોગોનાં
નેઓ ભોગ થઈ પડે છે. તેમાંથી કેટલાંક મોતને શરણ થાય છે અને બાકીના
ઘણા જ નળળા બધારણનાં અને રોગિષ્ટ બને છે. બાળક જેવું જન્મે ત્યારથી ચૌદ
મહિના સુધી ધાવણ માટે તે હકદાર હોય છે. તેટલા માટે વિના કારણે અથવા
નજીવા બાના હેઠળ જો તે હક દીનથી લેવામાં આવે તો તેમાં બાળકને
તેમ જ માને બનતે જોવા જેવું છે.

બાળકના જન્મ્યા પછી આશરે છ કલાક પછી ધાવણ આપવું જોઈએ;
કારણ કે તે વેળાએ બાળકમાંથી નીકળતો ચેપ બાળકની પાચનશક્તિને માટે
ઘણો ઉપયોગી થઈ પડે છે. કેટલેક કેસોમાં બાળક જન્મ્યા પછી તરત જ
ગળથુથી વગેરે આપે છે તે ઘણું વખોડવા લાયક છે. ખરું ધાવણ શુભાવક
દરમિયાન ત્રીજે દિવસે આવે છે. માટે એ સિવાય બીજી કઈ પણ દવા
અથવા જોરાક આપવો નહિ. કેટલીક સ્ત્રીઓને બીજે જ દિવસે ધાવણ વધુ
પ્રમાણમાં આવે છે. ધાવણ બાળકને સાચવીને આપવું જોઈએ. કારણ કે
જરૂર ઉપરાંત જોરાક આપ્યાથી અપચો થાય છે. એ જ પ્રમાણે કેટલીક
વખત ત્રીજા દિવસને ગદલે વધુ દિવસો રહીને ધાવણ આવે છે. તે દરમિ-
યાન બાળક બુખ્યુ થઈને રહે છે તો તેને માટે અમુક દુધનું મેળવણું નીચે
મુજબ બનાવી આપવું જોઈએ:-

ગાયનું દુધ ત્રણ રૂપીઆભાર, મદાઈ એક નાની ચમચી, અઢી રૂપીઆ
ભાર ચુનાનું પાણી, દુધની સાકર, (milk-sugar) સાઈટ્રેટ ઓફ સોડા ત્રણ
ચોખ્ખા ભાર. એ પ્રમાણેનો જોરાક બનાવી આપવો જોઈએ, અને તેની માથે
ગમેતેવા જોછા પ્રમાણમાં ધાવણ આવતું હોય તો તે
ધાવણ છોડાવવા ચાલુ રાખવું જોઈએ. કેટલીક માઓ પહેલા એક અઢ-
વિધેની ભૂલ. વાડીઆ સુધી ધાવણ ઝોધું આવે તો ધાવણ સમુ-
જનું છોડાવી દે છે, પણ તેમ કરવામાં ઘણી મોટી
ભૂલ છે. કારણ કે, જો મા પોતે ઘણા પ્રમાણમાં દુધ વગેરે પ્રવાહી જોરાક
લેવા માંડે તો ચોવીસથી છત્રીસ કલાકની અંદર ધાવણ પાછું આવો શકે છે.

માનું ધાવણ બાળકને માટે ઘણો ઉત્તમ જોરાક છે અને તેને લઈને
બને ત્યાં સુધી ધાવણ સિવાય બીજા કાઈ પણ જોરાક ઉપર બાળકને

ઉછેરવાનો દેહી પણ વિચાર કરવો નહિ.

જે બાળકોને બાળપણથી નિયમસર ધાવણ ઉપર ઉછેરવામાં આવે છે તેઓ તંદુરસ્તીની બાગતમાં ધણો ઉત્તમ વારસેક નિયમસર ધાવણ. મેળવવાને લાઘ્યશાળી થાય છે. તેઓની મુખાદૃતિ સારી રીતે બંધાએલી હોય છે, શરીરનો બાંધ તથા દાંત ધણા મજબુત રહે છે અને તેમની પાચનશક્તિમાં વધારો થાય છે. આવા મુખ્ય ફાયદાઓ એવાં બાળકો મેળવે છે, અને જે મુખ્ય જરૂરીઆતો બાળકના બધારણ માટે જોઈએ છે તે સઘળી તેમને માના ધાવણ મારફતે મળી શકે છે. બાળક જન્મ્યા પછી પહેલા તથા બીજા અડવાડીઆમાં ઘણી સંભાળ લેવાની જરૂર છે. કારણ કે, તે દરમિયાન જો કાંઈ પણ દરદ લાગુ પડે તો તેનું પરિણામ ગંભીર આવે છે. એવાં બાળકોની અંદર નીચે મુજબ ખામીઓ જોવામાં આવે છે, જેવી કે:—

ખરાબ દાંત, ખેડાળ ચહેરો, વાંકાંચુંકાં હાડકાં અને શરીર તેમ જ બુદ્ધિબળની કમશક્તિ.

ધવડાવનારી મા માટે કેટલીક સુચના.

કેટલીક ધવડાવનારી સ્ત્રીઓ અસાધારણ વધુ ખોરાક લે છે, જે મુખ્યત્વે કરીને સુવાવક દરમિયાન ગુડસાનકર્તા છે. માંટે માનો ખોરાક. ખોરાકનું પ્રમાણ તથા તે લેવાનો વખત નિયમસર રાખવો જોઈએ. માએ પોતાનો કોડો હમેશાં સાફ રાખવો જોઈએ. બુલાખની જરૂર પડતાં સાધારણ હલકો બુલાખ લેવો જોઈએ. ખોરાકની અંદર ઘણો ખરો પ્રવાહી પદાર્થ, લીલી તરકારી તથા લીલો મેવો લેવો ઘણો ઉપયોગી છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ ઘણું ખરું દુધ ઉપર રહેવું પસંદ કરે છે પણ તેમ ક્યારેય બુખ ઓછી થઈ અપચો થાય છે. કેટલીક દવાઓ માના ધાવણ મારફતે બાળકના ઉપર ઘણી અસર કરે છે. કેટલાક બુલાખો લીધાથી બાળક ચીડીઅલ બને છે. ખેમેડાના અરીણ, ઘાંઘાઈ આયોડાઇડસ, વગેરે દવાઓ લાંબા વખત સુધી ધવડાવનારી સ્ત્રીએ લેવી જોઈએ નહિ.

કેટલાંક એવાં દરદો છે કે જેને સખજે બાળકને ધવડાવવું બંનેને માટે જોખમલયું છે. હાખલા તરીકે માને ક્ષયરોગ, હૃદયનું માતાં દરદો. દરદ, એરી તાવ, છાતીનો સોજો. માંડપણ, સુવાવક દરમિયાન ઘણું લોહી ગયાથી થઈ ગયેલી ઘણી અથ-

ફક્ત, એવો દરદો હોય તો ધવડાવવું જોઈએ નહિ.

ધવડાવનારી ઓએ ચાગથી પાંચ મહીના સુધી બહાર ધણું દરવું કરવું પણ બહી લારે કસરતો વગેરે કરવી જોઈએ નહિ. કારણ, ચાકેલી હાલતમાં તેમ જ શરમ થયેલી અથવા ઉરકેરામેલી હાલતમાં ધવડાવ્યાથી જાગક ધણું ચીડીયલ બને છે, અને તેને તાવ આવે છે. જે સારો સ્વભાવ રાખે અને પુરતી આસાએસ તેમ જ પુરતો ખોરાક લે તેનું જાગક ધણું સાંધાવણુ મેળવી શકે છે અને તેથી તેના શરીરની તથા બુદ્ધિબળની બહી સારી ખીસવણી થાય છે.

ધાવણુ આપવાનો વખત

જાગક જન્મ્યા પછી મા જો જાગતી હોય તો ૭ કલાકે ધાવણુ આપવું જોઈએ. ૧૪, પહેલાં ચોવીસ કલાક દરમિયાન ત્રણ હલ ઉપરાંત ખોરાક. વખત ધવડાવવું જોઈએ. અને ખીજ ચોવીસ કલાકમાં ચાર વખત અને એ ઉપરાંત જો તે બુખ્યું થઈને રૂંચે તો થોડીક ચમચી પાણી પાવું અને ત્રીજે દિવસથી દિવસમાં દર ત્રણ કલાકે અને રાતમાં એક વખત ધવડાવવું. જો બાળકને ધવડાવવાનો વખત થયો હોય, અને ને વખતે તે મુતેકું માણુમ થકે તો તેને જગાડવું નહિ. અને ત્યાર પછીના ખીજ નીમેજા વખતે ૬૫ આપવું. આવા નિયમો સાચાથી તે સારા ગોધાનું અને મજબુત થાય છે. કેટલીક વખત એવું જોવામાં આવે છે કે જાગક જેવું રૂંચે છે કે તરત જ તેને જાનું રાખવા માટે તેને ધાવણુ આપવામાં આવે છે. આ દેવ બહી ખોટી છે. એ રીતે ૬૬ ઉપરાંત ખોરાક મળ્યાથી તેને અપચો થાય છે અને આગળ ઉપર ખીજ દરદો ઉમાં થાય છે અથવા અપચાને કીધે તેઓ રૂંચે છે. કેટલીક માઓ રાત્રે વારંવાર ધવડાવે છે તે દેવ પણ ખોટી અને નુકશાનકારક છે. રાતના એક જ વખત ધવડાવવાની દેવ પાડવી જોઈએ અને જાગકોના રોવા ઉપર એ સંજ ધી ધ્યાન આપવું જોઈએ નહિ. આવી વ્યવસ્થા ધાવણુ બાળનમાં ગ્રાજવાથી જાગક આગળ ઉપર ૬૬ ચારિત્ર્યવાણું બને છે.

જાગક દોઢ મહીનાનું થાય ત્યાં સુધી દિવસમાં દર ૭ કલાકે ધાવણુ આપવું જોઈએ. જો તે ધણું નબળું હોય તો રાતમાં બે વખત નહિ તો એક વખત ધાવણુ આપવું. તે દોઢ મહીનાનું થયા પછી દર અઢી કલાકે ધવડાવવું. ત્રણ મહીના પછી દર ત્રણ કલાકે. ચાર મહીનાનું થયા પછી દિવસમાં પાંચ વખત ખોરાક આપવો એને રાતના આઠ કલાક સુવાડવું

નોંધએ. પાંચ મહીના પછી એક તંદુરસ્ત બાળક માટે ચાર વખતનું ધાવણુ પુરતું છે.

જો બાળક પંદરથી વીસ મીનીટ સુધી ધાવી શકે અને ત્યારબાદ શાંત રહે અને તેને નિશ્ચિત આડા થયા કરે તો સમજવું સંતોષકારક ધાવણુ કે ધાવણુનું પ્રમાણુ તથા ધાવણુ સંતોષકારક છે. અને ઉંઘ. ધવડાગ્યા પછી બાળકને ઉઘવા દેવું નોંધએ. ત્રણ મહીનાની ઉંમર સુધી દરેક બોરાકની વચમાં જો બાળક પુરતી ઉંઘ લે તો તેની પાચનશક્તિ ઘણી સારી રહે છે અને બાળક તંદુરસ્ત રહે છે. ત્રણ મહીના પછી દિવસ અને રાત મળી આસરે વીસ કલાક ઉઘવા દેવું નોંધએ. અને સવારે તથા સાંજે બબ્બે કલાક રમવા દેવું નોંધએ.

જો ધાવણુ લીધા પછી તે મોં વાટે જહાર કાઢતું માનુસ પડે તો તેને બોરાક આપ્યા પહેલાં એક ચમચો ચોક્કસ પાણી અથવા એક ચમચો સુનાતું પાણી આપવું નોંધએ. જો બાળકને ઉપસા હોડના તેમ જ તાગવાના બંધાન રણમાં કાંઈ પણ કુદરતી ખામી હોય તેવા બાળકને ચમચી વાટે બોરાક આપવો નોંધએ; તેમ જ જો બાળકને મોઢામાં છાનાં પડ્યાં હોય તેઓને પણ એ જ મુજબ બોરાક આપવો નોંધએ.

બોરાકના પ્રમાણુ વિષે.

બાળકને ધાવણુ અથવા ઉપરનું દુધ જે આપવામાં આવ્યું હોય તે આપ્યા પછી જો તે મોં વાટે જહાર કાઢતું હોય તો બીજી વખત તેના બોરાકનું પ્રમાણુ ઓછું કરવું અને જો તે વીસ મીનીટ સુધી ધાવણું હોય તો તેને બદલે પંદર મીનીટ ધવડાવવું.

વજન.

બાળકનું બોરાક આપ્યા પહેલાં તેમજ પછી જો વજન લીધું હોય તો તેણે કેટલો બોરાક લીધો છે તે માનુસ પડે છે.

ધાવણુ છોડાવવા વિષે.

મા બાળકને બારથી ચૌદ મહીના સુધી સંતોષકારક રીતે ધવડાવી શકે છે. પણ ચૌદ મહીનાની ઉપરના બાળકને ધવડાવવું નોંધએ નહિ; તેમ જ વખત પહેલાં પણ ધાવણુ છોડાવવું ઘણું નુકસાન કરતાં છે. જો કે કેટલીક વેળા અમુક સંજોગોને લઈને અમુક વખતે છોડાવવું પડે છે.

જે વખતે આજકે કાંઈ પણ બીમારીથી પીડાતું હોય, ઉનાળાના દિવસ હોય, તેમ જ જે વખતે દાંત આવતા હોય, દુધ વધારે આપવા વિષે, તે વખતે ધાવણુ છોડાવવું નોંધએ નહિ. પણ તેના વચ્ચેના ગાળામાં ધીમે પ્રકારે છોડાવવું અને તેના બદલામાં એક એક દુધની શીશી પીવાનું દર અડવાડીએ વધારવું નોંધએ, અને દુધની અંદર એક ચમચી ખાંડ નાંખવી નોંધએ.

આશરે નવ મહીનાના બાળકને શીશી કરતાં પચાસામાં દુધ પાવું વધારે બધેબેરતું છે. કારણુ તે વધારે સહેલાઈથી દુધને ઠંડકવાળી જગ્યામાં સાફ થઈ શકે છે. કેટલીક વખત દુધનું પચાડું રાખવા વિષે. અથવા શીશી બહાર ખુલી મુઠ્ઠી રાખવામાં આવે છે. તેના ઉપર હજારો માંખો વગેરે જતુંઓ બેસે છે અને ત્યારબાદ તે દુધ બાળકને પાંચામાં આવે છે, તે ઘણું નુકશાનકર્તા છે. તે માટે દુધને હમેશાં ઠંડકવાળી જગ્યામાં ઢાંકી રાખવું નોંધએ અને તેમાં કાંઈ પણ કચરો અથવા માંખ વગેરે આવવા દેવી નોંધએ નહિ. જો આજક ઉપરનું દુધ નહિ પીવાની હઠ કરે તો તેને તેટલો વખત ભુખ્યું રહેવા દઈ પોતાની મેજેજ ઉપરનું દુધ પીવાની ટેવ પાડવી નોંધએ.

કેટલીક વખત બાળકને જાહેર જગ્યાએના આધારે બનાવટી ખોરાક આપવામાં આવે છે. એમાંના કેટલાક ઘણા નુકશાન-બનાવટી ખોરાક. કર્તા છે. કારણુ કે, તે પાચન શક્તિમાં તેમ જ ઉજીરવામાં હરકતકર્તા થઈ પડે છે, અને તેમાંથી કેટલાંક દર્દો ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકોને, નવથી દસ માસની ઉંમરનાં થાય ત્યાં મુઠ્ઠી બનાવટી ખોરાક, કાંજી આપવાં નહિ. કારણુ કે તેમાં કાજીન નામનો પદાર્થ રહે છે અને ચરબીનું પ્રમાણુ ઓછું રહે છે.

ગાયનું દુધ આપવું એ સૌ કરતાં વધારે સારું છે. જો કે ધાવણુ સાથે સરખાવતાં એ કાંઈ બાળકોને માટે પૂર્ણ ખોરાક ગણાય નહિ. છતાં બીજા કાંઈ પણ બીજા અનુકુળ ખોરાક કરતાં એ ઘણું ફાયદાકારક છે. ગાયનું દુધ સ્વચ્છ મેળવવું એ ઘણી મુશ્કેલી છે. કારણુ, હવામાંના કેટલાક જંતુઓ તેની અંદર સામેલ થઈ તેને ઘણું અસ્વચ્છ બનાવે છે અને તેને લઈને થોડા વખતમાં, તે ખટાસ મારે છે, જેથી બાળક માંદું થાય એવો ભય રહે છે. ડેરી-માંના સાધારણ દુધની અંદર લાખો જંતુઓ તપાસ કરતાં મળી આવે છે.

આ ઉપરથી માએ વિચારતું જોઈએ કે આનું દુધ પાવાથી આગળની જાંઘી કેટલી જોખમમાં આવી પડે છે. એ જાંતુઓનો નાશ જાંતુઓનો નાશ કરવા માટે દુધ પુરતું ઉકાળવું જોઈએ. જો કે એમ કરવા વિષે. ક્યાંથી દુધની અંદરનાં કેટલાંકે કિમતી તત્ત્વોનો નાશ થાય છે અને એવા દુધ ઉપર ઉછરેલાં આગકા, અગર તથા દાડકાનો સડો (rickets) નામના દરદી પીડાય છે.

બીજી નડતર ગાયના દુધમાં એ છે કે તેની અંદર ખાંડનું પ્રમાણ ધાવણ કરતાં ઓછું રહે છે અને તેની અંદરનો દહીં ગાયના દુધની નડતર. તરીકે બધાનો પદાર્થ ધણા મોટા પ્રમાણમાં રહે છે; તેમ જ તે ઘણું જાડું તથા ભારે રહે છે તે માટે આગકાને પચવું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. જ્યારે ધાવણમાંનું બધાનું દહીં ઘણું ઉમદા અને નરમ રહે છે અને સહેલાઈથી પાચન થઈ શકે છે.

ત્રીજું કારણ એ છે કે ગાયનું દુધ ખાડું હોય છે જ્યારે ધાવણ ખાડું હોય છે. આ બધી ગાયના દુધની અંદર સમાયેલી નડતરો અમુક દરજ્જે કેટલોક ફેરફાર કર્યાથી ફર થઈ શકે છે અને તેટલા માટે આગકાને રાસ આવવા માટે તેમ કરવાની જરૂર છે.

અમુક રીતે ઉકાળવાથી દુધની અંદરનાં જાંતુઓનો નાશ થાય છે અને તે ખટાસ મારતું અટકે છે. એ કરવા માટે જેવું તાણું દુધમાંથી જાંતુઓનો દુધ આવે કે તરત જ તેને પુરતું ઉકાળવું અને પછી નાશ કરવા માટે ફેવી તેને ગરમ પાણીથી ઘોઈ નાંખેલા વાસણની અંદર રીતે ઉકાળવું જોઈએ. કાઠી તે વાસણને એક પાણીથી ઢાંકાયેલા હુગડાથી ઢાંકી થંડા પાણીની અંદર મુકી રાખવું. તેમ કર્યાથી દુધ ઘણું સ્વચ્છ રહે છે અને જો વધારે જલ્દીથી ઠંડુ કરવું હોય તો એ દુધવાળા વાસણને ઉપર મુજબ ઢાંકી બરફ ઉપર મૂકવું. એમ કર્યાથી ખટાસ મારતું અટકે છે અને ઉપર ચારી મજાઈ બધાય છે.

દુધને પાતળું કરવા વિષે.

દુધની અંદર જે ભાગ પાણી નાંખ્યાથી દહીંના પ્રમાણનો ઘટાડો થાય છે, અને તે ધાવણને મળવું આવે છે. પાણીને અદલે થોડું જનવું પાણી, સુનાવું પાણી અથવા સાઈટ્રેટ ઑફ મોડા જણ ચોખ્ખાભાર દુધમાં નાંખાય છે.

એવા મેળવેલા દુધની અંદર ખાંડ તથા દહીંનું પ્રમાણ ઓછું હોવાથી અઢી રૂપીઆ ભાર દુધમાં ત્રીસ ચોખ્ખાભાર દુધની સાકર નાંખવી જોઈએ.

ગાયનું દુધ ખટાસવાળું હોવાથી તે ઝાઢી કરવા માટે ચુનાનું પાણી અથવા બાર્ફ કાર્બોનેટ ઓફ સોડા સહેજ અથવા સાજીનાં પુલ્ક નાંખવાં જોઈએ. જે બાળકનો ઢાંકો ઘણો નખજો હોય તેઓને માટે ચુનાનું પાણી ઘણું સાફ છે.

ઉપરનો ખોરાક નિયમિત આપવા વિશે.

જેવી રીતે ધાવણીની અંદર ખોરાકનું પ્રમાણ તથા વખતનું પ્રમાણ સાચવવામાં આવે છે તેવી જ રીતે આ ઉપરના દુધમાં પણ સાચવવું જોઈએ. એટલે બાળક દોઢ મહીનાનું થાય ત્યાં સુધી દર બપોળે ક્લાકે ઉપરનો ખોરાક આપવો જોઈએ અને પહેલાં અડવાડીઆમાંથી જ બનતા સુધી રાતના વખતે એક અથવા બે વખતનો જ ખોરાક આપવો.

જો બાળકને જન્મથી જ ઉપરના ખોરાક ઉપર ઉછેરનું પડે તો તેને પહેલાં અડવાડીઆમાં છાસ, મલાઈ અને ચોડું પાણી ઉપરના ખોરાક ઉપર મેળવીને આપવું કારણ ગાયના દુધ કરતાં એ વધારે રાખેલું બાળક. સાફ છે. બે ચમચી છાસ, ચાર ચમચી ગરમ પાણી, દુધની સાકર. આ ખોરાક રાત દિવસ મળીને આસારે દસ વખત આપવો.

છાસને બદલે દુધ આપવું હોય તો બે ચમચી દુધ, પાંચ ચમચી ગરમ પાણી, અડધી ચમચી મલાઈ અને અંદર ત્રીસ ચોખ્ખાભાર દુધની સાકર નાંખવી.

બીજાથી ચોથા અડવાડીઆ સુધીના ખોરાક.

બે ચમચા દુધ, બે ચમચા જવનું પાણી, એક ચમચી મલાઈ અને ત્રીસ ચોખ્ખાભાર દુધની સાકર એ પ્રમાણેનો ખોરાક જનારી દર અડી ક્લાકે આપવો.

ત્રીજા મહીનાનો ખોરાક.

ચાર ચમચા દુધ, ચાર ચમચા ઉકાળેલું પાણી અથવા જવનું પાણી, દોઢ ચમચી મલાઈ, એક ચમચી દુધની સાકર, એ પ્રમાણેનો ખોરાક દર ત્રણ ક્લાકે આપવો.

ચોથા પાંચમા અને છઠ્ઠા મહીનાનો ખોરાક.

પાંચ ચમચા દુધ, ચાર ચમચા જવનું પાણી, બે ચમચી મલાઈ, એક ચમચી દુધની સાકર એ પ્રમાણેનો ખોરાક દર ચાર ક્લાકે આપવો.

સાતમા મહીનાનો ખોરાક.

બાર ચમચા દુધ, ચાર ચમચા જવનું પાણી, ત્રણ ચમચી મસાઇ અને બેથી ત્રણ ચમચી સાકર; દિવસમાં આ ખોરાક ચાર વખત આપવે.

એ ઉપરાંત સાતમા મહીના પછી એલનજરી નંબર પહેલા અને બીજો અથવા મેલીન્સ પ્રુડ દરેક વખતે એ ખોરાકની સાથે થોડોક મેળવી ને ખોરાક આપો હોય તો ઘણો ફાયદો કરે છે. એ પ્રમાણે બાળકની ઉંમર જેમ વધતી જાય તે પ્રમાણે ખોરાકનું પ્રમાણ પણ વધારવું જોઈએ.

દશમા મહીનાનો ખોરાક.

દિવસમાં એક વખત પોતાનો ચાતુ ખોરાક ઉપરાંત ચીકીનનો સેરવો (અથવા ચોખા અથવા મગની દાળનું ઓસામણ) થોડોક આપવો જોઈએ.

બારમા મહીનાનો ખોરાક.

ચાતુ ખોરાક ઉપરાંત દુધની અંદર એક ઈંડું મેળવીને આપવું જોઈએ અથવા ઘણું જ થોડું ગરમ કરેલું એક ઈંડું આપવું જોઈએ. એક બીરકીટ આપો દિવસ ચુસવા માટે આપવું જોઈએ. એ ઉપરાંત થોડું દુધનું બનાવેલું દહકું પુડીંગ આપવું જોઈએ.*

બાળક અદાર મહીનાનું યાચ ત્યારે તેને, બારીને હુંદીને પરોડે અને તેની સાથે સેરવો તેમજ થોડું માખણ અને પાંઉ એના દપેશના ખોરાક ઉપરાંત આપવું.

જ્યાં મુખી એક બાળક દિવસે દિવસે વજનમાં વધતું જાય, સારી રીતે ઉધે અને તેને નિયમિત પચેલા જાડા યાચ તો રાગજન્ય કે તેને મગનો ખોરાક અનુકૂળ છે.

ખોરાકની અંદર અથવા વખતની અંદર કોઈ ફેરફાર કર્યાંથી જન બાળકને ઉલટી અથવા લીલા રંગના અપચાના જાડા યાચ અથવા વજનમાં ઓછું થવું જાય તો તેનો ખોરાક દલકા પ્રમાણનો બનાવી ઓછો આપવો.

ખોરાક ન પચતો હોય તેની નિશાનીઓ.

બાળકને ખોરાક ન પચતો હોય તો તેની અમુક નિશાનીઓ છે.

૧. જો બાળક ખોરાક લીધા પછી થોડા વખતમાં બુખ્યું યાચ તો સમજવું કે દુધ ઘણું નજીક છે, તેમાં પાણીનું પ્રમાણ વધારે છે અને પુષ્ટિકારક તત્ત્વોનું પ્રમાણ ઓછું છે.

* આ દુધમાં બનાવેલા ચાટણા જેવું દોય છે.

૨ ને ખોરાક લીધા પછી દુધ કાંઈ પણ ફેરફાર થયા વિનાનું પાછું કાઢે, તો એમ સમજવું કે ખોરાક જોઈએ તેના કરતાં વધારે પ્રમાણમાં આપાય છે.

૩ ને બાળકનું વજન, જોઈએ તેના કરતાં ઓછું હોય, તો સમજવું કે, ખોરાકની અંદર દુધ અને સાકરનું પ્રમાણ ઓછું છે.

૪ લીલા પાતળા ઝાડા ચુંક આવીને થતા હોય તો સમજવું કે ખોરાકની અંદર સાકરનું પ્રમાણ જોઈએ તે કરતાં વધારે છે.

૫ ઉલટી અને વારંવાર લીલા ઝાડા થાય અને કમરના ભાગ ઉપર લાલ ચક્રમા પડતાં માલુમ પડે તો સમજવું કે ખોરાકની અંદર ચરબીનું તથા મલાઈનું પ્રમાણ જોઈએ તે કરતાં વધારે છે.

૬ બાદીનું જોર, કબજબાત અને સુકો ફાણ ઝાડો એ બતાવે છે કે ખોરાકની અંદર મલાઈનું પ્રમાણ ઓછું છે.

૭ કબજબાત અને ચુંક સાથેના દહીં જેવા ઝાડા થતા હોય તો સમજવું કે દુધની અંદર મલાઈ તથા ખાંડના પ્રમાણ સાથે સરખાવતાં દહીંનું પ્રમાણ વધારે છે,

ને આ ઉપરની કોઈ પણ નિશાનીઓ અપચો બતાવતી માલુમ પડે તો સમજવું કે ખોરાકની અંદર ફેરફાર કરવાની ખોરાકમાં ફેરફાર જરૂર છે અને તે પહેલાં દરેક વખતના ખોરાકની અંદર કરવા વિશે ત્રણ ચોખ્ખા ભાર સાઈટ્રેટ ઑફ સોડા નાંખવું જોઈએ.

દહીંના જેવા ઝાડા થાય તો ચુનાનું પાણી વાપરવું. દરેક ખોરાકની અંદર એક ચમચી ચુનાનું પાણી ત્રણ મહીના સુધી નાંખવું અને પછી જેમ ઉંમર વધતી જાય તેમ મહીનાના પ્રમાણમાં તેટલી ચમચી સાત મહીના સુધી વધારે ચુનાનું પાણી વાપરવું અને એ મુજબ નાંખવું. ને ચુનાનું પાણી વધારે લીધું હોય તે આગળ ચાલતાં હોજરી તથા આંતરડાં ઉપર છાશ પડી મંચડણી લાગુ પડે છે. બાળકને ખોરાક સેવતું ફુંકાળો આપવો અને ઠંડો આપવો નહિ. કેટલાંક બાળક ઘણાં નળાં અને સુકાએલાં માલુમ પડે છે તેઓને માટે ગાયનું દુધ જોડ કરી ફુંક પાડી ત્રણ ચોખ્ખા ભાર સાઈટ્રેટ ઑફ સોડા અને એક ચમચી મલાઈ નાંખીને આપવું ઘણું ફાયદાકારક છે.

ને બાળકો ચુંક અથવા ઉલટીના રોગથી ઘણાં નળાં પડી ગયાં હોય છે તેમની પાચનશક્તિને માટે દાકતરે બનાવટી ખોરાક ફરમાવે છે; તેમ જ

પાગલ-પ્રવાસી.

તે એક શીયાળાની સાંજ હતી. સૂર્યનારાયણ ધીમે ધીમે પશ્ચિમમાં સિતિગતી નીચે ચાલ્યા જતા હતા. વનનાં પક્ષીઓ તેમના કિલકિલાટથી સારા વનમાં સાયંકાળની ઘોષણા કરી રહ્યા હતા. આ વખતે મણિપુરના પહાડી પ્રદેશમાં ઘણી શાન્તિથી પણ ઉતાવળે પગલે એક પ્રવાસી ચાલ્યો જાય છે. તેના ચકિલા પગ અને ક્ષાન્ત આંખો રાત્રિ પહેલાં કોઈપણ નિર્ભય સ્થળે પહોંચવા ઉત્સુક હતાં. સાયંકાળ તો લગભગ ચર્ચ ગઈ હતી. ગામ નજીકમાં હોય તેવાં ચિહ્ન ઓછાં જણાતાં હતાં, ક્ષણે ક્ષણે પ્રકાશ ઓછો થઈ તિમિર વધતું જતું હતું. સઘળે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય હતું.

રાત્રિ ક્યાં વિતાડવી એમ વિચાર કરતો પ્રવાસી ચાલ્યો જાય છે. અચાનક ઉત્સુક નયનને દૂર ઝાંખો દીપકનો પ્રકાશ માત્રમ પડ્યો. ત્યાં કોઈપણ મનુષ્યનો વાસ હશે એમ માની દીપકના પ્રકાશની દિશાએ શ્રમિત પ્રવાસીએ ચાલવા માંડ્યું. દીપકના પ્રકાશે તેનામાં આશાનું દિરણુ નાંખી પુનઃ ચેતન આણ્યું હતું. ને તેથી જનતી ઝડપે પ્રવાસીએ તે તરફ ચાલવા માંડ્યું.

થોડાક સમય આમ ચાલ્યા બાદ પ્રવાસી એક નાનીશી કુટીરની ખાસે આવી પહોંચ્યો. અટારીએ એક લગવાંવજવારી સાધુ બેઠો હતો, ને તેના એકતારા સાથે ઈશ્વરનાં ભજન લલકાર્યા કરતો હતો. સહસ્રા અવાજે ચોંકી ઉઠી સાધુએ જોયું કે સામેથી કોઈ પથિક આવી રહ્યો છે. આવા નિર્જન સ્થળે, ને છેક મંથ્વાકાળે આગન્તુક વ્યક્તિને જોઈ સાધુએ વિસ્મય પામી પુછ્યું:—“ભાઈ! તમે કોણ છો? રાત્રિના વખતે આવા નિર્જન વનમાં ક્યાં જાઓ છો?”

“મહાત્મન!”—પ્રવાસીએ કહ્યું,—“હું એક પ્રવાસી છું. રાત્રિ પહેલાં પાસેના ગામમાં પહોંચવા ધારતો હતો. પરંતુ રસ્તો વિકટ હોવાથી રાત્રિ પડી ગઈ છે ને અત્યારે બીજાં કોઈ વિચારાન્તિનું સ્થાન ના હોવાથી—આ જળતા દીપકના પ્રકાશે અત્રે ચાલી આવ્યો છું. આજની રાત અત્રે સુઈ રહેવા ઇચ્છા છે—આપની કૃપા હોય તો.” સાધુએ કહ્યું—“ભાઈ! ઘણી જ ખુશીથી અત્રે રહો, સૌ કોઈ પ્રવાસીને માટે મ્હારી ગરીબ ઝુંપડી સદાયે ખુલી જ છે. તમે ઘણા જ શ્રમિત લાગે છો, અંદર ચાલો.”—એમ કહી સાધુ પ્રવાસીને કુટીરની અંદર લઈ ગયા. અંદર જઈ બાજુ પરના વ્યાઘ્રચર્મ ઉપર, અવેશ પ્રવાસીને બેસાડી સાધુએ કહ્યું. “ભાઈ! નિરાંતે, મનમાં જરાયે ઉદ્વેગ વિના અત્રે રહો, શહેરી જીવનનાં વિલાસી ખાનપાન તો નહિ, પણ આ

જંગલમાં મળતું ઘાસનું હુંદાળુ બીજાનું, ને ખાવાને મીઠાં ફળ તો મ્હારા અતિથિને હું આપી રાકીશ.”—અમ કહી ખુશામાં પડેલી ઝોળીમાંથી થોડાંક ફળ ને જળથી ભરેલું કમંડળ પ્રવાસીની પાસે મુક્યાં. ફળ ખાઈને જળ પીવાથી તેના દલાન્ત શરીરમાં ધુનઃ ચેતન આવ્યું.

તે દરમ્યાન સાધુએ ધૂણીને સ્તેજ કરી. રાત્રિ રાત્ર ધર્મ ગર્ભ હતી. સમજે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતું. ધૂણીનો આછો પ્રકાશ પર્ણકુટીમાં ફેલાઈ રહ્યો હતો. પ્રકાશમાં સાધુ અને પ્રવાસી બન્ને બેઠાં બેઠાં, ધૂણીના આછા તાપે હુંદ મેળવતા હતા. સાધુના નિસ્વાર્થ આતિથ્યસત્કારથી પ્રવાસી અસંતુષ્ટ તો નહોતો. તથાપિ તેના મુખ ઉપર વિવાદની છાયા, સ્પષ્ટ જણાતી હતી. સાધુએ આ છાયા પારખીને મનમાં ધાર્યું કે નક્કી આ કોઈ દુઃખી જીવ લાગે છે. તેને પૂછી જોઈ-બને તો તેનું દુઃખ હલકું કરું. જરા વિરમયથી સાધુએ પુછ્યું, “ મને લાગે છે કે મ્હારા અતિથિને જે મનની શાંતિ આ શાન્ત આ વાસમાં મળવી જોઈએ તે મળી નથી, નહિતર આ શાન્ત સ્થળમાંયે આપના મુખ ઉપર પ્રસન્નતાને બદલે વિવાદની છાયા શાથી ? ભાઈ ! એવું તે શું દુઃખ આપના ઉપર આવ્યું છે કે આવા પવિત્ર સ્થળમાંયે તમારું દુઃખ પીછો છોડતું નથી ? શું કંઈ વેપારમાં મોટી ખોટ ગઈ છે ? કે કોઈ અતિ બ્રહ્મા સમઘીનુ મૃત્યુ થયું છે ? ખરે ! જંગલમાં મનુષ્યો મિથ્યા સુખો પાછળ માંડા ધર્મ ને ફરે છે, તેઓને ક્યાં ખબર છે કે આ પાર્થિવ જંગલમાં સૌ સુખો તથા વૈભવો ક્ષણિક છે, કાલે જો હતા-તે આજે નથી, આજે જે છે તે કાલે નહિ પણ હોય, સાચે કહ્યું છે કે—

“ માયા મોહ અને પ્રપંચ પડે
આ વિશ્વ શોભા ભર્યું,
પેલી પાર ચીરી જતાં, પ્રભુ કૃપા
ત્યાં જ્યોતિ આશા ભર્યું.”

ભાઈ ! આ સ્વાર્થ અને પ્રપંચી જંગલનો ક્યો દુઃખદ પ્રભંગ તમને આટલો બધો દુઃખી કરી રહ્યો છે ? તમારો દત્તિદાસ પૂછું તો ? ” દુઃખી હૃદયથી ગળગળા બનેલા પ્રવાસીએ કહ્યું. “ પ્રભુ ! મ્હારી ક્યા વિચિત્ર છે. હું એક અતીવ અભાગિ જીવ છું. મ્હારા જીવનનીયે ઉંચા એક વાર હતી. પણ તે તો હવે ભૂત કાળની વાત છે. આ હૃદયની વીણાનોયે એક વખત સ્વર સ્પર્શિલો હતો, પણ આજે તો તેના અત્યેક તાર અસ્તવ્યસ્ત ધર્મ ગયા છે ને વીણાનું ખાલી ખોખું જ રહ્યું છે.” —

“ મહારી કયા કહું ? આજ સુધી ઘણાંએ પૂછી છે, -પણ કોઈને જણાવી નથી. આપં મહાનુભાવના દર્શનથી હૃદયમાં કાંઈક વિરક્ત ભાવના જાગી છે, તો આજે મહારા સમસ્ત જીવનની કસ્ટુરકયા કહીશ. દુઃખી જીવને યોગ્ય પાત્ર મળતાં, પોતાનાં દુઃખ સ્વપ્નામાં કાંઈ અજ્ઞાન જ આનંદ આવે છે. આજે મહારી ક્યની કહી, હૃદયનો ભાર હલકો કરીશ. બાર બાર માસથી બાજેલો હૃદયનો ડૂમો આજે ખાલી કરીશ. બળતા હૃદયની જ્વાળા બહાર કહાડી, હૃદયને શાન્ત કરીશ, પ્રથમ તો આ પ્રવાસી પુરુષ વેશે હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે એક અમણા સ્ત્રી છે. આમણામણા ગામોમાં લોકો મને “પાગલ” ના નામથી સંબોધે છે. પણ હું કાંઈ ખરી “પાગલ” કે ગાંડી નથી. દર મંદાકિનીના તટ ઉપરના વિકાસપુરના જગીરદાર બાણુ નલિનિકાન્તની હું એકની એક પુત્રી સરલા શ્રીમંત પિતાના એકની એક પુત્રી એટલે બહુ લાડમાં ઉછરેલી ને આખા કુટુંબમાં સૌની હું લાડી હતી. પિતા તરફથી ઘણા ઉચ્ચ સંસ્કાર તથા કેળવણી પાળી હતી. મોળ વરસની વયે યૌવનની જે ઉન્માદવરયા સ્વાભાવિક આવે છે તે સ્થિતિયે હું પણ પહોંચી. મહારા સાથે યોગ્ય પતિની શોધ પિતાએ કરવા માંડી. હમારી જાતિના ઘણાંએ યુવાનો મહારી સાથે લગ્ન કરવા ખુશી લતા. ઘણાંએ શ્રીમંતના પુત્રો પોતાના ધનના અગ્રદારથી મને મેળવવા ઉત્સુક લતા. છતાંયે પિતાની શોધ તો ધનવાન કરતાં ગુણવાન ઉપર વધારે હતી.

“ મુધાકર નામનો હમારી જ જાતિનો એક ગરીબ વિદ્યાર્થી હમારે ઘેર ઘણીવાર આવતો, બહેનહમારી જ આર્થિક સહાયનાથી તે એમ. એ. સુધી લાંબી શરૂઆત હોતો. હમારૂં ઘર તેને માટે પારકું નહોતું. ઘણીએવાર મુધાકરને હું પુસ્તકો સાથે વાંચતાં હતાં. પુસ્તકો વાંચતાં તેમ જ વિષયો ચર્ચતાં ઉભા થતા વિચારનું સામ્ય પરસ્પરને જણાતું. આ એકમે મહારા મનમાં મુધાકર સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા પ્રગટાવી. મુધાકરના હૃદયમાં પણ મને જીવનની સંહાધ્યાયી બનાવવા હોંશ ઉદભવી. છતાં પિતાની ઇચ્છા જાણ્યા વિના તેમ જ તેમની અનુમતિ વિના એણે દિંદુમંસારમાં લગ્ન ચર્ચ શકે છે ? ઇચ્છા કે અનિચ્છાએ પણ મા આપે શોધેલને પતિ તરીકે સ્વીકાર્યે જ છૂટકો-ને તેની સાથે પોતાની જીવન-નૌકા ચલાવી લેવી પડે છે. પિતાની શી ઇચ્છા છે તે જાણ્યા વિના હમારાથી લગ્ન ચાલ તેમ નહોતું. છતાંયે જે અભિલાષાથી ચક્રાર ચંદ્રિકાને જોઈ રહે છે તે અભિલાષાથી હું જે તેને જોતી. અર્થહીનને હું પસંદ કરીશ, એ પ્રથમ તો મુધાકરે ના માન્યું. પણ પછીથી વસ્તુસ્થિતિ નેને સ્પષ્ટ થઈ હમારાં હૃદયે પરસ્પરને ક્ષુભ્યાં. ધનહીન છતાંયે

સુધાકર હૃદયહીન નહોતો એ મ્હારે મન તો થોડું નહોતું. તેના હૃદયની મૃદુતા કમળ સાથે પણ ના સરખાવાય, પણ હું જરા અભિમાની હતી, તે તો શ્રીમંતની પુત્રીઓને આધારણને સ્વાભાવિક હોય છે. એક વખત સુધાકરની પરીક્ષા કરવા સ્વચ્છંદી મને ધાર્યું. ખીજે દિવસે વાતમાંને વાતમાં મહેં કહી દીધું કે-‘પિતાની ઇચ્છા તો મ્હારાં હાથે રામપુરના બાણ સુરેન્દ્રના ઈન્દુકુમાર સાથે કરવાની છે. ઈન્દુકુમારમાં કેળવણી ને ધન બન્ને છે. નરી કેળવણી ને ચે શું કરે? સાધારણ શીશુદ્ધીમાં તો ધનવાન કરતાં ગુણુસ સારો લાગે. પણ વાસ્તવિકમાં ભારે પડે નહિ?’

“હૃદયના સાથીની સ્થેજ મળક તો ફરી પણ ભાવનાશીલ હૃદયને તેનો કેટલો આઘાત થશે તેની પ્રતીતિ સ્વચ્છંદી મન તે વખતે તો ના કરી શક્યું, પણ સુધાકરને આ રાજદો અસહ્ય લાગ્યા ને તેના તો લવિષ્યના બાંધેલા મનમંદિરના મીનારા તૂટી પડી જમીનદોસ્ત થયા, ને તેવું કામળ હૃદય આ આઘાત સહન ના કરી શક્યું, ને ફીકા વધતે, જાણે કાંઈ ના લાગ્યું હોય તેમ કૃત્રિમ ભાવ બતાવી, સુધાકર તે દિવસે તો ઘેર ગયો.

“સ્થેજ વાતનું પરિણામ કેટલીકવાર ધણું ગંભીર નીવડે છે, પરંતુ કર્તાને તેની આગાહી પ્રથમ ઓછી યાય છે? ખીજે દિવસે સુધાકર મ્હારે ત્યાં ખીસકુત આઓ નહિ. તપાસ કરતાં જણાયું કે તે પોતાને ઘેર પણ નહોતો. મામમાં પિતાએ પણ શોધ ફરી પણ કાંઈ પતો લાઓ નહિ. નફિ! હૃદયનો આઘાત ના સહન મગાથી જ ધર છોડીને તે ચાલ્યો ગયો હશે, ઉન્માદી જીવને પોતાની જૂત જણાઈ, પણ હવે શો ઉપાય? આખરે હું પણ ઘરના કોઈને પણ જણાવ્યા વિના તેની પાછળ, ઘર છોડી, તેની શોધમાં નિકળી આવી છું, આજ બાર નાસથી એક ગામથી ખીજે-એમ તેની શોધમાં આચકું છું, પણ હવે જીવનનો તે સહાધ્યાત્મી જડ્યો નથી. પ્રભુ!-જે ઇચ્છા-જે ભાવના, હૃદયમાં એકવાર સ્ફુરી તે કાલ યતાયે વિલીન થતી નથી, હૃદયનો તે સમયનો અનુરાગ તો આજે મરી રહ્યો છે-પણ તેવું સ્મરણ તો રડાવે છે, હવે જીવન તો નીરસ થયું છે છતાંયે દીલનો મળુ તો નથી રૂઝતો. ઉપાસ્ય ચાલ્યા જતાં, ઉપાસક અનંત દુઃખાગારમાં રખડ્યાં કરે છે. તુટી ગએલા આ હૃદયવીણાના તાર ઓછા આ જન્મે હવે પુનઃ વાગવાના હતા?”

કહેતાં કહેતાં પ્રવાસી ઘુસકે ઘુસકે પડી પડી; ને સામે સાધુને પણ ચોધાર આંસુ ઢાળતો નેઈ તે ચમકી જોલી ઉઠી-પ્રભુ!-આ શું? આ દુઃખી જીવનની આત્મકથા કહી નાહક આપને મહેં દુઃખી કર્યા?-ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો,

હમણાં જ આપની પર્ણકૂટીતો ત્યાગ કરી બહાર ગમે ત્યાં હું રાત્રિ બીતાડીશ.” એમ કહી પ્રવાસીએ ત્યાંથી જવા માંડ્યું.

પ્રવાસીને બહાર જતાં જોઈ શોક્ષ્માધિમાં દૂએતા સાધુએ જાગૃત થઈ કહ્યું—“બાઈ? બેસ, અત્યારે આવી બીવણ રાત્રિએ મ્હારો આશ્રમ ત્યાગી જવાની કાંઈએ જરૂર નથી. તારી કથાએ મને દુઃખી કર્યો છે એમ રજે તું માનતી, ઉલટું તારી કથાએ મને વિભ્રમમાંથી દૂર કર્યો છે. મ્હારી બૂલ જણાઈ છે. પ્રભુ મહા સમર્થ છે ને તે સાચા હૃદયની કાંઈપણ શોધ મિથ્યા જવા દેતો નથી, આજે જ તે પ્રભુની કરુણાથી મ્હારા હૃદયની દેવીને પુનઃ જોવા બાંધેલા થયો છું, આ જન્મમાં ને, વાંચિત ફળને મેળવવા હું અશક્ય થયો હતો—તે બીજા જન્મે પ્રાપ્ત કરવા અત્રે તપશ્ચર્યા સાધી રહ્યો હતો. સ્વપ્ને ન્હોતું ધાર્યું કે તે આત્મસમર્પણ કરતાં, પ્રભુ, આ જન્મે જ તે સાધ્ય કરશે, સરલે?—આવો, હૃદયથી એક થઈ, હવે અનંત સાગર સુધી દોડી જઈએ, ને તે પ્રભુની સીનતા હવે તો સાધીએ. ત્યાં કાળ, આકાશ અને કલ્પનાને સ્થાન નથી તેવા પ્રભુના ધામમાં જવા વિચરીએ. હવે જગતનો મિથ્યા પ્રસંગ આપણને પુનઃ વિયોગી નહિ કરે.”

સરલા સાધુના ચરણમાં ઢળી પડી. પ્રભુએ તેની બાર માસની સન-મની દુઃખ આજે પૂરી કરી હતી. બન્ને વિયોગી આત્મા આજે અણુધાર્યા આશ્રમે મેળા થયા હતા, પણ હવે જગતની ઘડમથકમાં પડવા તેઓ ઈચ્છતા નહોતા, ને ત્યાંજ આશ્રમમાં રહી અનંત બ્રહ્માણ્ડના સામાન્યમાં સીન થવા ઈચ્છતા હતા.

પ્રાતઃકાળનો સમય થવા આવ્યો હતો. સૂર્યનારાયણે દરતાં દરતાં પોતાના કિરણ આ દંપતિ ઉપર ફેંકી આશિષ આપી.

સૌ. બાલાગવરી બંસીધર પરિખ.

વૃષ્ટિ.

ઉનાળે પ્રખર તાપ પડતો અને શરીર તાપમાં બળી રહેતાં. પાણી સુકાઈ જવું અને લોકો તરસે મરી જતાં.

મેં પ્રભુને પ્રાર્થના કરી.

“પ્રભુ, વૃષ્ટિ દે કે આ રણમાંથી તાપ જતો રહે અને અમે જરા શાંતિ અનુભવીએ.”

પણ તેં જવાબ દીધો

“ના, હજુ વાર છે. જેમ તોપમાં ઝળતા જશો તેમ તેમ વૃષ્ટિની ક્રિમત વધારે સમજાશે.”

મારી પ્રાર્થનાનો આતો જવાબ મળ્યો નેહ સૌ લોકો બોલી ઉઠ્યા

“ઓ દૂર પરમેશ્વર !”

૨. પુ. નાગરવાડીઆ.

બાપુને ત્યાં.

(૧)

મધ્ય રાત્રિનો સમય ચલા આગ્યો હતો. સર્વેજ શાંતિનું સામાન્ય વ્યાપી રહ્યું હતું. શહેરમાં રોન કરતા પહેરેગીરો સિવાય મનુષ્યનો અવગળા જણાતો નહતો, તેમ જ શહેરની બહાર રોશની અચલા કોઈક ઘરમાં બજાતા શાંત દિવા આપે તેટલી વધુ પ્રકાશ બહાર રસ્તા પર પડતો નહતો.

આવે સમયે પુરાતન કુંદનપુરના રાજમાર્ગ પર એક સંન્યાસી ચાલ્યો જતો હતો. તેણે શરીરે ગળાથી પગ સુધી પહેાંચે તેવી એક લાગવી કન્યા ધારણ કરેલી હતી તેમ જ પગમાં લાટઝની પાવડી ધાલી હતી. તે સિવાય તેની પાસે સુસાફરીનાં કોઈ સાધન હોય એમ જણાતું નહતું. તેણે તાટથી શરીરનું રક્ષણ કરવા ચારે આથે કામળ રાખી ન હતી, તેમ જ ઉદરપોષણાર્થ લિક્ષાપાત્રનો બોળે પણ સાથે રાખ્યો ન હતો. આટલું જનાં તેના ધુળવાળા પગપરથી તેમ જ શ્રમિત યજ્ઞેલા શરીર પરથી તે લાંબેથી દમનજલ કરી આવતો હોય એમ જણાતું હતું.

તેણે આમથી તેમ નજર નાખતાં કુંદનપુરના કેટલાએ રાજમાર્ગ વટાવ્યા. રાજગૃહ આગળ આવી તે સહેજ ચોંચ્યો, પરંતુ રાજના સુરોલિત

મહેશ્વર એક શેઠભરી દૃષ્ટિ નાખી તેણે આગળ ચલાવ્યું. ધનાઢ્યોથી વસા-
એલા ભવ્ય ચેક આગળ તે આવ્યો; પરંતુ તેમનાં ગગનચુંબી આવાસો,
બળી તથા અટારીઓથી વીંટળાએલા તેમના જરૂખાઓ, અદળક પૈસો
ખર્ચી રચાવેલા તેમના મનોહર જાગ જાગીયાઓ અને કીડાલવનો, તેમજ
સોનારૂપાથી ભરેલા હોય એમ લાગતા તેમના ખજાના તથા સર્વ જાતની
સાધનમંપત્તિથી રેલ્લમહેલ થએલા હોય તેવા તેમના કાકારો, એ સર્વેમાં
પોતાને કંઈપણુ ગ્રાહ્ય હોય એમ તેને ન જણાયું. તે તો એ બધું અવલોકતો
આગળ ચાલ્યો. ત્યાં રોશનીથી ઝગઝગી રહેલું, ગાયન અને વાદનથી ગાજ
રહેલું, તેમજ મદમસ્ત યુવાનો અને યુવતીઓથી આનંદમગ્ન થએલું એક
સુંદર મકાન આવ્યું. તે મકાન આગળ તે થોડીવાર ઉભો રહ્યો અને માંદ
મથી રહેલા કેલાહલ પર તેણે એક દૃષ્ટિ નાખી. પરંતુ તે પણ તેને અકર્ષક
લાગ્યું અને એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી તેણે આગળ ચલાવ્યું.

તરત જ તેણે તેનો માર્ગ બદલ્યો. મોટા રાજમાર્ગો છોડી નાની ગલી-
કુચીઓ તેણે તપાસવા માંડી. શું તે આ પ્રમાણે પોતાને યોગ્ય કાંઈ સારો
ઉતારો શોધતો હતો ? કે શું તે પોતાનો કાંઈ રાજકીય આર્થિક કે ભૌગિક
ઉદ્દેશ સાધવા સારૂ આમ ફરતો હતો ? અથવા તો શું તે વેશ ધારણ કરી
નગરચર્યા જેવા નીકળ્યો હતો ? ના. ઉતારાની તેને જરૂર ન હતી કારણ
તેને મનતો “શય્યા મૂમિતલં દિસોપિ વસનમ્” હતું. રાજકીય આર્થિક કે
ભૌગિક આશય તેને ન હતા કારણ સંસારને તો તેણે ક્યારનીએ તિલાંજલી
આપી હતી. નગરચર્યા જેવાની તેને ખાસ ઈચ્છા ન હતી, કારણ એવાં
નગરો તેણે સારી રીતે અવલોક્યાં હતાં, અને હવે તો તેને તે તરફ એવો
તિરસ્કાર આવ્યો હતો કે જો તે નગરોથી દૂર રહી ચક્ત તો જંગલનાં શાંત
નિવાસસ્થાન તે કદીપણુ છોડત નહિ.

ત્યારે શું તે આમ નિષ્પ્રયોજન ફરતો હતો ? તેની સુખસુદા પરથી
જણાતું હતું કે તે અર્ગત્યના કામસર નીકળ્યો હતો; અને તે કામપણુ કુંદન-
પુરના રાજમાર્ગ પર નહિ પરંતુ તેની નાની ગલીકુચીઓમાં હતું, તેના
સ્વચ્છ અને સુઘડ લત્તામાં નહિ, પરંતુ ગીચ અને ગલીય ભાગોમાં હતું.
સંસાર તો તેણે ત્યાગ્યો હતો, પરંતુ સમાજને છોડ્યો ન હતો; અને જે
સમાજ તેને જેવાનો હતો, જેના સુખદુઃખનો તે ભાગીદાર હતો, અને
જેના દુઃખનિવારણનું કાર્ય તેણે હાથ ધર્યું હતું, તે સમાજ કંઈ તવંગરોના
મહેશ્વરમાં વસતો નહતો પરંતુ ગરીબોની મહુલીમાં હતો.

એ મંન્યાસી ચાલતો ચાલતો એક નાના ઘર આગળ આવી ઉભો રહ્યો, રાજાના મહેલ, ધનાઢ્યોના આવાસો, અને પેલા આનંદમય ધણેલા મહાનની મારફત આ ઘર ઉપર પર તેણે દષ્ટિ નાખી, પરંતુ એવું તે તેણે અહીંયાં શું જોયું કે ત્યાંની મારફત અહીંયાંથી ચાલ્યા જવાનું મન તેને ન થયું? ઘર બહુ નીચું હતું અને તેના પ્રથમ માળની બારી આગળ તેની લાકડાની ગરાત ઉપર હાથ મૂકી તેપર પોતાનું માથું ટેકવી એક લક્ષનાને વિચાર-મગ્ન ઉભેલી તેણે જોઈ, આટલી રાત્રે આ લક્ષના કેની પાટ જોતી અહીંયાં ઉભી 'શે! શું તેને નિદ્રા ન આવતી હશે? કે પછી નિદ્રા આવે તો પણ એ નિદ્રાના સહયોગી વિના સુષ્પ જવાનું પર્મદ ન પડવાથી એ સહયોગીની પાટ જોતી ઉભી હશે? ગમે તે હોય પરંતુ તે સાધુને એ લક્ષનાના મુખ ઉપર દુઃખની છાયા જણાઈ, તેનું શરીર કષ્ટથી ટૂંકા યથેચ્છ જણાયું, અને એ દરદીના દીલની તપાસ કરવાથી પોતાને કેંક આનંદ યશે એમ તેને લાગ્યું.

એક પળ તેણે એમ વિચાર્યું અને બીજી પળે તો તેના યોગબળે તે એ લક્ષનાની પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. એ સ્થળે તે લક્ષનાનું શયનગૃહ હતું અને તે શયનગૃહના સમૃદ્ધિમાં એક ખાટલો તથા એક નાનું પણ સ્વચ્છ બીજાનું એક પાણીનો લોટો, સામેની દીવાલપર ટાંગેલી એક તસ-બીજ, તથા એક ઝાંખા દિવા શીવાય બીજું કંઈ પણ જણાતું ન હતું. એ સર્વ શયરચીકા તરફ નજર નાખી એ લક્ષના તરફ ફર્યો, પરંતુ તેનામાં એવું તે શું હતું કે પાસેથી જોતા તેના મુખચંદ્રપર તે મંન્યાસીની આંખો ફરી રહી? દુનીઆની કૃત્રિમ રોશની એ લક્ષનાની મુપડીમાં તેના મનોહર મુખડાને દીપાવવાને ન હતી, પરંતુ પૂર્ણિમાના ચંદ્રના કિરણો તેની નાનીશી બારીમાં પ્રવેશ થઈ તેના શરીરપર પથરાઈ રહ્યા હતા અને શોકથી ઘેરા-એલા પણ તેના મુખચંદ્રને પ્રકાશિત કરી રહ્યા હતા. તેના મુખની મધુરતા, તેની આકૃતિની મનોહરતા, તેના શરીરની ધવલતા, અને તેના અવયવોના સમનોલ્લતા તેના રૂપને વધારવામાં એવી સ્પર્ધા સ્પર્ધા કરી રહી હતી કે તેને જોતાં એ સાધુએ વિચાર્યું કે શું એ માનવીને પેટે અત્તરેલી દુન્યવો લક્ષના હતી કે સ્વર્ગની અપ્સરા? શું તે બલ્લાને હાથે ધડાએલું હાડ અને માંસનું પુતળું હતું, કે સ્વર્ગ લોકને રીઝવવા સારૂ સરગ્ગએલું નંદનવનનું પારિગ્ગતક? આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં તે સાધુએ તે લક્ષનાના ખભા ઉપર ધીમેધી પોતાનો હાથ મૂક્યો અને તેને તેની વિચારનિદ્રામાંથી જાગાડી.

સદાળી તે જાગી અને આશ્ચર્યચકિત નયનોથી એ મંન્યાસી તરફ જોઈ રહી. આ ને શું સત્ય હશે કે સ્વપ્ન? જ્યારે આખું જગત ઉપનું હશે

ત્યારે તેની પાસે એકાએક આ કાણુ આવ્યું હશે ? અને તે શાને માટે ! શું બગતમાં તેની ચિંતા કરનાર કોઈ હશે ! કે તેની હૃદયપ્રાવક પ્રાર્થના સાંભળી સંસારમાં બૂઝા પડેલા માર્ગમાં તેને માર્ગ દર્શાવવા પ્રભુએ કોઈ માર્ગદર્શી મોકલ્યો હશે ? તેણે એ સંન્યાસીને નખથી શિખ સુધી નીહાણાને જોયો, તેનો તેજસ્વી ભાવપ્રદેશ તેનું શાંત અને આસપાસ તેજ પ્રસારતું વદનકમળ તેની અમીભરી દષ્ટિ અને તેનો હંસતો ચહેરો તે એ ઘડી શ્રદ્ધાથી જોઈ રહી અને તેને લાગ્યું કે એ કોઈ ગરીબનો બેલી હશે.

“ બેટા ” તે સંન્યાસી બોલ્યો. “ આટલી રાત્ર સુધી તું કોની તપશ્ચર્યા કરતી બેઠી છે ? ”

લક્ષ્મી-મહારાજ ! અમ ઓ જાતિને તે કોની તપશ્ચર્યા કરવાની હોય ? મારા નાથ કદાચ દાસીને મંદિર પધારે તેમની વાટ જોતી હું રહેજ બેઠી છું.

સંન્યાસી-તે ક્યારે આવશે ?

લક્ષ્મી-તે કે કહેવાય નહિ. તેમની મરજી પડે તો આવે નહિતર ન પંજુ આવે.

સંન્યાસી-તે ક્યાં ગયા છે ?

લક્ષ્મી-મહારાજ, એ અહીંયાં રહેતા નથી. મારા જેવી તેમને તો કેટલીય છે.

સંન્યાસી-તારે ત્યાં એ ક્યારે આવે છે ?

લક્ષ્મી-તેમનો નિયમ નથી. દર પંદર દિવસે એકાદવાર આવે.

આ સાંભળી એ સંન્યાસીનું હૃદય એ લક્ષ્મી માટે દયાથી ભરાઈ ગયું. તેને લાગ્યું કે પ્રભુએ આવો સૌંદર્યનો નમુનો સજ્યો તે શું આમ નિર્ગુન સ્થાનમાં સડવા સાર ? ઈંદ્રના સભાસ્થાનને શોભાવવા સજ્જબેલી સુંદરી શું હુંદનપુરની એક ગલીય ગલીમાં તેનું નોંધાર્ક છવન વ્યતીત કરે ? સરોવરમાં તરવા સાર અને ચંદ્ર સાથે જોડ કરવા પોતાને હાથે ઉત્પન્ન કરેલી આ કમલિનીને આમ અગ્રજે કરમાંતી જોઈ શું પ્રભુનો આત્મા દુભાતો નહશે ? એવાં તે શું પાપો જોણે ક્યાં હશે કે જેને માટે આવું દુષ્કર પ્રાપ્તિત નિર્માયું હશે ! તેના મોઢાની એકે એક રેખા કેવી તેના નિરપરાધીપણાની સાક્ષી પૂરે છે ! અને શું એ મોઢાની રેખાઓ તેના આત્માનું પ્રતિબિંબ ન હશે ? ચાલ તેનું હૃદય તપાસી જોવા દે કે શું તે બગજેરીથી, છગથી કે પછી સંસારના મોહપાશથી પોતાનો માર્ગ જુલો છે, અને હવે પશુ તે પ્રભુનાં માર્ગ તરફ વળી શકે તેમ છે કે નહિ !

મંન્યાસી-ખેટા, શું પ્રભુએ તને એક અનુપમ સુંદરી બનાવી તે આમ દુઃખી થવા સારૂ ? તારે તો મંસારને ઉત્કૃષ્ટ કરી પ્રભુને રીઝવે એ બોધ્યો. મંસારના કૈંક પામર જીવોમાં તું ચૈતન્ય આત્મા મૂકી શકે તેમ છે; કૈંકને તેમના બૂલેલાં માર્ગમા માર્ગદર્શી થવાનો તારામાં પ્રભાવ છે; કૈંક દુઃખી હૃદયને તારી વાણીસુધાથી તું શાંતિ બક્ષી શકે તેમ છે; અને કઈક ગરીબોની કુપેડીમાં પ્રેમ અને પવિત્રતાનો મંદિર તું પહોંચાડી શકે તેમ છે; છતાં તું જ કેમ આમ દુઃખ, દરિદ્રતા અને અશાંતિમાં સડયા કરે છે ? શું તારી કથા તું મને કહેશે ?

લલના-મહારાજ, મારા જેવા પામર જીવની કથા સાંભળવાથી શું લાભ ?

મંન્યાસી-વધુ નહિ તો એટલો તો ખરો કે આપણું દુઃખ બીજાને કહ્યાથી તે અડધું એાધું થઈ શકે તેમ છે.

લલના-મહારાજ, મારી કથા હું કોઈને કહેતી નથી, પરંતુ કાણ જાણે તમારામાં મને ક્યાંથી એકદમ ગ્રહા ચોંટી છે કે જાણે તમે મારા ધર્મના પિતા હો તેમ લાગે છે. એટલે મારી વાત હું તમને ખુશીથી કહીશ.

“ વિલાસપુર નામના આ કુંદનપુર નરેશના એક ખંડીઆ રાજ્યના ગુજનની હું પુત્રી થાઉં છું. મારું નામ શોભના કુમારી છે અને નામ પ્રમાણે હું એટલી બધી સ્વરૂપવાન હતી કે નાનપણથીજ મારા રૂપની ખ્યાતિ ચોતરફ ફેલાઈ રહી હતી અને બધા મને સ્વર્ગની પરી જેવીજ ધારતા. બાપના લાડમાં ઉછરતી હું ચૌદ વર્ષની યથા યૌવનની સોળે કળા મારામાં ખીલી રહી; અને ચોપાસના રાજ્યો તરફથી મારા હાથ સારૂ મારું થવા લાગ્યું. આ બધામાંથી કેને પોતાની લાડકડી કન્યા આપવી તેના વિચારમાં મારા બાપ પડ્યા. શું કુંદનપુર નરેશને એ કન્યા આપી તેની મહેરબાની પોતા તરફ વધે તેમ કરવું ? કે પછી રત્નકીર્તના સ્વતંત્ર અને બલિષ્ઠ રાજ્યાધિપ સાથે સંગ્રામ બાંધવો કે જેથી ભવિષ્યમાં ન્યારે કુંદનપુર નરેશ સામે સ્વતંત્રતાનો ઝુંડો ઉડાવવાનો પ્રયત્ન આવે ત્યારે તેની મદદ થામ લાગે ? કે બાલુનો મોહમયી નગરીમાં પોતાની કુંવરી દેવી કે જ્યાં તે તેની બાહોશીથી એવું તંત્ર ઉભું કરી શકે કે જે તંત્ર તેના પિતાને તેના રાજદારી કાવા દાવામાં કામ લાગી શકે ? આ પ્રમાણે તેમનો વિચાર ચાલતો હતો ત્યાં એ સમયે આ કુંદનપુરના રાજ્યનો સુતાન સેનાધિપતિ, મદનકુમાર મારા આપુતા રાજ્યમાં ખંડણી લેવા આવ્યો અને નિયમ પ્રમાણે ઉતારો તેણે અમારા મહેલમાંજ લીધો.

એક દિવસ મુંઘાનો સમય હતો. સૂર્યદેવ અસ્તોત્યજ પર ગમન કરવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા, અને મુંઘા સમયનો આદ્રસાદક વાયુ મંદમંદ વાતો હતો. તે સમયે એ સેનાધિપતિ અમારા મહેલની પાછળ આવેલા બાગમાં ફરવા નીકળ્યો હતો. તે બાગના એક પુષ્પમંડપમાં એક કુવારા પાસે એક બાંક ઉપર પવનની દહેરામાં સુઈ ગયો હતો. હું પણ ફરતી ફરતી ત્યાં જઈ ચઢી અને આસપાસની સૃષ્ટિની લુલાવેલી એ બાંક આગળ રહેજા ઉભી રહી. સૂર્યદેવના રહ્યા સહ્યા શાંત કિરણો કુલનાં ઝુંડો વચ્ચે થઈ કુમારના વદન કમળપર આજા આજા પડતા હતા અને એ કિરણો સાથે હસતું એ ખીસેલું વદનકમળ હું એકચિત્તે જોઈ રહી. પાસેના કુવારામાંથી ઉડતા જલના શાંત સીકરો મારા શરીર પર ઉડી મારા હૃદયમાં કોઈ નવીન રસ ભરવા લાગ્યા. ભગવાન કુસુમાયુધ પણ પોતાના સુતેલા પુત્રની કુમકે આવ્યા અને પુષ્પમંડપમાંથી જાતજાતનાં અને રંગબેરંગી કુસુમોની હેલીઓ મારા પર વરસાવવા લાગ્યા. આ મદનસૃષ્ટિની ભમાવેલા હું કેટલીવાર મુઠી ત્યાં ઉભી રહી તેનું મને જ્ઞાન નરહું, પરંતુ થોડીવારે કુમાર જાગ્યો. મને પાસે ઉભેલી જોતાં તેને આશ્ચર્ય તો લાગ્યું પરંતુ પુરુષને સુખલ સ્વસ્થતાથી તે બોલ્યો:-

“ પુષ્પમંડપમાં આ નવીન પુષ્પક્ષતા ક્યાંથી આવી ? ”

આ પ્રશ્ન સાંભળી હું તો ચુંચવાઈ ગઈ. એ પ્રશ્ન સાથે તેણે જે આંખો મારા પર ફેંકી તેનું તેજ મારાથી ખમી શકાયું નહિ અને મારું માથું નાચું નમાવી હું જમીન તરફ જોઈ રહી. પરંતુ ત્યાં ઉભા રહેવાની હીમત મારામાં ની તો એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાના પણ આવી.

“ શું તમને આ પુષ્પક્ષતા લાગે છે ? ” હું ધીમેથી નીચું મોઢું રાખીને જ બોલી.

કુમાર-હા. મને તો એ પુષ્પક્ષતા લાગે છે એટલું જ નહિ પરંતુ તે આ જગતના કૃત્રિમ બાગની નહિ, પરંતુ નૈસર્ગીય નંદનવનની! અને તેથી જ વિચાર કરું છું કે એ અહીંયાં ક્યાંથી આવી ?

મેં કહ્યું-કુમાર, જો કદાચ એ પુષ્પક્ષતા આ મંડપમાં નવીન હતો, તો શું એમ નથી સંભવતું કે કોઈ નવીનમાણીએ એ મંડપમાં પ્રવેશ કરી એ નવીન લતા સંરજી હતો ?

કુમાર-આવી લતાઓ જૃથ્વીના પામર પ્રાણીની સરજનશક્તિની બહાર છે, પણ જો કદાચ એ માણી એ કુદરતની બક્ષાસને આ તરફ ખેંચી શકવાને પણ શક્તિમાન થયો હોય તોએ તે એનું અહોલાચ સમજાશે.

પરંતુ કુંવરી; એટલેથી એ લતાપર એ માળીનો અધિકાર ખરો કે ?

આ સવાલે તો હદ કરી. મેં કરીથી નીચું બોલું મારા ગાલે શરમના ચોરડા પડ્યા, અને કુમારને શું ઉત્તર આપવો તેના વિચારમાં હું ગુથોઈ. કુમાર તો મદભરી દૃષ્ટિથી ઉત્તરની રાહ જોતો મારી તરફ નેઈ રહ્યો, અને મારામાં એ દૃષ્ટિને તરછેડવાની તાકાદ ન રહી, તેમજ તેના પાશમાંથી છુટી ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનો માર્ગ પણ મને ન સુઝ્યો. યોગિરાજ ! આ માયાચિત્ર તરફ તમને હસવું આવતું હશે, પરંતુ જે માયાથી તમે ચાલ્યો રહી શકો છો તે માયામાં હમે તો ચોવીશે કલાક રમ્યાં પડ્યાં રહીએ છીએ. અમારી ચિત્તવૃત્તિ તમે કળી શકો નહિ, અને તેમાં પણ જે આબોહવામાં અમે ઉછરીએ છીએ, વિચરીએ છીએ અને રમમાણુ રહીએ છીએ તે આબોહવા જ તમને મુલભ વિચારો અમારાથી દૂર કરે છે અને ફુનીઆના બહુધ પ્રવાહમાં અમને ધકેલે છે. નહિતર મહારાજ એ પ્રમંગપર જ વિચાર કરો. એક પાસ મનોહર પુષ્પ મંડપ, તેમાં ઉડતા કુવારાના સાંત સાકરો, મુખો સાથે તેમજ અમારા વદન કમળ સાથે ગેલ કરતા સૂર્યનારાયણના મંધ્યા સમય પૂર્વના સાંત કિરણો અને ખીછ પાસ યૌવન દશાથી ઉન્નત થએલ સૌંદર્યનાં પ્રિય ઉપાસકો. આવા મંગેગો તેની બહુધ અસર કેના પર નથી કરતા ! અને અમે પણ એ પ્રમંગે ભાન ભૂલ્યાં હોઈએ તો શું એ અપરાધ કામ્ય નથી ? મને નીચું મોં કરી કંઈ પણ જવાબ આપ્યા વિના શરમીદી ઉમેલી નેઈ એ કુમાર ઉડ્યો અને આવા પ્રસંગમાં ટેવાઈ ગયેલો હોવાથી મારા ખભા પર ધીમેથી હાથ મૂકી બોલ્યો, “ સુંદરી, શરમાઓ છો શાને ? તમારું હૃદય શું હું કળી શકતો નથી ? પ્રેમી જનનો જવાબ ભલે સખ્તમાં ન વળે તો પણ તેના ગાલપર પડતા શરમના ચોરડા, તેના કુસતાં નાકનાં નરકોરાં, અને તેજથી ચમકતી તેની આંખો, એ શાનું સૂચન કરે છે ? માટે અંતરને છુંપાવ્યે શું કાલો ! આમ આવો અને જુવો કે આપણા મંગેગથી આ ઉદ્ધાન કેવું દીપ્તિ રહ્યું છે ?

એમ કહી તેણે એક હાથ મારા ગળામાં નાખ્યો અને બીજો હાથ મારા ખભા ઉપર મૂકી મને તેની પાસે જાંકે ઉપર, ખેસાડી. પ્રણયવિદ્યામાં કુમાર પારંગન હતો. એટલે ધીમે ધીમે તેનો તલ્લુ મારાપર મંપૂર્ણ થઈ ગયો. કેટલીએ મધુરી શાનો તેણે મને કરી, સંસારમુખનાં કેટલાંએ મનોહર સ્વપ્નો તેણે મારી આંખ આગળ ખડાં કર્યાં, કુંદનપુસ્તા સૌથી વંડારાન્યાધિકારીની પત્નીપદે અને કદાચ ત્યાંનો રાગ અપુત્ર મરણ પામે તો એ મદારાન્યની

સામ્રાજી પદે રૂઝવાવાનું ઉત્કલ્પન ભવિષ્ય મારી આશાસૂચિમાં મૂકાયું. અને એ સર્વ વાતની ખાત્રીના સહી સીકા તરીકે તેણે માફ માયું સ્વજ પાસે આજી મારા ગુલામી ગાત્ર પર એક મધુરે સુખન દીધું. બસ થઈ ચુક્યું. મહારાજ, તે જ ધડીએ હૃદયદાન દેવાયાં, પ્રજુષકોત્ર બેસાયા, અને રનેહીઓની ક્ષી પજુ ન વટે તેરી અચી શુંયાઈ. માત્ર એક વાત રહી ગઈ કે એ અચીતી જાગીનીગીરીમાં અમારાં ઉન્નત મન જ રહ્યાં, તેથી વધુ કીમતી જાગીનગીરી માગવાની અમને યાદ પણ ન આવી અને વર્ષો સુધી જંદર પણ ન જમ્યાઈ.

ખીજે જ દિવસે સેનાધિપતિ તરફથી મારા હાથનું માથું ચપુ, પરંતુ મારા બાપુએ તેની માગણી નાકબુત્ત કરી. કુંદનપુરના સેનાધિપતિનું અપમાન કરવું સહેલું ન હતું પરંતુ રાગ્નતો નિશ્ચય રત્નદીપના રાજ્યાધિપ સાથે મારો મંઘ બાંધવાનો થઈ ચુક્યો હતો અને તે ફરી શકે તેમ ન હતો. માગ બાપુનો એકનિમિષી અને ટેકીલો સ્વભાવ હતું સારી રીતે જાણતી હતી અને ત્યારે મને ખબર પડી કે મારા બાપુનો નિશ્ચય થઈ ચુક્યો છે ત્યારે તો હું થરથરી ઉઠી. મારી ઉદાસીન મુખમુદ્રાપરથી અને એકાંતમાં સારેસાં આંસુસાંધી સુન્દરી આંખોપરથી મારા બાપુ મારો મનોભાવ કૃપા શક્યા પરંતુ તેથી તો તે વધુ ગુસ્સે થયા. તેમના વ્યવહારચક્રમાં સ્વેચ્છા પ્રમાણે વર્તવાનો તેમનો સ્વભાવ હતો, અને રજવાસમાંથી ફાળી પજુ રાજ્યવ્યવહારમાં માયું મારવા તે દેતા નહિ; અને પોતાની દન્યાનો મંઘ બાંધવો એ પણ રાગ્નતોને મન રાજ્યવ્યવહારની જખાજત. આથી તેમણે મારી માતાને આ વિષયપર તેમની આગળ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવા દીધો નહિ, અને મને તો તેમની પાસે પણ ઉભી રહેવા ન દીધી.

એવામાં એક દિવસ પ્રાનઃકાલમાં કુમાર મને મળ્યો. હું તો શરમતી મારી મોં પણ ઉચું ન કરી શકી. અને અપમાન પામેલ કુમાર કંઈક દષ્ટો આપશે એમ ધારી પગની બોંય ખોતરતી નિબેનન ઉભી રહી.

“કુંવરી,” પ્રકુલવદને કુમાર બોલ્યો, “આમ ઉદાસ શા માટે?”

“કુમાર, ઉદાસ ન થાઉં તો શું હમું? બાપુનો નિશ્ચય તો છેલ્લો જ છે.”

“બાપુનો નિશ્ચય! બહે તે છેલ્લો હોય; પણ આપણો પણ છેલ્લો જ છે એ વાત યાદ રાખતો.”

“પણ તેથી શું?”

“તેથી શું! સુંદરી, આપણા પૂર્વજોનો દનિદાસ તો જરા યાદ રાખો! આખાને અનિરુદ્ધ સાથે દંધ તેના બાપુએ પરજાવી ન હતી; રક્ષમળીને

કુષ્ણ સાથે પરણાવવા તેના બાપુ શક્તિમાન પણ ન હતા; અને સુસદા અને અર્જુન કંઈ જલ્દામની સમતિથી પરણ્યાં ન હતાં. એ વીરાંગનાઓનો ઇતિહાસ અમર થયો તેવો તમારે કરવાની ઇચ્છા નથી? અને શું એ સ્ત્રીના વીરોનું ક્ષિર આંસી નાડમાં નથી? આટલો મત રાખજો. આજે તો અમે પ્રસ્થાન કરી જઈએ છીએ, પરંતુ આવતી કાલે રાત્રે બાર વાગે તમે આ સ્થાને જ મારી વાટ જોતાં રહેજો. સેવકમાં તમારા જેવી એક નહિ પણ દશ કન્યા હરજી કરી જવાનું સામર્થ્ય છે, અને તે પણ આવા ખંડીયા રાજાના મહેલમાંથી નહિ પણ પરંતુ જલ્દામ અને બાણાસુરના અભેદ કાષ્ઠાઓમાંથી!

“કુમાર!” (તેના ખભાપર એક હાથ મૂકી તેના મુખપર તંત્ર હૃદયપિપાસુ નજરથી જોઈ રહી હું બોલી), “શું તમે જરૂર આવશો?”

“કુંવરી, વીરોનો શબ્દ એક જ વાર નીકળે છે.”

(૨)

જીજ્ઞે દિવસે મધ્ય રાત્રિએ એક ઘોડેસ્વાર મારા બાપુના રાખપની હાથ ઝાળી ગયો.

એ ક્યાંથી આવ્યો હતો તે કંઈ ખબર ન પડી, પરંતુ રાજમહેલના પાછલા ભાગમાંથી તે નીકળ્યો અને બાણની ગતિથી છુટ્યો. રાજમહેલના રક્ષકોની નજરમાં તે ન પડ્યો, નજરનો દાટ તે દેવી રીતે કુદી ગયો તે હું હજી મુખી સમજી શકી નથી, અને તેના ગમનની કાઠને પણ ખબર પડે તે પૂર્વે તો તેણે કેટલાએ ચોળતો કાપી નાંખ્યા. અમનો વેગ એટલો ગતિમાન હતો કે એ અશ્વપર એક સ્વાર હતો કે બે, અને એ વેશધારી સ્વારામાં બન્ને પુરુષ હતા, કે એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી તેની જોનારાને ખબર પડે તેમ ન હતું. પ્રભાત પૂર્વે તો એ ઘોડેસ્વારો તેમની સુકરર જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા પરંતુ ત્યાં તે ચોળી શકે તેમ ન હતું. તેમનો પાણીપન્થો ઘોડો તેમણે ત્યાં બદલ્યો અને એક ઘોડાને બદલે બે જુદા જુદા ઘોડાપર સ્વાર થઈ ને ગતિથી તેઓ ત્યાં આવ્યાં હતાં તે જ ગતિથી આંગળ ચાલાં.

સરાર પડતાં મારા બાપુને એ વાતની જાણ થઈ. ઘોડેસ્વારની એક દુકડી તેમણે અમારી પુઠે મોકલી, પરંતુ અમે તો દૂર અને દૂર નીકળી ગયાં હતાં એટલે એ દુકડીને વીલે મોઢિ પાછું દૂરવું પડ્યું. બાપુના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો, પરંતુ કુંદનપુરના માલીતાં સેનાધિપતિએ આપેલા અપમાન સામે તે કંઈ કરી શક્યા નહિ; અને કરી શક્યા હોત તો પણ તે સમયે મનનો

હયવાટ મનમાં સમાવી ગુપ્તરૂપ બેસી રહેવાનું તેમણે યોગ્ય ધાર્યું. આ પ્રમાણે કુમારને હંધ પણ શાસન થયું નહિ, પરંતુ મારા આગ્રહી પિતા મારા અપરાધને ક્ષમા કરી શકે તેવા ન હતા. એ કુલાંગાર પુત્રી તે વખતે જો તેમના હાથમાં આવી હોત તો તે વખતે જ તેનો શિરચ્છેદ તેમણે કરાવ્યો હોત; અને એ ન સાંપડી તો પણ તેને મરેલી તો તેમણે તે દિવસથી જ ધારી. મહારાજ, એ વાતને આજે વર્ષો થયાં, પરંતુ મારા બાપુએ હજી સુધી માફ મોઢું નોયું નથી. આ નગરમાં ગત્ય-કરણસર તે ઘણીએ વાર આવી ગયા, મારી આ થયેલી અધોગતિ તેમને સારી રીતે વિદિત થઈ, અને તેમના મેં કરેલા અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત્ત મેં ક્યારનુંએ કરી નાખ્યું હશે તો પણ તેમના હૃદયમાં મારે માટે દયાનું એક ટિરણ પણ ફેટતું નથી.

આણીપાસ હું અને કુમાર આ નગરમાં આવીને રહ્યાં. કુમારના મહેલમાં રાજમહેલની જ સમૃદ્ધિ હતી અને એક એકના પ્રેમમાં લીન થઈ અમે દિવસપર દિવસ પસાર કરવા લાગ્યાં. મહારાજ ! અમારા સંસારનું ઉપવન ખીટી રહ્યું, ભાતભાતનાં પુખ્તોએ તેમાં સુવાસને સૌંદર્ય પ્રસરાવી દીધાં, અને ભાગ્યની સર્વ દેવીઓ અમારા સુખની વૃદ્ધિ કરવામાં સ્પર્ધા સ્પર્ધા કરી રહી, હું તો કુમારના પ્રેમમાં રચીપચી રહી સંસારમાં સ્વર્ગ હિતરેલું અનુભવવા લાગી, અને ત્યારે એ પ્રેમની પ્રસાદીનાં બે બાલુડાં મારા પારણામાં ખુલવાં લાગ્યાં ત્યારે તો મને ખરે જ લાગ્યું કે:—

અને પવિત્ર પ્રેમને જન્મીને અને અસમાન નેટલું અંતર છે, અને કુમારનો મારા તરફનો અવિચળ પ્રેમ દિવસે દિવસે ઓછો થવા લાગ્યો.

મહારાજ, મનુષ્યપર દુઃખ આવે તે ધીમે ધીમે નથી આવતું પરંતુ અપાઠના મેઘની માફક તેની હેલીઓ જ વર્ષે છે. આ અરસામાં જ મારાં મેં બાહુડાં સંસારનાં સ્વપ્નાં જોયા વિના એક પછી એક મને આંસુ સારની મૂકી દેવને દાર ચાલ્યાં ગયાં, અને જે ગ્રંથી મને અને કુમારને થોડી ઘણી પણ એક રાખી રાક્ષ તે આમ અકાળે તૂટી. કુમારે ધીમે ધીમે મારા રંગ મહેલ ત્યજવા માંડ્યો, અને કટાક્ષનેના, અલંકારવતી મોહીની કુમારી વગેરેના રંગ મહેલે પડ્યા પાથર્યા રહેવા લાગ્યા. પરંતુ તેટલાથી એ તે ક્ષતોપાયા નહિ. વિપત્તિ અશ્વની લગામ છૂટી હતી અને રાણીઓના રણવાસમાં તેને હાયમાં રાખવાની શક્તિ ન હતી. કુમારને ભોગવવાને ભોઈતાં હતાં નારીનાં કુંદો, રમવાને ભોઈતી હતી રાસલીલાઓ, અને નાહવાને ભોઈતા હતા રસના ખારા સાગરો, પરંતુ અમે પામર પ્રાણીઓ એ બધું ક્યાંથી લાવીએ ?

મહારાજ, અહીં આવતાં માર્ગમાં પેલું રોશનીવાળું મકાન તમે જોયું ક? એ મકાનમાં એકવાર મારો આવાસ હતો પરંતુ વિધિની નિધુરતાથી એ આવાસ છોડી મારે અહીં આવી રહેવું પડ્યું છે. એ મકાનની પણ આજે શી દશા થઈ રહી છે ! ન્યાં એકવાર મારા અંસારતું ઉપવન મધમધી રહ્યું હતું, ત્યાં આજે વિપત્તિની દુસલ ગધ ફેલાઈ રહી છે. ન્યાં એકવાર રમણુમ કરતાં મારાં બાહુડાંનાં ગ્રાંઝરોનો રણુરણુટ મચી રહ્યો હતો ત્યાં આજે નાચનારીઓના પગની ધુધરીઓ વાગી રહી છે. ન્યાં એકવાર મેં પ્રેમરસની પ્યાલીઓ પીધી છે અને પાછ છે ત્યાં આજે મદિરાની પ્યાલોઓ ઉડી રહી છે. વધુ તો શું કહું પરંતુ મહારાજ, ન્યાં મેં દેવ પૂજ્યા છે ત્યાં આજે શંખણીઓના પગમાં શિર ઝુકાવાય છે.

આ બધું આ મારી આગળ ઉભી ઉભી હું રોજ જોયા કરું છું અને એ મકાનમાંની રોશની છુટાવા પછી જ હું સુષ જાઉં છું. દસ પંદર દિવસને અંતરે હોર આવે તો એ રોશની સાંત થવા પછી કુમાર દાસીનું આંગણ પાવન કરવા પધારે છે, અને અત્યાર સુધી તપશ્ચર્યા પણ હું તેમની જ કરતી બેઠું છું. મહારાજ, પેલી ભીંતપર ટાંગેલી તંત્રાનીર જુવો. એ મારી તથા કુમારની અમારા અંસારના પ્રભાતકાળની સન્નેડે પ્રતિમા છે. જુવો એ પ્રતિમા અને આ મારા જીવનની મધ્ય રાત્રિની જીવંત આકૃતિ જુવો. ક્યાં એ મદલરેલી પુષ્પમંડપમાંની લીલી પુષ્પવ્રતા અને ક્યાં આ જર્ણ પર્ણ-

ફરીમાંની સુકી દેહશિયા ? ક્ષણ ગઈ એ ગાત્રીની શુભાશી, અંખની ખુમારી અને મુખની તેજસ્વિતા ? મહારાજ ? આ બધું હવે નથી સહેવાતું. મારા સંસારનું નાશ બરહરીએ વંદોળીએ ચડ્યું છે; તે હિમારે તો તમ જેવા કાઈ મહાદેવ જ. ”

મંન્યાસી-બાપા, તારી કસ્ટુરસ કયા મેં સાંભળી, અને જગતના મારા અનુભવમાં આ એક વધારો થયો. તું મને ઓળખી શકે તેમ નથી, પરંતુ હું તો તને તેમ જ આખા જગતને ઓળખું છું. કે જેણે તને તેમ જ આખા જગતને સંભળ્યાં છે-જેણે તમને અંધકાર અને પ્રકાશ બન્ને બક્ષ્યા છે, જેણે તમારે માટે આ સુખોપજોગો તેમ જ દુઃખના દાવાનળ સંભળ્યાં છે. હું એવા પ્રદેશમાંથી આવું છું કે ત્યાં દુઃખ દરિદ્રતા અને ઉપાધનું નામ પણ નથી; અને એ દિવ્ય દેશનો પ્રેમ અને શાંતિનો અંદેશ તારા જેવાં કુદરતનાં બાહુકર્મ પહોંચાડવા હું આમ બહુ છું. માટે બોલ હું તારે માટે કંઈ પણ કરી શકું તેમ છું ?

શોભના-મહારાજ, એક કામ કરશો ?

“ શું ? ”

“ મને મારા બાપુને ત્યાં લઈ જવું. ”

“ બાપુને ત્યાં ! ” એમ ઉચ્ચારી એ સંન્યાસી રહેજ વિચારમાં પડ્યો, પરંતુ તરત જ બોલ્યો, “ હા. જી, આજથી ત્રીશમે દિવસે હું તને તારા બાપુને ત્યાં મૂકી દઈશ. ”

“ જરૂર ? ”

“ જરૂર. ”

આટલું બોલી એ સંન્યાસી તીચે ઉતર્યો, અને તેને માર્ગે ચાલ્યો ગયો.

(૩)

ત્રીશમા દિવસની સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો.

પેલો સંન્યાસી આજ સવારથી શોભનાના શયનગૃહમાં બેઠી એક ચિત્તથી પ્રભુની પ્રાર્થના કરી રહી હતો, કારણ આજે તેને એક મહત્ત્વ ધાર્યું હતું. “ મને મારા બાપુને ત્યાં લઈ જવું ” એટલું જ એ લલનાએ એ યોગિરાજ પાસે માગ્યું હતું, પરંતુ એ યોગિરાજને તો તેણે માગ્યું તેના કરતાં કેટલાએ ગણું આપવાનું હતું. વિશ્વની મહાન વિમૂર્તિઓ આપણા આત્માના કંટાણુ માટે કેટલાએ પ્રયત્ન કરી રહી છે, પરંતુ આપણી અર્ધ-

એજી તે જોઈ શકતી નથી, આપણી દુઃખી જીવિ તે સમજી શકતી નથી, અને માત્ર દેહનું જ સુખ ઇચ્છનારી આપણી વાસનાઓ તે ગ્રાહ કરી શકતી નથી. એ યોગિરાજે એ લલનાને ત્રીય દિવસથી તેના સાંત આશ્રય નીચે લીધી હતી અને અત્યારે તેના સર્વ તાપ મટાડી તેના આત્માને વિશ્વના મહાન આત્મા સાથે એકાકાર કરાવી દેવાની તૈયારી કરતો હતો, પરંતુ સ્વૂક્ષ્ણ શરીર તરફ લક્ષ આપનાર એ લલનાને તેના બાપુના ઘરથી કે પેલા રાશનીવાળા મકાનથી ઉઠી દૃષ્ટિ કરાવવાનું કામ એ સંતની વિશ્રુતિને માટે પણ કુશ્કર થઈ પડ્યું હતું.

સૂર્યને અસ્તગત થવાનો સમય થતાં તે તેની સમાધિથી ઉઠ્યો, અને એ યુવતી પાસે આવી તેના ખલાપર હાથ મૂકી સાંત સ્વરે બોલ્યો:-
 “ઓ વિકાસપુરની રાજકુંવરી ! તને આપેલા કાલને પાળવાનો સમય નજીક આવ્યો છે. છેલ્લા ત્રીય દિવસથી તારા આત્માના દત્તાત્રય માટે મેં પ્રાર્થના કરી છે, અને મારા તારા અને આ સમગ્ર જગતના પિતાએ આજે મારી પ્રાર્થના સાંભળી છે અને તને તેના દિવ્ય આશ્રય નીચે લેવાનું દ્યુત્ત કર્યું છે. તે તારા “બાપુને ત્યાં” તને મૂકવાનું મને કહ્યું હતું, અને આજ સાંજ પૂર્વે હું તને તારા “સાચા બાપુને ત્યાં” વિકાસપુરના “કુન્વરી બાપુને” ત્યાં નહિ, પરંતુ આ ત્રણે જીવનના સ્વર્ગીય “બાપુને ત્યાં” મૂકી દઈશ.”

એ યોગીના શબ્દો એ યુવતીએ સાંભળ્યા પરંતુ સાંભળતાં તે સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. છેલ્લા ત્રીય દિવસથી તે તો વિકાસપુરનાં સ્વમાં જોતી બેઠી હતી. તેના બાપુનો મહેલ, તેનાં સુંદર ઉપવનો, અને નાનપણમાં ભોગવેલાં ત્યાંના કીડાબવનોમાં ફરી મહાલવાને તેનો જીવ ફરી તલસી રહ્યો હતો. તેના બાપુ હવે તેના જીના અપરાધને ક્ષમા કરશે અને દુઃખથી દાઝેલી તેની દીકરીને હવે આશ્રય આપશે એમ તેને લાગતું હતું; તેની પુત્રીવત્સલ માતા તેને હૃદયંસરસી ચીંપી તેના બોળામાં તેનું માથું લઈ તેના તાપ સમોવશે એવું તે ધારતી હતી; નાનપણમાં પોતે રમાડેલી તેની નાની બહેનનાં બાહુમાં હશે તેને પોતાનાં બાહુમાં ગણી રમાડી સંતાપ લઈશ એમ તે ઇચ્છતી હતી; અને જેવંટ જેવંટ તેના ઐત્યાગ્યનાય કાંચ્ય મુઠ્ઠરે અને તેના જીવો પ્રેમ ઉદ્દીપન થાય તો એકવાર આ સંસારમાં ભોગવેલું સ્વર્ગ તેને ત્યાં ફરી ઉતરે એવી વાસના તેના હૃદયમાં રહી ગઈ હતી. તેને બહેલે આ યોગિરાજ તો કોઈ નવીન સ્વપ્ન અને નવીન સૃષ્ટિ બતાવતો હતો. ત્રણે જીવનના બાપુ તે કંઈ એમ મળી જતો હશે ! શું એ સાધુ ગોડા તો નથી થઈ ગયો ? અથવા તો શું આ બધા દંભ તો ન હોય !

“ મહારાજ ! ” તે બેઠી, “ આપના બોધવાનો અર્થ હું સમજી શકી નહિ. આપ મને ક્યાં લઈ જવાનું ધારો છો ? ”

સંન્યાસી-મેં તને નહિ કહ્યું કે જેણે તને મને અને આ જગત સમ-
રતને સરળતાં છે તેનો હું દૂત છું. તારા બાપુ ક્યાં ? વિશ્વમાં તારો પિતા
કોણ ? તારો પતિ કોણ ? અને તારો પુત્ર કોણ ? સંસારની રંગભૂમિ પર
આપણે આપણો ભાગ ભજવવાને આવીએ છીએ અને આ જગતના સૂત્ર-
ધારનાં ન્યાયાં નાચીએ છીએ, અને રમાડ્યાં રમીએ છીએ. જગત સાથે
તારે શું લેણદેણી છે ? દુનીઆ તો સ્વાર્થી છે અને સ્વાર્થ આગળ સગપણની
કીમત આ મનુષ્યને નથી. શું તારા જીવનની કદાણી તને કંઈ, પણ બોધ
આપી શકતી નથી ? મદનકુમાર સાથે તું સ્વેચ્છાથી પરણી તેથી તારા બાપુ
તારા પર ગુસ્સે શા માટે થયા ? કારણ તારા બાપુને તારા વડે પોતાનો
સ્વાર્થ સાધવાનો હતો. રત્નદીપના મહારાજ સાથે તને પરણ્યાથી એવા
મહારાજ સાથે પોતાનો સંબંધ બોધી કુંદનપુર સામે તેની કુમક મેળવવાની
તેની ઈચ્છા હતી; અને એ ઈચ્છા તું પુરી કરી શકી નહિ તેથી તારા બાપુએ
તારો સંબંધ છોડ્યો. બીજા બાળુએ કુમાર સાથેનો તારો સંબંધ લે. એ
કુમાર સાર તારા બાપુની રાજ્યવંશસ્તી તથા એક રાજાધિરાજની સામ્રાટીપદ
તે છોડ્યાં. તે શું આ જીર્ણ પર્ણકૂટીમાં નિર્જીવ જીવન વ્યતીત કરવા સાર ?
ક્યાં ગયો કુમારનો અવિચળ પ્રેમ ? ક્યાં ગયું તારું સંસારનું સ્વર્ગ અને કૃષ્ણ
કૈયાનું વૃંદાવન ? આ સંસાર જ આવી જતનો છે. ત્યાં લુપ્તો ત્યાં દુઃખ
દરિદ્રતા અને દુષ્ટતા, અને એ બધું છોડતું પણ તમને વસતું લાગે છે બાલ્કા !
જગતના કોઈ ઉત્કૃષ્ટ આત્માના ઉદારાર્થે અમે આમ રખડીએ છીએ. કોઈ
જીવો જગતમાં એવા અવતરે છે કે જેમનો આત્મા પવિત્ર હોય છે, જેઓમાં
કુદરતી રીતે જ પાપશુદ્ધિ દોતી નથી, અને જેઓનો જન્મ કુલની માફક
જગતમાં સુવાસ અને સૌંદર્ય પ્રસારવા માટે જ હોય છે. પરંતુ એ જીવો
જગતના રમાડ્યા રમે છે, વિલાસપુરનાં વિલાસ અને કુંદનપુરના કુંદનમાં
મોહ પામી નવ્ય છે, મદનકુમાર અને મોહીની કુમાર. જેવાના શુચેલી
જળમાં ફસાય છે, અને કુલની માફક બધાથી સુધાયા પડી. લોકના પત્ર
નીચે છુંદાય છે. આવા જીવો તરફ કુદરતનો પક્ષપાત હોય છે અને પૂર્વ
જન્મના કષ્ટાનુબંધને લીધે જ તેમને આ બધું પૃથ્વી પર જન્મ આપવામાં
આવે છે. બાકી તેમને માટે આ દુનીઆનું રાજ્ય નથી. જે દુનીઆના તે
અધિકારી છે તે દુનીઆમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય છે, જીવનની નિસ્વાર્થતા છે,
અને સુખની પરિસીમા છે એ દુનીઆનાં દિવ્ય અધિકારી આ સંસારમાં

બહુ જીવતાં નથી કારણ તેમનો પિતા તેમનાથી ઝાઝો વિયોગ સહી શકતો નથી. દુનીયાના મોહવશ પ્રાણીઓ એમ સમજે છે કે સારાં માણસો બહુ જીવતાં નથી, પરંતુ ખરી વાત તો એ છે કે તેમને આ સંસારનાં બંધનોથી મુક્તિ જલદી મળે છે. પ્રભુની કૃપાથી તને એ દુનીયાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે, તે તું સ્વીકારશે કે જન્મતાં અંધ મનુષ્યોની માફક તરડોડશે ?

શોભના—યોગિરાજ, તમે કહો છો તે વાત ખરી, પરંતુ એ દુનીયા કોણે દીધી છે ! સુધામાંથી નીકળી આવ્યામાં ન પડાય તેની ખાતરી શી ?

સંન્યાસી—તો તું તારા બાપુને ત્યાં જઈ શું કરીશ ?

શોભના—મહારાજ, મારો સંસાર તો સમાપ્ત થયો છે, પરંતુ મારા બાપુની લીલી વાડી ખીસતી હશે, તો એના રૂડા સંસારને જોઈને પણ મારી આંખો ધરીશ.

આ શબ્દો સાંભળી એ સાધુનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, અને તેની આંખ-માંથી આંસુનું એક બિંદુ પડ્યું. જન્મતા મોહવશ પ્રાણીની મૃગજનમાં પણ કેટલી વાસના !

“ઓ વાસનાની પુતળી !” ભવાં ચઢાવી એ સંન્યાસી બોલ્યો, “સંસારના અનુભવથી હજુ પણ ધરાઈ ન હોય તો અંધ કર તારાં ચર્મ-આંખ અને આ દિવ્ય દષ્ટિ વડે જો કે તારા બાપુની લીલી વાડી ક્યાં વિલસે છે.”

એ પ્રમાણે બોલી તેણે તેનો દંડ હાથમાં લીધો, મદારીની માફક હવામાં ફેરવ્યો, અને વિલાસપુર ભણી નજર કરી બોલ્યો, “ઓ હવાના ઘેરા વાદળા ? તમે જરા હટી જાવ અને આ મારી દીકરી અને વિલાસપુરની ભાગોળ વચ્ચેનો અંતરાય કાઢી નાખો.” તરતજ શોભનાની નજર આગળ વિલાસપુરની ભાગોળ અને તેની ચતુર્સીમા ખડી થઈ. પરંતુ ક્યાં હતા તેના બાપુના ગગન સુખીરાજમહેલો અને વિલાસપુરનાં વિલાસભવનો ? ક્યાં હતી તેના બાપુની લીલી કુટુંબવાડી અને વિલાસપુરની લીલી પુષ્પવાટિકાઓ ? ક્યાં હતી તેની પુત્રીવતસલ માતા અને બાળપણમાં રમાડેલી તેની બહેનો ? એ બધું જોતાં અને જુનાં સ્મરણો તાજાં થતાં શોભનાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, અને એ બધું શાંત થઈ હશે તે જાણવા એ સાધુ સામું દીન વદને જોઈ રહી.

“જેટા, તું શોય શો માટે રૂંદે છે ? તમારાં વિલાસપુરો અને કુંદન-પુરોની ઉવટ આ જ દર્શાવે છે. તમે તમારા ભોગવિલાસો અને ધનદોલતો અવિચળ છે એમ સમજે છો, પરંતુ વિધિની એક કારમી કુંક આગળ પણ ટક-

શકવાની તેમનામાં શક્તિ હોતી નથી. કર્તવ્યપુરના સુસન્ન મહારાજ તારા બાપુના વિલાસપુર ચડી-આવ્યા અને તારા બાપુ મોહમયી નગરીના રાજની મદદ સાથે તેની સામે થયા તો પણ હાર્યા અને તેના રાજ્યનું ખેદાન મેદાન થઈ ગયું. તારા બાપુ અને તેની સમગ્ર સેનાએ કેસરીમાં ક્યારે, તારી માતા અને વિલાસપુરની સર્વ સુવતીઓએ જુહાર કર્યો, અને વિલાસપુરના મહેલોનાં ખંડીઓર થયાં અને ખેતરોનાં પાંધર થયા. કર્તવ્યપુરે આ પ્રમાણે વિલાસપુરને જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યું. કાલે મોહમયીને ઉખેડી, અને થોડા સમયમાં બંને તે કુંદનપુર અને રત્નદીપને ઉખેડી ન શકે તો પણ તેમની પાસે દાસત્વ તો સ્વીકારાવશે જ. બોલ આથી વિશેષ કંઈ જોવું છે અને જાણવું છે ?

શોભના-મહારાજ, સંસાર ગમે તેવો દુષ્ટર હોય તો પણ તે છોડવાની વૃત્તિ ચતી નથી. મારા સૌભાગ્યનાથને છોડી દે ક્યાં જાઉં ? શું તેમનું હૃદય પાછું મારી તરફ વળી શકવાનો સંભવ નથી ? અને તેમ ચાપે તો મારો સંસાર પોછો ખીલી ન શકે ? આ શબ્દો સાંભળી એ યોગીએ પોતાના લંકાદે હાથ મૂક્યો, અને તેની આંખમાંથી એક ખીન્ન આંસુનું ટીપું પડ્યું. મનુષ્યની મોહજુતતા તે શું આટલી હદ સુધી જતી હશે ! આ પામર પ્રાણી ! સંસારમાં એવું તે શું બર્ણ છે કે તેને છોડતાં-આમ સોસો વિચાર કરવા પડે છે ? તને ખબર ન હશે પરંતુ મેં તો તારાથી અધિક મુંદર સાગતા સંસારને લાત મારી છે. આ કુંદનપુરથી પણ અંતર રાજ્યનો હું રાજકુમાર હતો; માયાળુ માતાપિતા આ સંસારના તાપ મારાથી દૂર રાખવાને અદુર્નિશ પ્રયત્ન કરી રહ્યાં હતાં; તારાથી પણ અધિક રૂપવતી, ચંદ્રના તેજને, કમલની પ્રગ્લભતાને, અને ગુલાબની ગુલાબીને સરમાવે તેવી રાજકન્યાનો હું સ્વામી હતો; અને ઈંદુ સમ દીપતા અને તેની શુદ્ધ પક્ષની કલા સમ નૌજ બધું અને વધુ ખીલતા બાળક રાજકુમારનો હું મિત્ર હતો. તારા જેવા લાખો પ્રાણીઓનાં દુઃખ જોઈ મને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કે એ રાજ્યનક્ષત્રી, એ માતા પિતા, અને એ પત્નીપુત્ર, એ સર્વ મામાનાં પુતળાં છે અને તેમનાથી વીટળાએલા રહેવું તે જગતમાં આપણી કર્તવ્યદિશા શુદ્ધવા સાર. એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં જ મારી સંસારની પ્રિયતમાને, ભગવદ્ગામાં છોડી દઈ પારશ્વમાં ગેશ કરતા તેના બાલકને છેવટનું એક સુખન પણ આપ્યા વિના ચોરીશે ક્ષ્ણક મારી ચિંતા કરતાં મારાં માતા પિતાને પણ કલા વિના, અને પ્રાણથી પણ અધિક મારા પ્રિય મિત્રને મળવાની પણ રાહ જોવા વિના હું સંસાર છોડી નીકળ્યો છું; અને જગતનાં દુઃખી પ્રાણીઓને પ્રેમ, શાંતિ અને કર્તવ્યનો દિવ્ય સંદેશ પહોંચાડતો તમારાં કુંદનપુર અને વિલાસપુરમાં ભટકું

હું, આ તારા ત્યાગ સમયે જે અને પછી વિચાર કર કે તારે કંઈ અવેશ
સ્વાગ કરવાનો છે ? આ માથાના બંધનમાંથી નાસ્તી છુટવાં મેં પાછું વળાને
પણ જોયું નથી. જ્યારે તને તારા બાપુએ દર રાખી, તારા પિયરને તને
તેના હૃદયપરથી હડસેલી, અને આખા જગતે તને તિરસ્કારી તો પણ એ
બાપુમાં, એ પ્રિયજનમાં, અને એ જગતમાં તારી વાસના રહી ગઈ. માટે
હજી પણ વિચાર કર કે આ માથાના બંધન છોડી દે લઈ જઈ ત્યાં જવું છે ?

શોભના-મહારાજ ! તમે મને ક્યાં લઈ જશો ?

સંન્યાસી-હજી એ પણ તું સમજ ! તારા, મારા અને આખા જગ-
તના બાપુએ તારા માટે જે સૃષ્ટિ તૈયાર રાખી છે તે મણુતું, નોંધ લે કે
જેથી આ સંસારમાં જરા પણ વાસના રહી ન શકે.

એમ કહી એ સંન્યાસીએ ફરીથી તેનો દડો હિંચકો અને મદારીની
માફકે હવામાં ફેરવી જોડ્યો, “જો હવાના ઘેરા લાંબાં ! તમે જરા હડી
જાવ, અને આ ભુરા આકાશનાં બારણાં ખોલી દો, કે જેથી મારી દીકરી
પ્રભુની દિવ્ય સૃષ્ટિ જોઈ શકે.” તરત જ ભુરા આકાશ તેના પદ્મ પોદી
દીધા અને જે સૃષ્ટિ જગતની કોઈ મહાન વિભૂતિને તેની મુશ્કેલી પધારી
આગળ નજરે પડે છે તે એ યુવતીની નજર આગળ ખૂડી યુધ્ધ, આશ્ચર્ય-
ચક્રિત વદને તે એ જોઈ રહી અને તેની છતાસ આંખ એક પછી એક
દશ્ય નીહાળવા લાગી.

“ મહારાજ, જેને જગત અમરપુરી કહે છે તે તો આ નહિ ! તેમાં
પેલું પુષ્પવાટિકાઓથી ખીસી રહેલું અને લતાદંદાથી લીલું જમ જેવું
દીસતું શું ? નંદન વન ! અને પેલી જંગાના શીશુ જેવી સફેદ ધોધમાં
વહેતી શું પૈતર્થી ! પેલાં હાથમાં હિડતાં રત્નજ્વિત રાજજુવનો કેનાં ?
અહાહા ! મહારાજ, આ દિવ્યદેશમાં વસનારા તે કોણુ હશે ? અરે ! પેલો
સુશોભિત મંડપ તે શાને માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હશે ? અને આ બધું
અસંખ્ય લાવ લસકર કેના સ્વાગત માટે ઉભરાય છે ? અને મહારાજ, પેલું
કાણુ ? બાલપણમાં મારે હાથે રમાડેલી મારી લગિની અને મારા પારણામાં
બુજેલાં મારાં પાણુ ! અને મહારાજ, આપની મુજબર્તિ પૂજી ત્યાં જ
જશાય છે ને ! અને તે પણ આવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થાને ? અહોહો ? મણુ આપ
શું આ સૃષ્ટિકર્તાના દત્ત કે આ સૃષ્ટિના જ અધિકારતા ! ”

સંન્યાસી-એ દિવ્ય સ્થાનના અધિકારને પામેલી મારી બાલિકા, જોયું
આ “ તારા બાપુનું ” રાજ્ય, એ સૃષ્ટિમાં વસવાના અધિકારને પામનાર તો

નિશ્ચની પાપરહિત દિવ્ય વિભૂતિઓ જ છે. તારી બંહેન અને તારા બાહુડાં બાળપણમાં મરી ગયાં એટલે સંસારના પાપથી કલુષિત ન થયાં અને તેથી આ સ્થાનને પામ્યાં. આ અસંખ્ય લાવણશકર કુદરતના એક નવીન બાહુડાને એ દિવ્ય સૃષ્ટિમાં સ્વાગત આપવા સાર ઉભરાઈ રહ્યું છે અને આ વખતેના ઉત્સવ ખાસ વિશેષ છે એવું કારણ એ કે એ બાહુડાને પોતાના ધરમાં આવકાર આપવા “ તેના બાપુ ” પોતે જ ઉઘરામાં ઉભા રહ્યા છે. મોટે બોલ મારી સાથે આવીશ ?

શોભનો—અહોહો! મહારાજ! એ લાગ્યું તે કાનાં? મારા બાપુની આ સૃષ્ટિમાં વસવાનો અધિકાર તો શું પણ તેના પાદપદ્મની સેવા કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય તો એ ઘણું! એ પ્રમાણે બોલી હર્ષનાં અશ્રુઓ સાથે એ લલના એ ચોગિરાજને ગળે વળગી પડી. પોતાની બાલકીને પોતાની ગાદીમાં લેતાં એ ચોગીની આંખમાંથી અંસુનું એક બિંદુ પડ્યું.

તરત જ શોભનાનું મૃત શરીર જમીન પર પડ્યું અને તેનો આત્મા ચોગિરાજની સાથે અંબોપ થયો.

સૂર્યનારાયણ તરત જ અસ્તાચળ પર ગયા, પરંતુ તે પૂર્વે એ લલનાનો આત્મા “ તેના બાપુને ત્યાં ” પહોંચી ગયો હતો.

નરેશતમ કૃષ્ણાંશોંશ શોહ.

સ્ત્રી અને પુરુષ.

આ યુગ હક્ક-હડતનો છે. આપણે આપણો અમુક વસ્તુ ઉપર દક્ક છે એ જ તે પ્રાપ્ત કરવાને ખસ છે એમ માનીએ છીએ. અને સ્વાભાવિક રીતે ત્યાં હક્કની હડત હોય ત્યાં લાગણીને લાગ્યે સ્થાન હોય છે. હક્કની માગણીમાં ઘણું ખર્ચ આપણે પોતાનું જ હિત નોંધીએ છીએ. હક્ક એ બુદ્ધિવાદનું પરિણામ છે.

આ હક્કની હડતમાં સ્ત્રી-પુરુષ અન્યોન્ય અન્યાય કરી રહ્યાં છે. આ હડતના ગાંડપણમાં સત્ય શું છે તે તેમને સમજાતું નથી. સ્ત્રીઓ વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્ય માગી રહી છે અને ક્યારેક ક્યારેક પોતાના હક્કની સાચીરૂપ ‘ પુરુષો તો તદ્દન સ્વાર્થી છે ’ એવા ઉલ્લેખો પણ કરે છે. પુરુષોને સ્ત્રીઓ ખોટું લાગે છે. તેઓએ સ્ત્રીમત પર હજારો વર્ષો સુધી સત્તા બેગતી છે

અને એકદમ સત્તા છોડી દેવી એ તેમને ગમતું નથી. આથી તેઓ સ્વાતંત્ર્ય માટે લડી રહેલી સ્ત્રીઓને ગાંડી કહે છે. આમાં બન્નેય ખોટાં છે, એકેય નિષ્પક્ષપાત વૃત્તિથી નિર્ણય કરતું નથી. સ્ત્રીને હક્ક નોંધ્યો છે પુરુષને તરતા-તરત આપવા નથી, કારણ કે તેને ખીંક લાગે છે કે સ્ત્રી તેના નવા ગાંડ-પણમાં ગૃહકાર્યો કરવાં છોડી દે તો પોતાને તે કરવાં પડે.

જેને આપણે સુધરેલો વર્ગ કહીએ છીએ તેમાં સ્ત્રીઓને આપણે થોડી ઘણી સ્વતંત્ર દેખીએ છીએ. પણ ત્યાંય પુરેપુરું સ્વાતંત્ર્ય નથી. વળી આપણા પ્રજાગણનો મોટો ભાગ અસિદ્ધ હોય છે. ત્યાં તો સ્ત્રીઓ હક્ક એ શી ચીજ છે તે જ સમજતી નથી. સાંખ્યાકાળથી ચાલી આવેલી ગુલામગીરીમાં તે ટેવાઈ ગઈ છે. જો સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા નોંધતી હોય તો આ અશુદ્ધ સ્ત્રીઓને લજવાવવી, સમજાવવી પડશે. અને આ લજવાવતો, સમજાવતો સવાલ ઉઠાવો એ ત્યાર પહેલાં પુરુષોને લજાવવા, સમજાવવા, પડશે ત્યાર વિના તેઓને પોતાની સત્તા છોડી દેવા વૃત્તિ ન જ થઈ શકે.

ન્યારે સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યના ચખ્દો આ અલણ સ્ત્રી-પુરુષ વર્ગને કાને અથડાય છે ત્યારે તેઓ લડખી ઉઠે છે. તેઓ આ નવા તોફાનનો અર્થ સમજી શકતાં નથી. અલણ પુરુષોના મનમાં એમ છે કે જો સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર થાય તો પછી પાણી કાણ ભરશે, રાંધવાનું કામ કાણ કરશે? અલણ સ્ત્રીને એમ લાગે છે કે ‘સ્ત્રીથી તે આમ થવાનું!’ પતિને તે દેવ-પ્રભુ-તરીકે દેખી રહી છે. તેનામાં લાગણી પ્રધાન છે. ભુદ્ધિ બેઠુ બોલી છે. વળી કેટલાંક એવાં મૂર્ખાં સ્ત્રીપુરુષો પણ છે કે જેઓ સ્ત્રી અને પુરુષના સરખા હક્કનો આવો અર્થ કરે છે કે બધાં કામો-પાણી ભરવું, રાંધવું વિગેરે બન્નેયે વહેંચી લેવાં પડશે.

સ્ત્રીઓનું આ બંડ હળુ તો તાલું છે. અને સ્ત્રીઓમાંય બેઠુ થોડી જ હજારે એક બે પોતાના હક્કની માગણી કરે છે. ન્યારે અસહકાર તાલે હતો ત્યારે તેનું ગાંડપણ હતું તેમ આમાંય સદમ પરીણકને લાગશે. આ બંડ સમાનતાના મુદ્દા પર રચાયેલું હોય તદ્દન ધટિ છે, અને એ ગાંડપણ પણ જરૂરી છે.

આ બંડ સફળ થાય-અને થશે જ-તેમાં આખા દેશનું હિત સમાયેલું છે. પણ મને તો સ્ત્રીઓનો નવો લખોડો નોંધ કમ્પારી છૂટે છે. અને કેટલી-વાર એમ પણ થાય છે કે જો સ્ત્રીની લડતનું પરિણામ મોજશોખ જ આવવાનું હોય તો તેને ખરા હૃદયથી ટેકો ન આપી શકાય. આ પશ્ચિમના દાખો

તો આપણે દૂર રહેવું જોઈએ છે. આપણે બધા ગરીબ છીએ. આપણાં શાંત્રી સાંઘાઈ ઉચ્ચારી રહ્યાં છે. સ્ત્રી કે પુરુષ ગમે તેને પ્રગતિ કરવી હોય તેણે હાથથી તો બંધીતા કરેવું પડશે. પશ્ચિમનું વગર સમજે એકરે અંદર અંતુ કરેણુ કરવાથી કુપડી તોડી પાડી, વગર પેસે હવેલી બાંધવા ઇચ્છા રાખેલાં જેવું થશે. અમુક બાંધતેમાં આપણે પશ્ચિમનો દાંખેલો લેવાનો છે, ન્યારે બીજામાં આપણે આપણને વળંગી રહેવાનું છે. બાંધકાં સ્ત્રીમાં હોય કે પુરુષમાં, પૂર્વમાં કે પશ્ચિમમાં, પણ તે અનિષ્ટ છે. આજે ભણેલા વર્ગમાંથી પણ ધણા સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની આડે આવે છે. તેનું કારણ આ પણ માની શકાય કે તેઓ સ્વતંત્રતા અનુભવતી કેટલીક સ્ત્રીઓને હાંસાડમાં ફરતી જોઈ હજી જાય છે, કારણ કે તેમની પાસે એ મોજવોજ અને ભપકા મેલે પૈસા નથી.

આજે આપણા દેશમાં સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે આમ અંતર પડી ગયાં છે. બંનેનાં મન ખારાં થયાં છે. એકને જોઈએ છે અને બીજાને એકદમ આપવું નથી. સ્ત્રીઓ હજી માર્ગે છે પણ પુરુષો એમ વિચારે છે કે આંહીની માગણીમાં સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજોનું નામ સરખું ઉચ્ચારતી નથી. મનુષ્યના અમુક હક્કો છે, પણ ફરજના બાન વગર હજી મેળવીને સીધે રસ્તે જઈએ એ મારા માનવામાં નથી આવતું.

હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીનું ભણતર આટલું ઓછું હોવાથી તે એકદમ સ્વતંત્રતા મેળવી નહિ શકે. પુરેપૂરું ભણતર પ્રચાર ન પામે ત્યાં સુધી આપેલા સ્વાતંત્ર્યનો સ્વીકાર ન કરનાર સ્ત્રીઓ પણ મળી આવશે.

પશ્ચિમના દેશમાં સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યનું પરિણામ એ નિપજ્યું છે કે સ્ત્રી-પુરુષમાં અન્યોન્ય દેવ પેસા ગયો છે. દાખલા તરીકે અમેરીકામાં સ્ત્રી અને પુરુષ એ બે હરિદા તરીકે જાણે છે. આપણે સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે સહકાર જોઈએ છે. સ્ત્રી અને પુરુષ એક એકની સગવડ-અગવડ સમજીને જ સંસારનું માફું ચલાવવું જોઈએ. નહિ તો ન્યાં એ વસ્તુઓ વારે ઘડીએ અચકાચ ત્યાં ઘણાં જાણે ઘડીને બંનેને નુકસાન થાય.

સામળનાં સ્ત્રીપાત્રો.*

ગુજરાતી સાહિત્યની નવલકથાઓનું આદિ સ્વરૂપ ઘડનાર, અને ધર્મ અગર ધર્મ જોડે સંબંધ રાખનાર કથાનકો જોડવાની જુની પ્રણાલિકાને બદલે દરરોજના માનવજીવન જોડે સંબંધ રાખનારી દ્રાષ્ટાનિક વાર્તાઓ રચનાર, સામળભટ્ટના વિશાળ સાહિત્યભંડારમાંનાં બધાંજ સ્ત્રીપાત્રો સંબંધી એકી સામઠો વિચાર કરવો અશક્ય તો નહિ પણ મુશ્કેલ તો છે જ. બધાંજ સ્ત્રીપાત્રોનો વિચાર કરવા કરતાં તેમાંનાં મુખ્ય પાત્રોનો જ વિચાર કરવો અહિં યોગ્ય ધાર્યો છે.

સામળભટ્ટ સંબંધી સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે ત્યારે ત્યારે પ્રસંગ મળે છે, ત્યારે ત્યારે તે સ્ત્રીઓને ઉતારી પાડવા અને તેમની નિંદા કરવા સુકતો નથી. ઉપર ઉપરથી વાંચનારને આ વાત ખરી લાગે, પણ ઝીણવટથી વાંચનારને તો જરૂર એમ લાગે કે સામળ ભટ્ટે સ્ત્રીઓના સારા ને નકારા સ્વભાવ અને ચરિત્રનાં સ્વરૂપ ખડાં ક્યાં છે. અને પ્રશ્નની બન્ને બાજુ રજુ કરી છે.

સામળ રત્નમાળામાં સ્ત્રીના દોષ અને વખાણ કરતાં કવિ નીચે પ્રમાણે કહે છે. સ્ત્રીના દોષ:—

“નારી નીચ સ્વભાવ અછત નવ જાયે દારી;

“પર પુરુષોસું ખ્યાર, મરદને નાખે મારી;”

* * *

“ઘડિમાં આપે સૂખ, ઘડિકમાં દુઃખ દેખાડે;

ઘડિમાં ચાપે ચરણુ, ઘડિકમાં મરણુ પમાડે,

ઘડિમાં બોળવી લહે, ઘડિકમાં સરવસ આપે;

ઘડિ એકમાં કહે વીર, કંચ ઘડિમાં કરી ચાપે;

* * *

“કેકે માર્યા કંચ, કેકે પરણ્યા પરહરિયા;

કેકે હંચ અમીર, તજ દિકર વર કરિયા;

કેકે કુટુંબ પરિવાર, તજ ચિત્ત બીજે ચાલી;

કે મહિપતિને મેલિ, માનની ગમતે, મહાલી;

* * *

ભામનિયે સૌને ભોળવ્યા, દેવ મુનિ ને દાનવી;

સ મળ કહે જીત્યા દેવતા, કોણુ માત્રમાં માનવી;

* ગુજરાત સાહિત્ય સભાના સી વિભાગ તરફથી પસંદ કરેલાં ધનામી નિબંધ.

સ્ત્રીના વખાણુ:—

“રામા રત્નની ખાણુ, જાણુ એ રંગા સ્ત્રી;
ધરે સોજ રાણુગાર, હાર કંઠે ફર ચૂડી;

* * * *

લડ ભોજ કરણુ વિક્રમ, અને હરિશ્ચંદ્રની હારના,
પડિત ચતુર પુર પાટી, જપતિ નેટ પણુ નારના,

* * * *

જોજનમાં દે રંગ, સંગ મુખ ટાઢક તનની;
વાણપણુ ફરી વાત, મટાડે પીડા મનની;
મુખદુઃખમાં સમભાગ, રાગ ફડે ગુણુ ગાતી;
ચતુરા ચિત્ત હરનાર, સાર ઉરમાં મદમાતી;
વળી વૃદ્ધપણુ સેવા કરે, દેખ્યાથી દિલદુઃખ નટજે,
એ અંત દાળ અજાગી નહિ, બહુ રોડે સાથે બજે.

* * * *

સ્ત્રી ખરા રત્નની ખાણુ છે, મોટી પુરૂષથી પ્રીતજો;
સહિશાસ્ત્ર શાક્ષી સામળ કહે, અંતરમાં સહિ છપ્પજો.

* * * *

વળી હોય સતી શુભ સાધવી પુણ્યવંતી તે પારખી,
છે નીચ કોઈકજ નારીઓ, સ્વભાવે સૌ નહિ સારખી.

આ નિબંધને માટે આપણે ભદ્રાભામિની, વિદ્યાવિલાસિની, મદનમોહના, પદ્માવતી, અને નંદખત્રીસીમાનાં જ સ્ત્રી પાત્રોનો વિચાર કરીશું.

નંદખત્રીસી. વૈલોચન પ્રધાનની પત્ની પદ્મિનીના રૂપની ખ્યાતિ સાંભળી નંદરાજને મોહ થાય છે, અને પ્રધાનને ઘોડા ખરીદવાને જ્ઞાને ગામ બહાર મોકલે છે, અને નગરચર્યા જોવાને જ્ઞાને પોતે પ્રધાનના મહેલમાં જાય છે. અને દરવાનને ધમકી અને લાંચ આપી મહેલમાં દાખલ થાય છે. પદ્મિની સોના ચાંદી વગેરે જુદી જુદી જાતનાં પાત્રમાં ભાતપર જાતજાતનો રંગ કરી, રાજને પીરસે છે. તેમજ જાત જાતના રંગની ગણોનાં દુધ પાય છે, અને રાજને આડકતરી રીતે બોધ દે છે. આ ઉપરથી રાજને ભાન થાય છે. અને પદ્મિનીને બેન ગણી પોતાની વીંટી પસંદીમાં આપે છે. પ્રધાન આવે છે, ત્યારે દરવાનનાં કુંડળ જોઈ તેને રાજ આગ્રાની ખજાર પડે છે. અને પદ્મિનીને હાથે વીંટી જોઈ તેને ખાત્રી થાય છે અને તિરરદાર કરીને પદ્મિનીને ધારી

મૂકે છે. પ્રધાનના મનનો વહેમ દૂર કરાવવા રાજા મૃગયાને બહાને પુષ્પિનીના પિયેરના પડોશમાં જાય છે. અને ત્યાં ચોપાટ રમવાનું ગોઠવવામાં આવે છે. જેની વાત ખરી હોય તેના પોઆર પડે એમ હોડ થાય છે. રાજા, પુષ્પિની, ને પુષ્પિનીના બાપના પોઆર પડે છે. ફક્ત પ્રધાનનાજ પડતા નથી. તે છતાં પ્રધાનના મનમાંથી વહેમ જતો નથી. પાછા ફરતાં રાજા અને પ્રધાન વાવ પાસે મુકામ કરે છે. અને ત્યાં પ્રધાન રાજાનું ખુન કરે છે. આ વાત પકડાય છે. કુંવરને પોતાના બાપના ઉપરનો આરોપ ખરો લાગતો નથી. તેથી પુષ્પિનીની તપાસ થાય છે. પુષ્પિની ખરી વાત કહે છે. તેનાપર વિશ્વાસ નહિ આવતાં તે સતી તરીકેનો પરછો આપે છે. અને નંદરાજા જીવતો થાય છે. અને છેવટે સુખી અંત આવે છે.

નંદખત્રીસીની નાગિકા પુષ્પિનીનું પાવ આમળલટ્ટનાં બીજાં પાત્રોથી જુદું પડે છે. તેને કેળવણી કેવી મળે છે, તેનાં લક્ષ્ય કેવી રીતે થયાં, તેનો પતિ જોડે કેવો પ્રેમ હતો. તે આપણને કહેવામાં આવતું નથી. નાગિકાના ભેદ પ્રમાણે એ. પુષ્પિની છે, તેની તેનાં લુગડાંમાં તેના શરીરની સુગંધનો પાત્ર બેસે છે, તેથી કરીને દિવસે ભમરા એકઠા થાય છે, એવા ધોખીના વચનથી આપણને ખબર પડે છે. તેના સ્વરૂપની માહિતી રાજા મહેલમાં પેસે છે તે વખતે ક્ષવિ આપે છે.

“ બેડી દોડી ત્યાં કામિની, એવી નહિ જૂતળ લામિની;
ચંદ્રવદની લૂકુટી શુભ વાંક, સિંહાકારે કટિનો લાંક.
હંસાગામની ગજગામિની, શરદ્યંદ્ર શોભે જામિની. ”

*

*

*

*

ચપળ નેન ખંજન સમાં, ચક્રવાક લુગ જોડ;
કનકકળશ ઉર આપતાં, કાચુમાત્ર નહિ ખોડ;
ઉદર ઉપર ત્રિવળી પડી, પેટ તે પોયણુ પાન;
ગ્રીવા કપોત સરીખડી, ઉજ્જવળ આપિત જ્ઞાન.

તેની અકલ્પતો ખ્યાલ રાજાને જે શુક્તિથી શિખામણ આપી તે વખતે થાય છે.

“ લાલ વેળા થઇ જ્યારે, સ્ત્રી સામું જોયું તાહરે,
માનિતીએ વરત્યું છે મન, (હજી) કામ આડળો છે રાજન;
ધનિતાએ ત્યાં ક્યોં વિવેક, દેખાડ્યું દષ્ટાંત જ એક,

ત્રાંખાપાત્રથી કાઢ્યો ભાત, તેનો રંગ ઉજ્જવળ સાક્ષાત,
ખીંતે પીરસ્યો સોનાને પાત્ર, લીંતો રંગ દીધો તે ભાત;
ચોધો પીત્તળને પાત્ર સુચંગ, દીધો કસુંખીતણો રંગ.
પાંચમો પીરસ્યો માટીને ઠામ, ત્યાંપણુ રંગ જ દીધો સ્થામ.
જુવે ભાત પચરંગી તણો, રાંભ અચરજ પામ્યો ધણો.
રંગ જુવે અતિશે અનૂપ, હૃદિયે વિસ્મય પામ્યો બૂપ;
ભરે કાળિયો આણી વહાલ, મુખમાં જતાં એક જ સ્વાદ.

* * *

રાજમાં લક્ષણુ ખત્રીસ, હૈડામાં નવ આણી, રીશ;
સમજ્યો શિખામણુ છે એહ, ભાંગ્યો મન તણો મંદેહ.

પ્રધાન આવે છે ત્યાર પછી તેની કસોટીનો સમય ઉભો થાય છે. ચોપાટ રમવામાં તેના ચાર વખત પોખાર પડે છે, તે છતાં પણ પ્રધાનના મનમાંના વહેમ જતો નથી. જો ખરી સતી હોઈ તો અગ્નિ એની મેજે જ પ્રગટ થાય ને હું બળી મરું એમ કહી બળવા તૈયાર થાય છે. તે છતાં પ્રધાન તો એનું જ કહે છે કે:—

“ નશાં જળ નારી લહે, જણે નોળી કર્મ,
તેથી દેહ બાળી શકે, તેમાં સાતો ધર્મ. ”

બળતાં બળતાં આ વાત સાંભળી એટલે અગ્નિમાંથી ઉભી થઈ,

“ કર જોડીને વાણી કહી,
સાંભળો સૌ નગરના લોક, વજરનો રામે કેમ શોક;
એની કેમ હોળાય દાઝ તે પ્રતિત દેખાડું આજ. ”

રાજ જીવતો થાય તો જ હું વાત માનું એમ પ્રધાન કહે છે, અને સતીના પ્રભાવથી રાજ જીવતો થાય છે.

લક્ષ્મીમિની:—

ખંભાતના નગરશેઠના છોકરાને ધણાં માગાં આવે છે, ધન, રૂપ ને ગુણથી તેનો પુત્ર ભરપુર છે. પણ તે બધાં માગાં પાછાં કાઢે છે. અને એક સમયવાર પોદરો દેશ પરદેશ મોકલે છે કે:—

“ કર ડાખામાં કામિની, મંગલ વિદારે કુલ,
જેમ કિરણ દિનકરતણાં, રાખી શકે તે કુલ, ”

તેનો જવાબ ભદ્રાભામિની આપે છે :-

“ સંગે લેઈ મુખે ફેરો, છેક ધરીને છાપ,
મન અંકુશ તન હાથિયો, પોતે આપો આપ.

આ ઉપરથી તે ભદ્રાભામિની સાથે પરણે છે. તે અત્યંત રૂપાળી હતી. કસ્તુરચંદ્ર સ્ત્રીની પરીક્ષા કરવા વણુઝારાને વેપે તેના સમુદાના ગામમાં આવે છે. ભદ્રાભામિની આ વાત સમજી જાય છે. વણુઝારો (તેનો પતિ) ભદ્રાભામિનીને ઘરેણાંથી સજ્જ થઈ ખેસવા કહે છે. વણુઝારો એક શેઠને લઈ ત્યાં આવે છે તે તેના ઉપર મોહ પામે છે. રાત્રે મળે છે. ભદ્રાભામિની સુકિતથી છૂટી જાય છે. કસ્તુરચંદ્ર આ જુવે છે. તે તેને ગામ જાય છે, તે પછી ભદ્રાને તેડવા આવે છે. ભદ્રાનું ઝાંઝર પડી જાય છે, તે લેવા તેના પતિને મોકલે છે. ચોરને તે મળે છે. ચોર તે લઈ ભદ્રાના રમમાં આવે છે. થોડો વખત ત્યાં શુમાવે છે. પછી તે શિવના ક્ષિપ્રમાં ચર્ચ જે રસ્તો પડતો હતો (તે કાંઈ મળ્યું નહતું), ભદ્રાને પિયેર મોકલાવી દે છે. ત્યાંથી તે પોતાને સામરે જાય છે. તેને એક ઉંચા મહેલમાં વાસ આપે છે. કસ્તુરચંદ્ર થોડો વખત રહી વેપાર કરવા પરદેશ જાય છે. કસ્તુરચંદ્ર કોઈ વક્ષની મદદથી હંસપર ખેસી ત્યાં આવે છે ને ભદ્રાને છુપો મળે છે. ભદ્રાને મર્લ રહે છે. આ વાન રાજાને તથા રાણીને અજર પડે છે. ત્યારે ભદ્રાને તેને પિયેર મોકલી દે છે. ભદ્રાને પિયેરથી પ્રભુ તેને ધારી મૂકે છે. તે અત્યંત રૂપાળી હતી, જંગલમાં ફરે છે ત્યાં તે વણુઝારાને મળે છે. તે ભાષ-જેન તરીકે રહે છે. વણુઝારણો તેના પર આજ મૂકે છે અને દસાવી શુશુદ્ધના કબજામાં સોંપે છે. શુશુદ્ધ પોતાને પૈસાનું સાધન મળવાથી ખુશ થાય છે. ભદ્રા પોતાના બાકકના પ્રસન્ન પછી શુશુદ્ધનું કૃત્ય માનવા ક્ષુદ્ર થાય છે. તેને પુત્ર જન્મે છે. તે અત્યંત રૂપાળો હતો, તે-છેલ્લું ખાતો ત્યારે રત્ન નિકળતાં. આથી તે રત્નો શુશુદ્ધને આપતી ને પોતે પવિત્ર જ રહી. શુશુદ્ધએ તેના પુત્રને મારી નાંખવાનો વિચાર કર્યો. દાસીને હુકમ આપ્યો. દાસીએ કુવામાં નાંખી દેવાને જાહેર તેને યાજ્ઞાપર મૂક્યો. રાત્રે એક રાક્ષસ આવ્યો તે આ બાળકને લઈ ગયો ને તેણે તેને સારી રીતે ઉછેરવા માંડ્યો. ભદ્રા શુશુદ્ધને ત્યાં અત્યંત દુઃખ પામતી હતી. વિક્રમ રાજાની ટહેલ નાંખવા આવેલા બ્રાહ્મણ સાથે તે મહેશો કહાવે છે, વિક્રમ આવી તેને છોડાવે છે. શુશુદ્ધ પોતાનો ગુન્હો ક્ષુદ્ર કરે છે, બાળક મારી નાંખવા જાહેર દીક્રગીર થાય છે. દાસીના કહેવાથી. બાળક જીવે છે, તે તેને માલમ પડે છે. વિક્રમ પોતાની વિદ્યાના બળથી તેનો કુંવર લાવી આપે છે. કસ્તુરચંદ્ર મળે છે, આથી રીતે આ વાતનો મુખી અંત આવે છે.

ભદ્રાભાગિનીને સામગ્ર્યભટ્ટનું એક લાક્ષણિક પાત્ર ગણી શકાય. તેનું વ્યક્તિત્વ જે વખતે તે સમસ્યાઓનો જવાબ આપે છે તે વખતે માત્ર પડે છે.

“ વણિક પુત્ર વર્ષ તેરની, બેડી મંદિર માંડ,
તેણે કાને સાંભળ્યું, તરણી. બોલી ત્યાંડ,
લાવો જોઈ કામળ કદાં, કેવે છે એ ધાવ,
કરી આપું પુરો પ્રીતે, મુખે સ્વદેશે જાવ.
પરણ્યા ઉપર પ્રિત નહિ, ધન દેખી નહિ ધીર;
કામની કા મળી નથી, મરદ ઉતારે નીર,
કહેજે જઈ કસ્તૂરને, પરણુ મમે તે નાર:
પુરો ધાવ હું તો કહું, ઉતારું અદ્યાર.”

જુદી જુદી ક્ષેત્રીમાંથી ભદ્રાભાગિનીને પસાર થવું પડે છે, અને તેમાં તેને ક્ષમ વખતે ઉત્તર રૂપે મોડેલો દોહરો તેના ચરિત્રમાં માલમ પડે છે. તેની પરીક્ષા કરવા છુપે વેશે તેનો પતિ કસ્તૂર તેને પિયેર આવે છે. લાખે વણુમરો અને કસ્તૂરચંદના પ્રભંગથી તેની શુદ્ધિને હોંશિયારી માલમ પડે છે. ભદ્રાની ખીછ વખતની હોંશિયારી રાગના પંજમાં ફસાય છે તે વખતની છે. કસ્તૂરચંદ જોડે ચળેલા છૂપા મેળાપને પરિણામે બ્યારે તેને દલાડા રહે છે ત્યારથી તેની ખરી વિપત્તિઓ શરૂ થાય છે.

આવતી:—

કુંતલપુર રાગની કુંવરી પદ્માવતી અત્યંત રૂપાળી, હોંશિયાર હતી. પુષ્પસેનને તેનો પિતા કાઠી મૂકે છે ત્યારે તે કુંતલપુર આવે છે. કુંતીબોજ રાગની કુંવરી પદ્માવતી પુષ્પસેનના વખાણ સાંભળે છે ને તેને છૂપી રીતે જુવે છે, પરણવા નિશ્ચય કરે છે. દાસી મારદત કુંવરને પોતાના મહેલમાં તેડાવે છે. કુંવર ના કહે છે પણ પદ્માવતીની હોંશિયારીને લીધે અંતે કજુન થાય છે. જે ગોર પદ્માવતીને સિદ્ધજી આપતો હતો તેની હાજરીમાં તેઓ પરણે છે. ગોર પછી કાશી જાય છે. પદ્માવતીનો આપ પદ્માવતીના મહેલમાં આવે છે, તેને વહેમ આવે છે. આ રાગકુંવરપર વહેમ આવતાં તેને મારી નાંખવાનો દુકમ કાઢે છે. પદ્માવતી પોતાના પતિનો છત્ર જાચવા માટે ચંદ્રાવળી નામની ગુણકાની મદદ લે છે. મારાઓ કુંવરને છોડી મૂકે છે. ગુણકા તેને પોતાને ઘેર રાખે છે, ને પોતાની હોંશિયારીથી પદ્માવતી તથા પુષ્પસેનનું ક્ષમ કરાવે છે.

વિદ્યાવિજ્ઞાસિની:—

એક શેઠને પાંચ છોકરા હતા, બાંધે છોકરાને પ્રવિધ્યમાં શું થવું છે તે માટે પૂછ્યું. ચારે જણાએ પોતાના પત્રો પડતો ધધો કહ્યો. પાંચમો મુરખ હતો. તેણે રાજાની કુંવરી પરણી રાજ લેવા ઇચ્છા દર્શાવી. પિતાએ આ આંલગી તેને કાઢી મૂક્યો. મુરખચટ બીજે દેશ ગયો છે, ત્યાં એક ગુરુને ત્યાં રહે છે. પ્રધાનપુત્ર ને રાજાની કુંવરી જોડે લણે છે. પ્રધાનપુત્ર જોડે નારી જવાનું કુંવરી કહે છે. પ્રધાનપુત્ર તેને બહાર મુરખચટ ને હવે ચિનયચટ નામે એજાખાય છે તેને યુક્તિથી મોકલે છે. ચિનયચટ ગુરુ આસેથી આજ્ઞા લેવા જતાં ગુરુ તેને વિદ્યા ન આવડી માટે ઘણો દિવગીર થાય છે, ને શારદા દેવીની આરાધના કરી તેને વિદ્યા અપાવે છે. કુંવરી જઈને જુએ છે તો પ્રધાનપુત્રને બહાર ચિનયચટ જુએ છે. તેઓ બીજા મુક્તમાં જતાં રહે. છે. કુંવરી મુરખચટને નીચલા માગામાં રાખે છે ને પોતે ઉપરે માગ રહે છે. તે તેની સાથે બોલતી નથી. તે ગામનો રાજા તથાવ બોદાવતો હોય છે. ત્યાંથી એક લેખ નીકળે છે. તે લેખ કાઢવાથી ચક્રતું નથી. ચિનયચટ તે પાંચે છે અને રાજા તેને પોતાની કુંવરી પરણાવવાનું વચન આપે છે. રાજા વિદ્યાવિજ્ઞાસિનીના રૂપની ખ્યાતિ સાંભળીને તેને જોવા માટે યુક્તિ કરે છે. તે જમવાનું તેડું માગી લે છે. વિદ્યાવિજ્ઞાસિની બારા ફરતી જુદા જુદા પોતાક પહેરી રાજાને પીરસે છે તેથી ચિનયચટને સોજ પત્નીઓ છે એમ રાજા માને છે, અને વિદ્યાવિજ્ઞાસિનીને જોવા માટે ફરી યુક્તિ કરે છે. વિદ્યાવિજ્ઞાસિનીએ રાજાના કુળાચાર પ્રમાણે દેવી આગળ રૂપ કરતું અને ચિનયચટે વીણા વગાડતી એમ નક્કી થયું. તે દરમિયાન ચિનયચટ મુરખ નથી પણ ઘણો વિદ્વાન છે એમ વિદ્યાવિજ્ઞાસિનીને ખાતરી થાય છે. તેના પર પ્રેમ થાય છે ને અત્યાર સુધી અબોધા રહ્યા તે માટે પસ્તાય છે. રાણી પતિ સાથે બોલવા વિચાર કરે છે. ઝાંઝર લેવા માટે મુરખચટને મોકલે છે ત્યાં તેને સર્પ કરે છે. ગુણુદા તેનો સાપ ઉતારી તેને પોપટ બનાવી પોતાના મહેલમાં રાખે છે. રાજાને આ વાતની ખબર પડતાં તેને હર્ષ આવે છે. રાજકુંવરીને મુરખચટ સુખથી મળે છે. મુરખચટ આપના રાજ્યની કુંવરીને પરણે છે ને તેનું રાજ્ય લે છે. આખરે આપને મળે છે ને પોતે તેનો પુત્ર મુરખચટ છે એમ પ્રદર્શિત કરે છે.

આ વાતમાં આપણને માહુમ પડે છે કે વિદ્યાવિજ્ઞાસિની નિઃશાળમાં લણતા પ્રધાનપુત્ર તરફ આકર્ષાય છે તેની સાથે નારી જવાનો ઇરાદો કરે

છે અને બૂલથી નસીબ મેળેમે વિનયચટ્ટને વરમાળ આરોપે છે. આવા સંગો-
ઓમાં જે તેને સનીદ્વ ન પાડ્યું હોત તો આપણને નવાઈ લાગત નહિ
પણ બૂલથી પણ જેનો હાથ જાયો તેના શિવાય બીજા જેડે સંબંધ નહિ
રાખવો એટલો સનીધર્મ તે પાળે છે. જે કે વિનયચટ્ટ જેડે તેનું મન મળતું
નથી અને બહુચક્ર અને અકલ્પીત જેવા જેડે સંબંધ નહિ રાખતાં તે અગ-
બી જ રહે છે. જેવડે તેની જ જેડે ક્રિષ્ણ મન મેળવી આપે છે. આ અરિતમાં
ઉચ્છ્રાંખળ જાણી એક કન્યા પોતાનો ધર્મ પાળી શકે છે તેનું ક્રિષ્ણ બતા-
વવા માગતો હોય તેમ લાગે છે.

મદન મોહન:—

મદન મોહનની વાનાં શામળની બીજી બધી વાર્તાઓને મુખ્ય વિગ-
તોમાં મળતી આવે છે. એક બીજાને જોતાં જ એ વાર્તાનાં નાયક નાયિકા-
માં પરસ્પર પ્રેમ થઈ ગયાની વાત એની વસ્તુ છે. રાજપુત્રી મોહનની
શિક્ષક પુરુષ છે. કોઈ પણ જાતની “વિપરીત વાત” થાય નહિ તેથી

“પડો બાંધો પટફળનો કાને ન દેખે કાવ.”

“લણે પાડ તે લામની, હાં ધણો તે હોય.”

એક સમયે પ્રધાનનો પુત્ર પડિત કને કાંઈ પૂછવા આવ્યો. તેને, સમસ્યા
કુંવરીએ આપેલો પક્ષ ખરો છે કે નહિ તે માટે વાંધો ઉઠ્યો. પંડિતે
બન્નેને ત્યાં આપ્યો કે “આમ્યા છે બે સર્વ.” કુંવરીએ પ્રધાનપુત્ર સાથે
પરણવા નિશ્ચય કર્યો. પંડિતે ગાંધર્વ વિવાહ કરી આપ્યા. આ વાત જાણ
શિવાય કોઈ જાણતું નથી. કુંવરી લક્ષ્મી વાત નીકળતાં પોતાનો ત્રિચાર
કરે છે, રાજાને આ વાતની જાણ થતાં જ મદને ચિંતવેલી આકૃત આવી
પડે છે. અપરાધીઓને જોહામાં જોડી શિક્ષા દેશનિકાસની આપવા રાજા
આગા કરે છે. પ્રધાનપુત્ર સાથે જવા કુંવરી તૈયાર થાય છે. સ્ત્રી રૂપી
“મદા જેવું રત્ન” છાતું રાખવા પુરુષનો વેશ ધારણ કરે છે. બન્ને પુરુષના
વેશમાં હતાં, તેઓ શુભકારે દાયે ચડ્યાં. શુભકારે દુષ્ટ હેતુથી છૂટાં પાડ્યાં.
મોહના મદા મુશ્કેલીએ નાસી છૂટી; બગતા દરમાંથી એક નાગને મોહનાએ
બહાર કાઢવાથી તેણે અને તેને પાંચ શુભવાળો મણિ આપ્યો. જેથી ૧) સાપનું
સેર હિતરી જતું, ૨) રગનપીત મરતો ૩) કોઈ નીકળી જતો ૪) આંખનાં
પડા ખૂલી જતાં ૫) મોટી વંજા પણ જર્મ ધારણ કરી શકતી. આથી
તેણે દુઃખીયાનાં દુઃખ કાપ્યાં. આ સર્વથી વિશ્વજ્ઞ તો એ હતું કે જેનાં

દુઃખ કાપ્યાં તે મહીપત જ હતાં. તેઓએ તેને પોતાની કુંવરીઓ પરણાવી. પોતાનો બેઠ છુપો રાખવા તે પર્યટન અર્થે નીકળી જતી. તેણે મદનની શોધ માટે પ્રયત્ન કર્યા. મદનના જીવનના પ્રસંગે આવેખી એનાં ચિત્રો તેણે “ચારવાટ” ના ચોક્કમાં આવેલા દેરામાં મૂક્યા. અને પોતાની પ્રતિભા રૂપ ચાર પુતળી કરાવી તેને દ્વારે મુકી. મદનને જાણ થવા માટે આ ઉપાય હતો. મદન રૂપાવતી જઈ પહોંચ્યો. ત્યાંના રાખની કુંવરીના પ્રશ્નનો ઉત્તર તે આપે છે. કુંવરી પ્રસન્ન થાય છે; મદનમોહનાની તપાસ માટે નીકળે છે. આખરે તે મોહના હતી ત્યાં આવે છે પુતળી જોઈ મૃત્તિચિત્ર થાય છે. બન્ને મળે છે. બેની સાથે લગ્ન થયાં હતાં તે સર્વેને લઈ પિતાના દેશમાં જાય છે.

પાત્રોનો સતી ધર્મ:—

નંદ્યવ્રતીસીની પદ્મિનીનાં લગ્ન કેવી રીતે થાય છે તેની માહિતી કવિએ આપી નથી તેથી કદાચ સામાન્ય રિવાજ મુજબ તેનાં લગ્ન થયાં હશે, એમ માનીએ. ભદ્રાભામિની દુહાનો જવાબ આપી લગ્ન કરે છે. વિદ્યાવિદ્યાસિની પ્રધાનપુત્ર સાથે નાસી જવાનો ધરાદો કરે છે. અને અંધારામાં જૂલથી વિનયચટ્ર અથવા મુરખચટ્ર સાથે લગ્ન કરે છે. પદ્માવતી મુલોચના, મદન-મોહના, એ બધાં માળાપથી છૂપાં અને કેટલેક અંશે માળાપનો વિરોધ છતાં પ્રેમલગ્ન કરે છે. આ રીતે સામળ ભટ્ટે લગ્નના વિધવિધ પ્રકરણતાવ્યા છે. આ બધાં સ્ત્રી પાત્રો ગમે તેવા ક્ષણ મંજોગોમાં પણ સતી ધર્મ પાળે છે.

કેટલીક નાયિકાના વડીલો પુત્રીને ઉમર લાયક થતાં જોઈ પેરા નીચે પુરુષનું મોં પણ ન જોઈ સદાય એવી સાવચેતીથી રાખે છે. પણ સામળ ભટ્ટ કહે છે તેમ.

રાખે બહુ રખવાળ, પાય લોહાને બાંધે,
મેલે અરણ્ય માંદિ, સદસ પ્રપંચ સાંધે;
ઓઝલ કરે અનેક, વિવેક વનિતા રાખે;
પલક ન મેલે પુંડ, ભટ્ટપણે ભાષા ભાખે;
નર શરૂ પૂર સંગ્રામમાં, ત્રાસ નહિ રિપુતાપથી,
તે સ્ત્રીને રાખી નવ શકે, રહે નારી નિજ આપથી.

મદનમોહના, વિદ્યાવિદ્યાસિની, પદ્માવતી, મુલોચના વગેરે ચાલતા આવેલા રીત રિવાજો અને માળાપની સત્તા સામે બંધ ઉડાવે છે, અને પોતાની મરજીમાં આવે તેની સાથે નાતજાત કે ઉચનીચના બેદ નહિ ગણતાં પરણવાનું નક્કી કરે છે. અને અનેક મુરકેલીઓ છતાં છેવટે સુખ મેળવે છે.

સ્ત્રીલેખિકાઓ.

સંપાદક:-ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ.

અરવિન્દા. અરવિન્દા શિવભાઈ બાપુભાઈ દુર્ગળ. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સંવત્ ૧૯૪૩ ના માગશર સુદ ૪ ને દિને થયો હતો. તેમણે ગુજરાતી કેળવણી મગનભાઈ કન્યાશાળામાં લીધી હતી. તેમનું લગ્ન સ્વ. શિવભાઈ બાપુભાઈ સાથે સંવત્ ૧૯૫૬ માં થયું હતું. તેમના પરિચયથી તેમનું લક્ષ સાહિત્ય તરફ ગયું હતું તેઓ પ્રસંગોપાત્ત સુન્દરીમુખોદ્રમાં લેખ લખતાં અને તેમણે વાર્તાશ્રદ્ધરી નામનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે, તેઓ સંવત્ ૧૯૭૩ માં વિધવા થયાં.

ઊર્મિલા. સ્વ. ઊર્મિલા દયારામ ગિદુમલ. રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથનાં પુત્રી. એમનો જન્મ ૧૮૮૬ માં અમદાવાદમાં થયો હતો. તેઓએ ગુજરાતી અને અંગ્રેજી કેળવણી મહાલક્ષ્મી ક્લિમેન્ટ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લીધી હતી. પ્રોફેસર બેઠનના હિંદર ઓફ ધ ડૉનનું, ઉપાનન્દિની નામથી બહુ સુંદર અને સંસ્કારી ભાષાન્તર તેમણે કર્યું છે. તે ઉપરાંત મિસિસ સત્યનાથનકૃત વાર્તાનું ક્રમસિની નામથી ભાષાન્તર કર્યું છે. સન ૧૯૧૩ માં તેમનું લગ્ન મિ. દયારામ ગિદુમલ સાથે થયું હતું. મુંબાઈ સેવાસદનમાં તેમણે પ્રશંસાપાત્ર કાર્ય કર્યું હતું અને વાંદરામાં સેવાસદન ગ્રામી ત્માં વખાણવા લાયક સેવા અર્પણ કરી હતી. ભરત ગુંથણ અને ચિત્રકલામાં તેઓ નિપુણ હતાં. સન ૧૯૧૩ ના ડિસેમ્બર માસની ૧૭ મી તારીખે તેમનું મૃત્યુ થયું.

ઊર્મિલા. ઊર્મિલા ભારતર બદુદરામ મહેતા. દિવાન બદાદર અમ્બાલાલ સાકરલાલનાં પૌત્રી. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં સને ૧૮૮૯ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧ લી તારીખે થયો હતો. તેમણે અંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણ સુધી મહાલક્ષ્મી ક્લિમેન્ટ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં, મૅટ્રિક ક્લાસનેા મુંબાઈ એલેક્ઝાન્ડ્રા હાઈસ્કૂલમાં અને મિ. એ. સુધી એલિનસ્ટન કોલેજમાં અભ્યાસ

• સ્ત્રીલેખિકાઓના જન્મ અને તેમ વધારે વૃત્તાન્ત મેળવવા તથા એકા કરવાને પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે; છતાં બધા જ આવવા નોઈતા વૃત્તાન્ત આ સંગ્રહમાં આવ્યા નથી. આશા છે કે આમાં નહિ આવેલા વૃત્તાન્ત લેખક બહેનો તથા તેમનાં સંબંધીઓ હવે પણ મોકલી આપવા તરફી લેશે; તે આવતે વર્ષે ઉમેરી લેવામાં આવશે.

હોયો છે. તેઓ મુ'બાઇ યુનિવર્સિટીનાં ગ્રેજ્યુએટ છે અને ઇંગ્લાંડમાં ૧૪ સ્ત્રીઓ માટેની ફિઝિકલ ડાયેજનમાં શૃદ્ધાપ્રયોગી વિદ્યાનનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો છે. તેઓ માસિકામાં લેખ લખે છે અને શુભમુન્દરીના સહતંત્રી તરીકે કામ કરે છે. તેઓએ રાજકોટ ડિમેક્સ ટ્રેનિંગ ડાયેજનનાં પ્રિન્સિપાલ તરીકે કેટલોક વર્ષન કામ કર્યું છે. તેમનું લગ્ન રા. રા. ભારતર ખટ્ટરામ મહેતા સાથે થયું છે.

કેશવબા. કેશવબા વિનાયકરામ અનંતરાય મેઠ. એમનો જન્મ સંવત ૧૬૨૩ ના વ્રેક વદ ૮ ને દિવસે અમદાવાદમાં ખાણલાઇ દયારાંકર કુવ (રા. આનંદરાંકરના પિતા) ને ત્યાં થયો હતો. અમદાવાદની રાયપુરની મગનભાઇ કન્યાશાળામાં તેમણે શુભરાત્રી પાંચમા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો અને થોડું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ મેળવ્યું હતું. પિતામહ શાળાનાય મારાભાઈના ઘરમાં ઉચ્ચશાં હોવાથી સંગીત, ભરત, ગ્રંથજ્ઞ અને શીવજ્ઞનું તેમને સાદું જ્ઞાન હતું. પાકશાસ્ત્રનું તેમનું જ્ઞાન અસાધારણ હતું અને રેનેડીઓની મુલનાથી તેમણે પાકશાસ્ત્ર નામનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું હતું. સંવત ૧૯૩૬ માં તેમનું લગ્ન રા. જી. વિનાયકરાય અનંતરાય મેઠ સાથે થયું હતું. સંવત ૧૯૬૧ ના આશો શુદ્ધ ૭ ને દિવસે તેમનું મરણ થયું.

કંકુબાઈ. કંકુબાઈ મોતીલાલ લાલભાઈ. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૧૨ ના શ્રાવણ વદ ૧ ને દિવસે નર્મદાતીરે ઝંઘડીયા ગામમાં થયો હતો. તેમણે તેમનો શુભરાત્રી વિદ્યાભ્યાસ રાયપુર મગનભાઈ કન્યાશાળામાં કર્યો હતો. અંગ્રેજીનું પણ સાદું જ્ઞાન તેમણે સંપાદન કર્યું હતું. 'એન્ડરૂડ' અને મર્ટન એ અંગ્રેજી પુસ્તકનું તેઓએ ભાષાન્તર કર્યું છે અને સરસ્વતી માધ્યમ્ય નામનું પુસ્તક કથાશ્રવણ ઉપરથી લખ્યું છે. તેમનું લગ્ન સં. ૧૯૨૨ માં કચ્છના દિવાન રા. બા. મોતીલાલ લાલભાઈ સાથે થયું હતું. સંવત ૧૯૪૨ માં તેઓએ દેહત્યાગ કર્યો હતો.

કૃષ્ણાગૌરી. કૃષ્ણાગૌરી હીરાલાલ રાંવળ. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૧ નાં માર્ચ માસની ૨૩ મી તારીખે થયો હતો. ગુરુઆતની કેળવણી તેઓએ ઘેર લીધી હતી અને ક્રમે ક્રમે તેઓ ડિમેક્સ ટ્રેનિંગ ડાયેજનમાં દાખલ થઈ ટ્રેન્ડ શિક્ષક તરીકે પાસ થયાં હતાં. "સદ્ગુણી હેમંતકૃમારી" નાં લેખક તરીકે તેમનું નામ જાણીતું છે. તેઓ, લુખાવાડા મુખ્ય શિક્ષક છે. તેમનું લગ્ન ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં રા. રા.

હીરાલાલ. વિદ્યારામ રાવળ સાથે થયું હતું. તેઓ માસિક અને વર્તમાન-પત્રોમાં લેખો લખે છે.

કનુબહેન. સ્વ. કનુબહેન મંજુલાલ જમનારામ દવે. એમનો જન્મ કરનાળી મુકામે તા. ૨૭ મી નવેમ્બર ૧૯૮૨ ને દિવસે થયો હતો. તેમની કેળવણીની શરૂઆત પેટલાદમાં થઈ હતી. સ્ત્રી લેખિકાઓમાં ગદ્યપદ્યનાં એક સરકારી લેખક તરીકે તેમનું સ્થાન પ્રતિષ્ઠિત છે. તેમણે રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની “ગીતાંજલિ”નું ગુજરાતી ભાષાન્તર કર્યું છે અને એ ઉપરાંત અન્ય અનેક લેખો માસિક, સામયિક પત્રોમાં લખ્યા છે. રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક દરેક દિશાની પ્રવૃત્તિમાં તેઓ રસ લેતાં, તેમનું લઘુ પ્રોફેસર મંજુલાલ જમનારામ દવે સાથે સન ૧૯૦૨ માં થયું હતું.

ખરશેદખાઈ પેસ્તાનજી ડાંકટર-ગુચ્છુકળાનાં લેખક.

ગંગુખાઈ સાવંત-સદ્ગુણ દર્શન પત્રીશનાં લેખક.

ગુલખાનુ દાવસજી દાવર-જંગી જેરદસ્ત હુંદારો અને બેદી શુકાનાં કતો.

ગોદાવરી. ગોદાવરી રણછોડદાસ માધવજી પ્રેમજી. તેમના પિતાનું નામ ત્રિભુવન જાદવજી છે. ત્રિભુવન તનયાના નામથી તેઓ “મુંદરી સુભોધ” “કપોળમિત્ર” આદિ પત્રોમાં લેખ લખતાં. અઢૈલાત્રદિનિ એ નામથી તેમનાં દાન્યોતો સંગ્રહ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે.

ગૌરીખાઈ. તેઓ નાગર હતાં અને ઇ. સ. ૧૭૫૬ ના અરસામાં તેમનો જન્મ ડુંગરપુરમાં થયો હતો. તેઓ પાંચ-વર્ષની ઉંમરે પરણ્યાં હતાં અને પરણ્યા પછી ૮ મે દિવસે વિધવા થયાં હતાં. લેખન અને વાચન તેઓ વૈર શીખ્યાં હતાં. ભાગવત અને ગીતાનાં તેઓ સારાં અભ્યાસી હતાં. તેમણે વૈરાગ્ય, નીતિ અને જીવંતાનનાં પદો લખ્યાં છે. સંવત્ ૧૮૭૬ ના ચૈત્ર માસની શુદ્ધ ૯ ને દિવસે તેમણે યમુના તટે સમાધિ લગાવી દેહત્યાગ કર્યો. સન ૧૮૮૨ માં શ્રી વડનગરાબંધનતર નાગર શુભેચ્છક સલાએ તેમનાં પદો પ્રકટ કર્યા.

ચિમનાબાઈ. ના. મહારાણી ચિમનાબાઈ સાહેબ ગાયકવાડ. તેઓને મરાઠી, ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનું સારું જ્ઞાન છે. હિંદીજીવનમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન. એ નામનું અંગ્રેજી પુસ્તક તેઓએ લખ્યું છે. સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા અને ઉત્કર્ષ મૂટે તેઓ સ્તુત્ય પ્રવાસ કરે છે. ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં તેમનું લઘુ શ્રીમન્ત મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ સાથે થયું હતું.

જમનાખાઈ. રવ. જમનાખાઈ નગીનદાસ ભક્તિદાસ શર્મા. તેમનો જન્મ સન ૧૮૧૨ માં બાણીતા શેઠ તાપીદાસ વરજીદાસના કુટુંબમાં થયો હતો. તેમણે મુંબઈમાં ગૃહરાત્રી દિનુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરી હતી અને સ્ત્રીઓ અને મામાન્ય જનસમાજના મંદિર નિવારણ માટે તેઓ હરહમેશ ચલન કરતાં. દુષ્કાળના સમયમાં મંદિર વેડી પ્રવાસ કરી ગુજરાતની તેમણે ભારી સેવા ઉઠાવેલી છે. તેમણે અનેક પત્રિકાઓ લખી છે અને તેમનાં વિવિધ જગ્યાએ અપાવતાં ભાષણો વાંચવા જેવાં છે. તેઓનું મૃત્યુ સને ૧૯૧૬ ની સાલમાં થયું હતું.

જમનાખાઈ પહિના-સ્ત્રીપોદારનાં લેખક.

જરખાનુ. જરખાનુ મહેરવાનજી કોણવાલા. એમનો જન્મ ૧૮૭૮ ના નવેમ્બર માસની ૧૮ મી તારીખે એડનમાં થયો હતો. પૂનાની કોન્વેન્ટ સ્કૂલમાં તેમણે કેળવણી લીધી છે. તેઓનો અભ્યાસ મૈટ્રિક સુધી છે. તેમણે એકંદરે ૧૧ પુસ્તક લખ્યાં છે. ૧ આગલા જમાનાનો ફિલસૂફ, ૨. ખોર-શોદ અથવા જ્ઞાનની સરસાઈ, ૩ શાહ અકબરનો જમાનો ૪ મુરજમહાલની શોધણી ૫ અકબરની દરબારમાં ઓલભાઓ. ૬ પ્રવિલેજ ઓફ એ કાઉન્સિલ (The Privilege of a Counsel) ૭ ઈડનેના બાગની રાણી ૮ નામાંકિત નારીઓ ૯ ત્રણ પટેલ બહેનો ૧૦ મોટે ઘરની માણેક. ૧૧ સત્યુગની શોધ સન ૧૯૦૦ માં તેમનું લગ્ન શેઠ મહેરવાનજી હીરજીભાઈ કોણવાળા સાથે થયું છે. માસિક વગેરેમાં તેઓ હાલ પણ લેખ લખે છે. ૧૯૧૧-૧૨ ના દુષ્કાળ વખતે તેઓએ પંચમહાલમાં કેટલું કિચન ખોલ્યું હતું અને ૨૦૦૦, ૨૫૦૦ ગાય અને બીજાં દોરને બચાવ્યાં હતાં.

જસખા. જસખા ભગવાનલાલ દુર્ગજી. એમનો જન્મ મેવત ૧૯૧૭ ના ભાદરવા સુદ ૮ ને દિવસે હાસરામાં થયો હતો. હાસરા ગ્રંથના કન્યાઓ મારેના વર્ગમાં તેમણે ગુજરાતી ચોથી ચોપડી સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. શ્રવણ, વાચન અને સંસ્મરણી તેમણે જ્ઞાનમાં ધણો વધારો કર્યો છે. તેમણે પોતાનાં ભગ્ન સ્તવનાદિ હરિયશગીત એ નામથી છપાવેલાં છે. સંવત ૧૯૨૮ માં તેમનું લગ્ન અમદાવાદમાં રવ રા. રા. ભગવાનલાલ ગોપાળરાય દુર્ગજ સાથે થયું હતું. તેઓ હાલ પણ પોતાનો સધળો સમય ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં ગાળે છે.

જયોત્સ્ના. જયોત્સ્ના દિનોદબાઈ મહેતા. રા. બ. રમણભાઈ

મહીપતરામ તથા સૌ. વિદ્યાબહેનનાં પુત્રી. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં ૧૮૯૭નાં જુન માસની ૧લી તારીખે થયો હતો. મુંબઈ યુનિવર્સિટીનાં તેઓ ગ્રેજ્યુએટ છે. તેઓએ બધી કેળવણી અમદાવાદમાં જ લીધી છે. સન ૧૯૨૨ માં તેમનું લગ્ન સુરત નિવાસી સ્વ. માર્ટિન્ડરાવ નંદશંકર તુલગ-શંકરના પુત્ર સાથે થયું. “સુન્દરીસુખોદ,” “યુગધર્મ,” “મહિલામિત્ર” આદિ માસિકનાં તેઓ લેખક છે. “ગુણસુંદરી” માસિકનાં તંત્રી તરીકે તેઓ કામ કરે છે.

જયમનગૌરી. જયમનગૌરી ઓમેશચંદ્ર પાંડકજનો જન્મ સન ૧૯૦૩ માં સુરતમાં થયો હતો પ્રો. મોહનલાલ દવેનાં એઓ પુત્રી છે. મુંબઈની ચંદારામજી હાઇસ્કૂલમાં તથા સુરતના મહિલાવિદ્યાલયમાં અંગ્રેજી છટ્ટા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી, માયાના દર્દને લીધે એમને અભ્યાસ છોડવો પડ્યો. ૧૯૧૮ માં પ્રો. ઓમેશચંદ્ર પાંડકજ સાથે એમનાં લગ્ન થયાં. એઓ બહુધા કાવ્યો અને તેમાં પણ ખાસ કરીને બર્મિ ગીતો લખે છે, તે સુદ્ધિપ્રકાશ, સાહિત્ય, શારદા વગેરે સામયિકોમાં અવરનવર છંપાય છે. ૧૯૨૪ની સાહિત્ય પરિષદમાં શીઘ્ર કાવ્ય રચવાની દરીદ્રાઇ થઈ તેમાં પહેલું ઇનામ એમને મળ્યું હતું. એઓ રા. બ. પાર્વતીશંકર દવેનાં પૌત્રી અને રા. બ. હંમળાશંકર ત્રિવેદીનાં દૈદિત્રી તથા સરદાર જનાર્દન પાંડકજનાં પુત્રવધૂ છે.

દીવાળીબાઈ. તેઓનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૮૦ની આશુભ્તલુમાં થયો હશે. તેઓ ડભોઇનાં રહીશ હતાં. તેઓ વિધવા હતાં. ૧૭૬૧ના વર્ષમાં તેમના પિતા તેમને જોડે રામલક્ષ્મી સાધુની પાસે મૂકી આવ્યા હતા. તેમણે રામાયણનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. રાતદહાડો તેઓ રામના શુશ્રુ ગાતાં. રામજન્મ, રામ બાળલીલા રામ વિવાહ, રામ રાજ્યાભિષેક વગેરે પ્રસંગોને લગતાં ૫૬ તેમણે સરલ ભાષામાં લખ્યાં છે. તેમનો મરણ સમય ચોક્કસ જણાતો નથી.

દીપકબા. દીપકબા હિમ્મતભાઈ ખી. દેસાઇ. એમનો જન્મ સન ૧૮૮૬ના ઓગસ્ટ માસની તા. ૧૫ મીએ તેમના પિતા દિ. બ. મણિભાઈ જશભાઈને ત્યાં પેટલાદમાં થયો. ગુજરાતી, વડોદરા કન્યાશાળામાં અને અંગ્રેજી, થર્ડ રેન્ડર્ડ સુધી મુંબાઈમાં એલેક્ઝાન્ડ્રા નેટિવ ઈન્સ્ટિટ્યુશન અને થોડોક વખત વડોદરા કેમ્પની શાળામાં તેઓ શીખ્યાં. ૧૮૯૩ માં તેમનું લગ્ન રા. હિમ્મતલાલ પરશુલાલ વણીજ સાથે થયું. તેઓએ સ્તવન મંજરી નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. બીજો પણ કાવ્યમંત્રહ તેમના તરફથી બહાર પડ્યો છે સંગીતનું ઉત્તમ શિક્ષણ તેમણે મેળવ્યું છે. કીટીયાના

ઉત્તમ ભરતકામ માટે વડોદરા પ્રદર્શનમાં તેમને સુવર્ણચંદ્ર મળ્યો છે. “ગુણમુન્દરી” વગેરે માસિકમાં પણ તેઓ લેખ લખે છે. . .

શ્રવણગૌરી. એમનો જન્મ ૧૮૫૨ માં થયો હતો. તેમણે શાંતિ-શિયળ નાટક, ભદ્રવિજય નાટક તથા આધ્યાત્મનિષ્ઠધર્માળા, નામનાં પુસ્તક લખ્યાં છે. શ્રી શ્રેયઃ સાધક અધિકારી વર્ગના સદુપદેશશ્રેણી વિભાગમાં તેમના કેટલાક લેખ પ્રકટ થયેલા છે.

નાની બહેન. નાની બહેન ઉર્ફે શિવગૌરી મજ્જર. તેમનો જન્મ સન ૧૮૫૮ માં સુરતમાં થયો હતો. તેઓએ ગુજરાતી કેળવણી લીધી છે સત્તર વર્ષની વયે વિધવા થતાં સામાજિક સેવાનાં કાર્યમાં તેઓ જોડાયાં અને ગં. સ્વ. બાણગૌરીની સાથે રહી સુરતમાં વનિતા વિદ્યામની સ્થાપના કરી. મુંબાઈના વનિતા વિદ્યામનનાં પણ તેઓ સ્થાપક છે. તેઓ છૂટા છવાયા લેખ લખે છે.

નંદકુંવરમા. મહારાણી નંદકુંવરમા, ગોંડળ. તેમનો જન્મ ૧૮૬૭ માં ધરમપુરના મહારાણા નારણદેવજીને ત્યાં થયો હતો, તેઓ અંગ્રેજી અને ગુજરાતી ભાષે જાણે છે. ઇંગ્લાંડનો પ્રવાસ તેમણે કરેલો છે. ગોમંડળ પ્રેરક નામનું પુસ્તક તેઓએ લખ્યું છે. રાજકોટમાં મળેલી ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના સત્કાર મંડળનાં તેઓ પ્રમુખ હતાં.

નંદકુંવરમા-ભાવનગરનાં રાણી. એમણે પણ કેટલાક લેખ લખ્યા છે.

પુતળીબાઈ શ્રવણભાઈ વાડીયા. ટુંકી દલાણીઓ, હાપલેડમાં ગુજરાતી છંદોની વધુ નોંધોનાં લેખક.

પ્રમિલા. પ્રમિલા (ઈન્ડ્યા) ભોગીન્દરાવ રતનલાલ દિવેદિયા. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સંવત્ ૧૯૪૩ ના શ્રાવણ સુદ ૩ ને દિને થયો હતો. તેમણે તેમની કેળવણી મગનભાઈ કન્યાશાળામાં લીધી હતી. તેમનું લગ્ન સંવત્ ૧૯૫૭ માં સ્વ. ભોગીન્દરાવ રતનલાલ દિવેદિયા સાથે થયું હતું. તેમણે તેમના પરિચયથી સાહિત્યનું જ્ઞાન અપાદન કર્યું હતું. અને તેઓ મુન્દરીસુખોદય અને અન્ય માસિકમાં લેખ લખતાં અને તેમણે વાર્તા-સહુરી નામનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. તેઓ સંવત ૧૯૭૩માં વિધવા થયાં.

પદ્માવતી. પદ્માવતી પ્રાણલાલ વ્રજરાવ દેસાઈ. એમનો જન્મ સુરતમાં વાડીફળીયામાં સંવત્ ૧૯૪૮ માં ગરકારી વડીલ રણજીરામ નાનાબાઈને ત્યાં થયો હતો. ગુજરાતી કેળવણી તેમણે ગોધરા અને અમદાવાદમાં

લીધી હતી. ૧૪ વર્ષની ઉંમરે તેમનું લગ્ન અમદાવાદમાં રવ. પ્રાણશાસ્ત્રી
અમદાવાદ દેસાઈ સાથે થયું અને સત્તરમા વર્ષમાં વિધવા થયાં. પતિના
સમાગમથી તેમ સાહજિક ધાર્મિક વૃત્તિઓથી સ્ત્રીઓના હિતકર્ષ તરફ તેમનું
લક્ષ ખેંચાયું અને અમદાવાદમાં ચંનિતાવિશ્રાંગનાં શિક્ષક તરીકે તેમ ખીછ
રીતે તેઓએ સારી સદાયતા કરી. પાછળથી તેઓ અમદાવાદની મહિલા
પાઠશાળામાં દાખલ થયાં અને કૃષ્ણનિવર્તિની શૃદ્ધિતાગમાની પદ્ધતિ
લગતી હેવટની પરીક્ષામાં પાસ થયાં. “સુન્દરીસુબોધ” આદિ માસિકમાં
તેમણે અનેક લેખ લખ્યા છે. હાલ તેઓ વનિતાવિશ્રામ-મહિલા વિદ્યાલયનાં
પ્રિન્સિપાલ છે.

પ્રસન્નગૌરી. પ્રસન્નગૌરી હાલવાલ રાજ્ય. તેમનો જન્મ દહેગામ
તાલુકાના વડવાડા ગામમાં સંવત ૧૯૩૨ ના પોસ સુદ પૂર્ણિમાએ થયો
હતો. તેમણે હાલકાદિપુર અને સુંધરામપુર કન્યાશાળામાં અને અમદાવાદ
દિમેશ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો અને જૂદી જૂદી જગ્યાએ
હેડમિસ્ટ્રેસ હતાં. “બાલોપચાર” નામનું પુસ્તક તેમણે રચ્યું છે. સન
૧૯૨૦ના ઓગસ્ટ માસની ૩૧મી તારીખે તેમનું મૃત્યુ થયું હતું.

પ્રસન્નગૌરી. પ્રસન્નગૌરી ગુકુન્દરામ મહેતા. એમણે હરિનારાયણ
અપ્તેની હિંદુશાસ્ત્ર નવચંદ્રનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે. તેઓ સુરતમાં
વતની હતાં. સન ૧૯૨૨ માં તેઓ સ્વર્ગવાસી થયાં.

પ્રેમલીલા. પ્રેમલીલા સુમન્ત મહેતા. ડૉ. સુમન્ત જ્યોત્સના અને
એ. શારદા ખંડેનનાં પુત્રી. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં સન ૧૯૦૩ ના
સપ્ટેમ્બર માસની ૭મી તારીખે થયો હતો. તે મુંબાઈ યુનિવર્સિટીમાં
બિ. એસ. સી. પદની પારણ કરનાર પ્રથમ ગુજરાતી ખંદેન છે. તે પદ
તેમણે સન ૧૯૨૪ માં મેળવ્યું. ગુકુલ વાર્તા મંચદમાં તેમ અન્ય પત્રોનાં તેઓ
લેખક છે. અને “ગુણસુન્દરી” નાં માસિક તંત્રી તરીકે તેમણે કામ કર્યું છે.
રાજકોટ દિમેશ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં તેઓ હાલ પ્રિન્સિપાલ છે.

પ્રિયમતી. પ્રિયમતી બહુસુખરામ એન. શુક્લ. એમનો જન્મ
સુરતમાં ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં શ્રાવણ સુદ પાંચમે થયો હતો તેઓએ
ગુલાબદાસ ભાઈદાસ કન્યાશાળામાં ગુજરાતી સાત ચોપડી સુધી કેળવણી
લીધી હતી. સાધારણ ઈંગ્લિશનો અભ્યાસ તેમણે જાતે કર્યો છે. ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં
તેમનું લગ્ન બહુસુખરામ એન. શુક્લ સાથે થયું હતું. તેઓએ થોડો વખત
“ચેતન” નાં તંત્રી તરીકે કામ કર્યું છે; તેમજ “સુન્દરી સુબોધ,”

“સાહિત્ય,” “શુભરાત” અને બીજા પત્રોમાં લેખ લખ્યા છે. ઇન્દિરા અને બ્યારે સૂર્યોદય થશે એ નામનાં પુસ્તકો તેમણે મરાઠી ઉપરથી લખ્યાં છે. તેઓ કવિતા પણ લખે છે. હાલ તેઓ સુસ્ત મહિલા વિદ્યાલયનાં ઓનરરી શિક્ષિકા છે. . . .

બાઈઆઈ. મિસ બાઈઆઈ પાલમકોટ. શાળાના અભ્યાસ તેમણે સુંબાઈની બંગાલી સ્કૂલમાં કર્યો હતો અને ક્લાનું પૂરું શિક્ષણ સર જમશેદજી જીજીભાઈ આર્ટ સ્કૂલમાં લીધું હતું. લગભગ ૨૩ વર્ષથી તેઓ જાહેરપત્રોમાં લેખ લખે છે અને હાલ, સુપ્રસિદ્ધ સ્વિચ માસિક હિન્દી માફીકનાં તેઓ માસિક અને તંત્રી છે. સુંબાઈના જાહેર જીવનમાં તેઓ ભાગ લે છે અને તેઓ સારાં વક્તા છે. ભરતદામ, મંગીત અને ચિત્રકલામાં આ ઈલાકામાં તેમની બરાબરી કરે તેવાં યોગ્ય હશે. તેમના દામની નિપુણતા માટે જૂદાં જૂદાં પ્રદર્શનોમાં તેમને સોના શ્પાના ચાંદ, ઈનામો, પ્રમાણપત્ર આદિ મળ્યાં છે. પોતાની કામનાં હિતનાં કાર્યોમાં પણ તેઓ રસથી ભાગ લે છે.

બાઈગૌરી. બાઈગૌરી હરસુખરાય. એમનો જન્મ સુરતમાં ઇ. સ. ૧૮૫૬ ની સાતમાં થયો હતો. તેમણે શુભરાતી કેળવણી અમદાવાદની કન્યાશાળામાં લીધી હતી. ચૌદ વર્ષની વયે તેમનું લગ્ન રા. હરસુખરાય સાથે થયું હતું. થોડા વખત પછી હરસુખરાય મરણ પામ્યા હતા. બાઈ-માળા, પતિવ્રતા ધર્મ, પ્રત્યેકત્તરમાળા, વગેરે પુસ્તકો તેમણે લખેલાં છે. તેમણે નાની જાહેન ગજ્જરની સાથે રહી સંવત ૧૯૬૩ માં સુરતમાં ચનિતાવિદ્યામની સ્થાપના કરી છે. તેઓ ચાલુ વર્ષમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યાં છે.

બાનુ. મિસ બાનુ બમનજી. એઓ વિદ્યાસ નામના સિકંદરાબાદથી પ્રકટ થતા માસિકનાં તંત્રી છે. મર્દુમ દેશલક્ષ્ય દાદાભાઈની યાદગિરી માટે તેઓએ વખાણવા લાયક યત્ન કર્યો છે.

બાળાજીદેવ. બાળા જીદેવ ગોપીલાલ-ધ્રુવ. સ્વ. સરદાર રાવ બહાદર ભોળાનાથ સારાભાઈનાં પુત્રી. તેમનો જન્મ સંવત ૧૯૧૪ ના મહા શુદ્ધ ૩ ને દિવસે થયો હતો. તેમણે શુભરાતી ૬ થી ચોપડીનો અને અંગ્રેજી બીજી ચોપડી સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમનું લગ્ન રા. રા. ગોપીલાલ મણિલાલ ધ્રુવ સાથે થયું હતું, સ્વ. બાળા જીદેવને શુભરાતી વાચનનો ઘણો શાખ હતો. વડનગરા નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતો તેમનો અંગ્રહ લોકપ્રિય થયો છે. તેઓ સંવત ૧૯૪૪ ના જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૮ ને દિવસે મૃત્યુ પામ્યાં.

લીખાડી. લીખાડી લીખજીમાં પાઠ્યમંદિર. એમનો જન્મ સુંબાઈમાં થયો હતો. તેમણે મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી છે. તેઓ ભરતચંદ્રણ કળામાં અને ગ્રંથિતમાં આધારણ પ્રવીણ છે અને તે વિષયમાં અનેક રીતે તેમણે બહુમાન મેળવ્યું છે તેમના ભાઈ અમેરિકા ગયે યુરોપ ગયા ત્યારે માસિક મળદ પત્ર તેમણે ચલાવ્યું હતું. નિર્દય નણુંદ, ઇન્સાફની આરસી, સહનશીલ મુંદરી, ચિંપારી ચનિતા વગેરે પુસ્તકો તેમણે લખ્યાં છે.

મધુરિકા. મધુરિકા પ્રિયમુખરામ મહેતા. એમનો જન્મ સુરતમાં ૧૮૯૧ માં થયો હતો. આજાનું શિક્ષણ એમણે લીધું નહોતું પણ મંદકારી કુટુંબમાં ઘેર રહીને ગુજરાતી લખતાં ચાંચતાં તેઓ શીખ્યાં હતાં. પાછળથી અંગ્રેજ અને અંદકૃતનો અભ્યાસ સુરત ચનિતાવિશ્રામમાં તેઓએ કર્યો હતો. તેઓએ “મુંદરીમુખોષ” માં લહરીની મંતાથી કાન્યે લખ્યાં છે. તેમનું લખ ૧૯૦૦ માં ડૉ. પ્રિયમુખરામ કૃષ્ણમુખરામ મહેતા સાથે થયું હતું. સન ૧૯૦૬ માં વિધવા યવા આદ તેઓ સુરત મદિકાવિદ્યાલયનાં શિક્ષક તરીકે અને બીજાં સમાજસેવાનાં કાર્ય કરે છે.

મહાસક્ષમી કાળાભાઈ લાલુભાઈ એમણે ઘરસતા નામનું પુસ્તક લખ્યું છે.

મહેરખાનુ. મહેરખાનુ દિરોજશાહ એડનવાળા. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના જુલાઈ માસની ૨૬ મી તારીખે સુરતમાં થયો હતો. સુંબાઈની બંગાળીની જરથોસ્તી હોઝીઓની શાળામાં ગુજરાતી અને પૂનાની કોન્વેન્ટ સ્કૂલમાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ તેઓએ કર્યો છે. ૧ કોરડોવા શહેરનું મોતી ૨ શાહજીદી ઝીના ૩ કયાવંદનો કિલ્લો ૪ અહેવાલે અરો જરતોસ્ત ૫ નામાંકિત નારીઓ, ૬ મુખોષમાળા ૭ કાળા મહેલની રૂપમુંદરી ૮ લુમત, હુખખ, હુવરેસ્ત આ આદ પુસ્તક તેમણે લખ્યાં છે. ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં તેમનું લખ શેઠ દિરોજશાહ મંચેરજ એડનવાળા સાથે થયું છે. સંવત ૧૯૫૬ ના મહાત્ દુષ્કાળ વખતે મંદક નિવારણના કામમાં તેમણે સત્વ સદાયતા કરી હતી. તેઓ હાલ પણ માસિકા, અડવાડિક અને દૈનિક પત્રોમાં ઉપયોગી લેખો લખે છે તેઓ અમદાવાદમાં હતાં ત્યારે “સરસ્વતી” નામનું માસિક પ્રકટ કરતાં.

મંગળાગૌરી. મંગળાગૌરી સુનીલાલ હરિશાન સેતલવાડ. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૨૯ ના આસો વદ ૧૦ ને દિને ભરૂચમાં થયો હતો.

ગુજરાતીનો ૬૬૫ ધોરણ સુધી અભ્યાસ તેઓએ કર્યો છે. વાતચીત અને સાધારણ લખવા જેટલું અંગ્રેજી પણ તેઓ જાણે છે. મોતીના પડદા કેમ ખનાવવા તે વિષે તેઓએ એક ઉપયોગી પુસ્તક લખ્યું છે. સંવત ૧૯૪૦ માં તેમનું લગ્ન રા. રા. (હાલ રા. બ.) યુનિયાન હરિશ્ચંદ્ર મેતલવાડ સાથે થયું હતું. સ્ત્રીઓના ઉત્કર્ષ માટે તેમને અત્યંત લાગણી છે. લગ્નમાં તેમના નામની લાયબેરી છે. તેઓએ ઈંગ્લાંડનો પ્રવાસ કર્યો છે.

માણેકબાઈ કહાનજી કનિ એમણે સુખરૂપ સ્ત્રી મંસાર. વગેરે

મીરાંબાઈ એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૦૦ ની આશુબાજીમાં છે. સ્વ. ગોવર્ધનરામ એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં થયો જણાવે છે. તેઓ મારવાડના જેમજ રોકોડામાં પુત્રી હતાં અને મેવાડના રાણાના રાણી હતાં. તેઓ ગુજરાતી નહિ છતાં, ગુજરાત કવિયાવાંડનો તેમને ખરિયપ હોવાથી તેઓ ગુજરાતીમાં રસિક પદ, લગ્ન લખી શક્યાં છે. શ્રી કૃષ્ણનાં તેઓ મહા ઉપાસક હતાં. તેમનું મરણ સન ૧૪૭૦ ના અગસ્ટમાં થયેલું જણાવવામાં આવે છે. તેઓએ તંજાર અને ભક્તિને લગતી કવિતા લખી છે.

રાધાબાઈ. રાધાબાઈ. તેઓ દક્ષિણી બ્રાહ્મણ હતાં. તેમનો જન્મ ચોક્કસ જ્ઞાતરે થયો હતો તે કાળના જાણવામાં નથી. તેમણે કૃષ્ણબાળલીલા કૃષ્ણવિવાહ, કંસરૂઢ વગેરે વિષે કવિતા લખી છે. તેઓ મરાઠી ગુજરાતી મિશ્ર લખતાં તેમનું મરણ ૧૮૫૭ ની આશુબાજીમાં થયું હતું.

લવંગિકા. લવંગિકા પ્રિયંવદ નટવરરાય મહેતા રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયાનાં પુત્રી. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સન ૧૮૬૯ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૫ મી તારીખે થયો હતો. તેઓ સુંબાઈ યુનિવર્સિટીનાં ગ્રેજ્યુએટ છે. મેટ્રિક સુધી વાંદરાની સેન્ટ જોસફ્સ કોન્વેન્ટ સ્કૂલ, અને બિ. એ. સુધી એલિન્ડરન કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. સન ૧૯૨૦ ના મે માસની ૨૫ મી તારીખે તેમનાં લગ્ન રા. રા. પ્રિયંવદ નટવરરાય મહેતા સાથે થયું હતું, ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી તેમણે “રોટરિક ડ્રામ ઓફ ટ્રેન્ડેડિ” એ પુસ્તકનું ભાષાન્તર કર્યું છે. માસિકામાં પણ તેઓ લેખ લખે છે.

વસન્તબા. સ્વ. વસન્તબા ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૪૦ ના વૈશાખ વદ ખીજને દિવસે થયો હતો. શાળાના શિક્ષણનો લાભ તેઓ બહુ થોડો સમય લઈ શક્યાં નહોતાં પરંતુ તેમના

પિતા રા. રા. છગનજીવ હરિજીવ પંડ્યાના પુસ્તકાલયમાંના પ્રધો વાંચી તેમણે વિવિધજ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું અને રા. ચન્દ્રશંકરના સહવાસથી તે જ્ઞાનમાં અભિવૃદ્ધિ થઈ હતી. નિર્ગુણ લક્ષ્મી અને સદ્ગુણ લક્ષ્મી તથા અન્ય લેખો એ પુસ્તકોનાં તેઓ કર્તા છે. સંવત ૧૯૭૨ ના આવણ વદ ૮ ને દિવસે તેઓ મૃત્યુ પામ્યાં હતાં.

વિજ્યાલક્ષ્મી. સ્વ. વિજ્યાલક્ષ્મી હર્ષદરાય ત્રિવેદી. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૪૫ ના વૈશાખ સુદ ૩ ને દિવસે થયો હતો. તેમણે લગભગ બધી કેળવણી ઘેર જ લીધી હતી. ગુજરાતી ઉપરાંત તેઓ થોડું અંગ્રેજી અને ગેંઠકૃત પણ જાણતાં. ૧૯૫૭ માં તેમનું ધન્ય રા. હર્ષદરાય વિશ્વલદાસ ત્રિવેદી સાથે થયું હતું. લેખનની શરૂઆત તેમણે “સુન્દરી સુખોદ” થી કરી હતી અને કવિતા અને વાર્તાઓ લખતાં. વસન્ત, યુદ્ધિપ્રકાશ, સાહિત્ય વગેરે માસિકોમાં પણ તેમના લેખ પ્રકટ થયા છે. ૧૯૧૩ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૬ થી તારીખે તેમનું મૃત્યુ થયું.

વિદ્યાબહેન. વિદ્યાબહેન રમણભાઈ મહીપતરામ નીતકંઠ એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સરદારજીહાદુર કોળાનાથ સારાભાઈ તે ત્યાં સન ૧૮૭૬ માં થયો હતો. તેઓએ બધી જ કેળવણી અમદાવાદમાં લીધી છે અને ગુજરાતી સ્ત્રીસમાજમાં તેઓ પહેલાં ગ્રેજ્યુએટ છે. તેમણે સુધાહાસિની, હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન એ પુસ્તકો અને જ્ઞાનસુધા, સુન્દરીસુખોદ વસન્ત આદિ માસિક અને વર્તમાન પત્રોમાં લેખ લખ્યા છે અને લખે છે. ગુજરાતમાં વખતો વખત પહેલા દુષ્કાળોમાં સંકટ નિવારણ માટે તેઓએ પ્રશંસાપાત્ર યત્ન કર્યો છે. સ્ત્રી-હિતને લગતા સર્વ પ્રશ્નોમાં તેઓ હમેશાં અગ્રસાગ લે છે. અન્ય મહેર પ્રવૃત્તિઓમાં પણ ન્યારે ન્યારે તેમની સદાયતાની માગણી કરવામાં આવે છે ત્યારે અંગત પરિશ્રમ ઉડાવીને પણ, દરેક કામ પોતાનું જ હોય એમ ગણી કાંઈ પણ આડંબર વિના તેઓ પોનાથી જનની સર્વ મદદ આપે છે. તેમનું ધન્ય ૧૮૮૯ માં રા. જ. રમણભાઈ સાથે થયું છે.

વિમળાગૌરી. વિમળાગૌરી મોતીલાલ સેનગપાલ એમનો જન્મ સંવત ૧૯૪૯ ના ભાદરવા સુદ ૧૧ ને દિને વડોદરામાં તેમના માનામદ દિ.બા. અગ્રાજીવ સાકરજીવને ત્યાં થયો હતો. અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગકોલેજમાં અંગ્રેજી ચોથા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરી પાછળથી ખાનગી રીતે વધાર્યો હતો, શુભામ્બગિરિના ગજળ એ નામનું પુસ્તક

“અંકલ ટોમ્સ કેબિન” Uncle Tom's cabin નામના પુસ્તકના અનુવાદ રૂપે લખ્યું છે. તે ઉપરાંત ગુજરાત વનસ્પિયકર સોસાયટી મારે આર્થવેન્ડો નામના વાર્તાના અંગ્રેજી પુસ્તકનું તેમ જ સ્વ. રોમેશ ચન્દ્ર દત્તના એનસ્યંટઇન્ડિયા (Ancient India) એ પુસ્તકનું પણ તેમણે ભાષાંતર કર્યું છે. ઇ. સ. ૧૬૦૭ માં તેમનું લગ્ન રા. રા. મોતીલાલ ચિમનલાલ સેતલવાડ સાથે થયું છે. તેઓએ ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, સ્વીટઝર્લેન્ડ આદિ દેશોનો પ્રવાસ કર્યો છે.

શિશીનાઆર્થ. ક્રામજી પાટક. વેતરવા તથા સીવવાની કળા. એ પુસ્તકનાં કર્તા.

શારદાબહેન. શારદાબહેન સુમન્ત મહેતા. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૮૨માં અમદાવાદમાં સરદાર જહાદુર ભોજાનાથ સારાભાઈને ત્યાં થયો હતો. તેઓએ બીજી જ કેળવણી અમદાવાદમાં લીધી હતી. અને ગુજરાતમાં સન ૧૯૦૧ માં સા. વિદ્યાબહેન રમણભાઈની સાથે પહેલાં ગ્રેજ્યુએટ થયાં હતાં. સન ૧૮૯૮ માં તેમનું લગ્ન ડૉ. સુમન્ત બટુકરામ મહેતા સાથે થયું છે. તેમણે સુબ્રાહ્મણ્યમ, પુરાણોની બાલબોધક વાર્તાઓ અને બાળકોનું શૃદ્ધશિક્ષણ, રૂઝવેન્સ નાઈટીંગેલનું જીવનચરિત્ર, હિંદુસ્થાનના સામાન્ય જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન વગેરે પુસ્તકો લખ્યાં છે અને વર્તમાનમાં એન આર્થિકમાં લેખ લખે છે. સ્ત્રીકેળવણી અને સ્ત્રીમુદ્રણનાં કામોમાં. પાકયાળા, વનિતાવિશ્રામ જેવી ગ્રંથાલોમાં તેમણે અનેક સેવાઓ અર્પણ કરી છે.

શૃંગાર. ટુંકી દલાણીઓનાં ભાષાંતરકાર રા. સા. મહીપતરામનાં પુત્રવધુ. સમજુઆ સમજુઆ ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ. સન ૧૮૮૯ના પ્રિન્સિપલ માસની ૨૬ મી તારીખે તેમનો જન્મ પેટલાદ તાલુકાના મહેશવ ગામમાં થયો હતો. તેમની કેળવણી ગુજરાતી ૬ હા ધોરણ સુધીની છે. તેઓ માંમિત અને સામાયિક પત્રોમાં લેખ લખે છે. ૧૯૦૩ માં તેમનું લગ્ન રા. બ. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ સાથે થયું.

સરસ્વતી ભદ્રા મડગાંવદર-અમારા જીવનની કેટલીક યાદગિરીઓ મીસીસ રાનડેના મરાઠી પુસ્તકનો અનુવાદ.

સડીનાઆર્થ કરમાલી પટેલ. માસિકામાં લેખક

સરોજિની. સરોજિની નાનકલાઈ મહેતા. રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામ તથા સૌ. વિદ્યાબહેનનાં પુત્રી. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં સન ૧૮૯૯ ના નવેમ્બર માસની ૧૨ મી તારીખે થયો હતો તેઓ મુંબાઈ યુનિવર્સિટીનાં ગ્રેજ્યુએટ છે. સન ૧૯૧૯ માં તેમનું લગ્ન સ્વ. ડૉ. બટુક

રામના પુત્ર સાથે થયું. તેઓ વસન્ત, ચુગંદર્મ, ગુજરાત, નવચેતન, ગુણગુન્દરી વગેરે માસિકમાં છૂટક લેખો લખે છે. “ગુણગુન્દરી” નાં માસિક તંત્રી તરીકે તેમણે કામ કર્યું છે. તેઓએ મહિલા વિદ્યાલયનાં અધિકારી તરીકે કામ કર્યું છે. તેઓએ મુરોપનો પ્રવાસ કર્યો છે.

સર્વદા. સર્વદા વીરમિત્ર લીમરાવ દિવેદિયા. એમનો જન્મ ૧૯૪૮ ના આસો સુદ ૧૦ ને દિને થયો હતો. ગુજરાતી કેળવણી, તેઓએ અમદાવાદમાં રાવપુર મગનભાઈ દુરભવંદ દન્યાશાળામાં લીધી હતી. થોડું અંગ્રેજી પણ તેઓ જાણે છે. સાહિત્યના વાચનનો તેમને શોખ છે. ગુજરાતી માસિકો તેમ સામયિક પત્રોમાં તેઓ પ્રસંગોપાત્ત લેખ લખે છે. ચિત્રકલા અને ભરતનું તેમનું જ્ઞાન ઉંચા પ્રકારનું છે તેમનું લખ્મ ગુજરાત કેલિબના પ્રોફેસર વીરમિત્ર દિવેદિયા સાથે સંવત્ ૧૯૬૩ ની સાલમાં થયું હતું.

સુમતિ. સુમતિ ભુપતરાય મહેતા. તેમના પિતા રા. લક્ષ્મણાઈ સામળદાસ મહેતા. તેમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૪૬ ના વૈશાખ વદ ૩ ને દિને થયો હતો. તેમનો ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનો અભ્યાસ સારો હોવા ઉપરાંત સંસ્કૃતનું પણ. તેમને થોડું જ્ઞાન હતું. તેમણે અનેક પુસ્તક લખ્યાં છે. તેમાં શાન્તિદા, મધુરી, અરવિંદકુમાર, કાવ્યઝરણાં, સદ્ગુણાં સ્ત્રીઓ, સુરેશ ને યશોવરા અને સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ મુખ્ય છે. તેઓ એક સંસ્કારી લેખક અને કવિ હતાં સંવત્ ૧૯૬૭ ના અષાઢ સુદ ૧૩ ને દિને તેઓનું મૃત્યુ થયું હતું.

સોદામિની. સોદામિની મગનભાઈ મહેતા. રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામ અને સૌ. વિદ્યાબહેનનાં પુત્રી. તેમનો જન્મ સન ૧૯૦૩ ના નવેમ્બર માસની ૧૮ મી તારીખે અમદાવાદમાં થયો હતો. તેઓએ સઘળી કેળવણી અમદાવાદમાં જ લીધી છે અને તેઓ મુંબાઈ યુનિવર્સિટીનાં ગ્રેજ્યુએટ છે. તેમનું લખ્મ રા. રા. લક્ષ્મણાઈ સામળદાસ મહેતાના પુત્ર સાથે ૧૯૨૪ ની સાલમાં થયું. મુકુલવાર્તા સંગ્રહમાં તેમ મહિલામિત્ર અને બીજાં પત્રોમાં તેઓએ લેખ લખેલા છે.

હરિસુખગૌરી. હરિસુખગૌરી વામનરામ કપિલરામ તેમનો જન્મ મુરતમાં સન ૧૮૬૫ માં થયો હતો. તેમને ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનું ઘણું જ્ઞાન છે. તેમણે સતી સીમંતિની, ધર્મગુપ્ત, લખ્મ, હરેન્દ્ર ચિરહ વગેરે પુસ્તકો લખી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે. તેમનું લખ્મ રા. વામનરામ કપિલરામ સાથે થયું છે.

સ્ત્રી ઉપયોગી વાચન માટે માર્ગદર્શક થાય એવાં ખાસ
ચુંદ્રી કાઢેલાં ૨૫૦ પુસ્તકોની યાદી-તેમાં ચર્ચેલા
વિષયની નોંધ સાથે.

તૈયાર કરનાર.

નવલરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી, એમ. એ.

નવલકથા અને વાર્તા.

પુસ્તક.	કર્તા.	ક્રીમન.
૧ સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ થી ૪ ગોવર્ધનરામ માધવરામ, ત્રિપાઠી. ભા. ૧-૨-૩-૪ ગુજરાતી ભાષાની સર્વોત્તમ નવલકથા. પહેલો ભાગ રાજખટપટ, બીજો કુટુંબકથા, ત્રીજો દેશીરાજ્યના પ્રશ્નો અને ચોથો દેશપ્રેમી વિદ્વાનની દેશોદ્ધવની ચિંતાઓ દર્શાવે છે. ૩. ૧૨-૧૨		
૨ પાટણની પ્રભુતા-કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. મુંબાઈ ૧૯૧૬. ૨-૮ સિદ્ધરાજની બાલ્યાવસ્થામાં મીનજીવેની રાજ્યમાતા તરીકે ગુજરાતનું રાજ્ય ચલાવતી હતી તે સમયની ઐતહાસિક નવલકથા.		
૩ ગુજરાતનો નાથ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. મુંબાઈ. ૪-૬ પાટણની પ્રભુતાનું અનુસંધાન. તેમાં ગુજરાતના નાથ સિદ્ધરાજ ના સમયના બનાવો સિવાય કાક અને મંજરીનાં કલ્પિત પાત્રોના તથા રાણકેદવી અને રા'જે'ગારના પ્રેમપ્રસંગો વર્ણવ્યા છે.		
૪ વેરની વસુક્ષાત. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. મુંબાઈ. ૩-૮ સામાજિક નવલકથા. તેમાં પ્રેમમાં નિરાશા પામેલી તનમંન તથા દેશભક્તિથી ઉભરાતા. અનંતાનંદ અને જગત કિશોરના જીવન-પ્રસંગો ઉત્તમ રીતે ચીતર્યા છે.		
૫ કોનો વાંક ? કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. મુંબાઈ. ૩-૮ વિધવાઓનો પ્રશ્ન ચર્ચીતી સામાજિક નવલકથા. તેમાં નવલકથાની વિધવા નાવિકા મણિ આખરે નાથક મુચકુંદ સાથે પરણે છે.		
૬ મારી કમંગા અને બીજી વાર્તાઓ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. ૧-૮ સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચીતી વિચારપ્રેરક કુંદ્રી વાર્તાઓનો સંગ્રહ. મુંબાઈ.		

- ૭ કર્ણધેવો. નંદશંકર તુલ્યશંકર મહેતા. ૨-૮
ગુજરાતના ઉચ્ચ રજપુત રાજા કર્ણના સમયની ઐતિહાસિક નવલકથા.
- ૮ કુંવારી કન્યા. કવિ ભવાનીશંકર નરસિંહરામ. ૧૯૦૬. ૧-૪
અણુગમત્ર લગ્ન સાથે થઈ કુંવારી રહેલ કન્યાની જીવનકથા.
- ૯ બે બહેનો. હુરગોવિંદલાલ દ્વારબ્રહ્મણ કાંડાવાળા. ૧૮૯૪-૮ ૧-૦
મુધરેલ પતિને પરણી મુખી જીવન ગાળતી તથા અલણ અને બૂના પિયારના પતિને પરણી દુઃખી થતી બે બહેનોની ક્દાણી.
- ૧૦ આનંદમઝ. નારાયણ વિસનજી ઠંકર. ૧૯૦૧ ૧-૪
બંગાળી નવલકથાકાર જ્યોતીમયંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયના “આનંદમઝ” નું ભાષાન્તર. હેસ્ટીંગ્સના સમયમાં બ્રાહ્મોએ કરેલ ખંડની વાત પર તેની રચના થઈ છે. તેમાં વેદમાતરમ્ નું પ્રસિદ્ધ ગીત આવે છે.
- ૧૧ પશ્ચિની. નારાયણ વિસનજી ઠંકર. ૧૯૧૦ મુંબાઈ. ૦-૦
અમ્લાજિની ખીલજની ચિત્તોડની ચર્ચા તથા ચિત્તોડના રાણા લીમ-સિંહની અત્યંત સ્વરૂપવાળી સ્ત્રી પશ્ચિનીનું ભરખીશૂન થવું એ પ્રસંગે વર્ણવતી ઐતિહાસિક નવલકથા.
૧૨. ઉપાશન્ત. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટીઆ. ૧૯૦૮ અમદાવાદ. ૨-૦
રમાયન શાસ્ત્રના અભ્યાસની મદદ તથા ગરીબોના સેવાકરવાનો ધર્મ સમજાવતી સામાજિક નવલકથા.
- ૧૩ કાઉન્ટ ટોલરેયની હુંડી વાર્તાઓ. ભોગાન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટીઆ. મહાન રશિયન વિચારક અને લેખકની સામાજિક વાર્તાઓનું દેશ-કાળાનુરૂપ રૂપાંતર.
- ૧૪ અરેખીયન નાઈટ્સ. ઈન્જારામ સૂર્યરામ દેસાઈ. ૫-૦
અદ્ભુત રસપૂર્ણ વાર્તાનો ખજાનો. (ભાષાંતર)
- ૧૫ કથા સંગિત સાગર ભાગ-૧-૨ ઈન્જારામ સૂર્યરામ દેસાઈ. ૬-૦
વાર્તાઓના સંગ્રહના સોમદેવકવિના સંસ્કૃત ગ્રંથનું ભાષાંતર.
- ૧૬ ગંગા, એકગુર્જર વાર્તા. ઈન્જારામ સૂર્યરામ દેસાઈ. ૧૮૮૮ મુંબાઈ. ૧-૮
સ્ત્રીવાજની સુરતની હુંડનો સમય ચીતરતી નવલકથા, જેની સાથે બંગાળીપરથી લીધેલી ચાતુ જમાનાની સામાજિક વાર્તા પણ ભેડેલી છે.

* બંગાળી વાર્તાનું ભાષાંતર પ્રમદા અથવા સદગુણી વતુ એ નારાયણ અમાક સાયવડતાની શેઠ તરીકે આપ્યું હતું.

- ૧૭ હિન્દ અને ષિટાનીઆ. ઇન્ડિયામાં સૂર્યરામ દેસાઈ. મુંબાઈ. ૨-૮
હિન્દુસ્તાનની દુર્દશા સંબંધે હિન્દેવી અને ષિટાનીઆ વચ્ચે મંવાદ.
- ૧૮ બાલા. રામમોહનરાય જયવંતરાય દેસાઈ. ૧૯૧૩ અમદાવાદ ૧-૪
ગામઝંઝોની તથા સ્ત્રીઓની સેવાની મહત્તા તથા અગત્ય દર્શાવતી
સામાજિક નવલકથા “યોગિની” નું અનુસંધાન.
- ૧૯ યોગિની. રામમોહનરાય જ. દેસાઈ. ૧૯૧૦ અમદાવાદ ૧-૪
સાંખ્ય પંથની જીવનસુચના તથા હિન્દુ સંસારનાં રાગદ્વેષ અને દુઃખો
દર્શાવતી સામાજિક નવલકથા.
- ૨૦ રસીલી વાર્તાઓ. જાગ-૧-૨ રા. જ. દેસાઈ. ૧૯૧૪ અમદાવાદ ૨-૦
વિવિધ સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચાતી દુંદી વાર્તાઓ.
- ૨૧ ગુલાબસિંહ. અણિલાલ નમુઆઈ દિવેદી. ૧૮૯૧ ૨-૦
યોગીની શક્તિ તથા પ્રેમની અદ્ભુત કથા. અંગ્રેજી નવલકથાકાર
Lord Lytton કૃત Zenon's ઉપરથી.
- ૨૨ ગુફી ગરીબ. કણુચરે નવરોજી કાળરાજી મુંબાઈ ૩-૦
અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી મોટા કુટુંબ સાથે પસાર થતી ગરીબ વિધ-
વાનું જીવન ચિતરતી, અંગ્રેજી લેખક મીસીસ હેન્રીજી કૃત Miss
Hindliburton's Troubles ના આધારે લખાયેલી પારસી નવલકથા.
- ૨૩ મુધાદાસિની. સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણુઆઈ નીલકંઠ. તંયા સૈદ
શારદાગૌરી સુમંત મહેતા. અમદાવાદ ૧૯૦૬ ૧-૪
વિધવા વિવાહની દિમાચત કરતી સામાજિક નવલકથા. રમેશચંદ્ર દત્તકૃત
• Lake of Palms નું ભાષા-તર.
- ૨૪ નવાયુગની વાતો. ભા. ૧-૨ અમૃતલાલ મુંદરજી પટ્ટીઆર. ૧-૦
ક્યાકારનો ધધો, સ્ત્રીઓનો જન્માણીનો ભુગાર, વગેરે સામાજિક
વિષયોપર લખાયેલી દુંદી વાર્તાઓ. મુંબાઈ ૧૯૧૧
- ૨૫ રત્નકવચી. ચતુર્ભુજ બાણેશ્વર ભટ્ટ. સાદરા. ૧૯૧૨. ૦-૮
પંસા મેળવવા માટે પરદેસ ગમન કરવાની અગત્ય દર્શાવતી તથા
પતિપત્નીનો પ્રેમ ચિતરતી દુંદી વાર્તાઓનો એક.
- ૨૬ ગુજરાતની જૂની વાર્તાઓ. અણિલાલ જાગરામ ભટ્ટ. ૩-૦
રત્નપુતાણીઓનો પ્રેમ તથા ચૌર્ય દર્શાવતી દુંદી કથાઓ. મુંબાઈ. ૧૯૦૩

- ૨૭ સુદ્ધી અથવા સુખી સંસાર. મદનલાલ લક્ષ્મણી મુનસફ. ૦-૧૨
વહેમના ત્યાગથી મળતાં ગૃહજીવનની સુખ વર્ણવતી કથા.
- ૨૮ નંદનવનનો નાચ. હમનલાલ નારાયણ મેથી. મુંબાઇ ૧૯૦૭ ૨-૦
હિંદુસ્તાનના બગીચા જેવા અપેક્ષાના રાજ્યને દેખતી સરકારના
નેાકરોએ કેવી રીતે પાપમાલ હર્ષ તેનો ચિતાર આપતી ઐતિહાસિક
નવલકથા.
- ૨૯ સોમનાથનું શિવમંદિર. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ. ૧-૪
મહાગુદ ગીઝનીએ ૧૦૨૪ માં સોમનાથની હુલ કરી તે સમયની
ઐતિહાસિક નવલકથા. અમદાવાદ. ૧૯૧૩.
- ૩૦ વિક્રમતી વીસમી સદી. સદાશાળા મોનીલાલ ત્રિભોવનરામ. ૫-૦
આધુનિક જમાનાની ખામીએ દર્શાવતી સામાજિક નવલકથા.
મુંબાઇ. ૧૯૦૧
- ૩૧ અવલકલ્પોત્પતિ. સુમિત્ર. (અન્ધુસમાજ) અમદાવાદ. ૧૯૦૭ ૧-૮
આત્મક્રમના વિષયપર લખાયેલી સામાજિક નવલકથા.
- ૩૨ નિર્ગુણ લક્ષ્મી અને સદગુણ લક્ષ્મી. વર્ધમાન પંડ્યા. ૧૯૧૭ ૦-૧૦
ગુણવાન અને ગુણહીન બહેનોનાં જીવન વચ્ચે રહેલો તફાવત દર્શા-
વતી વાર્તા પુસ્તકમાં તે સિવાય કેટલાક પ્રતીર્ણ લેખો પણ છે.
- ૩૩ બાદશાહ અને બીરગજ. સુચિતાર દર્શક મંડળી. ૧૯૦૮ ૨-૮
ચાતુરી દર્શાવતી અને રમુજ ઉત્પન્ન કરતી ટુંકી ટુંકી વાર્તાઓ
- ૩૪ મારી પીસ વાર્તાઓ. દેશવપ્રસાદ હોટાલાલ દેસાઇ. મુંબાઇ. ૨-૦
સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચતી ટુંકી વાર્તાઓ.
- ૩૫ યોગિની કુમારી. હોટાલાલ જીવનલાલ. પડોદરા ૧૯૧૫ ૧-૪
- ૩૬ હાન્યમદિર. રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠ.
તથા સૌ. વિદ્યામૌરી રમણલાલ નીલકંઠ. ૨-૦
હાન્યરમ્ મંજીવે લેખ અને રમુજ યાત્રા તથા ગંગાદોનો ગ્રંથ.
- ૩૭ સોરઠની રસધાર લા. ૧-૨-૩ સપાદક ઝવેરચંદ મેઘાણી.
સૌરાષ્ટ્ર પ્રવાસ. રાણપુર. ૨-૮
કાકીવાલાડના પીરો તથા પીરાંગનાઓના જીવનપ્રમંજો.
- ૩૮ બ્રહ્મચારિણી ડાહ્યાલાલ રામચંદ્ર મહેતા. ૧-૮
સમાજસેવાનો ધર્મ સમજાવતી રસિક નવલકથા.

- ૩૯ દેવી અમ્બુજી. ડાલાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા. ૧-૮
સમાજસેવિકા સન્નારીનું જીવન આલેખતી નવલકથા.
- ૪૦ શરત બાલુની વણ વાતો. મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ અમદાવાદ ૦-૧૦
સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક રીતે માતૃત્વની લાગણીની પ્રબલતા તથા મદતા દર્શાવતી વણ વાતોએ બંગાળી ઉપરથી.
- ૪૧ સ્ત્રીઓ અને સમાજસેવકા. ભોળીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેદીઆ. ૦-૮
સ્ત્રીઓ માટે સમાજસેવાની અગત્ય દર્શાવતી ટુંકી વાર્તાઓ. મુંબાઈ.
- ૪૨ મૃદુલા. ભોળીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેદીઆ. , અમદાવાદ. ૦-૮
હિંદુ, મુસ્લમાન, પારસી એકત્ર દર્શાવતી નવલકથા.
- ૪૩ ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૨-જો. સસ્તુંસાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય. ૦-૧૨
ગદજીવનના પ્રશ્નો સ્પર્શતી ટુંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ. અમદાવાદ.
- ૪૪ કૌતુકમાળા અને બોધવચન. ગણેશજી જોશાભાઈ. લીંબડી. ૦-૧૨
પ્રચલિત કહેવતોનાં મૂળ દર્શાવતી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.
- ૪૫ રણજીત કૃતિ સંગ્રહ. ૨૫ રણજીતરામ વાવાભાઈ. ૨-૮
સાહેબરામ નામની અપૂર્ણ નવલકથા, કેટલાક સામાજિક પ્રશ્નો પર
લખાયેલી ટુંકી વાર્તાઓ તથા નાટકોનો સંગ્રહ.
- ૪૬ રમોમુંદરી. મહાશંકર ધન્દજી દવે. અમદાવાદ. ૨-૮
અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ સ્વાર્થાધિ યર્ષ કેવી રીતે કુટુંબની પાયમાલી કરે છે.
તેનો ચિતાર આપતી સામાજિક નવલકથા. બંગાળી ઉપરથી.
- ૪૭ રૂપનગરની રાજકુંવરી. નારાયણ હેમચંદ્ર. મુંબાઈ ૨-૦
રજપુત વીરાંગનાનો પ્રેમ તથા શૌર્ય દર્શાવતી ઐતરંગજનના કાગળી
ઐતિહાસિક નવલકથા. મરાઠી નવલકથાકાર હરિનારાયણ આપ્ટેદેવ
“ રૂપનગરની રાજકુંવરી ” નું ભાષાંતર.
- ૪૮ મૂરખરાજ. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી મુરત ૦-૮.
સત્યાગ્રહ અને અમદાવાદનો પ્રભાવ દર્શાવતી કથા. દોહરદોષના
Ivan the Fool ઉપરથી.
- ૪૯ ડોરલોડહોમ્સનાં સાદસ કર્મો. વનસુખલાલ કૃષ્ણાલાલ મહેતા. ૨-૦
અંગ્રેજીમાં લખાયેલ પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ વાર્તાઓનું ભાષાંતર.
- ૫૦ કાદંબરી. છાનલાલ હરિલાલ પંડ્યા. ૨-૧૨
બાણભટ્ટના પ્રસિદ્ધ મંદૂત્ર મંથનું ગુંદર ભાષાંતર. મંદૂત્ર ભાષામાં

આની તોલે આવે એવું એ જાતનું બીજું એક પુસ્તક નથી. મૂળની અક્ષરકારની ખુબીઓ ભાષાંતરમાં સફળતાથી ઉતરી છે.

૫૧ વિવેકી વિજ્યા. શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હરિહર. સંસારનો અનેક દુઃખો શાન્તિથી અને દિગ્ભતથી સહન કરતી આદર્શરૂપ આર્થ અખજાની બોધક વાર્તા.

૫૨ વિપિન. રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ દલાલ. ૨-૦ રાજખટપટ અને સંસારચિત્ર આપતી સરસ્વતીચંદ્રની ૬૫૫૨ લખાયેલી નવલકથા.

૫૩ રનેહગીતા. કલ્યાણરાય નથુલાલ જોશી. ૧-૪ વિદુષી સત્તારીના જીવનસુવાસ.

૫૪ લોજ અને કાળીદાસ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની. ૧૯૧૯ ૪-૦ કાવ્યચંમત્કૃતિ વાળી હુંકી વાર્તા.

૫૫ ઉવા. નહુનાલાલ દક્ષપતરામ કવિ. રાજદોટ ૧-૮ વાક્યે વાક્યે અવનવા અક્ષરોથી ભરેલ, દૈવી દાંપત્ય પ્રેમકથાનો પૂર્વાર્ધ.

૫૬ દિવ્યજ્યોતિ. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી. ૩-૮ આર્થ સંસારને અનુકૂળ પડે તેવી રીતે પ્રેમકથાની દિગ્ભિંત કરતી સાંસારિક નવલકથા.

૫૭ અયામા. અમીરમીયાં હુમદુમીયાં દારદી. અમદાવાદ. ૦-૧૦ મુસલમાની સાંસારિક રીતરિવાજ આલેખતું ઉર્દુ પરથી લખેલું પુસ્તક. ૫૮ કથામંજરી ભાગ ૧-૨. જીવનલાલ અમરસી મહેતા. અમદાવાદ. ૫-૦ જુદા જુદા પ્રસિદ્ધ લેખકોએ લખેલ સુબોધક વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

૫૯ આંદખીબી. પેસ્તાનજી જમશેદજી. ૨-૦ અકબરની સામે બાહુદુરીથી લડનાર મુસલમાન વીરાંગનાનું ચરિત્ર આલેખતી ઐતિહાસિક નવલકથા. અંગ્રેજી ઉપરથી.

૬૦ રજની. સાહિત્યપરિષદ લંડોન કમીટી. ૦-૧૫ બંગ્લીમ બાણના બંગાળીપરથી લખેલી એક અંધ યુવતિની કરુણ કથા.

૬૧ ટાગોરની હુંકી વાર્તાઓ. રત્નેશ્વર. ભ. વકીલ. ૨-૮ મનુષ્ય હૃદયના લાવેતો આબેહુજ ચિતાર આપતી હુંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

૬૨ વાર્તા. લહરી. શ્રી. અરવિંદા અને પ્રમીલા. અમદાવાદ. ૧-૦ જુદા જુદા લેખકોએ લખેલી હુંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ. તેમાં શ્રી પુરુષના હૃદયની લાગણીઓ તથા વૃત્તિઓનાં સુંદર ચિત્રો આલેખાયેલાં છે.

- ૧૧ નંદશંકર જીવન ચરિત્ર. વિનાયક નંદશંકર મહેતા. ૧-૦
“ સુધારા ” ના યુગના સૂરતનું સુંદર ચિત્ર આપતું ગુજરાતના પ્રથમ
ઐતિહાસિક નવલકથાકારનું જીવન ચરિત્ર.
- ૧૨ લીલાવતી જીવનકલા. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી. મુંબાઈ. ૮-૨
ગુજરાતના પ્રથમ ઐશિના વિદ્વાને લખેલ પોતાની મુખત્રીના
સ્વાર્થત્યાગમય અને ઉચ્ચ જીવનનું ધડો લેવા જોગ રજાંત.
- ૧૩ મારો જ્વેલનો અનુલ્લસ. મોહનદાસ ફરમચંદ ગાંધી. ૦-૮
મહાત્મા ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભોગવેલ જ્વેલનાં સંદેશ
તથા તે દ્વારા ભોગવેલ અનુલ્લસનો જાણવા લાયક હોવાલ.
- ૧૪ સચિત્ર સાક્ષરમાળા. જયસુખરામ પુ. જોશીપુરા. વડોદરા. ૨-૦
ગુજરાતના પ્રાચીન કાળથી આજ સુધીના-મૃત-તેમ જ વિદ્યમાન
વિદ્વાનોનો સચિત્ર જીવનરૂપાંત. વડોદરામાં ભરાયેલ ૪ થી સાહિત્ય
પરિષદ પ્રસંગે પ્રસિદ્ધ થયેલ.
- ૧૫ ગુર્જર અગ્રેસર ચિત્રાવેલી. કેશવલાલ હરિનિદુલદાસ. મુંબાઈ. ૪-૦
દક્ષપત યુગના મહાન ગુજરાતીઓનાં સચિત્ર જીવનરૂપાંતોનો મેખલ
૧૮૮૯ “ સત્યવક્તા ” પત્રના ગ્રાહકોને બેટ તરીકે આપવામાં આવેલ.
- ૧૬ યુદ્ધ ચરિત્ર. મણિલાલ નયુલાલ દોશી. અમદાવાદ. ૦-૧૦
“ યુદ્ધ ” ધર્મના. રચાપક, વિચારના નવમા અવતાર, દશ અને પ્રેમની
મર્તિ ભગવાન યુદ્ધનું જીવન ચરિત્ર તથા તેમનો અમૂલ્ય ઉપદેશ.
- ૧૭ સ્વામી વિવેકાનંદનું જીવન ચરિત્ર. સત્તુ સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય. ૨-૦
હિંદુ ધર્મની કીર્તિ અમેરિકા પહોંચાડનાર દેશભક્ત સ્વામીજીનું દરેક
સ્વધર્માભિમાની હિંદુએ પાંચવા લાયક ચરિત્ર.
- ૧૮ બેન્ગલની કાંડકીન. ગોવિંદલાલ હાથીભાઈ દેસાઈ. ૧-૦
સ્વપરાક્રમથી મહાન પદ મેળવનાર પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજિકન પુરુષનું ધડો
લેવા જોગ જીવનરૂપાંત. પૃષ્ઠ ૩૫૨ અમદાવાદ.
- ૧૯ નેપોલીયન બોનાપાર્ટ. સત્તુ સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય અમદાવાદ. ૩-૦
યુરોપમાંજે ધુળવનાર મહાન વીર પુરુષનું જીવન ચરિત્ર.
- ૨૦ સતી સુની. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી.
અરુચના દેસાઈ કુટુંબની પતિપરાયણ સતી સત્તારીનું જીવનરૂપાંત.
- ૨૧ જોન ઓફ આર્ક. હાસમ હીરજી ચારણીયા. અમદાવાદ. ૦-૧૦
ફ્રાંસની વીર કન્યાની જાદુરી તથા દેશભક્તિનું રૂપાંત.

જીવન ચરિત્ર.

- ૧ ઝાંસીની રાણી. મણિલાલ છાપારામ ભટ્ટ. ૩-૦
૧૮૫૭ ના બળવા સમયે બહાદુરીથી લડનાર વીરાંગના લક્ષ્મીબાઇનું દિવ્ય ઉત્કેરનારું જીવન.
- ૨ અમારા જીવનમાંની કેટલીક યાદગિરીઓ. સરસ્વતી મહાવાવકર ૧-૨
સ્વ. રમાબાઈ રાનડે દ્વિત તેમના સ્વર્ગસ્થ પતિ મહાન દેશ ભક્ત મહર્ષિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેના ગૃહજીવનનો તાદ્દશ ચિતાર આપતા મરાઠી પુસ્તકનું ભાષાંતર.
- ૩ કુમારી કોર્પેન્ટરનું જીવન ચરિત્ર. દેવરામ શિવરામ. ૦-૩
હિંદવાસી મહિલાઓની પરમ શુભેચ્છક અંગ્રેજ બાઈના પરોપકાર-પરાયણ જીવનનું વૃત્તાંત. પૃ. ૧૪૪
- ૪ મહાજન મંડળ. પટેલ મગનલાલ નરોત્તમદાસ. ૧૦-૦
હિન્દના મહા પુરુષોનાં જીવન વૃત્તાંતોનો વ્યાપક સંગ્રહ,
- ૫ પાર્વતી કુંવર આખ્યાન. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ. ૦-૩
પતિપરાયણ સત્તારીનું પતિએ જ લખેલું બોધક ચરિત્ર. પૃ. ૬૦ અમદાવાદ.
- ૬ છુકર દી વોર્શીગટન. ગોવર્ધનદાસ કંહાનદાસ. અમદાવાદ. ૧-૨
અમેરિકાવાસી હબશીઓનો ઉદ્ધાર કરનાર સ્વામી મહાજન હબ્શી-વીરનું જીવન ચરિત્ર.
- ૭ ભારતનાં સ્ત્રી રત્નો. ભાગ ૧-૨-૩ લેખક શિવપ્રસાદ દલપતરામ. ૧-૧૪
પ્રાચીન કાત્યી તે આજ સુધીમાં હિંદુસ્તાનમાં થયેલા મહાન સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોનો વિશાળ મંગ્રહ સસ્તું સાહિત્ય, અમદાવાદ.
- ૮ ભારતની દેવીઓ. સસ્તું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય. અમદાવાદ. ૦-૧૫
ભગવતી દેવી અને અધોર કામિની એ બે પવિત્ર સત્તારીઓનાં જીવનવૃત્તાંતો.
- ૯ મિસ ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલનું શારદાગૌરી મહેતા. અમદાવાદ. ૦-૪
જીવન ચરિત્ર.
ધાયક સીપાઈઓ તથા માંદાઓની માવજત કરનાર અંગ્રેજ સેવાભગિનીનું અનુકરણીય જીવનવૃત્તાંત પૃ. ૧૦૪
- ૧૦ મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીનું જન્મવૃત્તાંત. ડોક્ટર પ્રાણજીવનદાસ. મહેતા. ૨-૦
મહાત્માજીના અંગ્રેજ મિત્ર. શ્રી. ડૉક્ટર લખેલ પુસ્તકનું ભાષાંતર.

- ૧૧ નંદરાંકર જીવન ચરિત્ર. વિનાયક નંદરાંકર મહેતા. ૧-૦
“ સુધારા ” ના યુગના સૂરતનું સુંદર ચિત્ર આપતું ગુજરાતના પ્રથમ
ઐતિહાસિક નવલકથાકારનું જીવન ચરિત્ર.
- ૧૨ લીલાવતી જીવનકક્ષા. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી. મુંબાઈ. ૦-૧૨
ગુજરાતના પ્રથમ શ્રેણિના વિદ્વાને લખેલ પોતાની સુપુત્રીના
સ્વાર્થત્યયાગમય અને ઉચ્ચ જીવનનું ધડો લેવા જોગ વૃત્તાંત.
- ૧૩ મારો જ્ઞેહનો અનુભવ. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી. ૦-૮
મહાત્મા ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભોગવેલ જ્ઞેહનાં સંકેતો
તથા તે દ્વારા ભોગવેલ અનુભવોનો જાણવા લાયક હેવાત.
- ૧૪ સચિત્ર સાક્ષરમાળા. જયસુખરામ પુ. જોશીપુરા. વડોદરા. ૨-૦
ગુજરાતના પ્રાચીન કાળથી આજ સુધીના-મૃત-તેમ જ વિદ્યમાન
વિદ્વાનોનાં સચિત્ર જીવનવૃત્તાંત. વડોદરામાં ભરાયેલ ૪ થી સાહિત્ય
પરિષદ પ્રસંગે પ્રસિદ્ધ થયેલ.
- ૧૫ ગુર્જર અગ્રેસર ચિત્રાવેલી. કેશવલાલ હરિવિદ્યદાસ. મુંબાઈ. ૪-૦
દશપત યુગના મહાન ગુજરાતીઓનાં સચિત્ર જીવનવૃત્તાંતોનો સંગ્રહ
૧૮૮૯ “ સત્યવક્તા ” પત્રના માહકોને ભેટ તરીકે આપવામાં આવેલ.
- ૧૬ છુદ્ધ ચરિત્ર. મણિલાલ નથુલાલ દોશી. અમદાવાદ. ૦-૧૦
“ જોઈ ધર્મના, રથાપક, વિપ્લુના નવમા અવતાર, દયા અને પ્રેમની
મૂર્તિ ભગવાન છુદ્ધનું જીવન ચરિત્ર તથા તેમનો અમૂલ્ય ઉપદેશ.
- ૧૭ સ્વામી વિવેકાનંદનું જીવન ચરિત્ર. સસ્તું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય. ૨-૦
હિંદુ ધર્મની કીર્તિ અમેરિકા પહોંચાડનાર દેશભક્ત સ્વામીજીનું દરેક
સ્વધર્માભિમાની હિંદુએ વાંચવા લાયક ચરિત્ર.
- ૧૮ બેન્ગલની કાંડલીન. ગોવિંદલાલ હાથીભાઈ દેસાઈ. ૧-૦
સ્વપર્યાક્રમથી મહાન પદ ભોગવનાર પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પુરુષનું ધડો
લેવા જોગ જીવનવૃત્તાંત. પૃષ્ઠ ૩૫૨ અમદાવાદ.
- ૧૯ નેપોલીયન જોનાપાર્ટ. સસ્તું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય અમદાવાદ. ૩-૦
યુરોપખંડને ધ્રુજવનાર મહાન વીર પુરુષનું જીવન ચરિત્ર.
- ૨૦ સતી સુતી. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી.
ભરૂચના દેસાઈ કુટુંબની પતિપરાયણ સતી સત્તારીનું જીવનવૃત્તાંત.
- ૨૧ જોન ઓફ આર્ક. હાસમ હીરજી ચારણીઆ. અમદાવાદ. ૦-૧૦
ફ્રાંસની વીર કન્યાની જહાદુરી તથા દેશભક્તિનું વૃત્તાંત.

આરોગ્ય-વૈવક.

- ૧ ઘર વૈદ્ય. જટાશંકર લીલાધર. અમદાવાદ. ૧૯૦૯ ૬-૦
બાળઉછેર, બાળીતાં ઔષધો બનાવવાની રીત, ઔષધિ દ્રવ્યોનાં
ગુણો વગેરે હમેશની ઉપયોગી આબતોનાં વિસ્તીર્ણ ગ્રંથ.
- ૨ સારી સંતતિ. જટાશંકર લીલાધર. અમદાવાદ. ૧-૮
બ્રહ્મચર્યનો મહિમા, સગર્ભાવસ્થાની સાવચેતી, બાળઉછેર વગેરે
ઉપયોગી વિષયોની માહિતી.
- ૩ બાળી શિક્ષા. જટાશંકર લીલાધર. અમદાવાદ. ૧૯૦૮. ૨-૪
પ્રસવ પહેલાં, તે દરમ્યાન તથા પછીની સ્ત્રીઓની માવજત વિષે
બાળુવા લાયક દ્રષ્ટીકૃત ગંગાળી ઉપરથી.
- ૪ રોગી પરિચર્યા. જટાશંકર લીલાધર. અમદાવાદ.
માંદાની માવજત, માંદાં માટે બનાવવાની ધાનીઓ, જુદાં જુદાં
રોગોની સારવાર વગેરે વિષયોની માહિતી.
- ૫ અંકુશમાંત અને તેના ધનશબ્દાર્થ હોરમંત્ર. વડોદરા. ૦-૩૨
તાત્કાલિક ઉપાય.
પાણીમાં કુખું, ઝેર ખાવું, હાડકાંઓનું ભાંગવું, મૂર્છા ખાતી વગેરે અંકુ-
શમાંત બનાવો સમયે રાખવાની સાવચેતી તથા કરવાના ઉપાયોનું વર્ણન.
- ૬ બાળઉછેર, બાળરક્ષણ. મીસીસ જી. કે. ઉપાધ્યાય. ૧૯૧૬ ૦-૭
બાળકને કેવી રીતે ધવડાવવું, નહાવડાવવું, ખવાડવું, તેનાં લુગડાં કેવાં
નેહ્યં વગેરે વગેરે વિષયોનું વિવેચન.
- ૭ સગર્ભા સંરક્ષણ. દેવચંકર મોતીરામ. ૧૮૯૬ ૧-૮
મરાઠી ઉપરથી ભાષાંતર. સ્ત્રીઓએ સગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન રાખવાની
સંભાળ, ગર્ભવતી સ્ત્રીને યતા ઉપદ્રવોના ઉપાયો, પ્રસૂતિકાળની માવ-
જત વગેરે વિષયોને સમાવેશ આ અતિ ઉપયોગી ગ્રંથમાં કરવામાં
આવ્યો છે.
- ૮ સ્ત્રીઓનો વૈદ્ય ભાગ-૧-૨. જટાશંકર લીલાધર. ૧૯૧૬-૧૭ ૧-૧૨
પ્રદર, આતવના રોગો, નિર્જલતા, સુવારોગ વગેરે સ્ત્રીઓના
રોગોનાં કારણો, સ્પષ્ટો તથા ઉપાયો.
- ૯ આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી. ૦-૬
હવા, પાણી, ખોરાક, કસરત, બ્રહ્મચર્ય, કુદરતી ઉપાયો વગેરે બાબતો
વિષે મહાત્માજીના અનુભવના હિમાર. અમદાવાદ.

- ૧૦ દીર્ઘાધુની ધીરીતે યવાય ? ગોવિન્દભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ. ૧-૦
તન અને મનની આરોગ્યતા સંજંધી ગોધવચન; ડાઁડર હોયના
અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી
- ૧૧ વિદ્યાર્થીનો સાચો મિત્ર : છોટાભાઈ જીવનભાઈ વડોદરા. ૧૮૯૮ ૦-૮
શુદ્ધ હવા કસરત રનાન વગેરે આરોગ્ય સાચવવાના કુદરતી ઉપાયો વિશે
સચોટ અને સમગ્ર ભાષામાં આ પુસ્તકમાં, કહેવામાં આવ્યું છે. ૫ ૧૬૨
- ૧૨ વડુને શિખામણ. રવિશંકર અંજરીયા. ૧-૮
સ્ત્રીના જીવન સંજંધે જરૂરી માહિતી.
- ૧૩ સ્ત્રી-સાસ્ત્ર. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની. મુંબાઈ. ૨-૮
સ્ત્રીની જાતિને સગની અનેક ઉપયોગી વિગતો.
- ૧૪ મૃદવ્યવસ્થા અને આરોગ્ય વિદ્યા. ડા. ત્રિભોવનદાસ મોતીચંદ રાઠ. ૧-૦
તંદુરસ્તી કેવી રીતે જાળવવી તથા મંદવાડમાંથી તે કેવી રીતે પાછી
મેળવવી તે સમજાવવાની કાશીય આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવી છે.
અમદાવાદ.
- ૧૫ નવદંપતીને શિખામણ. ચુનીલાલ વર્ધમાન રાઠ. અમદાવાદ. ૧-૮
તેમાં ઋતુસૂત્ર, સમસ્ય, મર્લસંચાર, વિદારનો અતિભોગ વગેરે
ઉપયોગી જાણતોની માહિતી બે સ્ત્રીઓના સંવાદ રૂપે આપવામાં
આવેલ છે.
- ૬ બાળકોનો વૈદ્ય. ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી. અમદાવાદ. ૨-૦
બાળકોનાં દરોના ધરમતુ ઉપાયો.
- ૧૭ ખાનપાન. ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી. અમદાવાદ. ૨-૦
ખોરાકના પદાર્થોના ગુણોનો વિગતવાર વર્ણન.
- ૧૮ નિર્જળતા. જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી. અમદાવાદ. ૧૯૧૫ ૦-૬
નમજાઈનાં દારણો, સફળો તથા ઉપાયોનું વર્ણન.

કલા, વિજ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન.

- ૧ ઘરમાં વપરાતી ચીજોનું રસાયણ નીલકંઠરાય ડાલાભાઈ છત્રપતિ. ૦-૪
રોંધવું વગેરે દરોગની ક્રિયામાં રહેલ રસાયણ સાસ્ત્રના મિશ્રનો
સરળતાથી સમજાવવાનો સફળ પ્રયત્ન. અમદાવાદ.
- ૨ મૃદવ્યવસ્થા. નીલકંઠરાય છત્રપતિ.
રહેણાં, ફસલ, રસોઈ, કપડાં વગેરે વિષયો સંજંધી સ્ત્રીઓને ખામ
જાણવા લાયક વર્ણન.

- ૩ શુદ્ધશુકળા. ડાકટર ખેરશેઠજી પેસ્તનજી. ૫-૦
રૂમાલ, મોઝાં, ઝલકાં વગેરે શુદ્ધવાની સંપૂર્ણ માહિતી આપતું પુસ્તક.
- ૪ મોતીનાં પડદા. મંગળાગૌરી સુનીલાલ સેતલવાડ. ૩-૦
મોતીનાં જુદી જુદી બતનાં તોરણો અને પડદાઓ કેવી રીતે બનાવવાં તેનું વર્ણન.
- ૫ જાદુકપટ પ્રકાશ. - ઇન્જીનિયર અમથારામ લાગ ૧-૩. ૭-૮
જાદુગરો, ભુવા, માતની સુંદરી કાઢનાર ધાબણો, મદારી વગેરે માણસોના લરમ ખુલા કરી દેખાડનારે ગમ્મત અને જ્ઞાન આપતું પુસ્તક.
- ૬ નારી શિક્ષા લાગ. ૧-૨ કૃષ્ણરાવ જોશનાથ દીવેટીઆ. અમદાવાદ.
લાગ ૧. ૦-૧૦ લાગ ૨. ૦-૧૨
વિજ્ઞાનના સામાન્ય સિદ્ધાંતો સરળતાથી અને સ્પષ્ટપૂર્વક સમજાવનાર
ગ્રંથ, મૂળ બંગાળીમાંથી લાપાન્તર.
- ૭ સ્ત્રીઓની રંગભૂમિ. મણિલાલ છત્રારામ ભટ્ટ. ૧-૮
સંવાદ તથા નવાતોના સ્વરૂપમાં વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સમજાવતું પુસ્તક.
- ૮ વિદ્યાશ્રવણિતામણી. હીરાલાલ ડાહ્યાલાલ નાથુપટ્ટી. ૦-૮
વિજ્ઞાનના મહત્ત્વના સિદ્ધાંતો સરળતાથી સમજાવતું સચિત્ર પુસ્તક.
- ૯ વેતરવા તથા શીવવાની કળા. શિશીરનાથ દ્રુપદજી. ૧-૦
ઓષધિયોગી કળા વિષે ખરી મદદ કરનાર પુસ્તક.
- ૧૦ પાકશાસ્ત્ર. ગં. સ્વ. લલિતા ગૌરી શામરાવ તથા મુંબાઈ.
ગં. સ્વ. વિમળાગૌરી મગનલાલ. ૩-૦
આ પુસ્તકમાં જુદી જુદી બતની લગભગ ૩૦૦ વાનીઓ બનાવવાની
રીત, રસોઈને લગતી બીજી કેટલીક ઉપયોગી માહિતી સાથે આપવામાં
આવેલ છે.
- ૧૧ સામાન્યજ્ઞાન પ્રશ્નમાળા. હનનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી.
તથા ઉત્તરો.
હંમેશના ઉપયોગની અનેક બાબતો વિષે માહિતી.
- ૧૨ પ્રાણીવર્ણન લાગ ૧ થી ૩. બળવંતરામ મહાદેવરામ મહેતા. ૧-૦
જનાવરો કેવાં છે, તેમના સ્વભાવ, તેઓ શી રીતે ગુજરાન કરે છે,
અને દુનીયામાં તેમનો શો ખર્ચ છે, તેનું સચિત્ર વર્ણન.
- ૧૩ જ્યોતિર્વિજ્ઞાસ. શુભરાની પ્રેસ.
પૂર્વ તથા પશ્ચિમની બજેલવિજ્ઞાને સરળતાપૂર્વક તથા સ્પષ્ટરી રીતે

નીતિ અને ધર્મ.

૧. નીતિશિક્ષણ. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ. ૧-૧૨
સત્ય, પ્રેમ, ન્યાય વગેરે નૈતિક ગુણો દર્શાવતાં દષ્ટાન્તોની કુસુમચંદ્રી.
નીતિના સિદ્ધાંતો સરળ ભાષામાં કરેલ વિવેચન સાથે આ પુસ્તકમાં
જોવામાં આવે છે.
૨. ધર્મવર્ણન. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ. ૧-૪
હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તિ વગેરે ધર્મો વિશે જાણવા જોગ
માહિતિ. પૃષ્ઠ ૩૨૦
૩. હિંદુ વેદ ધર્મ. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ. ૨-૪
વેદ, પુરાણ, ઉપનિષદ વગેરે ગ્રંથો, વલ્લભાચાર્ય, આચાર્યભાગ વગેરે
પંથોએ સર્વ વિશે આ પુસ્તકમાં નિષ્પક્ષપાત રીતે માહિતી આપ-
વામાં આવી છે. પૃષ્ઠ ૩૨૨.
૪. ચંદ્રકાન્ત ભા. ૧-૩ ઈશ્વરરામ સૂર્યરામ. મુંબાઈ. ૮-૪
વેદાન્તના સિદ્ધાન્તોને રાજ્યક દૃષ્ટિથી સરળતાથી સમજાવનાર લોક-
પ્રિય પુસ્તક. પંચમ્હીનું રાજ્યક ભાગ્ય.
૫. જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા. સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય. ૨-૦
ગીતાના તત્ત્વજ્ઞાને સરળતાથી વિસ્તારપૂર્વક સમજાવનાર પ્રસિદ્ધ
મરાઠી સંત જ્ઞાનેશ્વરના મરાઠી પુસ્તકનું ભાષાંતર.
૬. શ્રીમદ્ ભાગવત ભાષાંતર. સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય. ૨-૦
અદાર પુરાણોમાંના સૌથી વધારે લોકપ્રિય પુરાણનું ભાષાંતર. તેમાં
વિષ્ણુની અવતારકીર્તિ વર્ણવી છે.
૭. સિદ્ધાન્તસાર. મણિલાલ નમ્બાઈ દિવેદી. ૩-૦
સર્વ ધર્મનું નિરીક્ષણ કરી તેમાંથી ઉત્તમ ધર્મ કયો છે તે આ
ગ્રંથના વિદ્વાન કર્તાએ કુશળતાથી દર્શાવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૪૮૦
૮. હિન્દુસ્તાનના દેવો. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી. ૪-૦
હિન્દુસ્તાનના દેવોનાં સ્વરૂપ, લક્ષણ, ઇતિહાસ વગેરે ઉપયોગી
માહિતીનો ગ્રંથ.
૯. કૃષ્ણ ચરિત્ર. કૃષ્ણદાસ મોદનદાસ ઝવેરી. મુંબાઈ. ૧-૮
બંગાળીમાં બંધીમયદે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી લખેલ કૃષ્ણના જીવન
વિશેના પુસ્તકનું ભાષાંતર.

૨૦ સ્વર્ગેનું વિમાન. અમૃતક્ષત્ર સુદરશ પદીઆર. ૧-૪
ધાર્મિક સિદ્ધિતોને સરળ દર્શિતાર્થી સમગ્યવચનો પ્રયાસ આ પુસ્તકમાં
કરવામાં આવ્યો છે.

૧ પરમહંસ રામકૃષ્ણનાં જોધવચન. ઈશ્વરદાસ મંચંજારામ.
અંગાળમાં હિંદુ ધર્મને ફરીથી જીવતો કરનાર, સ્વામી વિવેકાનંદના
ચુસ્તો તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર વચનામૃત.

૨૨ સ્વામી રામતીર્થ. ભાગ ૧ થી ૬. સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યોલ્લય.
સ્વામી રામતીર્થ એમ. એ. હિંદુસ્તાનમાં તથા હિંદુસ્તાન બહાર
યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, મુશ્મ વગેરે સ્થળે તેમની વિદ્વતા તથા
સાધુતા માટે અતિમાન પામ્યા હતા. તેમનાં ભાષણો, લેખો તથા
પત્રોનો જીવન ચરિત્ર સાથે, વિસ્તૃત સંગ્રહ.

૨૩ સ્વામી વિવેકાનંદ. ભાગ ૧ થી ૫. સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યોલ્લય.
યુરોપ અમેરિકામાં હિંદુધર્મનો કંઠ વગાડનાર હિંદુસ્તાનના ભણેલા
માણસોમાં સ્વધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ તથા જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવનાર દેશભક્ત
સ્વામીના ચેતનપ્રદ લેખો ભાષણો તથા પત્રોનો સંગ્રહ અમદાવાદ.

૨૪ મહાભારતની નીતિકથાઓ. મગનલાલ હરિદાસ મહેતા. ૧-૮
અમદાવાદ.

એક પ્રસિદ્ધ અંગાળી પુસ્તકનું ભાષાંતર. નીતિકથાનો મહાભારત
મહાભારત ન વાંચી શકે તે સૌએ આ પુસ્તકે તે અવશ્ય વાંચવું જોઈએ.

૨૫ હિંદુ-ધર્મની પાઠમાળા. જીવજીવાદ અમરશી મહેતા. ૩-૮
અમદાવાદ.

ભાષા જૈનનાયના હિંદી પુસ્તકનું ભાષાંતર તેમાં ધર્મ અને તેના
પ્રવર્તકો, વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા, સંસ્કાર, આચાર, ઈશ્વર, મોક્ષ, મંત્રદાયો
વગેરે ઉપયોગી બાબતોનો સમાવેશ કર્યો છે.

૨૬ તુલસીકૃત રામાયણ. પુરુષોત્તમ ગીગાભાઈ શાહ ભાવનગર.
પ્રખ્યાત હિંદી ગ્રંથની નજ તથા વિસ્તૃત ગુજરાતી રીઝવાળી આવૃત્તિ.

ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને પ્રવાસ વર્ણન.

૧ ગુજરાત સર્વમંત્રક. નર્મદાસંકર લાલસંકર કવિ. ૫-૦
સરકારી ગેઝેટીયર ઉપરથી લખેલ ગુજરાત પ્રાંતના ઇતિહાસ તથા
ભૂગોળ વિષે વિસ્તૃત માહિતી આપતો ગ્રંથ.

- ૨ જાપાન. વિદ્વદાસ ધનજીભાઈ પટેલ. ૧-૦
એશિયાના સૌથી આગળ પડના આ દેશ વિશે જાણવા જોગ માહિતી
આપતું પુસ્તક.
- ૩ મેવાડની જાહોજાલી. વિદ્વદાસ ધનજીભાઈ. ૦-૧૨
ઉદ્દેપુર અથવા મેવાડના રાજ્યના શરૂથી રાણાઓ તથા તેમની વીર
પત્નીઓનાં અદ્ભૂત પરાક્રમોના હેવાલનું પુસ્તક.
- ૪ રત્નમાળા. દત્તપતરામ કવિ. અમદાવાદ. ૧-૦
ગુજરાતના રાજ્યશૈલિ વિશે ભાટોના ચોપડાઓમાંથી મળી આવેલ
ઐતિહાસિક હેવાલોનો રસમય સંગ્રહ.
- ૫ રાસમાળા ભાગ ૧-૨. રણછોડભાઈ ઉદયરામ. ૭-૦
અલેક્ઝાન્ડર ડૉર્ગે સાહેબે ગુજરાતના ઇતિહાસનું અનેક સાધનોદ્વારા
અંગ્રેજી પુસ્તક તૈયાર કરેલું તેનું ભાષાંતર.
- ૬ અમેરિકાનો પ્રવાસ. સુદામી સત્યદેવજી. અમદાવાદ. ૦-૮
સ્વામીજી અખ્યાસ માટે અમેરિકા ગયા હતા ત્યાં તેમણે પોતાનું
ખર્ચ જત કમાઈથી કેવી રીતે ચલાવ્યું તેનું તથા અમેરિકાની અનેક
જાણવા જોગ બાબતોનું વર્ણન આ પુસ્તકમાં છે.
- ૭ કાશ્મીરનો પ્રવાસ. કલાપી. ૦-૮
પૃથ્વીપરના નંદનવન જેવા આ દેશમાં, કુદરતનું બારીક નિરીક્ષણ
કરનાર ઉત્તમ પ્રતિભા કવિએ પ્રવાસ કરેલો તેનું સુંદર વર્ણન.
- ૮ મોદીખાનાથી માર્સેલ્સ. ભાગ ૧-૨. જહાંગીર ખુરેરામજી મર્ઝખાન.
ગમ્મતની સાથે જ્ઞાન આપતું યુરોપના પ્રવાસનું વાંચવા લાયક વર્ણન.
- ૯ દરીયાપારના દેશોની વાર્તા. ગણપતરામ અનુપરામ. ૨-૦
રસિક હોય ભૂગોળનું જ્ઞાન આપતું પુસ્તક.
- ૧૦ કૈલાસ માનસ સરોવર દર્શન. ગિરનારસંકર ભગવાનજી ખવેરા. ૨-૦
મરાઠીમાં સ્વામી હંસે હિમાલયના પ્રવાસનું બારીક નિરીક્ષણવાળું
અને ઈશ્વરપર અનન્ય શ્રદ્ધા દર્શાવતું પુસ્તક લખ્યું છે તેનું ભાષાંતર.
- ૧૧ હિમાલયનો પ્રવાસ. દત્તાત્રેય બ્રહ્મકૃષ્ણ કાલેલકર. અમદાવાદ. ૦-૧૨
“કાશ” ના નામથી જાણીતા ચણેલ અદ્ભૂત દેશપ્રેમી દક્ષિણી
સંજ્ઞાનું આ આનંદદાયક અને વિચારપૂર્ણ પુસ્તક શુદ્ધ, સરળ
અને સુંદર ગુજરાતીમાં લખાયું છે.

- ૧૨ પૂર્વ રંગ. દત્તાત્રેય કાલેલકર અને નરહરિ ખરિખ. અમદાવાદ. ૧-૦
હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસનું દિગ્દર્શન.
- ૧૩ આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. ઝડ્ડવેદી. અમદાવાદ. ૩-૮
હિંદુઓના જુદા જુદા તહેવારોની ઉત્પત્તિ, તે પાળવાની વિધિ વગેરે
આખતોનું વર્ણન કરતું અત્યંત શ્રમ લાઈ તૈયાર કરેલું પુસ્તક. મરાઠી
ઉપરથી ભાષાંતર.
- ૧૪ પ્રાચીન ભરતખંડનો મહિમા. નારાયણ હેમચંદ્ર. ૦-૮
પ્રાચીન ભરતખંડે પોતાની કીર્તિ કેવી રીતે ફેલાવી હતી, અને
ખીજી જાતોપર તેણે કેવો ઉપકાર કર્યો છે તેનું વર્ણન.
- ૧૫ ધર્મપરનો પ્રવાસ. મણિલાલ છાપારામ. અમદાવાદ. ૧-૦
ઈ. સ. ૧૬૫૬ થી ૧૬૬૮ સુધી મોગલના રાજ્યમાં એક ફ્રેંચ વિદ્વાને
કરેલી હિંદુસ્તાનની મુસાફરીનો હેવાલ.
- ૧૬ હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા. જ્ઞેઠાલાલ દેવશંકર દવે. અમદાવાદ ૭-૦
હિંદુ, જૈન અને મુસલમાનોનાં હિંદુસ્તાનમાં આવેલાં સર્વ તીર્થો,
ત્યાં જવાના રસ્તા, ત્યાંનાં જોવા લાયક તથા દર્શન કરવા યોગ્ય
સ્થળો વગેરે યાત્રાળુઓને ઉપયોગી માહિતિનો મંત્રણ.
- ૧૭ ગોમંડળ પરિક્રમ. સૌ. નંદકુવરબા. ૦ ૫-૦
ગોમંડળનાં રાણી સાહેબે કરેલ પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાનો તેમણે જાતે લખેલ
રસિક, અને જોધક હેવાલ.

અર્થશાસ્ત્રને લગતાં અને રાજકીય પુસ્તકો.

- ૧ અર્થશાસ્ત્રની વાતો. ચીમનલાલ હુગિલાલ સેતલવાડ. ૧-૮
તથા મદનલાલ લલ્લુભાઈ મુન્સફ.
અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો સમજાવનારી હુંડી વાર્તાઓ.
- ૨ અર્થશાસ્ત્ર. અમ્યાલાલ સાડરલાલ. ૧-૭
પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક મીલના અર્થશાસ્ત્રના પુસ્તકનું ભાષાંતર.
- ૩ અર્થશાસ્ત્રનાં મૂળનિત્યો. ચીમનલાલ હુરિલાલ સેતલવાડ. ૧-૪
અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો મરજનાથી સમજાવતું પુસ્તક.
- ૪ બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનનો આર્થિક ઇતિહાસ. ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી.
ભાગ ૧-૨. અમદાવાદ ૧-૧૨
રૂપની સરકારના અમલમાં કેવી રીતે હિંદ પાપમાલ થયું તેનો ઇતિહાસ.
રમેશચંદ્ર દત્તાના અંગ્રેજી પુસ્તકનું ભાષાંતર.

- ૯ સાચું સ્વર્ગ. અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીવાર. ૧-૮
ગરીબ દેશબંધુઓની સેવા કરવી તેમાંજ ખરું સુખ રહેલું છે એવું
આ પુસ્તક શીખવે છે.
- ૧૦ સ્ત્રીઓનો મંદેશ. દેવકીબાઈ વેદ. મુંબાઇ. ૧-૮
મુંબાઈના ગુજરાતી હિંદુસ્ત્રીમંડળમાં જાણીતા વિદ્વાનોએ આપેલ
વાર્ષિક ભાષણોનો મંત્રદ.
- ૧૧ સંવાદમાલા. જીવજીવાલ અમરેશી મહેતા. અમદાવાદ. ૨-૮
કલાપી, કાન્ત, ધૂમકેતુ, વગેરે જુદા જુદા લેખકોએ લખેલ ઉત્તમ
પ્રતિના ૩૬ મંત્રાદોનો સચિત્ર મંત્રદ.
- ૧૨ હિંદુસ્તાનના સામાજિક જીવનમાં સૌ. વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ ૧-૦
સ્ત્રીનું સ્થાન. તથા સૌ. શારદાગૌરી મહેતા.
વડોદરાનાં મહારાણી ચીમનાબાઈએ લખેલ અંગ્રેજી પુસ્તકનું ભા-
ષાંતર. તેમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના નિર્વાહ માટે દેવ દેવ
ઉદ્યમ કરી શકે તેનું માર્ગસૂચન પશ્ચિમના દેશોના અનુભવ-
પરથી કર્યું છે.
- ૧૩ જીવાની જાગવરાના ઉપાવ. અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીવાર ૧-૮
દેવ ઉપાયોથી સ્ત્રીઓ પોતાનું યૌવન જાળવી શકે, સાંખા કાંત
સુધી ટકાવી રાખી શકે-તેનું દિગ્દર્શન.
- ૧૪ મહાત્મા ગાંધીની વિચારસરણિ. મયુરાદાસ ત્રીકમજી. ૨-૧૨
અસહકારની કીલ્લચાલ શરૂ થઈ તે પહેલાંના મહાત્માજીના લેખો
તથા ભાષણોનો મંત્રદ.
- ૧૫ લેખો તથા ભાષણો. અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ. અમદાવાદ. ૨-૦
દી. બા. અંબાલાલના સામાજિક રાજકીય, આર્થિક, સાહત્ય
વિષયક તથા આરોગ્ય મંજથી લેખો તથા ભાષણોનો મંત્રદ.
પૃષ્ઠ ૭૨+૨૭૫. પ્રે. બ. ક. હકીકતના મનનીય ઉપદેશાત સહિત.

ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નો.

Wherever a noble deed is wrought,
Whenever is spoken a nobler thought,
Our hearts, in glad surprise
To higher levels rise.

Longfellow.

મહારાણી શ્રી ચીમનાબાઈ ગાયકવાડ.

દેવાસનાં રાજકુંવરી અને વડોદરાના શ્રીમંત મહારાજ શ્રી મગસયાજીરાવ બહાદુરનાં પત્ની અ. સૌ. મહારાણી શ્રી ચીમનાબાઈ સાહેબનું ચરિત્ર સ્ત્રી વૃત્તિની ઉન્નતિ થાય એવાં ક્રમોથી લગ્નપુર છે. મરાઠા રાજકુંડોમાં ચાલતી સામાન્ય કન્યાકેળવણી મહારાણીશ્રીને તેમના પિયરમાં મળી હતી, પણ સન ૧૮૮૫ માં વડોદરે આવ્યા પછી તેમને અગ્રેજ અને ગુજરાતી ભાષાઓનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર પડી અને પોતે જ મગસયાજી સાથે અને શુદ્ધિશાળા હોવાથી બન્ને ભાષાઓ સપાટાબધ સીખી ગયાં. નામદાર મહારાજ સાથે તે પછી યુરોપનો પ્રવાસ કરતાં અગ્રેજ ઉપર તે એક અગ્રેજ આનુભવ પણ ટક્કર મારે એવો કાશુ તેમણે મેળવ્યો. મહારાણી વિક્ટોરિયાની મુલાકાતમાં તેમણે એવી સમ્મતા, અને વિવેકલરી જણાવવા લાંબા વગેરે બતાવ્યાં કે મહારાણી ખુશ ખુશ થઈ ગયાં. તેમની હૃદયવારીથી પ્રસન્ન થઈ તેમણે એમને ‘કાઉન ઓફ ઇન્ડિયા’ નો ખિતાબ આપ્યો.

યુરોપખંડના બધા દેશોની મુસાફરી કર્યા પછી તેઓ અમેરિકા અને જાપાન વગેરે દેશોમાં પણ જઈ આવ્યાં. જ્યાં જ્યાં તેઓ ગયાં ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીની હાલત અને કેળવણી વગેરે કેવાં છે, તે જ્યાંથી જોતાં અને તે તે પ્રજાઓ અથવા સરકારો તરફથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે કેવાં પગલાં લેવાયાં છે અને લેવાય છે, તેની માહિતી મેળવતાં. મહારાણી શ્રી ચીમનાબાઈ સાહેબે પોતે જોયેલી અને અનુભવેલી પરદેશી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અને હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની સ્થિતિનો અરોગર ખ્યાલ રાખી Position of women in Indian Life નામે એક પુસ્તક લખી કાઢ્યું. સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો વધારો કરવા તરફ જ નહિ પરંતુ અજ્ઞાન અને લાજને લીધે હિંદુ સ્ત્રીઓ જે દુઃખ દરેક સહન કરે છે તેનો દેશને અનુકૂળ

આવતો ઉપચાર કેમ કરવો તે તરફ પણ મહારાણી ચીમનાગાદ સાહેબે કાળજી બતાવી છે. પોતાના રાજ્યમાં તેમ જ હિંદનાં નાનાં મોટાં બીજાં શહેરો વગેરેમાં સ્ત્રી છોકરાંની સારવાર માટે કેવાં પગલાં ભરાયેલાં છે અને ભવિષ્યમાં કેવાં પગલાં ભરાય તે ગરીબ તબંગર સૌ લાભ લઈ શકે, તે બાબત પણ તેમણે પરદેશમાં લીધેલા અનુભવથી વખતો વખત એવી મંરથાઓની મુલાકાતોમાં અને બાપણોમાં જણાવેલું છે.

રાજવંશીઓને બહાર પડ્યા વગર ગરીબની સ્થિતિનો ખ્યાલ લાગ્યે જ આવે છે. મહારાણી ચીમનાગાદ સાહેબે ને ગોંડળનાં મહારાણી નંદકુંવરબાએ બહાર પડી ગરીબોની સ્થિતિ અવલોકી છે અને તેમની હાલત સુધારવાને તેમણે પોતાથી બનતું કર્યું છે. મહારાણી ચીમનાગાદ સાહેબે ગરીબ અનાથ વિધવાઓનાં દુઃખ દૂર કરવા વડોદરામાં ‘અનાથ મહિલાશ્રમ’ ઉઘાડવાની હિલચાત કરી છે. વળી સુત્રાવડ અને બાગમં-ગોપનને માટે પણ તેમણે વડોદરાની પ્રજાને બની શકતી મદદ અપાવી સ્ત્રી જાતિનાં દુઃખદરદો દૂર કરવા સંબંધી પોતાની લાગણી બતાવી આપી છે.

સ્ત્રીઓનાં દુઃખદરદો અને સાંસારિક વિડંબનાઓ વગેરે દૂર કરવાનો સાથી સારામાં સારો ઉપાય કેળવણી છે અને તે તરફ ના. મહારાજ અને મહારાણી હમેશ લક્ષ્ય રાખતાં રહે છે. કેળવણીના સાર્વજનિક પ્રસાર માટે ફરજિયાત કેળવણી હોવી જોઈએ, જે પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં તો સૌથી પહેલાં વડોદરા રાજ્યે જ અમલમાં મૂકી છે. વૈવાહિક વિષયોમાં પણ વડોદરા રાજ્યે સૌથી આગળ પગલાં ભરી બતાવ્યાં છે; આવી બધી, સ્ત્રીની ઉન્નતિ કરનારી, સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનનો, બહોળો ફેલાવો થાય એવી સંસ્થાઓ-શાળાઓ અને લાયબ્રેરીઓ વગેરે સ્થાપવાની, અને કાવદાથી વૈવાહિક સંબંધ સુધરે એવી યોજનાઓ વાળી હિલચાલો વડોદરાનાં સુશિક્ષિત અને દેશપરદેશના અનુભવવાળાં રાજવંશી, તરફથી થઈ છે. ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી કુન્નર કળાઓ અને આવડો શિખવવા તરફ તેઓ ઘણી કાળજી બતાવતાં રહે છે. સ્ત્રીઓને હાથે થયેલી વસ્તુઓનાં, ચિત્ર-કળાનાં અને બીજાં રમત ગમતનાં સાધનવાળાં પ્રદર્શનો ભરાવવાં એને જાહેરમાં લાવવી તથા ઉત્તેજિત કરવી એ મહારાણીને બહુ જ પ્રિય પ્રવૃત્તિ છે. કંઠકતામાં પ્રદર્શન પ્રુદ્ધ મૂલ્યો તેમણે પોતાના બાપણમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિને માટે એવા ઉપયુક્ત વિચારો અને કાર્યસાધક બનામણો રજૂ કર્યા હતા કે જેથી બંગાળની બાલુઓ અને કેળવાયેલાં વર્ગ, તેમના સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટેના ઉડા અભ્યાસ માટે ચકિત થઈ ગયો હોતો.

સ્ત્રીકેળવણી અને પ્રસારસુધારા માટે મહારાણીશ્રીના વિચાર પ્રગતિ કારક હોવા છતાં પણ તેઓ, સંસ્કૃત નીતિએ જેમ જેમ સોડજાનમાં આગળ વધતા જતા તેમ તેમ ધીરેથી વધારો કરવાનાં હિમાયતી છે. પોતે પડદાની વિરુદ્ધ હોવા છતાં તેને પ્રસંગ જોઈ જોઈને જ દૂર રાખે છે મધ્યમસરતા કામળ ને ધીરા માર્ગે પ્રગતિ વધારે સારી થાય છે એવો એમનો અનુભવ એમના વિચારોમાં કેટલીક વાર વ્યક્ત થયો છે. આવા સારા, ઉડા અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવા તરફ ઓકવાળા એમના વિચારો અને ઉડા જ્ઞાન માટે આપણે અહિં જ નહિ પરંતુ યુરોપ અને અમેરિકામાં વર્તમાન-પત્રોમાં તેમનાં પુષ્કળ વખાણ થયેલાં છે. •

પોતે જ્ઞાન લેતા રહેવું અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનનો જનસમાજને લાભ આપવો, એ મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે અને જો કે, આવી કર્તવ્ય-પરાયણતા રાજકુટુંબોમાં દુર્લભ હોય છે, છતાં મહારાણી શ્રી ચીમતાબાઈ સાહેબમાં તે કર્તવ્યપરાયણતા પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલી છે અને સતત તેઓ મરાઠી, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી નવનવાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ અને વાંચત રાખે છે. સ્ત્રીઓને માટે મહારાણીએ ધણું કયુ છે તેમ છતાં જમાનાના અજ્ઞાન પડોથી દટાઈ ગયેલી હિંદુ સ્ત્રીઓ માટે હજી ધણું ધણું કરવાનું બાકી છે, જે કરવાને મહારાણી શ્રી ચીમતાબાઈ સાહેબ જેવાં સુશિક્ષિત અને અનુભવી મહારાણી, સ્ત્રી જાતિના ઉદ્ધાર માટે ધણું જીવો એજ અમારી અંતિમ અસિલાખા છે.

રાણી નંદકુંવરબા.

કાઠિયાવાડમાં આવેલા ગોંડલનાં ઠકરાણી નંદકુંવરબા, પડદે રહેનારી રજપુત રાજસ્ત્રીઓમાં એક સુધારક, રજપુત સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો પ્રસાર અને વિજ્ઞાન જ્ઞાનનો ઉદય થયેલો જોવાને ઇતિહાસ, અને સ્ત્રી-ઉન્નતિ કારક વિચારોનાં પોષક સત્રિયાણી છે. ધર્મપુરમાં એમનો જન્મ સન ૧૮૬૭ ની સાલમાં થયો. હતો. પિતાને ઘેર તેમને સાધારણ ગુજરાતી કેળવણી મળી હતી. પરંતુ પરણીને ગોંડલ આવ્યા પછી પતિના ઉચ્ચ એસ્કારો અને આગળ વધવાના વિચારોએ તેમને ગુજરાતી અને અંગ્રેજીનો અભ્યાસ વધારવાને ઉત્તેજ્યાં હતાં. પોતાને સત્ય લાગે તે માર્ગે જવાને તેઓ જરા પણ ડરતાં તથા સત્રિયાણીને શોભે એવી આનિડરતાને લીધેજ તેઓ ના. હાકાર સાહેબ સાથે વિદ્યાવત જવાને તૈયાર થયાં હતાં અને

રજપુતોમાં તથા રાજવંશોમાં જન્મનાઓ યથા જાણી રહેલો પડદાનો રિવાજ તેમણે દૂર કરી નાંખ્યો હતો. લોકની ચક્રચારથી તેઓ જરાપણ ડરતાં કે પાછાં પડતાં નથી.

ના. કાકોર સાહેબ સાથે, કાઠિયાવાડમાંથી વિલાયત જનાર તેઓ પહેલાં જ ક્ષત્રિયાણી છે. ઇંગ્લાંડમાં રહી તેમણે પોતાના અંગ્રેજ અભ્યાસમાં પુષ્કળ વધારો કર્યો. ઇંગ્લાંડ જોઈને તેઓ પાછા આવ્યાં નહિ પરંતુ દુનિયાની મુસાફરી તરફ મન દોડાવ્યું. યુરોપના મુખ્ય મુખ્ય દેશો જોઈ તેઓ પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાએ નિકળ્યાં અને અમેરિકા, આસ્ટ્રેલિયા, ચીન તે જાપાનના મુલાકાતો લેયા. પોતાની પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાને લોકને લાલ મજે એટલા માટે સ્વદેશ આવી મુંજરાતી ભાષામાં તેમણે ‘ગોમંડળ પરિક્રમ’ નામનું પ્રવાસ પુસ્તક લખ્યું. ગોમંડળ પહેલાં વિજ્ઞાનના પ્રવાસનાં કેટલાંક પુસ્તક બહાર પડેલાં હતાં તેથી તેમણે જુદી જ માહિતી આપી. દેશદેશાવર ફરવાથી માણસ બહુ જોઈ અને ચીખી શકે છે. પ્રવાસ પંજુ જ્ઞાનભિન્ન બિંદુ એક ઉત્તમ પગલું છે અને પ્રવાસનાં પુસ્તકોનું વાચન માણસને જ્ઞાનની સાથે ગમત આપવા ઉપરાંત પ્રવાસ કરવાને પણ ઉત્તેજન આપે છે. કાળજતાં પ્રવાસનાં પુસ્તકો ઇતિહાસ લખનારાઓને પણ કિમ્તી સાધન સમ્માન થઈ પડે છે.

જેમ પરદેશ ફરવાથી મનુષ્યને જ્ઞાન મળે છે, તેમ જાહેરમાં આવવાથી પણ લોકાનુભવનું ઉત્તમ શિક્ષણ મળે છે. આ માનનીયતાએ જ રાણી નંદકુંવરબાએ પડદો કાઢી નાંખી જાહેરમાં આવવાનું પક્ષ કર્યું છે. પડદાને લીધે સ્ત્રીનું વ્યક્તિત્વ અંધારામાં રહે છે. દુનિયાં કેવી છે. તે પડદે રહેનારીઓના જાણવા કે સમજવામાં આવતું નથી. લોકવ્યવહાર, રીત-રિવાજ, અને ગરીબ તવંગરની યું પીડાઓ અને કેવા વૈભવ હોય છે, તે, તેઓ જાણી શકતી નથી, એટલે સ્ત્રી કે, જે ગૃહસ્થાસારની પ્રધાન ચાલાક છે તે બિલકુલ અચાત ‘કુવામાંની દેડકી’ થઈ રહે છે. નંદકુંવરબા સાહેબથી પડદાની આ ખામીઓ કેળવણી લેતાં વાંત સંમગ્ન મઠ હતીઃ ઘર આગળ બેઠેલા અને જાહેર યાગમાં બેઠેલા વિદ્યાર્થી વચ્ચે જે તફાવત રહે છે તેથી ઘણું જ મોટો તફાવત પડે બેઠેલી અને જાહેરમાં આવી દુનિયામાંથી દુનિયાદારીનું જ્ઞાન પામેલી બાઈમાં નેવામાં આવે છે. રજપુતાણીઓ અને રાજકુમારિકાઓને પડદામાંથી છુટાં આપવામાં આવે તો તેઓ પૌરાણિક ક્ષત્રિયાણીઓની પંક્તિએ ચઢી શકે. એમ તેઓ માને છે અને પોતે જે સત્ય માનેહું તે જાહેરમાં સૌને સમજાવી રહ્યાં છે.

રાજકુંવરને કેળવણી આપવા તેમે હિંદુવાંડ મૂકવાને તેઓ ખીજવાર વિલાયત ગયાં હતાં. આ વખતે રૂશિયાના મરહુમ ઝારનો મૌરકામાં રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો તેથી રાણી નંદકુંવરના મૌરકા ગયાં હતાં ને રૂશિયન રાજવંશીઓની રીતભાત, ધાર્મિક ક્રિયા અને વૈભવ વગેરેના માહિતી મેળવી આવ્યાં છે.

રાણી નંદકુંવરના, જુના વિચારવાળાઓને મોટાં સુધારક અને નવા વિચારોમાં આગળ વધી ગયેલાં લાગે પરંતુ તેઓ હિંદુ ધર્મનાં હિમાયતી છે અને હિંદુ દેવદેવીઓ ઉપરની તેમની શ્રદ્ધામાં જરાએ ફેર પડ્યો નથી. દેવી—અંબા ઉપર તેમને પુષ્કળ શ્રદ્ધા છે હિંદુ સંસારમાં જે નકારા—દેશ કાળને પ્રતિકૂલ તત્ત્વ અદાન કાળમાં દાખલ થઈ ગયેલાં છે તેનાં જ તેઓ વિદ્રેષી છે. સારાં અનુભવથી સિદ્ધ થયેલાં અને અનેકાનેક પરધર્મીઓનાં આક્રમણ છતાં ચાલુ રહેલાં હિંદુ ધર્મ અને સંસારનાં તત્ત્વો સામે તેમને અપ્રીતિ તો નહિ પરંતુ બહુ જ ભાવ છે ધર્મ જ પ્રજાને ધરી રાખનારું તત્ત્વ છે એમ તેઓ સમજે છે. ધર્મ ઉપરની તેમની આત્મીય અથવા શ્રદ્ધાની સાખ તેમણે કરેલો લક્ષ્યંડી યજ્ઞ આપણને ચાપે છે.

તેઓ ગુજરાતી સાહિત્યના પણ બડાં અભ્યાસી છે સાહિત્યમાં તેઓ બહુ સારો રસ લેતાં અને લાયક લખાણોને ઉત્તેજન પણ આપે છે. રાજકોટ ખાતે ભરાયેલી સાહિત્ય પરિષદના મહેમાનોને આવકાર આપતાં તેમણે સાહિત્ય પ્રતિભા પોતાનો પ્રેમ દર્શાવી આપેલો છે. એમનાં ઉમદા કામો અને ચરિત્ર કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતની ક્ષત્રિયાણીઓને ઉત્તેજન લેવા યોગ્ય છે. તેમના ચરિત્રમાંથી ઉચ્ચ ને ઉન્નતિપ્રેરક તત્ત્વ મહણ કરવાં એ આપણી ફરજ છે; સાથે એમ કહેવું પણ ખોટું નથી જ કે, હાલ જે રાજવંશી બાનુઓ અને રાજકુંવરીઓ કેળવણી લે છે અને સ્વચ્છતાના ઉત્કર્ષ માટે મહેનત કરે તે રાણી નંદકુંવરનાના ઉજ્જવળ ચરિત્રને જ આભારી છે.

ગા. સ્વ. જમનાબાઈ સકકારી.

ગુજરાતમાં ખાસ કરીને મુંબાઈ જેવા વૈભવી અને મોટા શહેરમાં સ્ત્રીવર્ગમાં લોકસેવા કરવાની અને જાહેરમાં આત્મીય સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિના કાર્યમાં આગળ પડવાની જરૂરિયાત અત્યંત દરવા માટે જણીતાં થયેલાં આ

પંદોપદારી આદિના જન્મ મોદ વશિક નાનના શેઠ તાપોદાસ વરવદાસના આનંદાનમાં ગ્રંથ ૧૯૧૮ ની સાલમાં થયો હતો. જમનાઆદિના પિતાનું નામ લુલ્હરીદાસ અને માતાનું નામ અશ્વિકુંવર હતું. શુદ્ધસ્થ કુટુંબને ગોત્ર લાડકોડમાં આ આઈ ઉછર્યો હતો. તેમના જમાનાને ગરતી ગુજરાતી કેળવણી તેમને મળી હતી. શુદ્ધકેળવણી તેમનાં ફોધ, જે ધરનું નાવ ચલાવનાં હતાં તેમને દાથે મળી હતી. પરણેલી જિંદગીમાં પ્રવેશ કરતાં ફોધ એ આપેલી તાલીમ તેમને 'પદ ઉપયોગી યર્ષ પડી હતી. ઉપર થતાં જ મુરતના વતની નગીનદાસ ભક્તિદાસ સાથે તેમને પરણાવવામાં આવ્યાં હતાં. મુગ્ધ, સાક્ષરામાં સામુ સાવકાં ને આદર નક્કર પણ ન હતાં. જમનાઆદિને ધરનું તમામ કામકાજ દાથે જ કરવું પડતું હતું. શુદ્ધચાંદમાં ઉછરેલાં દોઢાં બાળકાં કામ કરી તેઓએ 'કામ કર્યા તેણે કામજી કર્યા,' એ લોકોક્તિ પ્રમાણે સગાં અને આડોડીપાડોડીની સાગારી મેળવી શુદ્ધિથી પદ પ્રાપ્ત કર્યું. નગીનદાસ મેટ્રીક થયા પછી મુંબાઈ ભણવા ગયા ને જમનાઆદિને આખા કુટુંબ અને ધરનો ભાર પોતાને એકલે દાથે લેવો પડ્યો.

નગીનદાસની શરૂઆતનો નોકરી અને લુપ્તાનીમાં જમનાઆદિને ધરકામની જાગૃત્તીમાંથી વખત મળતો નહિ, પરંતુ શુદ્ધચાંદમની સિધરતા અને મુખ ને 'અવકાશ' મળતો ગયો તેમ તેમ જમનાઆદિએ પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો પ નેવા વાચન તરફ મન લગાડ્યું. મનુષ્ય પોતાના ખરેખરા મનથી જે જાગ્યે પાછળ લાગે છે તે જાગત ગમે તેવી કશું દોષ તો પણ પાર પડાવ છે. જમનાઆદિ, જે કે પોતાને વધારે કેળવણી મળેલી ન હતી તો પણ ખાતરી વાચનથી જાનતો સારો મંથક કરી શક્યા.

જમનાઆદિનો શુદ્ધચાંદમ વખત હતો બીજી રીતે મુખી નિવર્યો પણ રાંતાના મળેથી દુઃખ રહ્યું. તેમને દસગાર જાગક થયાં પરંતુ તે છતાં નહિ. સ્ત્રીઓને મંતાન માટે સાધારણ રીતે બદુ લાગે છે, પણ જમનાઆદિએ તો 'ઈશ્વરદયા' માની મન વાળ્યું, અને ૧૯૦૩ ની સાલમાં મુંબાઈમાં સ્ત્રીઓની ઉગતિ માટે એક મંડળ રચાવ્યું, તેનું પ્રમુખપદ તેમને આપવામાં આવ્યું. મિ. નગીનદાસે એ પદને જાણાવવાનું તેમને ઉત્તર આપ્યું અને ખરેખર જમનાઆદિએ સધવા તેમ જ વિધવા અવસ્થામાં પણ તે સ્થાન પર ચાલુ રહી દક્ષાક્ષનાં મોટાં નાનાં સૌની સાગારી મેળવી. સ્ત્રીકેળવણી અને સ્ત્રીગતિના દિનનાં બીજાં કામ ચાલનાં હતાં એટલામાં સન ૧૯૧૧-૧૨ માં દુકાળ પડ્યો. ગુજરાતનાં ગામડાંમાં અને નેત્રથી દૂરના પ્રદેશમાં ઘણું રોડ્ટ ફેલાવાના સમાચાર મુંબાઈ પહોંચ્યા. મુગાં

પ્રાણીઓ અને અન્નવસ્ત્ર વગરનાં માણસોની સેવા બ્રહ્મવવાનો આ સમય જન્મનાર્થ છે. મદદ આપવાનું ફંડ ઉભું કરી પડડી લીધો. રૂપિયા અને કપડાં વગેરે મળી આવ્યું. ગરીબોના રોટલામાંથી પણ તે વહેચનારા અર્ધ-ભૂખ્યા ઘણું કાઢી ખાય છે, એમ વર્તમાનપત્રોમાંનાં વખતો વખતનાં વાચનથી મિસિસ સક્કાઈ જાણીતાં હતાં. તેમણે અને ગરીબોનાં કુપડાંની મુલાકાત લઈ તેમને મદદ પહોંચાડવાનો વિચાર કર્યો. ઉનાળાના સખત તાપતડકામાં તે કેટલીક તેમના જેવી સેવાવૃત્તિ વાળી બહેનોને લઈ ગુજરાત અને કેાડિયાવાડ તરફ નિકળી પડ્યાં. ગરીબોને તેમને કુપડે જઈ જન્મનાર્થ છે આશ્વાસન આપ્યું અને મુઠાં દોરને ખની શકે તેવી ધાસની પણ ગોડવણુ કરી અપાવી. જન્મનાર્થના આ પરાપકારી કાર્યે મુખ્યાઈમાં તેમ જ બહાર ઘણી અગર ઉપજતી. મોટા માણસો અને અધિકારીઓ સુદ્ધાંએ તેમને 'સીસ્ટર એફ મર્સી' નું નામ આપ્યું. અલખત, સેવાધર્મ બ્રહ્મવવામાં અને ખીજઓમાં સેવાવૃત્તિની લાગણી જન્યત કરવામાં જન્મનાર્થ છે, બહાર પડ્યાની પોતાની હુંડી કારકીદીમાં જે કરી બતાવ્યું છે, તે સ્ત્રીઓએ શિક્ષા લેવા જેવું જ કાર્ય છે, એમ દરકોઈ કબુલ કરશે.

મિ. નંગીનદાસ સક્કાઈનું મરણ થતાં જન્મનાર્થ પ્રતિ આખા દેશમાં દિવસોજી ઉલરાઈ હતી. આગળ જણાવી ગયા તેમ- વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં મિસિસ જન્મનાર્થએ પોતાની સંસ્થાનું કામ જેવી ને તેવી જ રીતે ચાલુ રાખ્યું હતું. તેમણે પોતાના ચરિતથી, ઉછરતા સ્ત્રી વર્ગને, સ્ત્રીઓ મન પર લે તો લોક અને દેશને કેટલી ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેને દાખલો આપ્યો છે અને આપણે છપ્પીએ છીએ કે, ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં તેમણે જે ઉત્સાહ રેડ્યો છે તે જેવા ને તેવા જ વેગે ચાલુ વૃદ્ધા કરશે.

શિવગૌરી (નાની બહેન) ગજજર.

અનાથ દુઃખી અખજઓ અને હિંચી વર્ણની વિધવાઓને આશ્રય અને કેળવણી આપવા તથા સ્ત્રી જાતિની બધી રીતે ઉન્નતિ કરવા તરફ લાગણીથી કામ કરનાર બાનુઓમાં પ્રો. ગજજરનાં બહેન શિવગૌરીનું નામ પણ જાણીતું છે. મુરતના ગજજર ખાનદાનમાં સન ૧૮૫૭ એટલે બ્રહ્મવાના વખતમાં એમનો જન્મ થયો હતો. એ સમયને યોગ્ય સાધારણ ગુજરાતી લખતો વાંચતો તે રીખ્યાં હતાં. સત્તર વર્ષની બાળ વયે વિધવા થતાં અને પ્રો. ગજજર જેવા વિદ્વાન અને ખંતી લાઈની સાથે રહેતાં

નાની બહેનને પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવાનો અવકાશ મળ્યો. સુરતમાં બાળગૌરી જેવાં નાગર ચંદ્રારી બાઈની સાથે મળી તેમને સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ અને સેવા કરવાની વૃત્તિ થઈ આવી. સંવત ૧૮૬૩ માં બીજી બહેનો અને ઉત્તેજન આપનારા સદગૃહસ્થોના આશ્રયથી તેમણે સુરતમાં ‘વનિતાવિશ્રામ’ ની સ્થાપના કરી અને ગામ પરગામ કરી તેના નિભાવનાં સાધન ઉભાં કર્યાં. નાની બહેન ગજજીર તેમના બહુમાન્ય બંધુને પગલે ચાલનાર ખંતીલાં બાઈ છે અને એ ખંતીલાપણુએ જ ઉક્ત સંસ્થાને ઉભી રાખવા સાથે બીજાં ગામો અને શહેરોમાંની તેવી મંદરાઓનાં પ્રવર્તાવનારને નિભાવ ઉભો કરવાનાં બળ આપ્યાં છે. નાની બહેન લખે છે કે ‘મેં કંઈ નોંધને ચોગ્ય કામ કર્યો નથી’ આ એમનો વિવેક એમનું નિરભિમાનપણું બતાવે છે, પણ આપણે તો એમનું નિરભિમાનપણું એમના કંઈ માટેના ભ્રમણથી જ ગણવા-માનવાનું છે. નિરભિમાની હોય તેનાથી જ કંઈ જમા કરી શકાય છે. એક મુખી કુટુંબની વિધવા, લોક-દીન અનાથ અમળાઓને-માટે-પારકા માટે ગૃહસ્થોને આંગણે જઈ યાચના કરે, એ પરોપકાર વૃત્તિને માટે કંઈ બાધું સ્તુતિપાત્ર નથી. સુશિક્ષિત સાગરની વિધવાઓ જે નાની બહેન ગજજીરની માફક અનાથ વિધવાઓના કલ્યાણ માટે બેખ લે તો વિધવાઓનાં મંદિર અને દુઃખની જે ફરિયાદો વિશાળો ગજવી રહેલી છે, તે જરૂર નાણુક થાય. સ્ત્રીઓ અને તેમાં પણ સ્ત્રી વિધવાઓનો તો એ ધર્મ જ છે કે, પોતાની દુઃખી બહેનોની બાંધબાંધી, તેમને અજ્ઞાનમાંથી અને સંકટમાંથી બચાવી લેવી. શિવગૌરીએ પોતાના નામ પ્રમાણે-કલ્યાણનો માર્ગ લઈ જે પરિશ્રમ લીધો છે, લે છે અને જે દાખલો ખેસાડ્યો છે તે, આ જમાનાને ચોગ્ય જ છે.

સ્વ. સૌ. બાળા બહેન.

कुले प्रसूतिः प्रथमस्य वैषसः ।

અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ સરદારશ્રી ભોળાનાથ સારાભાઈનું કુટુંબ કવિતા અને સાહિત્યના પારંપરીય અંશવાળું છે એટલે તેમને ઘેર જન્મેલાં બાળા બહેન સાહિત્ય ને ઉચ્ચ કેળવણીને આદાનાર હતાં એમ કહેવું, એ મોરપિંજમાં રંગ પુરવા જેવા જેવું છે. બાળા બહેન પોતે સુશિક્ષિત હતાં એટલું જ નહિ પરંતુ તેમણે, ગુરુગ્રામમાં ત્યારે કાંઈ હિમ્મત કરી શકતું ન હતું, ત્યારે જમાનાને ચેલ્ય ઉચી કેળવણી પોતાનાં બાળકો-બાળકીને આપી, ઉચા ને જમાનાને ચોગ્ય જ્ઞાનનો માર્ગ

લોકને ઉઘાડી અપો, એ એમના ચરિત્રને નોંધને યોગ્ય બનાવવાને બસ છે. ગુજરાત અને નાગર કુંડુંબોમાંથી તેમની જ એ પુત્રીઓ યુનિવર્સિટીની કેળવણી લઈ પહેલવહેલી બી. એ. થયેલી છે. વળી કન્યાઓ લેવાદેવાની જે સાંકડી મર્યાદા હતી તેને બહેણી બનાવવામાં પણ તેમણે આગેવાની લીધી છે. કન્યાઓને ઉચ્ચ-પુરુષોની કેટિની કેળવણી આપવાની અને વૈવાહિક મર્યાદા વિસ્તૃત કરવાની તેમની નિઃસ્વાર્થ એટલા જ માટે ધન્યવાદ થોડો છે કે તેમણે એ માર્ગે ઉઘાડી નાગર તેમ જ ધર્મ નાતોને સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે પ્રેર્યા છે.

નાગર વગેરે કામોમાં જો કે કેળવણી અને ધર્મ મળથી હતાં તોપણ નવા જમાનાને યોગ્ય કેળવણી અને ધર્મમાં ઘટિત ફેરફાર થવાની જરૂર હતી. અંગ્રેજ કેળવણીમાંથી સદ્ગુણ વિવેક બુદ્ધિ ખિન્નતાં જ, અંગ્રાજી અને મદારાષ્ટ્રને સાંપ્રદાયિક ધર્મોનું ધર્મિય ધ્યાનમાં આપ્યું અને આપણા અમુક વેદ અને ઉપનિષદના ધર્મ ઉપર કાલ્પ ગયું. આમાંથી પ્રાર્થના સમાજ અને એક ઈશ્વરની ભક્તિનો ખ્યાલ આપ્યો. ભણેલા આગેવાન અંગ્રાજીઓ અને મદારાષ્ટ્રીઓએ એ મત ચલાવ્યો અને અમદાવાદમાં બાળા બહેનના પિતા સરદાર ભોળાનાથલાલ અને ગ. સા. મહીપતરામે પ્રાર્થનાસમાજ સ્થાપી તેની પ્રવૃત્તિ ચલાવી. શુશિક્ષિત કુંડુંબો તરત જ આ સુનાતન સત્યને માર્ગે વળ્યાં. આમાં સ્ત્રી વર્ગ જે લાગ લીધો તેમાં બાળા બહેન અને તેમનું કુંડુંબ પણ મોખરે રહ્યાં આ ધાર્મિક એકંદરણમાં પણ બાળા બહેન જીવતા લગી અચળ શ્રદ્ધા રાખી. પોતાને પ્રસંગ મળતાં એ સુનાતન સત્ય ચમત્કવચા શ્રમ લીધો. એમનું ઘર એકેશ્વરની શ્રુતિ-ઓથી નિરંતર ગાજી રહેતું હતું.

વિવાહાદિક માંગલિક અવસરો ઉપર નાગર અને ખીજ નાતોમાં ગવાનાં ગીત અવાનને લીધે એટલાં બધાં અશુદ્ધ થઈ ગયાં હતાં કે સંસ્કારી આંભજનનારને અણુશ્મો થાય બાળા બહેનનું આ ગીતો તરફ ધ્યાન ખેંચાતો પોતે તે એટલાં કર્યા. પોતે સારી રીતે ગાઈ જાણનાર હોવાથી રાગ દાગમાં અને શુદ્ધિમાં મુકી તે જહાર પાડ્યાં. આ બાળા બહેનની ગીતા-વલી એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ કે તેની આશ્રિતો નીકળવા લાગી.

અંસારશક્ત ચલાવવામાં અને ગૃહરાખ્યનો વહીવટ કરવામાં પણ તે સર્વ રીતે ક્રોધમંદ નિવડેલાં છે. ગૃહસ્થ વૈભવી પિતાને ઘેર ઉઠેલાં હોવા છતાં એમણે પોતાનો સાધારણ સંસાર એવી ગૃહસ્થકુશળતાથી

ચલાયો છે જેને માટે એમનાં સગાં અને સહવાસી મુક્તિદે વખાણ
જ કરે. પોતે જેવાં સુશીલ, સફળશી અને સુશિક્ષિત બાતુ હતાં તેમું
ઉમદા કુટુંબ તેમની આસપાસ ગ્રંથાંધ ગયું હતું અને આવાં સારાં સગાં
સંબંધી અને સહવાસીઓના આનંદી મંડળથી પૂર્ણ સંતુષ્ટ થઈ એમણે
પોતાના જીવનને એકેશ્વર ભક્તિમાં બેસી મુક્તિ એળવી છે.

શ્રીમતી કસ્તૂરબા ગાંધી:

હિંદુસ્તાનમાં જ નહિ પરંતુ યુરોપ; અમેરિકા અને જાપાન સુધી
પૂર્વ પશ્ચિમ દિગતોમાં હાલ જેતું ચરિત્ર ચર્ચાઈ રહેલું છે એવા મહાત્મા
મોહનદાસ કર્મચંદ ગાંધીનાં પત્ની શ્રીમતી કસ્તૂરબાના ચરિત્રનો કંઈ ખ્યાલ
ન આપીએ તો આ નોંધ અધુરી જ રહેવાય. શ્રીમતી કસ્તૂરબા પૌરબંદરમાં
જન્મ્યાં હતાં. કાઠિયાવાડમાં સ્ત્રીકળવણી તેમના જન્મ વખતે બહુ જ થોડી
પ્રસરેલી હતી એટલે જો કે થોડા ગુજરાતી અંગ્રેજા ઉપરાંત તેમને કંઈ
વિશેષ જ્ઞાન મળેલું નહતું પરંતુ દુનિયાંપર હાકલ પાડી રહેલા ગાંધીજીના
સહવાસથી અને તેમની સાથે આફ્રિકા વગેરે દેશોમાં ફરવાથી એમને થણો
અનુભવ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલાં છે. બાવીસ તેવીસ વર્ષની ઉંમરે તે
કાળાં પાણી ઝોલંગી બહાર ગયાં હતાં અને દક્ષિણ આફ્રિકાની દુઃખી,
જુલમી અને વૈભવી પ્રવૃત્તિઓમાં ગાંધીજી સાથે રહી તેમણે દુઃખ અને
જુલમ સહેવા. ઉપરાંત વૈભવ પણ ખુબ ભોગવ્યો હતો, ગાંધીજીના જીવન-
માંનાં જુદાં જુદાં વર્ષોમાં તો સર્વદા સ્વામીને અભિમત રહેતાં અને જો
કે તેઓ રંગભૂમિઓ ગંજતી શક્યાં નથી તોપણ રંગભૂમિઓ ઉપર પોતાના
મતના જે ખેલ ભજવાતા હોય તેમાં પૂર્ણ માહિત રહી પોતાની સાચવાગોને
ઉત્તેજન આપતાં હતાં. લોક અને દેશસેવા બળવતાં દલકામાં દલકાં કામમાં
પ્રવૃત્ત થતાં પણ તે જરાએ શરમાતાં કે સુગાતાં નથી.

આફ્રિકાથી હિંદ આવ્યા પછી ગાંધીજીએ જો રાજકીય દિલચાલ
ઉપાડી છે તેમાં પણ શ્રીમતી કસ્તૂરબાએ બહુ સારો ને આગળ પડતો ભાગ
લીધો છે. વળા ન્યારે ગાંધીજી એ વર્ષ કેદમાં ગયા ત્યારે તેમનું બ્રમણનું
કામ ચલાવવામાં અને ઝુંડો ફરકતો રાખવામાં તેમણે કયાશ રાખી નથી.

Sister of Mercy—દયાની બહેન—એટલે દુઃખી અને માંદાની
માવજત કરવાનું કામ—આમાં તો શ્રીમતી કસ્તૂરબા એકેકો છે, કાંઈક કે,
બોર લકાઈ અને બીજા પ્રસંગો ઉપર એમને એ બાબત સારો અનુભવ
થયેલો છે. ગાંધીજીના છેલા મંદવાડમાં તેમણે જો સારવાર કરવા માંડી

હતી તે જોઈ અનુભવી નસોં પણ આશ્ચર્ય પામી હતી.

શ્રાવણદારી, સ્ત્રી કેળવણીની કે લોકસેવાની દરેક દિશ્યામાં હવે તેને એમો અનુભવી ધર્મ ગયાં છે અને તે સર્વેમાં સ્ત્રીઓને ઉત્સાહ આપનાં પોતે પણ ઉત્સાહથી ભાગ લે છે. નોંધને યોગ્ય શૃણોમાં એમનો પતિની વૃત્તિએ વૃત્તિનો શુભ સૌથી મોટા અને બોધ લેવા જેવો છે ધર્મ, મંસાર-વ્યવહાર, કેળવણી અને જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં એમના અને ગાંધીજીના સ્વભાવમાં તેમ જ મંસારમાં મોટા તફાવત હોવો જોઈએ, તેમ છતાં 'જેમ વાળો તેમની રે' એ દિલ્લી આર્થ સ્ત્રીઓની નીતિને એ સર્વદા અનુસરતાં જ રહેતાં છે. મહાત્માજીની રાને રાન અને દડાડે દડાડો; અવગત સ્ત્રીઓને માટે આર્થોએ ધોડેલી આ નીતિ જ એકંદરે ઉત્તમ છે, કારણ કે એથી મંસારમાં સુખ અને સંપ જાળીધું લાક્ષિત્ય વધે છે. જન્મે દંપતી પોતાને પંચદ પડતી પણ સન્નિગ્રાચાળી લોકસેવાની દિશ્યામાં પોતાનાં તન, મન અને ધનથી કામ કરે છે અને એમની ખંત ખીજાઓને અનુકરણીય છે એમ તો હજી-વગર આશ્ચર્ય જ નથી; એમની દેશને દિતકારક પ્રવૃત્તિ ઈશ્વર લાંબો કાળ ચલાવે, એ જ.

૨૫. સૌ. મુમતિ ખહેન.

ભાવનગરના નાગર શુદ્ધ જ્ઞાનદાન દિવાન સામગ્રાસે ભાઈનાં પૌત્રી અને હાલના સર લક્ષ્મણાઈનાં પુત્રી સ્વ. મૌ. મુમતિ ખહેને સાહિત્યમાં પોતાની વૃત્તિઓથી શુભરાતની જ્ઞાનવિષયે આરી સેવા જગતી છે. એમણે શુભરાતી, કંઈક અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત ભાષાનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો અને જો કે ભરબુવાન વયે તેઓ પરમેક ગિધાવી ગયાં છે. તોપણ આ લોકમાં સાક્ષરતા રૂપી વરદાન મુક્તાં ગયાં છે, જેથી એમના જીવનની આટલી નોંધ માટે પ્રેરણા થયા વગર રહેતી નથી. સરદાર ભોળાનાથભાઈનાં તે પૌત્રી હતાં એટલે જન્મે કુટુંબોના સંસ્કાર તેમના પર થોડા હતા. કવિતા અને ગેંધ લખાણમાં તેમના ઉચ્ચ સંસ્કારની છાપ તે વાંચનારને તરત દેખાઈ આવે છે. શુદ્ધ અને સંસ્કારી ગદ્ય માથે પિંગળનું સાદું જ્ઞાન હોવાથી તે નિર્દોષ કવિના પણ કરી જાયતાં હતાં. 'મુંદરી સુખોધ' અને ખીજાં માસિકામાં તેઓ વારંવાર સ્વતંત્ર લેખો અને નિબંધો લખી મોકલતાં હતાં. એમણે વાર્તાનાં, કાવ્યનાં નાટકનાં કેટલાક નાનાં નાનાં પુસ્તક જાને પણ જદાર પાડેલાં છે.

તેમની ધર્મ ઉપર સારી શ્રદ્ધા હતી, તેમ ધર્મ દ્વિતી સંપ્રદાય ચક્ષાવનાગઓમાં મોટી પિદ્ધતા અને લોધાનુરંજની વાણીનો પ્રતાપ પણ હોય છે, એમ તેઓ માનતાં હતાં. ગુજરાતમાં ગણીના યગેશ્વર ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો કરનાર રા. અનંતપ્રસાદજીના સદયાસમાંથી એમને ધર્મ સંબંધી ઘણું જ્ઞાન મળ્યું હતું. એમ જાણવામાં છે કે, સૌ. મુમતિ બહેને રામાનુજ સ્વામીનું ચરિત્ર લખવા મોકલું અપૂર્ણ જ પડ્યું છે.

જ્ઞાનદાન કુટુંબનાં આગેવાની શરીર સંપત્તિને લગતી નિર્બંધતા, અશક્તિ અને નાલુકતા સૌ. મુમતિ બહેનને પણ દુર્ભાગ્યે આવી મળી હતી. એની નાલુક પ્રકૃતિ છતાં પણ અભ્યાસનો અને વાંચવા લખવાનો તેમને એવો અનુરાગ લાગેલો હતો કે આરોગ્યની દરકાર રાખ્યા વગર પણ તે જ્ઞાનસંચય પાછળ ગમ્યાં રહેતાં હતાં. એમનાં લખાણોમાં આ પરિશ્રમે મેળવેલા ઉચ્ચ જ્ઞાનની માર્મિકતા સ્થળે સ્થળ દેખા દે છે, તેઓ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે તેમ વાડમયને પણ તપ માનતાં હતાં અને એ ખોય સાધવામાં આરોગ્યની કંઈ કિંમત આંકતાં નહિ. અક્ષય, બંધી વસ્તુઓ નશ્વર છે પરંતુ જ્ઞાન અવિનાશી અને અમર છે અને તેની ન્યોત કદી પણ ઓસાની નથી. મુમતિ બહેનનું આ મંતવ્ય તેમણે જ્ઞાનની આપ લે કરવામાં સાર્થક કરેલું જ આપણે કહીશું. જ્ઞાનથી બીલું કંઈ આ દુનિયામાં ઉત્તમ અને પ્રાપ્ત કરવા જેવું નથી. અ. સૌ. મુમતિ બહેન ગુજરાતના વાડમયમાં અત્યારે અમર જ છે ને અમર જ રહેશે.

અ. સૌ. સ્વ. વિન્યાસદ્મી હર્ષદરાય ત્રિવેદી.

વડોદરાના માછ એકાઉન્ટન્ટ જનરલ રા. રા. પીતાંબર જોશીબાહેને ત્યાં સંવત ૧૯૪૫ ની અખાત્રીઝને દિવસે સ્વ. વિન્યાસદ્મીનો જન્મ થયો હતો. પિતાના કુટુંબમાં બીજા બહેન વગેરે નહિ હોવાથી વિન્યાસદ્મી તેમના ભાઈઓ બેગૌ રમતાં ને લણતાં ઉછર્યાં હતાં. તેમને છેક બાળક મુકીને તેમનાં માતા ગુજરી ગયાં હતાં અને તેઓ માત્ર આઠ વર્ષનાં થયાં એટલામાં તેમના પિતાએ પણ સર્ગવાસ કર્યો હતો. કુટુંબમાં સુખ વૈભવ હોવા છતાં વિન્યાસદ્મી આમ નાનપણથી જ માતા પિતાની સંભાળ વગરનાં થઈ પડ્યાં હતાં, એટલે ગુજરાતી અભ્યાસ તો તેઓએ ભાઈઓ સાથે કર્યો. પણ ભાઈઓ અંગ્રેજી નિશાળે જતાં, વિન્યાસદ્મીને સ્ત્રીઓને આગળ ઉપયોગી થઈ પડે એવા ધરકામમાં અને રસોઈમાં નોડવામાં આવ્યાં. નાલુક પણ અંચળ સ્વસાવની બાળાએ તેમાં થોડા જ વખતમાં પ્રાવીણ્ય મેળવ્યું. વિન્યાસદ્મીને અભ્યાસનો અને લખવા વાંચવાનો અનં-

ગર્ભ ઉભળોકો હતો તેથી તેઓ પોતાને મળતો વખત શુન્દરાની લાપાનાં પુસ્તકો વાંચવામાં અને કંઈ ને કંઈ કવિતા કે ગદ્ય લખવામાં ગાળવા લાગ્યાં. થોડાં જ વર્ષોમાં તેમણે ઘણું વાંચી નાંખ્યું.

તેર ચૌદ વર્ષની ઉંમરે તેમને ભાવનગરનાં વકીલ રા. વિઠ્ઠલદાસ ગિરિજાશંકરના પુત્ર મિ. હર્ષદરાય સાથે પરણાવવામાં આવ્યાં. ચતુર અને ચાલાક વણ્ણે અહિં સર્વેનાં મન છતી લીધાં અને આખાં ઘરનો બોજ પોતાને માથે ઉઠાવી લીધો. મિ. હર્ષદરાય અભ્યાસ માટે સુઆમ ગયા એટલે તો વિન્યાસદમીને વાંચવા અને અભ્યાસ કરવામાં પુષ્કળ વખત મળવા માંડ્યો. આ વખતે પણ તેમણે કવિતા અને ગદ્ય લખવાનું ચાલુ રાખ્યું. ‘સુંદરી સુબોધ’ અને બીજાં બહુતાં માસિકોમાં તેમની કવિતાઓ અને લેખો આવવા માંડ્યા, એમનાં ગદ્ય પદે તરત જ રસિક વાચકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું. લખવા અને કવિતા કરવાની શક્તિને ઈશ્વરદત્ત શક્તિ કહેલી છે તે વિન્યાસદમીના લેખોથી સ્પષ્ટ થાય છે, કારણ કે, તેમને પોતાની મેળે વાંચ્યા ઉપરાંત કંઈ ઉદાર અને ઉચી કેળવણી મળેલી ન હતી. અંગ્રેજોના અભ્યાસ કરવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો હતો પરંતુ વ્યવસાયી જીવનમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીઓથી એવા અભ્યાસ થઈ શકતા નથી. તેમ એમનાથી પણ મંસ્ફૂત કે અંગ્રેજોના અભ્યાસ થઈ શક્યો નહિ. માત્ર કુટુંબનાં વિદ્વાન મંડળથી જે લાભ પ્રાપ્ત થયો તે જ. આમ છતાં વાચનમાં તેઓ એવાં તો ખચીત. હતાં કે જે કંઈ વાંચે તે સમજીને જ વાંચે. આ દેવથી મંસ્ફૂત અને અંગ્રેજોનાં સારા સારા વિચારો અને દુશ્પણી તેમને આવડી ગયાં હતાં. ગ્રેડ કાયદે કહેતા કે, જેને હગ્ગર મ્લોક મોઢે આવડે તેને અરધ ઉપરાંત મંસ્ફૂત આવડ્યું કહેવાય. વિન્યાસદમીનું મંસ્ફૂત જ્ઞાન, આ પ્રમાણે ધાર્મિક મ્લોકોના મુખપાડનું હતું.

સૌ. સ્વ. વિન્યાસદમીએ ઘણી કવિતાઓ અને પુષ્કળ ગદ્ય લખેલું છે, અને મારા જાણવામાં છે તે પ્રમાણે એમનું ગદ્યપદ છાપવાનો વિચાર પણ ચાલે છે. એ ગદ્યપદ જહાર પડશે ત્યારે એમની પ્રતિભાનું સાફ તોલન થશે. તે રસિક, પ્રેમવાળાં અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનાં કાર્યોને આગળ વધારવાને ઉત્સુક હતાં પરંતુ ચોક્કસ વર્ષ જોટલી જીવાન વયે જ સંવત્ ૧૯૧૬ માં તેમનો પરલોક્યાસ થવાથી શુન્દરાતે પોતાની એક બાહોશ સ્ત્રીલેખિકા શુભાવેલી કહેવાશે. તેઓ પોતાની પાછળ બે ત્રણ મંતાન મૂકી ગયા છે.

મણિલાલ જ્યારામ.

ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નો.

(ગયા વર્ષના ઉપરાન્ત-લેખનું અનુમેધાન.)

સૌ. સુભતિ બહેન. કવિ.

આ બહેનનો જન્મ અમદાવાદ ખાતે તા. ૧૩ ઑગસ્ટ ૧૮૯૬ ના રોજ મહારાષ્ટ્રીય દેશરત્ન બ્રાહ્મણ શ્રીમાન લલમણરાવ નારાયણરાવ અગ્રેનાં ધર્મપત્ની દુર્ગાબાઈ પેટે થયો. તેમના પિતા વડોદરામાં સરકારી નોકરી કરતા હોવાથી બહેન સુભતિએ ગુજરાતીમાં પ્રાથમિક કેળવણીથી શરૂઆત કરી, દ્રેનિંગ કોલેજ દ્વારા વિમ્બન-અરોડાની તમામ પરીક્ષાઓ સારે નંબરે પાસ કરી છે, અને કિન્ડર ગાર્ડન સ્પેશિયલ ક્લાસની પરીક્ષા પસાર કરી રાજ્યનાં કિન્ડર ગાર્ડન સ્પેશિયાલીસ્ટ થયાં છે. મરાઠી, ગુજરાતી, હિન્દી અને ઐંગ્લા ભાષાનું ઉચ્ચ પ્રતિનું ભાષાશાસ્ત્રના ધરાવતા ઉપરાન્ત પિંગળનો અભ્યાસ કરીને કવિ તરીકે પણ સારી નામના એમણે મેળવી છે. તેમના ઉપયોગી લેખો અને કાવ્યો ઘણાં માસિકામાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યાં છે.

ગુજરાતને આંગણે પુરાતા સાથીઆના અત્યુત્તમ નમુનાની, કવિ સમાજ દાર્જીંગને વડોદરાની યાદ તરીકે-એટ આપનાર-આ જ બહેન હતાં. કામગીરી કારીગરી દ્વારા પ્રદર્શનોમાં માન પામનાર બહેનોમાં પણ આ બહેનનું નામ ગ્રોખરે. તેઓ સ્ત્રી વર્ગની ઉન્નતિનાં ખાસ દિમાપતી છે. જાળપણમાં વિધવા અનેકાં આ બહેને જાણીતા ગુજરાતી કવિ શ્રીયુત્તરાંકરજીના મ. કવિ સાથે રા. બા. રમણભાઈ સાહેબને જંગલે ઈ. સ. ૧૯૨૦ ના ડીસેમ્બર મહિનામાં પુનર્જન્મ કરેલું પોતાના સ્વતંત્ર લેખો ઉપરાન્ત ઐંગ્લી, હિન્દી અને મરાઠીમાંથી ઘણા ઉપયોગી લેખોનાં ભાષાન્તર કરેલાં છે. અને તે માસિકામાં પ્રકટ થઈ ચૂક્યાં છે. હાલ પણ તેઓ અવકાશને અનુકૂળ લેખ-કાવ્યો લખી રહ્યાં છે.

બાલકોને ઉછેરવાનું અને સરકારી નોકરી હોવા છતાં પણ તેઓ ધરતું તમામ કામ જાતે જ કરે છે. તદુપરાન્ત તેમની સાદી રહેણી કરણી ખાસ અનુકરણીય છે. તેમના હસ્તાક્ષરો પણ એવા તો સુંદર છે, કે બહીષ્કારી કેળવણી પામેલી બહેનોની હરિકાઈમાં પણ ઉપલે નંબરે આવે.

ગં. સ્વ. મુલોચના બહેન.

સ્વ. રા. બા. નંદયાંકર તુળદયાંકર મહેતાનાં પુત્રી અને વડોદરાના દીવાન સર મનુભાઈ સાહેબનાં બહેન ગં. સ્વ. મુલોચના બહેન. ગુજરાત

દાકિયાવાડનાં ઘણાં સ્થળોમાં આ પૂજ્ય બહેને અત્યુત્તમ ભાષણોદ્ધાર પોતાની શક્તિ બતાવી આપી છે. ખાનગી રીતે તેમણે મેટ્રીક સુધી અંગ્રેજી જ્ઞાન મેળવેલું છે. કેટલાંક માસિકોમાં તેઓ લેખો લખે છે. સ્થાનિક પ્રવૃત્તિઓમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લે છે. હમણાં ત્રણેક વર્ષ મયાં વડોદરા નર્સિંગ સ્કાસનાં સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટનું કામ તેઓ કરે છે. અને થીઅર્સોપરીક્ષક સોસાયટીનાં મંત્રી પણ થયાં છે. તેમનું લગ્ન ૨૪ જાન્યુઆરી ૧૯૨૫ માં થયેલું. સ્ત્રીવર્ગ અને બાળ મંદાળ ઉપર આ બહેને સારાં ભાષણો આપ્યાં છે. એમનામાં વક્તા તરીકેની અગ્રમ શક્તિ છે, અને તેમની ઉમર હાલ આશરે ૪૫ વર્ષની છે.

અ. સૌ. સોમીગૌરી વ્યાસ.

આ બહેન વડનગરનાં રહીશ અને ઘાતે ઔદીચ્ય સદસ્ય બાહ્ય કુટુંબમાં જન્મેલાં છે. બાલ્યકાળમાં જ વિધવા થવા પડી આ બહેને ગુજરાતી ભાષાને પ્રાથમિક અભ્યાસ વડનગરમાં જ કર્યો અને ત્યાર પછી ટ્રેનિંગ કોલેજ દ્વારા વીર્મન-અરોડાની તમામ પરીક્ષાઓ તેમણે ઉપલે નંબરે પસાર કરી છે. છેલ્લા વર્ષમાં પહેલે નંબરે તેઓ પાસ થયાં છે, તે ઉપરાંત બાધામ માટે તેમના અપૂર્વ ઉત્સાહ અને પ્રયત્નના પરિણામે એક મેડલ અને એક પ્રમાણપત્ર મેળવેલું છે. સ્ત્રીવર્ગમાં રાસનો પ્રચાર કરવાની ઉત્સુકવૃત્તિ વાળાં આ બહેને “સ્ત્રી ઉપયોગી ગીતો” નામનું નાનકડું પણ ઉપયોગી પુસ્તક લખ્યું છે. ભરત ગુપ્તજીના વિષય ઉપર પણ આ બહેને એક ઉપયોગી પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે, અને તે થોડા જ વખતમાં પ્રસિદ્ધિ પામશે.

બાળકમની દૃષ્ટિ રહીના પરિણામે વિધવા થયેલાં આ બહેને તા. ૨૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૫ ના રોજ જાણીતા શિક્ષક મી. પ્રહલાદજી વ્યાસ નાંદોજવાળા સાથે પુનર્લગ્ન કર્યાં છે.

કેળવણી પામેલાં આ બહેન સાદી રહેણી કરણીવાળાં, નિરભિમાની, અને દંપતીજીવનના ઉચ્ચ આદર્શો સારી રીતે સમજનારાં છે. વળી આ દંપતી વ્યાયામનાં શોખીન છે, એટલે તંદુરસ્તીને સ્થાનારાં છે. આ બહેને કેટલાક નિબંધો લખીને પણ ધનાગો મેળવ્યાં છે. તેમની ઉમર હાલ ત્રીસ વર્ષની છે.

કુમારી બહેન પીલાંમાય.

ભાવનગર વાસી શ્રીમાન દેરામજી ખરશેદજીનાં પુત્રી બહેન પીલાંમાયનું નામ કોણ નથી જાણતું ? આ બહેન ૩૨ વર્ષની ઉંમરનાં છતાં હજી તેમણે કશું કીધું નથી. તેમણે અંગ્રેજી ધોરણ પાંચમા મુધી શિક્ષણ લીધું છે. કેટલાંક માસિકોમાં સ્ત્રીવર્ગ અને આગકો વિષે તેમણે ઉમદા લેખો લખી પોતાની શક્તિનો પ્રદર્શ બતાવી આપ્યો છે. રચાનિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ તેઓ ઉત્સાહભર્યો ભાગ લે છે. કેળવણીની શાખામાં ઉમદા પુસ્તકો વિગેરેની તેમજ ઘણી ઉદાર સંખાવત કાર્યમાં પણ આ બહેને પહેલ કરેલી છે. તેમની લોક-સેવાની ધગસ અપૂર્વ છે. અને એટલા જ માટે તેઓ માનનીય છે.

“કુંડુ”

સ્ત્રી-ઉપયોગી ગૂજરાતી પત્રો

ગૂજરાતી ભાષામાં પાંચ માસિકપત્રો સ્ત્રીહિતાયે પ્રકટ થાય છે. સ્ત્રીબોધ, મુન્દરીમુબોધ, ચનિતાવિજ્ઞાન, મહિલાભૂષણ, અને ગુણ-મુન્દરી. આ ઉપરાંત, સ્ત્રીમિત્ર, ચનિતા વિનોદ, દંપતી મિત્ર અને દંપતી દિતેન્દ્ર આદિ બીજાં કેટલાંક પત્રો પણ આવાજ ઉદ્દેશથી થોડા વધુ વખત પ્રકટ થયેલાં પરંતુ તે હાલ અન્ધ પડેલાં છે. ભાવનગરમાં સ્ત્રી મુખદર્પણ નામનું માસિક પત્ર પ્રકાશિત થતું હતું, ત્હેને હવે પણ સ્ત્રી ઉપયોગી વાર્ષિક ગ્રન્થમાલાના રૂપમાં ફેરવી નાંખવાનો વિચાર તેના અંપાદક જણાવે છે.

ગૂજરાતમાં સ્ત્રીઓના દિત, તેમની કેળવણી તથા તેમના ઉત્કર્ષને માટે આટલાં જ પત્રો પ્રવાસ કરે છે, એમ અમારું માનવું નથી; વીસમી સદીનાં આ પેઢાં પચીસ વર્ષમાં, ખાસ કરીને કેળવણીના પ્રદેશમાં, સ્ત્રીઓની પ્રગતિ એથી તો મુન્દર રીતે જાણી રહી છે કે તેના આરંભકાળની વસ્તુ-સ્થિતિનું જેને સ્મરણ છે તેને તો ખરેખર ખુબ આનન્દની સાથે આશ્ચર્ય થવા વિના રહે તેમ નથી. જ્યાં સ્ત્રીઓનાં જૂજ લખાણો પ્રાપ્ત કરેતાં, સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતાં પત્રોના તંત્રીઓને પણ, ઘણી મુશ્કેલીઓ નડતી અને સ્ત્રી લેખના ખાસ અંકોનાં લખાણો તો પુરુષલેખકોની મદાપથી જ તૈયાર થતાં એવા આણેષો નિરન્તર સાંભળ્યાં કરવા પડતાં; તે જ મધ્યે

અત્યારે ઘણાં ખરાં ગુજરાતી પત્રોમાં સ્ત્રી લેખોનું ચાલુ પ્રદર્શન નિહાળાય છે, એટલું જ નહિ: પણ કેટલાંક સન્માનિત પત્રોનાં તંત્રી મંડળમાં પણ વિદ્વાની બહેનોને અવસ્થાન અપાયેલું આપણે જોઈએ છીએ.

પરંતુ આ લેખનો હેતુ માત્ર સ્ત્રીહિતાયે ચાલુ પ્રયત્નો કરી રહેલ અને સ્ત્રી કેળવણી તથા સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન થનાં પત્રોના ઇતિહાસનું ચર્ચિત્ત અવલોકન કરવું એટલો જ છે.

સ્ત્રી બોધ:—

[તંત્રીઓ: બહેન શ્રી પૂતળીભાઈ કાપ્પાજી તથા શ્રીયુત કેશવપ્રસાદ છાયાલાલ દેસાઈ, બી. એ. એલ. એલ. બી; મંત્રી: શ્રીયુત જીવનલાલ અમરશી મહેતા. (ડેમિ ખારપેજી ૭૨ પૃષ્ઠ) વર્તન અંક તથા બે પુસ્તકો માહકોને બેટ મળે છે. વાર્ષિક લઘાજમ રૂ. ૩-૪-૦ સરનામું મંત્રી સ્ત્રીબોધ, પીર-મશારોડ અમદાવાદ.]

ગુજરાતી ભાષાનાં જૂનાં પ્રસિદ્ધ પત્રોમાં સ્ત્રીબોધ જાણીતું છે. ગુજરાતમાં સ્ત્રી કેળવણીના પ્રચાર અને સંસ્કાર સુધારાની પ્રગતિ અર્થે, ૧૮૫૭ ના જન-સુઆરી માસમાં, તે કાળના આગેવાન સુધારકો અને વિદ્વાનો, જેવા કે શ્રી કરસનદાસ મૂળજી, સર. મંગળદાસ નયુભાઈ, ન્યાયમૂર્તિ ન્હાનાભાઈ હરિદાસ તથા શ્રી ડોસાલાલ ફરામજી કામા, આદિ સજ્જનો તરફથી રહેતું પ્રદર્શન શરૂ થયું હતું, અને તે સમયમાં કાગળ અને છાપખાનાની ઘણી મોંઘવારી હોવા છતાં તહેતું કદ મેટું રાખ્યું હતું તથા એવા લોકહિતાર્થી પત્રો બહોળો ફેલાવો થાય તેમજ સાધારણ સ્થિતિના વાંચનારને પણ તહેતો લાલ મળી શકે એ હેતુથી, તહેતું વાર્ષિક લઘાજમ માત્ર રૂ. ૧ રાખવામાં આવ્યું હતું, આ સત્કાર્યમાં મદદ તરીકે શ્રી ડોસાલાલ કામાએ બે વર્ષ સુધી, દરસાલ રૂ. ૨૨૦૦ (આરસો) ની મદદ આપી હતી અને તે સમયના અનેક શ્રીમન્તો તથા સાક્ષરોની ઉદાર સહાય મેળવવા આ પત્ર ભાગ્યશાળી થયું હતું.

સ્ત્રીબોધની શરૂઆત લગભગથી (એટલે ૧૯૬૩ થી) શ્રી કેળુરાય નવરોજજી કાપ્પરાજીએ તહેતું તંત્રીપદ સ્વીકાર્યું અને ૧૯૦૪ માં તહેમતું અવસાન થયું ત્યાં સુધી તે કાર્ય તહેમણે ઉત્સાહ અને મમતાથી ચાલુ રાખ્યું હતું. ૧૯૦૩ માં દક્ષતર આચારા છાપખાનાના માલિકો, જેઓ ઘણા કખનથી સ્ત્રીબોધની વહીવટી વ્યવસ્થાનું કામ કરતા આવ્યા હતા,

તેઓને તે કર્તવ્યમાંથી મુક્ત થવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ. ત્યારે પણ શ્રેઃ કાષ્ઠાશ્રમે આ પત્ર તરફની અસાધારણ પ્રીતિને લીધે કેટલી વધારાની કાર્ય-ધુર પોતાના ઉપર લઈને સ્ત્રીભોધના પ્રદાનનું કામ ચાલુ રાખ્યું હતું.

શ્રેઃ કેશુશરના મરણ પછી આ માસિકનું તંત્ર તહેમનાં પુત્રી શ્રીમતિ શિરીન આઈએ. ઉપાડી લીધું હતું. આ સમયમાં સ્વ. સોદર રા. ભોગીલાલ રતનલાલ દિવેદિયાએ આ પત્રની પુર્નજાતિ કરવામાં બહુ પ્રીતિ-પૂર્ણ સહાયતા કરી હતી. તહેમના અવસાન પછી સ્ત્રીભોધ રા. રા. કેશવ પ્રસાદ દેસાઈ તથા ખેન સૌ. વિમળાગૌરી એતલવાડને તે સોંપવામાં આવ્યું હતું. હાલમાં રા. રા. કેશવપ્રસાદની સાથે શ્રીમતી પૂતળાઆઈ કાષ્ઠાશ્ર સ્ત્રીભોધનાં તંત્રીપદે નિયુક્ત છે અને તેની વહીવટી વ્યવસ્થા રા. રા. શુવનલાલ અમરશી મહેતાના જેવા ઉદ્યોગી અને ઉત્સાહી પ્રદા-શકને સોંપાઈ છે, એ પણ આ પત્રને સ્થિતકારક જ છે. સ્ત્રીભોધનાં તંત્રીપદ ને અંગે જેમ વિવિધ શુભ ફેરફારો જેવામાં આવે છે, તેમ તેના કદ સ્વરૂપ તથા વિષયવસ્તુમાં પણ અનેક પ્રકારની આશાજનક નવીનતા અને આકર્ષકતા નિહાળાઈ છે. કદ પ્રથમનાં કરતાં હાલ ન્હાનું લાગે છે. પરંતુ આજુ બતાવેલી અર્થ તથા હિન્દુ શ્રદ્ધ સંસ્કારનાં જીવનની સાથે તેનો વધારે નિકટ મંચન્ધ તથા આપણાં સ્ત્રીજીવનના મહા પ્રશ્નોના ઉકેલ, અર્થે સરસ "અને ચાલુ યત્નો પણ તેમાં વધારે જેવામાં આવે છે. અને આ ઉપરાન્ત, સ્ત્રીભોધનો "આલોક" વિભાગ તો એ પત્રના નવીન સ્વ-રૂપની એક સુંદર, સત્કાર લાવક, ઉપયોગી વિશેષતા છે, એ નિર્વિવાદ છે.

સ્ત્રીભોધ તેની સર્વઆનંદી જ સુપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી લેખકોનાં ઉત્તમ લખાણો પામતું આવ્યું છે, અને શ્રેઃ કાષ્ઠાશ્ર દૃત અનેક રસીકી, સાંસારિક નવલકથાઓના અતુલાદો પ્રકટ કરવા ઉપરાન્ત, તેણે સામાજિક સુધારો, સાહિત્ય, તથા વિદ્યા-દુન્નર-કુળને લગતા ઉપયોગી લેખો વડે ગુજરાતી સાહિત્ય લંડોળમાં સારો વધારો કર્યો છે. ૧૯૦૮ માં પ્રકટ થયેલ સ્ત્રીભોધની જ્યૂબીલીનો સમારક અંક જેતાં સહજ સમગ્રજ છે કે આ પત્ર, તેની લાંબી જિન્દગીમાં, ગુજરાતી પ્રજાની કેવી ચાદગાર સેવા કરી હોય અને તેના તંત્રીમંડળ તથા લેખકમંડળને કેવા મહાન ગુજરાતીઓએ શોભાવ્યું હતું.

ધણી વખત આ પત્ર સચિત્ર હતું. હાલમાં તેમાં ચિત્રો જેવામાં આવતાં નથી. પરંતુ તેથી સ્ત્રીભોધની ઉપયોગીતામાં કાંઈ ન્યૂનતા જણાવી

નથી. તેના વિષયોની સરળ, સ્પષ્ટ, નિર્મળ શૈલી તથા સ્ત્રી કેળવણી અને
અને સ્ત્રીઉન્નતિ અર્થે રજુ થતી તેની ઉપયોગી લેખમાળા, એ તેની
સવિશેષ ઉત્તમતા છે. આ વૃદ્ધ પશુ નવચેતનથી ભરપૂર પત્રની સાસેવાનો કાલ
ગૂજરાતને કાંચા કાળ મળે એ પ્રાર્થના છે. હાલ તેનું ૭૦મું વર્ષ ગયાં છે.

સુન્દરી સુબોધ:

[પ્રકાશક અને તંત્રી : રામમોહનરાય જસવંતરાય દેસાઈ (આજ
સંપાદક : શ્રી અન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.) રાજ્ય આદિ પેજ ૮૦ પૃષ્ઠ વાર્ષિક
લવાજમ રૂ. ૪-૦-૦ (ખાસ એક તથા બેટનું પુસ્તક પ્રાદેશને મળે છે.)
સરનામું : સુન્દરીસુબોધ મંદિર, અમદાવાદ.]

સાહિત્ય અને સમાજની સેવાવૃત્તિથી પ્રેરાઈ, શ્રી અન્ધુસમાજે ૧૯૦૩
ના સપ્ટેમ્બરમાં આ પત્રને જન્મ આપ્યો હતો. તેના પ્રથમ પ્રકાશન
સમયે, ગૂજરાતમાં સ્ત્રીઓને માટે એક સ્ત્રીબોધ - માસિક જ હતું. અને તે
એક પારસી વિદ્વાનના તંત્રીત્વમાં હોવાથી તથા વિશેષ કરીને હિન્દુ
વિચારકો તથા લેખકોની સાથેના તેનો પરિચય તે સમયે ઓછો થઈ
ગયેલો જણાવાયો, રવાનાવિક રીતે, હિન્દુસંસ્કારનાં અનેક ગૂંચવણભરેલા
સંસ્કારોના ઉકેલ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કામ કરતા, આવા એક પત્રની ઘણી
જરૂર પડી હતી. તેથી આરંભથી જ સુન્દરીસુબોધને ઉદ્ધર સંસ્કાર મળ્યો
અને તેનું પરિણામ તેના શુભ નિઃસર્ગમાં આવ્યું.

સ્ત્રીબોધની પેઠે શરૂઆતમાં, આ માસિક પશુ (ટપાલ ખર્ચ જાદ
કરતાં) રૂ. ૧ માં પ્રાદેશને આપવામાં આવતું હતું. અને દરવર્ષે એક પુસ્તક
બેટ તરીકે હજી મુદ્દી અપાય છે. ૧૯૧૦ ના ઓક્ટોબર માસમાં, સુન્દરી-
સુબોધની વ્યવસ્થાને અંગે વધતી જતી જવાબદારી તથા અન્ધુસમાજના
સભ્યોની અન્યક્ષેત્રોમાં વધતી જતી પ્રવૃત્તિને લઈને, તેનું તંત્રીત્વ આ
લેખકને સોંપવામાં આવ્યું હતું અને હજી પણ તે કર્તવ્ય તેનું જ છે.

સુન્દરીસુબોધના જન્મકાળથી તેના વિષયોની વિવિધતા, એ તેની
આકર્ષક વિશેષતા હતી. આ ઉપરાંત, જેવી રીતે સ્ત્રીબોધ પત્રે ચાલુ
સાંસારિક નવલકથાઓનાં અનુવાદો આપીને આપણા સાહિત્યને શણગાર્યું
છે, તેમ દૂંડી (મંપૂર્ણ) વાર્તાઓની ખીલવડ, જે અત્યારે આપણાં
પત્રોમાં સર્વત્ર દીસે છે, તે ઘણે અંશે સુન્દરીસુબોધદ્વારા જ આરંભ
અથવા આરંભ નહિ તો પૂરબેસ) પામી વળી, સ્ત્રીલેખોની અભિવૃદ્ધિ

પ્રીતિપૂર્વક કરવાનો યશ જે આ પત્રને આપવામાં આવે છે, તે પણ વાળ્યો જ છે. અર્થ અને સમયના મોટા બોગે, શ્રી બન્ધુસમાજે ગૂઝરાતમાં સ્ત્રીકળવણી અને સંસારમુધારાની પ્રગતિ માટે આનું એક બહુ ઉપયોગી સાધન ઉત્પન્ન કર્યું છે, તે માટે તો જરૂર આપણું સાહિત્ય તે મંડળનું હૃદયેશ ઝડપી રહેવાનું, એમાં શક નથી.

આ લેખિકાના તંત્રીત્વમાં આત્મા પછી, સુન્દરીમુખોષે વિવિધ સુન્દર તેમજ શોકગ્નનક ફરફાર અનુભવા છે. ૧૯૧૪ માં આ માસિકને ૧૦૦ પાનાનું કરવામાં આવ્યું અને તે પછી થોડા જ સમયમાં તે અગ્રિય પણ થયું: પરંતુ તેની મૂળ આશ્રિતિ ૩૨ પાનાંની તો તેની સાથે કાયમ જ હતી. અર્થાત્—આ પત્રની બે જૂદી જૂદી આશ્રિતિઓ—એક ન્હાની અને એક મોટી—પ્રકટ થવા લાગી. આમ થવાથી તેની સેવાશક્તિમાં અને લોકપ્રિયતામાં સારો વધારો થયો. અને તેની સાથે એટલું સ્વીકારવું પડ્યું કે સુન્દરીમુખોષના ચોતરફથી ચતા સપ્તેમ સત્કારનું એક મોટું કારણ તેના “સ્ત્રીલેખના ખાસ અંકો” હતા.

ફરફારની જરૂર નથી કે ૧૯૧૧ માં, સુન્દરીમુખોષનો પહેલો (ખમણો મોટો) સ્ત્રીલેખનો ખાસ અંક બહાર પાડવામાં આવ્યો, તે તૈયાર કરવા માટે યોગ્ય સ્ત્રીલેખ મેળવવામાં ઘણી જ મુશ્કેલીઓ નડી હતી. પરંતુ એ અંક વડે જે ન્હાની સરખાત યર્ષ, તે ઉત્સાહી, યુવાન લેખિકાઓની મમતાણુ મદાયથી ચાલુ રહી અને ધીમે ધીમે ઘણા મોટા ફક્તા, વિદ્યુત અથવા સાહિત્યપ્રિય બહેનોની સુન્દર લેખાવલીથી સુદાતા, ખાસ અંકોમાં અદ્ભુત વિકાસ પામી. સુન્દરીમુખોષના આ સ્ત્રીલેખના અંકોની અમર ભગિની ભાષાઓનાં પત્રો ઉપર પણ યથા વિના રહી નહિ અને મરાઠી ભાષાના આગેવાન માસિક મનોરંજન તથા હિન્દી ભાષાના તે સમયના આગેવાન માસિક નવચંદનને પણ તેના પ્રચારના પ્રયાસો કરવાની પ્રેરણા થઈ હતી. શુદ્ધશન માસિકના હિન્દુ લેખિકાઓનાં લખાણવાળા તથા પારસી લેખિકાઓનાં લખાણવાળા ખાસ અંકો, તે પણ એ આદોક્ષ્યનું જ પરિણામ હતા. આ ઉપરાન્ત, કપોળ વગેરે માસિકો એ પણ સ્ત્રીલેખના અંક પ્રકટ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું.

પરંતુ સુન્દરીમુખોષની અસાધારણ સફળતા કાંઈ સમય સારી શકી નહિ! દુર્ભાગ્યે આ લેખિકાની ચાલુ (અને કેટલોક વખત ગંભીર) માંદગીને કારણે તેનાથી પત્રની વ્યવસ્થા તરફ યોગ્ય લક્ષ અપાતું નહિ.

અને બીજા પણ એવા અનેક અન્તરાય નકયા કે સુન્દરીસુબોધ મૃતપાપ સ્થિતિમાં આવી ગયું દેખાયું. એને પુનર્જીવન આપવાની નવીન યોજના આવતા વર્ષમાં અમલમાં આવી જશે અને જે નૂતન સ્વરૂપમાં તેને પ્રકાશિત કરવું નિર્ધારિત છે તે, આશા છે કે, તેની મૂળ લોકપ્રિયતા જાળવી રાખશે. અનેક ન્યૂનતાઓ અને ઘણી અનિયમિતતા છતાં સુન્દરીસુબોધની સેવાની ઉપયોગીતા હજી પણ સ્વીકારાય છે, એ જ એની કૃતકૃત્યતા છે.

નવો અંક પ્રકટ થશે ત્યારે એ પત્રનું ઓગણીસમું વર્ષ શરૂ થશે.

વનિતા વિજ્ઞાન:

(તંત્રી અને પ્રકાશક: આ પત્રનાં સહયોગી તથા પ્રકાશક બ્લેન શ્રી બાહુ-ગૌરી દાસરાય સુન્દરીનું અવસાન ગત વર્ષમાં થવાથી સર્વ કાર્ય ધુરા દ્વારા શ્રી શિવગૌરી ગજજીર ઉપર જ આવી પડી છે. બ્લેન શ્રી શિવગૌરી કલ્યાણબાઈ ગજજીર. (ડેમી બાર પેજ ૧૬ પૃષ્ઠ) વાર્ષિક લવાજમ: રૂ. ૧-૮-૦ (સાર્વજનિક સંસ્થાઓને તે વિનામૂલ્યે આપવામાં આવે છે) સરનામું-વ્યવસ્થાપક વનિતા-વિશ્વામ, સુરત.)

પૂજ્ય બ્લેનો ગાં. સ્વ. બાહુગૌરી સુન્દરી તથા ગાં. સ્વ. શિવગૌરી ગજજીર તરફથી સુન્દરીસુબોધના જન્મકાળમાં એક બહુ ઉપયોગી, ઉત્કર્ષક અને અનાથ અજ્ઞાઓને આશીર્વાદસમાન પ્રવૃત્તિ આરંભાઈ હતી, જે હાલ વનિતાવિશ્વામ એ નામથી સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે. દેશપ્રેમી સંસારસુધારક શ્રી બહેરામજી મલખારીએ સેવાસૂદન નામની સંસ્થા આપા જ સ્તુત્ય હેતુથી મુજાર્દમાં શરૂ કરી હતી, તેની સીધી અસરનું, પણ સ્વતંત્ર પરિણામ આ વનિતાવિશ્વામ હતું. અને તેને અંગે વનિતા-વિજ્ઞાન નામનું માસિકપત્ર ઉક્ત બ્લેનોના તંત્રીત્વમાં ૧૯૦૯ ના અરસાથી પ્રકટ થવા લાગ્યું. આજ સત્તર વર્ષથી આ માસિક બે બ્લેનો તરફથી પ્રકટ થવું ચાલુ છે અને પ્રદુષા તે સ્ત્રી લેખકોદ્વારા સ્ત્રીઓને ઉપયોગના વિષયોનું પ્રકાશન તથા વિલોકન કર્મ બંધ છે.

સુન્દરીસુબોધ તરફથી સ્ત્રીલેખકોનો યોગ્ય સત્કાર થયો તથા નવીન લેખિકાઓને સાદું ઉત્તેજન મળ્યું, એ ખરું છે; પરંતુ લેખક બ્લેનોની વધતી જતી જાગૃતિ અને ચેતનાનું દેખીતું એક શુભ પરિણામ વનિતા-વિજ્ઞાન થયું. કારણ કે સ્ત્રીલેખકોની બહુ ઘટ નહિ, એ સમયમાં સ્ત્રીઓ તરફથી એક પત્રના તંત્રીપદનો સ્વીકાર થઈ તે સારી રીતે ચલાવાય, એ

કાંઈ સહેલું કામ નહોતું. અને આ પત્રદાર પતિના વિશ્રામના જેવી સત્પ્રવૃત્તિને પણ પોપણ મળતું ગયું: એટલે ઘણી રીતે તે આવકાર લાયક થઈ પડ્યું છે.

વનિતાવિજ્ઞાન વિશેષ કરીને સ્ત્રીકળવણી અને સ્ત્રીઓની સાંસારિક તથા ધાર્મિક પ્રવૃત્તિને અંગે એક સંરક્ષક તરવરૂપ સાધન ગયું છે અને વિધવાજીવનના ઉદાર અર્થે—આણુ પ્રયાગોનો વિરોધ નહિ કરતાં તેને ધાર્મિક તથા લોકોપકારક વલણ આપી, સન્નોપમય કરવા સતત પ્રયાસ કરે છે. ‘અમે તેને દીર્ઘાયુષ દુઃખીએ છીએ. (તેનું દાઢ ૧૭ મું પુસ્તક આલે છે.)

મહિલા બ્રૂપણ:

[તંત્રી અને પ્રકાશક: બ્લેન શ્રી રૂકિમણી, શ સા હીરાચંદ મોતીચંદના વિધવા. ઉપતંત્રી બ્લેનશ્રી કમળાબ્લેન દેવચંદ. (સાપલ આઠ પેજ ૨૪ પૃષ્ઠ.) પૂંઠા ઉપર ચિત્ર આપવામાં આવે છે આ પત્રનાં તંત્રી અને પ્રકાશક બ્લેન શ્રી રૂકિમણીના ગયા વર્ષમાં થયેલ અવસાનને લીધે આ પત્રના અકા હાલ પ્રકટ થતા નથી. પરંતુ આશા છે કે આવા એક સત્સંસ્થાના શુભ સાધનનું થોમ્સ પોપણ જૈન જેવી શ્રીમાન, ધર્મિષ્ઠ કેમ તરફથી અવરુપ થશે. મહિલા મિત્રના દરે પછીના અંકમાં તેનું પુનર્યતન થઈને અવલોકન ધારણા રહે છે.]

આ પત્રનો જન્મ, સુરતના શ્રી જેન વનિતા વિશ્રામને અંગે, “આવિ-કાસુબોધ” એ નામથી પાંચ વર્ષ ઉપર થયો હતો. પરંતુ તેની સાર્વજનિક ઉપયોગીતા વધે એ હેતુથી, ત્રણ વર્ષથી મહિલા બ્રૂપણ એ નામથી તેને પ્રકટ કરવામાં આવે છે. પૂજ્ય બ્લેન ગં. સ્વ. રૂકિમણી બ્લેન જેનાં યુવાન અને ઉત્સાહી સન્નારી તેનાં તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક હતાં અને ગત વર્ષમાં પોતાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિમાં મદાય મળે તથા તંત્રીત્વની ગંભીર જવાબદારીના અતુલવ લઈને પોતાની સાથે એક ખીજી આશાગતક બ્લેન તૈયાર થાય, એ હેતુથી લેખણે. બ્લેન ગં. સ્વ. કમળાબ્લેનને ઉપતંત્રી પણ નીમ્યાં હતાં.

સ્ત્રીઓને લાગે જ અને સ્ત્રીઓને માટે જ, જે દ્રાર્ય વનિતા વિજ્ઞાન કરતું આવ્યું છે, તેમાં મહિલા બ્રૂપણ સારો વધારો કરે છે, એમાં શંકા નહોતું નથી. ઉદ્દેશ તો વનિતા વિજ્ઞાનના જેવા જ છે, છતાં આ પત્રમાં વિષયની વિવિધતા વધારે છે, પરંતુ તેની સાથે એમ પણ સ્વીકારતું

જોઈશે કે વનિતા વિજ્ઞાનની પેઠે માત્ર સ્ત્રીઓનાં જ કામચલાણ પ્રકટ કરવાનો તહેનો કાર્યક્રમ નહિ હોવાથી મહિલાશ્રમણને વધારે હૃદયી લેખકોની મદદ મળી શકે એમ પણ છે. આ પત્રની સેવાઓ લાંબો કાળ ચાલુ રહો એ પ્રાર્થના છે, આ પત્રનું પાંચમું પુસ્તક પ્રકટ થયું છે.

ગુણ સુન્દરી:

[તંત્રીઓ: જ્ઞેનો સૌ. ઉર્મિશ મહેતા, બી. એ. તથા સા. ન્યોરસ્ના મહેતા, બી. એ. (રાયલ આઠ પેજ ૧૦૫૪) સચિત્ર લલાજીમ રા. ૪-૦-૦ ખાસ અંકો આપવામાં આવે છે સરનામું ગુણસુન્દરી કાર્યાલય. ૫૧, ચોથી ખેતવાડી, મુંબાઈ.]

ગુજરાતી સ્ત્રીઓને માટે એક હવે પકિતના માસિક પત્ર,—ગુણ સુન્દરીનો પહેલો અંક ૧૯૨૩ ના સપ્ટેમ્બરમાં પ્રકટ થયો હતો, પરંતુ તહેની ત્રણ વર્ષની કાર્યક્રમમાં તહેણે પોતાની ઉપયોગિતા, રસપ્રિયતા અને નવચેતના બહુ સારી રીતે પ્રત્યક્ષ કર્યા છે. આ માસિકના મંચાલકોનો ઉદ્દેશ એમ છે કે “સ્ત્રીઓનું માસિક અને તેટલું સ્ત્રીઓને જ હાથે ચાલે તો વધારે ઠીક કહેવાય. અને ત્રીજા વર્ષથી તહેમણે એ સદિષ્ઠનો બહુ આદરણીય રીતે અમલ પણ કર્યો છે.” સ્ત્રીઓને માટે અને સ્ત્રીઓ વડે કાર્ય કરવાની જોઈએ અને પદ્ધતિ કેટલેક અંગે સુન્દરીસુખોષ તથા સ્ત્રીનોષ તરફથી આરંભ પામી હતી અને વનિતાવિજ્ઞાન તથા મહિલા શ્રમણે જેનું સમર્થન દીધું છે, તહેનો આગ્રહપૂર્વક સ્વીકાર કરીને આ પત્રના મંચાલકોએ પોતાના માસિકના બૂદા બૂદા અંકો બૂદી બૂદી વિદ્યુતી જ્ઞેનોના તંત્રીત્વમાં પ્રકટ કર્યા છે; એટલું જ નહિ પણ તહેના એ ચાલુ મહત્વના વિષયો જેમાં જગત્વી સ્ત્રીહિલચાલનો અહેવાલ આપ્યાં કરે છે, તે તેઓએ લેખક જ્ઞેનોની કલમથી જ લખાવ્યે એમ વ્યવસ્થા કરી છે. અને હાલ થોડા વખતથી આ માસિક શરૂ કરનાર તંત્રીઓએ તંત્રીપદની સંપૂર્ણ જવાબદારી વિદ્યુતી જ્ઞેનોને સોંપી, પોતે માત્ર વ્યવસ્થાનું કાર્ય પોતાનો પાસે રાખ્યું છે.

આ માસિકપત્ર રાષ્ટ્રાત્મકી જ સચિત્ર છે. અને તહેમાં આવતાં ચિત્રો તેમ જ લેખો ઘણાંખરાં મનોહર અને ઉપયોગી હોય છે.

મુંબાઈના ગુજરાતી હિન્દુસ્ત્રીમંડળના સુપ્રસિદ્ધ પત્ર સ્ત્રીહિતોપદેશનું રૂપાન્તર થઈ ગુણસુન્દરી જન્મ પામ્યું છે. સ્ત્રીહિતોપદેશ એક બહુ ઉત્તમ સામાયિકપત્ર હતું અને સ્વ. શ્રી જમના જ્ઞેન સકલેના તંત્રીત્વમાં એ પ્રકટ

ચતું હતું, ત્યારથી તે સર્વત્ર આદરપાત્ર થયું હતું. પરંતુ ગુણસુન્દરીની
 વિષયવિશાળતા તથા લોકોપયોગીતા તેથી પણ અધિક છે અને જે વિદ્યા
 છહેનોને આ પત્રનું તન્ત્રીપદ સોંપવામાં આવ્યું છે, તેઓ પણ તે કાર્ય માટે
 અનેક રીતે મુયોગ્ય હોવાથી હાશના ઉત્સાહથી તે ચલાવવામાં આવશે તે
 તેનું ભવિષ્ય બહુ જ ઉજ્જવળ છે, એમ ખાતરી છે. આ સુન્દર મામિત્રને
 અમે દીર્ઘાયુષ્ય ઈચ્છીએ છીએ. હાલ તેનું ત્રીજું વર્ષ ચાલે છે.

રામમોહનરાય જસવંતરાય.

सुखं भाग्यं भवति भवति भाग्यं सुखं च ।

परिभाष्य तु विदुः परमात्मनः सत्त्वं ॥

તમારા ધરમાં

તમને એક જ ફરતું વિના નથી ચાલવાનું: અને તે

પ્રેરણા અને તેજસ્વિતા
પ્રાણવાન સાહિત્ય અને કલા
જ્ઞાન, સંસ્કાર ને ચારિત્ર્ય તથા
જ્વલંત આદર્શોની ધગશભર્યું
ધરધરનું માનીનું માસિક

ધરનાં નાના મોટાં છોકરાંઓ, કુટુંબનાં સીજનો
તથા મોટરાંઓ સુદાને રસ પડે તેવું પ્રેરક અને
વિશુદ્ધ સાહિત્ય, મનોરંજક વાર્તાઓ, ઉપયોગી
લેખો, સુંદર આકર્ષક ચિત્રો અને ફોટોથી ભરપૂર

સાહિત્ય અને કલા, ચારિત્ર્ય અને સંસ્કાર તથા
જ્ઞાન અને પ્રેરણા દર મહીને ધરધરમાં આણતું
એક અનેાખી જ હજનું માસિક

રસના: ૩. ૬ માસના: ૩. ૩ પરદેશના: ૩. ૭
માર કાર્યાલય રાયપુર અમદાવાદ

મહિલા મંથન

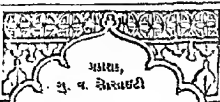
વાર્ષિક

વર્ષ પાંચમું

સન ૧૯૨૯

સંપાદક,
સી. સુશીલિની મહેતા, બી. એ.
સી. સૌરામિની મહેતા, બી. એ.

પ્રારંભના

સંપાદકની જગ્યા

यदेतं सुखदुःखयोरनुगुणं तदास्यवस्थासु यद्
विश्रामो हृदयस्य यन् जलसायस्मिन्नहायो तसः
कालेनावरणायवात् परिणते तत् स्नेहसारे स्थितम्

० भट्टं तस्य सुमानुषस्य कथमप्येकं हि तदुच्यते ॥

નોંધ.

સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો ઉપર વિચારપૂર્વક લખાએલા લેખો જનસમાજ આગળ રજૂ કરવા એ 'મહિલા મિત્ર'ના મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. સમાજમાં સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમ જ પુરુષ સમાન રાજકીય અને સામાજિક હક્કો મેળવવા માટે સ્ત્રીઓએ પૂર્ણ લાયકાત મેળવવી જ પડશે. એ લાયકાત મેળવતાં ઘણા સમય વીતી જશે. તે દરમિયાન એ દિશામાં લોકમત કેળવવા માટે એ વિષયનું સાહિત્ય પ્રગટ થવું જ જોઈએ. 'મહિલા મિત્ર'ના આશય એ જાતના સાહિત્યની ખોટ પૂરી પાડવાનો છે.

સ્ત્રીઓ માટે જુદા સાહિત્યની જરૂર છે? આ પ્રશ્નના એ ઉત્તર છે. સ્ત્રીઓ માટે જુદી નવલકથાઓ, જુદાં નાટકો કે જુદી કવિતાઓની જરૂર નથી. હવે સવાસ મોવ એટલો જ છે કે સ્ત્રીઓ માટે જુદાં માસિકાની જરૂર છે કે નહિ? ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાલ જે માસિકો નીકળે છે તેમાં 'કૌમુદિ' અને 'પ્રસ્થાન' સિવાય કશાનું જવા જ લેખો એટલી જ કાર્ટિના હોય છે કે સાધારણ કેળવણી પામેલી આપણી ગુજરાતી બહેનો એ સમજી શકે. સ્ત્રીઓને લગતા કેટલાક ખાસ વિષયો-ઉદાહરણ તરીકે બાળઉછેર, બાળ-કનો કેળવણી, માતાની ફરજો વગેરે-ઉપર લેખોને બીજા માસિકોમાં સ્થાન હોવું નથી અને તે ખોટ પૂરવા માટે સ્ત્રીઓ માટે જુદાં માસિકાની આવશ્યકતા લાગે છે. હાલ તો એવી એક માન્યતા થઈ ગઈ છે કે સ્ત્રીઓ માટે જે ખાસ માસિકો હોય તેમાં નિર્માલ્ય ટુંકી વાર્તાઓ, રસહીન કાવ્યો અને રાંધણકલા અને ભરતગૂંચણ કલાના લેખો હોય એટલે તેણે સ્ત્રીઓની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી ગણાય. તેમ જ સ્ત્રીઓ માટેનાં માસિકો બીજાં પણ એક ઉપયોગી કામ કરે છે; અને તે એ કે જે સ્ત્રીલેખકોમાં લેખક થવાની શક્તિ ના હોય પણ જેમને માત્ર સાહિત્યમાં નામના મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેમને આવાં માસિકો પ્રસિદ્ધિમાં લાવે છે! 'ગુણસુંદરી' અને 'સ્ત્રીબોધ'ની એક ખરે-ખરી ઉપયોગી સેવાની અહિં અવશ્ય તોંધ લેવી જોઈએ. આ બંને માસિકોમાં ચાલુ બનાવોની માહિતી આપવાની પ્રયા છે તે સ્ત્રીઓને અતિ લાભદાયક નીવડી છે. સામાન્ય રીતે થોડું ધણું બાંહેધી સ્ત્રીઓને દૈનિક પત્રો વાંચવાનો શોખ કે ટેવ હોતાં નથી તેથી પરિણામે તેઓ જગતની ચાલુ પ્રવૃત્તિઓથી અજાત હોય છે. 'ગુણસુંદરી' અને 'સ્ત્રીબોધ' આ અજાત દૂર કરવામાં કેટલેક અંશે સફળ થયાં છે.

કેટલાંએ વર્ગોથી આપણે સમાજ સુધારા કરવાના પ્રયાસો કરીએ છીએ છતાં દલ સતોપતારક પરિણામ આવતું નથી. ત્યારે હવે એ દિશાના આપણી પ્રવૃત્તિઓ વધારવીજ નોંધએ. કલકત્તાની મદાસલાના પ્રમુખ-સ્થાનેથી આપેલા વ્યાખ્યાનમાં પંડિત મોતીલાલજીએ દેશના કાર્યક્રમમાં સ્ત્રી ઉત્થતિના કાર્યનો સમાવેશ કર્યો છે તેથી મદાસલાની સમિતિઓ એ કાર્ય કામમાં લેશે એવી આશા રાખીએ છીએ. શુજરાતનાં મોટાં શહેરોમાં તેમજ મુંબાઇમાં સ્ત્રીઓનાં અનેક મંડળો હોય છે. જે આ મંડળો ધારે તો સમાજનાં કેટલાંક અનિષ્ટો જરૂર દૂર કરી શકે. માત્રી સમાજસેવા કરવા માટે સહુથી પ્રથમ તો સ્ત્રીમંડળોએ પોતાનાં સભ્યો વધારવાં નોંધએ; અને તે માટે શરીરે શરીરે ફરીને સભ્યો જનાવવાં નોંધએ. એક મોટા શહેરનાં ચાર પાંચ સ્ત્રીમંડળોમાં અમુક ચાળીસ પચાસ આગળ પડતી જુદેનો સભ્યો હોય તેથી મંડળનું કામ કદાચ સોજી ઉઠે પરંતુ શહેરની કેળવણી રહિત સ્ત્રીઓને એ મંડળનો શો વાલ મળે? ઉપર કહ્યું તેમ મંડળના સભ્યો વધાર્યા પછી સભ્યો પાસે સોળ વર્ષથી પહેલાં પોતાની કન્યાઓને ના પરણાવવાની, સોળ વર્ષ સુધી તેમને વિદ્યાબ્યાસ કરવાની છૂટ આપવાની, સમને મમમે ગાંડા ખર્ચ નહિ કરવાની, અને મરણના સમયના રોવા ફટવાના વિવાલોમાં ભાગ નહિ લેવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવડાવવી નોંધએ. આપણાં સ્ત્રી મંડળોની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ ભાવણા કરાવવાની અને નવરાત્રમાં ગરબા કરવામાં મમાઇ જાય છે. અક્ષયત આ જાને વસ્તુઓ અતિ ઉપયોગી છે પરંતુ એટલાથી મનોપ માનવો ના નોંધએ: દિન પ્રતિદિન વધતી જતી આપણી શારીરિક અધોગતિ અટકાવવાનું કામ સ્ત્રીમંડળોએ ઉપાડી લેવું નોંધએ. ખૂંટી દવા અને કસરત સ્ત્રીઓને મળે તેની ગોડવણ થવી નોંધએ. તેને માટે હેરાણે હેરાણે સ્ત્રીઓ માટે અખાડા શરૂ કરવા નોંધએ. તેમજ ગામમાં હેરાણે હેરાણે ન્દાના ન્દાના જગીયા સ્ત્રીઓ તથા બાંગોડા માટે બંનાવવાંની સચના મ્યુનિસિપાલેટીને કરવી નોંધએ. એ જગીયાઓને આંકડાં બનાવવા માટે તેમાં રમતગમનના મેળાવડાં વારંવાર યોજવા નોંધએ. તેમજ બાંગોડા માટે દાંચડા, ચીંચવા, મરવાનાં પાટિયાં વગેરે રમતો રાખવી નોંધએ.

દેશનું દાગિર દાગણું એ સામાજિક સુધારકોનું સફ્ટી મુખ્ય કર્તવ્ય છે. ગરીબાઇ દૂર કરવાનો રામજાણુ ઈલાજ મદાનમાં ગાંધીએ આપણને બતાવી દીધેલો છે. સ્ત્રીમંડળોએ આ ઈલાજ અમલમાં મૂકવાનો સંસ્કર આરંભ કરવો નોંધએ. સ્ત્રીમંડળોએ પોતાનાં સભ્યો પાસે પરદેશી કાપડોના અદિમાર

કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવડાવવી જોઈએ; અને જે સ્ત્રીઓ પરદેશી કાપડ પહેરતી હોય તેમને મંડળમાંથી રાજીનામું આપવાની સૂચના કરવી જોઈએ. સ્ત્રીઓ સ્વભાવથી જ સ્વાર્થત્યાગી હોય છે એ તો જાણીતું છે. જે પોતાના કુંડુંબ માટે, પતિ માટે, બાળકો માટે રોજના જીવનમાં અનેક સ્વાર્થ ત્યાગો વિના મંદાયે કરે છે તે શું પોતાનાં ગરીબ ભાઈ બહેનો ખાતર, રાષ્ટ્રની ઉન્નતિને ખાતર અને સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિને ખાતર, મુશોક્ષિત ઝીણાં પરદેશી કપડાંનો બહિષ્કાર કરવા જોઈશે ત્યાગ નહિ કરે ?

સૌદામિની મહેતા.

વાચકોને.

‘મહિલા મિત્ર’ નો વાર્ષિક અંક કાઢવાનું આ વખતે ગુજરાત વનો-કુલર સોસાયટીએ અમને સોંપ્યું છે. એ તંત્રીઓના નિવાસસ્થાન વચ્ચે સેંકડો માઇલનું અંતર હોવાથી તેમ જ બીજી કેટલીક મુશ્કેલીઓને લીધે અંક કાઢતાં ઘણું જ મોડું થયું છે તે માટે અમે વાચકોની અને વિશેષ કરીને લેખકોની ક્ષમા માગીએ છીએ. ‘મહિલા મિત્ર’ નો અંક અમે અમારી આકાંક્ષા હતી તેટલો ઉચ્ચ કોટિનો કાઢી શક્યાં નથી. છતાં જેવો છે તેવો ગુજરાતની જનતા સ્વીકારશે એમ આશા રાખીએ છીએ.

ગુજરાત પોતાની પ્રવૃત્તિઓ માટે અત્યારે આખા દિંદમાં અમર્યાદ બોગમે છે. એના જેટલો જગત, એના જેટલો શિક્ષિત અત્યારે દિંદમાં બીજો પ્રાંત નથી એમ કહેવાય છે. સરખામણીની દૃષ્ટિએ આ કદાચ સાચું હશે. પણ આપણે આપણી વૃત્તિઓથી ક્યાં અગ્રણ્યતા છીએ? ગુજરાતમાં બાળકો નથી? ગુજરાતમાં ઘેર ઘેર વિધવાઓ આંસુ સારતી નથી? ગુજરાતમાં અનેક યુવાન આશાભરી સ્ત્રીઓ સાસુ નણંદના કે પતિના અત્યાચારો સહન ન થઈ શકવાથી આત્મહત્યા નથી કરતી? વરવિકૃત અને દન્યા-વિકૃતના રિવાજોથી પાપમાત્ર થઈ ગયેલી સ્ત્રીઓ ગુજરાતમાં થોડી છે? નાતની મંદુચિત વાડો તો ગુજરાત જેટલી અંધવાચલી સમગ્ર દિંદમાં બીજો નથી.

આ બધી સરમભરેલી સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવા હવે તો સ્ત્રીઓએ પાર્શ્વ જગત થવાની જરૂર છે. ‘ધીમે ધીમે સુધારાનો સાર.’ સમજવાના દિવસો ગયા છે. હવે તો જ્યાં જંધનો કાઢીને ફેંકી દે. જુની સંસ્થાઓ સામે ખુલ્લો જંગલો જાહેર કરો. હક-પકડુ ધરડીઓ ભડે નવા જમાનાની પ્રજા સામે રોષ દાખવે. એમણે એમનો જમાનો માણી લીધો. આ જમાનામાં યુવકોનું કામ નથી પ્રગતું છે. અનેક ‘લેટરોમ’ ઉપરથી કહેવાય છે કે જગતની આશા યુવાનો ઉપર છે. યુવાનો એટલે માત્ર યુવકો નહિ પણ યુવતિઓ પણ ખરી જ. યુવતિઓ રૂઢિનાં જંધનો ફેંકી દેશે, પોતાનાં મંતાનોમાં નવા વિચારોની જ્વાળા પ્રકટાવશે ત્યારે જ દિંદમાં, આશાનું કિરણ ઉગશે.

ઘડીભર એમ લાગે કે સ્ત્રીઓ મિચ્યારી શું કરી શકે? પણ સ્ત્રીને 'મિચ્યારી' કે 'અખળા' કહેવી એ જ સ્ત્રીનું લીપણમાં લીપણ અપમાન છે. સ્ત્રી 'અખળા' નથી. સ્ત્રી મૂર્તિમંત શક્તિ છે. એ શક્તિ જમાનાઓની ધુસરીથી દગામ્મ ગાઇ છે. પણ એને સચેતન કરવાનું, એની પ્રતિભા આખા જંગતને બતાવવાનું કામ સ્ત્રીઓનું જ છે. પુરુષો એ શક્તિને ઉત્તેજિત કરશે કે એમાં ચેતન આણશે એ મિથ્યા આશા હવે મૂકી દેવી જોઇએ. પુરુષો સદાકાર આપે ત્યાં અવશ્ય પ્રદક્ષ કરવો. પણ એમની આશાએ એસી રહેવામાં કાંઈ જ લાભ નથી.

પુરુષો પ્રત્યે રોષ બતાવવો, એમનો તિરસ્કાર કરવો કે એમને ધિક્કારનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થવું એ સાચી સ્ત્રી બજવાબોરનું કામ નથી. પુરુષોના દોષ ન બતાવવા એમ કહેવાનો આશય નથી. દોષ બતાવ્યા મિવાય-તો આપણી પ્રવૃત્તિની તજે રહેલા સત્યનું કાષ્ટને લાન ન જ થાય. પણ પુરુષોએ અત્યાર સુધી સ્ત્રી જાતિને હીણી, તેના ગદજામાં હવે સ્ત્રી જાતિ પુરુષને હીણે એ સ્ત્રીઓને શોભારૂપદ નથી. હકે સિદ્ધ કરવા દરેક પ્રયત્ન કરવા જ જોઇએ. પણ તેની સાથે ફરજોનું સંપૂર્ણ લાન હોવું જોઇએ. હકે સિદ્ધ કરવામાં 'જો પુરુષો અંતરાય નાંખે તો તેની સામે કમર ફસવી જોઇએ. પેણું માત્ર પુરુષો પ્રત્યે ધિક્કાર બતાવ્યાથી સ્વાતંત્ર્ય મળશે એ આશા ખોટી છે.

ગુજરાતી સ્ત્રીઓ પડદાના રિવાજની મહિનતાથી વીંટાયેલી નથી એ એમનું પરમ મુલાન્ય છે. જ્યાં પડદો છે ત્યાં તો દરેક પ્રવૃત્તિમાં એ આડો આવીને ઉભો રહે છે. પડદાની અંદર રહીને પણ ધારીએ તો મુધારા ચર્ધ શકે એ કપોલકંદપના છે. જેલમાં રહેનાર કેદી કેટલું સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરી શકે?

આપણા સ્ત્રીજીવનના પ્રશ્નો ચઢન છે, અનેક છે. પણ જેને લીધે આપણું જીવન મૃતપ્રાય થઇ ગયું છે, જેને લીધે 'મધર ઇન્ડિયા' જેવાં પુસ્તકો આપણને દુનિયાભરમાં નીચું જોવાડાવે છે; તે તો આપણું અજ્ઞાન અને આપણો બાળસમયનો રિવાજ. આ એ આપણામાં ન હોત તો મિસ મેયો કે ગમે તેવા દુશ્મનની તાકાત હતી કે આપણી સામે આંગળી પણ કરી શકત?

સરકાર ભણે ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો કરે કે ન કરે. સ્ત્રીઓએ ડેર ડેર 'સ્ત્રી મંથ' ટાળી કેળવણીનો વિસ્તાર કરવો જોઇએ; અને એ જ 'સ્ત્રી મંથ' દ્વારા બાળસમયનો નિષેધ કરવો જોઇએ. કદાચ એમ લાગશે

કે આગલમ એ તો હવે પુરાણો વિગત થઈ ગયો; એ તો ધીમે ધીમે આપ-
ણામાંથી જાય છે. પણ આ માન્યતા એક જાતિ છે. સેન્સસના રીપોર્ટો
તપાસતાં જણાય છે કે ઈ. સ. ૧૮૮૧ કરતાં ૧૯૨૧ માં આગલમો ઇંધક
વધારે ગંખ્યામાં થયાં છે ! આ વાત સત્ય નહિ હાગે છતાં સત્ય છે. જેમને
રાંદા હોય તેમણે સેન્સસના આંકડા તપાસી પ્રમાણ કાઢી લેવાં. એક
ગામની કે એક ગાતિની જમીન સ્ત્રીઓ મળી કરાવ કરે કે પ્રાણતિ પણ
સોળ વર્ષથી નાની કન્યાનું લમ નહિ કરીએ તો પછી કાશીના પંડિતો
જાણે કન્યાની લમ વય આઠ વર્ષની કરાવી પોતાની મૂર્ખતા સિદ્ધ કરે !

સ્ત્રીઓમાં વાચનનો વિસ્તાર થાય, વંચાય તેટલું સમજાય તો મંદફનિ
ધીમે ધીમે ઉચી થાય જ. ‘મહિલા મિત્ર’ નો વાર્ષિક અંક કાઢવાનો હેતુ
એ જ છે. આ હેતુ કેટલે અંશે સફળ થયો છે તે વિચારવાનું કામ વાચકોનું છે.

જે જે લેખકોએ અમને આ અંક કાઢવામાં સહાયતા કરી છે તેમનો
અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. આ અંકના દોષો ક્ષમા કરી ગુન-
રાતની પ્રગ્ન એને ઉત્તેજન આપશે, એમ આશા રાખીએ છીએ.

સંરેખિની મહેતા.

સૌદામિની મહેતા.

તંત્રીઓ, મહિલા મિત્ર.

મહિલા મિત્ર-પુસ્તક પાંચમું.

અનુક્રમણિકા.

લેખ.

પૃષ્ઠ.

લેખક.

લલિતબાની હિંદુવાણી.

૧ સૌ. હંસા મહેતા.

લક્ષ્મી ઉમર.

૨ રા. ચંદુલાલ કેશવલાલ અમીન.

અભિદાન.

૫ રા. 'રમણીક.'

સ્ત્રી પુરુષની અન્યોન્ય શરેજ.

૧૬ બહેન કનકબેલા હરિલાલ ગાંધી.

પત્ર.

૨૦ સૌ. જયમનગૌરી બો. પાઠશાળા.

પ્રાચીન હિંદની સ્ત્રી.

૨૧ રા. પોપટલાલ પુનભાઈ શાહ.

આલમનસના અભ્યાસની શરેજ.

૨૭ રા. દિમતલાલ સુ. શાહ.

રંગુનની ગુજરાતી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ.

૩૧ સૌ. સૌદામિની મહેતા.

પટના.

૩૫ કુ. હરખાળા મહેતા.

સ્ત્રીઓ અને સ્વામી.

૪૦ બહેન પદમાબહેન દેસાઈ.

'વિશુદ્ધ પ્રેમ.'

૪૩ રા. 'સુકર્મ-યોગી.'

આવતી કાલની ગુજરાતજી.

૪૪ રા. લલિતમોહન સુનીલાલ ગાંધી.

શરીર સુખાકારીનાં મિત્રો.

૪૮ (મહાલક્ષ્મી ટ્રેનીંગ કોલેજના શિક્ષકોના સૌજન્યથી.)

રામ અને ગરબો.

૫૪ જૈનન્યાયાલા મજમુદાર.

મોટા માણસ.

૬૪ રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

ગઈ કાલ અને આવતી કાલ.

૭૧ સૌ. આલાગવરી અંસીધર પરીખ.

હાજીરનાં રમરણો.

૭૩ " "

શરદ પૂર્ણિમા.

૮૦ રા. રામકૃષ્ણ અ. મહેતા.

આલ સલામત-Wellfare centre.

૮૧ રા. સ. મ.

સહશિક્ષણની અનાવરણતા.

૮૨ રા. રમણલાલ પુરુષોત્તમદાસ

સંકિર્ત-હૃદય.

૮૫ રા. અંસીધર ગોવર્ધનદાસ પરીખ.

ગર્ભાવસ્થામાં આશિષજી.

૯૦ રા. 'દિંકર.'

"ગમતું નથી."

૯૬ રા. કેશવ દ. શેઠ

પંચ પ્રવાસ.

૯૭ રા. 'કર્મયોગી.'

બાળાઓ માટે વ્યાયામની ગદ્ય	૬૮ ગ. કાન્તિલાલ જનકલાલ વંડવા.
ગામડાંમાં કન્યાદેવગણી	૧૦૦ ગ. ડૉ. સુમન મહેતા
હું તો શરમે રમું.	૧૦૨ ગ. ગનાદેવ પ્રસાદ
નૃપાઓનું સ્વર્ગ (Fools' Paradise.) }	૧૦૩ લેડી વિદ્યાજીવન રમણલાલ નીલકંઠ
અખિલ ભારતના ઈશ્વારવારીઓની પરિણ	૧૦૭ ગ. ગજનવિહારી શ. મહેતા
સન ૧૯૨૩ ના હમનો ખાસ કાગળ	૧૨૨ ગ. 'X'
ખાલવિધવા	૧૨૮ બેન વિતેલિની નીલકંઠ
હાલમાં હમમાં મુલાકાતી આવજવળા	૧૩૦ ગ. ડૉ. મે. કોટા
કોનો વાંક?	૧૩૫ ગ. 'મધુ' "
ખિત ખિત પ્રાન્થમાં સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિઓ	૧૩૯ ડૉ. સોમલિની મહેતા
કુવાડાના ગદ્યમાં	૧૪૮ ગ. બેન પ્રભાકર મહેતા
ગાનિયંગ	૧૫૧ ડૉ. સુલેખિની મહેતા
અખિલ દિલ્લી સ્ત્રીઓનું	
સામાજિક કોન્ફરન્સ	૧૫૩ " "
અખિલ દિલ્લી સ્ત્રી કેમલકી કોન્ફરન્સ	૧૬૧ " "

મહિલા મિત્ર.

ભવિષ્યની હિંદવાણી.

(ગરબે રમવાને ગોરી નીસર્યા રે લોલ-એ રાગ.)

- જનની જન્મદંબા રૂપ ધારીને રે લોલ,
આપી કુમ કુમ પાવલે હું આજ, હિંદ વાસિની રે લોલ:
દેશને ગળવું ફરી વિશ્વમાં રે લોલ. ... ૧
- પૂર્વના પ્રદેશ સર્વ જંગીયા રે લોલ,
હું જગાડે જગશે આ દેશ હિંદ વાસિની રે લોલ,
દેશને ગળવું ફરી વિશ્વમાં રે લોલ. ... ૨
- આર્યાવર્તની જે કોઇ સાધવી રે લોલ,
જનનપ્રીથી હું ખનું અધિક હિંદ વાસિની રે લોલ:
દેશને ગળવું ફરી વિશ્વમાં રે લોલ. ... ૩
- ગૌરવે ભરેલી ભવ્ય માનિની રે લોલ,
દ્રૌપદીથી હું ખનું અધિક હિંદ વાસિની રે લોલ,
દેશને ગળવું ફરી વિશ્વમાં રે લોલ. ... ૪
- સ્વતંત્રતા સ્વરૂપ એવી મુંદરી રે લોલ,
સાવિત્રીથી હું ખનું અધિક હિંદવાસિની રે લોલ:
દેશને ગળવું ફરી વિશ્વમાં રે લોલ. ... ૫
- જ્ઞાનના અગાધ પથે મહાસતી રે લોલ,
ગાર્ગીથી હું ખનું અધિક હિંદ વાસિની રે લોલ:
દેશને ગળવું ફરી વિશ્વમાં રે લોલ. ... ૬
- વીર ક્ષત્રિયાણી મધ્ય કાલની રે લોલ,
દાખવું હું આર ક્ષાત્ર તેજ હિંદ વાસિની રે લોલ:
દેશને ગળવું ફરી વિશ્વમાં રે લોલ. ... ૭
- પૂર્વના પ્રભાવ હજી આંગતો રે લોલ,
ભાવિને ખનાવું હું અપૂર્વ હિંદ વાસિની રે લોલ:
દેશને ગળવું ફરી વિશ્વમાં રે લોલ. ... ૮

હંસા મહેતા.

લગ્નની ઉમર.

એક દેકાણે મેં લખેલું કે બધું એક બીજાને અડફટા હોય અને સ્ત્રીની ઉમર પુરુષ કરતાં બે ચાર વરસ વધારે હોય તો પણ તેમનાં લગ્ન થાય; તેમાં કંઈ પણ અભુગતું નથી. મોટી ઉમરનો પુરુષ નાની જુવાન સ્ત્રી પરણે અથવા પુખ્ત ઉમરની સ્ત્રી જુવાનને પરણે એ અભુગતું છે.

વેદના સમયમાં લગ્ન વખતે પુરુષની ઉમર આસરે ૩૦ વરસની અને સ્ત્રીની ૧૬ વરસની ગણાતી. તે અને ત્યાર પછીના સમયમાં પુરુષ સ્ત્રી કરતાં મોટો હોવો જોઈએ એ સિદ્ધાંત સામાન્ય હતો. યુરોપ અમેરીકામાં પણ એ જ સિદ્ધાંત માન્ય છે. પુરુષનાં તેના કરતાં મોટી ઉમરની સ્ત્રી સાથે લગ્ન થાય તે સામે કોઈ પણ જાતનો પ્રતિબંધ નથી. અને તેનાં લગ્ન થાય છે પણ ખરાં, પણ પ્રમાણમાં થોડાં. આ દેશમાં પણ પુરુષ કરતાં સ્ત્રી એક બે વરસ મોટી હોય એવા દાખલા મળી આવતા અને મળી આવે, પણ તે નહિ જેવા. કોઈ પણ કોડીનાં સો મનુષ્યાની (સ્ત્રીઓની અથવા પુરુષોની અથવા બંનેની બેગી) સભા બોલાવવામાં આવે અને 'પુરુષના કરતાં સ્ત્રીની ઉમર નાની જોઈએ.' એ સિદ્ધાંત પસાર કરવાનો હોય તો તેની તરફેણનાં મત નહીં આપનારની મંજૂરી લાગ્યે દસ મુઠી પહોંચે.

તેમાં ફેરિતું ઘણું બળ છે; અને તેનાં બળનું માપ કોને જડ્યું છે ? તે વળી ટેકા છે.

કન્યા વહેલી વધવા માંડે છે. અગિયારથી શરૂ કરી તેર ચૌદ વરસમાં તે સ્ત્રી થઈ રહે છે. છોકરો તેર ચૌદ વરસે શરૂ કરી સત્તર અઠાદ વરસમાં પુરુષ બની રહે છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે સ્ત્રીમાં વૃદ્ધત્વ વહેલું આવે છે. હાલની કેળવણીની રીતિએ પુરુષને આજીવિકા માટે ભણવામાં વધારે વખત ગાળવાની જરૂર છે. સ્ત્રીને કેળવણી માટે એટલાં બધાં વરસ ગાળવાની આવશ્યકતા સ્વીકારાઈ નથી.

આ ઉપરાંત એક જૂની દલીલ છે. પુરુષ ધરનો રાજા છે, સ્ત્રી મંત્રી છે; તેથી ગૃહરાજ્ય ઉપર અધિપતિપણું ભોગવી શકે તે માટે પુરુષની ઉમર મોટી જોઈએ. કાર્યોપુ મંત્રી કરણોપુ દાસી એ સ્ત્રીઓના પડધારૂપ આ દલીલ ગણાય. પણ ઉમર અને પુરુષત્વ એ શક્તિ માટે જરૂરના ગુણો નથી. પુરુષના નામે બધું કાર્ય થાય છે એ વાત ખરી પણ કુટુંબમાં ખર્ચ ચલણ

તો જેનામાં તે માટેના ખાસ ગુણ હોય તેનું જ હોય છે. કુટુંબના દરેક કાર્યની વ્યવસ્થા કરવી, આગળ પડતો ભાગ લઈ દરેક કામનો ઉકેલ લાવવો, આ બે આવડત જેનામાં હોય તે કુટુંબમાં નેતૃત્વ લઈ શકે, અને લે છે.

કેળવણીમાં વધારે વરસ ગાળવાં પડે છે એ ચાલુ સમયનું ખાસ લક્ષણ છે. પણ સાધારણ સ્થિતિના માણસને કેળવણી પાછળ ધણું વરસ ગાળવાં ન પરવડે. વળી જેમ યોગ્ય જીવન માટે આજીવિકા મેળવવા પુરુષને કેળવણીની જરૂર છે તેમ સ્ત્રીને પણ પોતાના કામ માટે કેળવણીની જરૂર છે એ સ્વિકારવામાં આવે તો જતેજો કુટુંબજીવનની તૈયારી માટે વખત ગાળવો જોઈએ. સ્ત્રીમાં વૃદ્ધત્વ વહેલું આવે છે એ વાત સામાન્ય રીતે ખરી નથી અને ન હોવી જોઈએ. ગૃહિણીજીવન જીવતાં જેમની યોગ્ય સંભાળ ન લેવાઈ હોય તેમનાં શરીરને નુકસાન થાય છે, તેમને વૃદ્ધત્વ વહેલું આવે છે; વૃદ્ધીક વહેલી મરણ શરણુ પણ થાય છે. કન્યા વહેલી વધે છે એ સામાન્ય વાતની ના પાડી શકાય તેમ નથી. પણ લમ તો સ્ત્રીમાં સ્ત્રીત્વ વ્યાપે અને પુરુષમાં પુરુષત્વ વ્યાપે ત્યારે જ યથ શકે; અને લમ ઉપર બધી જાંઘળીનો, તેમની સંતતિનો અને એ રીતે ભવિષ્યની પ્રજાનો આધાર હોવાથી એ બાબતની સમજણ આવે અને જાનેની મંમતિ મળે તે વિના કમ ન થઈ શકે. આ બધી બાબતો જોતાં પુરુષ સ્ત્રી કરતાં મોટો હોવો જોઈએ. સિદ્ધાંત તરીકે સ્વિકારવાની જરૂર નથી. રૂઢિનું બળ, ટેકા જતાં રૂઢિથી જ તુટે.

એટલે પુરુષ સ્ત્રી કરતાં ઉંમરમાં મોટો હોય એ આવશ્યક નથી. જો કે સાધારણ રીતે એવું બનતું આવ્યું છે. પણ બધું અનુકૂળ હોય તો તે સિદ્ધાંત વિદ્યરૂપે ન થવો જોઈએ.

પુરુષનું પુરુષત્વ શરૂ થયાં પહેલાં અને સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ શરૂ થયાં પહેલાં તો લગ્ન ન જ થઈ શકે; અને જાનેને પોતાનું આખું જીવન સાથે જીવવાનું છે એવું જાન હોવું જોઈએ, એ જીવન સુખરૂપ તેઓ જીવી શકશે એવી તેમને પ્રતીતિ હોવી જોઈએ. તે ઉપરાંત એક બીજાની ખાસ ટેવો વગેરે નિભાવી કે સુધારી લેવાની અને સંસારના મોટામાં મોટા ધા-સાથે સહેવાની ઇચ્છા હોય. કુટુંબમાં પ્રેમ હોય તો તેને માટે માણસો ગમે તેવાં કુખો સદન કરી શકે છે. એ રીતે 'પ્રેમ પ્રભુ છે' એ રૂપક સાચી અનુભવની વાત નિવડે છે.

આ બાબતમાં લઈને લાલની સ્થિતિ જોતાં લમની ઉંમર સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેની બાબતમાં સોળથી ઓછી ન હોવી જોઈએ. સિદ્ધાંત તરીકે માત્ર એટલું જ કહી શકાય.

એટલે સોળ વરસની ઉંમર થતાં પરણવાની ઉનાવળ ન થાય. ગૃહસ્થ જીવનની ઘણી બાબતો તો તેવું જીવન જીવતાં જ શિખાય છતાં કુટુંબપાલનની તૈયારી વિના પુરુષ લગ્ન ન કરી શકે અને સાધારણ સ્થિતિનું ઘર ચલાવવાની બાબતો આવડ્યા વિના કન્યા લગ્ન ન કરી શકે. એટલે આ જરૂરી વસ્તુઓ આવડ્યાં પહેલાં સ્ત્રીપુરુષોએ ઘટ્ટાચર્ય, મંથમ પાળ્યાં જોઈએ. ગૃહસ્થ જીવનમાં ઘણી જાતના મંથમ પાળવાના હોય છે. તેનાં બીજા પ્રથમ આ રીતે વવાયાં જ જોઈએ; અને જે જે પરિસ્થિતિ સેવવાની કે સહન કરવાની હોય તેમાં કંગાલતા કે પામરતા ન આવે. સુખમાં સ્થિરતા અને દુઃખમાં વીરતા દરેકને સુસાધ્ય હોવી જોઈએ.

‘સોળ વરસની ઉંમર પહેલાં લગ્ન ન થાય’ એ સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના મંથનમાં કલ્પે. સ્ત્રીપુરુષ મંથંધી શારીરિક કે માનસિક તકાવત મોટો ન હોવો જોઈએ એ સૂચન તેમાં રહેલું છે. પણ સમજણમાં આવ્યા પછી લગ્ન થાય અને યોગ્ય રીતે સંમતિ લેવાની હોય તો પછી બીજા બાબતો દરેક પોતાની મેળે નક્કી કરી શકે.

લગ્ન એટલે કુટુંબ અને કુટુંબ એટલે ભવિષ્યની પ્રજા. એટલામાં જ લગ્નની ગંભીરતા સમજાય. કેટલીક સારી બાબતો તો છેવટે કાગળ ઉપર રહે છે. લગ્નની ગંભીરતાની બાબત તો કાગળ ઉપર રહી નથી. માત્રને થોડાના જ મનમાં રહી હશે. હાલ તો લગ્નનો અર્થ સંસારના આનંદ અને તે આનંદ ભોગવતાં જે પ્રજા જન્મે તે.

સમજમાં આવ્યા વિના કોઈનાં લગ્ન ન થાય. વૃદ્ધ, બાળાને કે યુવનીને ન પરણે તેમ જ ઉંમરે પહોંચેલી સ્ત્રી યુવાનને ન પરણે. લગ્નમાં વડિલ, સંબંધી અને મિત્રજનની સંમતિ હોય, અને બંને ત્યાં સુધી હોવી જોઈએ. પણ એ બધાંની સંમતિ આવશ્યક નથી. લગ્નની બાબતમાં ઉપર કહ્યા તે બાબત મુદ્દા છે. તે મુદ્દા સચવાય તે માટે લગ્ન વખતે સોળ વરસથી ઓછી ઉંમર ન હોવી જોઈએ એટલું જ ઉંમર સંબંધી કહી શકાય.

દુનિયાને હંમેશાં વીર સ્ત્રીપુરુષોની જરૂર છે. સુમાતપિતા ‘પિતા તેમનો જન્મ ન હોય. અને સુમાતપિતા થવા યોગ્ય સ્ત્રી પુરુષોનાં લગ્ન થવાં જોઈએ. આ સ્ત્રીપુરુષોએ લગ્ન પહેલાંની તૈયારીઓ કરેલી હોવી જોઈએ. એવું તપ એ ચાર પેઢી થાય તો જ વીરતા જન્મ લે. તથાસ્તુ.

સરકારી હાઇસ્કૂલ,
નડિયાદ. }

ચંદુલાલ કેશવલાલ અમીન.

અલિદાન.

૨.

ગ્રીમનો સૂર્ય પોતાનું સઘળું જોર અજમાવી ચૂક્યો હતો. હજી હમણાં જ વાયુની મંદ લહરી ટક્કણટાને ફરકાવી રહી હતી એવામાં સરોજના વિરામભુવનનું દાર ફડાક ધમતે ઉઘડ્યું. પચીસેક વર્ષની એક પ્રમદા બહાર પડી. ચોતરફ નજર ફરી: “હુ! એ! હુ!”

હિતર ન મળ્યો. તે નીચે હિતરી આવી. જોયું તો મ્હોટું દાર ખૂટ્યું પડ્યું હતું. આતુરતાથી તેણે બહાર નજર નાંખી. એવામાં મુલાખી સુંદરી ને નુપૂરઝંકારથી મનોરમ લાગતી એક ન્દાનકડી કન્યકા ત્યાં આવી ચઢી: “સરુ કાકી! તારાં આવશો?”

“શી રીતે આવું?” સરોજે હિતર દીધો “જોને બહેન! હુ ક્યાંક નાસી ગયો છે. ખાડે ટેકરે ગમડી જશે તો એ થયું.”

“આમ શું બોલતાં હશો?” ગાંઠાએ તેને વચમાં જ અટકાવી “ખાડામાં શું કરવા પડે? હજી હમણાં જ મ્હું એને જનુમીયાંનાં છોકરાં સાથે રમતાં જોયો હતો.”

“હમણાં હમણાંનો એ ગણ જ ખરાબ થઈ ગયો છે”, સરોજે બેઠકા પૂર્યો “આલ્મણુને ઘેર અચતાર મળ્યો હોય દેડવાડામાં રજગરાનું. અહીં આગ્યો છે ત્યારનો જનુમીયાંને ઘેર ને ઘેર. કાણ જાણે ત્યાં શુંયં ઘટ્યું કે! મ્હોટાં કાકી જાણે તો મારી મારીને માળવે જ મૂકી આવે. મીયાંલાઈ જોડે રમવું શું? છોકરાં રહ્યાં-કંઈ ખાચે ખરાં!”

પહોંચેરમાં ને ખાસ કરીને ગામડામાં મહિલાએ! મ્હોટી વયે પણ કીક છટ બોગવી શકે છે. સરોજે આવું જોહવાળી ચે પરવા ન કરી. ખૂમ મારતી તે બહાર દોડી. “કાન્તા! ચાલ જોયે. આપણે એને પકડી લાવીએ.” “પણ બાએ બહેલી ઘેર બોલાવી છે.” કાન્તાએ આનાકાતી કરી.

“હવે બહેનું ને મોઢું”. સરોજે મળક કરી “પરને વધાવવા તો નથી જતુને?” કાન્તા શરમાઈ જવાગ ન દીધો.

“કીક બા કીક.” સરોજે કીકું મૂક્યું. “જલુ દૂર નથી એટલે એકલી જઈશ તહોંય વાંધો નથી.” કાન્તાનો હાથ છોડી અધીરાઈથી દોડી.

જનુમીયાંના આંગણામાં જ કનુને જકરીના બચ્ચાને ઘાસપાલો ખવડાવતો દોડો. તે નિરતિ બેઠો હતો. તેના મુખપરિન્દ પર મનોમનું સ્મિત

હતું. છન્નુમીયાંતો પૌત્ર ધાસપાલો વીણી લાવતો. પૌત્રી પોતાનાં તુપૂર બચ્ચાંને પગે ચઢાવવા મથતી. બિચારા બચ્ચાંને અક્ષંકારતો જરા ય શોખ નહોતો. પરન્તુ એના ફફડાટ પર ધ્યાન ડોણુ આપે ?

સરોજે કનુનો કાન આમળી ધર તરફ ખેંચ્યો. આખે રસ્તે બાલકે જમાખૂમ કરી મૂકી. વૃદ્ધ કાકી નમતા તાપે બગાસાં ખાઇ રહ્યાં હતાં. તે કક્કાણુ સાંભળતાં જ ગાણુ ઉડ્યાં “ અલ્લિ ! મારે છે કેમ ? ”

“ માર્ફ નહિ તો શું કરું ? ” સરોજે રદામો પ્રશ્ન કર્યો “ કલ્યા વિના તલાવે રમવા નાસી ગયો હતો. કોઇ દિવસ બૂડી જ મરવાતો છે. ”

“ પણ હું તલાવે ગયો જ નથી ” કનુ જરાકે “ હું તો બકરીના બચ્ચા સાથે રમતો હતો. ” આગળ બોલે તે પહેલાં સરોજે એનો કાન જરા ઠીક ઠીક આમળ્યો. હોકરો મુસતમાનને ઘેર રમવા ગયો હતો એવી કાકીને ખજાર પડે તો જોયા જેવું જ કરી મૂકે.

“ સરુ ! ” વૃદ્ધાએ ઘાંટે પાડ્યો “ તું ય કેવી છે તે ? આટલું એક બાલક હવવા પામ્યું છે ત્હોય એને રાતદિવસ ટીપટીપ કરે છે ? ” વળી પાછાં કાકી બગાસે ચઢ્યાં. માર્ફ થયું કે એટલા ટુંકા મંજાપણે જ પત્યું. સરોજ શ્વન્નહૃદયા બની ગઈ. બાલકને ત્યાં જ પડતો મૂકી શયનમંદિરમાં છૂપાઇ ગઈ.

સરોજનું સાસરું પાસેના ગામડામાં જ હતું. લગ્ન પછી સરોજે દર વર્ષે નિયમિત એક વાર પ્હીએર આવવાનું રાખ્યું હતું. પછી જેમ જેમ વસ્તાર વધતો ગયો તેમ તેમ એ નિયમ તૂટતો ગયો. આ વેળા તે પાંચ વર્ષ પ્હીએર આવી હતી. પરન્તુ એ ન્હાનકડા ગાળામાં ય એના નાણુક મરતકપર સુખદુઃખની અનેક ઝડીઓ વરસી ગઈ હતી. એનાં ત્રણ સન્તાનમાંથી બે પરલોક મંચર્યા હતાં. બાકી રહેલા બાલક માટે પણ એને અવારનવાર અમંગલ શંકાઓ થયા કરતી. કમભાગીને કરમે પ્રભુ કનુ તે ય નહિ રહેવા દે !!! તેથી એ બાલકપ્રભુની વેદી આગળ તે ધણીયે વાર હૃદયભંડાર વહેવરાવવા ઇચ્છતી; પણ ભયથી પાછી પડતી. એટલે બાલક તરફની એની વર્તણુક અતિશય વિચિત્ર બની જવા પામી હતી. કોઇ વાર તે કનુને રનેહ-સાગરે સ્નાન કરાવતી, કોઇ વાર મારતી, કોઇ વાર તુચ્છકારતી. કનુને એના પિતાજી સાથે રહેવાનું નહોતું ગમતું. ત્યાં એની માતાના પંજમાંથી એ છટકી શકતો નહિ. એની સ્વચ્છંદી વર્તણુકને તાબે થતું પડતું. ધરનાં નોકરો એને ઘેરી વળતા. ઘર બહાર પગ મૂકતાં પહેલાં એને પકડીને પિંજરે પૂરી દેવામાં આવતો.

પરન્તુ સરોજ પ્હીઅર આવી એટલે એણે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. એની માતાનો ધણેા ખરો સમય સરખી સાહેલીઓ સાથે બાજી રમવામાં જતો. દુરસદનો સમય તે બાબીઓ સાથે ગપ્પાં મારવામાં ગાળતી. કનુ પર નજર રાખવાની એને નવરાસ નહોતી. સામાન્ય રિયતિ હોવાથી, નોકરોનો ત્રાસ નહોતો. એક વાર જો માતા કનેથી છટકાય તો એને કોઈ રોકનાર નહોતું.

કનુએ તો એ સ્વતંત્રતાનો ખૂરેખૂરો લાભ લેવા માંડ્યો. પાડોશના બાલમંડળમાં એણે સ્વેચ્છાએ ઝંપલાવ્યું. ન્યાતળતની એને પરવા નહોતી. હનુમીયાનાં બાલકો તો એનાં ખાસ મિત્રો થઈ પડ્યાં. અન્ય સહચરોની સંખ્યાનો પણ સુમાર નહોતો. કુરકુરીયાં, બીલાડીનાં બચ્ચાં, બકરીનાં બચ્ચાં ઇત્યાદિ એને અનેરો આનંદ આપતાં, એક ન્હાનકડું બકરીનું બચ્ચુ તો એને પ્રાણુથી પણ પ્રિય હતું એણે તેનું નામ પનુ પાડ્યું હતું. કનુ પનુની જોડી ભાગ્યે જ છૂટી પડતી. હમણાં જ નવો કરાવેલો કોટ કનુએ પનુને બક્ષિસ કર્યો હતો. એની માતાને એ વાતની ખબર પડી કે તુરત જ એ કોટ ઠેકાણે પડી ગયો; નહિ તો કનુભાઈ એનો કદાપિ ઉપયોગ કરી શકત નહિ. પણ એટલેથી કનુજી હિંમત દારે તેમ નહોતા. એમણે પોતાના બૂટ પનુને ભેટ ધરવા વિચાર કર્યો પરન્તુ પનુને બૂટ પહેરાવવા કેમ તે કાયડો નહિ ઉક્તવાથી એ માયાકુટ છોડી દેવી પડી.

પરન્તુ એના માતામહના ધરતી ધર્માન્ધતા કનુને ત્રાસદાયક થઈ પડતી. વારંવાર એને હનુમીયાને ઘેરથી પાછો પકડી લાવવામાં આવતો. વારંવાર એને નવરાત્રી પવિત્ર કરવામાં આવતો, સરોજ જતે એ વાત બહુ મનમાં આણુતી નહિ; પરન્તુ વૃદ્ધ ડાકીથી તે ધણી જ ડરતી; એમનાં કરમાનો આગળ એનું કશું જ ચાલતું નહિ; છતાંય તેણે ગાળે પાછી ફરી હોવાથી દિવસનો મ્હોટો ભાગ સળીમંડળમાં ધૂમવામાં જતો ને કનુ સ્વછંદે ભમી શકતો.

દીપાવલીના દુંડા દિવસો તો ઝંપઝપ પસાર થઈ ગયા. સરોજને પાછાં વળવાનો દિવસ પણ આવી ઉભો. પ્હીઅર આવવાની રજા જ મુરદેલીએ મળતી આ વેળા પણ એની નણુંદ સાસરે જાય ત્યાર પહેલાં પાછા વળવાનું તેણે વચન આપ્યું હતું. એટલાં સદ્ભાગ્ય કે સરોજની ગેરહાજરીમાં ઘર મેંભાળી લેવાં તેણે કૃપા કરી હતી.

વિદ્યવતી વસમી વિપજા આવી ઉભી. હનુમીયાને ઘેરથી કનુને પાછો આણુતાં ધણી જ તકલીફ પડી. એ તો પનુને બાઝી જ પડ્યો. છોડાળ્યો

ફેટે જ નહિ. વૃદ્ધ મીયાને પણ એ જાણકનો મદ્દલાય જોઈ સાગણી થઈ આવી, “બાઈ ! આ બચ્ચાને કનુ માટે લઈ જાવ.”

“શું કરવા ?” છન્નુમીયાંના અવિનયથી સરોજનું નાક ચડ્યું. “કનુ ! છોડી દે” તે તડફડી. જાણકને તેણે મદ્દા પરાણે ઘસડવા માંડ્યો. “આ બચ્ચાને લઈ લે” તેણે વૃદ્ધને દુક્રમ કર્યો. “એ બચ્ચું નગર બહાર નહિ યાવ ત્યાં સુધી કનુ ઝંપવાનો નથી.”

સરોજ ગાડીમાં ચઢી. વૃદ્ધ ડાકીએ શિખામણ દીધી, “બેટા ! કનુને મારીશ નહિ હોં ! પ્રભુએ એ એકલા જાણકને જ આપણે આંગણે રહેવા દીધો છે. તું બાલણુને ઘેર જન્મી છે, બાલણુ પેડે વર્તવાનું ચૂકતી નહિ. દલદલ વર્ણમાં બહુ લગતી નહિ. એ પાપ છે.”

૨.

સરોજને સાસરે કનુને તો ગમ્યું જ નહિ. સન્ધ્યાકાલે સરોજ દુધ પાવા ગઈ ત્યારે તે ખંડના ખૂણામાં ગુપચુપ બેઠેલો જણાયો. “કાંઈ યાવ છે ?” સરોજે આતુરનાથી પૂછ્યું. જાણકે માથું ધુણાવ્યું.

“ત્યારે આમ મ્હોડું ચઢાવીને કેમ બેઠો છું ?”

“મ્હને ભૂખ લાગી છે” તે ઓચિન્તો ગાછ ઉઠ્યો.

સરોજે દુધનો પ્યાલો તેની આગળ ધર્યો. “ભૂખ લાગે તો બોલનાં શું યાવ છે ? કામ વગર તો ઘણી ચે પટપટ કર્યા કરે છે. કાંઈ જોઈતું કરતું હોય તો મગાવ નહિ ?”

કનુએ પ્યાલો પાછો ફેરવ્યો. મદ્દા મહેનતે એક બે વૃંટડા તેણે ગળે ઉતાર્યા હતા. “બસ !” સરોજે પ્રશ્ન કર્યો.

“દુધ ખરાબ છે, મ્હારે નથી પીવું” કનુએ કટાણું મ્હોં કર્યું.

“ખરાબ !” તેની માતા દગડી ગઈ. “ત્હને ચયું છે શું ? જે આપીએ તે બધું જ ખરાબ.” તે દુધનો પ્યાલો લઈ આવી ગઈ.

પતિરાજ પધાર્યા કે પત્નીથીએ ફરિયાદ રલ્લ કરી, “ત્હમે કનુની જગ્યા સંભાળ નથી લેતા. દિવસે દિવસે એ બહુ જ વિચિત્ર થતો જાય છે. કસુંબ ખાતો જ નથી, ખાધા પીધા પિના એ કુમશું કલ ક્યાં સુધી ટકશે !”

“તે આપ શું કરો છો ?” પતિએ તપી જઈ જવાબ વાળ્યો. “મ્હારે તે ધંધો કરવો કે છોડનાં સંભાળવાં ? આપ મ્હારું કામ સંભાળી લ્યો એટલે જાણકને રાખરામાં મ્હને જગ્યા વંચી નથી.”

આંસુભીનાં નયને સરોજ પાછી પડી. દિશામાને બદલે ડામ મળ્યો. એનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. બાલકના ભય કર ભાવિના ભણકાર થયા. પતિની બેદરકારીથી તે ધુંધવાઈ રહી.

કનુ દિનપ્રતિદિન વધારે તે વધારે વિચિત્ર થતો ગયો. ખાવ નહિ, ન્હાય નહિ, ઉઘે પણ નહિ. ખેડ્યાં તે બેઢેલા સુધ જતો. આખીયરાત જાંપતો. હવે તે અવારનવાર ઝગડી ઉઠતો. કેટલીય કડાકુટ કરાવતો.

એક દિવસ સરોજે જાગીને જોયું તો કનુ તાવે રૂડતો હતો. કાચી વયમાં સરોજ ઘણાય વિપાદપ્રમંથો સહી ચૂકી હતી. ભવિષ્યના ભયથી તે લગભગ ચાંડી જ બની ગઈ. તેણે નિદ્રાધીન પતિને હવમચારી નાંખ્યા. “ઉઠોને ! કનુને તાવ આવ્યો છે.”

“જરાજર જોયું ?” પતિએ ઉંઘમાં જ પૂછ્યું.

“મ્હેં તો બધું જ જોયું છે,” સરોજે રડી દીધું. “ઉઠોને જંગ ભુજો તો ખરા.”

કનુના પિતાએ ઉઠી તેને જરાજર તપાસ્યો. પછી કાઢ પહેરતાં તે બોલ્યા “કનુનું ખવરાવીશ નહિ; હું દાકતરને બોલાવી લાવું છું.”

“તે ગયા. સર્વત્ર શ્યામળી વિપાદજાયા પ્રસરતી જણાઈ. સરોજ બસક પાસે બેઠી. ભયભીત થવું પણ તેને અકારે થઈ પડ્યું.

થોડી જ વારમાં દાકતર આવી પહોંચ્યા; કનુને તપાસી, દવા આપી, વિદાય થયા. બન્નેએ અંગ્રેજીમાં જ વાતો કરી. સરોજના દિલમાં તેલ રેડાયું— “દાકતરે શું કહ્યું ?” તેણે પૂછ્યું.

“કાંઈ નહિ.” હુંકો જવાબ મળ્યો “ઝડપે જરાજર છે. આપણે જરા વધારે સાવધ રહેવાની જરૂર છે.” સરોજ કંઈક પૂછશે એવા ભયથી તેનો પતિ બહાર ચાલ્યો ગયો.

આખો દિવસ સરોજને જરા પણ સ્વન પડ્યું નહિ. કાંઈ સુજ પડી નહિ. ખાધું પણ નહિ. સહભાગ્યે હજી નણુંદે ત્યાં જ હતાં; નહિ તો આખા ઘરમાં અગ્યવસ્થાનું માત્રાન્ય પ્રસરી રહેત. બીજો પ્રભાતે તાવ મપાયો. હજી કશોય ફરક નહોતો. એ યુવાન યુગલે યમરાજની એવી તો સારી ઝોળખાણ કરી મૂકી હતી કે આ પરિસ્થિતિમાં તેઓ તદ્દન જ મૂક બની ગયાં.

થોડી વારે કનુએ આંખ ઉઘાડી. “બા ! ભાત ખાવો છે.”

“કનુ ! હજી ભાનની વાર છે. જરા દુધ પી તો ! ભાત પછી આપીશ
 હોં ! ભાષ ! ડાહ્યો થઈ જા તો ! ! !” સરોજે તેનું કપાળ પસવાવું. પરન્તુ
 કનુને ડાહ્યા થવાની જરાય પરવા નહોતી. તે માથું ધુણાવી રડી ઉઠ્યો.
 “મ્હારે દુધ નથી જોઈતું. મ્હારે તો ભાત ખાવો છે. દાદાજીને ઘેર ચાલ.
 ત્યાં થણાય ભાત છે.”

“પણ ભાત ફરી આપું છું. ભાષ !” સરોજે સમજાવવા માંડ્યું.
 “ભાત થાય ત્યાં સુધી તો જરાક દુધ પી સે.”

આજે કનુ સમજી જાય તેમ નહોતો. તેણે દુધનો ખાતો દડસેક્કી
 દીધો. ફરીથી રડવા લાગ્યો—“દાદાજીને ઘેર જવું છે—”

“જઈશું, ભાષ ! કાલે જ જઈશું.” માતા ચિદ્વિજ્ઞા જતી, “મ્હેલાં
 તું સાંજે થઈ જા ને !”

પરન્તુ સાંજ થવાનું એક પણ ચિહ્ન જણાવું નહિ. તાવ વખતે જ
 ગયો. શુભવણે પણ વખતી જ ચાલી. સરોજે પણ રોકકળ શરૂ કરી. અને
 તેના પતિ એક પ્રખ્યાત દાકતરને બોલાવી લાવ્યાં. એમણે કેટલીય દવા લખી
 આપી. પણ એથી કંઈ જ વળ્યું નહિ. બાલક નિસ્તેજ બનતું ગયું. દરે તો
 કનુ બોલતોય નહિ. રડતો પણ નહિ.

ગામમાં એક વૃદ્ધ વૈદ દત્તો. સરોજ તેની પાસે ગઈ. પોતાનું દુઃખ
 રડી વૈદે આશ્વાસન દીધું, “જો બહેન ! હું દવા આપું પરન્તુ દાકતરની
 દવા સાથે મ્હારા વૈદાને મેજ ન ખાય.”

“દાકતરની દવા બંધ કરીશ.”

સરોજ દવા લઈ ઘેર આવી. તેના પતિએ દાકતરની દવા ક્યારનાય
 પાછ દીધી હતી. બે સારી દવાઓથી જમણે ફાયદો થાય એવી માન્યતાથી
 સરોજે વૈદની દવા પણ પાછ. આમ કેટલીય વાર અન્યું, તાવે નમતું ન મૂક્યું.

એક પરાટે સરોજને ખરાબ સ્વપ્ન આવ્યું. તે રડતી રડતી જ જાગી ઉઠી.
 નિદ્રાધીન પતિ તરફ દોડી. “જરા બાલકને જો જો દુઃખીના મદિરે જઈ છું.”

“કંઈએ નથી જતું. કનુનું દુધ કર.”

સરોજે ડશુંય સાંભળ્યું નહિ.

પણી જ મોડી તે પાછી વળા. એ જયો સમય તન મનથી કાલિદવાના
 પ્રાર્થના કરવામાં રોકાઈ હતી. એને સમયનું જાન નહોતું. બાલકને દુધ
 પાવાનુંય તે પિસરી ગઈ.

એના પતિના કોષનો પાર નહોતો. “અત્યાર સુધી ક્યાં ગઈ હતી? બાલક બૂખે રડ્યાં કરે ને બાપ સાહેબને જરા પરવા પણ નહિ.”

સરોજ લયથી કમી રહી. રખેને પતિના કોપથી કાલીમાતાને રાવ ચડે! એકદમ તેણે વાત બદલી. “કુનુ સામે થાય માટે બકરીના બચ્ચાનું અક્ષિદાન દેવાની આધા રાખી આવી છું. ત્હમે એને દુધ પાડું કે હું લાઇ આવું?”

પતિ તો હજી અજુગમથી ધુંધવાઈ રહ્યો.

“બાલક અત્યાર સુધી બૂખે મરી ન જાય? અર્ધું દુધ બગડ્યું. થોડુંક ઉભરાઈ ગયું. મ્હારો હાથ પણ બગી રહ્યો છે.”

સરોજ આખી રાત જાગી. અવારનવાર આંખ ઘેરાતી. પરંતુ ગઈ રાતના લયંકર સ્વપ્નથી તે સ્વપ્નસૃષ્ટિથી પણ દૂર લાગતી.

પ્રાચી દિશા અરણ્યોદય કુંકુમવર્ણી હતી. એકાએક સરોજના દિલમાં નિગાંત વળી. તે કુનુ પાસે દોડી. તેના કપાળે હાથ મૂક્યો. તાવ ઉતરતો જણાયો. એના માન્યામાં પણ ન આવ્યું. એના કમઝાગે સદ્ભાગ્યનો વિરલ સ્પર્શ પરની અદા પણ ઉરાડી મૂકી હતી. તેણે બાલકના દિલે હાથ ફેરવ્યો. તાવ એટલો જણાયો. તુરંત સરોજે પતિને જગાડ્યા “કુનુને જુઓ નેય-”

“કેમ? કેમ?” તેના પતિ લયથી બેઠા ચલ્લ ગયા. “તાવ વધારે છે?”

“ના” સરોજ બોલી. “મ્હને ઉતરતો લાગે છે. ત્હમે જુઓ તો-”

તે યમોંમીટર લઈ આવ્યા બાલક દેને ગયા. સરોજ આતુરતાથી નોંધ રહી. એનાં નયનમાં આશાનિરાશા તરવરી રહી. જીવનમરણને બૂંધે એનો જ્ઞાતકોયો કુનુ જોડાં ખાનો હતો. એના પતિ દિશા નજીક ગયો. લાંબા સમય સુધી યમોંમીટર ધારીને તપાસ્યું. એના પત્નીને કાસકા પડ્યો. “આટલી બધી વાર શું જુઓ છો? તાવ નથી ઉતર્યો? કેમ જોડતા નથી?”

સરોજનું વદન લયથી શીકકું પડી ગયું હતું. “ગભરાઈય નહિ,” તેના પતિએ ધીમેથી જવાબ દીધો. “લય પામે શું વળવાતું છે? આમ બાલક પેડે રડે છે શું? કુનુનો તાવ ઉતરી ગયો છે. જો.” એમ કહી તેણે યમોંમીટર સરોજ તરફ ધર્તું. ખરેખર! તાવ ઉતરી ગયો હતો.

સરોજ ઉઠી, પયારીમાં જઈ પડી. એની ચિન્તા અશ્રુસ્વરૂપે વહી ચાલી. તેના પતિ તેની બાજુએ જઈ બેસે. તેણે માથું પકવવું.

ખરેજ ! કનુનો તાવ ગયો હતો. ધીમે ધીમે તે સાગે થયો. વાતો પણ કરવા લાગ્યો. ના પાડેલી સ્ત્રીને માગતો. માતા સાથે લડતો. ખંડ બહાર દોડી જવા મથતો. સરોજે વૈતરાણું કામ કરવા માંડ્યું હતું. કેટલીએ રાત્રિઓ તે ઉઘી નહોતી. તન મનના ચાકનીયે જરાય પરવા કરી નહોતી. પરંતુ હવે એકાએક તેની તમામ શક્તિ સરી જતી જણાઇ. સહવારે તે મહા મહેનતે પથારીમાંથી ઉઠતી. આખો દિવસ ચાકેલી ને ઉઘે ઘેરાયલી લાગતી. રસોડામાં ચુક્કા આગળ પણ એકાં ખાતી. એની રસોડામાં પણ ભક્તિવાર આવતો નહિ.

“આજથી તું રાંધીશ નહિ,” એક દિવસ તેના પતિને સાદ જણાવી દેવું પડ્યું. “આમ તો કોઇ દિવસ જળી મરાય. રસોડાવાની ગોઠવણ કરી છે. કનુને હવાફેરની જરૂર છે. ત્યારે પણ આરામ વિના સિદ્ધિ નથી.”

જરા પણ હવાફેર વિના જ કનુ સાગે થયો. સરોજને આખો દિવસ સાવધ રહેવું પડ્યું. રખેને થાપ આપી કનુ ઘર બહાર છટકી જાય. તેને હવે રસોડા કરવાની નહોતી, છતાંય કનુ જેવા તોફાની બાલકની મંભાળ કેવામાં જ અતિશય શ્રમિત થઇ જતી. જરા જરામાં કંટાળતી. મારવાની પુરાણી રીત પણ ઘણી વાર અણધારી હાથે ચડી જતી; પરંતુ કેટલીયેવાર માર્યા હોગામેસો હાથ અદર જ થંભી જતો. બાકી રહેલું આ એક પુરું બાલક પણ થોડા જ દિવસ પહેલાં એને ત્યાગી જવા તૈયારી કરી રહ્યું હતું. એ કમલાગી માતાને પગલવા દેશીની કૃપા વિના કોઈ જ રહ્યું ન હોત. દરેક વેળા કનુ નીચો વળી, માથું નમાવી ધપ્પો ખાવા તૈયાર થઇ જતો; પરંતુ હોગામેસો હાથ અધવચ અટકો જતાં તે આશ્ચર્યમુગ્ધ બની જતો. માતાની વર્તણૂક વિરુદ્ધ પોકાર ઉઠાવવા કંઠે આવેલો સ્વર ક્યાંય પાડો મરી જતો.

આમ કેટલાક દિવસ વહી ગયા. એક દિવસ સરોજે પતિ આગળ વાત કાઢી. “નિરાંતે કેમ બેઠા છો ? મુખ્ય કામ તો હજી બાકી રહી ગયું છે. બૂલી ગયા કે શું ?”

“શું ?” પતિએ પ્રશ્ન કર્યો.

“અકરીના બચ્ચાનું અલિદાન. કાશીદેવીનું ઝણુ ચૂકવવા આપણે સત્વર તૈયાર થવું જોઇએ.

“હીક,” પતિએ હુંડામાં જ પતવ્યું. “શીજે દિવસે સહવારે દુધ પી કનુ બહાર આવ્યો કે ઉક્લાસથી ગાજી ઉઠ્યો—“બા ! બા ! પતુ આવ્યો.”

સરોજ એના અણુધાર્યા ઉક્તામથી બહાર દોડી આવી. શુક્રવારીમાંથી બહાર નીકળી જઈ આવવા પડવાવાને મોહકતામાં આવ્યો હતો. સરોજ એથી અત્યંત હતી, કનુની આત્માદર્શનાથી ને બહાર દોડી આવી તો ખરી; પરંતુ સહામેના દૃશ્યથી અસ્વસ્થ બની ગઈ.

કનુએ પતુને આથમાં લીધો હતો. એના આનન્દનો પાર નહોતો. ઘાસ ખરાવતો. પીઠ ચાબડનો. હાથમાં ઉચકવા પ્રયત્ન કરતો. પતુને એવાં ગેંઠ ગમનાં તો નહિ છતાંય બેઠરહાર બની અપાતું ખાવાનું ખજાસ કરવા ખાસ ધ્યાન આપતો. એ વેનાંજ સરોજને ડ્રાસકો પડ્યો. એ અન્યાયી કનુને જોયો કેમ પડ્યો ? શું થયો ? એ અન્યાય બિનિદાન માટે નિર્માણ થયું થઈ હતું. એનું બિનિદાન અપાવતું જ પડે. અન્યાય વિચાર કરવા એ પણ મદા પાપ લેખાય. કનુના ભાવિભુખ માટે ને ભવે ક્ષણભર દુખી થાય.

તેણે બાકકનુ દિલ બદલવા પ્રયત્ન આદર્યો. “ ગાડો છે ગાડો. પતુ અહીં ક્યાંથી આવે ? આવડો મોટો શી રીતે થઈ જાય ? ”

માતાના અત્યંતપર કનુ તુલ્યકારથી હત્યો. ‘ જાન-જા ! એ જ પતુ છે. તું એમ ધારે છે કે હું તેને જોળખી શક્યો નથી ? જો આ ત્યા મહારા નુપૂરના કાપ. ’ કનુને સમજતી શક્યો એમ સરોજે આશા રાખી હતી; પરંતુ તેનો પરાજય થયો, તેને વડીને મોટે પાછા કરવાની ફરજ પડી.

એ દિવસે કનુએ કોઈનેય પગલા નહિ. પતુને પડખેથી એક ક્ષણ પણ તે દૂર થયો નહિ. અન્યાયી એવી તો સારી મંજાળ મેવામાં આવી કે ને ભય ને અસ્વસ્થતાથી પોશરવા લાગ્યું. રાત્રે પણ તે કનુની પડખે પથારીમાં જ નજરે પડ્યું. કનુને એ ચાર ટાપલીઓ ખાવી પડી પણ તેથી એનો ઉત્સાહ નરમ પડ્યો નહિ. એ પણ પતુની માથે વાડામાં ઘાસની પથારીમાં સુવા ગયો ત્યારે જ જાયો. સરોજને ફરી પરાજય કશુત્તવો પડ્યો. પતુને અન્દર દાર પાસે આંધવાની વ્યવસ્થા કરવી પડી. બીજો દિવસે જ બિનિદાન દેવાનું હતું. કનુને કેમ સમજાવવો ? એની માના તો ભારે મુંઝવણમાં આવી પડી. અન્તે કનુ ઉઠે ત્યાર પહેલાં જ પતુને ખસેડી લેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.

પરંતુ કનુ માતાથી પણ ચાકાક નિવડ્યો. એની પાકક ઉમિએ એ ભવની પ્રથમથી જ આગાહી કરી દીધી હોય એમ જન્યું. સરોજ મોક્ષી ઉડી; પણ પતુ વધારવાને ન મળે. એના દિલમાં નિરાશા પ્રમરી રહી. પથારીમાં જોયું તો કનુ પણ શુભ. જન્મે સાથેજ હોવા બંધાયે. તોફરને શોધવા દોડાવ્યા. સરોજ મુખ્ય દાર આગળ જ ચંબી ગઈ. શુભ થયેલાંની આતુર હૃદયે પ્રતીક્ષા કરી રહી.

પરન્તુ કોઈનુંય નામનિશાન ન મળે. મંદિરમાંથી સન્દેશો પણ આવી ગયો. બલિદાનની વેળા પણ થઈ ચૂકી. સર્વ સામગ્રી લઈ બલિદાન સાથે હવે પ્રસ્થાન કરવું જ જોઈએ; પણ એ કેમ અને? કનુ કે પનુ જડે નહિ ત્યાં સુધી ધમપજાડા ક્યે શું વળે? મહા મહેનતે સરોજ મુખ્ય દારથી ખસી, સામગ્રી તૈયાર કરી. સ્નાનાદિથી પરવારી વસ્ત્રાલંકાર સજ્યા. એના પતિ પણ તૈયાર થયા.

એ જ ક્ષણે મુખ્ય દાર આગળ કોલાહલ થયો. 'બાલકનું' રૂઢન ને બચ્ચાની ચિચીઆરીઓ. બધાંય દાર તરફ દોડ્યાં. એક નોકર કનુની બાથમાંથી પનુને છોડાવવા મથતો હતો. કનુ એને બાત્રી રહી રડતો હતો.

સરોજ કનુ પાસે દોડી નોકરે બચ્ચું ઝુટાંની લીધું ને પસાર થઈ ગયો. કનુએ કકલાણુ કરી મૂક્યું. ગાંડા માફક વાળ વીંખ્યા. "હું પનુને નહિ મરવા દઉં," તે પોકારી રહ્યો. કનુએ કેમ જાણ્યું, તે સરોજથી ન સમજાયું. એણે કનુને સમજાવવા કાંઈ કાંઈ વાનાં કર્યાં. પનુને કોઈ નહિ મારે એવી ખાત્રી આપી. "એ ગંદો હતોને, એટલે તેને નવરાવવા લઈ ગયા છે."

પરન્તુ કનુના પજાડા નરમ પડ્યા નહિ. "તું જીકું બોલે છે," તે બરાડી ઉઠ્યો. "હું એને નહિ મરવા દઉં."

સરોજ મોડી પડી. કનુને શાન્ત પાડી શકી નહિ, એને રડતો મૂકીને જ મંદિરે જવું પડ્યું. પૂજારી વાટ જોઈ કંટાળ્યો હતો. સરોજ આવતાં જ ક્રિયા શરૂ થઈ. પૂર્ણાહુતિ પણ જત્તદી જ અપાઈ ગઈ.

પાછા ફરતાં સરોજનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. અનેક અમંગલ શંકાઓ ઉભરાવા લાગી. ઘર નજરે ચડતાં પહેલાં જ કનુનું આકન્દ તેને મુંઝાવવા લાગ્યું. આંગણમાં જ ખજાર મળી કે કનુ પડી ગયો હતો. કપાળે સખત વાગ્યું હતું. કોઈ પણ ઉપાયે ખાવા પણ તૈયાર થતો નહિ. સરોજ અન્દર દોડી. તેની નથુંદ કનુને પડ્યે બેઠી હતી. એને ઉઠાડવા મથતી હતી. એને કપાળે પાટો હતો. અન્દરનો લાલ ડાઘ સ્પષ્ટ થતો જતો હતો.

સરોજ ઠંડીગાર બની ગઈ. મંદિરમાં હમણાં જ નિહાળેલો રક્તપ્રવાહ એના બાલકના કપાળેથી વહી રહ્યો હતો. બાલકના જ ભંડા સાથે એણે કાલીમાતાને ચરણે રક્ત રેડ્યું હતું; પરન્તુ ત્યાં તો એના જ બાલકનું લોહી રેડાયું હતું. એના નયનદ્વયે આંસુ ઉભરાયાં. ધડકતા હૃદયે તે કાલીની પ્રાર્થના કરી રહી. બાલકના ઉન્માદ માટે ક્ષમા ચાચી રહી.

એનો પતિ ફરવા ગયો હતો. પાછાં ફરતાં સરોજને આંસુ સારતી દીડી, તે વિસ્મૃત થયો. "શું છે?"

“અંદર જાઓ.” સરોજની વધારે ન જોડાયું. તેના પતિ અંદર દોડ્યા. તુરત જ પાછા ફર્યા. “તાવ આવે તો દાકતરને જોવાવવાનું પણ જ્ઞાન નથી? આટલાટા નોકરી છે. દાકતરનું ઘર પણ ગંધાંએ જોયેલું છે.”

“વળી પાછો તાવ!” સરોજનું વદન શીઝું પડી ગયું.

એના પતિ ચીડાયા. “એટલું જ જાણતી નહોતી? ત્યારે ગડતી તો શાની? ચાલ, અંદર જા કનુ પાસે જો. હું દાકતરને જોવાની જાણું. અચ્ચાને ચૂંટાવી લેવા ગંધાંય દોડાડામાં થયાં હતાં. દુનિયામાં બીજાં અચ્ચાં જ ન મળત.”

“એમ ન જોલો,” સરોજ કંઈક પડી. “એ અચ્ચું જ અલ્લિદાન અર્થે નિર્માયકું હતું. એને કેમ જવાવાય?”

“બહુ સારું હવે જોગવળે.” તે ગયા સરોજ રડી રહી.

દાકતર આવ્યા, “ફરી ઉથલો?” તે ગભિર બન્યા. “આવા કુમળા કુલપર બખ્ખે ઉથલાનો ભાર! ને તેજ આટલા કુદા ગાળમાં! ખૂબ સંભાળ રાખલો. આ દવા તુરત મંગાવો. આજકે જરાય હાલવા ન દેશે. એને ખૂબ ઓરાદી રાખલો.”

સરોજ મૂઠ જતી ગઈ. તેના પતિ ઓશીસે જઈ રાખ્યા નહિ. બન્ને કનુની પડખે જોતી રહ્યાં જાણક અસ્વસ્થ હતું. શાન્ત પડી રહી શકતું પણ નહિ. દવા પણ લેતું નહિ. આકન્દ ચાલુ જ હતું. તાવ વધ્યો. અસાકતએ જાણકે નરમ પાડ્યો.

ત્રીજે પ્રભાતે તે ઓયિન્તો ઝગડો ઉઠ્યો, “પનુ લાવો.”

“જેટા! સાંજે ચા. પનુને જરૂર લઈ આવીશું.” પિનાએ તેનું વદન પસવાયું. પરંતુ પુત્રે તેમનો હાથ દૂર ક્યો. “ના, ના, ત્હમે તો નહિ લાવો. ત્હમે ક્યાંથી લાવો? ત્હમે તો એને મારી નાંખ્યો.”

સરોજ અતિશય શ્રમિત થઈ તંદ્રામાં પડી હતી. તેને સ્વપ્ન આવ્યું મહા કાલી પોઝારી રહી હતી:—

“વિજાંય યાવ છે મ્હારું અલ્લિદાન ક્યાં?”

એના પતિના આર્તનાદે તે ઝગડો ઉઠી. જાણક જાણસખાની શોધમાં વિદાય થયો હતો. પનુને પહેરાવેલો નવો કોટ પરિધાન કરી, કનુ પણ છેલ્લા પ્રવાસે નિકળી ચૂક્યો.*

જાત્રાહનુમાન રહામે, અમદાવાદ. }

“રમણીક.”

* મૂળ લેખિકા-સીતાદેવી.

સ્ત્રી પુરુષની અન્યોન્ય ફરજ.

પતિની પત્ની તરફની ફરજ કરતાં આપણા દેશમાં પત્નીની ફરજ પાંદડી વચ્ચે છે એક સ્ત્રી જો તેમાં કાણી નીચડી તો તેને સાગ વાનાવરણમાં દસકડી ગણવામાં આવે છે: અને પતિ તેની પત્ની પામવાથી અભાગી ગણાય છે. તે જ પ્રમાણે જો પતિ પોતાની પત્ની તરફની ફરજ અદા ન કરે તો તેના તરફ ધ્યાન જતરસે જ કોઈ આપતું હશે. આવી ફરજાગ્રનક હિંદુ સિંમતને માહુમ હજી ક્યાં સુધી ચાલવાની હશે.

અન્યોન્ય ફરજ-ફરજને એ અન્યોન્યને સરખી જ છે; અને તે જાનવરની ખામી, ત્યાં પતિ પત્નીનાં આંતરઐક્ય હોય ત્યાં રહેતી જ નથી. જેમ માટીમાં ખીજ પડતાં તરત ફાળે ફટે તેમ આપોઆપ જાનવાય છે.

માખાપની સંમનિયી સર્ગેશાં સર્ગેશાં એક ખીજના સાથે, તન્મયતા ભાગ્યે જ મોઝે એકાદ મેળવી શકતાં હશે, જુને તો તે અસંભવિત જ કામે છે. નાની ઉંમરમાં અગર ૧૫ વર્ષની આગા અને ૨૦ વર્ષના યુવાન સાથે પણ જ્યાં તેઓનાં એક ખીજને વ્યવસાય મિત્રાય, માનપિનાના આશરે જ પરણાયવામાં આવે અને પછી પતિનું વક્ષણ એક માર્ગે હોય અને પત્નીનું વળી અન્ય જ માર્ગે હોય: આ જોતો મેળ મળતો જ ન આવે, જ્યાં આપણા લુના કાપદાખી પ્રયાગે, પત્ની પતિને પરમેશ્વર તરીકે માને અને પતિ પત્નીને કુભારના ઘરનું માટીનું વામણુ ગાનતાં, તેઓ, અરસપરસ મંપીને રહેવાની કૌશિય કરવા છતાં, અને જનોપવાદની બીંતિને લાઝ, જગને પેરે પણ ગાજપર તમાચો મારી, રાનો રાખવા છતાં તેઓની અન્યોન્ય ફરજમાં ક્યના દિલે ભાન બુકાર્મ, ખામી પડે:ચવાની જ.

અને આમ દરેક કાર્યમાં પતિ અને પત્નીનાં જો મન અરસપરસ ઐક્યનાવાળા નહિ હોય ત્યાં સુધી મોટા મોટા ફરજોના કાપદા ધડો કે મોટી મોટી સમાજો ભડો કે મેર પેર લાગણો આપો જ્યાં પતિના પત્ની ઉપરના અને પત્નીના પતિ ઉપરના દરેક આસુરીજ ગંગનિયી ચાલવાના અને એનાં એકલાઓ આપણા દેશને બોગવવાના જ રહ્યા.

સ્ત્રી અને પુરુષને જાણવાવરણમાં મંપૂર્ણ ફેજવણીની જરૂર છે: અને ત્યાર પછી જ સંબંધમાં એક ખીજની સંમનિયી જરૂર છે. એટલું થવા પામશે ત્યારે આપોઆપ ફરજ અને દરેકો તેની મેલે જ અદા થશે.

સ્ત્રી અને પુરુષ પુખ્ત વયે અન્યોન્ય અરસપરસમાં સહવાસમાં આવી અન્યોન્યને ઝોળખી, પછી જ હમવિધિથી જોડાય, એ આપણો પૂર્વજાનનો રીવાજ નાશુદ્ધ થયો છે. એ ફરી જનમ થાય, કન્યાઓને આદર્શ કેળવણી અપાવી લગ્ન વખતે વર પસંદગીનો મન પુછવામાં આવે અને વરને કન્યાના સગંધમાં પૂછવામાં આવે, એ આદર્શ કેળવણી લીધેલાં સ્ત્રી પુરુષ પોતાના સંસારને આદર્શ કેમ ન બતાવી શકે? પરંતુ એ આપણા સમાજમાં હજી છે જ ક્યાં? એ તો ગમેનેમ લાડકેમાંડકું વજગાડી પછી પત્નીને સીતા થવાનું કહે, પણ જ્યાં સમજ નથી ત્યાં સીતા સંભવે જ ક્યાંથી?

આદર્શ જ્ઞાત લીધેલાં વર કન્યા એમ જરૂર જોડે શકશે કે પોતે જોને માટે સર્વ ત્યાગ કરવા તત્પર થયાં છે તે સર્વ માટે યોગ્ય છે કે નહિ. પોતાનું જીવન સુખમય ભાવિ પતિ અગર પત્ની બતાવી શકશે કે નહિ.

પ્રેમ અને સહચારથી સર્વ આંતરદાઓ તે તૃપ્ત કરશે કે નહિ? પોતાનાં દિલમાં તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ બની શકશે નહિ? આ સર્વ લગ્ન પહેલાં વિચાર કરી લેશે; કારણ તેનો પ્રેમ તેમાં અર્પણ હોય તો ઘડીભર ઉઘડેલું પુખ્ત વિકાસ પામીને પાછું કરમાઇ જતું છે, તેમ પતિ પરનો પ્રેમ અગર પત્ની પરનો પ્રેમ કરમાઈ જાય, અને ત્યાંથી જ સંસારની સીડી તૂટી પડે અને જોને માટે તેણે માતૃપિતાને સગાં મુઠોદરને તત્ત્યાં છે તે સર્વ ધૂળ ભેગાં મળી જાય.

સર્વ કાંઈ કન્યાને ઉચ્ચ કોટીનો પતિ મળતો નથી; તેમ જ સર્વ કાંઈ પુરુષને ઉચ્ચ કોટીની કન્યા મળતી નથી, પણ એટલું તો સૌ ધન્ય છે કે પોતાનો પ્રેમ કાંઈ સહચારી વ્યક્તિને ચરણે દબે.

પોતાના હૃદયના ઉમંગદાયી પરણેલાં પતિ પત્ની પોતાના દિલમાં કાંઈ બેદલાવ જોતાં જ નથી. અન્યોન્ય, અન્યોન્યને માટે જ જીવે છે; અને સારો દિવસ તેઓને પરસ્પર પરસ્પરનું જ રક્ષણ હોય છે.

અને આવી ઉચ્ચ પ્રેમાળ પત્ની, પોતાના પતિના ઘરમાં આવ્યા પછી એક ચીજ ઘરમાં ન હોય જતાં તેમાં ફેરોશ ન કરતાં આનંદથી વિહરે છે; અને પતિને મર્મવાચક કટુવચનો ન કહેતા તેના આત્માને, અનુમતિ દાખવતી નથી. સંસારમાં અનેક વસ્તુઓની જરૂરિયાત રહે છે. અને ડગલે પગલે વાતવાતમાં મનફેર થવા મંભવ હોય છે, જનાં અન્યોન્ય આમ તાથી પત્ની પતિનાં, બોલને જ કીકી તેના મતમાં જ નથી અને સુંદર કાર્યો કરી પતિ પણ કાઢી પત્નીને દુભાવતો નથી. કારણ કે એ ભવિષ્યમાં કાંઈ કાર્યમાં

(મનુષ્ય માત્રને પુરુષ હોય કે સ્ત્રી હોય) પત્નીને પણ એક સરખી જ લાગણી હોય છે. એટલે તે પત્ની ઉપર ખીલકુલ જામરજાતી કરતો નથી. કારણકે કાંઈ ખીલના (કુટુંબના કે પાડપાડાશીનાં) કટુવચન માન આપવાથી પત્નીને દુઃખ થશે, તેથી માન નહિ આપવામાં, અન્યને ઓછું જ થશે; અને જો પત્નીની લાગણી હુલાશે એટલે પોતાને વધારે દુઃખ થશે. આમ અન્યોન્ય જાહેર વિચારીને તથા લાગણીઓ ધ્યાનમાં રાખી, અન્યોન્ય તરફ વર્તન રાખશે; અને આવો સાચો પ્રેમ, એ જંગમી વર્તન ચલાવવાનો અધિકાર આપી શકેનો જ નથી.

પતિ ત્યારે મુશ્કેલીમાં હોય છે ત્યારે પત્ની અહાનુમુતિથી, આનંદથી અને પ્રેમથી તેનો ભાર હળવો કરે છે, તેની સર્વ યોજનાઓમાં ઉદ્વેગો લાગ લે છે; તે તેના પતિને ભારરૂપ થઈ તેના દુઃખમાં વધારો કરતી નથી, પણ તેના દિક્ષતે મદદગાર થઈ ઉતરે. આ ઉતરે કારણે, પ્રેરનાર તેનાં હૃદયનું જાળ થઈ ઉભી રહે છે.

જો કે ખીચારી થઈ જ સ્ત્રીઓ તેના પતિને મદદગાર થતી નથી પણ જરૂર તે એટલું તો મમત્ત શકે કે પતિ જાંબીર અવસ્થામાં છે તેથી સાક્ર બોલી ન શકે તો કટુવચનો ન બોલતાં, જાંબીરાઈથી મૌન સેવે છે.

અને આવી આદર્શ કેળવણી પામેલી પત્ની પોતાના પ્રેમના પ્રભાવથી પોતાના પતિના મનુષ્યત્વના સર્વ તેજને સારે રસ્તે-ધમ્મર પાંથે વાળીને, તે જીવન ઉદ્વેગ અને પરમ શ્રેયસ્કર જનાવી, તેના પવિત્ર વિશ્વાસનું પાત્ર બનીને, તેના સ્વભાવમાં જે કાંઈ ઉત્તમ અંશે રહેલા છે તેને બહાર બેસે છે, હિંમત અને ઉત્સાહનને રેડે છે. અને તેનું જીવન સૌન્દર્યપૂર્ણ બનાવે છે.

પતિ આખો દિવસ ઘરની બહાર અનેક સંસર્ગમાં આગ્રે હોય ત્યાં તેનું મન દુઃખી થયું હોય અને તેથી તેનાં મગજમાં ગુસ્સાના આવેશમાં પડી ગયાં હોય; છતાં ઘરમાં આવે ત્યારે પ્રેમાળ પત્નીને જોતાં, તે સર્વેનો ઉભરો સમાવી દે છે; અને પ્રેમાળ પત્નીને તેના પહેલા ઉત્તર પતિ આનંદથી આપે છે કે તેનાં દુઃખમાં પત્ની શાન્તિથી ભાગ લઈ શકે છે, અને વખત આવે પોતાની અક્ષત પ્રમાણે સુમાર્ગ પણ દાખવે છે.

અને આદર્શ કેળવણી પામેલા પતિ જે પત્નીને પોતે મેળવી છે તેને ગેરલાભી આપે. જો જ ન અને પોતાના ચારિત્રને ઉચી ઢાળીએ પહોંચાડશે.

સ્ત્રી અને પુરુષને જ પુરુષ છે, તેમ દાખવવા તે પૂર્ણ આદર્શ થવા ત્યાર પછી લક્ષ સંગ્રહમાં આ ॥ આત્માની શક્તિઓને ખીલવશે જ. યુવાનીમાં પામશે ત્યારે આપોઆપ ફરજ

સૌન્દર્યતાને વરા થઇ, લોભાઈ, અન્યોન્ય પ્રેમમાં મગ્ન રહેશે; તેમ નહિ પણ, વૃદ્ધવયે પણ તે જ પ્રેમનો પ્રવાહ વહેતો રાખશે.

પત્ની અન્ય કુટુંબીજનને પોષવાને મીઠું અમૃતસમ ભોજન બનાવી, તેઓ સૌને ખુશ રાખવા તનતોડ મહેનત કરી પતિને મ્હાત કરવા પૂર્ણ રસપૂર્વક મહેનત લેશે. પ્રભુએ સ્ત્રીને, પુરુષો બહારથી કામ કરી શિયિત્ર થઇ આવતા હોય તેની શુશ્રૂષા માટે જ દુનિયામાં નિર્ભેદી છે અને આમાં આદર્શ પત્ની પોતાના પતિ તો શું પણ દરેક કુટુંબીજનને અને લાગતાવળગતા ગરીબ ગરબાની શુશ્રૂષામાં ખામી આવવા નહિ જ દે.

દરેક સ્ત્રીની ફરજ તો પોતાનાં ઘર સંભાળવાની છે. તેનું પ્રથમ કાર્ય તે જ થવું જોઈએ. જ્યાં તે બરાબર યાય નહિ, ત્યાંસુધી બહારનું કામ ઉપાડવાને તેનો અધિકાર નથી. પહેલાં તે ગૃહસેવિકા બનીને ઘરને અને રસોડાના કાર્યને શોભાવશે અને ત્યાંથી વળત ફાજલ પડતાં સભાઓમાં કે અન્ય કાર્યોમાં લાગ લેશે. એક સ્ત્રીને સારી રસોઇ કે ઘરની નિયમિતતા થોડા ખર્ચે અને જુગ ફરનીયરે પોતાની આર્થિક સ્થિતિ તપાસીને જ, ઘર શોભાવવાની જ્યાં આવડત નથી, તે જ સ્ત્રીને જે બહાર છટાથી લાપણુ કરતાં આવડતું હશે તો તે પ્રશંસનીય નહિ જ ગણાય અને બહાર જે પતિ સંસાર સુધારા વિષે અને સ્ત્રીઓના હક વિષે લાપણો આપતો હોય અને આ બાબુ ઘરમાં બીચારી રાત્રિ દિવસ, સાસુ સસરાના કે અન્ય સહજગમાંથી છૂટી શકતી નહિ હોય ત્યાં સુધી તે પતિ પણ પ્રશંસનીય નહિ ગણાય.

દરેક પુરુષે જાગ્રકા પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો જ જોઈએ; તેનું દિલ સર્વ મનુષ્યપર લાગણીમય હોવું જોઈએ. પતિ જે બહારનાં જાગ્રકા ઉપર પ્રેમ રાખતો હશે અને ઘરમાં પોતાનાં જાગ્રકા એકલાં માતાના આધારે રીખતાં હશે, તો તે પણ પ્રશંસનીય નથી. પતિને પણ જાગ્રકા પ્રત્યે ખ્યાન રાખવાની ફરજ છે. પત્ની કદાચ યોગ્ય સારવારમાં જૂની હોય તો તેો વાદ દેવરાવી અગર સક્ષાત આપી પોતાનાં જાગ્રકા પ્રત્યેની ફરજમાં સીવો રસ્તો દેખાડી, જાગ્રકા પ્રત્યેના ફરજ તેણે અદા કરાવવી જોઈએ. સ્ત્રીએ પણ જાગ્રકા પ્રત્યે ન્હવરાવવા. આકસુફ રાખવા, ધરગથુ-વરમાં જોડતી દવા દારૂની સગવડ રાખી પોતાનાં અને પતિના માર્ગને સરળ કરવા ચૂકવું ન જોઈએ. આમ સૌ સંસારમાં રહી પોતપોતાની યથાશક્તિએ સરળ અને સુન્દર કાર્યો કરી જીંદગીની સાર્થકતા કરી આદર્શ જીવન ગાળશે અને ભવિષ્યમાં કોઈ કાર્યમાં

મતભેદ થતાં તેઓને વિશેષ વેડવું નહિ પડે. કારણ પોતાના ઇચ્છાથી પરણેલાં દંપતી ટાંટા થતાં, પોતાની ઇચ્છાથી જ પરણ્યાં છે, તેમ સમજી શકશે અને તેઓની નજરે પોતાના ગત દિવસોનાં ચિત્રો સીનેમાની શીઘ્ર માફક ખડાં થતાં, અવિચારી પગલાં ભરી ટાંટાને લંગાવશે નહિ અને પ્રેમાળ દંપતી એક વખત કટુતા ધરતાં પણ તુરત જ ઐક્ય પામી, આ સંસારને શોભાવશે અને પોતાના માર્ગો સીધા અને સરળ કરશે.

કનકપ્રભા હરિલાલ ગાંધી.

પત્ર.

કંઈ અન્તર અશ્રુ રહ્યાં ઉભરી,
નવ ખાળી સફી પડતાં ટપકી;
હૃદયે કંઈ મિશ્રિત લાવભરી,
પ્રિય ! પત્ર લખું હજી આશ ધરી.
નવ જાણું હું શો અપરાધ થયો,
તુજ અન્તરમાં કયમ ભેદ પડ્યો ?
અવળું સવળું સખિએ શું કહ્યું ?
તુજને દુઃખગ્યો કયમ જાણ સચું.
વિનવું ફરીને મમતા ધરજો,
કહી 'પ્રાણ' મને પંછી કેમ તજો ?
જમુના તટ, ગોરસ શું જૂલજો ?
ત્યજી ગોકુલ કા'ન છવી શકશે ?

હવાડીઆ ચંદ્રલા,
સુરત.

}

જયમનગૌરી બેા. પાકકંઈ.

પ્રાચીન હિંદની સ્ત્રી.

પ્રાચીન હિંદની સ્ત્રી વિશે વિચાર કરતાં આપણે વેદ કાળ, રામાયણ-મહાભારત કાળ, સ્થપતિ કાળ, અર્ધિસા યુગ અને પુરાણ કાળ (ને પછીનો રત્નપુત્ર યુગ પહેલાંનો પુરાણ કાળની અપ્રાગ્નો યુગ એટલે પુરાણ કાળ સાથેનો જ યુગ) એવા પાંચ ભાગ પાડી શકીએ. પ્રથમ આપણે ને ને સમ-યનું હુંકું રેખાદર્શન કરી લઈએ. વેદ વારામાં વિશ્વવારા અને બીજી મંત્ર સંપ્રદાયો થઈ હતી. યજ્ઞમાં પુરુષની મહુધર્મચારિણી તરીકે સ્ત્રીની જરૂર સ્વીકારાતી અને એના વિના પુરુષ યજ્ઞ કરી શકતા નહિ; કન્યાઓ ધ્વજ-ચારિણી પણ રહેતી અને તેમને, કાંઈ કાંઈ વારસો પણ મળતો. આમાં દૃષ્ટાંતો વેદનાં સપ્તાણોમાં નજરે પડે છે.

તૈત્તરીય આરણ્યકમાં વિધવાનાં પુર્નજમની વિધિ અને તેને માટે પુનરુલ્લાસ વગેરે શબ્દોની યોગ્યતા જોવામાં આવે છે સોમ રમની તૈવારીમાં સાનુ કુમારિકાઓએ તેને નૈવાર કરવાનું વિધાન નજરે પડે છે.

આમાં સ્ત્રીત્વનો સ્વાભાવિક વિકાસ નજરે પડે છે. આ એટલે પુરુષનો પડખો હોય એવું કાંઈ ખામ નજરે પડતું નથી. સમાજનો જેમ જેમ વિકાસ થાય અને જેમ જેમ આંત્રીકુટી આવે તેમ તેમ સામાજિક નિયમો ઘડાય. વેદવારામાં સ્ત્રીને માટે સ્વાભાવિક નિયમો હોય એમ જણાય છે.

ત્યાર પછી રામાયણ-મહાભારતનો કાળ આવે છે. તેમાં સ્ત્રી પતિની ભક્તિ કરનાર પતિ-પરાયણ અને છે. અને પતિને આંધીન રહેતાં થીએ છે, કૌમાર કાંઈ દેખતું નથી, સગની પદ્ધતિમાં સ્વયંવર (ક્ષત્રિયો માટે) યોગ્ય છે, અનુલોમ લક્ષ કાંઈક નજરે પડે છે. ખાસ કરીને વેદવારામાં જે બહુ પત્નીત્વ દેખાતું નથી, તે આ સમયમાં અતિ પ્રચલિત જણાય છે. પુરુષ બોક્તા, સ્ત્રી બોગ એવો કાંઈક ભાવ જણાય આવે છે; અને એને અંગે રાક્ષસ વિવાહ પદ્ધતિ-કરણ કરવાની રીત ખાસ પ્રચારમાં આવે છે. બહુ પત્નીત્વ તો એવું પ્રચલિત થાય છે કે રામચંદ્રજીના એક પત્નીવત માટે આપણને પૂજ્યભાવ પેદા થાય છે. આમ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય કાંઈક અંગે અંદુશમાં આવે છે.

છતાં સ્ત્રીત્વની કેટલીક વિશિષ્ટતા પણ નજરે પડે છે. સીતાજીના વનવાસ સેવવાનો હક્ક રામચંદ્રજીને સ્વીકારવો પડે છે, નળને પણ દમયંતીને પીયર મોકલવાની ઇચ્છાને રોકી પડે છે અને દ્રૌપદી પણ પતિ પાછળ જવાનો હક્ક સિદ્ધ કરે છે. સીતાજી એ પતિ ભક્તિ બીનાં માન્ય પડે છે તો દ્રૌપદીમાં એ ભક્તિ છતાં તેમાં નથી જ ભાત પડે છે. સ્વયંવર વખતે કૃષ્ણને પરણવાની ભર સભામાં ના પાડનાર અને સર્વસ્વ હારી ખેસનાર પતિને પોતાની શક્તિને બળે છૂટીને છોડાવનાર દ્રૌપદીનું વ્યક્તિત્વ-સ્ત્રીત્વ-મત્તભક્તિને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરનારું છે.

કેકેયી મુદ્દમાં દશરથ સાથે જન્ય છે, પાંડવ કૌરવની સ્ત્રીઓ પણ રણાંગણમાં રહે છે; બીજી સ્ત્રીઓ મુદ્દમાં ભાગ લેનારી નજરે પડે છે; સ્ત્રી પતિને રણખેત્ર માટે પાતો ચડાવતી દેખાય છે, તેમ જ બીજાં પણ કેટલાંક મહાકાર્ય કરતી કે પ્રેરતી જણાય છે. ત્યારે આ ઢાંગમાં પણ સ્ત્રીત્વનું બહુ માન હજી જીવંત જણાયા વિના રહેતું નથી.

આ ઢાંગમાં યુદ્ધો, હરણો, સ્ત્રી રક્ષણની આવશ્યકતા અને સ્ત્રીત્વ પ્રત્યે ક્ષાન્તજેભરી, બહુ માનતાનું બીજ એ બધાં ઐતિહાસિક દર્શન ખડાં થાય છે અને એને અંગે બહુ પત્નીત્વ અને પુરુષત્વનું સમાજમાં ઠાંઠક વધારે વર્ચસ્વ રચાય છે. સતી ચવાતો ચાલ પણ આ યુગમાં બીજાં રૂપે સર થાય છે, પણ તે હજી મરજીઆત હોય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન અને તર્કશાસ્ત્રના ઉદયઢાંગમાં સ્ત્રીત્વ તરફ બહુ ધ્યાન અપાયું હોય એમ જણાતું નથી.

મૈત્રેયી અને ગાર્ગી એ બંને સ્ત્રીરત્નો આ યુગમાં જ પ્રકાશે છે. લગ્નના ખાસ ચાર પ્રકાર રૂઢ ચર્ચ જન્ય છે અને તેમાં ગાંધર્વ લગ્નની પ્રથા માન્ય રહે છે. એ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય પ્રત્યે આદર બતાવે છે. સ્મૃતિધારો સ્ત્રીઓ માટે અને તેમના કાર્યપ્રદેશ માટે કેટલાક કાનુનો રચે છે, અને તેમાં મનુ મહારાજ લક્ષ બેચે છે.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યંતે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ ॥ એ સૂત્રના રચનાર મનુ મહારાજ જ્યારે ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ લખે છે ત્યારે આપણને નવાઈ ઉપજે છે. વળી તેઓ કહે છે કે સાસરાથી કે પીયરથી સ્વતંત્ર જુદી રહેનારી સ્ત્રી સમાજમાં હાનિ પામે છે અને તે બંને પક્ષને હીણપંદ અપાવનારી નીવડે છે. ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ અને સ્ત્રી જુદી ન રહી શકે, એ બંને વાતપરથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે મનુ મહારાજે સમાજના

પ્રાણરૂપ કુટુંબમેધાને દાનિ ન પહેંચે એ હોંશથી આવી આસા આવી
હોય; અને કુટુંબસંસ્થા મુસ્થિત રહે એટલા માટ તેમણે સ્ત્રીનું સન્માન
સાચવવા ખાતર યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પૂજ્યંતે રમન્તે સજ્ઞ દેવતાઃ લખ્યું હોય.

* પણ મનુ મહારાજ પુર્નવ્રજનના વિગેધી અને આગ્રજનના
હિમાયતી હોય એમ જણાય છે. વળી તેઓ સ્ત્રીને ગમે તેવા કોપી, વ્યમની
અને નપાવટ કે દુરાચરણી પતિને પણ પતિ દેવતા ગણી પૂજવાનો બોધ
આપે છે. એમ તે અમાજનો મંસાર નિભાવવાના પાયા ત્રિયર કરવા મથતા
હોય એમ જણાય છે.

આ જ યુગમાં સ્ત્રીને ગદનો શાસ્ત્રપદનાધિકાર કુંટરી લેવામાં આવે છે
અને સ્ત્રીત્વ વધારે તેજહીન ગનરાનાં ગીજ રોપાય છે.

આ કાળ પછી જગત આખું ભુતી વિચારશ્રેણીમાંથી નવી વિચાર-
શ્રેણીમાં પસરો ખાય છે, નવા વિચારો, લગવાન મહાવીર, ભગવાન બુદ્ધ,
મહાત્મા સોક્રેટિસ, ક્રોન્ડયુરપ્સ, લાઓટ્સ અને જરથુસ્ત પ્રગટે છે. ઉપનિષદ
કાળ અને સ્મૃતિકાળની તર્કપ્રધાન વિદ્વતાનો સ્પર્શ પ્રગળે થતો નથી,
હિંસા, યજ્ઞ, ત્યાગ વગેરે ક્રિયાકાંડમાં મથી રહીને તે યાગી જાય છે, અને
સ્ત્રીત્વ પણ હણાતું આવે છે; તેને સમયે પ્રથમ મહાવીર અને તરત જ બુદ્ધ
એ પ્રભુશિક્ષા સામે ખંડ જગાવે છે, અને અહિંસાના નવા જ સોક્રમાર્ગનો
પ્રચાર કરે છે.

મહાવીર, બુદ્ધથી મોટા છે અને પહેલા અહિંમાધર્મપ્રચારક છે.
પણ તેમનો માર્ગ કાંઈક વધારે કઠણ હોવાથી, બુદ્ધ, લોક-મુક્તિ મધ્ય
માર્ગ સંપાદક છે, અને અહિંમાનાં તથા લોકકલ્યાણના તેમ જ દયાતાં ગદાં
તરવોને એમાં મુકે છે. છતાં તે પોતે પણ જાણે સ્ત્રીને ધર્માધિકાર ન હોય
એવી માન્યતાનું ધાવણ ધાવ્યા હોય તેમ સ્ત્રીને લિખ્ખુગીનો અધિકાર
આપતાં બહુ મંકાયાય છે. પણ છેવટ ધાર્મિક અહિંસાની સ્વાતંત્રતાવના
વિજય પામે છે, અને મંધમાં સ્ત્રી લિખ્ખુથી તરીકે અધિકાર પામે છે.

પણ મહાવીરને એ સ્વાતંત્ર્ય આપતાં મંકાય નથી થતો, એમની
આગળ વેદવારનો, લગવાન અજમરે પોતાની બે પુત્રી બ્રહ્મી લીપિની

* કેટલાક વિદ્વાનો મનુ મહારાજના એ સ્લોકોને હેપક ગણે છે. આ
સમયે પરાશરને “ નષ્ટે સૃત્તે ” એ સ્લોક ધ્યાન ખેંચે છે. પણ તેનું જદ્દ
આધ્યું હોય એમ જણાતું નથી.

યોગક બાલીને, તેમજ સુંદરીને દીક્ષિત કર્યાનો, સ્ત્રીત્વના અધિકારનો આદર્શ ખડો થાય છે. એટલે એ તો ચંદન બાળાને ધાર્મિક સ્વતંત્રતાની, સ્ત્રીસંઘની અધિકારી સ્થાપે છે અને સાધવીને ઉપદેશ વ્યાખ્યાનની સ્વતંત્રતા પણ તે જ ગણે છે. કુમારિકાને નિર્વાણપ્રાપ્તિ સુલભ છે, એવો ધાર્મિક નિર્ણય પણ એ આપે છે. એમ અન્તે શંખમતવાદી મહાત્મી સ્ત્રીનાં ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યનાં સર્વ દાર ખુલાં કરે છે.

આમ પ્રથમ મહાત્મી અને પછી શુદ્ધ સ્ત્રીના સ્વાભાવિક દક્ષ આત્મા તરીકે સ્વીકારે છે, અને જગત પાસે સ્વીકારાવે છે.

કક્ષાનો વિકાસ પણ આ યુગમાં થાય છે અને તેથી લાગણીપ્રધાન સ્ત્રી જગત્ કક્ષાની આરાધના શરૂ કરે છે અને કક્ષામાં જીવનના ઉચ્ચ હેતુને વણીને વધારે કુમાસ અર્પે છે.

આ યુગ પછી પુરાણકાળ આવે છે, અને પુરાણમાં સ્ત્રીત્વ સંબધી વિચિત્ર યોગનાઓ અને કલ્પનાઓ ધ્યાય છે. મનુ ઉપર આધાર રાખીને પુરાણકારો સ્ત્રીત્વને નવી જ રીતે મચરડે છે અને ચમત્કાર તથા વહેમનો સ્ત્રીજગતમાં ઉદય થાય છે.

સતી થવાનો યાત્ર આ યુગમાં ધર કરે છે; અને અજાણપણા વિષેની તેમ જ નારી નરકની ખાણ હોવા વિષેની માન્યતાઓ આ યુગમાં પ્રચાર પામી હોય એમ લાગે છે. આ યુગથી પ્રાચીન હિંદુનું સ્ત્રીત્વ પડવા માંડે છે. પછી એ પતન એટલું દુઃખદાયક બને છે કે એમાંથી ચડીને વારો ક્યાયે દેખાતો નથી પતિદેવતાની માન્યતા એવી પ્રચાર પામે છે કે એક આદર્શ પાછળ બીજા બધા આદર્શ ઉડી જાય છે; અને પોતાના પતિના હિત માટે દુરાચાર સેવનાનાં ઉદાહરણ આદર્શ તરીકે પ્રચાર પામે છે. ત્યાર પછી રમ્યપુત્ર યુગ શરૂ થાય છે અને એ યુગની મધ્યકાલીન ભારતની સ્ત્રીની આપભોગ વૃત્તિ કે ટેક અજાણ્યાં નથી.

એમ આપણે જ્યાં યુગનું યથામતિ વિહંગાવલોકન કરી લીધું. હવે તેની અસર દુઃશમાં જોઈ જોઈશું.

વેદવારામાં સ્ત્રીનો સ્વાભાવિક વિકાસ પુરુષની સાથે જ થાય છે. જ્ઞાન વિના સ્વાભાવિકતાથી જ બને એક બીજાના સહચારી અંગ તરીકે રહે છે અને સ્ત્રી જ્ઞાનચારિણી પણ રહી શકે છે.

સંસ્કૃતિનો વિકાસ થાય છે, એટલે આર્યો દોર 'પાળનારા' મરી દેશ વિજેતા બને છે અને અનાર્યો સાથે ઝેર વેર બંધાય છે; તેની સાથે સ્ત્રીનાં

અપહરણ થવાનો ભય ઉભો થાય છે. વિજેતા, સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાનો ફરમાનો કાઢે છે; અને વીરત્વકાળને આરંભે સ્ત્રીત્વના આદર્શો ઘડાય છે, તેની સાથે જ બહુ પત્નીત્વનો પ્રચાર થાય છે.

સીતા, દમયંતી અને દ્રૌપદીના જન્મક્રંત જીવંત આદર્શ આ જ યુગમાં જીવાય છે, અને આ જ યુગમાં અમળા સીતા રાવણને વશ ન થવાની સફળ સત્વરતા દાખવે છે. સ્વયંવર પદ્ધતિમાં તેમ જ હરણ કરવાની પ્રયામાં સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા ખાસ જળવાય છે.

સ્ત્રી માટેના કંથડા અને હરણથી વધારે વાર લગત કરવાનો શોખ વધે છે અને સ્ત્રી પણ પુરુષના શોર્ષથી અંગાર્થ કાંઈક પરાધીન ગને છે.

મનુ યુગમાં સ્ત્રી અમળા હોય અને પરાધીન હોય એવો ભાસ વધારે બળવાન થાય છે; અને સ્ત્રી વધારે પરાવર્તી ગને છે. તેને સ્વતંત્રતા અપાતી નથી, તેનાથી એકલાં ગઢી સકાતું નથી, અને તેના વૈવશ્યને માથે શાસ્ત્રનો સિક્કો લાગે છે. આમ રાષ્ટ્રની પડનીનાં બીજનો પ્રારંભ એ યુગની અનેક વિદ્યાના વિકાસ સાથે જ થતો હોય એવું દેખાય છે.

પત્ની તરત જ મહાવીર અને ભુદ્ધનો યુગ આવે છે. જોનાં જાન તૂટે છે, કૂરી વેડવારાથી પણ વિદ્યેય સસ્ત્રીની અસ્થિતા અને સ્વતંત્રતા પ્રગટે છે અને આ જ વારામાં સાધવી ચંદનખાળા, મગધરાજ ઐલિષ્ઠ ઉપર પ્રભાવ પાડનારી વૈશ્ય પુત્રી ચૈત્રણા, સાધુ અદ્ર કુમારને પ્રેમી બનાવના મથની અને તેને શોધવા સજ્જન કાઢી એકાદી સ્વતંત્ર રહેનાર અને પતિને મેળી, પતિશોધી થતાં સુતરને તાંતજો પુત્રને પોપનાર ચીરાંગના શ્રેષ્ઠ પુત્રી, નદરાયની સમામાં સમંજસશક્તિના અદ્ભુત ચમત્કાર બતાવનારી શકટાક્ષ પુત્રીઓ, ચંદ્રગુપ્તની માતા મુરા, ધર્મ માટે આજન્મ બ્રહ્મચારિણી બની રહી, પરિત્રાગિત્રા બનનાર અને લોક સુધી ઉપદેશ કરવા જનાર આર્યા મંદમિતા, ચંદ્રગુપ્ત * ઉપર પ્રભાવ પાડનારી કુમારદેવી અને હર્ષનો રાજ્ય કારનાર આ યુગમાં કળક છે અને આ યુગ ભારતનો અનોખો ઇતિહાસકાળ બની રહે છે.

પુરાણ કાળમાં વહેમો, ચમત્કારો અને મંત્ર તંત્રનો વધારે પ્રચાર થાય છે. સ્ત્રીત્વ વધારે વહેમી અને અશક્ત ગને છે. જતાં વેડવારાની રામાયણ-મહાભારતકાળની અને અહિંસા યુગની, સ્ત્રીત્વ-વિકાસની સાંકળ

* ચંદ્રગુપ્ત ૧ લો ગુપ્તવંશનો પ્રથમ સમ્રાટ, તેણે પોતાની પત્ની કુમારદેવીના સિક્કા પડાવ્યા હતા.

વૃદ્ધતી નથી, તેની અસર હજી કાયમ રહે છે. કારણ કે હજી અહિંસા યુગનો જન્મ વારો ચાલ્યો ગયો નથી. એ જ વારામાં માતની, વસંતસેના મૃગાવતી વગેરે નોટ્ય સંગીત કળામાં પ્રવીણ સ્ત્રીરત્નો વૈભવ, રાજ્યાધિકાર અને પ્રનાપ ભોગવતાં નજરે પડે છે.

પણ છેવટ ધર્મનું ઉત્થાન થાય છે. જૈન અને બૌદ્ધધર્મોમાં તકો પડે છે. અને પંથના અનુયાયીઓ સ્થાપકના શબ્દભાવના આત્માને ભૂલી શબ્દાર્થનાં મુંઝણામાં પડે છે અને વાદવિવાદ, શિષ્ટતા અને અનાચાર નજરે પડે છે. એ જ કાળે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય દ્વિગિજ્ય કરે છે અને બૌદ્ધ ધર્મનો સારા માટે કે નરસા માટે નાશ થાય છે. પુનઃ જુનો ધર્મ સજીવન થાય છે; પણ નથી એમાં વેદવારનો સ્વાભાવિક વિકાસ, નથી એમાં રામકૃષ્ણ કાળની મહત્તા કે નથી એમાં અહિંસા યુગની સ્વાતંત્ર્યસમાનતાની ભાવના એટલે નવો અવતાર પુરાણકાળને આશરે પોષાય છે, અને સ્ત્રીત્વ વધારે જકડાય છે.

ત્યાર પછી રજપુત યુગના અમકાર પછી તરત જ ઇસ્લામ યુગ બેસે છે; અને સ્ત્રીત્વના બધાં બધેનો સનેજ બને છે. સ્ત્રી નિરાધાર અગળા બની જાય છે, અને પાછળના અહિંસા યુગમાંથી વિકૃતપણે અવરતાં ધર્મગુસ્ત્રોનો ગાંજામાં નાટી નરકની ખાણ બની રહે છે. એમ આ જ દિંદની સ્ત્રી ઉકરદી, પાનાંએ શુદ્ધિવાળી બની રહી છે.

આમ પ્રાચીન હિંદની સ્ત્રીમાંથી અર્વાચીન હિંદની સ્ત્રી સરગ્ગ છે. આ ચિત્રને યૂરોપના ક્ષાત્રસ્વભાવના સ્ત્રીમહુમાનના કાળ સાથે મરખાબી શકાય નહિ. યૂરોપમાં વ્યક્તિત્વની ભાવના ખીલી, આપણે ત્યાં સમાજહિતની ભાવના ખીલી. રાષ્ટ્રની નજરે યૂરોપે વ્યક્તિત્વને કાંઈક ગૌણ ગણ્યું આપણે સમાજને હિસાબે વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કીક રોક્યો. જ્યાં યુરોપમાં વ્યક્તિત્વ વધારે ખીટ્યું, ત્યારે આપણે ત્યાં ધાર્મિકતાની નજરે સામાજિક પ્રિથ્થભાવના બહુ ખીલી. સ્ત્રીત્વ આપણે ત્યાં કુટુંબની એસ્થાનો પાયો ગણાયો અને સ્ત્રીત્વનું વ્યક્તિત્વ એટલું જ વિકસ્યું. પણ આપણી ભાવના એકપક્ષી થઈ, બહુ એંચાઈ અને તેમાં સ્ત્રીત્વના વ્યક્તિત્વનો બહુ અંશે લોપ થતો ગયો.

જ્યાં પ્રાચીન હિંદની સ્ત્રીનું ચિત્ર જરૂર ઉજળું છે. તે, સ્વચ્છંદી, ઉપ્પ્રબલ, અભિમાની કે પુરુષ સામે હક્કના ખેડ ઉઠાવનારી નથી જ્યાં તે પોતાનો મોભો જળવે છે, પોતાની પ્રતિભાનાં તેજ પુરુષ ઉપર પાડે છે; અને વગર માગ્યે પુરુષ તેને માન આપે છે—તેની પૂજા આદરે છે.

જાહે પત્નીત્વને અગે, લગ્નમાં કામપણુ જાતની સ્વતંત્રતા ન હોવાને લીધે, દીકરીને ગાય જ્યાં દોરે ત્યાં જાય એવા માળાપના વધારે પડતા અધિકારને લીધે અતાન. બહેમ, તેમ જ “અમે અગ્રણી, અમે સ્ત્રી જાત. અમે શું કરી શકીએ?” એવી નિર્જા. લાવનાને પરિણામે હિંદની સ્ત્રી આજ જીવતા પાશ્વર્લ જેવી દેખાય છે છતાં ચારિત્ર્યનો કીક કીક અંગે નિષ્કલંક વારસો સંસારના ચક્રને સદચારયુક્ત સીધું લાવવાની કળા, કુટુંબ માટે સહનશક્તિ ને આપભોગની તત્પરતા નિરભિમાન, તત્વજ જેવી શાંતિ અને ઉપદ્રવ રહિત આચરણ, આટલાં વાનાં આજ પણ તેના સાચા શણગાર રૂપે ભાંગ્યા ભડચની પણ આજરૂ જગતની રહ્યા છે. એમાંથી જ સ્ત્રીત્વનો વચાસ-મંત્ર સાંપડ્યો અને જગત એમાંથી જ પુનરુત્થાન પામશે.

ચાંકાનેર.

}

ચોપરજાલ પુંજભાઈ શાહ.

બાલમાનસના અભ્યાસની જરૂર.

નવા સમાજને અવલોકીશું, નવા વિચારને સમજીશું અને જગતની વિવિધ દેશીય પ્રવૃત્તિઓનું પૃથક્કરણ કરીશું તો જણાશે કે આ યુગ બાળકોનો છે જુના યુગની, બાળક અશુધ હોવાની માન્યતા હવે નાશ પામતી જાય છે. બાળક માળાપ ઉપર જ આધાર રાખનાર નિર્જા પ્રાણી હોવાની માન્યતા પણ હવે વાસ્તવિક ગણી શકાય તેમ નથી. આ યુગમાં બાળક નાનો નાગરિક છે, દેવ છે એ મોટેરાં પાસેથી શારીરિક અને માનસિક પૂજન માગે છે પરંતુ જુના જમાનાના અશાસ્ત્રીય વિચારો ધરાવતાં આપણે બાળકને આપણા જ મનપસંદ રસ્તે દોરવા માગીએ છીએ. એનામાં કંઈ ન હોય ને તે પૂરનાર આપણે જ હોઈએ તેવો દાવો કરીએ છીએ. પણ નવજ પ્રકાશ આવી ઉગરું જ જતાં છે. માળાપ બાળકને પોતાને મનપસંદ રસ્તે દોરવા માગે તો અયુક્ત છે, બાળક અને તેની શક્તિઓ વિશેની વિષયગામી રોગી માન્યતા છે. બાળક પોતાનો માર્ગ શોધી શકે છે. માળાપ બાળકને કંઈ આપી શકતાં નથી. એમનું કર્તવ્ય તો બાળકમાં જે છે તેને ખીલવવાનું છે.

આડ્યાવસ્થા જીવનનો મહત્ત્વમાં મહત્ત્વનો કાળ છે. એને અનેક રીતે સાચવી લેવાનો છે. બાળકને આ અવસ્થામાં દુનિયાદારીના લગભગ બધા વપયોનું જ્ઞાન મેળવવાનું હોય છે. પ્રતિકુળ વાતાવરણમાંથી ય એ ધણું જ્ઞાન મેળવી પોતાનો વિકાસ સાચે છે. અસ્પૃશ્ય, વાતાવરણ પ્રતિકુળ હોવાથી વિકાસની ગતિ ધીમી હોય છે; પરંતુ તેનામાં વ્યક્તિગત વિકાસની શક્તિ હોય છે તે નિર્વિવાદિત છે. આ વ્યક્તિગત વિકાસની ભાવના સાથે માણસના હૃદયમાં બાળપ્રેમ કે વાત્સલ્યપ્રેમનું જે તત્ત્વ હોય છે તેનું સંમિશ્રણ કરવાના વ્યવહારકૌશલતા દરેક માબાપને માટે આવશ્યક છે. બાળકના ધડતરથી આપણે આવતી કાલને વધારે પ્રકાશવંત અને પ્રાણુદાયક તરવેથી ભરપૂર દેખી શકીશું. માટે આજથી જ બાળકની નિઃશ્વેજ જણાતી ક્રિયાઓ, તેની છૂટી છવાઇ રમતો અને કેટલીક વખત નિરર્થક જણાતા પ્રયોગોનું અવલોકન કરી એક વિરાટ જીવંત પુસ્તકના પાનારૂપ બની જઈએ તો આપણી દુરજ અદા કરી બાળકને ઉન્નતિના મદ્દાન પથે ચઢાવી શકીશું. બાલ માનસના અભ્યાસની એક શિક્ષકને જેટલી જરૂર છે તેથી અનેક ગણી અને અનિવાર્ય જરૂર સ્ત્રીને છે; એના ખોળામાં દુનિયાની એક પ્રખળ શક્તિ ચોપીસે સ્થાક રમતી હોય છે, એને વેડી નાંખવાનું કે એનો નાશ કરવાનું ધાતકી ફૂલ એના હાથે નજ થવું જોઈએ. આ માટે બાલમાનસનું સૌથી વધારે જ્ઞાન મેળવવાની કાષ્ઠને જરૂર હોય તો તે સ્ત્રીને છે. તોપણ જીતી પરંપરાથી ચાલતી આવતી ઢબે બાળકને ઉછેરનાર સ્ત્રી, એ માનવામાં આનાકાની કરે છે. એનું બુદ્ધિપ્રાગ્ધ્ય એક જાતની અજ્ઞાનતાજન્ય ઉદારસીનતાના ધુમસથી ઘેરાયેલું છે. પરિણામે બાળકના શારીરિક માનસિક કે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં હુદ્દિવાદ જે મોંઘાં તરવો પૂરે છે તેનાથી બાળક વંચિત રહે છે અને અપૂર્ણતાથી જીંદગી વ્યતીત કરે છે. સ્ત્રીની કેળવણીવિષયક કંગાળ સ્થિતિ આમાં કારણ-મૂત હશે તોપણ તે બહુ મહત્ત્વનું કારણ નથી. ઘણી સ્ત્રીઓ બાલમાનસના અસ્તિત્વની કંડપના પણ નથી કરી શકતી. એકથી વધુ બાળકો ઉછેરેલા હોય તેવી સ્ત્રી પણ બાળકની દ્વિત્રયાત્ર ઉપરથી બાલમાનસને હુદ્દિપૂર્વક સમજતી નથી, પ્રયત્ન નથી કરતી, એ દિશા ગંધ જ હોય તેમ એને લાગે છે. મૂળ વસ્તુ એ છે કે એ આપત તરફ સ્ત્રીઓનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે. અક્ષણ યા બહુશ્રુત ન હોય તેવી સ્ત્રીથી એ અભ્યાસ શક્ય ન હોય એમ ન માનવું જોઈએ, એવું છે પણ નહીં. બાલમાનસના પ્રખર અભ્યાસીઓના અનુભવ અને અભિપ્રાય પ્રાપ્ત કરી શકનાર બાલમાનસનું જ્ઞાન વધારે મારી રીતે અને વધારે પ્રમાણમાં મેળવી શકે છે, તે ખરું; પણ એ રીતે જ્ઞાન

જુદી ન કરી શકનાર સ્ત્રી કંઈ ન મેળવી શકે તેવું નથી. જ્ઞાનક્રીડાઓના અવલોકનની ધરજ અને જાળક પ્રત્યેનો પ્રેમ હોય તો સારા જેવું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. એ થોડું પણ જ્ઞાન વાપરવામાં આવે તો જાળક અનેક શુભ તત્ત્વોથી ઝળદળતું થાય. એવું તેજ માતાના અદ્ય અભ્યાસ અને આવડતને કારણે મૂરજ જેટલું પ્રખર ન હોય તો તારા જેટલું હોય જ. નર્મ અંધકાર કરતાં આટલું તેજ શુ ખોટું?

માતા જાળકની દ્વિત્યાત્મ ભુદિપૂર્વક અવલોકે તો એક એક અનુભવે જ્ઞાનમાનસના વિરાટ સાસ્ત્રવું એક એક પાનું ઉઘડતું જાય છે. આમ સ્ત્રી ભણતું ભણતાં ભણાવતી પણ જઈ શકે છે. જાળકના વલણ ઉપરથી તેવું માન્ય પારખી લઈ અનુમાન દોરતાં સ્ત્રીનો અનુભવ આગળ વધતો જાય છે. આ પ્રકારનો એટલે જ્ઞાનમાનસનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો ન હોય ત્યાંસુધી નિષ્ફળતાનો અને કલિનનાનો ભય રહે છે; પરંતુ શરૂઆત કર્યા પછી મમ-જન્ય છે કે એ પ્રવૃત્તિ જેટલી સુખદ છે તેટલી રસિક છે. જાળકની નાની અને કુદ્ર જણાતી ક્રીડાઓમાંથી પણ ઘણું જાણવાનું મળી રહે છે. જાળક દ્વિત્યાત્મ માગે છે, કામ માગે છે; અને સમજી માળાપોએ દ્વિત્યાત્મને યોગ્ય દિશાએ વેગ આપે છે, દ્વિત્યાત્મને જય પાડી દેતાં નથી. અકર્મણ્ય-વસ્ત્રમાંથી અનેક અનિદ જન્મે છે તેમ ઉર્ધ્વગામી દ્વિત્યાત્મ માટે પણ મંલવિત છે; એટલે જાળકની દ્વિત્યાત્મ પાછળ માળાપનો અભ્યાસી નજર હોતી જોઈએ. જરાક અવજો માર્ગ લેતાં તેને જ્ઞાનપૂર્વક શેઠવામાં આવે તો સાઈ ફળ મળે છે. વ્યક્ત્ય એટલું જ છે કે જાળકમાં સ્વતંત્ર સર્જનની શક્તિ છે તેને સ્વતંત્રતાથી વહેવા દઈએ.

એ સાચું છે કે જાળકને જ્ઞાન માર્ગે સ્વતંત્રતાથી વિહરવા દેતાં માળાપ અને ખાસ કરીને માતાને અનેક વિકટ પ્રશ્નોમાંથી પસાર થવું પડે છે. કેટલીક વખત સમજણ ન પડે તેવા અને કેટલીક વખત ભુદિને ગભરાવી નાખે તેવા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે. આપણે જે મંદકારિતાના આદર્શ સેવીએ છીએ તે મંદકારિતા તદ્દન નિકટ હોય તેવું જીવન હોય તો આવા પ્રશ્નો લગભગ અડધી મંખ્યામાં ઉગતા નાશ પામે છે. જ્યાં અમંદકારી જીવન છે ત્યાં આ પ્રશ્નો વિકટમાં વિકટ સ્વરૂપે દર્શન દે છે; અને ત્યાં જ આર્ક્ષવક્ત્રાસની ગતિ સિધિય થઈ જાય છે. માતા કુનેહથી આ જધાનો ફેમનો લાગે શરૂ છે. ઉપરાંત કંઈક આર્થિક નુકસાન પણ સદન કરવું પડે છે. પ્રથમ આ ક્રીડ નથી લાગતું; પણ જ્ઞાનક્રીડાઓના અવલોકન પછી અને

બાલમાનસના અભ્યાસ પછી બાલપ્રેમ પ્રગટતાં ભોગ આપવામાં મઝા આવે છે. માતા અને પિતા પોતાની જાતને અને બાળકને શશુમારવાના શોખ પાછળ કેટલુંક અનાવરણક ખર્ચ કરે છે, તેને બદલે બાળકના હિત પાછળ એટલું ખર્ચ કરવામાં આવે તો સાફ છે બાલપ્રેમી અને બાલવિકાસનાં રક્ષિયોને આ કહેવાતું રહેતું નથી, તેઓ પ્રેરણાથી જ ફરી લે છે.

હવે બાળક શું માગે છે, તેનો સાચો વિદ્વાસ કેવી રીતે શક્ય છે તે જાડી નજરથી જોઈ જવું.

બાળકને જેમ ખોરાકની ભૂખ લાગે છે તેમ યથાકાળે જ્ઞાનની પણ ભૂખ લાગે છે. ખોરાક જેમ જીવન દરમિયાન રાખવા આવશ્યક છે તેમ જ્ઞાન માટે અમુક વય સુધી, અંગે ઉપર કાણુ નહીં હોવાથી બાળકને માટે જ્ઞાનના દરવાજા બંધ હોય છે. થોડા કે વધુ પ્રમાણમાં કાણુ આવતાં એ દરવાજા આપોઆપ ઉઘડી જાય છે, ને બાળક તેમાં પ્રવેશ કરવા મથન કરે છે જ્ઞાન મેળવવાની એની રીત મોટેરાંને વિચિત્ર લાગે તેવી છતાં હુદિઆપારતું જ્ઞાન કરાવનાર હોય છે.

બાળક કેટલુંક જ્ઞાન માથાપને પૂછી પૂછીને મેળવે છે. મોટા ભાગના પ્રશ્નો જીવ કે ચીજનાં નામ જાણવા પૂરતા હોય છે. એ રીતે બાળક ૩૬ ભાષા ઝીંકે છે, વસ્તુઓને ઉપર ઉપરથી સમજે છે. કેટલીક વસ્તુઓ ઉપર નાનકડા પ્રયોગો કરીને પણ આવશ્યક અગર શક્ય હોય તેટલી માહિતી સંપૂર્ણ નહિ તો અપૂર્ણ સ્વરૂપમાં મેળવે છે. આથી સમજી માથાપો બાળકના જ્ઞાનપ્રાપ્તિના માર્ગની વચ્ચે આવવાતું ઉચિત નથી સમજતાં. ઘણાં માથાપો બાળકના વારંવારના પ્રશ્નોથી કંટાળી જઈ ગમે તેવા જવાબ આપી દે છે અગર તેને હડધૂત કરી કાઢી મૂકે છે. બાળકના પ્રશ્નો એની તીવ્ર જિજ્ઞાસાને લીધે છે એ ખૂલી જવું ન જોઈએ. બાળક તેની દુનિયાની વસ્તુઓ ઉપર પ્રયોગો કરતું હોય કે સામાજિક નિયમોને વશ થવા ન માગતું હોય તે વખતે એને દુભાવવા જેવું નથી. પણ નુકસાનકારક ન હોય તેવી પ્રવૃત્તિ અને પ્રયોગોમાં પ્રોત્સાહન તથા સમજ આપવાની જરૂર છે.

બાળક જ્ઞાનપ્રાપ્તિના કાળમાં જ્ઞાન મેળવે છે તે સાથે સંસ્કાર પણ પામે છે. બાળક અનુકરણથી જ હોવાથી આનુઆનુની હિલચાલ અને વાતાવરણને અવલોકી પડતા સંસ્કાર દીવમાં દદ કરે છે. ઇષ્ટ અનિષ્ટનું અન્વેષણ કરવાની શક્તિને અભાવે તે ગમે તેવા સંસ્કાર ઝીલી બેસે છે. એટલે એવું જ થાય તેટલા માટે આનુઆનુ શુદ્ધ અને નિષ્પાક્ક વાતાવરણ ઉભું

કરવાની માગાપની ફરજ છે. અર્થે મામાપે વાણી અને વર્તન ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપવાનું છે. હુંકામાં માગાપ જાળકને આ ત્રણ રીતે વિકસવા જ દે.

(૧) જાળક સ્વયંદેશુરણાથી જે પ્રવૃત્તિ કરે તે ઉપર જારીક ધ્યાન આપે અને જાળક અનિષ્ટ તરફ ટળી જતું હોય તો ચાત્રાકાથી અટકાવી દેટ પ્રવૃત્તિ આપે.

(૨) જાળકના પ્રશ્નોના જવાબ હુંકા, સુચોટ અને માયા આપે. પોતાની વાણીમાં જરાય કસ્ટર દાખલ થવા ન દે.

(૩) પોતાનું વર્તન જાળકને આદર્શરૂપ થાય તેવું કરે.

આ ઉપરાંત બીજી ઘણી જાળકો છે જેના ઉપર મામાપે ધ્યાન આપવું જોઈએ; પણ આજમા જોણું આટલું થાય તો ય ફીક છે.

મામાપો પોતાની ફરજ ગરાગર પાળે તે માટે ફરિયામાં રાજ્ય તંત્રથી સરસ પ્રજાધ કરવામાં આવ્યો છે. જાળકની કેળવણી માટે રાખી શકાય તેટલું ધ્યાન ત્યાં રાખવામાં આવે છે. જન્મ દેનાર કરતાં જાળકને વિકાસ તરફ લઈ જાય તેનો લડક વધારે ગણાય છે. કમલાગ્યે આપણી પોતાની રાજ્યસત્તા નથી એટલે આપણી ઉન્નતિનો આધાર સમગ્રજન પૂર્વકની સુધારણા ઉપર અવલભે છે. આપણે નિર્ધન અને જાતાન છીએ તેવી સ્થિતિમાં ય મનુષ્ય પ્રવલન કરી શકે તેટલું શુભ કરવાની આપણને ધગથ હોવી જોઈએ. તો જ આપણી મુકિત છે ને રાખ્તો ઉદ્ધાર છે.

હિંમતલાલ ત્રુ. શાહ.

રંગુનની ગુજરાતી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ.

રંગુનમાં વસતી ગુજરાતી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અતિશય દોષનીય છે. મુંગઈની અથવા તો ગુજરાતના બીજા કોઈપણ મોટા શહેરની સ્ત્રીઓ કરતાં અહિંની ગુજરાતી સ્ત્રીઓની હાલત વધારે દયાજનક છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ત્યાં ગુજરાતના લોકો કરતાં અહિં શક્તિશાળી લોકોની વસ્તી ઘણી વધારે છે અને તેથી એ વધારે કચ્છના લોકોની વસ્તી છે; અને એ તો જાણીતું છે કે સ્ત્રી કેળવણીમાં તેમજ સમાજ સુધારણામાં

ગુજરાત કરતાં કાંઈઆવાડ પછાત છે અને કાંઈઆવાડ કરતાં એ કુચ પાછળ છે.

અહિંની ઘણીખરી ગુજરાતી બહેનો ત્રણ કે ચાર ગુજરાતી મોપડીઓ લણેલી હોય છે; અને કેટલીક તો એથીએ ઓછું લણેલી હોય છે. નિરક્ષર બહેનો શોધતી પણ અહિં મુશ્કેલ નથી. આ તો મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓની વાત થઈ. હવે જરાક અહિંની કન્યાકેળવણી ઉપર દ્રષ્ટિ ફેરવીએ. રંગુનની ગુજરાતી કન્યાશાળા અધમ સ્થિતિમાં છે એમ કહીએ તો જરા અતિશયોક્તિ ના ગણાય. લગભગ પાંચ છ હજાર ગુજરાતીઓ અહિં વસતા હશે તોપણ કન્યાશાળા તો માત્ર એક જ છે અને તે પણ ફક્ત પ્રાથમિક શાળા જ છે. ત્યાં પ્રાથમિક શિક્ષણ આપી સ્થિતિમાં હોય ત્યાં માધ્યમિક શાળાની કે વધારે ઉચ્ચ કેળવણીની સંસ્થાની હયાતિની આશા જ શી રીતે રાખી શકાય? આટલા અધ્ધ શિક્ષણ સાથે અહિંની ગુજરાતી સ્ત્રીઓને છાપાં કે મોપાનિયાં વાંચવાનો શોખ ક્યાંથી હોઈ શકે? અને બહારના જગતમાં શા શા ફેરફાર થાય છે તેની માહિતી તેમને ક્યાંથી હોય? ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓ દિનપ્રતિદિન કેટલી સામાજિક પ્રગતિ કરે છે, કેળવણીમાં કેટલી આગળ વધે છે અને જાહેર જીવનમાં કેટલો ભાગ લે છે તેનો તેમને લેશ માત્ર ખ્યાલ હોતો નથી. રંગુનમાં વસતા ઘણાખરા ગુજરાતી પુરોગામે જ દૈનિક પત્રો કે માસિક વાંચવાનો શોખ નથી હોતો તેમ જ વહેપાર સિવાય દુનિયાની ખીંછ બંધી દિલ્લ્યાસમાં જરાએ રસ નથી હોતો એટલે એમની પાસેથી માત્ર ગતિવાની કંઈ પણ માહિતી મેળવવાની જો સ્ત્રીઓ આશા રાખે તો એ તદ્દન મિથ્યા છે.

મુઝાઈ, અમદાવાદ, વડોદરા કે પુના વિગેરે સ્થળોમાં જેવાં સ્ત્રીમંડળો કે ભગિનીસમાજ ગુજરાતી સ્ત્રીઓ ચલાવે છે તેવાં મંડળો સ્ત્રીઓ એકત્રે હાથે ચલાવી શકે એવો ખ્યાલ શુદ્ધ જિજ્ઞાસુ રંગુનની ગુજરાતી બહેનોને નથી. અહિં એકંદરે સામાજિક કે રાજકીય જાહેર જીવનની પ્રગતિએ અત્યુ જ ઓછી છે પણ જે થોડી ઘણી પ્રગતિએ છે તેમાં ભાગ લેવાનો ગુજરાતી સ્ત્રીઓ રચને પણ વિચાર કરતી નથી. રસોષ તથા ધરશમ સિવાય ખીન્નું કોઈપણ કાર્યક્ષેત્ર આપણી સ્ત્રીઓ માટે ચોખ્ખું નથી એમ અહિંના સ્ત્રી પુરોગા દલતાથી માને છે. બાળકને જન્મ આપવો, રસોષ ફરવી અને સારાં તથા કિમતી કપડાં ધરેણું પહેરી ઓઢીને, ઓળખીતાને ઘેર મળવા જવું એ ત્રણ કામ કરવામાં જ જીવન વ્યતીત કરે છે.

અહિંની યુગરાતી સ્ત્રીઓને બાળકોને કેમ ઉછેરવાં તેનું મદદએ બાન હોતું નથી. માડની પેડે મધુરને લેખે એમનાં બાળકો મોટાં થાય છે. કોણ જાણે શાથી તેમના મગજમાં એવો એક બૂતલરેલો ખ્યાલ પેસી ગયેલો હોય છે કે બાળકની મંલાળ રાખવાથી તેઓ પાંપણાં ચર્મ મલ્ય છે. માટે છેક ન્હાનપણથી તેમને રખડતાં મૂકી દેવાં અથવા તો “રામાઓ” ને સોંપી દેવાં, જેથી તેઓ જગરાં અને ખડતલ થાય. બાળકનાં બોરાક કે કપડાંની પણ તેઓ મંલાળ રાખી શકતાં નથી એટલે પછી એમની કેળવણી પાછા તો ખ્યાન ક્યાંથી જ આપી શકે.

જર્મન સ્ત્રીઓ જેટલી સ્વનંતતા દુનિયાના બીજા કોઈ દેશની સ્ત્રીઓ બોલવતી નહિ હોય. આ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના દેશમાં વર્ષો મુધી રહ્યા છતાં આપણી યુગરાતી જ્ઞેનો જર્મન સ્ત્રીઓનું સ્વદેશ પણ અનુકરણ કરવાનો પ્રયાસ પણ કેમ નહિ કરતી હોય તે સ્દમભવું નથી જર્મન સ્ત્રીઓ જેટલી નિર્ભયનાથી જાહેર રસ્તા ઉપર દરે છે દૂરે છે તેટલી જ ખીંક આપણી જ્ઞેનોને જ્ઞાર નીકળવામાં હોય છે: આનું મુખ્ય કારણ સાજ કે ધૂમટાનો ગિયાજ છે. ત્રણ ચાર આધિ વયની સ્ત્રીઓ દિવસના ભાગમાં ભાડાની ગાડીમાં બેસીને જ્ઞાર જતાં ખીંકે છે અને ધોરી રસ્તા ઉપર આક્રમ્યની તો તેઓ કોઈ દિવસ દિંમત કરતાં જ નથી. જર્મન સ્ત્રીને રસ્તામાં ફરતી જુઓ, દુકાનમાં વેચવા બેઠેલી જુઓ કે પોતાના ધરની ખારીએ ઉભેલી જુઓ તો એના સ્વદેશ ઉપર સુખ અને મંતોષની છાયા હોય છે અને એવું મ્હોં નહસવું હોય છે. જર્મન સ્ત્રીની ઉમર કળથી મુસકેલ છે. એ સ્ત્રીઓ સદાકાળ યૌવનમાં જ મ્હાલતી હોય એવું લાગે છે. હવે આમની સાથે આપણી યુગરાતી જ્ઞેનોને મરખાવીએ. લગભગ બધી જ સ્ત્રીઓ અડાળે વૃદ્ધ યએલી જાણાય છે. તેમના સ્વદેશ શીક્ષા અને નિસ્તેજ હોય છે. પ્રકુલતા કે આનંદ તેમનાં મ્હોં ઉપર લાગ્યે જ ન્દેવામાં આવે છે. છંદગીના અસલ ભાર નીચે કચરાઈ ગએલાં હોય એવાં એમનાં શરીર હોય છે. પરદેશ આવીને વસેલી ગિયારી યુગરાતી જ્ઞેનોના જીવનમાં આનંદના પ્રમંગો પણ બહુ જ ઓછા આવે છે. કોઈપણ જાતના જાહેરમાં એક ખીંચને મળવા દળવાના ને આનંદ, કરવાના પ્રમંગોમાં (social functions) ભાગ લેવાનું તો તેમના નસીબમાં હોતું જ નથી એટલું જ નહિ પણ કુટુંબના પુરુષવર્ગ સાથે પણ નિરાંતે એ ઘડી આનંદથી વાતો કરવાનો અવકાશ પણ તેમને મળી શકે નથી. કારણ કે પુરુષો ધણાખરા વહેપારી વર્ગના હોઈ સદાગમ

આદર્શી તે સ્વાંગના સાત સુધી દુકાનમાં હોય અને જો કદાચ સ્વિચારે દુકાન ઉપર ના જાય તો બધા ભેગા મળીને કોઈ દેકારો ઉભરી કરવા જાય. એટલે જિયારી સ્ત્રીઓ તો સ્વિચારે પણ ઘેર એટલી જ રહે. તેમને આનંદનો મોટામાં મોટો પ્રસંગ એક હોય છે; અને તે એ કે બ્યારે પોતાના કુટુંબમાંથી કોઈકનાં લગ્ન પ્રસંગે દેશમાં જવાનું થાય તે.

લાંબા સમયથી ગુજરાત અને દાડીઆવાડની બહાર રહેવાને છીંદે અહિંની સ્ત્રીઓને ગરબા ગાતાં કે રાસડા લેતાં પણ આવડના નથી. ગુજરાત અને દાડીઆવાડની કેળવાયેલી તેમ જ બીનકેળવાયેલી, ગરીબ તેમ જ તરંગર સ્ત્રીઓ ગરબા ગાવામાં જે નિર્દોષ આનંદ ભોગવે છે તે પણ જિયારી અહિંની સ્ત્રીઓના લાઝમાં નથી હોતું. ખીજી કોઈપણ લલિત કલાઓનો તેમને ખાસ શોખ હોતો નથી.

ગુજરાતમાં સ્ત્રીવર્ગમાં સ્વદેશી કપડાં તથા ખાદી પહેરવાનો ઉત્સાહ દિવસે દિવસે ઓછો થતો જાય છે તે જોઈને આપણને તિરાશા અને દિશગારી થાય છે. પણ રંગુન આવવાથી આપણો એ શોક મદસગણો વધી જાય છે; કારણ કે રંગુનમાં સ્વદેશીની દિલ્લચાસને સ્થાન જ નથી એમ ક્યોએ તોપણ આશે. એક જો ગુજરાતી કુટુંબની સ્ત્રીઓ સિવાય કોઈપણ ગુજરાતી સ્ત્રીએ અગે સ્વદેશી કપડું જણાવું નથી. જેમને સ્વદેશાભિમાનની લાશ્ચર્ય ના હોય, દેશની પરાધીનતાનું લાન ના હોય. અને આપણા દેશના ગરીબ વર્ગની દાડમારીનો ખ્યાલ ના હોય તેમની આગળ સ્વદેશી કપડાં કે ખાદી વાપરવાનો ઉપદેશ કરવાથીએ શો ફાયરો ?

સામાન્ય રીતે એવું મનાય છે કે માણસ પોતાનું ગામ છોડીને પરદેશ જાય અને પછી લાંબો સમય ત્યાં રહે એટલે એના મનની સંકુચિતતા ઓછી થાય છે, એની દૃષ્ટિમર્યાદા વધારે વિશાળ થાય છે, એની આસપાસનાં દિનનાં બંધનો દીઠાં થઇ જાય છે અને તેના આચાર વિચાર વધારે આગળ પડતા થાય છે. દાડીઆવાડ છોડીને મુંબાઈ આવેલી સ્ત્રીઓનાં તેમ જ ગુજરાતનાં ગામડાં છોડીને અમદાવાદ કે જૂનાગઢ વસેલી સ્ત્રીઓમાં આવેલ ફેરફાર પ્રત્યક્ષ જણાય છે. રંગુન, દાડીઆવાડ અને કમ્બોજી આટલું બધું દૂર છે છતાં અહિંની સ્ત્રીઓના જીવનમાં પરદેશગમનથી અલગાવ ફાયરો થએલો જણાતો નથી.

રંગુનમાં વસતી ગુજરાતી બહેનોની આ દુઃખદ સ્થિતિનો યી રીતે અંત લાવી શકાય તે સદમજ યાચનું નથી. ત્યાં પુરુષો કેળવાયેલાં હોય,

સમાજ સુધારણામાં ઉત્સાહ લેતા હોય, ઉદાર ભાવનાઓવાળા હોય, સ્વતંત્રતાની ને દેશવલ્લીની કિમત આંધી શકે એવા હોય ત્યાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવી મુશ્કેલ નથી. પરંતુ જે સ્થળમાં પુરુષો ધણા જ જુના વિચારના હોય, પોતે જ માનસિક ગુલામગિરીમાં સડતા હોય, પોતે જ ઉચ્ચ દેશવલ્લી પામેલા ના હોય ત્યાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાધવી અતિ દુષ્કર છે. રંગુનનિવાસી ગુજરાતીઓને ધનસંચય સિવાય કોઈ સ્ત્રીજમાં રસ હોતો જ નથી. પોતાના છોકરાઓના શિક્ષણ પાછળ પણ તેઓ ખીલકુલ ધ્યાન આપતા જ નથી તો પછી બિચારી એમની છોકરીઓના શિક્ષણ તરફ લક્ષ ના આપે એમાં શી નવાઈ? આપણા કેટલાક રીતરિવાજ અનિષ્ટ છે કે આપણા સમાજમાં કેટલોક સડે છે એનું અહિંના ગુજરાતીઓને લાગતું નથી. એટલે તેઓ સમાજ સુધારણાના વિચાર સુદ્ધાં શું કામ કરે? સમાજમાં સ્ત્રીનું ધ્યાન લાત છે તેના કરતાં વધારે ઉચ્ચ હોયું જોઈએ એમ તેઓ માનતા જ નથી એટલે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાનો કોઈ પ્રયાસ કરે તો તેમને એ હાસ્યજનક લાગે છે. બિચારી સ્ત્રીઓને તેમની અધોગતિનું ભાન જ નથી એટલે કોઈ એમની આવી દૃઢશાનો અંત લાવવાની વાત કરે તો તેમાં એમને દંઈ અર્થ જણાતો નથી. આમ જે સ્થળમાં સ્ત્રી કે પુરુષ એકેની સહાયતા ના હોય ત્યાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ થી રીતે સુધારવી?

સૌદામિની મહેતા.

પટના.

અસત્તનું પાટલિપુત્ર અને હાલમાં બિહારનું મુખ્ય શહેર એ તરીકે આપણે પટનાનું નામ જાણીએ છીએ. ગયા જાન્યુઆરી માસમાં અખિલ ભારત સ્ત્રી પરિષદની ત્રીજી બેઠક પટના ખાતે મળી હતી, અને તે વખતે એ શહેર જોવાનો સુયોગ ગ્રામ્ત થયો હતો. ધણા જુના વખતથી પટનાનું નામ બહુ જાણીતું છે. મધ્યકાળના ઇતિહાસમાં સુવર્ણયુગ તરીકે ઓળખાતા યુગના યશસ્વી અને પ્રતાપી રાજવીરોનું અણુમોલું રાજ્ય મગધ, અને પાટલિપુત્ર એ તેનું માનવતું પાટનગર! અનેક પ્રતાપી રાજાઓ અને નરવીરોએ એ ભૂમિને પાવન કરી છે. હિન્દુસ્તાનના પરમ મુસદ્દી નીતિય ચાલુક્ય ઈરિદ્યની ભૂમિ હોવાનું અભિમાન તે ધરાવે છે.

આ તો અસહનું પાટલિપુત્ર. આજ એ અસહના જહોજ્જ્ઞાથીયી ફૂર્ત મગધ દેશના અપરોપરૂપ ચિહ્નો આપણને કરાંએ માત્રમ પડતાં નથી. અસહનું પાટલિપુત્ર હાતના પટનાની નીચે દટાઇ ગયું છે એમ કહેવાય છે. કદાચ વીરનરોને સેવનારી એ જૂમિને વસુંધરાને આશરે જ ઉચિત જ્ઞાઓ હશે.. હાત એ રથને નવું પટના બંધાઇ ગયું છે.

પટના શહેર પવિત્ર ગંગાને કંઠે આવેલું છે. ગંગાનો પટ એ રથને ઘણો વિશાળ છે. પતિતપાવની ગણાતી કાશીની ગંગા કરતાં અદિની ગંગાનો પટ પણ વધારે મોટો છે અને પાણી પણ બહુ સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે. શહેરનો વિસ્તાર મોટો છે પણ તે ફક્ત લંબાઇમાં જ. પટના શહેરને માત્ર લંબાઇ જ છે; પહોળાઇ છે જ નહિ, એમ કહીએ તો બહુ ખોટું નથી. એક રસ્તે જઈએ તો સીધો ને સીધો કેટલાક માઇલ મુધી એકનો એક રસ્તો આઠ્યાં જ કરે છે. શહેરના ત્રણ ભાગ છે. ન્યુ પટના, પટનાસીટી અને જુનું પટના. સ્ટેશન પરથી શહેરમાં જતાં સૌથી પહેલાં ન્યુ પટના આવે છે. મુંદર પહોળા ડામર લગાડેલા રસ્તા, અમલદાર વર્ગની ઓશીસો, તેમનાં તમા શ્રીમન્ત લોકોનાં મુંદર ભપકાદાર મકાનો, 'પબ્લીક પાર્ક્સ' વગેરે બહુ આ ડેકાણે નજરે પડે છે. એ ભાગ પહેલો આવવાથી પહેલી જ નજર પટના આગન્ટુકને ઘણું આદર્શક લાગે છે. (જે કે પટનામાં હંમેશ રહેના લોકોને તેમ લાગતું હોય એમ જણાતું નથી.) અગાડી જતાં પટના સીટી આવે છે. આ ભાગમાં સૌથી મુખ્ય પટનાની યુનિવર્સિટી છે. મેડિકલ કોલેજ, આર્ટ્સ કોલેજ, સાયન્સ કોલેજ, અને એન્જનીયરીંગ કોલેજ વગેરેથી એ જાણુનો ઘણો ભાગ રોકાયેલો છે. ઉપરાંત પટનાની વિખ્યાત ખુદાગર લાઇબ્રેરી પણ આ જ ભાગમાં આવેલી છે. અગાડી જતાં વિધવિધ જાતની દુકાનો, બજાર વગેરે માત્રમ પડે છે. સીટીમાંથી અગાડી જતાં ખૂબ લાંબે મુધી જુનું શહેર આવે છે. 'જુનું શહેર' એ નામ ઉપરથી જ એ ભાગનો ખ્યાલ આવી જાય છે. એ ભાગમાં રસ્તા સાંકડા છે, મકાનો નીચાં અને ન્હાનાં છે; અને તે ભાગમાં મધ્યગથી ઉતરતા વર્ગના અને દલકા વર્ગના લોકોનો વસવાટ હોય એમ લાગે છે. સીટીથી જુના શહેર તરફ જતાં વચ્ચે પટના 'કોટેજ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ' ની મંચા જોવાલાયક છે. એ રથને જુદી જુદી જાતના ડુગર ઉઘોગો સિખવવામાં આવે છે અને દરદ કૌશલ્યના બહુ મુંદર નમુનાઓ તૈયાર થાય છે. એ મંચાને લગતી એક ખાસ દુકાન પણ મરકાર તરફથી પટના સીટીમાં બોજવામાં આવી છે ત્યાં 'કોટેજ

મુંડરદ્વીક' માં બનેલા જુદી જુદી જાતના મુંદર નમુના, ત્યાંનું જ બનેલું રેશમી તથા સુતરાઉ કાપડ વગેરે વેચવામાં આવે છે. જુના શહેરમાં શીખ લોકોનું એક મંદિર જોવાલાયક છે. એક સાંકડી ગલીમાં થઈને મંદિરમાં જવાનો રસ્તો છે, પણ મંદિર અને તેનો ચોક ધણી વિશાળ છે. મંદિરના આરણ્યમાં પેસતાં જોસરી આવે છે. ઘણા જ શ્રમ વડે સિદ્ધરથો લખેલા કેટલાક ઉપદેશદાયક મુદ્રાલેખો ત્યાં માત્રમ પડે છે. મંદિરના ચોકમાં એક પુષ્કળ હથેલી રથલ છે તેને કુંડ કહેવામાં આવે છે. તીર્થના દિવસોએ તેના ઉપર ધન્ય મુકવામાં આવે છે. દ્રાવિડ મંદિરની અંદર જતાં પહેલાં પગરખાં કાઢવા એ તો જાણીતો રિવાજ છે. પણ આ મંદિરની અંદર જતાં પહેલાં એક કુંડની અંદર રાખેલા પાણીમાં પમ જોળીને ધોવા પડે છે. જે આવે તે આ પ્રમાણે પમ અંદર નાંખે છે એટલે પાણી સ્વાભાવિક રીતે ઘણું જ મંદુ હોય છે. મંદિર શીખ લોકોના ગુરુ ગોવિંદસિંહનું છે. પણ ત્યાં તેની મૂર્તિ માત્રમ પડતી નથી. જમી રાખેલી છે અને તેની પૂજા કરવામાં આવે છે. મંદિરમાં ઠેરઠેર દિવાલો પર ગુરુ ગોવિંદસિંહની પુષ્કળ છબીઓ માત્રમ પડે છે. શીખ લોકોના ધર્મમંથની પણ અહિં વિધિસર પૂજા કરવામાં આવતી હોય એમ લાગે છે.

ખીજું જોવાલાયક સ્થળ એ અસહનો કિલ્લો છે. પહેલાં તે ભાગમાં કિલ્લો હતો, એ જાગત લોકોના કહેવા પરથી માત્ર આપણે જાણીએ છીએ; કારણ કે કિલ્લો હોવાનું કાષ્ઠપણ્ય પ્રકારનું નામ નિશાન ત્યાં નથી. એ જગા હાલ કાષ્ઠ ધનાદય મારવાડીએ ખરીદી અને પોતાનો મુંદર ઝગમગતો ગંગલો ગંધાવી દીધો છે જગજાની આજુબાજુ ચારે તરફ વિશાળ જગા છે; અને ત્યાં દરેક જાતનાં મુંદર ઝાડ એ જગાને અનુપમ રીતે શોભાવી રહ્યાં છે. એ સ્થળની બાજુમાંથી ગંગા નદી શાન્તપણે સ્થિરત્વથી વ્યય છે. આ જગા ઘણી જ રમ્ય અને આકર્ષક છે; અને શુક્તપક્ષીની ચાંદનીમાં ત્યાં કેવું અસૌકીક સૌન્દર્ય જવાઈ રહેતું હશે તેનો ખ્યાલ આવી શકતો નથી. જંગલની ખંદારના ચોગાનમાં કિલ્લાના અવશેષરૂપ રૂક્ત એક કુંડ છે. એ કુંડ પથર કાતરીને બનાવેલો છે. કહેવાય છે કે અસહ એ કુંડમાં ગુમાવ-જળ્ય રહેતું અને રાખના જનાનાની ઓંઓ તેમાંથી એક ખીજપર પીચ-કારીઓ ઉઠાવી આનંદ કરતી.

ખીજ જોવાલાયક વસ્તુ એ ત્યાંનો પથરનો ગંધાએલો અનાજ માટેનો એક કોઠાર છે. એને 'ગોળ ઘર' કહે છે. કારણ કે એનો આકાર

ગોળ છે અથવા અથવા ખડું કહીએ તો મોગટાંખાછ રમવાના મોગટા જેવો છે. એ કોઠાર ખૂબ ઉચો છે અને ઉપર જવાને માટે આશરે ૨૫૦ એક પગથીયાં છે. ઉપર ચઢીને જોઈએ તો આખું પટના શહેર નજરે પડે છે; અને બહુ જ સુંદર લાગે છે. દુકાળ વગેરે આફતના વખતને માટે અનાજ ભરવાને માટે એ કોઠાર બંધાવવામાં આવ્યો હતો. હાલ એમાં કશું જ રાખવામાં આવતું નથી. સરકારી ઓફીસોમાંના જુનો રૂઢી માફ રાખવામાં આવે છે, એમ કહે છે ખરા. ઉપરથી અનાજ અંદર નાંખી શકાય માટે ઉપર મોટું બાકું છે (હાલ જો કે પુરાની નાખવામાં આવ્યું છે) અને નીચેથી કાઠી શકાય માટે એક બારણું છે. એ બારણાના બાંધકામ વિશે એક રમુજ વાત છે. અનાજ બહાર કાઠી શકાય માટે બહારથી ઉઘડે એવું રાખવાને બદલે ‘એન્જનીઅર’ પોતાની હોશિઆરી વાપરીને અંદરથી ઉઘડે એવું બારણું કરાવ્યું છે (આ વાત સાચી છે કે નહિ તે ખબર નથી).

આ બધા ઉપરાંત છોકરા છોકરીઓની હાઈસ્કુલો, કલ્પ, સીનેમા થીએટર, હોટેલ રેસ્ટોરાં વગેરે હાલના મોટા શહેરમાં નજરે પડતી બધી વસ્તુઓ પટનામાં છે.

પટનાથી સાડેક માર્ગ દૂર નાલંદ જોવાલાયક છે. ત્યાં જવાને એક ન્હાની રેલગાડી છે પણ સાધારણ લોકો મોટર ટેક્સીમાં જ ત્યાં જાય છે. એ પ્રદેશની જમીન કુદરતી રીતે જ ફળદ્રુપ હોવાને લીધે રસ્તામાં લીલાં ખેતરો, વિશાળ મેદાનો, મોટી નદીઓ વગેરે જોવામાં ખાડખાઈવાળી જમીનપર મોટરની ત્રણ-ચાર કલાકની મુસાફરી પણ ત્રાસદાયક નથી લાગતી. નાલંદ જતાં રસ્તામાં ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાં ખૂબ આવે છે. ગંડક અને ગંગાનો મેળમ પણ રસ્તામાં નજરે પડે છે. અતિ પ્રાચીન કાળમાં એટલે શુદ્ધતા વખતમાં નાલંદ વિશ્વવિખ્યાત રથળ હતું. ત્યાંના વિશ્વવિદ્યાલયનું નામ જગતભરમાં જાણીતું અને દેશપરદેશથી વિવિધ વિષયોમાં નૈપુણ્ય મેળવવા મંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ એ વિશ્વવિદ્યાલયમાં આવતા. હાલ ત્યાં એ વિશ્વવિદ્યાલયનાં ખંડિએર માફમ પડે છે. આજુબાજુ થોડીક ન્હાની ટેક્સીઓ વગેરેને લીધે જગા બહુ રમણીય લાગે છે. અમુકના વખતમાં આપણું બાંધકામ વગેરે કેવા ઉંચા પ્રકારનું હતું તે અહિં માફમ પડે છે. હાલની રેસી-ડેન્સીઅલ યુનિવર્સિટીઓની માફક જ નાલંદનું વિશ્વવિદ્યાલય દશે એમ લાગે છે. વિદ્યાર્થીઓને માટે દરેક જાતની સગવડ દશે એમ જણાઈ આવે ; પાણી જવાની ગટરો વગેરે તો હજુ પણ જતાવવામાં આવે છે. જ્યાં

કામ થઈ શકે એમ હોય ત્યાં સમારકામ ચાલુ છે. તે ઉપરાંત હાલ ત્યાં ખોદકામ પણ ચાલે છે; અને જમીનમાંથી નિકળેલી અસહની વસ્તુઓનું એક ન્હાનું શું મંચદર્યાન પણ ત્યાં છે મંચદર્યાનમાં બહુ વસ્તુઓ નથી પણ જેટલી છે તેટલી બહુ સારી છે અને બહુ સારી અવસ્થામાં છે. મંચદર્યાનમાંની વસ્તુઓમાં ખાસ ખન્યર, તાંબુ, પિત્તળ વગેરેની મૂર્તિઓ, થોડાંક તામ્રપત્રો વગેરે માલમ પડે છે. મૂર્તિઓમાંની ઘણીખરી બુદ્ધ અને તેના અનુયાયીઓની છે. એક મૂર્તિ ખાસ દરીને બહુ જોવાલાયક છે. એક સિંહ હાથી ઉપર તરાપ મારીને તેને દબાવી દે છે એવો તેનો દેખાવ છે; અને કહેવાય છે કે એ મૂર્તિ બુદ્ધધર્મે હિન્દુધર્મને ક્યારી નાંખ્યો હતો તેનું સૂચન કરે છે. સરકાર તરફથી ખોદકામ વગેરે ચાલે છે એટલે મંચદર્યાન વગેરે જોવાને માટે પાસ મેળવવા પડે છે અને ખાંડી જ જવાય છે. એ જગાના ઉપરી અધિકારીને રહેવા કરવાની મગવડ માટે ત્યાં એક ઘણી જ મુંદર જગા છે; અને ત્યાં એનો તાંબુ ડોકાય છે. એકંદરે જગા બહુ જ જોવાલાયક છે અને આપણી અમમ્મની રિયલિતો કંઈક અંશે ખ્યાલ આપે છે.

બિહાર પ્રાન્ત એકંદરે ઘણો જ પછાત છે અને સ્ત્રીઓમાં પડકારો રિવાજ બહુ સખત છે એટલે સુધરેલા કુટુંબની થોડીએક સ્ત્રીઓ સિવાય સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓ ક્યાંએ નજરે પડતી નથી. ત્યાંના લોકો કોઈ સ્ત્રીને બહાર ફરતી જુએ તો શુ એક મોટું કૌતુક હોય તેમ અચંબા પામી જાય છે.

રહેણ કરવા જનારને પટના જરૂર સરસ અને પ્રિય જાગે એવું સ્થળ છે. શ્રી અને સરસ્વતીની પૂર્ણ જાહેજનાલીથી શોભતું મગધનું પાટલિપુત્ર હાલ બ્રિટિશ સરકારના પેગામ હેઠળ કેવા નવા રંગરાગથી શોભી રહ્યું છે તે જોવા પટનાની મુલાકાત જરૂર આનંદદાયી મઠ પડે.

હરબાળા મહેતા.

સ્ત્રીઓ અને સ્વાશ્રય.

જો દેશમાં પુરુષોના સ્વાશ્રયના ઠેકાણાં નથી તે દેશમાં સ્ત્રીઓ માટે સ્વાશ્રયની વાત કરવી તે હસવા જેવું તો ખરું. પણ શું કરીએ? હમણું હોય તો એક વાર પેટ પકડીને હસી લઈએ. હું પણ કલમ કાન પર મુદી હાથ લાગુ પછી લખવા માંડું પણ આખરે લખવાનું તો ખરું, વાંચવાનુંજે ખરું અને આચરવાનું પણ ખરું. કેમ “ખરું” ને? ગદ્યે “ખરું” ત્યારે ખોટું શું? જ્યાં નર જાતિમાં છે. સ્વાશ્રય ખરે. પરાશ્રય ખોટો.

સૂર્ય એમ નથી કહેના કે મહારાવતીનું તપવાનું કામ એકાદ દિવસ કાઢ બીજે કરી લે તો ઠીક. એમ કહે તે દિવસથી જ એની મદત્તા ચાલી જાય. ચંદ્ર જે એનું કામ લક્ષનાના મુખને સોંપી દે તો એ શીતાંશુની શીતતા ત્યારથી મારી જાય.

પક્ષી છડાં સેવેને જમ્યાંને પાંખ આવે ત્યારથી તે સ્વાશ્રયી થાય છે. પશુએ પોતપોતાનું પાતે ફાડી લે છે.

કાઠી જેવું ન્હાનામાં ન્હાનું પ્રાણી પણ કણ કણ કરી જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણ સ્વાશ્રયમાં વિતાડે છે.

ત્યારે કક્ષા માણસ જ એવા છે કે જેને વખતની કિમ્મત નથી: જોને કાશ્વરે આપેલી જાણબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો નથી.

ધરણીની પીઠે ધરેલા જઘાયે મનુજાજ એવા નથી. યુરોપ જુઓ, અમેરિકા જુઓ, અરે જાપાન જુઓ, ચીન જુઓ, ક્યાંય છે હિન્દુસ્તાન જેવો પ્રમાદ ! એક સમયે કક્ષા અને હુન્નર, વેપાર અને ઉદ્યોગ, લક્ષિત અને તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય અને જીવનમાં રજો રજો અને પદે પદે સ્વાશ્રયનો પકાર કરતું આર્યાવર્ત આજે કેવી હીન દીન દશા બોગથી રહ્યું છે ?

હવે ભારતને જો પુનઃ જન્મનું હશે તો સ્વાશ્રયી યથા વિના છુટકો નથી.

અને સ્ત્રીઓના સ્વાશ્રય વિના પુરુષોનો સ્વાશ્રય અધુરો જ છે. આગતો વખત કોરકટીનો છે. આજે આપણા વતનમાં વિદેશીઓના દોહ વાગે છે. એની ગર્જનાથી એણે આકાશ પાતાળ હાથ દીધાં છે.

એકલા પુરુષોનો પુરુષાર્થ આઝ્ઞવિદ્યાના સાધનને પણ પૂરો પડેગી વળતો નથી. મોંઘવારી વધી છે, જરૂરિયાત વધી છે, મોટાઈ વધી છે: અને

નાણું ઘટયું છે. કમાવાનાં સાધનો ઘટ્યાં છે, યોગ્યતા યે ઘટી છે; જંગમ થઈ છે. આવી વખતે શું કરવું? કુટુંબના સક્રિયતા માણસોએ કુટુંબની આવકમાં વૃદ્ધિ કરવા સ્વાથથી થવું, જરૂરિયાનો ઘટાડવી અને જંગમ માટે સંયમ પાળવા ચલન કરવો.

એક મૃદુરથ છે માસિક સે રૂપિયા કમાય છે. નોકરી અનિશ્ચિત છે. ઘરમાં આઠ માણસ છે. હુનો, હુનીને છ છોકરાં. પારકું એકેય નહિ. હ્યેને લાણાવે છે. આઠેની તમામ જરૂરિયાનો પુરી કરવી એ મૃદુરથને શીર છે. મોટો છોકરો આગ્યો ને કહ્યું: “મોટાભાઈ, આ મહિનેથી અમારી નિશાળની શી સાન રૂપિયા થઈ છે.” બીજે નંબર આગ્યો “મ્હારે સ્કાઉટનાં કપડાં જોઈશો.” નંબર ત્રીજો, “સાડી ખીરાજી રંગની હતી ને બ્રાઉનનું કપડું આવું કેમ લાવ્યા? બીજી બારી આપો” નં. ચોથો, “છુટ દાટી ગયાં છે”. નં ૫ મો, “આ વખતે મ્હારે વીસ રૂપિયા ઓછામાં ઓછ જોઈશો. મોટી બહેન આવે તો આવીશ. પાંચ મંડળોમાં ગરબા છે. અમારી નિશાળમાં ‘ગેધરિંગ’ છે.” નં ૬ ફો, “મોટાભાઈ મેળામાંથી શું અપાવશો?” છેવટે પત્નીશ્રી આગ્યો, “સાંભળ્યું? મ્હારી તખીયત મારી નથી રહેતી, આ દસપડો ફવે મ્હારાથી નથી તણાતો. દાકતર મુવો સો રૂપિયા ખાઈ ગયો તોયે મટાડ્યું નહિ.”

હવે આ સ્થિતિમાંથી આ મૃદુરથ ક્યારે ઉચો આવે? બધીયે કમર પોતાના ઉપર કાઢે છે તોયે દર મહિને સાદુઝરનું ધર શાંધે છે.

એક વિધવા છે. તદ્દન નવરી છે. ખાવાનાં સાધન નથી, પણ કંઈયે કર્યો ના પાડે છે.

એક વિદ્યાર્થી છે. બે ટપુસન મજ્યાં તે ના લીધાં. તે સ્કોલરશીપ માટે અરજીઓપર અરજીઓ કરે છે.

એક બેરિસ્ટર છે. વિદ્વાનો પાર નથી, પણ ધંધો ના ચાલ્યો. ભારે નોકરી મળતી નથી. હલકી ગમતી નથી. ધંધો કાંઈ આવડતો નથી. ધણી-ધણીઆણી દિકરાને આરાંરે પડ્યા છે.

એક બ્રાહ્મણ કુટુંબ છે. બ્રાહ્મણ મજમાન વૃત્તિ કરે. સ્ત્રી રેંટીઓ કાંતે, છોકરી શીવે અને છોકરો કાંઈ નહિ તો પોતાની જમીન મંઝાળે તોયે સરસ રીતે યજ્ઞસ્થાન ચાલે એમ છે પણ કાંઈ કાંઈ કરવું નથી. બધાંએ માગી ખાય છે.

જલુ કુટુંબો લેયાં. પરાશ્રયનો પાર નહિ. પારસીઓમાં સ્વાશ્રય લેવો. અને લેવો જેમને આપણે નીચી વર્ણ કહીએ છીએ તેમાં-એમાં પુરોનો માફક જ સ્ત્રીઓ સ્વાશ્રયા. પોતાને ઉચી જ્ઞાતિ મનાવનારમાં તો સાતરે માત-ઐરાંઓ કાંઈ પણ કરે એમાં કુળને લાંબન મનાય. આમાં જે જગાડ્યાં. પુરોને માથે ભાર વધ્યો અને સ્ત્રીઓનો વિદાસ અટક્યો.

સ્વાશ્રયથી માત્ર આજીવિકાનું સાધન મળે છે એટલું જ નહિ પણ બીજાને ઘણો જ્ઞાન થાય છે. સ્વાશ્રયથી અનુભવ મળે છે અનુભવથી જુદા ખીસે છે, વ્યવસ્થાસક્તિ આવે છે, કામની ઝડપ વધે છે, સહકારનો ભાવ વેદ થાય છે અને વિશ્વની લીલાનો અદ્ભુત ખ્યાલ આવે છે.

સ્વાશ્રયી વિધવા રાટલાના સ્વાર્થ માટે જતિને રક્ષે નહિ. સ્વાશ્રયી ગૃહિણીને દાઢે ઘાટીઓને મોંઘા ચવાનો વખત નહિ આવે. સ્વાશ્રયી જાગા જે રૂપિયાના કપડાંના જાર રૂપિયા સીલાઈ દરજીને આપવા નહિ જાય. સ્વાશ્રયી જાગક પોતાના કપડાં પોતે માવવશે. છુટ માફ કરશે અને ચોપડીઓને પોતે જ પુ અદાવી સ્વચ્છ રાખશે.

સ્વાશ્રયી માણસો પારકાને ખીડાફા કદિ નહિ થાય. દિન-દિનો ઉદાર જેના ઇન્જા હોય, અરે, પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતા પુરતા પણ મુખી થવા ઇન્જા હોય તો સ્વાશ્રયી થવું.

માત્ર ભણે તે જ સ્વાશ્રયી થઈ શકે અને નિરક્ષર ના થાય એ માન્યતા જોડી છે. નિરક્ષરોમાં તો ઉપદ્રુત સ્વાશ્રયીપણું વધારે છે. આપણામાં ખોટો રોજ, દંભ-ફેશન ખીગતનું મિથ્યા અનુકરણ, ગમે તે કામ કરવાની તરમ અને જરૂરિયાનો વંધી પડી છે એટલે આપણે વિશેષ ભારૂંપ છીએ.

ભણતર એ સ્વાશ્રયી થવાનું એક સાધન છે પણ તે સિવાયનાં ખીગત ઘણાં સાધનો છે મુખ્ય સાધન દસ નિશ્ચય છે. એક વખતે એમ નક્કી કરું કે મારે મારા પગ ઉપર ઉભા રહેવું છે, મારે કામને ઉપાધિરૂપ નથી થવું કે અંતર્યામી રરનો મુઝાડી જ દેશે.

માટે દરેક ઉમરલાયક કુમારિકાએ નક્કી કરવું કે હું મારે મારે મારાં માથાપને દુઃખી થવા દઈશ નહિ; એમને મદદરૂપ થવા મારાથી ખતનું કરીશ. સામાન્ય કુટુંબની દરેક ગૃહિણી ધારે કે હું ગૃહસ્થ દાઢે કરવામાં શરમાઈશ નહિ; એટલું જ નહિ પણ મારાં જાગકાનાં કપડાં હું તૈયાર કરીશ, એમના શિક્ષણપર હું ખ્યાન આપીશ.

અને વિધવાઓએ જાણવું જોઈએ કે, પ્રેમની દક્ષા જાણુપર રાખતો, વૈધવ્ય એ યોગદર્શન નથી—ન હોવું જોઈએ.

મુંઝાઈ જેવા સ્ટેશનપર ઉતર્યો. લપકાગંધ કપડો અને ચરમા વગેરે જોઈ કુલી ચાર છ ગણા પૈસા માગે. છતાંય તે આપવા એમાં ઉદારતા નથી, અને દાને નથી પણ સ્વાશ્રયની ખામી છે અને પેટી હાથમાં ઝાલવાની મિથ્યા શરમ છે

માનવજીવનમાં સ્વાશ્રયની ઉપયોગિતા એટલી ગંધી છે કે એને માટે જેટલું કઠીએ અને લપીએ તેટલું ઝાણું છે; તેથી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરીએ કે હું પ્રભો ! હવે તો, તમસો મા જ્યોતિર્ગમય !

“વિશુદ્ધ પ્રેમ.”

અજ્ઞાન એ પ્રેમીનાં લક્ષણ, વિશુદ્ધતા જ્યાં વિકસે છે, ચનાં જાદું હૃદયને ત્યાં, પવિત્રતા જ્યાં પ્રકાશ છે. સહે રહે જાની કે પ્યાની, ગૃહસ્થી, બ્રહ્મચારી કે, અગમ-નીગમ તણી મસ્તી, નકામી ત્યાં જળાય છે. પ્રણયતા જીવ આત્મામાં, “બ્રહ્માસ્મિ” જાપને જપતા, “તત્ત્વમસિ” મંત્ર ઉચ્ચરતા, “સર્વે ખલિન્દમ બ્રહ્મના.” “આત્મવત્ સર્વં ભૂતેષુ.” હૃદયના તારે રણગુણની, વિશુદ્ધ એ પ્રેમની શક્તિ, મોક્ષનાં દાર ખોલવતી. રંગોમાં રક્ત પ્રેમીનું, દરે સાક્ષાત્કારોથી, બધું જગ ના સમજવું તે, સમજતા પ્રેમીને પ્રેમી.

સંતોકાશ્રમ,
કુરાંચી. }

“મુકુત-યોગી.”

આવતી કાલની ગુજરાતજી.

“ મદિસા મિત્ર ” માટે પ્રસ્તુત વિષય સિવાય ખીજો વિશેષ ચોક્કસ વિષય નથી શોધી શક્યો. સાહિત્યને સમાજ એ ખંતેની ધડતર જાગ્ગરમાં પરસ્પરને મંબંધ છે. સાહિત્ય સમાજને ઘટે છે; જે સમાજ સાહિત્યને મર-જાય છે. પછી જેથી જરૂરિયાત તેવો પરિપાક. સાહિત્યના અભ્યાસી તરીકે આજનું સાહિત્ય આવની કાલની ગુજરાતજી કેવી રીતે ઘડી રહ્યું છે તે વિષે કંઈક કદ્દુ તો અભુગતું નહીં કહેવાય.

આવની કાલની ગુજરાતજી તે ગર્ભ કાલનું સાહિત્ય ઘડી રહ્યું છે. એ ગર્ભ કાલ ચોવીસ કલાકની નથી પણ ચોવીસ ને છ વર્ષની છે. ગોવર્ધનરામે “ સરસ્વતી ચંદ્ર ” લખ્યો, કુમુદ અને કુસુમનાં સહ્યવ પાત્રાલેખન કરી, ગુજરાતી આલમ સમક્ષ મૂક્યાં. ત્યારે એ જમાનાનાં આદર્શરૂપ યજ્ઞ ધડાયાં અને કુમુદ અને કુસુમ ઘેરઘેર ગુજરાતમાં જન્મી.

અને પછીથી ન્દાનાશાસતી જ્યા ને ઉઘા, કનૈયાશાસ મુન્દીની તનમન પ્રસન્ન ને મંજરી જન્મ્યાં. ‘ સરસ્વતીચંદ્ર ’ પછીના એ દાયકા એટલે કુમુદ ને કુસુમ જ્યા ને ઉઘા, તનમન પ્રસન્ન ને મંજરી અને ત્યાર પછીના દાયકામાં દલુ કોષ્ટ સાહિત્યની દુનિયામાં મંદાનુભાવ વ્યક્તિ નથી જન્મી; સંસાર મુંદરના નથી જન્મી એ ઘડતરના કોષ્ટક. કોષ્ટક ભાગ દલુ સરસ્વતી છે; એ સંદર્શનાં દાડકાં દલુ ઘડાયાં છે. બેગાં ફરી પ્રાચ્ય મૂકવાનો જાકી છે.

એ સંદર્શનાં દાડકાં ઘડાયાં તેનો આકાર પહેલા એ દાયકાનાં કુમુદ ને કુસુમ, જ્યા ને ઉઘા, તનમન પ્રસન્ન ને મંજરીએ આપ્યો છે; અને એ દાડકાં બેગા યજ્ઞ સહ્યવન યજ્ઞે તે આવની કાલની ગુજરાતજી.

ગુણમુંદરીના પાત્રાલેખનથી ગોવર્ધનરામે તે વખતની સમાજમાં સ્ત્રીનો આદર્શ, તે વખતની સારામાં સારી, ગાથામાં ગાવી સ્ત્રી એટલે ગુણમુંદરી એમ શીખવ્યું. એકત્ર દિંદુ કુટુંબની સંસ્થા મદો વ્યક્તિત્વ સ્વનંત્રતા (Individualism) પગપેસારે કરતી જતી હતી. તે વખતે વરી જતા જમાનાના એકત્ર દિંદુકુટુંબની આદર્શ શૃદ્ધિથી તે ગુણમુંદરી. કુટુંબ જગમાં મૂંચવાયેલી ગુણમુંદરી એકત્ર દિંદુકુટુંબનું તંત્ર ચલાવનાર અન્ય સ્ત્રી માટે આદર્શરૂપ છે. એટલે એ જમાનામાં એકત્ર કુટુંબની વ્યવસ્થા, નહીં

વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાની, વર વહુના કુટુંબની વ્યવસ્થા સાથેની અચડાઅચડીમાં નવીનતાના મોહમાં તણાવાની જરૂર નથી. જુનું છે તે આટલું બધું સુંદર છે એમ ખતાવી જુના મતનું સમર્થન ગુણસુંદરીના પાત્રાલેખનમાં થયું છે.

છતાં સાથે સાથે નવા જમાનાની અસર ગોવર્ધનરામભાઈ ઉપર છે. દમ્પતી પ્રેમ, સ્નેહક્ષમ ને લક્ષ્મી સંસ્થાનો વિસ્તૃત અર્થ, એ બધું બતાવવા તરફ એમનું મન દોડી જાય છે. રમતિયાળ, તોફાની કુસુમ કુમારી રહેવાના કોડ રાખે, પરજીવામાં પીડા દેખે, સરસ્વતીચંદ્રને મનથી વરેલી કુમુદ પ્રમાદ-ધનને પરણી, “પ્રમાદધન મુજ સ્વામી સાચા” એવું કુમળા મગજ પર મનોબળે દસાવવા મથે એ બધું એ જમાનામાં હિંદુ લક્ષ્મી દૃષ્ટિમતા સહુ કોઈને સાક્ષી હતી તેની સાબિતી છે. દુઃખી માનવી વિદ્યાચતુરનાં દુઃખ સમજવાને મધુરમેના ગુણસુંદરી અસમર્થ છે, દમ્પતીજીવનમહ્યાર માટે યોગ્ય સ્ત્રીશિક્ષણની આવશ્યકતા છે, અને હિંદુ એકત્ર કુટુંબનું તત્ત્વ ચક્ષા-વતી ગૃહિણીનું જીવન ગમે તેટલું આદર્શ હોય છતાંયે તે ગૃહજીવનમા દમ્પતી-જીવન નથી, એ ગૃહજીવનમાં લક્ષ્મીની દૃષ્ટિમતા છે અને એ કાર્યેય મંત્રી થવા માટે દમ્પતીસહ્યારને યોગ્ય સ્ત્રીશિક્ષણની ખામી છે—એ તે જમાનાની સ્ત્રીજીવનનું સરવાયું. એટલે એ જમાનાનું સાહિત્ય સ્ત્રીશિક્ષણની આવશ્યકતા અને હિંદુ લક્ષ્મીની દૃષ્ટિમતા તોડવાનું શીખરી રહ્યું છે. અને પછીથી સ્નેહલક્ષ્મી ‘ઉષા’ ઉગી. “આત્મા ઓળખે તે વર, જે નહીં તે પર” એ વ્યાખ્યા સમાજને શીખવવામાં આવી. એક પત્નીવિધાન જે ધૌવન લક્ષમાં સંસ્કાર લાગ્યા. સમાજને એકત્ર કુટુંબની વ્યવસ્થા રચતી બધ થતી જવા લાગી, વર વહુના કુટુંબોની વ્યવસ્થા વધારે ને વધારે આદર્શી રહી; એમાં મુખ્ય દેખાયું, એ આદર્શમાં જીવનની સફળતા દેખાઈ; એકત્ર કુટુંબના વ્યવસ્થા ત્યાં ત્યાં જીવતી રહેકરી દેખાઈ ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર દુઃખ, કલેશ, નિરાશા, પશુતા, દેખાઈ, સાંસ્કારિક મૃત્યુનો ભાસ થયો, એ સાહિત્યે એકત્ર કુટુંબની સંસ્થા સામે પોક્કાર ઉઠાવ્યો; વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરી, અને વર વહુના કુટુંબના આદર્શો રચ્યા.

કોઈને અચરાદ (Vivacious) ‘તનમન’ કોઈને (Sprightly) ‘પ્રસન્ન’ અને કોઈને પ્રતાપી ‘મંજરી’ ગમી અને તે મુજબનાં ગુજરાતણનાં ચિત્રો રચાયાં.

પરંતુ એ આદર્શોમાં એકધારી પતિભક્તિ કાયમ જ હતી. એ બધા આદર્શોમાં સ્ત્રીજીવનનું અથ અને ઇતિ લક્ષ છે એમ સ્વીકારેલું હતું.

સ્ત્રી માટે લગ્ન તે દમ્પતીજીવનના આદર્શો માટે જ છે, એ વાત નિર્વિવાદ હતી. પણ વિશેષમાં ‘ધરરણુ મૃદ્ધિણી’ ને જટલે એ જમાનાને ‘નાચુક ને નમણી’, ‘ફૂલની કળીસમ સુકુમાર’ રસિકાઓ જોઈતી હતી. એ જમાનામાં પ્રેમના પ્રથમ પાઠ જ શીખાતા હતા. પ્રેમ શું ચીજ છે એ જમાનો સમજવા મથ્યો નથી. ‘પ્રેમ સંસારસાર’. છે એટલું જ સમજતો થયો હતો.

અને માનવહૃદયમાં ઉપા હવ્યા પછી વિગ્નયતી દેવી જેવી જવા આવી: જવા એટલે એ જમાનાના લગ્નનો આદર્શ અને માનવજીવનની દિશુશી.

લગ્નમાં પરિણતિ પામતા પ્રેમની કલ્પનાઓ દૂર દૂર ઉડી અને બોમ-વિહારિણી યથા, “પરણુવું એ તો પ્રણુતામાં પગલાં માંડવાં” એ જીવન-મુત્ર થયું લગ્નમાં પ્રણુતા લાગતાં માનવી શીખ્યો, લગ્નના રમૂગ દૃષ્ટિબિન્દુથી પર થવાના કોડ સેવ્યા, અને “પરમ પ્રેમ પરધ્વલ” ના મદામંત્રના નાદથી વાતાવરણુ ગૂંછ રહ્યું. એટલે યુવકોને રસિકાઓની જ ભૂખ ન હતી, રસિકતા જોઈતી હતી પણ સાથે સાથે પ્રેરકતા જોઈતી હતી, “દાસી કે ડોસી” એ બેમાંની એકે એ જમાનાને નથી જોઈતી. જીદિનો સદચાર જોઈએ છે. દ્વિહર મંજુલ ગીઠા રવરે આત્માને દલાવી નાખે એવી દલાઈથી રાસ ગાઈ, દેવાની રસિકતાની ગાંખી ફરાવતી રસિકાઓ આ જમાનાએ ઉઠેરી છે અને મટારી છે પરંતુ દલે,

“નાથ ચરો મણુધોડલે ઘેર રહી હું ગૃંથીરા,” એ આદર્શ કાંઈ સમાજને મન મોજો થતો જાય છે અને

‘મ્હારે રણુલીલાના કોડ’ એ કલ્પના આજના જમાનાને મળે છે. આજનું સાહિત્ય એવી એવી કલ્પનાઓના ચોક્ક પૂરી રહ્યું છે. એટલે આવતી કાલની યુગરાતણુ એવી કંઈક અજોડ દશે.

કંથના સોળ રણુગાર સજ્જામાં, અંજે અંગને આનૂયજીથી રણુગારી દેવામાં, ભાત ભાતનાં સુંદર વસ્ત્રો સજ્જામાં આવતી કાલની યુગરાતણુ આનંદ નહીં માને. ગાંધી યુગની સાદાઈ મહીં શોભા માનશે. રણુગાર સજ્જા કરતાં સાદાઈમાં ક્ષત્રા વધારે જોશે અને સાદાઈ અને ક્ષાના સપ્રમાણુ મંગ-મથી સર્વાંગે સુંદર દેખાશે.

આવતી કાલની યુગરાતણુ ‘ન્દાનીશી નારને નાકે મોની’ એ વર્ણનને અનુરૂપ નહીં રહે. એ નો સદાકત શરીરની, જગત્ જીવવાનું સામંત્ર્ય ધરાવતી મદા માયા દશે. એ પતિનો સદચાર વાચવા નીચેથી ઉચે જોતાં શોઈવંની સુધરતા યુમાવે એવી વામન આદૃનિની નહીં દશે; એ તો તીરંછી નજરથી

નયનનાં ત્રાટક રચતી, પતિને એ ચરણો મહીં નમાવશે; એ પતિ સાથે સમરેખ નયનથી જીવનને બેઠ રહેશે. અને એની રસિકતાનાં અમીપાન, દાવભાવને-શુદ્ધિના ચમકારાને-કરાવશે.

લક્ષ્મી મંરથાને જીવનનો અંતિમ ધ્યેય નહીં લેખે. જીવન અમોઘ છે, એ સમજતી થશે અને જીવનની દિશુથી શોધશે અને એને માટે પોતાના પ્રાણ પાઠવશે. લક્ષ્મીને એ “મંત્રિત કાળે સ્ત્રીપુરુષે સ્ત્રીકારેલી ગીરનીટ” લેખશે. લક્ષ્મી એ સંરક્ષક છે, એ ભ્રમને ફેડી નાખશે. એ ગુજરાત માટે ગુલામો નહીં મરજે. ગુલામોની માતા થવા કરતાં વાંઝણી રહેવાનું પસંદ કરશે.

એ શુદ્ધિવૈભવમાં રાયશે. વિચાર કરી ન શકતી, વિચારની આપ લે ન કરી શકતી, આત્મ નિર્ણય (Self determination) વિનાની નિર્માણ ગુજરાતજુ મહી, આવતી કાલની ગુજરાતજુ ચાર કે છ ચોપડી ભણે. ભણેલાં નથી થતાં એ સમજતી થશે. ‘મંદલની માધુરી’ વાણી બોલશે. દમ્પતી-મિત્રતા એ ઉત્તમ મિત્રતા છે એ જગતને પુરવાર કરી જતાવશે; એ માટે જાંદગી કુરબાન કરશે. “શુદ્ધિથી ચોંકાવતી, બોલથી રીઝવતી,” હસતી ને હસાવતી ‘લક્ષ્મીને પ્રગટતાના ચમકારા કરતી રસિકબા, વીરતાનો એકલો એકી, જીવનને ઉજમાજુ’ કરશે.

વહેમ અને જુના થતા જતા રિવાજોનાં અન્ધનોને પુસ્તમાં તોડીને ફેંકી દેવાની હિંમત નહિ હશે ત્યારે એ કર્તવ્યની પ્રેરણા પાશે. સમાજને વીંટી વળતા અઘાનને વહેમનાં વાતાવરણ, આત્માના ઉત્કર્ષને, અંતરની અભિક્ષાપાને જીવન પર્યાવરણને, નવીનતાના આકર્ષણને, વ્યક્તિત્વના આધિકારને ઊંડી દેતા, એની આત્માની પ્રતિભાને પાંખ પાડતા-કાળજૂતાં એ પ્રખર વાતાવરણ સામે ઝૂકશે અને એનો વિનાશ કરશે.

એના જીવનમાં બીરતાને સ્થાન નહીં હોય, લક્ષ્મીને પ્રગટતા વચ્ચે હોયની હશે પણ સ્ત્રીત્વની કુમાર એ નહીં ગુમાવે. “બગીચામાં ને નગર ચોકમાં, ઉત્સવ પરિધાનમાં ને સમારંભમંડપમાં કે ઘરના ઉમ્મરની અંદર ‘નિત્યવસ્ત્રોમાં કે ગૃહભાવમાં ને ગૃહકામમાં’ બધેય એના સૌંદર્યનાં રંગ ઉપડી નહીં જાય. આવતી કાલની ગુજરાતજુ એ તો પર્ણિકાએ સડુ રથજે શોભશે.

એ શુદ્ધિના સહચાર માટે જીવશે અને જાનના આનંદમાં એને જાંદગીનો આનંદ સાંપડશે. “મરજનવારના સૃષ્ટિક્રમમાં જીવનનાં નૈવેદ્ય ઘરવામાં માનવજીવનની કૃતકૃત્યતા છે,” એ શીખી એ કર્તવ્યપરાયણ થશે.

“ જીવન એટલે શ્રેય કે પ્રેય ” એ કાષ્ઠાનો ઉત્તર દેશે કે જીવન એટલે શ્રેય; અને એ શ્રેયને ખાતર, દેશના પ્રેમને ખાતર જીવનના આદર્શોને માટે નૈષ્ઠિક ધ્વજસર્યાનાં એ વન સેવશે.

જીવન અમૃત નથી પણ સત છે; જીવન નિદ્રા કે ઘેન નથી પણ ચિત્તની પરમ ચેતના છે. જીવન ધડીનું હસનું નથી પણ આધુનિક આનંદ છે, એ જીવનમત્યોની પ્રતીતિ કરાવશે.

આવતી કાલની ગુજરાતજી ગુજરાતના પ્રારબ્ધ લેખ લખશે અને “ મરીને જીવવાનો મંત્ર ” એ એના જીવન-નાવનું સુકાન થશે. આવતી કાલની ગુજરાતજી પતિનું મૃત્યુ અર્જુનનું કૃષ્ણ તેનું સખાપાત્રું કરશે; અને ઉત્તિષ્ઠ પરંતપ યુદ્ધાય, વૃત્ત નિશ્ચયઃ । ની જયધોષણા કરી જીવનને ધન્ય કરશે. અસ્તુ.

લલિતમોહન ચુનીલાલ ગાંધી.

શરીર સુખાકારીનાં મિત્રો.

(કન્યાશાળામાં ભજવવા લાયક સંવાદ.)

[સ્થળ-બાળકોનો ઓરડો.]

(નાની બહેન)-નાની બહેન તેનાં નાનકડાં ભાઈને પારણામાં રમાડે છે.)

હાલા વદાલાને અણીઆળા

ભાઈનાં ધુધરીયાળાં પારણાં રડીયાળાં-હાલા.

પારણાના પોપટ વાગણા,

ભાઈલાના બોલ લાગે માદામણા-હાલા.

પારણે પારણે રે મોતી, વાણું વાયને ભાઈનાં

મુખડારે જોતી-હાલા.

(પ્રવેશ કરીને.)

મોટી બહેન-નાની બહેન, શું કરે છે ? આજે તો કાંઈ ગાંડાની જેમ ક્યારની કાંઈ ગાળ કરે છે ?

નાની બહેન-ચુપ, ચુપ, ભાઈ ઉઘી ગયો છે, તે જગ્યા જશે. જો તો ખરી. તે કેવો મુંદર ને વદાલો વદાલો લાગે છે. કેટલો મુંદર. મને તો ભાઈ બહુ ગમે છે. જાણે તેની પામેથી ખમ્મ જ નહિ.

મોડી બહેન-બહેન, મને પણ સાથ બંધુ ગમે છે. તેના ચુંચળાવાળા હાથ વાળ કેવા સુંદર છે !

નાની બહેન-અને પોપટ જેવું તેવું નાક કેવું મજાનું છે ?

મોડી બહેન-પણ તેની આંખો તો બેઃ કાળી મજાની ભમરો અને તેની નીચે બાજુ જાંઘડાં જેવી કીકીઓ. વાહ ભાઈ વાહ (બન્ની કરે છે).

નાની બહેન-આ કહેતાં હતાં કે ભાઈને તો દેવે આપણને તો રમવા માટે આપ્યો છેઃ અને આકાશની પરીઓ તેને બોલા માટે દરેકજ મવારમાં આવે છે. પણ આપણે તેમને ધમ દેખતાં નહિ હોઈએ, બે હું તેમને એક વાર દેખું તો પાંચી જવાજ ન દેઉં ને ભાઈને ખુશ મજાનો બનાવી દેવા તેમને કહુંઃ ખુશ રૂપાળો બનાવવા કહું.

મોડી બહેન-અને હું તેને ખુશ બેનાવર બનાવવા કહું

હાથ કરોને હુલ કરો, ભાઈની ટોપીઓ ફરતાં ફુલ ભરો-હાથા. ભાઈને તો કોઈ તેડે, તેને તો લાડવા જાંધુરે હેડે-હાથા. ભાઈ તો મારો ડાહ્યો. પાટલે બેસીને નાહ્યો-હાથા. પાટલે તો ગયો છે ખસી, ભાઈ તો ઉડ્યો છે હસી-હાથા. હાથ વહાવને હાંસી, દુઃખમાં ખુબે ભાઈની માસી-હાથા.

(એકાએક અવાજ થાય છે ને પડદા પાછળથી પ્રકાશ પડે છે ને પરી દાખલ થાય છે.)

નાની બહેન-મોડી બહેન, આ ચું થાય છે ? એકદમ આવું અજાણું શાનું ?

મોડી બહેન-ચુપ રહે, ચુપ રહે, કોઈક પરી આવે છે. આપણે તેને જવા નહિ દઈએ. બે તે ભાઈની પાસે આવતી જણાય છે

પરી (પ્રવેશ કરીને)-બહેનો, તમે ચું કરો છો ?

નાની બહેન-અમે અમારા ભાઈને રમાડીએ છીએ. તમે કાણ છો ! શા માટે આવ્યાં છો ?

પરી-હું આકાશની પરી છું. મારું નામ પ્રકાશ છેઃ અને તમારા ભાઈને રમાડવા અહીં આવી છું.

નાની બહેન-મારી આ કહેતાં હતાં તે જ તમે હવે તો હું તમને જવા દેવાની જ નહિ.

પરી-મારી બીજી બહેન છે તેને આવવા દો તો જ રહું. તેના વિના

મને ગમે નહિ અમે જાને તમારા લાઘને ખુબ રમાડીશું અને સાળો રાખીશું.

મોટી જહેન-તે તમારી જહેન કાણુ ?

પરી-આ સાથે આવે તે-હવા

(હવા પ્રવેશ કરે છે.)

જાને જહેનો-આવે પરી જહેન, હવા જહેન આવો અમારા લાઘને ખુબ જોરાવર ને રૂપાળો બનાવો.

હવા-જહેનો તમારો લાઘ અમને ખુબ ગમે છે. અમે તેને રમાડવા દરેજ આવીએ છીએ. પણ તમારી બારીઓ જંધ હોવાથી અમે ઘરમાં આવી શકતાં નથી. હવે બારીઓ ઉઘાડી રાખશો તો દરેજ આવીશું અને ઘડીએ તમારે ત્યાંથી જશું નહિ.

મોટી જહેન-અમારા ઘરને તો ખુબ બારીઓ છે. પણ લાઘને તો તાલ ન થાય તેથી તેમને જંધ રાખતાં હતાં. હવે તો તેમને ખુલ્લી જ રાખવાનાં. (એકાએક બીજે અવાજ થાય છે.)

(સ્વચ્છતા દાખલ થાય છે.)

સ્વચ્છતા-જહેનો, પ્રકાશ ને હવા મારી સગી જહેનો છે. મારે માટે પણ તમારા ઘરમાં જવરથા કરશો તો હું તમને બહુ ઉપયોગી થઇશ. હવા ને ઘરમાં દાખલ કરે છે. પ્રકાશ મને માફ દામ બતાવે છે. અમે સઘળાં મેકડાં મળીને તમને અને તમારા લાઘને તંદુરસ્ત ને રૂપાળો બનાવીશું અને દરેક રીતે સુખી કરીશું.

મોટી જહેન-નાની જહેન, જો તો બરી લાઘ કેવો દીપે છે? તેના ચંદ્રાપરની લાકી વધતી જણાય છે ને શરીરના દરેક ભાગમાંથી આરોગ્ય નીતરતું જણાય છે.

નાની જહેન-એમ ચતું જ જોઈએ. આવી આવી પરીઓ લાઘને રમાડે ત્યાં બીજું શું હોય !

[હવે ખોરાક પ્રવેશ કરે છે.]

(એક ટોપલીમાં કુખીજ, મુળા, મુરણુ વગેરે સાકલાઈ તથા બીજી ટોપલીમાં વટાણા, તુવર, દાળ, મગ, ચણા, વગેરે.)

ખોરાક (પરીઓને)-જહેનો, આજનો તમારો સમારલ જોઈ, મને આનંદ થાય છે. મનુષ્યનું કંઈયણુ સાધવા પરમેશ્વરના દ્વાન તરીકે તમે જે

કામ કરી રહ્યાં હો તેમાં મને પણ અવકાશ આપજો તો હું પણ માગતી અનવું કરીશ.

સ્વચ્છતા-તમે કોણ હો અને અમને સી રીતે મદદ કરજો ?

જોરાક-મારું નામ જોરાક છે. મારાં અવયવો આ શાકભાજી, અનાજ તથા વૈજી પદાર્થોથી બનેલાં છે અને તેમની મદદથી હું દુનિયાને છવતં તરવ તથા પોપણ આપી શકું છું. પણ જહોન, તમારી સાથે મને ગાખજો તો હું ઘણું જ કરી શકીશ. મનુષ્યો મારો ઉપયોગ વિચારપૂર્વક કરતા નથી. મારું અપમાન કરે છે; અને મારા અંગ્રોમાં રહેલા ક્ષારો મેદા, ચીકટ પદાર્થો અને હોપકતરવોનો વિચારપૂર્વક ઉપયોગ કરતા નથી તેથી મને દુઃખી કરે છે તે પોતે દેરાન થાય છે.

જહોનો, તમારા વિના મને મુદ્દલ ગમતું નથી, મને અધારા જોગડામાં ગાખવાથી હું ગુગળાઈ મરું છું. મારે હવેથી આપણે ચારે દમેશના છવતં મિત્રો થઈશું ને એક બીજાને મદદ કરીશું.

(પડદા પાડળ અવાજ થાય છે.)

[પરીઓ આમ તેમ જુએ છે ને પણ જણા-વૈષ, હકીમ ને ડૉક્ટર સાખસ થાય છે.]

સ્વચ્છતા-કેમ તમે કોણ હો ? કાનું કામ છે ?

ડૉક્ટર-હું અંગ્રેજ ને અમેરિકન દવા આપી માંદાને સાજા કરું છું આ લાઇ વૈષ છે તેથી દેશી દવાઓથી દરદીને આરામ આપે છે ને આ લાઇ હકીમ છે. તેઓ યુનાની દવાથી દેશસેવા કરે છે.

સ્વચ્છતા-તમારું અર્થિ આવતું કેમ થયું ?

ડૉક્ટર-જો કામ મારે તમે આગ્યાં હો તેવાજ કામ મારે અમે આગ્યા છીએ, તમે આ ધરના માણસો ઉપર આશીર્વાદ વરસાવો છો. અમે પણ તેઓ માંદા થશે તો માજા કરીશું.

સ્વચ્છતા-અમે જ્યાં હોઈએ ત્યાં કોઈ માંદું પડતું નથી તેથી તમારી જરૂર આ ધરમાં રહેશે નહિ.

વૈષ-તો અમે ક્યાં જઈએ; અમારે મારે સેવાનું ક્ષેત્ર ક્યાં ? બાયુરેદનો અભ્યાસ કર્યો તેનો ઉપયોગ શો ?

હકીમ-મેં તો જુનામાં જુની કીતાબો મોટે કરી છે. મારે જ્ઞાનો સેવા કરવી.

ડૉક્ટર-માગ જેવા કુશળ માણુસો આ વખતમાં બહુ જ છે, તેઓ સઘળા શું કરશે?

સ્વચ્છતા-હા, તમારી અમને દયા આવે છે પણ હેલાં ખંચ વર્ષથી નામદાર વાઇસરોય સાહેબની આજેવાની અને આશ્રય નીચે દિલ્હના લોકો બાળસમાહ ઉજવે છે તેથી અમારા તરફ લોકોને પ્રેમ વધતો જાય છે તેથી અમારી તમને તાકીદ છે કે જ્યાં અમે હોઈએ ત્યાં તમને ન આવવું. જે લોકો અમને મંજારતા ન હોય અથવા અમારે માટે પોતાનાં દાર ખંચ રાખતા હોય તેમને ત્યાં તમારી મહાનુભૂતિ ને સેવાભાવના દર્શાવી, તથા તમારી વિદ્યાનો ઉપયોગ ખુશીથી કરવો ને લોકોને અમારી ઉપયોગિતા દર્શાવી, અમારા કામમાં મદદ કરવી. જસ, તમને અમારા રામ રામ. જસ, તમને અમારા રામ રામ. ફરી કોઈ વખત અમારો વાસ હોય ત્યાં આવવા તરફી ન લેતા.

[ડૉક્ટર, વેંઘ ને હાજીમ જાય છે (દિલ્હીર ચહેરે).]

નાની બહેન-મોટી બહેન, આ પરીઓએ આવા સારા મૃદુરથોનું અપમાન કર્યું છે તે સાંઈ ન થયું.

ડૉક્ટર સાહેબ બાપાજીને ઠરેજ દવા આપવા આવે છે ને માછ તો એઓ ન હોત તો સાજાં થાત નહિ.

મોટી બહેન-હા, હું પણ એમજ માનું છું. પણ આકાશની દેવીઓને જે કર્યું તે સાંઈ જ હશે.

સ્વચ્છતા-મેં તેમને રજા આપી અત્રે આવવા ના કહી છે. પણ તેમને નવું કામ સોંપ્યું છે, એમાં આવા હોંશિયાર ડૉક્ટરો ધણું જ ફરી કાકો. લોકોને મંદવાડ વખતે દવા આપવા જાય તેના કરતાં તેમને માંદા થતાં અટકાવે એ ધણું મહત્વનું કાર્ય ગણાય. તમારી ઈચ્છા હોય તો ચાલો આપણે તેમની પાછળ જઈએ અને તેઓ શું કરે છે તે જોઈએ.

પછી પ્રકાશ, હવા, ખોરાક-હા ચાલો જઈએ. સૌ જાય છે. (પડો).

પ્રવેશ ૨ જો.

(એક જુના જમાનાનું કુટુંબઃ કમળાબહેન પોતાના માંદા કોકીને પવન નાખે છે; જમનાબહેન તેમને મળવા આવે છે.)

જમનાબહેન-કેમ કમળાબહેન, આજે કોકીને કેમ છે? મારા પાડોશમાં દમણાં જ એક વિદ્યાવનમાં પાસ થયેલા ડૉક્ટર આવ્યા છે, તેમને

હું કહેતી આવી છું કે તમારા કીકાને જોવા આવે; અને કોમક દવા આપે. આજકાલ એ એટલા બધા વખણાય છે કે હમણે લોકોની બીડ તેમને ત્યાંથી મટતી જ નથી. તેઓ હમણાં જ જોવા આવશે એમને ઘેર નો ટંકથાળ પડે છે.

કમળાબહેન-બહેન, કીકાને કાંઈ ફાયદો થતો નથી. નાતમાં જમવા ગઈ તેવી એને કાંઈકની નજર લાગી છે ને તે તો સાંસ થતો જ નથી. તમે આવ્યાં તે સાંસ થયું. આજ નો તેની નજર બાંધવાનો વિચાર કરે છું. મખત નજર લાગી છે તેમાં ડૉક્ટર બિચારો શું કરે! ઘેર આવવાના તે કેટલા પૈસા લે છે ?

જમનાબહેન-ઘેર આવવાના રૂપિયા ૫૦ લે છે: ઉપરાંત ગાડીભાડના રૂ. ૨૦ ને દવાના પૈસા તો ૮-૧૨ આના જુદા

કમળાબહેન-ના જા, મારે એમનું કામ નથી. અમે ગરીબ માણસો આટલા બધા પૈસા ક્યાંથી જાવીએ, કીકાનો ખાપ આપો દલાડો વૈતનું કરે ત્યારે સંજો આડ આના લાગે છે. દાકતરને આટલું બધું ક્યાંથી આપીએ? નજર બાંધીશું એટલે સાંસ થઈ જશે આ યાગી ને વાડો લાવી છું; અને તમે આવ્યાં ત્યારે નજર બાંધનાં જાઓ.

(નજર બાંધે છે.)

જમનાબહેન-આ હા હા ! બધું નજર લાગી છે. વાડો ઉભડનોયે નથી.

(ડૉક્ટર પ્રવેશ કરે છે.)

ડૉક્ટર-જમનાબહેન, અહિં જ આવવાનું હતું ને. કીકાને શું વરતાય છે લાવો જોઈએ.

(ઘરમેખીટર, રથેટોટ્ટોપથી તપાસે છે.)

સાંસ છે, મરી જશે, એને ફક્ત આરામની જરૂર છે. ઘરનાં બારી બારણા ઉઘાડી નાંખો. હવા; અજવાળું આવવા દો; અને ફક્ત દુધ, ખીચડી, નારંગી, અને મોગંગીનો રસ ખાવામાં આપશો. તમે લોકો ખાવાપીવામાં કાળજી ન રાખો અને હવા અજવાળું બંધ કરે છે તેથી આવું થાય છે. સંભાળ રાખી હોત તો કાંઈ ન થાત. હવેથી મોકાશા, ચોરખી હવા, સાદો ખોરાક, પ્રકાશ અને સ્વચ્છતા રાખશો. એટલે જ્વાની જરૂર નહિ પડે. આ વખત દવા મોકલું છું.

જમનાબહેન-સાહેબ, આપને શું આપવાનું છે.

ડૉક્ટર-તમે કહેતાં હતાં તે ઉપરથી જણાય છે કે આ કુરૂંબ ગરીબ

છે તેથી તેમની પાસેથી મારે કંઈ લેવાનું નથી. દવા મારી ધર્માંદા હોય તો ટાલમાંથી મોકલું છું.

[પરીઓ નાની બહેન વગેરે પ્રવેશ કરે છે તથા ઉપરની દફતર સાંભળે છે.]

મોટી બહેન—નાની બહેન, જો, આપણી પરીઓની વાતની આ લોકોને સારી અસર થઈ છે. હવે તેઓ માંદાની આવજત કરતાં, તેમને માંદા ન પડે તેવો બોધ આપે છે; અને માંદા પડે તો પરીઓની મદદથી જલદી સાજા કરવામાં રોકાય છે તેમની ધર્માંદા તરફની વૃત્તિ કેળવાની જાણ છે.

હવા—આજનું આપણું કાર્ય જોઈ મને બહુ આનંદ થાય છે. લોક સુખાકારીના કાર્યમાં આપણો સૌનો હિસ્સો આપી ચૂક્યા છીએ. હવે લોકો પોતાનો સ્વાર્થ જોઈ રાદશે અને આ દુનિયામાં પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ પરમ સુખનો આસ્વાદ લેવા છવનનું નિર્માણ કર્યું છે, તેનો યોગ્ય અનુભવ તેઓ લેશે. આ મંગલ પ્રમંગે બીજું તો શું પણ કૃપાળુ પરમાત્માની સ્તુતિ કરવી આવશ્યક જણાય છે.

(મહાલક્ષ્મી દ્વેર્તીંગ કોલેજનાં શિક્ષકોના સૌજન્યથી.)

રાસ અને ગરબો. *

જુદા જુદા પ્રાન્તનું દેશી મંગીત ત્યાંના લોકોની રૂચિ અનુસાર જુદું જુદું હોય છે. ગરબાનું મંગીત એ ગુજરાતનું દેશી મંગીત કહી શકાય. હિંદુસ્થાનમાં ગરબા ગરબીઓના ઢાળ અને તે ગાયત્રી પદ્ધતિ-ફરતી જઈ તાળી પાડતાં જવું—એ તો માત્ર ગુજરાતમાં જ છે. ગુજરાતની આ અનેરી વિશિષ્ટતા છે ગુજરાતમાં દેશી મંગીતના જે ઢાળ પ્રાચીન કાળથી આજતા આવ્યા છે તેમાં મુખ્યત્વે ફરીને પદ. રાસ, ગરબીઓ, ભજનો વગેરે ગાયવાં પડે. જો “રાસાઓ” માં ‘અમુક ગીતનો ઢાળ’ એમ ઢાળ તરીકે જે દેશી ગીતનો ઉલ્લેખ કરેલો હોય છે તે તેના ઉપરના અરણ્ય ઉપરથી બહુ મધુર કંપના ખડી કરે છે. ગરબાના સાહિત્યનું આ પુરોગામી દેશી મંગીત છે. એ અસલી ગીતો બોળવા જેવાં છે. આ સિવાય કાઠિયાવાડી સાહિત્ય-માંના સોરઠિયા દલાનો રત્નભંડાર પણ અણમૂલું દેશી મંગીત છે.

* “લલિતકલા અને બીજા સાહિત્ય-લેખો” એ નામનો લેખિકાનો નિબંધ સંગ્રહ છપાય છે તેમાંથી એક અપ્રસિદ્ધ ભાગ

“ગુજરાત જ જેની જન્મભૂમિ છે એવા દેશી ગીતગન્ધોમાં ગરબી, ગરબા ને રાસડા છે. ગુજરાતી ભાષાને ખોળે તે જન્મ્યા છે: સાદા નૃત્યના ઉત્સાહ ને હિમંગ તથા ગીતની હલક ને દીવ્ય: એવા ચિરંજીવ અશ એ ગીતગન્ધમાં છે. સાથે સાથે રસિક જનોમાં ધીમું ધીમું ઢોલક પણ એ મંગી-તના જ ત્રિવિધ અંગોની રમ્ય કૃત્યશૃંગી કરે છે. સુન્દરીઓના હૃદયમાં અખંડ વાસો મેળવનાર આ લોકસાહિત્યનું જીવન શિષ્ટ સાહિત્ય કરતાં થે ઘણીવાર ચિરંજીવ થવા સરમથું જણાય છે. એ ગીતની દલક હાલરડાંમાંથી સાંભળતો બાળક આંગણના ચોક્કમાં રાસડા લેતી સ્ત્રીઓના તાળીઓના તાલ સાથે સાંભળતાં મંગીતમુખ અને છે. આપણે ત્યાં શાસ્ત્રીય કે ઉત્તાદી મંગીત ઓછું હશે; પરંતુ, ગીત, ધોળ કે રાસડાનું લોકભોગ્ય સંગીત તો પુરાણ કાળથી ચાલતું આવતું છે.” સંગીત સાંભળીને માથું દુખવા આવતું હોય એવા સંગીત જડોના દાખલા રસિક ગુજરાતીઓમાંથી ભાગ્યે જ મળે.

ગરબા, રાસડા અને ધોળ એ સ્ત્રીસંગીતનો મુખ્ય ભાગ છે. ગુજરાતની સ્ત્રીઓનો જ એ વારસો છે. ગુર્જર સુન્દરીઓના ગરબાઓથી મુખ્ય ધનાં. કવિવર દાગોર પણ ઘડીબર ગુજરાત કનેથી એ શીખી લેવા તૈયાર થયા હતા. ગુજરાતજો એ પોતાની આવી પ્રેમાળ વૃત્તિ અને રસિક અભિરુચિ-એ બન્નેના મિલનવડે ગૃહસ્થાશ્રમને સુખમય બનાવ્યો છે. પુરાણોમાં જે રાસની વાતો વાંચિયે છિયે તે “રામ” આજે પણ ગુજરાતમાં આપણને જાંવા મળે છે.

“જેમ એક કાવ્ય માત્ર શબ્દોનો સમૂહ નથી, જેમ એક ચિત્ર રંગ અને રેખાઓનો સંઘય નથી તેમ એક ગીત માત્ર સ્વરોનો સમૂહ નથી. રસ કે ભાવ એનો જીવ છે; અને પ્રગથ એનો દેહ છે...ગુર્જરસંગીતનું પ્રધાન અંગ ગુજરાતની ગરબી, તે સંગીતનો સર્વ અંગો શુદ્ધ અને સાદા સ્વરૂપમાં ધરાવે છે. સંગીતમાં ભાવદર્શન વિષયે સંગીતધ્વનિકાવ્યનું પદ ભોગવતી ગુજરાતની ગરબી-એ ગુર્જર સંગીતના સૌભાગ્યનો ચાંદનો છે: એ ગુર્જર સુન્દરીઓનું સ્ત્રીધન છે ગુજરાતના સ્ત્રોજપનનો એ સાચો ઉત્કાષ્ઠ છે.”*

ગુજરાતની રહેણીંદરણી અને દરેક રીતરિવાજ પણ રસથી ભરેલા છે. શોકને સ્ત્રોત્ક્રમ દેવાનો પ્રચાર ગુજરાતમાં જ છે. લાલમજાનાં કાળજીનું કંપાવ એવા કરુણ ‘રાજિયા’ માં કરુણરસના પ્રવળ સૂરો સ્ત્રીસમાજ જમાવે છે ત્યારે તેમાં પણ સંગીતની મેળવણી કરેલી હોય છે.

* શ્રી મનહરરામ મહેતાનો “ગુર્જર સંગીત” એ નામનો લેખ. “ગુજરાત,” પૃ ૧. અ. ૧, ચેત્ર ૧૯૭૮.

“ ગુર્જર નારીએ કેટકેટલું ગાયું છે ! એણે તો સીમન્તનાં મીનાથી રૂઢ કરીને ગર્ભમાં બેઠેલા બાળકને ગીત-રસ પીવાડ્યો છે. પૃથ્વીપર પદે-વહેલા એ બાલકના કાન મંડાતાં જ, તેમાં માતાના મુખનું જ મીનામૃત રેડાયું છે. એને નીંદરની લહેરે પણ માતાના હાસરડામાંથી મળી છે. બાળક ન્દાનો ન્દાતો પણ માતાની સ્વરધારામાં ભીંજતો ગયો છે એની રમતોનાં જોડકણાં પણ કાંઈ અમ્મણી માતાએ જ રચી દીધાં હોય છે. એ નિશાએ બેસે, જનોઈ ધારણ કરે, વરે, પરણે, અને જગનમાં મંત્રિતિની બેઠ ધરે, ત્યારે પણ જનેતાએ જ એના જીવનમાં મીતોનાં અમૃત સીંચ્યાં છે. આખરે એના મૃત્યુ ઉપર પણ માતાએ જે રૂદન કર્યું છે, તેમાં જે એણે વિલાપનું મર્મવેદક ગીત મૂક્યું છે. જેને જગને ‘હાઝિયાં’ કહીને નિંચા છે, તે માતાના હૃદયનું કરણ ગાન નથી તો બીજું શું છે ? ”*

એક દેકાણે આચાર્ય આનન્દરાંકરભાઈએ લખ્યું છે કે, જેમ મદા-રાષ્ટ્રીઓએ દરિદ્રીર્તનને ધર્મોપદેશના સાધન ઉપરાંત એક મનોદર કક્ષા તરીકે તેને સ્થાપ્યું અને પિઠ્ઠાપ્યું, તેમ ગુર્જરાતે દિન્દુરયાનની સંમીત-કક્ષામાં સ્ત્રીઓનો મર્યો અને મરજીનું મનોરંજક સાદિત્ય આપીને, એક વિશિષ્ટ અંગ ઉભેર્યું છે.

આમ, નવરાત્રિમાં અને ચાર તહેવારના પ્રસંગોએ ફરીને ગાવાના મરગા, લગ્નાદિ માંગલિક પ્રસંગે ગાવાનાં ધોળમંગળ, મૂલા પાછળ મવાના રાત્રિયા, ધંડીએ બેસીને ગવાતાં મીન, અને બાલકોનાં હાસરડાં એ સ્ત્રીઓના ઉપભોગમાં આવતું ખાસ સાદિત્ય છે. આ સાદિત્ય સ્ત્રીઓએ જને રચેલું હોય કે પુરુષે રચેલું હોય તેપણ એ પોતાને માટે છે એમ તેમને ધ્યાનનું ત્યારે તે કંઈચ્છ કરી લેતી; અને એ સાદિત્યના સંરક્ષારથી એમનું એક્ષરમું, ઈંદુરિયક જીવન પણ સંરક્ષાર પામી ઉત્તમ જનતું. સ્ત્રીઓના માનમિત્ર બંધારણ સાથે એકરૂપ થઈ જતાં, અને તેમના મનોભાવને પરિચિત વાતાવરણમાં તેમની સંમતિથી જ જનણે બહુ રચું ન હોય એવું આ સ્ત્રીસંગીતનું સાદિત્ય છે. ખરેખર, “ ગુર્જરાતજોનું, પરણેનરના પાંદડ જેવું, પણ ન ગજે એવું જે સ્ત્રીધન તે રામ. ગમ એટલે રમેદ-સોંદરની પવિત્ર લીલાનાં રસબેજન.”†

* શ્રી. કવેરચંદ મેખાણી સંપાદિત “ સુદિવાળી રાત ” ભાગ. ૧ ‘વરિયવ’ ૫. ૩

† શ્રી. કેશવ દા શેઠકૃત ‘અંજલિ’ નો ‘વરનુનિર્દેશ’.

ગરબાનું પ્રાચીન મૂળ ‘રાસ’ માં જોઈ શકાય છે. શ્રીકૃષ્ણગોપીનો રાસ સૌથી પ્રાચીન રાસ છે. નટરાજ શંકર તાંડવ નૃત્ય કરે છે, ત્યારે તેમના ગણો જુદાં જુદાં વાદ્યોથી તેમને સાથ આપે છે: એ નૃત્યમાં મુખ્ય પાત્રિ નૃદેશ્વર જ રહે છે પરંતુ શ્રીકૃષ્ણગોપીના રાસમાં તો જોડેલાં રાસમાં હતાં તે બધાંનું એકત્ર સંગીત તે ‘રાસ’ બને છે. પ્રત્યેક કદાન અને અને ગોપી આ રાસનાં જ અંગભૂત હતાં. શરદ પૂનમની રાતને છ માસની રાત્રિ ફરી, શ્રીકૃષ્ણે ગોપાંબનાઓને રાસ રમડયો હતો તે પ્રસંગમાથી આપણા બધા ગરબાનું મૂળ હોય એમ લાગે છે આ વખતે ‘રાસ’નો અર્થ માત્ર રસપૂર્વક ગીત તે રાસ, એટલે થતો હશે. વળી રાસ એટલે એકલું ગીત નહિ; પરંતુ એમાં ગીત સાથે નૃત્ય અને વાદ્યનો પણ સમાવેશ થાય છે. એટલે નૃત્ય, વાદ્ય અને ગીત એ ત્રણેનું એકત્રિત રચકૃપ તે રાસ.

“રૂડી શરદ પૂનમની રાત રે: સુન્દર વેણુ વાગે, વેણુ વાગે.
માહારો વદાલોજી રમિયા રાસ રે: સુન્દર વેણુ વાગે વેણુ વાગે.
વદાલે નટવર ધરિયો વેણ રે: સુન્દર વેણુ વાગે, વેણુ વાગે.
એના ધુધરિયાશા કેસ રે: સુન્દર વેણુ વાગે, વેણુ વાગે.
મુખે ગાય ને લે છે તાળી રે: સુન્દર વેણુ વાગે, વેણુ વાગે.
એક એકની વચ્ચે હાથ ઝાલી રે: સુન્દર વેણુ વાગે, વેણુ વાગે.”

એ આપણા લોકગોતમાં આખી રાસકીડાનું જ સુન્દર વર્ણન છે.

પ્રેમ એ યુજરાતની સ્ત્રીઓનું ખાસ સ્વભાવલક્ષણ છે: વળી રાસરમિયા કૃષ્ણનું આપણા દેશને જ સ્વદેશ કીધો હતો. એટલે કદાનગોપીના રાસનો જૂનો પરિચય આપણને હોય, અને એ કદાનગોપીની લીલા આપણે ત્યાં અખંડ ગવાતી રહે એમાં નવાઈ પામવા જેવું કશું નથી. ગરબા અને રાસડા એ ગ્રામ્યજીવનનો મુખ્ય આનંદ છે; એટલે ગોપજીવન ગાળતા આપણા સમાજમાં ગોપેશ્વરની લીલા ખૂબ પ્રિય થઈ પડે જ. રાસનો યુજરાતમાં સત્કાર અને પ્રચાર. આ કારણોને લીધે, ઘણા સૈદ્યો પહેલાંનો હોવો જોઈએ.”

* રાક્ષ્સદેવ (ઈ. સ. ૬^{મું} સદી) રાતક,) ‘સંગીતરત્નાકર’ ના સાતમા ‘નર્તનાધ્યાય’ માં નૃત્યના બેઠ વર્ણવતાં લખે છે કે મહાદેવે પાર્વતીદ્વારા ‘ભાર્ય’ નૃત્યનું રહસ્ય ભરતની આગળ કથન કરાવ્યું: પાર્વતીએ બાલુની પુત્રી ઉપાને એ ભાર્ય શીખવ્યું. ઉપાએ દ્વારકાની ગોપીઓને શીખવ્યું; તે દ્વારકાની ગોપીઓએ સૌરાષ્ટ્ર દેશની સ્ત્રીઓને શીખવ્યું; અને સૌરાષ્ટ્ર દેશની સ્ત્રીઓએ વિવિધ દેશની સ્ત્રીઓને તે શીખવાડ્યું એવી રીતે પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલું ભાર્ય લોકો વિશે પ્રતિષ્ઠા પામ્યું.

નરસિંહ મહેતાને ગોપનાથ મહાદેવના અનુગ્રહથી રાસલીલા દેવાનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. એ ધન્ય પ્રસંગને એમણે “રાસસદસપદી” ને નામે પદોમાં અંકિત કર્યો છે. એમાંથી રાસવર્ણનની કેટલીક લીટીઓ અહીં લેતાં છીએ:

“આજ વૃન્દાવન આનંદસાગર, સામગિયો રંગ રાસ રમે:
નટવર. વેશે કેજુ વગાડે, ગોપીને ગોપાળ રમે.
એક એક ગોપી સાથે માધવ, કર અદી મંડળીમાંદે ભમે:
તાતાય તાય તાન મીલાવે, રાગ રાગણીમાંદે ધૂમે.
સોળ કળાનો શશિવર ઉદુમ્બુમુદિત અધે પલ્લાડ ભમે:
ધીર સમીરે જમુના તીરે, ત્રિવિધ તનના તાપ રમે.”

x

x

x

x

જુઓ:-

“લાસ્યમસ્યાપ્રગઃ પ્રેમ્યા પાર્વત્યા સમદીદિશત્ ।

પાર્વતી ત્વનુગામ્નિ સ્મ ત્વાસ્યં વાણાનગામુપાન્ ।

તથા દ્વામર્ત્વત્તોયસ્તાભિઃ ગૌગણ્ડ્યોપિતઃ ॥ ૭ ॥

તામિન્દુ શિશિતા નાર્યો નાનાતનપદાસ્યદાઃ ।

તત્ત્વં પતંગરાપ્રાન્નમેતગ્રેકે પ્રતિષ્ઠિતન્ ॥ ૮ ॥”

આમ ‘સારથ’ જેવા સ્ત્રીસદૃષ્ટ વૃત્તનું જન્મસ્થાન પ્રાચીન સમયથી આરંભ હતું-એ દલીલ ‘ગદગા’ ની ગંરયાની ગુજરાતમાં પ્રાચીનતા સ્થાપના માટે મદત્ત્વની છે.

પ્રાચીનો જેને ‘દર્શનકમ્’ અને ‘ગજવન્’ કહે છે તે જન્મે એક જ દત્તાં એમ હેમચંદની દેશીનામમાલા (૮/૬૨), તેમ જ ધનપાણી પાદઅક્ષરબ્જનામમાલા (શબ્દ ૬૭૨) જેનાં જણાવ છે. (રાસ’ એટલે ગોપત્રિકાની કીડનો એક પ્રકાર-એમ મેદિનીકોપ અર્થ આપે છે. જેમાં મંડલાદાર નૃત્ય હોય છે અને જે નૃત્યમાં એક નેતા હોય છે-જેમ ગોપત્રીઓમાં દરિ તેમ-એ પ્રમાણે થતા ગેય પ્રકારને ‘દર્શનકમ્’ કહેતા: અને જેમાં સોળ, બાર અથવા વ્હાડ નાચક કે નાચિકા હોય-(કે પછી હેક વોસક: પુત્રસ સુધી હોય) તે જ્યાં મળીને વિવિધ તાપ અને સપથી જે ગીત ગાતાં-તે ગીત ‘રાસક’ કહેવાનું. આ આખી ક્રિયામાં જરગા અને રાસગની ક્રિયાનું ખૂબ ગાન્ય હું જોઉં છું. આમ જરગાનું મળ દ્વાન-ગોપીના રામમાં છે તે ઉપરનાં પ્રમાણોથી સાધાર કહે છે.

—ગંપાદક. (મંજુલામ મંજુલાદ.)

“ તાલ સું તાલ તે મેળવે સુંદરી, કર સાદી કૃષ્ણ સંગ નાચે.”

X X X X

“ જેમ જેમ વદાસી વેળ વગાડે, તેમ તેમ નાચે નારીરે:
શરવે સાદે ગાયે ગોપી, રીઝવિયો મોરારિ રે.
રમઝુમ રમઝુમ નેપુર વાજે, વાદે વેણા વાયે રે:
તાલ મેલાવે મહારામ માની, માનની મોદ ન માયે રે.”

“ હરિ રાધાનો રાસ ” વર્ણવતાં, રાસ પ્રસંગે દીવી ઝાલીને ડોલા રહેલા નરસિંહ મહેતાએ, આવો રામ રમવાના કેડ જોકે ગોપીને મુખે બહુ સુંદર ગીતદ્વારા વર્ણવ્યા છે:—

“ અમને રાસ રમાડ વદાસા ! મધુરો યસ બગાડ વદાસા !
ચે ચે નાચ નચાડ વદાસા ! વૈકુઠથી વૃન્દાવન રડ
તે અમને દેખાડ વદાસા !

વૃન્દાવન રણિયામણું રે, શરદ પૂનમની રાત વદાસા !
લક્ષ્મિ ત્રિભંગી શોભા બની, ત્યાં દીસે નવલી ભાત, વદાસા !
અમને રાસ રમાડ વદાસા !

એક હરિયું તાળી દે, ને બીજી કુંકુમ રાણ: વદાસા !
હરિ રાધા બ્યાં રાસ રમે ત્યાં, ઝાઝા નાદ ઝોકોળ વદાસા !
અમને રાસ રમાડ વદાસા ! ”

“ રાસમંડળનો ગરબો ” રચનાર દ્વારામલામળે પણ

“ વૃન્દાવનમાં ચનકયા થેઈ થેઈ—

રમે રાધા કૃષ્ણ રાસ (૨)

તાળી લેછલેઈ લેછલછ

બીજી નહિ નહિ નહિ નહિ

વૃન્દાવનમાં ચનકયા થેછ થેછ.”

—એ કડીથી રાડ ચની સુંદર અને શ્રુતિમનોહર ગરબી રચી છે.

કાઠિયાવાડમાં આજે પણ “ રાસડા લેવા ” બોલ પ્રચલિત છે. ‘ રાસડે રમવું ’ એટલે સ્વચ્છંદે લહેર ઉડાવતી એવા અર્થમાં એ પ્રયોગ રૂઢ છે. રણછોડજી દિવાનના ‘ ચંડીપાડ ’ના ગરબામાં (કવચ પ મું) આ જ અર્થમાં એ વાક્યપંખડ વપરાયો છે:

“જરણ ને સિયાજી રાસડે રમશે.”

આ પ્રાચીન રાસ અગર રાસડાનું. પાશ્ચાત્ય સાહિત્યમાં સમું ખેત્રિયે તો તે Ballad છે. એની વ્યાખ્યા આમ બાંધેલી છે: “ગોળ કુંડાએ નૃત્ય કરતી મંડળની ગતિના તાલ સાથે એકતાન બનીને ગવાતું. લોકગીત તે ‘જંસેડ’ લોકોએ રચેલું, લોકોને મળેજ રચેલું અને લોકોની જ મુખ પર પરાએ ચાડ્યું આવેલું એવું આ રાસસાહિત્ય; એની શૈલી, રસ અને ઘટનાને લીધે બહુ પ્રાચીન છે.

આ રાસમાંથી આપણા ‘ગરબાની’ ઉત્પત્તિ શી રીતે અને કેટકેટલી પરિસ્થિતિ વટારીને થઇ, તે હવે વિચારિયે.

નવરાત્ર પછીની વિજ્યાદશમીએ જે ઉત્સવ કંવામાં આવે છે તે ઉત્સવ ખેતીપ્રધાન પ્રગ્નનો છે; ડારણ કે માણસનો કુદરત ઉપરનો. મ્હોટામાં મ્હોટો વિજ્ય તે ખેતી છે. લાગવતમાં પૃથુરાખએ પૃથ્વીદેવી ગાયને દોહી હતી એમ કથા આપી છે. એ રાત્રએ દીંગાટોરરા અને ખાણખૈયાવાળી જાત્રીનીચી પૃથ્વીને ખોદી, પૂરીને ધનુષ્યની અણીથી સરખી બનાવી દીધી. એવી સમાન થયેલી પૃથ્વી ઉપર જલસિંચન કરીને બીજાદેપણુ કર્યું એટલે પૃથ્વીદેવી કામધેનુએ નવ ધાન્યની લક્ષ્મી રાત્રને ચરણે ધરી. એ પ્રમાણે ત્યારથી આખું વર્ષ બુભિમાતાનું સેવન કરી, પૃથ્વીને ખેતીને લાવક અનાવવામાં આવી અને મનુષ્ય મનગમનો માલ શરદઋતુમાં બિતારી શકે. યથો ત્યારથી મનુષ્યની પ્રાચીન મંદિરોને આરંભ થયો એમ ગણી શકાય.

“ખેડેલી જમીનમાં નવ ખતનું ધાન્ય વાગી, કૃત્રિમ જળનું સિંચન કરી, તેમાંથી પોતાની આજીવિકા અને લવિષ્ય માટે સંગ્રહ જેટલું અનાજ જે દિવસે માણસ મેળવી શક્યો તે દિવસ માણસને માટે ભારેમાં ભારે વિજ્યનો હતો. તે દિવસનું રમણ હમેશાં તાલું રાખતું એ કૃષિપ્રધાન આર્યલોકોનું પ્રથમ કર્તવ્ય હતું જમીન ખેડવાની કલા, સુતર કાંતવાની કલા, દેવના સજગાવવાની કલા, અને માટીમાંથી પાકો ઘડો ઘડવાની કલા—આ ચાર કલા માનવી સંસ્કૃતિનાં આધાર સ્તંભરૂપ છે.”* આ ચારે કલાનો ઉપયોગ કરીને નવરાત્રમાં પારણાનો કૃષિમહોત્સવ આપણે ઉપગવી શક્યો છે.

ગુજરાતમાં, ઘેરેઘેર નવરાત્રના દિવસોમાં અડાયાં ને માટીનું ખેતર બનાવી તેમાં ઘડ અને જવ વાગી વચ્ચે ઘટ-સ્થાપન કરી, એ ઘટની પૂજા આપણે કરીએ છીએ. પાસે, નવે દિવસ દાઢે કાંતી પીંછને વણેલી દીવેડો

અખંડ દીવો પ્રકટાવિયે છિયે. લીલા કુંવરગાર મવાકુંરો (જગેરો) થી હંકાયલું ઘટમાં સ્થાપન કરેલાં માતાજીનું શ્રીફલ, હળદર, કુંકુમ, અને ફેની ચુંદડીથી કેતું શોભે છે ! ત્યાં પાસે જેસી, માતાજીની કૃપાયાચના કરતાં ઘોળ, ગરબા. ગીત વગેરે ગાવાથી કેતું રળિયામણું લાગે છે ! એમ નવે દિવસ સુધી અખંડ ઉત્સવ જેવું આપણે પાળિયે છિયે. દસેરાનો દિવસે, પારણાનું જોજન થયા પછી માજીનું વિમર્જન થાય છે. તે વખતે ત્યાં પેસે. અખંડ બળતો દીપ એકાએક ઝાંખો થયેલો દેખાય છે; અને ઘરમાં બધે જાણે મૃતું સવું લાગે છે !

એ નવરાત્રના ઘટસ્થાપનમાંથી “ગરબા”ની ઉત્પત્તિ છે; અને પાસે અખંડ પ્રકાશના દીપમાંથી “માંડવી” + (મં. મણ્ડવતી, પ્રા. મણ્ડવઈ-મંડવઈ) ની દીપમાળ આપણે બનાવી છે.

સ્વૂક્ષ્ણ ગરબાની કલ્પના, આમ “યા દેવી સર્વમૂર્તેષુ માતરપેળ સસ્થિતા ।” -એવી જગદ્ગુણની નવરાત્રપૂજના ઉત્સવમાંથી જન્મી લાગે છે. શ્રી. મેઘાણી લખે છે: “આપણે કુદ્ર ગણી કાદેલી સ્ત્રીઓએ કરેલી એ કલ્પના છે. ‘ગરબો’ બીજે ક્યાંય, કાઠપણુ દેશમાં કે શુજરાત સિવાય કાઠપણુ પ્રાન્તમાં સરજાયે નથી. માટીના એ નાનકડા ને નજીવા વાસણમાં દીવાનો પ્રકાશ પૂરી દેવો, અને પછી સો સો હિંદો વાટે એનાં કિરણોને રમતાં મેલવાં: ચોફેર ફરતી, તેજ અને જાયાની જાળીઓ જવાબ જાય: પ્રકાશનાં જાણે મોટી પરાઈને ગાલીયા ચંદરવા પાયયાં હોયનાં! કિરણોની કેવી રમણીય કૃત્યચુંચણી ! અને એ ગરબો પોતાને માથે મકાને કન્યાઓ જ્યારે ચાલે લારે તો પ્રત્યેક માથા ઉપર એકેકેક આકાશ ખડું થાય. કેટલાંક આકાશો, જાણે કે નાનકડાં રૂપ ધરી ધરીને, ધરતી ઉપર રમવા ગતરી પડ્યાં હોય એવું લાગે. ”

નરસિંહમહેતાને નામે ચાલતા “વહાલા મારા વહાવનને ચાક કે, વહેજા પધારને રે લોલ” -એ પદમાં ‘ગરબા’નો ઉલ્લેખ છે:

“વહાલા મારા ગુણ તારા ગોવિંદ કે ગરબો કારિયો રે લોલ:
વહાલા મારા ઝલક દીવડિયો કે ધણુ થઈ પ્રેરિયો રે લોલ:

+ “માંડવી” એટલે એક મહાન મોટો ગરબો: એની અંદરની દીપ-માળનાં દીપકિરણો, એ નવરંગ ચુંદડી અને આખલિયાળી ભાતના દાણે દાણેથી જ્યારે ફૂલી નિકળે છે ત્યારે, તે સોંસરાં અંતર વીંડી, આપણા દિલમાં દીવા પ્રગટી નાખે છે એ માંડવી ઉપર બળતું ચાચર એટલે જ માંડવીની પ્રાણ-સ્તંભકા.”

—શ્રી. ડાહ્યાભાઈ હ જાનીનો, ‘શક્તિવૃંદ સત્ર’ એ નામનો લેખ,

ફરતાં ગાન કરે વજ્જનાર કે, વચ્ચમાં વાલમા રે લોલ:
રૂડી ચરદપૂનમની રાત કે, સુંદર સોહામણી રે લોલ: "

સુવાળમાં આવેલાં બહુચરાણના અનન્ય લક્ત વલ્લભ મેવાડાએ

"અંબાજીના રાણુગારના ગરબા"માં લખ્યું છે:

"ગરબે ફરતાં રે મા જાણિયાં, તેની દીપક જ્યોત અપાર:

કમલ દીપક રે મા કાડિયાં, તેની શોભાનો નહિ પાર. "

તેનું જ બીજું એનું એક પદ આ રચૂલ ગરબાને વર્ણવે છે:

"રંગતાળી રંગતાળી રે, *રંગ મા રંગતાળી;

માહે અત્રીસ બત્રીસ જાળી રે, રંગ મા રંગતાળી.

માથે કનકનો ગરબો લીધો રે, રંગ મા રંગતાળી;

માહે રત્નનો દીવડો ધીધો રે, રંગ મા રંગતાળી,

માની ઝાઢણી કાંચાં ચોળે રે, રંગ મા રંગતાળી;

મા કરે કંકુડાં ઘોળે રે, રંગ મા રંગતાળી.

માહે નાનાવિધની લાત રે, રંગ મા રંગતાળી:

લટ વલ્લભને જોયાની ખાંત રે, રંગ મા રંગતાળી."

વળી એક બીજા ગરબામાં એ લખે છે:

"સોના ગરબો શિરે ધર્યો ને રમતાં વાઘ્યો રંગ;

રમવા નીસર્યાં મા—"

માટીના કુંભમાંથી સોનાના ગરબાની કલ્પના અને ફની વાદમાંથી રત્નના દીવડાની કલ્પના કવિની ઉદાત્ત વાણી સૂચવે છે.

"આંપાનેર નવ કલશસ્થાપન" ના ગરબામાં (સં. ૧૭૧૮) એ જ વલ્લભભટ્ટે વળી જોમેયું છે:

"ધૂત દીપક બધે અજવાળી કે ગરબા શિરે ધર્યાં રે લોલ;

નવ કુંભના ગરબા નવ કે નવદુર્ગા ફેર ફર્યાં રે લોલ.

ફૂટે ઊંચાં નીચાં ચાલે કે, આલ્યો ઝગઝગવતાં રે લોલ.

સનમુખ એકએકને કહીને કે, ચૂડા ચમકવતાં રે લોલ."

આ 'ગરબા'ને, આપણાં લોકગીતોમાં જે વિસારવામાં નથી આવ્યો. કારણ કે પ્રજાના ઉત્સવનું અને તેના ઉલ્લાસનું પ્રતિબિંબ એવાં ગીતોમાં જ આકૃત થઈ જાય છે.

"સૂતી હોય તો જાગ રે, ગોરી ગરબો આવ્યો:

તેજ બળે ઘી પૂર્યું રે, ગોરી ગરબો આવ્યો: "

ગરબે હાલકહલક હીરા રે, ગોરી ગરબો આવ્યો."—વગેરે

—‘ગરબે હાનકહનક હીરા’—ગર્ભદીપકના તેજની મળી ઝનક ઝનક થાય તેને લોકકવિયે ‘હીરા’ ઠેરવ્યા છે.

આવા ‘ગરબા’ રમવાનો ઉત્સવ આખા ગ્રામવાસીઓનો હતો; એને શણગારવા સૌ સૌનો ફાળો આપીને સન્તોષ પામતાં હતાં. નીચેના લોકગીત ઉપરથી, આવા સામાજિક ઉત્સવોમાં મધ્યસ્થિત કેવી કેળવણી હતી તેનો સુંદર ખ્યાલ આવી શકે છે:

“ મારો ગરબો રે, રમે રાજને દરબાર:
રમતો ભમતો રે યો છે કુંભારીને બાર:
અહી કુંભારીની નાર,
તું તો સૂતો હો તો જાગ,
મારે ગરબે રે રૂડાં ફાડિયાં મેલાવ ”.

—કુંભારને ત્યાંથી સોનીડને ત્યાં જઈ, ગરબે રૂડાં જાળિયાં મૂકાવે છે; ધાંચીને ત્યાંથી રૂડાં દિવેલ પૂરાવે છે; અને રાજને દરબાર ‘ગરબો’ પછી ઘૂમે છે.

આ અવતરણો ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે પ્રથમ ‘ગરબો’ એ ગર્ભ એટલે ‘ધડો’ અથવા ‘ધડુ’ ના અર્થમાં પાત્રપરત્વે યોગ્યસે શબ્દ હશે માત્રીના ધડમાં જે હિંદો પાડવામા આવે છે તેને ‘ગરબો કેરાયવો’ કહે છે.

*કારેક્ષા ગરબાની મધ્યમાં દીવો મૂકાય છે એટલે ગરબાનાં શન હિંદોમાંથી અજવાળાં ઝરી જાય છે; છતાં માંહેનો અખડ દીવડો હોતવાનો નથી. જાણે પ્રભુનો—અખડપ્રભાજો નબોદીપ ! ન્હાની કન્યાઓ નવરાત્રિની પ્રત્યેક સંધ્યાએ માથાપર હળદળના ગરબા જીપાડીને ગાતી ગાતી ધેરધેર ઘૂમે છે:

“ ગરબડિયો કેરાવો,
ગરબે જાળીડાં મેલાવો રે:
ભાઇની રાણી મ્હારે ગરબે રમવા આવો રે
હું તે કેમ આવું ? રાણા, રાતજડી અંધારી રે ”—વગરે.

• સરખાવો, કવિ રત્નેશ્વરકૃત “ સધાફળુના બાર માસ: ”

“ નવરાત્રિ ગરબે રમે, ન ગમે: મારે મન ખેદ:

છેદ પડયા ગરબા જશા, મારે મન વેદ.

બાલિકા પૂજે કાલિકા, રમી પૂજે લોક;

વિહૃત વિના વિજયા કશી ? મારે મન ફેક ! ”

ચૈતન્યખાસા મજમુદાર.

: મોટા માણસ :

અમારી કલ્પના મનનામાં હું, કનૈયાલાલ, સ્નેહવદન તથા લાનુશંકર બેઠા હતા.

કનૈયાલાલે ભક્તિ ચક્રાવી, કેંક જોન મોરલીની પેઠે બેસવાનો અને કેંક કોઈ મદા કરે કે ચિત્તકાર બોલવો હેય તેવો અભિનય કરી કહ્યું: “નાનાલાલ! જગતમાં જુદી જુદી ઘણી વિશ્વમય પમાડે તેની શોધો થાય છે. વાંદરાની ઝેડ લઈને તેને મનુષ્યના શરીરમાં રોપી દેવાથી વૃદ્ધાવસ્થામાંથી પુનઃ યુવાવસ્થા આવે છે—”

સ્નેહવદન: “તમારે તો એની જરૂર જ પડવાની નથી. એ ઝેડ તો તમારા શરીરમાં પહેલેથી જ છે.”

લાનુશંકર મોટેથી હસી પડ્યા. હું હસવા જતો જ હતો પણ કનૈયાલાલની આંખની જ્વાલા જોઈ અટકી ગયો.

કનૈયાલાલ: “હાથીએને દારૂચરસની વૃત્તિ હોય છે એમ પ્રાણીશાસ્ત્રના ઉસ્તાદો કહે છે તે હું માનું છું પણ એ સાથે હું એટલું પણ માનું છું કે એમનામાં બીજી કોઈપણ ઉચ્ચ વૃત્તિ હોની જ નથી.”

હાથીની ઉપમા સ્નેહવદનના વિશાળ પાયા ઉપર રચાયતાં શરીર સાથે ગંધબેસની હોવાથી સ્નેહવદન તપવા જ જતા હતા, એમને મેં અટકાવ્યા અને કનૈયાલાલને પોતાની વાત જ આગળ ચલાવવાનું કહ્યું.

“હા, હું શું કહેવો હતો ?” કનૈયાલાલે શરૂ કર્યું. “જુઓને એપલીનો, ઓરોષ્ટ્રનો વગેરેની શોધો પણ થઈ. મોટી મોટી મનવારો ગંધાઈ, ઝેરી ગેમો શોધાયા પણ મનુષ્યોની રિયલિટી સુધરી ખરી ?”

“હા, ભવંદર રોગોની સામા દાકતરોએ ઉપાયો શોધવા માંડ્યા છે અને નેમાં તેમને અમુક વિજ્ઞાન પણ મળ્યો જાય છે,” હું બોલ્યો.

“એ કમુશ છે. પણ.” કનૈયાલાલ વધુ ગંભીર થતાં બોલ્યા, “માફ કરેલું પૂરું સમજ્યા વિના બોલવું નકામું છે. હું એમ કહેવા માંગું છું કે જે પ્રમાણે રીનજાની રસી મુકાવનાર માણસને શીતળા નહિં થાય તે જ પ્રમાણે એક માણસ વૃદ્ધ હોય તેને વાંદરાની ઝેડ મુકે તો તે યુવાન થઈ જાય. આ રીતે એક માણસ સામાન્ય હોય તેને કોઈ રસી મુકવાથી તે

મોટા ચર્ચા શકે એવી શોધ કોઈએ કરી છે ખરી? હું કહું છું કે નથી ચર્ચ; અને ન્યાંમુધી એવી શોધ થઈ નથી ત્યારુધી મનુષ્યોની સ્થિતિ સુધરી કથી રીતે કહેવાય? ”

“ એવી રસી થઈ હોય તો તમારે એનો ઉપયોગ કરવો જ પડશે, ” સ્નેહવદને ઓદ્યવ્યું.

“ એ તો હવે જાણે સમજ્યા, પણ એના થોડા ઘણા ઉપાય પુસ્તકોમાં તેમ જ વર્તમાનપત્રોમાં જણાવવામાં આવ્યા છે ખરા, ” હું બોલ્યો. “ જુઓને દાખલા તરીકે મેં ઘણા માણસો પાસેથી સાંભળેલું છે કે અમુક મોટા માણસો ન્યારે નાના હતા ત્યારે તદ્દન ગરીબાવસ્થામાં હતા અને મ્યુનીસીપાલિટીના દીવાએ પોતાનું લેમન વાંચતા. ”

“ મને એમાં ઘણું સદરાગતભર્યું લાગે છે, ” ભાનુશ કરે ક્યું. “ મેં પોતે પણ આ જ વાત ઘણા માણસો પાસેથી સાંભળેલી અને મીઝને પણ મારા કોઈ ઓળખાણુઓના સંગ્રહમાં જ બનેલી એ પ્રમાણે કહેલું પણ સાચું પુછાવો તો મને એમાં શંકા નથી. જે વખતની આ વાત કહેવામાં આવે છે તે સમયમાં વિજ્ઞાનીના દીવા કે કીટમનો ન હતાં. માત્ર ફગફગીઆ દીવા હતા. આ દીવા થાંભલા ઉપર હોય અને નીચે ઓલટા ઉપર જેસીને વાંચવું અને તે પણ લેમન વાંચવું એ મને પોતાને તો અશક્ય જ લાગે છે. તમે જાણો જો કે સ્કુલમાં મારો નંબર ડાયા હાથ તરફ જાણે જ આકર્ષાતો હતો આથી કંટાળીને મેં આ અખતરો અજમાવેલો. પરિણામે મારો નંબર છેક જ એ તરફ ચાલ્યો ગયો અને બાપુના હાથનો સ્વાદ મારે ચાખવો પડ્યો. ”

“ અત્યંત, મને પોતાને પણ આ દીવાના ઉપાયમાં વિશ્વાસ નથી, ” કનૈયાલાલ બોલ્યા. “ જો કે તેમ છતાં પણ તમારી પોતાની જુગતી ઉપરથી એનો નિર્ણય કરી શકાય નહિ. હા, એક વાત ખરી કે આ જાતનાં દર્શનો અમુક માણસ મોટા થઈ જાય છે પછી જ આગળ ધરવામાં આવે છે. ન્યારે ન્યારે મોટા માણસો પોતાની મા વિષે બોલે છે ત્યારે મને હમેશાં એમ થાય છે કે એ લોકો જાણી જોઈને અસત્ય કથન જ કરે છે મારી પાસે એવાં અનેક દાખલા મેળુદ છે કે જેઓ જાણે જ માતા કલ્યાણના હતા અને છતાં બીખારી જ રહ્યા. ”

“ તમે પોતે માતા કલ્યાણના હતા કે નહિ? ” સ્નેહવદને પુછ્યું.

“મી. સ્નેહવદન.” કનૈયાલાલે કૈંક ઉચ્છેરાઈને કહ્યું. આવા જ પ્રકારની દુષ્ટ અને અર્થ વિનાની મરકરીઓ તમે કર્યા જ કરશો તો મારે સખેદ જણાવવું પડે છે કે તમે એક સાચો મિત્ર બોલો અને તેને બદલે એક ભયંકર શત્રુ બોલ કરશો.”

“હા,” સ્નેહવદને જવાબ વાળ્યો.

“શાંતિથી સાંભળો તો તમારું જ્ઞાન પણ વધે,” કનૈયાલાલ બોલ્યા. “વળી મોટા માણસ એટલે પૈસાદાર જ નહિ. પૈસાદાર કેવી રીતે થયું એના તુરફ પણ આ જગતમાં ઘણા જગ્ગરમાં મળે છે. અલગત, એ ખરા છે કે બોટા એ વિગેનો નિર્બુધ કોઇએ ધાર્મીય પદ્ધતિએ કર્યો નથી છતાં મને પેતાને તો એમ લાગે છે કે એમનો મોટો ભાગ બોટો જ છે. છતાં હું જે મોટો માણસ કહું છું એ કૈંક જુદું જ છે. માણસ ક્ષણધિપતિ હોય છતાં મોટો માણસ નહિ પણ હોય. અમુક વ્યક્તિ વિદ્વાન હોય છતાં મોટી વ્યક્તિ નહિ ગણાવી હોય.”

“સાચું પુછાવો તો મને હવે તમારા બોલવામાં કાંતી સમજાઈ પડતી નથી,” બાતુશંકરે કહ્યું.

“વિષય સામાન્ય મનુષ્યો સમજી શકે એવો નથી જ,” કનૈયાલાલ ગંભીરતાથી બોલ્યા. “પણ હું એક સાધારણ દટાંતથી સમજાવું. વિશ્વામિત્ર રાજા હતા, ધનવાન હતા અને તેમણે લાખો વર્ષ તપ પણ કર્યું હતું. છતાં તેમને માત્ર રાજર્ષિ પદ જ મળી શક્યું હતું. ધર્મર્ષિપદને પ્રાપ્ત કરતાં માત્ર પાંચ થઈ હતી. ત્યાંસુધી વિશ્વામિત્રને ધર્મર્ષિપદ નહોતું મળ્યું ત્યાંસુધી તે મોટા છતાં મોટા ન હતા. હું આજ જે મોટા માણસ વિગે બોલી રહ્યો છું તે આ જનતા મોટા માણસ! એક માણસ પોણોસો પુસ્તકો લખે છતાં કોઈ તેને સાક્ષર તો શું પણ લેખક પણ કહે નહિ. ત્યારે બીજો માણસ એક નાનું કાવ્ય લખે અને અમર થઈ જાય. કેટલાકો બિચારા પોતાનાં ભાષણો સંભાળથી લખે. એ ભાષણો સાંભળવા જોઈતો શ્રોતાવર્ગ ગમે તે બાનાએ અને ગમે તે પ્રવાસે એકઠો કરે અને પછી બોલવા ઉઠે. અડનીએક મીનીટમાં જાણે એ બોલે ભયંકર સર્પો કુંદાડા મારતા હોય તેવો મુસવારો સાંભળનારાઓમાંથી બહાર ખીલી નીકળે. પેલો જેમ જેમ ભાષણ કરવાનો ચલ કરતો જાય તેમ તેમ અવાજના તરંગો ચંદતા જાય, એ તરંગોમાંથી દાસ્યતાં પ્રચંડ મોહન પ્રકટે અને પરિણામે જે ભાષણથી ભાષણકર્તાએ જનસમાજને દિઘ્મ્મ કરી નાખી પોતાને અમર કરવાના આશ

જેવા અભિલાષ ધર્યા હોય તે જ સાપણથી તે પોતાની જાતને સદાનો મર્જા બનાવી મુકે !”

“બીજો માણસ એથી ઉધું જ વર્તન કરે. મને તે જગ્યાએ, ગમે તેવા સંલેગોમાં માત્ર એક મીનીટની તૈયારી પછી બોલવા ઉઠે. તે વખતે જખરો ઘોંઘાટ હોય, નાનાં બાળકો આવી સભાઓ વિરુદ્ધ પોતાનો અંતરનો અવાજ પ્રદર્શિત કરતાં હોય, તેવે સમયે પેલી બ્યક્તિ બોલવા ઉઠે. અર્ધ ક્ષણમાં બધું શાંત ! એતાએ પેલાના મુખમાથી ઝરતા શબ્દો ઝીલવા એકતાન ધર્ષ જનવ. આ બધું શા માટે ? કયા કારણને લાગે ?”

લાંબે સમયે કનૈયાલાલે અમને સૌને રૂસ પડે તેવો વિષય કાઢ્યો હતો એટલે અમે પણ ઉપહાસવૃત્તિ છોડી એમાં ભાગ લેવા ઉત્સુક થયા.

“તમારે કહેવું ખરું છે,” હું બોલ્યો. “મારા એક મિત્ર હતા તેમણે તમે કહો છો તેવા “મોટા માણસ” થવા બહુ પ્રયત્ન કરેલા પણ હજી સુધી તો તેઓ કશી શક્યા હોય તેમ જણાતુ નથી. તેમણે લાયણકર્તા થવાનો કાંઈ મારેસા પણ સાંભળનારાઓમાં તેમની પ્રતિભા પડી શકી નહિ. સંગીતશાસ્ત્રી થવાનો તેમણે યત્ન કર્યો પણ કુટુંબીજનો જ તેમના સંગીતની કદર પીછાણી શક્યાં. સભાઓ રચાપી, મંડળો ઉભાં કર્યા, જનતાને અનેક જાતની તાલીમ શીખવવાના મહાન ઉદ્દેશ જાહેરમાં રજૂ કર્યો; માસિકામાં લેખો લખ્યા, રાજ્યદારી વિષયોમાં નેતાઓને શીખામણો આપી, સંસાર સુધારામાં નવી દિશાઓ બતાવવા માગી. પણ સમજી પાણીમાં ગયું. આજ પણ એ નાના જ છે. સારી દુનિયા ડોલાવવાના મનોરથ છતાં એમનાથી એમની પત્ની અને બાલકોને પણ ડોલાવી શક્યાં નથી.”

“તમે બધા જરાક શીલમુશીમાં ઉતરી પડ્યા લાગે છે,” રોહવદન બોલ્યા. “એ શીલમુશીમાં હું ઉતરવા માગતો નથી પણ મારા એક રોહીનો અનુભવ હું જાણું છું. તમારે સાંભળવો હોય તો હું સંભળાવું. એ લાગતો નાના હતા ત્યારથી નેતા થવાનો બારે હોય. નાનપણમાં પોતાનાથી નાનાં છોકરાંઓને એકઠાં કરીને રમતો રમાડે, ઉજાણીઓ કરે અને એવી રીતે પોતે નેતૃત્વપદ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસ માડે. પણ દરેકમાં થતું એમ કે પહેલી બધી મહેનત એમની પણ જે વખતે જાહેરમાં જરા લેવાનો હોય તે વખતે કાંઈ બીજું જ એ જગ્યા લાઇ લે. એ લાઇ એક મંડળ રચાપે: તેમાં ગમે તે હુક્તિ જાપરીને જો પોતે તેના પ્રમુખ થઇ એસે તો જાણી જ લેવું કે કાં તો એ મંડળનું આમુખ્ય જો ચાર માસનું જ હોય અને કાં તો છ માસમાં

એવા જ સંબંધો હતા યાવ કે જેથી એમને પ્રમુખપદનું રાજનામું આપવાની ફરજ જ પડે અને આખરે એક સામાન્ય સભાસદ તરીકે તેઓ ચાલુ રહે. હમણાં બે એક માસ ઉપર જ એમણે કાંઈ ફંડના લાભાર્થે એક મોટા કોન્સર્ટ ઉભો કરેલો હતો. તેમાં કમિટીમાં પહેલાં પોતે પ્રમુખ તરીકે રહ્યા પછી હજી એ ચોજના બહાર પડે તે પહેલાં કેટલાક મિત્રોના દબાણથી અને કોન્સર્ટનું ફિત સચવાય એટલા માટે તેમને પ્રમુખપદેથી ખસી જવું પડ્યું. અને એક મોટા શેડીઆનું નામ ત્યાં ગોઠવાં છ મહિના પછી એમણે મંત્રીપદને માટે બાજી રમી. પણ એક છેલ્લી ઘડીએ એમને ઠેકાણે એક સન્નારીનું નામ સૂચવવામાં આવ્યું, જેની તેમનાથી ના પાડી શકાઈ નહિ. આખરે એમણે કોન્સર્ટમાં કાંઈ જાણીતો પાર્ટ લેવાનું કહ્યું અને રાણકેવીના પ્રયોગમાં ખેંગારનો પાર્ટ લેવાનો મનમુખે કર્યો.”

કમિટી બેઠી હતી તે વખતે પાત્રેનું નક્કી થતું હતું મારા મિત્રે એકદમ જ કહ્યું. ‘ખેંગાર હું ચંપસ.’

‘પછી બીજું કોઈએ જ શું?’ બીજા એક ગૃહસ્થ બોલી ઉઠ્યા, ‘એ તો આપણા સર હેન્રી દરખીંગ છે!’

‘સોના કરતાં પીણું શું?’ એક વિદ્યુથી બાઈએ કહ્યું. ‘પણ રાણકનો પાર્ટ, રહ્યા બહેને એક જ ચરતે લેવાની હા પાડી છે અને ‘તે એ કે ખેંગાર એમના પતિ યાવ.’

‘ત્યારે તો પછી હરીલાલ (મારા મિત્ર) એ ન જ લઈ શકે.’ બીજાએ ટાપસી પુરી.

ખેંગારનો પાર્ટ હાથમાંથી સરી પડ્યો એટલે કેટકે ગભરાઈને હરીલાલ બોલ્યા, ‘ત્યારે હું સિદ્ધરાજ ચંપસ.’

‘કર્સ્ટ ક્લાસ’ એક માણસ બોલ્યો.

‘આ જાગનમાં આપણે એકલું અભિનયકતા ઉપર જોવાનું નથી.’ એક લાઈ બોલ્યા. ‘એટલું જ જોવાનું હોય તો તો હરીલાલને આંટે એવું આપણામાં બીજું છે જ કાણ? પણ આમાં તો આપણે પૈસા કેમ વધારે એકા કરી શકાય એ જોવાનું છે.’

‘હા, એ વાત તો પહેલી જ, અને હરીલાલ એને માટે તો ગમે તેવો બોગ આપવા તૈયાર જ છે. આ બધું ઉણું જ એમણે કહ્યું છે ને!’

‘પેલા શેઠ જગનનાથને હોદ્દો એ પાર્ટ લેવાને જાડુ આતુર છે અને એ શેઠ સો દોઢસો રૂપિયા આપે તેમ છે તો પછી—’

‘અરે, ત્યારે એને જ લેવા દોને,’ બધાં સામટાં બોલી ઉઠ્યાં.

ત્યાર પછી એ પ્રયોગમાં અરધી એક લીટી બોલવાની હતી તેમાં એકાદ માણસે હરીભાઈનું નામ સ્પર્ધ્યું. હા પાડવી કે સ્વમાન મળવવા ના પાડવી એ વિચારમાં હરીભાઈ હતા એટલામાં જ કોઈએ એ પાર્ટને માટે બીજાનું નામ દીધું અને હરીભાઈ જેવા મશહૂર નર એવા નાના પાર્ટમાં શામે જ નહિ એમ બધાંએ કહ્યું એટલે હરીભાઈને હા કે ના કહેવાનો વખત જ આગ્યો નહિ.

તે પછી હરીભાઈએ પ્રોપ્ટર તરીકે રહેવાની ઇચ્છા દર્શાવી બધાંએ સગલમ હા કહી એટલામાં એક જણ બોલી ઉઠ્યું ‘તમે બધાં પણ ફીટ લાગે છે ! હરીભાઈના માથા ઉપર તો આખા પ્રોગ્રામનો બોલો છે. એમને એ કામમાં બેમાડીને તમારે પ્રોગ્રામની રેવડી કરવી છે ? એ કામમાં તો કોઈપણ ઉદ્યુને તમે નીમી રોકો છો. લ્યોને, બીગ્ગ કોઈને પણ એ કામ માથે લેવાની મરજી નહિ હોય તો આ સેવક તૈયાર છે. કારણ કે હું કબુલ કરી જ લઉં છું કે આપણે બધાં કામમાં ગંધેડા નંબર વન છીએ.’

બધાં દસી પડ્યાં અને એ કામ પેલા ઉદ્યુને સોંપાયું. હરીભાઈ ખરેખર અજ્ઞાયા અને છેવટે તેમણે ખારણા આગળ દીરીટ તપાસવાને માટે ઉભા રહેવાની ઇચ્છા જાહેર કરી.

‘જાઓ રે જાઓ, હરીભાઈ સાહેબ ! એ પટ્ટાવાજાનું કામ અમારાથી સમને સોંપાય ?’ કોઈએ કહ્યું ‘આ બીમલાઈ શરીરે પણ મજા નેવો છે એને જ એ કામ તો સોંપવાનું. વળી છમે મીઠો અને આ ગામનો કોળ એટલે બધાંને ઝોળાએ. વખત જોઈને વાત કરે તેવો છે અને ખટખોસો એટલે કોઈને માફ લગાડ્યા વગર બધું સાંગોપાંગ ઉતારે તેવો છે.’

‘હા ખરે !’ એ ત્રણ જણે ટહુકો ફેર્યો. ‘હરીભાઈને એ હલકું કામ સોંપાય પણ ખરું ! એ તો ગિયારા મોઢાં મનથી ગમે તેવું હલકું કામ પણ કરવાને તૈયાર હોય.’

‘ત્યારે ત્યારે કોન્સર્ટ વખતે બે ચાર શબ્દો બોલવાના તે કામ કોણે માથે લીધું છે ?’ હરીભાઈએ કુબનો માણસ નરણાંને બાંએ એ ન્યાયે બીતાં બીતાં કહ્યું.

‘એમાં હરીભાઈ, તમે કાળજી રાખતાજ નહિ,’ એક યુવક બોલી ઉઠ્યો.’ આ જમાનામાં એ કામ તો હવે સ્ત્રીઓનું જ યજ્ઞ સુક્યું છે અને વસુબહેન એને માટે તો તૈયાર જ હશે. એ તો આમોદોનની મુડી જેવાં છે ! તમે કહો એટલે આ ચાઆ આશ્યું !’

‘જાઓ જાઓ, આ તો તમે માફ અપમાન કરો છો !’ વસુએ હસતાં હસતાં કહ્યું અને કાંઈએ ના પાડી નહિ એટલે વસુબહેનને માથે જ એ કામ આવી પડ્યું.

છેવટે હરીભાઈએ પડદા ખેંચવાનું કામ હાથ ધરવાનું કર્યું. પણ તેમાં પણ વિધાતાએ કૂરતાથી તેમને ફાવવા દીધા નહિ.

કોન્સર્ટ વખતે હરીભાઈ રાણક વગેરે સ્ત્રી પાત્રોનાં છોકરાંઓને સમજાવી પટ્ટાપીને રાખવાનાં મુશ્કેલીલયી કામમાં રોકાઈને બહાર કંપાર્ટમાં ફરતા હતા અને પીપરમીટ, મોકોલેટ વગેરે લઈ આવવામાં પોતાના ખીસામાંથી આશરે રૂપિયા દોઢનું પાણી યજ્ઞ એ હતારા હાથે જોઈ રહ્યા હતા !

“ તમે જે દૃષ્ટાંત આપ્યું એ છેક ખોટું નથી પણ એમાં અને મારી ‘મોટા માણસ’ની વ્યાખ્યામાં ભેદ છે.” કનૈયાલાલ બોલ્યા. “ દિવ્ય જાને હાસ્વાસ્પદ વધ્યો માત્ર એક સૂક્ષ્મ રેખાનું અંતર છે. જે મનુષ્ય ‘મોટું માણસ’ થઈ જ શકતું નથી એ મનુષ્ય દિવ્યના પ્રદેશમાંથી તે સૂક્ષ્મ રેખા જોળાઈને હાસ્વાસ્પદના પ્રદેશમાં આશ્યું નવ્ય છે એની મારી માન્યતા છે. બાકી—”

કનૈયાલાલ ક્યારે પુરું કરત બચવા તો આગળ શું બોલત એ હું જાણતો નથી પણ એટલામાં સ્નેહવદને ઘડીઆગમાં જોઈ તો બારેક વાગતા આવ્યા હતા એટલે એ ગર્જી ઉઠ્યા : “ ઓ માય ગોડ ! ઘડીઆગની સાથે મારા અને તમારા બધાના બાર વાગી ગયા. હું મીસીસને સાડા નવ વાગ્યે ઘેર આવી જઈશ એવું કહીને ઘેરથી નીકળેલો. ચાલો, સાહેબજી, શેડીઆઓ ! ”

“ સાહેબજી, ” હું પણ ઘેર જવાના પ્રયાસમાં ગુલાઈ જતો બોલ્યો.

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

“ગઢ કાલ અને આવતી કાલ.”

૧. ગઢ કાલના પુરુષે ધાર્યું કે ‘ સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની ખાસ જરૂર નથી. ” રસોઈ કરતાં અને હોકરાં રાખતાં આવડે, એટલે બસ. તેણે વિચાર્યું કે સ્ત્રીઓને વધારે લાણુપી ક્યાં નોકરી કરવા જતું છે ?

૨. ગઢ કાલના પુરુષે, પોતાની પુત્રી માટે, હંચા કુળનો મૂરતિઓ નાનપણમાં જ તેના મુણુ-અવમુણુ પારખ્યા ત્રિના જ શોધી નાનપણમાં જ તેમનો ‘ મૂલ્યસાર ’ મંડાવવામાં જીવનની સાર્થકતા માની.

૩. ગઢ કાલના પુરુષે “ દીકરી એટલે પારકી મિલકત ” અને “ દીકરો એટલે વંશવાડી વધારનાર, ” એ માન્યતા રાખી પોતાના બાળકોમાં સ્પષ્ટ પક્ષપાત કર્યો; પુત્રની કેળવણી સારી રીતે પોષી અને દીકરી માટે તો જરાયે ધ્યાન ના આપ્યું.

૪. ગઢ કાલના પુરુષે માન્યું કે “ પુરુષ એટલે સર્વ સતતનો અખં-
ત્યારવાળો પરવાનેદાર; તે ચાહે તેમ વર્તે, ચાહે તેમ હરે-ફરે અને ના કાંઈ તેને માથે પ્રતિબંધ કે ના તેને કાંઈ મર્યાદા. તે તો સ્ત્રીથી સંપત્તિનો સંપૂર્ણ માલિક.”

૫. ગઢ કાલના પુરુષે લગ્ન તથા મરણ પાછળ ગળ ઉપરાંતના ખર્ચો કરવામાં પોતાની ખાનદાની પોષાની જોઈ, અને ધગર વિચારે મોટાં ખર્ચાં કરી, વંશજોને તે દેવાદાર મૂકતો ગયો.

૬. ગઢ કાલનો પુરુષ એટલે ફક્ત ધન કમાઈ જાણનાર એક જડ સંચો; જીવન એ શું છે ? તેની સાર્થકતા શામાં રહેલી છે ? પોતાના કુટુંબ સાતિ તથા દેશ તરફ તેની શું ફરજ છે ? તેવા વિચાર કરવાનીયે તેને કુરસદ નથી. એ તો રાતદિવસ મંત્ર ધન સંપાદન કરવામાં મગ્ન રહે છે; અને અને આવ્યો તેવો પાઠો ખાલી હાથે જગતમાંથી વિદાય લે છે.

૧. આવતી કાલનો પુરુષ:— એ “ મનુષ્ય ” છે. મનુષ્ય હોઈ સ્ત્રીઓ વિષેની તેની ભાવના તદ્દન જૂદી જ છે. તે સમજે છે કે “ સ્ત્રીને પણ હૃદય છે. ” તેની કેળવણી — “ રસોડા — શાસ્ત્ર ” — માં પૂરી થતી નથી. તે ભવિષ્યની માતા છે, જેના ઉપર મારા દેશનો આધાર છે.

૨. આવતી કાલનો પુરુષ પોતાની પુત્રી માટે, ઉંચા જ્ઞાનદાન કે શ્રીમંતાઈ પાછળ ઘેરો ન થતાં, મૂર્તિઆના ગુણ-અવગુણ જ્ઞાનમાં લેઈ, યોગ્ય વયે પહોંચ્યા પછી જ તેમની મર્યાદિત સમતિ લેઈ તેમને લગ્નથી બેઠશે.

૩. આવતી કાલનો પુરુષ માને છે કે દીકરી એટલે કુટુંબની કુન્ધા (ગાય); તેને પારકે ઘેર મોકલવાની હોવાથી યોગ્ય કેળવણી તથા ઉંચા સંસ્કારે તેને પોષી, તે પોતાના બાળકોમાં જરાયે ભિન્ન ભાવ ના રાખતાં એકસરખા વાત્સલ્યભાવે જોશે.

૪. આવતી કાલનો પુરુષ, એ સ્વાતંત્ર્યવાદની રીતમાને પાર ગમેલી વ્યક્તિ નહિ રહે. તેનું પ્રત્યેક પગલું સંયમ તથા સ્ત્રીસન્માનની ભાવનાથી તે શોભાવશે. તે સ્ત્રીસંપત્તિનો એટલો માસિક થવા કરતાં, પરસ્પરની ઉજુપ પરસ્પરની સદગુણ-સંપત્તિથી પૂરશે.

૫. આવતી કાલનો પુરુષ લગ્ન તથા મરણ પાછળ ગળ ઉપરાંતના ખોટા ખર્ચો ના કરતાં પોતાની રિયતિ અનુસાર વિદ્યાદાન, અન્નદાન, અને બીજા તેવા ઉત્તમ રસ્તે પોતાના ધનનો વ્યય કરશે.

૬. આવતી કાલનો પુરુષ એટલે સતત ઉઘમી છતાં જીવન-શ્રદ્ધાનવાર મનુષ્ય. રાતદિવસ ધન સંપાદન કરવામાં મગ્ન રહેવા છતાં, તેની કુટુંબ, શાંતિ તથા દેશ તરફની ફરજ સમજે છે. તેની ઉલ્લોગી પજોમાંયે તે પ્રશુશ્રિત કે કુદરતી આનંદ મેળવી લેશે અને મનુષ્યદેહની મર્યાદા સાર્થકતામાં પોતાના જીવનને ધન્ય માનશે.

બાલાગવરી બંસીધર પરીખ.

“ કાશ્મીરનાં સ્મરણો.”

કાશ્મીરનું નામ તો ઘણાંયે વર્ષોથી માંલખ્યું હતું. કાશ્મીરનાં વર્ણનો પુસ્તકોદ્વારા તેમ જ યોપાનિયામાં અનેક વખત વાંચ્યાં હતાં. તે વાંચી, દુનિયાપરની આ સ્વર્ગીય ભૂમિ જોવાની અભિલાષા કેટલાંક વર્ષોથી પોષી હતી. પરંતુ આમ અનાયાસે કાશ્મીર જવાનું મ્હારે બન્ધે એ તો સ્વપ્નેયે નહોતું કેલ્પ્યું. પણ કાશ્મીરની ખ્હારના કો મંકરૂપ, વિકલ્પો અનાયાસે પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે તેમ મ્હારે કાશ્મીર જવાનું બન્ધું.

મ્હારા કાશ્મીરની ગ્રીમનક્ષત્રે મીઠા ઓનર્સ ઓસેસીઓશનની એક પ્રથમ સ્પેશ્યલ ટ્રેઇન “પંજાબ, કાશ્મીર તથા ઉત્તર હિંદુસ્તાન”ની મુમાફરી સાથે ઉભી કરી. સફલાગ્યે આ સ્પેશ્યલમાં મ્હારે જવાનું બન્ધું.

તા. ૧૩-૮-૨૮ ના રોજ અમદાવાદથી અમારી સ્પેશ્યલ ઉપડી ઉદ્દેપુર, નાથદ્વાર, દિલ્હી, લાહોર, અમૃતસર વગેરે સ્થળે ફરતા ફરતા તા. ૨૩ મીના રોજ રાવલપીંડી પહોંચી.

કાશ્મીર જવાના બે રસ્તા છે. એક મરી હિન્સનો રસ્તો, ને બીજો “જમ્મુ”નો રસ્તો. ‘મરી હિન્સ’ના રસ્તે સારી સગવડ હોવાથી ઘણા ખરા લોકો એ મરી હિન્સનો રસ્તો પસંદ કરે છે.

કાશ્મીરની રાજ્યધાની શ્રીનગર છે. રાવલપીંડીથી શ્રીનગર લગભગ ૨૦૦ મીલ દૂર છે, ને ત્યાં જવા માટે મોટર અગર મોટર-લારીઓ પ્રતી મંખ્યામાં મળી શકે છે. મોટરવાળા એક સીટના ઘણુંખરે રૂ. ૧૫) ની આસપાસ લે છે.

હમારી સ્પેશ્યલમાં લગભગ ૨૦૦) માણસ હતાં. તેમાં ઘણાખરા મીઠા માનિદો તેમ જ મીઠાઉછોગને લગતા ધંધાવારી હતા. એક સોલીસીટર, એક વૈદ્ય, એક ડૉક્ટર, ને એક સ્વામીજી એ હમારી સ્પેશ્યલની એક એક ભિન્ન વિભૂતિ હતી. જમવાની વ્યવસ્થા પણ સ્પેશ્યલમાં જ હતી. તા. ૨૩ મી ની સવારમાં હમે રાવલપીંડી છોડ્યું. મોટરોની લાઇન ને લાઇન રાવલપીંડીથી શ્રીનગર તરફ જતા રસ્તા ઉપર દોડતી જોવાનું દ્રશ્ય, ખરેખર અનોદું હતું. આખો રસ્તો ઘણો જ સારો છે, પરંતુ અટપટો છે. આ રસ્તા ઉપર એટલા બધા વાંક આવે છે કે હોશિયાર મોટરો ચલાવનારાના હાથમાં જ મોટર

કે એક પછી એક ચંદના માળ જેવી સપાટ જમીનની મધ્યેથી સતત પાણીનો પ્રવાહ વહા જ કરે તે આબુમાબુ અનેક પુવારાઓની હોર ઉડ્યા કરે. અને બાબુ એકસરખા કુસળા છોડને દેખાવ એટલો બધો રમણીય છે કે શિશ્વરી લીલાના અનુપમ દસ્યમાં બે ઘડી આપણે પુખ્ત જનને તો નવાઈ નહિ.

શાલેમાર બાગ.

નિવાન બાગથી બે માઈલ દૂર શાલેમાર બાગ છે. આ બાગનું બંધારણ પણ ઘણુંખડું નિષાત બાગના જેવું જ મુંદર છે. બગીચાના ચાર માળ એવી ઉત્તમ રીતે એક પાછળ એક એમ ગોઠવાયા છે કે છેક નીચેથી છેક ઉપર સુધીનો પાણીનો ધોધ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. આ બગને બગીચામાં દેદોઆદ તથા સીનેમા શીશ્વ લેઈ હમો ઘેર આવ્યાં.

હાલ-સરોવર.

હલે છે કે હાસીર પહેલાં એક ઘણું મોટું સરોવર હતું અને પાછળથી પાણી ઘડી જવાથી નાનાં નાનાં પેટા સરોવર થયાં આ માન્યતા અત્રેનાં અનેક સરોવર જોતાં કાંઈક સાચી લાગે છે.

હાસીરની અડધી મુંદરતા એટલે હાલ સરોવર. હાલ સરોવરમાં શીશ્વરામાં બેસીને જવાય છે તાની તાની હોડીને આ બાબુ શીશ્વરા હલે છે. આ શીશ્વરામાં બેસી જોડમમાં ફરતું એ પણ એક અનેરો આનંદ છે. હાલ સરોવરનું પાણી એટલું બધું સ્વચ્છ છે કે તેની નીચેના વેલાઓ પાણીની પારદર્શકતાથી દેખાય છે વળી હાલ સરોવરમાં કમળના પુષ્પનાં વનનાં વન છે. સરસ્વતી માતાનું રચાન આવા કોઈ રચણે જ હશે એમ અનુમાન હાલ સરોવરનાં આ કમળનાં વન જોતાં રહેજે થાય છે, હાલ સરોવરમાં તરતી ખેતી થાય છે. વિશાળ જમીનના ખેતી કરેલા દુદડા પાણીમાં તરતા રહે છે તે ઘણી વાર જમીન ચોરીના કીસા અત્રે બને છે. હાલ સરોવરની મોજ આખી હરો ઘેર આવ્યાં ખીજે દિવસે હમે હાસીરનું મ્યુઝીઅમ જોયું. આપણા દેશમાં કેવી કેવી કીણી કારીગરી છે, તે આ મ્યુઝીઅમ જોવાથી આપણને જણાય છે. આ સિવાય અચ્છાબલ, વેરીનાગ, ધસ્લામાયાદ, પુલર લેઈક, ગાંધર બલ, હીર ભવાની વગેરે એક એકથી સરસ કુંદરતાના અનુપમ નમુના આ જીવનભર યાદ રહે તેવા છે.

હાસીરની રેશમની મીલ આખી દુનિયામાં એક મોટામાં મોટી છે. મીલ માલિકાની સ્પેશલ અત્રે આવે અને મીલ જોવાની મજા તો છોડે ખરા?

રેશમની મીઠમાં કાચેટામાંથી કેવી અદ્ભૂતરીતે રેશમ નીકળે છે તે આખી પ્રથા જોઈ, અદ્ભિમાનો હિમાયની રેશમી કાપડ તો હદી ના પહેરે

આજે જન્મશ્મી છે. કાશ્મીરનો રાગ્ય હરિસિંહ તો હવે આપણને જાણીતો થયો છે. તેમ છતાં કૃષ્ણ જયતિ ઘણા જ ભાવ તથા કાંઈ ઉજ્જવાય છે એક હિંદુ રાજ્યમાં શ્રીકૃષ્ણજયતિ કેવી ઉજ્જવાની જોઈએ, તેની આંખી ભાવના અત્રે આવે છે.

તા.....હમારી મંડળીમાંનાં દસ ગાર જણ અમરનાથની યાત્રાએ જવા સાડ નીકળ્યાં. અમરનાથ શ્રીનગરથી ૯૦) માઇલ દૂર છે. પરંતુ ૬૦) માઇલ સુધી તો રસ્તો ઘણો સારો છે. પેલગામ સુધી મોટરો જમ શકે છે. હર ગ્રામ આવણુ માસની પ્રજિમા ઉપર કાશ્મીરમાંથી અમરનાથની યાત્રા સાડ મોટો મંથ ઉપડે છે.

પેલગામ સુધી તો અમો બધા ગએલાં. પરંતુ ત્યાંથી આગળ રસ્તો ઘણો વિકટ છે; એટલે અમરનાથની યાત્રાએ જવા ઉત્સુક મંડળને ત્રિદાય દ્રષ્ટ અમો બધાં પાછાં ફર્યાં. બીજે દિવસે પેલગામ વરસાદ પડ્યો, એટલે તે મંડળનો સ્વીર્ગ તથા બીજા બે ત્રણ જણાં અગમશુદ્ધિ વાપરી પાછા ફર્યાં. તેમ છતાં બીજા ત્રણ જણાં ભાઈઓએ તો યાત્રા શરૂ કરી. પેલગામથી આગળનો રસ્તો ઘણો જ વિકટ છે; એટલું જ નહિ પરંતુ તે ઘણો જ ચઢાવ-વાળો છે. ત્યાં જવા માટે પહાડી ખચ્ચર જેવા ઘોડાઓ મળી શકે છે. રસ્તો ૭ સાત કુટ પહોળો—એક બાજુ ઉપર ઉંચા પહાડ ને બીજી બાજુએ ઉંડી ખીણમાં પૂર જોડમાં વહેતો શેપનાગનો ઝરો એટલે પૂરી સાવચેતીથી ચાલવાનું.

આ યાત્રામાં પણ ગયા હોવાથી જરા ચિંતા થાય એ સ્વાભાવિક છે. મંથ તે દિવસે ચંદનવાડી પહોંચ્યો. આખી રાત વરસાદ સારી રીતે પડ્યો; ને તેથી બીજે દિવસે અમરનાથના મંડળમાંથી પૈથ જોડાતાજ પાછા ફર્યાં તેમ છતાં ન જાણે અડગ દિમને બાકીનાં સાત જણાં હજુએ આગળ ચાલ્યા. ચંદનવાડી છોડી એટલે વધુ વિકટ રસ્તો આવ્યો. ગરફના એક વિશાળ પહાડ ઉપર આવી પહોંચતાં, ત્યાંની અતી શીત હોદરીએ સૌની અગમ શુદ્ધિને ધમારો કર્યો. કારણ, આગળ રસ્તો ઘણો જ વિકટ જણાતો હતો. તેથી “ અગમ શુદ્ધિ વાગ્દેવિ ” એ સત્ર સ્વીકારી સૌ પાછા ફર્યાં.

કેટલી મુશીબતે—કેટલા જોખમે—કેવી વકટ છવલેણુ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ જાયો સહીસલામત ઘેર પાછા ફર્યાં, એ તો ત્યારે રાતના બે વાગે તેઓ શ્રીનગર પહોંચ્યા ત્યારે અમે જાણ્યું, ત્યારે અંજો દિવસે આવ્યો

મંથ અતિશય ગરમના વરસાદથી દુઃખી થતો છુદ સરકારે પાછો ફેરવ્યો, એ હકીકત જાણી ત્યારે અમને લાગ્યું કે અમારા મંડળના પાછા ફરવામાં જરૂર કાંઈ ઇશ્વરી મંકેત હોવો જાણ્યો. હમણાં ખગર મળી છે કે ઓજામાં ઓજા બસેથી ત્રણસે માણસો આ યાત્રામાં અતિશય ઠંડી તથા વરસાદને લીધે મરી ગયા. આવા અધશ્રદ્ધાળુ મનુષ્યો માટે શું કહેવું ?

પરંતુ હજી બીજી લગાનક પરિસ્થિતિમાંથી હમારે પસાર થવાનું હતું. તા. x x ના રોજથી જોક્ષમનું પાણી એકાએક વધવા માંડ્યું. તપાસ કરતાં જાણાયું કે જોક્ષમ નદીના મૂળ આગળ અતિશય વરસાદ પડ્યો હતો. જોત-જોતામાં પાણી ખૂબ વધ્યું. જોક્ષમની સામે પાર સડક ઉપર પણ પાણી ફરી વળ્યું, અને કિનારા ઉપરનાં પાંચ સાત મકાનો પડતાં નજરોનજર દીકાં. હમારા રહેઠાણની નજીકનો તમેલો પણ ગળડ્યો; અને હમારા “કૈલાસ વીલા”ની

આસપાસ પાણી ફરી વળ્યાં. સફલાગ્યે આજુબાજુના ઉંચા અંધથી પાણી અટક્યું હતું. આખી રાત પાણી વધ્યું અને સૌએ ચિંતામાં ને ચિંતામાં સારી રાત ગાળી. પરંતુ બીજો દિવસ તો તેથીયે વધુ કડક નિવડ્યો. સાંજના ચાર વાગે પાણીનો જોક્ષ ખૂબ વધ્યો. આખા શ્રીનગરની મુખ્ય સડકો સરકારી મકાનો તથા મ્યુઝીઅમ વગેરે સ્થળોએ કીસ્તીઓ ફરતી થઈ. બંગલામાં રહેવું હવે જોખમકારક લાગવાથી તમામ સામાન છોડી વધાં “હાઉસ બોટો” માં રહેવા ગયાં. તે રાત્રિ ઘણી જ ચિંતાજનક રીતે પસાર થઈ. “હવે શું થશે ?” એ વિચાર સૌને કંઈસ્થ હતો. આમ આટલે દૂર આટલી મોટી ગ્રંથામાં કુટુંબ પરિવાર સાથે આવી જીવનશૈલી વિટંબણામાં સપડાયાં એ વિચાર જ દુઃખની પરિસીમા ઉપર લઈ જવા બસ હતો. જીવન-મૃત્યુ, આશા-નિરાશા, એ દ્વંદ્વોમાં અંથકાતા તરંગોમાં રાત્રિ પીતી.

સફલાગ્યે ત્રીજો દિવસ સોનાનો ઉગ્યો. પાણી ઉતરતાં થયાં અને કાંઈક નિશ્ચિત થઈ બંગલામાં સૌ પાછા ફર્યાં. તે આખો દિવસ સ્વસ્થતા મેળવવામાં ગાળ્યો.

કાસ્મીર ખાતે આ દિવસો તો આ જીવનભર કદી પીસરાશે નહિ. “જીંદગી શું વસ્તુ છે ?” “ઇશ્વરકૃપા ક્યાં અને કેવી વરસે છે ?” “જીવનના સુખ-દુઃખના પ્રસંગે સ્થિરતા કેમ જળવાય છે ?” “સાથીઓના સ્વાર્થી તેમ જ પરોપકારી સ્વભાવનો પરિચય અને કસોટી એ સૌ આ ત્રણ દિવસના જળપ્રલયના પ્રસંગમાં ખૂબ અનુભવ્યાં.

પરંતુ હજી કાશ્મીરના સુષિર્મૌન્દર્શનું કેન્દ્રસ્થાન “ગુફમર્ગ” રહી જતું હતું. તા. X X ના રોજ જ્યાં ગુફમર્ગ જવા સારી નીકળ્યાં. “ગુફમર્ગ” શ્રીનગરથી ૨૭ માઈલ દૂર છે. પરંતુ “ટંગમર્ગ” ગુધી તો મોટા ગાય છે. રસ્તો ઘણો સુંદર છે, તેમ જ બન્ને જાણુ ઉપર એક સરખા સફેદ, ફેવંદાડ, ચીનાર, વગેરે વૃક્ષોની દ્વાર આ સુંદરતામાં અધિક ઉમેરો કરે છે. “ટંગમર્ગ” થી થોડા ઉપર કે “ટોળા” માં ઉપર ચડવું પડે છે. પરંતુ સડક પહોળી સારી હોવાથી ચડાવ બહુ મુશ્કેલ લાગતો નથી. આશરે ૧૫૦૦) ફૂટ ઉંચે ગયા પછી પહાડ ઉપર એકદમ “ગુફમર્ગ” ની રસાળ સપાટ જમીન એક સીનેમાના અનુપમ દુહરની દૃશ્યની માફક નજરે આવે છે. “ગુફમર્ગ” માં કુદરતે પોતાનો બડોગ ખાલી કર્યો છે, એમ કહીએ તો જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. ચોમેર રમ્ય સુષિર્મૌન્દર્શથી ભરપૂર દૃશ્યો હૃદયમાં મધુ સ્મૃતિની અતેરી ભાવના સ્ફુરે ઉપજાવે છે. કાશ્મીરમાં આખી, ખરૂં સુખ મેળવવું હોય તો “ગુફમર્ગ” માં રહેવાથી મહેજે મળી શકે છે. અત્રેના અંગ્રેજ રહેઠાણીઓને તેમના સ્વભાવોચિત દુહરની લીલામાં મદાસના નેર્મ દુહરતી લીલાના રસિદાને તેમની ધ્યામાં આવે તો નવાહ નહીં. “ગુફમર્ગ” પહોંચી ત્યાં થોડી વિશ્રાંતિ લીધી. ત્યાંથી આગળ મણેક માઈલ ઉપર “ક્રીલન મર્ગ” તરફ અમારા થોડા ચલાવ્યા. હમારી મંડળીમાંના કોઇક જ સારા ધોડેવાર હશે: ને તેમાયે સ્ત્રીવર્ગના ટોળાને ધોડેવારકપે જોતાં પરસ્પર ખૂબ આનન્દ, વિનોદ તથા મગ્ન પડી. “ક્રીલન મર્ગ” પહોંચી ત્યાં ઔએ દિક્ષોન લીધું. “ક્રીલન મર્ગ” સમુદ્ર સપાટીથી નવ હજાર ફૂટ ઉંચે છે. ત્યાંથી દૂર “એફેયર” નાં હીમ આન્ધાદિત શિખરો સ્પષ્ટ દેખાય છે. નહુડમાં જરફનો પહાડ હતો, ત્યાંથી જરફનાં પિશાળ ચોરસાં અમારામાંના કેટલાકે ઉચકી લાવ્યા. પર્વતપરનો જરફ જોવાનો આ પહેલો પ્રસંગ હતો.

પરંતુ દૂર આકાશ ઘેરાતું હતું, ને તેથી જલ્દીથી બધા ધોડેવારો પાછા ફર્યા. જોતજોતામાં તો વરસાદ વૃદ્ધી પડ્યો. ને સાથે સાથે જરફ પણ ખૂબ વરસ્યો. બધાં પત્તળી ગયાં. ચોમેર વૃક્ષોની ડાળીએ લીલાં પાંદડાં ઉપર હીરા જેવી જરફની કણીઓ ને નીચે, જમીન ઉપર એકઠો ચએલો શ્વેત સાદર સમો જરફ આ કુદરતી દૃશ્યમાં વધુ ઉમેરો કરતો હતો. આખે શરીરે પત્તળ્યા છતાં તે દિવસનો આનન્દ જીવનમાં ભૂલે પણ ન જૂલાય તેવો રહેશે. સાંજે શ્રીનગર પાછા ફર્યા. ત્રીજે જ દિવસે હમારે શ્રીનગર છોડવાનું હતું એટલે કાશ્મીરની કારીગરીની કેટલીક વસ્તુઓ ખરીદવામાં ખીજે દિવસ ગાળ્યો. કાશ્મીરમાં રેલમ તથા ઉનના વણાટની અનેક વસ્તુઓ

બને છે. તેમ જ લોકકામ કોતરકામ એટલું જીલું થાય છે કે અત્રેના વસતુઓ ભારતની એક ઉચ્ચ કારીગરીના નમુના ગણી શકાય. તે સિવાય “કેસર” તો અત્રેની ખોસ ઉત્પન્ન છે જ.

આમ કાશ્મીરમાં પ્રભુની પ્રતિકૃતિ કુદરતે, પ્રત્યેક ખુણે સૌન્દર્ય વેર્ષા છે. કાશ્મીરનાં સ્ત્રી-પુરુષો તથા નાના બાળકો પણ એટલાં કુદર છે કે આખા હિન્દુસ્તાનમાં તેમના સૌન્દર્યની સ્પર્ધામાં તેઓ અગ્રેષ્ઠ છે. તેમ છતાં તેઓ આત ગરીબ છે.

પરંતુ પૃથ્વીપરના પ્રવાસીઓના સુખી દિવસો જેમ અતિ વેગથી ના ખખર પડે તેમ પસાર થાય છે તેવા આ હમારા કાશ્મીરના સુખી દિવસો વિદ્યુત વેગે પૂરા થયા ને આખરે કાશ્મીરના અતિ રમણિય પ્રદેશને પ્રણામ કરી હમારી મંડળી રાવળપોંડી પાછી ફરી.

જગતની ઘડમથકમાંથી થોડીક પળો ગયાની પૃથ્વીપરની આ સ્વર્ગીય ભૂમિ જરૂર જવા જેવી છે.

ધડી છોડી દે ને, ઘડમથક તહારા જગતની;
જરા જા આજે તો, નિજગન મહા જંગલ મહી;
તડ પક્ષીમાંથી, જરૂર મળશે કોઈ કિમીઆ;
જશે અંધાપો આ તુજ લલ્લતો ત્યાં વિદરતા; કલાપી.]

ખાલાગવરી અંસીધર પરીખ.

શરદ્ પૂર્ણિમા.

ખીલી પૂર્ણતા અનંત, એને પૂર્ણતા અનંત,
અરપે એ શાંત તેજ આત્મને.
યતાં દેયાં ઉલ્લાસ, હૃદય ઉડતું આકાશ;
નિરખે જ્યાં આંખ કુમુદનાથને—ખીલી.
સરવરની કુમુદેરી તલસે છે પાંખડી,
વિરહમાં કુખેલી રસધેલી એની પાંખડી.
નિરખી હૈયું ઉલરાય, રસધેયું રસમાં,
તલસે રમવાને રસ-રાસમાં—ખીલી.
શાંત સૌમ્ય મૂર્તિ વિભુએ સુદ્ધ ધડી:
સત્વભાવ વિશ્વના ભરીને ઉમે જડી.
રમવા હૈયું હરખાય, હાસ્ય ઉરનાં ઉલરાય,
ઉલરાયે જેમ નીરનિધિનાં—ખીલી.
થેરી થેલી આંખો છે રજનીના પાશમાં,
કુખે એ મંદ મંદ સ્નેહલયાં અંકમાં.
કરે અંજન તુજ તેજ, નયન ખૂલે આ દેહ,
ઉડે અનંત આત્મ અલમાં—ખીલી.
રામકૃષ્ણ અ. મહેતા

બાલ રક્ષાલય.

Welfare Centre.

આ જાતની સંસ્થાઓ લંડનમાં લગભગ કરવામાં આવેલી છે. મુળ હેતુ બાળરક્ષણનો છે. બધી જ સંસ્થાઓ પોતાનાથી બનતું કરે છે છતાં તે આગેલું સરખી જ નથી હોતી. સરકારની મદદ લઈને કે ઉદાર લોકોના આશ્રયથી સંસ્થા ચાલે છે; અને તે ભવિષ્યની પ્રજાને તંદુરસ્ત રાખવામાં ઘણી જ સહાયતા કરે છે. આપણે અહિંયાં દવાખાનાઓની અગત્ય નોંધણી તે કરતાં બહુ વધારે મનાય છે. સુધરેલા દેશોમાં મુખ્યત્વે પ્રવચન આરોગ્ય કેવી રીતે જાળવવું તે માટે થાય છે. બાળમરણો અટકાવવાં, તંદુરસ્ત બાળકો ઉછેરવાં તે સાથે માતાની કળણ થાય તે મુખ્ય કામ આ સંસ્થાનું છે.

આવી એક સંસ્થા નોંધ તેમાં ત્રણેક વિભાગ રાખેલા છે એકમાં બાળકોની તપાસણી અને તેની નોંધણી થાય છે ગર્ભાવસ્થા હોય તેવી સ્ત્રીઓ અહિંયાં તપાસ માટે આવે છે. આ કામને માટે એક દાકતર બાઈ રાખેલી છે. સ્ત્રીઓની તે બધી તપાસ કરે છે તે તેમને યોગ્ય સલાહ આપે છે. આવી રીતે, બાળક જન્મ્યું પણ ના હોય તે પહેલાં નોંધણી ચાલેલી લંચાય છે. જન્મેલાં બાળકોને પણ તપાસવામાં આવે છે. તેમનું વજન નોંધાય છે તે વખતે વખત માતાઓ સંસ્થામાં આવીને બાળક તંદુરસ્ત કેમ રહે તે વિશે સલાહ લઈ જાય છે. આ તપાસણીનું કામ નર્સો કરે છે તે બાળકને કંઈ પણ દાકતરી સલાહની જરૂર હોય તો જ દાકતર પાસે મોકલે છે. આ ઉપરાંત સંસ્થાને અંગે સોંધું ને સ્વચ્છ દૂધ વેચે એવી દુકાન રાખી છે.

બીજો વિભાગ Creche નો છે. કામ ઉપર જતી માતાઓ તેમનાં બાળકોને અહિં મૂકી જાય છે. સવારમાં બાળક આવે કે તેમને ન્દવડાવીને તેમનાં કપડાં બદલવામાં આવે છે; પછી તેમને પારણામાં સુવાડે છે. જાગે ત્યારે રમવા માટે રમકડાં પણ રાખેલાં છે. આખો દિવસ તેમને આનંદમાં રાખવામાં આવે છે. દિવસમાં ત્રણ વખત તૃપ્ત સાદો પણ પૌષ્ટિક ખોરાક આપવામાં આવે છે. નાના યોગાનમાં આજ જેવું બનાવ્યું છે તેમાં ખુસ્તી હવામાં બાળકો રમે છે. બાળકોનાં બધાં કપડાં શુદ્ધ કરવા માટે વરાળથી Sterilisation કરવાની ગોઠવણ પણ રાખવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત આ સંસ્થામાંથી માદાં માણસોને માટે ખોરાક આપવામાં આવે છે. બીજું ઉપયોગી કામ એ થાય છે કે સ્ત્રીઓને ઉપયોગી

વિવિધો જેવા કે બાળઉછેર, આરોગ્ય, માતાની માવજત ઉપર અડવાડિયામાં એક વાર ભાષણ થાય છે.

સંસ્થાથી અનેક ફાયદા થાય છે અને તે સમજીને સ્ત્રીઓ તેનો ખુબ ઉપયોગ કરે છે. રોજ ૫૦-૬૦ સ્ત્રીઓ બાળકોની તપાસ માટે આવે છે. આવી સંસ્થાની દેખરેખ નીચે બાળકોને ઉછેરવામાં આવે છે તેથી બાળ-મરણનું પ્રમાણ ઘણું ઘટી જાય છે.

આપણા દેશમાં પણ આવાં Welfare Centres જોડવામાં આવ્યાં છે પણ ઘણી વખતે આ સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ-આરોગ્યનું શિક્ષણ આપવાનું તે ભુલાઈ જાય છે અને આવી સંસ્થાઓ માતાઓ અને બાળકોની ડીરે-નસરીના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે.

સ. મ.

સહશિક્ષણની અનાવશ્યકતા.

ઘણી વાર સ્ત્રીપુરુષને સંસારરૂપી ગાડાના પૈડાની ઉપમા આપવામાં આવે છે. પુરુષ ભુદ્ધિપ્રધાન છે; સ્ત્રી લાગણીપ્રધાન છે. પુરુષો જડ્ડા જેવા હોવાથી, વળી તેમના વહેપાર-નોઢરીનાં મંત્રોગો કહણુ હોવાથી, તેમને લાગણી કેળવવાનો અવકાશ નથી હોતો. નાનપણથી જ એમના પર અંકુશ મૂકેલો હોવાથી તેઓ લાંબે વખતે કાં તો નોકોર અગર લાગણીહીન બની જાય છે. જાને જીવાન છતાં તેઓનું વર્તન ઘરડા જેવું જ થઈ જાય છે. ખીજા બાજુ લગભગ લાગણીમાં જ રાચતી એવી સ્ત્રીઓને કેળવણીના અભાવે ભુદ્ધિ ખીલવવાની, રાષ્ટ્રજીવન તેમ જ સામાજિક જીવનના અગત્યની પ્રસંગોમાં લાગ લેવાની અનુકૂળતા નથી હોતી. ગાડું ત્યારે જ બરાબર ચાલે, જ્યારે એ પૈડાં સરખાં હોય ને ધરી પણ મજબૂત હોય. પણ આપણા સમાજમાં તો સ્ત્રી અને પુરુષના માર્ગ નિરાળા છે, જે કે મારી એમ કહેવાની મતલબ નથી કે બન્નેની લાગણી કે ભુદ્ધિની પ્રગતિની દિશા એક જ હોવી જોઈએ.

લણેલા વર્ગના છોકરા-છોકરીઓનાં જીવન પુસ્તકીયાં હોય છે. પુસ્તકીયાં એ રીતે કે તેઓ રાતદિવસ પોતાની આગળ ચાલી રહેલા સંસારનાટક તરફ દુર્લક્ષ દાખવે છે; અને નવલકથાઓમાં અગર ખીજા અંગ્રેજ

સુગરાતી ત્રીધોમાં વર્ણવેલી સૃષ્ટિને ખરી, અગર ખરી બતાવવા લાયક સમજી વર્તમાનને જૂલી જાય છે. સ્ત્રીઓ પુરુષને સ્વાર્થી ને લલંગો કહે છે, અને પુરુષો એમ માને છે કે લલુતરથી સ્ત્રીઓ વંડી જાય છે.

આપણે ત્યાં બચપણથી જ છોકરા છોકરીઓને વિખૂટાં કરી મૂકવામાં આવે છે. ચાર પાંચ વરસની યાય એટલે છોકરીઓ છોકરી ભેગી રમે અને છોકરાઓ છોકરા ભેગા રમે નહિ તો,

“ છોકરા ભેગી છોકરીઓ,
એની માની બોલકીઓ. ”

આથી કરીને ભાઈબહેન વચ્ચે જે સહજ રહેલ થયો હોય છે તે નાનપણથી જ ફરમાઇ જાય છે. બેન મોઢી યાય ત્યારે સાસરેથી કદી કદી આવે ને વરસમાં એક વાર પસલ્લી લઈ જાય ને બહુ બહુ નો થોડાં કપડાંસત્તાં પામે. એટલી ગંધી જુદાઈ એ આનું પરિણામ છે.

આથી વસ્તુસ્થિતિને અંગે સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે એક જ મંચક કંઈપી શકાય છે. એ વરવહુનો સમાજના અંધારણનો મનપર, કંઈપનાપર અને લાગણીના વક્રણપર, કેટલો બધો અંકુશ છે એ આ ઉપરથી સમજાશે. માધારણ કુટુંબના છોકરાઓ કાલેજો ને હાઈસ્કૂલોમાં છોકરીઓ પાછળ ભમતા થઈ જાય છે; ને જે રહેઠણાણ ફેંકાયાં પણ ન હોય, અગર ફેંકાય એવી કંઈપનાને પણ અવકાશ ન હોય, એના પોતાની જાતને ભોગ માની બધાણાય યુવકો નકામાં લાંબાં કાગળિયાં ચિતરી કાઢે છે.

સમાજના મોંમાં ધોત મારી એને સુધારી શકાય એમ નથી. એકનું એક, જાણક કોઈ વાર ફેસલાવવાથી તો કોઈ વાર ધમકાવવાથી કલ્યાણરૂં બને. મૂર્ખ માણસની સાથે પ્રમંગ પડે તો કામ લેવા સાર તેની જેમ થોડા વાચન પણ ચતું પડે. આ તો ફીક, પણ સુધારા પ્રત્યે ભણેતા વર્ગના મંતવ્ય અને કર્તવ્યમાં ઘણો ભેદ છે. જ્યાં સુધી પાઠકનો છોકરો જતિ થતો હોય ત્યાં સુધી ત્યાગમાં સુખ દેખી ઉપદેશ દેશે, પણ પોતાને ઘેર જ્યારે ધાડ આવે છે ત્યારે તેઓ ઉજળાં પડે છે. સુધારાની આવશ્યકતા પ્રતીત કરવા દાખલા દલીલ સાથે જોઈએ તેવા લેખો લખે ને ભાપણો આપે. પણ પોતાનો જ છોકરો કે છોકરી એવું પગલું લેવા આહે ત્યારે તેને બળજોરીથી શેડી રાખવામાં ચુનહો ન માને. ન્યાતિલાઓ શું કહેશે, એ બ્હીકે છોકરીઓને ભણવા નથી મોકલતા. બધાની છોકરીઓ નાનપણે પરણે છે તો મારી શા માટે નહિ, એ, વૃત્તિ પ્રચલિત છે. સુધારાનો જાણ તો પાસવે એને જ પાસવે એમ મન વાળી આવી આવેલી ઘરેડમાં તેઓ આક્રમક જ કરે છે.

અન્યારના આપણા સામાજિક વાતાવરણની આમ કંઈક ઝાંખી આપી
દું એમ બતાવવા માથું છું કે આવા મંત્રોગોમાં સદશિષ્ય સદગ યવા
નથી સરજાયું.

વળી સદશિષ્યને અંગે બનેલું લખ્યું એક જાતનું થઈ જાય છે એ
સામે મારો સખન વિરોધ છે. ગૃહસ્થન એ રાખ્યો પાયો છે. એને જગતી
કેળવણી આપણા દેશમાં થોડાં કુટુંબમાં જ થેર મળી શકે. બાળકોને જે
લેઈએ છે, પુરખને જેની જરૂર છે, ને છેવટે રાખ્યું જેના ચિના અંદરખાતેથી
મેદનું થઈ જાય એ ગૃહસ્થન કેળવવાની વૃત્તિ નાનપણથી જ સ્ત્રીઓમાં
ઉભાડવી, પોષી ને ખીજવવી એ સ્ત્રી કેળવણીનું એક અંગ હોવું જોઈએ.
સ્ત્રીનું ઘરમાં સ્થાન અનન્ય છે. એની જવાબદારી કંઈ પુરખથી ઓછી જ
હોવાની સકાવાતી છે ! આવી જાતની કેળવણી એક સ્ત્રી અને પુરખની મંચુજ,
સાળામાં જેવી રીતે આપી શકાય ?

આ ઉપરથી મારો એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી કે પુરખો જે જૂરી જૂરી
મામાજિક રાજકારણ ચિપચક, પૈતાનિક પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરે છે તેમાં સ્ત્રીઓએ
માથું ન મારવું. વક્ષણ એ જાલુ હોય તે લગ્ને એ પ્રમાણે કરે. પંજુ એટલું
તો ખરું કે પુરખની લુહી નક્કર કરવી એ હોંશિયારી નથી. દરેક દરેક વસ્તુ
નેના પોતાના લેખ જ તેના વર્જના અંગત નિયમોને અધીન હોય છે.
સ્ત્રીઓની છુદ્ધિનું વક્ષણ અમુક જાગતોમાં પુરખોના કરતાં તદ્દન લુહું જ છે.
" તે ખીજવવા પુરતી તેને છૂટ મળે એ મારે પુરખની હાજરીથી વિદ્ય
નાણું થવું જોઈએ. દરેક દરેક વ્યક્તિએ પોતાનું "હું પાલું" માંચવું
જોઈએ. પુરખો પુરખત્વમાં ગૌરવ માને તો સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીત્વથી શા મારે
ચરમાવું જોઈએ !

એક એવી પણ માન્યતા છે કે જે સદશિષ્ય આપણે ત્યાં સદગ
જતાવવું હોય તો દાસેજમાં અને હાખરકુસોમાં છે તેમ સરખાતથી જ દાખલ
કરવું જોઈએ. આથી કંઈ વિદ્યાર્થીઓ ને વિદ્યાર્થિનીઓની મનોવૃત્તિમાં ફેર
પડે એ મારા માનવામાં નથી આવતું. તોડાદરા રાજ્યની માફક સદશિષ્ય
અત્યારના મંત્રોગોમાં અમુક વર્ગ સુધી જ અપાવું જોઈએ.

આમ સ્ત્રીઓની ઈલાયદી નિશાઓ કરવામાં આવે તો સ્ત્રીપુરખ એક-
મેકને ઓછો અન્યાય કરે અને એક ખીજા મારે સ્વાભાવિક રીતે
વિચારતાં રીજે.

સહશિક્ષણના ખાસ કંઈ ફાયદા પણ નથી. પુરપતો સ્વભાવ સ્ત્રીએ જાણવો અને સ્ત્રીનો પુરુષે નાનપણથી મુમજવો એમાં કંઈ ખોટું નથી. પણ સ્વભાવપરીક્ષા માટે નિશાળ એ એક જ સ્થાન નથી. ઉત્કુંડે ત્યાં તો ઘણી વાર આડંબર સત્ય તરીકે લેખાય છે. જૂઠ્ઠી નિશાળો રાખવાનું ખીલું આ પણ પ્રયોગન છે કે ઘણાં માળાપો સહશિક્ષણને કારણે જ પોતાની છોકરીઓને ભણવા નથી મોકલતાં એટલે સ્વતંત્ર નિશાળોથી સ્ત્રી કેળવણીને મોટો ટેકો મળે એમ સંભવ છે.

ખાટી સહશિક્ષણનો સિદ્ધાંત કંઈ ખોટો નથી. દશ પંદર વર્ષ પછી એને માટે પાકું ક્ષેત્ર તૈયાર થશે. પણ અત્યારના સંજોગોમાં આ પ્રયોગ હાલ દુરત માંડી વાળવા જેવો છે. નહિ તો જે એ જાનિ એક ખીજની પ્રગતિ માટે સરળ છે તે શરૂઆતથી તે અંત સુધી સાથે ભણે, ફરે એના જેવું ખીલું શુભ ક્યું હોઈ શકે ?

રમણલાલ પુરૂષોત્તમદાસ નાગરવાડીઆ.

શંકિત-હૃદય.

શંકિત હૃદય ઉપર સમાધાનરૂપી પ્રકાશ પડ્યા પહેલાં, શંકાએ પોતાના વિધિવિધ રંગોની રંગોળી મનુષ્યહૃદય ઉપર ફેરીને અનેકનાં છવનો ઝેરમય ખનાવ્યાંની કથાઓ અસામાન્ય નથી; અને ત્યારે અંધકારનો પડો ખસી, વસ્તુતઃ સત્ય દર્શન દે છે ત્યારે ઉતાવળમાં મારેલા ફેદાથી પથ્થાત્તાપ કરનો મનુષ્ય, આ છવનભર પથ્થાત્તાપના ઝરણામાં જળનો રહે છે. આપણા સમાજમાંયે, આવી કથાઓ અસામાન્ય તો નથી જ.

થોડાંક વર્ષ પરની આ વાત છે. રાત્રિના દશેક વાગ્યાનો સમય થયો હતો. કલકત્તાના ડૉ. દીનાનાથ બેનરજી પોતાના મકાનમાં, તેમની દીકરી શ્રીમતીનું “તોમારે શરણ.....” નું ભજન એક ચિત્તે સાંભળી રહ્યા હતા તેવામાં તોફારે આવી ખજર આપી કે “કોઈ દરદી આપને મળવા માંગે છે.” અત્યારે મળવા આવનાર કોણ હશે એમ સ્વાભાવિક વિચાર કરતાં ડોક્ટર સાહેબ તૂર્ત જ દિવાનખાનામાં ગયા.

“નમસ્કાર, ડોક્ટર સાહેબ !”-આવેલ વ્યક્તિએ નમસ્કાર કરી ડોક્ટર સાહેબને ઝોંભાધ્યા.

“આપને જરા તરફી આપવા માટે મારી ચાહું છું. મહારા આ જમણા હાથના કાંડામાં આ કેકાણે અમલ પીડા ચાય છે, તાણે કે કાંઈ સખ્ત ધાતુની રજ ભરાઈ રહી હોય તેમ ઘડી ઘડી અંદર ખટક્યા કરે છે. કૃપા કરી જરૂર તપાસો ને કાંઈ ઉપાય કરો. આજ ત્રણ માસથી આ દરદ ચાય છે પરંતુ આજે તો અમલ પીડા લાગવાથી નાટ્ટકે આરતી મોડી રાત્રે આપની પાસે આવ્યો છું.”

ડૉ. બેનરજી કલકત્તામાં એક અમગણ્ય ડોક્ટરોમાંના એક હતા. દરદીના રોગની ચિકિત્સામાં તેઓ ઘણા પ્રવીણ લેખાતા. અનેક પ્રકારના રોગો તથા દરદો તેમને તપાસ્યાં હતાં. પરંતુ આ દરદની ચિકિત્સા તેમને મુશ્કેલ પડી. અનેક વાર દરદીનો હાથ તથા કાંડું તપાસ્યું, પરંતુ દરદનું લેશ માત્ર પણ કારણ દેખાયું નહિ, તેથી ડોક્ટર બહુ જ આશ્ચર્ય થયા.

દરદીએ કહ્યું—“ડોક્ટરે સાહેબ ! મહારી ઓળખાણ આયું. જેસેરના જમીનદાર, ધનાનન્દ બાણુનો હું પુત્ર છું. મહારે નામ રમેશ. આ દરદ ત્રણ માસથી શરૂ થયું છે. મહેં અનેક દવાઓ કરી પરંતુ દરદ નાણું થતું નથી. અચારનવાર ખટકો આવ્યા જ કરે છે. તમને કેમ લાગે છે ?”

“મહારાજ ! આપના હાથમાં કાંઈપણ જાતનું દરદ હોય તેમ મને જણાતું નથી. છતાં આપને અમલ પીડાની જૂમ મારતાં જોઈ, ખરેખર મને બહુ જ આશ્ચર્ય થાય છે. છતાં આ લેપ લગાડું છું, તેનાથી દરદ નરમ પડશે એમ હું માનું છું.” એમ કહી ડોક્ટરે દરદીના કાંડા ઉપર લેપ લગાવી પાટો બાંધી દીધો. દરદ કાંઈક નરમ લાગવાથી ડોક્ટર બેનરજીની રજ લેઈ રમેશ બાણુ ત્યાંથી વિદાય થયા.

તેમ છતાં સહદયી ડૉ. બેનરજીને આખી રાત ઉંઘ ના આવી. રમેશ બાણુના હાથ ઉપર દરદનું યદ્દકિચિત્ પણ કારણ જણાતું નહોતું; તેમ છતાં આટલું દરદ સાથી થતું હશે તે વિચારે તેમને ખૂબ મજામાં. છતાં તેનું નિરાકરણ થઈ શક્યું નહિ.

x

x

x

x

x

ઉપરની ઘટનાને ત્રણેક મારા થઈ ગયા હશે. ડૉ. બેનરજીના દવા-ખાનામાં અત્યંત વેદનાથી જૂમ પાડતા રમેશબાણુ, ડોક્ટરને ચોંતાનો હાથ બતાવી રહ્યા છે. ડોક્ટરની મુઝવણીનો પાર નથી. રમેશબાણુ, દરદવાળા લાગ ઉપર ઓપરેશન કરી અંદર ખટકો મારતી વસ્તુ બહાર કાઢવા ડોક્ટરને ચિનવી રહ્યા છે. ડોક્ટરને કાંડામાં કાંઈપણ જણાતું નથી એટલે

ઓપરેશન કરતું અનાવશ્યક લાગે છે. અસલ દરદી કંટાળી રમેશ બાબુએ તોડ પાડી કે “ડોક્ટર સાહેબ, ગમે તે થાય. મહારા કહેવાથી મહારા હાથના આ લાગ ઉપર કાપ મૂકો. મને જલ્દી જ દુઃખ થાય છે. અચકાશો નહિ. હું કહું છું ને તમે કાપ મૂકો.” અત્રે, ક્યવાતે મને, ડોક્ટરે રમેશ બાબુના બનાવના પ્રમાણે કાપ મૂક્યો. રક્તના બે ત્રણ ટીપાં પડ્યાં. અંદર કાંઈપણ જણાયું નહિ. “હાથ, ડોક્ટર ! મને કાંઈક કંડક લગી. ખરેખર આ લોહીના ટીપાં જ એવા હશે કે ગળે કે લોખંડનો રસ. ડોક્ટર સાહેબ, અત્યારે આપની રજા લેજો” હું ને અવારનવાર મહારા આ દરદી રિયતિ જેસોરથી પત્રમાં લખતો રહીશ,” એમ કહી ડોક્ટરની શી આપવા માંડી. પરંતુ ડૉ. બેનરજી એ એક જુદી જ મર્નિ હતી. જે ઓપરેશન કરવાની પોતાના અંતઃકરણને જરૂર નહોતી જણાઈ તેના પૈમા લેવા તેમના નીતિ મિદ્ધાંતને ફીક ના લાગ્યાં. જરાક ક્ષિપ્ત કરી, ડૉ. બેનરજીએ કહ્યું ! “રમેશ બાબુ ! જલ્દી ઉપકાર થયો. આ ઓપરેશનના પૈમા લેવા હું માંગતો નથી. મહારા મિદ્ધાંતો જરા કદંગા તથા વિચિત્ર છે. જે આ ઓપરેશનથી આપને કાયમનો આરામ થાય તો પછી આપણે શી સંજયી વાન કરીશું. હાથમાં તો મહારા માન્યતા પ્રમાણે ઓપરેશનની જરા પણ આવશ્યકતા નહોતી એટલું જ નહિ પણ વારતવિક્રમાં ઓપરેશન કર્યું જ નથી. ફક્ત બે ત્રણ ટીપાં રક્તનાં નીકળ્યાં તેટલો કાપ જ મૂક્યો હતો. ડોક્ટરના આ મિદ્ધાંતથી રમેશ બાબુ તો દિલમ્મદ બન્યા. તેમ છતાં પાછળથી જોઈ લેવાશે એમ વિચારી ડોક્ટરનો અત્યંત આભાર માની ત્યાંથી વિદાય લેઈ, મોટરમાં જેસોર નીકળી પડ્યા.

પ્રસ્તુત ઘટનાને આજ છ માસ પીની ગયા છે. ડૉ. બેનરજીની અદ્ભુત વિચારશક્તિ તથા ઉત્તમ વૈદિક જ્ઞાન હજી રમેશ બાબુના દરદી ગિફ્ટિસા કરી શક્યાં નથી. ડૉ. બેનરજી આજની દુપાસ વાંચી રહ્યા છે. તેવામાં એક કાગળ વાંચતાં ડોક્ટર દિલમ્મદ બની ગયા. તે પત્ર તેમના તે દિવસના દરદી રમેશ બાબુનો હતો. પત્રમાં શું હતું !

મહારા જ્ઞાત્રા ડોક્ટર,

આપના માવાણુ તથા શહીદી સ્વભાવ માટે જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે.

મહારા દરદ સાફ આપે જલ્દી યત્નો કર્યા. મહેં પણ મહારાથી બનતું કર્યું. પરંતુ આ દરદ કાંઈ સામાન્ય જગતનાં દરદોમાંનું નહોતું, તેની મહેને તે બગર હતી. તે તો હૃદયના સાચા પ્રેમીને તેના બદલામાં મારેલ કાતીલ-

બે દિવસ પછી ડૉક્ટર એનરજીએ રમેશબાબુના મરણના સમાચાર છાપામાં વાંચ્યા.

સમાજમાં કેટલાયે નિર્દોષ કુસુમો આમ અજાણતાં આહસિક હૃદયથી મોળાતાં હશે !!

બંસીધર ગોવર્ધનદાસ પરીખ.

ગર્ભાવસ્થામાં બાળશિક્ષણ.*

ગર્ભાવસ્થામાં બાળક અને માતાને જોડેલો ગાંઠો મુંબંધ હોય છે, તેટલો મસારની કાષ્ઠપણ બે વસ્તુઓમાં હોતો નથી. માતાના પેટમાં બાળક નવ માસ ગાળે છે; અને આ સમયમાં તે એક અતિ સૂક્ષ્મ પદાર્થ-માંથી જીવતો જાગતો જીવ બની જાય છે. ગર્ભાવસ્થામાં માતા અને બાળકની વચ્ચે એક અતિ કામળ નળી દ્વારા માતાના શ્વાસ સાથે શ્વાસ અને બોજનની સાથે બોજન તેને મળે છે. આવી સ્થિતિમાં સ્વાભાવિક છે કે માતા અને ગર્ભમાંના બાળકની સાથે એવો ગાંઠો મુંબંધ રહેવાનો કે માતાનું શારીરિક, માનસિક, સામાજિક, નૈતિક અને ભૌતિક સ્વરૂપ જેવું હશે, તેવુંજ પ્રતિબિંબ ગર્ભમાંના બાળકમાં ઉતરશે. આ લેખમાં હું આ પ્રશ્નને ઐતિ-

હિક દૃષ્ટાંત, વૈજ્ઞાનિક પ્રમાણો અને ડૉક્ટરોના અનુભવને આધારે સાબીત કરી આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

ઐતિહાસિક દૃષ્ટાંત:-જ્યારે અભિમન્યુ ગર્ભમાં હતો તે અરસામાં જ તેની માતાને અર્જુને કોડા યુદ્ધમાં દાખલ થવાની યુક્તિ કહી સંભળાવી હતી. અતિ તીવ્ર અને પ્રભાવશાળી અભિમન્યુ ઉપર આ વિવરણનો એટલો બધો પ્રભાવ પડ્યો કે તેને કોડાયુદ્ધમાં દાખલ થવાની યુક્તિ જન્મ્યા પછી પણ યાદ રહી અને જ્યારે મહાભારતનું ભયંકર યુદ્ધ થયું ત્યારે અભિમન્યુ ગર્ભાવસ્થામાં જાણેલી વિદ્યાનો ઉપયોગ કરીને આવા વિકટ કોડાયુદ્ધમાં દાખલ થયો કે જેમાં દાખલ થવાનું જ્ઞાન અર્જુન સિવાય બીજા કોઈપણ યોદ્ધાને ન હતું અને આથી કરીને તેમનામાંથી કોઈપણ કોડાયુદ્ધમાં પ્રવેશી શકતું નહોતું. વિદુષી મદાલસાએ પણ પોતાના બાળકને હાથરડાં દ્વારા સંસ્કાર આપીને વીર અને ષ્ઠ્ઠજ્ઞાની બનાવ્યો હતો.

* 'માધુરી' ના એક અંકમાંથી શ્રીમતી માયાદેવીજીના લેખનો અનુવાદ.

રાક્ષસોના રાજા હિરણ્યકશ્યપનો પુત્ર પ્રહ્લાદ આટલો મહાન ઈશ્વર-ભક્ત એટલા જ કારણે નીવડ્યો કે તેની માતાના પેટમાં હતો તે વખતે નારદ મુનિએ તેની માતાને જ્ઞાન-ભક્તિનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. આ ભાવ તેના હૃદયમાં એટલો બધો વ્યાપી ગયો હતો કે ગર્ભાવસ્થામાંનો પ્રહ્લાદ પણ તે જ ભાવો સાથે જન્મ્યો. તેનો પિતા ઈશ્વરનો ભારે દ્રોહી હતો, તેને ઈશ્વરનું નામ સાંભળીને પણ તિરસ્કાર અને ક્રોધ ઉપજતો હતો. જ્યારે તેણે પ્રહ્લાદમાં ઈશ્વર-ભક્તિ અને પ્રેમ જોયો ત્યારે તેને ફેરવવાના તેણે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા. પ્રહ્લાદને અનેક પ્રકારના ભય દેખાડ્યા અને શિક્ષાઓ કરી; પણ તેનામાં ગર્ભના સંસ્કાર એટલા દૃઢ થયેલા હતા કે ભયંકરમાં ભયંકર શિક્ષા પણ તેને ઈશ્વરભક્તિના માર્ગથી ચલિત કરી શકી નહિ.

નેપોલિયન ગર્ભમાં હતો ત્યારે તેની માતા કેટલાયે માસ સુધી પોતાના પતિ સાથે સ્નાયક સૈન્યમાં રહી હતી. તે દૂર થતી વખતે ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈને સેના ગાથે જતી હતી અને પોતે યુદ્ધ સંગ્રામી વાનચીનમાં બહુ જ રસ લેતી હતી. ગર્ભમાંના નેપોલિયન ઉપર આ વાતોનો બહુ પ્રભાવ પડ્યો. બાલ્યાવસ્થામાં જ તેનામાં વીરચિત્ત લક્ષણો દેખાતાં હતાં, તેને યુદ્ધ પ્રિય હતું. તે યુદ્ધ અને વિજય વિષે જ વાતો કર્યા કરતો હતો. યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં તેણે પોતાની વીરતા અને યુદ્ધક્ષમતાની નિપૂણતાના એવા તો અમકારા દર્શાવ્યા કે સમસ્ત યુરોપ તેનાથી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયું.

સ્ટોટલેન્ડના પ્રસિદ્ધ કવિ રોબર્ટ જન્સ વિષે કહેવાય છે કે તેની માતાને અનેક કાન્યો યાદ હતાં અને તેનો તેને એટલો બધો શોખ હતો કે તે પોતાનું ધરકામ કરતી કરતી પણ તે જ ગાથા કરતી હતી.

પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ફ્લેક્સમેનની માતા ગર્ભાવસ્થામાં કલાકાના કલાકા સારાં સારાં ચિત્રો જોવામાં ગાળતી હતી; અને ચિત્રકલાના પારંગતોનાં સુંદરતમ ચિત્રોને પોતાના હૃદયમાં અંકિત કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. તેનું પરિણામ એ આનું કે તેનો બાળક એ કળામાં ધણો જ હોશિયાર નીવડ્યો.

વૈજ્ઞાનિક પ્રમાણુ:-પ્રોફેસર એલમર એટસે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની રાજધાની વૉશિંગ્ટનની પોતાની વિજ્ઞાનશાળામાં કેટલાક ઘણા સરસ પ્રયોગો કર્યા. તેણે જુદે જુદે વખતે અનેક માણસોને પોતાનો શ્વાસ અરિસા ઉપર ફેંકવાનું કહ્યું. દરેક વખતે શ્વાસની હવામાં ભયેશ જે પદાર્થો ઠંડા અરિસા ઉપર જામતા હતા તેની પરીક્ષા કરતાં તેને જ્ઞાન થયું કે આ પદાર્થ

કરે તો તે ભાવનાનું પરિણામ બાળક ઉપર જરૂર થવાનું. તેઓ એમ પણ કહે છે કે જો માતાને અંધારામાં ડર લાગતો હોય અને તે વિચાર્યા કરે કે તેનું બાળક નિડર થાય, તો બાળક જરૂર માતા કરતાં ઓછું ડરપોક થશે. આનો સારાંશ એ છે કે માતાઓ જો આ બાબત ઉપર ધ્યાન આપે કે પોતાના અવગુણો બાળકમાં ન ઉતરે, તો તેનો પ્રભાવ બાળક ઉપર જરૂર પડશે જ પડશે.

ડોક્ટરોનો એ પણ અનુભવ છે કે ગર્ભાવસ્થામાં જો માતાને કોઈ ખાસ ચીજની ઇચ્છા થાય અને તે પૂર્ણ ન થાય તો બાળકમાં તેની ઇચ્છા ઘણી જ પ્રબળ થાય છે. વૈદકીય ગ્રંથોમાં ઘણી એવી બાબતો પણ મળી આવે છે કે જન્મ્યા પછી બાળક ઘણી વાર સુધી રડ્યા કરતું હોય; પણ જ્યારે તેને તેની માતાએ ગર્ભાવસ્થામાં ઇચ્છેલી ચીજ જરા પણ આપવામાં આવે કે તરત જ તે ચૂપ થઈ ગયું હોય છે.

ગર્ભાવસ્થામાં એક સ્ત્રીને માંસની ખૂશખો આવી અને તેને તે ખાવાની ઇચ્છા થઈ; પણ તેના ધર્મ પ્રમાણે માંસ ખાવું એ અથોગ્ય હતું, તેથી તેણે માંસ ખાધું નહિ. જ્યારે બાળક જન્મ્યું ત્યારે તે બીલકુલ ધાવતું નહિ. દાઢએ યાદીને કહ્યું કે આ બાળકને કોઈપણ ચીજની ઇચ્છા છે. માએ જરા મુંઝાઈને કહ્યું, “કશાની પણ ઇચ્છા હશે તો તે માંસની હશે.” આ સાંભળીને તેના પિતાએ ચોક્કસ માંસ બાળકને ચૂસવા આપ્યું. તે ચૂસીને બાળક સાંત થયો અને દૂધ પીવા લાગ્યો. મોટા થતાં તેનાથી માંસ ખાધા સિવાય નજ રહેવાયું. જો કે તેના ધર્મમાં તેની મના કરેલી હતી અને ઘરમાં કદિ પણ કોઈએ તે ખાધું ન હતું.

બીજા એક કુટુંબની વાત છે. તે કુટુંબમાં કોઈએ દારૂનું નામ પણ કદિ લીધું ન હતું પણ ગર્ભવતી માતાને એકાએક દારૂ પીવાની ઇચ્છા થઈ. પિતાએ વિચાર્યું કે દવા તરીકે એકાદ વાર દારૂ આપવામાં કંઈ હરકત નથી. બસ, એક વાર જ પીવાયી તેની દારૂની તૃપ્તિ છીપાઈ ગઈ અને બાળક સારી રીતે જન્મ્યું.

કેટલાંય બાળકોની રીતભાત, તંદુરસ્તી અને ગુણ અવગુણનું નિરીક્ષણ કરીને એ વિષયના જાણકારો એ નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે ગર્ભાવસ્થામાં માતાની જેવી સ્થિતિ હોય છે તેના જ સંસ્કાર બાળકમાં ઉતરે છે. જો તે સમયમાં રૂપિયાની છૂટ રહેતી હોય છે તો બાળક હિંદાર અથવા તો ગંદ ખર્ચાળ થાય છે. જો પૈસાની તાણ રહી હોય તો બાળક કરકસરીઓ

અથવા તો કંજુસ થાય છે. એ જ રીતે માતા પિતાના અન્ય ગુણ અવગુણનું પ્રતિબિંબ એક કેમેરાની પેઠે બાળકમાં ઉતરી આવે છે. ઘણે ભાગે મોટા બાળક કરતાં નાનાં છોકરાં વધારે શુદ્ધિમાન અને બળવાન હોય છે. કેમકે ઉત્તરવાયક યવાથી માતૃપિતા પશુ પહેલાં કરતાં વધારે સમજાણવાળાં અને શક્તિવાળાં થાય છે. મોટા બાળક વખતે, હમને થોડો સમય હોવાથી માતા પિતાના પતિની ખૂબ મંભાજ રાખતી હોય છે. તેથી મોટા બાળકમાં પતિના ગુણ વિશેષ પ્રમાણમાં બેવામાં આવે છે.

ગર્ભાવસ્થાનો પ્રભાવ એવી મુદ્દમ અને અદ્ભૂત રીતે બાળક ઉપર પડે છે કે પછી ઘણાં પૈસા ખર્ચવાથી પણ તે ગુણ-અવગુણોની અમરોને ફેરવી શકાતી નથી. અગર જો તેમાં ફેરફાર કરી શકાય તેમ હોય તો તે માતા પિતાના વિચારો સુધારે અને સારી બાબતોનું મનન કરે તો જ થઈ શકે તેમ છે. આના સહેજ પરિશ્રમથી માતાઓ પિતાના પ્રિય પુત્ર, કુટુંબ, જાતિ અને દેશને ઉન્નતિને માર્ગે લઈ જઈ શકે તેમ છે. તો જો માતાઓ પિતાના બાળકના અદ્યસ્વરૂપ ગુણને ખાતર અથવા તેને સહેજ પણ તકલીફ ન પડે તે ખાતર જીવનપર્યંત મહાનમાં મહાન ત્યાગ કરવાને સદા તૈયાર રહે છે અને પિતાના બાળકના થોડા આનંદને ખાતર પિતાનું 'ખાતું' પીવું, સુખ, દુઃખ બધું જ ભૂલી જાય છે તેઓ શું 'ઝેરલું' નહિ કરી શકે માત્ર નવ માસ સુધી પિતાના આશ્વાસ-વિશ્વાસ શુદ્ધ અને ઉંચા પ્રકારના રાખવાની કાળજી રાખે.

ડૉક્ટર ડીયોલેવિસે 'એસ્ટી' નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે જો માતૃપિતા ઇચ્છતાં હોય કે તેમનું બાળી બાળક કોઈ ખાસ વેપાર, ધંધો, કારીગરી વગેરેમાં વિશેષ જ્ઞાન મેળવે તો તેમણે ગર્ભાવસ્થામાં જ એવી ભાવનાઓ સેવવી જોઈએ, કે બાળક માતાના પેટમાં હોય ત્યારે જ તેના મગજમાં એ જાતના અંકાર પડે. એ બાબતોના વિશેષ જ્ઞાનના અંકુરો માતાના પેટમાં જ જમે કે જેથી બાળક મોટું થતાં તે તાત્કાલ અને સારી જાતનાં કળકુશ આપનારા વૃક્ષ જેવું થાય.

માતૃપિતાઓએ એ ખસુત્ર જાણવું જોઈએ કે બાળક મોટું થયે તેને સુધારવા કરતાં તેને જન્મતાં પહેલાં જ સન્માર્ગે વાળી દેવું એ કેટલેય દરજ્જે સારું છે. જે દાનવીર માતૃપિતાઓ મહા મહેનતે મેળવેલું ધન બાળકોના શિક્ષણમાં ખર્ચે છે, તેઓ અન્યવાદને પાત્ર છે. પણ

તેમના કરતાં તો જેઓ પોતાનાં તન-મન બાળકના પાલન પોષ-
ણમાં સારી પેઠે ખર્ચે છે તેઓ વિશેષ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પરંતુ
સર્વોત્કૃષ્ટ કાર્ય તો તેઓ જ કરે છે કે જેઓ કોડી પણ ખર્ચ્યા
વિના ગર્ભાવસ્થાના નવ માસમાં શૌર્ય-વીર્ય સદ્ગુણો અને ઉત્તમ
જીવનની ભાવનાઓનાં બીજ વાવી બાળકને ઉચ્ચ માર્ગે લઈ
જવાનો પ્રશંસનીય પ્રયત્ન કરે છે.*

૨૧. 'કિંકર'.

“ ગમતું નથી. ”

દિલ્લદારના દેહારનાં દર્શન વિના ગમતું નથી;
સંતપ્ત કૌમુદીને મુધાવર્ષણ વિના ગમતું નથી;
નભમન્દુ નગણ્યા ! ખિન્દુ તુમ્હ ભરસિન્ધુમાં શૌંદ દોગતો ?
તરસી ચઢારીને તૃપાતર્પણ વિના ગમતું નથી;
બાદલપટે છૂપાઈને ધન ! ગગન, વન શૌંદ ગાજતો ?
તુમ્હ મેઘાક્ષી રસવીજને ધર્ષણ વિના ગમતું નથી;
ફૂલવાડીએ મદકેલિભર નાચે કળાયત્ર મોરલો;
ને દેલડીને નેહનાં નર્તન વિના ગમતું નથી;
દે તાજગી તન-મન અનિલ સ્પર્શન સહી: દર્શન નહિ !
સ્મરની સમિરણ લહરનાઃ સ્પર્શન વિના ગમતું નથી;
બન્દા વિના બેદિલ બની, ચમકે બદન શૌંદ આંદની !
રે ! ચન્દ્રકાને ચન્દ્રનાં ચિન્તન વિના ગમતું નથી;
અણુદીક મિક્કડો મદનનો લાગ્યો જિગર કાતિત્ર ઘા;
એ ઝખમપર વિરહાશ્રુનાં સિયન વિના ગમતું નથી;
મંજુલ શુભે-શુભગરનાં સુખન વિના ગમતું નથી;
કિરતારના દેહારનાં દર્શન વિના ગમતું નથી;

કેશવ હ. શેઠ.

* મૂળ લેખની પસંદગી પૂજ્ય સ્વામી શ્રી અખંડાનંદજીએ કરેલી છે અને
મેં તો માત્ર અનુવાદ કરેલો છે. વાચક જોઈને કૃપાથી લાગશે એમ માત્રું છું.
અનુવાદક.

પંચ પ્રવાસ.

નાથ ! અંતર ઉભરા દિલમાં માતા-સમાતા નથી. વારે-વારે અવનવા જોશો દિલમાં ઉભરી આવી મારી આંતરિક શાંતિને ખલલ કર્યા કરે છે.

એ વેળા દૂર-દૂર પેલે પાર સ્થિર નજરે જોવા કરે છું. દિવાના આદમી સમ અહિંથી ત્યાં અને ત્યાંથી પેલી મેર ઉડવા કરે છું. અસ્થિર હાલતમાં એમેર દોડતો રહી આંતરિક વેદનાનો વધારો કરતો રહું છું, તેનું કે કારણ !

નાથ ! હું બળ્ડું છું, સારી રવેશે મમલું છું કે પરમ આત્માને પ્રભુ કરવાનો બાળ આત્માને અધિકાર નથી. સમાજના ચલિત કાયદા રૂએ નહિ, પણ કુદરતના સ્થાપિત કાયદા હેઠળ !

આ ખ્યાલ મારી ઉપર અજળ અસર-સાવ અમલકારિક અસર કરી રહે છે.

પ્રથમ માંડે અંગ ધ્રુવ-ધનુષી રહે છે. જડનમાં જોશભર વહેતો લોહી રોહને રોકી આખા અંગને ગરમ સમ હંકુ કરી મેલે છે. માંડે સર જૂમી પડી મારી નજાણતા લાસ આપે છે. પાપ જોને અકળાઈ-ગભરાઈ અહિંથી ત્યાં નાસલાગ કરે છું, પણ એકે સ્થળે આશરો મળતો નથી ! એકે સ્થાને શાંતિ જડતી નથી ! ઔર વેદનાનો-આંતરિક વેદનાનો વધારો થયા કરે છે.

અંતે પાપ જોજ અસલ ચંદ પડે છે; એટલો અસલ કે આપ મેજ અશ્રુપ્રવાહ નયનમાંથી બહાર પડે છે.

પશ્ચાત્તાપ જીવને જગત નિંદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે. રૂપ-સ્વરૂપનો ચિતાર મારી દષ્ટિ સામે ખડો થાય છે.

આ મારા અંતરમાં નવો-સાવ નવો જ લાવ જાગૃત કરે છે. સમાવ દષ્ટિએ પ્રભુજીવો તરફ જોવા લાગું છું.

સમભાવ દિલમાં સ્નેહભાવ ઉસ્કેરે છે.

ભાવ વશ ચૈ હરિ ગીતો ગાવા-લલકારવા માંડું છું. જગર જોશે હરિ ભક્તિમાં મચ્યો-પંચ્યો રહું છું.

ભક્તિભાવ અંતર મેલ સાફ કરી રજે રગમાં પ્રભુ તેજ પાયરે છે. અહાં પર સ્વર્ગીય હાસ્ય રમી રહે છે. પૂર્વની ઉદ્ધતી વધી જતો જ અર્ખડ

ઝોંમાં હજારો ને લાખો બાળાઓ નિયમિત કસરત કરે છે. એ ઉપરાંત તેઓ રમતગમતો પણ ખૂબ રમે છે, ને તેથી શરીર વિશેષ કેળવે છે.

આપણે ત્યાં પણ આ જ રીતિએ આ મુશ્કેલી દૂર કરવી જોઈએ.

દરેક કન્યાશાળામાં ફૂલ ને કસરત ફરંજિયાત રાખવી જોઈએ. દરેક કન્યાશ્રમમાં પણ તે નિયમિત રીતે ઘખલ થવી જોઈએ. એ ઉપરાંત બાળાઓને તથા અન્ય સ્ત્રીઓને માટે યોગ્ય કસરતશાળાઓ જોઈએ.

આનાં નાયક થવાનું કામ બહેનોએ જ કરવાનું છે. પ્રત્યેક સ્ત્રી-વિપક્ષ પત્ર એ કામ ઉઠાવી લે, તો જ કામ થાય.

આખી બાળા-પ્રજા શરીરે સુદૃઢ ને નિરામય થાય એ આદર્શ હોવો જોઈએ; કેવળ હોકરાઓના અખાડાથી અર્ધું કામ પણ નહિ થાય.

આ પ્રશ્નનો આમ ઉકેલ થાય તો સ્ત્રોત્થવનના ઘણા પ્રશ્નો આપો-આપ ઉકેલી જશે, અથવા સહેલા યધ જશે. એટલું જ નહિ પણ તરી ગુજરાતણુ જેવી સુંદર તથા સંસ્કારવતી, તેવી જ તંદુરસ્ત ને બલવતી મશે. એ ગુજરાતણુનું ગૌરવ, નિર્ભયતાથી તથા સ્વરક્ષણશક્તિથી, અનેરી શોભા ધારણુ કરશે.

એટલું જ નહિ પણ એવી ગુજરાતણુ પોતાનાં બાળકોને પણ એવાં બનાવશે કે જે-થયા વિના ગુજરાતનો ને ભરતખંડનો ઉદાર અશક્ય છે.

આમ્રા.

કાન્તિલાલ છ. પંડ્યા

ગામડાંમાં કન્યાકેળવણી.

બારડોલી સત્યામદની લડતમાં એકુતની સ્ત્રીઓએ જે ધીરજ, હિંમત અને નિડરતા બતાવ્યાં હતાં તે જાણીને આખું હિંદુસ્તાન આશ્ચર્યચકિત થયું હતું. તે બહેનો દરેક સભામાં અત્યંત રસપૂર્વક ભાગ લેતાં. સરદાર વલ્લભભાઈ તરફ પોતાનો પૂન્યભાવ બતાવવા માટે કુંકુંમ તથા અક્ષતથી તેમનો સત્કાર કરતાં અને હમેશા ફૂલ નહિ તો ટુલ્સની પાંખડી અર્પણુ કરતાં. એમનો મોટો ભાગ તદ્દન નિરક્ષર હતા તે છતાં દરેક પત્રિકાની વિગતવાર માહિતી મેળવી લેતાં. કારટમાં તેમણે અપૂર્વ હિંમત અને દેશપ્રેમ બતાવ્યાં હતાં. બ્યારે તેમની વડાણી બેસો જમ થની અથવા જમીન ખાત્રસા થતી ત્યારે

તેમણે રોવાને બદલે આનંદ બતાવ્યો હતો. જ્યારે ખાલસા થયેલી જમીનમાં પ્રવેશ કરનારને પકડવાની વાતો ચાલતી હતી ત્યારે સ્ત્રીઓએ માંગણી કરી હતી કે પુરુષવર્ગને પકડે ત્યાર પહેલાં એમને પ્રવેશ કરવા દેવો. આવી તીવ્ર ભક્તિ બાબત યદ્ય હતી; અને જ્યારે લેડી વિદ્યુલદાસ દાકરસી (જેમના કુટુંબની મદદથી પુનાની સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટી પ્રસિદ્ધિમાં આવી છે) ખારડોલી તાલુકામાં આવ્યાં હતાં ત્યારે મેં મારા યાજ્ઞમાં એમને ખાસ બતાવ્યું હતું કે જે શિક્ષણ આપણી યુનિવર્સિટી નથી આપી શકતું એવું શિક્ષણ સત્યાગ્રહ આપી શકે છે. આજે આપણે બાળકોને ત્યાગ કરવાની ઘણીયે વાતો કરી, મોટી મોટી સભાઓમાં લાંબાં ભાષણો કર્યા, પણ આ ખેડૂતોએ એક ફટકે તેનો અમલ કર્યો. ખારડોલીની આસપાસ વડોદરાના પાંચ તાલુકા છે ત્યાં બાળકો પ્રતિબદ્ધતા કાયદો છે અને દડ થાય છે તે છતાં બાળકોની સંખ્યામાં વધારો થયે જાય છે. ખારડોલી તાલુકાએ નિષેધ કર્યો. આપણી યુનિવર્સિટીના શિક્ષણને લીધે આત્મસંયમ, ડીસીપ્લીન આવતો નથી, દૃઢ નિશ્ચય કરવાની શક્તિ બગાડતી જાય છે. પ્રજા સ્વાધીન અને બહીષ્કાર થઈ જાય છે. સ્વાયત્તતા થવાને બદલે સહેલાણી, સહેલાઈથી મંત્રાંતર પામીને સાહસથી ડરનારી થઈ જાય છે. તેથી જ વેપારીઓ એન્યુએટને પર્મિટ કરતા નથી, અને એન્યુએટા હુંક કમાણીમાં કોડીની માફક નીરસ જીવન ગાળે છે, હું ચોક્કસ માનું છું કે કોલેજના શિક્ષણથી થોડા જ વિદ્યાર્થીએ આત્મજાળ વધ્યું હોય, તે જ પ્રમાણે શારીરિક બળમાં પણ ઘટાડો થયો છે, અને એ વસ્તુસ્થિતિને આપણે જરૂર સુધારી શકીએ. પણ જ્યાં સુધી એ સુધારવાનું તંત્ર આપણા હાથમાં ન હોય ત્યાં સુધી એવી કેળવણીથી દૂર રહેવામાં જ કાયદો છે.

જે થોડી ગુજરાતી બહેનોએ ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધું છે તે બધાં સારાં મંરકારી કુટુંબોમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે અને બધાં શહેરી જીવન ગાળનારાં છે. એ કેળવણીથી ગામડાંની કન્યાઓને લાભ ન થાય. એ બહેનોને પણ માનસિક કેળવણીની પુરેપુરી જરૂર છે. પણ આજે તેમને જે ભારે મહેનત કરવાની ટેવ છે તે જતી ન રહે એ ખાસ તપાસવાનું છે. એ બહેનો દરેક મોસમમાં ખેતરમાં કામ કરે છે. તેમનાં શરીર નિરોગી છે. તેમને સહેલાઈથી તાપ કે ઠંડી કે બેજની અસર થતી નથી. તે ચોર કે પાણીથી બહીતાં નથી. તેમનામાં આત્મભોગ આપવાની શક્તિ છે. તે કામથી કંટાળતાં નથી. તેમનામાં મહેમાનોનો મત્કાર કરવાનો આગ્રહ અને પ્રેમ છે. તેમનો જીવ ઉદાર છે, શહેરીઓના જેવો કંગાલ નથી હોતો. પોતાનો થોડો રોટલો

ખીજને આપી શકે છે. એવા અનેક ગુણો છે. એ ગુણો આજની કેળવણીથી નાશ પામ્યા છે તે આપણે સખેદ દ્રષ્ટિ કરવું પડે છે.

ગામડાંની કન્યાઓને આપણે કેવી કેળવણી આપીશું તેનો વિચાર કરવાનો રહ્યો છે. તે શાળામાં પાંચ કલાક સુધી બેઠકપર બેસી રહેવાનું તો જરૂર નહીં જ હોય. તેમનો ગાય, બેંસ, બળદનો પરિચય આપણે જૂઠાણીશું નહીં. ગામડાંની ગૃહકળા જૂઠી જાય તો દેશની પાયમાલી થઇ જાય. શહેરની પ્રજા મરી જશે તો દુનિયા બહુ પાયમાલ થવાની નથી પણ ગામડાંની પ્રજા નબળા થશે તો દેશ નાશ પામશે.

હું સ્ત્રીકેળવણીનો હિમાયતી હોવાનો દાવો કરું છું, પણ મને વિદ્યાલય તથા પાઠશાળા (કોલેજ) ના અભ્યાસક્રમ વિષે અસંતોષ વધતો જાય છે.

હું આત્મનિર્ણય પ્રત્યે આગ્રહી છું. સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને સરખો હક્ક આ બાબતમાં છે. બન્નેનો નીતિ ધર્મ પણ એક જ જાતનો અવશ્ય હોવો જોઈએ. પુરુષવર્ગ કમાય છે તેથી તે ઉંચો અને સ્ત્રીવર્ગ કમાણીનો બરાબર ઉપયોગ કરે છે તે છતાં તે નીચો, એ સામાજિક માન્યતા તરફ મારો વિરોધ છે. બન્નેનું કર્તવ્યક્ષેત્ર જુદું છે બન્ને ભાગીદાર છે. બન્નેની પોતાના કર્તવ્યધર્મની લાયકાત વધે એને આપણે યોગ્ય શિક્ષણ દેવીએ. આજનું પુસ્તકીયા શિક્ષણ આ દૃષ્ટિથી જોતાં ઘણું જ અસંતોષકારક છે.

આ તો અસંતોષ પ્રગટ કર્યો પણ એ વસ્તુસ્થિતિ શી રીતે બદલાવી? મારી ભણેલી બહેનો ગામડાંના જીવનનો સાધારણ લાંબો નિકટ અનુભવ લે અને બરાબર અભ્યાસ કરે તો આ ક્ષેત્રે બહેનોના શિક્ષણની શરૂઆત કરી શકીએ. એવાં બહેનો ક્યારે નીકળશે ?

સુમન્ત મહેતા.

હું તો ગરબે રમું.

હું તો ગરબે રમું ને સહુને ગમું રે,

મ્હારાં હૈયાં ઓછાં ઓછાં થાય:

હું તો ગરબે રમું ને સહુને ગમું રે !

હું તો ફરતે ફરું ને સખીઓ ફરે રે,

મ્હારાં હૈયાં ત્યારે ઉભરાય:

હું તો ગરબે રમું ને સહુને ગમું રે !

હું તો તાળી પાડું ને મૂખીઓ ઝીંકે રે,
 મહારાં હૈયાં ત્યારે હરખાયઃ
 હું તો ગરબે રમું ને સહુને ગમું રે !
 તાલ લેનાં હલકે તનુવેલડી રે,
 મહારી કાયા સચી કચી જાયઃ
 હું તો ગરબે રમું ને સહુને ગમું રે !
 હું તો ગરબામાં ભાવ અવનવા ભડું રે,
 મહારા ગીતના સાગર લદરાયઃ
 હું તો ગરબે રમું ને સહુને ગમું રે !
 મહારા ગરબા જોવાને તહમે આવજો રે,
 મહારે ગરબે શેરી ગજવાયઃ
 હું તો ગરબે રમું ને સહુને ગમું રે !
 રાસરાણી હું તો સરદ સુ-દરી રે,
 મહારા શરદ ઉત્સવ ઉજવાયઃ
 હું તો ગરબે રમું ને સહુને ગમું રે !

ઉઃકાચ.

જનાર્દન પ્રભાસંકર.

મૂખીઓનું સ્વર્ગ.

(Fools' Paradise.)

મૂખીઓનું સ્વર્ગ એ અંગ્રેજ સાહિત્યમાંથી મેળવેલો ખ્યાલ છે. તેને માટે યથાયોગ્ય પદ નહીં મળવાથી તેજ શબ્દો કાચમ રાખ્યા છે.

મૂખીનું સ્વર્ગ એટલે અંગ્રેજ જાણનાર તો સહુ સમજે છે. તે લાપા ન જાણનારને સમજવવા ખાતર જાણાવીશ કે, જે પરિસ્થિતિ અનિષ્ટ હોય, જે સ્થિતિમાં કાંઈ ગર્વ લેવા જેવું ન હોય, જે વસ્તુતઃ દીનપદ અપાવનાર હોય, સુખરહિત હોય તેને, આપણી સમજણના અભાવે, આપણી બુદ્ધિની ખામીને કીધે અગર આપણી માનસિક નિર્બળતાને કીધે એક માનવી, તેનામાં ફેરફાર કરવાનું સ્થાનજ નથી એમ માનવું અને જે સ્થિતિ 'છે એ સ્વર્ગ' સરખી છે એમ આપણી મૂર્ખાઈને કીધે માની લેવું એ મૂખીઓનું સ્વર્ગ છે.

દરેક પ્રજામાં, દરેક કાળમાં આવાં સ્વર્ગો હોય છે જ. સ્થિતિચુસ્ત માણસો ત્યાં જુઓ ત્યાં એ જ માન્યતા ધરાવતા માલમ પડશે. એનાં કેટલાંક દૃષ્ટાંતો આપવા ધારણા છે.

હિંદ દેશની સ્ત્રીઓ જગત્ ભરમાં એક કોટીએ પહોંચેલી છે, તેમને કશાની ઉણપ નથી, તેઓનો આદર્શ સ્વતંત્રતા નથી, તેઓ તો પતિદેવની પૂજા અર્થાં કરવી: તેમનામાં વ્યક્તિગત વિકાસ હોવાની જરૂર જ નથી: તેઓ પરમ સુખી છે કેમકે પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ પેઠે પુરુષની બરોબરીઅણુ થવા એ વિચાર સુદ્ધાં કરતી નથી. પોતાના આડોશી પાડોશીના ઝઘડા સાંભળવામાં, કુટુંબ કથા અને નાતજાતના સમાચાર જાણવામાં તેને પર્યાપ્ત લાગે છે. તેમને ચીનનાં યુદ્ધ કે રશિયાનું સોવીએટ જાણવા આકાંક્ષા નથી. કુવામાંનાં દેડકાં રહેવામાં તેમને પરમ સંતોષ છે અને એવી સ્થિતિ સદાકાળ ચાલે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. અમારે બીજા કશાની અપેક્ષા નથી, એવું ઘોડા ઘણા સંસ્કાર પામેલી બહેનોજ કહે તેને મૂર્ખાઓના સ્વર્ગ સિવાય શેની ઉપમા આપી શકાય? મંતોપમાંથી અમંતોપ ઉત્પન્ન કરશો તો વળી સ્ત્રીઓ હકક માગતી થશે ને દેશના ઝગડાઓ પુષ્કળ છે તેમાં વધારો થશે, એમ હમણાં જ કોઈએ લખ્યું હતું. આને પણ શું કહેવું?

કોઈ પણ પ્રજાનો, પ્રજાના વિભાગનો ઉદ્ધાર અમંતોપ 'ઉત્પન્ન' કર્યાં નગર થવાનો નથી; અને જે સ્થિતિ છે તેમાં ચાપડી ચાપડીને મન મનાવ્યાથી ઉન્નતિની આશા રાખવી મિથ્યા છે. સ્ત્રીઓને ભણાવશે તો પછી પરણવાની તેઓ ના પાડશે, એમ એક પ્રતિષ્ઠિત સન્નતન પાસે સ્ત્રીશિક્ષણ માટે નાણાં માગતાં જવાજ મળેલો. મેં કહ્યું, તેમાં શું? ત્યારે તે ભાઈ કહે પણ તો પછી અમારા છોકરાઓનું શું થશે? તેઓ કન્યા ક્યાંથી લાવશે? પરણવું કે ન પરણવું તેનો વિચાર સરખો કરી શકે તે પહેલાં છોકરાંને પરણાવી દેવાં એ આ હિસાબે તો સૌથી સલામતીભર્યો રસ્તો ગણાય; કારણ કે ભણે નહીં તોપણ જરા મોટી સમજણી છોકરીને અમુક વર ન ગમે એવું પણ બને છે, તો તે બિચારા છોકરાનું શું થાય! પણ બિચારી છોકરીનો તો કોઈ વિચાર કરતું જ નથી. તેને તો અજ્ઞાન રાખવામાં જ પુરુષવર્ગનો સ્વાર્થ સમાવેલો છે. નવાઈ એ છે કે તેમ છતાં ઉદાર દિલના યુરોપી સ્ત્રીવર્ગને શિષ્ટ સ્થાન અપાવવા પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. ત્યારે આપણી બહેનો એમ કહેવા નીકળી પડે કે અમે તો છીએ તેવાં ઘણાં જ સુખી છીએ; અને અમારી સ્થિતિમાં ફેરફારનો અવકાશ નથી. ઘણાં વર્ગો ઉપર સ્ત્રીઓને કેવું શિક્ષણ

આપણું તે સંબંધી ચર્ચા કોઈ પત્રમાં આવેલી ત્યારે એક હિંદી ક્ષીરની બાધએ લખેલું કે હિંદી સ્ત્રીઓને લણાવો પણ તેમને એટલું જ લણાવો કે તેમનામાં અસંતુષ્ટતા ઉત્પન્ન થાય નહિ. 'Sugar the coffee, to their tastes એટલે કે તેમને રૂચે તેટલી જ ખાંડ તેમની કાશીમાં નાંખો. અર્થાત તેમને ખાંડ કેળવી સ્વતંત્રતા તરફ દોરાય તેમ ન કરે. પુરુષો તો આમ કહે પણ સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે કહે ત્યારે તેઓ મૂર્ખાના સ્વર્ગમાં વસે છે એમ કહેવાય. પુરુષો તો સમજે છે કે એ સ્વર્ગનો ભ્રમ ટાળીશું તો આપણે જે સત્તા જમાનાથી ભોગવતા આવ્યા છીએ તે ચાલી જશે. સ્ત્રીઓએ આમ દરવું, તેમણે આટલું જ શીખવું. તેમણે અમુક જ નિયમો પાળવા એ કહેવાનું પુરુષો પોતાને માથે શું કામ લાઇ બેઠા છે? એટલા જ માટે કે સ્ત્રીઓ પોતાનું સ્વત્વ, પોતાનું મનુષ્યત્વ સમજતી થશે તો ગમે તેવા નમ્રતા માટીને બેરીપર થઈ ચક્ષાવવાના પ્રસંગ જતા રહેશે; તેઓ કોના પર રાજ્ય કરશે, કોને છુધે પાંશરું કરશે. પરંતુ સ્ત્રીવર્ગને તો ઘટે છે કે પોતાના આત્મ-વિકાસમાં તેઓ કેટલે દરજ્જે આગળ વધે છે તેનું નિરીક્ષણ અવસ્ય કરવું અને મનુષ્યત્વનો હક્ક સાચવી રાખવો.

જમાનાનાં અનુભવી બાધ એક એક વખત કહે કે આ અંગ્રેજના રાજ્યમાં આપણુ મહુ વાતે સુખી છીએ. આપણને રક્ષણ મળે છે. આપણા દુર્શ્મનો સામે તેઓ લડી લે છે. આપણા ટંટા બખેડા ગયા તે આપણને લણાવે છે તો પછી સ્વતંત્રતાની ધૂન લાવી આ આટલું જોણું પડ્યું, આમાં સ્વમાન ધરાયું, આમાં અપમાન થયું. આટલો અમારો હક્ક એવું એવું કહી સત્તા સિંહને જગાડવાથી શો ફાયદો છે. આ એક બીજને દાખલો મૂર્ખાના સ્વર્ગનો છે. જે સ્થિતિ છે તે ઉત્તમ છે અને શાંતિ છે.ડી અશાંતિમાં શા માટે પડ્યું, એમ આ સ્વર્ગમાં વસનાર મનુષ્યો માને છે. અમેરિકામાં ગુલામો રાખવા બંધ કરવાનો ફાયદો થયો ત્યારે સૌથી વધારે તેની મામે ગુલામોએ પોકાર કર્યો. તેમને સ્વતંત્રજીવનનો પરાપૂર્વથી ખ્યાલ નહોતો. ચોટલા બાધ કામ કરવું, કામ વગર શું થશે તેની ચિંતા નહીં, એવા અચારી જીવનવાળાને ગુજરાન માટે મેજ પ્રપત્ત કરવો અસભ્ય લાગ્યો. ગુલામોને પોતાની સ્થિતિમાં મનોરમ હતો. તેમને તે સ્વર્ગમાંથી કાઢવામાં આવે એ તેમને ગમતું નહોતું. આ પણ ઉપરનાને મળતું જ દર્શાવે છે.

હિંદુસ્તાનમાં ઘણું ઠેકણું પડ્યાનો રીવાજ છે. તે પડેનશીન બાધઓને મોટેથી સાંભળેલું છે કે આ અમારો બહુ સારો પ્રબંધ છે. કોઈ પડ્યા બહાર સત્ ચરિત્રવાન રહી શકે તે એમનાથી ન સમજાય તેવી વાત હતી. તેમના

કહેવામાં એમ હતું કે અમારા વડવાઓ આ સારામાં સારી ગોઠવણુ અમારે માટે કરી ગયા છે. તે બાદને તેમના મૂર્ખાઓના સ્વર્ગ સંબંધી ધણું સમજાવ્યા છતાં તેઓ પોતાનો મત ફેરવી ન શક્યાં.

આપણા બીજાઓની નોકરી (ઉત્તરતા પ્રકારની) કરતો વર્ગ, આપણા મજુરવર્ગ જુના જમાનામાં મૂર્ખાના સ્વર્ગમાં રહેતો. તેમને જોઈતો પગાર ખાવાપીવાનું મળે એટલે બીજી કાંઈ લાંબી વાંચના નહોતી. શેઠની મરજી એ જ કાયદો એવું તેમનું માનસ હતું. તેમનામાં પોતાની આત્મશ્રદ્ધા પ્રગટી, મનુષ્યત્વનું તેમને ભાન થયું એટલે તેમના શેઠો એટલે આપણે ગુથવાઈ ગયાં છીએ અને ઘણીવાર એમ લોકો કહે છે કે ગાંધીજીએ નોકરો અને મજુરોને ફટાવી મુક્યા છે. મજુરવર્ગ અને નોકરવર્ગ મૂર્ખોના સ્વર્ગમાં સદાકાળ રહે એવી આપણા સ્વાર્થ માટે આપણે ઇચ્છા રાખીએ છીએ!

અત્યંતે પણ આ જ પ્રકારના સ્વર્ગમાં વિહરતા. તેમને મન પોતાની રિયલિટીમાં સંતોષ સામાન્ય રીતે હતો. પરંતુ તેમના તરફનું આપણું વર્તન તો એટલું બધું અધમ અને અસહ્ય છે કે કોઈ વાર તેમનો અંતરાત્મા કંઈક ઉઠે. પણ આપણા હિંદીઓ નસીબને માનનારા તે પૂર્વનાં કર્મને દોષ ધી ઝેસી રહે. એમનામા જનમતિ આણુવાના પ્રયત્ન થવા લાગ્યા છે તેથી ધર્મ-બ્રહ્મતા યશો એમ તો માનનાર સ્વાભાવિક રીતે ધણા હશે. પરંતુ ધણાને . . . એ પણ બીંતિ છે કે આપણું નજીસ કામ કોણ કરશે, આપણું એકું ૧૦૦ ખાઈ આપણને જીવતા રહે! માથાપ કદી આશીર્વાદ કોણ આપશે; આપણને યથેચ્છ વાફ પ્રહાર કરવાના, ગાળભેળ દેવાના માણસો ક્યાંથી મળશે.

આપણા સમાજ ઉચ્ચ જ્ઞાતિની પિઠવાઓનો હામ કરવાનો પ્રતિજ્ઞા કરે છે તે સંબંધમાં પણ આપણે મૂર્ખાના સ્વર્ગમાં વસીને એમ માનીએ છીએ કે આ ઉચ્ચ રૂઢિના પરિણામે પ્રેમનો આદર્શ (એક તરફી છતાં) ભારત-વાસીઓ જાળવીએ છીએ, ગ્રંથમના પાક જગતને પદાવીએ છીએ, નિરુપાય પ્રેમનું જગતને દિગ્દર્શન કરાવીએ છીએ. આ રૂઢિને પરિણામે સ્ત્રીવર્ગનાં અગ્રંથ્ય દુઃખો, પ્રજાની નીતિનો ભ્રંસ અને અનાયાર તરફ આંખમીયામણાં કરી રખેને એ માનેલું સ્વર્ગ ખસી ન પડે એ પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

આવાં બીજાં ધણાં દર્શતો વિચાર કરતાં મળી આપશે અને તે સર્વ દ્રાષ્ટદેશમાં હશે; પણ આપણને આપણા દેશની માહિતી દોષ એ સ્વાભાવિક છે.

‘Where ignorance is a bliss it is folly to be wise’ એ કહેવત આપા જ કૃપ મંડેકાએ રચેલી હશે. કહેવતનો અર્થ એ

છે કે જ્યાં અજ્ઞાન સુખમય હોય ત્યાં ગણ્યા જનવું એ મૂખ્યાં છે. અર્થાત્ અજ્ઞાન એ મૂખ્યાં નહીં પણ અજ્ઞાન દૂર કરવું એ મૂખ્યાં છે. આ કહેવતનો ઉપયોગ સ્થિતિયુક્તતાના અર્થ દરતાં સ્વાર્થમયતામાં વધારે થાય છે. આપણે ગેરરીતિ વર્તેન કર્યું હોય, તેનો ઢાંકપીછોડા કરવો હોય, તેને માટે મન મનાવવું હોય તો ત્રિશેષે કરીને આ કહેવત વપરાય છે. પરંતુ એનો અર્થ તો એ જ છે કે અજ્ઞાનની શાંતિમાં ભંગ પાડનાર જ્ઞાનનો કિરણો ફેંક્યાં એ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ ઇચ્છ્યા જેવું નથી. અજ્ઞાન ટળી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં જેના સ્વાર્થને હાનિ પહોંચે તે તમામ આવી જ દલીલ કરે છે. પરંતુ સુભાગ્યે હવે અજ્ઞાનનો જમાનો જવાનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે, નાતું બાળક પણ દરેક પ્રસંગે દલીલ અને રદીયા આપે છે, Reasoning એટલે બુદ્ધિવાદનો આ જમાનો છે અને સ્વાર્થોચ્છાના ગમે તેવા ભારે પ્રયત્ન છતાં, તેમજ કૂપમંદૂહાતી તેમાં જ રહેવા ઇચ્છા છતાં અમતોય, વિરોધ અને પરિણામે આત્મશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થયા વિના નહીં રહે.

વિદ્યાબહેન ર. નીલકંઠ.

અખિલ ભારતના ઈલેકાબધારીઓની પરિપદ્.

ઈલેકાબ ધરાવનારાઓ વચ્ચે સહકાર અને ઐક્ય હોવું જોઈએ એમ તેમને ઘણા સમયથી લાગ્યું છે. એમના હક્કનું રક્ષણ કરવા અને પરસ્પર લાભ વધારવા એમનું વ્યવસ્થિત સંગઠન કરવાની આવશ્યકતા એમને જણાઈ છે. એમના વ્યાજબી હક્ક ફૂલી જવાની અણી ઉપર છે એનું એમને કેટલાયે વખતથી જ્ઞાન થયું છે.

આપણા દેશમાં દરેક સંસ્થાનનો આરમ્ભ પરિપદ્ વડે જ થાય છે (અને ઘણાખરાનો તો અન્ત પણ પરિપદ્માં જ આવી જાય છે) એટલે કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ઈલેકાબધારીઓએ સર્વ ઇલેકાબ ધારણ કરનારાઓની એકતા સાધવા અને સંગઠન કરવા એક પરિપદ્ ભરવાનો નિર્ણય કર્યો. એક કામ-ચત્રાઉ કાર્યવાહક સમિતિ પણ નિમાઈ અને નિમંત્રણપત્રિકાઓ તથા સંકુલરો પણ બહાર પડ્યાં. પરંતુ તે પછી ઘણા પ્રશ્નો વિશે ઘણી મુશ્કેલીઓ ઉભી થઈ, પ્રથમ પ્રશ્ન તો પરિપદ્ ક્યારે ભરવી એનો હતો. પરિપદ્ ખીસ્તી નવા વર્ષે (એટલે કે ૧ લી જાન્યુઆરીએ) ખોલાવવી કે જે દિવસે બ્રિટિશ

પાંત્રામેંટ સામ્રાટની વર્ષ ગાંઠ નક્કી કરે એ દિવસે. સૌને વિદિત છે કે આ
 યંત્રે દિવસોએ ઇલેક્ટ્રોની યાદી બહાર પડે છે અને ખિતાબ બક્ષવામાં આવે
 છે. આથી પરિપદ્ મળી તે પહેલાં એના સંચાલકોનાં બે તક પડ્યાં. જેઓને
 નવા વર્ષને દિવસે ખિતાબો મળ્યા હતા, એ નવા વર્ષે પરિપદ્ ભરવાની
 પક્ષમાં હતા અને જેમને રાગના જન્મદિવસે માન મળ્યું હતું તેઓ એ
 દિવસે ભરવાનો આગ્રહ કરતા હતા. મતભેદ એટલો તીવ્ર હતો અને યંત્ર
 પક્ષનો આગ્રહ એટલો દૃઢ હતો કે પરિપદ્ની તારીખ એક સિદ્ધાન્તનો
 પ્રશ્ન બની ગયો અને થોડો સમય તો એમ લાગ્યું કે કાં તો આવી મદરતની
 રાષ્ટ્રીય પરિપદ્ મળશે જ નહિ અથવા તો બે વિરુદ્ધ પક્ષની બે ભિન્ન
 પરિપદ્ ભરાશે. વર્ષગાંઠના પક્ષધારીઓએ “વક્ષાધારી ઇલેક્ટ્રોધારી પરિપદ્”
 નું નામ ધારણ કરવાનો નિર્ણય કરી પણ દીધો અને નવા વર્ષવાળાઓ
 “વાર્ષિક ઇલેક્ટ્રોધારી પરિપદ્” એવું નામ ગ્રહણ કરવાની તૈયારીમાં હતા.
 સુભાગ્યે યંત્રે પક્ષ વચ્ચે સમાધાન થયું અને પરિપદ્ યંત્રે શુભ અવસર
 છ મહિને ભરશે એમ નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો. પરિપદ્ના સ્થળનો પ્રશ્ન
 પણ એવો જ કંઠણ હતો. આખરે એમ નિર્ણય થયો કે પરિપદ્ની જૂનની
 બેઠક દિલ્હીમાં મળે અને જનન્યુઆરીની સભા મહાસભાના મળવાના સ્થાનથી
 દૂરમાં દૂર જે મ્હોટું શહેર હોય ત્યાં ભરશે.

પરંતુ આટલેથી મુશ્કેલીઓનો પાર ન આવ્યો. બધા ઇલેક્ટ્રોધારીઓને
 નિમંત્રણ આપવું કે જે ઇલેક્ટ્રોધારીઓ હંમેશા સરકારના પક્ષમાં જ હોય
 અને અંગત સ્વાર્થ સિવાય કોઈ પણ બાબતમાં સરકારનો વિરોધ ન કરે
 એવાઓને જ બોલાવવા. બધા ઇલેક્ટ્રોધારીઓને બોલાવવાનું તો અગ્રહ્ય
 હતું કારણ કે સર પુરુષોત્તમદાસ દહિારદાસ જેવા કેટલાક ઇલેક્ટ્રોધારીઓ
 સરકારનો વિરોધ કરીને ઇલેક્ટ્રોને હક્કો પાડે છે અને મર. પી. સી. રાય
 જેવા ખાદીનો પ્રચાર કરી ઇલેક્ટ્રોધારીઓનો શરમાવું પડે એવી પ્રવૃત્તિ
 કરે છે એવાને તો શી રીતે બોલાવવા? આથી પરિપદ્ વાસ્તે ઇલેક્ટ્રો એ
 કે આવશ્યક લાયકાત હતી છતાં એ પૂરતી તો નહોતી જ. પોતાનો અંગત
 કે સંબંધીઓનો સ્વાર્થ હોય એવી અપવાદની બાબતોમાં જ અને ન છૂટે જ
 સરકારનો ખુદશી રીતે વિરોધ કરવો અને તે સિવાય બોલીને કે ન બોલીને,
 મત આપીને કે ગેરહાજર રહીને, સરકારને સદાયે મદાપના કરવી એવી પ્રતિજ્ઞા
 દરેક સભ્યે લેવી એવો નિશ્ચય થયો; અને ઘણા ઉત્સાહથી એ પ્રતિજ્ઞાના
 પત્ર ઉપર દરેક સભાસભે નથા ડેક્લેરેટ સહી કરી. વિરોધ વાસ્તે “ત દૂરકો”
 તો પ્રસંગ ક્યારે ઉભો થયો અને ક્યા પ્રશ્નોમાં પોતાનો અથવા તો પોતાના

વર્ગનો લાભ સમાયેલો છે એની ચોક્કસ વ્યાખ્યા કરવાનું કામ પરિપક્વ ચૂંટેલી એક કમિટીને સોંપવામાં આવ્યું. વળી જેઓએ ઇશ્વાર અને ચાંદ વાસ્તે અચૂન વફાદારી અને અડગ સહકાર દ્વારા સતત પ્રયાસ કર્યો હોય અને છતાં હજી સુધી એ પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હોય એમને પણ પરિપક્વમાં દાખલ કરવા એમ નક્કી થયું. આ મુદ્દાના અનુમોદનમાં આ દક્ષામાં આવે એવા એક સભ્યને લાગણીપુરઃ સર કહ્યું: “આમાં ગીતાનો આપણને આધાર છે. આપણે તો સહકાર, સહાયતા અને સરકારની ભક્તિ રૂપી કર્મ કરી શકીએ, ખિતાબરૂપી કૃત્ય આપણું તો સરકારના હાથમાં છે.” આવા પ્રકારના સભ્યોને શરૂઆત સમયે મળી એમને વિશ્વ-વિચારણી સમિતિમાં મતનો અધિકાર ન આપવો પણ મન શી ભરવાનો હક્ક આપવા એવો નિર્ણય થયો.

પ્રથમ અધિવેશન.

આ પ્રમાણે પરિપક્વ પ્રથમ અધિવેશન ૧૯૨૯ ના જાન્યુઆરીની ૧ લી તારીખે રાવળપીંડીમાં ભરાયું. સભાસદો તથા માનનીય અને મહત્તિયા અધિઓના ઉરના “ઉન્હા ઉમંગલ” ને લીધે શિયાળાની કડકડતી ઠંડક પણ ઓછી થઈ ગઈ હતી. પરિપક્વ માટેની તૈયારી બહુ પરિશ્રમ લઈને કરવામાં આવી હતી; અને પરિણામે મંડપ ઘણો લગ્ય દીસતો હતો. આખો શમિયાણો લોકેશાપરના કાપડોના બનાવેલો હતો અને એમાં વપરાયેલી બધી વસ્તુઓ સ્વિટિશ, પરદેશી અને ન હોય જ આપણા દેશની હતી. આ ઉપરથી પરિપક્વના મુદ્દાઓનો ભૂગોળની સીમાઓ વટાવી જતો બ્રાહ્મણ તથા એમની વિશાલઆન્તર-રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિનો ખ્યાલ દરેકને આવતો હતો. મંડપમાં ઠેર ઠેર વિખ્યાત ઇશ્વારધારીઓનાં મહાવચનો દૃષ્ટિએ પડતાં હતાં. આમાંનાં કેટલાક વચનો ઉતારવા જેવાં છે. “ઇશ્વાર મહારો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે અને એ પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ રાજભક્તિ છે;” “વફાદારી માનમાધિકા”; “ખાન પાનને ખાતર છાંદગી નથી પણ માનચાંદને ખાતર જાહેર જીવન છે;” “સત્તા આગળ ધાણપણ વ્યર્થ છે;” (આ વાક્ય નીચે જનરલ કાયરની છમી હતી.) “યયા રાજા તયા વાજા;” “કાપલ વગર કાયદો નથી;” ઇત્યાદિ વિવિધ બોધવચનો દૃષ્ટિએ પડતાં હતાં. પેટરોર્મના પાછલા ભાગમાં વિશ્વમ પેદાશી માંડી અત્યાચાર સુધીના ઇંગ્લાંડના સર્વે રાજાઓની છમીઓ હતી. છમીઓની નીચે લખ્યું હતું “રાજા માનસ્ય કારણમ” મંડપની એ બાજુએ જૂદા જૂદા પ્રાન્તોના પોલીસ કમિશ્નરોની છમીઓ હતી.

પ્રેટેક્ષર્મ ઉપર ખીરાજેલામાં નીચેના ગૃહસ્થોનાં નામ નોંધવા જેવાં છે. અર્ધવાનના મહારાજ, દરલંગાનાં મહારાજ, સર ઉમર હયાતખાન, સર વસન્તરાવ ડામોલકર, ખાનખ્તાદુર મનમુરી, સર માણેકજી દાદાભાઈ, સર ધનજીભાઈ અમનજી, સર અમનજી દલાલ, પ્રિન્સ અકરામ હુસેન, સર ષિજેન્દ્રલાલ મિત્ર, એ. એમ. ગઝનવી, મી. ગરડા, ડૉ. સુરાવર્દી, ખાનખ્તાદુર નાણાવટી, મિ. રક્ષુદીન અહમદ વગેરેની પ્રેક્ષકવર્ગમાં બેઠેલા ઈસ્લામ પ્રમાણે ગોશ્વવામાં આવી હતી. સૌથી મોટો વર્ગ રાવખ્તાદુરે, રાય બદાદુરે અને ખાન ખ્તાદુરેનો હોવાથી એમને વાસ્તે સૌથી વધારે જગ્યા રાખવામાં આવી હતી. જે. પી. એ માટે પણ એક ભાગ અલગ હતો અને યુદ્ધ દરમિયાન મહેલા ખાસ ઇલાકાએ જેવા કે O. B. E., M. B. E., C. B. E. વગેરે માટે પણ સ્થાન મુકરર કરવામાં આવ્યું હતું. પરિપક્વતા (ઇલાકા મેળવવાના) મુખ્ય હેતુ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવનારાઓ વાસ્તે પણ મંડપનો એક ભાગ રાખ્યો હતો, જેમાં મુંગાઈ, અમદાવાદ, સુરત અને ભરૂચના કેટલાક પારસીઓ, સિંધના કેટલાક મુસલમાનો, ગંગાબાના થોડાક જમીનદારો અને કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ તથા કન્ડ્રીલીગના સભાસદો હતા.

“ પ્રજાના સાચા નેતાઓ. ”

સ્વાગતભસમિતિના પ્રમુખનું સ્થાન ખાનખ્તાદુર મહમદ અહમદાંસી. આઈ. ઇ. જે. પી. (આનરરી મેજસ્ટ્રેટ) ને આપવામાં આવ્યું હતું. ખાનખ્તાદુર મહમદ રાવજીપોડી તો શું પણ પેશાવરના પણ કોઈ પણ નાગરિક કરતાં સરકારની પાર્ટિઓ, ખાણાઓ, મિજલસો, લેવીઓ ઇત્યાદિમાં વધારે વાર ગયા, હોવાનું માન ધરાવે છે એટલે એમની લાખકાત વિશે કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. તે ઉપરાન્ત પણ અનેક રીતે એમણે દેશની સેવા કરી છે. સાધમન કમિશન ખીજી વાર મુંગાઈ બંદરે ઉતર્યું ત્યારે પાછલી રાતે તેઓ સુકાઈ ગયેલા દારતોરા લઈ બેચાર્ડ પિયર સર જૉન સાધમનને વધાવવા ગયા હતા એ તો સૌ કોઈ જાણે છે. ત્યાર પછી જે સ્થળે કમિશન જતું ત્યાં આગલે દિવસ જઈ એનો સત્કાર કરવા સ્ટેશને તેઓ દાગરી આપના માત્ર પૂતામાં એમને રહેજ મુશ્કેલી નડેલી. સર જૉન સાધમન અને એમના છામત્રો સ્વાગતના ઉત્સાહથી મુંગાઈ ન જાય અને પુષ્કળ દારતોરાથી ગૂંગળાઈ ન જાય એ ભયથી જે સમ્પત જાતો પોલીસ દરેક સ્થળે રાખે છે એને લીધે પૂતાના સ્ટેશનમાં દાખલ થતા હતા ત્યારે ભાકુતી ગાડીના હાંકનાર ધારીને ખાનખ્તાદુર મહમદને પોલીસ સર્જિટ દેવો મારેલો; પરંતુ

લાંકા લગ્નપતરાય કે પંડિત જવાહીરલાલ પેટે અને વિશે ખોટા ઘેંચાટ ન કરતાં સહનશીલતાથી અને ખરી અર્દિમાત્મક વૃત્તિથી એમણે એ માર સહન કર્યો; અને એ વિશે કદી શબ્દોચ્ચાર કર્યો નહિ આવાં અંગત કારણોને તેઓ મૂળ સિદ્ધાન્તની આડે આવવા દેતા નહિ અને ગૌણ અપમાનોને ખાતર એમણે મોટા માનની આકાંક્ષા છોડી નહિ. પ્રમુખગયાન વારને રાય બહાદુર સર રામલાલ જંગડી કે. સી. આમ. ઇ. ઓ. બી. ઇ., સી. બી. ઇ., એફ. આર. એ. એસ. ચૂટાયા દત્તા. હિન્દુસ્તાનના છવતા કે મરી ગયેલા કાંઈ પણ પુરુષ કરતાં વધારે ઇંદગીઓ, ખિતાઓ, ચાંદો અને ડિપ્લોમાઓ એમણે પ્રાપ્ત કરેલા છે.

ત્યારે અને પ્રમુખો પરિવર્તના મંડપમાં દાખલ થયા ત્યારે મંડપનું દશ્ય અસાધારણ હતું. અપૂર્વ અને સહૃદય ઉત્સાહથી સભાએ એમને વધારી લીધા. હરકરી બેઠે God Save the King અને દેશી બેઠે “ મુખજા ક્યા દેખો દર્પણમે ” વગાડી પ્રમુખ સાહેબનો સત્કાર કર્યો. આ પછી ટ્રેલીક બાલાઓએ સ્વાગતનું એક ગીત ગાયું. આ ગીત પેન્શન ખાના એક કવિએ બોડેલું હતું અને એમની કવિત્વશક્તિ ઉપર પેન્શનની અસર સ્પષ્ટ હતી. એ કાવ્યમાં સ્વિટ્ઝ સામ્રાજ્યને સૂર્ય મંડળની ઉપમા આપી હતી. આ મંડળરચનામાં ઈંગ્લંડ સૂર્યને સ્થળે અને પ્રત્યેક મંરચાનગ્રાદરપે દતાં. આ ઘટમાળમાં હિન્દ પૃથ્વી હતું આ કાવ્યે શ્રીતાઓ ઉપર ભારે અસર કરી હતી અને બર્ડવાનના મહારાજની આંખમાં આંસુ આવ્યાં હતાં.

ત્યાર પછી સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખે એક ન્હાવું પથ્રુ સુંદર ભાષણ આપ્યું. એ ભાષણ દોઢ કલાક ચાલ્યું. ગઝનીના મહમ્મદથી તે લોર્ડ અર્વિન સૂફીના ઇતિહાસનું સિંહાવલોકન એ ભાષણમાં આવતું હતું. ખાનખાહુરે કહ્યું, “ આવા પ્રકારની પરિપદ ઘણી જ આવશ્યક છે ઇંદગીવારીઓના હકકનું સંરક્ષણ કરવા જ નહિ, પરંતુ પ્રગ્નને રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક, સ્વાર્થિક ઇત્યાદિ સર્વ ક્ષેત્રોમાં સાચે માગે દોરવાની જવાબદારી આપણી છે. આપણે લોકોના સાચા નેના જિયે અને પ્રગ્નને આપણા પ્રત્યે માન છે, આપણી ઉપર વિશ્વાસ છે, આપણી તરફથી અનેક પ્રકારની આશા છે. તો શું દેશના આ આવા કોટાકીના પ્રસંગે આપણે એમને નિગરા કરીશું? અત્યારે વાત્સાલ અને દંભી તેતાઓની તથા ટોંગી કાર્યકર્તાઓની સહાદયી તેમજ ખોટી પક્ષાપક્ષી અને કાલાહલને લીધે પ્રમ્ મુંઝાઇ ગઇ છે. (તાળીઓ): ઠેર ઠેર જઈ તોફાન કરવાનો મધો લઈ બેઠેલા કહેવાના લોક-નાપકો,

કોઈની વિનંતિ વગર પ્રજાને દોરવવાનો બોલો માથે લઈને ફરતા કાર્યવાહી, વકીલાતદ્વારા રજવામાં નિષ્ફળ ગમેલા વકીલો, વાકુપટુતાથી અત્યંત પ્રજાને બોળી દેતા, ઘોંઘાટ કરનારાઓથી પ્રજા હવે કંટાળીને ચાકી ગઇ છે. (હસાહસ અને તાળીઓ). હું ભાર મૂકીને કહું છું કે સરકાર અને પ્રજા બંને આપણી આગળથી ઘણી આશા રાખે છે. સરકારે આપણે વાસ્તે જે આશા બાંધી છે એ ફળીમૂત કરવી એ આપણી ફરજ છે અને રાજ્ય ભક્તિ આપણું ફરજ છે. પ્રજાના નેતૃત્વની લગામ હાથ ધરવી એ આપણો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે—અરે ના ! આપણું મેરજીપર્વન્તનું કર્તવ્ય છે. પ્રજાના નેતા થવાનો આપણો હક્ક છે—હિ—આપણી એ જવાબદારી છે.” (તાળીઓ).

સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખે પરિપદ આગળ રચનાત્મક કાર્યક્રમ રજુ કર્યો હતો અને પરિપદની પ્રવૃત્તિને યોગ્ય દિશામાં વાળી હતી. એમ સૌ કોઈને લાગ્યું.

પ્રમુખસ્થાન સર રામલાલને આપવાની દરખાસ્ત રજુ કરતાં મી. ખીમજી ચૌધરીએ એમ. એસ. સી, એમ. બી. ઇ., એ કહ્યું: “આ પરિપદના પ્રમુખસ્થાને બિરાજવા જે પ્રમુખ મહાશય ચૂંટાયા છે એમના કરતાં કોઈ વધારે યોગ્ય પુરુષ મ્હારા જાણીવામાં નથી. (જેસમેર તાળીઓ). ન્યારે સર રામલાલ ૨૧ વર્ષની કાચી વયમાં હતા ત્યારે એમને રાય માટેનો પ્રથમ ઇન્કાર્ય મળ્યો હતો અને એમની એ દિશામાં પ્રવૃત્તિ દજી ચાલુ જ છે. (તાળીઓ). પોતે ગર્જાશ્રીમન્ત હોવા છતાં આખી છાંદગી એમણે લોકસેવામાં ગાળી છે. પોતાના ગાડીચોડા લોકોને વરચોડા વાસ્તે ખુશીથી અને ભાડું લીધા વગર એ આપે છે. કોઈ પણ અમલદાર એમના ગામ પાસેથી ટ્રેનમાં જતો હોય તો એને વાસ્તે મ્હા, સરખત, મીઠાઈ અને પાનસોપારી તથા દારતોરા લઈ રેશને અતિથિનો સત્કાર કરવા જાય છે. સર રામલાલ દેશભક્ત છે પરંતુ એમની ભક્તિ થેલી કે હિંમત નથી. એમને દેશ વાસ્તે માત્ર પ્રેમ છે પણ એ પ્રેમ કાયદાની દૃઢ ક્ષી બોળગી જતો નથી. (તાળીઓ). એ રોહ સુદૃઢ છતાં મુમર્ચાદિત છે. આનાં એક બેજ દયાન્ત હું આપીશ. જલિયાંવાળામાં જોધ્યે તે કરતાં થોડીક વધારે ગોળાઓ જનરલ કાયદે વાપરી હતી, એવો એમનો મત હતો છતાં જનરલ કાયદાના લોભાચે વિશ્વા-

• અને ખાનખદાદુરનું વજન ૧૬૩ પાઉન્ડ હતું એટલે એમનો મૂકેલો ભાર કંઈ જોવા તેવો નહોતો.

પતમાં જે ફંડ થયું હતું તેમાં પૈસા ભરતાં એ અચકાયા નહોતા. (તાળીઓ): એ જ પ્રમાણે સાધનન કમિશનમાં દેશીઓ નિમ્ના હોત તો ફંડ ખોલું નહોતું એવો એમનો અંગત અભિપ્રાય છતાં હિન્દુસ્તાનના કોઈપણ નેતા કરતાં વધારે પાર્ટીઓ એમણે કમિશનને આપી છે. ગવર્નરને સર રામલાલ ઉપર એવી શ્રદ્ધા થઈ ગઈ છે કે પોતાની ખાનગી જાગતોમાં પણ એમની સલાહ લેઓ લે છે. જ્યારે જ્યારે સર રામલાલે ગવર્નર સાથે મુજાકાતની માંગણી કરી છે ત્યારે તરત જ એ સ્વીકારવામાં આવી છે. છેલ્લાં ચોવીસ વર્ષ થયાં આ પ્રાન્તનો એક પણ એવો ગવર્નર નથી થઈ ગયો કે જેણે પોતાનો હોદ્દો છોડતાં પહેલાં આપણા પ્રમુખ મદાશયને એક કે બીજા પ્રકારનો ઇલકાગ કે ચાંદન આપ્યો હોય. (તાળીઓ). આવા પ્રમુખ સાહેબની સ્તુતિ કરવી એ એમના અમંજ્ય ઇલકાગની પાછળ યુનિવર્સિટીની ડિગ્રીના અક્ષરો લખવા યોગ્ય છે. ”

લક્ષ્યતા એક પારસી ગૃહસ્થે અને સિંધના એક મુસલમાન બંધુએ આ ઠરાવને અનુમોદન આપ્યા પછી સર્વાનુમતે એ પસાર થયો હતો અને મંડપમાંથી ચીમેર તાળીઓની ગર્જના વચ્ચે સર રામલાલે પ્રમુખસ્થાન લીધું હતું.

આખા જગતમાં જે જતાતો બની રહ્યા છે એથી ઇલકાગધારીઓને શાંલાલ અને ગેરલાલ છે એનું સ્વસ્તર અને નિષુણ્ણ અવલેક્ષન પ્રમુખશ્રીના ભાષણમાં હતું. સહાડા ત્રણ કલાક એ ભાષણ ચાલ્યું છતાં પ્રમુખના ઘાંટાને લેશ માત્ર હલકત આવી નહિ. પરિપક્વના દત્તિલાસ તથા લક્ષ્ય વિષે અને પશ્ચિમે લવિષ્યમાં ક્યા ધોરણ ઉપર કામ કરવું એ વિષે એમાં ઉલ્લેખો હતા. કોઈપણ પ્રકારના ઇલકાગો મળ્યા હોય કે મળવાના હોય એ મને વચ્ચે મંપ, સહકાર અને અકૃપ ગ્રાધવા માટે અન્તમાં એક ઉદ્દેશ પ્રાર્થના હતી.

પ્રમુખે કહ્યું, “ નામદાર વાઇસરોય સાહેબને મ્હારે ખાત્રી આપવાની જરૂર નથી કે અમારો હેતુ વફાદારીલપ્તો છે. નામદાર વાઇસરોય સાહેબની રાજ્યનીતિ પ્રશંસનીય છે. એ રાજ્યપ્રબંધને લોર્ડ રેડિંગ સાહેબની અને તેથી આગળ લોર્ડન હેસ્ટિંગ્સ સાહેબની રાજ્યપદ્ધતિ સાથે અવિચ્છિન્ન મંચ છે.

“ સદ્ગદરથી, આપણા શાસ્ત્રમાં ઉક્તિ છે—જેનો લેખક અજ્ઞાત હોય એવાં બધાં સંસ્કૃત વાક્યોને હું શાસ્ત્ર જ લેખુ છું—કે ગુણાઃ પુજાસ્થાનં ન ચ પુલિહ્નં ન ચ વયઃ । આધુનિક જમાનાને અનુકૂળ એ શાસ્ત્રજ્ઞને જ્ઞાપિયે તો ગુણને સ્થળે ઇલકાગ સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ? (તાળીઓ):

“માનનીય ગન્ધુઓ ! આ સ્થાન વાસ્તેની મ્હારી નાનાપણના વિશે મ્હારાથી તો વધારે શું કહેવાય ? મ્હારી નાનાપણના વિશે મ્હારે કંઈ પણ કહેવું એ તો અનુક્રિત જ લેખાય. કેટલાક મહાપુરુષો પેઠે મ્હારી નાનાતાનું મ્હને અભિમાન નથી છતાંયે એટલું તો મ્હને કહેવા દો (“ કહો ! કહો ! ” ના પોદારો) કે આ સ્થાન માટેની મ્હારી ગોચ્યતા મ્હારી અવસ્થાને લઈને કે હું પુરપ છું એથી નહિ પણ મ્હાગ ઇત્કાગને લીધે જ છે (તાળીઓ).

“ સુશીલ સભ્યનો, મ્હારા જીવનમાં ઘણી મુખાંશઓ મ્હેં લેધ છે; પરંતુ ઇત્કાગના અદિષ્ટાર વાસ્તે અમલદારના દુષ્ટ અને બાલિસ મંચનમાં જે ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો હતો એના જેવી અર્થહીન પ્રવૃત્તિ મ્હેં કદી લેધ નથી (લેસબેજ તાળીઓ); ડાઈના કે નિરાગતા અદિષ્ટાર કરતાંયે વધારે દુષ્ટ એ અદિષ્ટાર હતો. દારણ કે વડીલો તો ડોમેસ્ટ ને ખિન્નાફત કંડ દ્વારા પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે અને વિદ્યાર્થીઓ કહેવાની રાષ્ટ્રીય સાળામાં જઈ શકે; પરંતુ ઇત્કાગના અદિષ્ટારનો સ્થનાત્મક કાર્યક્રમ શો ? ઇત્કાગ-ધારીઓ ઇત્કાગોનો ત્યાગ કરે તો તેઓ એને બદલે નવું શું મદણ કરી શકે ? તેમને નવા ઇત્કાગો કેણુ આપે ? ઇત્કાગના અદિષ્ટાર માટે જે ધાંધલ અમલદારીઓએ કરી છે એ તદ્દન નિરર્થક છે. દારણ એમને કદી ઇત્કાગ મળવાના નથી અને જેઓ ઇત્કાગ ધરાવે છે તેઓ કદી એ ઊડી દેવાના નથી. આ તો ફરક્સર કરવાના બોધ દેવા જેવું વ્યર્થ છે. દારણ કે ગરીબોની ખમર કરવા જેટલી શક્તિ હોતી નથી અને ધનવાનોને ફરક્સર કરવાની શક્તિ હોતી નથી. (પુનઃજન દસાદસ અને તાળીઓ).

“ ઇત્કાગ-ધારીઓને ચુંટણીના ખાસ દક્ક હોવા લેધયે. એમને પ્રાન્સિક અને વડી ધારામણ વાસ્તે તથા ડાઉન્સિસ ઓફ રેટેટ વાસ્તે સભ્યો ચૂંટવાનો દક્ક હોયો લેધએ અને એવી બંધી મંચાઓમાં બે ત્રણ પ્રતિનિધિઓ હોવા લેધએ. ઇત્કાગ-ધારીઓના પુત્રા અને મંચંધીઓને નોટરીમાં રાખવાની ખાસ ગોઠવણ હોવી લેધએ. ડાઉન્સિસ ઓફ રેટેટમાં આપણા ઘણા પ્રતિનિધિઓ તેમજ આપણી વફાદારીને લીધે આપણા ઘણા મંચંધીઓને સર-કારી નોટરી મળે છે એ સાચી વાત છે. પણ મ્હારે તો એવા આડકતરા અને શુષ્ક નહિ પણ સીધા અને ખૂબ દક્ક લેધએ છીએ. આપણે જ દેશના ખરા ઉમરાવો છીએ અને જ્ઞાતવની જ્ઞાતવાનીના પ્રતિનિધિઓ છીએ. ખિન્ના મનદારી મંચો વાસ્તે અને ખાસ એકે વાસ્તે આપણે માંગણી કરીશું અને કરીશું જ. સાઈમન જ્ઞાતવા આપણી આ માંગણી હક્કમાં લેશે એવી આશા છે.

“ સરકારી માનને લીધે પ્રજના મનમાનને યોગ્ય થએલા બન્યુંઓ ! અન્તે મહારી પ્રાર્થના છે કે જે દ્રોષ વિદ્યમણુઓ આવે અને મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય તે સર્વેને દૂર કરીને આપણું અંતિમ લક્ષ્ય ઇલ્લાખ પ્રાપ્ત કરવાનું આપણે મેળવીશું એવી મહારી ખાત્રી છે. માટે ઇલ્લાખધારીઓ ! નનગૃત થાઓ, એકત્ર થાઓ અને મથો ! ” (પુષ્કળ તાળીઓ) :

વિષય વિચારીણી સમિતિ.

વિષય વિચારીણી સમિતિમાં જોસબેર અને રસિક ચર્ચા થઈ. મહારા' દ્વારા એક રાવબહાદુરે એવી સૂચના કરી કે બે વર્ષ સુધી કાર્જન ઇલ્લાખ ન આપવાની સરકારને વિનંતિ કરવી. એમની દલીલ એવી હતી કે ઇલ્લાખો લમણાં બહુ સસ્તા અને સામાન્ય થઈ પડ્યા છે અને એથી ઇલ્લાખની નવીનતા તો શું પણ એની અતિશયને પણ હાનિ મહોલે છે. ઇલ્લાખો લમણાં એવા સાધારણ થઈ પડ્યા છે અને એવા સામાન્ય માણુઓને એ આપવામાં આવે છે કે સહેજ પ્રતિષ્ઠિત લોકોને એ આપવામાં આવે છે ત્યારે એમને મુંઝવણ થઈ પડે છે. “ મહારોજ હાખસો હ્યો, ” રાવબહાદુરે કહ્યું. “ મને ત્યારે રાવબહાદુરનો ઇલ્લાખ મળ્યો ત્યારેજ અમારા ગામના કલેક્ટર સાહેબનો જૂનો સામાન સારા ભાવે ખરીદનાર એક જરીપુરાણાવાળા વેપારીને પણ રાવબહાદુરનો ખિતાબ આપવામાં આવ્યો હતો (શરમ ! શરમ ! ના પોકારો). આજકાલ સાધમન કમિશનને આપવામાં આવતી પાર્ટીઓમાં હિન્દી પ્રગ્નજીવનના અતિનિધિઓ તરીકે અમલદાર વર્ગના ખાનમામાઓ અને બટલકેને નિમંત્રણ આપવામાં આવે છે એ આપને સૌને વિદિત છે. આ વસ્તુસ્થિતિને લીધે માન અકરામ સસ્તાં થઈ જવાનો મંમત છે. અર્થશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ઇલ્લાખનું મૂલ્ય વધારવા એની માંગ વધારવી જોઈએ અને માંગ વધારવા એનો જરૂરો કમતી કુવો જોઈએ. એટલા માટે ઇલ્લાખ આપવાનું દ્રૈક મુદત સુધી બંધ કરવું જોઈએ. ” આ કરાવ સામે ગખ્ત વિરોધ પ્રદર્શિત થયો. વિરોધીઓમાં જેમને ઇલ્લાખ મળ્યો નહોતો અને એની આશા હતી એજ નહોતા પણ ઘણા પીઠ ઇલ્લાખધારીઓ પણ હતા. આવા ઇલ્લાખધારીઓનું કહેવું હતું કે એમના આદર્શની સીમા બંધાય એમ નથી. જેમ પર્વત ઉપર ચડતા મનુષ્યનું સ્થિતિજ વધતું જાય છે અને જેમ શુદ્ધ આત્મજોની કુધા થોડું ખાવાથી વધુ તીવ્ર થાય છે એમ ઇલ્લાખ વારતેની તૃપ્ત ઇલ્લાખ મળવાથી વધારે ઉત્તેજ બને છે તો યજ્ઞી ઇલ્લાખોનો આવેલ પ્રતિબંધ કરવાની શી જરૂર ? આ પક્ષના એક મંત્રણી તો એવીજ સૂચના

દત્તી કે, “ધારાસભા અને સ્થાનિક મંત્રાઓમાં જેઓ એક વર્ષ સુધી સરઃ દારની વિરુદ્ધ એક પછી વાર બોલ્યા ન હોય કે જેમણે એક પછી વાર વિરુદ્ધ મત ન આપ્યો હોય તેમને કંઈક ખિતાબ કે ચાંદ આપવો નોંધ્યો. શું આવા સબ્જનો માનનીય નથી? અને માનનીય હોય તો એમને માન કેમ ન મળવું નોંધ્યો?” રાવજહાદુરનો કરાવ બહુ મતે ઉડી ગયો.

શ્રીયુત સુકુમાર લાહીરી સી. આઇ. ઇ., એ એક કરાવ રજુ કર્યો કે માન-ચાંદની ટીપ બહાર પડે એમાં શી સેવા વારને કે શા દારણુ માટે અમુક પ્રદરથને ઈશ્તિયાન-કે ચાંદ આપવામાં આવ્યો છે તે ટૂંકમાં જણાવવું. શ્રીયુત લાહીરીનું કહેવું હતું કે ઇંગ્લંડમાં લોર્ડિ જ્યોજે આપેલા ઈશ્તિઓથી ભારે તોફાન ઉભું થયું હતું અને એની તપાસ કરવા એક કમિટી નિમવામાં આવી હતી. અહિંયા ટોએમવાળાઓ અને સ્વરાજ્યરો એવી તપાસ કરે તે પહેલાં પાણી આગળ પાળ બાંધવા માટે આવી પદ્ધતિ દાખલ કરવાની જરૂર છે. આ કરાવનો પણ સખ્ત વિરોધ થયો. એક ગૃહસ્થે એમ કહ્યું કે “ઈશ્તિયા આપવાનો આધકાર રાજનો છે અને એમાં ડખલ કરવાનો કે એનાં દારણો પૂછવાનો વિચાર માત્ર રાજકોલ સમાન છે. શ્રીયુત લાહીરીની સૂચના વફાદારીની આપણી પ્રતિજ્ઞાની વિરુદ્ધ છે; દારણુ કે એ સૂચવે છે એવી પ્રસિદ્ધિ રાજની સત્તા ઉપર તરાપ મારવા બરાબર છે. વળી એવી પ્રસિદ્ધિ પ્રતિજ્ઞાતે પણ હાનિકારક છે અને પ્રતિજ્ઞા ઈશ્તિયાનું મૂળ છે. ઈશ્તિયા મેળવનારની લાયકાતની તુક્કના કરનાર જાપાં વાંચનારા તે વળી કોણ?” બીજા સભ્યે વિરોધ દર્શાવતાં કહ્યું: “ઈંગ્લંડ અને હિન્દ વચ્ચે આ જાગતમાં કંઈ સામ્ય નથી. વિજ્ઞાપતમાં અમુક પાર્ટિના ફંડમાં પૈસા ભરવા બદલ ઈશ્તિયા આપવામાં આવે છે બ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં તો વફાદાર નાગરિકોને તથા રિટાયર થતા અમલદારોને ઈશ્તિઓ આપવામાં આવે છે. શ્રીયુત લાહીરીના કરાવ ઉપર ફેટલાક સુધારા રજુ કરવામાં આવ્યા. એક સુધારો એવો હતો કે જેને ઈશ્તિયા આવે તેને ખાનગીમાં એનાં દારણો જણાવવાં નોંધ્યો. આ સુધારો રજુ કરનાર સભ્યનું કહેવું હતું કે ધણી વાર પોતાને શા માટે ઈશ્તિયા મળ્યો છે એવું દારણુ ઈશ્તિયાધારીઓ જ પોતાના મિત્રોને બરાબર સમજાવી શકતા નથી; એટલે બીજાને કહી શકાય એવાં દારણો જોઈ સરકારે ઈશ્તિયા જાહેર કરતી વખતે એમને તે કહેવાં નોંધ્યો. બીજો સુધારો એ હતો કે કયા ફંડકળામાં ફેટલી રકમ ભરવાથી ઈશ્તિયા આપવામાં આવશે એ સરકારે વફાદાર નાગરિકોને તેમ જ ઈશ્તિયાધારીઓને જણાવી દેવું નોંધ્યો! જેમ કે દસ લાખ આપે તો બેરોનેટ થવાય, એક લાખ આપે

તો કે. સી. આઇ. ઇ. વગેરે. આ સુધારો પ્રમુખે અયોગ્ય ગણી નામંજુર કર્યો અને બાકીના બંધા ગયા.

પરિપદ જ્યારે મળી ત્યારે વફાદારીની લાગણી દર્શાવતો પ્રથમ હંગામ પ્રમુખરચાનેથી રજુ કરતાં સર ગમલાને કહ્યું કે વાઇસરૉયથી તે પોલીસ કોન્સ્ટેબલ સૂધીના બ્રિટિશ સહનતના પ્રતિનિધિઓ ઉપર અમને અંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. ”

બીજો ઠરાવ નીચે પ્રમાણે હતો: “ ઇલકાબના અધિષ્ઠાત્રની અનિષ્ટ અને રાજદ્રોહી પ્રવૃત્તિ સામે આ પરિપદ સખ્ત વિરોધ જાહેર કરે છે અને આ બાબતમાં પરિપદની ભાવનાઓ સાધવા ખુશામત આદિ રચનાત્મક કાર્યક્રમ કરવાનો પરિપદ સર્વને આગ્રહ કરે છે. ”

આ ઠરાવ ખાનખલાદુર ખીમજી લીમજી જે. પી. એ એક જુરસાદાર ભાષણમાં રજુ કર્યો હતો. એમણે કહ્યું, “ ઇલકાબ એ મદાન અંગ્રેજ પ્રજાની મદાન શોધ છે. એ શોધ વિજ્ઞાની વાયરસેસ નોટલીજ મદત્તની તથા ઉપયોગી છે; અને એ શોધનો લાભ હિન્દની પ્રજાને પણ મળે છે તે વારતે આપણે બ્રિટિશ રાજ્યનો આભાર માનવો ઘટે છે. જેમ પરદેશી કાપડની આપાતથી આપણને સુધડતા, નાજુકાઈ અને કસાવું ભાન થયું છે અને આપણો બ્રાતૃ-ભાવ વધ્યો છે, જેમ પરદેશી દારૂની આપાતથી જીવનના આનન્દને મગાની આપણને ઝાંખી થઈ છે એમ જ ઇલકાબની રૂઢિના આગમનથી આપણા જાહેર જીવનમાં પ્રતિષ્ઠાને મોજાઓ આવ્યાં છે. મહર્ષિ મુગ્ધમન્ય આચર, કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, એન. એમ. જોશી તેમ જ મૂર્ખ અસહકારીઓએ ઇલકાબોનો ત્યાગ કર્યો છે અને વિશે તો હું શું કહું? હું એટલું જ કહીશ કે ઇલકાબોની એમને દરકાર નથી તો પછી એનો ત્યાગ કરવા માટે આટલી ધોધલ તેઓ શા માટે કરે છે? (જોમ્જોર તાળીઓ): સાચી વાત એ છે કે એ લોકોને પણ ઇલકાબો ગમે છે, એમને ઇલકાબોની કિંમત છે પરંતુ થોડાક ટાંગેસવાળાઓના લાયે તેઓ એ છોડી દે છે અને એનો અસ્વીકાર કરે છે. દાખલા તરીકે શાપુરજી સહ્યાતવાળા બે વર્ષ ઉપર હિન્દુસ્તાન આવ્યા હતા ત્યારે જ્યાં જ્યાં ત્યાં ઇલકાબધારીઓની હાંસિ કરતા હતા; પરંતુ એ સારી રીતે જાણતા હતા કે જે. પી. નો ઇલકાબ પણ એમને મળે એમ નહોતું. (હસાહસ અને તાળીઓ): ટાગોરે જલિયાંવાળાના બનાવ પછી નાઈટ્સ હોના જિતાબનો ત્યાગ કર્યો પણ એમાં ખોટ કાને ગઈ, વુડશાન કાને થયું? ટાગોરને જ. વળી સરકારે હજી એ પાછા વાળેલા જિતાબની

પદોંચ સ્ત્રીકારી નથી એટલે ત્યજીએ તો એ ખિનાય પડ્યો છે ક્યાં ? દપાંચ
ઓદિસના નૂના કાગળોના ખાતામાં ? (પુષ્કળ હસાહસ) :

સુરતપાળા રાવજલાદુર મુગટલાલ માધવલાલે આ કરાવને અનુમોદન
આપતા હથું, “ ભાઈયો, હંદકાળ જો આવી તુમ્હ વગ્નુ હોય તો આખા-
તિમક વૃત્તિવાળા અને વેરાગી અસહકારીઓ અને પ્રજાસત્તાના સિદ્ધાન્તને
પૂજનારા સ્વરાજીસ્ટો પોતે કેમ પરસ્પર એક બીજાને હંદકાળો આપે છે ? તેઓના
ટોળામાં પણ મદાતમાઓ અને દેશમન્દુઓ, દેશભક્તો અને દીનમન્દુઓના
હંદકાળો એક બીજાને બહે છે, પંડિતના નામ પાછળ માનાયે “ જી ” વાપરે
છે અને ક્રામ્યુનિસ્ટ વત્તાહીરલાલ પણ ‘ ક્રામરેડ ’ નું સંબોધન પોતાના
મિત્રો માટે યોગ્ય છે ! (પુષ્કળ તાળીઓ) :

“ આપણા દેશમાં પણ હંદકાળની રૂઢિ પ્રાચીનકાળથી ચાલતી આવી
છે કૃષ્ણ ભગવાનને ગી કૃષ્ણ શા વારતે કહીએ છીએ ? રાજકુમાર સિદ્ધાર્થને
ત્યારે દિવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ત્યારે એમણે છુદ્ધની ઉપાધિ શા માટે ધારણ
કરી ? કાશ્મિરના અને ભવનિ વચ્ચે ગત્યકરિના હંદકાળ માટે વધી ન્દોતો
પડ્યો ? અકબર પાદશાહ શુ ખિતાળો નહોતો આપનો ? આ સર્વ શું દેખાડે
છે ? એ જ કે હંદકાળ ધારણ કરવાની વૃત્તિ મનુષ્ય સ્વભાવમાં મૌલિક છે
અને પ્રાચીન કાળથી સમાજની એ પ્રજ્ઞાસિક્ષા છે ત્યારે એ સ્વાભાવિક વૃત્તિને
આપણા દેશમાં શા વાગ્ને પોપણ અને ઉત્તેજન ન મળતું જોઈએ ? આપ-
ણામાં કહેવન છે કે “ સદ્મી ચાંડો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા ન જતું ”
તો મરકાર હંદકાળ આપવા આવે ત્યારે આપણે શા સાફ આનાકાતી કરી ?
શું કિરોજશાહ મહેતા અને ગોખલે જેવાઓને હંદકાળો નથી મળ્યા ? અને
એથી શુ પૂરવાર નથી થતું કે હંદકાળો ધણીયે વાર ચોગ્ય પુરુષોને આપવામાં
આવે છે ! સદગૃહસ્થ સંબોધનને વચાર્થ ઉચિત હો એવા મૃદરથો ! આપને
વિનિ ન જ દમે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં આવા માનચાંદ મેળવવાનો ચિહ્નિટ
અધિકાર હિન્દને જ છે. બીજાં મંરથાનોએ પોતાના નાગરિકોને આવા માન-
ચાંદ આપવાની ના પાડી છે. પરંતુ હિન્દ પ્રત્યે આ, જામનમાં ઈંગ્લેન્ડની
સરકાર ખાસ પક્ષપાત દેખાડે છે અને બીજાં કોઇ મંરથાનને નથી એવો
તક્ક હિન્દને આપ્યો છે. આમ રચાનિક સ્વરાજ્ય કરનાં પણ વધારે આપણને
કંઈક મળેલું છે અને એવું અપ્રતિમ રચાન આપણે વિના કારણ શું યુગમાં
દેશ ? સ્વતંત્રતાના પક્ષકારો પણ સંતુષ્ટ થાય એવી આ આપણી સિધ્ધિ
વગર વિચાર્યે આપણે નેહરી દેશ ? ” (તાળીઓ).

• હલકાગના બહિષ્કાર માટે “સરમ, સરમ” ના પોકારો વચ્ચે તથા હલકાગ માટે પ્રવાસ આહુ રાખવાના નિશ્ચયરૂપ હાઈબેર તાળીઓ વચ્ચે આ હવાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો.

ખીન્ને હવાવ હલકાગધારીઓ વારતે ખાસ દક્કની માંગણીને હતો. જેમાં લિજ મતદાર મંડળો, ધારાસભા આદિ સંસ્થાઓમાં જુદો બેઠકો, દર તથા સરકારી તોફરીઓમાં ખાસ લાભ અને કમિશને તથા કમિટીઓમાં યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વની માંગણી કરવામાં આવી હતી.

સર કૃષ્ણનાથન મુઢલીઆરે આ હવાવ રલુ કર્યો હતો. એમણે કહ્યું, “હતિદાસ આપણને શીખવે છે કે અધિકાર હોય એ જ રાજ્ય કરવાને યોગ્ય છે. પ્રગતસત્તાક રાજ્યમાં પણ ચોક્કસ નેતાઓ જ ખરા કાર્યવાહકો હોય છે. હવે અધિકારનું ચિહ્ન શું ? ખાનદાનીની સલાહ ર્ક ? પહેલાં જન્મને લીધે દક્ક મળતા ગાંધીની ગમ્યા પણ જન્મના અક્ષમાત્ર ઉપર રચાઈ છે. પણ હવેના જમાનામાં એ અધિકાર આપણે સ્વીકારી શકતા નથી. ખાનદાન એટલે ધનવાન એવા પણ ખ્યાલ પ્રચલિત છે. જો કે એ માન્યતા છેક ખોટી નથી અને પશ્ચિમમાં પણ ધનના પાયા ઉપર જ વર્ગબેદ અને સમાજરચના થયાં છે છતાં એ પદ્ધતિ પણ સતોષકારક નથી; કારણ કે સદાને લીધે ધનવાન લોકો ગરીબ થઈ જાય છે અને ગરીબ લોકો પૈસા-દારની દારમાં આવી જાય છે મજાનો ! અધિકારને કંઈક ઉપાધિ તો જોઈએ જ અને ક્રાંતિને પણ ચિહ્ન જોઈએ આ ક્રાંતિચિહ્ન તં હલકાગ. હલકાગની પદ્ધતિને હું આવશ્યક લેણુ છું કારણ કે હલકાગ વગર આપણી ખાનદાનીનું ખીલું ચિહ્ન શું રહે ! આજકાલ જ્યારે વ્યાપારી મંડળોને, લિજ બિઝ કોમોને, મળુગને અને અલ્પજને ચૂંટણીમાં અને અલગ પ્રતિનિધિઓ નિમવાના ખાસ દક્ક મળે છે ત્યારે હલકાગધારીઓને એ કેમ ન મળે ? હલકાગધારીઓને પણ વિલિજ અસ્તિત્વ છે અને એ અસ્તિત્વને રાજકીય જીવનમાં સ્થાન કેમ ન મળે ? હલકાગધારીઓ વચ્ચે કોમ કોમનો બેદ નથી, પ્રાન્તોના વિભાગ નથી, આર્થિક ફરહો નથી. તેઓ વચ્ચે એમના અંતિમ લક્ષ્યને લીધે એક્ય છે અને એથી એમને જે પ્રતિનિધિત્વ મળે એ સર્વથા અને વાસ્તવિક રીતે રાખીય જ છે.” (પ્રકાશ તાળીઓ) :

આ હવાવના ટેકામાં રાવસાહેબ મયુગપ્રસાદ લંગડાએ કહ્યું, “સરકારનો પિરોઈ ન કરવો એ આપણું સિદ્ધાન્ત છે છતાં એ જે પ્રકારની વર્તણૂક સરકાર આપણી પ્રત્યે કેટલીકવાર ચલાવે છે તેથી મને નમ્રતાપૂર્ણ

અને તદ્દન વફાદારીભર્યો રોપ આવે છે. આપણો ધારાસભામાં એક પંજી પ્રતિનિધિ નહિ અને આપણને સંપૂર્ણ વફાદારી બદલ કરે છે ત્યાંદિ આગળમાં કંઈ પણ લાભ નહિ ! બન્ધુઓ, આજ કાલ સર્વ વસ્તુઓનું દામ છે તો પંજી સરકાર માટેની વફાદારી પણ મફત શી રીતે મળે ? (ચીડીકતાળાઓ) મ્હારા ગામમાં ગર્વનર સાહેબ પધારેલા ત્યારે સ્ટેશન ઉપર બોલાવેલા નાગરિકોમાં કેટલાક ઉદામ પક્ષવાળાઓને અને ખાદી પહેરનારાઓને નિમંત્રણ કરેલાં; પણ મ્હને તેડું જ નહિ (“ શરમ શરમ ” ના પોકારો) : તપાસ કરતાં જણાયું કે કલેક્ટર સાહેબનો મત હતો કે જેઓ સરકારના પક્ષમાં છે એમને બોલાવવાની કે રીઝવવાની શી જરૂર ? જેઓ વિરોધીઓ હોય એમને છૂતી લેવા નેહએ ! દીનભાવે બે હાથ નેડીને-કહો તો ધુટણીએ પડીને-કહો તો સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરીને પૂછું છું કે “ મા ગાપ સરકાર ! આ તે વ્યાજખી છે, ન્યાય છે, હઠાપણભર્યું પગલું છે ? શું અમે ખારડોશીના ખેડુતોથી પણ ઉતર્યા ? ”

અત્રે એક ગુજરાતી સભ્યે વાંધો લીધો હતો કે ખારડોશીનું સમાધાન ત્યાંના ખેડુતોની હડતથી નહિ પણ એમનાં ટોરોની સ્થિતિને લીધે થયું હતું. એમણે કહ્યું, “ ઝવેરભાઈ પટેલના દીકરા અને વિદ્યભાઈના ન્દાનાભાઈ વલ્લભભાઈએ એક ભાષણમાં કહ્યું હતું કે ‘ બેસો મડમડી થઈ ગઈ છે ! ’ આથી ઈંગ્લંડની સ્ત્રીઓમાં મ્હોટો ખળભળાટ થયો હતો અને ઈંગ્લંડમાં પુરો ક્રેતાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા વધારે હોવાથી ત્યાંની સ્ત્રીઓના હૃદયમાં ઈર્ષ્યા અને લયની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી. ઈંગ્લંડની જુવાન સ્ત્રીઓને હમણાં જ મત મળ્યો હોવાથી કુંવારિકાઓની સંખ્યા વધી ન બાળ એ બીકે ખારડોશીમાં વધુ મડમો થઈ હમતી હરિકાર્ષ ન વધે માટે સમાધાન કરવાનું સરકારને દયાણુ કર્યું હતું. એથી જ ખારડોશીમાં સત્તાઈ થઈ હતી. ” રાવસાહેબ લંગડાએ ઉત્તર દીધો, “ આથી તો ઉલટું મ્હારી દલીલને સમર્થન મળે છે કે આપણે ટોરો કરતાં પણ ઉતર્યા ! ”

આ દરમિયાન ઉપર નવાજઝાદ મહમ્મદ દુસેને સુધારો રજુ કર્યો કે ઇસ્લામધારીઓને ખાસ ચૂંટણી વગેરેના હક્ક મળે એમાં મુગ્ધમાન ઇસ્લામધારીઓને વાસ્તે અમુક પ્રતિનિધિઓ ઇત્યાદિ અસમ રાખવા નેહએ. નવાજઝાદાએ કહ્યું, “ કેમોની સિત્ત ચૂંટણીની વ્યવસ્થા અને પ્રતિનિધિઓ વચ્ચે કેમો વચ્ચેનું ઐક્ય સધાશે નહિ. વિચિત્રનાથી જ સરકાર ત્રાધે છે અને વિલિનતામાં જ એકતા છે. જગદીશચન્દ્ર બોસની પણ આ જ રોષ છે

એમ એક ખિલાફતી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ શોધી કઢાડ્યું છે અને સ્પીન્ડ્રનાથ ટાગોરની આન્તર રાષ્ટ્રીય શીલસુદીન પશુ એન્ડ ટ્રેન્ડ છે, એમ પંચગતના ઇકગ્રાલ કવિનું કહેવું છે. ગાંડાની ઇસ્પિતાલો, કેદખાનાંઓ, ઇત્યાદિ સંસ્થાઓમાં મ્હારી કામને પ્રતિનિધિત્વ છે કે નહિ એ વિષે હું હાલ તરત અંગત તપાસ કરું છું. સિનેમા, થિએટરો, દારનાં પીણાં, મર્ફસો, હોટેલો, ઉપાદાર-ગૃહો વગેરે સંસ્થાઓમાં બધી કામોને શા સાર સમાન હક્ક ન મળવા જોઈએ ?”

રાય સાહેબ મહામહોપાધ્યાય શાસ્ત્રી બીપણનાથે આ સુધારાની વિરુદ્ધ એક લાંબું અને જુસ્સાદાર ભાષણ કર્યું હતું. એમણે કહ્યું, “ સાધ્ધમ કમિશન કંઈ ન્હાનીસૂતી વાત નથી. મ્હારો ભાઈ કમિશન એન્ડ છે અને હું જાણું છું કે સર જોન સાધ્ધમ હિન્દુસ્તાનની સેવા વાસ્તે કેટલું કમિશન મેળવે છે. પરંતુ નવાબઝાદાની સ્થાનાની હું વિરુદ્ધ છું. લિજ સુટલીની વ્યવસ્થા અને કામના પ્રતિનિધિત્વની હું સખ્ત વિરુદ્ધ છું. હું એની એટલો વિરુદ્ધ છું કે નવાબઝાદા જો આ માંગણી કરશે તો પછી હિન્દુઓ માટે પણ લિજ મત અને બેઠકોની માંગણી કર્યા વગર મ્હારે છૂટકો નથી. અરુપ કામોના હક્કના રક્ષણમાં બહુમતીવાળી કામને સૌથી ઓછો હક્ક સરવાળે મળે છે એ શોચનીય છે. હિન્દુઓની અધમ દશા માટે મ્હને શોક થાય છે. બાળક્રમ તથા વિધવાવિવાહના પ્રતિબંધને લીધે અને અંગ કસરત વગર; શાંતિઓનાં બંધનોને લીધે અને અજાણ વગર, પરસ્પર સહકાર વગર, હિન્દુઓ પડતી દશામાં છે. મુસલમાનોની વિરુદ્ધ નહિ પણ કેવળ સ્વરક્ષણ માટે જ હિન્દુઓએ મંગલન કરવું જોઈએ અને એક ચું વંનછએ, હિન્દુઓના ઐક્ય વગર સ્વરાજ્ય તો શું પણ હિન્દુઓને ઇલકાઓ પણ નહિ મળી શકે. ”

એક શીખ અને એક ઐંગ્લો-ઈન્ડિયન ગૃહસ્થે નવાબઝાદાની દરખાસ્તને અનુમોદન આપ્યું. કામો વચ્ચેના બેદનો વિનાશ લિજ હક્કોથી જ થશે એવો એમનો મત હતો.

ધણી લાંબી અને ગરમાગરમ તકરાર પછી સમાધાન થયું કે વિશિષ્ટ હક્કના પ્રશ્નોનો નિકાલ કરવા વાસ્તે એક કમિટી નિમની અને એ કમિટીમાં મુસલમાનોને ૩૩ ટકા પ્રતિનિધિત્વ આપવું. ઇશ્તાગની ટીપમાં મુસલમાનો વાસ્તે કેટલો ભાગ મુકરર કરવો એ વિશે જરૂર પડે તો સર મિયાં મદમ્મદ શાશીની સલાહ લેવી એમ નક્કી થયું. નવાબઝાદાએ પોતાનો સુધારો પાછો ખેંચી લીધો પણ એવી સરત કરી કે સને ૧૯૩૭ પહેલાં આ પ્રશ્નોનો નિકાલ થવો જ જોઈએ. આ સરતનો સ્વીકાર થયો પણ ૧૯૩૭ ની ૧ લી જાન્યુઆરી કે ૩૧ મી ડિસેમ્બર પહેલાં નિર્ણય થવો જોઈએ એ સ્પષ્ટ ન થયું.

છેલા દરાવમાં પરિપક્વતા બધા સમયેને અમલદારો જે પાર્ટિ, ખાણું
છત્તાદિ આપે તેમાં જવાનો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો; અને વધારે
પ્રમાણમાં દરબારો ભરવાની સગવડને વિનંતિ કરવામાં આવી હતી.

છેવટે પરિપક્વ પ્રમુખનો ઉપદાર માન્યો હતો અને ઉત્તરમાં પ્રમુખે
પરિપક્વનો ઉપદાર માન્યો હતો (આની વિગત માટે ગમે તે પરિપક્વો હેવાડ
વાંચકે જોઈ જવો); પ્રમુખે અન્તના ભાષણમાં કહ્યું કે, “ આપણે દલદલ
મેળવવા વાસ્તે યત્ન કરવાની જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે એ આપણે સૌ પાળવાના
છીએ. ટાંચેમની પ્રતિજ્ઞાઓ જેવી એ ખોટા દેખાવાની, આડઅરની અને
ઢોળી નથી આપણા સતીત્વની ભાવના સુદૃઢ છે; અને બ્રિટિશ સંસ્તનન
સિવાય ખીજા કોઈનું પ્રભુત્વ સ્વીકારવાનું ઘોર પાપ ફરીશું નહિ.”

પરિપક્વે અન્તે એ મંથૂર્ણ થવાને લીધે આખા મંડપમાં આનંદ
અને ઉત્સાહ ફેલાઈ રહ્યો.

ગગનચિહ્નારી લ. મહેતા

સન ૧૯૨૩ નો લક્ષ્મી ખાસ કાયદો.

આપણી લક્ષ્મી પ્રથા ઘણી પુરાણી છે. કોઈ ધાર્મિક વિધિથી સ્ત્રી-
પુરુષના લગ્ન મંચંધ બંધાય છે એ વિવાજ અને તેની પાછળ રહેલી ભાવના
એટલી જૂની છે કે એ સિવાયની સ્થિતિ અગર એથી જૂની સ્થિતિ આપણી
સમાજમાં કદી હતી જ નહિ, એવી માન્યતા આપણામાં જડઘાલીને એટલી
છે. માત્રાપ અગર વડીલો પોતપોતાની ન્યાતના કે પેટા ન્યાતના, અગર
ધોળના નાના કુટુંબમાંથી છોડરા છોડરી પસંદ કરી તેગને વરધોડા, વડા
વગેરે ધામધુમ કરી પરણાવી દે; ભણેલો કે નિરક્ષર ગમે તેવો કોઈ ન્યાતનો
ગોર ખે ચાર જાણું સળગાવી તે અગ્નિ સમક્ષ તે પોતે કે પરણનાર જોડું
તેમ જ આજુઆજુનાં કોઈ જરા પથ્થુ સમજે નહિ એવા દેટલાક ઉચ્ચારો
કરી તેને વેદ મંત્રોનું નામ આપી તેને શાસ્ત્રોક્ત, ધાર્મિક વિધિ પુરઃસર થયેલાં
લગ્ન જાહેર કરે એનું નામ દિન્દુ લગ્ન એવી માન્યતા દિન્દુ સમાજના ઘણા
ખોટા ભાગમાં જોવામાં આવે છે. ધાર્મિક વિધિનો ભાગ કયો અને પ્રચલિત
રહિતે અંગે થયેલા વિવાજ કયા, તેનો બેદ પથ્થુ ઘણા તો સમજૂતા નથી.
લગ્નમાં સારાં સારાં લગણં ઘરેણાં પહેરવાનાં મળે, એ ચાર ટંક મિથ્યાન મને

અને “ મહાકવિ ” નું મળે એટલા પુરતો જ મંગલ સગાં રનેહીએને લગ્ન સાથે હોય છે. પરંતુનાર વરવધૂનાં વય, ગુણ, રિયતિ વગેરે બાબતો વિશે ઘણું મોટે ભાગે તો વિચાર કરવામાં આવતો નથી. “ અમુક લાઈએ પોતાના દીકરાનાં કે દીકરીનાં લગ્ન બહુ સારાં થયાં ”, એવા સામાન્ય અભિપ્રાયનું તાત્પર્ય એટલું જ હોય છે કે તેણે સારા પૈસા અથવા, જમણવાર સારા કાર્ય, ખૂબ લોકોને નિમંત્રણ કરી પોતાના ઘર આગળ મોટું ટોળું એકઠું કર્યું, અને સગાં વહાણાં તથા જાતિજનોને લગ્નમાં વહેંચી કે દલાણી કરી જરા લીધો. પરંતુનાર છોકરો છોકરી સારાં ગુણવાન યોગ્ય દમ્પતી થાય તેવાં, મંસારમાં પતિપત્ની તરીકે ઉત્તમ નીવડે તેવાં છે કે નહિ તે બાબતનો તેમાં વિચાર સરખો પણ કરવામાં આવતો નથી.

જનસમાજના મોટા ભાગની મનોદશા આવી હોય ત્યાં, કેટલાક આજેવાન સુધારકો લક્ષ્મી ભાવના વિસ્તૃત કરી, વરવધૂના ગુણ અને શીક્ષણે ધોરણે પસંદગી થઈ પરિણીત જીવન આદર્શરૂપ અને એવી અતુલ્યતા કરવાનો પ્રયત્ન કરે તેની માહિતી પણ સમાજના મોટા ભાગને હોવાની શી આશા ? દિન્દુસમાજમાં લગ્ન મંગલે કાયદામાં શી સ્વતંત્રતા છે, કેટલાં બંધન છે, લક્ષ્મી ઉત્તમોત્તમ ભાવના તરફ પ્રયાણ કરવા માટે કેટલી મરજતી કાયદામાં છે, સ્મૃતિકર્મોના વિધિનિયમથી આપણી લાલની પ્રથા કેટલે અંશે જૂઠી પડે છે એ બાબત કેળવણી પુરોગામીથી પણ સેક્ટરે પાંચ ટકા પુરતા માહિતગાર હોતા નથી. સમાન ગુણ અને આચરણવાળાં યુવક યુવતીઓ લગ્ન મંગલથી જોડાય તો ભવિષ્યની પ્રગતિ ઉત્તમ થાય એ વાત સિદ્ધાન્ત તરીકે, અગર અભિપ્રાય તરીકે ઘણા સ્વીકારે છે. પરંતુ પોતા પોતાની ન્યાત બહાર લગ્ન કરવાની ઈચ્છાવાળાંને પણ કાયદાનાં કેવાં બંધન નડતાં હતાં, હજી કેટલાં નડે છે એ બાબતની માહિતી ઘણા થોડા મનુષ્યોમાં જોવામાં આવે છે.

યોગ્ય અને ઉત્તમ લગ્નમંગલ થવામાં જાતિભેદ ઘણી વાર અવરોધકર્તા છે એ નિર્વિવાદ છે. આ વાતનો તીવ્ર સાક્ષાત્કાર જે જાતિઓમાં સુશિક્ષિત વર અગર કન્યાની અજાણ હોય છે, જ્યાં વર તથા કન્યાના પૈસા લેવાય છે, જ્યાં સાટાં નેખડાં થાય છે તેવી જાતિવાળાંને અનેકવાર થએલો છે. પરંતુ લિંગ લિંગ જાતિવાળાંનાં લગ્ન કાયદેસર ગણાય નહિ એ બહુ મોટી અડચણ આવીને નડે છે. આ રિયલિટીમાંથી બચવાનો સન ૧૯૨૩ સુધી તો માત્ર એક જ રસ્તો હતો; અને તે સન ૧૯૭૨ ના સિવિલ મેરેજનો

કાયદાનો આશ્રય. ખંગાળામાં બ્રાહ્મસમાજના આગેવાનોએ, ક્ષિત્ર ક્ષિત્ર જ્ઞાતિઓનાં લક્ષ કાયદેસર ગણાવાનો કાયદો કરવા માટે હિન્દુ લક્ષના કાયદામાં ફેરફાર કરાવાનો પહેલો પ્રયત્ન કરી નેમો. પરંતુ તેમાં તેમને સફળતા મળી નહિ; ત્યારે બ્રાહ્મસમાજના અનુયાયી “બહો” માટે જ ખાસ કાયદો કરવાની માંગણી તેમણે કરી. આ માંગણીનો સ્વીકાર કરી સન ૧૮૭૨ નો સિવિલ મેરેજ એક્ટ પસાર કરવામાં આવ્યો. આ કાયદાથી ગમે તે ન્યાત તથા કોમનાં અને ધર્મનાં સ્ત્રીપુરુષો સરકારના નીમેલા રજીસ્ટ્રાર પાસે લક્ષ રજીસ્ટર કરાવી કાયદેસર લક્ષ કરી શકે છે. એ પ્રકારનાં લક્ષમાં કોઇ પણ પ્રકારનો ધાર્મિક વિધિ ફરજિયાત નથી. એ લક્ષમાં શરત એટલી જ હોય છે કે પરણનાર સ્ત્રી પુરુષ કુંવારાં, વિધુર અગર વિધવા હોવાં નોંધએ એટલે કે તેમનાં પત્ની કે પતિ હયાત ન હોવાં નોંધએ; અને એ પ્રમાણે રજીસ્ટર્ડ લક્ષ કરાવેલાં દમ્પતી એક જીવનની હયાતિમાં ફરી પરણી શકે નહિ. આ લક્ષનો લાલ હરકોઈ લઇ શકે. આ લક્ષ રજીસ્ટર્ડ કરાવતી વખતે વરવધૂએ લક્ષ રજીસ્ટર્ડ કરનાર અમલદાર સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરવી પડે કે અમે હિન્દુ, જૈન, બૌદ્ધ, મુસલમાન, ખ્રિસ્ત, પારસી, હિન્દુસ્તાનમાં પ્રચલિત કોઇ પણ ધર્મનાં નથી. આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા બ્રાહ્મસમાજના અનુયાયીઓ કરતા અને ઘણા હજી પણ કરે છે, કારણ કે તેઓમાંના ઘણા બ્રાહ્મસમાજના ધર્મમતને ઉપર જણાવેલા હન્દોષ મતથી જૂદો માનતા બ્રાહ્મ સમાજ સિંધાયનાં બીજાં પણ કેટલાંક લગ્ન આ કાયદા અનુસાર થયેલાં છે. તેમાં ૧૨ જણાવેલી પ્રતિજ્ઞા મને કે હમને તેમને લેવી પડી છે અને પ્રતિજ્ઞા પત્ર ઉપર સહી કર્યા પછી પોતપોતાના ધર્મ અનુસાર તેઓએ જાહેર અને ખાનગી વર્તન રાખ્યું છે. સરકારે નક્કી કરેલા કાયદા પુરતી જ આ પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે. અંતઃકરણની માન્યતાની સાચી પ્રતિજ્ઞા નહિ. આ પ્રકારનું જુકાણું, જેને જેને પોતાની ઇચ્છાનુસાર પરજાતિમાં લગ્ન કરવું હોય તેને કરવાની, કાયદો ફરજ પાડે છે.

એક તરફથી લગ્નની ભાવના વિરાગ થતી જાય અને બીજી તરફથી પોતાની જાતિ કે કોમ જ્ઞાર લગ્ન કરવા ઇચ્છનારને કાયદો આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લેવાની ફરજ પાડી જુકાણાને ઉત્તેજન આપે એ રિયલિટી અસલ લાગવાથી સ્વ. બુપેન્દ્રનાથ બસુએ એ જનની પ્રતિજ્ઞા રદ કરી કાયદો સુધારવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તેમને સફળતા મળી નહિ. હિન્દુ ઉપરાંત બીજી કોમો તરફથી પણ તેમાં વાંધો લેવામાં આવ્યો અને એ પ્રયત્ન ત્યાંથી અટક્યો. જે યુવક યુવતીઓને પોતાની ઇચ્છાનુસાર લગ્ન કરવાં હતાં તેમણે

તો આ કાયદાને માત્ર ઉપરનું માન આપી પ્રતિજ્ઞા નીચે સહી કરી લગ્ન કર્યાં. એવાં લગ્નો તો થયે જ ગયાં એટલે કે જૂના વિચારના મનુષ્યોના, એવાં લગ્ન અટકાવવાના પ્રયત્નો તો નિષ્ફળ જ ગયા. પણ આવી ખોટી પ્રતિજ્ઞા કરી અસત્યનો પ્રચાર કરવાની વિરુદ્ધ લોકજાગૃત્તી સળગી હતી અને ન્યાતમતનાં સંક્રાંતિ વર્તુલ જદાર લગ્ન કરવા તરફ લોકમત વિશેષ દળતો જતો હતો. તેનો લાભ લઈ સને ૧૯૨૩ માં લગ્નનો ખાસ કાયદો કરવામાં આવ્યો. આ નવા કાયદાનો લાભ હિન્દુ સમાજને જ આપવા આવે છે. એટલે કે હિન્દુ સમાજની જૂદી જૂદી શાંતિનાં યુવક યુવતીઓ આ કાયદા અનુસાર લગ્ન રજીસ્ટર્ડ કરાવે તો તે લગ્ન કાયદેસર ગણાય છે. ૧૮૭૨ ના કાયદામાં ધર્મ સંબંધી જે પ્રતિજ્ઞા ફરજિયાત હતી તે આમાં કાઢી નાંખવામાં આવી છે. લગ્ન કરનારની અગાઉની પત્ની કે પતિ હયાત હોય તો તેનાથી આ નવા કાયદા મુજબ લગ્ન કરી શકાતાં નથી, તેમ જ એવા પ્રકારનાં લગ્ન થયા પછી તે જાનનેની હયાતિમાં તેમનાથી ફરી લગ્ન કરી શકાતું નથી. પોતપોતાની શાંતિની રદિ પ્રમાણે એક પત્નીની હયાતિમાં બીજું લગ્ન કરી શકાતું હોય તોપણ ૧૯૨૩ ના કાયદા મુજબ લગ્ન કરનારથી પોતાની પત્નીની હયાતિમાં ફરી લગ્ન કરી શકાતું નથી. આ કાયદા મુજબ લગ્ન કરનારને હિન્દુ લગ્નના ખીજા કાયદા જેવાં કે સગોત્ર લગ્ન, અમુક પાસેપાસે સગાંમાં લગ્ન, વગેરે ગદ્યા પ્રતિજ્ઞાઓ લાગુ પડે છે. આ કાયદા અનુસાર લગ્ન કરનાર પોતાનાં લગ્ન રજીસ્ટર્ડ કરાવ્યા પછી ગમે તે ધાર્મિક વિધિ કરાવી શકે છે. કાંઈપણ પ્રકારનો ધાર્મિક વિધિ તેમાં ફરજિયાત નથી, તેમ કાંઈપણ ધાર્મિક વિધિ કરવાની મના પણ નથી. એક જ ન્યાતમાં પરજીનાર પણ આ કાયદાનો લાભ લઈ લગ્ન રજીસ્ટર્ડ કરાવી શકે છે. આ રીતે લગ્ન રજીસ્ટર્ડ કરાવાથી શા કાયદા છે અને શી વિશેષ અનુકૂળતા મળે છે તે જોઈએ.

(૧) નવા કાયદા મુજબ લગ્ન કરનાર પતિ, પોતાની પત્નીની હયાતિમાં, કાંઈપણ કારણસર, ફરી લગ્ન કરી શકતો નથી. આ એક અતિ અગત્યનો લાભ છે. સામાન્ય રીતે એક જ શાંતિઓ સિવાયની બંધી હિન્દુ શાંતિઓમાં પતિને પત્નીની હયાતિ દરમિયાન બીજા વાર પરજીવાની છૂટ હોય છે. કેટલીક શાંતિઓમાં આ બાબત બહુ ઢીલી મૂકવામાં આવી છે, કેટલીકમાં અમુક ખાસ સંજોગોમાં એવી પરવાનગી આપવામાં આવે છે, કેટલીક શાંતિઓમાં પત્નીની પોતાની મંમતિની જરૂર ગણવામાં આવી છે અને કેળવાયતા

વર્ગનો મત એક પત્નીની હયાતિમાં બીજી પત્ની કરવાનું દુરસ્ત ગણ્યું નથી. એ બંધી વસ્તુસ્થિતિ સ્વીકાર્યા છતાં પતિને બીજી પત્ની લાવી રાકવાનો અવકાશ તો હિન્દુસમાજના મોટા ભાગમાં રહે છે જ. એ સ્થિતિનો મંસવ જ આ કાયદા મુજબના લગ્નમાં નાજુદ થાય છે. આ કાયદા મુજબ લગ્ન કરનાર પુત્રીનાં માતપિતાને, પોતાની પુત્રી ઉપર સપત્ની-‘શોકય’ આવવાનો લય મુદ્દલ રહેતો જ નથી. હાલના હિન્દુ કાયદા મુજબ પરણેલો હિન્દુ, ધર્મ બદલી મુસલમાન થાય તો પત્નીના કાંઈ પણ વાંક વગર તે ધર્મ બદલવાને કારણે જ બીજી વાર પરણી શકે છે. ૧૯૨૩ ના કાયદા મુજબ રજીસ્ટર્ડ લગ્ન કરાવેલા પતિને ધર્મ બદલવા છતાં પણ પોતાની પત્નીની હયાતિમાં ફરી લગ્ન કરવાની છૂટ નથી. જે જ્ઞાતિઓમાં અનેક પત્ની પરણવાનો રિવાજ હોય અગર એવી સ્થિતિ થવાનો લય જેમને જેમને હોય તેમણે તો ખાસ કરીને પોતપોતાની જ્ઞાતિમાં લગ્ન કરતી વખતે પણ આ કાયદા મુજબ રજીસ્ટર્ડ લગ્ન કરાવાથી ભવિષ્યને માટે નિર્ભય થવાય છે.

(૨) નવા કાયદા મુજબ લગ્ન કરવાથી લગ્નની ઉંમરની હદ એની મેળે વધારવી પડે છે. છાકરા માટે ઓછામાં ઓછી ૧૮ અને કન્યા માટે ઓછામાં ઓછી ૧૪ વર્ષની આ કાયદામાં હદ બાધેલી છે. એટલે કાંઈ માળાપ કે વાક્ષી આ કાયદા મુજબ તેથી નાની ઉંમરે પોતાનાં સંતાનનાં લગ્ન કરી શકે જ નહિ. માળાપની મરજી સિવાય પોતાની ઈચ્છાથી પરણનાર પુરુષ માટે આ કાયદામાં ૨૧ વર્ષની ઉંમરની હદ કરાવેલી છે. એટલે ૬ પોતાની પસંદગીથી લગ્ન કરવાનો આ કાયદામાં વિશેષ અવકાશ છે અને બાળ લગ્નનો મંસવ રહેતો જ નથી.

(૩) હિન્દુ કાયદા અનુસાર લગ્ન કરનાર સ્ત્રીને પોતાના સસરાની અને પતિની મિદ્દત ઉપર બહુ જ જૂજ હક હોય છે. પતિ મેયુક્ત કુટુંબમાં હોય અને દૈવવશાત્ ગુજરી જાય તો તે વિધવા કેવળ નિરાધાર થઈ જાય છે. મેયુક્ત કુટુંબમાં વિધવાને કેવો ત્રાસજનક દુઃખ પડે છે એક પેટર્ન પૂરું કરવા માટે કેટલું વૈતરું કરવું પડે છે, કેવો ત્રાસ વેઠવો પડે છે અને પણ સમાન જીવન ગાળવું પડે છે એ જાણીતું છે. પોતાના કુટુંબથી પતિ જૂદો થયેલો હોય તોપણ પત્નીને તેની મિદ્દત ઉપર પોતાના ગુજરાન પૂરતો જ હક રહે છે. તેની જાંઘળી સુધીનો જ તે મિદ્દત ઉપર તેનો હક હોય છે. સ્થાવર મિદ્દત કે જંગમ મિદ્દતની મૂલીની પોતાની ઈચ્છાનુમાર વ્યવસ્થા કરવાની તેને સ્વતંત્રતા હોતી નથી. જે તેને છાકરા હોય તો

મિલકતનાં માલિક છોકરા ગણાય છે અને છોકરા ઉમરસાયક થયે તેને છોકરાના ઓશીયાળા રોટલા ખાવા પડે છે. નવા કાયદા મુજબ લગ્ન કરનાર સ્ત્રીપુરુષ લગ્ન કર્યાને દિવસથી જ પોતાના સંયુક્ત કુટુંબમાંથી વિભક્ત થયેલાં ગણાય છે અને તે વિભક્ત તરીકેની મજેલી મિલકત ઉપર પતિની હયાતિ બાદ તે સ્ત્રીનો એકલીનો સંપૂર્ણ હક રહે છે. જો તેને સંતાન હોય તો સંતાનના જોટલો જ પોતાના પતિની મિલકતમાંથી તેને પણ હિસ્સો મળે છે અને સંતાન ન હોય તો પોતાના પતિની બધી મિલકતની સંપૂર્ણ વારસ તે થાય છે. આ રીતે મજેલી મિલકતની વ્યવસ્થા તેની મરજી મુજબ કરવાને તે મુખત્યાર બને છે. પતિના સંયુક્ત કુટુંબમાં ભેગો વેપાર ચાલેનો હોય તો એ ભેગી ચાલતી પેદી તોડવાનું આ પ્રકારના લગ્નમાં ફરજિયાત નથી; પણ પોતાના પતિને જે ભાગ એ ભેગી પેદીમાંથી મળ્યો હોય તે બધાની વારસ, પતિની હયાતિ બાદ, કુટુંબ સંયુક્ત હોય તોપણ, એ સ્ત્રી બને છે. સંયુક્ત કુટુંબનો સરચા હાલના જમાનામાં ઢીંકી પડતી જાય છે. કેળવણીથી ઉદ્ભેદા નવા સંસ્કારને પરિણામે, જૂનાં વિચારનાં માખાપ અગર વડીલો સાથેનું જીવન નવા વિચારવાળાં દંપતીને અનુકૂળ ન લાગવાને કારણે, પરદેશમાં વસવાટ કરવાને કારણે, એવા અનેક સંમિશેષો પરિણામે હાલના જમાનાનાં યુવાન સ્ત્રીપુરુષો વિભક્ત જીવન ગાળવાની ઇચ્છા ધરાવતાં માલુમ પડે છે. એ સ્થિતિમાં સ્ત્રીપુરુષના વ્યક્તિત્વના વિકાસને વિશેષ અવકાશ મળે છે એ તો નિસંદેહ વાત છે. તેવી સ્થિતિમાં સ્ત્રીઓના મિલકત સંબંધીના હક અગાઉ કરતાં વધારે વિશાળ હોવા બેધબે. તે થણે અંશે આ કાયદા મુજબ લગ્ન કરવાથી મળી શકે છે.

(૪) આ કાયદા મુજબ લગ્ન કરનાર દંપતીને પોતપોતાના બીજા સર્ગના વારસાનો હક આ લગ્નને કારણે ગુમારવો પડેનો નથી. પતિને પોતાનાં માતૃપિતા અગર પિયરના નજીકનાં સર્ગના વારસો મળતો હોય, અગર પતિને પોતાનાં માતૃપિતા ઉપરાંત બીજા કોઈનો વારસો મળી શકે એવું હોય તો આ લગ્ન કરવાથી તેનો તેવો હક હુલતો નથી.

આ રીતે બધી રીતે તપાસતાં સન ૧૯૨૩ નો ૨૪૨૨૮૬ લગ્નનો કાયદો હિતકારક છે. એ કાયદામાં કેટલાક અગત્યના ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા છે. આમાંના ઘણા ફેરફાર તો સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે કેળવણી પોતાનું ઉચ્ચ સ્થાન સમાજમાં પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ થશે ત્યારે જ મળશે. કેટલાક ફેરફાર એ કાયદાનો અમલ મોટા પ્રમાણમાં થતાં, જાણીતી અગવડોને પરિણામે

સુધારાના પ્રતાપ. એક સમયનું ફક્ત ઢાળા પાણીની સગવાળા કેદીએને માટે મુકરર કરેલું ઑસ્ટ્રેલેશિયા હાલમાં સુધારામાં અગ્રગણ્ય પાદ ભગવે છે. ચાલતી રીતને વળગી રહેનાર (કોન્ઝરવેટીવ) છએને-ડે 'ફેફર વોટ' ની તરફ દીક્ષોછ જતાની સ્ત્રીઓના મતમાં પુરુષથી રાખેલો તફાવત કારી નાંખ્યો છે. આપણું પાંડેશી અફઘાનિસ્તાન પણ હાલમાં જૂનાં ફદી ને રિવાજોનું નિકન્દન કરવા એકે પગે ખડું થઈ ગયું છે. હિન્દુસ્તાન સિવાય દુનિયાના ખીમ દેશોમાં પ્રગતિ સાથે સુધારા થવા માંડ્યા છે ત્યારે હિન્દુસ્તાન એના જૂના જમાનાની ભૂતકાળની સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃતિનું વારંવાર અમરણ કરી હાલમાં રાજકીય પરતંત્રતામાં, આર્થિક ગરીબાઈમાં, ધાર્મિક દંભમાં, અને સામાજિક અત્યાચારમાં મડી રહ્યું છે. એક સમયની નિર્ગળ ગણ્યતી સ્ત્રીઓ પણ હિન્દુસ્તાન સિવાય અન્ય દેશોમાં, રમત મતમાં, વિદ્યાભ્યાસમાં તેમ જ રાજદ્વારી બાજતમાં પુરુષવર્ષ સામે તેમના જેવું કાર્ય કરી તેમની સાથે હરીફાઈ કરવા મડિ છે, અને તે ઉપરાંત તરવામાં, લશ્કરી તાલીમ લેવામાં, અને એરોપ્લેનમાં ઉડવામાં પણ મદાઈનાં સાહસિક કામે કરી રહી છે.

કોઈ પણ દેશની સમૃદ્ધિનો આધાર તેની પ્રજા ઉપર રહેલો છે: અને તે કોઈ દેશની અન્ય મંરચામાં લગ્નસંસ્થા વધારે ઉપયોગની અને ભુખ્તેદારી-વાળી છે. હિન્દુસ્તાનની રાજકીય અને આર્થિક સંસ્થાઓની સ્થિતિ અને વ્યવસ્થા સુધારવા માટે પરદેશીઓના અમલ નીચે દેશની પરતંત્રતા કંટકરૂપ રહે, પરંતુ હિન્દુસ્તાનની ધાર્મિક અને સામાજિક સ્થિતિ અને વ્યવસ્થામાં સુધારા કરવા તેમ જ તેની અંદર પ્રગપૂર્વથી ચાલી રહેલા જૂના વિચાર, કદી અને બધેને નાણુદ કરવા અને ધાર્મિક અત્યાચારો દૂર કરવા દેશની પરતંત્ર સ્થિતિ જરાયે અડચણરૂપ નથી જ. ઉલટું, દેશમાં રાજકીય ચળવળ સાથે સામાજિક સુધારાની ચળવળ પણ જો ચાલુ રહે તો દેશની ઉત્થતિ ઝડપથી થશે. હિન્દુસ્તાનમાં, અને તેમાં ખાસ કરીને શુજરાતી સંસારમાં સામાજિક સુધારામાં લગ્નની વ્યવસ્થાનું પરિવર્તન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. લગ્ન કાંઈ જડ વસ્તુ નથી પણ શ્રવતાં હૃદયોનું મંગલન કરનારી ચેતન-સંસ્થા છે. સંસારનાં જૂદા જૂદા પ્રકારના, કટુણુ ને વિપમ વિવાદવિષયમાં તેનું રચાન ઉચ્ચતર હોવું જોઈએ. લગ્નના લાસ અને હાનિ, શુણુ અને પરિણામ પણ ખીમ વિષય અને સંસ્થા કરતાં જૂદા પ્રકારનાં છે. જો કદી ખીમ જડ વિષયમાં જૂલ થાય તો તે લવિષ્યમાં સુધરી શકે અને એને લીધે ઉદ્ભવેલા નુકસાનને ફરીથી અસલ સ્થિતિમાં લાવી શકાય, પણ લગ્ન જેવા

જૈતન અને માનુષી વિષયમાં બૂલ થાય તો તે અન્યથી કાલાન્તરે પંજી સુધારવી કઠણ છે. કળ અને બીજાના સંબંધની માફક સંસાર અને લગ્નનો સંબંધ પરાક છે. લગ્નના વિષયમાં બૂલ થવાથી નિર્દોષ યુવક ને યુવતીની છાંદગીમાં અનેક પ્રકારનાં નુકશાન થયાં કરે છે, એ સમાજ સમજે છે છતાં લગ્નની વ્યવસ્થા સુધારવા જરૂરી પગલાં લેવાતાં નથી અને આવશ્યક ને જરૂરી સુધારા થતા નથી, એ ઘણું શોચનીય છે. આપણા સમાજમાં લગ્નની વ્યવસ્થા ઘણા હલકા પ્રકારની છે. લગ્નની ક્રિયામાં પ્રેમનું સ્થાન પ્રથમ હોવું જોઈએ, પરંતુ જ્યાં કાંડિયાવાડમાં દન્યાવિક્ષય થતો હોય, અને ગુજરાતમાં વરવિક્ષય થતો હોય, જ્યાં માતા કે પિતાની અગર આજીઆજીનાં સગાં સંબંધીની સીધારસથી લ્હાવો લેવા કબ્જેદારી યુવક અને યુવતીને પરસ્પરની મરજી વિરુદ્ધ લગ્નની ધુસરીમાં જોડી દેવામાં આવે ત્યાં એવા શુદ્ધ અને નિષ્કુર લગ્નમાં પ્રેમ શોધવો એ સદરાના રણમાં પાણીનો ઝરો શોધવા જેવું છે. ગુજરાતી સંસારમાં યુવક ને યુવતીની સંમતિથી તેમની મરજી પ્રમાણે અને તેમની પસંદગીથી થયેલા લગ્ન ઘણાં જૂજ છે. સમાજના જૂના રિવાજ અને બંધનોનું નિઃશ્વેદન કરવું એક વ્યક્તિને ઘણું અમલ થઈ પડે છે. તે વ્યક્તિને મદદ કરવા સમાજની સદાનુજ્જિતિની જરૂર છે. લગ્નની વ્યવસ્થા સુધારવા માટે સમાજે સુધરવું જોઈએ.

જ્યારે કુંવારા યુવક ને યુવતીનાં તેમની સંમતિથી લગ્ન કરવા પિટાં ગણ્યા પડે છે, ત્યારે વિધવાનાં પુર્નલગ્ન કરવામાં મુશ્કેલી નડે એ ગુજરાતી સમાજમાં નવાઈ નથી, જો કોઈ પુરુષ એક બૈરી ઉપરાંત બીજી બૈરી સાથે લગ્ન કરે, યા પોતે, જ્યારે જ્યારે, ગમે તેટલી વાર, વિધુર થાય ત્યારે ત્યારે પોતે ગમે તેટલી મોટી ઉમ્મરનો હોય છતાં ફરી ફરી લગ્ન કરે તો સમાજ નેવા પુરુષને કાંઈ કરે નહીં: જો કોઈ વિધવા ખાનગી રીતે અપવિત્ર કુર્મો કરે તો એને સમાજ મુંગે મોટે જોવા કરશે: પરંતુ જો કોઈ વિધવા જેણે ધણી સાથે સંગ પણ ન કર્યો હોય અને ફરીથી લગ્ન કરવા તૈયાર થાય તો તેથી નિર્દોષ વિધવાને સમાજના જૂના રીતરિવાજ, રૂઢી અને બંધનો વીંધી નાંખશે !

હવે આવડમાંથી મદામહેનતે કુંડુંખતું ભરણુપોપણુ થતું હોય પણ લગ્નસરામાં એક બીજાનું જોઈ, ચડસાચડસીમાં, શક્તિ અને ગત ઉપરાંત ખોટો ખર્ચ કરવામાં ગુજરાતી સમાજમાં ઉછરેલો ગુજરાતી જૂનાં રૂઢી અને બંધનોને અનુસરી મોટાઈ માને છે, અને કુલજીજી જતી દેવામાં મરજી જાય છે. જ્યારે દિ-દુરતાનની આર્થિક સ્થિતિ દિવસે દિવસે ખરાબની જાય છે

ત્યારે ગુજરાતી સમાજમાં કન્યાવિક્રય, વરવિક્રય, સુપડાંની રીત અને એવા પ્રકારની ખોટી રીતો પાછળ ખર્ચમાં છોટે હાથે દ્રવ્યનો ફોગટ બગાડ થાય છે.

લગ્નની વ્યવસ્થા સુધારવા માટે ન્યાતનાં ન્હાનાં ન્હાનાં કુંડાળાં નાશુદ્ધ થવા જોઈએ. કેટલીક સ્ત્રીઓમાં એકદા અને કુળનું જોર એટલું બધું છે કે તેને ઓળંગવું એક વ્યક્તિને ઘણું અઘરું થઈ પડે છે. આથી એવાં કુંડાળાં, એકદા અને કુળને નાશુદ્ધ કરી લગ્નની વ્યવસ્થા સુધારવી જોઈએ. લગ્ન માટે યુવક અને યુવતીની પરસ્પર ગંભીર અને સ્નેહની ગણતરી પ્રધાનપદે હોવી જોઈએ. “ દિહરી અને ગાય જ્યાં દોરે ત્યાં જાય ” એ જૂના જમાનાની કહેવતને તિલાંજલી આપવી જોઈએ. સ્ત્રી એ કાંઈ અવિચારી મૂઠું જનાવ નથી; પરંતુ પુરુષના જોટલા જ હક્ક ધરાવનાર અને તેના જોટલા જ વિચાર, વાચા અને આચાર ધરાવનાર જીવતું હૃદય છે. સુધારામાં આગળ ગણાતા અમેરિકામાં હાલમાં મૂકાયેલા “ દ્રાયસ મેરેજ ” (કામ ચક્ષાઉ લગ્ન) નો સુધારો જૂના રિવાજ અને બંધનોને વળગી રહેનાર હિન્દુસ્તાનના ગુજરાતી-સમાજને “ સીવિલાઇઝડ પ્રોસ્ટીટ્યુશન ” (સુધરેલું છિનાણું) લાગે; પરંતુ તેને બદલે લગ્નની વ્યવસ્થામાં તેના જેવો ખીજો સુધારો કે જે વેવિશાળ સંબંધી છે તે અમલમાં મૂકાય તો અંશતઃ નહીં ગણાય. યુવક ને યુવતીને લગ્નની ગાંધી જોડતાં પહેલાં તે બન્નેની સંમતિ લઈ વેવિશાળ કરવાં જોઈએ, અને તે બન્નેમાં સ્નેહના અંકુર ફૂટવા માટે, અને પરસ્પરના ... , વિચાર અને લાવના સમજવા માટે તે બન્નેના મેળાપ અને સમાગમ માટે વ્યવસ્થા થવી જોઈએ; અને તે બન્ને લગ્નગાંધી જોડાય, ત્યાંસુધી વેવિશાળનો સમય જેમ અને તેમ વધારે લાંબો હોવો જોઈએ. તે દરમિયાનમાં, એટલે વેવિશાળ થયા પછી અને લગ્ન થતાં પહેલાં તે બન્ને વચ્ચે અંતરશ અને મતભેદ પડે તો સંબંધ તોડી નાંખવો જોઈએ, જેથી કળેડાવાળાં લગ્ન થતાં અટકશે; ગૃહના કજીઆ-કંડાસ અને કકર્શતાનાશુદ્ધ થશે.

યુવક કે યુવતીને પોતાની પસંદગી પ્રમાણે જ્યાં સુધી લગ્ન થાય નહીં ત્યાંસુધી કુંવારાં રહેવું વધારે સાફ છે. જ્યાં સુધી યુવક પોતાનું અને પોતાની સ્ત્રીનું ભરણપોષણ કરવા જોટલું કમાવાને શક્તિમાન થાય નહીં ત્યાંસુધી તેણે પરણવું જોઈએ નહીં જો ગર્ભગ્રીમંત હોય અને કમાવાની ચિંતામાંથી મુક્ત હોય તેવા યુવકે ૧૮) વર્ષની ઉંમર પહેલાં પરણવું જોઈએ નહીં. યુવતી માટે ૧૬) અને યુવક માટે ૧૮ વર્ષનું લગ્નનું વય યોગ્યસ કરવું જોઈએ. આ નિયમનો જે લંગ કરે તેને સરકાર તરફથી ભારે સજા ઉપરાંત

તેની સામે સામાજિક અસહ્યાર કરવા જોઈએ. ટાની વયમાં કરેલા ક્રમથી નમાસ્તી અને નિર્જળ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે એટલું જ નહીં પરંતુ દેશનું મરણ અને જન્મ પ્રમાણુ ધીરે ધીરે વધતું જાય છે; જે દેશની અધોગતિની નિશાની છે. કુટુંબના વચ્ચારી થવાનો ક્લાવો લેવા કરતાં શરીરે બળવાન થવાનો દરેકે નિશ્ચય કરવો જોઈએ. ત્યારે હિન્દુસ્તાનના ચારે ખૂણે “સ્વરાજ”ની ઘોષણાના નાદ થયા કરે છે ત્યારે નેવે સમયે અસહના સ્પર્ટા લોકની માદક અડગ ટેકે રાખી અજીત ને જોરાવર પ્રજા ફેળવવા અને કમ્પરી તાલીમ આપવા દરેકે હિન્દીએ દૃઢ નિશ્ચય કરવા જોઈએ.

આ સર્વે સુધારા ઉપરાંત ખાસ અગત્યનો સુધારો ફેળવણીનો છે. હિન્દુસ્તાનનો ઉદ્ધવ કરવા પ્રયત્ને ફેળવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે, અને ને માટે પ્રાથમિક શિક્ષણ મક્કન અને ફરજિયાત થવું જોઈએ. પ્રજા ફેળવાશે એટલે સમાજ પણ ફેળવાશે, અને તેને લીધે જાનની અવગ્યા મુધરશે, અને પરસ્પર સંમતિવાળાં પ્રેમજન્ય થશે, અને વિધવાનાં પુર્નજન્ય થશે એટલું જ નહીં, પરંતુ દેશના અત્યાચારોનો ધીરે ધીરે નાશ થશે. ફેળવાયેલા સુવક ને સુવતીના જનથી જૂના રિવાજ, રૂઠી અને અન્ધતાનું નિરંદન થશે, જનનું પ્રધાનપદ જે હાલમાં ઠહાવાઓ લીધું છે તેને બદલે તેની જગ્યા પ્રેમ સેશે. જનમુખરામાં ખોટાં ખર્ચ થતાં અટકે એટલે સમાજની આર્થિક સ્થિતિ મુધરશે, અને દેશની પ્રજા મંદકારી, સુશિક્ષિત ને સુશીલ થશે એટલું જ નહિ, પરંતુ શરીરે બળવાન, સાહસિક અને હિંમતવાન થશે. ત્યાં પ્રજા ફેળવાશે અને મુધરશે એટલે દેશની ઉત્થાનિ પણ આપોઆપ થશે. ફરીથી હિન્દુસ્તાન મંદકારી ને મંદકારી ટોચે ચડશે અને દુનિયાના પ્રથમ પંક્તિમાં ગણાના મોટા દેશોની ગણતરીમાં અંકાઈ જશે.

છ. મો. ઠાકોર.

કેનો વાંક ?

વૈધવ્યનાં કલંક સમાજને આપડપ છે. વિધવાના પતનમાં સમાજપતનની આગાહી છે. સમાજમાં એવી કાખો વિધવાઓ છે કે જેઓ સમાજદ્વિના ભયે જ વૈધવ્ય પાળે છે. સમાજની જગ્યા તોડવાને તેઓ શક્તિમાન નથી પવિત્રતાની જાંગ પોશાકનારાઓ તેમને જડીએ અસહ્ય દેતા નથી. તેમનાં

મરતકે સમાજના પોતાદી પંજનો ભય ઝુઝમતો જ રહે છે. સમાજ-સીતમની ચક્રીમાં તેમને પીસાઇ જતું પડે છે.

હિંદુ સમાજમાં વિધવાઓની સ્થિતિથી કાણ અગ્નણ છે ? કેટલી બે કન્યાઓ ખાળલગ્ન કે વૃદ્ધલગ્નાં બલિદાન બની અકાળે વૈધવ્યને વહે છે. લગ્ન એટલે શું, એ સમજ આવતા પહેલાં એમનું સૌભાગ્ય જુસાઇ જાય છે એમનાં-કરકંકણો નંદવાઇ જાય છે.

અભાગી બાલિકા, જેણે સંસાર જાણ્યો નથી, પતિ-પ્રસંગ અનુભવ્યો નથી, રસજીવનની રસહાણુ લંડી નથી, ત્યાં તો વિધવા બને. એની મનની મનમાં જ રહે અને વૈધવ્યની કાળી ટીલડીને ભોગ બની જાય. એને માન ન હોય; સાસરિયામાં કે પિયેરિયામાં સહુને ય એનું જીવન ભારે પડે. ત્યાં જાય ત્યાં હસધૂત જ થાય. કેમ જાણે વિધવા યવામાં ય એનો વાંક ન હોય ! ધરમાં વૃદ્ધ સાસુ સસરા હોય કે માઆપ હોય; એમને આટલી વૃદ્ધવયે ય સહચારની દૃઢ વિના ઉંઘ ન આવે ! તો ધરમાંના યુવાનવર્ગનું કહેવું જ શું ? આવા વાસનાપૂર્ણ વાતાવરણમાં એક યુવાન વિધવા, શી રીતે પવિત્રતાના આદર્શ જાળવી શકે ?

એ બિચારી ગમે ત્યાં ધરના એકાદ ખુણામાં પડી રહે, એની મંભાજે ન લેવાય. પેટ, પૂરતું ખાવાનું બે એને ન મળે; છતાં આખા કુટુંબનાં વૈભવો એને દૃટવાં જ પડે. સવારમાં ઉઠીને તે માંજે સુતા સુધીમાં, દળવા તાંબાથી માંડીને તે એકવાડ અખોટ, ધરતું ઝાડુ અને દરેકની પથારી કરવાનું કાર્ય પણ એને જ માથે હોય ! ન કોઈ એને મદદ કરે કે રાહત આપે. આમ છતાં જો કોઈ કામમાં જીલ્લ આવી હોય, અગર વહેતું મોટું થયું હોય તો કુટુંબનો અન્ય સ્ત્રીવર્ગ, એનાં માઆપની સાતેય પેઢીને સ્વર્ગ માંથી પાછી ઉતારે. કદાચ જીલ્લ ન હોય તો કે ન સાંભળવું પડે એમ નહિ; ગમે તે વિધે, દિવસમાં બે ચાર વખત બિચારીની ધૂળ તો ઝટકાય જ. શું કરે ? ઝોશિયાળું અન્ન ખાવાનું એટલે એનું કાંઈ ન ચાલે. સ્વતંત્ર અને આજીવન જીવન ગુજારી શકે એવું સાધને ન હોય એટલે સહુના હુસના ખાવા જ પડે. પશુ કે પંખી તરફ જતાવતી રહેમીયને એની તરફ ન જતાવાય. શુભ પ્રસંગોમાં એની હાજરી અપશુકનીઆળ લેખાય. પરમેશ્વરને ત્યાં ન્યાય જ ક્યાં છે ? શ્રેયનાગની પથારી ઉપર એટલો આગસુ ચઢે એ પડ્યો છે કે જગત ઉપર શું ચાલી રહ્યું છે, એનું એને ભાન નથી ! કાણ જાણે એની આ કુંભકર્ણીય નિદ્રાનાં આવરણ ક્યારે ફર થશે ?

ગિયારી બાળવિધવા તો ભયની મારીએ વૈધવ્યનાં દોર તપ તપે; પણ
 એ જગત દેવભૂમિ નથી તો! સુતાનીમાં આવતાં એનાં કુટુંબીઓ જ એના
 તરફ વિપરી નજરે લુગે. વિકારી પુરુષો તરફથી અડપલાં શરૂ થાય. એ
 પ્રલોભનના આકર્ષણમાં પણ મૂકાય; અને છેવટે ન માને તો એની ઉપર
 બળાત્કાર કે અત્યાચારે ગુજરાય. આ બધુએ વિધવાને સહન કરવું જ પડે.
 વ્યસનીને વ્યસનની તૃપ્તિ જ નથી હોતી, એ ન્યાયે ધમ્મ કે અનિચ્છાએ
 પ્રતિત થયેલી વિધવાને, પછી તો બલિયારનાં વ્યસન લાગે વાસનાની તૃપ્તિ
 અર્થે એ ઘેર ઘેર ભટકતી થાય એક બળદ વેસ્યાનુએ એના કરતાં કંઈક
 નિયંત્રિત જીવન હોય. એ સગલાં અને: કાં તો ગર્ભપાત કરે કે બાળક
 પડાવી નાખે; યાત્રાના નિમિત્તે બહાર જઈ બાળકને ગંગારનાન કરાવે કે
 અનાયાત્રમમાં મૂકે. આવર એકાંઠે એ પ્રમંથ શીતળાં એ પાવરથી બને. અને
 ઉપરનાં કૃત્યો એને નિત્ય-કાર્ય જેવાં જ બની રહે.

જૂપા અનાચાર જૂપાવવા કેટલીયે વિધવાઓ ધર્મનાં શરણ લે છે.
 જૂંટ્યાં તેઓ દેવમંદિરોમાં હરી હરી શકે છે; અને પરિવ્રતાનો દંભ બતાવે
 છે: પછી લહેને તેઓ ગમે તેટલી પતિત હોય. આમ જીતિએ લોકનિદા
 કરવામાં તેઓ જરીએ પાછી પડતી નથી.

આપણા સમાજનાં વૈધવ્યને ચારીક દૃષ્ટિએ તપાસનાં ઉપરના કથા-
 લુમાં અતિશયોક્તિ નહિ લાગે.

• સમાજના દરિયાવ દ્વિષમાં, વિધવા ઉપર ગુજરના સીતમે, તહેમના
 અનાચાર અને પરિણામે ચતાં ગર્ભપાત કે બાળહત્યાનાં પાપો સમાધ શકે,
 પણ કોઈ વિધવા જૂપા અનાચાર ન સેવતાં ફરીથી પરણવું જ યોગ્ય ગણે
 તો એ વિચાર માન્યથી જ આખીયે સમાજ અગ્રભળી ઉઠે. ત્હેની નસેનસ-
 માંથી ત્હેને પરિવ્રતા સરી જતી લાગે. સમાજનો આ કેવો દંભ!

સાધારણ સમાજથી વિચાર કરતાંયે વિધવાવિવાહ ધર્મ્ય લાગે છે.
 એક પુરુષની પત્ની ગત થતાં તે ત્રણ ચાર વખત પરણી શકે! જ્યારે એક
 બાળવિધવા જેણે સંસાર મુખ જોયું કે જાણ્યું ન હોય, ત્હેની ઉપર ત્હેનાં
 આશાભિલાષ, દાહ-વાંછનાઓ ઉપર અંકુશ મૂકવામાં સમાજની આપણની
 નથી શું? અસનયોગિ વિધવા એક કન્યા જેટલી જ પવિત્ર ગણાય. કન્યાના
 વિવાહિત પતિનું મૃત્યુ થતાં ત્હેનાં જીવન બીજા જગાએ કરવામાં અર્ચમ

નથી તેવી જ રીતે અક્ષતથોતિ વિધવાનું પુર્નલગ્ન કરવામાં પણ અર્ધમ્ નથી જ. જો વિધવાનું લગ્ન અર્ધમ્ હોય તો વિધુરનું ધર્મ શા માટે? એક કુમારિકાનું કૌમાર નષ્ટ કરવાનો એને શું હક્ક? જો વિધુરોને પરણવું હોય તો વિધવા સાથેનાં જ તહેમનાં લગ્ન ધર્મ ગણાય. તહેમને કોઈપણ કુમારિકાનો લય બગાડવાનો અધિકાર નથી. જો વિધુરનાં કુમારિકા સાથેનાં લગ્ન અટકે તો દરેક જ્ઞાતિમાં કન્યાની આજ્ઞા ન જ રહે; અને કોઈ સબળ કારણ સિવાય કોઈનેયે આખું જીવન કુંવારાપણામાં ન વિતાવવું પડે. વળી ગરીબ બિચારી-બાળ વિધવાઓની આંતરડી દરે, તહેનાં પુણ્ય મળે એ વિશેષમાં.

વિધવાવિવાહ એ લોકાચારથી વિરુદ્ધ છે એમ ઘણાનું માનવું છે પણ હિંદુ કે આચાર દેશકાળને અનુસરી ફેરવી શકાય છે-પરિવર્તનીય છે. કેટલાક તહેને શાસ્ત્રવિરુદ્ધ માને છે, પણ તેમ ન હોતાં વિધવાવિવાહની સાખીની વેદ અને સ્મૃતિમાંથી પણ મળી શકે છે.

જો વિધવાવિવાહ શાસ્ત્રોક્ત હોય, કેવળ આચાર કે ફેરિને વશવર્તન જ આપણે ગુલામી મનોદશામાં સબડતાં હોઈએ તો શા માટે આપણે સત્ય માર્ગે જ ન વળીએ? ફેરિથી રાક્ષસી અંચળાને દૂર કરી, આજે જ આપણે એ દુઃખી વિધવાબહેનોની હાય મિટાવી શકીએ: અને અતીતોની આશિષ મેળવી શકીએ.

કાણુ એવું કહેતો હૃદયી હશે કે આટલું જાણ્યા છતાંએ, જેવું હૃદય વિધવાવિવાહના પ્રશ્નથી ન દ્રવ્યું હોય? બાળવિધવાનાં પુર્નલગ્નનો પ્રચાર ન કરવામાં આવે તો હિંદુ વિધવાઓની શું દશા થશે? એ વિચાર જ હૃદય હલમલાવી મૂકે છે.

એત, હિંદુ સમાજ! નહિ તો ત્હાઈ અસ્તિત્વ શીટી જવાના સમય આજે છે. આજે કેટલીયે જિવંતજીવ સમાજનાં કૂચે જંબોતમાં જાડાઈ પરણવાની ઇચ્છા જતાયે પરાણે વૈધવ્ય પાળતી હશે; બંધિયારને પંથે પળી, ગર્ભપાત અને બાળહત્યાઓનાં પાપ ચોરતી હશે; કુટુંબીઓના દુઃખથી કંટાળી, ઘર બહાર ચતી હશે કે આપધાત કરતી હશે; ધરભામ કે ધસાઈને આઝાદ કરતી હશે. કોનો વાંક?

ભિન્ન ભિન્ન પ્રાન્તોમાં સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિઓ.

કલકત્તામાં રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સાથે બીજી અનેક પરિષદો ભરાઈ હતી. તેમાંની એક તે સ્ત્રીઓની સમાજસુધારા પરિષદ. તે પરિષદની કાર્યવાહક સ્ત્રીઓએ હિંદના દરેક પ્રાન્તની અગ્રેસર સ્ત્રીઓને પોતાના પ્રાન્તની પ્રવૃત્તિઓનો હેવાલ લખી મોકલવાની વિનંતિ કરી હતી. તેના ઉત્તરમાં મુંબાઈ, પંજાબ, બિહાર, ઓરિસ્સા, દિલ્હી, સેન્દ્રલ પ્રોવિન્સીસ, તથા યુનાઈટેડ પ્રોવિન્સીસમાંથી હેવાલો મોકલવામાં આવ્યા હતા. પરિષદ સમક્ષ એ બધા હેવાલો વાંચી સંભળાવવા એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું પરંતુ સમયને અભાવે વાંચી શકાય નહોતા. ગુજરાતી બહેનોને, દેશના અન્ય વિભાગોની સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ વિશે કંઈક જાણવાની જીજ્ઞાસા હશે એમ ધારીને અંગ્રેજી હેવાલોને આધારે આ લેખ તૈયાર કર્યો છે. આપણા પ્રાન્તની પ્રવૃત્તિઓથી કોઈ અજાણ નહિ હોય એમ ધારીને મુંબાઈ ઈલાકાનો હેવાલ નથી આપ્યો. આગ્રા અને અયોધ્યાના મંચુક્ત પ્રાન્તોનો હેવાલ એક રાણીએ લખ્યો હતો. તેમાં કોઈપણ પ્રકારની માહિતી આપવામાં આવી નહોતી તેથી તે પણ આપ્યો નથી.

•. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદ (All India Ladies conference on Education) ભરવામાં આવે છે તેના કાલ દરેક પ્રાન્તની સ્ત્રીઓ લે છે એ અર્થે રજુ કરેલા હેવાલો ઉપરથી જણાઈ આવે છે; તેમ જ આ પરિષદને અંગે રચાયેલાં કેળવણી મંડળો પોતપોતાના પ્રાન્તની સારી સેવા જગવે છે, એ પણ આ હેવાલો ઉપરથી જણાય છે.

નાગપૂર.

સેન્દ્રલ પ્રોવિન્સીસ સામાન્ય રીતે પછાત પ્રાન્ત ગણાય છે આજથી દસ વર્ષ ઉપર એ પ્રાન્તમાં સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ સમૂળગી નહોતી એમ કહીએ તો ચાલે. પરંતુ અર્વાચીન સમયમાં થોડી ઘણી સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ નીકળી છે અને તે સ્ત્રીઓ તથા બાળકોનું હિત માધવાનો પ્રયાસ કરે છે.

નાગપૂરમાં છેલ્લાં સાત વર્ષથી એક “લગિની સમાજ” ચાલે છે, તે સ્ત્રીઓની ઘણી સેવા કરે છે. આ સમાજનાં પ્રમુખ લક્ષ્મીબાઈ કેળકર છે, તેમ જ રમાબાઈ તામ્બે, બી. એ, ડૉ. મીસીસ નીચોગી, મથુરાબાઈ

ગ્રાંપીડ, ખી. એ. અનંતસૂત્રાંગોઈ કોલે, એમ. એસ. સી. અને લક્ષ્મીમોહ
ગાડગીદઃ આ સમાજનાં ઉત્સાહી-સંચાલકો છે. ભગિની સમાજ તરફથી એક
શીવજીની કક્ષાસ ચક્ષાત્રવામાં આવે છે તેમજ એક સાફ પુસ્તકાલય ચક્ષાત્ર-
વામાં આવે છે. યજ્ઞી-વારંવાર સ્ત્રીઉપયોગી વિષયો ઉપર ભાષણોની
યોજના આ સમાજ કરે છે: તેમજ ટીએટ્સ (વાદવિવાદ) પણ ગોઠવે છે. આ
ભગિની સમાજ મદ્રાસના ધીમેન્સ ઇન્ડીઅન એસોસીએશન સાથે જોડાયેલી છે.

નાગપૂરમાં ખંગાળી લોકોની ઘણી વસ્તી હોવાથી ત્યાંની ખંગાળી
સ્ત્રીઓએ એક પોતાનું મંડળ કહાડ્યું છે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાધવા માટે
આ મંડળ તરફથી જ્ઞાન સાથે ગમ્મત મળે એવાં ભાષણો કરાવવામાં આવે
છે. આ મંડળના મેમ્બરોની શીના પેસામાંથી ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ
કરવામાં આવે છે તેમજ માંદાની માવજતમાં પણ એ પેસાનો ઉપયોગ
કરવામાં આવે છે.

પૂનાના સેવાસદનની નાગપૂરમાં એક શાખા બે વર્ષથી ખૂબી મૂકવામાં
આવી છે. આરમ્ભમાં માત્ર બે વિદ્યાર્થીનીઓ આ સેવાસદનમાં જોડાઈ હતી
પરંતુ આજે એકસો ને ચાલીસ પહેનો એનો કાલ લે છે. બાલજીથી
માંડીને ગદ્ર સુધી દરેક કોમની સ્ત્રીઓ સેવાસદનમાં અભ્યાસ કરવા જાય છે.
આ સંસ્થાના મુખ્ય પાંચ વિભાગ છે: (૧) મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ, માટે
પ્રાથમિક શાળા, (૨) અંગ્રેજી શીખવાની કક્ષાસ, (૩) ગંગીતનો વર્ગ, (૪)
શીવજીનો વર્ગ, (૫) માંદાની માવજત શીખવવાનો વર્ગ. આ વર્ગોની સાથે
એક સ્ત્રીઓ માટે જાગૃત્તવ પણ છે, જેનો લાલ પીસ વિદ્યાર્થીનીઓ લે છે.
સેવાસદન ખરેખર નાગપૂરની સ્ત્રીઓની ઉત્તમ સેવા ગમતું છે.

સ્ત્રી કેળવણીની પ્રવૃત્તિઓ—હેલાં બે વર્ષથી નાગપૂરમાં પ્રાન્તિક
સ્ત્રી કેળવણી પરિષદ ભરવામાં આવે છે તેમાં કેળવણી ઉપરાંત જાગૃત્તવ,
વિધવાઓનાં પુર્નલગ્ન, જાગમરણ, ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ વિગેરે વિષ-
યોની ચર્ચા કરવામાં આવે છે.

નાગપૂરની સ્ત્રીઓએ એક એવી સંસ્થા શરૂ કરી છે કે જેમાં કેદમાંથી
છૂટેલા કેદીઓને મદદ કરવાની કોશિષ કરવામાં આવે છે. આ સંસ્થા હાલ
કેદીઓને ઉદ્યોગશૈલીમાં જૂદા જૂદા ઉદ્યોગ શીખવા માટે મોકલવામાં આવે છે.

ઇન્ડીઅન રેડ ક્રોસ સોસાયટી દ્વારા સી. પી. અને ગિદાર, અને
પ્રાન્તોમાં ઘણું કાર્ય કરે છે. આ સંસ્થા તરફથી જાગૃત્તવ તથા
આરોગ્ય પ્રદર્શનો દર વર્ષે કરવામાં આવે છે.

નાગપૂરમાં સર સોરાળ છ મહેતા (એમ્પ્રેસ મીલના માલિક) પોતાનાં મલ્લુરો તથા અન્ય ગરીબર્ષો માટે ઘણી સખાવત કરે છે; અને તેમની મદદથી સ્ત્રીઓએ ગરીબ સ્ત્રીઓને માંદગીને તેમ જ પ્રચલિત સમયે મદદ કરવા એક મંડળ કહાડ્યું છે. નાગપૂરની કોન્વેન્ટનાં સીસ્ટર સુપીરીઅર આ મંડળ ચલાવે છે. આ મંડળ તરફથી એક મીડ વાઇફ રીજ ગરીબ લતાઓમાં સ્ત્રીઓની તપાસ કરવા માટે જાય છે; તેમ જ ખીજ સ્ત્રીઓ ગરીબ જહેનોને આરોગ્ય તથા સ્વચ્છતા નિયમે સમજાવવા મોહલ્લે મોહલ્લે ફરે છે. માંદો સ્ત્રીઓને એમ્પ્રેસ મીલના દવાખાનામાં મોડરનામાં આવે છે; તેમ જ ગરીબ સ્ત્રીઓને સ્વચ્છતા સાથે રાંધતા શીખવવામાં આવે છે.

આ પ્રાન્તની સ્ત્રીઓ કાઉન્સીલમાં તેમ જ મ્યુનીસીપાલેરીમાં દાખલ થાય છે, એ સ્ત્રીઓની પ્રગતિનું આશાજનક ચિહ્ન છે.

પંજાબ.

પંજાબની સામાજિક રિથિતિ કેટલીક રીતે હિન્દી ખીજ પ્રાન્તો કરતાં જાદી છે. એનું કારણ એ છે કે પંજાબમાં રીજ ધર્મના પ્રચારને લીધે તેમ જ આર્યસમાજના પ્રચારને લીધે ખોટા ધર્મોચારો અને ધાર્મિક સક્રિયતા જોવામાં આવતી નથી. આ જ કારણને લીધે પંજાબ આજે સ્ત્રી-કેળવણીમાં ખૂબ આગળ વધી ગયું છે.

પંજાબની સ્ત્રી સંસ્થાઓ નીચે પ્રમાણે છે.

સુપ્રસિદ્ધ વિધવાવિવાહ સદાયક સભાની પંજાબમાં અનેક શાખાઓ છે. આ સભાઓએ અમંજ્ય દુઃખી વિધવાઓનાં જીવન સુખી કર્યા છે. દર વર્ષે હજારો પુર્નલગ્ન આ ક્ષેત્ર તરફથી કરવામાં આવે છે. વિધવાવિવાહ સદાયક સભાનાં શુભ કાર્યો એટલાં જાણીતાં છે કે એ વિષે વધુ લખવાની જરૂર નથી.

હિંદુ વિડોલ હોમની (હિંદુ વિધવા આશ્રમ) સ્થાપના ૧૮૨૧ માં થઈ હતી. એમાં એંગ્લી સ્ત્રીઓને રાખવાની મોડરણ છે. આજ સુધી હોલસો સ્ત્રીઓ આ સંસ્થામાં શિક્ષણ લઈને લોડસેવા કરવા બહાર પડી છે. લગભગ ૨૧૫ સ્ત્રીઓ અત્યાર લગી આ સંસ્થામાં દાખલ થઈ છે. અહિં વિધવાઓને એટલું શિક્ષણ જ આપવામાં નથી આવતું પરંતુ તે ઉપરાન્ત તેમને ગૃહઉદ્યોગ, ખાદી વણતાર, જરી કસગની કારો વણતાર, મેઝાં તથા ગંજીફાક બનાવનાં અને ભરત ગ્રંથશુ તથા રીરનાં શીખવવામાં આવે

પટણામાં દેવી અથોર નારી સમિતિ, સ્ત્રીઓ તથા ગરીબ વર્ગોની સારી સેવા બજાવે છે. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને આ મંડળ પૈસાની મદદ કરે છે; તેમ જ અહિંની અંધશાળાને આ સમિતિ તરફથી સારી અર્થિક સહા આપવામાં આવે છે; તેમ જ આ સંસ્થા દર વર્ષે લગભગ પાંચસો રૂપિયા ગરમ કપડાં શિયાળામાં ગરીબ લોકોને વહેંચે છે.

ગિદાર અને ઓરિસ્સાની કાઉન્સિલ ઓફ વીમેન અને પ્રાન્તોની સ્ત્રીઓ ઉન્નતિ સાધવાનો ખૂબ પ્રયાસ કરે છે. આ સંસ્થા આસ કરીને બાળ સંભાળ અંધશાળા, લેપર એસાયન્મેન્ટ, (રક્તપિત્તશ્રમ) પ્રાણીઓ પર દયા રાખવાનું સંસ્થા વિગેરે કાર્યોમાં લાગ લે છે. ગરીબ બાળકો તથા માંદા માણસો માં આ સંસ્થાની સ્ત્રીઓ હાથે કપડાં સીવીને તૈયાર કરે છે. બાળકોની સંભાળ માટે શહેરની વચ્ચે એક મકાન રાખવામાં આવ્યું છે તેમાં ગરીબ બાળકો મક્ત દુધ વહેંચવામાં આવે છે, બાળકોને નેદવડાવવામાં આવે છે અને ને કાંઈ માંદાં હોય તેમની દવા કરવામાં આવે છે; તેમ જ શિયાળામાં ગરીબ બાળકોને ગરમ કપડાં આપવામાં આવે છે. આ સંસ્થાનાં સભ્યો દર મહિને એકની સ્ત્રી-કેદીઓની તપાસ કરવા બંધ છે; તેમ જ ધરપીતાસોમાં જે કેદીઓની તપાસ કરવા દર અડવાડિયે બંધ છે.

મુઝાફરપુર નારી સીબ સમિતિની ગિદારી સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીકળવણીને પ્રશ્ન હાથમાં લીધો છે અને એ ક્ષેત્રમાં ખૂબ કામ કરે છે. સ્ત્રીકળવણી પરિપક્વ બરી અજાન બહેનોની આંખો ઉઘાડવાનું કામ આ સમિતિએ આરંભ્યું છે; તેમ જ પડદાના ગિલાજનો નાશ કરવાનું કામ પણ આ સમિતિએ હાથમાં લીધું છે. મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપવા માં એક વર્ગ આ સમિતિ તરફથી ચલાવવામાં આવે છે.

બાંકીપૂરની કદમ કુચ્ચ મહિલા સમાજ દ્વારા ગિદારી સ્ત્રીઓ પોતાની જાતની કીક સેવા કરે છે. સ્ત્રી કળવણી, આરોગ્ય, બાળ ઉછેર વગેરે વિષયો ઉપર લાપણો કરાવવાની યોજના આ મંડળ કરે છે.

પટણાના સ્ત્રી સમ્મેલન તરફથી સીવણ ગુચ્છ તથા ભરતના, શંખ દલાના, કસરતના, તેમ જ હાઇજન (આરોગ્ય) શીખવવાના વર્ગો ચલાવવામાં આવે છે. અને તેનો લાભ મળી સ્ત્રીઓ લે છે.

ચૂંપરામાં, હમરી આગમાં, પૂરૂલીઆમાં, ગયામાં તથા ભાગલપૂરમાં સ્ત્રી મંડળો સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે છે. દરભંગામાં શ્રીયુત ગોચાક્ષરુષ્ય ગોખલેના પુત્રી કાશીપાઠ ધવલેના પ્રયાસથી ગરીબ સ્ત્રીઓને શીવલુક્ષ્મી, અને હાધજીન શીખવવાના ત્રણ વર્ગો જોક્ષવામાં આવ્યા છે; અને સ્ત્રીઓની સારી સંખ્યા એ વર્ગોના લાભ લે છે.

ગિહારમાં છોકરીઓની ત્રણ હાધરકૂલો, નવ મીડલ સ્કૂલો, અને સાત ટ્રેનીંગ સ્કૂલો માત્ર સ્ત્રીઓ જ યજ્ઞાવે છે. પટણા યુનિવર્સિટીની સેનેટમાં સ્ત્રી સભ્યો છે, કેળવણીના બોર્ડમાં પણ સ્ત્રી સભ્ય છે તેમ જ સ્ત્રી મેજસ્ટ્રેટ પણ ગિહારમાં છે.

ઓરિસ્સા.

ઉચ્ચ કેળવણીમાં ઓરિસ્સાની સ્ત્રીઓ બેષજે તેટલી આગળ વધેલી નથી પરંતુ સેન્સસના રીપોર્ટ ઉપરથી જાણાય છે કે અક્ષરજ્ઞાન ધરાવતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા હિંદુસ્તાનના બીજા કોઈપણ પ્રાન્ત કરતાં અદિ વધારે છે. ઓરિસ્સામાં મહત્તી કુટુંબની જમી સ્ત્રીઓને રામાયણ અને મહાભારત વાંચતાં આવડતું હોય છે; છતાં કન્યા કેળવણીમાં ઓરિસ્સા પછાત છે, એ જાણીને આશ્ચર્ય અને દુઃખ થાય છે. ઓરિસ્સા પ્રાન્તમાં એક જ કન્યાઓની હાઈસ્કૂલ છે અને તે છેક ૧૯૦૮ માં રચવાઈ છે; અને આખા પ્રાન્તમાં સ્ત્રીઓ માટે કોલેજ પણ એક જ છે. ઓરિસ્સાનાં પહેલાં સ્ત્રી મેજસ્ટ્રેટ કુમારી નિર્મળા બાજા નાયક આ કોલેજના અધિકારી છે. કટકમાં હિંદુ વિધવા બહેનો માટે એક ટ્રેનીંગ કોલેજ સરકારે થોડા સમયથી હાડાડી છે અને તેનો લાભ ધણી બહેનો લે છે. ઓરિસ્સાના કેળવણીના બોર્ડમાં એક ઉરીયા સ્ત્રી સભ્ય છે; એટલું જ નહિ પરંતુ યુનિવર્સિટીના પરીક્ષાના બોર્ડમાં પણ એક સભ્ય હોવાનું માન જોગવે છે. તે ઉપરાન્ત પટણા યુનિવર્સિટીની સેનેટમાં ઓરિસ્સાની ત્રણ સ્ત્રીઓ સભ્ય છે. ઓરિસ્સામાં પહેલાં સ્ત્રી વકીલ કુમારી સુધાંશુ બાજા હજારાએ ભગીરથ પ્રયાસ કરીને સ્ત્રીઓને વકીલાત કરવાનો હક્ક મેળવી આપ્યો છે. વળી ઓરિસ્સાની એક સ્ત્રી આખા દેશમાં પહેલી મ્યુનીસીપલ કમીશ્નર હોવાનું માન જોગવે છે; તેમ જ ઓનરરી મેજસ્ટ્રેટ હોવાનું માન પણ એક સ્ત્રી જોગવે છે.

કટકમાં નેશનલ કાઉન્સિલ ઓફ વીમેન ત્યાંની સ્ત્રીઓ તથા બાળકોનું ઉપયોગી કામ કરે છે. બાળ હિજર, પ્રસૂતિમાં મંભાળ, કેળવણી તથા ન્હાની વધતી સ્ત્રીઓને દુષ્ટ માર્ગે જતી અટકાવવાનું કામ આ કાઉન્સિલ કરે છે. આ સંસ્થા તરફથી એક પ્રસૂતિ-ગૃહ જોક્ષવામાં આવેલું છે અને તેનો લાભ

દર મહીને લગભગ પચાસ સ્ત્રીઓ લે છે. તે ઉપરાંત 'આયુધ્ધ' દાયણોતે કેળવવા માટે વર્ગો આ સંસ્થા તરફથી ઉધાટવામાં આવ્યા છે.

કટકની સંખ્યાગંધ સ્ત્રીઓ લેપર એસાયક્ષમને (રક્તપિત્તાશ્રમ) મદદ કરે છે. બાળાઓના રક્ષણાર્થે ૧૯૧૪ થી કટકમાં એક આશ્રમ સ્થાપવામાં આવ્યો છે. અત્યારે તેનો લાભ સો બાળાઓ લે છે. આ બાળાઓને ભુદા ભુદા ઉઘોગો શીખવવામાં આવે છે તેમ જ કેટલીક બાળાઓ નર્સનું અને કેટલીક શિક્ષકનું કામ શીખે છે. કુમારી મૌડલ આ આશ્રમનું બધું કામ કરે છે તેથી તેની સફળતાનો બધો યશ તેમને ઘટે છે.

દિલ્હી.

છેલ્લાં દસ વર્ષમાં દિલ્હીની સ્ત્રીઓની રિયતિમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે. દિલ્હીની સ્ત્રી ઉપયોગી સંસ્થાઓ દશ બાધાવસ્થામાં છે પરંતુ દિન પ્રતિદિન તે આગળ વધતી જાય છે અને ભવિષ્યમાં ઘણી ઉપયોગી થઈ પડશે એ ચોક્કસ છે.

દિલ્હીમાં એક પડદા ગાર્ડન (એટલે કે પડદેનલીન સ્ત્રીઓ માટે એક જગીયો) બનાવવામાં આવ્યો છે. આ જગીયાનો લાભ અસંખ્ય ન્હાની મોટી સ્ત્રીઓ તથા બાળકો લે છે. આ જગીયાની અંદર બેડમીનટન તથા ટેનીસની રમતો રાખવામાં આવી છે; ને ઘણી બહેનો અહિં આપીને રાજ સ્લાંજે આ રમતો રમે છે. દિલ્હીમાં ઉન્દાળામાં સખત ગરમી પડે છે એટલે ઉન્દાળામાં આ જગીયો ગરીબ સ્ત્રીઓને, તેમનાં ઘરમાં ખીલકુલ હવા આવી શકતી ન હોવાથી આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે.

દિલ્હીમાં ગર્ભ ગાઇડસની પ્રવૃત્તિ સારી ચાલે છે. આ પ્રવૃત્તિના બધા મેળાવડા પડદા ગાર્ડનમાં કરવામાં આવે છે; તેમ જ બેચી વીક (બાળ સમ્રાલ) પાણી આ જ જગીયામાં કરવામાં આવે છે. એટલે ટુંકાણમાં પડદા ગાર્ડન સ્ત્રીઓની બધી પ્રવૃત્તિઓ માટે અતિ ઉપયોગી નીવડયો છે.

દિલ્હીમાં એક દિલ્હી વીમેન્સ વેલફેર એન્ડ એડ્યુકેશન લીગ છે. (દિલ્હીની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ તથા કેળવણીનું મંડળ) તે છેલ્લાં બે વર્ષથી કેળવણીના પ્રદેશમાં સારું કામ કરે છે. આ મંડળના પ્રયાસથી દિલ્હીમાં બે વર્ષથી પ્રાન્તિક કેળવણી પરિષદ ભરવામાં આવે છે; તેમ જ અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદ ૧૯૨૮ માં દિલ્હીમાં ભરાઈ હતી ત્યારે આ મંડળે પરિષદ માટે ઉપયોગી કામ કર્યું હતું.

દિલ્હીમાં એક સરસ્વતી ભુવન નામની સ્ત્રીઓની સંસ્થા છે, તે ત્યાંના સ્ત્રીવર્ગમાં ઘણી પ્રિય થઈ પડેલી છે. સરસ્વતી ભુવનનો પાયોર્પટાદનાં

માનવતા રાણી સાહેબ ચીમનાળાદને હાથે નાંખવામાં આવ્યો હતો; અને તે સંસ્થા ખૂંટી મૂકવાની ક્રિયા વડોદરાના માનવતા મહારાજ સયાશ્રવ ગાયકવાડના હાથે કરાવવામાં આવી હતી. અડવાડિયામાં મણુ વખત આ સંસ્થામાં સ્ત્રીઓ મળે છે. તે વખતે તેઓ બેડમીનટન, ટેનીસ વગેરે રમે છે. તે ઉપરાંત સરસ્વતી ભુવનમાં વિધવિધ વિષયો ઉપર સીનેમા તથા મેલ્ડ લેન્ટર્નની મદદથી લાપણો કરાવવામાં આવે છે. તેના લાલ દિલ્હીની સ્ત્રીઓ સારી પેઢે લે છે. હુંક સમયમાં આ સંસ્થાની અંદર સંગીતના તેમ જ અંગ્રેજી શીખવવાના વર્ગો ક્લાસમાં આવનાર છે; તેમ જ એક દિલ્હી પુસ્તકોત્તું વાંચનારૂપ ખૂદતું મૂકવામાં આવનાર છે. વળી બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ સ્ત્રીઓ કરી શકે તે માટે એ વિષયના વર્ગો પણ સરસ્વતી ભુવનમાં ક્લાસમાં આવવાના છે. આ સંસ્થાએ એક એવો વિચાર કર્યો છે કે શિક્ષિત સ્ત્રીઓના ન્હાની ન્હાની મંડળીઓને મોહક મોહકે કરવા મોકલવા અને તે સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી તેમ જ સમાજમાં સ્ત્રીત્વ રથાન, સુધારવાનો પ્રયાસ કરે.

દિલ્હીમાં સ્ત્રીઓએ ગામડાં સુધારવાની એક યોજના કરી છે શિક્ષિત સ્ત્રીઓ તેમ જ હેલ્થ વીઝીટર્સ (તંદુરસ્તી તપાસનાર) ગામડે ગામડે ફર છે, અને ત્યાં જઈ ગામડાની સ્ત્રીઓને લખતાં વાંચતાં તેમ જ ગૃહઉદ્યોગ લેવાં કે ભરવા ગુથવાના કે નાકું અથવા પાટી વણવાના શીખવે છે; અને હેલ્થ વીઝીટર્સ સ્ત્રીઓ તથા બાળકોની તળિયત સુધારવાનાં પગલાં લે છે.

દિલ્હીમાં એક બે વિધવા આશ્રમો છે તેમાં વિધવા બહેનોને લખતાં વાંચતું તેમ જ ગૃહઉદ્યોગો શીખવવામાં આવે છે.

દિલ્હીની બધી સરચાઓમાં હિંદુ, મુસલમાન તથા ખ્રીસ્તી બહેનો મંખંથી કામ કરે છે. બેગમ અનસારી સાહેબના પ્રયુખપણા નીચે મુસ્લીમ બહેનોએ એક પોતાની બુદ્ધી કલ્પ થોડા વખતથી ક્લાડી છે. તેમાં લાપણો તેમજ રમતગમત રાખવામાં આવે છે.

દિલ્હીમાં એક સ્ત્રીઓની સંસ્થા એવી છે કે જ્યાં દર રવિવારે સ્ત્રીઓ ભેગી થાય અને ધાર્મિક પુસ્તકોત્તું વાંચન થાય એટલું જ નહિ, પણ પછી તે ઉપર ચર્ચા થાય. ભવિષ્યમાં આ સંસ્થા ધાર્મિક અભ્યાસની સંસ્થા તરીકે પ્રખ્યાત થશે એવો મંભવ છે.

હુંકાણુંમાં દિલ્હીની સ્ત્રી ઉપયોગી સંસ્થાઓ સ્ત્રીઓનો માનસિક તેમ જ શારીરિક હિદ્ધાર કરવાનો સતત પ્રયામ કરી રહેલ છે.

(અનુવાદક) સૌદામિની મહેતા.

પુવારાના જલમાં.

બેદરકાર છટાથી, પુવારાનાં જલ અવનવી કીડા કરી રહ્યાં હતાં. નવકુમારીના દીર્ઘ હસ્તપર ગોડવેલ કુંડીમાંથી જલ ઉઘાડેલું હતું; અને પછી તીર્થાં, આરસના થાળામાં પડી જમા થયેલ પાણીને કંપિત કરતાં હતાં. એ પુવારાની આસપાસ વિવિધ પ્રલોના ક્યારા હતા. મંથાના ગુલાલ ઉડાડતા રંગો, નવ સુમનોને દીપ્તિ આપતા હતા. પવન પુષ્પોનાં પટલોને લઈ લઈ પુવારાના જલમાં ફેંકતો હતો. સંધ્યાનું આછું સંગીત, ત્યાં મરમર કરી રહ્યું હતું.

અનેકરંગી ફૂલોનાં ઝુમખાં પરસ્પર મૈત્રી સાધી, એ પાણી સાથે, નાની સફર કરી તરી રહ્યાં હતાં. પુવારાની લાલ માછલી ફૂલોની વાત સાંભળવામાં મશગુલ બની હતી. આવા મોહક રંગો જોઈ, તે ખૂબજ ખુશ બની હતી. અને થી વાતો કરવી તેની મુંઝવણ થતાં તેઓના નાના જીવન વિષે વિચિત્ર પ્રશ્નો કરતી હતી. ફૂલોમાંથી એકે કહ્યું “લાલ મુંદર માછલી અમારા જીવનની ઉત્પત્તિ વિષે તું જાણે છે? જો આ અમારી સહચરી. આછાં પીળાં પટલોથી આચ્છાદિત આકાશમાં ચન્દ્ર પ્રથમ દર્શન દે અને જે આછો પીળો રંગ ખીસે તેનું રમણુ તને એથી નથી થતું? અને પછે કોઈક ારીનાં ભુરાં નયનો સાથે લડાઈ માંડતા હોય એવા ભુરા ભુરા રંગથી નભૂપિત પેલી સહચરી જોતાં, આ બધા રંગો કેટલા મનોહર લાગે છે! પરંતુ તેનું ઉત્પાદક, રેતીની કણી જેટલું નાનું એક અણુ છે. મહીનાઓ સુધી અર્ધ-મૃત સ્થિતિમાં ધૂળમાં પડી રહેલ આ ખીજ પોતાનું વ્યક્તિત્વ સાધે છે અને લીલી લીલી ડાંખલીઓ હવામાં નવા હાવભાવે ઝૂલી રહે છે. જીવન અંશના મંચલનના સુયોગ્ય ઠાલ સુધી તે ખીજ નિદ્રા લે છે અને એ સુષુપ્તિ દરમિયાન નારાકારી અસરોની સામે ટકી રહેવા એ યત્ન કરે છે. કેટલાંક ખીજો એટલા નાનાં હોય છે કે તે હવામાં તર્યા કરે છે અને કોરી ભૂમિ ઝાડળ કે વર્ષાથી બીની બને છે કે તરત જ, ફૂલોપર જેમ માખીઓ આવી બેસે તેમ, તે જમીનમાં ચોંટી જાય છે. વૃદ્ધિ પામવાનો ખીજમાં અંશ બહુ જ નાણુક હોય છે અને એમાંથી જ ડાંખલીઓ અને પર્ણો જન્મ પામે છે. એ ખીજમાં જ પોતાના પોપણુ માટે દ્રવ્ય હોય છે અને અત્યંત જાંબા સમય સુધી તે આના વડે જીવી રહે છે અને જ્યારે વૃદ્ધિ પામી જમીન બહાર છોડ આવે છે ત્યારે આ ખીજની માત્ર ફાતેરી જ રહી હોય છે.”

દિવસેનું અવસાન થતું હતું અને નભસોચન લાલ ગન્યાં હતાં. સુરંગી પંખીની માફક સંધ્યા ધીમે ધીમે ઉતરતી હતી. પવન શાન્ત પડી ગયો હતો. ટુંવારાનાં જલ એટલી જ બેદરકાર છટાથી ઉડ્યા કરતાં હતાં.

બીજા ફૂલે વાત ઉપાડી લીધી. જીવંત માણેક જેવી, લાલ માછલી ધ્યાનપૂર્વક, પ્રશ્ન પુછ્યા વિના સાંભળી રહી હતી. “નાણુક લાલ માછલી છોડની આંખ વિષે તું કંઈ જાણે છે? એ દરેક આંખના ભીતરમાં નાના ફળિયા જેવી વસ્તુ હોય છે, જે બહાર આવવા મંચન કરે છે અને એના પર પાંદડીઓનાં બિંદુઓ આવી રહ્યાં હોય છે. એ પાંદડીનાં બિંદુઓ આંખના મધ્ય ભાગનું હવાની ખરાબ અસર સામે, રક્ષણ કરે છે અને જેમ જેમ અંશની વૃદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ તેને માટે સ્થાન કરી આપે છે. ધીમે ધીમે પર્ણોનું સ્વરૂપ ધડાતું જાય છે અને નાણુક ડાંખલી બહાર પડે છે. એ આંખની વિવિધ આકૃતિ અને રંગ ઉપરાંત તેની ઠરકસર પણ અદ્ભૂત હોય છે. તેમનામાં થંડી સહન કરવાની શક્તિ અસાધારણ હોય છે; પરંતુ વૃદ્ધિ થતી હોય ત્યારે હીમવાળી રાત્રિઓ તેમની પ્રગતિ રોકે છે.”

આ હકીકતોનું વર્ણન કહેતાં ફૂલ ધાડી ગયું.

ટુંવારાનાં જલ અવિરત ઉડી રહ્યાં હતાં.

• થોડી ક્ષણો પછી પેલા સુમને ડાંખલી બતાવી ફરી શરૂ કર્યું: “આ ડાંખલીઓમાં પાણીની ભરેલી નાની ટાંડી જેવું હોય છે અને ત્યારે તેમને બહારથી પાણી નથી મળતું ત્યારે આ સૂઝાડી રાખેલ પાણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.”

રાત વધતી હતી, આકાશ ચન્દ્રની રાહ જોતું હતું, સુમને આરસનાં થાળામાં ફરી રહ્યાં હતાં. એક ગુલ અટકી ગયું અને આરસને ચોરીથી સુખન લીધું. ક્ષી હુક વિના તેને એ થંડું લાગ્યું. એ કાંઈ પતંગ નહોતું. લાલ માછલીનાં આજ તેઓ મિજગાન હતાં અને તેનો સ્પર્શ થતાં સુર-લિપી તેને તવાજતાં હતાં. ફરી એકે શરૂ કર્યું, “મીઠા જલની લાલ માછલી, પર્ણો વિષે તું કાંઈ જાણે છે? પહેલાં એનો રંગ ધ્યાન ખેંચે એવો પીળો હોય છે, પછી થોડા દિવસો વીતતાં, મૂર્ચ-રસિમની હુક અને જાગ્રમના સહચારમાં એ પર્ણો લીલાં બને છે. વનસ્પતિને પ્રકાશની અસર રંગનાં દાન કરે છે. પાણી અને ખોરાક તે તેનો મૂલો દ્વારા મેળવે છે અને પાનપર સુસાઈ આવેલ લેજને સૂકવેના પ્રકાશ ખેંચી લે છે. આ રીતે હવા સાથેના સંબંધ આજુ રહે છે.”

રૂપેરી ચન્દ્રિકા ખીલી હતી અને જુવારાનાં જલ રૂપેરી રાગે ગાંધ રહ્યાં હતાં. ચન્દ્રની પ્રતિબિમ્બમાં આવતાં લાલ માછલી ચમકતી હતી. ફૂલોને પોતાની એકલતાનું લાન થયું, કંઠણ છોડતી તેઓ વિખુટાં પડ્યાં હતાં. ડાંખલીઓ પર પોતે કેવી વિશ્રાન્તિ લેતાં તેનાં રમરણો તાળનું થયાં. પોતાની બર્મિને દયારી નહિ શકતાં એક રંગીન ફૂલ લાલ માછલી કને ધસી આવ્યું અને બોલ્યું, “ન્યારે રૂવિ નીચે ઉતરે છે અને પાંખીઓ ગાન લલકારતાં હોય છે ત્યારે અમારાં પટલો ખીડાઇ જાય છે અને આરામ લે છે. મધ્યાન્હે એ પટલો છુટાં ઉઘડેલાં હોય છે અને કસુંખી પ્યાલી જેવી આકૃતિ બની રહે છે. ફૂલના મધ્ય ભાગમાં રહેલ ખીજ-પ્રદેશનું જતન અમે પટલો ખીડી દઇ કરીએ છીએ. પાંખડીઓ ન્યારે ખીડાય છે ત્યારે અમારી ઉછરતી સંતતિના પારણાપર રેશમી પડદા ઢંકાય છે અને એ રીતે હુંક પામે છે. પછી ન્યારે સૂર્ય ઉગે છે ત્યારે એ પડદા પાછા ખેંચાઇ જાય છે અને ફૂલનો મધ્ય પ્રદેશ પ્રકાશ ઝીલવા તત્પર બને છે. સુરજ સાથે નીંદ લેરા અમે વળીએ છીએ; અને તેની સાથે અકુબીનાં પાછાં ઉડીએ છીએ.” આટલું કહી તે રહેજ અટક્યું.

જુવારાનાં જલ અનિદેશ નિરંકુશ હોતાં હતાં. લાલ માછલીએ પૂછ્યું, “કુસુમનાં પટલો રંગેલાં શા માટે હોય છે? અને મુવાસ?” ફૂલના ગાલપર શરમની લાલ શેરો ચમકી. તેણે કહ્યું, “હોતાં પતંગોને આકર્ષવા; તેની નાની પગલીઓ અમારા હૃદયપર ચંપાય છે, તેની પાંખોના સ્પર્શથી રજા વિખરાય છે તે તેની નાની પગલીઓ પર ચોટે છે; અને એ રીતે ખીજપર એ રજા પડતાં મંતલિ જન્મે છે.”

ચન્દ્ર પણ હવે વિશ્રાન્તિ માટે અદશ્ય થતો હતો. રંગની ભભકથી ભરેલું એક પતંગ ઉડતું જુવારાના જલ પાસે આવ્યું. કુસુમોના હૃદયમાં રહેજ ધુન્ધારી છૂટી; પરંતુ તેમને આવી સ્થિતિમાં જોઇ પતંગ ત્યાંથી ઉડી ગયું. તેઓ હતાશ થઇ ગયાં. તેમને હવે થંડી લાગતી હતી. લાલ માછલી પણ તેઓની વાત સાંભળી હવે યાકી હતી એટલે આરામ કરવા લાગી.

એ આરસના ચાળામાં જલ કાંડા સુધી ભરાયાં હતાં. પાણીએ ફૂલોને કાંડાપરથી બહાર ધકેલ્યાં અને નીચે જમીનપર જઇ પડ્યાં. ન્યારે તેઓ જીવનની છેલી ક્ષણો વીતાવતાં હતાં ત્યારે પૃથ્વીપર ગાઢ અંધાર જામ્યો હતો અને સર્વ જન્ય નિરવતા હતી.

જુવારાનાં જલ કંટાળાભર્યો અવાજ કરી રહ્યાં હતાં.

જીતેન્દ્ર પ્રભાશંકર મહેતા

જ્ઞાતિગંગા.

મારા ઉપર એક પત્રમાં એક લાખ લખે છે, “ હું પોતે કડવા કણ્ઠથી (પાટીદાર) જ્ઞાતિનો છું. અમારો જીમ્મે વિભાગ લેઉંવા પાટીદાર છે. લેઉંવા પાટીદાર જ્ઞાતિ સાથે અમારે લાણુ વહેવાર છે, પણ કન્યા વહેવાર નથી. અમારી જ્ઞાતિ સગલગ બે ત્રણ લાખ માણસની હશે.

અમારી જ્ઞાતિ ઘણી જ પચત છે, અને એમાં એટલા બધા દુષ્ટ રિવાજો છે કે તે જાણવાથી તમને ઘણી જ દિલગીરી ઉપજશે. જે સવાલોના જવાબો તમે માગો છો, તેના જવાબમાં હું પોતે એક પુસ્તક લખી શકું તેમ છું. પણ બધી ખાતર હુંકમાં પતાવીશ.

અમારી જ્ઞાતિમાં ગોળ કોમક જગ્યાએ જ હોય છે. અમે અમદાવાદમાં વસતાં કુટુંબો સગલગ ૪૦૦ છીએ. અમે આસપાસનાં ગામડાંમાંથી કન્યા લાંબી શક્તીએ છીએ, પણ અમે ૪૦૦ કુટુંબોની બહાર અમારી કન્યા કદિ આપતા નથી.

અમારે કોઈ પણ જાતનાં તડ નથી. અમારી જ્ઞાતિના બે વિભાગ પાડી શકાય શહેરમાં રહેનાર અને ગામડામાં રહેનાર. શહેરમાં રહેનાર ઉમદા કુટુંબો કહેવાય છે. ગામડાનાં ઘણાં લોકો પોતાની કન્યા શહેરમાં જ આપે છે. તેથી ગામડામાં કન્યાની અછત હોય છે. સગલગ ૫૦ ટકા તો તેને લીધે કુંવારા જ હોય છે, બ્યારે શહેરમાં એક જણને બેથી ત્રણ સ્ત્રીઓ હોય છે. શહેરમાં એક જણને બે સ્ત્રીઓ હયાત હોય એવા ઘણા જ દાખલા છે. ત્રણ હયાત સ્ત્રીઓ હોય તેવા દાખલા છે, પણ થોડાક જ છે. ગામડાનાં લોકો કુંવારા રહેવાથી તેમણે જોળ ખાંધ્યા છે. અમદાવાદ આસપાસનાં દેહલાંક ગામડાં તો પોતાની બધી કન્યાઓ અમદાવાદમાં જ આપવાનાં. અંદર અંદર કદિ પરણાવવાનાં જ નહિ. કારણ તેઓના મગજમાં એવી માન્યતા, ખોટું અભિમાન લરાઇ ગયાં છે કે અમારી છોકરીઓ ગામડામાં અપાય જ નહિ. અમે ૪૦૦ કુટુંબો પોતાની કન્યા કદિ બહાર આપતા જ નથી. ૪૦૦ કુટુંબોની બહારનો કોઈ પણ માણસ આઇ. સી. એમ. થયો હોય, ઍરિસ્ટર થયો હોય અથવા કુરોડાધિપતિ હોય છતાં તેને અમારા ૪૦૦ કુટુંબોની કન્યા કદિ મળી શકે જ નહિ. (આ બધા વિચારોને હું સંમતિ આપું છું એમ માનવો નહિ ફક્ત અમારી જ્ઞાતિના ચાલુ રીવાજોને તમને ખ્યાલ આપું છું).

ગામડામાં રહેનારમાં વરના આપને વધારે ખર્ચ થાય છે. કારણ કે તેમને કન્યા મળી શકતી નથી.

શહેરમાં રહેનાર ઉંચાં ગણ્યાતાં કુટુંબોમાં વરને રૂ. ૧૦૦૦ થી માંડીને રૂ. ૫૦૦૦ પહેરામણી મળે છે. કેટલાક ઉચ્ચ કુટુંબમાં જન્મેલા છોકરાઓને કે ગુજરાતી પાંચ ચોપડી લલ્લુલા ન હોય છતાં તેમને રૂ. ૩૦૦૦ ચાંદા તરીકે મળે છે. અમારી જ્ઞાતિની દુઃખી દશાનું વર્ણન કરવું તે હૃદયને આઘાત થાય તેવું છે. વરના આપને કન્યાના બાપની ગરજ હોતી જ નથી. મરજીમાં આવે તેટલી વખત પૈસાની. ખાતર છોકરાને પરણાવે છે. ૧૪ થી ૧૫ વર્ષના છોકરાને બે સ્ત્રીઓ (પરણેલી) હયાત હોય છે ! આવી દશામાં કેળવણીની આશા રાખવી તે દોષ્ટ છે.

અમારી જ્ઞાતિમાં Divorce-છુટાછેડા તો રમત જ છે. વિધવાનું પુર્નલગ્ન અમારી જ્ઞાતિમાં યદ્ય સહે છે.

પદ્ધતિનો રીવાજ અમારે અમફવાદમાં છે જ નહિ. કારણ છોકરાનો આપને કન્યાની ગરજ હોતી જ નથી. કન્યાનો બાપ જોઈએ તેટલા પૈસા વરના બાપને આપે છે.

લગ્ન વખતે વરની ઉંમર લખતાં તમે અમને જંગલી ગણશો. મારી ૨૭ વર્ષની ઉંમરમાં ફક્ત એક જ એવો દાખલો મેં જોયો છે કે જેમાં મારા એક મિત્ર ૨૦ વર્ષની ઉંમરે પરણ્યા હતા. બે મહિનાથી માંડીને બાર વર્ષની વરની લગ્નની ઉંમર અમારી જ્ઞાતિમાં ગણી શકાય. હાલમાં કેટલાક સુધરેલાં કુટુંબો મોટી ઉંમરે પરણાવે છે. સમાઈ તૂટવી એ તો અમારી જ્ઞાતિમાં સામાન્ય હોય છે, તેને વારસે પંચ ન હોવાથી દેડે છે જ નહિ.

અમારી જ્ઞાતિની કુળદેવી ઉમિયામાતા કહેવાય છે. ઉમિયા માતાનું મંદિર ઉંઝા ગામમાં છે ને ગામમાં વસતા કેટલાક સ્વાર્થી પ્લાલણોએ અમારી અજ્ઞાન જ્ઞાતિને ઉધે રસ્તે ચઢાવી હતી, અને હજી પણ ચઢાવે છે. તે સ્વાર્થી લોકોનું એવું કહેવું છે કે બાર વર્ષે તે દેવી બોલે છે, અને અમારી જ્ઞાતિના બધા માણસોને એક દિવસ લગ્નનો કાઢી આપે છે. તે દિવસે જ્ઞાતિનાં જન્મેલાં બધાં છોકરા છોકરીને પરણાવી દેવાં. જો ન પરણાવે તો માતા 'ઉમિયાદેવીનો કોપ થશે, અને નહિ પરણેલાંને મારી નાખશે એમ મનાય છે. આવી બોલી માન્યતા હજી ચાલે છે, અને ઘણા અજ્ઞાન લોકો માને છે. કેટલાક સુધરેલા માનતા નથી. હાલમાં છુટકે તિથિએ લોકો પરણાવે છે. છતાં જુની રીત હજી ચાલુ છે.

કન્ધાને સાસરે મોકલવાની સામાન્ય ઉંમર ૧૩ વર્ષની હોય છે. સુન્દરેલાં માળાપ ૧૫ વર્ષ સુધી રાહ જુઓ છે.

અમારી સાતિમાં રતેદલસ છે જ નહિ. માળાપ કન્ધાની પમંગી કરે છે.

ઉચ્ચ સાતિમાં જન્મેલાં માણસોને અમારી પછાત સાતિના દુષ્ટ રવાંજોનો ખ્યાલ નહિ આવે.

ઉચ્ચ કે નીચ કયી સાતિમાં દુષ્ટ રિવાજો નથી ? છતાંએ હજી સાતિ સંસ્કારમાં વિદ્વાન, ખીજી રીતે સુધરેલા, રાજકીય ગુલામી તોડવા મથના સર્વ કોઇને થોડી વધતી શ્રદ્ધા છે એ જોઇયું આશ્ચર્યકારક છે ? સાતિ એક જાતનું સંઘર્ષજ છે, કામદાર મંડળો જેવો સમૂહ છે એમ થીંગડાં મારવા જેવા પ્રયત્નો નવા વિચારવાળા તરફથી પણ થાય છે, એ ગુલામી મનોદશા નહિ તો ખીજું શું ?

સંપાદક, સર્વોજિની મહેતા.

(તંત્રી, 'મદિલામિત.'))

અખિલ હિંદની સ્ત્રીઓનું સામાજિક કોન્ફરન્સ.

કંસકતા-૧૯૨૮.

આ કોન્ફરન્સના પ્રમુખપદેથી ત્રાવણકોરનાં જીવાન રાણી સેતુપાર્વતી આઈસાહેબે નીચે પ્રમાણે લેખણ આપ્યું હતું:—

* બહેનો અને સહચરીઓ !

થોડા વખત ઉપર કોન્ફરન્સનું પ્રમુખપદ લેવાની મને માગણી થઈ ત્યારે, તે માન મેં અંગત માન્યું નહિ, પરંતુ મારા રાજ્યને તે માન અપાય છે, એમ માન્યું, કારણ કે, હું સર્ગર્વ એમ કહી શકું છું કે, કોચીનનાં બંધુ-રાજ્યોમાં માફે રાજ્ય સ્ત્રીકેળવણી અને જ્ઞાનોત્કર્ષની જાગૃતમાં અદ્વિજન, અરે અપૂર્વ સ્થાન જોગવે છે.

સ્ત્રીઓની અને આ દેશની વખતો વખત થતી રહેલી રિયતિનું ધર્તિ-હાસની રીતે વર્ણન આપતું એ મારો હેતુ નથી, પરંતુ આ વિષયને લઈને કંઈક વિચારો અપાય તો તે અરથાતે ગણાશે નહિ. રાજનીતિ, મુસદ્દીપણું, અને સાધુતા ત્રણે વગેરે જાગૃતમાં દાખલો લેવાય એવી અસાધારણ સુદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓ, જેવી કે મુશિયાનાં મદાન કેથેરાઈન, ઇંગ્લાંડનાં રાણી ઇલિઝાબેથ.

જેથ અને મહારાણી વિફોરિયા જોન ઓફ આર્ડ (જેનું-સાધુપદ તાજેતરમાં રવીકારાયું છે.) વગેરે મોટી મોટી વ્યક્તિઓની એક ચરિત્રમાળા તેમના વખત સુધી એટલે કે છેલ્લા સૈકા સુધી પશ્ચિમ તરફના દેશોમાં પણ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સારી નહોતી. તેમને મિલકત ઉપર હક હોવાનો કે પોતાને કહેવાનું હોય તે છુટથી કહેવાનો પણ હક નહોતો. સખત લડત ચલાવ્યા પછી જ યુરોપની સ્ત્રીઓ ધીરે ધીરે સમાજમાં હાથ પોતાનું સ્થાન મેળવવા પામી છે. મિસિસ પેન્નાર્ટ સ્ત્રીક્રમદારોની સ્થિતિ સુધારવા માટે કેટકેટલી ગડમથલ અને હડતાળો તથા સરઘસો ઢાઢીને ધમાક કરી ત્યારે યુરોપની સ્ત્રીઓ પોતાની સ્થિતિને કંઈક સુધારી, રાજદ્વારી અને કેળવણી વિષયક હક્કો મેળવવા પામી છે. આટલું માત્ર ઉપર ઉપરથી જણાવી હવે હું આગળ વધીશ. આગળ ઉપર ઉપર પ્રદારના જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો લાભ માત્ર ખાનદાન અને પૈસાદાર કુટુંબોને જ મળતો. પશ્ચિમ તરફની યુનિવર્સિટીઓ પણ પુરુષ અને સ્ત્રીવિદ્યાર્થીનીઓને સમાન શિક્ષણ આપવા સામે કંઈ ને કંઈ બહાનાં ઢાઢી, સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ કેળવણી લેવા દેતી નહિ. વળી મોટાં કામકાજ અને નોકરીચાકરીમાં તો સ્ત્રીઓ લાયક જ નથી, એવો વિચાર પ્રવર્તતો. સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં મેડમ કુરીના જેવી સ્ત્રીઓએ અસાધારણ મહેનત અને ખંતથી મોટાં કામ કરી જતાવ્યાં, ત્યારે જ યુરોપના પુરુષોની આંખો ઉઘડી. જ્યોર્જ ઇલિએટ અને મિસિસ બ્રાઉનિંગ જેવાંને અસાધારણ વ્યક્તિઓ તરીકે ગણવામાં આવ્યા છતાં, જીવનમાં તેમના સંબંધની નોંધ લેવાઈ નહિ. સમાજમાં સ્ત્રીઓના સ્થાન માટે મોટી લડતોની અને પુરુષોની આંખ ઉઘાડવાની જરૂર હતી તે જનાવો બન્યા અને કાર્યોના દરેક દરેક ક્ષેત્રમાં પુરુષોની જોડાણેડ રહી, તેમના જેવાં કામ ખંતથી કરી દેખાડવામાં આવ્યાં ત્યારે જ સૌના સમજવામાં આવ્યું કે સ્ત્રીઓ પણ પુરુષોની બરાબરી કરવાને લાયક છે અને જ્યારે આમ કર્તવ્ય કરી જતાવવામાં આવ્યું ત્યારે જ પશ્ચિમ તરફના દેશોની સ્ત્રીઓ તેમના પરના અતિઅંધોમાંથી મુક્ત થઈ.

સ્ત્રીઓની સમાજસ્થિતિ બાજતનો આ દેશનો ઇતિહાસ તદન જુદો જ છે. જ્યારે વેદ અને ઉપનિષદોની રચના થઈ આ દેશ સારી શિક્ષિત સ્થિતિમાંથી પસાર થતો હતો ત્યારે હિંદુસમાજમાં સ્ત્રીઓ પુરુષોની બરાબરીની જ ગણાતી, એ વાત તો હાલ સૌ કોઈ કષ્ટ કરે છે જ. વિકાનોએ હંડા અવ્યાસથી એ તો સ્પષ્ટ બતાવી આપ્યું છે કે, વેદમાંનાં કેટલાંક સૂત્રો સ્ત્રીઓનાં પોતાનાં બનાવેલાં છે. તેઓ વેદ સૂત્રોનાં ગાન કરતી, એટલું જ નહિ, પરંતુ ધર્મશાસ્ત્રો અને ગણિત જેવા અવગર વિષયોમાં પણ સ્ત્રીઓ

ધારંગત યની. હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં મિલકત ઉપર સ્ત્રીઓને સ્થાન ન્યાયી હક અપાયેલા છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે, મળગ્રંથનું જ્ઞાન કંઈક કમ, અને કાળની સાથે રહેવા તથા ફેરવાયેલી સ્થિતિને હિસાબ આપવા માટે ન્યાયાધીશોએ આપેલા નિર્ણયોને પરિણામે સ્ત્રીઓના વારસા હક મંકેડાવાઈ ગયા છે. પ્રાચીન અને મધ્યકાલિન હિંદમાં પત્ની, પુત્રી અને બીજી સગી સ્ત્રીઓનો મિલકત ઉપરનો વારસા હક આજના કરતાં વધારે સારો હતો. આપણા સ્મૃતિગ્રંથોમાં સ્ત્રીઓના હકનું જેવું રક્ષણ કરાયેલું છે તેવું યુરોપીય દેશોના રીતરિવાજ અને કાયદાઓમાં નથી. આ સભાની ઘણી બહેનોને ખબર નહિ હોય કે, મારા પોતાના દેશમાં-કેરલ દેશમાં સ્ત્રીઓના હક અસંતૃપ્તી જ બહોળા છે અને સ્ત્રી, ઘરના સૂત્રધાર જેવી ગૃહી બાળતમાં કરતાકારવાળા ગણાય છે. મલબારની મિલકતોનો બહુ મોટો ભાગ સ્ત્રીઓના નામ ઉપર ચાલે છે. ઘરની અધિષ્ઠાત્રી તરીકે અમારે ત્યાં સ્ત્રી જ ગણાય છે, અને તે સંધ્યા હક ભોગવે છે. અમારા ઇતિહાસમાંથી સ્ત્રીઓએ મિલકતોનો વહીવટ કર્યાના તથા મિલકતની બહુ સારી બ્યવસ્થા કર્યાના બ્લેઝને તેટલા દાખલા આપી શકાય તેમ છે.

હિંદની મધ્યકાલિન અને હાલની રાણીઓની શક્તિ અને પરાક્રમની તમારી આગળ હું ગણતરી કરવાની જરૂર જોતી નથી તેમ છતાં કહીશ કે, બોખાળતાં નામદાર ભેગમ સાહેબ, રાણી મગમાલા અને અહમદાબાદ જેવી સ્ત્રીઓ હિંદમાં ઘણાં ગણ છે અને અઘાપિ પણ એવી બાહોશ સ્ત્રીઓ આપણી વચ્ચે છે.

ધરણામી સમાજમાં સ્ત્રીઓના સ્થાન માટે ઘણી ખોટી સમજ પેસી ગયેલી છે. આ સભાની વિદ્વાન સન્નારીઓને હું જણાવીશ કે, મુસલમાની કાયદામાં સ્ત્રીઓનો વારસા હક સૌથી વધારે સારી રીતે સચવાયેલો છે. ધરણામીઓના હ. પેગંબર સાહેબને બહુ પત્ની અને પડદાનો બાળતમાં બરોબર સમજવામાં આવ્યા નથી. હજાન્ત પેગંબર સાહેબે, દોર લઈને ફરતી અરબસ્તાનની યાત્રિઓમાં ઘણી સ્ત્રીઓ પરણવાનો પહેલાં ચાલ હતો તે એકદમ કાઠી નહિ નાંખતાં માત્ર ચાર સ્ત્રીઓ પરણવાની છુટ મુદ્દી મંકુચિત કર્યો. મુસલમાની શાસ્ત્રોનો સંભાળપૂર્વક અભ્યાસ કરનારા વિદ્વાનો-જંશુએ છે કે પવિત્ર કુરાનમાં કે બીજે ઠેકાણે આને દેકા આપે એનાં ક્ષણ નથી, ગોપાળયુક્તિને લઈ આમતેમ ફરતી રહેતી અને હમ્મેશ એક બીજામાં ઝઘડ્યા કરતી પ્રજામાં આકસ્મિક રીતે જ સ્ત્રીઓને પડદામાં

રાખવાનો ચાલ દાખલ થઇ ગયેલો હોવો જોઇએ. આજી તરફ દિંદમાં મુસલમાનો આવ્યા અને દેશમાં બધે જ લડાઇટંટા અને અશાંતિ વ્યાપી રહી તે દરમિયાન, સ્ત્રીઓને ઘરમાં ગોંધાઇ રહેવાનું થયું. સ્ત્રીઓએ પડદામાં રહેવું, એ તે પછી આગર અને મોટાદનો સવાલ થઇ પડ્યો; અને મુસલમાનોમાં જ નહિ પરંતુ ખાનદાન હિંદુ કુટુંબો અને રાજરજવાડાઓમાં પણ પડદો દાખલ થઇ ગયો. દેશમાં મુલેહ ચતાં પડદાની જરૂર ઓછી થઇ તોપણ એમાં લોકોએ પ્રતિષ્ઠા અને આખર માની લીધી એટલે બધે જ ઠેકાણે તે કાયમનો થઇ પડ્યો. પડદાનો રિવાજ સ્ત્રીઓની હિલચાલ અને ઉન્નતિના કામમાં મોટી આડખીલીરૂપ છે. પડદામાં રહેનારી સ્ત્રી, પતિ, પુત્ર કે ભાઈનું રક્ષણ ગુમાવતાં પોતાના કુટુંબની વ્યવસ્થા કરવાને અશક્ત થઈ પડે છે. જગીરની ગેરવ્યવસ્થા થઇ મિલકત નાશ પામે છે. શારીર અને માનસ શાસ્ત્રથી તો એ હવે પુરવાર થયેલી જ વાત છે કે, પિતાના કરતાં માતાના શરીરને ગુણનાં તત્ત્વ માણસ-ખાગડમાં વધારે ઉતરે છે. ખોટા ઘનાભિમાનનું જોખમ ખેડવા છતાં પણ હું કહીશ કે, મો. લોન્ગ્સોસોએ તેના પુસ્તકમાં એક લંગાણુ ક્રિસ્ટ આપી એમ જતાની આશું છે કે, દુનિયાના મોટા મોટા માણસો તેમની મોટાઇ અને પરાક્રમે માટે તેમના પિતાઓ કરતાં માતાઓના બહુ વધારે આભારી હતા. આવતા જમાનાના ભાવિ ધડતર માટે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓને બહુ મોટા આશ્ચર્યથી હું જણાવીશ કે, દિંદની પ્રજાના પુનરુત્થાન માટે તેમણે કેળવણી તેમ જ બીજી બધી ખામતોમાં જાવધાન ને સાધનસંપન્ન થઇજવું જોઇએ. આમ કહેતાં હું પંડિતાઇ, અથવા શાળા કે કોલેજની કેળવણી ઉપર ભાર દેની નથી, પણ પાંડિત્યની પણ આગળ અને ઉપરના જ્ઞાન માટે જોણું છે. દુનિયાના અનુભવથી આપણા સહચારી ભાઈઓ સાથે ખુલ્લો ને સમભાવનાળો મંત્રબંધ રાખવાથી અને વખતો વખત એની મેજે જ આપણી સંમુખ આવીને ઉભા રહેતા સંસાર-વ્યવહારમાંના પ્રશ્નો તરફ સારી સમજ અને સમભાવ રાખવાથી દુનિયાદારીનું જ્ઞાન મળે છે. પડદામાં રહેનારી સ્ત્રીઓ સારી કેળવણી પામેલી અને ખરેખર તેમાંની ઘણી તો કળા ને ચિંતાનના સાહિત્યની ઉચી પદવીઓ ધરાવનારી હશે, તેમ છતાં જાહેર જનતા-દુનિયાનો મંત્રબંધ ને તેના પ્રશ્નોની ગેરહાજરીની ખામી તેથી પુરાતી નથી. મારા મત મુજબ આવા જ વિચારો હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની પડદાવિરુદ્ધની હિલચાલ પાછળ રહેલા છે; પડદો તેમને છુટથી જે જ્ઞાન મળવું જોઇએ તેથી બહિર્મુખ રાખે છે. પડદાનો રિવાજ આપણે દૂર કરવો જોઈએ. બીજા ઘણાક સામાજિક સુધારાઓની માફક

આ સુધારા મામે પણ ઘણી શંકાઓ અને ચિરદ્વતાઓ લેવાશે. સામાજિક સુધારાઓ માટે બન્યું છે તેમ, પડદાનો રિવાજ કાઢી નાખતાં પણ કેટલીક નારીપાસી અને મંદોત્સાહ જણાશે. સઘળે કેશણે અને બધી બાબતોમાં આમ થાય છે, પરંતુ હેવટ તેનું માર્ગ પરિણામ આવે છે. મારા રાજ્યનું એટલે કેરસ દેશનું એટલું સુભાગ્ય છે કે, પડદાનો રિવાજ અમારે ત્યાં ખીતકુલ છે જ નહિ અને આખા હિન્દુસ્તાનમાં એકવાર અપૂર્વ જ કહેવાય એવી કેરસ સ્ત્રીઓને દરવાફરવા વગેરેની પૂર્ણ છૂટ છે.

આપણી આર્થિક હમયદ્વતિ મંમતિના ધોરણ ઉપર ડયાગેમી છે. આની ઉપર વખતો વખત દુમત્રા થયા છે, છતાં મનુષ્ય સ્વભાવ ઉપર વિચાર કરનાર કોઈપણ અધ્યાત્મી એમ માનતાં અચર્યો નહિ કે, મુશિક્ષિતોનો વિચાર આખી દુનિયામાં ઉપર્યુક્ત પદ્ધતિમાં રહેલા આદર્શની પાસે તે પામે જતો જાય છે. હું અભિમાનથી કહીશ કે મલબારમાં માતાપ્રધાન સમાજનું બધારણ હિંદુવાદી જ નહિ પરંતુ અમારી સઘળા કામો, એ ધોરણને અનુસરવાને લીધે અત્યંતના અને પડદાના રિવાજની બદલે અમો અમારાથી દૂર રાખી રહ્યાં છીએ અને સ્ત્રીકેળવણીની બાબતમાં તે ત્રાવણકોર અને કાચીન હિંદી રાજ્યોમાંજ નહિ પરંતુ કદાપિ ખીજી બ્રિટિશ વસાહતોમાં પણ આગળ છે.

હવે હું જાળજમ અને જાળવિધવાઓના પ્રશ્ન ઉપર આવું છું. હિંદી સમાજનું આ બહુ જ દિગ્ગમીરી ઉપજાવે એવું સ્વરૂપ છે. હિંદમાં દસ હજારે પંદરથી વીસ વર્ષની ઉંમરની વિધવાઓ ૪૧, વીસ અને પચ્ચીસ વર્ષ વચ્ચેની વિધવાઓ ૭૧, પચ્ચીસથી પાંત્રીસ વર્ષ વચ્ચેની વિધવાઓ ૧૪૬ અને ત્રાંત્રીસથી ચાળીસ વર્ષ વચ્ચેની વિધવાઓ ૩૨૫ છે. ઇંગ્લંડમાં અનુક્રમે એતાં ૪૫, ૧૫, ૧૩, અને ૫૦ આવે છે. આના કદતાં વધારે એદારક તો વળી એ છે કે—આપણે અહિં દસ હજારે એકથી પાંચ વર્ષ વચ્ચેની વિધવાઓ ૩૭ અને પાંચથી દસ વર્ષ વચ્ચેની વિધવાઓ ૪૫ છે. હિંદમાં વિધવાઓની આવી મોટી સંખ્યા બાબત અને વધુવરની ઉંમરમાં રાખવામાં આવતા મોટા તકાવત ઉપરાંત પુનર્લગ્નના પ્રતિબંધને આભારી છે. વળી ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવું તો એ છે કે, જે નાનોગતોમાં પુનર્લગ્નનો ખીતકુલ પ્રતિબંધ છે જ નહિ તે નાનોગતોએ પણ ખાનદાની અને મોટાદાની ખાસ નિશાનીરૂપ ગણાતા આ રિવાજને પોતામાં દાખલ કરી દીધો છે. મુસલમાનો, જેઓ હિંદુઓની પડોશમાં રહે છે અને તેમની સાથે બહુ નિકટનો સંબંધ રાખે છે તેઓ પણ પુનર્લગ્ન નહિ કરવાના વિચારમાં સામેલ થઈ ગયા

છે. સુપ્રજનના મુખ્ય પ્રશ્નમાં નહિ ઉતરવા છતાં પણ હું કહીશ કે, એકથી પંદર વર્ષની વિધવાઓના અસ્તિત્વવાળા રિવાજના મૂળમાં કંઈક થોડું નથી એવી સામી દલીલ કરવાની કોઈ હિંમત પણ કરી શકશે નહિ. આવી વિધવાઓને વિધવાવસ્યામાં સખડાવવાની રૂઢિએ જાણે મકકમ પડવાનગી આપેલી હોય તેમ જાળવિધવાઓની સિત્તેર હજાર જેટલી મોટી સંખ્યાને ચલાવી લેવાય છે. કોઈ પણ શાસ્ત્ર આવી રૂઢિને મંજૂરી કે ઉત્તેજન આપી શકે નહિ. જે રૂઢિએ આવું હોતું પરિણામ આપ્યું છે તે રૂઢિ ચલાવનારાઓને જેટલો દપકો દબાવે તેટલો ઓછો જ છે. ઉમ્મરના પ્રમાણ મુજબ વહેવાઘસાળ કરવા જાગત અને મંમતિની નક્કી ઉમ્મર હરાવવા જાગતના ચક્રચારી સવાલથી હું મુદ્દામ અજગી રહું છું. લમમાં વગર જરૂરની દીકરી સમાજને અનુસરની કે તેથી વિરદ્ધ જે કંઈ અસર થાય છે તે માટે થોડું ધણું કહી શકાય તેમ છે. પરંતુ ઘણી નાની ઉમ્મરે થતાં લગ્ન અને એવાં લમને લીધે લવિષ્યની પ્રજામાં આવતી નજાબ અને જીવનકસતી અશક્તિ માટે તો સખતમાં સખત વિરદ્ધતા જતાવતી જોઈએ જ. હિંદુઓમાં ઝડપે અને મુસલમાનોમાં ધીમે ધીમે, જેઓ સાફ શિક્ષણ લેતા જાય છે તેઓનો મંદગમિત મત મોટી ઉમ્મરનાં લગ્ન તરફ જોરજોરે જાહેર થતો જાય છે, એ એક મોટા સંતાપની વાત છે.

મને કહેતાં બીક લાગે છે તોપણ કહીશ કે આમાં સ્ત્રીઓ તેમ જ પુરુષો જાનનેનો વાંક છે. આ કોન્ફરન્સમાં હિંદની શુશિક્ષિત સ્ત્રીઓના માનસનું પ્રતિનિધિત્વ જમા થયેલું છે એટલે તેની એ ફરજ છે કે, સંમતિવ્યવધારવા, જાળવિધવાની બધી દર કરવા તથા તેમની મુશ્કેલીઓ ઓછી થાય એમ કરવા સર્વેએ તૈયાર થવું. હિંદી સંસારમાં થોડા જ વખતથી દાખલ થયેલા જુરા રિવાજ, જેવા કે વાંકડો અથવા પહેરામણીનો નાશકારક રિવાજ જદસવા માટે આપણે જાહેરમત કેળવવો જોઈએ. સખત અને વહેમી-જોડી માન્યતાઓના સંકુચિત રિવાજો ઉપર જીત મેળવવી જોઈએ, આમ છતાં એ વિસરવું નહિ કે વૈયક્તિક અભિપ્રાયનો સમુચ્ચય તે સામુદાયિક-જાહેરમત છે. જાહેરમતથી એકદમ કંઈ થશે નહિં માટે જેમને આવી આવી જાગતો માટે અંતઃકરણની લાગણી હોય તેમણે પોતાની માન્યતા મુજબ પોતાના કુટુંબમાં કે પોતાની આસપાસનાંઓમાં તદ્દનુસાર કાર્ય કરી જતાવવાં એટલે જનતા ઉપર અચળો પમાડે એવી તેની અસર થયા વગર રહેશે નહિં.

આપ સર્વેને યાદ આપવાની મને રજા આપશો કે, પ્રગતિમાં મોટી મુશ્કેલી તો હિંદને એ પડે છે કે, અમુક રૂઢિની માન્યતા અને તેના વધીવટને

એ જુદાં પડતાં નથી. જુના ચાલ તેમને વળગી રહેવાથી જેવાને તેવા જ
 હવેત રહે છે. આગળ પડતા વિચારવાળા મુધારેના લાપણીની રંગભૂમિઓ
 ઉપરથી ગર્જા ગર્જાને બેસે છે પરંતુ અમુક જાગત ન્યારે તેમના કુટુંબ-
 કળિલામાં આવી પડે છે ત્યારે પોતાની મતદોરી લીધી મુદ્રા દે છે અને તેનો બધો
 દોષ પત્ની, મા કે વડીઆઇને માથે નાંખી દે છે. આની સામે આપણે-ગહેનો,
 પત્નીઓ, માતાઓ અને મતામહીઓ વગેરેએ જાગ્રત થવું અને આવા
 પ્રશ્નો અને તેના ઉકેલ માટે વિચાર કરવો તથા મુધાગની અભિવૃદ્ધિ માટે
 'આપણે આડરૂપ થઇ પડીએ છીએ' એવો આપણા નામનો પોકાર પાડ-
 નારાઓને અમોલક બનાવવા જોઇએ. આ કેવી રીતે કરવું ? એવો સવાલ કરો મા,
 જવાબ મહેતો ને સદ છે, થોડા વખતમાં શિખાય અને તેમ છતાં જાણવાનું
 લગભગ બધું જાણી જવાય એવો સ્ત્રીકેળવણી માટેનો અભ્યાસક્રમ બનાવવા.
 આવી કેળવણી આપવાથી સ્ત્રીઓ સામાજિક અને રાજનીય દિશ્યાઓમાં
 ઉપયોગી અને અસરકારક પ્રતિનિધિઓ બની શકશે અને તેઓ દિંદી વિદ્યા-
 કેળાઈ સાહિત્ય અને દિંદી આદર્શોનુસાર સમાજના ઉત્થાનમાં એક પ્રબળ
 સાધન રૂપ થઇ પડશે.

છેલ્લામાં છેલ્લા વર્ષના રિપોર્ટના આંકડાઓ પ્રમાણે દિંદમાં નિશાળો,
 હાલેજો, ધધા શિખવતી શાળા પાઠશાળાઓ, તેમ જ કેળવણીને લગતી
 બીજાં સર્વે મંરથાઓમાં જતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા દસ લાખની જગલગ ગણાઇ
 છે. આમાંની ૮૬ ટકા જેટલી બાળાઓ તે પ્રાથમિક નિશાળોમાંથી ઉડી
 જાય છે. જે અડચણો છોકરાઓની કેળવણી સામે અડચણ કરે છે તે જ અડ-
 ચણો એટલે જાળદસ અને ધડદનો વિવાજ બમણા જોરથી છોકરીઓની
 કેળવણી સામે કામ કરે છે. સદલાએ છેલ્લા છેલ્લાં વર્ષોના અનુભવો બતાવે
 છે કે-પુરુષવર્ગ આગળ સ્ત્રીકેળવણીની સામે થતો હતો તે હવે આપણા
 માર્ગમાં જોડલા બધા ગંભીર અડતકા મુકતો નથી, અને સવિખ્યમાં પણ
 મુકશે નહિ જ.

સ્ત્રી કેળવણી સામે ધણી અડચણો અને મોટી મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં
 પણ હાલ ખુશી થવા જેવું તો એ છે કે-દિંદની સ્ત્રીઓએ યુનિવર્સિટીના
 મોટી મોટી ઉપાધિઓ મેળવી છે. કેટલીક તો બાહોશ દાકતર અને ઉત્તમ
 શિક્ષિકાઓ થઇ છે, વળી કેટલીક તો કાયદાનો અભ્યાસ કરી કોર્ટના દર-
 વાજ ઉપર જઈને ઉભી રહી છે. કેળવણી તેમ જ ધધાદારી ઉચ્ચ
 શિક્ષણ ક્ષેત્રને બહાર પડેલી આગેવાન સ્ત્રીઓને આપણે ધ-વવાદ આપીએ,

તેમ છતાં આવા ઓર્થોટિક છુટા છવાયા મોટી શુદ્ધિમતાની ચંચળાઈના દાખલા ઉપર આખા દેશની કેળવણીનો વધારો જરાએ આધાર રાખે નહિ કેળવણીના સાર્વત્રિક પ્રસાર માટે તો જેમ અને તેમ પુરુષો તેમ જ સ્ત્રીઓ માટે દેશમાં ફરજિયાત કેળવણીનો પ્રબંધ કરી નાખવો જોઈએ. એમ થાય તો જ બેઉથી જીવનની દોડ માટે તૈયાર કરી શકાય, કારણ કે હાલનું જીવન દિવસાનુદિવસ વધારે અધરૂં અને ઘણું જ ખરચાળ થતું જાય છે.

સ્ત્રીઓની ઉન્નતિને લગતા પ્રશ્નોને મેં હમણાં ચર્ચાયા તેનો ઉપસંહાર કરતાં જણાવવું જોઈએ કે પૂર્વમાં તેમ જ પશ્ચિમમાં જ્યાં સુધી પોતાની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપન થાય અને પોતાના હકો કંબુજ સ્થાવવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી સ્ત્રીઓએ પ્રયત્ન કરવાને મક્કમપણે સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યની લડત ચલાવ્યા કરવી. સરહાએ હિંદમાં પીછા બાજુ કરતાં આપણી તરફ સર્વત્ર ધીમી પણ મક્કમ લાગણી વધતી જાય છે. જીવનની લડત પુરુષની જોડાજોડ રહીને ખંતથી નહિ લડાય ત્યાં સુધી હિંદના ઉદ્ધારનો પ્રશ્ન, જે મુખ્યત્વે ફરીને આર્થિક અને સામાજિક બાબતનો છે તે પૂર્ણપણે ઉકેલાશે નહિ. સ્ત્રીઓના આર્થિક હક્તું રક્ષણ, અને સમાજમાં તેમનો દરજ્જો, એ બે મુખ્ય પ્રશ્ન છે. 'સ્ત્રીઓને વારસાનો હક નથી' એવી જીર્ણ થવા માંડેલી માન્યતાનું ત્યારે જ નિવારણ થશે કે ત્યારે વ્યક્તિ માત્રને પોતપોતાની સ્વતંત્રતાનો હક છે, એમ સમજાવશે. વળી જ્યારે પુરુષ કરતાં સ્ત્રી ઉતરતી છે એવો વિચાર સૌના મનમાંથી નિકળી જશે અને સ્ત્રીઓ પોતે પણ આપણે બધાં (પુરુષ ને સ્ત્રી) એક જ છીએ એવું સમજશે ત્યારે જ સમાનતાનો વિચાર આવશે. જ્યારે સ્ત્રી કેળવણીનો પ્રચાર થશે, સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની મતિ આવશે ત્યારે જ પડો. બાળકમ, બાળવિધવા, કુટુંબમાં સ્ત્રીની આર્થિક સ્વતંત્રતા વગેરે વગેરે પ્રશ્નોનો તોડ આવશે, અને કેળવણી ને સમાજનો સુધારો તથા રાજકીય સુધારાનું જ્ઞાન પણ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થશે. હાલ અનિશ્ચિત અને મૌન લઈ બેઠેલા લોકો થોડો વખત સ્ત્રીલડતની મંદી થતી જોઈ શકે છે પરંતુ એનો પ્રત્યાઘાત પડી લડત અંધારામાંથી બહાર આવશે અને એ અંધકાર નિવારક ઉત્થાન ઉપડ્યું તે કદી અજસાઈ જશે નહિ. પ્રગટીય મોટી મોટી હિલચાલો આગળ વધવામાં હંમેશા ધીમી હોય છે. એ ધીમાશનું કારણ કદાપિ તેનું મોટાપણું અને વ્યાપકતા પણ હોય.

અંખિલ હિંદ સ્ત્રી કેળવણી કોન્ફરન્સ.

પટણા. બેઠક ત્રીજી.

પટણામાં ચયેલી અંખિલ હિંદ સ્ત્રી કેળવણી કોન્ફરન્સની ત્રીજી બેઠકનું પ્રમુખસ્થાન મંડીનાં માજી રાણી લલિતકુમારી સાહેબાને આપવામાં આવેલું હોવાથી તેમણે પ્રમુખસ્થાનેથી નીચે પ્રમાણે ભાષણ આપ્યું હતું.

સન્નારીઓ અને મુદરથો !

કોન્ફરન્સની ઘટના કરનાર કે જેમણે આ બેઠકનું પ્રમુખસ્થાન લેવાનું આમંત્રણ કરી મને તે માન આપ્યું છે, તેમનો ઉપકાર માનવો એ મારી પહેલી ફરજ છે. હિંદના સ્ત્રીત્વનાં જાણીતાં ને માનવતાં આગેવાન નામદાર વડોદરાનાં મહારાણી અને ભોપાળનાં નામદાર બેગમ સાહેબાએ આગળ જે બેઠકાને શોભાવી હતી તે બેઠકનો સ્વીકાર કરતાં મને મારી જોષોપોને લીધે બહુ વિચાર થયો હતો. પરંતુ આપણી બહેનોની ઉત્તિ માટે મને બહુ ઉત્સાહ હોવાથી કેટલીક આનાકાની પછી મેં આ બેગમદારીઓ સમજી પ્રમુખમદ લીધું છે. પણ હિંદની સ્ત્રીઓની સુધારણાના વિષયમાં આગલાં નામદારોએ જે સેવાઓ અને કિમતી ફાળો આપેલો છે તેની ખરોખરી કરવાની મને જરાએ આશા નથી. આ મહાન કાર્યમાં હું કંઈક ભાગ લઉં એ હમ્દાએ જ આ જોટા સમારંભ સામે ઉભાં રહેવાની મને હિમ્મત આપી છે.

પટણાની મુલાકાત, આપણને પ્રાચીન પાટલિપુત્રની યાદ આપ્યા રહે તેમ નથી, કારણ કે મહાન અશોક અને ચંદ્રગુપ્તની જાહોજલાલી સાથે આને સંબંધ છે. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં જરાવંતા ઉજળા દિવસો જેમના અમલમાં જોવાયલા તે મોટા સમ્રાટોની આ નગર રાજધાની હતું. એ સુભાગી ઉજળા દિવસોમાં હિંદની પુત્રીઓ બંધનમાં નહોતી; તેઓ પુરુષોની જોડાબેડ પૂર્ણ ઉત્સાહભેર તેમના ખરેખરા બેડીદાર તરીકે કાર્ય કરતી અને પ્રજાકીય હિલ્લચાલોમાં ભાગ લઈ નામના પણ મેળવતી. તેઓ જનનામાં ગોંધાઈ રહેતી નહિ; ઉમ્મર લાયક યતાં પહેલાં કૌટુંબિક જન્મજનો જોબો તેમની ઉપર લક્ષ્યવામાં આવતો નહિ; તેમના ધૌલિક વિકાસ સામે કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ મુકાયેલો નહોતો; અને હાલની આપણી બહેનોના કરતાં તેઓ

વધારે સાફ સામાજિક સ્વાતંત્ર્ય ભોગવની દની. ઉપર જાણુઓ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની સુવિધાને પુનઃચ્છવન આપવાનો પવિત્ર દરમિયે કરવો અને જન આદરવો, એ આ પવિત્ર સ્થાનમાં ભરાયેલી જોડકોને અંધજોડકાનું જ છે, તેમ જ આ પ્રકારનાં કેન્દ્ર-સ્ત્રોતની વાર્ષિક જોડકામાં નોંધાય તેમ આપણા પ્રયત્નોની ભવિષ્યને માટે ઘટના કરી પછી તેની પાછળ ખતથી કાર્ય કરતા રહેવું, એ આપણે માટે ખાસ નિર્દેશનું છે.

દિંદમાં સ્ત્રીઓની નિરક્ષરતાનો વર્તમાનવિસ્તાર તપાસવાનો જે કોઇને પ્રયત્ન મળે છે તેને ઉડી દિલ્લિગીરીની અસર થયા વગર રહેતી નથી. આ નિરક્ષરતાને દેશમાંથી જાપડી કાઢવી એ આપણી ઘટનાની મુખ્ય નેમ હોવી જોઈએ. આપણે માટે સૌથી વધારે દિલ્લિગીરી ભરેલી જાગૃત તો એ છે કે, હજારોમાં હજારો મરકારી આંકડાઓ પ્રમાણે-દિંદમાં એક દળને માત્ર એકાંત જ સ્ત્રીઓ ભળેલી છે; ત્યારે સુધરેલા બીજા દેશોમાં-પશ્ચિમ તરફના જ નહિ પરંતુ પૂર્વ તરફના જાપાન સુદમાં સગભગ દરેકે દરેક સ્ત્રી ભળેલી છે. કેળવણી માટેની વસ્તીપત્રની ભજનરતી કસોડી જાહેર દગથી એટલે કે એક કામગીરી સખી ત્રાંચવા જેટલી જ ગણાય છે, એવું ત્યારે જાણવામાં આવે છે ત્યારે તો આપણે દગથી જ જાણીએ છીએ. સ્ત્રીઓનો જાહેર મોટો ભાગ કાળા અક્ષરને કુટી મારે એવા અજ્ઞાન અને અંધકારમાં ભુડી રહેલો છે. આવે વખતે શિક્ષણનાં ધોરણોને માટે ફરિયાદ કરવી, એ જાહેર ઉતાવળિયું કહેવાય, એમ જાણે છે તો પણ પ્રભાકર દિલ્લિગીરીની કોઈ પણ જાગૃતતામાં જોઈતી સુવિધાઓ-સમજદાર જીવનની જરૂરિયાતો કેળવણીની આવી દગથી કસોડીથી મંત્રાપ્રકાર રીતે પુરી પડતી તો કહેવાય જ નહિ. કેળવણી, ગંધી જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે તે નારીવાદી ઉપગ્રંથે એવું છે. વળી એ જ પ્રમાણે કેળવણી આગળ વધારવાના પ્રયત્નોને સગતા આંકડા પણ જણાય ઉત્તેજન ઉપગ્રંથે એવા નથી. દિંદુરતાનની વડી મરકાર તરફથી જાહેર પાઠશાળામાં આવેલા ૧૯૨૫-૨૬ ના દિંદની કેળવણીને સગતા રિપોર્ટ મુજબ દેશની કુલ સ્ત્રી વસ્તીના પ્રમાણમાં નિશાબોમાં ભજની છોકરીઓ સેંદે ૧.૩ છે. કુલ વસ્તીના પંદર ટકા જેટલી જ નિશાબને ગોચર ઉમ્મરની કન્યાઓ સાધારણ રીતે ગણાય છે. એટલે કે, દિંદમાં નિશાબે જવા લાયક ઉમ્મરની પંદર છોકરીઓમાંથી માત્ર એક જ છોકરી પ્રાથમિક શિક્ષા બીજા કોઈ જાળની શાળામાં જાય છે. નિશાબમાં આવી છોકરીઓનું પ્રમાણ જાહેર ધીરે વધે છે. મત ૧૯૧૬ માં તે ૦.૯ હતું તે પછી દમ વડે તે માત્ર ૧.૩

•ઉપર આપ્યું. દર વરસે ૪ ટકાનો વધારો થાય છે એ ગાંતજો જો ન્ત્રી કેળવણીનું ગારું ચાલે તો પછી નિશાળે જવાની ઉમ્મરવાળી તમામ છોકરીઓને નિશાળે જતી અને કેળવણી-ઉચ્ચ જ્ઞાનનો લાભ લેતી કરતાં કેટલા દસકા બેઠાં, તેને માટે લાંબી લાંબી ગણતરીઓ કરવી એ સાવ નકામું છે.

આપણી સામેના કેળવણીને લગતા પ્રશ્નની વિશાળતા તો આપણને ત્યારે જ સમજાશે—અરે વધારે સ્પષ્ટ રીતે તો ત્યારે જ સમજાશે કે જ્યારે આપણે નિશાળે જવાને યોગ્ય ઉમ્મરની તમામ છોકરીઓને નિશાળે જતી કરવાનો ક્રમ પુરો કરીશું. એમ કરવા છતાં પણ હિંદની સ્ત્રીઓના અજ્ઞાનનો પ્રશ્ન તો ઉઠતો રહેશે નહિ. હિંદની દરેકે દરેક સ્ત્રીને વાંચતી ને લખતી કરતા પહેલાં ઉપર જણાવેલા દસકા ઉપરાંત બીજો એક જમાનો જતો રહેશે. કેળવણીના પ્રચારનું આ કામ તેમ છતાં જરાએ અશક્ય છે એમ નહિ ધારવું, કારણ કે, હાલ આગળ વધેલા ધણા દેશોમાં તે સંપૂર્ણ પાર પાડવામાં આવ્યું છે.

સ્ત્રીકેળવણીના આપા મામલાનો ઉપાય કરવાને કંઈક સખતી થઈ અને પુરતાં સાધનની ગેરહાજરીના માત્ર ખુલાસાવાળા જ નહિ પરંતુ અચોક્કસ ઉપગમે એવી અભિરુદ્ધિ-વધારાના આંદોલનોવાળા કન્યાકેળવણીને લગતા રિપોર્ટો બહાર પાડવામાં આવ્યા. હિંદની ખેતીવાડી ઉપરનો રાજકીય હમિશનનો હમણું જ બહાર પડેલા રિપોર્ટ આપણા પ્રગત્યોપ હવનની આ મોટામાં મોટી નબળાઈ તરફ આગળી કરી કંઈ પણ વધારો થઈ શકે તે પહેલાં એ નબળાઈનો સમૂળ નાશ કરાવવા માટે પ્રજાજન પ્રસવાદ કરે છે. ઉક્ત પ્રગત્યોપ નબળાઈના ઉપાય તરીકે તેઓ—કમિશનના સભ્યો પ્રાથમિક ભણ-મણુ એ કરે છે. કે સ્ત્રીકેળવણી પાછળ ખાસ ધ્યાન આપવાનો તેઓ આગ્રહ કરે છે. તેઓને આ બાબત સૌથી વધારે અગત્યની સાગવાતી કહે છે કે—સ્ત્રીઓની કેળવણીવાળા સમાજની દિગ્ગત તો ખાસ કરીને તેમાં રહેલી છે કે જેથી જીવાનોમાં કાયમની કેળવણી રહે એવી અસર ઉત્પન્ન કરાય. તેઓ એક ઉપયુક્ત સૂચના એ કરે છે કે, કેળવણીના દત્તિદાસની સંપૂર્ણ નોંધ થતી રહે એવાં પગલાં ભરવાં અને જે કુટુંબમાં માતા ભણેલી હોય અને દષ્ટાંત રૂપ થઈ પડે એવા ખેતીકારનાં છોકરાંના વિદ્યાર્થી નોંધ રખાય. વળી પડોસના એક અજ્ઞાન કુટુંબની રીતભાત અને વ્યવસાયની પણ નોંધ લેવી કે જે પડોસના સુખી કુટુંબ સાથે સરખામણી કરવાને ઉપયોગી થઈ પડે. ભણેલાં કુટુંબ પોતાનાં છોકરાને ભણતી કેળવણીનું સાતત્ય રાખે એટલું જ નહિ પરંતુ તેમની

આપણી હાલ ચાલતી કેળવણીની પદ્ધતિની કોઈપણ ગતગંધિગતવર
ટીકામાં નહિ ઉતરતાં હું માત્ર આ પ્રશ્ન પૂછીને જ સંતોષ લઈશ કે
“હિંદુસ્તાનમાં હાલ ચાલતી કન્યાશાળાઓમાં ઉપર આપવામાં આવેલા
આદર્શો કેટલે દરજ્જે પહોંચે છે ?”

આપણુ સર્વને સંતોષ લેવા જેવી આવડત તો એ છે કે, છેલ્લાં બે
ત્રણ વર્ષ દરમિયાન થોડીક યુનિવર્સિટીઓએ અને હિંદના સરકારી કેળવણી
ખાતાએ અભ્યાસના વિષયો અને ટીપ્પણમાં ફેરફાર કર્યો છે. જેમને પરણીને
સંસારી થવાની, માતા થવાની, ગૃહરાણી થઈ ઘરને શોભાવવાની ફરજ માથે
લેવાની છે એવી વિદ્યાર્થિનીઓની ખાસ જરૂરિયાત ઉપર લક્ષ રાખી તેમને
ઉપયોગી થઈ પડે એવા અભ્યાસક્રમની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. હમણાં જ
કેળવણી ખાતાના ઐચ્છિક અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરવામાં આવેલા-ધરમ
શાસ્ત્ર, ચિત્રકળા અને સંગીતના વિષયો, જે કોલેજમાં જતી બાળાઓ
લઈ શકે તેવા છે, તે પગલું ચોગ્ય દિશાએ ભરાયેલું છે, એમ કહીશ.

વળા એ પણ આપણા ખ્યાન બહાર નહિ રહેતું જોઈએ કે ઉચ્ચ-
શિક્ષણનાં ધોરણોના અભ્યાસક્રમમાં મોટા ફેરફાર કરવો તે શક્ય નથી તેમ
કન્યા ચોગ્ય પણ નથી. ઉંચામાં ઉંચી કેળવણી અને શાંતોન્નવદ્વતા-
પ્રભુદ્વતા, મેળવવી એમાં પુરુષોના જેટલો જ સ્ત્રીઓનો જન્મ હક છે. નામદાર
મહારાણીની ‘દારકર્દિના વચના વખતમાં રાજકવિ ટેનિસને તેમના ‘ઇન
મેમોરિયમ’ માં જે આદર્શ બતાવ્યો છે તે આદર્શથી તો આપણે સંતોષ
પામીશું નહિ જ.

“તેણી જાણે છે માત્ર ઘર સંબંધી જ બાબતો

અને તે (પુરુષ) જાણે છે હજાર બાબતો.”

ઉંચી કેળવણીથી પુરુષોના જેટલો જ સ્ત્રીઓને જાણ થાય છે. સ્ત્રીઓને
ઘરકામ અને માતૃપદને જ ચોગ્ય ગણવી, એ સાંકડો વિચાર છે.
પુરુષોની કેળવણીનો હેતુ કંઈ એજ થોડણે એવો નથી ગણાતો
કે તે સારો પતિ કે સારો પિતા નિવડે. થોડા વખત ઉપર
એક ભાષણ આપતાં રાષ્ટ્ર. ઝોન. વી. ઝોસ. શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રીએ
સ્ત્રીઓની કેળવણી માટેના આ સંકુચિત વિચારનું ખંડન કરતાં
જણાવ્યું હતું કે-લુગાન બાળાઓની, તેમના ભાઈ ભત્રિજાઓ ત્રણેરે કેળ-
વણીની જે કસોટીમાંથી પસાર થવા છનડે છે તેવી કસોટીમાં તેમની

ગરોબરી કરવાની તથા ગણિત અને સાયન્સ શીખવાની તેમ જ ઉચ્ચ યુનિવર્સિટીની ઉપાધિ મેળવવાની ઇચ્છા તેઓ વધતા સતોપથી અવલોપી રહ્યા છે. હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીકેળવણી જે દિશામાં ચાલે છે તે પ્રતિ તેઓ પૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવે છે. તેમણે પોતાના શ્રોતાઓને ચેતવણી આપતાં જણાવ્યું હતું કે થોડું સંગીત અને થોડું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને મળે છે પણ તેમણે તે પર્માત્મ માનવું-ગણવું નહિ; પરંતુ સ્ત્રી અને પુરુષ સાથે સાથે આગળ વધવાનું છે. આગળ વધવાનું વળી એકલા કૌટુંબિક જીવનમાં જ નહિ પરંતુ દરેક દિશામાં કે જેમાં આપણી જાતિની પ્રગતિને માટે મનુષ્યથી અને એવા દરેક પ્રયત્નો કરી આગળ વધવાનું છે.

હિંદની સ્ત્રીઓની કેળવણીના વધારાનો પ્રશ્ન સૌ દ્રાષ્યે ધ્યુત કરે છે, કે બહુ મોટે ભાગે આપણા સામાજિક સુધારાની સાથે બંધાયેલો છે. કેળવણી માટેના આપણા સારામાં સારા અવ્યાસક્રમો અને ટ્રાન્સફર્ન્સોમાં ફરેલા ફરોનો, જે સ્ત્રીઓ પડામાંથી બહાર નિકળી પરમેશ્વરે આપેલાં દયા અજ્ઞવાળાનો કાલ નહિ લે તો સાવ નકામો જ છે. પ્રાથમિક કેળવણીનો પાયોએ પુરો ન પાઈ રહ્યો ન હોય તે પહેલાં નાની બાળ કન્યાઓને ક્ષમના જોતરામાં બંદી દેવામાં આવે છે અને સ્ત્રીઓ જે કેળવણી લેવાને શક્તિમાન છે તેમને અતુલ્ય અને ઉચ્ચ જ્ઞાન લેતાં અનેક જાનુની અસક્તિઓને બહાને હાલની માફક આગળ વધતી અટકાવવામાં આવે છે ત્યાં સુધી તો આપણું કંઈ વળે નહિ. આટલા માટે જ આવાં ટ્રાન્સફર્ન્સોએ જેટલે દરજ્જે સામાજિક અડચણો-પ્રત્યવાયો આડે આવતા હોય તેટલે દરજ્જે જેમ અને તેમ તેને ફર કરવાનો યત્ન કરવો ધટે છે.

સ્ત્રીપુરુષ બન્ને માટે મળતા પ્રગ્રગનો એક સરખી રીતે લાભ લેવાનો ન્યાય બહુ ચોખ્ખા વચનોમાં જણાવાયેલો છે એટલું જ નહિ પરંતુ દેશની ચારે દિશામાં તેનો સ્વીકાર પણ થયેલો છે. આપણા પૂર્વજોએ આ મહાન સિદ્ધાંત મોંઘમ સ્વીકારેલો છે અને હું અહિંયાં ઔદ્યોગિક ઇતિહાસમાંના એક જનાવનો દાખલો આપીશ કે જે બનાવ ભગવાન શુદ્ધ દેવની હયાતી દરમિયાન પડોશમાં જ એટલે કે ગંગાને પેસે દિનારે વૈશાલી નગરમાં ગયો હતો. શુદ્ધદેવ જ્ઞાન પામ્યા પછી પાંચમે વર્ષે વૈશાલીમાં આવીને રહેલાં હતા ત્યારે મહાપ્રભાવની નામની એક સ્ત્રી યતિ સંઘમાં દાખલ થવા ગઈ હતી પરંતુ તે જાતે સ્ત્રી હોવાને લીધે તેને સંઘમાં દાખલ કરવાની ના પાડવામાં આવી, ત્યારે બીજી કોઈ રીતે તેની યોગ્યતા ના પડાવ